

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

ROMANOSLAVICA

XVII

BUCUREȘTI — 1970

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. Emil Petrovici (redactor responsabil)

Acad. *Al. Rosetti*; *G. Bolocan*; *V. Chelaru*; *I. C. Chișimia*; *Tr. Ionescu-Nișcov*;
G. Mihăilă; *M. Novicov*; *P. Olteanu*; *C. N. Velichi*; *Al. Vianu*; *E. Vrabie*;
Al. Calais (secretar științific de redacție)

Adresa redacției: str. Pitar Moș 7—13
Sectorul 1, București
Telefon: 11.22.41

EMIL PETROVICI
(1899—1968)

EMIL PETROVICI

(1899—1968)

S-au împlinit doi ani de când a murit în chip tragic, într-un accident de cale ferată, academicianul Emil Petrovici, una dintre figurile proeminente ale lingvisticii românești contemporane, eminent slavist, membru fondator și președinte al Asociației Slaviștilor din România, pe care a îndrumat-o cu deosebită competență pînă în ultima zi a vieții.

Emil Petrovici s-a născut la 4 ianuarie 1899, la Toracul Mic (Banatul iugoslav), în casa cu mulți copii a preotului român Vichentie Petrovici, căsătorit cu Paulina Petrovici, din familia Oprean.

După studii elementare în limba română la școala din satul natal, E. Petrovici este înscris la gimnaziul cu limbă de predare germană de la Brașov, unde se acomodează repede, ajungînd la sfîrșitul ciclului să posede bine această limbă.

Urmînd voinței tatălui său, după absolvirea ciclului gimnazial de la Brașov el își continuă studiile la liceul cu limbă de predare maghiara de la Oradea (1912—1916), unde învață cu ușurință și această limbă, pe care avea să o folosească deseori în cercetările sale științifice de mai târziu. Urmează „secția reală”, dar frecventează și orele de limbă latină, pentru care manifesta încă de pe atunci un viu interes.

Absolvește liceul în plin război (1916) și urmează timp de trei ani cursurile Preparandiei și ale Seminarului teologic greco-oriental român de la Arad, termină cursurile cu bine (1919), dar nu devine preot: vocația îl chema în altă direcție.

După încheierea războiului, se înscrie în anul I la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj, reorganizată pe baze noi, unde este curînd remarcat de profesorii săi Sextil Pușcariu, Teodor Capidan, Iosif Popovici, Nicolae Drăganu și George Giuglea, datorită cunoștințelor și aptitudinilor deosebite pe care le manifestă în domeniul limbilor moderne și clasice, în primul rînd franceza și latina. La propunerile acestora și în urma demersurilor stăruitoare ale lui S. Pușcariu, care intuise bine posibilitățile tînărului Petrovici, organul de conducere al Transilvaniei, așa-numitul Consiliu Dirigent, îl trimite pe viitorul lingvist să-și continue studiile în Franța, la Paris.

La Facultatea de litere din Paris, pe care a absolvit-o în anul 1926, E. Petrovici a făcut studii temeinice în domeniul limbii franceze cu exigentul

și rigurosul Antoine Thomas și cu Ferdinand Brunot, autorul monumentalei *Histoire de la langue française des origines à 1900*, în domeniul limbii române și albaneze cu Mario Roques, care îl va remarca imediat și îi va arăta o vie simpatie, în domeniul slavisticii cu André Vaillant. În fonetica experimentală E. Petrovici s-a inițiat pe lângă Jean Poirot, fonetician cu renume.

În afara cursurilor de la Sorbona, E. Petrovici urmărește la Collège de France pe creatorul foneticii experimentale, abatele Pierre Rousselot (m. 1924) și pe marele lingvist Antoine Meillet, aflat în plină putere creatoare (în 1924 apărea la Paris prima ediție a lucrării sale fundamentale *Le slave commun*), iar la École pratique de hautes études — pe Jules Gilliéron, fondatorul geografiei lingvistice (m. 1926).

Între timp, la Cluj, sub direcția lui S. Pușcariu, își desfășura o activitate tot mai bogată „Muzeul limbii române”, înființat încă din 1920 pe lângă Universitate. În decurs de numai câțiva ani, școala lingvistică de la Cluj se afirmă, mai ales grație continuării muncii la *Dicționarul limbii române* și publicării revistei „Dacoromania”. Cadrele didactice de la Universitate și membrii „Muzeului” îl primesc cu căldură printre ei pe Emil Petrovici, întors în țară în 1926. El este numit, în toamna aceluiași an, asistent la Laboratorul de fonetică al Universității din Cluj, înființat și condus de prof. Iosif Popovici. Totodată, i se încredințează seminarii de slavistică la Facultate.

Continuându-și la Cluj în mod independent cercetările de fonetică experimentală începute sub îndrumarea maestrilor săi de la Paris, E. Petrovici elaborează în câțiva ani primul său studiu important, pe care îl susține cu succes, în anul 1930, ca teză de doctorat, publicându-l apoi, în același an, sub titlul *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*. Lucrarea, cotate de S. Pușcariu drept documentată și excelentă (DR, VIII, p. 18), a fost recențată favorabil de specialiștii din țară și din străinătate¹.

După o specializare la Sofia, în anul universitar 1930—1931, unde își aprofundează pregătirea în domeniul slavisticii, pe lângă cunoscuții lingviști și filologi bulgari Ljubomir Miletich, Jordan Ivanov, St. Romanski și St. Mladenov, E. Petrovici revine la Cluj, unde este numit (în 1931) profesor suplinitor de slavistică la Facultatea de litere și filozofie, ca succesor al lui I. Popovici (m. 1928), preluând și conducerea laboratorului de fonetică. Așa își începe îndelungata sa carieră didactică universitară E. Petrovici, ea rămânându-i până la sfârșitul vieții una dintre preocupările majore și permanente. La Universitatea din Cluj el ține, timp de aproape 40 de ani, cursuri și seminarii de paleoslavă, bulgară, sîrbocroată, rusă și albaneză, de gramatică comparată a limbilor slave, de lingvistică generală, cât și prelegeri consacrate limbii române și diferitelor aspecte ale raporturilor lingvistice româno-slave, în special din domeniul toponimiei și onomasticii. Ca profesor și ca șef de catedră, ca membru în numeroase consilii științifice și în alte foruri universitare, ca rector (1945—1948) și prorector (1967—1968) al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, ca rector al Institutului Pedagogic „Maxim Gorki” din București (1956—1957) și ca șef al catedrei de slavistică de la Facultatea de filologie

¹ Ea servește ca model metodologic și ca punct de sprijin pentru o lucrare similară a cercetătoarei poloneze Sofia Sokolnicka-Izdebska, *Etude expérimentales des consonnes nasales en polonais*, Léopol, 1939, în 8°, 118 p. Vezi DR, X, 1943, p. 547 u.

a Universității din București (1956—1958), E. Petrovici a avut un rol de seamă în promovarea științei și în dezvoltarea învățămîntului nostru superior.

Înzestrat cu o inteligență pătrunzătoare, cu o memorie prodigioasă și cu o rară capacitate de muncă, la întoarcerea sa din străinătate E. Petrovici s-a încadrat repede în activitatea Muzeului limbii române. Participă cu regularitate la „ședințele de marți seara”, ia cuvîntul la discuțiile pe marginea comunicărilor și face el însuși comunicări, prin care curînd se impune, atrăgînd în mod deosebit atenția prin erudiția sa și prin spiritul critic deosebit de dezvoltat.

Cînd Muzeul procedează la alcătuirea chestionarului în vederea acelei lucrări fundamentale pentru limba română, care avea să fie *Atlasul Lingvistic Român*, privirile inițiatorului și animatorului ei, S. Pușcariu, cît și ale celorlalți lingviști de la Cluj, se îndreaptă către E. Petrovici, ca spre cel mai potrivit anchetator cu „chestionarul dezvoltat”. Este locul să-l ascultăm chiar pe S. Pușcariu, care în prefața Părții a II-a a *Atlasului (ALR II)* face o sugestivă expunere de motive în legătură cu alegerea anchetatorilor. „L-am întrebat” — scrie S. Pușcariu — „dacă vrea să sacrifice cinsprezece ani, poate chiar douăzeci de ani din viață și din tinerețe pentru *Atlasul Lingvistic Român*. Mi-a răspuns fără ezitare „da” și a pornit cu un admirabil devotament mai întîi la anchetele pe teren..., apoi la redactarea acestui volum”. Făcînd o comparație între chestionarul „normal” al *ALR* (anchetator Sever Pop), care cuprindea întrebări mai puține și mai ușoare, și chestionarul lui E. Petrovici, S. Pușcariu arată că acestuia din urmă îi revenea o sarcină mai dificilă, căci el trebuia să înregistreze mai cu seamă particularitățile limbii române. Alcătuirea acestui chestionar — scrie mai departe S. Pușcariu — s-a făcut „cu colaborarea celor mai mulți membri ai Muzeului Limbii Române, dar se datorește în primul rînd d-lui Petrovici însuși”. Prezentînd mai departe deosebiriile dintre cele două anchete (S. Pop și E. Petrovici), S. Pușcariu mai spune: „Spre a obține termenii speciali din toate ramurile vieții și din toate straturile sociale, d-l E. Petrovici a trebuit să se adreseze la subiectele de diferite vârste, sexe și îndeletniciri și să zăbovească cîte 8—10 zile într-o comună”. Și mai departe: „Cu abilitatea și stăruința ce-l caracterizează, d-sa a izbutit să obțină răspunsuri — de obicei indirecte — și la cele mai grele chestiuni. I-au venit în ajutor patru calități pe care le posedă în mare măsură: o curiozitate științifică multilaterală și veșnic trează, un spirit de observație pătrunzător, o ureche fină și disciplinată și, înainte de toate, acel ascuțit discernămint lingvistic, care-i da imediat posibilitatea să distingă ceea ce merită o deosebită atenție de ceea ce e banal și convențional”.

Ceva mai departe, S. Pușcariu relevă cunoștințele de limbi ale lui E. Petrovici, îl numește „un adevărat poliglot” și explică prin aceasta de ce tocmai lui i-au fost încredințate și anchetele în punctele minoritare: trei maghiare, două săsești, două bulgărești, două sîrbești, două ucrainene și unul țigănesc.

Dacă anchetelor propriu-zise pentru *ALR* E. Petrovici le-a închinat lunile de vacanță a zece ani (1929—1938), el și-a legat apoi toți cei treizeci de ani pe care i-a mai trăit de redactarea și publicarea imensului tezaur lingvistic adunat cu atîta dăruire de sine în tinerețe. (Numai în primele 33 din cele 85 de puncte explorate de el, E. Petrovici strînsese, după o apreciere a

colegului său S. Pop, aproximativ jumătate de milion de forme dialectale¹. Actualmente, cea mai mare parte a acestui material este publicată, datorită concursului competent pe care și l-au dat elevi săi de la Cluj, încheierea acestei importante lucrări fiind apropiată².

Fără a minimaliza în vreun fel rolul celorlalți factori care au contribuit la formarea științifică a viitorului savant — dotarea naturală, specializarea în străinătate, Muzeul limbii române —, trebuie să recunoaștem că anchetele pentru ALR și elaborarea efectivă a acestuia au constituit pentru E. Petrovici școala cea mai complexă, mai variată, mai vastă și mai fecundă pe care a urmat-o vreodată un lingvist român: școala realității nemijlocite a limbii vii și a însăși existenței materiale și spirituale a poporului din toate ținuturile. Din cele mai multe lucrări ale lui E. Petrovici străbate, într-o măsură sau alta, *sufnul Atlasului*, operă de care el și-a legat numele. Dintre aceste lucrări ar fi de semnalat, în primul rând, articolul în care postulează existența sub-dialectului crișan al dacoromânei³ și articolul de ansamblu privitor la clasificarea și răspândirea graiurilor românești⁴. În strânsă legătură cu *Atlasul* este volumul de texte dialectale românești culese de E. Petrovici, care era un mare maestru al notației fonetice⁵, cât și o serie întreagă de studii speciale despre diverse aspecte ale fonetismului dacoromân⁶.

În ceea ce privește geografia lingvistică, ca metodă de cercetare științifică, E. Petrovici îi acordă un mare credit, văzând în ea o cale pentru adâncirea și clarificarea unor chestiuni nerezolvate încă, atât în domeniul lingvistic, cât și în cel istoric. De aceea, el considera oportună elaborarea unor noi atlase lingvistice, cum ar fi un atlas al tuturor graiurilor aromâne (și megleno-române)⁷, sau un atlas lingvistic balcanic⁸. De asemenea, el s-a pronunțat pentru participarea țării noastre, alături de alte câteva țări neslave (Austria, R. D. Germană, Italia, R. P. Ungară), la elaborarea *Atlasului lingvistic general slav (ALS)*, fiind președinte al subcomisiei țărilor neslave în cadrul Comisiei internaționale de pregătire a acestei lucrări, precum și membru în colegiul de redactare a *Chestionarului ALS*, la care a participat efectiv⁹.

¹ S. Pop, *Din Atlasul lingvistic al României*, DR, VII, 1934, p. 60.

² Ultimele volume apărute încă în timpul vieții lui sint: ALR, s.n., V, Ed. Acad., 1966, ALRM II, s.n., vol. III, Ed. Acad., 1967.

³ *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în Tr., 72, nr. 8, 1941, p. 551—558.

⁴ *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, nr. 5, p. 5—17.

⁵ *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu-Leipzig, 1943, 368 p.

⁶ Vezi, de ex., *Contribuții la rotacism. La Moșii din Scărișoara*, în DR, VIII, 1936, p. 149—163; *Variantele regionale ale fonemelor t', d'*, în SCL, VII, 1956, nr. 3—4, p. 269; „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de c în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și dialectul istroromân, în CL, V, 1960, nr. 1—2, p. 9—22, etc.

⁷ Vezi *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Ed. Acad., 1958, p. 675.

⁸ Vezi nr. 248 din *Bibliografia de la sfârșit*, p. 10.

⁹ *Вопросник Общеславянского лингвистического атласа*, изд. «Наука», Москва, 1965, p. 2. Despre ALS, cf. și articolele sale *Raportul dintre izoglozele dialectale slave și izoglozele elementelor slave ale limbii române (În legătură cu Atlasul lingvistic slav)*, în Rsl., VII, 1963, p. 11—22 și *În legătură cu „Atlasul lingvistic slav”* (în colab.), în Rsl., VII, 1963, p. 187—191.

De altfel, moștenirea științifică a lui E. Petrovici, care însumează circa 250 de lucrări cu caracter lingvistic, filologic și istoric, risipite în multe publicații din țară și din străinătate, deși tematic foarte bogată, gravitează în bună parte mai cu seamă în jurul unei singure probleme, dar a unei probleme foarte largi, deosebit de complexe și, pentru noi, de însemnătate științifică primordială: *istoria poporului român și a limbii române*. Câtă bine-meritată prețuire își câștigase el, nu numai printre lingviști, ci și printre istoricii noștri cei mai competenți, în chestiunile privitoare la acest domeniu se poate judeca fie și numai după faptul că a fost solicitat să ia parte, alături de istorici recunoscuți, la elaborarea capitolului *Formarea limbii și a poporului român* din tratatul de istorie a României apărut acum un deceniu¹.

Cercetarea raporturilor lingvistice ale românilor cu popoarele vecine este un domeniu în care E. Petrovici, continuându-i pe înaintașii săi, a adus contribuții deosebit de bogate, de interesante și de prețioase. Este vorba de legăturile românilor cu slavii și cu ungurii.

În privința *raporturilor lingvistice româno-slave*, trebuie subliniată, înainte de toate, înalta competență cu care a abordat E. Petrovici acest întins și complex domeniu de investigație: în afară de o pregătire istorică rar întâlnită la lingviști, el avea cunoștințe temeinice de latină populară, cunoștea bine, prin studii personale pe teren, dialectele românești sud-dunărene și întreg domeniul lingvistic sud-slav, în special graiurile populare sîrbocroate și bulgare. Cu o asemenea pregătire era de așteptat contribuția masivă și substanțială pe care a adus-o E. Petrovici la aprofundarea problematicii slavo-române. Începînd, în 1929, cu explicarea, concisă și limpede, a etimologiei unui simplu cuvînt regional românesc, *voină*, întâlnit în Transilvania cu sensul de „nouveau marié”, de origine sîrbocroată², E. Petrovici își va lărgi și adînci an de an preocupările de acest ordin, propunînd și corectînd o sumedenie de etimologii, inclusiv chiar pe aceea a cuvîntului *sumedenie*, atît de ingenioasă și de verosimilă totodată³. Este greu de arătat într-un spațiu restrîns de cită erudiție unită cu inteligența și cu fantezia creatoare a dat dovadă E. Petrovici mai tîrziu, în anii de maturitate, cînd, departe de a abandona preocupările de etimologie slavo-română, el le-a extins asupra toponimelor și antroponimelor de origine slavă din limba română. Critica științifică cea mai competentă recunoaște valoarea contribuțiilor sale în acest domeniu: „Studiile acad. Emil Petrovici, consacrate în primul rînd materialului toponimic nord-dunărean de origine slavă..., constituie un aport temeinic la cunoașterea raporturilor lingvistice slavo-române în trecut”⁴.

În studierea elementelor de origine slavă din limba română E. Petrovici acorda întotdeauna însemnătatea cuvenită chestiunilor de metodologie a cercetării. Astfel, pornind de la greșelile altora și de la propria experiență, el atrage atenția asupra necesității de a se considera elementele slave din limba română *în mod diferențiat*, observîndu-se și indicîndu-se, pentru fiecare în

¹ Vezi nr. 244 și 245 din *Bibliografia de la sfîrșit*.

² *DR*, V, 1929, p. 482—483.

³ *DR*, VI, 1931, p. 338—339.

⁴ Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, EPL, 1968, p. 13.

parte, „din ce limbă slavă, veche sau nouă, populară sau literară, vine“¹. „Numai în felul acesta“, conchide el, „se va putea purcede la întocmirea unei lucrări fundamentale despre influența slavă în ansamblul ei, care rămîne o sarcină de onoare a lingviștilor noștri, româniști și slaviști“ (*ibid.*, p. 335). Aceeași cerință metodologică, exprimată uneori și mai pregnant, apare la E. Petrovici și în alte lucrări².

Nesocotirea metodologiei în cercetarea raporturilor lingvistice slavo-române i-a dus pe unii cercetători, înaintași sau contemporani ai lui E. Petrovici, la o serie de rezultate greșite, mai cu seamă în toponimie, rezultate care deformau nu numai o realitate lingvistică, dar, în mod implicit, și una istorică³. El și-a propus, mai cu seamă în ultimii ani, să atragă atenția asupra acestor cercetări profund deficitare din punct de vedere metodologic și să arate caracterul și proporțiile reale ale toponimiei de origine slavă din România. Astfel, pe de o parte, E. Petrovici identifică și clasifică toponimele din țara noastră create cu siguranță de populația slavă din Dacia, dispărută ulterior, în urma încheierii stadiului de simbioză slavo-română prin trecere de la graiurile slave de aici la limba română⁴, trasînd chiar izoglozele acestor toponime⁵. Pe de altă parte, preluînd și aplicînd în mod creator la realitatea toponimică din România procedee de investigație și interpretare ale unor specialiști notorii, pe care, i-a studiat în profunzime (G. Weigand⁶, M. Vasmer⁷), E. Petrovici dovedește, într-o serie lungă de articole, că cele mai multe dintre toponimele cu aspect slav din România sînt, de fapt, toponime românești, create nu de slavi, ci de români, cu ajutorul unor termeni ori numai a unor afixe românești de origine slavă. El a stăruit cu perseverență asupra diverselor

¹ Dezvoltarea studiilor de slavistică în țara noastră în ultimii 15 ani, în SCL, X, 1959, nr. 3, p. 335; cf. în acest sens și nota sa etimologică intitulată sugestiv: *Tigvă e de origine bulgară sau sîrbă?*, în încheierea căreia subliniază rolul pe care îl pot juca în unele dintre asemenea situații hărțile *Atlasului lingvistic român*. Vezi *Note slavo-române*, I, în DR, X₁, 1941, p. 35—36.

² Cf., de ex., nr. 246 din *Bibliografia* de la sfîrșit, p. 38, cu ilustrări clare și sugestive; vezi și *Les éléments slaves d'origine savante en roumain et les suffixes -anie, -enie*, în „Balcania“, I, București, 1938, p. 83 u.

³ Cit de răspîndită era greșeala de a socoti un toponim cu aspect slav din România drept toponim slav (= creat de slavi, rămas de la slavi) rezultă, spre exemplu, din faptul că o întîlnim pînă și la un slavist și balcanolog de talia lui A. M. Seliščev, care scrie că *Peștera și Grădăni* (singurele exemple de toponime românești pe care le dă!) sînt „urme ale vechii populații slave în aceste regiuni“. Vezi *Старославянский язык*, I, Moscova, 1951, p. 20.

⁴ Vezi, printre altele, următoarele articole mai cuprinzătoare: *Славяно-болгарская топонимика на территории Румынской Народной Республики*, în Rsl., I, 1958, p. 9—26; *Топонимиче славе де ест пе териториул Републици Популаре Ромâne. I. Топонимиче презентîнд н провенит дин г*, în Rsl., IV, 1960, p. 41—61; *II. Топонимиче ку полногласие*, în Rsl., VI, 1962, p. 5—17; *Un toponimic de origine sud-slavă orientală în Banat—Luborajdia*, în Rsl., X, 1964, p. 185—189; *Топонимиче суд-славе occidentale în Oltenia*, în Rsl., XII 1965, p. 11—19; *Les hydronymes slaves de Roumanie*, în VI. *Internationaler Kongress für Namenforschung, München, 24—28 August 1958*, III, München, 1961, p. 826, etc., fără a mai vorbi de contribuțiile mai mărunte.

⁵ *Географическое распределение славянских топонимов на территории Румынии*, în Rsl., IX, 1963, p. 5—12.

⁶ E. Petrovici, *Daco-slava*, în DR, X₂ (1943), p. 238.

⁷ *Op. cit.*, p. 233 u.; idem, *Les Slaves en Grèce et en Dacie*, în „Balcania“, VII, 2, București, 1944, p. 469 ș.a.

aspecte particulare ale acestei importante chestiuni de toponimie¹ și a izbutit chiar să dea, în ultimul an al vieții, un studiu de ansamblu și de sinteză asupra concluziilor la care a ajuns, intitulat sugestiv: *Românii — creatori de toponimice „slave”*². Această lucrare a sa, care încununează reflecții și cercetări de peste 25 de ani, trebuie considerată un adevărat îndreptar metodologic în domeniul toponimiei slavo-române.

Un alt aspect major al contribuțiilor lui E. Petrovici la cercetarea toponimiei din țară noastră ține de vremelnica perioadă sibiană a Universității și Muzeului limbii române (sfârșitul anului 1940—1944). Urmindu-l pe înaintașul său N. Drăganu³, el reia și aprofundează problemele toponimiei româno-slavo-maghiare din Transilvania, dovedind cu argumente noi, într-o manieră strălucită și într-un spirit de înaltă obiectivitate științifică, netemeinicia și caracterul părtinitor al teoriilor străine neorösleriene⁴. În argumentația sa, reluată din diverse unghiuri de vedere, în câteva studii consecutive⁵, E. Petrovici dezvăluie, printre altele, mai limpede decât toți predecesorii săi, marea forță probantă în sprijinul continuității românilor la nordul Dunării și în Transilvania, pe care o au elementele slave din limba română și toponimia noastră de origine slavă sau cea de origine străveche, transmisă nouă prin intermediul slavilor dacici. De aceea, dacă la începutul secolului al XX-lea Ovid Densusianu regreta, pe bună dreptate, că încă nu fuseseră studiate cu atenția cuvenită formele slave din toponimia românească, în care el avea certitudinea că se găsesc „fapte importante pentru istoria și filologia română”⁶, putem afirma astăzi, apreciind contribuțiile lui E. Petrovici în acest domeniu, că acele cercetări la care se gindea Densusianu s-au făcut deja; meritul principal pentru ele revenindu-i lui E. Petrovici. Nu vom reproduce aici decât cu titlu ilustrativ câteva dintre argumentele și concluziile sale în această problemă. Astfel, arătând nu numai netemeinicia, ci și absurditatea cunoscutei la vremea sa teorii a lui Janczó Benedek despre un pretins imigraționism târziu

¹ Vezi, de ex., *Rolul împrumuturilor în crearea toponimicelor (În legătură cu toponimicul românesc Prislop)*, în CL, VIII, 1962, nr. 1, p. 25—36; *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1964, 40 p.; *Oronime formale din antroponime în Carpații românești*, în „Studii și materiale de onomastică”, București, Ed. Acad., 1969, p. 61—68.

² *Румыны как создатели „славянских” топонимов*, comunicare prezentată la cel de al VI-lea Congres internațional al slaviștilor (Praga, 7—13 august 1968), publ. în Rsl., XVI, 1968, p. 5—18.

³ *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.

⁴ E. Petrovici avea în vedere pe Janczó Benedek, János Melich și mai ales pe István Knieszsa, anume lucrarea acestuia *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938, 172 p.

⁵ *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, Tr., 72, nr. 2, 1941, p. 102—106; *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica*, Tr., 72, nr. 7, 1941, p. 467—470; *Continuitatea daco-română și slavii*, Tr., 73, nr. 11, 1942, p. 864—878; *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, Tr., 73, nr. 2—3, 1942, p. 149—156; *Dovezile filologice ale continuității*, Tr., 74, nr. 1, 1943, p. 7—13; *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, Tr., 74, nr. 2, p. 113—130; *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, în „Revue de Transylvanie”, X, nr. 1—2, 1944, p. 71—99; vezi și recenzia lui E. Petrovici la lucrarea lui I. Knieszsa din nota de mai sus, în DR, X_a, 1943, p. 517—546.

⁶ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. 1, *Originile*, ediție îngrijită de J. Byck (după ed. franceză din 1901), București, 1961, p. 173.

al românilor, dinspre Muntenia și Moldova, E. Petrovici folosește magistral argumentul hotărîtor pe care i-l ofereau datele *Atlasului Lingvistic Român*, arătînd că o mulțime de cuvinte de origine maghiară sînt întrebuițate de români în Moldova pînă departe la răsărit și în Muntenia pînă la Dunăre și dincolo de Dunăre, ceea ce e o dovadă că populația care le rostește le-a adus din munții Transilvaniei, unde le-a împrumutat de la unguri. În schimb, scrie el în continuare, pe hărțile *Atlasului* „ariile de răspîndire a elementelor ucrainene, bulgărești și turcești nu trec de fosta graniță dintre Transilvania și Principatele Române decît în foarte rari cazuri” (*Tr.*, 72, nr. 7, 1941, p. 469), de unde și concluzia, pe care el o formulează lapidar: „un curent de migrațiune românească din Principate în Transilvania n-a existat niciodată” (p. 470). Mai tirziu, într-o lucrare de sinteză, scrisă în 1961, el va aduce o completare interesantă la aceste concluzii, arătînd că în Peninsula Balcanică, de unde se pretinde că ar fi venit protoromânii, lipsește o toponimie majoră de origine românească¹.

O parte a toponimiei majore străvechi, adică preslave, din Transilvania, scrie E. Petrovici, după N. Drăganu, într-o altă importantă lucrare a sa din perioada sibiană (*Marisius, Tibiscus, Alutus, Grisia, Ampeiu*, poate și *Samus*) se conservă pînă în prezent. El adaugă că unele dintre aceste denumiri de riuri (*Oltul* și *Someșul*) permit postularea unei filiere slave, și conchide: „Păstrarea pînă azi a numelor antice ale principalelor riuri din Transilvania dovedește că pe teritoriul ei n-a fost niciodată un hiat etnic”².

Forța de argumentație pe care o dobîndesc în studiile lui E. Petrovici toponimicele de origine slavă din România este evidentă, de pildă, în pasajul în care el arată că la venirea ungarilor elementul slav din Transilvania era încă destul de important, judecînd după faptul că aceștia i-au învățat limba, ceea ce explică traducerea din slavă în maghiară a unor toponime ca *Fehérvár* după *Belgrad*, *Küküllő* după *Tîrnava* etc. Păstrarea de către români a unor toponime slave ca *Bălgrad*, *Tîrnava*, *Bistra*, *Zlaști* etc., conchide E. Petrovici, „e o dovadă peremptorie că românii au conviețuit cu slavii pe teritoriul Transilvaniei înainte de venirea ungarilor”³.

Prin problemele multiple de metodă pe care le cuprind la tot pasul, ca și prin rezultatele și concluziile la care au ajuns, studiile de toponimie ale lui E. Petrovici considerate în totalitatea lor, constituie o contribuție valoroasă și originală a sa la dezvoltarea acestei importante discipline filologice în țara noastră⁴.

Mai restrînse, dar nu mai puțin interesante sînt și studiile de onomastică ale lui E. Petrovici, care și în acest domeniu se dovedește un demn repre-

¹ Vezi nr. 246, din *Bibliografia* de la sfîrșit, p. 44.

² *Continuitatea...*, p. 5.

³ *Ibid.*, p. 8.

⁴ Semnificativă este următoarea apreciere pe care o dă acad. Iorgu Iordan lucrării lui E. Petrovici *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*; apărută în 1943 în *Tr.* (74, nr. 2, p. 113—130): „...model de monografie toponimică privitoare la teritoriul unui singur sat, ale cărui nume topice sînt studiate sub toate aspectele, pe baza materialului adunat pe teren de autorul însuși și a informațiilor găsite în documente medievale; foarte interesante sînt... discuțiile de ordin teoretic...”; vezi *Toponimia românească*, București, 1963, p. 12.

zentant al Școlii lingvistice clujene¹. Cel mai remarcabil reprezentant al ei în acest domeniu, Ștefan Pașca, dispărut de timpuriu, se bucura de admirația sinceră și nu o dată de concursul bunului său prieten, E. Petrovici, care i-a și recenzat, de altfel, cu căldură, cunoscuta monografie onomastică². Interesantă este, printre altele, apropierea pe care o face E. Petrovici între numărul mare de nume de origine slavă de la noi și nu mai puțin numeroasele nume de origine germanică din Franța, care, după o evaluare a lui M. Grammont, se întâlnesc în proporție de o pătrime în textele din secolul al V-lea, se dublează în secolul al VI-lea, pentru a ajunge aproape să se generalizeze în secolul al IX-lea³. Această analogie este elocventă nu numai în sine, ci și pentru faptul că ea arată, în fond, grija pe care o avea E. Petrovici de a nu se denatura, prin exagerare, caracterul și proporțiile influenței slave asupra limbii române. Preveniri asemănătoare se întâlnesc, de altfel, și în alte lucrări ale sale. S-ar putea menționa, de pildă, pasajul în care el pune în evidență, tot prin comparație cu elementele de origine germanică din Galia, moda românilor din evul mediu de a da copiilor nume slave⁴, corectarea unei aprecieri exagerate a lui W. Meyer-Lübke cu privire la terminologia românească a îmblătitului, care, după cum arată E. Petrovici, nu este chiar atât de slavă pe cât i se părea marelui romanist⁵, sau teza că unii termeni românești, considerați îndeobște ca provenind din slavă, ar putea fi de fapt termeni moșteniți din latina balcanică orientală, în care, e drept, aceștia vor fi pătruns din idiomurile slave⁶.

O caracteristică a celor mai multe dintre contribuțiile lingvistice ale lui E. Petrovici constă în faptul că ele, departe de a avea aspectul unor aride argumentări tehniciste, sînt străbătute de idei și comentarii teoretice de interes lingvistic mai general. În acest sens este cu totul remarcabilă bogăția și varietatea observațiilor pe care eminentul poliglot le face, cu cele mai diverse prilejuri, asupra *bilingvismului*, și, în genere, asupra fenomenelor de contact și *întrepătrundere lingvistică*. Împrumuturile lexicale⁷, calcul mor-

¹ Studiile slavo-române ale lui E. Petrovici încep, de altfel, cu o contribuție în acest domeniu, *Sufixul -oiu (-oîu) în onomastică*, în DR, V, 1929, p. 576—578, în care, în termenii cei mai deferenți, el îl corectează nu numai pe G. Pascu, ci și pe maestrul său Pușcariu. Cu timpul, analiza sufixelor onomastice și toponomastice românești de origine slavă și de alte origini avea să devină o adevărată specialitate a sa. Cf. *Nume proprii de bărbați articulate*, în DR, 1929, V, p. 579—583; *Sufixul -oiu (-oîu) în toponimie*, în DR, VIII, 1936, p. 181—182; *Numele de persoană Laiotă în toponimia românească*, în Rsl., III, 1958, p. 13—20; *Toponimul Prihodul, Prihodiștea*, în StUBB, VIII, 1963, fasc. 2, Philologia, p. 75—78; *Vechimea atestării sufixului -esc (pl. -ești)*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 33—34.

² Șt. Pașca. *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, 1936, 371 p.; recenzie de E. Petrovici, în DR, IX, 1938, p. 397—399.

³ Recenzia citată, p. 398.

⁴ Vezi *Continuitatea...*, p. 7; cf. și nr. 246 din *Bibliografia de la sfîrșit*, care cuprinde în legătură cu onomastica românească de origine slavă un pasaj foarte dens și instructiv (p. 38).

⁵ Cal = „îmblăciu”, în DR, VII, 1934, p. 178, cu referire la *Wörter und Sachen*, I, p. 241.

⁶ *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, în RRL, XI, 1966, nr. 4, p. 313—321.

⁷ *O seamă de sîrbisme din Banat*, în DR, VI, 1931, p. 366—369 ș.a.; cf. și nr. 235 din *Bibliografia de la sfîrșit*, vers. fr. p. 10—12, vers. rom. p. 84—86.

fologic¹, semantic² și frazeologic³; adaptarea fonetică⁴ și morfologică⁵; a împrumuturilor, derivația pe baza afixelor împrumutate⁶; desemantizarea afixelor străine⁷; analiza falsă a împrumuturilor⁸; etimologia populară⁹; pasionanta problemă a „filierei”¹⁰; inclusiv „rolul” autorităților și scribilor mai mult sau mai puțin bilingvi (în toponimie și onomastică)¹¹; factorul prestigiu în bilingvism¹²; afectivitatea și bilingvismul¹³; etimologia multiplă¹⁴; rezistența nivelurilor limbii la contactul cu alte sisteme¹⁵; persistența encla-

¹ Istu *iv.*, în DR, V, 1929, p. 578—579.

² *Sîrb. grajați „a vorbi”, din rom. „a grăi”, în DR, VII, 1934, p. 179—181; Note slavo-române. II... următorii „moștenitori”... în DR, X₂, 1943, p. 335—352.*

³ *Note slavo-române. III. Pe de rost (de rost, de-a rostul)... în DR, XI, 1948, p. 184—185; cf. și mărturiile lui S. Pușcariu din DR, VIII, 1936 (Pe marginea cărților): [În Transilvania, potrivit unei comunicări a lui E. Petrovici la Muzeul limbii române] „ungurismele cele mai patente nu se găsesc în satele cu populație mixtă — în care predomină decalcurile și traducerea din ungurește — ci în așezările unde oamenii nu înțeleg ungurește și primesc deci cuvîntul străin oarecum de-a gata, ca o îmbogățire a limbii pentru o noțiune nouă” (p. 350).*

⁴ *De ex., rom. Budureasa > magh. Budurasa etc., în comunicarea Reflexele consoanelor diezate (palatalizate) în elementele românești ale limbii maghiare, ținută la sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Univ. Cluj, la 26 mai 1958; Note slavo-române. II. ...Tratamentul grupurilor consonantice inițiale în elementele slave ale limbii române..., în DR, X₂, 1934, p. 348—350; și nr. 235, vers. fr. p. 4—8, vers. rom. p. 72—79.*

⁵ *Note slavo-române. I. ...Scr. gârda < rom. gard...; Oxitonia în elementele slave ale limbii române..., în DR, X₁, 1941, p. 33—34 și 36—38; Evoluția fonetică, substituiri de sunete sau adaptare morfologică? (În legătură cu tratamentul lui o final în elementele slave ale limbii române), în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 25—28.*

⁶ *Note slavo-române. III... Sufixul -ui al verbelor de origine maghiară..., în DR, XI, 1948, p. 188—190.*

⁷ *Prefixul slav meridional prě- în elementele slave ale limbii române, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 621—624.*

⁸ *Băn. u > w, v, b, p, în DR, VIII, 1936, p. 180—181; O seamă de toponimice românești în regiunea Nisului, ibid., p. 182—183 [rom. Aluniș > scr. Vâlniș, unde v- provine din prepoziția v „la”, „în”]; Nează, în DR, IX, 1938, p. 212—213.*

⁹ *Continuitatea daco-română și slavă, în Tr., 73, 1942 [vezi p. 4: rom. *Sîmeș > la slavii „dacici” Someș (cf. sl. somŭ „sômn”) > rom. Someș, magh. Szamos].*

¹⁰ *Les Slaves en Grèce et en Dacie, în „Balkanica”, VII, 2, București, 1944, p. 470; Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain, ibid., p. 486—487 [Rozavlea]; Note slavo-române. III. ...Leancă „alergătoare”, în DR, XI, 1948, p. 192—193 și, în mod special, Există oare elemente românești dalmate în lexicul istroromân? în Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani, București, Ed. Acad., 1965, p. 689—692, care este un model de cercetare a filierelor, reale și posibile, în studiile etimologice.*

¹¹ *Toponimice slave din Valea Almăjului (Banat), în DR, VIII, 1936, p. 176; Toponimice sud-slave occidentale în Oltenia, în Rst., XII, 1965, p. 14 ș.a.*

¹² *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române, în CL, II, 1957, p. 109, după R. Jakobson și M. Halle, Fundamentals of Language, Haga, 1956, p. 50; mai pe larg, în recenzie la Al. Rosetti, Istoria limbii române, III, Limbile slave meridionale, București, 1940, în DR, X₁, 1941, p. 131.*

¹³ *Cuvinte argotice sud-slave de origine românească, în DR, VII, 1934, p. 175—176; vezi în această privință și răspunsurile la ALR II, vol. I, Suplement, Termeni considerați obsceni, Sibiu—Leipzig, 1942.*

¹⁴ *O seamă de strbisme din Banat, în DR, VI, 1931, p. 368—369 [rom. salată („Kulturwort” — cum îl consideră autorul) < neogr. — în Muntenia și Moldova; < magh. — în Transilvania; < scr. — în Banat].*

¹⁵ *Patrimoine hérité et affinités acquises dans l'évolution phonétique du roumain (À propos de l'inflection des voyelles roumaines e, o), în Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IX Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, București,*

velor și insulelor lingvistice¹, limbile „mixte”² și alte probleme și fenomene de incontestabil interes teoretic își găsesc oglindire și ilustrare, de regulă pe bază de fapte românești și slave, dar și pe baza unor fapte din multe alte limbi, în lucrările lui E. Petrovici referitoare la acest domeniu de cercetare. O sinteză și totodată o adevărată încununare a concluziilor și, s-ar putea spune, a concepției sale asupra contactului și întrepătrunderii limbilor o constituie, în mod evident, raportul său prezentat, cu un an înaintea morții, la cel de al X-lea Congres internațional de lingvistică de la București, intitulat *Interpénétration des systèmes linguistiques*³.

Spirit în permanență deschis progresului, E. Petrovici a urmărit toată viața, cu cel mai viu interes, cursul contemporan al ideilor științifice în domeniul lingvisticii și înfruntarea teoretică dintre corifeii acesteia. O atracție deosebită au exercitat-o asupra sa programul, tezele și activitatea *Cercului lingvistic de la Praga*, fondat în anul 1926 de Vilém Mathesius și Roman Jakobson. Inspirat de doctrina fonologică a lui N. Trubeckoy și, în special, de citeva lucrări ale lui R. Jakobson, în primul rând de *К характеру звуков европейского языкового союза*, în care, pe baza corelației de palatalizare a consoanelor, autorul ei postula o *arie fonologică euro-asiatică* cuprinzând nu numai limbi genetice înrudite, ci și limbi neînrudite. Preluând teza lui R. Jakobson că inovațiile lingvistice se întind de la o limbă la alta „ca o pată de ulei” și că paralel cu evoluția divergentă a idiomurilor înrudite acționează și tendințe colective convergente, comune mai multor limbi învecinate de *origini diferite*, E. Petrovici, într-un șir de studii și articole⁴, examinează

1959, p. 211—219; *Rezistența sistemului fonologic la o puternică influență fonetică străină. În legătură cu sonantele „silabice” istroromâne ȕ, ȗ, ȓ*, în CL, IX, 1964, nr. 1, p. 35—39; *Le modèle serbo-croate du système phonématique istroroumain*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 3—11; *Le neutre en istroroumain*, în *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday*, II, La Haye, Mouton, 1967, p. 1523—1526; cf. și nr. 235, vers. fr., p. 8—10, vers. rom., p. 79—84.

¹ „Români” din Serbia occidentală, în DR, IX, 1938, p. 224—236; *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni* (în colab.), în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 187—214; *Persistence et désintégration des îlots linguistiques (À propos du dialecte isto-roumain)*, în „Zeitschrift für Mundartforschung”, Neue Folge, 1966, nr. 4, Wiesbaden, p. 659—663.

² *Le neutre en istroroumain*; vezi mai sus; cf. și nr. 235 din *Bibliografia de la sfârșit*, versiunea română, § 15, p. 86—87.

³ Vezi nr. 235, din *Bibliografia de la sfârșit*.

⁴ Iată lista cronologică a principalelor lucrări ale lui E. Petrovici consacrate acestei probleme: *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, I, 1950, nr. 2, p. 172—232; *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 127—185; *Contribuții la studiul fonemelor limbii române*, în SCL, VI, 1955, nr. 1—2, p. 29—42; „Fonetica” în *Gramatica limbii române* (București, Ed. Acad., 1954, vol. I, p. 51—101), în SCL, VI, 1955, nr. 1—2, p. 163—165; *Rimele românești din punct de vedere fonologic*, în „Limba și literatură”, I, București, 1955, p. 273—284; *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, Societatea de științe istorice și filologice, 1956, 38 p. în 8°; *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII, 1956, nr. 1—2, p. 7—20; *Problema mostenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL, VII, 1956, nr. 3—4, p. 163—169; *Echivalența morfologică a variantelor fonemelor vocalice românești*, în CL, I, 1956, nr. 1—4, p. 11—27; *Esquisse du système phonologique du roumain*, în *For. Roman Jakobson essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, Haga, 1956, p. 382—389; *Fonemele limbii române*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 26—37; *Interpénétration d'une phonologie slave et d'une*

sub aceasta prismă sistemul fonematic al limbii române, ajungînd, printre altele, la concluzia, deși mult discutată, totuși foarte interesantă din punct de vedere teoretic, că prin sistemul său morfologic româna este o limbă romanică, în timp ce prin sistemul său fonologic, care prezintă corelația de palatalizare și de labializare a consoanelor, ea ar aparține ariei fonologice a limbilor euro-asiatice cu corelație de timbru, achiziționată sub influența slavă asupra foneticii și fonologiei limbii române vechi¹.

Chiar dacă nu a fost acceptată unanim și integral, întîmpinînd în mai multe rînduri și în mai multe puncte obiecțiuni demne de luat în seamă, în special din partea unor cunoscuți lingviști de la București, mai ales romaniști, teoria lui E. Petrovici privitoare la caracterul sistemului fonematic al limbii noastre, teorie pe care el a încercat în repetate rînduri și cu argumente dintre cele mai diferite, iar uneori și dintre cele mai ingenioase, să o apere și să o perfecteze, fără să-i fi fost însă dat să realizeze acest lucru pînă la capăt, a avut, în schimb, darul incontestabil de a declanșa în lingvistica românească din ultimii 15—20 de ani o foarte activă discuție științifică de largă participare, ceea ce a dus la creșterea sensibilă a nivelului teoretic și metodologic al studiilor de fonologie din țara noastră.

Deși absorbit de multiple preocupări științifice cu orientare teoretică, de activitatea didactică de conducere și de îndrumare de la Universitate și de la Institutul de lingvistică și istorie literară, al cărui director a fost timp de două decenii (1948—1968), precum și de îndatoririle obștești pe care și le îndeplinea în chip exemplar, E. Petrovici, ca, de altfel, și alți oameni de știință din țara noastră, nu a subestimat laturile aplicative ale lingvisticii și ale culturii noastre, ceea ce se vede, spre exemplu, din participarea sa activă la dezbaterile privitoare la reforma ortografiei din anul 1953² sau din intervențiile sale în presă referitoare la chestiuni de cultivare a limbii³.

morphologie romane, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, Ed. Acad., 1957, p. 81—89; *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden? Zum slawischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, în „*Janua linguarum*”. *Studia memoriae Nicolai van Wijk* dedicata, nr. III, Haga, 1957, 44 p., în 8°; *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Ed. Acad., 1958, p. 671—675; Răspuns la întrebarea: *Какова роль славянского адстрата и субстрата в развитии фонетической системы и грамматического строя соседних неславянских языков и каково их значение для изучения славянской исторической фонетики и грамматики*, în *Сборник ответов на вопросы по языкознанию (к IV Международному съезду славистов)*, Ахад, Наук СССР, Москва, 1958, p. 228—230; *Considerații fonologice asupra rimelor „geometrice” și „aproximative” în poezia românească*, în CL, IV, 1959, nr. 1—2, p. 197—199; *O ne-котрых сходствах между румынской и славянской фонематическими системами*, în „*Slavia*”, XXVIII, 1959, nr. 1, p. 12—19; *Patrimoine...*, v. mai sus; *Un fonem sau două foneme? Aplicarea metodei comutării la stabilirea statutului fonologic al semivocalelor românești q⁽ⁱ⁾ și q^(u)*, în SCL, XII, 1961, nr. 7—9. Cf. și nr. 235 din *Bibliografia de la sfîrșit*.

¹ *Interpénétration...*, p. 81.

² *Proiect de ortografie*, „Cum vorbim”, III, 1951, nr. 7, 8, p. 79—81; *Cîteva observații la proiectul ortografic al profesorului Al. Graur*, ibid., nr. 9—10, p. 41—42.

³ *Pentru respectarea normelor ortografice*, în „*Tribuna*”, Cluj, V, 1961, nr. 46, p. 3; *Pentru acuratețe* (cu exemple de greșeli de limbă spicuite din presă), în „*Presa noastră*”, București, VI, 1963, nr. 10, p. 35—38.

În afara studiilor de lingvistică română și slavo-română de care am pomenit mai înainte, E. Petrovici a dat și câteva contribuții de slavistică propriu-zisă, dintre care trebuie amintită, în primul rând, monografia sa *Grainul Carașovenilor*¹, bine cunoscută și apreciată de specialiști în domeniul dialectologiei slave meridionale, precum și contribuțiile sale la cercetarea unor graiuri slave din România². Înțelegând interesul științific pe care îl reprezintă asemenea studii, el îi îndemna pe specialistii noștri spre cercetarea și a celorlalte graiuri slave de la noi³, dându-le multora, în această privință, îndrumări prețioase.

Ca președinte al Asociației slaviștilor din România și ca redactor responsabil al publicației „Romanoslavica”, în care au apărut mai multe articole și studii ale sale, ca membru în Comitetul internațional al slaviștilor (din 1955) și în calitate de conducător al delegațiilor române la ultimele 3 congrese internaționale ale slaviștilor (Moscova, 1958; Sofia, 1963; Praga, 1968), cât și la alte numeroase întruniri științifice internaționale, E. Petrovici a prezentat rapoarte și comunicări de înaltă ținută științifică și a participat în nenumărate rânduri la discuții, câștigându-și prin eruditia, verva și uneori prin umorul său stima profundă și prietenia multor specialiști de renume din diverse țări. Expresie a acestei pretuiri este, printre altele, alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Bulgare de Științe și distingerea sa cu înaltul ordin bulgar „Chiril și Metodie” (1963), cât și cu placheta de argint „J. Dobrovsky”, de către Academia Cehoslovacă de Științe (august 1968).

De cea mai adâncă prețuire s-a bucurat însă E. Petrovici acasă, în România. Atașat sincer de masele populare, a căror limbă și al căror trai îl cunoștea ca puțini alții, E. Petrovici a îmbrățișat de tânăr idei democratice, pe care și le-a exprimat cu mare curaj în anii grei din ajunul și din timpul ultimului război mondial. În 1945 el devine membru al Partidului Comunist Român și militează pentru prefacerile care au adus România pe drumul ei de astăzi. În 1948 este ales membru al Academiei, calitate în care îndeplinește cu cinste o seamă de sarcini pline de răspundere. Pentru activitatea sa pe tărâm științific, didactic, cultural și obștesc Emil Petrovici a fost distins cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România, i s-a conferit titlu de Om de știință emerit și, de două ori, acela de laureat al Premiului de Stat.

Zmuls dintre noi în plină putere de muncă și în plină activitate creatoare, Emil Petrovici a lăsat în urma sa o bogată și originală moștenire științifică, un exemplu viu de savant și de cetățean.

¹ *Grainul Carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935, XII + 272 p. în 8°.

² Este vorba de anchetele dialectale pentru ALR, punctele „minoritare”, printre care *Carașova și Gad* — în Banat (graiuri sârbești), *Brodina* — în Bucovina (grai ucrainean), *Beșenova-Veche* — în Banat și *Tuzla* — în Dobrogea (graiuri bulgare). Vezi și art. *Българският говор в с. Попец — Леорден (Букурещка област) (Предварителни бележки)* [în colab.], în „Български език”, 1963, nr. 2, p. 110—122, cit și nr. 247 din *Bibliografia* de la sfârșit (continuare la articolul precedent).

³ *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD, I, 1958, p. 210.

Comitetul de conducere al Asociației Slavistilor din Republica Socialistă România, colegiul de redacție al publicației „Romanoslavica”, toți cei care l-au cunoscut, l-au admirat și l-au iubit, vor păstra academicianului Emil Petrovici amintirea cea mai luminoasă.

EMIL VRABIE

Bibliografia lucrărilor lui Emil Petrovici (*Addenda et corrigenda*)

Lista lucrărilor lui Emil Petrovici apărute între 1929 și 1958 s-a publicat în CL, anul III (1958), Supliment, *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire*, București, Ed. Acad., p. 565—574, cu titlurile înșirate cronologic, pe ani, numerotate de la 1 la 149.

O a adona listă, cuprinzând lucrările lui Emil Petrovici apărute în ultimii zece ani ai vieții (1958—1968), a fost publicată în RRL, XIII, nr. 6 din 1968, p. 561—566, sub titlul *Bibliographie des travaux de Emil Petrovici* (anexă la necrolog, *ibid.*, p. 553—559). Această listă o continuă pe cea dintâi, numerotarea titlurilor începând cu 150 și mergând până la 239.

În lista suplimentară de mai jos (I) semnalăm 11 titluri de lucrări ale lui Emil Petrovici care nu au fost incluse în cele două amintite aici. La numerotăm de la 240 la 250.

Totodată, facem câteva îndreptări și adaosuri la titlurile din listele precedente, păstrând numerotarea existentă (II).

I.

240. *Reșița sau Recița?*, în ziarul „Reșița”, III, nr. 7, din 14 februarie 1937.
241. *Sextil Pușcariu* [Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani], în L, III, nr. 2 (februarie) 1937, p. 68—70.
242. *Alexandru Pușchin* [Cu prilejul centenarului morții], în L, III, nr. 3—4 (martie—aprilie) 1937, p. 99—100.
243. *Noile norme ortografice ale limbii române*, în „Știința Tineretului” din 11 februarie 1954, p. 3.
244. *Formarea limbii și a poporului român* [în colaborare], în *Istoria României*, I, București, Ed. Acad., 1960, p. 775—808 [Vezi 245].
245. *Zur Frage der Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes* [în colaborare], în „*Nouvelles études d'histoire*” publiées à l'occasion du XIe Congrès des sciences historiques, Stockholm, 1960, București, p. 91—134 [Vezi 244].
246. *État actuel et tâches futures des études d'onomastique slave en Roumanie*, în „*Prace onomastyczne*”, I Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna, Księga referatów, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, p. 37—44.
247. *Бележки върху граматическия строй и лексиката на българския говор в с. Попеи Леорден (Букурещка област)* [în colaborare], în „Български език”, Sofia, nr. 2, 1965, p. 110—126.
248. *Despre uniunile lingvistice*. Rsl., XIV, 1967, p. 5—11.
249. *Румыны как создатели „славянских” топонимов*. Comunicare la cel de-al VI-lea Congres internațional al Slavistilor (Praga, 7—13 august 1968), în Rsl., XVI, 1968, p. 5—18.
250. *Sextil Pușcariu*, în StUBB, fasc. 1, 1969, p. 107—110 (postum).

II.

24. *romanistichog*.
 47. DR. IX.
 73. (Titlu general:) *Articole mărunte*.
 85. Lecție de deschidere a cursului de *Introducere în studiul limbii ruse*, ținută la Institutul de Studii româno-sovietice la 11 nov. 1947; publ. în *Studii și comentarii de istorie și lingvistică*, ed. de Inst. de Studii româno-sovietice, Secția de istorie și filologie.
 103. [Vezi 107].
 106. [Vezi 148].
 107. [Vezi 103].
 116. [Vezi 115].
 119. [Vezi 139].
 121. [Vezi 134].
 127. [Vezi 136].
 130. [Vezi 145].
 131. [Vezi 140].
 134. [Vezi 121].
 136. În volumul omagial *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов* [Vezi 127].
 138. *medunarodni*; autorezumant în: *Dezvoltarea studiilor de slavistică în țara noastră în ultimii 15 ani*, în SCL. X, 1959, nr. 3, p. 335.
 139. [Vezi 119].
 140. [Vezi 131].
 145. [Vezi 130].
 148. [Vezi 106].
 150. Reprodus în lb. franceză, în „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, 1959, I/II, p. 184—192, cu un comentariu de M. Halle și R. Jakobson, *ibid.*, p. 192—194.
 159. [Vezi 165].
 161. Reprodus în lb. rusă, în „Бюллетень научной информации”, Серия общественных наук, 2, București, 1961, p. 164—168.
 187. Reprodus în lb. română, cu modificări, în Rsl., VII, 1963, p. 11—22.
 192. *căpîja*.
 233. Reprodus în lb. română, în „Studii și materiale de onomastică”, București, 1969, p. 61—68.
 235. Reprodus în lb. română, cu titlul *Întrepătrunderea sistemelor lingvistice*, în „Studii de slavistică”, I, Ed. Acad., București, 1969, p. 67—87.

ABREVIERI

CL	= Cercetări de lingvistică, Cluj.
CD	= Fonetică și dialectologie, București.
L	= Luceafărul, Timișoara.
LR	= Limba română, București.
R(R)L	= Revue (roumaine) de linguistique, București.
Rsl	= Romanoslavica, București.
SCL	= Studii și cercetări lingvistice, București.
StUBB	= Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Cluj.
Tr.	= Transilvania, Sibiu.

I. LINGVISTICĂ

A. [Raporturi lingvistice româno-slave

PRIMELE RELAȚII SLAVO-ROMANO-GRECEȘTI ȘI DURATA LIMBII SLAVE COMUNE *

I. PĂTRUȚ

1. Este bine știut că periodizarea în istoria unei limbi e o problemă dificilă, mai ales atunci când lipsesc izvoarele scrise. Dar chiar și când ele există, părerile lingviștilor sînt diferite, fapt explicabil și asupra căruia nu este nevoie să ne oprim. Totuși, periodizarea este necesară, impusă de cerințe de prim ordin, pe plan științific și, de asemenea, didactic. Ea este posibilă chiar și în absența textelor scrise, lingviștii utilizînd, în acest caz, diferite mijloace și procedee. În discuția de față ne vom servi de cuvinte împrumutate de la slavi în greacă și latină, înaintea apariției scrisului slav.

2. Și în cazul limbii slave comune au existat și există discuții în privința perioadei de cînd și pînă cînd a durat ea, cu alte cuvinte, referitor la termenele *post quem* și *ad quem*. Ne vom ocupa în cele ce urmează numai de ultima problemă: pînă cînd putem vorbi de o limbă slavă comună, respectiv de cînd se poate vorbi de mai multe limbi slave? Ne vom referi, mai întîi, la cîteva păreri emise de diverși lingviști, menționînd că unii au indicat, ca limită superioară a slavei comune, o perioadă de timp de 1—2 secole, alții—un răstimp mai îndelungat.

Astfel, față de unii lingviști care consideră că unitatea lingvistică slavă comună a durat numai cîteva secole la începutul erei noastre¹, A. Meillet prelungește, cu oarecare rezervă, perioada slavă comună pînă în secolul al VIII-lea — începutul secolului al IX-lea. După ce afirmă că „l'unité slave persistait encore au VIIIe siècle après J.-C.”², el continuă: „une innovation commune de cette sorte” [se referă la binecunoscutul exemplu *Karl*, numele lui Carol cel Mare, împrumutat „par l'ensemble des langues slaves”³] „suppose que les populations de langue slave conservaient une certaine unité linguistique

* Comunicare prezentată la Facultatea de filologie din Cluj, în ziua de 31 mai 1968.

¹ Pentru discuțiile asupra acestei probleme a se vedea S.B. Bernštejn, *Očerķ sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*, Moscova, 1961, p. 42 seq.; cf. ediția românească: *Gramatica comparată a limbilor slave*. Traducere și note de G. Mihăilă, București, 1965, p. 31 seq.; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris, 1923, p. 39.

² *De l'unité slave*, „Revue des Études slaves”, I, 1921, p. 8.

³ *Ibid.*

à l'époque de Charlemagne" ¹. Aceeași părere, însă cu o rezervă parcă mai pronunțată, o găsim și în lucrarea sa *Le slave commun* ².

O dată târzie pentru durată unității slave comune este acceptată și de A.M. Seliščev, secolele VI—IX, unitate pe care acesta a numit-o „sistemul lingvistic constituit la slavi pînă la epoca istorică” ³.

S-a susținut chiar o dată și mai târzie. N. Trubeckoj este de părere că slava comună a durat pînă la căderea ierilor slabi, fenomen care a avut loc între secolele al X-lea — al XII-lea ⁴.

Problema pe care o urmărim a fost pusă în discuție și la Congresul al IV-lea internațional al slavistilor, care a avut loc la Moscova, în 1958. Una dintre întrebările preliminare a fost formulată astfel: „K kakim periodam odnosjatsja fakty razdelenija slavjan na osnovnye vetvi?”. În răspunsul său, T. Lehr-Splawinski — unul dintre marii specialiști în istoria slavei comune — afirmă că în secolele VI—VII e.n. nu mai poate fi vorba de o unitate slavă comună, dat fiind că slavii se răspîndiseră pe teritorii atît de întinse, încît nu a mai putut exista o legătură lingvistică directă între ei, legătură care constituie condiția evoluției comune lingvistice ⁵.

S. B. Bernštejn ajunge la concluzia că a stabili data încheierii unității limbii slave comune nu este cu putință chiar în limitele a două secole; de aceea propune a II-a jumătate a mileniului I e.n. ca perioadă cînd s-a petrecut „destrămarea” slavei comune ⁶.

¹ *Ibid.*

După ce analizează teoria lui A. Š a c h m a t o v, care susține o separare destul de timpurie a slavilor de vest de grupul „sudic” (viitorii slavi de sud și de est) (cf. *Očerh sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, ed. IV, Moscova, 1941, p. 223 seq.), A. Me ill e t ajunge la concluzia similară cu cea citată anterior: „Il subsistait encore au IX siècle une communication linguistique entre les Slaves, et il y avait, dans chaque dialecte, adaptation des formes qui se transmettaient” (*art. cit.*, „Revue des Études slaves”, I, 1921, p. 191).

² Ne referim la ediția a II-a (cu concursul lui A. V a i l l a n t), din care cităm: „La division du slave en langues distinctes et séparées doit être de peu antérieure au début de l'époque historique, début tardif: VII ou VIII siècle après J.-C.” (p. 2). După această afirmație, categorică, se continuă: „Sans doute l'unité slave ne subsistait plus au VIII siècle, mais le sentiment de cette unité était encore tel qu'un mot emprunté par certains groupes slaves est passé à tous les autres en subissant les altérations phonétiques et morphologiques qui l'adaptaient à chaque parler d'une manière de tous points conforme au modèle ancien” (*ibid.*, p. 3). Fără îndoială că sur-prinde prezența în acest context a termenului „sentiment”.

³ *Slavjanskoe jazykoznanie*, I, Moscova, 1941, p. 15: „Jazykovaja sistema, složivšajasja u slavjan v doistoričeskoe vremja, pri odinakovosti ich obščestvenno-ekonomičeskoj žizni i blizosti vzaimootnošenij, sohranjala svoe aktualnoe značenie v žizni slavjan i v period istoričeskij — v VI—IX vv.: novye slova vchodili v prežnie jazykovye normy”.

⁴ *Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun*, „Revue des Études slaves”, II, 1922, p. 218. Să menționăm că N. T r u b e c k o j stabilește trei etape în slava comună: perioada *protoslavă*, perioada de *independență unitară* („la période d'indépendance unitaire”) și perioada de *diferențiere dialectală* (*ibid.*, p. 218).

⁵ „Nie ulega przytem wątpliwości, że w tej dobie około VI—VII w.n.e. nie można już zespołów tych określać mianem praskłowiańskich, ponieważ ekspansja terytorialna plemion słowiańskich ogarnęła już wtedy tak znaczne obszary, że bezpośrednia łączność językowa, stanowiąca zasadniczy warunek wspólnoty rozwojowej, nie mogła trwać między nimi. Wspólnota językowa praskłowiańska należała już zatem wtedy do przeszłości” (*Sborník otázek na voprosy po jazykoznaniju [k IV Meždunarodnomu s'ezdu slavistov*, Moscova], 1958, p. 196).

⁶ „Vtoraja polovina I tysjačelietija n.e. — vremja raspada praslavjanskogo jazykovogo edinstva” (*op. cit.*, p. 51; ed. rom., p. 48).

3. În discutarea acestei probleme dificile se ridică o chestiune de principiu: de care factori, fenomene lingvistice, trebuie să ținem seama, ca să putem vorbi de sfârșitul perioadei limbii slave comune și de începutul alteia, noi, a limbilor slave? Fără îndoială de acele fenomene — și ele sînt, în primul rînd, de natură fonetică, căci structura gramaticală a fost mult mai unitară — care sînt comune *tuturor* (cu excepții, doar în cîteva cazuri) graiurilor slave, ceea ce înseamnă că ele s-au petrecut, s-au desfășurat în slava comună. Considerăm că prelungirea perioadei limbii slave comune pînă la amușirea ierilor slabi este exagerată, inacceptabilă. Este adevărat că originea sau, mai bine zis, cauzele acestui fenomen — într-adevăr general slav — sînt slave comune: diferențierea ierilor slabi de cei tari; dar evoluția ierilor are și o a doua față: „vocalizarea” lor. Or, reflexele ierilor tari sînt atît de diferite, încît fenomenul acesta constituie unul dintre momentele și cauzele importante ale diferențierii graiurilor și limbilor slave. Trebuie totuși reținut faptul că realizarea acestei tendințe slave comune, diferențierea ierilor (în „tari” și „slabi”), care a dus la dispariția celor slabi și „vocalizarea” celor tari — fenomen general slav (deși cu rezultate diferite în privința „vocalizării” ierilor) — constituie un argument în sprijinul duratei tîrzii a comunității, a unității slave comune.

Desigur că limitarea duratei unității slave comune la începutul erei noastre, cum susțin unii lingviști, nu poate fi luată în considerare și nici nu o vom discuta aici. Durata perioadei slave comune pînă în secolele al VI-lea — al VII-lea, susținută și acceptată de mulți lingviști, are, fără îndoială, o bază istorico-geografică: emigrarea slavilor de pe teritoriul comun, de la nord de Carpați, răspîndirea lor pe teritorii foarte vaste și deci presupusa slăbire sau chiar ruptură a legăturilor dintre ei (de care vorbește și T. Lehr-Splawinski, cum am menționat mai sus). Considerăm însă că această teorie corespunde mai puțin situației lingvistice. Ea nu este în acord nici cu răspîndirea unor împrumuturi — de felul lui **karlji* — posteroare secolelor VI—VII, pe întregul sau pe un larg teritoriu locuit de slavi și care prezintă același fonetism ca elementele slave băștinașe.

4. Credem că unitatea slavă comună trebuie acceptată pînă la începutul secolului al IX-lea e.n.

Vom aduce cîteva dovezi, bazate pe fonetismul cuvintelor rămase de la slavi în latina dunăreană și în limba greacă. Menționăm că e vorba de acei slavi care au ajuns și au trăit în Dacia și Grecia în secolele VI—VIII, deci ne referim la cel mai vechi strat de elemente — cuvinte comune și nume topice — de origine slavă în limba greacă, studiate în cîteva lucrări, dintre care cea mai cuprinzătoare este a lui M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland* (Berlin, 1941). Cît privește latina dunăreană, acceptăm ca fiind în ea de origine slavă formele corespunzătoare rom. *șchiau*, *jupîn*, *stăpîn*, *stînă*, *smîntînă*, *măgură*, *mătură* — examinate recent de regretatul acad. E. Petrovici ¹ —

¹ *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, „Revue roumaine de linguistique”, XI, 1966, p. 313—321.

a care mai adăugăm pe *sută*¹, dr., ar. *baltă* și dr. *gard*, ar. *gardă*, ir. *gárd*².

5. Forma acestor elemente din greacă sau română (unde sînt moștenite din latină) ne trimite la forme slave cu aspect, după părerea noastră, evident slav comun:

a. Sl. **ŭ*, **ŭ*: lat. *u* (> rom. *u*), gr. *ou*:

Lat. **magula* (> rom. *măgură*), gr. *μαγούλα* „Hügel“³, *Μαγούλα* (toponimic)⁴ < sl. **magŭla*⁵; gr. *Μπούστρι* (top.)⁶ < sl. **Bŭstra* (> *Bystra*), gr. *καρούτα* „Trog“⁷ < sl. **karŭta* (> *koryto*⁸), gr. *Μουσίνα* (top.)⁹ < **Mŭšina* (> *Myšina*).

Lat. **metula*, **suta* (> rom. *mătură*, *sută*) < sl. **metŭla*¹⁰, *sŭta* (> *sŭto*, cf. sl. v. *сѣто*)¹¹; gr. *Βάλτουκα* (top.)¹² < sl. **Baltŭka*; gr. *Βούζι*, *Μπούζι* (top.)¹³ < sl. *bŭzŭ*¹⁴.

b. *k* nealterat (pentru celelalte velare lipsesc exemplele) în așa-numita palatalizare a III-a. Exemple avem numai din greacă: *Γαρδίκι* (top.)¹⁵,

¹ I. Pătruț, *Originea rom. sută*, „Cercetări de lingvistică“, XIII, 1968, p. 87—89; id., *O drevnost slavyanskogo vlijanija na rumynskij jazyk*, „Romanoslavica“, XVI, 1968, p. 27—28.

² Unii lingviști consideră pe *baltă* și *gard* ca fiind de proveniență slavă (deci intrate din slavă în română): V. I. Georgiev, Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev, *Bălgarski etimologičen rečnik*, Sofia, 1962 — s.v. *blato*, *grad*; acad. A. I. Rosetti, *Istoria limbii române, etimologicele reșchii*, Sofia, 1962 — s.v. *blato*, *grad*; acad. A. I. Rosetti, 1968, p. 265, 343; unii le consideră „autohtone“ (I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 109, 202, 204, 217). Referitor la aceste două cuvinte a se vedea și O. Densusianu, *Dictionnaire Etimologique Romaine*, Université de la Laguna, 1958—1961, s.v.; G. Brîncuș, *Observații asupra etimonimilor albaneze din DLRM*, „Studii și cercetări lingvistice“, XII, 1961, p. 196, 198.

³ M. Vasmer, *op. cit.*, p. 143, 277, 311. Dat fiind că M. Vasmer, în lucrarea citată, pentru unele forme grecești indică drept corespondente slave forme cu fonetism mai târziu, în asemenea cazuri am reconstituit noi formele slave comune care ne par contemporane celor grecești.

⁴ I d., *ibid.*, p. 143, 277.

⁵ Accentul în latina dunăreană va fi fost pe penultimă, cum arată și forma greacă și, de asemenea, forma *măgură* (cu *ă* < *a* neaccentuat), înregistrată în *Atlasul lingvistic român*, din Banat, jud. Hunedoara și Oltenia. O localitate de lângă Lugoj poartă numele *Măguri*. Forma *măgură* (cu *ă*) pare a avea accent deplasat (după substantive ca *năgură* etc.). Și alb. *magulë* pare a fi de origine slavă (E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 319—320).

⁶ M. Vasmer, *op. cit.*, p. 277.

⁷ I d., *ibid.*, p. 267, 277.

⁸ I d., *ibid.*

⁹ I d., *ibid.*, p. 277.

¹⁰ Cf. și alb. *netullë* (E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 320). Forma și mai veche slavă comună pare să fi fost **metŭla* (id., *ibid.*).

¹¹ Rom. *sută* (cu *u*) atestă vechimea formei slave cu *ŭ*, față de stadiul anterior, cu *i* (A. Vailant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Lyon — Paris, 1950, p. 136).

¹² M. Vasmer, *op. cit.*, p. 279.

¹³ I d., *ibid.*

¹⁴ Din exemplele de mai sus se vede că *ŭ* în orice poziție a fost tratat, în greacă, la fel. În aceeași situație se găsește și *i*, reprezentat, în împrumuturi prin *s*, *t*, *ai* (= *e*): *Γαρδενίκια* (top.) (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 278), *Γαρδίκι* (top.) (*ibid.*, p. 279), *Καρούτα* (top.) (*ibid.*) < sl. **Gardŭnikŭ*, **Gardŭkŭ*, **Karŭtŭna*. Menționăm că stadiul posterior *y* (< **ŭ*) este redat atât în română (în împrumuturile vechi de proveniență slavă), cit și în greacă, prin alt reflex, decât vechiul *ŭ*: rom. *i*, gr. *i* (notat prin *i*, *u* sau *η*): cf. rom. *moghilă* (*movilă*) < *mogyla* (cf. sl. v. *могила*); rom. *vidră*, gr. *βούρα* < *vydra*; gr. *μοτίκι* „Hacke“ < *motyka* (M. Vasmer, *ibid.*, p. 277).

¹⁵ I d., *ibid.*, p. 301.

Γαρδενικία (top.)¹, Καμενικία (top.)², Λακκοβικία (top.) < *Gardīkū (> Gradyč), *Gardīnika (> Gradynica), *Kamenika (> Kamenica), *Lakavika (> Lohavica)³.

c. Vocala *a*, stadiu anterior lui *o*⁴, este reprezentată prin lat. *a*, gr *α*: rom. *șchiau* „bulgar“ (< lat. *sclavus*)⁵, cf. sl. *slovēne* < *slavēne; rom. *măgură*, gr. μαγούλα < sl. *magŭla⁶; rom. *jupin* „maître, chef, patron“ (< lat. **gupanu*): sl. *gupanŭ* (> *županŭ*)⁷; gr. κροῦτά < sl. *karŭta⁸, gr. Ζαγάρα (top.) < *Zagara (> Zagora)⁹.

d. Acceptăm părerea că sl. com. **o* (*o* nazal) provine din stadiul anterior **a* (*a* nazal)¹⁰; transformarea *a* > *o* trebuie să se fi petrecut în același timp cu *a* > *o*¹¹. Credem că sl. **a* se atestă prin reflexul *a* + nazală: gr. Λάγγα¹² (top.) < *Laka* (> *Lohka*); gr. Λαγγαβίτσα (top.) < *Lakavica (> *Lohavica)¹³.

e. Grupurile *tart*, *talt* apar nemetatezate: rom. *gard*¹⁴, cf. Γαρδικί¹⁵; rom. *baltă*¹⁶, cf. Βάλτουκα (top.)¹⁷ < *Baltŭka; gr. Σαλμενίκον (top.)¹⁸

¹ Id., *ibid.*

² Id., *ibid.*

³ Id., *ibid.*

Există și toponimice, mai tirzii, cu *to*: *c* (< **k*): Καμενίτσα < Kamenica (id., *ibid.*), Βεργουβίτσα < *Bergovica (id., *ibid.*, p. 187). În împrumuturile românești apare numai reflexul *t* < sl. *c* (< **k*): *coteț*, Bistrila < *koťělъ*, Bystřica.

⁴ Cu privire la sl. *o* < *a*, vezi I. Pătruș, Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române. În legătură cu sl. *o* și *g*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 21 seq. (cu referiri mai ales la lucrările acad. V. I. Georgiev).

⁵ Cf. gr. Σκλαβενοί (la Procopios) (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 267), alb. *shqa* (E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 315—316).

⁶ Cf. mai sus, p. 24.

⁷ E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 315—316.

⁸ Vezi mai sus, p. 24.

⁹ M. Vasmer, *op. cit.*, p. 267. Notăm că atât în română, în cuvintele luate direct din slavă, cât și în greacă, în împrumuturile mai noi, apare vocala *o*: rom. *bob*, *gol*, *ciopot* (v. I. Pătruș, *art. cit.*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 22 seq.); v. bg. *bobŭ*, *golŭ*, *klopotŭ*; gr. κόκο-τος „Hahn”, Γοπίτσα (top.), Ποιάλνα (top.) < v. bg. *kokotŭ*, *Gorica, *Poljana (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 268).

¹⁰ Vezi V. I. Georgiev, *Vokalnata sistema v razvoja na slavjanskite ezici*, Sofia, 1964, p. 60.

¹¹ I. Pătruș, *art. cit.*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 22 seq.

¹² M. Vasmer, *op. cit.*, p. 273.

¹³ Id., *ibid.* Stadiul mai nou *o* (*o* nazal) este reprezentat în greacă prin *o* sau *u* (*ou*) + nazală: Λογγά (top.) < *Lohka sau Lpgŭ (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 272). Δομπούς (top.) < *Dobŭ (id., *ibid.*). Δοῦμενα (top.) < *Dobina (id., *ibid.*). M. Vasmer crede că reflexul greacă + nazală—menționat mai sus—este mai nou decât *o*, *u* + nazală, părere cu care nu putem fi de acord. Acesta din urmă este corespunzător—poate și cronologic—rom. *un/um*: rom. *luncă*, *muncă* < v. bg. *lŭha*, *mŭha*. Toponimicele românești de origine slavă, în care apare numai reflexul *in/jim* (E. Petrovici, *Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe „voyelle + + nasale” pour le sl. comm.* **p*, in *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958, p. 39, 40, 41, 43) sînt împrumuturi mai noi (cf. I. Pătruș, *art. cit.*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 27). Acad. V. I. Georgiev susține că gr. *an* ar fi corespunzător rom. *in/jim* (ung. *anjam*, alb. *ën*) (*op. cit.*, p. 60—64), părere pe care, cum reiese din cele afirmate mai sus, nu o putem accepta (v. și *art. cit.*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 26—27).

¹⁴ Vezi mai sus, p. 24.

¹⁵ Vezi mai sus, p. 24.

¹⁶ Vezi mai sus, p. 24. Cf. Βάλτα (top.) (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 288).

¹⁷ Id., *ibid.*, p. 287.

¹⁸ Id., *ibid.*

< **Salmīnikū* (> **Slamīnikū*); gr. Βεργουβίτσα (top.) < **Bergovica*¹ (> **Brėgovica*)² etc.

6. Considerăm că nu se poate pune la îndoială că stadiile *ū*, *ü* (*u* scurt), *k* nealterat în palatalizarea a III-a, *a* (> *o*), *tart*, *talt* sînt slave comune. De aici rezultă că perioada limbii slave comune a durat un timp destul de îndelungat și după pătrunderea slavilor în Dacia și la sud de Dunăre, pînă în sudul Greciei.

O remarcă, în firea lucrurilor, o considerăm necesară. Așa cum un idiom este separat de un altul, înrudit, printr-o serie de isoglose care, geografic, nu se suprapun, tot așa și fazele în evoluția limbii se pot delimita prin anumite fenomene (fonetice sau de altă natură) care nu coincid întru totul pe plan cronologic. Astfel, în problema pe care o discutăm, existența lui *ū* (< i.—e. **ū*) nu coincide, ca limită superioară, cu perioada stadiului *tart*; adică *tart* > *trat* e un fenomen mai tîrziu decît *ū* > *y*, iar acesta este anterior monoftongării *aw* > *ū*, care, la rîndul ei, e mai veche decît metateza în grupurile *tart*, *talt*.

7. Nu au fost însă puse în discuție aici două fenomene fonetice deosebit de caracteristice pentru limba bulgară.

E vorba, în primul rînd, de situația labialelor urmate de *j*. M. Vasmer constată că, în bogatul material pe care l-a avut la dispoziție, nu există exemple sigure cu *l* epentheticum³ și conchide că la Slavii din Grecia *l* epentheticum nu se dezvoltase încă⁴ (se înțelege, în perioada vechilor relații slavo-grecești).

Deosebit de importantă pentru discuția de aici este situația grupurilor slave comune *t + j*, *kt'* și *d + j*, care, după cum se știe, sînt reprezentate în bulgară prin *št*, *žd*. Există în elementele grecești de origine slavă aceste grupuri? Există, înlocuite fiind (greaca neavînd *š*) prin *στ*, *σδ*⁵. Însă formele pe care le avem⁶ nu prezintă trăsăturile fonetice enumerate mai sus, proprii împrumuturilor vechi: cf. gr. Νίστα: **Ništa*⁷, Μπεστινίκια: **Peštinikū*⁸, Σφέστιανη: **Svēštane*⁹, Μέβγεζα: **Medvēžda*¹⁰, Μέσδανι: **Meždane*¹¹. Altele au fonetism evident mai nou: gr. Ρεκίστιανα: **Rakyštane*¹², Ρακίστα:

¹ *Ibid.*

² În formele împrumutate mai tîrziu se constată metateza (Γλανισιά, Δραγαλεβός, Βρεστόν < **Klanicb*, **Dragalevo*, *Brěsto* (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 287), așa ca în toate cuvintele românești împrumutate direct din graiurile bulgărești (*drag*, *grădina*, *prag* etc. < v. bg. *dragŭ*, *gradina*, *pragŭ*).

³ *Op. cit.*, p. 295.

⁴ *Ibid.*, p. 296: „... die Slaven Griechenlands noch kein *l* epentheticum entwickelt hatten”. Cuvintele din română examinate mai sus nu au avut labială + *j*.

⁵ M. Vasmer, *op. cit.*, p. 296.

⁶ Toate toponime, cu excepția lui *μπιστερή* „Hohle”: bg. *peštera* (*ibid.*).

⁷ *Ibid.*, p. 296.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 297.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

**Rakyšta*¹ (cf. *rakyla*, cu *ra-* < **ar-*), *Μηλάσδου*: **Mlažde*² (cf. *mladz* < **maladž*) etc. Prin urmare, aceste forme pot fi împrumuturi mai noi, posteriore secolului al VIII-lea³.

8. Am încercat să explicăm, cu alt prilej, de ce în această perioadă, pînă în secolul al VIII-lea inclusiv, numărul elementelor slave pătrunse în latina dunăreană este atît de redus în comparație cu influența lăsată de slavi în limba greacă⁴. Slavii au trecut în masă Dunărea, în imperiul roman, răsbindu-se, cum s-a spus mai sus, pînă în sudul Greciei. Numărul lor mare la sud de Dunăre este dovedit de existența, în secolul al VII-lea, a două formații statale⁵, precum și de faptul că în a doua jumătate a aceluiași secol, împreună cu bulgarii lui Asparuch, au întemeiat puternicul stat bulgar, care s-a extins într-una în dauna imperiului roman.

La nord de Dunăre, unde s-a format grosul poporului român, numărul slavilor rămași trebuie să fi fost redus, fapt care și explică urmele slabe lăuate de ei în limba populației romanice⁶. Numărul slavilor la nord de Dunăre a putut crește dintr-a doua jumătate a secolului al X-lea (cînd începe slăbirea statului bulgar, din cauze interne și externe) și mai ales din secolul al XI-lea, după cucerirea statului bulgar de către bizantini. De atunci, din secolul al IX-lea și mai ales al X-lea, începe, de fapt, influența slavă, bulgărească, asupra limbii române⁷.

9. În concluzie: graiurile slave de la nord și de la sud de Dunăre, din fosta Dacie pînă în Peloponez, continuă, pînă în secolul al VIII-lea inclusiv, stadiul slav comun, fapt dovedit de elementele pătrunse în limba greacă și, în număr redus, în latina dunăreană (moștenite apoi de limba română). Corespundentele slave ale acestor elemente au avut, incontestabil, fonetism slav

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

³ Doar două toponime rămîn neclarificate: *Κορύτιαν*: **Korytjane* (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 296), care, totuși, față de *Καρούτα* < **karŭta* (vezi mai sus, p. 24), are *o* și *u* (nu *ou*). M. Vasmer crede că forma greacă corespunde scr. *Korican* (*ibid.*) (poate, mai bine, scr. **Koritani*). Menționăm că există și *Κορβουτιαν* (*ibid.*). Al doilea exemplu *Γαρόζο* (din Creta I) nu e sigur că reprezintă un **Gorazde* (*ibid.*, p. 297: „... wenn es zu slav. **Gorazde* vom PN *Gorazde* gehört“). În cele mai vechi împrumuturi românești de proveniență bulgară apar, se înțelege, numai grupurile *st*, *jd*: *maștehă*, *peșteră*, *grajd* < bg. *maštecha*, *peštera*, *grazd*.

⁴ I. Pătruț, *art. cit.*, „Romanoslavica“, XVI, 1968, p. 28—29.

⁵ Una, sub numele de „Cele șapte triburi slave“, în Moesia inferioară, și a doua, „Sclavinia“, în Macedonia. (*Istoria Bulgariei*, I, Moscova, 1954, p. 53).

⁶ S-a susținut că și numele unor ape mari au fost transmise românilor de către slavi: *Olt*, *Argeș*, *Mureș*, *Criș*, *Someș* etc. (În *Istoria României*, I, București, 1960, p. 786, părerea aceasta este menționată cu rezerve). Unul dintre motive ar fi prezența lui *o* — în *Olt* și *Someș* — în locul vechiului *a* (cf. *Alutus*, **Αλοῦτα*; *Samus*). În conformitate cu cele discutate mai sus — ne referim deocamdată numai la *Olt* și *Someș* — argumentul acesta constituie tocmai o dovadă contrarie, dat fiind că asemenea nume de ape mari trebuia să fi fost luate de la slavi într-o perioadă veche, cînd Slavii nu aveau vocala *o*. Cît despre *Olt*, ne-am așteptat ca fostul *u* să se fi menținut, ca în *mătură*, *sută*. De altfel „filiera“ slavă, în cazul acestor nume de ape, nu poate fi acceptată și din motivul că nu avem alte toponime românești cu fonetism slav atît de vechi.

Referitor la aceste toponime, a se vedea E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964, p. 19 seq. (Universitatea din București, Cursuri de vară. Seria Limbă: 2).

⁷ I. Pătruț, *art. cit.*, „Romanoslavica“, XVI, 1968, p. 25 seq.

comun: *ū, ū* (*u* scurt), *k* nealterat în palatalizarea a III-a, *a* (în loc de *o*), *q* (*a* nazal), *tart, talt*. Considerăm deci că pînă prin secolul al VIII-lea inclusiv durează prima perioadă a relațiilor lingvistice slavo-grecești. În acest timp au pătruns și în latina dunăreană¹ un număr redus de cuvinte, moștenite apoi de limba română, pe care le-am enumerat mai sus, și care, bineînțeles, prezintă aceleași trăsături fonetice ca elementele latine (*a* în poziție nazală > *i*: *jupîn, stăpîn, stîină, smîntînă*; *l* intervocalic > *r*: *măgură, mătura*; *cl* > *cl'* > *k'*: *ar. șcl'au, dr. șchiau*).

Din secolul al IX-lea, aproximativ, cînd graiurile slave de la sud și de la nord de Dunăre au deja o fizionomie nouă, bulgărească (după schimbările fonetice *tart, talt* > *trat, tlat*; *t + j, kt', d + j* > *št, žd* etc.), se trece la o nouă etapă a relațiilor slavo-grecești și începe influența slavă asupra limbii române. Împrumuturile, atît în greacă cît și în română, au — față de cele anterioare, la care ne-am referit mai sus — alt fonetism (cf. cele spuse referitor la sl. comun *ū, ū, k, a, q, tart, talt, t + j, kt', d + j* > *y, v, c, o, q, trat, tlat, št, žd*) sau, cum se spune obișnuit, poartă pecete bulgărească.

10. Ne-am referit aici numai la graiurile vorbite de slavii estici din Peninsula Balcanică, încercînd să dovedim că ele se găseau în stadiul slav comun pînă pe la începutul secolului al IX-lea. Dar celelalte graiuri slave?

După cum s-a spus, evoluția grupurilor *tart, talt* este un fenomen tîrziu. Cel mai vechi exemplu cu metateză, de astă dată la slavii de vest, este de la sfîrșitul secolului al VIII-lea²; fin. *palttina* „pînză”, împrumut vechi, din graiuri slave de est, atestă de asemenea fonetism slav comun: < **paltino* (cf. rus. *polotno*) „pînză”.

Absența lui *o* este și ea general slavă pînă la o dată destul de tîrzie: cea mai veche formă cu *o* este de pe la mijlocul secolului al IX-lea³; cf. și fin. *akkuna*⁴ < **akūna* (> v. rus. *okūno* „fereastră”); fin. *taltta* „daltă” < **daltta* (> v. rus. *doloto*)⁵ (v., mai sus, rom. *daltă*).

De asemenea *ū* (*u* scurt) și *i* (*i* scurt) sînt redați prin *u*, respectiv *i* și în împrumuturi provenite din alte graiuri slave: cf. fin. *akkuna* (citată mai sus), let. *dukurs* „dîhor” < **dūchorj*⁶; fin. *palttina* (v. mai sus), let. *kristit* „a boteza” < *kristiti*⁷.

¹ Trecerea de la stadiul latin la limba română, deci formarea unei limbi distincte față de celelalte limbi romanice, credem că a avut loc prin secolul al VIII-lea (cf. I. Patruț, *art. cit.*, „Romanoslavica”, XVI, 1968, p. 28).

² La 789 este înregistrat *Dragawitus* (< **Darg-*), numele unui prinț al Veleților, la vest de Oder (A. Vaillant, *op. cit.*, I, p. 162).

³ V. I. Georgiev, *op. cit.*, p. 52. Forme cu *a* (în loc de *o*) apar și mai tîrziu (id., *ibid.*).

⁴ V. I. Georgiev, *ibid.*, p. 66; cf. și V. S. Borkovskij, P. S. Kuznecov, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moscova, 1963, p. 72.

⁵ V. I. Georgiev, *op. cit.*, p. 66, unde se găsesc și alte exemple.

⁶ A. Vaillant, *op. cit.*, I, p. 125.

⁷ Id., *ibid.*

A se vedea V. Kiparsky, *Chronologie des relations slavobaltiques et slavofinnoises*, „Revue des Études slaves”, XXIV, 1948, p. 29—47.

A. Meillet afirmă că \bar{u} trebuie să fi avut caracter de u și în secolele al VII-lea—al VIII-lea¹. De altfel, situația lui \bar{u} este paralelă cu a lui \bar{z} . Dacă mai adăugăm că, după părerea noastră, la toți slavii transformarea $\bar{u} > y$ este anterioară monoftongării $aw > u^2$, și, de asemenea, prefacerea $a > o$ este contemporană cu $q > q^3$, credem că și celelalte graiuri slave, de vest și de est, se găseau în stadiu slav comun până la o dată relativ târzie.

ДРЕВНЕЙШИЕ СЛАВЯНО-РОМАНСКО-ГРЕЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

С достоверностью установлено пребывание славян в нижнем течении Дуная в начале VI в. н. э., когда они вторгаются все чаще и все более массивно в Римскую империю, заселяя весь Балканский полуостров вплоть до Пелопонеса. В период древнейших славяно-римско-греческих отношений (до начала IX века) из славянских диалектов проникло большое количество слов в греческий (конкретные имена и, прежде всего, топонимы) и в дунайский латинский, из которого были унаследованы румынским (*schiau*, *jupîn*, *măgură* и т. д.). Фонетические черты этих элементов в греческом и румынском показывают, что соответствующие славянские диалекты находились в стадии общеславянского развития, поскольку славянские соответствия анализируемых заимствований имеют \bar{y} , \bar{y} (у краткий), k , не переживший изменений по третьей палатализации, a (вместо o), q (а носовой) или даже $a +$ носовой, *tart*, *talt*.

Приблизительно, начиная с IX века, когда южнодунайские и северодунайские славянские диалекты приобретают новый, болгарский облик, открывается новый период славяно-греческих отношений и начинается период славянского влияния на румынский язык (сформировавшийся около VIII века): заимствования как в греческом, так и в румынском, носят болгарский отпечаток.

Полагаем, что и другие южные славянские диалекты, как и восточные и западные, пребывали довольно долго в общеславянской стадии.

SUR LES PREMIÈRES RELATIONS SLAVO-ROMANO-GRECQUES ET LA DURÉE DE LA LANGUE SLAVE COMMUNE

(Résumé)

La présence des Slaves dans les régions du Bas-Danube est attestée avec certitude au début du VI-e siècle n.e., moment à partir duquel ils entreprennent des incursions de plus en plus fréquentes et massives dans l'Empire Romain, s'épénchant dans toute la Péninsule Balkanique, jusque dans le Péloponèse.

Durant la période des anciennes relations slavo-romano-grecques (jusque vers les débuts du IX-e siècle), un grand nombre de mots des parlers slaves pénètrent dans la langue grecque (noms communs et surtout des toponymes), de même que quelques mots s'introduisent dans le latin danubien d'où ensuite, par héritage, pénètrent dans le roumain (tels *schiau*, *jupîn*, *măgură* etc.). La phonétique de ces éléments, empruntés au grec et au latin, dénote que les parlers slaves respectifs se trouvaient encore au stade du slave commun, étant donné que les mots slaves

¹ *Op. cit.*, ed. II, p. 54.

² V. mai sus, p. 26

³ V. mai sus, p. 25; I. Pătruț, *art. cit.*, „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, p. 23.

correspondants aux emprunts analysés ont *ū*, *ū* (*u* bref), *k* non-altéré dans la 3-e palatalisation, *a* (au lieu de *o*), *a* (*a* nasal) ou même, paraît-il, *a* + une nasale, *tart*, *tall*.

A partir du IX-e siècle, approximativement, lorsque les parlers slaves du sud et du nord du Danube gagnent un nouvel aspect, bulgare, nous assistons à une nouvelle étape des relations slavo-grecques et au début de l'influence slave sur la langue roumaine (celle-ci s'était pleinement formée au VIII-e siècle) et les emprunts qui la pénètrent à présent portent l'empreinte bulgare ; le même phénomène, se passé dans le cadre de la langue grecque.

L'auteur pense que les autres parlers slaves du sud, aussi bien que ceux de l'est ou de l'ouest, se sont conservés dans le stade du slave commun jusqu'à une époque relativement tardive.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ В ОБЛАСТИ КОНСОНАНТИЗМА

(на материале русского, украинского, болгарского и румынского языков)*

Г. БОЛОКАН, В. НЕСТОРЕСКУ, И. РОБЧУК, ОЛИМПИА ГУЦУ

В понимании авторов данного сообщения исследования, исходящие из сопоставления нескольких генетически родственных или неродственных языков, являются типологическими даже в том случае, если они касаются лишь отдельных уровней анализируемых систем¹. Сопоставляя одну общую черту консонантизма трех славянских языков с той же особенностью консонантизма в румынском языке, а именно корреляцию *звонкости ~ глухости* и корреляцию *твердости ~ мягкости*, нас одинаково интересовали как результаты такого сопоставления, так и некоторые методологические стороны этой проблемы. Мы попытались сопоставить не столько инвентарные единицы как таковые, сколько те отношения, которые устанавливаются между единицами в каждой отдельной системе, по сравнению с отношениями из других систем.

Стремление сопоставить сходные системы согласных побудило нас взять за основу наших исследований толкование, вытекающее из фонологической концепции Эм. Петровича, касающейся румынского языка. Сократив таким образом путь, который нам предстоит пройти, мы получим возможность установить степень сходства или отличия в консонантизме румынского языка и окружающих его славянских языков, делая упор на специфические особенности румынского языка. В этом отношении нижеизложенное можно интерпретировать как попытку проверить методологию, использованную в фонологических разысканиях относительно румынского языка, исходя из общей типологической теории².

В определение понятия корреляции на уровне фонологии мы включаем как обязательное условие существование нейтрализации фонологических оппозиций³.

* Этот же текст был прочитан на пленарном заседании на VI Международном съезде славистов, Прага, август 1968. Резюме сообщения под заголовком *Позиционная обусловленность фонем в некоторых славянских языках* был напечатан в *VI Mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Resumé přednášek, příspěvků a sdelení*, Прага, 1968.

¹ А. Успенский, *Структурная типология языков*, Москва, 1965, стр. 45, 46.

² См. Р. Г. Пиотровский, *Моделирование фонологических систем и методы их сравнения*, М.-Л., 1966, стр. 75—79, где противопоставляются две модели интерпретации румынской фонологической системы.

³ См. Н. С. Трубецкой, *Grundzüge der Phonologie*, Прага, 1939, стр. 76—77; В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1964, стр. 105; С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва, 1961,

Рассмотрим сначала корреляцию *звонкости ~ глухости*, а затем корреляцию *твердости ~ мягкости* в славянских языках (в русском, болгарском, украинском), а затем в румынском. Для удобства изложения мы ограничили наше исследование только анализом губных и зубных согласных, входящих в рассмотренные корреляции. Имея в виду, что главной целью нашего исследования является сравнение славянских языков с румынским, мы сочли необходимым использовать в качестве эталона один из славянских языков. Наш выбор остановился на русском, ибо сама теория Эм. Петровича создавалась на основании сравнения с этим языком¹.

А. Начнем анализ с корреляции *звонкости ~ глухости*. Состав этой корреляции следующий:

а) в русском языке:

б ~ б'	в ~ в'	д ~ д'	з ~ з'	ж	г ~ г'
п ~ п'	ф ~ ф'	т ~ т'	с ~ с'	ш	к ~ к'

То есть, 11 пар (22 фонемы)²

б) в болгарском языке к 11 парам, существующим в русском языке, следует добавить еще две *дз ~ ц*, *ц ~ ч*. Получаем, следовательно, 13 пар включающих 26 фонем³.

в) украинский язык, как и русский имеет 11 пар (22 фонемы):

б	д ~ д'	з ~ з'	дз ~ дз'	дж	г	у	ж
п	т ~ т'	с ~ с'	ц ~ ц'	ч	к	х	ш

г) румынский язык дает 13 следующих пар⁴:

б ~ б'	в ~ в'	д ~ д'	з ~ з'	ж ~ ж'	ц	г ~ г'
п ~ п'	ф ~ ф'	т ~ т'	с ~ с'	ш ~ ш'	ч	к ~ к'

стр. 138; Л. Э. Калнынь, *Корреляция твердых и мягких согласных в славянских языках*, Москва, 1960, стр. 10; Л. Ельмслев, *Notes sur les oppositions supprimables*, TCLP, 1939, VIII, p. 46.

¹ См. Эм. Петрович, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, в „Studii și cercetări de lingvistică”, I, 1960; idem, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Бухарест, 1956, стр. 20; idem, *Esquisse du système phonologique du roumain*, в „For Roman Jakobson Essays of the Occasion of his sixtieth Birthday”, Гага, 1956; idem, *Явления сингармонизма в исторической фонетике румынского языка — следствие славяно-румынской языковой интерференции*, в „Romanoslavica”, II, Бухарест, 1958.

² Р. Н. Аванесов, *Фонетика современного русского литературного языка*, Москва, 1956, стр. 162) включает в состав этой корреляции пару *ш' ~ ж'*. По разным соображениям — объяснить которые здесь нет необходимости, — мы эту пару не учитываем, зато приводим пару *к' ~ г'*.

³ По поводу разногласия относительно состава корреляции *звонкости ~ глухости* в болгарском языке см. И. Леков, *Насоки в развоја на фонолошките системи на славянските езици*, София, 1960, стр. 23; Стойко Стойков, *Увод във фонетиката на българския език*, София, 1966, стр. 136; Г. Болокан, *Graiul bulgarilor din Brănești* (Consonantismul), в „Studii de slavistică”, I, Бухарест, 1969, p. 196.

⁴ Состав корреляции был установлен по Эм. Петровичу.

В составе сравниваемых языков восемь соотносительных пар, общих для всех четырех. Остальные совпадают между собой лишь частично: три пары являются общими для русского, румынского и болгарского языков, а две только для румынского и болгарского.

В румынском и украинском имеется по одной паре, не встречающейся в других исследуемых языках.

С точки зрения числа коррелятивных пар, различающихся по наличию или отсутствию звонкости, большое сходство обнаруживается между румынским и болгарским языками, в которых, в числе прочего, можно установить интересную аналогию и в составе этой корреляции. Румынский и болгарский языки имеют наибольшее число общих привативных оппозиций по звонкости.

Рассмотрим сейчас те позиции, в которых *звонкость* ~ *глухость* релевантна у зубных (д, т, н) и губных (б, п, в, ф, м) согласных.

Цифры, которые будут названы для каждого языка и для каждой позиции в отдельности, были получены на основе дистрибуции каждого согласного в соответствии с непосредственно последующим фонологическим контекстом.

I. ПЕРЕД ГЛАСНЫМ

- а) В русском языке *звонкость* ~ *глухость* релевантна в 65 контекстах типа согласный + гласный.
- б) В болгарском языке — в 57 контекстах типа согласный + гласный.
- в) В украинском языке — в 31 контексте типа согласный + гласный.
- г) В румынском языке — в 60 контекстах типа согласный + гласный.

II. ПЕРЕД СОГЛАСНЫМ

В этом положении *звонкость* ~ *глухость* релевантна следующим образом:

- а) В русском языке в 36 контекстах типа глухой ~ звонкий + твердый или мягкий сонорный согласный или *в* (твердый и мягкий).
- б) В болгарском языке в 15 контекстах глухой ~ звонкий + твердый сонорный или *в* твердый.
- в) В украинском языке в 36 контекстах такого же типа.
- г) В румынском языке в 5 контекстах глухой ~ звонкий согласный + сонорный (*л, р* твердые).

III. В КОНЦЕ СЛОВА

В украинском и румынском языках корреляция согласных по *звонкости* ~ *глухости* релевантна и в абсолютном конце слова следующим образом:

— в украинском языке только в 8 случаях из рассмотренных здесь (т. е. только у зубных)¹;

¹ См. М. Ф. Наконечный, *Фонетика*, в „Курс сучасної української літературної мови“, I, Киев, 1951, стр. 186—187; Л. И. Прокопова, *Приголосні фонети сучасної літературної мови*, Киев, 1958, стр. 74.

— в румынском языке в 12 случаях, т. е. для всех рассмотренных здесь членов корреляции.

В русском¹ и в болгарском² языках в конце слова соотносительность согласных по *звонкости ~ глухости* иррелевантна.

Проанализировав для каждого языка по одному тексту длиной приблизительно в 4000 фонологических единиц, мы установили, на основании частотности, следующую иерархию релевантных позиций *глухости ~ звонкости*:

- а) румынский язык — 598 релевантных позиций;
- б) русский язык — 556 релевантных позиций;
- в) болгарский язык — 513 релевантных позиций;
- г) украинский язык — 396 релевантных позиций.

Эти данные как будто противоречат результатам указанного выше дис-трибутивного анализа, где релевантные позиции *глухости ~ звонкости* по языкам были следующие:

- а) русский язык — 101 релевантная позиция;
- б) румынский язык — 77 релевантных позиций;
- в) украинский язык — 75 релевантных позиций;
- г) болгарский язык — 72 релевантных позиций;

Это несоответствие на самом деле мнимое если иметь в виду, что для румынского языка *звонкость ~ глухость* релевантна и в конце слова, где частотность глухих и звонких фонем значительна³.

Статистически анализируемый нами текст небольшой, однако, как нам представляется, установленный порядок релевантности *глухости ~ звонкости* не может меняться в случае увеличения анализируемого текста⁴.

Подводя итоги выше сказанного о корреляции по *звонкости ~ глухости*, отметим, что русский и болгарский языки имеют две релевантные позиции (перед гласным и перед сонорными согласными и в) и две позиции, где противопоставление *звонкость ~ глухость* нейтрализуется.

Румынский и украинский языки имеют три релевантных позиции и только одну позицию нейтрализации.

Б. Состав корреляции по *твердости ~ мягкости* следующий:

а) В русском языке⁵:

п	б	ф	в	м	т	д	с	з	н	л	р	к	г	х
п'	б'	ф'	в'	м'	т'	д'	с'	з'	н'	л'	р'	к'	г'	х'

¹ Р. И. Аванесов, *Фонетика...*, стр. 163.

² И. Леков. *Опит за фонологична характеристика на българския език*, ГСУ, XXXVI (1941), стр. 1—37.

³ См. А. Аврам, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, Бухарест, 1961, стр. 187.

⁴ См. А. В. Исаченко, *Опыт типологического анализа славянских языков*, в „Новое в лингвистике“ III, Москва, 1963, стр. 114; Б. А. Успенский, указ. соч., стр. 50.

⁵ См. Р. И. Аванесов, указ. соч., стр. 170; И. Леков, *Насоки...*, стр. 21. Относительно состава данной корреляции в русском языке между специалистами нет единства взглядов (см. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский, *Современный русский язык*, Москва, 1957, стр. 126; М. В. Панов, *Русская фонетика*, Москва, 1967, стр. 233; Л. Зиндер, *Общая фонетика*, Ленинград, 1960, стр. 64—66). О фонемах *г'*, *к'*, *х'* см. также у Аванесова, указ. соч., стр. 170, сноска 1; М. В. Панов, указ. соч., стр.

б) в болгарском языке¹:

п	б	ф	в	м	т	д	с	з	н	л	р	ц	г	к	х
п'	б'	ф'	в'	м'	т'	д'	с'	з'	н'	л'	р'	ц'	г'	к'	х'

в) в украинском языке²:

т	д	с	з	н	р	л	ц	дз	г	к
т'	д'	с'	з'	н'	р'	л'	ц'	дз'	г'	к'

г) в румынском языке:

п	б	ф	в	м	т	д	с	з	ц	н	л	р	ш	ж	к	г	х
п'	б'	ф'	в'	м'	т'	д'	с'	з'	ц'	н'	л'	р'	ш'	ж'	к'	г'	х'

Число соотносительных пар в четырех языках очень разнообразное:

- а) в русском 15;
- б) в болгарском 16;
- в) в украинском 11;
- г) в румынском 18.

Во всех четырех языках общими являются лишь 6 соотносительных пар; болгарский, русский и румынский языки имеют 15 пар общих, а украинский, болгарский и румынский лишь 9.

Корреляция *твёрдости*~*мягкости* имеет для губных и зубных согласных в этих языках следующие релевантные позиции:

1. ПЕРЕД ГЛАСНЫМ

1) В русском языке перед *а, о, у, и* — 64 сочетания твердый ~ мягкий согласный + гласный;

235; Л. Зиндер, *Общая фонетика*, стр. 64—66. Г. Болокан, В. Нестореску, *Фонологическая система говора села Климэуць*, в „Revue roumaine de linguistique“, 4, Бухарест, 1956, стр. 384.

¹ Что касается числа консонантных фонем в литературном языке, отметим, что специалисты не пришли к какому либо общему решению. Иван Леков (*Опыт* ..., стр. 20) остановился на 32 консонантах, к которым, в последнее время, добавил еще два (стр. 23). Стойко Стойков указывает в некоторых своих работах на разные цифры. В последнее время (см. *Увод във фонетиката* ..., стр. 93) он считает, что в болгарском языке имеются 38 согласных. Разница в числе консонантных единиц у различных авторов объясняется не только тем, что при определении количества мягких согласных названные до сих пор цифры неодинаковые (см. Стойков Стойков, *Палаталните съгласни в български книжовен език*, в „Известия, на Института за български език“, I, стр. 6—8), но и тем, что даже при установлении состава твердых согласных между специалистами нет полного согласия.

² См. В. С. Перебийнис, *Дослідження системи фонем української літературної мови структурними методами*, в „Структурно-математичні дослідження української мови“, Киев, 1964, стр. 18; М. Ф. Наконечний, *Курс сучасної української мови*, I, Киев, 1951, стр. 147.

2) в болгарском языке перед *а, о, у, ъ* — 58 сочетаний твердый ~ мягкий согласный + гласный;

3) в украинском языке перед *а, у, о* — 18 сочетаний твердый ~ мягкий согласный + гласный;

4) в румынском языке перед *а, о, и, е, i* — 79 сочетаний твердый ~ мягкий согласный + гласный.

II. ПЕРЕД СОГЛАСНЫМ

В русском языке перед согласным мягкие губные запрещены. Мягкие зубные находятся в 31 сочетании.

В украинском языке мягкие губные появляются лишь в четырех сочетаниях.

В болгарском и румынском языках сочетание мягкого согласного с согласными — иррелевантно.

III. В АБСОЛЮТНОМ КОНЦЕ СЛОВА

В русском языке зафиксированы 10 позиций, в которых корреляция *твердости ~ мягкости* является релевантной.

В болгарском языке в этой позиции мягкости не встречается.

В украинском языке зафиксированы 6 позиций, в которых корреляция *твердости ~ мягкости* является релевантной.

В румынском языке зафиксировано 16 релевантных случаев.

Подводя итоги всех этих трех позиций (перед гласным, перед согласным и в конце слова), получим следующий порядок релевантности корреляции *твердости ~ мягкости* в рассмотренных языках:

а) русский язык	105 позиций;
б) румынский язык	96 позиций;
в) болгарский язык	58 позиций;
г) украинский язык	32 позиции.

Отметим, что в русском и украинском языках различительная функция тембровой корреляции твердых и мягких согласных проявляется в трех позициях, в румынском — в двух позициях, а в болгарском лишь в одной.

Как и для корреляции *звонкости ~ глухости* были подвергнуты статистическому анализу тексты для каждого языка длиной в 4 000 фонологических единиц. В результате этого анализа устанавливается следующий порядок функционирования корреляции твердых и мягких согласных в данных текстах:

а) румынский язык	820 случаев;
б) русский язык	689 случаев;
в) болгарский язык	647 случаев;
г) украинский язык	276 случаев.

Как можно заметить, порядок тот же, что и при корреляции *звонкости* ~ *глухости*.

Обобщая указанные выше данные о двух корреляциях, отметим, что с рассматриваемой здесь стороны румынский язык более близок к украинскому, а именно по сохранению *звонкости* в конце слова, а также по противопоставлению *твердости* ~ *мягкости* в этой же позиции. С русским языком его сближает сохранение противопоставления *твердости* ~ *мягкости* в конце слова, а с болгарским — отсутствие релевантности корреляции *твердости* ~ *мягкости* перед согласными.

До сих пор мы рассматривали релевантные положения двух корреляций. Для русского языка, взятого нами в качестве эталона, перечислим ниже 11 правил, запрещающих сочетание терминов двух анализируемых нами корреляций¹. А затем покажем, как реагируют на эти правила другие языки.

Правила относительно гласных

1. Перед гласным *е* могут встречаться только мягкие согласные.

Правила относительно согласных

2. Глухой согласный не сочетается со следующим звонким (за исключением *в, в'*).
3. Звонкий согласный не сочетается со следующим глухим.
4. Звонкий согласный не может стоять в абсолютном конце слова.
5. Твердый зубной (за исключением *л*) не сочетается с мягким зубным.
6. Твердый зубной (за исключением *л*) не сочетается с мягким губным.
7. Твердые губные не сочетаются с мягкими губными и, наоборот, мягкие губные не сочетаются с твердыми губными.
8. После мягких зубных не могут стоять *р, р'*.
9. Мягкие губные не сочетаются со следующими согласными, имеющими другое место образования, кроме *й*; также мягкие заднеязычные не сочетаются со следующими согласными другого места образования (кроме *й*).
10. *й* не может стоять после твердых согласных (за исключением *ш, ж*).
11. В сочетаниях двух согласных разница между членами сочетания не может выражаться только наличием или отсутствием мягкости.

Эти запрещающие правила, фактически фонетические законы, определяют в русском языке положение нейтрализации фонологических противопоставлений, составляющих анализируемые нами две корреляции.

Отмеченные выше 11 правил можно сгруппировать таким образом:
— три из них касаются корреляции *звонкости* ~ *глухости* (2, 3, 4);

¹ Сформулированные правила, за исключением первого, см. у М. В. Панова (Запрещающие правила сочетания согласных 1, 2, 3, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 20), *Русская фонетика*, стр. 86—95. Некоторые детали в этих правилах сознательно нами опущены как несущественные для нашей темы.

- семь касаются корреляции *твердости ~ мягкости* (1, 5, 6, 7, 8, 9, 10);
- правило № 11 затрагивает все случаи, определенные в первых 9 правилах.

Ниже проследим, как реагируют на эти правила другие исследуемые нами языки.

На правила № 2 и 3 все отмеченные выше языки реагируют одинаковым образом, представляя не принципиальные, а только количественные различия.

Так, в русском языке 23 запретных положения определяются нейтрализацией *глухости ~ звонкости* (в пользу маркированного члена — 8, а немаркированного — 15).

В болгарском языке 28 запретов определяются одним и тем же явлением (в пользу маркированного члена — 11, а немаркированного — 15).

В румынском языке — 28 запретов (15 в пользу маркированного члена и 13 — в пользу немаркированного).

Правила 5—10 создают многочисленные положения дефективной дистрибуции и для корреляции по *звонкости ~ глухости*, хотя эти правила касаются специальной корреляции по *твердости ~ мягкости*.

На правило № 4, кроме русского языка, положительно реагирует только болгарский язык, а румынский и украинский, как мы уже указывали, этому правилу не подчиняются.

Для русского языка этот факт очень важен, поскольку он влияет и на корреляцию *твердости ~ мягкости*, где шумные звонкие согласные не появляются в конце слова.

Правила № 5—10 для болгарского и румынского языков излишни, ибо эти языки не допускают для корреляции *твердости ~ мягкости* последовательность *t' — t* ни в одной из категорий согласных.

Правило № 1, очень важное для корреляции по *твердости ~ мягкости*, применимо только в русском языке. Все остальные языки имеют для гласных свои собственные правила:

а) Для болгарского языка это правило таково: гласным *е* и *и* могут предшествовать только твердые согласные (за исключением *к, г, х*, которые являются мягкими).

б) Для украинского языка данное правило можно сформулировать так: гласному *і* могут предшествовать только мягкие согласные, а гласным *и, е* — только твердые согласные.

в) В румынском языке этого правила не существует: согласные, члены корреляции *твердости ~ мягкости* перед гласными — всегда в релевантном положении.

Подчеркнем, что все славянские языки, о которых здесь говорится, нейтрализуют оппозицию твердый согласный ~ мягкий согласный в положении перед некоторыми гласными: русский — в пользу маркированного члена; украинский — в обоих направлениях, а болгарский — в пользу немаркированного члена.

Реагирование исследуемых языков на запрещающие правила можно передать схематично в следующей таблице, где наличие данного правила обозначено знаком +, а его отсутствие — знаком —.

Русский язык	Украинский язык	Болгарский язык	Румынский язык
+	+	+	—
+	+	+	+
+	+	+	+
+	—	+	—
+	—	—	—
+	+	—	—
+	—	—	—
+	—	—	—
+	+	—	—
+	+	—	—
+	+	—	—

Румынский язык представляет с точки зрения нейтрализации противопоставления *твёрдости ~ мягкости* своеобразную симметрию: он сохраняет различительный характер противопоставления перед всеми гласными, зато как будто утрачивает его перед всеми согласными. Представляет ли это положение вещей более развитую стадию корреляции *твёрдости ~ мягкости*? Известно, что русский язык недавно стал проявлять тенденцию к превращению положения перед *е* в сильном положении для *твёрдости ~ мягкости* (см. примеры типа: *эсер, нэпман, шоссе* и т. д.)¹.

Симметрия системы согласных в румынском языке является, как нам кажется, мнимой, ибо, анализируя запрещающие правила относительно корреляции *твёрдости ~ мягкости*, а также имея в виду минимальную возможность появления губных и зубных твёрдых из маркированной серии, можно вообще сомневаться в существовании нейтрализации перед согласными в румынском языке. Если это верно, то отмеченная нами симметрия приобретает в румынском языке другой профиль: две серии твёрдых мягких фонем не имеют позиции нейтрализации, что противоречит основному допущенному нами условию для любой корреляции. С этой точки зрения румынский язык существенно отличается от славянских, с которыми мы его сопоставляли.

¹ См. и М. В. Панов, *Русская фонетика*, стр. 83.

CONSIDERAȚII TIPOLOGICE ASUPRA CONSONANTISMULUI
(pe baza datelor limbilor rusă, ucraineană, bulgară și română)

(Rezumat)

În studiul de față se face o comparație pe baza corelațiilor de sonoritate și de timbru dur-moale între limbile rusă, ucraineană, bulgară și română, urmărindu-se aspecte de ordin atit teoretic, cit și practic. Analiza întreprinsă arată că în privința corelației de timbru consonantis-mul românesc este ordonat altfel decît cel al limbilor slave considerate și că, în consecință, nu se poate vorbi de existența unei asemenea corelații în limba română.

CONSIDÉRATIONS TYPOLOGIQUES CONCERNANT LE CONSONANTISME
(sur des données du russe, de l'ukrainien, du bulgare et du roumain)

(Résumé)

Dans la présente étude on fait la comparaison entre les langues russe, ukrainienne, bulgare et roumaine, sous le rapport des corrélations de sonorité et de mouillure, ayant en vue quelques aspects d'ordre théorique et méthodologique. L'analyse montre qu'en ce qui concerne la corrélation de mouillure, le consonantisme roumain est ordonné d'une autre manière que celui des langues slaves qu'on y envisage et que, par conséquent, il ne peut pas être question de l'existence d'une telle corrélation en roumain.

SISTEME ANTROPONIMICE LOCALE LA SÎRBII (ȘI CROAȚII *) DIN BANAT

DORIN GĂMULESCU

Încă din cele mai vechi timpuri, datorită vieții în colectivități, oamenii au simțit nevoia de a fi individualizați printr-un nume. Studiarea amănunțită a sistemelor antroponimice actuale, oricât de complexe ne-ar părea ele astăzi, și a evoluției lor istorice a dovedit că primele nume au fost date pornindu-se de la cuvinte ale limbii comune. Acad. Al. Graur arată că „oamenii erau desemnați fie prin indicarea vreunei particularități fizice — calitate sau defect —, fie prin vreo întâmplare deosebită din viața lor, în același fel în care se dau astăzi porecele”¹. De aici și importanța excepțională pe care o prezintă pentru onomaști materialul oferit de porecle și supranume în legătură cu apariția și dezvoltarea sistemului antroponimic dat². Totodată, studiarea porecelor și supranumelor interesează și pe lingviști, mai cu seamă prin prisma materialului lingvistic pe care ele îl conțin³. În afară de aceasta, în cazul de față, datorită condițiilor etnico-istorice specifice, sistemul porecelor și supranumelor la sîrbii (și croații) din Banat oferă și un material interesant pentru cercetătorul contactelor lingvistice (antroponimice), în speță româno-sîrbocroate. Dar, în ciuda tuturor acestor avantaje, literatura consacrată acestui domeniu este încă relativ săracă, la fel cu literatura onomastică în general. Totuși, în domeniul antroponimiei române și sîrbocroate dispunem astăzi de câteva lucrări cuprinzătoare, unele devenite fundamentale⁴.

*

Termenii *poreclă* și *supranume* necesită o discuție aparte. Adesea, și faptul ni se pare explicabil, acești termeni au fost puși pe același plan, în sensul că supranumele a fost folosit și pentru desemnarea a ceea ce înțelegem prin

* Populație croată există în Banat doar în localitatea Checea, dar și aci într-un număr restrâns, trăind laolaltă cu românii și sîrbii.

¹ Vezi acad. Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura științifică, București, 1965, p. 17.

² Vezi și Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale din Țara Olului*, Buc., 1936, p. 36: „Formarea porecelor și supranumelor, în prezent, constituie un tablou viu al modului cum s-au format în trecut numele și prenumele”.

³ Vezi A. Stan, *Cu privire la metoda culegerii numelor de persoane*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, X (1965), nr. 1, p. 167—172.

⁴ Cf. pentru limba română: Șt. Pașca, *op. cit.*; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963; Acad. Al. Graur, *op. cit.*, iar pentru limba sîrbocroată T. Mărețic, *Narodna imena i prezimena*, „Rad”. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, vol. 81, 82, agram, 1886.

poreclă¹. Considerînd că porecla indică o funcțiune semantică, Ștefan Pașca (*op. cit.*, p. 44) se pronunță pentru utilizarea în lucrările de onomastică a termenului de *supranume*, dat fiind că numai acesta are o funcțiune exclusiv antroponimică: „Porecla se dă ca o batjocură unui individ, incidental; supranumele, născute din porecle și calificative, sînt legate indisolubil de numele indivizilor, devenind chiar ereditare”. Această idee o găsim și la Albert Dauzat, care constată că „printr-o lege ce domină reînnoirea limbii, el (supranumele) se substituie puțin cîte puțin numelui, pentru a-l înlocui exact în întrebuințarea sa ...” și că, „stabilizat, supranumele nu se fixează la un singur individ, ci tinde să treacă la descendenții acestuia, să devină ereditar și colectiv”². Pornind de la aceste constatări și de la materialul folosit în studiul său, D. Grecu³ definește *supranumele* ca fiind lipsit de conținut afectiv, fiind colectiv și ereditar, avînd la origine o poreclă sau un calificativ, în timp ce *porecla* se raportează la un singur individ și e plină de conținut afectiv. Porecla — spune și A. Stan — „devine supranume numai atunci cînd își pierde conținutul ironic. Aceasta se întîmplă, mai ales, cînd porecele, fiind indisolubil legate de caracterul unor persoane, trec și asupra celorlalți membri ai familiei devenind ereditare”⁴.

Ideea separării accepțiunilor de *poreclă* și *supranume* nu este nouă. Ea îl preocupa, de pildă, încă pe Aureliu Căndrea, care era de părere că „dacă porecla dată cuiva de către o persoană este repetată și de alții la adresa aceleiași persoane, ea devine supranume”⁵. După cum reiese, cu mici nuanțări, mai în toate cazurile, supranumele este diferențiat de poreclă mai cu seamă prin prisma funcției sale de denotație. Dar, deși foarte necesară pe plan teoretic și destul de limpede la prima vedere, distincția dintre poreclă și supranume este greu de aplicat riguros în analiza materialului faptic⁶. Pe de o parte, în procesul *poreclă* (sau *calificativ*) → *supranume* → (*pre*)*nume* nu există delimitări tranșante, pierderea conținutului afectiv (sau ironic) al poreclei nu are loc dintr-o dată, ci treptat, uneori chiar foarte lent sau numai parțial (urme ale acestuia făcîndu-se simțite chiar în nume ca, de pildă, Chioru, Ciungu, Spăriosu etc.). Tot așa, înainte de a deveni ereditară (sau de a trece și la alți membri ai familiei), porecla se fixează mai întîi la un individ, cu alte cuvinte devine supranume înainte de a fi moștenită. Pe de altă parte, materialul concret de pe teren scoate adesea în evidență și alte aspecte variate, care impun înțelegerea termenilor de poreclă și supranume ca pe două verigi inseparabile ale aceluiași proces (în cazul studierii aspectului onomastic) sau ca pe două fațete ale aceluiași fenomen (în cazul urmăririi în paralel a conținutului semantic și a funcției de denotație).

¹ Vezi D. Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, VII (1962), nr. 1, p. 53—54.

² Cf. Albert Dauzat, *Les noms des personnes*, Paris, 1925, p. 166—167.

³ Vezi *op. cit.*, p. 54.

⁴ Vezi A. Stan, *Porecle și supranume în Valea Bistriței*, „Limba română”, VI, 1957, nr. 5, p. 43.

⁵ Vezi A. Căndrea, *Poreclele la Români*, București, 1895, p. 8.

⁶ Cf. și Acad. Al. Graur, *op. cit.*, p. 70.

În ceea ce ne privește, am simțit nevoia unui al treilea termen, prin care să înțelegem orice nume, individual sau colectiv, folosit numai în cadrul unor colectivități restrinse (teritoriale, etnice, profesionale etc.), pentru desemnarea membrilor lor și care nu constituie numele sau prenumele înregistrat oficial (indiferent de faptul că el se substituie numelui sau prenumelui oficial, aminturora sau se folosește alături de ele). Cum nu avem la îndemână un asemenea termen, sintem nevoiți să folosim în paralel termenii de *supranume* și *poreclă*, înțelegând prin primul—nume de felul celor definite mai sus, comune pentru o familie, un grup de familii sau cel puțin doi indivizi din cadrul aceleiași familii, iar prin cel de al doilea—astfel de nume înregistrate de noi numai pentru câte o persoană.

*

Materialul care formează obiectul cercetării noastre a fost cules în vara anului 1964 (24 iunie — 10 iulie) în Banat, din localitățile: Becicherecul-Mic (B-M), Dinaș (D), Liubcova (L), Moldova-Veche (M-V), Pojejena (P), Soca (S1), Socol (S2) și Zlatița (Zl), pentru minoritatea sârbă, și din Checea(C) pentru minoritatea croată. Pentru culegerea materialului, ne-am adresat unor localnici sau unor funcționari de la consiliile populare cu rugămintea să ne aducă la cunoștință (în ordinea caselor, în cazul celor dinții, și în ordinea registrului agricol, în cazul celorlalți), pe lângă numele și prenumele oficiale, și porecele sau supranumele pe care le au concetățenii lor. În general, nu am avut de întâmpinat rețineri deosebite din partea informanților, de obicei aceștia nezezitănd să-și spună și propria poreclă. În câteva cazuri izolate am primit și unele explicații în legătură cu apariția câte unei porecle, dar multora din informanți originea poreclelor respective nu le mai era cunoscută. Ni s-a întâmplat adesea ca informantul să cunoască numai prenumele și porecla câte unui concetățean, dar să nu-și poată aminti numele acestuia. Astfel, am constatat că folosirea numelui nu este obișnuită în comunicarea locală, familiară, și, de aceea, se și întâmplă ca el să nu fie cunoscut. De regulă, persoana despre care se vorbește este numită fie numai prin prenume (mai ales când este de față), fie prin prenume și poreclă sau numai prin aceasta din urmă (când nu este de față).

Nu am întâlnit decît în cazuri rare locuitori care să nu aibă nici o poreclă sau supranume, în timp ce cazurile cînd unei persoane îi sînt atribuite două, trei sau chiar mai multe porecle sînt destul de frecvente. Așa, de pildă, o persoană din D este poreclită *Dikin*, *Kruška*, *Fličkoš*; alta (din aceeași familie cu prima) — *Dača*, *Peto*, *Teta-Leta*; o a treia — *Gambor*, *Fira*, *Čačin*, *Burla* etc. Situația aceasta se explică prin varietatea mijloacelor de a atribui porecle — lucru despre care vom vorbi mai departe — și prin aceea că la momentul dat nici una dintre ele nu este simțită ca fiind suficientă pentru caracterizarea persoanei respective.

Folosirea mai multor porecle pentru o persoană poate fi condiționată și de faptul că una dintre ele, de regulă cea moștenită, fiind caracteristică pentru mai mulți membri sau descendenți ai unei familii, oferă posibilitatea ca fiecare dintre ei să fie caracterizat și printr-o poreclă ce-l individualizează. Iată câteva exemple: membrii familiei *Kojičić* din S2 au supranumele colectiv de *Kojički*,

care se întrebuințează alături de prenumele fiecăruia, în locul numelui. Astfel, *Kojičić Ilija* e numit *Ilija Kojički*, două persoane cu numele *Kojičić Slavko* sînt numite *Slavko Kojički*. În afară de acestea, primul e poreclit *Mrša*, următorii doi *Šuca*, respectiv *Pigni*. Tot în S2, familia *Vuletić* este supranumită *Klicanski*. Pentru o ramură a ei este utilizat și supranumele *Čifta*, iar unii membri mai tineri ai acestei ramuri sînt desemnați cu un al treilea nume neoficial: *Coca*, *Pača*, *Miča*, ultimele două fiind hipocoristice de la *Ispas*, respectiv *Tomislav*. În felul acesta se ajunge ca persoana al cărui nume oficial este *Vuletić Milorad* să fie numită *Coca Čiftin Klicanski*, ceea ce ar însemna *Coca al lui Čifta Klicanski*.

În studiile de specialitate s-a emis ideea că, dat fiind că în aceeași localitate apar mai multe persoane cu nume și prenume identice, poreclele și supranumele răspund unei anumite nevoi de identificare¹. Aceasta e foarte adevărat, deși nu toate cazurile de fixare și transmitere a lor pot fi explicate pe baza acestui principiu².

Exemple de diferențiere prin porecle și supranume a persoanelor avînd același nume sau prenume există suficiente și la sîrbii din Banat. Am citat deja mai sus cele două persoane *Kojičić Slavko* din S2, care sînt poreclite diferit. În acest sens mai pot fi citate și alte cazuri ca, de pildă, doi bărbați din L cu numele *Filipović Ilija*, dar cu porecle diferite: *Drmba*, respectiv *Čortuz*.

Cea mai ilustrativă în această privință este însă situația croaților din C. Aici, din cele 60—70 de familii cîte există în total, cincizeci de familii au numele *Miksić*, iar adesea și prenumele identice. O diferențiere mai veche făcută prin porecle ca *Darin*, *Vincekov*, *Šćopul*, *Sučev*, *Reul* și alte cîteva a avut ca rezultat, datorită eredității, transformarea acestora în supranume colective și ulterior, în cel de al doilea nume (alături de *Miksić*). Dar și așa, cazurile de persoane numite identic persistînd, s-a recurs la porecle individuale diferite. Totodată, diferențierea persoanelor prin porecle se face chiar în cazul în care sînt comune numai numele și supranumele colective, identificarea prin prenume nemaifiind simțită ca fiind suficientă. Faptul e lesne de înțeles, dacă ținem seamă de constatarea făcută mai sus că în comunicarea locală, familiară, persoanele sînt numite, de regulă, numai prin prenume. Căci, în acest fel, unele prenume cunoscînd o frecvență mai mare, se poate ajunge din nou la confuzii de indivizi. Rolul de identificare al poreclelor este în toate aceste situații indiscutabil. În pagina următoare — cîteva exemple din C.

Prezentînd un rol de identificare după diferite criterii în primele opt exemple, în ultimele trei supranumele și poreclele acționează în sens exact invers, diferențierea persoanelor fiind posibilă doar după nume și prenume. Există aici o dovadă că apariția poreclelor și fixarea lor în supranume nu este neapărat condiționată de necesitatea de identificare a persoanelor cu nume și prenume identice. Oricum, apariția lor este și o manifestare a capacității de observare atentă și a spiritului critic — pe care Șt. Pașca (*op. cit.*) îl numește „sănătos” — al poporului care stigmatizează defectele celor din jur. Dar esen-

¹ Cf. L. Csák, *Supranume cu rol de identificare la Mava*, în „Cercetări de lingvistică”, VI (1961), Cluj, nr. 1, p. 184.

² Cf. acad. A. I. Graur, *op. cit.*, p. 70.

Nume	Prenume	Supranume colectiv	Poreclă
Miksić	Šandor	Šćopul	Kupus
Miksić	Vikentije	Šćopul	Kifla
Miksić	Joan	Reul	Zano
Miksić	Adam	Reul	Suša
Miksić	Adam	Reul	Ćira
Miksić	Adam	Reul	Mrca
Miksić	Janko	Sučev	Antalov
Miksić	Janko	Sučev	Jankulija
Miksić	Ivica	Đurin	Ivkov
Miksić	Šandor	Đurin	Ivkov
Miksić	Franc	Đurin	Ivkov

țial ni se pare, cel puțin în cazul poreclelor și supranumelor la sîrbii și croații din Banat, că și astăzi ele reproduc un mod vechi de formare al numelor de persoană. Actualele nume și prenume oficiale constituie în linii mari o secvență din lunga istorie a acestuia. În sensul amintit, este semnificativ paralelismul dintre nume și supranume (ambele colective), arătînd apartenența la un grup mai larg, precum și dintre prenume și porecle (ambele individuale).

Răspîndite la scara întregii colectivități, supranumele și porecele la sîrbii și croații din Banat constituie în prezent veritabile sisteme antroponimice locale interne, familiare, alături de numele și prenumele oficiale.

*

Supranumele și porecele sînt denumite cu același termen: *prdačenje*, în Banatul de nord (Gornji Banat), și *špicname*, în Banatul de sud (Donji Banat). *Prdačenje* este un substantiv verbal derivat din *prdačiti* (*se*) „a-și bate joc”, însemnînd, prin urmare, la origine „batjocură”. *Špicname* este un împrumut din germ. *Spitzname* „poreclă”. Ambii termeni sînt periferici teritoriului lingvistic sîrbocroat¹, unde porecele și supranumele sînt numite *nadimak*².

Astăzi, cel puțin în localitățile cercetate de noi, conținutul peiorativ sau ironic este absent într-un număr foarte mare de cazuri. Alteori, deși se face simțit, este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de precizat la care anume însușire a personajului sau la ce împrejurare din biografia persoanei respective se face aluzie.

Originea (semnificația inițială) a unor porecle și supranume actuale transpare prin însuși sensul actual al lor sau modul în care sînt derivate, pentru altele ea este încă păstrată în tradiția orală a localnicilor, în timp ce pen-

¹ RJA (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1880 și urm.) nici măcar nu-i înregistrează cu acest sens.

² Vezi Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, ediția a IV-a, Belgrad, 1935, p. 399 și RJA, VII, 270, unde se dau și unele informații referitoare la răspîndirea și conținutul acestui fenomen în secolul trecut la populația sîrbocroată din R. S. F. Iugoslavia.

tru un număr important sîntem nevoiți să ne mulțumim cu simpla constatare a sensului lexical (bineînțeles, în măsura în care și acest fapt este posibil).

Cercetate din punct de vedere semantic și al derivării, porecele și supranumele la sîrbii și croații din Banat arată următoarea situație:

1. O bună parte a porecelor și supranumelor întrebuintate la sîrbii și croații din Banat sînt adjective posesive, formate de la numele, prenumele sau supranumele tatălui sau al mamei:

a) Sufixul *-ov (-ev)* formează porecle și supranume numai de la nume, prenume și supranume masculine: *Badulovi*¹ (< supranumele *Badul*² < rom. *Badul*, pronunțarea bănățeană a rom. *Badiul*, atestat ca nume și prenume, cf. Constantinescu, 186), în B-M; *Ursulov* (< pren. rom. *Ursul*, cf. Constantinescu, 401); *Rajkov* (< *Rajko*, prenumele tatălui), *Kadićev* (< supranumele *Kadić* < *Kada*, hipocoristic de la *Arkadije*), *Randaševa* (< *Randaš*, supranumele soțului), *Mačkov*, *Mačkova* (< *Mačak*, supranumele străbunilor), *Garovljevi* (< *Garov*, supranumele părinților), *Brusturova* (< *Brustur*, supranume < rom. *brustur*), în D; *Vencelov* (< *Vencel*, nume sau supranume), *Melenkov* (< *Melenko*, prenume de bărbat), *Stojkov* (< *Stojko*, prenume de bărbat), *Lanov* (< *lan* „în”, probabil supranume), în L; *Glišićevi* (< *Glišić*, nume; numele familiei e *Jovanović*), *Katančevići* (< *Katanac*, poreclă sau supranume), *Šnajderovi* (< *Šnajder*, supranume), *Pitropović* (< (E) *pitrop*, supranume), *Lončarevi* (< *Lončar*, supranume), *Simićevići* (< *Simić*, numele familiei respective), *Rogačevići* (< *Rogač*, nume e familiei), *Žurževići* (< *Žurž*, numele familiei), *Popčevići* (< *Popčić*, probabil supranume, căci numele (amillei e *Dejanović*), în M-V; *Balačevići* (< *Balač*, numele familiei), *Švonerovi* (< *Švoner*, supranume), *Blagojevi* (< *Blagoje*, prenume), *Soreskovi* (< *Sorescu*, nume românesc care e și numele familiei), *Rošuljevi*³ (< *Rošulj*, supranume scr. din numele rom. *Roșul*, cf. Constantinescu, 363); *Josimovi* (< *Josim*, prenume), *Pandurevi* (< *Pandur*, supranume), *Hrvatskovi* (< *Hrvatski*, probabil poreclă, adjectiv cu suf. *-ski* din *Hrvat*), *Miroželjanovi* (< *Miroželjan*, probabil poreclă, cuvînt compus din subst. *mir* „pace” și adj. *željan* „doritor”); *Adamovi* (< *Adam*, prenume), *Paskuljevi* (< numele rom. *Pascu*; cf. Constantinescu, 129; probabil prin intermediul supranumelui *Paskulj*, ca și în cazul supranumelui *Rošuljevi*. Vezi mai sus), *Pančevići* (< *Pančić*, nume; numele familiei e însă *Pavlović*), *Krčuljevi* (< *Krčulj*, probabil supranume, din rom. *Cîrciu*, cf. Constantinescu, 426), în P; *Šerbanova* (< numele sau prenumele românesc *Šerban*), *Sulonjovi* (< *Sulonj*, poreclă din supranumele băn. *Sulonj*⁴, augmentativ de la *sulă*), în S1; *Ivančetovi* (< *Ivanče*, diminutiv de la prenumele *Ivan*), *Golubovi* (< *Golub*, supranume), în S2; *Buduron-*

¹ Formele de plural au fost notate ca supranume comun tuturor membrilor unei familii.

² Porecele și supranumele sîrbocroate de origine română în *-ul* pot fi considerate, cu destulă certitudine, ca avînd o existență anterioară secolului al XVIII-lea, știut fiind că, începînd cu această dată, numele de persoană românești nu mai apar articulate.

³ *-ulj* din porecele și supranumele sîrbocroate de origine română pare a nu fi identic cu *-ul* (care reproduce articolul românesc *-ul*) din formațiile similare, ci, mai degrabă, trebuie pus în legătură cu desinența *-ule* a vocativului. Altfel ar fi greu de explicat trecerea lui *-l* românesc în *-l'* sîrbocroat.

⁴ Existența acestui supranume la românii din Banat ne-a fost comunicată de acad. Emil Petrovici.

jovi (< *Buduronj*, supranume din rom. băn. *buduroň*), *Lačošovi* (< *Lačoš*, probabil supranume), *Frntulovi* (< *Frntul*, supranume din rom. *frînt*, art. *frîntul*), *Zečevi* (< *Zec* poreclă; subiectul face observația că membrii acestei familii sînt numiți de români „a lu Iepuroň”), — toate la sîrbii din C.

Într-un număr restrîns de cazuri întîlnim formații în -ov, obținute prin derivare regresivă: *Dorkovi* (< *Durković*, numele familiei respective, cu alterarea vocalei *u* din temă), *Apostolovi* (< *Apostolović*, numele familiei), *Radojkovi* (< *Radojković*, numele familiei), în M-V.

b) Sufixul -in formează porecle și supranume de la prenume și supranume feminine, mai rar masculine: *Jonikin* (< prenumele rom. *Ionica*), *Agin* (< *Aga*, probabil supranume), *Čičin* (< scr. *čiča* „moș, unchi”, folosit probabil și ca supranume), în B-M; *Šušin* (< *Šuša*, poreclă), *Pešujkina* (< *Pešujka*, porecla soțului), *Pupin* (< *Puša*, porecla soțului), *Dudin* (< *Duda*, porecla tatălui), *Nojin* (< *Noja*, prenumele tatălui), *Grujin* (< *Gruja*, prenume, poate al tatălui), *Bikin* (< *Bika*, poreclă), *Hrgin* (< *Hrga*, poreclă), *Sandin* (< *Sanda*, prenume românesc), în D; *Ankin* (< *Anka*, prenume), *Kristinin* (< *Kristina*, prenume), în L; *Vrpčini* (< *Vrpca*, poreclă), *Komšini* (< *komšija* „vecin”, folosit probabil, mai întîi, ca poreclă), *Iveini* (< *Ive*, prenume), *Musini* (< *Musa*, probabil poreclă), în M-V; *Mirčini* (< prenumele românesc *Mircea*), *Đuričini* (< *Đurica*, diminutiv de la prenumele *Đura*), *Bešikini* (< *Bešika*, poreclă din rom. *beșică*), *Durlini* (< *Durla*, poreclă), în P; *Nikolin* (< *Nikola*, prenume), *Julin* (< *Jula*, prenume de femeie), *Arsin* (< *Arsa*, *Arso*, prenume de bărbat), *Baba-Linin* (< *Baba-Lina*, primul cuvînt fiind termen de adresare, iar cel de-al doilea prenume feminin), *Baba-Živkin*, (< *Baba-Živka*, formație similară cu porecla precedentă), *Bricina* (< *Brica* poreclă), în S1; *Rajini* (< *Raja*, poreclă), *Šorini* (< *Šora*, poreclă, în S2; *Đurin* (< *Đura*, prenume), la croații din C; *Čikini* (< *Čika*, supranume), la sîrbii din C; *Buvini* (< *Buva*, poreclă), *Dumini* (< *Duma*, poreclă sau nume), în Z1.

c) Adesea, mai cu seamă pentru supranumele colective, întîlnim formații asemănătoare, dar cu ajutorul sufixelor -ski (-čki): *Mijatovska* (< *Mijatov*, nume sau supranume, formate cu ajutorul suf. -ov de la prenumele *Mijat*), *Divljački* (< *Divljač*, poreclă), *Arvatski* (< *Arvat*, nume etnic sau supranume), *Velimirovski* (< *Velimirovič*, numele familiei respective, prin substituție de sufix), *Stanoski* (< ?; familia se numește *Jeremič*), *Pišćolski* (< *Pišćol*, poreclă), în L; *Belodedski* (< *Belodedič*, numele familiei, prin substituția sufixului și alterarea temei), *Pajovički* (< *Pajović*, numele familiei, prin substituția sufixului), *Klicanski* (< *Klican*, poreclă), *Vlajicki* (< *Vlajič*, numele familiei, prin substituția sufixului), în S2.

2. În multe cazuri poreclele și supranumele sînt simple hipocoristice sau diminutive de la prenumele sau supranumele părinților:

a) hipocoristice: *Kada* (< *Arkadije*, prenumele persoanei respective), *Doja* (< *Dobrivoj*, prenumele persoanei), *Joca* (< *Jovan*, prenume), *Lanko* (< *Milan*, prenumele persoanei), în D; *Fila* (< *Filip*, prenumele bunicului), în L; *Kole* (< *Nikola*, prenume), *Viča* (< *Vićentije*), în S1; *Mića* (< *Tomislav*, prenumele persoanei), *Pača* (< *Ispas*, prenumele persoanei), în S2.

b) diminutive: *Sandrika* (< *Aleksander*, prenumele personajului, prin contaminare cu prenumele maghiar *Šandor*), *Savica* (< *Sava*, prenumele tatălui), în D; *Jovica* (< *Jova*, prenume), în L; *Jocika* (< *Joca*, prenumele personajului), în S1.

3. Numeroase porecle și supranume reprezintă nume ale unor personaje cu care purtătorii acestora s-au aflat ori au putut fi aduși în vreun raport sau, pur și simplu, alte nume, adesea străine: *Guca* (< rom. *Guță*, hipocoristic de la *Gheorghie* sau *Grigorie*; cf. Constantinescu, 72), *Gancul* (< rom. *Ganful*, cf. Constantinescu, 280), în B-M; *Jakšić* (nume sîrbocroat, personajul se numește *Kosanić*), *Oleko Dundić* (eroul principal din filmul cu același nume), *Pikler* (purtătorul poreclei era asociat, pentru a face comerț, cu un personaj numit astfel), *Puškaš* (după numele unui fotbalist maghiar), *Bobek* (numele unui fotbalist iugoslav), *Mičurin* (după numele botanistului sovietic), *Puja* (< rom. *Puia*, nume; Constantinescu, 354), *Pišta* (< magh. *Pista*), *Lancman* (din germană; *Landesmann*?) *Štefi* (hip. de la *Štefan*), în D; *Popić* (nume sîrbocroat; personajul se numește *Nestorović*), *Nica* (< rom. *Nișă*, nume sau prenume), *Mycu* (= rom. *Mîșu*, nume), *Marijan* (prenumele altei persoane, căci purtătorul acestui supranume are prenumele *Zaharija*), *Kojić* (nume sîrbocroat; personajul se numește *Stojković*), *Vojimir* (prenume sîrbocroat; prenumele personajului este *Josif*), *Marta* (prenumele personajului e *Nika*), *Jovica* (prenume sîrbocroat; personajul se numește *Šandor*), în L; *Toza Perić* (numele oficial al personajului este *Caran Svetozar*), *Kukorja* (< rom. *Cocorea*, cf. Constantinescu, 245), *Pujulj* (< rom. *Puiu*), *Titi* (< rom. *Titi*; Constantinescu, 162, dă numai forma articulată *Titul*), *Mačej* (reproduce pronunțarea bănățeană a rom. *Matei*).

4. În mod frecvent poreclele și supranumele la populația sîrbocroată din Banat sînt formații de la numele localității sau ținutului de baștină ale purtătorilor lor: *Senpetarac* (< loc. băn. *Sîn-Petru*, în pronunțarea sîrbilor *Sen-Petar*), *Crnjanin* (< *Crnja*, loc. în R.S.F. Iugoslavia), *Senmartinac* (< loc. băn. *Sîn-Martin*, în pronunțarea sîrbilor, *Sen-Martin*), în D; *Žebeljan* (< rom. băn. *Jebel'an* < loc. băn. *Jebel*), *Vatinac* (< *Vatin*, loc. în R.S.F. Iugoslavia), *Gadanin* (< loc. băn. *Gad*), *Ardelan* (< rom. băn. *Ardel'an* < *Ardeal*, pronunțat *Ardal*), *Dežančanin* (< loc. băn. *Dejan*), *Ivandanin* (< loc. băn. *Ivanda*), *Banložan* (< loc. băn. *Banloc*), *Modoški* (< *Modoš*, loc. în R.S.F. Iugoslavia) în S1.

5. O categorie importantă de porecle și supranume provin de la numele ocupației, îndeletnicirii, practicate de purtătorii lor sau de strămoșii acestora: *Šuster* „cizmar“, *Kovač* „fierar“, *Čobanin* „cioban“, *Kolar* „rotar“, *Usar* „husar“, în D; *Kožokar* (< rom. *cojocar*), *Kaldaraš* (< rom. *căldăraș*, DA, II, 43; Cf. și numele de persoană *Căldăraș*, Constantinescu, 232), *Farbar* „boiangiu“, *Lončar* „olar“, în L; *Šnajderovi* (< *šnajder* „croitor“), *Lončarevi* (< *lončar* „olar“), în M-V; *Pandurevi* (< *pandur* „jandarm“), în P; *Džandarić* (< scr. dial. *džandar* „jandarm“), *Šuster*, *Sušter* „cizmar“, *Pekar* „brutar“, în S1; *Pandurevi* (< *pandur* „jandarm“), în S2; *Šuster* „cizmar“, la croații din C.

6. Drept porecle sau supranume pot servi numele etnice ale diverselor naționalități: *Cincar* „aromân“, în B-M; *Švaba* „neamț“, *Bugarški* (< *Bu-*

garin „bulgar“), Turčin „turc“, Vabica (< Švabica „nemțoaică“, formă reproducând, probabil, un defect de pronunțare a personajului), Rus „rus“, în D; Arvatski (< Arvat „croat“), în L; Hrvatskovi (< Hrvat „croat“), în P; Francuz „francez“, Amerikanac „american“, Rus „rus“, Mađar „maghiar“, în S1.

7. Foarte răspândite sînt porecele care au la origine nume de viețuitoare domestice sau sălbatice; Gusak „gînsak“, în B—M; Peto (formă dialectală față de lit. *petao*) „cocoș“, Čilaš „cal alb“, Kurjak „lup“, Kulaško (< *kulaš* „cal murg, cenușiu“), Kokoški (< *kokoška* „găină“), Zec „iepure“, Švraka „coțofană“, Mačkov (< *mačak* „motan“), Garov „cîine de culoare neagră“, Buva „purice“, în D; Mycu = rom. *miș*, Mačak „motan“, Mjelu = rom. *miel*, Bibac (< *biba* „biblică“), în L; Mačak „motan“, în P; kurtov „cîine ciont“, Raconj = rom. bân. *rățon* „rățoi“, Biba „biblică“, Zec „iepure“, în S1; Golubovi (< *Golub* „porumbel“), Kokoška „găină“, Plavonja „nume de bou“, în S2; Buvini (< *buva* „purice“), în Z1; Zečevi (< *zec* „iepure“), la sîrbi din C.

8. Unele porecle și supranume provin de la nume de plante: Pasula (< rom. dial. *păsulă* „fasole“), Lala „lălea“, în B—M; Ludajica (< *ludaja* „bostan“), Brusturovi (< rom. *brustur*), Ljiljan „crin“ („pentru că e slab“ — observă subiectul), în D; Krompiras (< *krompir* „cartof“; tatăl acestui personaj avea o excrescență pe nas în formă de cartof), în L; Pupa „boboc de floare“, în S1; Kupus „varză“ la croații din C; Virag „floare“ (în maghiară), la sîrbi din C.

9. Alte porecle sau supranume sînt formate din apelative referitoare la cele mai variate sfere semantice. Pentru unele din ele, ca, de pildă, Papalapée = rom. *papă-lapte*, cu pronunțare bănățeană (B—M), Kokona = rom. *co-coană*, Mošulj (< rom. *moș*, voc. *moșule*) (D); Kiseljak, în scr. „măcriș“ (S) etc., originea atribuirii lor transpare cu destulă limpezime. Pentru altele dispunem de explicații date de informatori, fără de care nu ne-am putea hazarda să le descifrăm. Așa, de exemplu, o persoană din S1 e poreclită Bomba, pentru că acest cuvînt revine adesea în vorbirea respectivului; supranumele Lata (D), reproduce un defect de vorbire al unuia din înaintașii purtătorului lui, care nu putea pronunța prenumele sîrbocroat Zlata; o altă persoană din D e poreclită Džomba „tufă de rogoz ce crește în locuri umede“, pentru că a cosit o livadă cu astfel de tufe etc. Semnificația inițială a altora nu mai este cunoscută. Cf.: Brana „dig, baraj“, Buđa „măciulie“, Kesa „pungă“, Kopča „copcă“, Piculja (probabil de la rom. *pișulă*), Žica „sîrmă“, toate din D etc.

10. Porecele și supranumele la populația sîrbocroată din Banat au adesea la bază un calificativ și, de regulă, se referă la o trăsătură de ordin fizic sau psihic a purtătorilor lor sau a înaintașilor acestora, în cazul supranumelor: Beli „alb“, în D; Mali (în porecla compusă Joca Mali) „mic“, în S1; Šuta (< rom. *șut* „ciut“), în S; Reul (< rom. *Răul*, Constantinescu 259), Roșul (< rom. *Roșul*, Constantinescu, 363), Šćopul (< rom. *Șchiopul*, nume și poreclă, Constantinescu 381, reproducînd pronunțarea bănățeană), la croații din C.

11. Mai rar, porecele și supranumele sîrbilor și croaților din Banat pot proveni și de la alte părți de cuvînt: Žurkul, (< onomat. *žurk*, personajul în

cauză fiind foarte vioi, expeditiv), *Ufa* (< interj. *uf?*) în D; *Lesku* (partea finală a unui nume românesc), *Hitulj* (< *hitati* „a se grăbi” + suf. *-ulj*), în S1.

*

Căutînd să cuprindem un teritoriu mai larg, am fost nevoiți să ne limităm la enunțarea numai a unor aspecte comune tuturor sau majorității localităților cercetate.

Fără îndoială că cercetarea separată a fiecărui sistem în parte este menită să ducă la o pătrundere mai adîncă în structura acestuia și astfel la sublinierea unor noi aspecte ale lui.

Totuși, cele constatate pînă aici în legătură cu originea și funcția poreclelor și supranumelor la populația sîrbocroată din Banat ne dau dreptul să conchidem că, în linii mari, apariția și funcția lor confirmă cunoștințele noastre în acest domeniu. (Vezi mai sus, începutul articolului.) Totodată, studiul acestor sisteme antroponimice locale reliefează și unele aspecte particulare, izvorîte din specificul limbii sîrbocroate, dar și din condițiile etnico-sociale deosebite. Pentru ilustrarea acestora ne poate servi cu prisosință fie și simpla semnalare a ponderii importante pe care o are elementul românesc în aceste sisteme. În cursul lucrării am sugerat adesea acest aspect, prin citarea proporțională de exemple corespunzătoare. Dar studierea lor amănunțită trebuie să constituie obiectul unei cercetări separate în care să fie oglindite deopotrivă interferențele de ordin lingvistic și onomastic româno-sîrbocroate.

ЛОКАЛЬНЫЕ АНТРОПОНИМИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ У СЕРБОВ (И ХОРВАТОВ) БАНАТА

(Резюме)

У сербов (и хорватов) Баната широко используются в локальном плане личные имена, не зарегистрированные официально. Часто это бывают прозвища, имевшие раньше уничижительное значение, а также имена ласкательные или другие образования от личных имен (фамилии и имени), от названий родителей и предков, где трудно обнаружить какое-либо уничижительное значение. Материал, собранный автором в 1964 году (24 июня — 10 июля) в селах Бечикерекул—Мик, Диняш, Любкова, Молдова—Веке, Пожежена, Сока (где проживают сербы) и Кеча (где проживают сербы и хорваты), показывает, что в каждой местности существуют малые неофициальные антропонимические системы, функционирующие в устной речи местного населения. Во время анкетирования часто приходилось сталкиваться с таким фактом, что информаторы хорошо знали прозвище своего односельчанина, однако не могли вспомнить его фамилию. Элементы этих антропонимических систем называются, в зависимости от местности, *prdačenje*, *prdačina* и *krisnime*.

Семантический и словообразовательный анализ прозвищ у сербов и хорватов Баната показывает следующее: а) образование прилагательных от фамилий, имен или прозвищ родителей с суффиксом *-ov* (*-ev*): *Rajkov* (< *Rajho*, имя отца), *Mačkov* (< *Mačak*, прозвище предков), *Rogačevi* (< *Rogač*, фамилия) и т. д.; с суффиксом *-in*: *Sušin* (< *Suša*, прозвище), *Nojin* (< *Noja*, имя отца) и др.; с суффиксом *-ski* (*-cki*): *Piščolski* (< *Piščol*, прозвище), *Belodedski* (< *Belodedić*, фамилия; образована с помощью субституции суффикса), *Vlajicki* (< *Vlajić*, фамилия и др.); б) ласкательные и уменьшительные слова, образованные от имени или прозвища, своего или родителей: *Kada* (< *Arkadije*, имя собственное), *Savica* (< *Sava*, имя отца); в) другие имена, часто иноязычные: *Gancul* (рум.

Ganful). *Jakšić* (лицо по фамилии *Kosanić*), *Štefi* (ласкательное от рум. *Ștefan*). *Vojimir* (фамилия лица *Josif*) и др.; г) образования от названий местностей или родных мест носителей имен: *Senpetarac* (местн. банат. *Sen-Petar*), *Crnjanin* (< *Crnja*, местность в Ф.С.Р.Ю.) и т. д.; д) названия занятий носителей имен или их предков: *Suster* „сапожник“, *Kovač* „кузнец“, *Kolar* „бондарь“, *Kokošar* (< рум. *coșocar*) и др.; е) этнические названия: *Cincar* „арумын“, *Svaba* „немец“, *Turčin* „турок“ и др.; ж) названия домашних и диких животных: *Peto* „петух“, *Čilaš* „конь белой масти“, *Kurjak* „волк“ и др.; з) названия растений: *Ludajica* „маленькая тыква“, *Ljiljan* „лилия“, *Krompiras* (< *Krompir* „картофель“), *Kiprus* „капуста“ и др.; и) различные оценочные слова: *Mali* „маленький“ (в сложном прозвище *Joca Mali*), *Škopul* „хромой“ (< рум. *șchiopul*) и т. д.

Указанные антропонимические системы можно разделить на две основные группы. Некоторые из них, как, например, в Диняше и Соке, образованы от индивидуальных, неунаследованных прозвищ. Иногда одно лицо является носителем трех прозвищ: *Dikin*, *Kruška*, *Flieško* относятся к одному и тому же лицу из Диняша; другое лицо из той же семьи носит прозвища *Đaba*, *Peto*, *Teta-Lela* и третье — из той же семьи — *Gambor*, *Fiva*, *Čatin*, *Burla*. Другие, как, например, собранные в Молдова-Веке, Пожежена, образованы от прозвищ (общих, унаследованных, передаваемых) *Rogačevi*, *Vlajicki* и др., общих для всех членов одной и той же семьи или той же группы семей. У хорватов из Кеча отмечается переходная система: большая часть лиц имеет прозвище (общее) и одно и больше индивидуальных прозвищ. Ср. *Mikšić Adam Reul* — фамилия, имя и прозвище трех лиц, прозванных *Suša*, *Cira* и соответственно *Mrcu*.

Сравнение прозвищ у сербов и хорватов Баната с их фамилиями (именами) является очень важным этапом в процессе реконструкции истории официальных фамилий. Кроме того, специфические этно-социальные условия наложили свой отпечаток и на эту область: изучение местных антропонимических микросистем выявляет многочисленные и интересные случаи антропонимической и лингвистической интерференции.

SYSTÈMES D'ANTHROPONYMES LOCAUX CHEZ LES SERBES (ET CROATES) DU BANAT

(Résumé)

L'emploi sur plan local des anthroponymes autres que ceux officiellement enregistrés est très répandu parmi les Serbes (et les Croates) du Banat. Souvent ce sont des sobriquets, ayant à l'origine un sens péjoratif, mais, très fréquemment aussi, des surnoms hypocoristiques ou des dérivés du nom ou du prénom de l'individu même, de ses parents ou de ses aïeux, ou il est très difficile de discerner un sens péjoratif.

Les matériaux recueillis par l'auteur en 1964 (24 juin-10 juillet) dans les localités Beciche-recul-Mic, Dinias, Liubcova, Moldova-Veche, Pojejena, Soca (pour la minorité serbe) et Checea (pour les minorités serbe et croate) témoignent que de petits systèmes anthroponymiques non-officiels se dessinent dans la communication orale des habitants de chaque localité. Au cours de l'enquête il est arrivé, plus d'une fois, que les informateurs connussent parfaitement bien le surnom d'une personne, mais ne puissent se rappeler son nom. Les éléments anthroponymiques de ces systèmes sont dénommés, suivant la localité, par les termes *prdačenje*, *prdačina* et *špicname*.

Analysés du point de vue sémantique et de la dérivation, les surnoms chez les Serbes et les Croates du Banat présentent la situation suivante:

- dérivés adjectivaux du nom, prénom ou surnom des parents, avec le suffixe *-ov* (*-ev*): *Rajkov* (< *Rajko* prénom du père), *Mačkov* (< *Mačak*, surnom des aïeux), *Rogačevi* (< *Rogač*, nom de famille) etc.; avec le suffixe *-in*: *Šušin* (< *Šuša*, sobriquet), *Nojin* (< *Noja*, prénom du père) etc.; avec le suffixe *-ski* (*-čki*): *Pišćolski* (< *Pišćol*, sobriquet), *Belodedshi* (< *Belodedić*, nom de famille, formé par la substitution du suffixe), *Vlajicki* (< *Vlajić*, nom de famille) etc.;
- hypocoristiques ou diminutifs du propre prénom ou surnom de l'individu même ou de ses parents: *Kađa* (< *Arkadije*, prénom de l'individu), *Savica* (< *Sava*, prénom du père);
- d'autres noms, souvent étrangers: *Gancul* (< roum. *Ganful*), *Jakšić* (l'individu s'appelle *Kosanić*), *Štefi* (hyp. roum. de *Ștefan*), *Vojimir* (le nom de l'individu est *Josif*) etc.;
- dérivés du nom de la localité ou de la contrée d'origine des individus: *Senpetarac* (< loc. du Banat *Sen-Petar*), *Crnjanin* (< *Crnja*, loc. en Yougoslavie) etc.

- e) nom du métier que pratique l'individu ou ses aïeux: *Šuster* „bottier“, *Kovač* „forgeron“, *Kolar* „charron“, *Kolokar* (< roum. *cojocar*) „pelletier“;
- f) noms ethniques: *Cincar* „roumain de Macédoine“, *Švaba* „allemand“, *Turčin* „turc“ etc.;
- g) noms d'animaux domestiques ou sauvages: *Peto* „coq“, *Čilaš* „cheval blanc“, *Kurjak* „loup“ etc.;
- h) noms de plantes: *Ludajica* „courge“ (de petite taille), *Ljiljan* „lys“, *Krompir* (< *Krompir* „pomme-de-terre“), *Kupus* „choux“ etc.
- i) différents épithètes: *Mali* „petit“ (dans le surnom composé *Joca-Mali*), *Štopul* „boiteux“ (< roum. *ștopul*) etc.

Les microsystemes anthroponymiques mentionnés sont de deux types principaux: les uns, comme par exemple ceux de *Diniaș* et *Soca*, sont formés de sobriquets (individuels, non-hérités), un même individu pouvant accumuler jusqu'à trois ou quatre surnoms: *Đikin*, *Kruška*, *Fličoš* — pour un seul et même individu de *Diniaș*; un autre individu de la même famille s'appelle *Daba*, *Peto*, *Teta-Leta* et un troisième, encore de la même famille, *Gambor*, *Fira*, *Čašin*, *Burla*. D'autres microsystemes, comme ceux de *Moldova-Veche*, *Pojejena*, sont formés de surnoms (collectifs, hérités, transmissibles) *Rogačevi*, *Vlažicki* etc., communs à tout membre d'une même famille ou du même groupe de familles. Chez les Croates de *Checea*, on constate un système intermédiaire, la plupart des individus possédant un surnom (collectif) et un ou plusieurs surnoms personnels. Cf. *Miksić Adam Reul*, le nom, le prénom et le surnom de trois individus surnommés respectivement *Suša*, *Čira* et *Mrca*.

La comparaison des surnoms chez les Serbes et les Croates du Banat et de leurs noms (prénoms) est édifiante pour l'importance que l'étude des surnoms présente dans la reconstitution de l'histoire des noms officiels. En plus, les conditions spécifiques, ethniques et sociales ont posé leur empreinte aussi dans ce domaine, l'étude des microsystemes anthroponymiques locaux témoignant de nombreuses et intéressantes interférences onomastiques et linguistiques.

forgeron",

turo" etc. ;
", Kurjak

(< Krom-

„boîteux“

c: les uns,
n-hérités),
Flückoſ —
elle Daba,
vla. D'au-
ns (collec-
même fa-
a système
sieurs sur-
individus

eurs noms
reconstitu-
et sociales
onymiques
guistiques.

CONTRIBUȚII LA STUDIAREA INFLUENȚEI UCRAINENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DAN HORIA MAZILU

1. Elementele de origine slavă orientală din limba română ocupă un loc important printre împrumuturile lexicale de origine slavă. Deși ele au intrat relativ târziu în atenția cercetătorilor (Vascenco, *Elemente est-slave*, 396), totuși numărul lucrărilor dedicate acestei probleme este destul de mare, studiilor cu caracter mai general (Brüske; Scheludko; Scriban, *Observații*; Bărbulescu; Iordan, *Influente* ș.a.) adăugându-li-se ulterior cercetări care și-au propus să aprofundeze diverse aspecte ale chestiunii (Vascenco, *Elemente est-slave*, 396).

Ocupându-se îndeosebi de expunerea materialului lexical sub formă de liste sau glosare, precum și de studierea relațiilor istorice care au stat la baza raporturilor româno-slave, cercetătorii nu au elucidat în suficientă măsură o serie întreagă de probleme legate de împrumuturile slave orientale din limba română, cum ar fi: evoluția și transformările semantice suferite de aceste împrumuturi, clasificarea lor tematică, apariția calcurilor lingvistice după model rus sau ucrainean, diferențierea stilistică și gradul de întrebuințare a acestor elemente în raport cu limba literară (Vascenco, *Elemente est-slave*, 396, 397).

Întrucât atenția lingviștilor s-a îndreptat mai mult spre împrumuturile târzii, în special spre elementele rusești pătrunse în română în secolul al XIX-lea, cuvintele est-slave împrumutate în epocile mai vechi, în majoritate de origine ucraineană, au fost mai puțin studiate.

De obicei, cuvintele de origine ucraineană din limba română au fost cercetate laolaltă cu cele de origine rusă, fiind incluse în clasa largă a împrumuturilor slave orientale (Semčyns'kyj, *Leksyčni zapozvyčen' n'ja* și *Zapozvyčen' n'ja*; Vascenco, *Zaimstvovanija*), iar, pe de altă parte, materialul lexical a fost studiat în bloc, fără să se facă, în cele mai multe cazuri, încercări de organizare a sa în clase lexico-semantice.

În masa împrumuturilor lexicale slave de răsărit din limba română, cercetătorii au stabilit existența unor straturi succesive, a căror sedimentare începe de prin secolul al XII-lea (Vascenco, *Elemente est-slave*, 397 ș.u.). Cel mai vechi strat este reprezentat de cuvintele care își găsesc prototipurile etimologice în ucraineană. Pătrunderea timpurie a acestor cuvinte în limba română a fost favorizată de vecinătatea nemijlocită dintre cele două popoare și de o serie de alți factori care au permis, de-a lungul timpului, un contact

permanent între vorbitorii celor două limbi. Cu intensificări sau moderări, schimbul continuă și astăzi în zona destul de întinsă care asigură legătura directă dintre graiurile românești și cele ucrainene și, mijlocit, desigur, și de ucrainenii bilingvi care locuiesc în nordul țării noastre (Vrabie, *Graiuri slave*, 76—77).

Întrate în română, cuvintele ucrainene nu au rămas, de regulă, în limitele graiurilor învecinate cu cele ucrainene, ci s-au extins și pe alte spații lingvistice românești (Iordan, *Lingu. rom.*, 157 ș.u.; Trubačev, 19).

Cercetînd cu atenție hărțile *Atlasului Lingvistic Român (ALR)*, putem observa că cele mai vechi împrumuturi din ucraineană se întîlnesc în Bucovina, Moldova, uneori și în nord-estul Munteniei, în Maramureș și în Transilvania de nord-est.

Altele par a fi mai noi și sînt răspîndite doar în Bucovina, Moldova de nord și Maramureș (Mihăilă, *Geografia*, 46).

Datele pe care le oferă geografia lingvistică trebuie corelate cu studiarea istoriei cuvintelor respective, deoarece împrumuturile ucrainene au suferit modificări în procesul de adaptare fonetică și morfologică, cunoscînd, în multe cazuri, și interesante evoluții semantice (Semčyn's'kyj, *K voprosu*; idem, *Foneticeskiye sootvetstviia*; Vascenco, *Elemente*; idem, *Adaptarea*). La toate acestea trebuie adăugate precizări de ordin etimologic, care pot clarifica anumite laturi sau nuanțe din sfera sensului¹.

2. În cele ce urmează, vom studia cîteva adjective românești de origine ucraineană. Ca primă etapă, vom proceda la clasificarea în grupe semantice a materialului lexical de care ne ocupăm.

Împărțind adjectivele românești de origine ucraineană în grupe semantice, procedeu care a dat rezultate bune (cf. *Densușianu*, I, 16; *Rosetti*, 313—317; Mihăilă, *Împrumuturi*, 18 ș.u.), am supus cercetării de față numai cuvintele nederivate², căutînd, pe cît a fost cu putință, să delimităm adjectivele propriu-zise ucrainene din ansamblul *est-slav* în cadrul căruia au fost analizate sau menționate în lucrările de pînă acum.

Cele patru grupe semantice cuprind adjective care numesc: 1. însușiri fizice ale oamenilor (sau ale animalelor): *bazaochi*, *boleac*, *cepeleag*, *cîrav* (*hirav*, *firav*), *clăpăug*, *cotonog*, *hîd*, *jîb*, *parhal*, *porav*, *șleampăt*, *șovîrnog*, *tîrcav*; 2. însușiri psihice ale oamenilor: *balamut*, *bezmetic*, *blaznic*, *brudiu*, *hîtru*, *holeac*, *laidac*, *lascav*, *macuc*, *parșiv*, *pîșin*, *robaci*; 3. însușiri fizice ale animalelor domestice: *bilan* (*ghilan*), *cacir* (*caciur*), *medelean* etc.; 4. determinări ale omului, în general: *horodovii*, *hușan*, *uniat*.

Numărul mai mare de adjective cuprinse în primele două grupe poate fi explicat prin faptul că, după cuvintele care denumesc noțiuni strîns legate de cultura materială, cel mai ușor trec de la o comunitate lingvistică la alta — în condițiile unui contact strîns și de durată — termenii cu încărcătură ex-

¹ Considerațiile etimologice sînt, în bună măsură, reactualizări ale soluțiilor care au fost formulate de diverși cercetători. Am preluat aceste ipoteze în mod critic, operînd, acolo unde am crezut de cuviință, corectările de rigoare.

² Unele cuvinte au mai fost cercetate. Le-am reluat, cu unele precizări pe care le-am crezut necesare.

presivă, afectivitățile, pozitive sau negative, cu un ușor avantaj pentru ultima categorie (cf. Vrabie, *Influența*, 943—944).

Obiectul cercetării care urmează îl constituie adjectivele ce se încadrează în grupa I.

*

3. *BAZAÓCHI*, cu varianta *basaóchi* (CADE), apare în dicționarele limbii române cu două grupe de sensuri bine diferențiate: 1. „care se uită chiorș, șasiu”; 2. „nebunatic, ștregar” (DM).

Deși prezentarea articolului *bazaóchi* din DM pare să fie preluată din CADE, ea este incompletă, întrucât lasă la o parte înțelesul „deșănțat” din a doua grupă de sensuri, înțeles care, după cum vom încerca să dovedim, este foarte important pentru etimologizarea cuvântului românesc. În plus, formularea „care se uită chiorș, șasiu” (DM) este de natură să estompeze unul dintre sensurile de bază ale lui *bazaóchi* — acela de „chior”, care apare în toate celelalte dicționare. În afară de TDRG, unde „chior” este dat ca sens unic, în celelalte lucrări lexicografice (Șăineanu DU; Scriban; DA) diferențierea *chior-șasiu* este evident marcată.

Împrumutul este destul de vechi și se folosește nu numai în Moldova (CADE; Șăineanu DU), ci și în Oltenia — *bazaóchi*, *bazaóichi*, doar cu sensurile „neastîmpărat, ștregar, nerușinat”. Atunci când este fixat în recitativele copiilor („Iată — ochiu / Bazaochiu, / Asta-i geana / Coțofana” — CADE) cuvântul este golit aproape în întregime de sens, ceea ce poate constitui un indiciu în privința vechimii lui.

Este greu de stabilit, pentru teritoriul lingvistic dacoromân, care dintre cele două grupe de sensuri este folosită cu o frecvență mai mare, întrucât datele din dicționare sînt contradictorii. Șăineanu, de exemplu, înregistrează doar sensurile „chior, șasiu” dar le exemplifică, după TDRG, cu un text din Alecsandri, în care cuvîntul are, în mod evident, sensul „nebunatic, ștregar”: „...vine bazaochiul ista de-mi tăvălește pînza”.

Deși articolul *bazaóchi* din DA este cel mai complet sub raportul semnificativității cuvîntului, considerăm că inserarea sensurilor „nebunatic, deșănțat” după notificarea *p. ext.* face loc ideii că aceste semnificații ar fi rezultatul unei dezvoltări semantice interne și că, în consecință, etimonul acestui cuvînt trebuie căutat doar în legătură cu sensurile „chior, șasiu”. În unele cazuri așa s-au și petrecut lucrurile.

Dîndu-și seama de suportul slab al etimonului latin reconstruit de el (*bis-aboculus* „aveugle”), Tiktin trimite la sl. *bezokij* (rus. *bezokij*, pol. *bezoki*).

Indicații foarte generale: Șăineanu DU: «cf. slav. *bezokii* „fără ochi”»; Scriban: «sl. *bezokii* „fără ochi”»; DA: «Etimologie necunoscută. Pare a fi slav *bezokij* „fără ochi”».

Mai precis: CADE: «cf. ucr. *bezokii*»; DM: «ucr. *bezokii*»; Semčyn'skyj, *Zapozyczeń n'ja*, 72: «ucr. *безкуї*».

Ipoteza unui etimon ucrainean ni se pare insuficientă, în primul rînd, sub aspect semantic, întrucît sensurile: ucr. *безкуї* „lipsit de un ochi” (*Żelechowski*) — deci, *chior* și „fără ochi” (*Hrinčenko*) — deci, *orb* — nu pot explica în întregime înțelesurile adjectivului românesc. Rămîn nelămurite

sensurile „nebunatic, ştrengar, deşănţat” şi chiar sensul „chior”, atestat doar la *Želechowski*.

În limbile slave de sud sînt prezente două serii de forme care pot furniza elemente interesante pentru explicarea rom. *bazaóchi*. Alături de scr. *bèzok* „lipsit de un ochi” (*Rječnik*) şi bg. *bezóku* „care nu are ochi, orb” (*Rečnik bálg.*), există şi scr. *bezočan* „nehibzuit, din cale afară de îndrăzneţ, temerar, semeţ; neruşinat, dezmăţat, necuviincios, insolent, lipsit de obraz” (*Rječnik*), „obraznic” (*Karadžić*)¹ şi cîteva forme bulgăreşti, derivate, dar cu sensuri identice cu cele din sîrbocroată (*Rečnik bálg.*)².

De la un prim sens al adjectivului sud-slav — „orb, lipsit de vedere” — s-a format cea de-a doua serie de semnificaţii: „cel care nu se uită pe unde merge, care nu se sfieşte de nimic”, iar apoi, ca o treaptă ulterioară, apar înţelesurile „neruşinat, dezmăţat, neobrazat” etc.

Probabil că pînă în secolul al XII-lea cele două serii de sensuri au coexistat atît pe lingă cuvintele formate de la tema *bezoč-*, cît şi pe lingă cele alcătuite de la tema *bezok-*³, iar ulterior s-au diferenţiat, creîndu-se situaţia actuală (vezi mai sus)⁴.

În epoca veche (pînă în secolul al XII-lea), româna a împrumutat din aria slavă de sud (bg., scr.) o formă, *bezoki*, care avea în sfera ei semantică ambele serii de sensuri: „chior”, „orb” (care, ulterior, a dispărut) şi „dezmăţat”, „neruşinat”, „neastîmpărat”. Cu aceste sensuri cuvîntul a venit doar din aria slavă de sud, întrucît derivatele de la *bezoč-*, înregistrate de *Sreznevskij*, însemnînd „neruşinat”, au fost extrase din scrieri religioase de provenienţă sud-slavă. E posibil deci ca prezenţa lor în limba rusă veche să se datoreze unei adaptări, unui împrumut livresc. Aceste împrumuturi cărţurăreşti nu au fost asimilate întotdeauna de către vorbitori; ele nu au pătruns toate în limba rusă vorbită.

Deşi este de presupus că scr. *bèzok* şi bg. *bezóku* au însemnat cîndva „chior”, acest înţeles a dispărut, căci dicţionarele limbilor respective nu îl atestă. În română, *bazaóchi* „chior” circulă cu preponderenţă în Moldova şi, de aceea, trebuie să considerăm cu atenţie o anumită influenţă a ucr. *безокуй* „chior” (*Hrinčenko*), care a dus la consolidarea acestui sens între înţelesurile cuvîntului şi a lexemului însuşi, în cadrul limbii române.

În sfîrşit, semnalăm prezenţa sensului „şaşiu” printre semnificaţiile rus. *безокуй* (*Dal'*, I, 67), deşi este posibil ca acest înţeles pentru rom. *bazaóchi*, să fi apărut pe calea unei dezvoltări semantice interne.

Considerăm în concluzie, că, în cazul acestui cuvînt cu o evoluţie atît de sinuoasă, ipoteza unei etimologii multiple este cea mai acceptabilă: rom. *bazaóchi* „care se uită chioriş, şaşiu”; „nebunatic, ştrengar, deşănţat” < ucr. *безокуй*, scr. *bèzok*, bg. *bezóku*, rus. *безокуй*.

¹ Cf. şi numeroasele derivate cu sensuri asemănătoare (*Rječnik*, I, 273—274).

² Această situaţie este proprie limbilor slave de sud. Dintre celelalte idiomuri slave, mai găsim ceva similar numai în slovacă: cf. slov. *bezoký* „care nu are un ochi sau amîndoi ochii” şi *bezočivý* „îndrăzneţ, înfipt, om cu tupeu, neruşinat” şi derivatele (*Slovník slov.*).

³ Vezi identitatea de sens între psl. *бѣзокъ* (*Sadnik-Aitzet*, s.v.) şi verbul vechi croat *bezočiti* (*Rječnik*).

⁴ Vezi *Sreznevskij* s.v., care are şi cîteva citate din scrieri religioase cu caracter parenetic, anterioare secolului al XII-lea.

4. **BOLEAC** „bolnav, bolnăvicios, predispus la îmbolnăvire, suferind, slăbănog”, folosit astăzi în Bucovina, Moldova (*TDRG*; *Scriban*) și Transilvania de nord (*CADE*; *DA*) apare în scrierile lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir, dar este cu siguranță mai vechi în română.

Încercări de etimologizare: *DA* propune scr. *boľ'an* (> rom. *boleán*), trimițând totodată, spre comparație, la rus. *boljaga*.

CADE îl consideră, după *TDRG*, o formație românească. Ipoteza nu se poate susține, și aceasta din două motive: 1. sufixul *-eac* nu este propriu limbii române și nu dă dovadă de o productivitate marcată ¹ (cf. *Pascu*, 64), iar, în al doilea rând, teritoriul pe care este folosit cuvântul, coroborat cu probabila lui cale orală de pătrundere, constituie argumente concludente în favoarea unui etimon ucrainean. Cf. substantivul ² ucr. *боляк* „bolnăvicios” (*Hrinčenko*). Mai poate fi luat în considerație și rus. *боляк* „idem” (*Vasmer*) ³.

5. **CEPELEAG** „peltic” are o arie de răspândire ce cuprinde Moldova și Transilvania de nord (*DA*; *Șăineanu DU*; *Scriban*; *Semčyns'kyj*, *Zapozhyčen'n'ja*, 77; *DM*). Se poate însă ca, în realitate, el să fie folosit pe un spațiu mai mare, având în vedere numeroasele sensuri derivate și posibilitățile acestui adjectiv de a-și schimba categoria morfologică, spre a căpăta valori adverbiale („Vorbea puțin cepeleag, cu un glas plângător” — J. Bart, *Europolis*, 71 ⁴) și substantive („Gîngăvia ori cepeleagul” — Alecsandri, *Teatru*, 903).

Variantele lui *cepeledg*, analizate în plan sincron și diacronic, pot furniza date interesante privind originea și evoluția cuvîntului.

De la *cepeledg* sau de la variantele sale *șepeledg* și *șepeledv* s-au format verbele dialectale *a cepeli*, *a șepelegi*, *a șepeli* și *a șupeli*, toate însemnînd „a vorbi peltic, sîșit, gîngav”.

Găsind forma *șepeledv* într-un text de Dimitrie Cantemir („...poftescul ca șepeleavii mele limbi... ascultătoare ureache să plece” — după *TDRG*), Tiktin o etimologizează prin rusă (cf. rus. *уенешавуи* „peltic, sîșit”, *Dal*, IV, 628, *Vasmer*). Aceeași poziție, ulterior, la *Șăineanu DU* și *CADE*.

Varianta *șepeledv* permite apropierea de cuvîntul rusesc citat, dar și de ucr. *уенешавуи* „peltic” (*Hrinčenko*) ⁵, astfel că posibilitatea unei etimologii prin rusă și ucraineană a fost înregistrată în *DM*; *Vasmer*, *Zaimstvo-vanija*, 17; *Semčyns'kyj*, *Zapozhyčen'n'ja*, 77 ⁶.

Desigur, forma în care a fost împrumutat cuvîntul de către români este *șepeledv* (< ucr. *уенешавуи*), avînd în vedere concordanțele semantice, fonetice și accentologice evidente între adjectivul românesc și cel ucrainean. Finala variantei *șepeledg* a apărut, probabil, din motive de analogie (cf. *DI*,

¹ Cf. *DI*, 213.

² Devenit în română adjectiv, ca multe alte împrumuturi ucrainene: *mă*, *boleac* etc.

³ Formele slave de apus nu ne pot fi de folos din motive fonetice — cf. pol. *bolacy* „care boaleste, bolnăvicios” (*SIP*) — sau semantice — cf. ceh. *bolák* „rană, furuncul” (*Trávníček*).

⁴ Cînd nu apar specificații suplimentare, citatele ilustrative sînt extrase din *DLRLC*.

⁵ Cuvîntul apare și în limbile slave de apus: cf. pol. *szeplak* „blaesus, care nu poate pronunța cuvintele” (*SIP*), ceh. *šeplový* „sîșit, șoptit” (*Trávníček*).

⁶ *Semčyns'kyj* reține doar etimonul ucrainean.

380—381; *Pascu*, 81). Ulterior forma *șepeleág* a pătruns în limba cărturarilor și a fost simțită ca fiind dialectală, de unde varianta în fond hipercorectă *cepeleág*.

Deși prima sa atestare aparține secolului al XVIII-lea (Dimitrie Cantemir), avem motive să credem că existența lui *cepeleág* în română este anterioară celei epoci. Variantele fonetice amintite, derivatele enumerate mai sus¹, răspîndirea destul de mare și, deci, și posibilitatea schimbării categoriei morfologice constituie probe serioase în favoarea plasării împrumutului acestui cuvînt în așa-numita „epocă veche”, care se înscrie între secolele XII-XVIII (Vascenco, *Elemente est-slave*, 397).

Răspîndirea acestui adjectiv în Moldova și Transilvania de nord ne face să susținem originea sa ucraineană (Vascenco, *Elemente est-slave*, 404; Mihăilă, *Geografia*, 46), considerînd că *cepeleág* a fost împrumutat pe cale orală, destul de ușor, datorită încărcăturii sale semantice negative suficient de marcate (Vrabie, *Influența*, 943).

6. *CLĂPĂŪG* (*căplăug*) (despre urechi) „mare și aplecat în jos” este folosit în nordul teritoriului dacoromân — Moldova, Bucovina și Transilvania de nord —, avînd în aceste regiuni o răspîndire destul de uniformă (vezi *ALR* II, h. 412).

Sensul său nu a cunoscut evoluții însemnate. Șăineanu distinge nuanța ironică pe care o capătă înțelesul cuvîntului atunci cînd este întrebuințat în legătură cu oamenii: „Omul acela era ceva de spăriet: avea niște urechi clăpăuge și niște buzoaie groase și dăbălazate” (*Creangă*, *Povești*, 239, după Șăineanu *DU*). Pornind de la această situație și urmînd o cale nu prea complicată, adjectivul a ajuns să însemne „prostănac” (*DA* s.v.).

Datorită, probabil, expresivității sale, cuvîntul e destul de frecvent folosit în limba literară. Dialectal, circulă și varianta *cleapăug*, verbul *a clăpăugi* și postverbalul *clăpăugit*, evident, formații românești. Forma *tăplăug* „clăpăug” (*DA* s.v.) a apărut prin contaminare cu substantivul *tăpălăgă*².

Șăineanu este foarte circumspect: „etimon slav”. Considerăm că răspîndirea cuvîntului constituie un argument suficient pentru etimologia cuvîntului prin ucraineană: *κλανοухуū* „cu urechile pleoștite”³ (*Hrinčenko*) (cf. *Scriban*; *CADE*; *DA*; *DM*; Vascenco, *Adaptarea*, 46; Semčyns'kyj, *Zapozyčenn'ja*, 79), întrucît rus. *κλανу́х*, *κλανоу́х* (idem) (*Dal'*, II, 88) este de origine ucraineană (*Vasmer*). Deși se poate ca forma *căplăug* să fi apărut prin metateză în română, semnalăm totuși existența ucr. *κλανοухуū* „cu urechile pleoștite” (*Hrinčenko*, s.v.).

¹ Pentru rom. *a șepeli* „a vorbi sistit, peltic” vezi și ucr. *uenešamu* „a vorbi peltic” (*Hrinčenko* s.v.).

² Pentru sinonimele lui *clăpăug* și anume: *clep*, *clepân*, *căplăan* vezi bg. *κленне* „a avea urechile atîrnate” (*Rečnik bălg.* s.v.).

³ Despre ucr. *κ* > rom. *g* și despre ucr. *a* (aton) > rom. *ă*, cf. Vascenco, *Adaptarea*, 46, 152.

7. *CÎRAV* „bolnăvicios, care nu se simte bine” (*DA*) este răspândit pe alocuri în Moldova și în Transilvania. În privința etimologiei sale, există două ipoteze: 1. *DA* consideră, după *TDRG* și *CADE*, că avem de-a face cu psl. *хиракъ*. 2. Semčyns'kyj (*Zapozhyčen'ja*, 78) trimite la ucr. *хирявий*.

Părerea noastră este că adjectivul ucrainean a consolidat, doar, situația în română a cuvîntului slav vechi, datorită unei situații semantice deosebite. În română există și dubletul *hîrāv*, *fîrāv* „slab, slăbănog, subțiratic, inaspetuos, predispus la îmbolnăvire”, ale cărui sensuri pot fi apropiate de cel al lui *cîrav*. Apropiere de sens, dar nu relație de sinonimie, care ar face din *cîrav* o variantă a lui *fîrav*, cum se arată în *DA*.

Pentru *hîrāv*, cu varianta veche *hîreav* (*Scriban*), etimonul este într-adevăr ucr. *хирявий* 1. „stricat, depravat, destrăbălat”; 2. „urît, slab, inaspetuos” (*Hrinčenko*; *Żelechowski*) și *хирявий* „bolnăvicios” (*Vasmer* s.v.)¹.

Pentru un etimon prin ucraineană pledează răspîndirea acestor cuvinte, precum și faptul că în Moldova *hîrav* are accentul pe prima silabă, (cf. ucr. *хирявий*, *хирявий*). Rus. *хирявый* (*Dal*, IV, 548) are doar sensul „bolnăvicios”, în timp ce pentru înțelesurile cuvîntului românesc trebuie să apelăm la combinarea celor două serii semantice ale cuvintelor ucrainene: 1. „slab, urît...” și 2. „bolnăvicios”. Dacă considerăm posibilă confundarea, pentru un român, a ucr. *x* și *h* de la inițialele celor două cuvinte², putem spune că nu a fost prea dificil de înfăptuit nici combinarea de sens.

Ne-am ocupat de etimologizarea lui *hîrāv*³, întrucît, în cazul dubletului *hîrāv-fîrāv*, varianta cea mai veche este *hîrāv* (*hîreav*). Forma *fîrāv* (ca și varianta ei *fîreav* (*TDRG*)) a apărut mai tîrziu, probabil, printr-un fenomen de hiperurbanism⁴.

8. *COTONÓG*. Cuvîntul circulă ca adjectiv, cel mai frecvent, dar și ca substantiv, avînd cîteva grupe de sensuri, legate între ele, care marchează o interesantă evoluție semantică ce s-a petrecut, după părerea noastră, în română.

Sensuri: 1. (despre oameni și vite) „bolnav de picioare, schiop, care umblă rău, schiopătînd, strîmb de picioare” (*DA*; *DM*); (despre cai) „bolnav sau umflat la picioare”⁵; 2. p. ext. „fără un membru al corpului (mînă sau picior) ori cu el beteag sau tăiat; cu piciorul sau mîna strîmbă, paralizată sau atrofiată” (*Iordan*, *Lexicul*, 196); „beteag de o mînă, olog din coate, fără mînă din cot”; (despre cîini) „cu coada scurtă”.

Deși unele dicționare (*TDRG*; *Scriban*; *CADE*) nu înregistrează pentru *cotonóg* decît valoarea de adjectiv, este cît se poate de evident că în expresii ca: „Cît costă cotonogul acesta?” (*DR*, V, 179), cuvîntul și-a schimbat

¹ Cf. ucr. *хіра* „boală” (*Vasmer* s.v.).

² Pentru ucr. *x* și *h* rom. *h* cf. *koleră* (< ucr. *холеpa*), *horilcă* (< ucr. *хопiлка*) etc. (vezi Vascenco, *Adaptarea*, 53).

³ Semčyns'kyj, *Zapozhyčen'ja*, 78, 84 notează doar pe *cîrav* și *fîrav*. Nu-l atestă pe *hîrāv*.

⁴ Cf. *Graur*, 132 ș.u.

⁵ Cf. „cal cu picioarele rele, umflat la picioare, cu arici” (*DR*, V, 178, 179).

categoria morfologică, substantivîndu-se. Tot astfel, de la adjectivul *cotonóg* „cîine cu coada scurtă” avem numele de cătea *Cotonoaga*.

Dezvoltarea semantică dovedește că adjectivul *cotonóg* a intrat în română într-o epocă destul de veche, întîi cu sensurile „șchiop, călcătură neobișnuită” (atestată în limbile slave și prezente încă printre semnificațiile rom. *cotonóg*), apoi au apărut înțelesurile „bolnav de picioare”, pentru ca în cele din urmă, să însemne chiar „lipsit de o mîină sau de un picior”¹.

Cuvîntul, adjectiv sau substantiv, prezintă numeroase derivate și variante, diferențiate sub aspect fonetic, care, la rîndul lor, au dezvoltat o pluralitate de semnificații, cu evidente legături între ele. Este, credem, încă un argument în sprijinul vechimii rom. *cotonóg*.

Verbul *a cotonogi* „a bate strașnic, a ologi” păstrează sensul unei îmbolnăviri naturale numai cînd se referă la animale (vezi mai sus)². În cazul individului uman „cotonogit”, avem de-a face cu o consecință a violenței: „...că despre partea lui jupînu Titircă..., halal să fie de oasele mele! m-ar cotonogi”. (Caragiale, CL, XIII, 253, după TDRG). Postverbalele *cotonogît*, *cotonogîre*, *cotonogedlă* au sensuri asemănătoare (vezi DA s.v.).

Doar Scriban înregistrează pentru *cotonóg* „cu coada tăiată” variantele *chitonóg* (sud) și *chitănóg* (nord). În celelalte dicționare (CADE; DA) *chitonóg*, *chitonág*, *chitănóg* și *cotonoágă* înseamnă „unealtă agricolă servind la facerea găurilor pentru haracii de la vie sau la facerea cuiburilor pentru porumb, ceapă, fasole, cartofi etc.”.

Întrucît formele *chitonóg* și *chitonág* au fost socotite „moldovenisme”, au apărut formele hipercorecte *pitonóg* și *pitonág*³.

Legătura cu sensul inițial se păstrează și în cazul lui *cotonoágă* „unealtă agricolă”, care, în Oltenia, mai înseamnă și „picioaroangă, cataligă” (CADE). În timp ce CADE înregistrează doar forma de singular, DA atestă, pentru sensul respectiv, folosirea exclusivă a pluralului, adăugînd și varianta *cotoroáge*.⁴

În Transilvania și Banat *cotoroáge* și *cotoróg* (subst. neutru) înseamnă: 1. „picioare”; 2. „răcături, piftie”. Aceste ultime sensuri reprezintă, credem, o ultimă etapă în lanțul evolutiv, etapă care păstrează o legătură foarte vagă cu sensul prim al cuvîntului originar.

Ciontonóg, apropiat ca sens de una dintre semnificațiile lui *cotonóg*, este format din cuvîntul *ciont* (sau *ciot*) și *nog*, cea de-a doua componentă a lui *cotonóg*⁴.

Încercări de etimologizare au fost destule. TDRG: cf. pol. *kuternoga*. La fel în Scriban s.v., care compară și cu psl. *кѣкъ*, *кѣсѣ* „cu coada retezată”. CADE trimite la rus. *koltonogij*.

¹ Scriban îl înregistrează doar cu sensuri din seria „ciung, olog”.

² Și nu în toate cazurile: „Unii mai suie în car cite un bou bolnav de apă ori cotonogit de piatră” (după TDRG s.v. *cotonogit*).

³ *Chi* — a fost simțit ca aparținînd lui *chicior* (= *picioar*). Unealta respectivă se atășa la unul din picioare, iar operațiunea se făcea prin pășire. Mersul celui ce pășea era șchiop.

⁴ Scriban îl înregistrează în comuna Baia (Bucovina). Posibil ca și în acest caz, ca și în unele precedente, vorbitorii să fi perceput sensul lui *nog* „picior” din cuvîntul împrumutat de la slavi.

Vechimea sa considerabilă și răspîndirea pe spațiul lingvistic dacoromân fac mult mai acceptabilă soluția prin ucraineană, inserată în DA¹, atîta doar că ucr. *kutornogyj* „șchiop, paralytic” citat de DA este deformat. Etimonul este ucr. 1. *кымепнóзуі, кымепнóза* „care merge cu picioarele strîmbe”; 2. (fig.) „neîndemînic, stîngaci, șchiop” (*Hrinčenko*)².

9. *HÎD* „foarte urît, slut” (DM), pătruns în limba literară datorită expresivității sale, este folosit foarte des de către scriitori (vezi DLRLC s.v.), fapt datorită căruia cuvîntul a dobîndit posibilitatea modificării categoriei morfologice. Apare, astfel, cu valoare de substantiv: „Spune-mi bade adevărat / Pentru cine m-ai lăsat? / Pentru iarba de cărare, / Pentru hîda de pe vale?” (*Jarnik-Birseanu*, D, 254) sau de adverb: „Scărpinîndu-se în capul lătos și cornut, începu a rîde hîd și și strîmbîndu-se” (*Eminescu*, N., 56).

Contestînd un presupus etimon latin (< lat. *foedus*), Tiktin îl consideră pe *hîd* împrumut polonez (cf. pol. *hyd* „Schensal” — TDRG s.v.). La fel în *Șăineanu DU*.

Faptul că în polonă cuvîntul vine din ucraineană (*SJP*) nu constituie principalul argument împotriva unei etimologii polone a adjectivului românesc. Credem mai curînd că rom. *hîd* a fost împrumutat de la slavii de răsărit, întrucît el are o vechime considerabilă în română, probată de puterea sa circulatorie, de posibilitățile de schimbare a categoriei morfologice și de răspîndirea sa apreciabilă pe teritoriul locuit de români: Bucovina, Moldova, Transilvania, Banat (*Șăineanu DU*, TDRG, *Scriban*, DM)³. Momentul în care *hîd* a pătruns, pe cale orală, în română poate fi plasat fără ezitare înaintea împrumutării, în genere prin filieră cărturărească, a primelor cuvintelor polone (*Mitu*, 16 ș.u.).

CADE și DM propun, cu o oarecare prudență, un etimon ucrainean pentru cuvîntul românesc: comp. ucr. *hyd* „scîrbă”. În aceeași termenie reia ipoteza Semčyns'kyj (*Zapozyczeń n'ja*, 86); « comp. ucr. *zud* „murdărie, lucru dezgustător”; (fig.) „josnicie, ticăloșie, mîrșăvie” » (*Hrinčenko*).

Aceste rezerve nu ni se par întemeiate⁴, deoarece lucrurile au fost clarificate, după părerea noastră, încă de Sextil Pușcariu, care a motivat transformarea substantivului ucrainean *zud* în adjectiv, o dată cu intrarea lui în română (cazul lui *hîd* nu este, de altfel, singular, cf. Vascenco, *Adaptarea*, 58—62), prin funcțiunile predicative ale substantivului în construcții de tipul: „ești un hîd” = ești o scîrbă = ești un scîrbos (*Pușcariu*, 728). De altfel, chiar în ucraineană, din cauza aceleiași expresivități de care am amintit substantivul *zud* poate căpăta valori adverbiale (cf. *Hrinčenko* s.v.).

10. *JIB* (*jib*) „bine dezvoltat, tare, puternic, zdravăn, mare” (DA); „persoană bine dezvoltată fizicește, de o mărime și o greutate ce trece peste mărimea obișnuită și în care se presupune o putere grozavă. Se mai zice

¹ DA s.v. trimite și la rus. *koltynogii, koltynogii* „șchiop”.

² Pentru ucr. *u* (aton) > rom. *o*, vezi Vascenco, *Adaptarea*, 50.

³ Vezi Mihăilă, *Geografia*, 46, Vascenco, *Elemente est-slave*, 402.

⁴ *Scriban*: rom. *hîd* < rus. *hud, hudoj* nu se poate susține fonetic în primul rînd.

și *căloi*"¹. Regional, *femeie jibă* înseamnă și „femeie gravidă”. Cu aceste sensuri și cu valoare de adjectiv cuvântul circulă în Transilvania de nord și în Maramureș (CADE, DA). Ca adverb, *jib* înseamnă „mult, foarte mult, repede”: „Au venit tare jib” (DA).

Dacă DA trimite, nu fără un semn de întrebare, la magh. *zsib* „comediant” pentru explicarea lui *jib*, nu înțelegem de ce autorii DM au preluat această explicație, pentru că, între timp, N. Drăganu (DR, IV, 1079) îl inclusese pe *jib* printre împrumuturile ucrainene în română. Același autor revine cu câteva precizări (în DR, IX, 209), arătând că « rom. *jib*... nu poate deriva din magh. *zsib* „comediant”. Magh. *zsib* și *zsibárú* înseamnă „vechituri”, „telalic”, „gălăgie”, „vuiet”; comediantul se numește în magh. *zsibárús*, care mai înseamnă și „negustor de vechituri”. Mai curînd avem de-a face cu slav. (rus., rut.) *živŭ* „vivus”, „lebedinger”, dezvoltat în privința înțelesului ca *vigan* „puternic, zdravăn, tare” (< adverbul magh. *vigan* „vesel”), iar în privința formei ca *puhab* din *puhav* (< slav. *puhav*) etc... ».

Admițînd că rom. *jib* < ucr. *жус*, *жусу* „viu” (Hrinčenko), putem lua în considerație și eventuala consolidare a cuvîntului românesc prin rus. *жус* (idem) (Dal', I, 537—541).

11. *PÁRHAL* „rîios” în graiurile din nordul Moldovei și din Bucovina circulă, ca adjectiv și uneori ca substantiv cu sens depreciativ, alături de *párhă* „rîie” (TDRG; CADE).

Prezența paralelă a acestor două cuvinte simplifică problema originii lor, în funcție de criteriul geografic. Sfera prea largă propusă de Tiktin (slav. *parchŭ*) poate fi redusă la aria est-slavă, dar, în același timp, trebuie corectate și unele soluții ulterioare.

Radicalul acestui cuvînt este atestat, cu unele modificări fonetice, în aproape toate limbile slave (vezi Vasmer s.v. *наpx* cu derivatele)². Dacă rom. *párhă* poate fi relaționat cu ucr. *наpx* „rîie” (vezi V. Bogrea, DR, I, 338), adjectivul *párhă* nu poate fi raportat la același prototip etimologic, după cum propune CADE.

Etimonul propus de V. Bogrea (loc. cit.) — ucr. *пархаліи*, deosebit de util sub aspect fonetic, nu este atestat în dicționarele limbii ucrainene. De aceea, ne alăturăm ipotezei lui Semčyns'kyj (*Zapoznyčenn'ja*, 94): rom. *párhă* < < ucr. *наpxau* „răpănos, bubos, rîios”; (fig.) „parșiv, scîrbos, netrebnic” (Hrinčenko).

12. *PÓRAV* (*púrav*) 1. „iute, aprig” (Scriban), „harnic” (CADE); 2. „iute la mînie, arțăgos, rău la fire”, p. ext. despre animale „nărăvaș, cu nărav” (CADE), folosit în Transilvania, Banat și Carpații de nord, cu unele diferențe de sens între variante: Scriban notează ambele variante cu aceleași sensuri: „iute, aprig”; CADE îl plasează pe *pórav* în regiunea Carpaților nordici, cu semnificațiile „iute, harnic, aprig”, iar pentru *púrav* dă

¹ Sever Pop, *Cîteva capitole din terminologia calului*, DR, V, p. 207.

² Din aceeași rădăcină provine și rom. *parșiv*, cu o evoluție semantică mai complicată.

sensurile „iute la mînie, arțăgos, rău la fire, năvălaş“, întîlnite în Transilvania.

Între cele două serii semantice nu există o ruptură, cea de-a doua putîndu-se dezvolta în mod organic din prima; de îndată ce adjectivul a ajuns să însemne „om cu nărav“, el a fost relaționat și cu lumea animalelor: „Mare nevoie am de un slujitor voinic care să-mi păzească o iapă puravă ce am“ (după CADE).

Referirile etimologice sînt puține: *Scriban* — slav (?). Cuvîntul vine din aria slavă de nord [cf. ucr. *nopámu* „a trebălui, a lucra, a prelucra, a se îngriji de ceva“ — *Hrinčenko*; pol. *porać* (idem) — *SJP*] și răspîndirea sa pe un spațiu atît de mare este motivată, credem, de vechimea lui în română (este atestat în *Anonimus Caransebeniensis* și *Catehismul calvinesc*). Deși un etimon direct lipsește, credem că singurele forme care pot explica cuvîntul românesc sînt ucr. *nopámu* (Semčyn's'kyj, *Zapozyčen'n'ja*, 97), la care adăugăm subst. *нопажня* „roboteală, treabă; frămîntare intensă după treburi“ (*DUR*, 640). Soluția poate fi luată în considerare dacă ținem seamă că și verbul ucrainean, cu sensul prim „a lucra“, este foarte vechi (*Bulachows'kyj*, 293).

13. *ȘLÂMPĂT* (*șleámpăt*) „îmbrăcat rău, dezordonat“ (Moldova). Pentru etimologie (cf. și V. Bogrea, *DR*, IV, 849). Cităm în primul rînd două verbe ucrainene, probabil de origine onomatopeică, care pot furniza date utile: ucr. *шлáмnamu* „a lipăi, a merge tîrîndu-și picioarele, a merge greoi“ (*Zelechowski*) și *шлáмnamu* „a merge legănat, nehotărît“ (*Zelechowski*). Cf. de asemenea, ucr. *шлáмnak* „cizmă veche și ruptă; ciob, sfărîmătură“ și ucr. *шлána* (fig. despre oameni) „cîrpă, zdreanță; neghiob“ (*DUF*, 799) a căror legătură cu variantele românești este și mai evidentă.

14. *ȘOVÎRNÔG* „care de-abia își tîrîie picioarele, olog, șchiop“ este folosit în graiurile bucovinene. Simion Florea Marian l-a cules în corpul unei poezii populare: „Tu mireasă ce-ai ales / C-așa-i șovîrnog la miers“.

În comparație cu etimonul ucrainean¹ *ушеерно́зу* „om cu picioarele strîmbe, om care merge strîmb“ (*Hrinčenko*), rom. *șovîrnôg* păstrează un sens foarte apropiat de cel de bază („care de-abia își tîrîie picioarele“), dar își lărgeste sfera de semnificații (Vascenco, *Elemente*, 37—45), adăugîndu-și înțelesurile „olog, șchiop“, derivate în mod evident din primul înțeles (vezi și *DM*).

15. *TÎRCAV* „pleșuv, chel, loc gol“ este un adjectiv cu o vechime apreciabilă în română. Apare folosit pe o arie foarte întinsă ce cuprinde Bucovina, Moldova, Maramureșul, Transilvania, Muntenia și Oltenia (Mihăilă, *Geografia*, 46); este atestat în *Biblia* de la 1688: „Iară de se va smulge cuiva capul din față este tîrcav“ (după *TDRG*).

Într-o epocă mai veche, cuvîntul a fost întrebuintat intens cu toate cele trei sensuri notate mai sus (pentru „loc gol“: „În mijlocul unor prăpăstioși munți pietroși, parte tîrcavi, parte acoperiți cu păduri...“ — după *TDRG*),

¹ Celelalte limbi slave nu cunosc cuvîntul.

pentru ca apoi să iasă din uzul general, lăsând în urmă¹ câteva derivate, printre care: verbul *a (se) țircăvi* (tranz.) „a roade, a toci” („De, că tot ca tine una mi-a țircăvit căciula” — G. Dem. Teodorescu, *Poezii pop.*, 121), iar refl.: „a cheli, a pleșuvi, a se roade, a se toci” („Nu vezi c-ai îmbătrânit / Barba ți s-a țircăvit / Păru-n cap ți s-a albit”) și postverbalul *țircăviș* „loc gol”.

Vechimea cuvîntului, ca și răspîndirea sa pe un teritoriu relativ întins, ar indica o origine veche sud-slavă. Dar în limba slavă-veche și în limbile slave de sud nu este atestată vreo formă ce ar putea fi utilizată ca referire. Etimonul ucrainean (CADE; DM; Vascenco, *Žaimstvovanija*, 28) *муркдеуї* (despre păsări) „cu penele tăiate”; (despre arbori) „cu ramurile răspîndite în toate părțile, chircit” (*Hrinčenko*) este singurul care poate explica cuvîntul românesc. Credem că acest adjectiv face parte din cel mai vechi strat de împrumuturi ucrainene în română, întrucît el ajunge în sud pînă în Oltenia, unde păstrează sensuri foarte apropiate de cele ale etimonului „chircit, mă-runt, nerăsărit” (CADE)².

16. ABREVIERI

- ALR II* = *Atlasul Lingvistic Român*, publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II (ALR II): Vol. I; Suplement, de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940—1942.
- Bărbulescu* = I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi* (cap. *Teoria despre limba rusească în constituirea individualității limbii române*), București, 1929.
- Bulachows'kyj* = L. A. Bulachows'kyj, *Питання походження української мови*, Kiev, 1956.
- Bräske* = H. Bräske, *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, in XXVI—XXIX „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, sub direcția lui G. Weigand, Leipzig, 1921, p. 1—103.
- CADE* = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul limbii române din trecut și de azi* (*Dicționarul Enciclopedic Ilustrat „Cartea Românească”*), București, 1931.
- DA* = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București; Tomul I, partea I (A-B), 1913; partea II (E), 1939; partea III, fasc. I (D-De), 1949; Tomul II, partea I (F-I), 1934; partea II, fasc. 1, 2, 3 (J-Lojnită), 1937, 1940, 1948. Vezi și *DLR*.
- Dał* = Vladimir Dał, *Толковый словарь живого великорусского языка*, t. I—IV, Moscova, 1956, după ed. II din 1880—1882; t. I (A-3), t. II (H-O), t. III (П), t. IV (P-Я).

¹ În DM apare numai verbul *a (se) țircăvi*.

² Celelalte grupe semantice vor face obiectul unor considerații viitoare. Pentru cele din grupa, 2, vezi articolul nostru *Cîteva adjective românești de origine ucraineană*, în „Analele Universității București”, Seria Științe sociale, Filologie, 1969.

- Densusianu* = O. Densusianu. *Histoire de la langue roumaine*, t. I *Les origines*, Paris, 1901, t. II *Le seizième siècle*, Paris, 1938; *Istoria limbii române*, vol. I—II, București, 1961 (ediția J. Byck).
- DI* = Academia Republicii Socialiste România, Institutul de lingvistică din București, *Dicționar invers*, București, 1957.
- DLR* = Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VI, fasc. 1—13, București, 1965—1968.
- DLRLC* = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, vol. I (A-C), 1955; vol. II (D-L), 1957; vol. III (M-R), 1957; vol. IV (S-Z), 1958.
- DM* = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- DR* = „Dacoromania”, *Buletinul Muzeului limbii române*, Cluj—Sibiu, vol. I (1920—1921) — vol. IX (1941—1943).
- DUF* = *Українсько-французький словник*, Kiev, 1965.
- DUR* = *Українсько-російський словник*, editat de Academia de Științe a R. S. S. Ucrainene, t. I—V, Kiev: t. I (A-Ж), 1953; t. II (З-И), 1958; t. III (О-П), 1961; t. IV (П), 1961; t. V (Р-С), 1962.
- Graur* = Al. Graur și col., *Introducere în lingvistică*, ed. II, București, 1965.
- Hrinčenko* = *Словарь украинского языка*, sub red. Ini B. D. Hrinčenko, Kiev, 1958, după ed. I, din 1907, t. I (A-Ж), t. II (З-И), t. III (О-П), t. IV (Р-Я).
- Iordan, Influențe* = Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, în „Analele Acad. R.S.R.”, Seria C, tomul I, mem. 4, București, 1949.
- Iordan, Lexicul* = Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva”, XXVIII, Iași 1921, 2, p. 186—202.
- Iordan, Lingv. rom.* = Iorgu Iordan, *Linguistica romanică*, București, 1962.
- Karadžić* = V. St. Karadžić, *Srpski rječnik*, Belgrad, 1935.
- Mihăilă, Împrumuturi* = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960.
- Mihăilă, Geografia* = G. Mihăilă, *Contribuții la studierea geografiei împrumuturilor slave în limba română (Pe baza „ALR”)*, Rsl. VII, București, 1963, p. 23—54.
- Mitu* = M. Mitu, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești*, I, 1388—1517, Rsl. VIII, 1963, p. 155—224.
- Pascu* = George Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.
- Pușcariu* = Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în DR, vol. IV, partea 2, 1924—26, p. 725—731.
- Rosetti* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968.
- Rečnik bŭlg.* = *Речник на съвременния български книжовен език*, editat de Academia Bulgară de Științe (BAN), Sofia, t. I (A—K), 1955; t. II (Л—П), 1957; t. III (Р—Я), 1959.
- Rječnik* = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, editat de Academia Iugoslavă de Științe, t. I—XII, Zagreb, 1880—1937 (publicarea continuă).

- Rsl* = „Romanoslavica”, Asociația Slavistilor din R. S. România, București, I (1958) — XVI (1968).
- Sadnik, Aitzel.* = L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955.
- Scheludko* = B. Scheludko, *Nordslavishe Elemente im Rumänische*, in „Balkan-Archiv”, I, Leipzig, 1925, p. 153—172.
- SCL* = „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1950 ș.u.
- Scriban* = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, ed. I, Iași, 1939.
- Scriban, Osber-vații* = August Scriban, *Observații privitoare la influența limbii rusești asupra celei românești*, in „Revista Idealistă”, an I, t. 2, nr. 6, București, 1903, p. 596—601.
- Semčyns'kyj, Leksyčni zapo-zyžen'n'ja* = S. V. Semčyns'kyj, *Лексичні запозичення з східнослов'янських мов в румунській мові*, in „Науковий щорічник КДУ ім. Т.Г. Шевченка”, Kiev, 1957.
- Semčyns'kyj, Zapozyžen'n'ja* = S. V. Semčyns'kyj, *Лексичні запозичення з російської та української мов в румунській мові*, Kiev, 1958.
- Semčyns'kyj, K voprosu* = S. V. Semčyns'kyj, *К вопросу о семантической классификации восточнославянских элементов молдавской лексики*, in „Ученые записки Института истории, языка и литературы молдавского филиала АН СССР”, t. VII—VIII, 1958, p. 161—169.
- Semčyns'kyj, Fonetičeskije sootvetstvija* = S. V. Semčyns'kyj, *Фонетические соответствия между гласными румынского, русского и украинского языков*, in „Наукові записки КДУ”, t. XVI, fasc. VII, 1957, p. 179—190.
- SIP* = *Słownik języka polskiego*, PAN, Varşovia, t. I—IX (A—Wyf), 1958—1967.
- Slovníksloven.* = *Slovník slovenského jazyka*, Bratislava, t. I (A—K), 1959; t. II (L—O), 1960; t. III (P—R), 1963; t. IV (S—U), 1964; t. V (V—Z), 1965.
- Sreznevskij* = I. I. Sreznevskij, *Материалы для словаря древнерусского языка*, vol. I—III, Moscova, 1958, după ed. din 1893; vol. I (A—K); vol. II vol. II (L—U); vol. III (P—Я) și *Suplement* (A—Я).
- Șăineanu DU* = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. VIII rev. și adăug., Craiova, f.a.
- TDRG* = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. Dicționar româno-german*, vol. I—III, București, 1897—1925.
- Trávníček* = František Trávníček, *Slovník jazyka českého*, ed. IV, Praga, 1952.
- Trubačov* = O. N. Trubačov, *Лингвистическая география и этимологические исследования*, in „Вопросы языкознания”, 1, 1959, p. 17—32.
- Vascenco, Adaptarea* = Victor Vascenco, *Asupra adaptării fonetice și morfologice a împrumuturilor slave (cu aplicație la elementele românești de origine slavă orientală)*, Rsl, IX, București, 1963, p. 43—64.
- Vascenco, Elemente est-slave* = Victor Vascenco, *Elementele est-slave în limba română (Periodizarea împrumuturilor lexicale)*, in SCL, X, 1959, 3, p. 395—408.

- Vascenco, *Elemente* = Victor Vascenco, *Elemente est-slave în limbile română și moldo-venească*, în „Limba și literatura moldovenească”, Chișinău, 4, 1959, p. 37—45
- Vascenco, *Zaimstvovaniia* = Victor Vascenco, *Восточнославянские заимствования в румынском языке*, Leningrad, 1958 (autoreferatul disertației cu același titlu).
- Vasmer = M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I—III, Heidelberg, 1950—1958.
- Vrabie, *Gratouri slave* = Emil Vrabie, *Privire asupra localităților cu gratouri slave din Republica Populară Română*, Rsl, VII, 1963, p. 55—74.
- Vrabie, *Influența* = Emil Vrabie, *Influența limbii române asupra graiturilor rusești („lipovenesti”) din R.P.R.*, în SCL, XI, 1960, 4, p. 927—956.
- Żelechowski = Eugen Żelechowski, *Rutenisch-deutsches Wörterbuch*, I—II, Lemberg, 1886 (vol. II în colab. cu Sophron Niadzielski).

К ИЗУЧЕНИЮ ВЛИЯНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА НА РУМЫНСКИЙ ЯЗЫК

(Резюме)

В числе восточно-славянских лексических заимствований, проникших в румынский язык, слова украинского происхождения представляют собой наиболее древний пласт. Начало их проникновения относят к XII веку.

В предыдущих исследованиях украинские слова, заимствованные румынским языком, изучались вместе с русскими заимствованиями, что помешало выяснить некоторые важные вопросы, относящиеся к этимологии, семантике, морфологии и распространенности этих слов.

Наиболее крупную семантическую группу румынских имен прилагательных украинского происхождения образуют те, которые определяют физические свойства существ: *bazaochi, boleac, sepeleag, cirav (hirav, firav) clăpăng, colonog, hîd, jib, parhal, porav, siampăt, sovîrnoș, ūrcav*. После того, как они проникли в румынский язык, соперничая при этом, в некоторых случаях, с синонимическими элементами латинского или иного происхождения, большинство из них сохранилось в говорах, и лишь некоторые из них, благодаря их экспрессивности, проникли в общелитературный язык.

Большинство румынских имен прилагательных украинского происхождения представляют собой древние заимствования. Доказательством тому служат наличия архаичных элементов (*hirav-hirav-sepeleav-sepeleag*), их засвидетельствование в древних румынских памятниках письменности, производные (*sepeleag, a șerpeli, a șepelegi etc.*), территориальные варианты (*bazaochi-bazaochi-băzdochi-bazacichi*), а также большое распространение некоторых из них в дакорумынском лингвистическом ареале.

После их проникновения в румынский язык, эти слова подвергались, при адаптации, изменениям фонетического характера (см. укр. клопоухий, рум. *clăpăng*), а также значительным изменениям смысла, в результате которых, в некоторых случаях, семантическая связь с этимологией данных слов затухает (см. укр. *живий „vii”*, рум. *jib „tare, puternic”* и т. д.).

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE L'INFLUENCE UCRAÏNIENNE DANS LA LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Parmi les emprunts lexicaux slaves orientaux de la langue roumaine, les mots d'origine ukrainienne forment la couche la plus ancienne. Ils ont commencé à pénétrer dans le roumain dès le XIIe siècle.

Dans les recherches entreprises jusqu'ici, les emprunts ukrainiens de la langue roumaine ont été étudiés en même temps que les emprunts russes, ce qui a empêché d'éclaircir quelques problèmes importants d'étymologie, de sémantique, de morphologie et de fréquence de ces mots.

Les adjectifs qui désignent les qualités physiques des êtres comme *bazaochi*, *boleac*, *cepeleag*, *clăv* (*hirav*, *firav*), *clăpăug*, *colonog*, *hîd*, *jib*, *parhal*, *porav*, *șleampăt*, *șovîrnog*, *țircav*, forment le groupe sémantique le plus important des adjectifs roumains d'origine ukrainienne. Après avoir pénétré dans la langue roumaine ayant parfois à combattre la concurrence synonymique des éléments autochtones ou d'autre provenance, la plupart sont restés dans les patois et il n'y a que peu d'entre eux qui, grâce à leur expressivité, sont entrées dans la langue roumaine littéraire, tels: *clăpăug*, *colonog*, *hîd*.

La majorité des adjectifs roumains d'origine ukrainienne sont des vieux emprunts: les preuves en sont la présence des variantes archaïques (*hîreav*—*hirav*, *șepeleav*—*cepeleag*), leur attestation dans les vieux écrits roumains (*boleac*, *țircav*), les dérivés (*cepeleag*: *a cepeli*, *a șepeli*, *a șepelegi*), les variantes territoriales (*bazaochi*, *basaochi*, *băzăochi*, *bazaiochi*) ainsi que la grande diffusion de quelques-unes dans l'espace linguistique daco-roumain (*bazaochi*, *colonog*).

Une fois pénétrés dans le roumain, ces mots ont subi des modifications phonétiques dans le processus d'adaptation (cf. ukr. *кляноухий* > roum. *clăpăug*) et d'importantes transformations de sens, ce qui a fait que la liaison sémantique s'est parfois estompée (cf. ukr. *жуча*, *жучий* „vivant” > roum. *jib* „vigoureux, fort” etc.).

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

(Именительный и винительный падежи множественного числа имен
существительных мужского рода)

ЕКАТЕРИНА ФОДОР

Славянское именное склонение в ходе своего исторического развития претерпело ряд существенных изменений. Наиболее показательно в этом отношении склонение имен существительных, где унификация типов склонения, взаимодействие падежных форм проходило более интенсивно, чем в склонении других частей речи.

В данной работе будет освещен лишь один аспект этой большой и сложной проблемы — развитие форм именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных мужского рода. При этом центральное место в исследовании займет анализ внутренних и внешних факторов, способствовавших развитию указанных форм, и выяснение вопроса о том, в какой мере развитие форм именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных мужского рода способствовало процессу совершенствования грамматической системы славянских языков.

Таким образом, описание системы флексий указанных падежей будет иметь в работе подчиненное значение. К этому вряд ли можно добавить что-либо новое. Существующая научная литература дает на этот вопрос, по нашему мнению, вполне удовлетворительный ответ¹.

Как известно, проблема развития языка, одна из центральных проблем науки о языке, решается далеко не одинаково представителями различных лингвистических школ и направлений, даже в рамках одного и того же направления².

Иногда развитие отождествляется с процессом совершенствования языка, а иногда последнее приписывается, как некая автономия, лишь определенным уровням языка. Например, Т. Б. Алисова в работе *Проблема причинности в развитии языка и ее постановка при изучении конкретных языков* высказывает

¹ См. например, О. Гуйер, *Slovanská deklinace jmenná*, Прага, 1910; И. И. Миккопа, *Urslavische Grammatik*, Гейдельберг, т. I, 1942; т. III, 1950; Г. Граппен, *Histoire de la flexion du nom en polonais*, Вроцлав, 1956; А. Вайан, *Grammaire comparée des langues slaves*, т. II, Лион-Париж, 1958; А. Мейе, *Общеславянский язык*, Москва, 1951; *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, под ред. А. С. Мельничука, Киев, 1966, и другие.

² См. Р. А. Будагов, *Проблемы развития языка*, Москва, 1965, стр. 5–31 и рецензию А. Граура в „Revue roumaine de linguistique”, 1966, т. XI, стр. 3. „Филологические науки”, 1966, 3 (35), стр. 112.

сомнение в целесообразности применения термина „совершенствование“ по отношению к фонологической и морфологической системам, „изменение которых как во времени, так и в пространстве не затрагивает, по существу, выразительных возможностей языка в целом, в отличие от изменений в лексике и в синтаксисе“¹

Однако факты языка, как увидим ниже, не подтверждают этого положения.

Обратимся к истории славянских языков и, конкретнее, к истории форм именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных мужского рода.

В праиндоевропейском решающую роль в склонении имен существительных играл показатель основы. Большая часть типов склонения имен существительных в именительном падеже множественного числа оформлялась флексией **-es*, а в винительном — **-iz*. В праславянском усиливается влияние грамматического рода в склонении имен существительных, что является одним из факторов консолидации типов склонения. Процесс обобщения типов склонения имен существительных проходил более активно в письменную эпоху. Одним из результатов этого процесса является взаимодействие форм именительного и винительного падежей. Так, в эпоху ранних письменных памятников древнерусского языка имена существительные с основами на *-a* (женск. рода), на *-o*, *-jo* (средн. рода) и некоторые существительные на согласный имели тождественные формы именительного и винительного падежей. По аналогии к данным типам склонения начинают взаимодействовать формы именительного и винительного падежей других типов склонения. В частности, к XIII в. относится начало процесса смещения форм именительного и винительного падежей имен существительных с основой на *-o* мужского рода. В результате, форма винительного падежа одерживает победу над формой именительного падежа в твердой разновидности склонения, а именительного — в мягкой. Аналогичные изменения имели место и в склонении имен существительных с основами на *-i* мужского рода, где форма именительного падежа вытесняется формой винительного.

Существуют и иные объяснения причин совпадения форм именительного и винительного падежей в древнерусском языке. Так, например, Ю. В. Фоменко в статье *О фонологической интерпретации происхождения флексии -ы в именительном падеже множественного числа существительных мужского рода*¹ дает следующую интерпретацию. В XIII веке, после падения редуцированных, в древнерусском языке возникла фонологическая корреляция согласных по твердости-мягкости. Являвшиеся ранее самостоятельными фонемами *ы* и *и* объединились в одной фонеме *и*. В результате, после твердых конечных согласных появляется *ы* как позиционный вариант фонемы *и*, что в свою очередь влечет за собой замену древней формы *столи* формой *столи* (по формуле $t + i // t + y$). Винительный падеж, функционально близкий к именительному, также получает флексию *-ы/-и* (по формуле $t + y // t + x$, где $x = i$). Формы именительного-винительного падежа множественного числа имен существительных мужского рода оказали воздействие на формы имен существительных

¹ «Филологические науки», 1965, № 2, стр. 112.

женского рода: именительный-винительный падеж множественного числа получил также флексию *-ы/и*.

Попытка фонологической интерпретации морфологических явлений, хотя и не нова¹, несомненно заслуживает внимания. Однако было бы неправильным рассматривать утрату различий между формами именительного и винительного падежей лишь как результат фонологических изменений². Вышеназванные изменения, несомненно, сыграли определенную роль в развитии форм именительного и винительного падежей множественного числа, но не единственную. Они были обусловлены общей тенденцией сближения и унификации форм различных типов склонения в славянских языках, начало которой следует искать в праславянском и которая, как известно, была вызвана причинами нефонологического порядка (см. выше).

Нейтрализация форм именительного и винительного падежей затрагивает уровень синтаксиса, где нейтрализуется система формальных дифференциальных признаков падежа-субъекта и падежа-объекта. В период, когда в древнерусском языке субъектно-объектные отношения получают дальнейшее развитие в плане их дифференциации, омонимия падежных форм становится нежелательной и, в первую очередь, для существительных одушевленных, которые выступали в качестве действующего субъекта. Таким образом, возникает противоречие между объективной необходимостью различать субъект и объект на уровне синтаксических отношений и отсутствием формальных средств различения именительного и винительного падежей³.

В качестве дифференцирующего средства стал употребляться родительный падеж, близкий по своим синтаксическим функциям к винительному падежу в плане выражения субъектно-объектных отношений.

¹ Ранее аналогичную мысль высказал известный польский лингвист Е. Курилович, в статье *Meški acc.—gen. i nom.—acc. w języku polskim* (1947), сб. Е. Курилович, *Esquisses linguistiques*, Вроцлав-Краков, 1960, стр. 155 — 159.

² А. И. Смирницкий отметил для германских языков, что изменения в области падежной системы не обусловлены фонетическими изменениями: „Фонетическая редукция безударных гласных и грамматические изменения системы имени в германских языках в историческую эпоху их развития взаимодействуют между собой и могут способствовать друг другу (как в английском); но это по существу два разных, самостоятельных процесса, которые не вызываются один другим: они могут приходить в столкновение (как в шведском и немецком), причем редукция может происходить при тенденции к сохранению в общем прежней грамматической структуры (как в немецком) и, наоборот, существенное изменение этой структуры может в очень значительной мере осуществляться без редукции (как в шведском)“. *Взаимоотношение между редукцией гласных и историей грамматической системы имени в германских языках*, ИАН ОЛЯ, 1951, X, 2, стр. 197.

³ Причины возникновения формы винительного-родительного единственного числа трактуются различно. Например, А. И. Томсон связывал появление данной формы с семантическими изменениями в языке. См. А. И. Томсон, *Родительный-винительный падеж при названиях живых существ в славянских языках*, ИОРЯС, 1908, т. XIII, кн. 2, стр. 245. Ср. также, А. Мейе, *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, Париж, 1897. Т. П. Ломтев объясняет процесс постепенного формирования категории одушевленности, охватившей вначале имена существительные, обозначающие лиц, а позже и имена существительные, обозначающие животных, частотой употребления тех и других существительных в практике общения. См. Т. П. Ломтев, *Сравнительно-историческая грамматика восточнославянских языков*, Москва, 1962, стр. 64; см. также Е. Курилович, *Personal and Animate Genders in Slavic*, „Lingua“, т. XI, 1962, стр. 249—255; Л. Ельмслев, *Animé et inanimé, personnel — nonpersonnel*, „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris“, т. 1, 1956, стр. 155 — 199.

Совпадение форм именительного и винительного падежей и их последующая дифференциация происходит вначале в единственном числе, причем во всех славянских языках. Первые дифференциальные формы винительного-родительного единственного числа встречаются уже в ранних славянских памятниках письменности¹. Следовательно, сам процесс дифференциации происходил значительно раньше. О более позднем появлении форм винительного-родительного падежа во множественном числе свидетельствует тот факт, что этот процесс не является всеобщим, и в каждой группе славянских языков он имеет свою специфику. Объяснение причин более позднего развития указанных форм во множественном числе следует искать прежде всего в самой системе славянских языков. Поскольку во множественном числе винительный и именительный падеж обладали определенным период времени дифференциальными признаками, не было необходимости в привлечении дополнительных средств их дифференциации.

В восточнославянских языках как в единственном, так и во множественном числе устанавливается новый тип отношений на уровне именительного и винительного падежей. Если ранее противопоставление этих форм было обусловлено характером основы существительного, то теперь оно определяется принадлежностью слова к одушевленным или неодушевленным существительным (ср. винительный-именительный — неодушевленные существительные; винительный-родительный — одушевленные существительные). Оппозиция форм именительного и винительного падежей становится более четкой и целенаправленной. И хотя вновь восстанавливается существовавшая еще в праславянском языке оппозиция форм именительного и винительного падежей, последняя по своему содержанию не идентична первой. Теперь в парадигматических отношениях появился качественно новый элемент: именительный → винительный, именительный → винительный-родительный; так же стали более совершенными субъектно-объектные отношения: субъект-объект (неодушевленный предмет), субъект-объект (одушевленный предмет); в восточнославянских языках категория одушевленности-неодушевленности стала и объектом стилистики². Все описанные выше процессы нельзя квалифицировать лишь как простое изменение. Они в определенной мере способствовали совершенствованию грамматической системы восточнославянских языков в целом.

Несколько иначе протекал процесс развития форм именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных в западнославянских языках. Именительный падеж в древних западнославянских языках характеризовался многообразием форм. Дальнейшее развитие формы данного падежа протекает не в направлении сокращения количества флексий, а в направлении их нового распределения, иными словами, происходят не количественные, а качественные изменения. Так, в польском языке имена существительные

¹ В чешском, словацком и серболужицком языках одушевленные и неодушевленные имена существительные различаются в единственном числе и в других падежах. Например, в словацком в родительном единственного числа *chlapa*, но *dubi*; в дательном единственного числа *chlapovi*, но *dubi*; в местном единственного числа *na chlapovi*, но *na dube*. См. Ян Станислав, *Dějiny slovenského jazyka*, т. II, Братислава, 1958, стр. 19.

² См., например, А. Н. Гвоздев, *Очерки по стилистике русского языка*, Москва, 1955, стр. 152.

с основой на -o-, -jo- были оформлены флексией -i- (-y-), существительные с основой на -i- — флексией -owie; существительные с основой на -i- и согласный — флексией -e. Небольшая группа слов латинского происхождения получила флексию -a¹.

Процесс смещения форм именительного и винительного падежей множественного числа в польском языке Е. Курилович² связывает с развитием категории твердости-мягкости согласных после падения „слабых“ редуцированных, когда i и y становятся комбинаторными вариантами одной фонемы: основной фонемой становится i, а y выступает как вариант в позиции после твердых согласных.

Однако и в данном случае, как и в вышеуказанном, фонологические изменения представляют собой лишь частный случай более сложного процесса. В польском языке в именительном и винительном падежах множественного числа получила развитие категория лица. Начало этого процесса следует отнести к раннему периоду формирования польского языка³. О нем можно судить по польским глоссам в латинских памятниках XII века, в частности, по папской булле 1136 года.

Если при формировании категории одушевленности в славянских языках решающую роль играла необходимость формального отграничения субъекта от объекта действия, то при оформлении категории лица в именительном падеже множественного числа таким фактором была дальнейшая семантическая дифференциация в группе одушевленных существительных (с последующим выделением группы имен существительных мужского рода, обозначающих лицо), которые стали оформляться флексиями старого именительного падежа: -i, -y, -owie, -e (неличные получали флексию винительного падежа: ср. *Polacy*, по *ptaki*). Несколько позже категория лица получает развитие в польском языке и в винительном падеже множественного числа. При этом развитие личных форм — винительный-родительный множественного числа — было вызвано иными причинами, чем развитие форм винит. — родит. множественного числа одушевленных существительных в восточнославянских языках. Как отмечалось выше, в восточнославянских языках это было обусловлено отсутствием формальных дифференциальных признаков у субъекта и объекта действия. В польском языке это формальное разграничение существовало: ср. имен. *chłopi* — вин. *chłofu*, и т. д. Развитие форм винит. — родит. во множественном числе осуществлялось по аналогии к формам единственного числа. Благодаря этому устанавливается равновесие на уровне падежной парадигматики: ср.:

Единственное число	Множественное число
винит. - именит. → категория неодушевленности,	винит. - именит. → категория нелица,
винит. - родит. → категория одушевленности.	винит. - родит. → категория лица.

¹ Г. Граппен, *Histoire de la flexion du mot en polonais*, Вроцлав, 1956, стр. 63.

² Е. Курилович, *Męski acc.—gen. i nom.—acc. w języku polskim*, сб. „Esquisses linguistiques”, Вроцлав-Краков, 1960, стр. 157.

³ См. Е. Фодор, *К истории становления категории персональности в польском языке*, Rsl. II, 1958, стр. 39 — 53.

Не только своей сущностью, но и объемом категория лица в польском языке отличается от категории одушевленности в восточнославянских языках. Первая охватывает имена существительные, прилагательные, местоимения, числительные и глагол, вторая — имена существительные и согласующиеся с ними прилагательные. Развитие личных и неличных форм в польском языке также нельзя рассматривать лишь как простое изменение. В развитии грамматической системы данного языка удельный вес этого языкового явления значителен. Затрагивает ли оно и его выразительные возможности? Несомненно. Личные и неличные формы используются в современном польском языке и в стилистических целях¹.

В польских говорах категория лица представлена неравномерно в именительном и винительном падежах множественного числа. Вообще, по сравнению с литературным языком, она не получила столь широкого распространения. Например, в именительном множественного числа встречаются формы типа *xłopi*, *szczęści* в Великопольше (западная часть), в Силезии, в южной части Малопольши², но и здесь нередко параллельное употребление форм *xłopy*, *szczęściady*. Формы винительного-родительного в одних говорах распространяются на более широкий круг имен существительных — одушевленных вообще, в других — сохраняется древняя форма винительного падежа³.

Таким образом, польские говоры, с одной стороны, проявляют больший консерватизм в развитии формы именительного и винительного падежей множественного числа (черта, характерная и для других славянских говоров), а, с другой, — отдают предпочтение категории одушевленности, то есть распространяют оппозицию одушевленность-неодушевленность и на множественное число.

Категория лица характерна и для словацкого языка. В современных словацких диалектах категория лица продолжает более древнее состояние, зарегистрированное в памятниках письменности XVI века, где встречаются формы именительного падежа множественного числа на *i*, *ia*, *ovia* и винительного, равного родительному⁴. Правда, в восточнословацких диалектах наблюдаются колебания в формах винительного падежа множественного числа имен существительных, обозначающих животных: используется или форма старого винительного или новая форма винит. -родит.: ср. *baranu* и *baranov* и т. д.⁵. В словацком языке категория лица получила аналогичное с польским языком развитие. Она также используется и как стилистическое средство⁶.

В словацком языке в процессе развития категории лица действовала аналогичная с польским тенденция дифференцировать семантически и грамматически личные и неличные имена существительные. Аналогичны и результаты этого процесса в плане развития и совершенствования морфологической и синтаксической системы словацкого языка.

¹ См. Т. Лер-Сплавинский и Кубинский, *Gramatyka języka polskiego*, Вроцлав; В. Дорошевский, *Podstawy gramatyki polskiej*, ч. I, Варшава, 1963, стр. 166.

² См. Ст. Урбанчик, *Zarys dialektologii polskiej*, Варшава, 1962, стр. 45.

³ Н. Нитш, *Dialekty polskie Śląska*, Краков, 1939, стр. 104 — 111.

⁴ Н. А. Кондрашов, *Категория личности имен существительных в словацком языке*, сб. *Славянская филология*, Москва, 1954, стр. 52 — 53.

⁵ Ян Станислав, *Dějiny slovenského jazyka*, т. II, стр. 18 — 19.

⁶ Н. А. Кондрашов, указ. раб., стр. 67.

Категория лица наличествует и в верхнелужицком языке, притом и в двойственном числе; в нижнелужицком ей соответствует категория одушевленности¹: ср.: именительный падеж множественного числа: верхнелужицкий — *susodojo*, нижнелужицкий — *clowjekŕi*; винит.-родит. множ. числа: верхнелужицкий — *susodow*, нижнелужицкий — *clowjekow*; двойственное число, именит. пад.: верхнелужицкий — *susodaŕ*, винит.-родит.: *susodow*; нижнелужицкий — именит. пад.: *clowjeka*, винит.-родит.: *clowjekowu*; ср. также: *rawowu*. Категория лица, как и в польском, не ограничивается рамками имени существительного.

В ляхских, частично моравских говорах чешского языка и в некоторых говорах украинского и белорусского языков формы винительного-родительного множественного числа используются при именах существительных мужского рода, обозначающих лиц, или формы старого винительного при именах существительных мужского рода одушевленных, но обозначающих животных².

В чешском языке к XVI веку в именительном падеже множественного числа складывается категория одушевленности³. При этом, как и в единственном числе, она охватила лишь существительные мужского рода. Неодушевленные имена существительные мужского рода стали оформляться флексией старого винительного падежа, а одушевленные — флексией старого именительного. Как и в польском, при развитии категории лица-нелица в именительном множественного числа, в чешском, при развитии в том же падеже категории одушевленности-неодушевленности в качестве средства дифференциации используется форма старого винительного: ср. *chlapi, muži*, но *duby, stoly*. Поскольку в винительном падеже множественного числа в чешском языке категория одушевленности не получает развития⁴, то при сопоставлении форм единственного и множественного числа в оппозиции одушевленность-неодушевленность нарушается симметрия. Винительному-именительному единственного числа противопоставляется именит.-винит. множественного числа (категория неодушевленности), а винит.-родит. единственного числа именительному множественного числа (категория одушевленности), т. е. оппозиция носит асимметричный характер: ср.:

Единственное число

Множественное число

винит. - именит. → неодушевленность,
винит. - родит. → одушевленность.

именит. - винит. → неодушевленность,
именит. → одушевленность.

¹ См. П. Вовчерк, *Kurzgefasste obersorbische Grammatik*, Лейпциг, 1955. Б. Швела, *Grammatik der niedersorbischen Sprache*, Баутцен, 1952; К. Трофимович, *Категорія особи і живих істот у лужицькій відміні в порівнянні з сусідніми слов'янськими мовами*, сб. „Питання слов'янської філології“, Львов, 1960.

² См. В. Важны, *Historická mluvnice česká*, II, Прага, 1964, стр. 10. См. П. Т. Ломтев, *Сравнительно-историческая грамматика восточнославянских языков*, стр. 65 — 66.

³ Т. Лер-Сплавинский, *Zarys gramatyki historycznej języka czeskiego*, Лодзь-Краков, 1957, стр. 64 — 65.

⁴ За исключением восточно-чешских и ляхских говоров.

В восточнославянских языках оппозиция имеет симметричный характер: ср.:

Единственное число

Множественное число

винит. - именит. → неодушевленность, винит. - именит. → неодушевленность,
винит. - родит. → одушевленность, винит. - родит. → одушевленность.

Таким образом, в восточнославянских языках в рамках категории одушевленности-неодушевленности противопоставляются формы винительного-родительного падежа единственного числа формам винительного-родительного падежа множественного числа; категория одушевленности сохраняет свое содержание. Ассиметрия оппозиции в чешском языке обусловила иное функционирование категории одушевленности, более узкое, а именно — лишь в плане субъектных отношений: субъект — одушевленный предмет → субъект — неодушевленный предмет. Тем самым чешский язык сближается с польским словацким и верхнелужицким, где в именительном падеже множественного числа противопоставляется субъект-лицо субъекту-нелицу.

Развитие дифференциальных форм (одушевл. - неодушевл.) в чешском языке в именительном падеже множественного числа распространилось и на имена прилагательные, местоимения, причастия. Система склонения тем самым стала более совершенной.

Склонение имен существительных в южнославянских языках также подверглось изменению. Так, в сербохорватском и словенском языках уже в ранних памятниках письменности отмечается взаимодействие между твердым и мягким вариантом склонения имен существительных мужского и среднего рода во множественном числе: например, вин. пад. множ. числа имен существительных мужского рода — схр. *jělene*, словен. *jelēne*¹. Окончание -e из мягкого типа склонения попадает и в твердую разновидность склонения имен существительных женского рода; ср.: вин. пад. множ. числа — схр. *rāke*, слов. *rāke*. Имена существительные мужского рода в именительном падеже множественного числа сохраняли старое окончание -i или в односложных существительных наращивали суффикс -ov-; ср.: схр. *jeleni*, но *gradovi*, *zidovi* и т. д.; словен. *grādovi*, *pāsovi* (имена существительные мужского рода, односложные с нисходящей интонацией). В словенском языке в именительном падеже множественного числа имена существительные мужского рода получают также флексиию -je по аналогии с склонением бывших основ на -i-: *ljūdje*. В связи с этим в сербохорватском и словенском языках падеж субъекта и падеж объекта имен существительных мужского рода во множественном числе получили различные формальные показатели. Таким образом компенсируется отсутствие категории одушевленности во множественном числе. Несомненно, указанные изменения, имевшие место в именительном и винительном падежах множественного числа, способствовали консолидации типов склонения имен существительных, однако их удельный вес в общем процессе развития грамматической системы сербохорват-

¹ См. Р. Нахтигал, *Славянские языки*, Москва, 1963, стр. 249.

ского и словенского языков не столь велик, как в вышеназванных славянских языках.

В болгарском языке в течение XII-XVII веков утрачивается флективное изменение имен. Существительные мужского рода стали обладать в именительном падеже множественного числа большим разнообразием форм¹. Собственно говоря, форма множественного числа уже утратила признак принадлежности к падежу. Она стала общей формой множественного числа². Отсутствие формальных средств дифференциации субъекта и объекта действия компенсируется порядком слов: подлежащее → сказуемое → прямое дополнение.

В македонском языке, где также отсутствует изменение имен существительных по падежам, как и в болгарском, в субъектно-объектных отношениях ведущую роль играет порядок слов. Во множественном числе имена существительные мужского рода обладают общей формой множественного числа, которая имеет несколько разновидностей³.

Итак, факторы, определившие развитие форм именительного и винительного падежей множественного числа имен существительных мужского рода в славянских языках, многообразны. Изменения, имевшие место в этих падежах, в различной мере способствовали процессу совершенствования морфологической системы славянских языков, субъектно-объектных отношений и их выразительных возможностей. Развитие категории одушевленности в одних языках и категории лица — в других компенсируется богатством и дифференцированностью форм или порядка слов — в третьих. Внутренняя динамика каждого славянского языка определила пути его развития. Основная тенденция, действовавшая в славянских языках в области склонения, — это тенденция к стройности и системности. Славянские языки устраняли различными способами всякое нарушение системы в склонении.

Таким образом, и уровень морфологии, как и уровень синтаксиса и словаря, может совершенствоваться. Вышеприведенные факты свидетельствуют в пользу этого тезиса.

CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA SISTEMULUI GRAMATICAL AL LIMBILOR SLAVE

(Nominativul și acuzativul plural al substantivelor masculine)

(Rezumat)

Urmărind formele nominativului și acuzativului plural ale substantivelor masculine în limbile slave, autoarea susține că dezvoltarea formelor susamintite nu poate fi privită ca o simplă schimbare în sistemul paradigmatic slav, ci ca un progres în limbă, care atinge și nivelul ei morfologic și sintactic, contribuind astfel la consolidarea tipurilor de declinare, la dezvoltarea relațiilor dintre subiect și obiect. De asemenea, dezvoltarea categoriilor gramaticale personal — non-personal, animat — non-animat, a îmbogățit mijloacele afective ale limbilor slave.

¹ См. Ю. С. Маслов, *Очерк болгарской грамматики*, Москва, 1956, стр. 67 — 71.

² Там же, стр. 67.

³ См. Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1954, стр. 24 — 38.

Procesul dezvoltării formelor nominativului și acuzativului plural ale substantivelor masculine în limbile slave are o serie de trăsături specifice în cadrul unor grupe de limbi. De exemplu, în limbile est-slave, atât la singular cât și la plural, se dezvoltă categoria animat — non-animat (acuzativ—genetiv și acuzativ—nominativ). În limba polonă, în dialectele limbii slovace, în limbile luzaciene se dezvoltă categoria personal — non-personal (la nominativ și acuzativ plural, substantivele masculine personale au forme deosebite de alte substantive).

Dacă formarea categoriei animat — non-animat (la singular în toate limbile slave și la plural în limbile slave de est) a avut ca factor principal necesitatea diferențierii subiectului de obiectul acțiunii, formarea categoriei personal — non-personal la nominativ plural a fost cauzată de diferențierea semantică în cadrul substantivelor animate. Forma acuzativului-genitivului plural apare prin analogie cu formele acuzativului-genitivului singular care s-au dezvoltat mai devreme în limbile slave.

În limba cehă, substantivele animate se deosebesc (la plural) de cele non-animale numai la nominativ. În acest fel, categoria animat — non-animat are — în comparație cu limbile est-slave — o sferă de funcționare mai îngustă: subiectul — substantivul animat → subiectul — substantivul non-animat.

În limbile sîrbocroată și slovenă, lipsa categoriei de animat-nonanimat se compensează prin diferențierea formelor cazului nominativ și ale celui acuzativ.

În relațiile dintre subiect și obiect, limbile bulgară și macedoneană pun accentul principal pe topică și prepoziții.

Factorii care au determinat dezvoltarea formelor nominativului și acuzativului plural ale substantivelor masculine în limbile slave sînt multiple. Schimbările care au avut loc în aceste cazuri (într-o măsură diferită), au contribuit la progresul în domeniul sistemului morfologic al limbilor slave, la dezvoltarea relațiilor dintre subiect și obiect, la îmbogățirea mijloacelor lor afective. Dezvoltarea categoriei animat — non-animat în unele limbi și a categoriei personal — non-personal în altele se compensează prin bogăția și diferențierea formelor cauzale și, în a treia grupă de limbi, prin topică. O dinamică internă a determinat căile de dezvoltare a fiecărei limbi. O tendință principală în domeniul declinării slave este tendința spre sistem. Orice deviere de la sistem a fost, treptat, eliminată în limbile slave, chiar dacă procedeele nu au fost identice.

CONTRIBUTION AU DÉVELOPPEMENT DU SYSTÈME GRAMMATICAL DES LANGUES SLAVES

(Pluriel du nominatif et de l'accusatif de noms masculins)

(Résumé)

En étudiant les formes du pluriel du nominatif et de l'accusatif des noms du genre masculin dans les langues slaves, l'auteur soutient la thèse suivant laquelle le développement de ces formes ne saurait être considéré simplement comme un changement dans le système des paradigmes slaves, mais comme un véritable progrès de la langue, qui par ailleurs touche à son niveau morphologique et syntaxique en contribuant de la sorte à la consolidation des types de déclinaison, ainsi qu'au développement des relations entre sujet et objet. De même, faut-il remarquer que le développement des catégories grammaticales personnel-impersonnel, animé-inanimé, a enrichi les moyens d'expression affective des langues slaves.

Le processus de développement des formes du pluriel nominatif et accusatif des noms de genre masculin présente, dans les langues slaves, des traits spécifiques en rapport du groupe de langues respectif. Tel, par exemple, les langues slaves de l'Est développent la catégorie animé-inanimé, tant au singulier qu'au pluriel (accusatif-génitif et accusatif-nominatif) cependant que le polonais, les divers dialectes du slovaque ainsi que les langues serbo-lusaciennes développent les formes du nominatif et accusatif pluriel de la catégorie personnel-impersonnel, les noms du genre masculin de la catégorie personnel ayant des formes différentes des autres noms.

Si la formation de la catégorie animé-inanimé (au singulier dans toutes les langues slaves, à l'exception du slave de l'Est qui connaît pour cette même catégorie des formes du pluriel) a eu comme point de départ principal la nécessité de différencier le sujet de l'objet de l'action, la formation de la catégorie personnel impersonnel au nominatif pluriel a été le résultat de la dif-

férenciation sémantique dans le cadre des noms animés. La forme de l'accusatif-génitif pluriel apparaît par analogie avec les formes de l'accusatif-génitif singulier qui se sont développées plus tôt.

En tchèque, les noms de la catégorie animé ne diffèrent au pluriel des noms de la catégorie inanimé qu'au nominatif. De la sorte, la catégorie animé-inanimé dispose d'une sphère d'action plus étroite dans la langue tchèque, en comparaison des langues slaves de l'Est: sujet — nom animé, → sujet — nom inanimé.

En serbo-croate et slavène, l'absence de la catégorie animé-inanimé est compensée par la différenciation des formes du nominatif et de l'accusatif.

Les langues bulgares et macédoniennes mettent l'accent principalement sur la disposition des mots dans la proposition et l'emploi de la préposition requise pour définir les relations entre le sujet et l'objet de l'action.

On constate par conséquent que les facteurs ayant déterminé le développement des formes du nominatif et accusatif pluriel des noms du genre masculin dans les langues slaves, sont multiples. Les changements survenus dans ces deux cas de déclinaison ont eu leur part dans les progrès réalisés par le système morphologique des langues slaves, dans le développement des relations entre sujet et objet ainsi que dans l'enrichissement des possibilités d'expression affectives de ces langues. Le développement de la catégorie animé-inanimé dans certaines langues slaves et de la catégorie personnel-impersonnel dans d'autres, est compensé par la richesse et la diversité des formes possibles pour le cas en cause et par une certaine disposition des mots dans la proposition dans le troisième groupe de langues. Une dynamique interne a déterminé le choix des voies de développement de chacun de ces groupes de langues. Une tendance principale commune se détache dans le domaine de la déclinaison slave, celle de créer un système. Toute dérogation au système établi a été éliminée spontanément par des moyens et des modes de réaction différents, qui ont été spécifiques à chacune des langues slaves.

РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В СОЗДАНИИ АБСОЛЮТНОГО И ОТНОСИТЕЛЬНОГО БЕССОЮЗИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (I.)

И. ОИЦЭ

„Изучение грамматического строя языка в полном отрыве от лексической его стороны, без учета взаимодействия грамматических и лексических значений невозможно“¹. Эта назревшая необходимость, обусловленная самой спецификой языка, системный характер которого теперь никем не отрицается, пока еще недостаточно учитывается в области исследования сложного предложения. Недостаточное внимание, уделяемое взаимодействию лексических и грамматических факторов в структуре сложного предложения, объясняется многочисленными причинами: во-первых, тем, что синтаксис вообще (и в особенности синтаксис сложного предложения) не освободился полностью от влияния рациональных, логических грамматик, в результате чего анализ сложного предложения часто подчиняется анализу категорий сочинения и подчинения, внесенных в синтаксис из логики²; во-вторых, боязнь вовлечь в сферу анализа сложного предложения лексические элементы, которые, по мнению ряда лингвистов, не связаны с формальной стороной сложного предложения, хотя часто в центре внимания исследователей при описании формальной стороны сложного предложения находятся союзы³, т. е. слова, лишённые формы, считаются основным формальным признаком единиц, форма которых до сих пор не ясна; в-третьих, стремлением уложить в рубрики сочинения и подчинения все существующие в русском языке сложные предложения, хотя на опасность такого подхода к сложному предложению давно обратил внимание В. А. Богородицкий⁴.

¹ Грамматика русского языка, т. I, М., 1960, стр. 13.

² Как известно, понятия и соответствующие термины *сочинение* и *подчинение* вводит в синтаксис русского языка впервые Н. И. Греч, который является одним из наиболее видных представителей логического направления в синтаксисе: (см. *Практическая русская грамматика*, СПб, 1827, стр. 358; см. также 247, 248, 382 — 384).

³ См. М. Н. Петерсон, *Очерки синтаксиса русского языка*, М., 1923, стр. 103 — 121 (Среди „соединений словосочетаний“ он различает „соединения словосочетаний“ без союзов, с союзами и с относительными словами; А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, М., 1956, стр. 455 — 500 (многие взгляды А. М. Пешковского стали традиционными и встречаются до сих пор не только в учебной, но и в специальной лингвистической литературе).

⁴ См. В. А. Богородицкий, *Общий курс русской грамматики*, М. -Л., 1935, стр. 229.

Невозможность втиснуть в категории сочинения и подчинения все разнообразие сложных предложений русского языка убедительно доказывается тем, что в последнее время в синтаксической литературе говорится и о других типах синтаксической связи¹, и о других способах объединения предложений в единое синтаксическое целое², которые хотя и связываются с сочинением и подчинением, все-таки рассматриваются как-то помимо данных категорий. Но ограничение проблематики, сферы вопросов исследования, связанных со сложным предложением, категориями сочинения и подчинения отразилось больше всего на бессюжных сложных предложениях, как раз на тех конструкциях, в которых наблюдается взаимодействие и „сотрудничество“ самых разнообразных структурных элементов, благодаря чему часто возникают ключительные трудности при отнесении данных конструкций к сочинению или подчинению. Конечно, мы не собираемся отрицать наличие в синтаксисе категорий сочинения и подчинения (кстати такое отрицание давно встречается в синтаксической литературе³). Мы выступаем только против „господства“ этих категорий, выдвинутых в форме как бы навсегда данных истин логическими грамматиками и сохраняющих свое „господство“ до сих пор.

Вопрос определения отношения бессоюзных сложных предложений к сочинению и подчинению стал традиционным не только в синтаксических исследованиях по русскому языку⁴, но и в синтаксических исследованиях в области других языков⁵. Безусловно, многие бессоюзные конструкции соотносительны в структурном или семантическом плане со сложными предложениями с сочинительными и подчинительными союзами, но большинство таких конструкций не соотносительно с ними и, следовательно, упускается из виду многими синтаксистами. Кроме того, вопрос о конкретном и всестороннем анализе бессоюзных сложных предложений часто подменяется вопросом об определении отношения таких конструкций к сочинению и подчинению, а это ничего не дает ни в теоретическом, ни в практическом отношении. Таким образом, вред, причиненный анализу бессоюзных сложных предложений господством категорий сочинения и подчинения, является бесспорным. Поэтому мы в анализе интересующих нас конструкций будем отвлекаться от понятий со-

¹ С. Е. Крючков, *О присоединительных связях в современном русском языке*, „Вопросы синтаксиса современного русского языка“, 1950, стр. 397 — 411; Н. В. Кирпичникова, *Бессюжные сложные предложения, в которых вторая часть поясняет одну из слов первой части*, „Русский язык в школе“, № 6, 1956, стр. 34; Н. В. Кирпичникова, *Сложные предложения с союзом „то есть“*, „Romanoslavica“, № 14, 1957, стр. 39 — 52; И. Оицэ, *Союзы, слова и выражения модально-пояснительного типа в современном русском языке*, „Analele Universității București“, Seria științe sociale, Filologie, 1964, nr. XIII, p. 223—231.

² *Русский язык и советское общество* (социолого-лингвистическое исследование под редакцией М. В. Панова), т. III., *Морфология и синтаксис современного русского языка* (АН СССР, М., 1968, стр. 277 — 302 (*Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции*); 302 — 322 (*Сегментация высказывания*)) и др.

³ М. Н. Петерсон, *указ. соч.*, стр. 32.

⁴ В связи с русским языком, а также в связи с некоторыми другими славянскими языками см. В. А. Белошанкова, *Сложное предложение в современном русском языке*, М., 1967, стр. 138 — 139.

⁵ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, стр. 706; C. Boer, *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1954, стр. 48 — 54 и др.

нения и подчинения. В связи с этим считаем показательным тот факт, что наиболее эффективные результаты в области исследования бессоюзных сложных предложений были достигнуты теми исследователями, которые рассматривают такие конструкции вне их связи с категориями сочинения и подчинения¹.

Исходя из известного высказывания о том, что литературный язык „не является языком только художественной литературы“, а представляет собой „систему функциональных стилей“², мы строим свои наблюдения на материале не только художественной, но и общественно-публицистической, научной и профессионально-технической письменной речи.

Под термином „форма сложного предложения“ мы будем понимать определенную лингвистическую модель, в создании которой принимают участие не только союзы, но и другие структурные средства, как например: лексические элементы, интонация, определенные соотношения глагольных форм сказуемых, порядок предложений и другие.

Вопрос о роли лексических элементов в бессоюзных сложных предложениях остро ставит в своей кандидатской диссертации Н. В. Кирпичникова³, которая излагает некоторые основные положения своей диссертации в статье „Бессоюзные сложные предложения, в которых вторая часть поясняет одно из слов первой части“⁴. Н. В. Кирпичникова, широко освещая вопрос о значении некоторых лексических средств в бессоюзных конструкциях, вносит важный вклад в разработку такой темы. Она обращает внимание на степень широты лексического значения слов, используемых в качестве структурных средств в бессоюзных предложениях, анализирует подробно такие слова как члены предложения, делает интересные наблюдения над порядком слов, доказывая что порядок слов выполняет не только стилистическую, но и грамматическую функцию. Однако, Н. В. Кирпичникова не ставит себе задачу раскрыть зависимость своеобразия структурных моделей бессоюзных конструкций от степени отвлеченности лексических средств и выявить таким образом отношение бессоюзных сложных предложений к сложным предложениям с союзами. Поэтому она включает в одну и ту же группу как конструкции, в которых возможно употребление союзов, так и конструкции, в которых употребление союзов совершенно невозможно.

Известный синтаксист В. А. Белошапкова, анализируя вопросы теории сложного предложения вообще⁵, делает некоторые ценные наблюдения и над природой слов, являющихся „формальными показателями несостоятельности

¹ Н. С. Пospelов, *О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений*, сб. „Вопросы синтаксиса современного русского языка“, М., 1950, стр. 338 — 355; Е. А. Иванчикова, *Соотносительное употребление форм будущего времени глагола в составе частей бессоюзного сложного предложения*, „Исследования по синтаксису русского литературного языка“, М., 1956, стр. 76 — 131; Н. В. Кирпичникова, указ. соч. и др.

² См. В. В. Виноградов, *О языке художественной литературы*, М., 1959, стр. 71, 81.

³ *Некоторые типы бессоюзных сложных предложений*, М., 1954.

⁴ „Русский язык в школе“, №. 6, 1956, стр. 34.

⁵ *Сложное предложение в современном русском языке*, М., 1967.

первой части"¹ в бессоюзных предложениях. Она выделяет в особую группу бессоюзные конструкции, характеризующиеся „наличием в составе одной из частей синсемантических слов"², отмечая, что такие конструкции „сближаются с сложноподчиненными предложениями местоименно-соотносительного типа"³. В. А. Белашанкова, объединяя в группу синсемантических слов довольно разнообразные с точки зрения степени отвлеченности слова, не раскрывает условия и причины возможности или невозможности употребления союзов в бессоюзных сложных предложениях.

Мы в данной работе ставим себе целью доказать наличие в современном русском языке сложных предложений с абсолютным бессоюзием и сложных предложений с относительным бессоюзием⁴. Мы ставим перед собой такую задачу не только потому, что вопрос абсолютного и относительного бессоюзия, насколько нам известно, не был до сих пор объектом специального анализа в синтаксической литературе, но и потому, что необходимость отграничения этих синтаксических категорий имеет, на наш взгляд, важное теоретическое и практическое значение. Это дает нам возможность проанализировать в данной работе такие вопросы, как: 1. пределы соотносительности и параллелизма бессоюзных и союзных конструкций; 2. специфику и богатство синонимических рядов, возникающих в сфере бессоюзных сложных предложений; с одной стороны, и в сфере бессоюзных и союзных конструкций, с другой стороны; зависимость структурных моделей бессоюзных сложных предложений от морфологической системы категории слов, употребляющихся в них как структурные средства. Анализ таких вопросов, как и других аспектов, связанных с абсолютным и относительным бессоюзием, имеет и большое практическое значение: при изучении русского языка иностранцами сложные предложения с союзами, которые являются более однообразными по структуре и более „логичными", благодаря союзам, усваиваются легче, чем бессоюзные конструкции. Это вполне понятно: в последних (и в особенности в конструкциях с абсолютным бессоюзием) своеобразие синтаксической системы русского языка проявляется сильнее, чем в конструкциях с союзами, так как в них наблюдается взаимодействие более сложных и разнообразных структурных средств. В существующих грамматиках и пособиях по русскому языку бессоюзные предложения являются, к сожалению, одним из наиболее слабо представленных и проанализированных вопросов в разделе о сложном предложении.

Средств и причин создания в языке абсолютного и относительного бессоюзия много. В данной работе будет специально рассматриваться роль следующих лексических средств: I. Роль местоимений и местоименных слов и выражений; II. Роль существительных и словосочетаний с именами существительными.

¹ Там же, стр. 84.

² Там же, стр. 141.

³ Там же.

⁴ Термины *сложные предложения с абсолютным бессоюзием* и *сложные предложения с относительным бессоюзием* употребляются и обосновываются впервые нами в кандидатской диссертации на тему: *Сложные предложения с пояснением в современном русском языке*. М., 1965, стр. 189 — 195; 272 — 279 и др.; см. также *Автореферат диссертации*, стр. 9 — 11.

И. Местоимения и местоименные слова и выражения характеризуются высокой степенью отвлеченности, что является основным условием выполнения словами синтаксической функции объединения частей сложного предложения и выражения синтаксических отношений. Местоименные слова являются словами-заместителями: „это как бы бумажная валюта, функционирующая ради удобства, благодаря наличию золотого фонда“¹. Очевидно, поэтому аристотелевское название местоимения и было заменено в современных структуральных грамматиках термином *субститут*. Так как функции местоимений в местоименно-соотносительных предложениях подробно освещаются в существующей литературе², а возобновительная функция местоимений была объектом специального анализа в одной из наших работ³, то в данной работе мы ставим себе целью проанализировать некоторые разновидности таких сложных предложений, которые мало или совсем не отражены в синтаксической литературе.

А. СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С АБСОЛЮТНЫМ БЕССОЮЗИЕМ

Под термином *бессоюзные сложные предложения с абсолютным бессоюзием* мы понимаем такие сложные предложения, в которых совершенно невозможно употребление союзов или относительных местоимений без коренных изменений в структурной модели предложений. В этих конструкциях функции местоимений проявляются по-разному, в зависимости от выполняемой ими грамматической роли и от взаимодействия с окружающим контекстом. Поэтому рассматриваемые сложные предложения можно разделить на две большие группы.

1. К первой группе относятся конструкции, в которых местоименные слова, выступая как основные структурные средства, осуществляют связь только между частями сложного предложения и содействуют выражению синтаксических отношений, устанавливающих между семантически неполноценными словами (существительными или глаголами) и предложениями, наполняющими их конкретным содержанием.

В одних в качестве таких опорных структурных средств выступают местоименные слова типа: *такой, -ая, -ое, -ие; таков, -а, -о, -ы; следующий, -ая, -ее, -ие; вот какой, -ая, -ое, -ие*. Эти местоименные слова относятся к семантически неполноценным существительным, например: 1. „Рассмотрим **такой** случай: в апреле 1948 г. в Колумбии был убит политический деятель Гаитан“ (С. Н. Виноградов. А. Ф. Кузьмин, *Логика*, М., 1953, стр. 122); 2. „Наверное вам приходилось слышать **такие** слова: «В его действиях нет состава пре-

¹ А. В. Реформатский, *Введение в языковедение*, М., 1967, стр. 70.

² *Современный русский язык* (ч. II), под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук, изд-ство МГУ, 1964, стр. 525, 526, 565 — 571 (раздел о сложном предложении написан В. А. Белошапковой); В. А. Белошапкова, *указ. соч.* стр., 82, 83, 125, 126. Правда, круг предложений, включаемых В. А. Белошапковой в местоименно-соотносительные, широко освещается (хотя и с другой точки зрения) во всех учебных пособиях.

³ И. Ойцз, *Сложные предложения с возобновляющимися элементами*, „Romano-slavica“, Бухарест, 1965, р. 51—65.

ступления» (В. Н. Иванов, *Если преступление совершено...*, М., 1965, стр. 9); 3. „*Регламент первенства Европейской лиги таков*: в турнире высшей группы 8 сильнейших команд Европы“ („Правда“, 16. X. 1967); 4. „Можно установить следующий закон: чем более простое значение мы берем, тем больше мы можем говорить о непереводаемости и отсутствии адекватности“ (О. С. Ахматова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, М., 1957, стр. 52); 5. „Теперь же я вас буду беспокоить *вот какой просьбой*: если зайдет обо мне речь с Уваровым, скажите, что вы были у меня и застали меня еще живым ...“ (*Полное собрание сочинений А. С. Пушкина*, изд. АН СССР, 1948, т. XV, стр. 146).

Конструкции, представленные 1, 2, 3, 4 примерами, характерны для книжного, научного стиля, а конструкции, представленные 5-ым примером, — для разговорного стиля. В большинстве подобных конструкций можно опускать местоименные слова, вследствие чего возникают конструкции, синонимичные с ними по содержанию, но с другой структурной моделью (см. подробнее об этом II главу). Кроме указанных местоименных слов, употребляется с относителем такой же функцией и местоимение *это*: „Те же приемы, те же мотивы, та же ложность чувства, те же истасканные мыслишки, та же пустота содержания — все то же самое! Заметьте только *эту черту*: если вы выполните все условия, предлагаемые вам сочинителем, т. е. возвратите ему, вопервых, озолоченный мечтою кумир грядущего ...“ (В. Г. Белинский, *Сочинения*, М., 1955, т. VIII, стр. 360). По статистическим данным, исчерпанным из имеющихся у нас примеров, слово *это* употребляется в конструкциях данной разновидности в 18 раз реже, чем, например, местоимение *такой*.

В других сложных предложениях в качестве опорных структурных элементов употребляются местоимения и местоименные выражения типа: *так, вот что, следующим образом, следующее, такое*. Эти местоимения и местоименные выражения относятся к глаголам, характеризующимся семантической неполноценностью, например. 1: „Сделаем *так*: вы уезжаете в Нижний, а я останусь здесь, подумаю и напишу вам ...“ (М. Горький, *Рассказы*, М., 1952, стр. 447); 2. „Применительно к языкознанию данная проблема ставится *так*: что представляет собой язык как предмет языкознания?“ (А. С. Чикобава, *Проблема языка как предмета языкознания*, М., 1959, стр. 32); 3. „И *так* подумал: «Летай иль ползай, конец известен: все в землю лягут, все прахом будет»“ (Максим Горький, *Рассказы*, М. 1952, стр. 98); 4. „Один добивался меня долго и *вот что* сделал: пришел, а слуга за ним идет с мешком ...“ (*там же*, стр. 46); 5. „Таким образом, основываясь на произведенном анализе, мы можем выразить единство понятия и значения слова следующим образом: понятие — это логическое значение“ (Л. О. Резникова, *Понятие и слово*, изд-ство ЛГУ, 1958, стр. 94).

Во всех конструкциях этой группы напечатанные жирным шрифтом слова и выражения являются основными структурными средствами: они характеризуются абсолютной отвлеченностью, которая определяет, обуславливает абсолютное бессознание структурной модели всех подобных сложных предложений. Остальные структурные элементы подчиняются этому главному средству. Благодаря степени отвлеченности указанных единиц, первая часть сложного предложения не может оставаться без второй части, то есть первая часть не может иметь самостоятельное существование. Интонация в анализируемых конструк-

циях характеризуется „неспокойным понижением тона на логически ударном слове первой части и значительной паузой при переходе ко второй части, которая произносится с обычным понижением тона“¹. Оформление второй части обусловлено семантикой имен существительных или глаголов, к которым относятся местоименные слова: при именах существительных и глаголах со значением мысли, речи чувственного восприятия, вторая часть выступает в виде повествовательного предложения; при словах со значением вопроса — в виде вопросительного предложения; при словах со значением приказа — в виде побудительного и т. д. Местоименные и местоименные слова и выражения помещаются в подавляющем большинстве случаев в конце первой части, что вполне соответствует назначению данных слов, являющихся, как явно вытекает из приведенных примеров, основными структурными средствами, которые, благодаря своей специфике, создают очень тесную связь между частями и способствуют выражению синтаксического отношения между частями. Анализ таких сложных предложений позволяет нам не согласиться с распространенным в синтаксической литературе мнением, согласно которому степень связи частей бессоюзных сложных предложений более слабая, чем в сложных предложениях с союзами: степень связи частей в конструкциях, представленных приведенными примерами, очень тесная (они теснее связаны, чем части сложных предложений с сочинительными союзами и большинства двучленных сложных предложений с подчинительными союзами). Нельзя также согласиться с мнением, что „важнейшим средством выражения смысловых отношений в бессоюзных предложениях является интонация“²: в приведенных примерах интонация никаких смысловых отношений не выражает, являясь лишь второстепенным структурным средством, полностью обусловленным, диктуемым синсемантичностью напечатанных жирным шрифтом слов. Основную роль в выражении значения конкретизации второй частью выделенных слов играют отмеченные местоимения.

Приведенные примеры соотносительны по структуре (и в какой-то мере и по значению) с такими, в которых многие из указанных местоименных и местоименных выражений стоят во второй части сложного предложения: 1. „Еще один крупный шаг на пути покорения космоса, — **этими** словами начало канадское телевидение в выпуске последних известий сообщение о новом выдающемся достижении советской космической науки“ („Правда“, 24. IX. 1968); 2. „Советской станцией «Зонд 5» осуществлено великое путешествие «Земля-Луна-Земля» — **такой** заголовок выносит на первую полосу газета «Фигаро»“ (*там же*); 3. „СССР — открыватель космических дорог — **такова** была тема вечера, состоявшегося здесь в Доме румыно-советской дружбы“ („Правда“, 16. X. 1967); 4. „От живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике — **таков** диалектический путь познания истины познания объективной реальности“ (В. И. Ленин, *Философские тетради*, М., 1936, стр. 166);

¹ Н. С. Поспелов, указ. соч., стр. 349.

² Современный русский язык (ч. II), изд-во МГУ, 1964, стр. 599; см. также П. С. Спальская, *Роль интонации в работе над бессоюзными сложными предложениями*, „Русский язык в школе“, № 4, 1961, стр. 77 — 79: „интонация является единственным формальным признаком, объединяющим отдельные предложения в одно целое“.

5. „Уметь найти их и пустить в дело — первейшая обязанность руководителей, инженерно-технических работников, всех трудящихся — так писали в июле этого года передовые коллективы луганской области“ („Правда“, 3. X. 1967); „С нею это в первый раз — вот что беда“ (И. С. Тургенев, *Избранные произведения*, М., 1954, стр. 306).

Эти примеры выступают как своего рода видоизменения примеров с местоименными словами в первой части сложного предложения: в подавляющем большинстве случаев конструкции с местоименными словами в первой части легко трансформируются, переходят в конструкции с местоименными словами во второй части и наоборот (сравните осуществление такой возможности в приведенных примерах). Разными структурными моделями выражается одно и то же предметно-вещественное содержание, ср.: „Вывод А. М. Пешковского **таков**: обратимость является основным признаком сочинения“ и „Обратимость является основным признаком сочинения — **таков вывод** А. М. Пешковского“. Однако такая „трансформация“ привлекает за собою целый ряд изменений в структуре и в смысловом, типовом синтаксическом значении. Местоименные слова ставятся не в конце предложения, а в начале, так как это полностью соответствует новому назначению местоимений в подобных конструкциях. А это обуславливает и другой порядок слов в предложении. Так как основное содержание высказывания выражается в этих примерах первой частью, то вторая часть приобретает значение присоединения, а интонация, определяемая и здесь спецификой структуры сложного предложения, становится присоединительной. Абсолютное бессоюзие характерно и для данного типа сложных предложений, и оно обусловлено также отвлеченностью местоимений, играющих и здесь главную роль в объединении частей.

2. Ко второй группе относятся такие сложные предложения, в которых местоименные слова и выражения, в отличие от выше рассмотренных примеров, выполняют двойную функцию: они, с одной стороны, связывают части сложного предложения, в котором употребляются, а с другой, — сложное предложение с предыдущим контекстом. Следовательно, местоименные слова и выражения здесь становятся средством объединения предложений в более сложные синтаксические единицы, известные в литературе под названием „абзац“, „сверхфразовое единство“, „сложное синтаксическое целое“, например: 1. „Допустим, что Джилл была одна. Будучи голодной и увидев яблоко, она могла бы вскарабкаться на дерево и сорвать яблоко, если бы у нее хватило бы сил и ловкости (если же нет — Джилл осталась бы голодной). В аналогичных условиях совершенно так же поступило бы и животное: голодное животное тянется к пище, лишь только ее заметит“ (А. С. Чикобава, *указ. соч.*, стр. 144); 2. „... но климатология, определяя среднюю температуру той или иной местности, не может прибегнуть к эксперименту; она может вести лишь наблюдение, терпеливо фиксируя наблюдаемые факты в той последовательности, в какой они даны. То же самое можно сказать об астрономии:

¹ А. М. Пешковский, *указ. соч.*, стр. 459; Н. С. Поспелов, *Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры*, „Доклады и сообщения Института русского языка“, вып. II, АН СССР, М., 1948; Н. В. Кирпичникова, *О способах объединения предложений в связной речи*, „Русский язык в школе“, № 5, 1960.

движение небесных тел астрономия может наблюдать, но экспериментировать она не в состоянии" (*там же*, стр. 8); 3. „Барин был вовсе не охотник браниться, он был добряк. Но русский человек уж любит пряное слово. Оно ему нужно как рюмка водки для сваренья в желудке. Что же делать? *Такая натура*: ничего пресного не любит" (Н. В. Гоголь, *Сочинения*, М., 1953, т. V, стр. 311); 4. „Собравшиеся земцы от мирных невинных вопросов незаметно для себя перешли к обсуждению общего положения вещей. *Такова логика жизни*: добросовестные земцы, как они ни отрещиваются порой от радикализма и нелегальной работы, силою вещей наталкиваются на необходимость незаконных организаций и более решительного образа действий" (В. И. Ленин, *Сочинения*, М., т. V, стр. 85).

В конструкциях, представленных приведенными примерами, местоимения или местоименные выражения чаще всего стоят в начале первой части сложного предложения (см. 2, 3, 4 примеры). Это вполне понятно: они „связывают" не только части сложного предложения, но и сложное предложение в целом с предыдущим контекстом. Следовательно, функция, выполняемая ими, обуславливает и порядок слов в первой части сложного предложения. Так как местоимения и местоименные выражения „наполнены" в какой-то мере содержанием, благодаря предшествующему контексту, то первая часть сложного предложения может оставаться без второй части, что очень часто и происходит в языке. Уменьшение степени отвлеченности создает, как увидим дальше, возможность употребления союза. Однако вставка союзов противоречила бы здесь назначению местоимений в таких конструкциях, то есть помешала бы выполнению ими указанной двойной синтаксической функции. Местоимения и местоименные выражения в таких конструкциях или указывают на сходство мысли, заключающейся во второй части сложного предложения, с высказанной в предыдущем контексте мыслью (см. 1-ый и 2-ой примеры) или обобщают изложенные в предыдущем контексте явления.

Б. СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОТНОСИТЕЛЬНЫМ БЕССОЮЗИЕМ

Под термином *бессоюзные сложные предложения с относительным бессоюзием* мы понимаем такие синтаксические конструкции, в которых потенциально возможно употребление союзов. Причем союзы в них могут выступать как факультативные средства выражения синтаксических отношений или как необходимые средства для точного определения, выявления смыслового отношения, в которое вступают части сложного предложения. Следовательно, понятия *абсолютное* и *относительное бессоюзие* образуют „антиномию", оппозиционный ряд, противопоставление элементов которого обусловлено существенными дифференциальными признаками структуры сложных предложений: конструкции с абсолютным бессоюзием несоотносительны по структуре со сложными предложениями с союзами; конструкции же с относительным бессоюзием соотносительны с ними. Поэтому в рассматриваемых ниже примерах выделяется всегда два ряда соотносительных по структуре конструкций: сложные бессоюзные предложения и сложные предложения с союзами. Среди конструкции группы Б тоже наблюдается две разновидности, две подгруппы

1. К первой подгруппе можно отнести сложные предложения, в которых к местоименным словам, являющимся опорными словами сложного предложения, присоединяются придаточные предложения или разные обороты. Эти придаточные предложения или обороты суживают степень отвлеченности местоименных слов, т. е. в какой-то мере семантизируют их. В результате этого становится возможным употребление союзов, что очень часто и осуществляется в языке. Чаще всего в них употребляется местоимение *то*, которое часто выполняет и функцию соотносительного местоимения по отношению к подчинительному союзу, и функцию опорного слова, содержание которого конкретизируется особенно во второй части сложного предложения. Из имеющихся у нас примеров 80% относится к конструкциям с местоимением *то* в качестве опорного слова. Реже в такой функции употребляются *такой* и *нечто*. Сравните следующие примеры: 1. „Хаджи Мурат сидел рядом в комнате и, хотя не понимал того, что говорили, понял однако *то, что ему нужно было понять*: что они спорили о нем и что его выход от Шамиля есть дело огромной важности для русских...“ (Л. Н. Толстой, *Хаджи Мурат*) — Д. Э. Розенталь, *Пособие по русскому языку для поступающих в вузы*, М., 1959, стр. 160—161; 2. „Вот оно *то, что я тебе говорил*: эти господа — немцы завтра не выиграют сражения, а только нагадят, сколько их сил будет, потому что в его немецкой, голове только рассуждения, не стоящие выведенного яйца, а в сердце нет того, что одного только и нужно на завтра — то, что есть в Тимохине“ (Л. Н. Толстой, *Собрание сочинений в 14-ти томах*, М., 1951, т. IV, стр. 172); 3. „В данном случае мы присоединяемся к *такому* объяснению этого синтаксического явления в современном русском литературном языке, *какое дано Е. С. Истриной*: «Те примеры употребления деепричастия, которые наблюдаются и в современной литературной речи, и в народных говорах, следует понимать как остатки прежнего синтаксического причастия, а не как новообразования»“ (А. Г. Руднев, *Синтаксис осложненного предложения*, М., 1959, стр. 62—63).

*

4. „... он всякий раз, помимо воли, приходил к *такому же* заключению, как и *глупая няня*, то есть, что сестра поступила дурно, а Власич украл сестру“ (А. П. Чехов, *Избранные произведения в трех томах*, т. II, М., 1962, стр., 340); 5. „Следовательно, и по отношению к Германии подтверждается *то что по отношению к Англии признал спиритуалист Дж. Уорд*, именно: что физики реалистической школы не менее удачно систематизируют факты и открытия последних лет, чем физики символистской школы, и что существенная разница состоит *«только»* в гносеологической точке зрения“ (В. И. Ленин, *Материализм и эмпириокритицизм*, М., 1953, стр. 273); 6. „Заговорил же я о лице и волосах Орлова потому только, что в его наружности было *нечто, о чем стоит упомянуть*, а именно: когда Орлов брался за газету или книгу, какая она не была, или же встречался с людьми, кто бы они ни были, то глаза его начинали иронически улыбаться“ (А. П. Чехов, *Собрание сочинений* М., 1956, т. VIII, стр. 176).

В таких сложных предложениях сталкиваемся с интересным переплетением разных типов синтаксических отношений: выделенные местоимения соотносят-

ся, с одной стороны, со стоящими при них придаточными предложениями, которые, определяя их значение, все-таки не заключают в себе настоящую конкретизацию вкладываемого в местоимения (в данном контексте) значения; с другой стороны — они, вместе с придаточными предложениями, являются конститутивными структурными признаками отношения уточнения. Пояснительные союзы в них играют факультативную роль, так как и без них отношение между частями сложных предложений выражаются довольно ярко.

2. Ко второй подгруппе относятся сложные предложения, в которых выступают как основные структурные средства местоименные слова и выражения типа: *всё (все) другой, -ая, -ое, -ие, иной, -ая, -ое, -ие*. Они, в отличие от местоимений типа *такой, такой* и др., которые характеризуются абсолютной отвлеченностью, обуславливающей абсолютное бессоюзие, вносят и определенный вклад в предметно-вещественное содержание первой части сложного предложения. Благодаря этому, первая часть сложного предложения может оставаться без второй, то есть может иметь самостоятельное существование. „Конкретность“ этих местоимений делает возможным употребление союза, степень же их отвлеченности, содействует точному выявлению значения конкретизации, уточнения, характерного для таких сложных предложений. Поэтому обсуждаемые здесь конструкции выступают и в виде сложных бессоюзных предложений, и в виде сложных предложений с союзами. Сравните приведенные ниже примеры: 1. „Употребил (Чичиков) **все** тонкие извороты ума . . . : где подействовал приятностью оборотов, где трогательною речью, где купил лестью, ни в каком случае не портящего дела, где всунул деньжонку . . .“ (Н. В. Гоголь, *Сочинения*, М., 1953, т. V, стр. 249); 2. „ . . . монархисты доказывали **другой** тезис: на границе видны были вспышки карманных фонарей“ (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, *Логика*, М., 1953, стр. 158); 3. „В структурализме положение **иное**: структурализм отрицательно относится к принципиальным установкам историко-сравнительного языкознания“ (А. С. Чикобава, *указ. раб.*, стр. 155); 4. „Мы же вместо этого сделаем **другое**: просто употребим слово *орел* в смысле *герой*“ (Л. Успенский, *Слово о словах*, Л., 1956, стр. 236).

*

5. „Но теперь мы рассмотрим **другую** сторону проблемы значения слова, а именно: может ли слово каким-либо образом содержать в своем значении восприятия и представления об единичных вещах“ (Л. О. Резников, *Понятие и слово*, изд-ство МГУ 1958, стр. 74); 6. „Впрочем, он старался усилить значительность . . . **другими** средствами, именно: завел, чтобы низшие чиновники встречали его на лестнице, когда он приходил в должность; чтобы к нему являться прямо никто не смел, а чтоб все шло порядком строжайшим . . .“ (Н. В. Гоголь, *Сочинения*, М., 1953, т. III, стр. 151); 7. „Мало того: рассказать им **все** откровенно **все, все**, то есть какой он добрый и славный, с какими великолепными способностями . . .“ (Ф. М. Достоевский, *Сочинения*, М., 1956, т. IV, стр. 40).

В одних конструкциях местоимения употребляются в форме среднего рода и зависят от глаголов (см. 4-ый и 7-ой примеры). В других местоимения выступают как определения при именах существительных. Местоимения *иной*,

другой указывают на несоответствие содержания второй части чему-то сказанному в предыдущем контексте. Структура второй части сложного предложения обусловлена значением местоимений и слов, от которых они зависят. Во всех сложных предложениях, в первой части которых выступают как главные структурные средства *все, всё*, вторая часть состоит из нескольких предложений (см. 1-ый и 7-ой примеры). Если местоимения зависят от слов со значением речи, мысли, вывода, то вторая часть состоит из повествовательных предложений; если же они относятся к словам со значением вопроса, вторая часть состоит из вопросительного или вопросительных предложений и т. д.

Анализ сложных предложений, в которых местоименные слова и выражения являются главными структурными средствами, позволяет нам прийти к некоторым выводам: а) Абсолютное или относительное бессоюзие полностью зависит от степени отвлеченности проанализированных местоименных слов и выражений. б) Значение указательности в большей или меньшей мере свойственно всем рассмотренным местоименным словам и выражениям, но эту указательную силу они проявляют по-разному в разных конструкциях: в одних случаях они „указывают“ только на вторую часть как на продолжение речи; в других — и на вторую часть сложного предложения, и на предыдущий контекст, в результате чего возникают более крупные синтаксические единицы. в) Подобный анализ дает нам возможность вовлечь в сферу синтаксиса сложного предложения такие синтаксические конструкции, которые совсем не отражены или мало отражены в существующих синтаксических пособиях.

II. Кроме местоименных слов и выражений, в сложном предложении часто используются в качестве структурных средств имена существительные и словосочетания имен существительных с разными частями речи. Хотя имена существительные играют важную роль и в структуре сложных предложений с придаточными определительными, повествоательно-распространительными и дополнительными, мы на этих сложных предложениях останавливаться не будем, так как они давно стали объектом исследования и подробно освещаются в синтаксической литературе¹. В данной работе мы ставим себе целью проанализировать лишь такие сложные предложения, которые или недостаточно или совсем не подвергаются анализу в лингвистической литературе, хотя они очень распространены в языке и представляют большой интерес как в грамматическом, так и в стилистическом отношении. Эти сложные предложения обладают такими признаками, которые приближают их к конструкциям с местоименными словами и выражениями, относящимися к именам существ-

¹ Предложения, известные под традиционными терминами *придаточные определительные* и *придаточные дополнительные*, относящиеся к отлагательным существительным, давно отражены во всех грамматиках. Однако, в последнее время они освещаются и классифицируются иначе. См. в связи с этим следующие работы: *Современный русский язык* (ч. II), под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук, изд-ство МГУ, 1964, стр. 559 — 563, 564, 565; В. А. Белошапкова, *указ. соч.*, стр. 83, 84, 123, 124; Н. С. Поспелов, *О различиях в структуре сложноподчиненного предложения*, „Исследования по синтаксису русского литературного языка“ (сб. статей), АН СССР, М., 1956, стр. 63 — 77; Н. В. Киричникова, *Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными и повествоательно-распространительными*, „Русский язык в школе“, № 1, 1965, стр. 79 — 82.

вительным и играющими основную роль в объединении частей сложного предложения и выражении синтаксических отношений. Многие из них взаимозаменяемы без изменения предметно-вещественного содержания сложного предложения. Существительные, встречающиеся в них, являются семантически неполноценными, отвлеченными, как например: *мысль, вопрос, проблема, вывод, заключение, мнение, совет, приказ* и др. (ср. их с существительными типа: *карандаш, ручка, ложка, вилка, брюки, пальто* и др., которые, обозначая конкретные предметы, не могут выступать как главные структурные средства в структуре предложения). Таким образом, семантические классы имен существительных, характерных для данных конструкций, в основном такие же, как те, к которым относятся местоименные слова *такой, -ая, -ое, -ие: таков, -а, -о, -ы; следующий, -ая, -ее, -ие* и др. в сложных предложениях предшествующей группы. Вторая часть сложного предложения появляется „по требованию“ таких имен существительных, нуждающихся в конкретизации.

Имена существительные проявляют свою силу по-разному: это зависит от структуры и состава первой части сложного предложения, от степени отвлеченности имен существительных, от наличия или отсутствия при именах существительных слов-определителей, придаточных предложений, оборотов, которые суживают их значение, от структуры второй части сложного предложения и от других условий. Мы, опираясь на характер и специфику интересующих нас сложных предложений, можем делить их на две большие группы.

А. СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С АБСОЛЮТНЫМ БЕССОЮЗИЕМ

Сюда относятся прежде всего такие синтаксические конструкции, в которых первая часть является односоставной и состоит только из имени существительного в именительном падеже или из сочетания слов с именем существительным в именительном падеже в роли главного слова, как например: 1. „Не находили ли вы ранее величины по каким-либо заданным величинам? **Ответ:** мы находили ранее величину стороны прямоугольного треугольника по двум другим его сторонам“ (Д. П. Горский *Логика*, М., 1958, стр. 91); 2. „Таким образом, описательный анализ любого языка (системы языка) наталкивается на явления, которые могут быть поняты лишь на фоне истории системы, лишь благодаря истории. **Вывод:** описательный анализ (описательная грамматика) не может замещать исторического анализа (исторической грамматики)“ (А. С. Чикобава, *указ. раб.*, стр. 14); 3. „**Первое правило:** во всяком силлогизме должно быть не менее и не более трех терминов (Г. И. Челпанов, *Логика*, М., 1946, стр. 66); 4. „**Правила** первой фигуры: в силлогизмах первой фигуры большая посылка всегда является общей; меньшая посылка является утвердительной“ (Д. П. Горский, *указ. раб.*, стр. 171).

Первая часть выступает в виде номинативного предложения и похожа на так называемый *именительный темы*¹. Первая часть называет лишь в общем плане явление, подробно описываемое во второй части. Поэтому имена существительные, выступающие в таких конструкциях как основные структурные средства, характеризуются широтой своего лексического значения, соответствующей назначению этих существительных. Таким образом, первая часть — явно незаконченная как в структурном, так и в смысловом отношении. На эту незаконченность указывает и интонация понижения голоса в конце первой части. Структура второй части полностью определяется конкретным содержанием, вкладываемым в выделенные имена существительные: при именах существительных типа *вывод, ответ, правило, заключение*, вторая часть выступает в виде повествовательного предложения; при существительных со значением вопроса — в виде вопросительного; при существительных со значением просьбы, приказа — в виде побудительного. Эти конструкции соотносительны с конструкциями, в которых местоименные слова выдвигаются на первое место в структуре сложного предложения. Сравните возможность употребления местоименных слов после выделенных существительных: 1. „*Ответ такой (таков, следующий, вот какой):...*“; 2. „*Вывод такой (таков, следующий):...*“; 3. „*Первое правило такое (таково, следующее):...*“; 4. „*Правила первой фигуры такие (таковы, следующие):...*“ В результате такой замены одних конструкций другими никакие изменения не происходят в предметно-вещественном содержании сложных предложений: они являются синонимичными и выступают как разные синтаксические „формы“ выражения одного и того же содержания. Такие сложные предложения, первая часть которых характеризуется максимальным сокращением, все чаще и чаще встречаются в языке и появляются, по всей вероятности, в результате действия закона „экономии словесных средств“. Иногда в сложном предложении, в первой части, опускаются определяемые существительные, подразумевающиеся из предшествующего контекста, и остаются только определения, например: „При отрицательном ответе на этот вопрос обычно приводятся два аргумента. **Первый:** в этом материале пропадает интонация звучащего языка, и даже переводя написанный текст в звучание, читающий интонирует ту или иную конструкцию иначе, чем он интонировал бы ее при непосредственном говорении. **Другой:** вводя в свое произведение конструкции разговорной речи, писатель не механически их воспроизводит...“ (Н.Ю. Шведова, *Синтаксис русской разговорной речи*, М., 1960, стр. 24).

В современном русском языке широко представлены (особенно в научной речи) бессоюзные сложные предложения, первая часть которых является двусоставным предложением и содержит отвлеченные имена существительные без зависимых от них слов, выдвигаемые на первый план в структуре сложного предложения. Структура второй части полностью обусловлена формой и семантикой этих опорных имен существительных: при именах существительных, употребляемых в единственном числе, вторая часть состоит из одно-

¹ См. в связи с этим: *Русский язык и советское общество* (социолого-лингвистическое исследование под редакцией М. В. Панова), т. III, *Морфология и синтаксис современного русского языка*, М., 1968, стр. 303.

го простого или сложного предложения; при именах существительных, употребляемых во множественном числе, она состоит из двух или нескольких предложений. Если опорные существительные имеют значение мысли, речи, вывода, то предложения, входящие в состав второй части, являются повествовательными; если же имеют значение просьбы, приказа, совета, то предложения второй части являются побудительными и т. д. Интонация во всех одна и та же: она характеризуется беспокойным понижением голоса в конце первой части, выделением посредством логического ударения отвлеченных имен существительных и паузой после первой части. При всех этих сходных структурных признаках, позволяющих объединить обсуждаемые конструкции в одну группу, все-таки они по-разному относятся к абсолютному и относительному бессоюзию. В одних конструкциях невозможно употребление союзов между частями, например: 1. „К. Фосслер вынужден поставить **вопрос**: если языковое выражение — свободное индивидуальное творчество, то где же единство?“ (А. С. Ч и к о б а в а, указ. *раб.*, стр. 128); 2. „... ироническая окраска видна в **поговорке**: «рюмочки доведут до сумочки»“ (В. В. В и н о г р а д о в, *Современный русский язык*, М., 1938, стр. 63); 3. „Допустим, имеется **расчленение**: каждая неделя состоит из понедельника, вторника, среды и т. д.“ (Д. П. Г о р с к и й, *Логика*, М., 1958, стр. 78); 4. „В этом случае результат деления множества *A* нельзя представить в **виде**: множество *A* делится на множество *B*, *a* и *b*“ (*там же*, стр. 79).

В первом примере существует союз *если*, но этот союз является конститутивным элементом второй части сложного целого, выступающей в виде сложноподчиненного предложения. Следовательно, *если* не связывает вторую часть со словом *вопрос*. Все конструкции, представленные приведенными примерами, соотносительны и синонимичны с конструкциями, в которых местоименные слова выступают в качестве основных структурных средств. Поэтому одна структурная модель легко заменяется другой без изменения синтаксического отношения, в которое вступают части сложного предложения, и предметно-вещественного содержания заменяемой конструкции. Сравните возможность вставки перед выделенными существительными слов *такой*, *следующий*: 1. „... *такой* (*следующий*) **вопрос**:...“; 2. „... *в такой* (*следующей*) **поговорке**:...“; 3. „... *такое* (*следующее*) **расчленение**:...“; 4. „... *в таком* (*следующем*) **виде**:...“ Таким образом, в языке создаются интересные синонимические синтаксические ряды.

Б. СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОТНОСИТЕЛЬНЫМ БЕССОЮЗИЕМ

В других конструкциях, тождественных по структуре с только что проанализированными сложными предложениями, в которых одиночные существительные выступают как основные структурные средства, возможно употребление союзов. Такая возможность, правда, редко осуществляется в языке: из 1350 примеров такого типа, которые мы использовали в качестве иллюстративного материала, только в 34 употребляются союзы. И это вполне понятно: степень отвлеченности опорных имен существительных, поддержанной

другими структурными средствами, позволяет им способствовать точному выявлению синтаксического отношения, устанавливающегося между частями сложных предложений. Возможность или невозможность употребления союзов зависит, по всей вероятности, как от семантики имен существительных, так и от структуры второй части сложного предложения. Причем в одних случаях употребление союза, хотя и возможно, выступает как ненужный, искусственно вставленный элемент, осложняющий структуру сложного предложения и нейтрализующий его экспрессивность и выразительность. Сравните, например, последствия вставки союза *что* в следующих примерах, взятых из указанной работы Д. П. Горского, стр. 189: 1. „Из аксиомы симметричности вытекает **правило**: (*что*) если суждение $a R b$; истинно, то будет истинным и суждение $b R a$ “; 2. „Из аксиомы рефлексивности вытекает **правило**: (*что*) если суждение $a R b$ истинно, то будут истинными и суждения $a R a$ и $b R b$ 3. „Из аксиомы транзитивности вытекает **правило**: (*что*) если суждение $a R b$ истинно и суждение $b R c$ истинно, то будет истинным и суждение $a R c$ “; 4. „Из аксиомы функциональности (однозначности) вытекает **правило**: (*что*) если суждение $a R b$ истинно...“.

В других случаях союз, употребляясь, передает косвенным образом мысль, заключающуюся во второй части, в результате чего возникают синонимичные синтаксические конструкции. Ср. следующие синонимичные примеры: 1. „Совершенно бесспорно **положение**, что общество нельзя рассматривать как простую сумму индивидуумов“ (А. С. Чикобава, указ. раб., стр. 23); 2. „... было бы абсурдно делать отсюда **вывод**, что у народа может развиваться склонность к занятию рыбной ловлей потому, что в его языке много терминов, относящихся к рыбной ловле“ (О. С. Ахманова, указ. раб., 41); 3. „Отсюда далее делается **вывод**, что необходимо вообще отказаться от пользования общими понятиями и оперировать единичными понятиями...“ (Л. О. Резников, *Понятие и слово*, изд-ство ЛГУ, 1958, стр. 61).

*

1. „Совершенно бесспорно **положение**: общество нельзя рассматривать как простую сумму индивидуумов“; 2. „... было бы абсурдно делать отсюда **вывод**: у народа может развиваться склонность к занятию рыбной ловлей потому...“; 3. „Отсюда далее делается **вывод**: необходимо вообще отказаться от пользования общими понятиями и оперировать единичными понятиями...“

Разница между этими двумя сериями примеров состоит только в характере, в приемах выявления синтаксического отношения между частями. С точки зрения же содержания они являются синонимичными. Эта синонимичность сохраняется и в случае употребления перед выделенными существительными местоимений, как например: 1. „... *такое* **положение**:...“; 2. „... *такой* **вывод**:...“; 3. „... *такой* **вывод**:...“.

Кроме проанализированных конструкций, в которых выступают как основные структурные элементы единичные имена существительные, в конструкции с относительным бессоюзием входят многочисленные разновидности сложных предложений, характеризующихся наличием при именах существи-

тельных разных элементов, суживающих их значение, уменьшающих их степень отвлеченности и неопределенности. В качестве таких элементов могут выступать другие имена существительные, прилагательные, числительные, разные обороты речи или придаточные предложения, благодаря которым первая часть легко может оставаться без второй и создаются условия для возможности употребления союзов. Исходя из специфики указанных элементов и из характера их соотношения со второй частью, мы можем делить интересные нас конструкции на несколько подгрупп.

1. К первой относятся конструкции, в которых при опорных именах существительных стоят другие существительные (зависящие от них и выполняющие функцию несогласованных определений), или прилагательные. Эти зависимые слова никак не влияют на структуру второй части. Они вносят определенный вклад в предметно-вещественное содержание первой части, но они могут опускаться, не вызывая никаких изменений в структуре второй части, которая обусловлена выделенными жирным шрифтом существительными, например: 1. „Буддизм выдвинул **догмат о переселении души**: душа умершего будто бы вселяется в человека, животное, растение, в зависимости от того, как жил человек в предыдущих «перевоплощениях»“ (*Краткий философский словарь*, М., 1955, стр. 50); 2. „Бернштейн выдвинул оппортунистическую **формулу**: «Конечная цель — ничто, движение — все»“ (там же, стр. 42); 3. „Однако ряд лиц выступал с **предложением весьма радикального характера**: после пишущих писать в ударяемом слоге *о*, в неударяемом — *е*...“ („Русский язык в школе“, № 2, 1955, стр. 36); 4. „Мы сообщаем **большую новость**: приняты сигналы предмета, который, очевидно, находится на поверхности Венеры“ („Правда“, 19.X.1967, стр. 2); 5. „К комбинации знаков вполне уместно применить **арифметическое правило**: от перестановки места слагаемых не изменяется сумма слагаемых“ (В. А. Звегинцев, *Проблема знаковости языка*, изд-ство МГУ, 1957, стр. 11).

Во всех конструкциях данной подгруппы возможно употребление союза *а именно* (или *именно*). Однако союз имеет факультативный характер, так как при его отсутствии довольно ярко выступает установившееся между частями синтаксическое отношение: союз лишь подчеркивает уточнение выделенных имен существительных посредством второй части. Проанализированные нами примеры свидетельствуют о том, что 26% конструкций этого типа характеризуются употреблением в них указанных союзов. Такое довольно частое употребление союзов объясняется; на наш взгляд, уменьшением степени отвлеченности, неопределенности опорных имен существительных, благодаря выделенным курсивом словам. Это является основной причиной часто встречающихся в языке конструкций подобного типа с союзами, как например: 1. „... не было выдержано **третье требование правильного деления**, а именно: деление должно иметь одно основание“ (Г. И. Челпак, *указ. раб.*, стр. 32); 2. „Если мы станем думать, что заключение этого силлогизма ложно, то истинным должно быть **противоречащее ему суждение**: «все прекрасное есть подражание природе»“ (там же, стр. 82).

То, что степень отвлеченности, определенности слов, играющих основную роль в структуре сложного предложения, регулирует отношение данных сложных предложений к конструкциям с союзами, с одной стороны, и к бессо-

юзным конструкциям, с другой, — доказываются следующими фактами. Редукция подчиненных слов, выделенных курсивом в наших примерах, приводит к тому, что связь между частями сложного предложения становится более тесной, так как необходимость продолжения первой части второй очевидна. В результате такого эксперимента возникает структурная модель, которую мы проанализировали и в которой реже встречаются союзы ввиду указанных причин. Если же перед напечатанными жирным шрифтом словами в приведенных примерах ставится *такой* или *следующий* (и такие конструкции часто встречаются) то возникают сложные предложения с абсолютным бессоюзием, а в таком случае предметно-вещественное содержание конструкции в целом не изменяется: вставленные слова вносят в конструкцию только значение указательности. В результате вставки этих слов изменяется и соотношение структурных средств сложного предложения: в таком случае главными структурными средствами являются не существительные, а слово *следующий* или *такой*.

2. Ко второй подгруппе относятся конструкции, отличающиеся от сложных предложений I-ой подгруппы следующими признаками: при именах существительных стоят количественные числительные¹ и близкие к ним по значению прилагательные типа: *двойной, двойкий, двойственный, двусторонний, тройкий, трехсторонний* и др. подобные; эти слова, внося определенный вклад в предметно-вещественное содержание первой части и ограничивая сферу значения связанных с ними существительных, указывают и на количество предложений входящих во вторую часть. Следовательно, структура второй части данных конструкций зависит как от существительных, так и от связанных с ними слов с количественным значением. И так как очень трудно решить, какой из указанных элементов играет главную роль в структуре сложного предложения, то мы будем рассматривать их как равноправные структурные средства. Благодаря относительной отвлеченности опорных сочетаний слов, а также другим, второстепенным структурным средствам, конструкции этой подгруппы выступают в современном русском языке в виде бессоюзных сложных предложений и сложных предложений с союзами, являющимися, разумеется, факультативными синтаксическими средствами. Сравните следующие примеры: 1. „Но это возможно лишь **при двух условиях**: во-первых, если наглядный образ этого предмета дан в сходной форме сознанию всех участвующих в разговоре лиц, во-вторых, если этот образ возникает в единстве . . . “ (Л. О. Резников, *указ, раб.*, стр. 75); 2. „Есть два рода бессмыслицы: одна происходит от недостатка чувств и мыслей, заменяемого словами; другая — от полноты чувств и мыслей и недостатка слов для их выражения“ (А. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений*, М. -Л., 1936, т. V, стр. 21); 3. „Кант различал **четыре антиномии**: 1) мир конечен во времени и в пространстве; мир бесконечен во времени и в пространстве; 2) все в мире просто и неделимо; нет ничего в мире простого, все сложно и делимо; 3) в

¹ Здесь мы рассматриваем не только сочетания существительных с числительными, употребляющимися в косвенных падежах, но и сочетания существительных с числительными, употребляемыми в именительном падеже. Правда, эти словосочетания — разные по структуре, но они играют относительно одну и ту же роль в интересующих нас сложных предложениях.

мире существует свобода; нет в мире свободы, все необходимо; 4) существует первопричина мира; не существует первопричины мира" (*Краткий философский словарь*, М., 1955, стр. 20); 4. „Упорядоченная терминология должна дать двустороннее соответствие: зная термины, знаешь место в системе; зная место в системе, знаешь термины" (Н. В. Юшманов, *Грамматика иностранных слов*, М., 1934);

*

5. „Все многообразие взаимоотношений общества и индивидуумов, по мнению Г. Пауля, можно свести к четырем категориям, а именно: а) в индивидууме возникают психические образования...; б) индивидуум научается приводить в движение предметы и орудия...; в) ...; г)..." (А. С. Чикобава, *указ. раб.*, стр. 69); 6. „Чтобы исправить ошибку, следует вставить между понятиями «природа» и членами вышеприведенного деления еще два посредствующих звена, именно: «мир неорганический» и «мир органический»" (Г. И. Челпанов, *указ. раб.*, стр. 34).

Опорные словосочетания стоят обычно в конце первой части, что обусловлено выполняемой ими функцией. Интонация характеризуется понижением голоса в конце первой части и значительной интонационной паузой между частями. Логическое ударение падает обычно на слова с количественным значением, указывающие на количество предложений, из которых состоит вторая часть (см. примеры). Предложения же, входящие во вторую часть, являются повествовательными, вопросительными, побудительными в зависимости от значения, вкладываемого в выделенные существительные.

Сложные предложения этой разновидности тоже синонимичны с конструкциями, в которых местоименные слова являются главными структурными средствами: в большинстве приведенных примеров возможно употребление, например, слова *следующий* перед выделенными сочетаниями, в результате чего возникают конструкции с абсолютным бессоюзием.

3. К третьей подгруппе относятся конструкции, в которых при опорных именах существительных стоят придаточные предложения или разные обороты речи, синонимичные с придаточными предложениями. Существительные, выступающие как главные структурные средства в этих конструкциях, характеризуются такой же семантической неполнотой, как и большинство существительных, встречающихся в других проанализированных нами разновидностях сложных предложений. Придаточные предложения и обороты, относящиеся к существительным, суживают и ограничивают объем содержания данных существительных, в результате чего почти 40 % из конструкций анализируемой здесь разновидности характеризуются употреблением в них союза *а именно (именно)*: сравните следующие примеры:

1. „Вполне последователен и вывод, который делает А. Мейе: языкознание — наука социальная" (А. С. Чикобава, *указ. раб.*, стр. 94); 2. „Отсюда и вывод, который делает В. Гумбольдт: «Язык есть внешнее проявление народности; ее язык, есть ее душа, а ее душа — ее язык»" (В. А. Звегинцев, *Эстетический идеализм в языкознании*, изд-ство МГУ, 1956, стр. 8); 3. „Относя, например, свойство «быть твердым» к чугуну, кремню, алмазу, мы по-

лучим предложения, выражающие истину: «Чугун является твердым»; «Кремень является твердым»; «Алмаз является твердым» (Д. П. Горский, указ. раб., стр. 41).

*

4. „Из этих суждений с необходимостью следует новое истинное суждение, которого ранее мы могли и не знать, а именно: «Полученная соль растворима в воде» (там же, стр. 150); 5. „Определение конъюнктивного суждения отражает простой факт, используемый в практике нашего мышления и нашей речи, а именно: то или иное сообщение, представляющее собою конъюнкцию суждений, считается истинным . . . “ (там же, стр. 123); 5. „В данной статье поэтому даются не общие методические разработки . . . , а некоторые конкретные рекомендации, связанные с переходом на 8-летнее обучение, а именно: как работать по существующему школьному учебнику с учетом требований новой программы“ („Русский язык в школе“, № 5, 1960, стр. 61).

Придаточные предложения и обороты не раскрывают содержание выделенных существительных, а только определяют их с какой-либо стороны. В первом и втором сложных предложениях, например, придаточные определительные указывают на то, кому принадлежат **выводы**, и, следовательно, в какой-то мере они суживают сферу значения существительных: это не выводы вообще, а выводы, принадлежащие определенным лицам. Интересно отметить, что в следующих трех примерах (4, 5, 6) перед напечатанными жирным шрифтом существительными стоят разные прилагательные, которые в свою очередь тоже ограничивают сферу, объем значения существительных. Следовательно, в таких примерах имеем дело с двумя определяющими элементами, что объясняет, на наш взгляд, почему именно в таких примерах чаще всего употребляется союз *а именно*. Наши наблюдения и выводы можно проверить путем устранения в приведенных примерах (в которых возможно такое устранение) всех подчиненных определяющих элементов. В результате устранения данных элементов возникают структурные модели, которые мы проанализировали в начале II главы.

4. К четвертой подгруппе мы относим часто встречающиеся особенно в научной речи конструкции, в которых опорные слова указывают на связь сложного предложения с предшествующим контекстом. Хотя среди этих конструкций наблюдается много разновидностей, мы здесь остановимся подробнее только на такой разновидности, в которой связь с предшествующим контекстом осуществляется словом *обратный*¹. Это слово выступает то как определение при именах существительных, вместе с которыми составляет единое целое, то в функции субстантива, в форме среднего рода, являясь в этом последнем случае единственным опорным структурным средством сложного предложения. Сравните следующие примеры: 1. „В аналогичных случаях дается в предложении либо пояснение того, что представляет собой предмет, либо перевод иностранного слова. Наблюдается и **обратная картина**: русские

¹ Анализ остальных разновидностей проводится нами в другой работе: см. Н. В. Кирпичникова, И. Оицэ, указ. раб. стр. 40, 42, 43, 46, 47.

слова сопровождаются иностранными эквивалентами в приложении, имея своей целью приобщить читателя к установившейся, принятой в той или другой области терминологии" (А. Г. Руднев, *указ. раб.*, стр. 31); 2. „Как легко убедиться и на приведенных примерах, в бессоюзных предложениях со значением следствия обоснование имеет **обратное направление**: оно обращено к будущему, а не к прошедшему, как в бессоюзных предложениях с указанием причины..." (Н. С. Поспелов, *О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений*, сб. „Вопросы синтаксиса современного русского языка“, М., 1950, стр. 350 — 351); 3. „Наоборот, всеми своими приемами он показывает **обратное**: ведь необходимость описывать интонирование, конкретные условия употребления диктуются именно синтаксической..." (Н. Ю. Шведова, *указ. раб.*, стр. 29).

Слово *обратный*, *-ая*, *-ое* указывает на противопоставление мысли, заключаемой во второй части, чему-то сказанному раньше в предшествующем контексте. Таким образом, это слово способствует не только связи частей сложного предложения, но и объединению сложного предложения с предшествующим высказыванием в более крупную синтаксическую единицу. Имена существительные, определяемые указанным словом и конкретизируемые во второй части сложного предложения, употребляются в несобственном для них значении и характеризуются такой неопределенностью значения, что легко могут быть заменены определяемым прилагательным в форме среднего рода, которая „выступает как отвлеченная, «чистая» форма предметности"¹. Сравните: 1. „Наблюдается и **обратная картина**:..." = „Наблюдается и **обратное**:..."; 2. „... обоснование имеет **обратное направление**:...“ = „... обоснование **обратное**:...“.

Однако, так как выделенные опорные слова в этих конструкциях указывают на противопоставление содержания второй части чему-то сказанному в предыдущем контексте, то они наполняются в какой-то мере содержанием, благодаря предшествующему контексту, иначе говоря, предшествующий контекст „подсказывает“ заключаемое в опорных словах значение. Этим объясняется возможность употребления в таких сложных предложениях пояснительных союзов *то есть* или *а именно*, например: „Многим казалось и кажется, что наше практическое письмо, не обозначая более никаких звуковых нюансов языка, должно считаться не точным. Это настолько не отвечает действительному положению вещей, что скорее можно было бы поддержать **обратное**, (а именно) *т. е.* что оно было неточным, если бы стремилось обозначать все эти нюансы" (Л. В. Щерба, *Избранные работы по русскому языку*, М., 1957, стр. 152); „... хотя сами предлоги в силу своей бесформенности определяются исключительно формой словосочетаний, в частности формами зависящих от них существительных, по при многочисленности предлогов у нас должна существовать и **обратная ассоциация**, т. е. то, что может зависеть от предлога, мы должны быть склонны воспринимать как существительное" (А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, М., 1956, стр. 68).

¹ В. В. Виноградов, *Современный русский язык*, М., 1938, стр. 35 (см. также стр. 88).

*

Проанализированные нами конструкции в I и II главах позволяют нам прийти к некоторым выводам.

1. В современном русском языке (как и в других современных языках) наблюдается сложное взаимодействие лексических, морфологических и синтаксических элементов, которые надо всегда учитывать при исследовании синтаксических явлений, так как иначе исследование носит односторонний характер. 2. Предлагаемые нами категории *абсолютного* и *относительного* бессоюзия являются объективными синтаксическими явлениями, и поэтому их следовало бы внести в грамматику русского языка. 3. Абсолютное бессоюзие противопоставляется относительному бессоюзью в структурном отношении, но в предметно-вещественном отношении многие сложные предложения с абсолютным бессоюзием являются синонимичными с сложными предложениями с относительным бессоюзием. В результате этого в языке возникают многочисленные „синонимические ряды“ структурных моделей сложных предложений, обозначающих относительно одно и то же содержание, но отличающихся одни от других с точки зрения структуры, экспрессивной, стилистической. Сравните варианты структурных моделей одного из примеров, приведенных нами на 95-ой странице: „Карл Фосслер вынужден *поставить вопрос* (... вынужден *спросить*; ... вынужден *задать себе вопрос*; ... вынужден *поставить такой вопрос*; ... *следующий вопрос*; ... *вот какой вопрос* и др.): если языковое выражение—свободное индивидуальное творчество, то где же единство?“ 4. Своеобразие морфологических категорий определяет во многом и своеобразие структуры сложных предложений: сравните хотя бы структурные модели с местоимениями *такой*, *таков*, которым в других языках, например в румынском, соответствует обычно лишь одно местоимение. 5. Степень отвлеченности, синсематичности слов и словосочетаний, выдвигаемых как главные средства в структуре сложного предложения, обуславливает степень тесноты связи частей сложных предложений и отношение разных конструкций к абсолютному и относительному бессоюзью: абсолютной отвлеченности соответствует абсолютное бессоюзие, а относительной отвлеченности — относительное бессоюзие, причем чем определеннее содержание стержневых слов, тем меньше нужды во второй части. 6. Многие из рассматриваемых слов выполняют двойную синтаксическую функцию: они принимают участие как в объединении частей сложного предложения, так и воъединении сложного предложения в целом с предшествующим контекстом

ROLUL ELEMENTELOR LEXICALE ÎN CREAREA PARATAXEI ABSOLUTE ȘI RELATIVE¹ ÎN LIMBA RUSĂ CONTEMPORANĂ

(Rezumat)

Încercarea de a analiza frazele paratactice în limitele categoriilor coordonării și subordonării (categorii, împrumutate din logică și considerate unice, universal valabile aproape pentru toate gramaticile) are deseori un caracter schematic, forțat, artificial, deoarece o astfel de încercare pornește de la paralelismul dintre frazele cu conjuncții și paratactice și se bazează, de cele mai

¹ Dat fiind polisemantismul termenului *parataxă*, facem următoarea precizare: prin fraze paratactice, înțelegem acele fraze în care nu sînt întrebuințate conjuncții sau locuțiuni conjuncționale ca elemente de conjuncție.

multe ori, pe principiul „subînțelegerii” conjuncțiilor. A aplica acest principiu înseamnă a elimina de la bun început din sfera analizei un număr important de structuri paratactice, în care nu este posibilă folosirea conjuncțiilor și pe care noi le numim fraze absolut paratactice, spre a le deosebi de frazele relativ paratactice, în care este posibilă întrebuițarea conjuncțiilor. Absența conjuncțiilor este suplinită în frazele paratactice de alte mijloace gramaticale, dintre care am ales două: I. *pronumele și elementele pronominale*; II. *substantivele și îmbinările de cuvinte cu substantive*.

I. După gradul de abstractizare, pronumele și elementele pronominale pot fi împărțite în două categorii, grupe.

În prima categorie, am inclus pronumele și elementele pronominale, care se caracterizează printr-un *sens abstract absolut*, notat convențional cu — (minus), ca, de ex., *такой, такой, вот такой, вот что* ș.a. În cazul cînd gradul de abstractizare al acestor cuvinte nu este diminuat de alte cauze, analizate pe larg în lucrare, prezența lor ca elemente fundamentale în structura frazelor determină caracterul absolut paratactic al frazelor. De ex.: „Рассмотрим такой случай: в апреле 1948 г. в Колумбии был убит политический деятель Гайтан” (С. Н. Виноградов)...: „Сделаем так: вы уезжаете в Нижний, а я останусь здесь, подумаю и напишу вам...” (М. Горький...)

În cea de-a doua categorie, am inclus pronumele care se caracterizează printr-un *sens abstract relativ*, ca de ex.: *другой, иной, все* ș.a. Aceste pronume, spre deosebire de cele incluse în prima categorie, aduc un aport însemnat în conținutul comunicării. De aceea, sensului relativ abstract al acestor pronume, folosite ca elemente de bază în structura frazelor, îi corespunde parataxa relativă care constă în posibilitatea (deseori realizată) întrebuițării conjuncțiilor în astfel de fraze. De ex.: „Монархисты доказывали другой тезис (а именно): на границе видны были вспышки карманных фонарей” (С. Н. Виноградов...)

II. Substantivele și îmbinările de cuvinte cu substantive, întrebuițate ca elemente de bază în structura frazelor, se caracterizează de asemenea printr-un grad înalt de abstractizare. De ex.: *вывод, отсюда, в итоге, арифметическое правило, для условия* ș.a. Gradul de abstractizare al acestor cuvinte, precum și forma primei propoziții, determină caracterul absolut sau relativ paratactic al frazelor.

În frazele absolut paratactice pot fi incluse, de exemplu, frazele în care prima propoziție este reprezentată printr-un substantiv sau printr-o îmbinare de cuvinte substantivală: „Вывод: описательный анализ... не может замещать исторического анализа...” (А. С. Чихобава...); „Первое правило: во всяком силлогизме должно быть не менее и не более трех терминов” (Г. И. Челпанов...).

În frazele relativ paratactice pot fi incluse, de exemplu, construcțiile în care prima propoziție este binembră, iar gradul de abstractizare al substantivelor este diminuat de diverse determinative: „Мы сообщаем большую новость: приняты сигналы предмета...” („Правда”).

În lucrare sînt analizate pe larg grupele și subgrupele celor două mari tipuri de fraze, întonația, topica, influențele contextuale, interacțiunea factorilor sintactici, morfologici, lexicali. Concluziile esențiale sînt următoarele: a) parataxa absolută și relativă sînt realități obiective care trebuie să-și găsească locul cuvenit în gramatică; b) frazele relativ paratactice au corespondente printre frazele cu conjuncții, pe cînd frazele absolut paratactice nu au, fiind structuri independente.

RÔLE DES ÉLÉMENTS LEXICAUX DANS LA CRÉATION DE LA PARATAXE ABSOLUE ET RELATIVE¹ DANS LA LANGUE RUSSE CONTEMPORAINE

(Résumé)

Essayer d'analyser des phrases parataxiques dans les seules limites de la coordination et de la subordination (celles-ci étant des catégories empruntées à la logique et considérées uniques, universellement valables pour presque toutes les grammaires) présente souvent un caractère schématique, forcé et même artificiel, du fait que le point de départ d'une semblable analyse

¹ Etant donnée la polysémie du terme „parataxe”, nous précisons: l'auteur comprend par „phrases parataxiques” ces phrases où l'on n'utilise pas des conjonctions ou des locutions conjonctives en tant qu'éléments de conjonction.

se trouve dans le parallélisme fréquemment établi entre les phrases à conjonctions et les phrases parataxiques en s'appuyant le plus souvent sur le principe des „conjonctions sous-entendues“. Or, appliquer ce principe équivaut à éliminer d'emblée de la sphère de l'analyse un nombre considérable de structures parataxiques qui ne permettent pas l'emploi des conjonctions, structures que nous appellerons phrases parataxiques absolues pour les différencier des phrases parataxiques relatives dans lesquelles il est permis d'employer des conjonctions.

L'absence des conjonctions dans les phrases parataxiques absolues est compensée par l'emploi d'autres moyens grammaticaux, dont nous avons choisi deux: I. *les pronoms et les éléments pronominaux* et II. *les noms et les assemblages de mots avec des noms*.

I. Suivant le degré d'abstraction, le pronom et les éléments pronominaux peuvent être partagés en deux catégories ou groupes. Dans la première catégorie, nous avons inclu ces pronoms et éléments pronominaux qui se caractérisent par un *sens abstrait absolu* conventionnellement noté du signe — (moins), comme par exemple: *такой, таков, вот какой, вот что* et autres. Lorsque le degré d'abstraction de ces mots ne se trouve pas réduit par d'autres causes — que l'on analyse amplement dans le travail ci-dessus — leur présence en tant qu'éléments fondamentaux dans la structure des phrases détermine le caractère parataxique absolu de celles-là, par exemple: *Рассмотрим такой случай: в апреле 1948 г. в Колумбии был убит политический деятель Гантан (С. Н. Виноградов...); „Сделаем так: вы уезжаете в Нижний, а я останусь здесь, подумаю и напишу вам...“ (М. Горький...)*.

Dans la seconde catégorie nous avons inclu les pronoms qui se caractérisent par un *sens abstrait relatif*, comme par exemple: *другой, иной, все* et autres. A la différence des pronoms inclus dans la première catégorie, ceux-ci apportent une contribution très importante au contenu de la communication. Le sens relativement abstrait de ces pronoms — employés en tant qu'éléments fondamentaux dans la structure des phrases — commande la parataxe également relative qui comporte l'emploi (souvent pratiqué) des conjonctions, par exemple: *„Монархисты доказывали другой тезис (а именно): на границе видны были вспышки карманных фонарей“ (С. Н. Виноградов...)*.

II. Les noms et les assemblages de mots avec des noms, utilisés en tant qu'éléments de base dans la structure des phrases, se caractérisent pareillement par un degré d'abstraction, comme par exemple: *вывод, ответ, вопрос, арифметическое правило, два условия* etc. Suivant le degré d'abstraction de ces mots, de même que suivant la forme de la première proposition, les phrases seront elles aussi d'un caractère parataxique absolu ou relatif.

On peut inclure parmi les phrases parataxiques absolues celles où la première proposition est représentée par un nom ou par un assemblage de mots avec valeur substantivale: *„Вывод: описательный анализ... не может замещать исторического анализа...“ (А. С. Чикобава...); „Первое правило: во всяком силлогизме должно быть не менее и не более трех терминов“ (Г. И. Челпанов...)*.

Dans les phrases parataxiques relatives on inclut, par exemple, ces constructions où la première proposition est bi-membre et le degré d'abstraction des noms se trouve diminué par différents facteurs déterminants: *„Мы сообщаем большую новость: приняты сигналы предмета...“ (Правда)*.

L'auteur de cet article fait une analyse poussée des groupes et des sous-groupes des deux grands types de phrases: l'intonation, l'ordre des mots, les influences du texte, l'action réciproque des facteurs syntaxiques, morphologiques, lexicaux.

Les conclusions essentielles sont les suivantes: a) la parataxe absolue et relative sont des réalités objectives qui doivent occuper une place correspondante dans les grammaires; b) la phrase parataxique relative a des correspondants parmi les phrases à conjonctions, tandis que la phrase parataxique absolue n'en a pas, étant une structure indépendante.

ECHIVALENTE ALE CONDIȚIONALULUI ROMÂNESC ÎN LIMBA RUSĂ

MIRCEA GHEORGHIU

§ 1. Conditionalul românesc este un mod personal, predicativ, care exprimă valori deosebite din punctul de vedere al conținutului: condiționalul, optativul și potențialul¹.

Această polivalență a valorilor se poate explica istoric și funcțional.

Limba latină reunea în aceleași forme un conjunctiv care exprima caracterul potențial, eventual, ireal sau optativ al acțiunilor².

Semnificațiile formei verbale numite condițional (optativ) se încadrează în categoria modalităților de exprimare a acțiunilor posibile, potențiale, din care, în anumite contexte, se dezvoltă valorile de acțiune dorită sau condiționată³.

Acțiunile optative sînt realizabile numai în măsura în care beneficiază de anumite condiții favorabile sau se înlătură cele defavorabile. Acad. Iorgu Iordan arată că enunțul *cum aș mai urca Ceahlăul* înseamnă, de fapt, „l-aș urca, dacă n-aș fi împiedicat de diverse cauze”⁴, și adaugă: „Deosebirea dintre funcțiunea de condițional și aceea de optativ este mai mult formală: o dată exprimăm condiția de care atîrnă săvârșirea acțiunii, a doua oară n-o exprimăm. Destul de des propoziția cu verbul la optativ corespunde propoziției condiționale din fraza unde apare condiționalul propriu-zis. Este cazul primului dintre exemplele (...): *de-ar veni o dată vara!*, care poate fi considerat ca o exprimare eliptică a frazei *Ce bine ar fi* (sau *cum m-aș bucura, ce bine m-aș simți* etc.), *de-ar veni (o dată) vara!* Așa se și explică de ce o singură formă verbală poate avea două valori sintactice atît de diferite în aparență”⁵.

Apariția formei de condițional prezent în limba română a suscitat, în trecut, vii și controversate discuții⁶.

¹ Vezi *Gramatica limbii române*, I, Editura Academiei, București, 1966, p. 216, 220—222.

² Vezi E. Gamillscheg, *Studien für Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre*, CLXXII: VI, Viena, 1913, p. 15; F. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin; histoire et valeur des formes*, Paris, 1938; A. Ernout, F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1953.

³ Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 219—221.

⁴ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 413.

⁵ Id., *ibid.*, p. 413.

⁶ Cf. de pildă, Alf Lombard, *Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 963, cu referiri amănunțite la bibliografia problemei.

Și azi își păstrează valabilitatea constatarea lui Ovid Densusianu: condiționalul în *aș* „rămâne încă o enigmă” în morfologia română¹.

§ 2. Condiționalul românesc poate fi redat în limba rusă, prin echivalente semantico — funcționale, și anume: prin condițional, prin indicativ, prin forme speciale ale imperativului, prin gerunziu și infinitiv.

Într-o serie de cazuri, condiționalul românesc este redat în limba rusă prin mijloace semantice (alte părți de vorbire decât verbul, însă cu același radical) sau contextuale (traduceri mai mult sau mai puțin libere, cu ajutorul unor cuvinte apropiate ca sens)².

§ 3. 1. Principalele valori ale condiționalului românesc se redau în limba rusă tot prin condițional. Spre deosebire de condiționalul românesc, cel rusesc nu are forme diferite de timp:

Dacă *ne-am putea* înțelege... P, 520.

... *ar fi putut* să-și sape un adăpost
subteran... P, 299.

Если бы мы могли договориться...
II, 496.

Он даже мог бы вырыть для себя
подземное убежище. II, 288.

Așadar, în traduceri din românește în limba rusă, numai contextul poate servi la precizarea nuanțelor temporale (trecut sau prezent) exprimate de condiționalul românesc.

2. Alegerea aspectului verbului la condițional depinde de semantica verbului, de diversele nuanțe pe care le comportă aspectele verbale, ca și de natura lexicală a diverselor compliniri (complement direct, circumstanțial de timp, mod) date de context sau subînțelese. Cf.³:

...если бы сейчас вошел сюда брат... Ч, II, 18.

...приехала бы жена на месяц ... Ч, II, 211.

... в пост ел бы скромное... Ч, II, 347.

...мы не дрожали бы постоянно за их здоровье... Ч, II, 519.

3. Particula mobilă *бы* este un indice specific al condiționalului rusesc⁴.

¹ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 149.

² Pentru izvoarele din care s-a excerptat materialul ilustrativ (pe baza cărui s-a făcut clasificarea de mai sus) am folosit următoarele abrevieri: CT — I. L. Caragiale, *Teatru*, București, 1961; CI — I. L. Caragiale, *Momente și schițe*, vol. I, București, 1958; CII — I. L. Caragiale, *Momente și schițe*, vol. II, București, 1955; S — Mihail Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, București, 1962; P — Titus Popovici, *Setea*, București, 1958; — Sc. *Scinteia*; K — Ion Luca Caradja, *Избранное*, Moscova, 1953; C — Михаил Садовяну, *Никоарэ Подкоавэ*, Moscova, 1955; П — Титус Попович, *Жажда*, Moscova, 1960; Пр — *Правда*; Ч I, II — А. П. Чехов, *Избранные произведения*, I, II, Moscova, 1960, 1962; Ч III — А. П. Чехов, *Драматические произведения*, Moscova, 1950.

³ Vezi A. Mazon, *Emplois des aspects du verbe russe*, Paris, 1914, p. 175 și urm.; A. A. Spaghis, *Образование и употребление видов глагола в русском языке*, Moscova, 1961, p. 334; O. Rassudova, *О лингвистическом обосновании методики преподавания видов русского глагола*, în РЯНШ, 1963, nr. 6, p. 36 și urm.

⁴ Современный русский язык, II, sub redacția prof. M. Galkina-Fedoruk, Moscova, 1964, p. 157; V. V. Ivanov, *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, 1964, p. 395; A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart*, Halle, 1962, p. 323.

Locul particulei poate servi uneori drept marcă a valorii formei verbale respective:

Optativ: Ах, если бы вы знали, как я зла... Ч, I, 429.

Condițional: Я бы давно ушел... Ч, III, 169.

Ordinea inversă a formulei obișnuite (subiect-particulă-verb) poate atesta o poziție optativă:

Хотелось бы, мне покритиковать осетра... Пр, 2.IV.66, p. 5.

Созвал бы все село, пригласил священника и торжественно под его молитвы и благословения роздал бы землю... II, 389.

Particula singură poate îndeplini uneori funcții de condițional, verbul omițându-se:

Если бы не солдаты... Ч, III, 202.

Еще бы тарелочку.

4. Vorbind de condițional, majoritatea gramaticilor limbii ruse menționează și forma de *infinitiv + бы*¹, care exprimă acțiuni optative:

Улететь бы вольною птицей от всех вас. Ч, III, 146.

О, если бы не существовать! Ч, III, 202.

Față de construcția *timpul trecut + бы* se remarcă unele particularități în întrebuintarea acestei forme:

a) Construcția cu infinitivul exprimă o dorință mai activă, pe când forma *timpul trecut + бы* doar o preferință, înclinare:

Посидеть бы на берегу моря.

Я посидел бы на берегу моря.

A. N. Gvozdev consideră că în rusă nu este posibilă o construcție ca:

*Я закончил бы работу на этой неделе*².

b) Construcția *timpul trecut + бы* este posibilă doar când verbul arată o acțiune concretă:

Эх, посмотрел бы я на родной город!

Nu se va putea spune deci: *Успел бы я к поезду*, ci: *успеть бы к поезду*³.

c) Formele de *infinitiv + бы* se pot referi și la acțiuni din trecut. În acest caz, ele exprimă regretul, precum și ideea de necesitate, Cf.:

Ходить бы на концерты почаще!

Ходить бы [мне] на концерты почаще!

Folosirea pronumelui personal la dativ contribuie la sublinierea nuanței de necesitate⁴.

¹ A. A. Potebn'a, *Из записок по русской грамматике*, Moscova, 1958, I—II, p. 271, 423; A. A. Šachmatov, *Синтаксис русского языка*, Moscova, 1941, p. 483; V. V. Vinogradov *Русский язык*, Moscova, 1947, p. 602; *Грамматика русского языка*, I, Moscova, 1960, p. 501.

² A. N. Gvozdev, *Очерки по стилистике русского языка*, Moscova, 195, p. 229.

³ *Сборник упражнений по морфологии*, I, volum redactat de A. B. Anikina, Moscova, 1963, p. 180.

⁴ G. F. Lebedeva, *Изучение желательного значения форм сослагательного наклонения в простом предложении*, în „Вопросы теории и методики преподавания русского языка иностранцам”, Moscova, 1963, p. 196.

d) Asemenea construcții se întrebuițează, pare-se, mai puțin frecvent când este vorba de acțiuni optative care se referă la o altă persoană decât cea a vorbitorului. În mod obișnuit, se întrebuițează forma *timpul trecut + бы*. Cf.:

Если бы снять с груди и с плеч моих тяжелый камень, если бы я могла забыть мое прошлое... Ч, I, 453.

...быть бы нашей бабушке министром. П, 572.

Если бы вы видели ее сегодня... Ч, III, 187.

Посидели бы вы еще немного!

e) Complimenturile verbale conferă construcțiilor analizate un sens mai concret, nuanțe mai precis delimitate. De pildă, adverbul *лучше* cu valoare de întărire redă preferința față de o acțiune care n-a fost îndeplinită:

§ 4. 1. Acțiunile optative se redau cel mai adesea prin condiționalul rusesc:

Ei, cum *aș pleca* de aici... P, 105.

...tare *m-aș întoarce*, să-mi sfîrșesc la apa Moldovei zilele. S, 32.

С каким бы удовольствием я уехал отсюда... П, 107.

...с дорогой душой *воротился бы* я доживать свой век на берегах Молдовы. С, 27.

În limba rusă, condiționalul poate exprima acțiuni optative îndreptate doar spre prezent sau viitor¹. Formele sale sînt inutilizabile pentru redarea unei dorințe care s-a manifestat în trecut. În acest caz, limba rusă recurge la alte mijloace:

În dimineața asta *ar fi vrut* să fie bună cu toată lumea. P, 324.

Suslănescu *ar fi vrut* să intre în pămînt de stînjeneală. P, 162.

В это утро ей *хотелось* быть ласковой со всеми. П, 311.

Суслănescу *хотелось* провалиться сквозь землю от смущения. П, 160.

Deoarece condiționalul trecut înglobează diverse nuanțe expresiv-emoționale, s-ar fi cuvenit să se includă în textul rusesc unele cuvinte incidente (modale) sau particule, menite să exprime subtilitățile originalului. Aceasta ar fi îngreunat însă cursivitatea exprimării, ar fi subliniat anumite nuanțe semantice care sînt doar sugerate, ar fi introdus altele străine originalului. De aceea, se preferă de cele mai multe ori menținerea conținutului noțional, chiar cu riscul unor pierderi din caracterul emotiv al formei din textul de tradus.

Condiționalul rusesc redă acțiunile optative, conținînd:

a) imprecații:

Pieri-le-ar sămînța... S, 408.
Lua-v-ar dracu!

Перевелось бы все их племя... С, 317.
Чорт бы всех *побрал*! Ч, III, 202.

b) îndemnuri, sfaturi, rugăminți:

Dar *ruga-s-ar* mai bine pentru cei pe care îi plouă nevoile și grijile... S, 136.

Да *молился бы* поусерднее за тех, на чьи головы дождем сыплются заботы и невзгоды... С, 106.

¹ G. F. Lebedeva, *Иср. сит.*, p. 192.

c) avertismente (se constată aici preponderența aspectului perfectiv):

De *n-ai răci*!
De *n-ar ieși* rău!

Не простудился бы ты!
Как бы плохого не вышло!

2. Condiționalul se întrebuițează și pentru redarea unei note de nesigurantă, ezitare, într-o formă mai politicoasă ¹.

În aceste situații limba rusă preferă indicativul:

M-aș ruga să nu se afle... S, 30.

Прошу только, пусть никто не знает... С, 25.

N-aș crede... S, 247.

Не думаю... С, 191.

N-aș înțelege... ce mai aștepți... S, 42.

Не пойму, что ты ожидаешься, С, 34.

Așa-numitele verbe auxiliare de modalitate² *a dori, a voi, a prefera, a trebui, a putea* exprimă la orice mod dorința, necesitatea, posibilitatea. Regentul conjunctivului, deci, exprimă aici fapte reale (doresc, pot, trebuie), indicînd că posibilitatea, dorința sau trebuința există în realitate, dar că nu se face uz de ea.

În situațiile descrise limba rusă recurge și ea la condițional:

...ar fi putut să-și sape un adăpost subteran... P, 299.

Он даже мог бы вырыть для себя подземное убежище. П, 288.

...ar fi trebuit să se roage lui Dumnezeu... P, 49.

...должен был бы... молить бога... П, 54.

În propoziții enunțiative, optativul cu valoare de indicativ³ poate exprima politețea, modestia.

Aceste valori se pot reda în limba rusă prin indicativ:

Prezent:

Aș vrea să mă înțelegi bine. P, 556.

Я хочу, чтобы вы меня правильно поняли. П, 528.

Trecut⁴ (dacă se referă la o acțiune trecută):

...își dădea seama că ar fi putut tot atît de bine să-l urască ... P, 554.

...прекрасно понимал, что с таким же успехом мог возненавидеть его... П, 527.

Ar fi vrut s-o strige, însă n-avea curajul. P, 441.

Ему захотелось позвать ее, но он не решился. П, 423.

¹ Kr. Sandfeld, Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine*, Paris, 1936, p. 365.

² *Gramatica limbii române*, I, București, 1966, p. 204 și 222.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 163; V. Șerban, *Curs practic de sintaxă a limbii române*, București, 1964, p. 37.

⁴ Încă Fr. Bopp, în *Vergleichende Grammatik...*, Berlin, 1833 — 1849, § 520, arăta că există o apropiere între condițional, un mod ideal care prezintă evenimentele doar existente în gândire, și trecutul verbelor, care reprezintă o negare a unei prezențe reale; A.A. Potebnea, în *lucr. cit.*, II, p. 270, constată că ceea ce apropie condiționalul de trecut („dacă acțiunea s-a petrecut, ea nu mai există deci”) este tocmai absența acțiunii. V.V. Vinogradov, în *lucr. cit.*, p. 586, amintește că pe ruinele vechilor timpuri trecute au apărut modurile verbale.

În propozițiile impersonale *хотелось* + *infinitiv* exprimă o dorință cu o mai mare nuanță de nesiguranță, îndoială, în privința realizării acțiunii¹. Viitor (pentru acțiuni realizabile):

Aș fi fericit să aflu..., C, II, 273.
Nici n-ar fi nevoie de prea multă osteneală. P, 520.

Я буду счастлив узнать... K, 225.
Это не потребует большого труда. П, 496.

Este posibilă omiterea în traducere a auxiliarului de modalitate² și întrebuințarea doar a verbului dependent.

La condițional:

În cazul acesta aș vrea să-mi dau
și viața pentru el. P, 172.
Păcat că n-ai un radio, zise notă-
reasa, împleticindu-se, ne-am putea
distra atît de bine. P, 477.

В таком случае я и жизнь отдал
бы за коммунизм. П, 169.
Как жаль, что у тебя нет радио,
мы бы так славно повеселились,
П, 456.

La imperativ:

Tu Avrame, ar trebui să te înscrii
în partid, mă, ascultă-mă pe mine.
P, 587.

Ты, Аврам, послушайся моего со-
вета и вступай в партию. П, 559.

La infinitiv:

Merse grăbit spre pod, gîndindu-se
înfrigurat ce-ar putea să-i spună
fetei. P, 399.

Он с лихорадочной поспешностью
придумывал, что сказать девушке.
П, 382.

§ 5. 1. Condiționalul poate exprima o acțiune a cărei realizare depinde de realizarea unei condiții, cu alte cuvinte:

a) o acțiune irealizabilă (propoziția secundară) și consecința unei condiții irealizabile (propoziția principală):

Dacă aș ști, nu te-aș întreba. CT, 88.

Если бы я знал, я бы не спраши-
вал. K, 58.

b) o acțiune, o condiție neîndeplinită (propoziția secundară) și consecința unei condiții ireale (propoziția principală):

Dacă Ezechil s-ar fi uitat mai bine,
ar fi văzut... P, 342.

Если бы Эзекиль внимательнее сле-
дил за отцом, то заметил бы...
П, 329.

¹ Vezi V. P. Suchotin, Синтаксическая синонимика в современном русском литера-
турном языке, Moscova, 1960, p. 61.

² Cf. situația analogă din franceză, semnalată de V. G. Gak, E. B. Roizenblit, în
Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков, Moscova, 1965,
p. 269.

După cum se vede, condiționalul propriu-zis (exprimînd condiția) se redă, în rusă, tot prin condițional.

Imperfectul indicativului poate avea valoare de condițional (atît în regentă cît și în propoziția subordonată):

Dacă nu-i dădeai să lucreze <i>ar fi</i> <i>crăpat</i> de foame. P, 431.		Если бы ты не дал исполу землю, он бы с голоду <i>сдох</i> ... П, 413.
---	--	---

Condiționalul românesc cu valoare concesivă se redă în limba rusă prin construcții analoge:

... chiar dacă <i>ai fi făcut</i> din interes personal ce-ai făcut, nici asta n-ar fi avut nici o importanță. P, 521.		... даже если бы вы действовали в личных интересах, то и тогда это не имело бы никакого значения. П. 497.
---	--	--

Puțin frecvente sînt cazurile cînd *indicativul rusesc* + *если* redă valorile condiționalului românesc:

... chiar dacă <i>ar fi greșit</i> ... S, 318.		... если и заблуждался... С, 247.
Și dacă <i>ți-aș spune</i> ... P, 449.		... если я вам скажу... П, 430.
... <i>oare ar înțelege</i> , dacă <i>i-ar spune</i> P, 404.		... поймет ли барон, если он рас- скажет ему. П, 387.

2. Condiționalul mai poate fi redat și prin imperativ. Această modalitate își găsește explicația în faptul că mai multe valori ale imperativului rusesc sînt strîns legate de optativ, întrucît formele imperativului slav provin din vechiul optativ¹ apt de a exprima nu numai dorința, ci și porunca sau, uneori, condiția:

Dacă <i>n-am fi noi</i> ..., ce s-ar face domniile? S, 385.		Не будь нас, что бы поделывали власти? С, 299.
--	--	---

Construcția menționată prezintă caracteristici ale limbii vorbite și e utilizată în propozițiile condiționale juxtapuse cu predicatul, care precedă subiectul, exprimat prin forma invariabilă de persoana a 2-a singular a verbului perfectiv:

... ce-aș face eu, dacă <i>aș fi</i> în situația lui... C, I, 235.		... что могло быть, <i>окажись</i> я на его месте... К, 165.
---	--	---

Aceste forme ale imperativului întrebuițate cu valoare de condițional capătă o expresivitate specifică².

A.V. Isačenko consideră pe bună dreptate că aceste construcții ar aduce unele note de ceva instantaneu, neașteptat, de factori externi, nesupuși voinței vorbitorului. Faptul, însă, credem noi, nu justifică teza că în această transpoziție a sa imperativul nu capătă valoare de condițional³.

¹ Vezi V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 599.

² *Грамматика русского языка*, I, Moscova, 1960, p. 500.

³ A. V. Isačenko, *К вопросу об императиве в русском языке*, РЯНШ, 1957, nr. 6, p. 11.

3. Infinitivul rusesc conținând în mod potențial relația față de o persoană, poate prelua ușor funcțiile condiționalului¹:

Dacă *te-ai întreba* mai atent... P, 108.

Если *подумать* как следует... П, 110.

4. Construcțiile gerunziale pot fi în limba rusă (ca și în română) sinonime cu diverse tipuri de propoziții subordonate circumstanțiale. În cazul când subiectul regentei și cel al subordonatei sînt identice, propoziția subordonată conținând condiționalul românesc se poate reda printr-o construcție gerunzială:

... dacă *ne-am afla* în situația amicu-lui Verigopolu, n-am putea desigur trece prin mulțime... C, I, 235.

Находясь в его положении, вы, я или кто другой, не могли бы, конечно, прогуливаться в толпе людей... К, 165.

... cînd *am ști* bine că a doua zi trebuie să părăsim casa unde am locuit... C, I, 234.

... да к тому же, прекрасно зная, что на другой день нам предстоит покинуть старую квартиру. К, 164,

5. O mențiune specială se cuvine condiționalului în propozițiile subordonate circumstanțiale comparative cu valoare condițională care exprimă cu ajutorul unei comparații ipotetice modul de desfășurare a acțiunii din regentă.

Acest tip de propoziții se introduc prin locuțiunile conjuncționale *ca și cum*, *ca și cînd*, *parcă*, *de parcă*².

Caracterul ireal al acțiunii exprimat de condiționalul românesc nu mai poate fi redat de condiționalul rusesc. Aceasta se datorește necesității de a exprima o corelație temporală între acțiunea propoziției regente și a celei subordonate, iar condiționalul rusesc, după cum s-a mai arătat, nu dispune de posibilitatea exprimării raporturilor temporale. În această situație, condiționalul românesc se redă numai prin indicativ, valoarea irealului exprimându-se prin *будто*, *как будто*, *словно*³.

Raporturi de simultaneitate:

El arată ca și cum ar fi bolnav.

El arăta ca și cum ar fi bolnav.

Он выглядит так, как будто болен.

Он выглядел так, как будто был болен.

Raporturi de anterioritate:

El arată ca și cum ar fi fost bolnav.

El arăta ca și cum ar fi fost bolnav.

Он выглядит так, будто болел (был болен).

Он выглядел так, как будто до этого болел.

Valoarea comparativă a lui *будто* și *словно* este aceeași⁴. Totuși *будто* este caracteristic limbii vorbite, *словно* fiind mai adecvat limbii culte.

¹ V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 605.

² *Gramatica limbii române*, II, București, 1966, p. 312.

³ Vezi V. V. Vinogradov, *lucr. cit.*, p. 725 și urm.; V. G. Чуваева, *Конъюнктив*, Moscova, 1964, p. 22.

⁴ *Грамматика русского языка*, II, partea a II-a, Moscova, 1960, p. 343.

Valoarea apropiată a conjuncțiilor menționate este confirmată și de posibilitatea înlocuirii lor reciproce, fără prejudiciu pentru sensul propoziției:

... era ca și cum *ar fi* vorbit singură.
P, 408.

Ей показалось, будто она говорит сама с собой... П, 391.

... plîngeau, ca și cum Gavrilă *și-ar fi luat* rămas bun de la ele. P, 504.

... плакали, словно Гаврилэ *попрощался* с ними. П, 480.

Redarea prin gerunziu este posibilă, dar și aici numai în cazul cînd subiectul subordonatei conținînd condiționalul este același cu cel din regentă:

... urmă Mitru, ca și cum *n-ar fi auzit*. P, 587.

... продолжал Митру, словно не слыша слов. П, 539.

... trenul pufăia nemișcat ca și cînd *s-ar fi odihnit* P, 553.

... паровоз, словно *отдыхаясь*, пыхтел... П, 526.

§ 6. Uneori formele de condițional nu redau nici condiția, nici dorința, ci arată că acțiunea verbului este posibilă, realizabilă (în prezent sau viitor), fără a se indica dacă a fost săvîrșită sau nu. Condiționalul rusesc ¹ redă așa-numitul mod *p o t e n ț i a l*:

... acest document *i s-ar putea ceda*...
C, T, 174.

Этот документ мы *могли бы* вам уступить. К, 90.

... vor sprijini măsurile a căror realizare *ar duce* la slăbirea încordării internaționale și *ar crea* condiții...
Sc, 22.I.1965, p.1, col. 7.

... будут поддерживать мероприятия, осуществление которых привело бы к смягчению международной напряженности и *создало бы* условия... Пр, 22.I.1965, p. I, col. 6.

Posibilitatea se poate referi și la trecut:

... *s-ar fi luat* oamenii după tine.
P, 550.

... народ *бы пошел* за тобой. П, 523.

Altfel *s-ar fi certat* desigur cu mamă-sa ... P, 475.

Иначе она наверняка *поссорилась бы* с матерью... П, 454.

De asemenea, prin condiționalul rusesc se redau și propozițiile în care condiționalul românesc indică, într-o formă exclamativă sau interogativă, o ipoteză ² pe care o respingem sau o presupunem cu mirare:

... dacă *n-ar fi* ea cu micile ei economii! CI, 238.

... Если *б не* она с ее маленькими сбережениями! К, 167.

... cum ți *s-ar părea* dacă *ar trebui* să dai ... P, 431.

... что *бы ты надумал*, если *бы тебе* пришлось отдать... П, 414.

¹ A. A. Šachmatov (în volumul *Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку. Учение о частях речи*, Moscova, 1952, §§ 552—555) pledează pentru recunoașterea existenței potențialului ca mod de sine stătător în limba rusă.

² Cf. și Maurice Grevisse, *Le bon usage*, Paris, 1961, p. 644—647.

Construcțiile formate dintr-un verb la persoana a III-a singular cu valoare impersonală și un adverb se traduc numai prin condițional (cînd verbul se omite, particula singură redă valoarea de condițional):

... *ar fi* [bine], cred, ... să rugăm pe
onorabilul orator. CT, 278.

Stimabile... eu gîndesc că nu *ar fi*
[rău] să sărim la 48. CT, 247.

... *ar fi* [mai bine] să se ducă a-
casă... P, 527.

... я думаю, что было бы [хорошо]
попросить уважаемого оратора.
K, 138.

Уважаемый... я думаю, [неплохо]
бы перейти к 48-ому. K, 123.

... [лучше] пойти домой... П, 502.

Există posibilitatea redării valorilor potențialului și prin indicativ:
...dar scandalul și mai mare care
s-ar aprinde pe urmele noastre?...
CT, 213.

А скандал, который еще более раз-
растется и будет преследовать
нас по пятам? K, 107.

Se întîlnesc cazuri de redare prin imperativ:

...în definitiv, orice *s-ar fi putut*
spune despre el... P, 401.

...ведь в конце концов что ни
говори... П, 384.

§ 7. Formele condiționalului pot avea valori apropiate de prezumtiv, exprimînd acțiuni presupuse, bănuite. În propoziții subordonate dubitative se fac afirmații atenuate ori se relatează fapte nesigure, bănuite, față de care vorbitorul fie că arată anumite rezerve, fie că nu-și însușește conținutul celor relatate¹.

Limba rusă redă aceste valori prin indicativ:

Știi ce se vorbește? Că *ai fi făcut*
asta ... P, 104.

... să se împrăstie ... o taină, cum
că nohații *s-ar găti* să zvîrlă ceam-
buluri de pradă asupra Lehie.
S, 339.

Mi s-a spus că *te-ai înscrie* la noi în
cerc.

Знаешь, говорят, что ты сделал
это... П, 105.

... пошел тайный слух: погайцы-де
думают распустить по Речи Пос-
политой грабительские законы. С,
263.

Мне сказали, что ты запишешься
к нам в кружок.

Folosirea condiționalului (cu valoare de prezumtiv) e specifică mai ales stilului publicistic, articolelor polemice, deoarece prin redarea stilului indirect al limbajului preopinienților se subliniază pregnant incertitudinea sau deza-cordul autorului față de cele relatate.

§ 8. Spre deosebire de publicistică, unde exactitatea, precizia, apar pe primul plan, în literatura beletristică găsim numeroase cazuri de redare liberă

¹ Vezi Al. Rossetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, București, 1945, p. 161; Elena Slave, *Prezumtivul*, SG II, București, 1957, p. 58; K. Tagliavini, *Rumänische Konversations Grammatik*, Heidelberg, 1938, p. 393; Alain Guillermon, *Manuel de langue roumaine*, Paris, 1953, p. 113.

a condiționalului românesc (echivalente contextuale). Traducerea exactă ar deservi normele limbii ruse literare ¹:

... eu cred că *ar fi bine* să suspendăm ședința pentru cinci minute. CT, 255.

... Dopurile pocnesc, pare *c-am fi* la un atac de tiraliori ... CI, 121.

... я предлагаю сделать перерыв на пять минут... К, 127.

Хлопают пробки, производят шум, подобный стрелковой атаке... К, 201.

Menționăm situațiile (echivalente semantice) în care condiționalul este redat prin alte părți de vorbire decât verbul; deși valoarea semantică a acestora este foarte apropiată de cea exprimată de condiționalul românesc, în traducerea rusă se pot pierde unele nuanțe din textul românesc.

Substantiv cu aceeași rădăcină:

... dar el nu dădea nici un semn că *ar dori* să se apuce de lucru. P, 163.

... o mulțime pestriță îl părăsi urlînd de parcă *ar fi deraiat*. P, 556.

Но Джордже не проявлял никакого желания взяться за дело. П, 160.

... разношерстная толпа, крича и толкаясь, как, после крушения... П, 529.

De multe ori propozițiile impersonale cu valoare de potențial (*ar fi* + substantiv, adverb) se redau doar prin echivalentul substantivului românesc:

Ar fi o rușine să lăsăm pe Bulgaria să ne ia înaintea, C II, 136.

... *mi-ar face plăcere*... P, 397.

Какой позор, если нас обгонит Болгария... К, 268.

... с удовольствием... П, 380.

Construcția *cum ar fi*, urmată de o precizare, ilustrare, nu se redă niciodată prin condițional, ci prin *например, как, так называемый* ș.a.:

Există suficiente probleme... *cum ar fi*... problema lărgirii comerțului...

... măsuri cu caracter de masă *cum ar fi* Festivalul tineretului.

... имеется немало вопросов..., например вопрос о развитии торговли...

... такие массовые мероприятия, как фестиваль молодежи...

Unele cazuri se depărtează simțitor de structura originalului:

Cam asta *ar fi*.

Я кончил. Это всё. Как будто всё.

§ 9. Cercetarea echivalentelor condiționalului românesc în limba rusă ne îngăduie să ajungem la unele concluzii:

1. Condiționalul românesc, categorie gramaticală cu multiple valori, poate fi redat, în general, prin condiționalul rusesc, precum și prin indicativ, imperativ, gerunziu, infinitiv.

¹ În cadrul acestui articol nu ne referim la situația cînd redarea „liberă” a originalului impietează asupra exactității originalului. Cf.:

Poate că dacă *am merge* mai repede, *ar fi* mai bine. P, 468.

Не лучше ли нам прибавить шаг? П, 447.

Textul rusesc ar corespunde mai degrabă frazei: *ar fi mai bine să grăbim pasul*.

Schema alăturată ilustrează modalitățile de redare:

Valorile condiționalului	Modalități de redare în limba rusă						
	Condițional	Indicativ			Imperativ	Gerunziu	Infinitiv
		Prezent	Trecut	Viitor			
Optativ	+	—(+)	—	+	—	—	—
Verbe auxiliare de modalitate	+	+	+	+	—	—	—
Condițional	+	+	+	+	+	+	+
Condițional comparativ	—	+	+	+	—	+	—
Potențial	+	+	+	+	+	—	—
Prezumtiv	—	+	+	+	—	—	—

2. Condiționalul rusesc confirmă deosebirea structural-funcțională a sistemelor limbilor română și rusă. Limba rusă nu dispune de sistemul timpurilor la condițional. Numai contextul (și uneori semantica verbului) determină referirea acțiunii la trecut sau prezent (viitor).

3. Alegerea echivalentului rusesc depinde de factori obligatorii de structură (de pildă, imposibilitatea exprimării unei dorințe la trecut), dar și de stil, neobligatorii. Astfel, în comparație cu rusa, limba română manifestă o vădită preferință pentru exprimarea caracterului ipotetic al unor acțiuni prin condițional + subjonctiv: *nu știu ce-aș putea să spun* (fără ca prin aceasta să se îmbogățească conținutul comunicativ al construcțiilor respective), pe când rusa evită astfel de construcții, omițând auxiliarul de modalitate: *не знаю, что сказать*.

4. În limba română, rolul principal în redarea valorilor condiționalului îl joacă formele verbale, pe când în rusă cuvintele incidente, semantica verbului. Aceștia sînt în ultima instanță factorii care determină alegerea uneia din variantele posibile de redare a condiționalului românesc în limba rusă. Astfel, acolo unde în română caracterul ipotetic, de pildă, reiese din semantica verbului, sau din context, limba rusă va prefera uneori substantive cu același radical.

5. Există posibilități de a statornici concordanțe stabile în planul redării valorilor condiționalului.

Condiționalul românesc din propozițiile circumstanțiale comparative sau cel cu valoare de prezumtiv nu se va putea reda niciodată prin condiționalul rusesc, ci prin indicativ sau gerunziu.

Prezentul indicativ rusesc nu va putea să redea valoarea propriu-zisă de optativ (acțiuni dorite în viitor, neîndeplinite încă, în cazul că sînt realizabile), decît în cazul exprimării mai reverențioase a ezitării, incertitudinii.

Forme invariabile ale imperativului rusesc pot deveni echivalente ale condiționalului românesc în propozițiile subordonate condiționale (specifice limbii vorbite).

Gerunziul rusesc redă condiționalul românesc în propoziții condiționale, cînd subiectul subordonatei este același cu cel al regentei.

ЭКВИВАЛЕНТЫ РУМЫНСКОГО КОНДИЦИОНАЛИСА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Румынский кондиционалис можно передать при помощи русского условного наклонения, иногда изъявительным наклонением, реже повелительным наклонением, инфинитивом, дееспричастием.

Сопоставление румынского и русского условного наклонения свидетельствует об имеющемся различии в структурно-функциональной системе рассматриваемых языков. Русский язык не располагает системой времён в условном наклонении. Только контекст (и иногда семантика глагола) определяет, относится ли действие к прошедшему или к настоящему (будущему) времени.

В румынском языке круг значений условного наклонения обычно не находит выражение за пределами глагольных форм, в то время как в русском языке немаловажную роль исполняют вводные слова, семантика глаголов. Это, в конечном счёте, те факторы, от которых зависит выбор того или иного возможного варианта при передаче румынского кондиционалиса на русский язык. Там, где в румынском языке гипотетический характер, например, вытекает из семантики глагола или из контекста, русский язык предпочитает однокорневые существительные.

В заключении автор останавливается на возможности установления устойчивых соотносительных связей между данными неродственными языками при передаче значений кондиционалиса.

ÉQUIVALENTS DU CONDITIONNEL ROUMAIN EN RUSSE

(Résumé)

Pour traduire en langue russe le conditionnel roumain, on emploie le plus souvent le temps conditionnel même, quelquefois l'indicatif et bien plus rarement l'impératif, le gérondif ou l'infinitif.

A comparer le conditionnel roumain au conditionnel russe, on constate la différence structurale-fonctionnelle des systèmes des deux langues. La langue russe ne dispose pas d'un système de temps au conditionnel et seul le contexte (et parfois le contenu sémantique du verbe) déterminent le moment où se passe l'action: temps passé, présent ou futur.

En roumain, le rôle principal dans l'expression des valeurs du conditionnel est détenu par les formes verbales, alors qu'en russe ce sont les mots incidents, le contenu sémantique du verbe qui occupent la première place dans ce sens. Voilà les facteurs dont, en dernière instance, dépend le choix de l'une ou l'autre des variantes qui peuvent rendre le conditionnel en russe: là où en roumain le caractère hypothétique ressort du contenu sémantique du verbe ou du contexte, la langue russe choisira des noms ayant la même racine.

Pour finir, l'auteur met en évidence la possibilité d'établir sur le plan de la reproduction des valeurs du conditionnel des concordances stables entre ces deux langues, génétiquement et structuralement si différentes.

C. Terminologie lingvistică

DIN ISTORIA METALIMBII SLAVISTICII ROMÂNEȘTI

(I. Termeni pentru familia limbilor slave)

VICTOR VASCENCO

1. Sînt aproape două decenii de cînd savantul american Einar Haugen, făcînd o utilă distincție noțională, a pus în circulație doi termeni științifici, care, în scurt timp, au căpătat o răspîndire destul de largă: *metalanguage* 'metalimbă' (cf. fr. *métalangue*, germ. *Metasprache*, pol. *metajęzyk*, rus. *metajazyk* etc.), termen preluat din logică, și *metalinguistics* 'metalingvistică' (cf. fr. *métalinguistique*, germ. *Metalinguistik*, pol. *metalingwistyka*, rus. *metalingvistika* etc.)¹.

Primul se referă, după cum se știe, la acel limbaj „de rangul al doilea” pe care lingviștii îl folosesc în mod curent, ca instrument semiologic specializat, pentru a descrie limbile naturale, informaționale sau limba ca sistem, ca limbaj „de rangul întîi”. Este vorba, cu alte cuvinte, de un mod specific de exprimare a ideilor pe care îl întîlnim în cercetările de lingvistică, de un ansamblu de cuvinte și expresii cu valoare terminologică, care diferă adeseori de la o epocă la alta sau de la un curent științific la altul. Cel de-al doilea termen, în accepția pe care i-o conferă E. Haugen², vine să precizeze denumirea unui anumit domeniu de studii lingvistice, anume cercetările al căror obiect îl formează metalimba. Metalingvistica este în prezent, după cum se știe, o disciplină lingvistică pe cale de a deveni de sine stătătoare.

2. Evident, n-ar fi fost nevoie să adoptăm termenul *metalimbă*, dacă el n-ar fi adus nimic nou față de conceptul binecunoscut de *terminologie*. În realitate, noțiunea de metalimbă este cu mult mai largă, întrucît ea are în vedere nu numai sau, mai precis, nu atît inventarierea termenilor de specialitate sub

¹ Vezi E. Haugen, *Directions in Modern Linguistics*, în „Language”, 27, 1951, p. 211—222. Asupra valorii termenilor în discuție vezi, de asemenea: Eric P. Hamp, *A Glossary of American Technical Linguistic Usage*, Utrecht/Antwerp., 1957, s.v. (respectiv ed. rusă: *Slovar' amerikanskoj lingvističeskoj terminologii*, Moscova, 1964, s.v.); O. S. Achmanova, *Slovar' lingvističeskih terminov*, Moscova, 1966, s.v.; Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Varșovia, 1968, s.v.

² Un alt lingvist american, G. L. Trager, *The Field of Linguistics*, în *SIL Occasional Papers I*, Norman (Oklahoma), 1949, care a folosit pentru prima oară acest termen, i-a atribuit o valoare diferită de cea pe care o întîlnim la E. Haugen. Prin metalingvistică (ca parte componentă a macrolingvisticii), G. L. Trager înțelege semasiologia sau, mai precis, studiul raporturilor dintre limbă și factori extralingvistici ca gîndirea, societatea, cultura etc. Termenul este, așadar, polisemantic, iar dicționarele amintite mai sus consemnează ambele valori: sensul inițial (G. L. Trager) și cel de mai tîrziu (E. Haugen), singurul care ne interesează în lucrarea de față.

formă de liste, cît studiul complex al «funcționării» reale a terminologiei (inclusiv a termenilor compuși, a îmbinărilor de cuvinte și a expresiilor specifice) ca sistem.

Un asemenea studiu, ca și în cazul cercetărilor de limbă (consacrate limbajului «de rangul întâi»), poate releva sistemul metalimbii fie static, sincron (de ex., sub raport stilistic sau, eventual, normativ), fie evolutiv, diacronic, urmărind dinamica fenomenelor și legăturile dintre procese¹, ceea ce presupune în ultimă instanță explicarea acestora. Pe de altă parte, metalimba poate fi descrisă fie ca macrosistem, prin studii de sinteză (a căror realizare, în stadiul actual, destul de puțin avansat, al cercetărilor de metalingvistică, cel puțin românească, este destul de dificilă), fie sub formă de micro sisteme, înțelegînd prin aceasta studiul termenilor de bază aferenți diferitelor ansambluri de discipline (romanistică, slavistică etc.) sau niveluri ale limbii (vocabulary, sintaxă etc.).

În funcție de scopul pe care ni-l propunem în cercetarea de față (v. § 3), vom opta, în ambele situații prezentate mai sus, pentru cea de-a doua cale.

3. Slavistica românească, domeniu important al studiilor lingvistice (în același timp literare, istorice și culturale) din țara noastră, și-a format, în cursul celor aproximativ o sută de ani de afirmare ca știință, o metalimbă bogată și variată, capabilă să exprime cele mai diferite idei și noțiuni. În procesul constituirii ei în spiritul tradițiilor filologiei naționale și, în același timp, sub influența considerabilă a unor elemente eteroglotte, această metalimbă a marcat o evoluție ascendentă, însă sinuoasă și, firește, nelipsită de unele încercări mai puțin reușite, de unele creații efemere, care n-au „prins”.

Pentru înfățișarea acestui proces — care poate constitui, sub un unghi special, un aport modest la o viitoare istorie a slavisticii românești² — este necesar, credem, să adoptăm criteriul tematic, limitîndu-ne totodată la un singur domeniu, în cazul de față cel strict lingvistic. Printre cele mai uzuale elemente ale metalimbii slavistilor români, prezente în majoritatea lucrărilor de specialitate din trecut și de astăzi, figurează, de pildă, denumirea familiei limbilor slave, ca entitate lingvistică bine conturată, termenii pentru diferitele limbi slave vii, îndeosebi pentru acelea cu care româna a avut un contact nemijlocit, denumirile pentru slavonă, noțiune centrală a studiilor de filologie slavo-română etc.

În cele ce urmează ne vom rezuma să prezentăm — sub raportul formării, originii, răspîndirii și «funcționării» sale diacronice — primul grup de termeni, privind familia limbilor slave, pentru a aborda cu un alt prilej alte probleme. Ca metodă, vom folosi compararea, prin selecție, a metalimbii unor lucrări reprezentative din diferite epoci, a căror listă poate fi găsită la sfîrșitul articolului de față.

¹ Asupra acestei trăsături a studiilor diacronice vezi: C. P o g h i r c, *Note asupra cauzalității în limbă*, „Probleme de lingvistică generală”, vol. V (1967), p. 7—14; G. M i h ă i l ă, *Cu privire la evoluția conceptului saussurian de „sincronie” și „diacronie” în lingvistică*, în același vol., p. 49—68.

² În această privință, o contribuție substanțială a adus, sub diferite aspecte, G. M i h ă i l ă. Vezi, de ex.: Rsl., IV (1960), p. 5—31; Rsl., VI (1962), p. 209—218; Rsl., XII (1965), p. 235—239 și 259—280; Rsl., XIII (1966), p. 37—52; Rsl., XIV (1967), p. 471—474; Rsl., XVI (1968), p. 193—225.

4. Denumirile de familii de limbi sau ramuri de limbi, folosite curent în lingvistica românească actuală, sînt formate, în majoritatea lor, prin derivare cu sufixe și au la bază, de cele mai multe ori, un model francez [simplu, ca formație, de ex., (*langues*) *romanes*, sau compus: (*langues*) *indo-européennes*]. Sub raportul structurii fonetice, deci strict formal, aceste sufixe se împart în două grupe distincte. Pe de o parte, ne întîmpină formații în *-ian* ~ *-en(e)*, *-ean* ~ *-en(e)*, *-an* ~ *-an(e)*: (*limbi*) *indiene*, *iraniene* și *indo-iraniene* sau *ariene*, *anatoliene*, *abisiniene* sau *etiopiene*, *ibero-caucaziene*, *dravidiene*, *indoneziene*; *indo-europene*; *chino-tibetane*, *africane*; iar pe de alta, formații în *-ic* ~ *-ic(e)*, sufix de origine latino-romanică (ca și *-ian* < fr. *-ien*)¹: *indo-iranice*, dublet morfologic (v. mai sus *indo-iraniene*), *baltice*, *germanice*, *celtice*, *italice*, *toharice*, *balcanice*, *romanice*, *gaelice*, *britonice*; *semito-hamitice*, *ugro-finice*, *mongolice* ș.a.².

În afara acestui sistem rămîne termenul (*limbi*) *slave*, care nu se formează cu nici unul din sufixele amintite și în genere nu conține în structura sa morfematică vreun sufix (*-e*, după cum se știe, este desinență de plural). Faptul surprinde cu atît mai mult, cu cît în limba română sînt afixate, căpătînd prin analogie un morfem de tipul celor de mai sus, chiar unele denumiri al căror prototip aloglot este un primitiv, de ex., (*limbi*) *romanice*³; comp. fr. (*langues*) *romanes*: *roman-*, radical, + *-e*, desinență de gen, + *-s*, desinență de număr. Nu este lipsit de interes, sub raportul productivității acestui morfem, faptul că tot cu ajutorul lui *-ic* s-a format un termen recent, *turcic*: *limbi turcice*, *familia limbilor turcice*⁴ (sinonim al compusului *turco-lătare*: *limbi turco-lătare*, *familia limbilor turco-lătare*), pe care DLRM și lucrările curente de lingvistică generală nu-l consemnează (poate fi întîlnit, însă, în metalimba studiilor de orientalistă, de ex. la Vladimir Drimba, în SCL, XIX (1968), 1, p. 35 și urm.), iar în metalimba unor cercetători reapare *dacică*⁵ în locul lui *dacă*, termen general în lingvistica de azi.

Înainte de a propune o explicație a încetățenirii (și nu a originii, care e evidentă) lui *slave*, ca termen pentru familia de limbi în discuție, precedat în metalimba slavisticii românești de alte formații, astăzi arhaice, vom trece în revistă, cronologic, sinonimele mai vechi ale acestei denumiri.

5. În secolul trecut, prin deceniul al șaselea, singurul termen care circula cu această valoare ('slave': *limbi slave*) era *slavon*, *-e*, preluat sub raport formal din franceză (comp. fr. *slavon*). Îl întîlnim la B.P. Hasdeu, primul nostru slavist, care îl folosește adeseori ca determinant pe lîngă termeni ca

¹ Despre sufixele *-ian*, *-ean*, *-an*, *-ic*, v. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 344—345, 354.

² Termenii au fost excerptați din *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. prof. A. I. Graur, ed. a II-a, București, 1965, p. 237—255.

³ Etimologia care i se dă acestui termen în DLRM, s.v. *romanice* („fr. *romanique*”), este, fără îndoială, fantezistă, căci în limba franceză nu există un asemenea termen cu acest înțeles.

⁴ Vezi, de ex., *Dicționar enciclopedic român*, vol. IV, București, 1966, s.v. *turcic*.

⁵ Această formă poate fi întîlnită, azi, de ex., la I. I. Russu, *Limba dacică „reconstruită” din română* (În legătură cu cartea lui G. Reichenkron), în CL, an. XIII (1968), nr. 2, p. 347—354. Înlocuirea lui *dacă* cu *dacică* se explică, pare-se, prin tendința de a evita raportul de omonimie dintre *dacă*, adjectiv și substantiv, pe de o parte, și *dacă*, conjuncție, pe de alta (G. Mihală, comunicare orală).

dialepte, graiuri, limbi (considerați de el sinonimi, cu sensul de 'limbi'). Astfel în perioada ieșeană, Hasdeu se oferă, într-o înștiințare apărută în „Foaea de istoria română” din 1839, să traducă în vederea publicării în această revistă orice document scris în limbile „franceză, germană, italiană, spaniolă, engleză latină, elină și în toate *dialeptele slavone*” (subl. n.) [12]¹. În aceeași revistă și în același an, Hasdeu face o paralelă între limbile bulgară și română în următorii termeni: „Limba bulgară, desbinându-se de toate *graiurile slavon* (subl. n.) fără deosebire, se apropie mult de acea română atât în privirea etimologică cât și chiar în a gramaticiceștei alcătuirii. Astfel, de pildă, între toate dialeptele Europei, numai România și Bulgaria păstrează, nu zic, întrebuințare: articolelor (însușire a graiurilor romane cu totul străină *limbilor slavon* [subl. n.]), ci pînă și punerea sa la coada cuvintelor...” [12; 31—32].

Tot la Hasdeu întîlnim *limba slavonă* cu o valoare pe care acest termen nu-l mai are în slavistica modernă: „Cîntecul de față poate arăta la iveală, fi cit de puțin, și apropierea bulgarei de limba noastră, și depărtarea sa de acea *slavonă*” (subl. n.) [12; 31—32]. Este vorba, fără îndoială, de o valoare colectivă: 'limbi slave' sau 'Slavia' ca domeniu lingvistic (comp. 'Romania ca echivalent noțional pentru limbile romanice) și nu de sensul actual pe care îl are *slavona* 'limba slavă bisericească și literară care s-a dezvoltat în Rusia, Serbia și Bulgaria din vechea slavă'. Prin *slavonă*, Hasdeu înțelegea, așadar *limbi (dialepte, graiuri) slave*, termenul fiind un echivalent al lui *slavă* de mai târziu (comp. expresia *în slavă* 'în limbile popoarelor slave')².

Despre *limbi slavone* și *limba slavonă* 'slavă, limbi slave' nu se amintesc în dicționarele noastre explicative mai vechi, apărute între 1897 și 193 (Tiktin [23], Șăineanu [22], Candrea [8]). Valoarea în discuție este înregistrată cu întârziere, de-abia în DLRM (1958) [1], care menționează, pe bună dreptate, că *slavon* cu sensul 'slav' este în prezent învechit.

6. Ceva mai târziu, în deceniul al optulea al secolului trecut ne întîmpinăm un nou termen, care avea să se mențină în metalimba slavisticii românești pe atunci în formare³, timp destul de îndelungat: *slavic*. Este o perioadă cînd Hasdeu renunță la expresiile sale mai vechi, *dialepte* și *graiuri slavone*, pentru a vorbi de *dialecte* și *graiuri slavice*, formațiile în *-ic* extinzîndu-se și asupra altor denumiri de limbi (de ex., *dacică*; comp., în limba actuală, *dacă*). Polon: pe care o învățase încă în liceu, este, după părerea lui Hasdeu, „*dialect slavica* (subl. n.) cel mai greu” [16], iar asemănările dintre *dacă* și *slavă* fac, cu cîtiva ani mai târziu, să-și pună următoarea întrebare: „Limba dacică fiind de aceeași tulpină indo-europeă ca și graiurile german, grec, latin, persian, *slavic* (subl. n.) etc., oare nu se poate întîmpla foarte lesne ca o zicer oarecare să fie comună sub aceeași formă la două sau mai multe din acest

¹ Cifrele incluse în paranteze drepte indică lucrarea corespunzătoare din lista de izvoare a la sfîrșitul articolului și, acolo unde e cazul, — după punct și virgulă — pagina respectivă.

² Pentru *slavonă*, în accepția actuală a acestui termen, Hasdeu s-a folosit, după cum voi arăta cu alt prilej, de formații ca *limba slavica* (a nu se confunda, în terminologia propusă de el cu *limbi slavice*; v. mai jos) sau *slavo-ecclesiastica*.

³ Este vorba de perioada cînd filologia slavo-română se constituie ca știință: deceniile 7—ale secolului al XIX-lea (vezi G. Mihăilă, *Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales*, în Rsl. XVI (1968), p. 214

vere primare, după cum *nasum* latin nu se deosebește de *Nase* german?" [15; 274].

Termenul în discuție poate fi întâlnit, la același savant, și în componența altor sintagme metalingvistice: *formă slavică*, *limbistică slavică*. Combătând ideea originii slave a dacilor, Hasdeu atrage atenția asupra concluziilor greșite pe care le poate genera simpla asemănare a unor cuvinte din limbi diferite: „Forma dacică ar putea să fie pe deplin aceeași cu forma *slavică* (subl. n.), fără să urmeze de aci că dacii au fost slavi...” [15; 274]. În aceeași lucrare, de unde a fost extras și citatul de mai sus, consacrată istoriei critice a românilor din Muntenia în evul mediu, Hasdeu se oprește asupra fondatorilor slavisticii ca disciplină lingvistică, arătând că „lui Dobrovski și lui Schaffarik nemini nu li poate contesta scepstrul de regi ai limbisticii și arheologiei *slavice*” (subl. n.) [15; 39]. La Hasdeu, posibilitățile de îmbinare a acestui termen cu alte cuvinte sînt de fapt nelimitate, ceea ce reiese din apariția lui în sintagme care depășesc adeseori sfera propriu-zisă a metalimbii: *arheologie slavică* (vezi mai sus), *știință slavică modernă* [15; 125], *origine slavică* [14; 4] etc.

Acest mod de exprimare se transmite, firește, și oamenilor de știință, filologi sau lingviști, din generația următoare, care au preluat de la Hasdeu nu numai problematica cercetărilor sale filologice (sau istorice), ci și, în bună parte, clișeele metalingvistice ale marelui lor înaintaș. Îl avem în vedere, în primul rînd, pe Ioan Bogdan, care „călcînd pe urmele d-lui Hasdeu în studiul limbilor slave”, după cum singur o recunoaște în prefața primului volum de cronici, folosește pentru un timp, cu deosebire în deceniul al nouălea, o serie de termeni creați de promotorul studiilor slavo-române, inclusiv expresia *limbi slavice*. Într-o scrisoare din perioada vieneză, Ioan Bogdan i se adresează lui B.P. Hasdeu cu următoarele cuvinte: „Doream să vă întreb, cum ați crede D-voastră că ar trebui să încep studiile de limbi *slavice* moderne (subl. n.) și de slavistică în general” [4]. În aceeași perioadă, Ioan Bogdan folosește sintagme ca *etnografie slavică*, *antichități slavice* [4], iar Ilie Bărbulescu, un alt discipol al lui Hasdeu (și, în același timp, al lui Ioan Bogdan), scrie pe la începutul secolului nostru, în spiritul aceleiași mod de exprimare, note critice despre *studiile slavice* [2] de la Facultatea de litere din București.

Dintre filologii români de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru Lazăr Șăineanu și I. A. Candrea, ambii, discipoli ai lui Hasdeu, sînt, pare-se, cei mai consecvenți în folosirea, timp de aproape cinci decenii, a acestui termen. În cunoscuta sa istorie a filologiei române, apărută la finele veacului al XIX-lea, L. Șăineanu îl caracterizează pe Hasdeu drept savant „care cunoaște profund *limbile slavice* (subl. n.) și romanice...” [21; 49], pentru a menține apoi expresia, s.v. *slavic*, în toate edițiile dicționarului său explicativ [22]. Același lucru se poate spune și despre I. A. Candrea, care, de ex., își intitulează un articol „Elemente române în limbile *slavice*” (subl. n.) [7], iar ca lexicograf îl explică pe *slavic* [8] prin intermediul lui *slav*, fără a-l însoți de indicația *inv.* (dovadă că nu-l simțea învechit), pe care o găsim de-abia în DLRM [1].

Deși în metalimba slavisticii românești de azi, și nu numai în slavistică, termenul *slavic* nu se mai întâlnește, apariția lui este posibilă, ocazional, și, pînă la un punct, motivată, dacă ne gîndim că numeroase denumiri de familii

de limbi, sau limbi luate izolat, sînt formate cu *-ic*, productiv și în prezent (v. mai sus § 4). Firește, un rol important îl joacă în această privință și contextul, care poate explica, pe baza unei finalități stilistice, înțietatea ce poate fi acordată întîmplător unui asemenea termen, azi învechit, într-un text în care expresia curentă este cea de *limbi slave*. E cazul, bunăoară, a unui fragment dintr-o lucrare recentă în care C. Poghirc, referindu-se la limbile cunoscute de Hasdeu, scrie: „Încă de la primele sale lucrări, Hasdeu afirma că cunoaște în afară de slava veche, toate *dialectele slavice* (subl. n.), și lucrările sale dovedesc cu prisosință adevărul acestei afirmații”¹ (de notat că expresia nu este redată cu litere cursive și nici nu figurează între ghilimele). *Limbi slavice* mai poate fi semnalat azi, incidental, în vorbirea orală a persoanelor instruite din generațiile mai vechi, care firește nu sînt filologi sau istorici, și chiar a unor lingviști pentru care româna nu este limbă maternă².

7. Al treilea și ultimul termen este cel actual: (*limbi*) *slave*. Ne întîmpină pentru întia oară într-o asemenea sintagmă, dacă nu ne înșelăm, la Ioan Bogdan, în ultimul deceniu al secolului trecut, cînd tînrul savant devine titularul primei noastre catedre de slavistică, pentru a-l întîlni apoi în toate lucrările sale de mai tîrziu. Este vorba, în speță, de „lecția introductivă la cursul de limbile *slave* (subl. n.), inaugurat acum trei ani la Universitatea din București” [5], adică în 1891, prelegere care apare după puțin timp, în 1894, sub formă tipărită. Expresii ca *etnografie slavică* sau *antichități slavice*, întîlnite în metalimba lui Bogdan din perioada studiilor sale în Austria și datorate desigur lui Hasdeu, cedează acum locul unor sintagme ca *studii slave* [5] sau, chiar ceva mai înainte, *paleografie slavă* [4]³.

Ani la rînd, termenul (*limbi*) *slave* circulă în lingvistica noastră paralel cu formația mai veche, (*limbi*) *slavice*. În deceniul al zecelea al secolului trecut, în timp ce Ioan Bogdan vorbește de la catedră despre *limbi slave*, L. Șăineanu sau I.-A. Candrea continuă, după cum am văzut mai sus, să folosească curent în lucrările lor expresia *limbi slavice*. Fenomenul poate fi întîlnit, în primul deceniu al secolului nostru, chiar în metalimba unuia și aceluiași lucrări de specialitate, de ex. la Ilie Bărbulescu, care se referă la *limbi slave* într-un articol consacrat ... *studiilor slavice* [2] (v. și [3]). Asemenea fluctuații se transmit inevitabil și stilului administrativ al limbii comune. Astfel, într-o înștiințare din 1891, Ministerul cultelor și instrucțiunii publice de pe atunci îi aduce la cunoștință lui Ioan Bogdan că este numit „profesor suplinitor la catedra vacantă de limbile *slavice* ...” (subl. n.) din București; același minister îl numește cu un an mai tîrziu „profesor cu titlu provizoriu la catedra de limbile *slave* ...” (subl. n.), iar după alți trei ani, în 1895, îl încunoștințează că a fost numit „cu titlu definitiv la catedra de limbile *slavice* (subl. n.) de la facultatea de litere ...”⁴.

¹ Vezi Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu lingvist și filolog*, București, 1968, p. 151.

² Am înregistrat termenul în Suedia, la Land (1967), într-un context în care se vorbea despre *limbi romanice și germanice* (de unde, probabil prin analogie, și *limbi slavice*).

³ Trebuie menționat, însă, că o sintagmă de acest tip, de ex. *hrisoave slave*, poate fi întîlnită încă la Hasdeu [13], care folosește termenul, sub forma *slav*, extrem de rar și în nici un caz într-o ambinare ca *limbi slave*.

⁴ Înștiințările sînt reproduse în Rsl, XIII (1966), fiind inserate între p. 280 și 281.

În perioada dintre cele două războaie mondiale se observă o precumpănire evidentă în circulația termenului neologic. Îl întâlnim curent la Th. Căpițan, în studiile sale consacrate „... elementelor românești din limbile slave (subl. n.) meridionale” [10] și raporturilor lingvistice slavo-române [9], la P. Cănel [6], discipol al lui Ioan Bogdan și succesor al acestuia la catedra de slavistică din București, ș.a. Termenul devine uzual și în limbajul istoricilor slaviști, de ex. la P.P. Panaitescu, care începe să-l folosească încă din deceniul al treilea al secolului nostru [18].

De menționat că în metalimba fruntașilor actuali ai lingvisticii românești, slaviști sau neslaviști, dar inevitabil preocupați într-o formă sau alta de relațiile slavo-române (regretatul acad. E. Petrovici, acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Rosetti, acad. Al. Graur), singurul termen care poate fi întâlnit, încă din primele lucrări, este (*limbi*) slave [19], [17], [20], [11]. Constatarea este valabilă, firește — având în vedere prestigiul și influența multilaterală pe care au exercitat-o și continuă s-o exercite, inclusiv sub raport terminologic, reprezentanții de frunte ai științei noastre, amintiți mai sus, — și pentru generația următoare a slaviștilor români, cit și pentru specialiștii din generația tinăra.

8. Constatăm, asadar, că în exprimarea noțiunii de ‘limbi ale popoarelor slave, familia limbilor slave’ se disting mai multe perioade: prima (deceniile 6—7 ale secolului trecut), când se folosește, pentru scurt timp, denumirea *limbi slavone*; a doua (deceniile 8—9 ale aceluiași secol), marcată prin introducerea unei noi denumiri: *limbi slavice*; a treia, cu caracter de tranziție (ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primele trei decenii ale secolului al XX-lea), caracterizată prin circulația paralelă a expresiei mai vechi, *limbi slavice*, și a celei neologice, *limbi slave*, apărute încă la finele secolului trecut, și, în sfârșit, a patra (din deceniul al patrulea pînă în prezent), când se impune definitiv sintagma terminologică *limbi slave*. Toți termenii în discuție, inclusiv ultimul, s-au format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

De remarcat că, pe de o parte, pot fi semnalate expresii sinonime în metalimba unuia și aceluiași lingvist în perioada diferite (de ex., *limbi slavone* și *limbi slavice* la B.P. Hasdeu, *limbi slavice* și *limbi slave* la Ioan Bogdan) sau chiar în aceeași perioadă și în același context (de ex., la Ilie Bărbulescu), iar, pe de altă parte, că una și aceeași expresie poate caracteriza constant modul de exprimare al cutărui sau cutărui lingvist, fiind unicul mijloc pentru redarea noțiunii respective (comp. *limbi slave*, folosită consecvent de acad. Iorgu Iordan ș.a.).

O explicație a alternării celor trei termeni în metalimba slavisticii românești și, în general, a lingvisticii noastre, constă, credem, în următoarele. Primul termen, (*limbi*) slavone, introdus de Hasdeu, nu s-a putut menține prea mult timp datorită faptului că prin slavonă a început să se înțeleagă, sub influența modelului francez (*le slavon*), o anumită limbă slavă, slava literară dezvoltată din vechea slavă, și nu orice limbă slavă sau, cu atât mai mult, întreaga familie a limbilor slave. De acest inconvenient, probabil, și-a dat seama însuși Hasdeu, care, după cîteva decenii, pune în circulație, tot el, un nou termen: (*limbi*) slavice. În concurența, destul de îndelungată,

dintre *slavic*, formație românească (din *slav* + suf. *-ic*), și *slav*, cuvânt împrumutat, a învins pînă la urmă cel de-al doilea termen, datorită probabil scurtimii și, deci, comodității vehiculării lui atît în metalimbă, cît și în limbajul curent (comp. încetățenirea în limba română a formelor scurte, în *-ie*, de tipu *confecție*, față de cele lungi în *-iune*¹, sau tendința de răspîndire, în limba actuală, a unor forme scurte ca *toponim*² în opoziție cu cele lungi, de origine adjectivală, în *-ic*), fapt sprijinit, fără îndoială, de un factor extern: prestigiul prototipului francez, *slave* (*langues slaves*), știut fiind că în formarea terminologiei noastre științifice din cea de-a doua etapă, modernă, influența franceză a jucat un rol precumpănitor³.

S-ar putea obiecta că, în cazul unor termeni asemănători, de ex., *romani* (*limbi romanice*) s-a impus forma lungă, în *-ic*, deși în franceză denumirea respectivă este o formă scurtă, *roman* (*langues romanes*). Obiecțiunea nu poate rezista însă: limbile neolatine nu puteau fi denumite în română decît prir intermediul unei forme afixate, recte *romanice*, întrucît rom. *roman*, la care s-ar fi apelat ca termen lingvistic⁴, era „ocupat” noțional, avînd, după cum se știe, un alt înțeles (‘propriu Romei antice sau Imperiului roman’; comp. de ex., *drept roman*), distincție pe care o face de altfel și limba franceză, însă cu alte mijloace (comp. opoziția *roman*, *langue romane* / *romain*, *droit romain*). Or, în cazul termenilor *slav*, *slavic*, de fapt simple dublete morfologice⁵, nu se pune problema unei asemenea diferențieri și, în consecință, a învins forma scurtă, neafixată.

Din rîndurile de mai sus, consacrate cercetării unui grup restrîns de termeni, se desprinde, în sfîrșit, următoarea constatare (pe care vom încerca să o ilustrăm, în alt loc, cu date noi): în formarea metalimbii slavistici românești cu deosebire a terminologiei de specialitate (care aparține, în egală măsură lingvisticii noastre în genere), un rol de primă însemnătate l-a jucat B.P. Hasdeu. Acest titan al cugetării enciclopedice din România a fost nu numai întiiul nostru slavist, ci și creatorul primilor termeni românești de slavistică; acești termeni, chiar dacă n-au rezistat vremii, rămîn o mărturie a eforturilor, depuse în continuare de mai multe generații de lingviști, în vederea dezvoltării și perfecționării metalimbii, bogate și destul de precise, de care dispunem azi.

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme românești din anul 1862*, în SCL, I, fasc. 1, 1950, p. 57—78 (vezi, de asemenea, recenzia aceluiași autor la dicționarul lui S.I. Ōzegov, în SCL, I, fasc. 1, 1950, p. 102); G. Brîncuș, *Un glosar juridic din 1815*, în LR 1955, 6, p. 29; Luiza și Mircea Seche, *Un procedeu de individualizare a personajelor în opera satirică a lui I.L. Caragiale*, în LR, 1956, 6, p. 60—70.

² Forma *toponim* poate fi întilnită, de ex., la E. Petrovici, *Toponime slave în *-ish-ica pe teritoriul României*, în CL, an. XIII (1968), nr. 2, p. 193—199, sau la Ciceron Poghîric, *op. cit.*, p. 159.

³ N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 125.

⁴ Încercarea lui Hasdeu de a pune în circulație termenul (*graiuri*) *romane* ‘limbi romanice’ (pe care l-am amintit mai sus într-un citat, v. § 5), n-a fost, după cum se poate constata astăzi, încununată de succes.

⁵ Comp., în metalimba actuală, *indo-iraniene* și *indo-iranice*, amintite mai sus (v. § 4), unu din cele două dublete fiind, evident, inutil.

LISTĂ DE IZVOARE

- [1] Academia R.P. Române, Institutul de lingvistică din București, *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- [2] Ilie Bărbulescu, *Studii slavice la Facultatea de litere din București. Note critice*, București, 1902.
- [3] Ilie Bărbulescu, *Memorii de studii, titluri și publicații, prezentate pentru obținerea Catedrei de limbile slave de la Universitatea din Iași*, București, 1905.
- [4] Ioan Bogdan, *Scrisori către B.P. Hasdeu, 1887—1889* (publicate de Valentin Gr. Chelaru sub formă de anexă la studiul său, *Ioan Bogdan și școala istorico-filologică a lui B.P. B.P. Hasdeu. Pe marginea unor documente inedite*, în *Rsl*, XIII (1966), p. 264—269).
- [5] Ioan Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894.
- [6] P. Cănel, *Introducere la filologia și lingvistica slavo-română*, București, 1938.
- [7] I. -A. Candrea, *Elemente române în limbile slave*, în „*Noua Revistă Română*”, 1900, nr. 9, p. 399—409.
- [8] I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (*Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, Partea I, București, 1931).
- [9] Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în „*Dacoromania*”, an. III (1922—1923), Cluj, 1924, p. 129 și urm.
- [10] Theodor Capidan, *Elementele sud-slave în limba română și elementele românești din limbile slave meridionale*, în „*Limbă și cultură*”, București, 1942, p. 227—242.
- [11] Al. Graur, [Recenzie]: A. Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić, poète ragusain de la fin du XVI-e siècle. I: Phonétique*, Paris, Champion, 1928, în „*Viața Românească*”, an. XXII (1930), nr. 6, p. 328.
- [12] B.P. Hasdeu¹, în „*Foaie de istorie română*”, 1859, p. 31—32.
- [13] B.P. Hasdeu, în „*Arhiva istorică a României*”, nr. 1, din 8 august 1864 (apud Valentin Gr. Chelaru, *op. cit.*, p. 255).
- [14] B.P. Hasdeu, în „*Columna lui Traian*”, 1870, nr. 1, p. 4.
- [15] B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor din Muntenia în secolul al XIV-lea*, în „*Columna lui Traian*”, 1872, nr. 1 (111), 34, p. 274.
- [16] P. Hasdeu, în „*Revista Nouă*”, 1888, 15 aprilie.
- [17] Iorgu Iordan, *Distongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e, Iași*, 1920.
- [18] B.P.P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, în „*Buletinul Comisiei istorice a României*”, vol. VII, București, 1928.
- [19] E. Petrovici, *Srb. grăjati „a vorbi”, din rom. „a grăi”*, în „*Dacoromania*”, an. VII (1931—1933), București, 1934, p. 179—181.
- [20] Al. Rosetti, *Istoria limbii române, III. Limbile slave meridionale*, București, 1940 (ediții revăzute și adăugite: 1950, 1954, 1962, 1964, 1968).
- [21] Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892 (ed. a II-a, 1895).
- [22] Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, ed. a VI-a, 1929 (prima ediție, 1896).
- [23] H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. III, București, 1912.

Noiembrie, 1968.

¹ Referirile la lucrările lui B.P. Hasdeu de sub nr. 12, 14, 15 și 16 se fac după Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 153, 154, 159, 189 (de unde au fost extrase și citatele respective).

ИЗ ИСТОРИИ МЕТАЯЗЫКА РУМЫНСКОЙ СЛАВИСТИКИ

(I. Термины, служащие для обозначения славянской семьи языков)

(Резюме)

Исходя из предпосылки, что история метаязыка, по-видимому, так же необходима, как и история языка, автор ставит перед собой цель проанализировать в рамках данной статьи диахроническую эволюцию одной из микросистем метаязыка румынской славистики — терминов, служащих для обозначения славянской семьи языков.

Сопоставив метаязык наиболее показательных трудов по румынской славистике, написанных в разные эпохи (соответствующий список дан в виде приложения к статье), автор приходит к выводу, что с точки зрения обозначения вышеуказанного понятия выделяется несколько периодов: первый период (50—60-е гг. прошлого столетия), когда в течение довольно короткого отрезка времени используется наименование *(limbi) slavone*; второй период (70—80-е гг. того же века), характеризующийся введением новой формы: *(limbi) slavice*; третий, переходный, период (последнее десятилетие XIX века и первые три десятилетия XX века), отличающийся параллельным функционированием двух терминологических слово-сочетаний, старого и нового: *(limbi) slavice* и *(limbi) slave* и, наконец, четвертый период (начиная с 40-х годов до настоящего времени), когда синтагма *(limbi) slave* становится общеупотребительной.

Все указанные термины появились во второй половине прошлого столетия, причем *(limbi) slavone* и *(limbi) slavice* встречаются впервые в метаязыке сочинений Б. П. Хашдеу, первого румынского слависта, а *(limbi) slave* пустил в оборот Иоан Богдан.

Автор статьи указывает причины чередования указанных дублетов и укоренения современной общеупотребительной формы: *(limbi) slave*.

QUELQUES ASPECTS DE L'HISTOIRE DE LA MÉTALANGUE CHEZ LES SLAVISTES ROUMAINS

(I. Termes propres à la famille des langues slaves)

(Résumé)

En partant de la prémisse qu'une histoire de la métalangue est tout aussi nécessaire que l'histoire de la langue même, l'auteur se propose d'analyser, dans les limites du présent article, l'évolution diachronique subie par l'un des éléments du micro-système de la métalangue chez les slavistes roumains: les termes désignatifs de la famille des langues slaves.

En comparant la métalangue de certains travaux représentatifs de différentes époques (dont la liste est donnée en annexe à la fin de l'article), l'auteur constate qu'on peut distinguer, dans la manière d'exprimer cette notion, trois périodes: la première (VI-e et VII-e siècles du siècle passé), lorsque, pour peu de temps, on a employé la dénomination de *(limbi) slavone* „(langues) slavones”; la seconde (VIII-e et IX-e siècles du même siècle), marquée par l'introduction d'une nouvelle dénomination, celle des *(limbi) slavice* „(langues) slaviques”; la troisième période, époque de transition, (dernière décennie du XIX-e siècle et premières trois décennies du XX-e siècle), qui se caractérise par la circulation parallèle de l'expression plus ancienne: *(limbi) slavice* „(langues) slaviques” et du néologisme *(limbi) slave* „(langues) slaves”, cette dernière expression étant apparue dès la fin du XIX-e siècle; pour finir, une quatrième période (qui dure depuis la IV-e décennie de ce siècle jusqu'à présent) lorsque s'établit définitivement le syntagme terminologique des *(limbi) slave* „(langues) slaves”.

Tous ces termes, y compris le dernier, ont fait leur apparition durant la seconde moitié du XIX-e siècle; en effet, les dénominations de *(limbi) slavone* „(langues) slavones” et *(limbi) slavice* „(langues) slaviques” apparaissent pour la première fois chez B.P. Hasdeu, le premier slaviste roumain, et le terme de *(limbi) slave* „(langues) slaves” se trouve employé pour la première fois dans les travaux de cet autre slaviste roumain, Ioan Bogdan.

L'auteur propose une explication de l'alternance des trois doublets et de l'adoption, semblait-il, définitive de la forme actuelle: *(limbi) slave* „(langues) slaves”.

D. DIALECTOLOGIE

FORMELE CAZUALE NOMINALE ÎN LIMBA BULGARĂ

STOJKO STOJKOV

I.

1. Una dintre trăsăturile caracteristice ale sistemului nominal al limbii bulgare, prin care aceasta se deosebește în mod esențial de toate celelalte limbi slave, este pierderea formelor cazuale la substantive și adjective.

2. În limba bulgară literară (limba standard) procesul pierderii formelor cazuale nominale este dus pînă la capăt; de aceea se poate afirma în mod categoric că astăzi nu există astfel de forme¹. Cazurile izolate de aglomerativ² la numele de persoane sau la denumiri ale gradelor de rudenie de genul masculin, ca *Ивана, Стояна, Пемпа, Костоса, Пемпова, Тодорова, сина, братя, вуйча, дяда, чича* etc., întâlnite la unii scriitori contemporani, ca G. Karaslavov, H. Radevski și alții, sînt marcate stilistic, fiind proprii numai limbii literaturii artistice, care, după cum se știe, se deosebește în mod esențial de limba literară.

În urmă cu cîteva decenii, formele de aglomerativ la numele de persoană masculine se foloseau destul de frecvent în limba bulgară literară. Cu toate că norma literară era obligatorie, acestea se întâlneau însă cu precădere în limba scrisă.

Procesul de pierdere a formelor de aglomerativ la substantivele masculine în limba bulgară literară se explică, pe de o parte, prin trecerea de la sintetism la analitism, iar pe de altă parte, prin cauze extralingvistice. În primul rînd, trebuie avută în vedere participarea tot mai activă a femeii la viața social-politică și culturală. Faptul acesta a avut urmări pe plan lingvistic, în sensul că s-a produs un amestec al formelor de aglomerativ de la numele personale ale bărbaților cu formele numelor personale ale femeilor. Astfel, în îmbinări ca *къща на Стефана Бобчева, молба от Цветана Тодорова, видях Кирила Костова* etc. nu este clar dacă persoana denumită reprezintă un bărbat, *Стефан Бобчев, Цветан Тодоров, Кирил Костов*, cu nume în nominativ, sau o femeie, *Стефана Бобчева, Цветана Тодорова, Кирила Костова*, cu nume la cazul general. E interesant de subliniat că, după unii lingviști din generația

¹ Avem în vedere existența formală a categoriei gramaticale a cazului, exprimată prin desinențe și nu prezența unor forme lexicalizate ca *няма мѣра, няма срама, за права бѣга* etc. sau adverbе ca *бѣглади, зоре, хѣдом*, etc.

² Prin termenul de „aglomerativ” înțelegem forma cauzală opusă nominativului care a preluat toate celelalte funcții cazuale. Pe plan sintactic, aglomerativul este obiect (*casus obiecti*), iar nominativul subiect (*casus subiecti*).

mai vechе, ca St. Mladenov sau A. Teodorov-Balan, limba bulgară literară păstrează forme cazuale de acuzativ la numele personale și la termenii privind gradele de rudenie masculine¹. În ultima vreme, alți lingviști și gramaticieni, ca L. Andrejčin și St. Stojanov, subliniază însă că în locul formei de aglomerativ în -a la substantivele masculine „în limba vorbită în mod obișnuit, iar în limba scrisă destul de frecvent, se folosește nominativul”² sau că „aceste forme nu se mai supun normelor limbii literare”³. I.S. Maslov menționează că pentru limba bulgară literară de la mijlocul secolului al XX-lea „forma de acuzativ este incontestabil un arhaism. În toate cazurile, pentru limba bulgară literară forma generală reprezintă exprimarea normală”⁴.

3. În graiurile bulgare situația formelor cazuale este mai complicată decât în limba literară. În general, se poate afirma că procesul de pierdere a formelor cazuale este cu mult mai înaintat, deși se găsește acum în stadii diferite, datorită evoluției inegale a graiurilor. În unele graiuri bulgare formele cazuale au dispărut complet, în altele se păstrează la un număr limitat de substantive, și, în sfârșit, în al treilea grup, ele se păstrează numai la anumite categorii de substantive.

Pentru stabilirea formelor cazuale existente în graiurile bulgare în actuala lor etapă de dezvoltare, în cercetarea de față au fost luate în considerare, aproape exclusiv, numai materiale inedite, adunate în ultimul deceniu. O parte dintre aceste date se află în *Arhiva Atlasului Lingvistic Bulgar* de la Institutul de limbă bulgară al Academiei de științe. Altele sînt extrase din lucrările de diplomă păstrate în Arhiva de dialectologie a catedrei de limbă bulgară a Facultății de filologie slavă de pe lângă Universitatea „Kliment Ohridski” din Sofia. În sfârșit, o altă parte reprezintă rezultatul cercetărilor noastre proprii. Din lucrările publicate am folosit numai următoarele materiale:

1) din localitatea Momčilovci, raionul Smoljan (cf. St. Kabasanov, *Говорът на с. Момчилевци, Смолянско*, publ. în „Известия на Института за български език”, IV, 1956, p. 36—44);

2) din raionul Malko Tărново (cf. Goro Gorov, *Странджанският говор*, în „Българска диалектология”, I, Sofia, 1962, p. 49);

3) din localitatea Tichomir, raionul Krumovgrad (cf. St. Kabasanov, *Един старинен български говор, тихомирският говор*, Sofia, 1963, p. 51—57; G. P. Klepikova, *К истории некоторых именных и глагольных форм в болгарском языке*, în „Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР”, Nr. 38, Moscova, 1963, p. 46—49).

Pentru stabilirea formelor cazuale în graiuri nu am folosit materiale folclorice (în primul rînd cîntece populare), deoarece în aceste producții apar multe forme cazuale străine limbii vorbite.

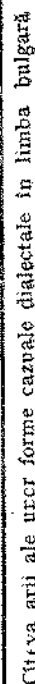
¹ Cf. St. Mladenov și St. P. Vasil'ev, *Граматика на българския език*, Sofia, 1939, p. 240—241; A. Teodorov-Balan, *Нова българска граматика*, Sofia, 1940, p. 55.

² L. Andrejčin, *Основна българска граматика*, Sofia, 1944, p. 137.

³ St. Stojanov, *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*, Sofia, 1964, p. 210.

⁴ I.S. Maslov, *Очерк болгарской грамматики*, Moscova, 1956, p. 98.

• 2000

cuiva arii ale unor forme cazuale dialectale in limba bulgară

4. În funcție de existența sau inexistența unor forme cazuale, graiurile limbii bulgare sînt de două tipuri:

1) tipul fără forme cazuale; aici pot fi incluse cea mai mare parte a graiurilor de vest, precum și graiul subbalcanic din Bulgaria de sud (*v. harta*);

2) tipul care păstrează forme cazuale; acest grup, în care se includ toate celelalte graiuri, se împarte în două subtipuri:

a) subtipul cu o corelație causală bimembră și anume: nominativ ~ aglomerativ, sau conglomerativ¹ ~ dativ.

b) subtipul cu o corelație causală trimembră și anume: nominativ ~ glomerativ² ~ dativ, nominativ ~ glomerativ ~ locativ sau conglomerativ ~ genitiv ~ dativ.

Formele cazuale din graiurile bulgare sînt în dependență de unele particularități gramaticale, semantice sau formale ale numelor, ca, de pildă, de genul gramatical, de categoria animat ~ non-animat, de categoria personal ~ non-personal etc. În legătură cu existența categoriei determinării se întîlnesc și forme nedeterminate (nearticulate) sau forme determinate (articulate).

II.

5. În graiurile bulgare se întîlnesc următoarele forme cazuale nominale:

FORME NEDETERMINATE

Corelații cazuale bimembre

I. Corelația: nominativ ~ aglomerativ.

Această corelație se întîlnește la substantivele de genul masculin și feminin, atît la singular, cît și la plural.

FORME DE SINGULAR

Substantive de genul masculin

6. Formele cazuale de aglomerativ la substantivele masculine prezintă patru modele.

6. 1. Modelul cu desinența -a. Prezintă trei subgrupe.

6. 1. 1. Subgrupa care cuprinde numai nume de persoane, nume de familie, precum și denumirile gradelor de rudenie de genul masculin: *брат, син, зет, д'адо, вуйчо, чичо*, etc.: *Иван-Ивана, Павел-Павла, Петър-Петра, Андрей-Андрея, Илийчо-Илийча, Дан'о-Дан'а, Пенчо-Пенча, брат-бръта, зет-зѐт'а*,

¹ Prin cazul „conglomerativ” înțelegem acea formă care, preluînd funcțiile tuturor cazurilor, inclusiv ale nominativului, se opune uneia dintre formele oblice exprimate prin dativ, genitiv sau locativ.

² Prin termenul „caz glomerativ” înțelegem forma care înglobează cîteva funcții cazuale și se opune nominativului sau dativului.

д'адо-д'ада, чйчо-чйча, etc. Ивѣн дѣва - Убйчѣ Ивѣна. Добр'агу чѣкам. Буйѣна гу зехѣ вуйнйк. Жѣ извѣйкѣм Мйткѣ тѣкѣ. На Дѣнча съм лѣ'а. Мйсл'ѣ за Кѣл'а. Плѣче за Стѣнча. Н'ѣма гу Влѣтка у т'ѣѣ. Дѣ гу Кѣнча? Д'аду ѣ бѣлен. Вйка дѣ'да си. Сйстрѣ на д'ада Г'ѣрг'и. Да вйдиш бѣт'а си. Драгйнка гу н'ѣма. Уйча му убйли (Bulgaria de nord—est). Познѣваш ли Гѣча? Вѣри с Пѣтра да косйш. Сѣнйх га Мехмѣд'а. Нѣхрани чулѣка. Йе гл'ѣдам стрйка. Пѣчекѣй брѣтѣ да са абѣе. Иѣла вечерѣс з дѣда (raionul Smoljan). Вйкни Милѣна. Отйде сѣс Стойчкѣ. Офйцѣте са на Стойѣна. Дѣли на сйна му. Вйкни чйча си. З брѣта ти, с Лѣзѣна учѣме тогѣва. У кѣштѣта на дѣда Тѣдора се засел'йла (raioanele Pernik, Kjustendil, Trѣn).

Acest model se întâlnește în graiurile din Bulgaria de nord—est și de sud—est¹, precum și în Bulgaria de vest numai în raioanele Pernik, Kjustendil și Trѣn.

6.1.2. Subgrupa care cuprinde nume de persoană, un mare număr de substantive comune, precum și adjective de genul masculin: *Асѣн-Асѣна, Шабѣн-Шабѣна, Мехмѣд-Мехмѣд'а, брѣт-брѣтѣ, армагѣн-армагѣна, квас-квѣса, стар-стѣра, скѣн-скѣна, etc. Гѣл'а гу Шабѣна. Пѣнйтай Асѣна. На Мехмѣд'а да прѣт'ѣт. Ймаме си пѣтѣл. Дѣй ми лѣб. Лѣба немѣшен. Той и данѣл армагѣна. Дѣѣда си ат байрѣма на байрѣма. Адйн чулѣк берѣ т'ут'уна. Ймѣт скѣна сапѣна. Од дрѣга бубѣйка дѣѣд. Атйдаѣ на стѣра дѣда. Да са найѣм з бѣда лѣба. Аз дрѣга брѣта etc.*

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raionul Krumovgrad.

6.1.3. Subgrupa care cuprinde numai substantive comune animate: *кум-кѣма, мѣмѣк-мѣмѣка, тѣргѣвец-тѣргѣвѣца, вѣлк-вѣлка, погѣнец-погѣнѣца, кон-кон'ѣ, пѣтѣл-пѣтѣлѣ etc. Ймам сйна. Кѣма че уважѣваш мѣдѣго. Ванѣше стѣрѣца за пѣѣас. И тѣргѣвѣца мѣде кѣнйш с тйѣа пѣре. Тѣрѣй по дѣѣрѣт ко кон'ѣ. Слѣзо на пѣзѣр за пѣтѣлѣ. Отѣ у Мурѣдйш за овнѣ, etc.*

Acest model se întâlnește în graiul din raionul Godeč.

6.1.4. Desinența *-a* reprezintă vechiul genitiv-acuzativ de la numele animate de genul masculin, ca și desinența de genitiv de la substantive comune de genul masculin cu tema în consoană dură. Această desinență și-a lărgit funcțiile, încorporând toate funcțiile dependente și transformându-se în aglomerativ.

6.2. Modelul cu desinența *-ek (-ok)* este foarte limitat, cuprinzând un număr mic de adjective care stau pe lângă substantive animate în cazul aglomerativ: *пѣнск'и-пѣнск'ек, мѣй-мѣек, нѣш-нѣшек, стар-стѣрек, стѣрок. Вйшйте пѣнск'ек К'ѣра. Йѣ вйкам мѣек сйна. Пѣркѣй мѣйек Асѣна. Вйдѣх нѣшек Шѣбѣна. Стѣрок чулѣка гл'ѣда. Ймам анйк сйна etc.*

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan și Krumovgrad. Desinența *-ek (-ok)* reprezintă vechea desinență de genitiv a declinării pronominale *-нго (-oro)*.

6.3. Modelul cu desinența *-oga (-ega)* include adjective care determină substantive animate în cazul aglomerativ: *бѣден-бѣднога, стар-*

¹ Pentru aria de răspândire a formelor de aglomerativ în Bulgaria de sud-est v. *Български диалектен атлас*, vol. I, Sofia, 1964, h. 158, 159. În volumul al II-lea al lucrării citate nu sînt incluse aceste hărți, deoarece fenomenul nu formează isoglose, peste tot întâlnindu-se numai forma de aglomerativ (cf. partea a II-a. *Статии, коментари, показатели*, p. 144, h. 141, 142).

ста̀рога, убав-убавога, мой-мѡега, твой-твоега, наш-нашега, н'ѡн'и-н'ѡи'ога. Ка срѣтнеш бѣднога човека да се не смеѣш. От богѡтога брѡта айр мѡдго нѣма. Кошѡл'а се даваше садѣ на ста̀рога кѡма. От мѡега сѡна по дрѣтнут нѣма. За твоега вѡла нѣма рѡна. Мѣтка н'ѡн'ога свѣте га познавайѡ. etc.

Acest model se întâlnește în graiul din raionul Godeč. Desinența -ога (-ега) reprezintă vechiul genitiv de la declinarea pronominală -ого (-нго)

6.4. Modelul cu desinența -те include nume de persoană de sex masculin care se termină în ѡ și ѣ: *Милѡ-Милѡте, Стойѡнѡ-Стойѡнѡте, Владѣ-Владѣте, Спасѣ-Спасѣте, etc. Тошѣ минѡ и питѡ за тебѣка. Видѡх Тошѣте. Викни Райѡте. Сандѣте го нѣма. На Петрѣте са нѡжѡците. На Стевѡте чѣрка. У дѣда Панѣте седѣх мѡмок. Онѡ са от родѡта на брѡта Крумѣте. etc.*

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Pernik, Kjustendil, Stanko Dimitrov și Blagoevgrad. Desinența -те provine din genitivul în -ѡте al declinării consonantice (v. bg. ТЕЛА-ТЕЛАТЕ).

Substantive de genul feminin

7. Formele cazuale de aglomerativ la substantivele feminine prezintă patru modele. Desinența lor este reflexul v. bg. -ж de la acuzativul singular al temei în -а (v. bg. женѡ).

7.1. Modelul cu desinența -у include toate substantivele și adjectivele de genul feminin terminate în -а, indiferent de caracterul lor, precum și masculinele terminate în -а: *Лѣна-Лѣну, Рѡйна-Рѡйну, женѡ-женѡу рекѡ-рекѡу, рѡкѡ-рѡкѡу, стѡвна-стѡвну, убавѡ-убавѡу, мѡйѡ-мѡйѡу etc. Лѣна е бѡлна. Видѡ Лѣну. Срѣте Бѡжѡру. Донеси вѡду. Минѡе од рѡку на рѡку. Он стѡну садѣ плѣву. Ъди ѡкни бѡбу ти. Дѣтѣто си ѡма баитѡ Од ѡк'у ѡзѡше пѡвише. Мѡта си прѡеше ѡбавѡ смѣтку. Ъскара офѡѣте на зеленѡ пѡшу. Од мѡйѡ сѣстру си га записѡл. Дѡдо ѡу еднѡ мѡйѡ ѡглу, etc.*

Desinența -у, аса cum am arătat, este reflexul vechii desinențe -ѡ, iar trecerea ж > ѡ are loc în conformitate cu particularitățile fonetice ale graiului. Acest model se întâlnește numai în graiurile din Bulgaria de nord-vest, în raioanele Trăn, Breznik, Godeč și Belogradčik.

7.2. Modelul cu desinența -ѡ cuprinde un număr mic de substantive animate, nume de persoane de genul feminin care se termină în -ѡ, са: *жинѡ, снахѡ, сѣстрѡ, дѡщѣр'ѡ etc.*, precum și substantivul de genul masculin *баитѡ*: *жинѡ-жинѡ, сѣстрѡ-сѣстрѡ снаѡ-снаѡ, баитѡ-баитѡ, etc. Жинѡ му кѡза. Вид'ѡл жинѡ си. Орѡѡѡ за жинѡ си. Земѡ на сѣстрѡ му ѡнѡка. На баитѡ ми баитѡ му умр'ѡ. Т'ѡ му бѣши дѡшитѡр'ѡ и тоѡ се мѡкниши на дѡшитѡр'ѡ си.*

Desinența -ѡ, аса cum am arătat, este reflexul v. bg. -ѡ, iar trecerea ж > ѡ este în conformitate cu particularitățile fonetice ale graiului. Acest model se întâlnește în graiul balcanic din raioanele Gabrovo, Drjanovo, Veliko Tărnovo și Pavlikeni.

Desinența -o, așa cum am arătat, este reflexul v. bg. -ж, iar trecerea ж > о este în conformitate cu particularitățile fonetice ale graiului.

7.4. Modelul cu desinența -*ô*, care cuprinde numai numele personale terminate în vocală accentuată: *Бедрийô* - *Бедриô*, *Фатмê* - *Фатмô* etc. *Бедрийô* *му* *йе сестра*. *Заръчеше* *Бедрийô* *да иде у тѣх*. *Загладил* *са* *Сабирô*. *Мѣса* *Фатмô* *стô* *огната* *ѣ* *кôрстан* etc.

Acest model se întâlnește numai în câteva sate din raionul Smoljan.

8. Forme de aglomerativ la plural au numai substantivele masculine și feminine, denumiri ale noțiunilor de 'familie, neam' sau 'casă, familie'. Cu ajutorul desinentei -êx ele formează un singur model: Мăндѡфѣи-Мăндѡфѣѣх, Ил'чѡфѣи-Ил'чѡфѣѣх, Субашѣиѣи-Субашѣиѣѣх, вѣйкофѣи-вѣйкофѣѣх, лѣлиѣиѣи-лѣлиѣиѣѣх, etc. Поддай Мăндѡфѣѣх айсѡй писмо. До Рăйнофѣѣх имѣ круша. У Мăндѡфѣѣх има межѡ. С Мѣткофѣѣх сме роднѣиѣи. Бѣхме у Ил'чѡфѣѣх на мухабѣт'. Поддай у Мажѣрѣѣх халѣдса. Рѣкали на иа гѡсте у Бѣлафѣѣх. У Субашѣиѣѣх са дашли нѡви к'иражѣиѣи. От вѣйкофѣѣх има писмо. Байран ни ѣе на адѡд с лѣлиѣѣх, etc.

Acest model se întâlnește numai în graiurile din raionul Smoljan.

II. Corelația conglomerativ ~ dativ.

9. Această corelație se întâlnește la singular pentru denumiri însufletite de genul feminin și neutru, iar la plural pentru toate genurile.

10.1. Modelul cu desinența *-u* cuprinde numai numele personale pentru sexul feminin, precum și denumiri ale gradelor de rudenie de

¹ St. Kabasanov (*Един старинен български говор*, p. 54) dă și varianta -y. Chiar el notează însă că „din punct de vedere fonetic această desinență nu reprezintă un -y clar, închis, ci este o vocală mai deschisă, apropiată de -o. La unii vorbitori este mai apropiată de -y iar la alții de -o”.

genul feminin: *Рѣда-Рѣди, Слава-Слави, Лѣмбевица-Лѣмбевици, лѣл'а-лѣли, чѣча-чѣчи, etc.* Донеси Рѣди папуцѣне. Немѣй казва Слави. Однеси Лѣмбевици прѣлоно. Дѣдух гу мѣйци. Откѣцай лѣли босѣл'чек. Пупрѣдах тѣск'и. Кѣжи чѣчи аинаѣ. Абли нѣкой не мѣже да угѣда. Пѣмагни лѣлк'и да издай крѣвана. Фатмѣ се ѣѣ дѣло стѣгане ф кѣрстан etc.

Desinența -и reprezintă vechea desinență de dativ singular de la substantivele feminine cu temă moale.

Acest model se întâlnește în raionul Smoljan.

10.2. Modelul cu desinența -ехи (-ѣхи) cuprinde denumiri comune, animate, de genul feminin: *мѣма-мѣмѣхи, зѣлѣа-зѣлѣехи, крѣва-крѣвехи, etc.* Мѣмѣхи дай хѣро и г'издѣло. Зѣтен хи дѣде зѣлѣехи. Кѣжи мѣйцехи кѣжѣ армаган нѣсит. Крѣвехи ни стѣгат петнадестѣ тѣвѣра сѣно. Вѣри дай крѣвѣхи лѣгун'. Дай кѣзехи мѣсте. Нивѣстѣхи дай сѣму да лѣжѣй. Однеси прѣлото Кѣл'чуск'ехи Мѣтри, etc.

Desinența -ехи (-ѣхи) reprezintă vechea desinență de dativ -е de la substantivele feminine cu temă dură, precum și -ху de la declinarea pronominală.

Acest model se întâlnește în unele graiuri din raionul Smoljan.

Substantive de genul neutru

11. Formele de dativ la substantivele neutre formează un singur model cu desinența -ему la substantivele animate: *дѣте-дѣтему, мѣле-мѣлему, etc.* Дѣтему лѣснѣ са ни угѣда. Мѣлему дай ѣд'ово и тѣар. Кѣпелему дай мѣми да гѣли. Шѣлему кѣчер да стѣриши, etc.

Desinența -ему reprezintă v.bg. -ѣмѣ de la declinarea pronominală.

Acest model se întâlnește în raionul Smoljan.

FORME DE PLURAL

12. Forme de dativ la plural au numele personale și substantivele comune animate de toate genurile. Ele prezintă un singur model cu desinența -ем (-ѣм) *кѣне-кѣнем, сѣстри-сѣстрем, дѣца-дѣтем, л'уде-л'удем, etc.* Кѣнем свѣлѣли: самѣрене. Сѣстрем са вѣра не фѣта. Дай ѣфѣем вѣда. Гуѣѣдем трѣва мѣдгу нагѣда. Дѣтем се ни угѣда л'ѣснѣ. Л'удем са ни угѣда, etc., (raionul Smoljan). Г'ѣрг'увѣ-Г'ѣрг'увѣм, тѣткуѣ-тѣткуѣм, стрѣкуѣ-стрѣкуѣм, Стѣнинѣ-Стѣнинѣм мѣйчинѣ-мѣйчинѣм, etc.; Г'ѣрг'увѣм магѣрето се ѣтѣшило. Тѣткуѣм плѣвѣта е прѣзна. Пѣди пѣискай кѣк'инѣм Стѣнинѣм бал'тѣята. Мѣйчинѣм крѣвата се ѣтѣли. Сѣѣтовѣм Стоѣѣновѣм кѣѣла, etc.

Desinența -ем (-ѣм) reprezintă vechea desinență de dativ plural de la substantivele masculine cu temă moale și de la substantivele de genul feminin.

Acest model se întâlnește în graiurile din Smoljan și Malko Tărnovo.

Corelații cazuale trimembre

I. Corelația nominativ ~ glomerativ ~ dativ.

13. Această corelație se întâlnește la singularul substantivelor masculine și feminine.

Substantive de genul masculin

13.1. Modelul cu desinența -a pentru glomerativ și cu -y pentru dativ prezintă două subgrupe.

13.1.1. Subgrupa care cuprinde substantive nume personale și substantive denumiri ale gradelor de rudenie: *Адём-Адёма-Адёму, Салых-Салыха-Салыху. Стойён-Стойёна-Стойёну, чулёк-чулёка-чулёку, сват-свата-свату, дёдо-дёда-дёду*¹ etc. *Шабану вёра немой фата. То се ље З'уидийу дало фаленесо. Дадах тёрба Исёну. Сёну бобу да са амёе. Постели дёду да лёгне. Казала стрёку за криваса, etc.*

Acest model se întâlnește în graiurile din raionul Smoljan și Krumovgrad.

13.1.2. Subgrupa care cuprinde numai nume de persoane: *Ивён-Ивёна-Ивёну, Огн'ён-Огн'ёна-Огн'ёну, Мирён-Мирёна-Мирёну*². *Анг'ёлу га даваше бес нарё. Огн'ёну се тыва не живёе. Думá Мирёну, ама не слýша. Мийáлу бёк'и мёже угóдиш.*

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Godeč, Trán și altele.

13.1.3. Desinența -y reprezintă pe v.bg. -oy de la singularul substantivelor masculine.

13.2. Modelul cu desinența -a pentru glomerativ și cu -уму pentru dativ cuprinde substantivele nume de persoană de sex masculin, precum și nume personale de genul masculin: *Ивён-Ивёна-Ивёнуму, Салых-Салыха-Салыхуму, Христ'о-Христ'а-Христ'уму, калёко-калёка-калёкуму, аго-ага-агуму, etc.*³ *Казвам Г'орг'уму да тари́дза. Да про́вод'а Стáйкуму мáсамце. Кáжу Ивёнуму да ми про́води зейтíнчек. Ше варё'от Гóчуму на гóст'е. Дáйте П'от'уму шак'ёрчэк. Исмёт'уму жéната ље кáматна. Христ'уму оградíха кóшта. Тёт'му са дóсна. Речи калёкуму да са не сóрдí. Агуму дал парí. Невёстата дáва дёдуму рíза, etc.*

Desinența -уму reprezintă pe v.bg. -omъ de la declinarea pronominală.

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan, Devin, Asenovgrad și Krumovgrad.

13.3. Modelul cu desinența -ek (-ok) pentru glomerativ și cu -ему (-ому) pentru dativ cuprinde adjectivele posesive cînd însoțesc substantive animate: *мой-мёк-мёму, наш-нáшек-нá-*

¹ În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.1.1. și 6.1.2.

² În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.1.1. și 6.1.3.

³ În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.1.1. și 6.1.3.

шему, братеф-братевок-братевому etc.¹. Ёе викам мѡему сѣну. Кѡжи нѡшему Хасѡну. Кѡштаса е нѡшему Ивану. Зибелск'ему Гѡчу мѡмчето са ѡждѣло. Той ѡе братевому сѣну сынѡт. Аднѡму чил'ѡку имѡтет бил мѡдгу, etc.

Desinența -ему (-ому) reprezintă v.bg. -ѡмѡ (-ѡмѡ) de la declinarea pronominală.

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan și Krumovgrad.

13.4. Modelul cu desinența -те pentru glomerativ și desinența -ми pentru dativ cuprinde substantive nume de persoane de sex masculin terminate în (o) și (e): Гѡшѡ-Гѡшѡте-Гѡшѡми, К'ирѡ-К'ирѡте-К'ирѡми, Милѡ-Милѡте-Милѡми, etc.² Кѡжѡл Гѡшѡми. Дѡдѡа колѡта К'рѡми. Милѡми женѡта е бѡлна, etc.

Desinența -ми este reflexul v.bg. -ѡми de la substantivele cu temă în consoană (ТЕѡ-ТЕѡѡѡми).

Acest model se întâlnește numai în graiul din raionul Stanko Dimitrov.

Substantive de genul feminin

14.1. Modelul cu desinența -у pentru glomerativ și -и pentru dativ cuprinde substantive nume personale de sex feminin, precum și substantive denumiri ale gradelor de rudenie feminine: Анг'елина-Анг'елину-Анг'елини, Мѡра-Мѡру-Мѡри, бѡба-бѡбу-бѡби, стрѣна-стрѣну-стрѣни, тѡтка-тѡтку-тѡтк'и³ etc. Снѡѡта дѡма Бѡри. Вѡнк'и нѡма што да се сѡрѡши. На вратѡта че га дѡдѡш Стѡнк'и. Ёѡ вѡрну Пѡтру буркѡнете. Нѡси мѡдгу зѡрѡве вѡйни си. Кѡжѡше стрѣни. Далѣ бѡби вѡду ѡе дѡнѡл ? etc.

Desinența -и reprezintă vechiul dativ de la substantivele feminine cu tema moale.

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Kjustendil, Breznik și Godeč.

14.2. Modelul cu desinența -ѡ pentru glomerativ și -и pentru dativ cuprinde substantive animate de genul feminin: жѡдна-жѡдно-жѡни, мѡйка-мѡйко-мѡйк'и, etc.⁴ Кѡкто лѡфѡвам мѡйк'и, тѡѡ кѡжѡвам и вѡм. Кѡжи бѡби да ѡи приѡма т'ѡт'ѡн. Дѡй жѡни лѡба, etc.

Desinența -и reprezintă dativul v.bg. al substantivelor feminine cu tema în consoană moale.

Acest model se întâlnește în graiurile din raionul Krumovgrad.

¹ În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.2.

² În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.4.

³ În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 7.1.

⁴ În propoziții se dau exemple numai pentru dativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 7.3.

II. Corelația

nominativ

 ~

glomerativ

 ~

locativ

15. Această corelație se întâlnește la unele substantive de genul feminin și masculin la numărul singular, care au sens de „loc unde se petrece acțiunea”. Ele formează un singur model cu desinența *-a* la glomerativ și *-é* la locativ: *пазър-пазэра-пазэрэ, савѣт-савѣта-савѣтѣ, водѣнѣца-водѣнѣцо-водѣнѣцѣ* etc.¹ *Атицѣѣ на пазэрѣ. Жѣтото кэрат на водѣнѣцѣ. Мѣйто кѣпелѣѣ атиѣде на лэг'ере. Остаѣи мулѣто аѣ сѣнк'ѣ* etc.

Desinența *-e* pentru locativ este reflexul v.bg. *-k* de la substantivele masculine și feminine cu tema în consoană dură.

III. Corelația conglomerativ ~ genitiv ~ dativ.

16. Această corelație se întâlnește la unele substantive feminine și masculine la numărul plural. Formează un singur model cu desinența zero pentru genitiv și cu -ам (-ем) pentru dativ: сынове-сын-сынам, жёны-жон-жёнём, круша-круш-крушём, etc.²: Пет сын. Два байрём. На дён зымаме чётри крин. Шез годдин. Данёсе млёгу круш, etc.

Formele cazuale de genitiv la această corelație sînt extrem de limitate, întîlnindu-se la un număr mic de substantive, după numerale sau adverbe de cantitate.

Formele cazuale de genitiv sînt relicve ale vechiului genitiv al substantivelor masculine și feminine la plural, cu tema în consoană dură.

FORME DETERMINATE

Corelații cazuale bimembre

I. Correlația nominativ ~ aglomerativ.

17. Această corelație se întâlnește la substantivele de toate genurile la singular care au forme de aglomerativ nedeterminate (v. 6.1.1., 6.1.2.).

Substantive masculine și neutre

18. Formele de aglomerativ determinate la substantive masculine și neutre prezintă trei modele.

18.1. Modelul cu desinența -ток (-сок, -нок)³ cuprinde substantive animate de genul masculin și neutru precum și adjective: *чилѣка-чилѣкаток, мѡже-мѡжеиток, вѡла-вѡлаток, голѣма-голѣток, дѣте-дѣтеток*, etc. *Чилѣкаток познѡват по изык'ен. Сас стрѣкаток Тѡдѡра бѣхме. Лажан-жѣйѣаток нѣкой ни верва. Сас дѣтенок спѡли на байран* (raionul Smoljan);

¹ În propoziții se dau exemple numai pentru locativ. Formele de glomerativ nu se deosebesc de cele de aglomerativ, de aceea v. 6.1.2. și 7.3.

² În propoziții se dau exemple numai pentru genitiv. Dativul este identic cu corelațiile bimebre, pentru care v. 12.

³ Cele trei variante ale desinenței se explică prin prezența a trei forme de determinare: [r] folosit pentru determinarea în general, [c] pentru determinarea apropierii, iar [u] pentru depărtare

Дѡл на галѣматок сына. От лѡшеток са оплѡши. На висѡк'еток чилѣка (raionul Krumovgrad). Ми хѡди з г'ѡкаток (raionul Malko Tŕrnovo). Desinența -ток, -сок, -нок reprezintă genitivul v.bg. *того* de la pronumele demonstrativ *тъ*: *того* > *тог* > *ток*.

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan, Krumovgrad și Malko Tŕrnovo.

18.2. Modelul cu desinența -тога cuprinde substantive comune animate și pronume posesive cînd stau pe lîngă formele de aglomerativ: *човѣка-човѣкатаго, орача-орѡчатаго, дѡскала-дѡскалатаго, кон'а-кон'ѡтога, вѡла-вѡлатога, мѡега-мѡетога, нѡшега-нѡшегога, etc.* Цѣлѣва свѣкрѡтога невѣстѡта. Офчарѡтога уловѣше у овѣстѡ. От понѡтога чу. Питѡ зетѡтога. Кон'ѡтога нѣма да ѣѣриши низ байрѣт. Пѡлашѡтога изѣл вѡлк. Ти ѡди твѡетога брѡта пѡлзу нѣмѡши. От моѡтога си брѡта ѣмам тѡѡа кнѣга. Твѡетога мѡѡжа не сѡм срещѡл пѡѡдѡн. Оѡ нѡшегога Мѣтка сѡкѡ ли? Уѡдѡрише н'ѡн'ѡтога нѣтѡла. Ёѡ слѡѡшѡше мѡетога баѡтѡ мѡѡго etc.

Desinența -тога reprezintă vechiul genitiv *того* de la pronumele demonstrativ *тъ*: *того* > *тога*.

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raioanele Trŕn, Breznik, Godeč și Belogradčik.

18.3. Modelul cu desinența -те (-се, -не) și -та (-са, -на) cuprinde toate substantivele comune de genul masculin: *челѣка-челѣте¹, вѡла-вѡлате, гарбѡ-гарбѡте, санѡ-санѡте, денѣ-денѣте, амбѡре-амбѡрете etc.*; *На челѣкатѣ нѡшто не му стѡнало. Тѡ ѡе на вархѡте. Испѡчѡм га *лебѡте. Пенѣлатѣ фѡрним га аф градѡнѡ. Врѡт' на гарбѡте нѡс'ѡме. Не мѡѡгѡт да варѣѡт от кѡлатѣ. Аф д'укѣнете ѡма фсѡчко. Вѡрѡ по пѡтѣне. Аф амбѡресе ѡмѡт. Ас санѡнете са мѡѡшѡт. На брегѡса ѡе вѡрѡ etc.*

Desinențele -те (-се, -не) reprezintă forma prescurtată a genitivelor pronominale *того, сѡго* și *нѡго*.

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raioanele Krumovgrad și Madan.

Substantive de genul feminin

19. Formele determinate de aglomerativ la substantivele feminine prezintă două modele. Desinența acestora este reflexul v.bg. *тъ*—acuzativul feminin singular al pronumei demonstrativ *тъ*, care s-a transformat în marcă a determinării, mai întii pentru cazul acuzativ, și după aceea pentru aglomerativ.

19.1. Modelul cu desinența -ту cuprinde toate substantivele feminine și pe cele masculine terminate în -а: *жѣну-женѡту², рѣку-рекѡту, стѡвѡну-стѡвѡнуту, бѣлу-бѣлуту, мѡѡу-мѡѡуту, бѡлес-бѡлестѡ³, вар-варѡту, сол-*

¹ Primul termen al opoziției este forma nedeterminată de aglomerativ.

² Primul termen al opoziției este forma nedeterminată de aglomerativ.

³ Forma nearticulată de la substantivele feminine se termină în consoană, deci, fără caz exprimat, fiind generală. La aceste substantive numai unele au două cazuri: nominativ și aglomerativ.

солѣ, баиѣ-баиѣтѣ etc. Вишѣ женѣтѣ. Мишѣ рекѣтѣ. Да напѣним стѣмнѣтѣ. Ударѣл га с рукѣтѣ. Лежѣл на трѣвѣтѣ. Продѣл бѣлѣтѣ кобилѣ. Сѣте вѣлѣ мойѣтѣ стѣкѣ на назѣро etc.

Desinența -тѣ după cum am arătat, este reflexul v.bg. тж, iar trecerea ж > ѣ, este în conformitate cu particularitățile fonetice ale graiului.

Acest model se întâlnește în Bulgaria de nord-vest, în graiurile din raioanele Trăn, Breznik, Godeč și Belogradčik.

19.2. Modelul cu desinența -то (-со, -но) și -тѣ (-сѣ, -нѣ) cuprinde toate substantivele de genul feminin: жѣнѣ-жѣнѣто¹, сѣстрѣ-сѣстрѣто, главѣ-главѣто, даиѣтерѣ-даиѣтерѣто, земѣ-земѣто, карѣф-карѣфто², сол-солто, etc. Не рѣчи женѣто си. Тѣзи бѣе женѣто си. Нѣйде аѣсѣсѣ. Мѣмѣта пѣннала аѣ рѣконо. Слѣжих на главѣто. Бѣрѣш от асѣмѣто. Нѣдѣна алаѣсѣ. Пѣннала на земѣто. Ат парѣнѣ гѣ изрѣмен etc.

Desinența -то, (-со, -но), după cum am arătat, reprezintă reflexul formei de acuzativ -жт, iar trecerea ж > ѣ, ѣ este în conformitate cu particularitățile fonetice ale graiului.

Acest model se întâlnește în graiurile din raionul Krumovgrad.

II. Corelația [conglomerativ] ~ [dativ].

20. Această corelație cuprinde la singular substantive neutre și feminine, iar la plural substantive de toate genurile care au la dativ forme nedeterminate (v. și 10—12).

FORME DE SINGULAR

Substantive de genul neutru

21. Forme de dativ determinat se întâlnesc mai ales la substantivele neutre insufletite și la adjectivele care le însoțesc, fiind grupate sub un singur model cu desinențele -тѣтѣ (-сѣтѣ, -нѣтѣ) și -тому (-сѣтѣ, -нѣтѣ): дѣтѣ-дѣтѣтѣ³, мѣлѣ-мѣлетѣтѣ, шѣлѣ-шѣлетѣтѣ, сѣлѣ-сѣлетѣтѣ, сѣвѣ-сѣветѣтѣ etc. Дѣтѣтѣ да постѣлѣш. Фѣнах дѣтѣсѣтѣ зѣк. Шѣленѣтѣ даѣ вѣда. Тури мѣлетѣтѣ пѣтѣла. Нѣмѣтѣ прѣви сѣлѣсу лѣф. Сѣветѣтѣ тѣлѣ даѣ лѣгѣн. Рѣтѣлѣвѣсѣтѣ мѣлѣ сѣлѣ мѣлѣчѣ etc.

Se întâlnesc și desinențe simplificate -тѣтѣ (-сѣтѣ, -нѣтѣ), -томѣ (-сѣтѣ, -нѣтѣ): Тѣленѣтѣ даѣ мѣлѣчѣ. Йѣретѣтѣ сѣсѣ вѣда. Дѣтѣтѣтѣ даѣ бѣсѣка. Тѣленѣтѣ сѣтѣ мѣлѣко etc.

Desinența -тѣтѣ (-сѣтѣ, -нѣтѣ) reprezintă un vechi dativ томоѣ de la pronumele demonstrativ тѣ.

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan și Devin.

¹ Primul termen al opoziției reprezintă forma nedeterminată de aglomerativ.

² Forma nedeterminată la substantivele de genul feminin care se termină în consoană este generală.

³ La substantivele neutre primul termen al opoziției reprezintă forma generală.

Substantive de genul feminin

22. Forme determinate de dativ au numai substantivele animate de genul feminin și adjectivele care le însoțesc, grupându-se sub un singur model cu desinențele *-етохи* (*-есохи*, *-енохи*) și *-атохи* (*-асохи*, *-анохи*): *бăбехи-бăбэтохи*¹, *снѣхехи-снѣхэтохи*, *крăвехи-крăвэтохи*, *млада-младэтохи*², *крѹтка-крѹткэтохи*. *Дай бăбэтохи, мумиѐ. Снѣхэтохи дадаха миндѣл*. *Главеницэтохи отнѣли г'издило, а бăбэтохи кѹрна. Стѹри крăвэтохи баркѹш. Жѣнэтохи са бѹрна пукна. Снăхэтохи рѣчи да дойде. Младэтохи мѹми сѣчко са ѣште. Младэтохи невѣсти донѣсаха голѣм армаган. Стăрэтохи бăби данѣсаха каф'ѹ и шик'ѹр. Стăрэтохи дѹштери даде тарлѹна. Лудэтохи жѣни немѹи са надигрăва. Крѹтк'есохи крăви ни трѣва лѣгѹн* etc.

Se întâlnește în unele cazuri și forme contrasă *-етох* (*-есох*, *-енох*) și *-итех* (*-исех*, *-инех*): *Рѹкни жѣненох. Мѣтни крăвинех да едѣ* etc.

Desinența *-етох* (*-есох*, *-енох*) reprezintă vechiul dativ în *-e* de la substantivele feminine ale temei dure, la care se adaugă forma de dativ *тои* a pronumelui demonstrativ *тъ* și consoana (*х*), întocmai ca la pronumele personale de genul feminin *нѣхи* și *хѹ*.

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan și Asenovgrad.

FORME DE PLURAL

23. Forme determinate de dativ la plural au numai substantivele însuflete de toate genurile și adjectivele care le însoțesc. Ele formează un singur model cu desinențele *-тем* (*-сем*, *-нем*) și *-тѣм* (*-сѣм*, *-нѣм*): *синовѣм-синовѣмтем*³, *стăрцем-стăрцемтем*, *мажѣм-мажѣмтем*, *жѣнем-жѣнемтем*, *шилѣм-шилѣмтем*, *л'удем-л'удемтем*, *стăрем-стăремтем* etc. *Дай мѹтикана и сарпăн мажѣмтем. Дали оѹемнем вѣзни ѣаглаѹци, сѹфтемнем дали к'ѣчни шарфѣтк'и. Дай кѹшницата жѣнемтем. Кадѣ ша градиш, кăзвай л'удемсем. Сѹни водовемсем и телѣмсем вода. Зăнеси деѹмсем лѣн (raionul Devin). Стăрцем-сѣм немѹи ѣѣце вѣрва. Жѣнемсѣм е мѹго рѹпта са. Синовѣмнѣм угрăди кѹшта. Раздели имѹтан синовемнѣм и з'ѹт'увемнѣм. Л'удемсѣм са ни напѣлноват очѣсе. Подстели деѹмнем да лѣгат. Остаѹи деѹмтем кăша. Донеси мѹлетамсем сѣно. Зѹди младѣмтѣм планина. Стăремсѣм са л'уде прѣтеснѣтва. Младѣмнѣм жѣни ни трѣва г'издило. Зѹд младѣмсѣм дай г'издила (raionul Smoljan). Ше сѣпеш слăмк'и воловѣмтѣм. Деѹамтам со спѣшо. Дал младѣмтѣм сѣнам (raionul Krumovgrad)* etc.

Desinența *-тем* (*-сем*, *-нем*) este vechea formă de dativ plural *тѣмъ* a pronumelui demonstrativ *тъ*.

Modelul acesta se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan, Devin, Asenovgrad și Krumovgrad.

¹ Primul termen al opoziției reprezintă forma nedeterminată de dativ (v. 10.2).

² La adjective, primul termen este forma generală.

³ Primul termen al opoziției reprezintă forma nedeterminată (v. și 12).

Corelații cazuale trimembre

I. Corelația **nominativ** ~ **glomerativ** ~ **dativ**.

24. Această corelație se întindește la substantivele masculine și feminine la numărul singular.

Substantive de genul masculin

25. Formele cazuale de glomerativ și dativ prezintă la substantivele masculine două modele.

25.1. Modelul cu desinența -ток (-сок, -нок) pentru glomerativ și -туму (-суму, -нуму) sau -тому (-сому, -ному) pentru dativ¹: чилѣка-чилѣкаток-чилѣку-чилѣкутому², кѣне-кѣнеток-кѣне-кѣнетому³, млѣда-млѣда-ток-млѣду-млѣдунуму etc.⁴ Проводи чилѣкутому парите. Стѣри чилѣкунуму хайр. Дай чилѣкусуму вѣже. Сѣпи кѣнесому арпѣ. Оннеси дѣдунѣм⁵ лѣп. Стѣру-туму чилѣку врит са присмѣват. Млѣдунуму сѣну даде лѣувѣдана. Кѣусунуму чилѣку мѣлѣшко трѣса да пѣнне etc.

Pentru dativ se folosesc și desinențe prescurtate -тум (-сум, -нум) și том (-сом, -ном): Стòри чилѣкусум хатѣр. Дай кòнном сѣно. Вòлоом са ње преѣла слама etc.⁵

Acest model se întâlnește în graiurile din raioanele Smoljan și Devin.

25.2. Modelul cu desinența *-ne (-ce, -ne)* care se adaugă la forma nedeterminată de glomerativ și dativ: *чулѣка-чулѣкате-чулѣку-чулѣкуту*⁶, *сѣна-сѣнате-сѣну-сѣнуге* etc.⁷. *Дай чулѣкусу нѣква дрѣшка. Дѣде чулѣкуте ид'уни. Мусауфте ша дѣват к'уѣне. Куѣнѣ сѣнуге дрѣну* etc.

Acest model se întâlnește în graiurile din raionul Krumovgrad:

Substantive de genul feminin

26. Formele determinate de glomerativ și dativ la substantivele feminine formează un singur model cu desinența *-то* pentru glomerativ și desinența *-ойте* pentru dativ: *жѣно-жѣното-жѣни-жѣнойте*⁸, *кѣзо-кѣзѣто-кѣзи-кѣзойте*⁹. Дай жѣнойте басмѣ. Да прѣбѣта жѣнойте пѣрыте. Дай кѣзойте зар'ѣ. Дѣнес афѣзойте лѣсте. Кѣза^x младѣйте жѣни etc.

¹ Aceste desinențe se întîlesc în corelațiile bimembre: pentru glomerativ v. 18.1., iar pentru dativ v. 21.

² Primul termen al opoziției reprezintă o formă nedeterminată de glomerativ (v. 6.1.1. și 6.1.2.), iar al treilea termen o formă nedeterminată de dativ (v. 15.1.7.).

³ La substantivele care nu au formă nedeterminată de dativ se dă nominativul.

⁴ Se dau exemple numai pentru formele de dativ. Pentru glomerativ v. 21.

⁵ Pentru originea desinenței formelor determinate v. 18.1. pentru glomerativ și 21. pentru dativ.

* Primul termen reprezintă o formă de glomerativ nedeterminat (v. și 6.1.7., 6.1.2.), iar cel de-al treilea o formă nedeterminată de dativ (v. 15.1.7.).

⁷ Se dau exemple numai pentru dativ. Pentru glomerativ v. 18.3.

⁸ Primul termen reprezintă o formă nedeterminată de glomerativ (v.7.3.), iar cel de-al treilea termen o formă de dativ nedeterminat (v.10.1.).

⁹ Se dau exemple numai pentru forma determinată de dativ. Pentru formele nedeterminate v. 10.1.

Desinența -*mo* de la glomerativ provine din **тж**, acuzativul de la **тѣ** (v. 19.2), iar desinența -*oŭme* de la dativ reprezintă vechea desinență de dativ de la pronumele de genul feminin, la care s-a adăugat articolul -*me* (v. 18.3).

Acest model se întâlnește numai în graiurile din raionul Krumovgrad.

II. Corelația [nominativ] ~ [glomerativ] ~ [locativ].

27. Această corelație se întâlnește la un număr mic de substantive masculine și feminine, singular, care formează un singur model cu desinențele -*me* (-*ce*, -*ne*) pentru glomerativ și locativ: *пазѣра-пазѣраме-пазѣре-пазѣреме*¹, *водѣнѣте-водѣнѣѣ-водѣнѣтеме* etc.². *Амѣде на савѣтеме. Женѣта паѣду на пазѣреме. Бѣгаѣ на меѣтеме* etc.

Desinențele -*me* (-*ce*, -*ne*) sînt forme de articol generalizate pentru cazurile oblice (v. 18.3).

Acest model se întâlnește în graiurile din raionul Krumovgrad.

III.

28. Din prezentarea făcută se observă că forme cazuale nominale se întâlnesc în cea mai mare parte a graiurilor bulgare. Graiurile examinate au șapte forme cazuale: nominativ, conglomerativ, glomerativ, aglomerativ, dativ, genitiv și locativ. În unele graiuri ele formează corelații bimembre sau trimembre. Din punctul de vedere al categoriei *nedeterminat* ~ *determinat* corelațiile bi- și trimembre sînt simple și complexe.

29. Corelații bimembre simple se întâlnesc numai la forma nedeterminată și sînt cele mai frecvente. Ele sînt de două tipuri: 1) nominativ ~ aglomerativ și 2) conglomerativ ~ dativ.

29.1. Corelația *nominativ* ~ *aglomerativ* se întâlnește:

1. La numărul singular al substantivelor de genul masculin:

Model	1		2		3		4
Nominativ	Ивѣн	д'ѣдо	вол	лѣб	Мѣлчо	стар	стар
Агломератив	Ивѣна	д'ѣда	волѣ	лѣба	Мѣлчѣте	старѣра	старѣк
§ coresp. din text	6.1.7.		6.1.2., 3		6.4.	6.3.	6.2.

2. La numărul singular al substantivelor de genul feminin:

Model	1			2	3	4
Nominativ	женѣ	рекѣ	стѣра	жинѣ	жѣна	Фѣтмѣ
Агломератив	женѣу	рекѣу	стѣру	жинѣ	жѣно	Фѣтмѣѣ
§ coresp. din text	7.1.			7.2.	7.3.	7.4.

¹ Primul termen este glomerativ nedeterminat (v. 6.1.2.), iar al treilea — locativ nedeterminat (v. 15.).

² Se dau exemple numai pentru formele de locativ. Pentru glomerativ v. 18.3.

3. La numărul plural al substantivelor:

Nominativ	Мандофни
Aglomerativ	Мандофцѣх
§ coresp. din text	8

29.2. Corelația conglomerativ ~ dativ se întâlnește:

1. La numărul singular al substantivelor de genul feminin:

Model	1		2	
Nominativ	Рѣда	лѣл'а	мѡма	крѡва
Dativ	Рѣди	лѣли	мѡмѣхи	крѡвѣхи
§ coresp. din text	10.1.		10.2.	

2. La numărul singular al substantivelor de genul neutru:

Nominativ	дѣте	мѡле
Dativ	дѣтему	мѡлему
§ coresp. din text	11	

3. La numărul plural al substantivelor:

Nominativ	сѣнове	сѣстри	дѣца	лѡде
Dativ	сѣновем	сѣстрем	дѣтем	лѡдем
§ coresp. din text	12			

30. Corelațiile bimembre complexe în forma determinată și nedeterminată sînt foarte puțin frecvente. Ele sînt de două tipuri: 1) nominativ ~ aglomerativ; 2) conglomerativ ~ dativ.

30.1. Corelația nominativ ~ aglomerativ se întâlnește numai la numărul singular:

1. La substantive de genul masculin:

Model	1		2		3	
Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Nominativ	вол	волат	вол	вольт	вол	вольт
Aglomerativ	вола	волаток	вола	волатога	вола	волате
§ coresp. din text	18.1.		18.2.		18.3.	

2. La substantive de genul feminin:

Model	1		2	
Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Nominativ	жена	жената	жона	жената
Aglomerativ	жену	женуту	жонџ	жонџо
§ coresp. din text	19.1.		19.2.	

30.2. Corelația conglomerativ ~ dativ se întâlnește:

1. La numărul singular al subst. neutre în forma lor determinată:

Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Conglomerativ	дѣте	дѣтето	мѹле	мѹлето
Dativ	дѣте	дѣтетому	мѹле	мѹлетому
§ coresp. din text	21			

2. La numărul singular al substantivelor de genul feminin:

Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Conglomerativ	баба	бабата	крѹва	крѹвата
Dativ	бабехи	бабѣтохи	крѹвехи	крѹвѣтохи
§ coresp. din text	22			

3. La numărul plural al substantivelor:

Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Conglomerativ	синовѣ	синовѣте	жѣни	жѣните	шилѣта	шилѣтата
Dativ	синовѣм	синовѣмѣм	жѣнѣм	жѣнѣмѣм	шилѣм	шилѣмѣм
§ coresp. din text	23					

31. Corelațiile trimembre simple cu forme nedeterminate sînt foarte puțin frecvente, prezentînd un singur tip: nominativ ~ glomerativ ~ dativ. Se întîlnesc numai la singular.

1. La substantivele de genul masculin:

Model	1		2		3		4
Nominativ	Адѣм	вол	Ивѣн	вол	мой		Мирчѣ
Glomerativ	Адѣма	вѣла	Ивѣна	вѣла	мѣск		Мирчѣте
Dativ	Адѣму	вѣлу	Ивѣнуму	вѣлumu	мѣму		Мирчѣти
§ coresp. din text	13.1.		13.2.		13.3.		13.4.

2. La substantivele de genul feminin:

Model	1		2
Nominativ	Лѣна	баба	жѣна
Glomerativ	Лѣну	бабу	жѣно
Dativ	Лѣни	баби	жѣни
§ coresp. din text	14.1.		14.2.

32. Corelațiile trimembre complexe cu formă determinată și nedeterminată sînt puțin frecvente. Sînt de trei tipuri: 1) nominativ ~ glomerativ ~ dativ; 2) nominativ ~ glomerativ ~ locativ; 3) conglomerativ ~ genitiv ~ dativ.

32.1. Corelația *nominativ ~ glomerativ ~ dativ* se întâlnește la numărul singular.

1. La substantivele de genul masculin:

Model	1		2			
Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Nominativ	чилѐк	чилѐкѣт	чулѐк	чулѐкат	сын	сынт
Glomerativ	чилѐка	чилѐкаток	чулѐка	чулѐкате	сына	сынате
Dativ	чилѐку	чилѐкутуму	чулѐку	чулѐкуте	сыну	сынуге
§ coresp. din text	25.1.		25.2.			

2. La substantivele de genul feminin:

Forma	nedeterm.	determ.	nedeterm.	determ.
Nominativ	жѐна	женѐта	кѐза	козѐта
Glomerativ	жѐно	женѐто	кѐзо	козѐто
Dativ	жѐни	женѐйте	кѐзи	козѐйте
§ coresp. din text	26			

32.2. Corelația *nominativ ~ glomerativ ~ dativ* se întâlnește la singular:

1. La substantivele de genul masculin:

Forma	nedeterm.	determ.
Nominativ	пазѐр	пазѐрат
Glomerativ	пазѐра	пазѐрате
Locativ	пазѐре	пазѐрете
§ coresp. din text	27	

2. La substantivele de genul feminin:

Forma	nedeterm.	determ.
Nominativ	воденица	воденицата
Glomerativ	воденицо	воденицоте
Locativ	воденице	воденицете
§ coresp. din text	27	

32.3. Corelația conglomerativ ~ genitiv ~ dativ se întâlnește la numărul plural.

7. La substantivele de genul masculin:

Forma	nedeterm.	determ.
Conglomerativ	сынове	сыновете
Genitiv	сын	—
Dativ	сынам	сыновемте
§ coresp. din text	16	

2. La substantivele de genul feminin:

Forma	nedeterm.	determ.
Conglomerativ	жоны	жоныте
Genitiv	жон	—
Dativ	женем	женемте
§ coresp. din text	16	

Pentru această corelație este caracteristică absența la genitiv a formei determinate.

33. Analiza corelațiilor cazuale nominale în graiurile bulgărești este însoțită de un comentariu cu privire la răspândirea lor teritorială.

Desinențele cazuale oblice, determinate, în graiurile bulgare.

caz	număr	gen		forme nedeterminate	forme determinate
aglomerativ	singular	masc.	1	-a	
			2		-ТОК
			3		-ТОГА
			4		-те
			5	-те	
			6	-ора	
			7	-ек	
		fem.	1	-у	-ТУ
			2	-ъ	
			3	-о	
			4	-ô	
	plural		1	-ех	
dativ	singular	masc.	1	-у	
			2		-те
			3	-уму	-ТУМУ
			4	-ему	
			5	-ти	
		fem.	1	-и	
			2		
			3		-ойте
		neutru	4	-ехи	-СТОХИ
			1	-ему	
	plural		1	-ем	-ТЕМ
locativ	singular	masc. fem.	1	-е	-те
genitiv	plural	masc. fem.	1		

O foarte largă răspîndire are numai corelația nominativ ~ aglomerativ la substantivele masculine de tipul *Иван ~ Ивана, брат ~ брата* (v. 6.1.1.). După cum se poate observa din harta anexată, această corelație cuprinde cea mai mare parte a teritoriului lingvistic bulgar. Celelalte corelații cauzale au o răspîndire limitată. Cu excepția corelației nominativ ~ aglomerativ de la substantivele feminine (modelul *женă ~ жену* (v. 7.2.) întâlnită în graiurile balcanice din Sredna și Stara Planina, ele se găsesc numai în două locuri foarte depărtate unul de altul: în regiunea Rodope, în raioanele Smoljan și Kardzali, și în Bulgaria de nord-vest, în raioanele Sofia și Blagoevgrad. Corelația nominativ ~ aglomerativ la numele feminine (modelul *женă ~ жену*) este răspîndită pe tot teritoriul graiului. Dimpotrivă, corelația conglomerativ ~ dativ (modelul *момă ~ момеху*) (v. 10.2.) se întâlnește în graiuri, numai parțial. Corelația nominativ ~ aglomerativ (modelul *Фатмѐ ~ Фатм'о*) (v. 7.4), se întâlnește în grai numai în unele sate.

34. Analizînd corelațiile cauzale în graiurile bulgare, este necesar să ne oprim și asupra fondului lexico-gramatical în care se realizează. Cel mai răspîndit sub acest aspect este modelul *женă ~ жену* (v. 7.1.), care cuprinde toate substantivele de genul feminin. Celelalte corelații sînt, într-un grad mai mic sau mai mare, limitate. Unele se întîlnesc la nume personale, precum și la un mare număr de nume comune sau la adjective (v. 6.1.2.), altele la nume personale și la denumiri de grade de rudenie (v. 6.1., 10.1., 13.1.1.).

IV.

35. Din cele arătate mai sus asupra formelor cazuale în graiurile bulgare, din tabelul și harta anexată se pot face următoarele constatări:

1. În graiurile bulgare există astăzi relativ puține cazuri oblice, atît sub aspectul varietăților, cît și sub cel al răspîndirii teritoriale.

2. Formele de aglomerativ sînt mai numeroase, cele de glomerativ și dativ sînt mai puțin frecvente, iar cele de locativ și genitiv reprezintă doar resturi lexicalizate.

3. Forme cauzale oblice au mai ales substantivele, iar la adjective acestea se întîlnesc numai la singular, atunci cînd însoțesc anumite tipuri de substantive.

4. Formele cazurilor oblice se întîlnesc cu precădere la substantivele masculine, mai puțin la cele feminine și neutre.

5. Formele cazurilor oblice apar mai ales la singular, la plural fiind mai puțin frecvente.

6. Formele cazurilor oblice se întîlnesc mai ales la numele personale masculine și feminine, precum și la substantive animate. La denumirile comune formele cazuale apar rar.

Prin urmare, în graiurile bulgare se păstrează rămășițe ale categoriilor gramaticale animat ~ non-animat, personal ~ non-personal.

7. La formele de aglomerativ, glomerativ și dativ este prezentă categoria gramaticală determinat ~ nedeterminat.

8. Formele cazuale din graiurile bulgare ne dau posibilitatea să refacem drumul străbătut de limba bulgară de la sintetism la analitism, indicând modul în care s-au pierdut cazurile. Formele păstrate astăzi reflectă etapele extreme ale dezmembrării sistemului cazual, care, ca orice proces de limbă, s-a petrecut încet, treptat și în direcții diferite, trecând prin stadii intermediare.

În general vorbind, procesul de pierdere a formelor cazuale, indiferent de cauzele care l-au provocat, a trecut prin următoarele stadii:

a) la început au dispărut formele cazuale de plural și după aceea cele de singular;

b) primele au dispărut formele cazuale la genul neutru și după aceea cele de feminin și masculin;

c) dispar mai întâi cazurile la substantivele neanimate, apoi la cele animate, iar, mai târziu, la substantive nume de persoană. Cel mai mult s-au păstrat formele cazuale la numele personale și la denumirile gradelor de rudenie;

d) dispar mai întâi formele de instrumental, mai târziu cele de locativ și genitiv, apoi cele de dativ și, în sfârșit, cele de acuzativ.

e) pierderea formelor cazuale începe cu un proces de restrângere a funcțiilor sintactice a unor cazuri și prin trecerea lor asupra altor cazuri. Această restrângere a funcțiilor sintactice este limitată, așa cum am arătat mai sus, de unele particularități lexico-gramaticale ale numelui;

f) procesul de dispariție a formelor cazuale în graiurile bulgare nu s-a terminat nici în momentul de față. După cum arată cercetările întreprinse, trecerea de la sintetism la analitism continuă și se va încheia prin dispariția totală a tuturor cazurilor, așa cum s-a întâmplat în cea mai mare parte a graiurilor limbii bulgare.

ИМЕННЫЕ ПАДЕЖНЫЕ ФОРМЫ В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Автор посвящает свою статью исследованию именных падежных форм в современных болгарских говорах. Анализируя куммулятивные функции падежей в говорах, автор использует новые термины, как например *гломеративные*, *агломеративные* и *конгломеративные* формы, устанавливая в то же время и противопоставления, в которые они входят. Падежные формы сгруппированы автором по родам, а так же по категориям имен: одушевленные ~ неодушевленные, личные ~ неличные, определенные ~ неопределенные.

Статья представляет новые данные, освещающие процесс перехода от синтетизма к аналитизму в болгарском языке.

FORMES DES CAS NOMINAUX DANS LA LANGUE BULGARE

(Résumé)

L'auteur consacre la présente étude à la recherche des formes nominales dans les parlers bulgares contemporains. Dans l'analyse des fonctions cumulatives des cas nominaux dans les parlers bulgares l'auteur utilise des termes nouveaux, tels que *glomératif*, *aglomératif* et *conglomératif*; il établit les oppositions que ceux-ci y peuvent présenter. Les formes nominales sont groupées en plusieurs modèles, d'après le genre, les catégories animé ~ non-animé, personnel ~ non-personnel, déterminé ~ non-déterminé.

En outre, l'étude offre des données pouvant expliquer le passage de la synthèse à l'analyse dans la langue bulgare.

ELEMENTE SLOVACE ÎN STRUCTURA UNUI GRAI POLON DIN ROMÂNIA

ELENA DEBOVEANU

În nordul Moldovei există un grup de trei sate apropiate — Poiana Micului Solonețului Nou și Pleșa — cu populație polonă bilingvă. Pe lângă limba română, folosită mai ales în relațiile oficiale, se vorbește aici un vechi grai polon, de tip carpatic, cu o serie de influențe slovace în sistemul fonologic și morfologic.

În decursul istoriei sale, graiul respectiv a evoluat în vecinătatea a trei medii lingvistice diferite: pînă în secolul al XVII-lea s-a dezvoltat pe un teritoriu compact de limbă polonă (regiunea Żywiec, în sud-vestul Poloniei), din secolul al XVII-lea s-a dislocat de aici, strămutîndu-se în regiunea Čadeckie, iar la începutul secolului al XIX-lea purtătorii lui, venind în nordul Moldovei¹, în mijlocul unei populații românești, s-au stabilit în satele menționate².

Graiul a atras atenția unor lingviști ca M. Małecki și Gr. Nandriș care, în anul 1936, într-un scurt referat prezentat la Academia polonă de științe³, au arătat caracterul polon al idiomului și au formulat concluzia că influența slovacă nu i-a afectat sistemul.

În 1963, cercetările asupra acestui grai au fost reluate⁴.

În articolul de față vom lua în discuție elementele slovace⁵ selecționate de noi în urma analizei sistemului fonologic și morfologic al graiului, care,

¹ Cronologizarea exactă a colonizării satelor discutate aici ca și traseul urmat de coloniști sint prezentate de Raimund Friederich Kaindl în *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*, Innsbruck, 1902, p. 279 ș. u.; M. Małecki, *Język polski na południe od Karpat. Spisz. Orawa. Čadeckie. Wyspy językowe*, Zakopane, 1938, p. 80.

² Numai satul Pleșa este locuit exclusiv de populație polonă.

³ *Remarques sur les dialectes polonais en Bucovine*, „Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres”, Cracovia, 1936, p. 16—22.

⁴ Prima contribuție referitoare la toate graiurile polone din România o găsim în articolul semnat de Elena Deboveanu și Stanisław Gogolewski, *Przegląd gwar polskich na terenie Rumunii*, publicat în „Język Polski”, XLVI (1966), nr. 2, p. 112—132. Aici, printre cele patru graiuri polone vorbite în Moldova, este prezentat, din punctul de vedere al foneticii istorice, și graiul de care ne ocupăm acum.

⁵ Pentru interpretarea materialului referitor la limba slovacă și dialectele teritoriale ale acesteia, cu privire specială asupra graiurilor, din Čadca, am folosit următoarele studii: Eugen Pauliny, *Nářečie zdôpových osád na Hornej Orave*, Turčianski Sv. Martin, 1947; idem, *Fonologia spisovnej slovenčiny*, Bratislava, 1961; idem, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava, 1963; Václav Vážný, *Nářečie slovenská*, „Československá vlastivěda”, vol. III (Jazyk), Praga, 1934; Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka*, Bratislava, 1958; A. Kellner, *K charakteristice čadeckých nářečí*, „Linguistica Slovaca”, I/II 1939/40, p. 220—229; idem, *K palatalizaci v čadeckých nářečích*, „Linguistica Slovaca”, IV—VI, 1946—1948, p. 134—144.

pers. a III-a sg., gen masc.), / dobre / „bun” (adj., neutru, sg.) ~ / dobr'e / „bine” (adv.), / stari / „bătrîn” (adj. nom., sg.) ~ / star'i / „bătrîni” (adj., nom. pl., gen pers.) și formele flexionare analoge.

Sistemul limbii polone literare nu cunoaște fonemele / l' / și / r' /¹. În dialectele convergente / r' / nu este cunoscut, iar / l' / apare numai în unele graiuri de la granița cu Slovacia². Explicații în legătură cu apariția fonemelor / l', r' / trebuie să căutăm, deci, în istoria graiului cercetat.

Datarea aproximativă a apariției în sistemul graiului a celor două foneme impune examinarea, fie și sumară, a sistemului consonantic de care a dispus graiul analizat, în prima fază a evoluției sale, înaintea contactului cu limba slovacă. Z. Stieber stabilește ca fiind propriu limbii polone și dialectelor fără „mazurzenie”, printre care se numără și graiul de care ne ocupăm, în perioada dintre secolele al XIII-lea și al XVI-lea, următorul inventar de foneme: *p, p', b, b', t, d, k, g, c, ʒ, č, ž, ć, ź, f, f', v, v', s, ś, z, ż, ś, ź, ʃ, x, m, m', n, ŋ, r, ł*³.

În graiurile polone convergente (cu excepția celor care au venit în contact cu slovacă sau ucraineană), ca și în limba literară, fonemul / l' / s-a durificat, probabil, în secolul al XVI-lea⁴. Pornind de la această premisă, prezența fonemului / l' / în sistemul actual al graiului analizat poate fi considerată ca un fenomen arhaic, păstrat sub influența dialectelor slovace de nord-vest, în care / l' / exista ca al doilea termen al opoziției / l / ~ / l' /⁵. Spre exemplificare, prezentăm mai jos unele cuvinte care cuprind fonemul l' : *l'al'ka* „păpușă”, *l'ampa* „lampă”, *l'eńivy* „leneș”, *l'in* „în”, *l'ato* „zboară”, (prez., pers. a III-a sg.), *l'ustro* „oglină”, *l'ut* „gheață”, *bl'ade* „palid” (adj. neutru sg.), *cebul'a* „ceapă”, *fazul'a* „fasole”, *pl'eca* „spate”, *gl'isto* „rîmă”, *hebl'ovac* „a rindelui”, *kl'išće* „clește”, *kl'uć* „cheie”, *kol'ano* „genunchi”, *fudul'ny* „încrezut”, *kośul'ka* „cămășuță”, *okul'ory* „ochelari”, *ol'xa* „arin”, *pal'ec* „deget”, *p'el'ux'i* „scutece”, *tyl'ko* „numai”, *v'il'ga* „mierlă”, *bal'* „bal”, *b'icyk'el'* „bicicletă”, *dyšel' / dyšel* „oiște”, *xm'il'* „hamei”, *kyrdel'* „cîrd”, *kovał'* „fierar”, *myntel'* „fluture”, *śal'* „șal”, *śp'ital'* „spital”, *topol'* „plop”.

În ceea ce privește fonemul / r' /, observăm că acesta lipsește din sistemul pe care graiul anchetat l-a avut în momentul în care s-a desprins de limba comună. Z. Stieber afirmă că *r'* în limba polonă trecuse la *ʃ* încă înainte de secolul al XIII-lea⁶. Din literatura consultată rezultă, de asemenea, că acest *r' < *r'* nu s-a păstrat nici în graiurile polone teritoriale. În slovacă însă, fonemul *r'* s-a păstrat pe alocuri pînă azi, fie ca fonem independent care se opune lui *r* dur, creînd opoziții ca: / pari / ~ / par'i /, / para / ~ / par'a /, fie ca o variantă a lui *r* dur⁷. Pornindu-se de la aceste premise, prezența

¹ Z. Stieber, *Historyczna i współczesna fonologia...*, p. 111.

² Cf. M. Karas, *Polskie dialekty Orawy*, p. 67, 184—185.

³ Z. Stieber, *op. cit.*, p. 64.

⁴ Cf. Z. Stieber, *op. cit.*, p. 71; S. Urbańczyk, *Zarys dialektologii...*, p. 32.

⁵ Cf. E. Pauliny, *Fonologický vývoj...*, p. 234.

⁶ Z. Stieber, *Sposoby powstawania...*, p. 64.

⁷ Cf. Ján Stanislav, *Definy...*, vol. I, p. 521, care culege aceste date din J. Liška, *K otázke povodu vychodoslovenských nářečí*, Turčiansky Sv. Martin, 1944, p. 48.

consoanei *r'* în graiul polon cercetat poate fi considerată drept un fenomen arhaic, păstrat într-o arie laterală și anume în aceea care a venit în contact cu o altă limbă — în cazul nostru slovacă — unde fonemul a avut o poziție mai solidă în sistem. Vom nota în continuare un alt grup de cuvinte din graiul studiat, care cuprind fonemul *r'*: *r'epa* „ridiche”, *r'ežnik* / *režnik* „măcelar”; *br'eza* „mesteacăn”, *br'oda* „barbă”, *br'ux* „pîntece”, *bur'any* „buruieni”, *dr'eva* „pom”, *z'v'ir'e* / *z'v'ire* „ușă”, *gr'eb'in* „pieptene”, *gr'iby* / *gryby* „ciuperci”, *gr'iva* „coama calului”, *gr'utk'i* „răzoare”, *gvar'ic* „a vorbi”, *xr'un* „hrean”, *kor'in* „rădăcină”, *kr'izy* „șale”, *kr'ok'i* „crengi”, *pogr'ip* „înmormîntare”, *pr'edač* / *predač* „a vinde”, *kur'ic* „a fuma”, *pr'etak* „ciur, sită”, *pr'išel* „a venit” (perf. pers. a III-a sg., m.), *str'exa* „streășină”, *str'ev'ik'i* / *strev'ik'i* „pantofi”, *tr'eia* „trebuie”, *tr'esňa* „cîrcașă”, *tr'osk'i* „vreascuri”, *umr'il* „a murit” (perf. pers. a III-a sg., m.), *vr'ut* „epilepsie”, *sr'iblo* „argint”, *odb'er!* „ia!” , *p'er!* „spală!”

Fonemul /*x'*/ nu este cunoscut polonei comune după cum reiese din menționarea de mai sus a statutului fonologic al acesteia, din secolele al XIII-lea al XVI-lea, nici polonei literare actuale¹, și nici dialectelor polone convergente, exceptînd cîteva graiuri din nord-estul Mazoviei², cu care graiul cercetat nu a putut avea însă nici o legătură.

Prezența fonemului /*x'*/ în sistemul acestui grai necesită, prin urmare, unele explicații din care nu pot lipsi referiri la elementul slovac. Astfel, M. Małecki, notîndu-l și el pe *x'* în graiul de care ne ocupăm, consideră că acest sunet este un împrumut din slovacă³. Explicației lui M. Małecki trebuie să-i aducem însă un corectiv. Se știe că în limba slovacă nu există *x'* (palatalizat). Z. Stieber, de pildă, afirmă că *x'* este cu totul străin sistemului pur slovac⁴. În grupurile *xi* din slovacă avem de a face cu un *x* dur urmat de *i*, ca în exemplele: *cehi*, *len'uchi*, *mňichi*, *živočichi*, *papl'úchi*, *duchi*, *fat'úchi*, *prinohi*, *rohi*, *drahi*, *tuhi*⁵. În polonă însă, după consoană dură nu poate urma decît *y*: *duchy*, *suchy*, *leniuchy* etc., iar vocala *i* numai după o consoană palatalizată.

În idiomul celor trei sate din România vom distinge, de asemenea, consoana palatalizată *x'*. Aceasta apare numai la finala temei și anume: a) înainte de *i*: *ropux'i* „broaște rîfoase”, *mux'i* „muște”, *dax'i* „acoperișuri”, *glux'i*⁶ „surd”, *sux'i* „uscat” (adj.) etc.; b) înainte de *e*: *grox'em* (instr. sg.) „mazăre”, *dux'em* (instr. sg.) „duh”. În această a doua poziție, /*x'*/ se opune de cele mai multe ori lui /*x*/, realizînd pe plan semantic o serie de perechi minimale: /*sux'e*/ „uscat” (adj., nom.—ac. pl.) ~ /*suxe*/ „id.” (adj., ac. sg., f.), /*glux'e*/ „surd” (adj., nom.—ac. pl.) ~ /*gluxe*/ „id.” (adj., ac. sg., f.) etc.

¹ Cf. Z. Stieber, *Historyczna i współczesna...*, p. 111.

² Cf. E. Stankiewicz, *op. cit.*, p. 522.

³ M. Małecki, *Język polski...*, p. 65.

⁴ Cf. Z. Stieber, *Sposoby powstawania...*, p. 31.

⁵ Exemple citate după Ján Stanislav, *op. cit.*, vol. I, p. 59 și A. Kellner, *K charakteristice...* p. 225.

⁶ Fonemul /*l*/ se realizează în Poiana Micului prin dentala *l*, iar în Fleșa și Soloneț prin dentalo-alveolara *l*.

Înaintea contactului cu slovacă, cuvintele din grupul (a) conțineau un *x* dur: *ropuxy*, *muxy*, *daxy*, *gluxy*, *suxy* etc. În perioada bilingvismului polono-slovac însă, vorbitorii poloni a căror bază de articulare nu le permitea pronunțarea unei consoane dure înaintea unui *i*, substituie lui *x* dur din grupul *-xi* un *-x* palatalizat (*x'*): *ropux'i*, *mux'i*, *dax'i*, *glux'i*, *sux'i* etc. Mai târziu, *x'* a început să apară și înaintea vocalei *e*, căpătînd, în cazul acesta, și valoare fonologică: diferențierea nominativului și acuzativului plural al adjectivelor de gen personal de acuzativul singular al adjectivelor feminine. Alte exemple în care apare *x'*: *bl'ex'i* „pureci”, *gr'ix'i* „păcate”, *lopux'i* „brusturi”, *mux'i* „muște”, *ol'x'i* „călini”, *pańc'ox'i* „ciorapi”, *sox'i* „prepeleci”, *zav'er'ux'i* „furtuni, viscole”, *balda'x'im* „baldachin”, *volox'i* „munteni”, *cybux'i* „arpagic”, *cyx'i* „fețe de pernă”, *čepex'i* „minerale plugului”, *parx'i* „rîie”.

Opoziția de sonoritate este realizată de seriile: ocluzivelor (*p*, *p'*, *b*, *b'*, *t*, *d*, *k*, *k'*, *g*, *g'*), africatelor (*c*, *z*, *č*, *ž*, *ć*, *ź*), și fricativelor (*f*, *f'*, *v*, *v'*, *s*, *z*, *ś*, *ź*, *ś*, *ź*).

Corelația de sonoritate este neutralizabilă la finală și în grupurile consonantice. În interiorul cuvintelor, în grupurile consonantice, neutralizarea opoziției are loc, de regulă, în cazul în care ultima consoană a grupului este, fonologic, sonoră sau surdă: *prošić* „a ruga”, față de *prošba* „rugămintă”, *troška* „ierbuliță” față de *trova* „iarbă” etc. Reprezintă o excepție din acest punct de vedere grupurile în care ultima consoană este *v* sau *v'*. Înaintea acestor consoane sonore pot apărea consoane surde: *svuj* „al său”, *b'itva* „luptă”, *br'itva* „brici”, *bukv'a* „jir”, *čv'irko* „ciripește” (prez., pers. a III-a sg.), *čv'ok'i* „dinții grapei”, *čv'ik'i* „cuie”, *ščvoro* „patru”, *kv'otek* „floricică”, *krokv'e* „căpriori”, *markv'a* „morcov”, *otvor'ic* „a deschide”, *šv'ica* „luminare”, *šv'ina* „porc”, *xvol'i še* „se laudă”, *xvost* „coadă”, *krul'estvo* „împărăție”, *kvako* „măcăie”, *kvačk'i* „rațe”, *l'ikarstvo* „medicament”, *podešva* „talpă”, *skvark'i* „jumări”, *tvyr'dy* „tare” (adj.) etc. În aceste cazuri nu are loc neutralizarea opoziției de sonoritate. Păstrarea funcției dinstinctive a sonorității poate fi ilustrată în grai prin exemple de perechi minimale ca: /*đvoje* / „doi” ~ /*tvoje* / „al tău” (pron. gen. n.) sau restrictive: /*gv'ostk'i* / „steluțe” ~ /*kv'otk'i* / „floricile”, /*čv'ik* / „cui” ~ /*z'v'igo* / „mișcă din loc, urnește” (prez., pers. a III-a).

Rostirea sonoră a fonemului /*v*/ după consoane surde nu este caracteristică dialectelor silezian și malopolon. Fenomenul acesta apare numai în idiomurile care au venit în contact cu limbile cehă¹, slovacă² sau ucraineană³. Prezența lui în graiurile de care ne ocupăm se datorește, deci, contactului cu slovacă.

¹ Cf. K. Dejna, *Polško-Laskie*..., vol. II, p. 205 ș.u.

² Cf. M. Karaš, *Polskie dialekty*, p. 71, 122, 158 ș.u.

³ Cf. K. Dejna, *Gwara Miłna*, „Rozprawy Komisji Językowej”, vol. IV, Łódź, 1956, p. 21.

II. SISTEMUL MORFOLOGIC

În graiul cercetat, sincretismul cazurilor, cuprinzînd toate clasele de nume, în funcție de gen, număr, animat ~ non-animat, poate fi reprezentat astfel:

Schema 1.

N.	Ac.	G.
D.	I.	L.

Această schemă arată relația de sincretism a Nominativului și Acuzativului, la:

- a) numărul singular al tuturor numelor de gen neutru;
- b) numărul singular al numelor masculine care denumesc sau determină obiecte;
- c) numărul plural al numelor care denumesc sau determină obiecte și ființe non-masculin personale.

Schema 2.

N.	Ac.	G.
D.	I.	L.

Schema 2 reprezintă grafic sincretismul Acuzativului și Genitivului, la:

- a) numărul singular al numelor de gen masculin care denumesc sau determină ființe;
- b) numărul plural al numelor care denumesc sau determină persoane masculine sau un colectiv de persoane de sex diferit.

Schema 3.

N.	Ac.	G.
D.	L.	I.

Schema 3 simbolizează sincretismul Dativului și Locativului singular al numelor de gen feminin.

Referindu-ne acum numai la substantivele masculine (la numărul singular), acestea se încadrează, din punctul de vedere al sincretismului cazurilor, în două tipuri (schemele 1 și 2). Primului tip (schema 1) îi aparțin substan-

tive ca: *xl'ip* „pîine“, *ruk* „corn“, *sen* „somn“, *kraj* „țară“ cu următoarele desinențe:

-Ø		-a / -u
-ov'i	-em	-e / -u

Cel de al doilea tip (schema 2) cuprinde substantive ca *p'es*, „cîine“, *kuh* „cal“, *xlop* „țăran“, *ujko* „unchi“ etc. și are următoarele desinențe:

Ø / -o	-a	
-ov'i	-em	-e / -u

Substantivele neutre prezintă fenomenul sincretismului la Nominativ și Acuzativ singular, iar, pentru cea mai mare parte a acestor substantive — și la Dativ și Locativ singular:

N.	Ac.	G.	-o / -e	-a
D.	L.	I.	-e / -u	-em

Pentru exemplificarea acestor modele de flexiune vom da substantivele *okno* „fereastră“, *v'etel'e* „nuntă“ și *loše* „mînz“.

La periferia acestui sistem de relații cazuale, caracteristic flexiunii substantivelor masculine și neutre la numărul singular, am notat și fenomenul de interferență a desinențelor Dativului și Locativului singular:

N.	Ac.	G.
D. x L.	I.	

Acest fenomen este realizat, în cazul substantivelor masculine, prin folosirea sporadică a morfemului *-e* sau *-u* caracteristic Locativului, ca variantă facultativă a formantului *-ov'i*: *idem ku kuhu, plugu, dom'e, l'ese, voze*,

¹ Linia punctată indică omonimia dintre cazuri: Acuzativul poate fi omonim fie cu Nominativul, fie cu Genitivul; semnul *x* indică amestecul cazurilor.

„merg spre cal, plug, casă, pădure, car“; *kurče iz'e ku zimhoku var'unemu* (Poiana Micului), *kurčacko iz'e ku zvar'unemu zimhoku* (Pleșa) „puiul de găină merge spre cartoful fiert“. La Locativ singular, în schimb, am notat de câteva ori, la unele substantive masculine animate, apariția morfemului -ov'i, caracteristic Dativului, ca variantă facultativă a formantului -e sau -u: *to je f člov'ekov'i, f xlopov'i* „aceasta e în om, în țaran“. Extinderea desinenței Dativului sg. -ov'i la Locativul substantivelor animate este frecventă în limba slovacă, de ex.: *o synov'i, chlapov'i, host'ov'i*¹, și, după cum se vede, a lăsat urme și în graiul polon studiat.

În cazul substantivelor neutre, interferența Dativului și Locativului singular în idiomul cercetat are loc în aceleași condiții. Dativ: *ku okn'e, dñe, žyč'e, šahe, sel'e, žniv'e, bahr'e, vešel'u, lošinču* „spre fereastră, fund, secară, fin, sat, seceriș, parte a roții carului, nuntă, minz“; Locativ: (v) *okñe, žyč'e, šahe, sel'e, žniv'e, bahr'e, vešel'u, lošinču*. Li s-au alăturat acestora chiar substantive ca *šerco*, „inimă“ *b'erco* „parte a plugului“, care, alături de desinența -u, au, facultativ, și desinența -e: *šerče, b'erče*.

Acest fenomen al amestecului desinențelor Dativului și Locativului singular este întâlnit și în alte graiuri polone care au suferit influența limbii slovace².

Modelul declinării pronumelui personal, pers. 2-a sg., și al formelor lungi ale pronumelui reflexiv este, în graiul de care ne ocupăm, următorul:

N. ty	—
G. teb'e	seb'e
D. teb'e	seb'e
Ac. teb'e	seb'e
I. tebom	sebon
L. (f) teb'e	(f) seb'e ³

Tema cazurilor oblice ale acestor pronume este de origine slovacă în graiul polon cercetat. Comp. slov. G. *teba, seba*, D. *tebe, sebe*, Ac. *teba, seba*, I. *tebou, sebou* dial. *tebu', sebu'*, L. *tebe, sebe*⁴. Palatalizarea consoanei finale a temei la G., D., Ac., L.: *teb'-, seb'-* este un fenomen propriu limbii polone. Împrumutarea temei pronomelor slovace a simplificat declinarea celor polone, deoarece a permis evitarea alternanțelor tematice *tob'-, čeb'-, sob'-, šeb'-* caracteristice graiurilor polone convergente și limbii literare. Ilustrăm folosirea pronomelor respective în graiul cercetat și cu următoarele exemple: *bes teb'e ki mug'i zab'ic v'il'ka* „fără tine n-au putut omori lupul“, *čakoj, idem ku teb'e* „așteaptă, vin la (spre) tine“, *jacy teb'e v'er'im* „numai pe tine te cred“, *tarož r'ind na teb'e* „acum e rîndul tău“, *idem i ja s tebom* „merg și

¹ Exemple luate din Ján Stanislav, *op. cit.*, vol. II, p. 17.

² Cf. S. Urbańczyk, *Zarys...*, p. 44.

³ Menționăm apariția la Dativ și Locativ a variantei *sobe* în vorbirea unor informatori tineri: *ta viš co, tak sobe nimožeš najš' baby* „știi ce, așa nu-ți poți găsi o nevastă“; sau apariția alternativă a lui *sebe* și *sobe* la același vorbitor: *my sebe špivali* „noi am cîntat“, *leg jex sobe na pošči i špim* „m-am așezat în pat și dorm“.

⁴ Cf. Ján Stanislav, *Definy...*, vol. II, p. 289.

eu cu tine", *gvar'il'imy za teb'e* „am vorbit despre tine", *no to jako, u teb'e je koza a u mne je cap?* „cum așa, la tine e capra și la mine țapul?", *un jest bogaty, to co, un zexce teb'e?* „el este bogat, ce, o să te vrea pe tine?"; *un seb'e tak muv'il* „așa și-a spus", *vygnal'i go na pol'e aby seb'e šel* „l-au dat afară ca să plece", *mu doval'i p'ininzy k'el'o xce jacy aby seb'e šel* „l-au dat bani cît vrea, numai să plece", *gat m'ol po seb'e kropk'i, byl strokaty* „fiara avea pe ea pete (puncte), era bălțată" etc.

Efecte ale contactului cu limba slovacă găsim în graiul cercetat și în declinarea adjectivelor.

Din punctul de vedere al temei și distribuției desinențelor, adjectivele în idiomul analizat se pot clasifica în două tipuri: A (temă dură) și B (temă moale). Tipul A se divide în două subtipuri: A₁ — model *dobry, -a, -e* „bun" și A₂ — model *ojcus, ojcovu, ojcovu* „al tatălui". Tipul B se divide în subtipul B₁ — model *dlug-i, -a, -e* „lung" și B₂ — model *glup-i, -a, -e* „prost".

Față de păstrarea consecventă în grai a lui *o* ca reflex al vechiului *a* lung: *bogoč* „bogătaș", *čopka* „căciulă", *dovno* „de mult", *šeof* „ștevie", *naros* „deodată", *trova* „iarbă", *noš'epšy* „cel mai bun", chiar în poziția finală (de exemplu, în formele verbale *mo* „are", *do* „va da", *šp'ivo* „cîntă" etc.), este surprinzătoare apariția desinenței *-a* la N. sg. al adjectivelor feminine¹: *b'idna* „săracă", *bosa* „desculță", *brudna* „murdară", *cala* „întreagă", *čikava* „harnică", *čorna* „neagră", *xruma* „șchioapă", *l'iniva* „leneșă", *l'ula* „iute", *nova* „nouă", *hepos'ad'iva* „neastîmpărată", *nima* „mută", *p'irša* „prima", *p'egata* „pistruiață", *potr'ebna* „necesară", *prav'iva* „adevărată", *puknuna* „inflamată", *slum'ana* „de paie", *sluna* „sărătă", *smulna* „tristă", *ščyrbata* „știrbă", *ščekla* „înfuriată", *šilna* „puternică", *šina* „vinată", *šiva* „căruntă", *sl'epa* „oarbă", *sv'incuna* „sfîințită", *tlusta* „grasă", *umr'ita* „moartă", *uva-r'una* „fiartă", *zaxryp'n'una* „răgușită", *zaprashuna* „invitată", *zarzov'ana* „ruginită", *zdrova* „sănătoasă", *zla* „rea", *zryvana* „smulsă", *zufal'na* „încrezută" etc. În acele graiuri polone convergente care au păstrat atît reflexele vechiului *a* lung, cît și pe cele ale vechiului *a* scurt, la N. sg. f., apare, în general, reflexul normal al vechiului *a* lung: *-o, -ă*. Situația particulară din acest grai poate fi rezultatul unei analogii cu pronumele *ta* „aceasta", *tamta* „aceea", *ona* „ea" sau cu substantivele feminine în *-a*, dar este posibilă și influența formelor slovace corespunzătoare de tipul *dobrá, dlhá, hlúpá* etc.

Adjectivele feminine aparținînd tipului A și subtipului B₂ au la G.-D., L. sg. desinența *-ej*: *na zel'onej dol'ine* „pe valea verde", *syn tej glupej* „fiul acestei femei proaste", *un se pomysl'ol aby byl kolo čisarovej z'ifki* „el s-a gîndit să fie lîngă fata împăratului", *začun r'ezac rogi z'ifce čisarovej* „a început să taie coarnele fetei de împărat", *l'ub'i še m'i sukna tej z'ifk'i fajnej* „îmi place rochia acestei fete frumoase", *šyck'e paropk'i učekajum ot paskudnej z'ifk'i* „toți băieții fug de fata urîță", *l'ub'i še m'i špevanka tej z'ifk'i v'ešolej* „îmi place cîntecul acestei fete vesele", *paropk'i gvar'um slotk'e slova z'ifce fajnej i v'ešolej* „băieții spun vorbe dulci fetei fru-

¹ Acest fenomen este notat și de M. Malecki și Gr. Nandriș în articolul citat (p. 18).

moase și vesele", *co jex popacyla tamtej n'ež'el'i* „ce-am pățit duminica trecută", *jak, stej kašy vyjz'e zbože...* „dacă din această casă va ieși grîu...", *byl jex f xalup'e fajnej* „am fost într-o casă frumoasă", *še vypluče v žimnej voz'e* „se spală în apă rece", *potemu od młodego my pošl'i do młodej* „apoi de la mire am mers la mireasă".

Apariția desinenței *-ej* la G., D., L. sg.f. ale adjectivelor cu temă dură în locul celei așteptate *-yj*¹ (rezultatul normal al vechiului *e* lung) poate fi explicată fie prin analogie cu pronumele *tej*, *tamtej*, fie cu formele adjectivale corespunzătoare slovacă *dobrej*, *dlhej*².

O dată cu fixarea în sistemul graiului cercetat a fonemului /x'/, adjectivele a căror temă se termină în această consoană (tipul flexionar B₁) se declină la fel ca adjectivele cu tema în consoană moale (tipul flexionar B₂): *glux'i* „surd", *čix'i* „tăcut", *sux'i* „uscat", ca *glup'i* „prost". La N. pl., gen masculin personal, consoana -x'- se menține: *či l'uz'e som glux'i*, *čix'i*, *sux'i* „acești oameni sînt surzi, tăcuți, uscați" (comp. slov. dial. *húchi* „surd")³.

În paradigma adjectivelor și a pronumelor nepersonale *tyň* „acesta", *k'ery* „care" etc. din graiul cercetat, apare la I. pl. desinența *-em'i*: *s tem'i mačem'i z'ečem'i* „cu acești copii mici", *s tem'i z'ifčynkam'i v'ešolem'i* | | *s tem'i v'ešolem'i z'ifkam'i* „cu aceste fete vesele", *s tem'i xlopam'i vysok'em'i i młodem'i* „cu acești bărbați înalți și tineri", *s tem'i čel'ackam'i laskavem'i* | | *spokojnem'i* „cu acești viței blinzi", *s k'erem'i l'uz'm'i*? „cu care oameni?" În istoria limbii polone, pînă în secolul al XV-lea este dominantă desinența *-ym'i* | | *-im'i*. În aceeași perioadă, apare desinența *-em'i* care capătă o extensiune tot mai mare în secolele următoare (pînă în secolul al XVIII-lea). Cu toată preponderența acesteia față de *-ym'i* | | *-im'i*, norma literară îi limitează sfera mai întîi la adjectivele non-masculin personale, apoi, din 1936, prin reforma ortografiei, se recomandă numai desinența *-ym'i* | | *-im'i* pentru toate genurile⁴.

În sistemul cercetat, morfemul *-em'i* poate fi deci considerat ca un arhaism polon. Nu trebuie să neglijăm însă nici influența limbii slovace, unde morfemul respectiv este atestat în declinarea adjectivală în documente datînd din secolul al XVI-lea⁵; în declinarea pronominală formele de tipul *tiemi* apar pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd sînt înlocuite cu forme de tipul *tými*⁶. Faptul că în graiul polon cercetat, care a întreținut un contact îndelungat cu graiurile slovace, se păstrează *-em'i* în întreaga declinare adjectivală și pronominală, poate justifica într-o măsură, îndoiala pe care și-o exprimă Ján Stanislav în legătură cu ipoteza că în limba slovacă morfemul

¹ Desinența *-yj*, am notat-o sporadic, ca variantă facultativă: *uñi ñe gvarili ñic tej z'ifce paskudnyj* „ei nu spuneau nimic fetei urite", *byl jex f takij spulce vesolyj* (Poiana Micului) „am fost într-o societate veselă", *teło grol aš še leje čisarovy* (la același vorbitor: *čisarovej*) *skunčyly* „a jucat atîta, pînă cînd banii împărătesei s-au terminat", *přišel do ty neštěšlivěj jamy* „a ajuns pînă la acea vale a nefericirii" (Pleșa).

² Cf. declinarea adjectivală la Ján Stanislav, *Definy...*, vol. II, p. 279 ș.u.

³ *Ibid.*, p. 280.

⁴ Cf. Z. Klemensiewicz și alții, *op. cit.*, p. 336.

⁵ Cf. Ján Stanislav, *op. cit.*, p. 283.

⁶ *Ibid.*, p. 31.

-emi ar fi dispărut din flexiunea pronomelui încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹. Situația din graiul analizat poate constitui un indiciu că și în unele graiuri slovace desinența -emi trebuie să fi dăinuit și după această dată.

Numeralele *tr'i* „trei” și *štyr'i* „patru” se declină astfel: N. *tr'i*, *štyr'i*, G. *tr'ox*, *štyr'ox*, D. *tr'om*, *štyr'om*, Ac. *tr'ox*, *tr'i*, *štyr'ox*, *štyr'i*, I. *tr'oma*, *štyr'oma*, L. *tr'ox*, *štyr'ox*. (Exemple: *uprav'lam xľopa do l'asu na tr'i tygodňe* „am pregătit bărbatul să plece la pădure pentru trei săptămîni”, *pov'im ěi tak'e tr'i pytan'a* „îți spun trei întrebări”, *tyň krul' m'ol tr'i z'ifk'i i jeho brat m'ol tr'i xľopcy* „acest împărat avea trei fete, iar fratele lui avea trei băieți”, *s tyx tr'ox kuňi, jedyn kul'o* „din acești trei cai unul șchiopătează”, *dovall'i šano tr'om kuňom* „au dat fin la trei cai”, *f tr'ox bl'axax mum ěasto* „în trei tăvi am aluat”, *nazyvom še m'ixaľ ružyck'i mum dvacać štyr'i rok'i* „mă numesc Michal Rujiťchi, am douăzeci și patru de ani”, *na ogroz'e še pr'evrućily štyr'i kop'icy šana* „în grădina s-au răsturnat patru căpițe de fin”, *jak styx štyr'ox || štery var'unyy vajkuu vyjdom kurćacka to jo veznem tvoje z'ifke* „dacă din aceste patru ouă fierte ies pui, eu o voi lua pe fata ta”, *jutro rano pujdeme na spacer štyr'oma kuňm'i* „mîine dimineată vom pleca la plimbare cu patru cai”, *f štyr'oy bećkax mum v'ino* „în patru butoaie am vin”.

În flexiunea numeralelor *tr'i*, *štyr'i* este evidentă paradigma numeralelor corespunzătoare din slovacă: *tri*, *štyri*, *troch*, *štyroch*, *trom*, *štyrom*, *tri* | | *troch*, *štyri* | | *štyroch*, *troma*, *štyroma*, *troch*, *štyroch*².

Contactul cu limba slovacă al graiului polon anchetat a lăsat urme și în flexiunea verbului.

Infinitivului îi este caracteristic sufixul -ć adăugat la tema timpului trecut, sau -c adăugat la tema verbelor în consoană velară: *być* „a fi”, *ćm'ić* „a se întunece”, *davać* „a da”, *z'ivać* „a privi”, *grać* „a juca”, *gor'ec* „a arde”, *p'ec* „a coace”, *postr'ic* „a tunde”, *poľluc* „a sparge”, *ućic* „a fugi” etc. Aceste exemple ilustrează situația generală din graiul respectiv, care o continuă pe aceea din perioada preistorică a limbii polone³.

Următoarele forme de infinitiv: *zapr'ić* „a închide”, *zepr'ić* „a opri”, *podr'ić* „a sfîșia”, *potr'ić* „a șterge”, *umr'ić* „a muri” se deosebesc de formele corespunzătoare din polona comună prin aceea că temele respective de infinitiv coincid cu temele timpului trecut *zapr'il*, *zepr'il*, *podr'il*, *potr'il*, *umr'il*, realizîndu-se astfel o simplificare a paradigmelor. Exemple: *i jag ěe pomr'il'i to žyjom i z'iska* „și, dacă nu au murit, atunci trăiesc și astăzi”, *starušek go zepr'il i pov'ez'ol* „bătrînul l-a oprit și l-a întrebat”, *a tyn bojer zepr'il kuňi i še pyce* „iar acel boier a oprit caii și întreabă”. În polona comună vom întîlni în aceleași situații, teme deosebite la infinitiv și trecut: *zaprzeć-zaparl*, *podrzeć-podarl*, *potrzeć-potarl*. Un tratament deosebit de cel din polona comună este folosit în graiul cercetat și pentru temele participiului trecut pasiv: *zeml'ety*, *umr'ity*, *potr'ity*, *podr'ity*. În polona comună, formele corespunză-

¹ Ibid.

² Cf. E. Pauliny și alții, *Slovenská gramatika*, Turčiansky Sv. Martin, 1953, p. 138; Ján Stanislav, *op. cit.*, p. 354 ș.u.

³ Cf. Z. Klemensiewicz și alții, *Gramatyha historyczna...*, 388.

toare — *zmellty, umarty, potarty, podarty* — conțin continuantul *r așa numit „a doua oară durificat” (pol. wtórnje twarde)¹.

Tipurile morfologice menționate sînt frecvente pe o arie mai întinsă din sud-vestul Sileziei² și sînt considerate ca fiind un reflex al modelelor cehe³. Tipul ceh de formare a timpului trecut și a participiului pasiv în cazurile verbelor menționate în graiul de care ne ocupăm este deci moștenit din dialectul silezian. Păstrarea acestui tip în idiomul cercetat a fost favorizată și de existența lui în limba slovacă⁴.

La timpurile prezent și viitor simplu, graiul dispune de formele pe care le vom sintetiza în tabloul următor:

Conjugarea	Numărul	Persoana	Desinențele	Exemple	
				Prezent	Viitor simplu
I	Sg.	1	-em	r ^v em	zla ^p em
		2	-eš	r ^v eš	zla ^p eš
		3	-e	r ^v e	zla ^p eš
	Pl.	1	-eme	r ^v eme	zla ^p eme
		2	-eće	r ^v eće	zla ^p eće
		3	-(aj)om	r ^v om/rvajom	zla ^p om/zla ^p ajom
II	Sg.	1	-im/-ym	gva ^f im va ^ž ym	zato ^p im vyvru ^ž ym
		2	-iš/-yš	gva ^f iš va ^ž yš	zato ^p iš vyvru ^ž yš
		3	-i/-y	gva ^f i va ^ž y	zato ^p i vyvru ^ž y
	Pl.	1	-ime/-yme	gva ^f ime va ^ž yme	zato ^p ime vyvru ^ž yme
		2	-iće/-yće	gva ^f iće va ^ž yće	zato ^p iće vyvru ^ž yće
		3	-om	gva ^f om va ^ž om	zato ^p om vyvru ^ž om
III	Sg.	1	-om	za ^v ijom	za ^ž undom ode ^g nom
		2	-oš	za ^v ijoš	za ^ž undoš ode ^g noš
		3	-o	za ^v ijo	za ^ž undo ode ^g no
	Pl.	1	-ome	za ^v ijome	za ^ž undome ode ^g nome
		2	-oće	za ^v ijoće	za ^ž undoće ode ^g noće
		3	-(aj)om	za ^v ijajom	za ^ž undom ode ^g najom

¹ Cf. Z. Stieber, *Historyczna i współczesna...*, p. 53 ș.u.

² Cf. K. Nitsch, *Dialekty polskie Śląska*, Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności, vol. IV, Cracovia, 1909, p. 240.

³ K. Dejna, *Polsko-laskie...*, vol. II, p. 223.

⁴ Cf. Ján Stanislav, *op. cit.*, p. 439—440.

În comparație cu actualul sistem al polonei comune, care cunoaște patru conjugări, graiul cercetat are numai trei. Acest fapt se datorește generalizării desinenței pers. I, *-m*, și la verbele care în polona comună și în majoritatea graiurilor au *-ę* (în graiuri mai apare și *-e*, *-ę*, *-ą*, *-a*, *-o* etc., în funcție de rezultatele nazalei anterioare din polona veche ¹⁾: *b'erem* „iau”, *idem* „merg”, *klaż'im* „așez”, *młucim* „macin”, *kop'em* „lovesc cu piciorul”, *kump'em* „scald”, *mušim* „trebuie”, *pl'etem* „împletesc”, *placim* „plîng”, *rv'em* „frîng”, *sap'em* „sap”, *tračim* „pierd” etc. (Comp. polona comună: *bioę*, *idę*, *młucę*, *kopię*, *kąpię*, *muszę*, *plote*, *placę*, *rvę*, *tracę*). Fenomenul generalizării desinenței *-m* la pers. I sg. prezent este constatat și de S. Urbańczyk în graiurile carpatice ale Poloniei Mici și explicat prin influența slovacă ²⁾. În idiomul polon anchetat morfemul *-m* are aceeași origine. (Comp. formele corespunzătoare slovace: *kryjem*, *myjem*, *bijem*, *pijem*, *vijem*, *čujem*, *obujem*, *miniem*, *vstanem* ³⁾ etc.

Alte exemple din graiul cercetat privind formele pers. I sg. prezent (viitor simplu): *jo xcem zahišć caly las* „eu vreau să duc toată pădurea”, *b'erem jo ob'ido'e pułne* „iau eu amîndouă căldările”, *idem jo z nim na prube* „merg eu cu el la încercare”, *ja moim jak xynem, to xynem až do m'ešunca* „eu pe-al meu dacă-l arunc, îl arunc pînă în lună”, *pokazujim im te potkove* „le arăt lor această potcoavă”, *narešće se myš'im ni mum ani n'ez'el'i ani nic* „pînă la urmă mă gîndesc: nu am nici duminică nici nimic”, *jak čy caly tyz'ih ne uvar'im, to i kam'ih zežereš!* „dacă n-o să-ți gătesc toată săptămîna, o să mînninci și piatră!”, *pokazujem mu „li arăt”, no tag jadem cale noc, jadem do Sučavy* „așa merg toată noaptea, merg la Suceava”, *lap'im ryby* „prind pește”, *to co ja tu rob'im?* „ce fac eu aici?”.

De origine slovacă este desinența *-eme* la pers. I pl. prezent (viitor simplu), care înlocuiește pe *-emy* (pol. com.) sau *-em*, *-ema*, *-eva* (dialect.) etc. ⁴⁾: *rv'eme* „rupem”, *p'išeme* „scriem”, *heseme* „purtăm, ducem”, *pl'ejeme* „plivim”, *sap'eme* „săpăm”, *pam'inceme* „ne amintim”, *dajeme* „dăm”, *gva-r'ime* „vorbit”, *bojime se* „ne temem”, *važyme* „cîntărim”, *młucime* „măcinăm”, *placime* „plătăm”, *košime* „cosim”, *buz'ime* „trezim”, *rob'ime* „facem”, *dojime* „mulgem”, *kuhčyme* „terminăm”, *sušyme* „uscăm”, *zav'ijome* „înfășurăm”, *čytome* „citim”, *gadome* „vorbit”, *v'išome* „atîrnăm”; *zlap'eme* „vom prinde”, *rozerv'eme* „vom sfîșia”, *potlučeme* „vom sparge”, *pokožeme* „vom arăta”, *zam'eteme* „vom mătura”, *dostaneme* „vom primi”, *uvar'ime* „vom fierbe”, *poz'el'ime* „vom împărți” etc.

Conjugarea verbului *być* „a fi” la timpul prezent este următoarea: *jo jex*, *ty si*, *on*, *ona je*, *my som*, *vyšće som*, *oni*, *one som*. Persoana aII-a sg. *si* este, în graiul cercetat, de origine slovacă (comp. slov. *si*) ⁵⁾. În aceeași formă,

¹⁾ Cf. S. Urbańczyk, *op. cit.*, p. 27, 29; A. Zaręba, *op. cit.*, p. 8—9.

²⁾ *Op. cit.*, p. 49.

³⁾ Exemple citate după Ján Stanislav, *op. cit.*, p. 444 ș.u.

⁴⁾ Cf. S. Urbańczyk, *op. cit.*, p. 49. Autorul notează desinența *-me* și în graiurile sileziene și malopolone (p. 50). A. Zaręba o semnalează de asemenea în partea de sud-vest a Sileziei (*op. cit.*, p. 17).

⁵⁾ Cf. Ján Stanislav, *op. cit.*, p. 508.

nesimplificată și cu accent propriu, apare și la timpul trecut ca în limba slovacă: *nosil si, nosila si*¹.

În graiul cercetat toate verbele se conjugă la perfect după un singur model:

Singular			Plural	
masc.	f.	n.	pers.	nepers.
jo jex vež'ol ty si vež'ol on vež'ol	jo jex vež'ala ty ši vež'ala ona vež'ala	— — ono vež'alo	myžmy vež'eli vyšće vež'eli oñni vež'eli	myžmy vež'aly vyšće vež'aly one vež'aly

Forma *ši* apare cu consecvență la vorbitorii tuturor satelor. Ex.: *ši ubrany dobr'e* „ești bine îmbrăcat”, *ty ši varla ž'iška ješé?* „tu meriți să măninci azi?”; *šm'irc pov'ež'ala dobr'e že ši p'rišel, člov'ěe!* „moartea a spus: bine că ai venit, omule!”, *ty ši kup'il capa he koze* „tu ai cumpărat un țap nu o capră”, *ty ši dov'us jacy kobyle* „tu ai dus numai iapa”, *ty ši m'i gvar'il abyx sob'e vžina...* „tu mi-ai spus să-mi iau...”, *ty ši m'i byl najm'il'sy, najdrokšy* „tu mi-ai fost cel mai drag, cel mai scump”, *co ši jot ty?* „ce-ai mâncat tu?”.

Caracteristică este forma *šel* „a mers”, pe care o întâlnim în locul celei așteptate: *šet* (comp. pol. com. *szedł*) atât independent cât și însoțită de prefixe. Este, fără îndoială, un împrumut lexical din slovacă². Exemple: *člov'ek šel na pr'otku* „omul mergea înainte”, *pošel do brata* „s-a dus la fratele lui”, *našel japka i grušk'i* „a găsit mere și pere”, *mu pov'ež'ala aby šel do tego m'asta gž'e šez'i čisar* „i-a spus să se ducă în orașul în care locuiește împăratul”, *vešel do styny* „a intrat în stână”, *pr'išel zm'eu* „a venit zmeul”, *tyñ stary kuñ pr'išel žrač* „calul cel bătrîn a venit să mănince”, *pr'ešel bez jij granice i došel na granice jij sostry* „a trecut hotarul ei și a ajuns la hotarul surorii ei”.

La modul imperativ întâlnim din nou, la pers. I pl. (vezi mai sus prezentul și viitorul simplu), desinența de origine slovacă *-me*³.

Paradigma imperativului este, în graiul anchetat, următoarea:

Conj.	Număr	Pers.	Desinențele	Exemple
I	Sg.	2	-Ø, -ij/-yj	řiš, zetñij, zakryj
		1	-me, -ijme/-yjme	řižme, zetñijme, zakryjme
	Pl.	2	-če, -ijče/-yjče	řišče, zetñijče, zakryjče
II	Sg.	2	Ø	rup
		1	-me	rubme
	Pl.	2	-če	rupče
III	Sg.	2	-Ø, -oj	povíc, špívoj
		1	-me, -ojme	povižme, špívojme
	Pl.	2	-če, -ojče	povícče, špívojče

¹ *Ibid.*, p. 414.

² Cf. *ibid.*, p. 424 ș. u.

³ Cf. *ibid.*, p. 394 ș.u., 424 ș.u.

Verbul *pójść* are în grai, la modul imperativ, pers. a II-a sg., forma *poj!* Acesta este un împrumut dialectal din slovacă¹ (comp. pol. com.: *pójdz!*, *pójdzmy!* *pójdzće!* La celelalte persoane am notat formele *pojme*, *pojće*: *poj ku mamce!* „vino la mama!”, *rano pobuz'ul braći i pov'ez'ol pojme do domu!* „dimineata i-a sculat pe frați și a spus: să mergem acasă!”, *tatku, pojće do kościoła!* „tată, duceți-vă la biserică!”.

În încheiere, enumerînd elementele luate în discuție pînă aici, constatăm că rezultatele contactului de aproximativ două veacuri cu limba slovacă sînt, în fonologia și morfologia graiului cercetat, următoarele: 1. /x'/; 2. /l'/; 3. /r'/; 4. rostirea sonoră a fonemului /v/ după consoane surde; 5. interfe-rența desinențelor D. și L. sg. la substantivele neutre și masculine; 6. -a la N. sg. al adjectivelor feminine; 7. -ej la G., D., L. sg. al adjectivelor femi-nine cu tema dură; 8. -x'i la N. pl. al adjectivelor de gen personal; 9. -em'i la I. pl. al adjectivelor și pronumelor nepersonale; 10. temele *teb'*, *seb'*; 11. declinarea numeralelor *tr'i*, *štyr'i*; 12. -m la prezent (viitor simplu), pers. I sg.; 13. -me la prezent (viitor simplu), imperativ, pers. I pl.; 14. *ši* la pers. a II-a sg. prez. a verbului *być* și la perfectul tuturor verbelor; 15. tipul *umr'il*, *umr'ity*; 16. forma *šel*; 17. forma *poj!*

Printre acestea deosebim: 1. elemente slovace (enumerate sub punctele 1, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 15) care se întîlnesc și în alte graiuri polone de la granița cu Cehoslovacia; 2. elemente slovace specifice graiului cercetat (10, 11, 14, 16, 17); 3. elemente comune limbilor polonă și slovacă, reprezentînd arhaisme în graiul supus analizei și care s-au menținut sub influența limbii slovace (2, 3, 9).

Din slovacă au fost preluate acele elemente care au favorizat acțiunea tendinței interne a graiului cercetat de simplificare a paradigmelor și a temelor flexionare, precum și legea completării și restabilirii echilibrului sistemului fonologic.

Din prezentarea elementelor slovace pe fundalul structurii fonologice și morfologice a graiului de care ne-am ocupat, reiese că o parte a acestor ele-mente au în graiul respectiv o apariție sporadică și facultativă, altele însă au pătruns în microsistemele cele mai închise, în general, influențelor străine (de ex.: *ši*). Această constatare aduce un corectiv afirmației lui M. Malecki și Gr. Nandriș că influența slovacă nu a atins sistemul graiului studiat.

СЛОВАЦКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СТРУКТУРЕ ОДНОГО ИЗ ПОЛЬСКИХ ГОВОРОВ РУМЫНИИ

(Резюме)

На севере Молдовы существует группа деревень — Пояна-Микулуй, Солоненул Ноу и Плеша — населенных поляками, говорящими на двух языках. Один из них — румынский, другой — старый польский говор карпатского типа с целым рядом элементов словацкого типа в фонологической и морфологической системах. В настоящей статье рассматриваются следующие черты этого польского говора: 1. /x'/; 2. /l'/; 3. /r'/; 4. сонорное произношение

¹ Ibid., p. 422.

фонемы /v/ после глухих согласных: *svuj*; 5. интерференция окончаний дательного и местного падежей (ед. ч.) у существительных мужского и среднего рода; 6. -a в именительном падеже (ед. ч.) у прилагательных женского рода; 7. -ej в родительном, дательном и местном падежах (ед. ч.) у прилагательных женского рода с твердой основой; 8. -x'i в именительном падеже (мн. ч.) у прилагательных личного рода; 9. -emi в творительном падеже (мн. ч.) у неличных прилагательных и местоимений; 10. основы *leb-, seb-*; 11. склонение числительных *tri, štyri*; 12. -m в настоящем (и простом будущем) времени (1-ое лицо, ед. ч.); 13. -me в настоящем (и простом будущем) времени, в повелительном наклонении (1-ое лицо, мн. ч.); 14. *ši* в настоящем времени глагола *byť* и в прошедшем времени всех глаголов (2-ое лицо, ед. ч.); 15. тип *umřel, umřely*; 16. форма *šel*; ; 17. форма *poj*!

Из рассмотрения словацких элементов на фоне фонологической и морфологической структур говора вытекает, что часть этих элементов представляет собой непостоянное и факультативное явление в исследуемом говоре, другие же проникло в наиболее замкнутые — что касается влияния иностранных языков — микросистемы (напр. *ši*). Этим автор вносит поправку в утверждение М. Маленского и Гр. Нандриша о том, якобы словацкое влияние не затронуло системы данного польского говора.

CERTAINS ÉLÉMENTS SLOVAQUES DANS LA STRUCTURE D'UN PARLER POLONAIS DE ROUMANIE

(Résumé)

Il existe dans le nord de la Moldavie un groupe de villages de population polonaise bilingue. Ce sont: Poiana Micului, Solonețul Nou et Pleșa. On y pratique un parler polonais ancien, de type carpatique, présentant dans le système phonologique et morphologique une série d'influences slovaques.

L'auteur du présent article s'occupe des éléments suivants du parler polonais: 1. /x'/; 2. /l/; 3. /t/; 4. prononciation sonore du phonème /v/ après des consonnes sourdes; *svuj*; 5. interférence des désinences D. et L. sg. pour les noms neutres et masculins; 6. -a au N. sg. des adjectifs féminins; 7. -ej au G., D. L. sg. des adjectifs féminins à thème dur; 8. -x'i au N. pl. des adjectifs du genre personnel; 9. -emi au I. pl. des adjectifs et pronoms impersonnels; 10. les thèmes *leb-, seb-*; 11. déclinaison des adjectifs numéraux *tri, štyri*; 12. -m au présent (futur simple) à la 1-re personne du sg.; 13. -me au présent (futur simple), l'impératif, 1-re personne pl.; 14. *ši* à la 2-e pers. sg. prés. du verbe *być* et au parfait de tous les verbes; 15. le type *umřel, umřely*; 16. forme *šel*; 17. forme *poj*!

En présentant les éléments slovaques par rapport au fond phonologique et morphologique du parler décrit, l'auteur souligne qu'une partie de ces éléments ont une apparition sporadique et facultative, cependant que d'autres ont pénétré jusque dans les microsystèmes les plus fermés généralement, aux influences étrangères (par ex. *ši*). La constatation en cause apporte un correctif à l'affirmation de M. Małecki et Gr. Nandriș comme quoi l'influence slovaque n'aurait pas atteint le système de ce parler.

PROBLEMELE STUDIERII GRAIURILOR SÎRBEȘTI ȘI CROATE DIN ROMÂNIA

VICTOR VESCU

O dată cu formarea statelor medievale slave în Balcani, mai întâi a celui bulgar, iar apoi a celui sîrb și croat, s-a încheiat, în linii mari, perioada veșnicilor migrații ale populațiilor pe acest vast teritoriu. Această stabilitate a fost însă relativă, ea nu s-a extins asupra unor triburi nomade, în cea mai mare parte neslave, care au continuat să cutureze întreaga Peninsulă Balcanică. Pe de altă parte, războaiele dintre state și dintre diferitele cnezate, precum și persecuțiile religioase au contribuit la menținerea și mai târziu a acelei stări de continuă migrare a populației dintr-o regiune în alta. Toate aceste lucruri sînt bine cunoscute și nu vom insista aici asupra lor.

Dar migrațiile de care vorbeam mai sus au fost neînsemnate față de cele pe care le-a provocat venirea turcilor în Balcani. Chiar după prima ciocnire cu turcii (lupta de pe Marița, 1371), populația localnică începe să se retragă din fața acestora. Fenomenul capătă proporții după lupta de la Kosovo (1389) și după ocuparea definitivă a Serbiei de către turci (1459). Grupuri masive de slavi balcanici fug din fața pericolului turcesc, mai întâi din Macedonia de nord și din sudul Serbiei spre nord, mulți dintre ei neoprinđu-se pe Sava sau pe Dunăre, ci trecînd în Srem și în Banat ¹.

Migrația populației din regiunile sîrbești — căzute sub stăpînire turcească — spre ținuturile care făceau parte din imperiul austro-ungar ori se aflau sub dominația Veneției a continuat cu intermitențe pînă în secolul al XIX-lea.

Ca rezultat al acestor migrații, aproape întreaga populație localnică s-a strămutat pe teritoriul dintre Vardar (din Macedonia) și Zagreb (din Croația) ². Astfel, s-a ajuns la mari amestecuri și încrucișări ale unor populații din regiuni diferite și, respectiv, ale unor dialecte și graiuri deosebite.

Toate acestea au dus la crearea de noi raporturi între dialectele existente inițial, la formarea de noi dialecte, subdialecte și graiuri, precum și la apariția unor grupări lingvistice izolate.

După unii istorici, Voivodina a fost populată de așa-numitul „curent mixt” (courant mixte), care s-a extins la nord pînă la Orșova, Carașova și Lugoj, și de „curentul cosovian”, care a ajuns pînă la Arad ³.

¹ Vezi J. Cvijić, *Balkansko Poluostrvo I*, Belgrad, 1922, p. 185.

² Vezi J. Cvijić, *op. cit.*, p. 169.

³ Vezi J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918, harta *Courants mélanastasiques dans le peuplement des pays serbes de 15-e siècle à nos jours*.

Populația care forma aceste două curențe s-a amestecat cu locuitori din regiunea Dinarilor, din Bosnia, Herțegovina și Dalmația, care — și ei — s-au deplasat, în genere din aceleași motive, spre câmpia Sremului, Banatului¹ și Bačkai.

Așadar, în Voivodina și Banat a avut loc un amestec de populație venită de pe un teritoriu foarte întins. Erau aici refugiați din regiunea Timocului, din Serbia de nord și de sud, din Macedonia, din regiunea centrală a Dinarilor, care, amestecându-se treptat cu populația autohtonă, au creat o nouă configurație etnică și lingvistică în această regiune.

Din acest amestec de populații sud-slave occidentale diferite rezultă actuala populație sîrbă din Voivodina, iar din amestecul diferitelor lor dialecte rezultă actualele graiuri sîrbești, care, cel puțin în partea de nord-vest a Banatului românesc, reprezintă actualmente o unitate lingvistică mai mult sau mai puțin uniformă. La această uniformizare va fi contribuit poate și situația politică a acestor regiuni în timpul războaielor dintre Turcia și Austria. Populația strămutată n-a putut să se mențină aici vreme mai îndelungată, ci a trebuit, din cauza frecvențelor incursiuni turcești, să-și părăsească adesea vetrele și să-și întemeieze așezări noi în alte locuri, amestecându-se cu populații din alte regiuni.

În sfîrșit, la acest amestec a mai contribuit încă un fapt: în anul 1724 Banatul, ca provincie supusă Austriei, a devenit o regiune militară de graniță și, cu acest prilej, au fost aduși și așezați aici oameni din alte regiuni, mai ales din valea Mureșului și a Tisei.

Sîrbii din Banat sînt *ekavieni*, dar există unele date care ar putea duce la ipoteza că aici au existat cîndva și *jekavieni*. Menționăm în acest sens o listă din anul 1713 în care sînt înregistrate satele din diferitele nahii (regiuni). Astfel, din nahia Orșova făcea parte satul *Cjerova* (în nahia Virșet este menționat un sat cu același nume, dar în variantă ekaviană: *Cerova*). Lîngă acesta, lista menționează *Rječica*, de asemenea în pronunțare jekaviană². Într-un document din secolul al XVIII-lea, alături de forma ekaviană *sveće* „lumînări”, apare și forma jekaviană *djece* (gen.) „copii”³.

În afara acestor graiuri sîrbești din Banat, relativ uniformizate, există cîteva oaze lingvistice care și-au păstrat vechile trăsături ale graiurilor din care făcuseră parte pînă la strămutarea în Banat. Acestea sînt așa-zisele sate *carasovene* din apropierea orașului Reșița, satul *Svinița*, pe malul Dunării, satul *Recaș* și grupul format din localitățile *Petrovaselo*, *Stanciova*, *Cralovăț* și *Lucăreț*, cunoscut și sub numele de *Banlska Crna Gora*, „Muntele negru bănățean”, între Timișoara și Lugoj, și localitatea cu grai kajkavian *Checea*, în

¹ În legătură cu vechimea graiurilor sîrbești din Banat, vezi E. Petrovici, *Graiul carasovenilor*, București, 1935, p. 15. N. M. Pop indică localitățile din Banat cu populație sîrbă colonizată în lucrarea *Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea*, vol. VII al „Lucrărilor Institutului de geografie al Universității din Cluj la Timișoara”, 1942, p. 19.

² Vezi D. Ruvarac, *Opis vršačko-sebeške eparhije od 1713 god*, Srem. Karlovci, 1924, p. 28.

³ Vezi D. Ruvarac, *Opis temišvarske eparhije 1727 god.*, Srem. Karlovci, 1923, p. 7. Menționăm, deci, că prezența unei populații jekaviene în Banat este ipotetică, deoarece se poate întimpla ca numai cel care a întocmit lista să fi fost jekavian.

partea de nord a Banatului, la granița româno-iugoslavă. Îndeosebi asupra graiurilor din aceste localități s-a îndreptat atenția cercetărilor întreprinse pînă în prezent.

*

Problemele și sarcinile care stau în fața dialectologilor de la noi au mai fost subliniate în contextul slavisticii românești, în lucrări de ansamblu care făceau bilanțul cercetărilor de pînă atunci¹.

Într-o perioadă de peste șase decenii, s-au publicat un număr de 25 de studii și articole privind graiurile sîrbești și croate din Banat. (Vezi *Anexa*, p. 19—21).

O bună parte a acestor cercetări se datoresc dialectologilor iugoslavi care au subliniat importanța studierii graiurilor sîrbești situate pe teritoriul țării noastre. Printre aceștia, pe un loc de frunte se situează cunoscutul slavist Pavle Ivić, care s-a ocupat, printre altele, de graiurile cu „*ě*” neschimbat² și de influența limbii române asupra graiurilor sîrbești.

Printre lucrările cunoscute nouă, se află unele care au mai puțin un caracter lingvistic și mai mult unul etnografic (vezi, de ex., J. Živojnović, A. Jagić, J. Ćosić), dar și acestea oferă unele date care pot fi folosite în viitoarele cercetări cu caracter lingvistic.

Problema originii și limbii carașovenilor i-a preocupat pe cercetători în mod deosebit. Ea a inaugurat, de altfel, studiile referitoare la populația de limbă sîrbo-croată de pe teritoriul țării noastre. În afara celor cinci lucrări citate, care se ocupă în mod direct de carașoveni, referiri la acest grai se fac în numeroase articole publicate în cîteva reviste românești și în unele reviste străine.

În lista întocmită de noi există un studiu care, prin metoda de cercetare și exactitatea înregistrării fenomenelor de limbă, prin calitatea sa cît și prin volumul său, depășește toate celelalte lucrări publicate pînă în prezent în acest domeniu. Este vorba de *Graiul carașovenilor*, monografie dialectală elaborată de regretatul acad. E. Petrovici. „... Această lucrare importantă, scrie P. Ivić, reprezintă cea mai reușită contribuție pe care au adus-o pînă în prezent cercetătorii străini în dialectologia noastră, ea depășind cu mult lucrările unor savanți eminente, ca Leskien, Hirt, Broch, și alții. În general, există foarte puține lucrări în știința noastră, care, prin calitatea și spiritul modern al metodei, să se situeze mai presus de lucrarea lui E. Petrovici...”².

¹ E. Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în „Fonetică și dialectologie” I, 1958, p. 210; *Activitatea în domeniul slavisticii din Republica Populară Română în perioada 1944—1958*, Rsl., III, 1958, p. 7; Idem, *Dezvoltarea studiilor de slavistică în țara noastră în ultimii 15 ani*, SCL 3/1959, p. 340; G. Mihăilă, *Slavistica românească după 1944 și sarcinile ei actuale*, Rsl., IV, 1960, p. 5 și urm.; E. Vrabie, *Stadiul actual și sarcinile cercetării graiurilor slave din Republica Populară Română*, Rsl., VII, 1963, p. 55—74; idem, *Место славянских говоров на территории РНР в системе славянских языков и их значение для славянской диалектологии*, Rsl., IX, 1963, p. 195—219.

² P. Ivić, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Novi Sad, 1956, p. 213; vezi și recenziile: A. Vaillant, RES, XV, p. 152—154; P. Skok, „Јужнословенски филолог”, XVIII, p. 255—259; P. Ivić, „Јужнословенски филолог”, XVIII, p. 318—322.

O privire generală asupra graiurilor sîrbești din Banat a făcut-o, cu ani în urmă, lingvistul polonez M. Malecki, într-un articol intitulat *Gwary slowiańskie w Banacie rumuńskim*, dar lucrarea este prea sumară și incompletă, întrucît are la bază fapte de limbă culese cu prilejul unei călătorii de scurtă durată prin Banat.

Prima încercare de clasificare cuprinzătoare a graiurilor sîrbești și croate din România a fost făcută în lucrarea colectivă *O сpнckу и xpсамckу зосорума у Банату* (19), pe baza unor anchete dialectale ad-hoc. Potrivit constatărilor făcute de autori, pe teritoriul țării noastre există 7 tipuri de graiuri, dintre care 6 sînt sîrbești (štokaviene) și unul croat (kajkavian). Aceste graiuri sau grupuri de graiuri au fost denumite de autorii expediției dialectale după cum urmează: graiul din Svinița, graiul din Clisura (valea Dunării), graiul carașovean, graiul din Recaș, graiul din Petrovaselo, graiul bănățean și graiul din Checea.

Deși lucrarea conține date sumare în ceea ce privește particularitățile fonetice sau morfologice ale graiurilor prezentate sau concluzii discutabile în încercarea de încadrare strictă a unor localități într-un tip sau altul, ea rămîne, pînă la apariția altei lucrări, care va face o clasificare mai riguroasă, privirea de ansamblu cea mai cuprinzătoare asupra graiurilor sîrbești și croate din România. Rămîne de dorit ca o nouă clasificare, mai riguroasă decît cele de pînă acum, să se bazeze și pe *Chestionarul pentru Atlasul dialectal sîrbo-croat*¹.

O clasificare parțială, mai bine zis o grupare a cîtorva graiuri din Banat, bazată pe un arhaism comun acestora, o face P. Ivić în articolul său privitor la graiurile cu *ě* neschimbat², precum și în *Dialectologia* sa (12). Pe această bază el grupează laolaltă graiurile carașovean, graiul din Recaș, graiul din Muntenegrul bănățean și graiul sîrbilor din Galipoli. Încercarea a întîmpinat însă unele obiecțiuni³.

*

În momentul de față, cercetările de dialectologie sîrbo-croată din țara noastră se desfășoară în mod organizat, sub auspiciile și cu sprijinul Institutului de lingvistică al Academiei R.S.R. și în cadrul catedrei de limbi slave a Facultății de limbi slave a Institutului de limbi și literaturi străine al Universității București, pe baza unor planuri anuale și de perspectivă.

Sectorul de slavistică al Institutului de lingvistică din București a efectuat în anii din urmă o serie de anchete dialectale pentru strîngerea materialului în vederea întocmirii unei monografii a localității Svinița, precum și anchete de sondaj în toate localitățile cu graiuri sîrbești și croate din Banat. Materialul a fost înregistrat pe bandă de magnetofon, astfel încît Institutul de lingvistică

¹ *Upitnik za Srpskohrvatski dijalektoški atlas*, text litografiat.

² Vezi mai jos, p. 180.

³ Vezi D. Brozović, *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata*, în „Zbornik za filologiju i lingvistiku”, III, Novi Sad, 1960, p. 86, unde se arată că un arhaism comun mai multor graiuri nu poate constitui *ipso facto* o bază de clasificare a acestora.

posedă în prezent o fonotecă cu material dialectal din toate localitățile cu populație sârbească din Banat. Colaboratorii acestui sector au procedat la descrierea unor graiuri, pregătesc lucrări de tipologie, precum și studii privitoare la raporturile lingvistice româno — sârbo-croate.

Pînă în prezent, un număr de lucrări privind graiurile sîrbești și croate din Banat au fost prezentate de membri ai catedrei de limbi slave menționate anterior în cadrul Asociației Slavistilor din România, la sesiuni științifice ale Facultății sau ale catedrei, iar altele au fost publicate în reviste de specialitate. Desigur, materialele publicate prezintă unele lacune sub raportul plenitudinii și — uneori — și exactității faptelor descrise, precum și al metodei folosite; cu toate acestea se poate spune că ele și-au adus contribuția la descoperirea și cunoașterea unor graiuri și fenomene dialectale noi, necercetate pînă în prezent, care dovedesc importanța studierii acestor graiuri.

Activitatea de pregătire a unor noi cadre de cercetători se desfășoară, în primul rînd, la secția de sîrbo-croată a Facultății de limbi slave. Studenții noștri pot audia aici, pe lîngă cursul de gramatică istorică și dialectologie, și un curs special de dialectologie sîrbocroată, care îi inițiază, printre altele, și în domeniul cercetării graiurilor sîrbești și croate. Ei au în felul acesta posibilitatea de a întreprinde cercetări dialectale independente, ale căror rezultate se concretizează uneori în lucrări interesante de seminar sau în teze de licență.

*

Arhaismele fonetice sînt bine reprezentate în graiurile din Svinița, Carașova, Recaș și „Munteneșul bănățean”. Am constatat păstrarea în aceste graiuri a vocalei *ъ*, a lui *л* vocalic (*л*), a consoanei *л* la sfîrșit de silabă, a grupului consonantic *ѣр*, a africategi *ѣ* [23].

Descoperirea de cître E. Petrovici a unui caz particular în ceea ce privește rostirea vechiului *јат* (*ѣ*) [7, p. 64—79], precum și cercetările ulterioare ale lui P. Ivić, au stabilit existența, în dialectul štokavian, a unui al patrulea reflex al lui *ѣ* [11, p. 149 și urm.; 12, p. 209 și urm.; 13, p. 269 și urm.] (alături de *e*, *je* [*ije*] și *i*). Trei dintre cele patru graiuri (cu excepția celui din Galipoli) se află pe teritoriul țării noastre.

Graiurile din Recaș și Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova arată cum a trecut *л* final la *o*, prin stadiul *у* (*o*), precum și succesiunea apariției fenomenului la diferitele categorii morfologice¹.

Din lucrările publicate se poate constata, de asemenea, că în graiurile din Banat există patru sisteme de accentuare: un sistem cu un singur accent expirator (Carașova) [7, p. 30 și urm.], un sistem cu două accente (Svinița, Liubcova [20, p. 204—211] și Recaș [12, p. 209—210], un sistem cu trei accente, două descendente (‘, ‘) și unul lung ascendent (‘) (Clisura [20, p. 206 și urm.] și în parte Petrovaselo), și un sistem cu patru accente (graiurile sîrbești din jurul orașului Timișoara, care aparțin dialectului șumadiano-voivodean).

¹ Situația existentă în aceste graiuri duce la ipoteza că trecerea lui *л* final la *o* nu s-a produs simultan la toate categoriile morfologice, ci succesiv: mai întîi la substantive, apoi la verbe și în cele din urmă la adjective [22, p. 199—120].

Studierea atentă a accentului poate duce, de asemenea, la concluzii teoretice importante asupra evoluției sistemului de accentuare în unele graiuri izolate (de ex. Svinița) sau asupra rezultatului interferenței dintre două graiuri sîrbești cu sisteme de accentuare deosebite sau, în sfîrșit, dintre graiurile sîrbești și cele românești¹.

Și în morfologie se întîlnesc arhaisme, ca desinența *e* la dativul singular al femininelor [19, p. 83], desinența *-ove*, *-eve* la nominativul plural al masculinelor [7, p. 148], gradele de comparație ale adjectivelor [7, p. 170, 173, 190, 207] etc.

Despre arhaisme în sintaxă și lexic nu se poate încă vorbi, deoarece aceste compartimente au fost deocamdată foarte puțin cercetate.

Diversitatea graiurilor sîrbo-croate de la noi este oglindită și în sistemele lor fonologice. Astfel, graiurile sîrbești din Banat au patru sisteme vocalice, care cuprind:

1. Șase foneme vocalice în graiul din Svinița, cu un fonem în plus (*ɔ*) față de limba standard:

u	i
o	ɔ e
a	

2. Șase foneme vocalice în graiurile din Recaș, Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova, cu un fonem în plus (*e*) față de limba standard:

u	i		u	i
	e	sau	o	e
o e			a	e
a				

3. Șase și, respectiv, șapte foneme vocalice în graiul din Carașova și în graiul satelor din jur (cu două foneme în plus (*ɔ* și *e* [13, p. 273] față de limba standard):

u	i	u	i		u	i	u	i
	e	și	e	sau	o	e	și	o
o e			o ɔ e		a	e ^a		e
a			a				a	e ^a

¹ În graiul carașovenilor, cantitatea vocalică a dispărut sub influența graiurilor învecinate românești: [7, p. 34]. P. Ivić afirmă că pierderea particularităților de intonație, lichidarea cantității după accent și scurtarea accentului lung pe vocala finală reprezintă fenomene produse sub influența graiurilor românești [11, p. 152].

4. Cinci foneme vocalice, în graiul din localitățile din jurul orașului Timișoara, care corespund sistemului din limba standard:

u i
o e
a

Urmărind corelația fonologică de sonoritate, în graiurile de care ne ocupăm constatăm două tipuri:

1. Un sistem complet, echilibrat, format din 9 perechi, în care se realizează opoziția $f-v$, $c-\check{c}$ ¹ și dispăre h , care nu are partener sonor, în graiurile din Clisura, Carașova, Recaş, Petrovaselo, Stanciova și Cralovăț;

p k t č š s č f c
b g d đ ž z dž v đ

2. Un sistem incomplet, format din 8 perechi, fără opoziția $c-\check{c}$, în celelalte graiuri:

p k t č š s č f c
b g d đ ž z dž v -

În graiurile în care opoziția de timbru nu se realizează la perechile $\check{c}-c$, $d\check{z}-\check{d}$ (de ex., la Cenad și în alte câteva sate din sud-vestul Banatului) sistemul de mai sus se reduce la 7 perechi.

Deși oferă un material bogat de cercetare, influența limbii române, atât a graiurilor românești locale, cât și a limbii literare, a rămas deocamdată cercetată prea puțin [vezi 6, 7 și 14]. Or, după cum am putut să constatăm personal, o mare parte a inovațiilor din aceste graiuri, care le fac să se deosebească de formațiunile dialectale din care cîndva s-au desprins, se datoresc tocmai influenței limbii române.

*

Sarcinile care revin pe viitor cercetătorilor graiurilor sîrbo-croate de la noi constau, pe de o parte, în verificarea și completarea datelor privitoare la cele deja studiate, iar pe de alta, în efectuarea unor anchete în localitățile rămase încă neexplorate.

Condiții obiective impun o anumită ordine a cercetărilor. În primul rînd, trebuie studiate două graiuri: cel de la Svinița, localitate ce va fi curînd strămutată, din cauza lucrărilor pentru construirea complexului hidroenergetic și de navigație de la Portile de Fier, și cel kajkavian de la Checea.

După cum am arătat la început, Institutul de lingvistică din București a încheiat deja strîngerea materialului în vederea întocmirii unei monografii

¹ În graiul din Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova, precum și în Clisura \check{c} a dispărut în forme ca *čverda*, *čvono*, etc., dar a fost reintrodus în cuvinte din graiurile românești [23].

a graiului de la Svinița. Despre graiul de la Checea există puține date publicate. Or, acesta este singurul grai kajkavian de pe teritoriul țării noastre, și acest fapt impune cercetarea lui cu precădere, el fiind în curs de dispariție: îl mai vorbesc doar câteva zeci de persoane [19, p. 87].

Este necesară apoi continuarea studierii graiului din valea Dunării, în vederea precizării originii sale, precum și a diferențelor locale. Potrivit datelor deja publicate, se pare că acesta nu este un grai întru totul omogen [20, p. 260 și urm.]. Există, de pildă, diferențe sensibile între graiul din localitatea Liubcova și cele din localitățile situate la vest de Moldova Veche, sau între graiul de la Radimna și graiurile din celelalte localități din valea Dunării [16].

Graiurile din localitățile Clocotici, Lupac, Vodnic, Nermet, Rafnic prezintă unele diferențe față de cel din Carașova, asupra cărora s-a atras atenția [7, p. 81, nota 3; 22, p. 196], dar care n-au fost încă studiate amănunțit.

Se poate spune că, din punct de vedere al atenției acordate de cercetători, după graiul din Carașova, pe locul secund, se situează graiurile din Receaș, Petrovaselo, Cralovăț, Stanciova și Lucareț. Cu toate acestea, lucrările publicate până acum n-au reușit să epuizeze materialul existent, din care se mai pot încă desprinde concluzii importante. P. Ivić indică originea șumadiano-voivodeană a acestor graiuri [12, p. 211], dar existența aici a unor trăsături sudice (cosovo-recaviene sau timoco-lujițiene) în vocabular, morfologie și fonetică, întrebuințate paralel cu cele caracteristice pentru dialectul șumadiano-voivodean (de ex. *e*ⁱ și *e* ca reflex al vechiului *ě*, procedeul analitic în exprimarea gradelor de comparație) duce la ipoteza că în aceste localități se vorbește actualmente un grai care s-a desprins din aria štokaviană de sud-est. Evident, această ipoteză a noastră va trebui susținută cu fapte noi, pe baza unei cercetări amănunțite.

În sfârșit, „graiul bănățean“, cum a fost denumit graiul sîrbesc din localitățile din partea de vest a Banatului, se poate spune că i-a preocupat în cea mai mică măsură pe cercetători, probabil considerîndu-se că particularitățile sale coincid aproape în întregime cu cele ale tipului clasic șumadiano-voivodean. Faptul că în încercarea de clasificare citată [19, p. 78] se făcea o împărțire a graiurilor „bănățene“ în trei tipuri, deși criteriile nu erau destul de clar formulate, indică o diferențiere a acestor graiuri, care va trebui precizată în lucrări viitoare.

Un alt material valoros care va trebui prelucrat în viitor este cel cules de acad. E. Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român* în localitatea Gad (punctul cartografic 37), situată în sud-vestul Banatului.

Pentru cercetarea graiurilor sîrbești și croate de la noi este cel mai indicat să se folosească *Upitnik za Srpskohrvatski dijalektološki atlas* (text litografiat) și Chestionarul *Atlasului lingvistic general slav*, la elaborarea cărui au participat și cei mai de seamă dialectologi actuali din Iugoslavia¹.

În cercetările noastre am folosit ca limbă de anchetare limba română și am ajuns la concluzia că este foarte potrivită pentru întrebările privind fone-

¹ Vezi, de ex., articolul lui P. Ivić, *Опыт структурной классификации диалектных разностей в славянской языковой области*, publicat în culegerea *Общеславянский лингвистический атлас*, Moscova, 1965, p. 5—23, care cuprinde și numeroase referiri la graiurile sîrbo-croate.

tica, morfologia, și, uneori, și lexicul. Pentru sintaxă, folosirea limbii române nu este recomandabilă, deoarece în asemenea situație se crează posibilitatea de influențare a subiectului anchetat, care este „tentat” să reproducă construcțiile sintactice sau topica propoziției românești¹.

Urmărind *transcrierea fonetică* folosită în lucrările publicate pînă în prezent, se observă o mare varietate. Acest lucru îngreuiază lectura lucrărilor și poate duce adesea la confuzii. În consecință, este necesară o unificare a transcrierii fonetice. Este preferabil ca aceasta să aibă la bază alfabetul latin (aceasta și din necesități legate de publicarea materialelor în revistele noastre de specialitate).

O tendință mai veche, moștenită și de generația mai tînă de cercetători, este limitarea cercetării la două compartimente ale graiurilor: *fonetica* și *morfologia*. Date privind *sintaxa* și *lexicul* apar sporadic în lucrări, și sînt insuficient tratate, potrivit unei concepții eronate că acestea nu oferă posibilități edificatoare în prezentarea unui grai. Desigur că în prezent acest lucru ridică o seamă de greutăți pentru cercetători, deoarece ei sînt adesea puși în imposibilitatea de a compara materialul din graiul pe care-l prezintă, cu datele similare din alte dialecte sau graiuri. Ne găsim astfel, mai ales în ceea ce privește lexicul graiurilor sîrbo-croate, într-un impas din care s-ar putea ieși treptat, mai întîi prin simpla acumulare de material, prin publicarea de glosare dialectale ale graiurilor (sau ale grupurilor de graiuri)². Acestea vor servi, pe lîngă completarea faptelor de limbă pe care le conține graiul respectiv, și la studierea influenței reciproce dintre graiurile sîrbești și cele românești din Banat și pot aduce unele precizări chiar în ceea ce privește influențele reciproce dintre limbile standard sîrbo-croată și română.

În cea mai mare parte a lucrărilor publicate, metoda de prezentare a rezultatelor cercetării este cea tradițională, descriptivă. Se poate spune că de cele mai multe ori această metodă a contribuit în bună măsură la sistematizarea și analizarea amănunțită a faptelor de limbă prezentate. Cu siguranță că ea va fi utilizată și în viitor. Dar cercetătorii nu pot să nu țină seama de aspectele noi apărute în metoda de interpretare și prezentare a materialului dialectal. Este necesară nu numai o descriere a particularităților graiului, ci și o prezentare a structurii lui, a sistemului. De aceea, fără a se renunța complet la metoda tradițională, se poate face o îmbinare a ceea ce s-a dovedit util, clar, în această metodă, cu noile mijloace de cercetare. Desigur că și în această situație cercetătorii graiurilor sîrbești și croate din țara noastră vor avea de îndeplinit unele greutăți, în primul rînd pentru faptul că nu au la îndemînă suficiente lucrări similare cu care să compare materialul studiat. Acest fapt însă nu trebuie să constituie un impediment în abordarea cu curaj a metodei structurale de către cercetătorii graiurilor sîrbo-croate din țara noastră.

¹ Vezi E. Vrabie, *Stadiul actual și sarcinile cercetării graiurilor slave din Republica Populară Română*, Rsl. VII, p. 70.

² Vezi E. Vrabie, *op. cit.*, p. 72.

ANEXĂ

Bibliografia lucrărilor privitoare la graiurile sîrbești și croate din Republica Socialistă România (în ordine cronologică).

1. Sircu, P., *Нарѣчіе карашевцевъ*, în „Извѣстія отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ”, IV. 1899, p. 641—660.
2. Miletic, L., *Ueber die Sprache und Herkunft der sog. Krašovener in Süd-Ungarn*, în „Af. sl. Ph.”, XXV, 1903, p. 161—181.
3. Živojnović, J., *Крашовани (Караиани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика*, în „Летопис Матице Српске”, LXXXIII, Novi Sad, 1907, vol. 242, p. 42—67, vol. 243, p. 52—79.
4. Živojnović, J., *Кроз јужни Банат*, în „Летопис Матице Српске”, LXXXV, Novi Sad, 1909, vol. 255, p. 37—69.
5. Jagić, A., *Hrvatske naseobine u Banatu*, în „Летопис Матице Српске”, Novi Sad, 1939, vol. 319, p. 33—39.
6. Petrovici, E., *Influența românească asupra foneticii sîrbești din Banat*, DR, VII, 1934, p. 172—174.
7. Petrovici, E., *Graiul carașovenilor*, București, 1935.
8. Marković, Sv., *Српски језик у румунском делу Баната*, în „Живот”, 1—3, Timișoara, 1936.
9. Małeck, M., *Gwary słowiańskie u Banacie rumuńskim (Les dialectes slaves dans le Banat roumain)*, Extrait du „Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres”, Cracovia, 1938, p. 13—16.
10. Cosić, J., *Narodne pjesme (Rekaš u Rumunjskoj)*, în „Zbornik za Narodni Život i Običaje”, XXIX, vol. I, 1938, p. 181—196, vol. 2, 1939, p. 213—228.
11. Ivić, P., *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом*, în „Годишњак филозофског факултета”, I, Novi Sad, 1956, p. 146—160.
12. Ivić, P., *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наређење*, Novi Sad, 1956, p. 209—212.
13. Ivić, P., *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. I Allgemeines und die stokavische Dialektgruppe*, Mouton et Co, S-Gravenhage, 1958.
14. Ivić, P., *Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat*, în „Cercetări de lingvistică”, III, Supliment, 1958.
15. Vescu, V., *Румынское влияние на синтаксис сербского диалекта в Банате*, Rsl, I, 1958, p. 70—73.
16. Cionca, S., *Поглед на данашњи говор Срба у Банатској Класури*, „Нови живот”, I, 1958, p. 78—82.
17. Jivcović, M., Berić B., Vescu V., *Нека запажања о својичком говору*, „Нови живот”, II, 1960, p. 87—95.
18. Trifesea, T. N., *Острвце „црногорског” становништва у Банату*, „Нови живот”, I, 1961, p. 59—63.
19. Jivcović, M., Berić B., Vescu V., *О српским и хрватским говорима у Банату*, „Нови живот” II, 1961, p. 77—84; I, 1962, p. 82—89.
20. Berić, B., *Accentul în graiurile sîrbești din Clisura*, Rsl, VII, 1963, p. 203—211.
21. Jivcović, M., *Неки проблеми у вези са одређеним и неодређеним облицима придева*, „Нови живот” II, 1965.
22. Vescu, V., *Fonetisme arhaice în graiurile sîrbocroate din regiunea Banat*, Rsl, VII, 1963, p. 195—203.
23. Vescu, V., *Un împrumut românesc în sistemul fonologic al graiului sîrbesc din localitățile Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova, reg. Banat*, „Limba română”, 3, 1967, p. 272—275.
24. Tomić, M., *Unele observații în legătură cu adjectivul calificativ în graiul sîrbesc din localitatea Svinja, regiunea Banat*, SCL, 2, 1967, p. 223—230.
25. Vescu, V., *Influența românească asupra lexicului și sintaxei unui grai sîrbesc din Banat*, LR, 6, 1968, p. 521—526.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ СЕРБСКИХ И ХОРВАТСКИХ ГОВОРОВ РУМЫНИИ

(Резюме)

В статье, после краткого введения, в котором представлены этапы переселения носителей сербохорватского языка в Банат, дается обзор основной научной литературы, посвященной этому вопросу. Особое внимание уделяется трудам академика Э. Петровича и югославского диалектолога П. Ивича, внесших ценный вклад в разработку данной проблемы.

Отмечая, что в настоящее время исследование сербских и хорватских говоров на территории Румынии проводится организованно, в рамках Института языкознания Академии Социалистической Республики Румынии в Бухаресте и на факультете славянских языков Института иностранных языков, автор заостряет внимание на основных проблемах изучения указанных говоров, представляющих интерес для сербохорватской диалектологии.

Задачей первоочередной важности является изучение в первую очередь говоров, находящихся в стадии исчезновения (говор села Свиница, кайкавский говор села Кеча), а также и других говоров, неизученных в настоящее время, проверка и пополнение данных, касающихся малоизученных говоров (особенно в области синтаксиса и лексики).

Результаты исследований могут быть объединены в словарях, статьях и монографиях. В плане общего языкознания представляет интерес проблема сербо-румынского билингвизма.

Касаясь методов диалектологического исследования, автор подчеркивает необходимость более широкого введения в диалектологию новых достижений науки о языке.

В приложении дается список работ по сербским и хорватским говорам Баната.

LES PROBLÈMES DES PARLERS SERBES ET CROATES DE ROUMANIE

(Résumé)

Après une brève introduction pour présenter les étapes du transfert de la population de langue serbo-croate dans le Banat roumain, l'auteur passe en revue les principaux ouvrages qui traitent des parlers serbes pratiqués sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie. On y souligne tout particulièrement l'apport des recherches entreprises par feu l'académicien Emil Petrovici, ainsi que de celles faites par le dialectologue yougoslave P. Ivič.

En relatant qu'actuellement les recherches sur les parlers serbes et croates, utilisés en Roumanie, s'effectuent de manière organisée dans le cadre de l'Institut de Linguistique de Bucarest, de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, et de la Faculté des Langues Slaves de l'Institut des Langues et Littératures étrangères, l'auteur s'arrête sur les principaux problèmes de la recherche de ces parlers et souligne leur importance pour la dialectologie serbo-croate.

En ce qui concerne les tâches d'avenir qui reviennent à ces recherches, l'auteur met en évidence, entre autres, la nécessité d'étudier de toute urgence certains parlers en voie de disparition (le parler de Svinîța, le patois kajkavien de Checea), de même que les parlers non encore étudiés jusqu'à présent, de vérifier et de compléter les données sur les parlers insuffisamment étudiés (surtout en matière de syntaxe et lexique).

Les résultats des recherches pourront être recueillis dans des glossaires, articles et monographies. Un problème important, qui peut mener à des conclusions sur plan linguistique général, est celui du bilinguisme serbo-roumain.

Quant à la méthode de présentation des résultats des recherches dialectales, l'auteur souligne la nécessité d'utiliser de plus en plus les nouvelles acquisitions qui ont fait preuve de viabilité dans la dialectologie.

Tous les ouvrages concernant les parlers serbes et croates du Banat roumain sont indiqués dans l'annexe de cet article.

II. FILOLOGIE

LES „PRIPĚLA“ DU MOINE PHILOTHÉE

Étude — texte — traduction

TIT SIMEDREA

L'Église roumaine a adopté la liturgie byzantino-slave probablement après l'introduction de celle-ci dans l'Église des Bulgares par le premier évêque à avoir officié en slavon, St. Clément d'Ochride (893—916)¹, et avant le début de la conquête de la Transylvanie par les Hongrois au XI-e siècle². Ainsi donc, „les Roumains ont vraisemblablement accepté, dès cette époque, la liturgie byzantine en langue slave ; mais les missionnaires qui la leur ont apportée n'ont créé chez eux aucun centre religieux et n'ont pas réussi à y semer les germes de la moindre activité littéraire“³. En fait, la nouvelle langue liturgique n'a pas trouvé au nord du Danube, „au siècle d'or“ de l'expansion de l'État bulgare, comme non plus longtemps après, d'ailleurs, jusqu'à la fondation des États féodaux roumains, une couche d'intellectuels, préparée, en la recevant, à l'assimiler et à lui faire produire des fruits d'ordre littéraire.

Les menus fragments, insignifiants, d'inscriptions slaves, du X-e siècle, en caractères cyrilliques, récemment découverts sur le territoire de notre patrie⁴, bien „qu'ils ne provenaient pas d'une population de tribus slaves établies parmi les Roumains, mais consignaient la langue d'une couche féodale en formation sur le territoire de notre pays“⁵, ne sauraient être considérés comme une création littéraire roumaine en slavon.

En réalité, jusqu'à la consolidation des Principautés roumaines (XIV-e siècle), les nécessités culturelles des Roumains se limitaient, fort probablement, à tirer copies de livres liturgiques et d'édification spirituelle traduite du byzantin en slavon et à écouter les offices religieux exécutés d'après ces livres (...), „mais < le Roumain > dit ses prières < non liturgiques > en langue roumaine et se forge une mythologie chrétienne à sa mesure et en sa langue“⁶. Ce n'est qu'au siècle de la consolidation des États roumains qu'on peut parler de clercs et de laïcs cultivés⁷, de chancelleries princières ayant des logothètes et d'écoles de langue slavonne destinées à répandre cette langue dans la classe cultivée du pays.

Ce n'est par conséquent qu'après la disparition ou plutôt, qu'après la complète assimilation des Slaves du nord du Danube par les Roumains, au XIII-e siècle⁸ et plus exactement vers la fin du XIV-e siècle, et alors seulement, qu'on peut parler d'*ouvrages littéraires originaux* en slavon écrits par des Roumains. Dans les pages qui suivent nous étudierons donc le premier

essai de ce genre qui a pour titre *Прпѣла (...) прпѣкажѣася съ избраньимъ псалмомъ, гдѣ поетсѣ (...) Твореніе кѣр Филатѣа монаха логотѣта быкашаго Мирча вивекодж.* (*Pripēla qui l'on chante avec du psaume choisi quand on chante le polyéléos. Oeuvre de kyr Philothée, moine, qui fut logothète du voévode Mircea.*)

Que sont ces „Pripēla“⁹ composées par le moine Philothée et qui peut bien avoir été ce caloyer auteur d'hymnes liturgiques? „Pripēla“ est un terme liturgique qui n'est pas réservé seulement aux hymnes de Philothée; il désigne tout un ensemble d'hymnes du même genre, employés dans le chant liturgique de l'Église orthodoxe bien avant le XIV-e siècle. Pour mieux comprendre ce qui distingue les „Pripēla“ de Philothée des autres hymnes du même nom, dans l'hymnologie de l'Église, qu'on nous permette d'insister d'un peu plus près. Il est établi, par exemple, que l'acclamation *Allēluia* qui est chantée aujourd'hui encore dans l'Église, depuis le VI-e siècle, associée aux versets des Psaumes classiques du „Polyéléos“ (psaumes 134 et 135)¹⁰, porte en effet, dans les vieux manuscrits et les livres liturgiques, slaves et roumains, le nom de „pripēla“¹¹. De même „les tropaires accompagnant la neuvième Ode du canon à certaines fêtes“, que les Grecs appellent *megaly-naria* (το μεγαλυνάριον)¹², ces tropaires, dans les Églises de langue slavonne (jusqu'à la fin du XVII-e siècle) et dans l'Église de langue roumaine (jusqu'à aujourd'hui) sont toujours appelés „pripēla“¹³ etc.

D'autre part, le moine Philothée n'est pas le seul auteur de „pripēla“; il y en est bien d'autres. L'un d'eux est le „bienheureux Macaire“, moine russe et auteur supposé des *Величанія*¹⁴, un autre c'est l'auteur anonyme des *Прпѣла праздникомъ избраньимъ. На похвалу Богородицы*¹⁵, un autre encore, c'est l'auteur inconnu des „pripēla“ qui accompagnent, comme nous le disons, la neuvième Ode des canons à certaines fêtes. Ces différents genres de „pripēla“ sont en général définis comme suit: „une sorte de courtes glorifications d'un événement que l'on célèbre“¹⁶. Sans doute, cette définition cadre-t-elle parfaitement avec les „veličanīa“ et les „megaly-naria“, mais elle ne convient guère aux „Pripēla“ de Philothée: non seulement aucun de ses tropaires ne commence par *Величаніа тѣ*¹⁷, mais ces tropaires n'accompagnent pas, non plus, tous, les mêmes psaumes du Polyéléos.

Le titre même des „Pripēla“ de Philothée indique, en outre, qu'il n'a écrit des „pripēla“ que pour un nombre limité de fêtes: „pour toutes les fêtes du Seigneur, de la Théotocos, pour tous les saints et grands Pères, pour les Martyrs les plus éminents et pour tous les Saints les plus marquants“¹⁸. Et, trait caractéristique, ces „Pripēla“ sont chantés avec des „Psaumes choisis“ (n.s.), ce qui veut dire que Philothée n'a composé des „Pripēla“ qu'en l'honneur des fêtes, pour lesquelles on avait déjà composé, au préalable, un psaume choisi¹⁹. Sur la foi du ms. grec nr. 358 de la Bibliothèque de l'Académie de la R.S. Roumaine²⁰, son oeuvre ne s'étend, en réalité qu'à environ vingt fêtes. Entre ces „Psaumes choisis“ et les „Pripēla“ du moine Philothée il existe donc un lien étroit, demeuré jusqu'ici inobservé, et c'est justement de qu'il convient de faire mieux connaître.

Les „Psaumes choisis“ sont des recueils de versets sélectionnés parmi les psaumes bibliques et groupés de manière que chaque groupe de versets forme un psaume choisi, destiné à être chanté au moment du Polyéléos²¹, à l'office

des Matines de certaines fêtes. Ils sont l'oeuvre de Nicéphore Blemmidès (1197—1272) qui les a composés vers la fin de sa vie²². Ces „Psaumes choisis“ ont été imprimés pour la première fois à Vienne²³, et plus tard à Constantinople²⁴; mais nombreux sont les mss. grecs et slaves qui les contiennent²⁵.

Au sujet du chant des „Psaumes choisis“ dans l'Église, on dispose du témoignage de S. Siméon de Thessalonique († 1430)²⁶, mais au moment où il donnait ce témoignage les „Psaumes choisis“ avaient pénétré déjà, grâce aux moines du Mont Athos, dans l'usage de toute l'Église de langue slavonne²⁷. Nicéphore Blemmidès avait composé les „Psaumes choisis“ dans un but liturgique²⁸. Il avait surement remarqué un défaut dans la façon dont on chantait le Polyéléos de son temps. En effet, les psaumes classiques 134 et 135 étaient chantés indistinctement à toutes les fêtes honorées du Polyéléos dans le Typicon. Sans doute pour remédier à ce défaut, a-t-il composé ses „Psaumes choisis“, en se limitant à certaines fêtes seulement, mais en recherchant avant tout l'harmonie du psaume avec le sujet de la fête. Pratiquement le psaume choisi était chanté à l'office du Polyéléos à titre de complément des Psaumes classiques cités plus haut, l'*Allélouia*²⁹ étant répété après chaque verset des psaumes. Par conséquent, à la fin du XIVe siècle, l'office du Polyéléos comprenait les psaumes bibliques 134 et 135³⁰, mais aussi un psaume choisi et ils étaient chantés tous les trois avec l'*Allélouia*.

Il n'est pas exclu qu'au temps du moine Philothée, on ait senti le même besoin de donner plus d'éclat à la solennité des grandes fêtes; et on y a remédié en ajoutant, toujours à l'office du Polyéléos, certains tropaires plus faciles à comprendre que l'unique „pripělo“ *Allélouia* qu'on chantait alors. Il est vrai, l'acclamation biblique *Allélouia* exprime la louange du Père céleste dans la formule la plus brève, mais comme c'est là un hébraïsme, le vocable n'était pas à la portée du peuple qui l'avait déformé en: *Lerui-ler*. C'est peut-être là un indice de l'insatisfaction spirituelle du peuple à voir l'*Allélouia* si abondamment utilisé dans les prières liturgiques, et cela malgré l'enthousiasme mystique (ou peut-être à cause de cela-même) provoqué par le mouvement hésychaste de l'époque³¹. Dans ces circonstances, le moine Philothée a pu donc ressentir lui aussi, comme jadis Nicéphore Blemmidès, le besoin d'ajouter quelque chose à l'office du Polyéléos, mais il eut moins d'audace que son modèle.

En effet, Philothée ne touche pas aux Psaumes classiques 134 et 135, ni à leur „pripěla“, le traditionnel *Allélouia*. Il n'opère de changement qu'à l'égard des „Psaumes choisis“ de Nicéphore Blemmidès: à la place du „pripělo“ *Allélouia* qui accompagnait alors (et accompagne encore de nos jours dans l'Église de langue grecque) les „Psaumes choisis“ du Polyéléos, Philothée compose en effet pour chacun de ces „Psaumes choisis“ un autre „pripělo“. Pour chaque fête ayant un psaume choisi, oeuvre de N. Blemmidès, le moine Philothée compose donc un nouveau „pripělo“ propre, remplaçant l'ancien „pripělo“ *Allélouia*. Et il la remplace par un court tropaire de louange, dédié, selon la fête considérée, soit à la Sainte Trinité ou à l'une de ses Hypostases, soit à la Mère de Dieu, soit encore à quelque saint honoré d'un Polyéléos.

La contribution originale du moine Philothée à la solennité accrue des offices liturgiques consiste donc dans le fait qu'il enrichit le chant du Polyéléos. Il rem-

place l'ancien „pripëlo“ Alléluia, qu'on chantait avec les „Psaumes choisis“, par un tropaire adéquat, de sa création, tout en conservant à ce dernier l'ancienne dénomination de „pripëlo“. Cette contribution liturgique a plut et elle a été très vite acceptée et chantée dans toute l'Eglise de langue slave.

Laissant donc de coté les „pripëla“ de la IX-e Ode du canon, „pripëla“ qui depuis longtemps portaient un autre nom, laissant de coté aussi les „pripëla“ compris dans les autres acceptions du mot, mentionnés plus haut (les uns complètement disparus du chant liturgique, les autres ne portant plus le nom de „pripëla“) et finalement considérant que le *ТРОПАРЬ* du moine Philothée est connu dès le début avec l'appellation liturgique de „Pripëla“ (appellation qu'elle a presque monopolisé dans les derniers temps), on peut formuler la définition suivante de cette oeuvre: Les „Pripëla“ du moine Philothée, ancien logothète de Mircea l'Ancien, sont de petits tropaires qui, avec des versets pris dans les „Psaumes choisis“ de Nicéphore Blemmides, sont chantés au Polyéléos des grandes fetes du Seigneur³² et de la Théotocos, ainsi qu'aux fetes d'autres Saints Pères, Confesseurs et Martyrs de renom.

*

Le nom du moine Philothée apparaît dans les mss. et dans les livres imprimés, comme celui de l'auteur des „Pripëla“ chantés avec les versets des „Psaumes choisis“ au Polyéléos de certaines fêtes. Mais, dans plusieurs vieux mss. slaves, son nom apparaît accompagné de l'épithète *ЛВРГВШІА БЫШІАГО МІРЧА КВІКОДЖ*³³. Tous les chercheurs qui se sont occupé de ce *ТРОПАРЬ* à commencer par l'évêque de Roman, Melchisédec, sutiennent que le prince, dont Philothée a été le logothète, est Mircea l'Ancien, voévode de Valachie (1386—1418)³⁴. Parmi les logothètes que l'on connaît à ce prince, aucun cependant ne s'appelle Philothée le moine. D'ou l'on a inféré que Mircea l'Ancien n'a pas employé dans sa chancellerie des ecclésiastiques³⁵, conclusions qu'il ne faut évidemment pas interpréter d'une façon trop absolue. Comme nous l'apprendrons plus tard, en effet, la diplomatie slave de la chancellerie princière n'était pas encore complètement établie à l'époque de ce prince. On constate souvent des incertitudes dans l'emploi des formes, des hésitations et défauts de témoins et de datation précise dans les documents de Mircea l'Ancien³⁶. Et de même qu'on ne connaît pas de façon certaine les noms de tous les logothètes qui ont servi ce prince, de même on ne peut pas identifier d'une manière précise le logothète, auteur des „Pripëla“ chantés au Polyéléos.

Les logothètes de Mircea l'Ancien, connus jusqu'à présent, sont: *Aldea*³⁷, *Filos*³⁸ (?), *Baldovin*³⁹ et *Mihail*⁴⁰. Philothée n'apparaît donc pas parmi eux. On a affirmé cependant que le moine Philothée, l'auteur des „Pripëla“, ne serait autre que le logothète Philos qui n'apparaît qu'une seule fois dans le document daté de < 1382 >, 8 Janvier⁴¹. Devenu vieux, Philos se serait fait moine et, selon la coutume, il aurait changé de nom, en en prenant un autre au Synaxaire orthodoxe qui commençait avec la même initiale: Philothée⁴². Comme l'anthroponyme Philos a une résonnance grecque, on en a conclu qu'il serait d'origine ethnique hellène⁴³. Nous nous sommes rangés

nous aussi à cet avis ⁴⁴. À une autre occasion, nous avons toutefois exprimé des doutes sur l'authenticité du document ⁴⁵ daté < 1407 >, 8 Janvier ⁴⁶, du fait que les deux métropolitains témoins, Hyacinthe et Athanase, n'étaient plus en vie en 1407 ⁴⁷. Maintenant que, en nouvelle édition, le document apparaît daté < 1392 > ⁴⁸, nous laisserons de côté la liste des témoins pour nous occuper uniquement du nom du logothète qui a écrit le document, mais du nom tel qu'il ressort du document même, et non tel qu'il est connu par ce qu'on a écrit à son sujet.

Le document comme tel ne s'est conservé et ne nous est parvenu que dans une copie en slavon et dans une copie d'une traduction roumaine, exécutées toutes les deux dans la première moitié du XVIIIe siècle, ainsi que dans une autre copie, traduction roumaine de l'année 1778 ⁴⁹. Dans une note demeurée dans ses propres manuscrits, le professeur I. Bogdan, slavisant roumain bien connu, observe: „La traduction démontre que la copie slavonne a de nombreux défauts" ⁵⁰. Or, voici ce que nous constatons: dans la copie slave du ms. 716, f. 238 le nom du logothète apparaît transcrit non pas **Филос** mais **Филѡ**. On lit encore **Филѡ** dans la copie de la traduction roumaine du même ms., 239. Le ms. nr. 5636, cité plus haut et hérité du professeur Bogdan, transcrit à son tour **Филѡ** le nom du logothète, selon la copie slave du ms. 716 f. 209 v. et **Филѡ** également dans la copie traduction roumaine du ms. cité, f. 212 ⁵¹. Nous sommes donc en présence de deux leçons: l'une où on lit *Philos*, et l'autre où on lit *Philog*. Partant de ces deux leçons, après une étude attentive des copies du ms. 716, nous sommes arrivé à une autre leçon, convaincu que nous sommes que dans l'original slavon (si vraiment la copie slavonne du ms. 716 n'est pas un document fictif), le nom du logothète n'a été transcrit ni **Филос** (*Philos*) ni **Филѡг** (*Philog*), mais bien **Филѡ**⁵² (*Philothée*).

Notre conviction se fonde en réalité sur le fait que, dans le ms. 716, le signe graphique placé au-dessus de о (**онѣ**) ou w (**отѣ**) n'est d'aucune façon un с (**слоко**) mais un т (**тѣрѣдо**). Considérant toutefois la chose de plus près, on peut soutenir en parfaite assurance que ce signe est plutôt un т, pour la bonne raison que, dans le ms. en question, ce qui apparaît ce n'est pas un r pur, mais un т, signe graphique qui peut-être un r, mais peut être tout aussi bien un т. Il s'ensuit donc que **Филѡтѣа** **ТОГДАШНИЙ ЛОГОТЕТА** **Мирча кивкодж** a conservé son ancien nom de Philothée quand il se fit moine. On comprend dès lors que, en écrivant les **ПРИПЕЛА (...)** **БЫШЕШО Мирча кивкодж съ избран-ниимъ ѿ аллоимъ...**, il ait pu signer **теоритѣ кѣрѣ Филѡтеа монаха логотѣта** **БЫШЕШО Мирча кивкодж**. De toute façon, c'est là un moyen qui assure une concordance logique entre la formule du document daté < 1392 > et celle mentionnée dans le titre des „Pripela" ⁵².

Pour ce qui regarde la coutume de changer de nom lorsqu'on se fait moine, pour en adopter un autre, commençant par la même initiale, nous avons des preuves que, même à l'époque féodale, cette coutume n'a pas été toujours rigoureusement observée. Tel est, par exemple, le cas du boyard Udrea, rand dignitaire du conseil de Michel le Brave, qui, en se faisant moine, reçut le nom d'André ⁵³. Si l'on ne savait pas qu'Udrea et André sont le même anthroponyme dans l'onomastique roumaine ⁵⁴, on pourrait dire qu'en de-

venant moine, il a changé son nom laïc pour un autre qui ne commençait pas avec la même initiale. Mais s'il l'a fait à bon escient (chose croyable), sachant l'identité de ces deux noms dans notre onomastique, il est clair alors que, en prenant le froc il n'a pas changé de nom : à la place du nom populaire Udrea, il n'a fait que prendre le nom d'André, selon la mode du monde cultivé de l'époque, quand l'influence grecque commençait à se faire sentir en Valachie⁵⁵. En toute hypothèse, donc, il n'a pas changé de nom en devenant moine.

*

Quant à Philothée, après avoir résigné sa charge de logothète, il quitta le conseil princier et sortit du monde pour entrer selon toute vraisemblance dans le majestueux monastère de Cozia⁵⁶, récemment bâti par Mircea l'Ancien même, où il se fit moine tout en conservant son nom laïc. C'est la probabilité qu'il écrivit ses *припе́ла*. C'est là qu'ils auront été chantés pour la première fois et c'est de là qu'ils se seront répandus dans toute l'Église de langue slave⁵⁷, au début en copies manuscrites⁵⁸, puis, après l'invention de l'imprimerie, en éditions sorties de plusieurs typographies, à commencer par Venise⁵⁹.

On ne connaît pas le manuscrit original des „Pripëla“ de Philothée; ils ne nous sont parvenues qu'en copies manuscrites du XV-e siècle au XVII-e siècle et en édition slaves (1536—1697) et roumaines (1703—1830).

Nous ignorons, il est vrai, le ms. original des „Pripëla“ de Philothée, mais l'on peut établir toutefois, avec quelque probabilité, la date, ou plutôt l'époque où Philothée a écrit ces hymnes.

Emile Turdeanu se demande : „Mais pourquoi, alors, l'ancien logothète n'a-t-il pas inséré dans son répertoire la fête de Sainte Philothée, dont les reliques ont été transférées à l'Église princière après la défaite chrétienne de Nicopolis (1396) ?“⁶⁰. Il n'y a qu'une réponse à cette question : c'est que la fête de Sainte Philothée (7 déc.) dans le Typicon n'est pas une fête avec Polyéléos; et d'autre part, elle ne réunit pas non plus les conditions d'une fête prévue dans le titre des „Pripëla“, qui dit : „Pripëla (...) pour tous les grands et très vénérables Pères et tous les Saints grands et illustres Martyrs et pour tous les Saints les plus importants, pripëla qui sont chantés avec des « Psalmes choisis », lorsque l'on chante le Polyéléos“⁶¹. L'on ne peut donc pas rattacher la création des „Pripëla“ du moine Philothée au transfert dans notre pays des reliques de la martyre Sainte Philothée. On peut, tout au plus, dire avec beaucoup de chances de vérité, que ces hymnes ont été composées entre 1392 — date à laquelle Philothée n'était pas encore moine — et la fin du règne de Mircea l'Ancien (1418). Certes, si nous admettons que Philothée s'est fait moine après 1392, il faut croire qu'il a écrit ses „Pripëla“ après cette date. Ce qui veut dire après un certain temps, aussi long qu'il lui fut nécessaire pour acquérir une réputation de piété, à côté de celle d'intellectuel qu'il possédait peut-être déjà quand il était encore dans le monde. Sans ces deux qualités, il ne pouvait pas espérer, en effet, pour sa *тѣлоу*, ni diffusion, ni surtout son insertion dans l'office du Polyéléos, le cantique le plus solennel du service byzantin des Matines. Il a donc écrit, très probablement, ses „Pripëla“ entre 1400 et 1418.

LES MANUSCRITS

Destinées à accompagner au chant sacré les *Psaumes choisis*, les „Pripěla“ du moine Philothée pénètrent pour la première fois dans l'office liturgique très probablement, au monastère même où vivait leur auteur, la fondation princière de la Très Sainte Trinité, Cozia. De là, ils se sont répandus non seulement dans les monastères des Pays roumains, mais aussi chez tous les peuples slaves orthodoxes. Les „Pripěla“ se trouvent, par suite, copiés dans de nombreux mss. slaves provenant des Pays roumains, de Bulgarie, de Serbie et de l'U.R.S.S., ainsi que dans plusieurs éditions du *Psautier* slavon. Quant aux éditions en roumain de ces hymnes liturgiques, leur nombre atteint un chiffre impressionnant de mss. et d'éditions, que nous passerons rapidement en revue.

Le ms. original de „Pripěla“, l'autographe même du moine Philothée, ne nous est pas connu; son œuvre n'est arrivée jusqu'à nous que dans des copies manuscrites slaves et, après l'invention de l'imprimerie, à travers des éditions slaves et roumaines. Le nombre des mss. slaves connus, contenant ces „Pripěla“ se monte à *treize* mss. slaves copiés dans les Pays roumains et se trouvant dans le dépôt de la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie;⁶² il faut y ajouter *douze* autres mss. existant à l'étranger. Les mss. de la BARSR sont les suivantes (v. p. 190).

Les douze autres mss. slaves, contenant les „Pripěla“ de Philothée identifiés, autant que les moyens nous l'ont permis, dans les dépôts étrangers, se trouvent répartis comme suit: six en U.R.S.S., trois en Bulgarie et trois en Tchécoslovaquie, et sont rédigés en médiobulgare, en médioserbe et en russe ecclésiastique. *On peut donc dire que la tradition du moine Philothée est parvenue jusqu'à nous en vingt-cinq manuscrits slaves au moins, tous étant des copies du XVe au XVIIe siècle.*

Les mss. se trouvant chez nous, c'est-à-dire à la BARSR (Bucarest), se laissent classer en deux catégories. La première, formée par les mss. où les „Pripěla“ apparaissent avec nom d'auteur et un titre développé⁶³, et une seconde catégorie, comprenant les mss. où les „Pripěla“ figurent sans aucune sorte de titre et sans nom d'auteur⁶⁴, ou portant un titre très laconique et sans mention de l'auteur⁶⁵. Il est à remarquer encore que ces hymnes liturgiques slaves, qu'elles soient copiées dans les Pays roumains ou à l'étranger, apparaissent toujours dans différents mss. liturgiques. Plus tard, mais seulement dans les livres imprimés, les „Pripěla“ trouveront leur place dans le *Psautier*, et, en Pays roumains, dans le *Catavasier* aussi, après 1715.

Le ms. daté le plus ancien d'entre les mss. accessibles contenant les „Pripěla“ de Philothée, est le ms. slave G de l'an 1493. Ce ms. appelle cependant quelques réserves: les „pripěla“ (f. 172 — 173) figurent, en effet, sans aucune espèce de titre, sans nom d'auteur et, de plus, tranchent visiblement sur le reste du ms., tant en ce qui concerne le matériel (papier, encre), que touchant l'écriture et la rédaction. A. I. Jacimirskij, ayant remarqué ces particularités, date ces deux pages du deuxième quart du XVe

No cr.	Nom des mss.	ff. n.	Date	ff.	Provenance des mss.	Rédaction	État	Sigle
1	Typicon	101	1519—1523	269v—271v	Mre de Neamț	médiobulgare	complet	A
2	Euchologe	237	1527	336v—340	Moldavie	"	"	B
3	Euchologe	32	S. XVI	154 —157 v	"	"	"	C
4	Héologion	209	S. XVI	228v—232 v	"	"	"	D
5	Anthologion	251	S. XVI	289v—298	"	"	"	E
6	Liturgicon	227	S. XVI	55v—58	"	"	"	F
7	Miscellanées	277	1439	172 —173 v	Valachie	"	"	G
8	Miscellanées liturg.	628	S. XVI—XVII	321v—322	Mre de Copula	"	"	H
9	Miscellanées	549	S. XVI—XVII	258v—260	Mrede Dobrovăț	"	"	I
10	Miscellanées	724	S. XVI—XVII	26	Moldavie	"	fragment	J
11	Musique ecclés. orient. („Psaltichie“)	283	1610	236 —240v	"	"	complet	L
12	Anthologion	118	S. XVII	312v—320	Mre de Neamț	"	fragment	M
13	Recueil d'Acatistes („Acatistier“)	279	S. XVII	f. 3	Valachie	"	fragment	N

Les manuscrits slaves, contenant les „Pripêla“ du moine Philothée, qui se trouvent dans le dépôt de la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie.

siècle⁶⁶. Mais, sur ce ms. et sur cette opinion nous reviendrons plus amplement un peu plus loin.

Comparés entre eux, les mss. renfermant les „Pripěla“ de Philothée que nous avons pu atteindre, nous révèlent les traits généraux suivants :

a) Tous les „pripěla“ sont rédigés en médiobulgare, quelle que soit la rédaction du ms. pour le reste.

b) La majorité des mss. proviennent de Moldavie.

c) Les fêtes honorées de „pripěla“ varient d'un ms. à l'autre, tant en nombre, que dans l'ordre chronologique du Typicon.

Il semble également que, dès le XV-e siècle, des „pripěla“ aient déjà été ajoutés ou supprimés, selon les besoins ou les préférences du monastère où ces manuscrits ont été écrits ou copiés. Aussi la comparaison entre ms. et éditions révèle-t-elle une différence encore plus accusée, surtout quant au nombre des fêtes avec „Pripěla“. Au fond, c'est que, à l'instar de Philothée, des collaborateurs anonymes ont composé au cours des âges de nouveaux „pripěla“, pour honorer des fêtes pour lesquelles Philothée n'en avait pas composé.

*

Mais les „Pripěla“ de Philothée apparaissent encore, avons-nous dit, dans douze autres mss. slaves, appartenant à divers dépôts étrangers. Certes, si nous avions à portée de la main les catalogues et les inventaires des différentes collections étrangères des mss. slaves, ou bien si les indications que nous possédons étaient plus détaillées, on découvrirait un plus grand nombre de mss. contenant ces „Pripěla“. En attendant, contentons-nous des douze mss. déjà identifiés à l'étranger.

Ces mss. se laissent grouper en quatre catégories :

A. Mss. où les „Pripěla“ conservent le nom de Philothée.

1) *Церковный Оустакъ* (Typicon ecclésiastique). Ms. slave de l'année 1532, collection de Théophile Ghepetzco (RSSM) f. 252 et seq. ; il contient „les Pripěla pour toutes les fêtes (...) Oeuvre du moine Philothée, ancien grand logothète du prince Mircea“⁶⁷.

2) *Psautier*. Ms. slave, XV-e — XVI-e siècle, N° 50, Bibliothèque du Séminaire Théologique d'Archangel'sk (U.R.S.S.). Contient les „Pripěla“ du moine Philothée, avec un titre identique à celui de l'édition présente⁶⁸.

3) *Manuscrit slave*, XVI-e siècle, N° 323, de la Bibliothèque de Svjato-Troickaja Sergievskaja lavra, près de Moscou, f. 246. Les „Pripěla“ de Philothée y apparaissent sous le même titre que dans les mss. précédents.

4) *Manuscrit slave*, XV-e siècle, N° 44. Bibliothèque publique de St. Petersbourg, collection Fjodor Buslajev, f. 102 — 103. Les „Psaumes choisis“ accompagnent les „Pripěla“ de Philothée et ont le même titre que dans les mss. cités plus haut⁷⁰. C'est le premier et le seul ms. liturgique slave où les „Psaumes choisis“ apparaissent avec le nom de leur auteur, Nicéphore Blemmides, sous le même titre que les „Pripěla“ de Philothée. Dans les vieux

mss. slaves, au contraire, même si les „Pripëla“ figurent dans le même ms. que les „Psaumes choisis“ (comme, par ex., dans cinq mss. slaves provenant des Pays roumains)⁷¹, ils apparaissent soit après, soit avant ces psaumes, mais portent toujours le nom de leur propre auteur. Le ms. slave N° 44, collection Bouslaev, contient, en outre, des „Pripëla“ qui, à côté des fêtes marquées dans les mss. slaves de nos dépôts, honorent encore d'autres fêtes ignorées de ces mss. (par ex., le Voile de la Mère de Dieu, S. Pierre de Moscou, S. Léonce de Rostov, le S. knèze Vladimir⁷² etc.) Indices qui montrent que ce ms. ne peut remonter plus haut dans le passé que la seconde moitié du XV-e siècle.

5) *Paraclisis* ms. slave, N° 277 (6), de l'année 1661, copié au monastère de Dragomirna, par l'hiéromoine Raphaël; Bibliothèque de l'Université de Prague, coll. P. J. Šafarik⁷³. La BARSR possède un microfilm de ce ms., et le texte des „Pripëla“ de Philothée de ce ms. sera utilisé dans la présente édition sous le sigle R. Le registre des „pripëla“ de ce ms. est plus riche d'un „pripëlo“, par rapport aux autres mss. (pour S. Siméon du Mont Admirable) (Дикогореу)⁷⁴. Ce „pripëlo“ apparaît aussi dans le ms. Ghépetzco, utilisé également dans la présente édition sous le sigle P.

B. Mss. où se trouvent les „Pripëla“ sans mention d'auteur.

6) *Стѣхирарь крѣкоуѣй*, (Collection de versets avec notations psaltique). Ms. slave N° 407, de l'année 1437, Bibliothèque de Svjato-Troïckaja Sergievskaja lavra (URSS). Le colophon du ms. (f. 283 v.) montre qu'il a été „copié(...) dans la fondation princière de la Sainte Trinité (...) en l'année 6943 (1437) 1-ère indict., mois décembre, le 6-e (jour)“⁷⁵.

C. Manuscrits contenant des „Pripëla“ sans autre mention.

7) *Георгиевъ церковникъ*. Ms. slave, N° 665 (266), XV-e siècle, rédaction serbe, Bibl. populaire de Sofia. À la page 200 figurent les „Pripëla“ „petits psaumes“ (...) on les chante avec les « psaumes choisis », lorsqu'on chante le Polyéléos. Le registre des „Pripëla“ de ce ms. abrite un fragment contenant les dix-neufs premiers „pripëla“ (I-XIX). Nous en possédons une copie photographique qui sera utilisé dans la présente édition sous le sigle O⁷⁶.

8) *Psautier*. Ms. slave, N° 459 (128), de l'année 1559, rédaction serbe, Bibl. populaire de Sofia. Il contient des „Psaumes choisis“ et des „Pripëla“ qui, étant donné l'origine balkanique du ms., ne peuvent être que „l'œuvre“ de Philothée. D'autant plus que jusqu'en 1559, l'œuvre de Macaire, l'auteur supposé des „Veličania“, n'avait encore fait son apparition ni dans les mss., ni dans les livres liturgiques imprimés. Mais le ms. est trop sommairement décrit dans l'inventaire du prof. B. Conev⁷⁷.

ПРНПНАВЪСЪКЫ

ВАТМЫН, НБГОРСАДНМЫН ПРАЗНИКА.
 НВЪКЪ ПРНМЫН СЦЕВАНКЫН. НБТЫ
 ПВЕЛНКЫН НДБРАНМЫН МНКС. НВЪКЪ
 МАРСНТНМЫН БТЫ. ПРНПЪВАЩІА С
 СТИЗБРАНМЫН УАМО, ЕДАЛОСТЕЖ
 ПОЛІАЕС. НАТЕНШЕ СЪОМАГОДНЕ,
 СЕТЕМВРІАМЦА. ТВОРЕНІЕКУФНАС
 ФЕЛМЫНАХА. АСГОФСТАВЫША,
 МИСТАВОВСДЖ. НАРОЖДЪСТВО
 ПРНТЪЖЕЦЖ. ПОСТІА СІЕ
 РННЖ СЕРАДОВАННАМАРІІ ГЪСТО
 БОЖ. АСГО. АЛНАУІА
 НАВЪЗДВНЖЕНІЕ ТНАІСРА
 ДАЛІЕВНЕСІАЩІА ТІКІКНАМІНІЕ. Е
 ЖЕ. ЕЖАТНЕСІАЩІА ЖКУ. АСГО.
 ІСРПЪТВО НХІБЕ. СТМОУАПАУ
 НЕУАНІТВОУІС ГГОСЛЕВУ
 ПРНТІВЧЕНІА ГРІМОВА. ВДХВАЛН.
 ІСАННАДВІСТІАВНІКА. АСГО.
 ХВАЛА ПРНТНІКА
 ІТМУВІЛНКОМНІЕ ДНМНІРІУ.
 ПРНТІМНІСІАВКЦН. ВДХВАЛНМ.
 МУРСІТОТІВАГОДНМН ПРНТІА.
 АСГО. РЕВНІТЕ АЖЕПОВА.

Fig. 1. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie,
 ms. slave No 101, f. 269 v.

ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА О
 ГШІЖИТЕЛІ. А. ІНШІКУХШІ СЛАВЖІ
 СІМУ ВІДНІСОМУ АНТОНІУ
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 АНТОНІА. А. ІНШІКУХШІ СЛАВЖІ
 СІМУ ГРІГОРІУ КТО СЛІВУ
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 КТО СЛОВА ГРІГОРІА. А. ВТОРА НАПРІСТІН
 ІКА. ПРІСЛАВІНІ СІА
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 СІАНА. А. ПРІНЦИПОВІ СІА
 НА ПІСЛОМІ СІА
 КРІТІВІ СІА. А. ПІСЛОМІ СІА
 ВДІХВАЛНІСІА. А. ПІСЛОМІ СІА
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 РІМОНІ СІА. А. ПІСЛОМІ СІА
 СІМУ ВІДНІСОМУ АНТОНІУ
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 МОЩІ ГРІГОРІА. А. КАПЛАДІСІА
 ХВАЛЖІ. НАВІДНІСІА
 ВДІХВАЛНІСІА. А. ПІСЛОМІ СІА
 ПРІВІДНІСЯНО. ВДІХВАЛНІСІА
 СІАНА. А. ПІСЛОМІ СІА
 СЛАВІТІ ТРОИЦІ СІА. СІА
 ВДІХВАЛНІСІА. А. ПІСЛОМІ СІА
 НАРОДІ СІА. А. ПІСЛОМІ СІА

Fig. 3. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie,
 ms. slave No 101, f. 270 v.

Прѣвѣнскано. вѣдѣаи. ісана
 крѣа. аге. парѣ. саженикова
 прѣх. савнымъ. апа. сав
 Рѣмѣ. гѣ. ісана. ража. дѣны. вѣх. ва
 ан. петра. итава. а. ге. вѣ. тѣ. нѣ. х. вѣ.
 ісана. а. ф. а. н. а. с. і. а. ф. с. н. і. с. о. м. х.
 Прѣвѣнскано. пох. вѣаи. а. ф. с. н. і. с. а. г. о.
 а. ф. а. н. а. с. і. а. а. ге. н. і. с. н. х. а. ф. і. с. а. а. а.
 на. прѣ. і. с. к. р. а. ж. е. н. і. с.
 Прѣх. к. р. а. ж. е. н. і. с. м. о. н. н. і. с. а. с. і. с. і. к.
 а. ф. і. с. і. с. і. с. і. к. а. ге. по. с. а. д. а. в. с. а. в. к. о. в. а.
 н. а. а. вѣ. н. і. с. м. і. с. к. н. і.
 Прѣх. н. і. с. х. с. а. н. а. а. р. н. а. ш. а. е. м. а. р. і. с.
 прѣх. с. а. в. к. о. с. і. с. і. с. м. н. і. а. е. к. в. а. т. н. і. с.
 м. і. s. а. а. х. і. s. i. s. o. v. e. n. і. s. l. a. v. y. p. r. i. t. a. i. s.
 Прѣх. н. і. s. o. v. a. d. r. y. s. a. вѣх. вѣаи. н. і. s. o.
 в. a. s. k. a. n. t. i. t. a. k. а. ге. прѣх. і. s. l. a. m. m. a.
 і. s. m. a. f. a. n. a. s. i. a. a. e. a. n. d. r. y. s. k. o. m. o. u.
 Прѣх. вѣнскано. вѣх. вѣаи. вѣнскано.
 а. ф. а. n. a. s. i. a. а. ге. а. l. e. x. a. n. d. r. y. s. i. s. l. a. v. k. o.
 а. r. n. i. k. a. d. r. y. s. a. n. r. n. i. k. a. l. i. s. i. e. m. a. f.
 н. і. s. m. a. t. n. i. k. i. s. r. e. t. n. i. y. p. a. z. n. i. k. i. s.
 вѣ. m. i. s. v. e. l. i. k. o. m. v. a. n. a. i. s. а. v. e. n. і. s.
 і. s. n. p. r. i. n. i. k. o. m. a. f. n. i. s. i. t. a. l. a. а.
 Рѣд. вѣнскано. а. v. a. k. i. s. i. m. a. k. i. s.
 а. r. n. a. v. i. r. m. i. s. f. n. i. k. i. s. a. l. a. а.
 а. f. a. n. o. v. i. s. i. s. p. r. i. s. i. v. a. n. d. r. y. s. i. s. a. n.

а. ге.

Fig. 4. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie,
ms. slave No 107, f. 271

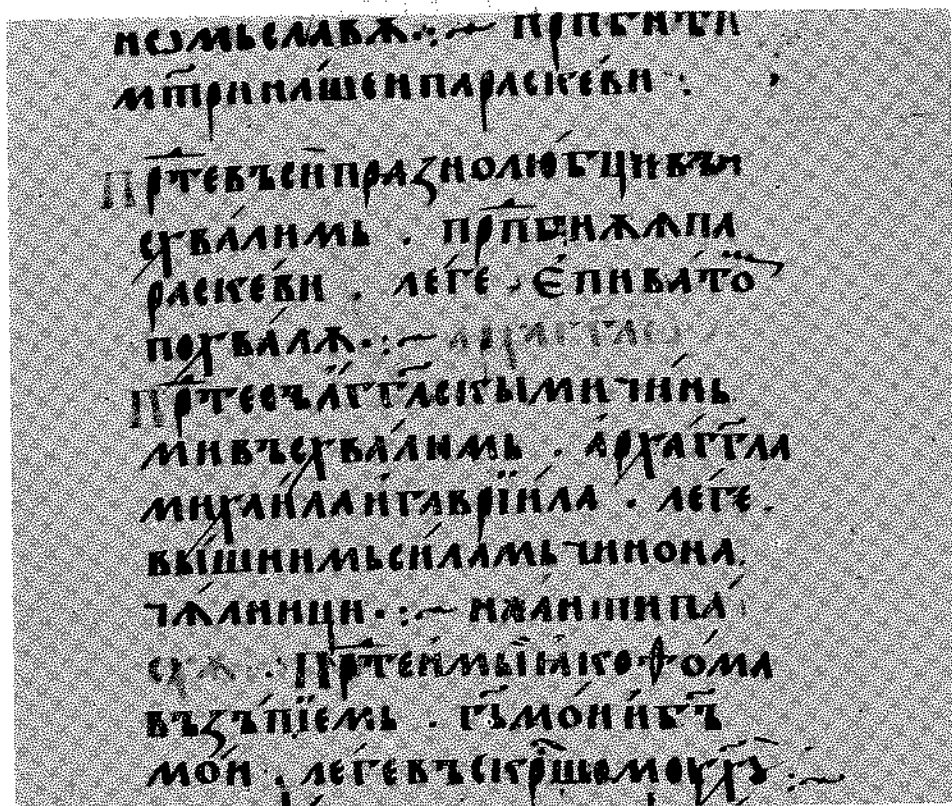

Fig. 5. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie
ms. slave No 209, f. 232.

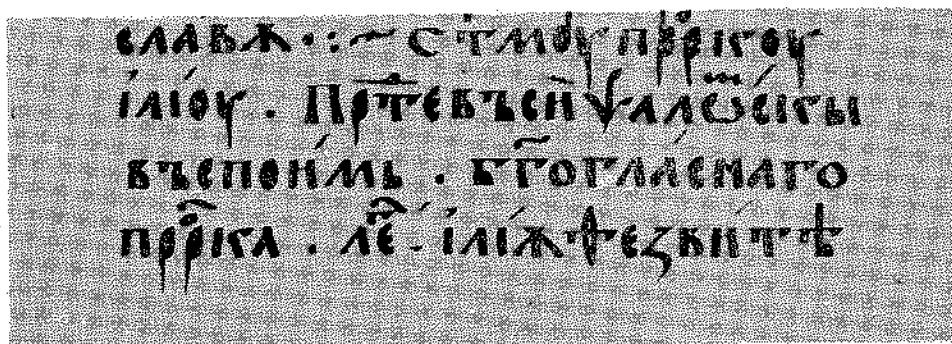

Fig. 6. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie,
ms. slave No 209, f. 231 v.

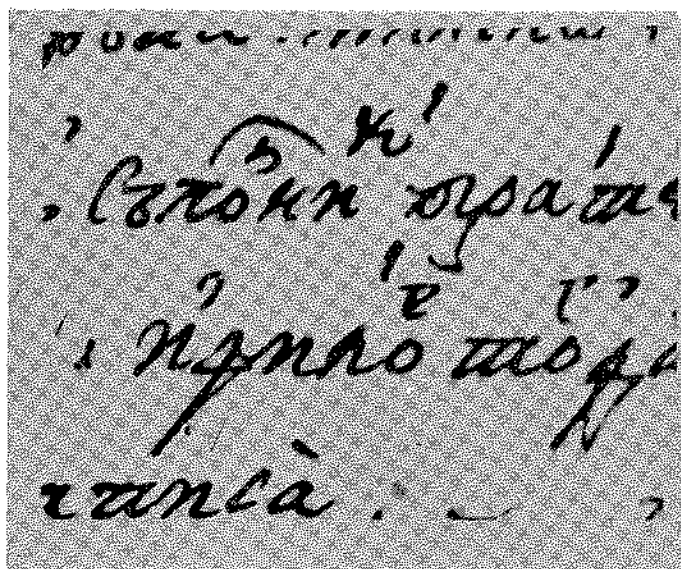

Fig. 7. Bibliothèque de l'Académie de la R.S. de Roumanie
ms. slave Nr. 728, f. 238 (v. texte, p. 187)

D. Mss. contenant les „Pripěla“ du moine Philothée
attribuées à une autre personne.

9) *Обичикъ малкъ*. Ms. slave, N° 117, rédaction serbe, Bibliothèque du St. Synode, Sofia ; il contient les „pripěla“ des fêtes „honorées du Polyéléos. Oeuvre de Philarète“⁷⁸. Ce sont pourtant les „pripěla“ du moine Philothée. La faute de ce ms. (Philarète au lieu de Philothée) est, toutefois, moindre et plus explicable que le leçon des deux éditions du *Psautier roumain* (Sibiu, 1804, p. 138 et 1812, p. 239), qui portent Jean le moine au lieu de Philothée, car les „Pripěla“ de ces éditions sont bien l'œuvre du moine Philothée.

10) *Psautier*. Ms. slave N° 5, de l'année 1646, collection P. J. Šafarik, Prague⁷⁹.

11) *Stichologie*. Ms. slave N° 13, de l'année 1661 ; même collection P. J. Šafarik. Nous sommes persuadé que ces deux derniers mss. contiennent, en fait, le texte des „Pripěla“ de Philothée, mais, comme ailleurs, sous le nom de Philarète⁸⁰.

12) *Psautier* avec Typicon, du XVI-e siècle, rédaction slavo-russe, ayant appartenu à la collection Uvarov ; actuellement au Musée Historique de Moscou (ff. 231—236)⁸¹.

LES EDITIONS

Ainsi donc, les „Pripěla“ du moine Philothée étaient reproduits, dès la première moitié du XV-e siècle, par toutes sortes de mss. liturgiques slaves et étaient chantés au Polyéléos, avec les „Psaumes choisis“, dans les monastères des Slaves balkaniques, des Roumains et des Slaves du nord et du nord-est. C'est à dire que, au siècle où l'auteur des „Pripěla“ vivait les derniers jours de sa vie terrestre, son œuvre connaissait une aire de diffusion qui s'étendait depuis les Balkans jusqu'à Moscou. Mais, l'imprimerie une fois inventée, l'œuvre de l'ancien logothète de Mircea l'Ancien connut un sort incomparablement plus étonnant encore. Les presses de Venise, de Wilna, de Kiev, (peut-être même de Moscou), de Valachie, de Moldavie, de Transylvanie, de Budapest et de Vienne l'éditeront dans le *Psautier* ou dans d'autres livres liturgiques et le diffuseront en d'innombrables exemplaires.

I. (1536). Les „Pripěla“ du moine Philothée ont été imprimés pour la première fois par Božidar Vuković, dans le *Zbornik na putnike* (Venise, 1536), f. 200 — 201⁸², rédaction médio-serbe, sous le titre général de *Припѣла праздни-*
ковъ изъѣзъныхъ, suivi du sous-titre *творѣніе кѣръ Филоѣа*⁸³.

Cette édition princeps de l'œuvre du moine Philothée retire du nom de l'humble moine l'épithète „d'ancien logothète du voévode Mircea“, épithète qui ne figurera plus jamais dans aucune édition slave ou roumaine des „Pripěla“. Dans l'édition de Božidar Vuković, l'œuvre du moine Philothée contient 33 „pripěla“ dans une conformité chronologique quelque peu désordonnée par rapport au typicon. Somme toute, on peut dire que l'édition princeps des „Pripěla“ de Philothée ne dépasse pas en nombre l'étendue de

notre ms. slave A. À vrai dire, elle n'a qu'une seule „pripëlo“ en plus: **ЕѢ НЕДЕЛЮ** **АНДРЕЕТИ** („le dimanche de la mi-carême“ de notre rite).

II. (1547). La seconde fois, les „Pripëla“ de Philothée ont été imprimés dans le *Molitvoslov* (Venise, 1547)⁸⁴, avec le même titre que dans le *Zbornik na putnike* (Venise, 1536).

III. (1580). Ils furent imprimés pour la troisième fois par Coresi lui aussi, dans le „*Sbornic de Sas-Sebeș*“ (Transylvanie), en l'an 1580.

IV. (1586). Dans l'ordre chronologique des éditions de l'œuvre de Philothée, les „Pripëla“ sont imprimés, la quatrième fois, dans le *Psautier* (Wilna, 1586). Le titre sous lequel figurent les „Pripëla“ dans cette édition ne recouvre pas tout le contenu qui suit, parce que seuls les „Psaumes choisis“⁸⁵ sont, comme on sait, l'œuvre de Nicéphore Blemmidès. Or, ce titre attribue à N. Blemmidès non seulement les „Psaumes choisis“, mais aussi certaines „vélicanïa“, „pripëla“ autres que ceux de Philothée, que personne n'a jamais osé attribuer à N. Blemmidès, parce qu'il n'a pas écrit d'hymnes liturgiques de cette sorte. Il faut de toute façon retenir ce détail qui, plus tard, viendra embrouiller considérablement le texte des éditions roumaines⁸⁶.

V—X. Après ces éditions externes connues, les „Pripëla“ de Philothée apparaissent encore consécutivement dans six éditions du *Psautier* (Kiev, 1624), ff. 429 — 434; 1642, ff. 323 — 328; 1667, sign. **Д4Ѣ—33Г** v. **II Н ѢѢ**; 1678, ff. 211—214; 1693, ff. 233—240 et 1697, ff. 48—50)⁸⁷. Dans ces six éditions kiévienne, l'œuvre de Philothée figure avec l'appellation de **ПРИПѢЛА БОГАРСКИИ ... КЪР ФИЛОТЕА МОНАХА**.

Le *Psautier* de Kiev (1697)⁸⁸ est le dernier livre liturgique slave étranger où figure encore le texte des „Pripëla“ de Philothée. Après cette date, le nom et les „Pripëla“ de Philothée disparaîtront complètement de tout livre slave imprimé à l'étranger⁸⁹.

En revanche, avec le *Psautier* du Monastère de Neamț (1818) et sous l'influence du courant païsen de Moldavie, ce sont les „Vélicanïa“ œuvres dites de „Macaire, saint moine, philosophe réputé et rhéteur“ (*sic!*) qui pénétreront dans les livres liturgiques roumains, s'installeront en tête du „Polyéléos“ et y demeureront jusqu'à nos jours!

II. Dans les livres liturgiques édités dans les Pays roumains, les „Pripëla“ du moine Philothée apparaissent la première fois en slavon, comme nous l'avons noté ci-dessus, dans le *Sbornic* slavon imprimé en Transylvanie, à Sas-Sebeș, par Coresi en l'an 1580 (BRV, IV, p. 173, n° 28). Dans cette première édition en Roumanie, les „Pripëla“ de Philothée se lisent aux ff. 262 v. — 263 v. dernières pages du dit livre, sous le même titre, dans le même ordre chronoliturgique, pour le même nombre de fêtes et tout comme dans le *Zbornik na putnike* (Venise, 1536). Les „Pripëla“ de Philothée y apparaissent tout comme dans le *Zbornik* de Venise (1536) comme **ТВОРИТЕ КЪР ФИЛОТЕА**, mais sans le titre d'„ex-logothète du voévode Mircea“. Ils sont, la seconde fois, édités en slavon dans le *Psautier* de Govora (1637), f. 221-224⁹⁰, où ils figurent après les „Psaumes choisis“ et sous une titulature semblable à celle du *Psautier* (Kiev, 1624) avec pour colontitle: **ПРИПѢЛА БОГАРСКИЕ**⁹¹. Cette seconde édition roumaine est empruntée à celles de Kiev de 1624: même

erreur („Tovlemida“ au lieu de Vlemida), même „Veličania“ du bienheureux Macaire, coauteur avec „Tovlemida“ des „Psaumes choisis“, mêmes saints Alexis et Pierre de Moscou, Knèze Vladimir etc., dans l'une comme dans l'autre.

Les „PripĚla“ de Philothée sont édités une quatrième fois en slavon (mais avec un typicon roumain) dans le *Psautier* de Buzău (1791), ff. 205—206. Les traits caractéristiques de cette édition sont qu'elle élimine huit fêtes et leur pripĚla, parmi lesquelles les fêtes des saints Pierre et Alexis de Moscou et du knèze Vladimir; en second lieu, elle traduit en roumain la rubrique des „PripĚla“ de Philothée; elle réduit, enfin, à six versets l'étendue de chaque psaume choisi.

C'est directement pour l'usage liturgique que les „PripĚla“ de Philothée sont traduits pour la première fois en roumain dans le *Psautier* (Buzău, 1703) f. 179—192. Par rapport aux éditions slaves précédentes, l'édition roumaine présente les caractères suivants: (a) elle exclut les „Veličania“, tandis que les „PripĚla“ et les „Psaumes choisis“ apparaissent distribués par titres et chapitres propres; (b) elle réduit le nombre des fêtes avec „pripĚla“ de 39 (cf. *Psautier*, Buzău, 1701) à 33 fêtes; (c) en même temps que les „Veličania“, le nom de Nicéphore Blemmides et celui de Macaire ne figurent plus dans le texte; enfin, (d) cette édition fixe un modèle de Polyéléos qui, à quelques insignifiantes variations près, restera en usage dans l'Église de Valachie jusqu'en 1888, en Moldavie jusqu'en 1817 et en Transylvanie jusqu'à nos jours.

Des éditions qui ont suivi cette première édition roumaine nous ne nous occuperons, tout au plus, que pour signaler qu'à partir de 1715 les „PripĚla“ du moine Philothée commencent à faire leur apparition, à côté du *Psautier*, dans un autre livre liturgique roumain encore: le *Catavasier* (Rimnic, 1715)⁹². Signalons enfin que les „PripĚla“ de Philothée ont paru également dans différentes éditions sorties des presses d'Alba-Iulia et de Blaj, de l'ancienne Église gréco-catholique.

*

En quelle langue le moine Philothée a-t-il écrit ses „PripĚla“? Les savants russes A. I. Jacimirskij et V. I. Barvinok répondent à cette question en affirmant que, selon l'évêque Méléchisédec, Philothée aurait écrit ses „PripĚla“ en roumain et que, bientôt après, elles auraient été traduites en slavon⁹³. Or, dans sa note liminaire au ms. slave 724, BARS, Méléchisédec ne dit que ceci: „Les pripĚla des psaumes choisis sont d'origine roumaine“. L'affirmation des savants cités ne coïncide donc pas avec l'assertion de Méléchisédec.

La question s'est posée, néanmoins, elle reste et nous avons essayé ailleurs d'y trouver réponse. Nous nous fondions à ce propos sur la résonance grecque de l'anthroponyme Philos et, surtout, sur le vocable *αἵμα* qui apparaît dans toutes les „PripĚla“ du moine Philothée, vocable que nous considérons alors comme un reste du texte original grec, conservé après coup dans la traduction slavonne de cet ouvrage⁹⁴. Actuellement, après un intervalle de temps assez et long après des recherches plus fouillées de la question, nous ne pou-

vons plus nous en tenir à notre première explication. D'une part, comme nous avons eu l'occasion de le voir, la leçon Philos n'est pas sûre, et le document daté 8 Janvier < 1392 > à son tour (dans lequel apparaît ce nom à résonance grecque) n'est pas exempt de suspicions. D'autre part, Philos n'est pas le seul anthroponyme roumain de résonance grecque; les Roumains portent même de très nombreux noms empruntés directement à l'héortologie de l'Église grecque.

Quant au vocable *ΛΗΓΕ*, il est vrai que ce n'est que le verbe grec λέγω à la deuxième personne de l'impératif. Toutefois, *ΛΗΓΕ* n'est pas un vestige, dans le texte slavon, de l'original grec des „Pripěla” du moine Philothée. A vrai dire, *ΛΗΓΕ* ((λέγε-λέγετε)) fait partie de ces formules indispensables au chant ecclésiastique. „Cette formule entre dans la constitution mélodique d'un air et forme la répétition ou l'écho d'un passage mélodique, ou affirme de nouveau la formule tonale à la coupe d'une phrase musicale. Un exemple typique, le *Trisagion* dans le plagal⁹⁵ du quatrième, qui se trouve dans un ms. de Grotta-Ferrata γ-I, f.33 v. du XIIIe siècle: Ἅγιος λέγετε ὁ θεός (Le mot souligné est écrit au minium)⁹⁶. Nous rencontrons, exactement de la même manière cette formule dans les *Trisagions*, les *Chérubicons* et les *Axions* trouvés dans le ms. slave N° 283, du XVIIe siècle, de la BARS⁹⁷, ainsi que dans les *Chérubicons* et les *Polyéléos* du ms. grec A—I, XVIIe — XVIIIe siècle, f. 80 et passim⁹⁸. Aussi, dans le plus ancien et le plus précieux ms. psaltique roumain, celui de 1712, la formule *ΛΗΓΕ* apparaît-elle notée en signes musicaux grecs écrits à l'encre rouge⁹⁹.

*

Conclusions : Dans l'exposé qui précède, nous croyons avoir établi les faits suivants :

1. Les „Pripěla” qu'on chante au Polyéléos de certaines fêtes, accompagnant les versets des „Psaumes choisis”, sont l'œuvre d'un Roumain, le moine Philothée, qui avait été logothète de Mircea l'Ancien, et ont été composée entre les années 1400—1418.
2. Philothée, moine du monastère princier de Cozia, a écrit ces „Pripěla” en medio-bulgare, la langue liturgique de l'Église roumaine à l'époque. Sans doute, est-ce à Cozia qu'ils ont été mis en musique et c'est dans l'église de ce monastère qu'ils ont été chantés pour la première fois.
3. Ces „Pripěla” ont été si agréés des contemporains, que, en un demi-siècle (première moitié du XVe siècle), ils ont été adoptés dans toute l'Église de langue slave, des Balkans à Moscou.
4. À la fin du XVIe siècle les „Pripěla” de Philothée disparaissent des livres liturgiques des Slaves et sont remplacés par ce qu'on appelle les „Veličania”, œuvre d'un moine slave, Macaire.
5. Dans l'Église roumaine, les „Pripěla” de Philothée sont chantés jusqu'en 1703 en langue slavonne. Depuis cette date et à présent encore, ils sont chantés en roumain, mais à partir de 1817 les „Pripěla” sont chantés avec et après les „Veličania” de Macaire.

LA PRÉSENTE ÉDITION

Il n'existe pas encore d'édition critique du texte slavon des „Pripěla“ du moine Philothée¹⁰⁰. Les historiens de la littérature roumaine ancienne en parlent le plus souvent sans les connaître. D'où les erreurs qui se sont faufilees jusque dans des synthèses, par ailleurs pleines de mérites¹⁰¹. D'autre part, les vieilles éditions des XVI-e et XVII-e siècles renferment maintes interpolations et adjonctions, ce qui rend nécessaire la restitution du texte initial de Philothée. Telles sont les considérations qui nous ont incité à en donner une nouvelle édition, basée sur les manuscrits et les éditions qui nous ont été accessibles¹⁰² et qui nous avons citées plus haut, en nous efforçant d'en donner une restitution aussi proche que possible de l'archétype slave inconnu. Ce faisant, nous mettons à la disposition de la littérature roumaine écrite une édition aussi proche que possible de l'original¹⁰³.

Les mss. slaves accessibles contenant l'œuvre du moine Philothée sont au nombre de seize¹⁰⁴. Sept de ces mss. ont une date certaine: A (1523), B (1527), L (1610), P (1633), R (1661), Z (1536) et G (1493) mais le texte des „Pripěla“ est du XVII-e siècle; les autres mss. ne sont datés que paléographiquement. Ainsi le ms. O est du XV-e siècle; au XVI-e siècle appartiennent les mss. C, D, E et F; aux XVI-e et XVII-e siècles les mss. H, I et J; enfin, les mss. M et N sont du XVII-e siècle.

Ainsi que nous l'avons dit, il y a dans les dépôts étrangers neuf autres mss. slaves (inaccessibles) contenant les „Pripěla“ de Philothée. Certes, et nous en sommes conscient, cet état de choses semble au premier abord porter quelque préjudice à notre édition, surtout que deux de ces 9 mss. sont aussi anciens que le ms. O¹⁰⁵. Nous croyons toutefois que cette lacune n'est pas aussi grave qu'elle en a l'air: une copie plus ancienne d'un ouvrage n'en est pas toujours le meilleur témoin. Il arrive souvent qu'une copie plus récente du même ouvrage, reproduise avec plus de fidélité l'archétype inconnu¹⁰⁶. Or, c'est justement ce qui se vérifie pour l'œuvre du moine Philothée. Le ms. 44, par exemple, de la collection F. Buslajev, bien que plus ancien en date que beaucoup d'autres mss. accessibles, représente cependant une copie moins fidèle de l'archétype inconnu des „Pripěla“ de notre compatriote¹⁰⁷, que les mss. A, H et C. Ces derniers mss. reproduisent, en effet, le même texte des „Pripěla“ de Philothée, jusqu'à une identité appréciable non seulement quant à la rédaction, mais aussi comme titre, nombre et nom des fêtes avec pripěla et, de plus, dans le même ordre chronoliturgique. Le même texte se trouve aussi dans l'édition princeps des „Pripěla“ de Philothée, le *Zbornik na putnike* (Venise, 1536), tandis que les mss. slavo-russes, comme p. ex. le ms. No 44 de la coll. Buslajev, et surtout les éditions kiéviennes du *Psautier* (Kiev, 1667, 1697) contenant cette „œuvre“¹⁰⁸, (texte que publient d'ailleurs aussi le *Psautier* slavon <Govora, 1637> et <Buzău, 1701>¹⁰⁹ et qui reproduisent, sûrement, un ms. slavon copié dans les pays slaves), sont au contraire des mss. interpolés, c'est-à-dire contenant des „pripěla“ qui n'apparaissent dans aucun ms. slavon copié dans les Pays roumains, ni dans l'édition princeps (Venise, 1536). Mieux, les mss. slavo-russes et les éditions

kiéviennes mentionnent, parmi les saints honorés de „pripëla“, des noms qui ne figurent même pas dans l'héortologie de l'Église roumaine.

C'est à dire que, tenant compte des mss. slaves écrits dans les Pays roumains, du ms. slave O de Sofia, de l'édition princeps (Venise, 1536), ainsi que des éditions en langue roumaine du XVIII-e siècle, l'on est, d'une certaine façon, suffisamment fondé à supposer que *les mss. slaves, copiés en dehors de nos frontières, ne peuvent nous révéler quelque chose de vraiment au delà de ce que nous pouvons savoir par ailleurs, et surtout quelque chose d'indispensable à une édition moderne qui n'aspire qu'à rétablir, autant que possible, l'archétype inconnu des „Pripëla“ de Philothée.* Telles sont, en somme, les raisons qui justifient la présente édition, fondée uniquement sur les sources indiquées plus haut.

Le triage des manuscrits. Comme on le sait, nous ne possédons pas l'archétype, l'autographe même de Philothée; nous n'avons que des copies tardives faites d'après différents intermédiaires, et des copies qui diffèrent de l'une à l'autre, par l'étendue, la disposition du texte et la rédaction. Dans ces conditions, un rétablissement du texte, aussi proche que possible, de l'archétype perdu, prétend, il est évident, un triage serré du matériel dont nous disposons. Ce matériel consiste en treize mss. slaves complets et trois fragments, en une édition princeps, en cinq éditions slaves du XVII-e et XVIII-e siècle et en la quasi-totalité des éditions roumaines, publiées entre 1703 et 1830.

Les éditions en roumain (traductions avec adjonctions et remaniements d'après différentes éditions slaves) n'ont été utilisées que dans la mesure où elles ont pu nous aider à déterminer le registre de l'archétype. Nous avons donné le même emploi aux éditions nord-slaves qui, étant pleinement d'accord entre elles au sujet des „pripëla“, comptent en fait pour une seule et même édition, représentant l'unique ms. slave d'après lequel elles ont été faites. Mais comme l'édition slavonne n'utilise plus le médio-bulgare du temps de l'apparition des „Pripëla“ de Philothée, et témoigne d'une rédaction manifestement contaminée du slave du nord, d'autre part, la dite édition ayant en plus sept „pripëla“ interpolés¹¹⁰ en dehors des sept autres introduits dans les mss. slaves accessibles, nous nous sommes permis de ne pas enregistrer les variantes de l'édition slave dans l'apparat critique de la présente édition et nous n'avons pas inclus non plus dans notre édition les sept „pripëla“ interpolés, bien que quelquesuns aient passé pourtant dans les éditions roumaines (on les entend chanter aujourd'hui encore dans nos églises). Nous déclarons de même, avoir pris au complet, les dix-neufs „pripëla“ I—XIX, qui figurent dans le ms. fragment O¹¹¹, tandis qu'au ms. fragmentaire J nous n'avons emprunté que le titre. Nous avons omis en effet le texte de ce dernier ms. d'abord parce qu'il ne contient que les „pripëla“ I, II, V, VII, X et d'autre part, parce qu'il ne présente aucune particularité susceptible d'indiquer une autre tradition que celle établie pour les mss. slaves complets. Par contre, nous avons reçu au grand complet, le texte des „pripëla“ des mss. slaves externes P, R (rédigés tous les deux dans les Pays roumains) et Z.

Dans la suite, nous essayerons de faire une classification des sources selon l'ancienneté, la forme de la langue, le nombre des fêtes avec „pripěla“, l'étendue du texte et l'ordre chronoliturgique, tels qu'ils apparaissent dans les mss. accessibles. Certes, l'ancienneté est un critère de la valeur d'un ms., mais ce n'est pas le seul. Quant à l'œuvre du moine Philothée, nous pensons que le ms. le meilleur entre tous les mss. utilisés dans la constitution de la présente édition, est le ms. qui garde plus purement la rédaction médio-bulgare de l'archétype inconnu et qui présente le moins de traces d'interpolations. Si à ces critères vient s'ajouter l'ancienneté c'est là indubitablement le ms. qui se rapproche le plus de l'archétype inconnu et c'est lui par conséquent qu'il faut prendre comme fondement pour la collation des manuscrits et la restitution de l'archétype.

De l'étude comparée des mss. renfermant les „Pripěla“ de Philothée, il résulte que celui qui mérite le plus de considération à cet égard est le manuscrit A, parce que c'est lui, entre tous les autres mss., qui semble répondre au plus haut point aux conditions requises. D'abord nous savons avec certitude que ce ms. copie un ancien *typikon* du monastère ¹¹²; il présente ensuite le moins d'innovations dans la langue; il a aussi moins d'interpolations que tout autre ms.; il possède en outre le texte complet de ce que nous supposons être l'œuvre authentique du moine Philothée et, enfin, il porte une date certaine: 1519—1523 ¹¹³. Mais la préférence donnée à ce ms. peut encore être justifiée d'une autre manière.

Le manuscrit A a été transcrit au monastère de Putna par l'archimandrite Siluan lui-même, l'hégoumène de la communauté, à l'intention du métropolitain de Moldavie Théoctiste. Celui-ci en fit don à son ancienne maison-mère monastique, le monastère de Neamț, où l'hégoumène était alors le fameux chroniqueur Macaire, disciple de Théoctiste et futur évêque de Roman. Ces trois personnages, ainsi que les monastères de Putna et de Neamț, furent à l'époque les colonnes et les foyers de la culture slavonne en Moldavie. On peut donc dire que, par son origine aussi, le ms. A jouit d'une certaine primauté entre les autres mss., primauté qui justifie la préférence qui lui est accordée ici ¹¹⁴.

On pourrait se demander pourquoi nous n'avons pas préféré le ms. G? Ce ms. est en effet daté d'une façon certaine 1493, il est donc plus ancien que le ms. A ¹¹⁵; les deux feuillets (ff. 172—173) avec „Pripěla“ de ce ms. seraient, d'après A. I. Jacimirskij, de près d'une centaine d'années plus anciens que le reste du même ms. G. Si donc, à l'ancienneté, nous ajoutons que le ms. G est le seul ms. slave copié en Valachie qui possède le répertoire des „Pripěla“ au complet et si, d'autre part, le texte des „pripěla“ de ce ms. réalise en effet les conditions indiquées par Jacimirskij, on serait justifié de dire que le ms. G représente sans conteste la meilleure tradition de cette œuvre. Cependant, après avoir examiné avec attention les ff. 172—173, nous avons préféré le ms. A. Il est vrai que, tout comme Jacimirskij, nous considérons les feuillets en discussion comme ajoutés après coup, toutefois non pas „dans le deuxième quart du XV-e siècle“, comme il le pensait ¹¹⁶, mais bien plus tard, peut-être au XVII-e siècle même. Notre supposition se fonde sur les constatations suivantes: a) le papier des feuillets mentionnés

est d'une fabrication plus récente que dans le reste du ms. et ressemble beaucoup au papier fabriqué au XVIIe siècle ¹¹⁷; b) le contexte du ms. G prouve de façon péremptoire que les dits feuillets remplacent d'autres feuilles plus anciennes de même contenu, qui, abîmées par l'usage, ont dû être remplacées plus tard par les feuilles actuelles; c) dans le titre des fêtes comme dans le texte des „Pripëla“ on constate une légère influence de l'idiome slavon russe, influence qui se fera sentir en Valachie vers le début du XVIIe siècle et surtout dans les livres imprimés sous le règne du prince Matei Basarab ¹¹⁸; d) le „pripëlo“ qui honore „le grand Euthyme“ est un interpolation tardive dans l'œuvre de Philothée, parce qu'il n'apparaît que dans le ms. L du XVIIIe siècle et dans les éditions slavonnes de ce siècles; et, enfin, ainsi qu'on va le voir (par l'apparat critique qui accompagne notre édition) le „pripëlo“ XXIII (На свѣтъмъ) de ce ms. est clairement contaminé par les éditions du XVIIe siècle ¹¹⁹.

Toutes ces constatations nous ont donc éloigné du ms. G et nous ont déterminé à accorder au ms. A la priorité. Toutefois, étant donné que le ms. G est plus souvent cité et bien plus connu, et pour faciliter un contrôle de ce que nous avançons ici concernant l'ancienneté de ce ms., nous avons enregistré dans l'apparat critique toutes ses variantes, même si ces leçons les plus nombreuses figurent également dans d'autres mss., d'une plus grande ancienneté. Et, pour en finir avec les mss. du XVIIe siècle, nous ajouterons que du ms. I nous n'avons retenu dans l'apparat critique que les leçons qui ne figurent pas dans les mss. du XVIe siècle, bien que, au fond, ces leçons n'indiquent rien de plus que l'influence du slavon du nord-est sur les textes liturgiques roumains du XVIIe siècle.

Pour en revenir maintenant aux mss. slaves du XVIe siècle, nous estimons que le ms. A est le ms. le plus rapproché de l'archétype et le ms. typiquement le plus ancien de tous les mss. de ce siècle. Il est vrai que, du point de vue paléographique, le ms. D ¹²⁰ semble plus ancien que le ms. A. Mais l'apparence paléographique est démentie par la présence dans le ms. D d'une adjonction de quatre fêtes avec „pripëla“ (IV, VI, XXIII, XXVIII), qui est rejetée à la fin du registre. Cette interpolation et surtout la dislocation prouvent, soit que le ms. D est plus récent que le ms. A, soit qu'il copie un intermédiaire qui s'éloigne de l'archétype inconnu, plus que intermédiaire copié par le ms. A. De toute façon le ms. A conserve une tradition littéraire meilleure que le ms. D. Il est juste de relever cependant que le ms. D ne diffère du ms. A que par ces quatre „pripëla“; pour le reste, nous rencontrons dans les deux copies les mêmes formes grammaticales et la même rédaction médio-bulgare. La différence est importante cependant, parce qu'elle met en question le registre des „Pripëla“ et révèle ainsi, dans le ms. D, un texte plus interpolé et appartenant donc à une autre tradition littéraire, à une autre famille.

En fait, pour le registre des „Pripëla“, le ms. D n'est qu'une copie presque fidèle du ms. P (1533) (copié encore par le ms. R, 1661), comme le prouve le „pripëlo“ de la fête de St. Siméon du Mont Admirable—„pripëlo“ qui n'apparaît que dans les deux mss., D et R. Or, le fait montre, une fois de plus, que les mss. D et P suivent une autre tradition littéraire et s'inscrivent dans une autre famille de manuscrits.

En raison du registre des „Pripěla“ et des fêtes avec „pripěla“, les mss. O et Z prennent place sans doute dans la famille du ms. A ; mais parce que ces deux mss. sont de rédaction serbe, nous les laisserons de côté, pour passer à l'examen des autres mss. du XVI-e siècle. À vrai dire, dans les mss. de cette époque nous ne trouvons ni traces ni particularités qui témoignent d'une autre origine, si bien que les mss. se répartissent d'eux-mêmes, selon les caractères qu'ils présentent dans l'une ou l'autre des deux familles de mss. déjà connues : A ou D. Ainsi les mss. H et C ne sont, comme on va le voir, que des copies d'après A, tandis que F est une copie de C qui dérive, d'une façon évidente, du ms. D. Quant à la multitude de formes de langue nouvelle, qui apparaissent dans les mss. H (1527), C et surtout F, elle indique non pas une autre origine, mais bien le zèle du transcritteur à renouveler le texte. Mais ce rapide coup d'oeil nous laisse suffisamment entrevoir le groupement des mss. en deux familles : la première, formée par les copies qui dérivent du ms. A et la seconde, des copies qui prennent leur origine dans D. Le groupement des mss. par familles, comme la vraie succession des mss. datés uniquement du point de vue paléographique, apparaîtra cependant plus clairement encore, si nous étudions le nombre et le nom des fêtes avec „pripěla“ ainsi que leur ordre chronoliturgique, telles qu'elles apparaissent dans les mss., autrement dit, si nous examinons l'étendue du texte, considéré dans la succession chronologique des fêtes, prescrite par le *Typicon* de l'Église orthodoxe.

La succession chronoliturgique des fêtes avec „pripěla“ commence, comme l'indique le titre même des „Pripěla“ de Philothée, le 8 Septembre et finit le 29 Août. Toutes les fois donc, que dans les mss. cet ordre est bouleversé, c'est-à-dire lorsque les „pripěla“ sont disloqués de l'ordre qui leur est assigné par le *Typicon*, il faut penser ou bien à une faute du copiste, ou bien à une interpolation tardive. Il y a parfois dans nos mss. des fautes de transcription et nous les signalons, si le cas se présente, mais des dislocations se rencontrent dans tous les mss., même dans les plus anciens et les meilleurs, comme nous allons le voir. La critique des textes anciens établit néanmoins que si les dislocations apparaissent seulement dans quelquesunes des copies d'une même oeuvre, tandis que dans d'autres copies elles n'apparaissent pas, ces dislocations sont le plus souvent des interpolations et, par conséquent, sujettes au soupçon d'inauthenticité ¹²¹. En appliquant cette règle aux mss. slaves des „Pripěla“ du moine Philothée, nous découvrons que les mss. slaves utilisés dans notre édition ont „pripěla“ détachés de l'ordre chronologique et rejetés, même dans les mss. les plus précieux, juste à la fin du registre des „Pripěla“.

Ce fait dénote que ces „pripěla“ ont été introduits plus tard par on ne sait quel copiste et sont donc inauthentiques. Et vu que les mss. n'ont pas tous le même nombre de „pripěla“ disloqués, l'on peut penser que les mss. ayant moins de „pripěla“ sont plus anciens, alors que ceux qui en comptent le plus grand nombre, sont plus récents. Nous dirons donc que le ms. A où n'apparît qu'une seule „pripělo“ (XXIX), est plus ancien que le ms. D, où figurent quatre „pripěla“ disloqués (IV, VI, XXIII, XXIX). Mais il y a des mss. du XVI-e siècle également, où les fêtes avec „pripěla“ apparaissent parfaitement dans l'ordre prévu par le *Typicon* : par ex., le ms. E. Dans les cas de ce genre, il faut dire que le ms. E est sûrement plus récent que le ms. A et que

le ms. D. Tout d'abord, la présence des „pripëla“ IV, VI, XXIII aussi dans le ms. E prouve que le ms. E est plus récent que ms. A, ayant plus des „pripëla“. À son tour, le ms. D est plus ancien que E, parce que les „pripëla“ que D rejette à la fin du registre, figurent dans E à leur place dans l'ordre chronoliturgique prescrit par le *Typicon*. En d'autres termes, le ms. E met de l'ordre dans la succession des fêtes avec „pripëla“, ordre qui fait défaut dans le ms. D. Le ms. E connaît donc les deux traditions; il est donc plus récent que le ms. A et que ms. D.

Considérant maintenant les 16 mss. utilisés dans la présente édition d'après le nombre, le nom et l'ordre chronologique des fêtes avec „pripëla“, nous découvrons qu'en dépit de leur apparent désaccord, les mss. ont aussi des traits communs, utiles à leur classification en deux familles. D'après ce critère, nous croyons, en effet, que les mss. A, H, C, F, O et Z forment une première famille de mss. En fait, ces mss. ont approximativement le même nombre et nom de fêtes avec „pripëla“ et respectent le même ordre liturgique. En outre, les mss. H et C (à d'insignifiantes différences de langue près, visibles surtout dans le ms. C) sont des copies exactes du ms. A. Le ms. B, copié seulement cinq ans plus tard que le ms. A, présente, il est vrai, une langue plus rajeunie; selon le critère liturgique il prend place néanmoins lui aussi dans la première famille de mss. (Il lui manque, sans doute, les „pripëla“ XVI, XIX, XXIII, mais, par la faute du copiste, faute rendue évidente par l'absence des „pripëla“ XVI et XIX, présents partout ailleurs dans les autres mss. et dans toutes les éditions¹²².) À cette même famille appartient encore le ms. F, parce que copie tardive de C, comme le montre la faute commune aux deux mss., bien qu'il renferme le „pripëlo“ XXIII introuvable dans le ms. de cette famille¹²³. L'interpolation de cet „pripëlo“ et la multitude de formes nouvelles prouvent cependant que ce ms. est d'une date tardive (peut-être du XVIIe siècle).

La deuxième famille de mss., moins homogène, il est vrai, que l'autre, est formée, selon le même critère, par les mss. D, E, N, L, G, P et R, ayant environ même nombre et nom de fêtes avec „pripëla“, disposés cependant d'une façon quelque peu différente quand il s'agit de leur succession liturgique. Ainsi les mss. D, P et R rejettent les „pripëla“ IV, VI et XXIII juste à la fin du registre, alors que les autres mss. de la même famille les rangent dans l'ordre exigé par la chronologie du *Typicon*; c'est-à-dire y mettent de l'ordre, ce qui prouve, entre autres, qu'ils sont plus récents. De la sorte, le ms. E, en tant qu'il range les fêtes dans l'ordre du *Typicon*, est plus récent que les mss. D et P. Le ms. N n'est qu'une simple copie du ms. E. Quant au ms. G, bien que copié en Valachie, il se range pourtant dans la deuxième famille de mss., après tout parce qu'il contient également les „pripëla“ IV, XVIII et XXIII, propres à cette famille de mss. Le ms. I, enfin, daté paléographiquement du XVIe-XVIIe siècle, possède les „pripëla“ selon un ordre inusité dans les manuscrits. Tout en conservant l'ordre chronoliturgique, il distribue, en effet, les fêtes, en deux cycles: dans le premier cycle il range les fêtes de Notre-Seigneur, tandis que dans le deuxième il range les autres fêtes avec „pripëla“. C'est là un ordre suggéré, semble-t-il, par le titre même des „Pripëla“ de Philothée. Mais à côté de cet ordre curieux, le ms. I se distingue encore par

le fait qu'il ne possède pas les „pripěla“ IV et VI, défaut qui n'apparaît que dans les mss. de cette famille.

Considérant donc le nombre, le nom et l'ordre chronoliturgique des „pripěla“ présents dans les seize mss. accessibles, on peut dire que ces mss. se laissent répartir approximativement en deux familles : la première formée par les mss. A, H, C, B, F, O et Z, et la seconde, des mss. D, P, E, I, J, N, M, L, G et R. Avec la même approximation, et guidés par le même critère, nous croyons que ces mss., dans l'ordre de l'ancienneté, se succèdent ainsi : le ms. O (XV-e siècle) ; le ms. A (1523) ; B (1527) ; D (XVI-e siècle) ; P (1533) ; Z (1536) ; C, E, F (XVI-e siècle) ; H, I, J (XVI-e—XVII-e siècle) ; M et N (XVII-e siècle) ; P (1493 recte XVII-e siècle) ; L (1610) et R (1661). Il va sans dire que ces classifications doivent être considérées avec beaucoup d'élasticité, car nous avons affaire à un texte liturgique copié très souvent par des copistes de toute main et surtout dans un pays (Moldavie) où s'affrontaient deux courants de langue slave : le médio-bulgare et le slavo-russe¹²⁴. En fait, les documents sortis de la chancellerie princière de ce pays emploient au XV-e et XVI-e siècle, le slavo-russe, tandis que les „Pripěla“ du moine Philothée, même dans les mss. moldaves, sont toutes rédigées dans le médio-bulgare littéraire du XV-e et XVI-e siècle de Valachie, non pas, toutefois, sans un certain rajeunissement.

Les interpolations. Nous fondant sur les mêmes critères, nous allons, dans ce qui suit, distinguer ce qui constitue l'œuvre proprement dite du moine Philothée, des interpolations introduites plus tard, par le fait d'auteurs inconnus. Sans doute, les „pripěla“ qui figurent dans les mss. sous le nom du moine Philothée sont-ils au nombre de trente trois, pour tout autant de fêtes. Or, toutes ne sont pas le *ἱερωτικόν* de Philothée. De ces trente-trois „pripěla“ dix sont pour les fêtes de Notre-Seigneur (les fêtes „impériales“ du *Typicon*, moderne), deux pour les fêtes de Saint Jean-Baptiste, un pour les Archanges un pour le dimanche de la mi-carême et dix-neuf pour les fêtes de différents saints. Au point de vue de l'authenticité, les „pripěla“ des fêtes de Notre-Seigneur comme ces des fêtes de St. Jean Baptiste ne font l'objet d'aucune contestation. Ces fêtes ont chacune, en effet, leur „psaume choisi“ et figurent dans tous les mss. utilisés dans notre édition, ainsi que dans toutes les éditions. Il n'y a pas de contestation non plus au sujet de l'authenticité de quinze autres „pripěla“ pour les fêtes de différents saints : ils aussi figurent dans tous les mss. et dans toutes les éditions à la place prescrite dans l'ordre chronoliturgique. Le doute commence cependant dès qu'il s'agit des sept „pripěla“ qui n'apparaissent pas dans tous les mss. et dans toutes les éditions slaves, ou bien, même si ils apparaissent dans les mss. les plus anciens et les plus importants, nous les trouvons disloqués à la fin du registre des „Pripěla“ ou même dans un autre chapitre. Ce sont les „pripěla“ IV, VI, XVII, XXI, XXIII et XXX.

Il y a dans les mss. A et D six „pripěla“ sujets au soupçon d'inauthenticité et dans le ms. G on en trouve encore un, complétant ainsi le nombre de sept „pripěla“ douteux. Par suite, la critique que nous ferons des „pripěla“, douteux de ces mss. reste valable pour tous les autres mss. utilisés

dans notre édition, quel que soit le nombre de cette sorte de „pripëla“ qui figurent éventuellement dans ces mss.

1. Le „pripëlo“ du ms. A suspecté d'inauthenticité est le dernier du registre des „pripëla“ de ce ms., c'est-à-dire le „pripelo“ XVII de la présente édition. Dans le ms. A, il apparaît disloqué de l'ordre chronoliturgique et rejeté à la fin du registre, au lieu d'occuper sa place selon le *Typicon*¹²⁵, à savoir la XVII-e place. Cette dislocation nous semble une preuve suffisante, pour considérer interpolé le „pripëlo“ en question, mais il y a d'autres raisons encore qui confirment notre suspicion. Le 18 Janvier par exemple, l'Église Orthodoxe commémore inséparablement à côté de saint Athanase, le célèbre archevêque d'Alexandrie du IV-e siècle, Saint Cyrille lui aussi¹²⁶, son successeur, d'un siècle plus tard. Or, le moine Philothée ne pouvait pas ignorer cela; si donc le „pripëlo“ „à Saint Athanase d'Alexandrie“ était son œuvre, nous croyons qu'il n'aurait pas hésité à honorer les deux saints à la fois, comme il le fait d'ailleurs dans les „pripëla“ dédiés à plusieurs saints commémorés ensemble¹²⁷. Les éditions slaves tardives se sont trouvées elles-aussi à un moment donné devant cette difficulté, et l'ont résolue en transposant cet „pripëlo“ après la fête de Saint Georges (23 Avril)¹²⁸ et sans date précise, ou, en le destinant à la date de 2 Mai, jour où l'on commémore en effet „saint Athanase le Grand“, bien que le *Typicon* ne prévoie pas de Polyéléos pour cette fête. Mais, à commencer par le *Psautier* (Buzău, 1703), les éditions roumaines n'ont jamais reconnu cette fête parmi les fêtes avec *Polyéléos*.

2. Un autre „pripëlo“ du même ms. A, suspecté d'inauthenticité, est le „pripëlo“ XXI, bien que, excepté le ms. B, il figure dans tous les mss. utilisés dans notre édition¹²⁹. La suspicion est provoquée par le fait que cet soi-disant „pripëlo“ n'en est pas un; c'est plutôt une hymne liturgique chantée, depuis bien avant le XV-e siècle, exactement comme aujourd'hui, après la grande Doxologie, le jour de l'Exaltation de la Sainte Croix (le 14 Septembre) et le troisième Dimanche du Carême, ainsi qu'à la Liturgie de ces deux fêtes, à la place du *Trisagion*¹³⁰. Or, cette hymne a été chantée et l'est encore, aux mêmes services religieux et fêtes, dans l'Église de langue grecque¹³¹ également où les „Pripëla“ du moine Philothée n'ont jamais pénétré. Tels sont les motifs qui nous font penser de toutes façons que ce „pripëlo“ n'est pas l'œuvre de Philothée; il l'a prise plutôt toute faite et il a pu l'utiliser, tout au plus, comme „pripëlo“ pour le troisième Dimanche du Carême qui, dans le *Typicon*, n'est pas une fête avec *Polyéléos*. En raison de ces arguments nous croyons donc que, des vingt-huit „pripëla“ qui figurent dans le ms. A, les „pripëla“ XVII et XXI ne sont pas le *τροπαιεύμα* de Philothée.

3. Comme nous l'avons dit, on constate que le ms. D, à côté des vingt-huit „pripëla“ du ms. A, figurent encore quatre fêtes, ayant les „pripëla“ IV, VII, XXIII et XXX. Ces derniers sont disloqués et rejetés à la fin du registre des „Pripëla“ du moine Philothée et sont, par là, suspectes d'inauthenticité. Ainsi, le „pripëlo“ IV dédié „à la vénérable Parascève“ (dont la fête était célébrée en Moldavie bien avant la translation de ses reliques à Jassy en 1641)¹³² n'apparaît pas dans les mss. slaves des vieux *Typicons* liturgiques copiés en

Valachie ¹³³. Et comme le moine Philothée a écrit les „PripĚla“ dans l'un des monastères de ce pays, la question se pose, en effet, de savoir s'il pouvait écrire un „pripĚlo“ pour une fête ne figurant point dans *Typicon* du monastère où il vivait ¹³⁴. Mais, d'autre part, ce „pripĚlo“ se trouve dans les éditions slaves, comme dans le ms. D lui-même, disloqué à la fin du registre des „PripĚla“. Pour ces considérations nous croyons que le „pripĚlo“ IV a été inséré plus tard et probablement à l'évêché de Roman, en Moldavie. Ce évêché sous le vocable de la „vénérable Parascève“ a pu en effet chanter en son honneur l'office du *PolyĚlĚos*, même si la fête de sa sainte patronne n'était pas une fête entrant dans la catégorie des saints avec *PolyĚlĚos*.

4. Dans les mss. et éditions slaves accessibles, le „pripĚlo“ VI se trouve disloquée elle-aussi à la fin du registre des „PripĚla“ du moine Philothée ¹³⁵. Elle a même un psaume choisi, bien que dans le ms. slave № 215 de la BARSR, ms. du XV-e siècle (copié au monastère de Bistrița, en Valachie), il n'y ait pas de psaume choisi pour cette fête. Dans le ms. G (1493) copié lui aussi en Valachie, le „psaume dédié aux Archanges“ n'apparaît qu'à la fin du registre des „Psaumes choisis“ (f. 171) et uniquement par le verset du début du psaume. Dans le ms. D lui-même, copié en Moldavie, à la fin du registre (f. 228). L'absence de ce psaume du plus ancien ms. copié en Valachie et sa dislocation dans le ms. D, d'une part, puis, le fait que la catégorie des Anges et Archanges n'apparaît pas dans le titre des fêtes avec „pripĚla“ du moine Philothée, constituant tout autant de détails qui nous font croire qu'au XV-e siècle on avait des doutes en Valachie au sujet du chant du *PolyĚlĚos* à cette fête. Si nous considérons, enfin, que dans le *Typicon* liturgique du ms. A (1519—1523) la fête en question n'est pas indiquée comme fête avec *PolyĚlĚos*, il nous semble ne pas commettre une trop grande erreur en révoquant en doute l'authenticité de ce „pripĚlo“, bien qu'il figure dans le plus ancien ms. accessible : nous voulons dire le ms. O.

5. Plus difficile semble le problème de l'authenticité du „pripĚlo“ XXIII avec psaume choisi, dont la fête, dans le *Typicon* ms. A est considérée comme une fête avec *PolyĚlĚos* ¹³⁶. Nous avouons ne pas comprendre pour quel motif le ms. D la rejette parmi les „pripĚla“ de la fin du registre. Son absence dans la majorité des mss. accessibles, y compris le ms. Z, ainsi que sa dislocation dans les trois mss. où il figure, demeure de la sorte une question obscure. Nous l'avons reçue toutefois dans notre édition et nous en avons enregistré les leçons en notes.

6. Le „pripĚlo“ XXX („au Saint prophète Elie“) apparaît à la place liturgique prescrite, dans le ms. D, mais il ne figure point dans le ms. O, tandis que dans les mss. E, F, N, R, il ne se rencontre que parmi les „pripĚla“ disloqués. En que dans outre, il n'existe pas de „Psaume choisi“ pour les prophètes en général, ni d'une façon spéciale pour Saint Elie ¹³⁷. De même, l'ordre des prophètes n'est pas mentionné ni dans le titre des „PripĚla“ du moine Philothée, ni dans les éditions slaves. Dans les éditions roumaines du XVII-e et XVIII-e siècle ce „pripĚlo“ n'apparaît qu'une seule fois. Si nous ajoutons à toutes ces constatations que le *Typicon*, ms. A, ne prescrit pas de *PolyĚlĚos* pour cette fête, nous devons conclure que le „pripĚlo“ destiné à la Saint Elie n'est pas l'œuvre du moine Philothée et qu'il est donc inauthentique.

7. Le „pripëlo“ XVIII („au grand Euthyme“) apparaît seulement dans les mss. G et M du XVII-e siècle. Le nom de la fête figure pourtant aussi dans le ms. Z, avec l'indication d'utiliser „le pripëlo de Saint Théodose, fondateur de la vie en commun“ (XV). Or, ainsi que le montre notre édition, on constate que sauf le nom du saint, ces deux „pripëla“ ainsi que les „pripëla“ XVI et XVIII sont absolument identiques. En outre, à toutes ces fêtes, ayant le même „pripëlo“, figure également un seul et même „psaume choisi“¹³⁹. Ce qui veut dire que Philothée, suivant probablement en cela le modèle des „Psaumes choisis“, n'a composé qu'un seul „pripëlo“ pour honorer une grand figure de „Venerable“ (Saint Antoine, peut-être), mais que, au cours des temps et pour des nécessités locales, des collaborateurs anonymes ont adapté le „pripëlo“ de Philothée à d'autres grands „Vénérables“. Le „pripëlo“ XVIII est par conséquent une interpolation introduite plus tard dans l'œuvre du moine Philothée.

8. „À la Nativité de la Mère de Dieu“ (8 Septembre), dans les mss. D, E, H, I, J et L figure un second „pripëlo“ qui, tant par sa facture que par son étendue, diffère du tout au tout de „l'œuvre“ de Philothée. Il est vrai, ce „pripëlo“ apparaît aussi dans le ms. A, mais au chapitre des „pripëla“ de la IX-e ode du canon des Matines et non pas dans le registre des „Pripëla“ de Philothée, et portant le titre de „Pripëlo de la Toute Sainte Théotocos, qu'on chante avec des psaumes choisis au *Polyéléos*“¹⁴⁰. Mais ce „pripëlo“ appartient à la catégorie des „pripëla“ que les Grecs appellent „megalynergia“ et les Slaves „velicania“, lesquels n'ont rien de commun avec l'œuvre de Philothée qui n'a jamais pénétré dans l'Église grecque. En fait, ce „pripëlo“ n'est due qu'à l'ignorance d'un copiste qui l'a introduite dans quelque ms. slave, d'où il a été reproduit dans tous les mss. qui l'ont copié. C'est pourquoi nous l'avons complètement laissé de côté, tant dans le texte que dans l'apparat critique, bien qu'il soit chanté aujourd'hui encore dans nos églises.

Bref, des trente-trois „Pripëla“ qui (dans les mss. utilisés par la présente édition) figurent sous le nom du moine Philothée, les „pripëla“ I, III, V, VII, XVI, XIX, XXXI—XXXIII sont, sans aucun doute, l'œuvre de Philothée. Ces vingt-six „pripëla“ apparaissent (sauf fautes de copistes) dans tous les mss. et toutes les éditions accessibles. Le fait est, sans doute, d'importance, surtout si l'on considère que ces vingt-six „pripëla“ apparaissent toutes (assurément à la même place que beaucoup d'autres „pripëla“ interpolés) dans le *Psautier* (Kiev, 1697) également. En effet, celui-ci étant la dernière apparition de l'œuvre du moine Philothée dans les livres liturgiques slaves du nord, il est en même temps aussi comme le dernier témoin, en quelque sorte, de la tradition de ces hymnes liturgiques chez les peuples orthodoxes nord-slaves et même sud-slaves.

L'authenticité de ces vingt-six „pripëla“ ne rencontre donc pas d'opposition; et l'on pourrait clôturer ces considérations par ce bref résumé: du *Тропаріе* du moine Philothée, telle qu'il figure dans les mss. et les éditions accessibles, seuls vingt-six „pripëla“ constituent l'œuvre authentique du auteur; les sept autres „pripëla“ sont la création d'auteurs inconnus, insérés plus tard. Autrement dit, avec les „Pripëla“ du moine Philothée il s'est

passé le même phénomène que dans tout vieux texte liturgique, longtemps et souvent utilisé dans le service du culte : nous voulons dire que le nombre des „pripĚla“ a été augmenté par des imitations ou parfois même diminué, selon la volonté particulière de tel ou tel monastère ou selon que telle fête était ou non entrée dans la coutume locale. Le phénomène se laisse mieux suivre encore si l'on compare, par exemple, les éditions slaves du XVIIe siècle avec les éditions roumaines du XVIIIe siècle.

*

Méthode suivie dans la présente édition. Nous avons fait place dans la présente édition aux trente-trois „pripĚla“ qui figurent dans les mss. A, D et G, en les classant selon leur succession chronoliturgique mais en mettant entre crochets droits (procédé permis dans l'édition des anciens textes)¹⁴¹ les „pripĚla“ que nous considérons interpolés.

Nous avons fait la transcription de l'œuvre du moine Philothée d'après le ms. slave A pour les „pripĚla“ I, II, III, V, VII—XVII, XIX—XXII, XXIV—XXIX, XXXI—XXXIII, d'après le ms. slave D pour les „pripĚla“ IV, VI, XXIII et XXX et d'après le ms. slave G pour le „pripĚlo“ XVIII, comme aussi d'après la méthode adoptée par l'Académie de la R.S. de Roumanie. Autrement dit, les mots écrits à la suite du nom des auteurs ont été séparés ; nous avons remis à leur place naturelle les signes graphiques notés au-dessus des mots. Nous avons complété les abréviations en les indiquant entre crochets < >. Nous n'avons pas tenu compte de la ponctuation des manuscrits et avons introduit la ponctuation moderne. Nous n'avons pas reproduit les esprits et les accents, vu qu'ils sont utilisés sans rime ni raison même et bien des fois dans un seul et même vocable. Au début des phrases (là où ils manquent du manuscrit) et au commencement des noms propres, nous avons utilisé des signes graphiques (initiales) majuscules. Nous avons conservé le jerŭ (ѣ, ѥ) final, là où il figure dans les mss. A, D et G, respectivement, car nous avons la ferme conviction que dans le chant liturgique slave dans la Valachie des XVe et XVIe siècles le jerŭ final se faisait entendre¹⁴².

Nous avons cependant conservé, en original, la formule musicale *ARFI* sans la traduire, comme l'ont fait presque dans toutes les versions roumaines, car, étant un terme musical byzantin, sa traduction n'aurait pas de sens. Pour la distinguer dans le texte, nous l'avons toutefois incluse entre crochets.

NOTES

Les „PripĚla“ du moine Philothée.

¹ F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926, p. 315.

² Académie de la République Socialiste de Roumanie (plus loin nous citons : „ARSR“), *Istoria literaturii române*, I, Bucarest, 1964, p. 236—237 ; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, Bucarest, 1938, p. 288 ; P. P. Panaitescu, *Începuturile și victoria scrisului în limba română*, Bucarest, 1965, p. 19.

³ Émile Turdeanu, *Les premiers écrivains religieux en Valachie : L'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée*, dans „Revue des Études Roumaines“, Paris, II (1954), p. 114.

⁴ Maria Comşa, *Săpăturile de la Bucov*, dans „Materiale şi cercetări arheologice”, Bucarest, VI (1959), p. 374; *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, dans „Studii”, Bucarest, IV (1951—1953), p. 123—124 et D. P. Bogdan, *Добруджанская надпись*, dans „Romano-slavica”, Bucarest, I (1958), p. 88—104; I. Barnea et V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic la Basarabi*, dans „Materiale şi cercetări arheologice”, VI (1959), p. 541—566 et G. Mihăilă, *Inscripțiile slave de la Basarabi*, dans „Studii şi cercetări lingvistice”, XV (1964), nr. 1, p. 39—58.

⁵ „ARSR”, *Istoria literaturii române*, p. 235.

⁶ Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 115.

⁷ Vladislav (Vlaicu) Vodă (1364—1377) charge Hyacinthe, métropolite de Hongrovalachie, et Daniel Critopoulos, deux grecs lettrés de Constantinople, ainsi que quelques roumains: Dorothee, son confesseur, le logothète Sabbas et d'autres boyards de la cour, de discuter avec Chariton, hégoumène du monastère athonite de Kutlumuş (devenu plus tard métropolite de Hongrovalachie), l'éventuel changement de la règle cénobitique de ce monastère, en vie idiorythmique; Paul Lemerle, *Actes de Kutlumuş*, Paris, 1945, doc. 102, 103, p. 29, 140 et Tit Simedrea, *Viața mănăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370*, dans „Biserica Ortodoxă Română”, LXIX (1962), p. 682.

⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 14: „Nous considérons qu'à partir du XIIIe siècle, les Slaves de Dacie étaient complètement assimilés par les Roumains, ils avaient perdu leur langue et leur individualité ethnique”; Idem, *Interpretări românești*, Bucarest, 1947, p. 31.

⁹ F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovaenico-graeco-latinum*, Vienne, 1862—1865; sub verbo *Прѣпѣла*: *pars hymni ecclesiastici*, proviennent du verbe *прѣпѣти*, grec *ἐπάω* (chanter), lat. *accinere* (accompagner d'un cantique ou chanter, répéter).

¹⁰ J. B. Pitra, *Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, Rome, 1867, t. II, p. 109.

¹¹ V. I. Barvinok, *Никофоръ Влемиду и его сочинения*, Moscou, 1911, p. 199. Dans les anciens mss. liturgiques slaves écrits dans les Pays roumains, ces „*pripēla*” viennent après ceux du moine Philothée et sont intitulés *Прѣпѣла Дроуга прѣпѣлажничеса на ѿ прѣсви пладжичнича*. Cf. Mss. slaves No. 104, f. 271; 32, f. 156 v; 118, f. 318 et passim.

¹² *Βίβλος Ἐνιαύσιος ἡτις καὶ πανθεκτὴ κάλῃται*, Leipzig, 1761, p. 1182.

¹³ *Zbornik na Putnike* (Venise, 1536), p. 202, apud Émile Turdeanu, *op. cit.*, photocop. I, et F. E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, v. I, Oxford, 1896, p. 160; Psaltire (Govora, 1637), f. 271—272.

¹⁴ *Psautier* (Wilna, 1595), f. 257. Apud V. J. Barvinok, *op. cit.*, p. 199, note 3. Cf. aussi *Psautier* (Monastère de Neamț, 1817), f. 134 et *Psautier* (Bucarest, 1956), f. 353.

¹⁵ Apud Émile Turdeanu, *op. cit.*, photocop. I, col. I.

¹⁶ Grigorij D'jačenko, *Полный церковно-славянский словарь*, Moscou, 1899, sub verbo, p. 499 et Dr. V. Mitrofanovici, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cernăuți, 1929, p. 705, note 2.

¹⁷ *Psautier* (Kiev, 1794), f. 246.

¹⁸ Cf. l'édition annexe, photocopie pl. I. Cf. aussi les photocopies publiées par N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucarest, 1940, p. 29 et Const. C. Giurescu, dans „*Revista Istorică Română*”, XV (1941), p. 431.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Const. Lizica, *Catalogul manuscriselor grecești*, Bucarest, 1909, p. 246. Cf. aussi les mss. slaves No 215, XVe siècle et 277 de l'année 1493; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucarest, 1959, pp. 311 et 372. Plus loin, nous citons: P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave*, p. et No. doc.

²¹ Le Polyéléos est une hymne solennelle de la Vigile (ἀγρυπνία — priveghere — *zăbule*) „des Saints avec Polyéléos”, où l'on psalmodie les versets des Psaumes bibliques 134—135 accompagnés de „*pripēlo*” *Alléluia*.

²² Bibliographie principale: Aug. Heisenberg, *Nicéphori Blemmidae curriculum vitae et carmina*, Leipzig, 1896, p. XCII; V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 185 et la note 4; G. Montelatieri, *Istoria della Letteratura bizantina* (324—1453), Milano, 1916, p. 243; Grumel V., *Nicéphore Blemmyde*, dans „Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques”, Paris, 1935, t. IX, col. 178. Le vénérable moine et prêtre philosophe Nicéphore Blemmidès est l'un des plus illustres représentants de la société grecque de Nicée, après la prise de Constantinople par les Latins. Moine-savant, professeur et éducateur de l'empereur Théodore Lascaris et, aussi, de Georges Acropolite (historien et homme d'état), candidat, malgré lui, au trône de patriarche oecuménique, fondateur d'école et de monastère, auteur des

divers ouvrages littéraires, scientifiques et surtout théologiques, Nicéphore Blemmidès meurt à l'âge de 75 ans dans le monastère de θεοῦ τοῦ ὄντος près d'Ephèse, monastère qui était sa fondation et où il s'était retiré après l'année 1250.

²³ *Psautier grec* (Vienne, 1793, 1808, 1817).

²⁴ Ἐκλογάριον ἦτοι συλλογὴ τῶν ἐν ἐκάστῃ ἑορτῇ δι' ὅλον τοῦ ἔτους. μετὰ τὸν πολυέλαιον ἀναγινώσκωμεν, Constantinople, 1850.

²⁵ Aug. Heisenberg, *op. cit.*, p. XCIII—XCIV, connaît 13 mss. grecs et V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 185, note 4, indique un nombre de 28 mss.

²⁶ P. G. Migne, t. CLV, p. 570.

²⁷ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 187, dit que les „Psaumes choisis” ont pénétré dans l'Église russe en même temps que les „Pripēla” du moine Philothée, ayant été apportées de l'Église sud-slave. Quant à la plus ancienne mention du chant de „Psaumes choisis” au Polyéléos dans l'Église roumaine, on la trouve dans deux mss. slavo-roumains du XVe siècle, de la „BARSR”: P. P. Panaitescu, *op. cit.*, ms. slave No 215 (f. 271—281 v.), p. 311 et 277 (f. 141—171v), p. 372.

²⁸ *Ibidem*, p. 185—186: „Nous avons composé, déclare Nicéphore Blemmidès, dans sa biographie encore inédite, la périphrase de quelques Psaumes, sans les destiner à la lecture, mais à la psalmodie à l'Agrypnie (vigile) avec Polyéléos”.

²⁹ Cf. ms. grec No 358 de la „BARSR” f. 7 et suivantes.

³⁰ Aux trois dimanches qui précèdent le Carême, on ajoute aussi à ces deux Psaumes bibliques, le Psaume 136: „Sur les bords des fleuves de Babylone”. Mais, pour ces dimanches, Nicéphore Blemmidès n'a pas rédigé de „Psaumes choisis”, ni Philothée des „Pripēla”, à la place de la „pripēlo” *Allēluia*. C'est pourquoi on ne le mentionne pas.

³¹ Nous ne partageons pas l'opinion que les „Pripēla” de moine Philothée seraient „une sorte d'opposition contre l'hésychasme d'origine serbo-athonite qui dominait dans la fondation de Nicodème, et la tradition officielle, en usage à la cour et dans la plupart des monastères valaques” (Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 141). C'est que le monachisme valaque a connu et a reçu la doctrine de la „prière mentale” (ἡ νοερὰ προσευχή) point principal dans la didachée hésychaste du XIVe siècle directement de Saint Grégoire le Sinaïte († 1346), tant à l'Athos, dans la skite de Magula, qu'à la Paroree. Cela a eu lieu avant l'établissement de S. Nicodème en Valachie (cc. 1368—1370): Tit Simedrea, *Viața mândstirească în Tara Românească, înaintea de anul 1370*, dans „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, (1962), p. 675-683.

³² Les grandes fêtes dites „impériales” de l'Église orthodoxe, sont des jours fériés dédiés à la gloire de Dieu en tant que Père, Fils et Saint-Esprit.

³³ Cf. mss. connus où le nom de Philothée figure avec cette épithète: *Infra*, p. 193, nota 63.

³⁴ Melchisedec, *Ms. slave No 724 de la „BARSR”*, f. 1, sa note autographe: A. I. Jacimirskij, *Из славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки*, p. 59, notes 7 et 10, „extrait de „Ученныя записки Императорскаго Московскаго Университета, отдѣлъ историко-филологическій”, t. XXIV, Moscou, 1899: P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1932, p. 1 (Extrait): Const. C. Giurescu, *op. cit.*, II, Bucarest, 1937, p. 591; N. Cartoianu, *Istoria literaturii române vechi*, v. I, Bucarest, 1940, p. 20; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucarest, 1943, p. 174—175; S. Teodor < Tit Simedrea >, *Filotei Monahul de la Cozia — Imnograf român*, dans la revue „Mitropolia Olteniei”, Craiova, VI (1954), p. 29—30; Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 136 et A. I. Piru, *Literatura română veche*, Bucarest, 1962, p. 15.

³⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 179.

³⁶ *Ibidem*, p. 181.

³⁷ *Documenta Romaniae Historica*, v. I, p. 32, doc. 12. Plus loin, nous citons: *Documenta*, v. et p.

³⁸ *Ibidem*, p. 43, doc. 17.

³⁹ *Ibidem*, p. 55, doc. 23.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 81, doc. 38.

⁴¹ *Ibidem*, p. 42, doc. 17.

⁴² P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine...*, p. 5; Const. C. Giurescu, *op. cit.* et *loc. cit.*: P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, *loc. cit.*: S. Teodor < Tit Simedrea >, *op. cit.*, p. 30; A. I. Piru, *op. cit.*, p. 15—16; Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 136.

- ⁴³ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 456 et P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 115 et 174.
- ⁴⁴ Tit Simedrea, *Filotei Monahul de la Cozia*, dans „Mitropolia Olteniei”, VII (1955), p. 527.
- ⁴⁵ Idem. *Fost-au două sfinte lăcașuri la Cozia?* dans „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIX (1961), p. 1025.
- ⁴⁶ *Documente privind Istoria Românilor*, XIII-e, XIV-e et XV-e siècle. B. Țara Românească (1247—1500), Bucarest, 1951, p. 53, doc. 38. Plus loin nous citons: *Documents*, v., p. et doc.
- ⁴⁷ V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Église roumaine au début du XV-e siècle*. (Extrait). „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique”, t. XXI, Buc., 1945, p. 18.
- ⁴⁸ *Documenta*, v. I, p. 42, doc. 17.
- ⁴⁹ „Archives de l'État, Bucarest”, *Condica mănăstirii Cozia*, ms. 716, f. 237—238. À la „BARSR” il existe, d'après ce document, une copie slave et une copie roumaine, ms. No 5236. Ce ms. a appartenu au slavisant roumain I. Bogdan.
- ⁵⁰ „BARSR” Ms. roumain 5636 f. 208; *La note du copiste*. Cf. S. Nicolaescu, *Documente inedite de la Mircea cel Bătrân*, 1386—1418, p. 15.
- ⁵¹ Dr. Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic*, Bucarest, 1895, p. 177. Saint Philologue, l'un des 70 apôtres, ancien évêque de Sinope, est fêté le 5 novembre. Il existe encore un saint Philogone, qui fut d'abord avocat, puis évêque de Berrée (Béppoua); il est fêté le 20 novembre. *Ibidem*, p. 296 et Paul Cheneau d'Orléans, *Les Saints d'Égypte*, Jérusalem, 1923, v. I, p. 322 et note 2.
- ⁵² Cf. l'édition annexe, photocopie 1 et transcription.
- ⁵³ „Moi, André le moine, ancien ban”. Il s'agit d'Udrea, ban de Michel le Brave. Il apparaît dans un acte de vente et achat de l'année 1605 ou 1608, dans „Columna lui Traian”, VIII (1878), p. 395—396 et p. 405—406.
- ⁵⁴ Cf. „Academia Română”, *Dicționarul limbii române*, t. II, Bucarest, *sub verbo*.
- ⁵⁵ D. Ruso, *Studii istorice greco-române*, Bucarest, 1939, v. II, p. 522—526.
- ⁵⁶ V. J. Barvinok, *op. cit.*, p. 188, nota 2. „Dans la dernière note de ce manuscrit (feuillet 283 v.) (manuscrit 407 de la Bibliothèque de Svjato-Troickaja Sergievskaja lavra) il est dit être „copié... dans la monastère impériale de la Sainte Trinité (...) en l'an 6996 (1437). 1-ère indication, le 6 du mois de Décembre”. Pour nous, cette „monastère impériale de la Sainte Trinité” désigne le monastère de Cozia; Cf. aussi Tit Simedrea, *Filotei Monahul de la Cozia*, p. 530—536.
- ⁵⁷ Idem, *op. cit.* p. 197, sur la foi du ms. slave No 407 de la bibliothèque du monastère Svjato-Troickaja Sergievskaja lavra affirme que les „Psaumes choisis” ont pénétré dans l'Église russe en même temps que les „Pripêla” de Philothée, entre 1382 et 1437.
- ⁵⁸ Pour l'Église roumaine, cf. *infra*, p. 193 pour l'Église des Slaves du sud et du nord, cf. *infra*, p. 195.
- ⁵⁹ S. Tudor < Tit Simedrea >, *Filotei monahul...*, p. 162—191.
- ⁶⁰ Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 137.
- ⁶¹ Psautier (Rîmnicu-Vîlcii, 1784) à la rubrique des „Pripêla” (...) oeuvre du moine Philothée... (f. 179 v), il n'y a pas de „Pripêlo” pour la fête de Sainte Philothée.
- ⁶² Cf. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucarest, 1959, No 32, p. 49; No 101, p. 128; No 118, p. 144; No 209, p. 305; No 227, p. 328; No 237, p. 338; No 253, p. 350; No 277, p. 372; No 279, p. 373 et No 283, p. 378; „BARSR” Mss. slave, No 549, p. 255v—260; No 628, p. 321v—323 et No 724, p. 26. Le manuscrit 724 a d'abord appartenu à l'évêque Melchisedec puis à Muzicescu et enfin à prof. Const. C. Giurescu; cf. *Rev. ist. Română*, XV (1945), p. 45.
- ⁶³ Cf. Le titre de la présente Édition apparaît dans les Mss. A, B, C, E, I, M et N.
- ⁶⁴ Ms. G.
- ⁶⁵ Ms. B: Прикѣла господскѣмъ праздниѣмъ.
- ⁶⁶ A. I. Jacimirskij, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, St. Peterbourg, 1905, p. 425. Cf. Ecaterina St. Piscoupecu, *Literatură slavă din Principatele române în veacul al XV-lea, după mss. slave din Biblioteca Academiei române*, Bucarest, 1939, p. 56.
- ⁶⁷ A. I. Jacimirskij, *Описание южно-славянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ*, t. I, Petrograd, 1921, À la page 650—654, Jacimirskij publie le texte intégral des „Pripêla” du moine Philothée que nous emploierons aussi dans la présente Édi-

tion. Le ms. a été écrit au monastère de Dragomirna par l'hiromoine Jean et, à son égard, voir les objections d'Émile Turdeanu dans la „Revue des Études slaves“, XXII (1946), p. 56, note 3. Mais, si nous ne pouvons pas attribuer le texte des „Pripěla“ (ms. G) à la période 1493, ce n'est pas une raison pour en exclure le manuscrit tout entier.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 59, citant A. E. Viktorov, *Описание рукописных собраний в книгохранилищах Сѣверной Россіи*, Sanktpeterbourg, 1890, p. 11; Cf. et V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 196, note 2 et Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140, note 7.

⁶⁹ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 196, note 2, citant Hilaire et Arsène, *Описание славянскихъ рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергѣевской лавры*, Moscou, 1878, p. 11, p. 100. Cf. et Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140, note 5.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 194, note 3 citant U. Буѣков, *Каталогъ собранія рукописей О. Булаева*, Sanktpeterbourg, 1897, p. 105—109.

⁷¹ Mss. H, D, F, I, G.

⁷² V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194, note 3.

⁷³ A. I. Jacimirskij, *op. cit.*, p. 56, citant M. I. Speranskij, *Рукописи Иосифа Шифарика*, Moscou, 1894, p. 11—12; V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194, note 1 et Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140, note 4.

⁷⁴ A. I. Jacimirskij, *op. cit.*, p. 59, citant M. I. Speranskij, *op. cit.*, p. 11—12; V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194 et note 1 et Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140 et note 4.

⁷⁵ Hilaire et Arsène, *op. cit.*, p. 100 apud V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 188 et la note 2.

⁷⁶ Prof. B. Conev, *Описъ на славенските рукописи въ Софийската народна библиотека*, t. II, Sofia, p. 178. <Пripěла или псаломница> (sic!) пказателъ на псалмы избранимъ егда се поетъ полѣелей.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 7.

⁷⁸ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194, note 2, citant E. Sprostanov, *Описъ на рукописитѣ в библиотеката при св. Синодиѣ на българската църква в София*, Sofia, 1900, p. 161.

⁷⁹ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194 note 2, citant M. I. Speranskij *op. cit.*, p. 27. Le ms. se trouve probablement aujourd'hui à la Bibliothèque de l'Université de Prague.

⁸⁰ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194, note 1.

⁸¹ Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140 et note 6. On entend par Psautier „sljadvanije“ un psautier, manuscrit ou imprimé, qui renferme en dehors des psaumes bibliques, d'autres psaumes, à savoir „neufs cantiques de Moïse, le Polyéléos avec les psaumes polyéléos, des psaumes choisis, les „Pripěla“ de Philothée ou les „Veličania“ de Macaire, le Paraclis de la Mère de Dieu et, éventuellement, le comput pascal“.

⁸² Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140 et la note 6.

⁸³ *Ibidem*, photocopie (p. 200) entre p. 138/139.

⁸⁴ I. Karataev, *Описание славяно-русскихъ книгъ*, Sanktpeterbourg, 1883, t. I, No 4, p. 117.

⁸⁵ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁶ Cf. *Psautier* (Mănăstirea Neamț, 1817), f. 164 et suite.

⁸⁷ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 196 et note 4.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 197, note 1. Du *Psautier* (Kiev, 1667 et 1967) il y a des exemplaires aussi à la „BARSR“.

⁸⁹ L'élimination des „Pripěla“ du moine Philothée des livres liturgiques des Slaves orientaux et septentrionaux doit être attribuée aux décisions du synode présidé par le patriarche Nikon en 1656, quand on décréta la révision des livres liturgiques russes d'après les anciens manuscrits grecs et slavo-russes. Cf. S. Tudor <Tit Simedrea>, *op. cit.*, p. 26, note 1.

⁹⁰ I. Bianu et Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Bucarest, 1903, t. I, p. 104 et passim.

⁹¹ L'évêque Melchisedec ayant rencontré l'épithète Пripěла болгарски qui apparaît dans le colontitle des „Pripěla“ du moine Philothée, dans plusieurs éditions du *Psautier* imprimées à Kiev au XVIIe siècle et dans le colontitle du *Psautier* de Govora (1637), f. 221 — 224, a essayé d'expliquer ce qualificatif dans une note autographe qu'il a laissée sur le feuillet liminaire du ms. 726 de la „BARSR“. Selon lui, ces „Pripěla“ ont pénétré dans l'Église russe avec l'appellation de „pripěla“ bulgares pour avoir été apportées de Bulgarie par des lettrés réfugiés de ce pays en Russie après la chute de leur tsarat aux mains des Turcs. Mais la réalité est tout autre. Melchise-

dec ne savait pas que les „Pripëla” de Philothée apparaissent avec le qualificatif de „pripëla bulgares” pour la première fois dans le *Psautier* de Kiev de 1624, soit à peu près 230 ans après la conquête de la Bulgarie par les Turcs (1396). De même, il n’a pu observer que dans le titre des „Pripëla” de Philothée du ms. slave 726 de la „BARSR”, qui en 1888, quand il écrivait cette note, se trouvait en sa possession, cette épithète n’apparaît nullement. De même, il n’a point remarqué que ces „Pripëla” se rencontrent dans tous les manuscrits slavo-russes, copiés au XVe siècle, sans la mention de „pripëla bulgares”.

L’apparition de cette épithète dans six éditions du *Psautier* (Kiev, 1624—1697 et Govora, 1673) s’explique autrement. En effet, V.I. Barvinok déclare que les „Pripëla” que l’on trouve dans les mss. et le *Psautier* slavo-russe, accompagnant les „Psaumes choisis” de Nicéphore Blemmides, sont de provenance sud-slave et l’œuvre du moine Philothée, ancien logothète du voévode Mircea (*op. cit.*, p. 197). Cette œuvre est écrite en médio-bulgare, langue dans laquelle sont rédigées toutes les copies valaques et moldaves (Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 141); car ce fut la langue littéraire des Roumains du XIVe au XVIe siècle (P. P. Panaitescu, *Influența literară slavă la români. Cu prilejul unui studiu al d-lui Bărbulescu*, dans „Revista Istorică Română”, II, 1932, p. 247). Les Slaves de l’est ont donc reçu les „Pripëla” de Philothée rédigés en médio-bulgare. Comme ils les édaient d’après des manuscrits „sud-slaves”, ils les ont qualifiés de „pripëla bulgares”, non parce qu’ils avaient été „apportés par des Bulgares, réfugiés en Russie après la chute de leur royaume au pouvoir des Turcs”, mais parce qu’ils étaient rédigés en médio-bulgare.

Le même Melchisedec affirme ailleurs (*Memoriu...*, Bucarest, 1882, p. 9) que la mélodie des „Pripëla” serait un reste d’un vieux chant populaire connu sous le nom de „bulgare”. Cette fois encore la réalité est différente: la mélodie des „Pripëla” que l’on chantait en 1882 dans les monastères et les églises de Roumanie, était intonnée comme aujourd’hui encore, et non comme „un reste d’un chant liturgique connu sous le nom de bulgare”; mais parce que c’est purement et simplement une composition du grand chantre moldave Dimitrie Suceveanu c’est lui-même qui nous apprend être l’auteur de la mélodie des „pripëla” (Dimitrie Suceveanu, *Idiomelar*, Monastère de Neamț, 1858, I, p. 3).

⁹² Le livre liturgique roumain s’est enrichi sous Constantin Brancovan d’un nouveau livre appelé le *Catavasier*. Le premier *Catavasier* où apparaissent les „Pripëla” du moine Philothée a été imprimé à Rîmnicul Vilcii en 1715: Ioan Bîanu et Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, IV, p. 41.

⁹³ V. I. Barvinok, *op. cit.*, p. 195 citant A. I. Jacimirskij, *Изъ славянскихъ рукописей...*, p. 59.

⁹⁴ Tit Simedrea, *op. cit.*, p. 537—540.

⁹⁵ Dans la terminologie de la musique byzantine, le *plagal* du IVe est le VIIIe mode.

⁹⁶ J. D. Petrescu, *L’Office de Noël*, Paris, 1932, p. 26.

⁹⁷ P. P. Panaitescu, *Manuscrite slave*, p. 377.

⁹⁸ Ms. grec A-I, sec. XVII—XVIII, f. 80 v et pass., dans la bibliothèque personnelle du P. I. D. Petrescu, Bucarest.

⁹⁹ Ioan Bîanu, *Catalogul manuscriselor românești*, t. II, Bucarest 1907, p. 145.

¹⁰⁰ Cf. Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁰¹ Cf. Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. II, 1962.

¹⁰² Editions slaves accessibles: *Zbornik na putnike* (Venise, 1536), photocopie apud É. Turdeanu, *op. cit.*, p. 138—139; *Psautier* (Govora, 1637), f. 221v—227; *Psautier* (Kiev, 1667) signature 33r.II, v. Hur; *Psautier* (Kiev, 1697), II, f. 48—50; *Psautier* (Buzău, 1701), f. 205—207, a le manuscrit Théophile Ghepeckij édité par A. I. Jacimirskij dans *Изъ славянскихъ рукописей...*, p. 58 et le *Sbornik* (Sas-Sebeș, 1580), f. 262—263. Pour faciliter la citation, nous nous sommes permis de traiter dans notre édition le *Zbornik na putnike* comme un manuscrit et de lui donner le sigle Z; quant au manuscrit édité par A. I. Jacimirskij, nous l’avons appelé également manuscrit et désigné du sigle P.

¹⁰³ Nous avons indiqué les manuscrits et les éditions slavo-russes qui nous ont été accessibles, à l’aide du sigle adopté pour chacun d’eux. Afin de faciliter les renvois aux diverses fêtes à „Pripëla”, nous nous sommes permis de numéroter dans notre édition les „pripëla” de ces fêtes au moyen de chiffres romains. Chaque fois qu’il sera nécessaire de se rapporter à quelque ms. il sera cité sous le sigle respectif; pour les „pripëla” nous n’indiquerons que le chiffre correspondant, en citant, par exemple, au lieu de la fête à „pripëlo” „Epiphanie” (на Богоявленіе) le chiffre XIV uniquement.

- ¹⁰⁴ Cf. supra, p. 214, nota 3, treize mss. internes, plus quatre externes: P, R, O, et Z.
- ¹⁰⁵ Cf. supra, p. 195 mss 4 et 6. Il semble que ce dernier mss. *Стихирарь епископъ*, No 407, de l'an 1437, appartenant à la bibliothèque de Svjato-Troïckaja Sergievskaja Lavra près de Moscou, a été peut-être perdu. En tout cas, malgré tous nos efforts, nous n'avons pas réussi à le découvrir.
- ¹⁰⁶ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Bucarest, 1939, vol. II, p. 558.
- ¹⁰⁷ V.I. Barvinok, *op. cit.*, p. 194 et note 3: Ms. slave No 44 (XV-e siècle), ff. 102v—123, coll. T. Buslajev, de la bibliothèque publique de Leningrad (cf. et supra p. 336 No 4). L'existence des fêtes avec „pripëla“ pour les saints russes Pierre de Moscou, Léonce de Rostov, le knèze Vladimir, etc., fêtes interpolées dans le registre des „Pripëla“ du moine Philothée, prouve que ce ms. est de provenance slavonne septentrionale. Il est probable qu'ils soient entrés dans l'Eglise slave du nord, qu'ils aient été copiés dans les livres liturgiques et chantés à l'église, à peine dans la deuxième moitié du XV-e siècle.
- ¹⁰⁸ *Psautier* (Kiev, 1667) sign. 33r. IIv, *Hnr* et *Psautier* (Kiev, 1697), II, f. 48—50.
- ¹⁰⁹ *Psautier* (Govora, 1637), f. 221v—224 et *Psautier* (Buzău, 1701) f. 205—207v.
- ¹¹⁰ Ces sept fêtes avec „pripëla“ apparaissent chez les SS. Sabbas des Serbes, Chariton, Siméon des Serbes, les Quarante martyrs, l'Empereur Constantin et sa mère Hélène, l'Adormition de Sainte Anne et l'Archange Michel. Le *Psautier* (Kiev, 1697) omet la pénultième et l'anté-pénultième des fêtes mentionnées.
- ¹¹¹ Pour faciliter la citation, nous donnons le sigle O au ms. No 665 (XV-e siècle), de la Bibliothèque nationale de Sofia. Dans le même but, nous donnons le sigle R au ms. *Paraclisis* No 13 (1661) de la collection I.P. Šafarik, Prague (cf. supra, p. 337 No 5 et Émile Turdeanu, *op. cit.*, p. 140 et note 4).
- ¹¹² P.P. Panaitescu, *Manuscrisele din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 129: *летѹи же монастирскѹи прѣписѹи въ мѣтрополѹи* („Et le plus ancien du monastère, nous l'avons porté à l'église métropolitaine”).
- ¹¹³ *Ibidem*, p. 128—129.
- ¹¹⁴ Le ms. sophiote O (XV-e siècle) pourrait constituer le fondement de la présente édition mais sa rédaction n'est pas médio-bulgare, le registre des „Pripele“ de Philothée n'est pas complet et il ne fait aucune mention du nom de l'auteur.
- ¹¹⁵ A.I. Jacimirskij, en décrivant le ms. slave 126 (290), aujourd'hui 277 (G) dans la „BARSR”, affirme que les „pripëla“ de ce ms. sont: „Отрывокъ изъ припѣловъ валашского монаха Филофея, но безъ означенія имени составителя, писанный инымъ почеркомъ, разгонистымъ полууставомъ второй четверти XV вѣка...” („Un fragment des „Pripëla“ du moine roumain Philothée, mais sans mention du nom de l'auteur, écrite par une autre main, en une italique distancée datant du deuxième quart du XV-e siècle (...).”
- ¹¹⁶ A.I. Jacimirskij, *op. cit.*, p. 425.
- ¹¹⁷ Ces deux pages sont écrites sur papier blanc vergé, ayant pour filigrane une main ouverte avec une étoile au bout de l'index. Pour le reste, le ms. G (1493) est écrit sur papier mat, jaune et sans filigrane.
- ¹¹⁸ P.P. Panaitescu, *Influența literară slavă la Români*, dans „Revista Istorică Română”, II (1932), p. 299.
- ¹¹⁹ Cf. *Psautier* (Govora, 1637), f. 235; *Psautier* (Kiev, 1667) sign. 33r. VII, *Hnr* et *Psautier* (Buzău, 1701) p. 206.
- ¹²⁰ Le texte des „Pripëla“ du moine Philothée du ms. P (1533) apparaît dans l'édition Jacimirskij trop rajeuni (bien qu'il soit de dix ans plus récent que le ms A). Par exemple, le nom de l'auteur, orthographié dans tous les mss. accessibles *Филофея* ou *Филофеа* apparaît *Филофеа* dans l'édition A.I. Jacimirskij, outre d'autres innovations qu'on peut voir dans l'apparat critique. C'est pourquoi nous avons préféré le ms D daté paléographiquement du XVI-e siècle.
- ¹²¹ D. Russo, *op. cit.*, p. 559.
- ¹²² Nous montrerons plus loin que le „pripëla“ XXI „À l'adoration de la Sainte Croix”, n'est pas l'oeuvre du moine Philothée. Du reste, il manque aussi du ms. G et de presque toutes les éditions roumaines.

¹²³ Le copiste du ms. C range le „pripëlo“ XIX à la place du „pripëlo“ III, et la même faute exactement figure dans les mss F et O. Sans doute, il devait écrire le „pripëlo“ III, „À S. Jean le Théologien“, mais dans sa hâte, il a écrit dans le titre de la fête le nom de Grégoire, au lieu de Jean. Pour ne pas faire de corrections il a continué d'écrire à cette place le „pripëlo“ pour S. Grégoire; la place suivante fut destinée à S. Jean le Théologien.

¹²⁴ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 298: „La langue des documents slaves de Moldavie est un mélange de biélorusse (...) et d'éléments bulgares“.

¹²⁵ De toutes les fêtes avec „pripëla“, le „pripëlo“ XVII, (À S. Athanase d'Alexandrie) apparaît disloqué dans tous les mss. accessibles sauf les mss. I et G, où il n'apparaît pas du tout; dans le ms. G figure seulement le titre.

¹²⁶ *Typicon* (Iasi, 1816), p. 227.

¹²⁷ Cf. l'édition présente, le „pripëlo“ XI.

¹²⁸ *Psautier* (Govora, 1637), p. 233 v. et *Psautier* (Buzău 1701), f. 206 v.

¹²⁹ Le „pripëlo“ XXI n'apparaît pas dans les mss B et G.

¹³⁰ Cf. les mss. slaves 207 (XVI-e siècle) f. 225 de la „BARS“; 221 (XV-e siècle) f. 122 et 81 (XVI-e siècle) f. 202 v., écrit en Moldavie.

¹³¹ *Typicon* (Venise, 1771) p. 126: τὸν σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα καὶ τὴν Ἀγίαν σου Ἀνάστασιν δοξάζομεν.

¹³² Au début du XV-e siècle, il y avait à Roman (Moldavie) une église dont la fête patronale était la Vénérable Sainte Parascève, église qui deviendra plus tard l'église métropolitaine de Roman; elle a conservé son vocable jusqu'à nos jours: N. Costăchescu, *Documente*, No 21, p. 60—61.

¹³³ Cf. les mss. slave de la „BARS“, No 207 (XV-e siècle), f. 125; 23 (XVI-e siècle), f. 51; 28 (XVI-e siècle), f. 59 et 212 (XVI-e siècle), f. 59.

¹³⁴ Le *Typicon*, ms. slave du même dépôt, No 208 (XV-e siècle), f. 58, appartenant autrefois au monastère de Cozia, n'indique pas dans son synaxaire de solennités liturgiques, la fête de la Vénérable Sainte Parascève.

¹³⁵ Le „pripëlo“ VI („Aux Archanges“) apparaît dans les mss. D, E, H, I, L, M, G, O, P, et R. Mais seulement dans les mss. E et L il a figuré à la place désignée dans le *Typicon*.

¹³⁶ Le „pripëlo“ XXIII („À l'Antipâscha“) premier dimanche après Pâques, figure aussi dans les mss. D, F, L, G, P et R, mais c'est seulement dans les mss. E, et L qu'il se trouve à la place désignée par le *Typicon*.

¹³⁷ Émile Turdeanu, *op. cit.*, photocopie, planche II.

¹³⁸ *Psautier* (Iasi, 1743), f. 169. Il existe, cependant, des mss. slaves où il apparaît un „psaume choisi“ pour le saint Prophète Elie. Le plus ancien est le ms. slave No 221 (XVI-e siècle) des Archives du Saint-Synode de Moscou. Apud V.I. Barvinko, *op. cit.*, p. 192 et note 5, où est indiquée l'existence de cinq autres mss. slaves ayant un „psaume choisi“ en l'honneur du Saint Prophète Elie.

¹³⁹ Le ms. grec No 358 (XVII-e siècle) de „BARS“, a un seul psaume choisi σὺς ὁσίους.

¹⁴⁰ Dans le ms. A, ce Δευτὴρ ἀντίπασχα apparaît à chapitre des „megalyria“ de la IX-e Ode du canon chanté aux Matines. Cf. photocopie, pl. 4 ligne 21.

¹⁴¹ I.D. Russo, *op. cit.*, p. 611.

¹⁴² Selon les spécialistes, le *jerû* final (ъ, ѣ), qui apparaît dans les documents rédigés en médio-bulgare en Valachie au XV-e siècle, n'a pas de valeur phonétique (P.P. Panaitescu, *Documente...* p. 8—9). C'est-à-dire qu'on ne le prononçait pas en parlant et en lisant. La chose est possible! Mais dans le chant? Nous croyons que l'on percevait le *jerû* final dans le chant liturgique même au XVI-e siècle, tout comme on entend aujourd'hui encore le *u* muet final dans le chant populaire roumain, bien qu'il ait disparu de la langue parlée en maints endroits. Il se pourrait que l'analogie ne soit pas satisfaisante. Nous n'en demeurons pas moins à notre point de vue, en nous fondant sur le fait que le *jerû* final se fait entendre encore comme le son *o* dans le chant liturgique slave, notamment dans les mots terminés en *хомъ*. Par exemple: *сортънъ-хомъ*, *въЗзаконънъ-хомъ*, *исправдънъ-хомъ* sont perçus dans le chant comme *сортънъ-хо-мо*, *въЗзаконъ-хо-мо*, *исправдънъ-хо-мо* etc. D'où le vieux terme musical liturgique russe *хомовое*, *хомонија* ou *хомоније pjanie*. Cf. Grigorij D'jačenko, *op. cit.*, sub verbo.

А. ПРИПѢЛА НА БѢСѢКЫХЪ ЕД<А>Д<МЧ>НЫХЪ И Б<О>ГОРѢДИЧНЫХЪ 1
 269v. ПРИЗДНИКЪ И БѢСѢМ<Ь> ПР<Ъ>П<О>Д<О>БНЫМЪ СѢТЪЦЕМЪ
 БЛАЖЕННЫМЪ И СЕЛЪТЪМЪ
 И БЛАЖЕННЫМЪ ИЗБРАННЫМЪ МЖЧЕ<Н>И<В>ЕМЪ И БѢСѢМЪ НАРѢЧЕ-
 ТНЫМЪ СЕЛЪТЪМЪ. ПРИПѢЛАЖЩІЯ СѢ ИЗБРАННЫМЪ П<А>ДМОМЪ,
 ЕГДА ПОСТЕА ПОЛІСАЕА.
 НАЧЕНШЕ СТОСАМОГО Д<Ь>НЕ, СЕПТЕМЕРІА М<Ъ>С<Н>ЦА 5
 ТВОРЕНІЕ КВР ФИЛОСОФА МОНАХА, ДОГООСТА БЫШАГО<О>
 МИРЧА БОБЕОДЖ.

I. НА РОЖДѢСТВО ПР<Ъ>СЕЛЪТЪХЪ БОГОРѢДИЦЪ ПОСТЕА
 СІЕ:
 РАД<О>УНСА ОБРАДОВАНИА МИРІЕ ГОСПОДЪ СТОБОЖ [ДЕГЕ]
 АЛЛАДОУІА.

II. НА ВЪЗДЕНЖЕНІЕ Ч<Ь>СТІА КР<Ъ>СТІ:
 ДЛАДЪ СЕИ БОЖЩІИМЪ ТЕБЕ БЪЗНАМЕНІЕ СІЕ БЪЖАТИ СѢ 10
 АЦІА АЖКУ [ДЕГЕ] КР<Ъ>СТЪ ТРОИ ХРИСТЪ Б<ОЖ>Е.

III. СЕЛЪТ<О>МОУ АН<О>С<ТО>ДЪ И ЕВ<А>Г<Е>ДИСТОУ ІО-
 АННОУ Б<О>ГОСЛАВНОУ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТЕ БЪСІ СЕИ ГРЕМОЕА БѢСХЕЛИМЪ ІОАННА
 Д<Ъ>БЕГ-
 ТЪНИИ [ДЕГЕ] ХРИСТОУА НАПРѢТНИИ.

*

1. ПРИПѢЛА jusqu'à inclusivement СЪ ИЗБРАННЫИ *omittunt* ВГО.
 Après ПРИПѢЛА *addit.* ГОСПОДЪМЪ ПРИЗДНИКОМЪ В. Après
 ПРИПѢЛА *addit.* ПРИЗДНИКОМЪ ИЗБРАННА Z. БѢСѢКЫХЪ I.
 БОГОРОДИЧНЫХЪ С. 2. БѢСА F. БЛАЖЕННЫМЪ СР. 2—3. И
 СЕЛЪТЪМЪ И БЛАЖЕННЫИ *omittit* R. 3. СЕЛЪТЪТЪСЕМЪ I.
 ИЗБРАННЫМЪ С. МЖЧЕННЫМЪ С. НАРѢЧЕТИМЪ С. 4. СЕЛЪ-
 ТНЫМЪ P. ПРИПѢЛАЖЩІЯ СѢ ИЗБРАННЫМЪ П<А>ДМОМЪ ПЪВЕМЪ НА
 ПЪДМОМЪ ИЗБРАННЫИ О. ПЪТОМЪ M. ЕГДА ПОСТЕА] ЕГДА СЕ
 ПОСТЬ О. 5. НАЧЕНШЕ j.à.i. МѢСЦА *om.* МОРZ. 6. МО-
 НАХА j.à.i. БОБЕОДЖ *om.* ВЕГМОРZ. ФИЛОСОФА P. ФИЛО-
 ТЪІ Z. Après МОНАХА *ad.* ЕСА P. ДОГООСТА DHI.
 ДОГООСТА F. МИРЧА C. БОБЕОДІ R. 7. ПРИПЕЛО *ad.*
 GM. ПРЪСЕЛЪТЪМЪ *om.* D. БОГОРѢДИЦИ ВЕГ. ПОСТ-
 ЕА СІЕ *om.* FGRZ. 8. РАДОУНСЕ GOZ. Après СТОБОЖ *ad.*
 ГОСПОДЪ O. Après АЛЛАДОУІА *ad.* ТОЖДЕ И НА ВЪЗДЕНІЕ И НА
 БЛАГОВѢЩЕНІЕ Z. 10. ДЛАДЪ ДАНИ F. БОЖЩІИМЪ F.
 БОЖЩІИМЪ O. ТЕБЕ ГОСПОДИ *ad.* I. ОУБЕЖАТИ GOZ.
 11. АЖКА F. ДОУГОУ ORZ. КРѢСТЬ DEFG. 12. СЕЛЪ-
 ТОМОУ *om.* GO. АПОСТОДОУ И ЕВГГЕДИСТОУ *om.* ВЕГИОРZ.

*

1 [IV. ПР<Ъ>П<О>Д<О>БНЪИ М<А>Т<Е>РИ И ШЕИ ПАРЯЖЕИ:
ПР<И>Д<Ъ>ТЪ ЕЪИ ПРАЗНОЮЩИ ЕЪХЕЯЛИМЪ ПР<Ъ>П<О>Д<О>БНЖА И
ПАРЯЖЕИ [ДЕГЪ] ЕПНЕ ТОМ ПОХЕААЖ.]

D
232

V. С<ЕА>Т<О>МЪ ЕЛИКО М<Ж>Ч<Е>НИЪ ДИМИТРЪ:
5 ПР<И>Д<Ъ>ТЪ М<Ж>Ч<Е>НИКОЮЩИ ЕЪХЕЯЛИМЪ МВРЪТОЧИ-
ЕЯГО ДИ-
МИТРЪ [ДЕГЪ] РЕВНТЕАЪ ЕП<А>ГОВА.

D
232

[VI. АРХАГГ<Е>АЕМ:
ПР<И>Д<Ъ>ТЪ ЕЪ АГГ<Е>АЕМЪ ЧИНЪИ ЕЪХЕЯЛИМЪ
АРХАГГ<Е>А I
МИХАИЛА И ГЛАВЪИЛА [ДЕГЪ] ВЫШНИМЪ ЕНАИМЪ ЧИНОЧАНИЦИ.]

10 VII. С<ЕА>Т<О>МЪ ІОАННОУ ЗА<А>ТА<О>УСТОУ
ПР<И>Д<Ъ>ТЪ ЕЪИ СЪГА<А>СНО ЕЪХЕЯЛИМЪ ІО<А>ННА
ЗА<А>ТА<О>УСТАГО
[ДЕГЪ] ОБЩАГО ОУЧИТЕАЪ.

A
270

VIII. С<ЕА>Т<О>МЪ АП<О>СТО<А>Х АНДРЕЪ:
ПР<И>Д<Ъ>ТЪ ЕЪИ СЪГА<А>СНО ЕЪХЕЯЛИМЪ АНДРЕА ПРЪВОЗ-
ЕЯАГ<О>

15 [ДЕГЪ] ПЕТРОВА СЪКРЪЕННИКА.

IX. С<ЕА>ТОМОУ СЛЕЪ:
ПР<И>Д<Ъ>ТЪ ЕЪИ СЪГА<А>СНО ЕЪХЕЯЛИМЪ СЛЕЖ ОС<ЕА>-
ЩЕЯГО
[ДЕГЪ] КАШАДОКЪ ПОХЕААЖ.

*

1. ПАРЯЖЕЖ R. 3. П ХЕАА ЕР. 4. СЕАТОМОУ ЕЛИКО
МЖЧЕНИКЪ от. RZ. ЕЛИКОМОУ М. МЖЧЕНИКЪ от. LOP.
5. Après ПРИДЪТЕ ad. ЕЪИ В. 6. РЕВНТЕАМ О.
7. Avant АРХАГГЕАЕМ ad. СЕАТЫМИ PR. АРХАГГЕАЕМ] АР-
ХИСТРАТИГОУ МИХАИЛОУ I. АРХАГГЕАЕМ] СЕАТОМОУ МИХАИЛОУ
АРХАГГЕАЪ IM. 8. ЧИНЪИЛАНКЪ IOPR. ЕЪЗИЕМ PR. АРХАГГЕАМ
от. GIPR. АРХАГГЕАА] АРХИСТР [ТИГ I. 9. МИХАИЛА ad. АРХИСТ-
РАТИГА О. ГЛАВЪИЛА от. О. ВЫШНИМЪ ЕНАИМЪ АГГЕАЕМ О.
ЧИНОЧАНИКИ G. НАЧЕАНИКА О. 10. СЕАТОМОУ от.
BEGIORZ. ІОАННЪ от. В. ЗАТОУСТАГО L. 11. ЕЪИ ORZ.
ЗАТОСТА Z. 12. ОБЩЕО F. 13. СЕАТОМОУ от. BFGZ.
АНДРЕЮ VOZ. 14. ЕЪИ от. Е. 15. СЪРЪЕННИКА] СЪРЪАНИІА
BEFGIMOZ. 16. СЛЕЪ] СЛЕЕ ІЕРОУСАЛИМСКОМОУ Z. 17. СЛЕ I FL.
ЕЪЕ ad. GZ. 18. КАШАДОМ G. ПОХЕАА I GFVL. ПО-
ХЕАДОУ Z.

*

Х. С<ВЛ>ТОМОУ НИКОЛАЮ:
 ПР<ИИ>Д<Ъ>ТЕ ВЪСН ЗЕМНОРЪДНІИ ВЪСХВЪЛИМЪ ІЕРІАРХІА
 НН. СЛАІА
 [ДЕГ<Е>] МИРЪХ НАСТЯВНИКЪ.

ХІ. С<ВЛ>ТОМОУ МЖЧ<Е>Н<И>ХЪ СЪСТРАТІОУ:
 ПР<ИИ>Д<Ъ>ТЕ СЪСТРАТІА, ІУДЕНТІА, ВЪСХВЪЛИМЪ СЪСТНІА И
 МІРАДІРІА [ДЕГ<Е>] И ІСРЪСТА СЛАВНАГО.

ХІІ. НІ РОЖДЪСТВО ГОСПОДЯ НАШЕГО ІУ<СЪСЯ> Х<РИСТ>Я:
 ПР<ИИ>Д<Ъ>ТЕ СЪ ІГІА<Ъ>СКЪ МИ АНЪЫ ВЪЗГЛАСИМЪ СЛАВА ВЪ
 ВЫШНИХ
 БОЖЬИ [ДЕГ<Е>] РОЖДЕННОМОУ ВЪ КРЪТЪ.

ХІІІ. С<ВЛ>ТОМУ КСАІІХЪ КСАІКОМОУ:
 ПР<ИИ>Д<Ъ>ТЕ ВЪСН ЗЕМНОРЪДНІИ ВЪСХВЪЛИМЪ КСАІІА
 КСАІІАГО

[ДЕГ<Е>] КСАІРЪСЪ ПОХВАЛАЖ.

ХІV. НА БОГОШЕЛЕНІЕ:
 ІР<Ъ>ЩЕСТВА ІУ<СЪСЯ> МОИ СЪТ РАБА ВЪ ІСРЪДНЕСТЪ И РЪЦЪ
 [ДЕГ<Е>]
 ПРОСЪЩАА ВЪСА ТЕПРЪ.

*

1. НИКОЛАЕ GZ. НИКОЛАЕ F. НИКОЛАЮ L. 2. ВЪСН
 ЗЕМНОРЪДНІИ *от.* F. ЗЕМНОРЪДНІИ] СЪ ГЛАСНО О.
 ІЕРІАРХІА СЪАТІТЕЛЪ В. 3. МІРЪНОМЪ BGOZ. МІРОУ F.
 4. СЪАТОМЪ F. МОУЧЕНИКОМ F. СЪАТОМОУ МЖЧЕНИХЪ
 СЪСТРАТІО И ДРОУЖИНЫ ЕГО Z. 5. ІУДЕНТІА *от.* BO. КСАЕНТІА]
 F. СЪУТЕНІА F. 6. СРЪСТА BGO. ПРЪСТА F. 7. НА
от. F. ГОСПОДЯ НАШЕГО ІУ<СЪСЯ> *от.* BEGOR. 8. Auent СЪ ІГІА<Ъ>
 СКЪ МИ *ad.* СЪ ГЛАСНО OZ. ВЪЗГЛАСИМЪ] ВЪСХВЪЛИМ F. И ВЪС-
 ХВЪЛИМ О. ВЪ]СЪ С. ВЫШНИХ BFGILMZ. 9. КРЪПЕ
 КРЪПЪ ZO. 10. СЪАТОМОУ *от.* GOZ. КСАІКОМОУ *от.* BFL. 11. ВЪСЪ
 С. 12. ДЕГІЕ Z. І КСАІРЪСЪ В. ПОХВАЛА BFGI. 13. БОГО
 ШЕЛЕНІЕ F. 14. КРЪСТАЕСТЪ OZ. ІСРЪДНЕСТЪ F. СЪТ
 РАБА *от.* R. ІСРЪДНЕСТЪ Z. 15. ПРОСЪЩАА BCPR. ПРО-
 СЪЩАЕТЪ FG. ПРОСЪЩАЕ О. ПРОСЪЩАІ Z. ВЪСЪ OZ.

*

1 XV. С<ВЛ>Т<О>МОУ ѿСѢДОСІУ ОБЩЕЖИТЕЛЮ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТѢ ЕЪСИ СЪГЛ<А>ЕНО ЕЪСХВАЛИМ<Ь> ѿСѢДОСІА
 ОБЩЕЖИТЕЛѢ [ДЕР<Е>] ИНОУЖЩИМ СЛАЕЖ.

XVI. С<ВЛ>Т<О>МУ ВЕЛИКОМОУ ІНТѢНІУ:
 5 ПР<ІН>Д<Ъ>ТѢ ЕЪСИ ИНОУЖЩИМ ЛИЦИ ЕЪСХВАЛИМ<Ь> ВЕЛИКАГ<О>
 ІНТѢНІА [ДЕР<Е>] ИНОУЖЩИМ СЛАЕЖ.

[XVII. С<ВЛ>Т<О>МУ ПОЛНАСІЮУ АЛЕАНДРЪСКОМОУ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТѢ ЕЪСИ СЪГЛ<А>ЕНО ЕЪСХВАЛИМЪ ВЕЛИКАГО
 ПОЛНАСІА [ДЕР<Е>] АЛЕАНДРЪНСОМ СЛАЕЖ.]

G
173

10 [XVIII. СВОІМЮ:
 ПРІНДѢТѢ ЕЪСИ СЪГЛАСНО ЕЪСХВАЛИМЪ СВОІМНИ
 ВЕЛИКАГ<О> [ДЕР<Е>] ИНОУЖЩИМ СЛАЕЖ.]

A
270 v.

XIX. С<ВЛ>Т<О>МОУ ГРІГѢРІУ Б<О>ГОСЛАВУ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТѢ ПРѢМЪДРОСТИ ГЛЖЕНИЖ ЕЪСХВАЛИМ<Ь>
 15 Б<О>ГОСЛАВУ ГРІГѢРІА [ДЕР<Е>] ВТОРАГ<О> НАПРѢСТНИКА.

*

1. СЛАТОМОУ *om.* ВРН. ѿСѢДОСІЕ L. ОБЩЕЖИТЕЛЮ *om.* ВР.
 2. СЪГЛАСНО ЕЪСХВАЛИМ *om.* СЛ. ѿСѢДОСІЖ I. 3. ИНОУЖ-
 АЩИМ F. ИНОУЮЮЩІ О. СЛАЕЖ] ПОХВАЛА В О. Après
 СЛАЕЖ *ad.* ТОЖДЕ ІСѢОНИМІО ВЕЛИКОМОУ. ТОЖДЕ СЛАТОМОУ
 СЛАЕМ СРЪЕСКОМОУ Z. 4. СЛАТОМОУ *om.* G. ВЕЛИКОМОУ *om.*
 FL. ІНТѢНІУ ВЕЛИКОМОУ *transponunt* GP. ІНДОНІОУ F.
 5. ИНОУЖЩИМ] ИНОУЖЩИ G. ИНОУЮЮЩИМЪ О. ИНОУЖЩИ Z.
 ІНДОНІА G. 6. ИНОКОМ GOZ. СЛАЕЖ] НАСТАВНИКА OGZ.
 7. АЛЕАНДРЪСКОМОУ] АЛЕАНДРЪНСОМ F. 8. ВЕЛИКАГО *om.* В.
 9. ПОЛНАСІЮ N. СЛАЕЖ] ПОХВАЛА В. 10. Avant СВОІМЮ
ad. СЛАТОМОУ ВЕЛИКОМУ L. 11. СВОІМНИ ВЕЛИКАГО *transp.* L.
 12. СЛАЕЖ] ПОХВАЛА L. 13. СЛАТОМОУ О. 14. ПРѢМЪДРОСТИ
 OZ. ГЛЖЕНИ F. *om.* О. 15. НАПРѢСНИКА GIM. НАПРѢСНИКА О.

*

XX. ТРІЄМЬ С<ВЛ>ТИТЕЛЕМЬ: 1
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТЄ КЛЄІІІА, ГРІГЄРІА, БЪСХВАДИМ<Ь> ІОАІІІА
 ЗАІТ<О>УСТАГО
 [ДЕГ<Є>] ТРОИЦИ ПОБЄРНИКЫ.

[XXI. НА ПОКЛОНЕНІЄ КР<Ъ>СТЯ:
 ПР<Ъ>СТ ТРОЕМОУ ПОКЛАНЬЕМСА ЕЛ<П>Д<Н>КО И С<ВЛ>ТОЄ 5
 БЪЕНР<Ъ>ЄЕНІЄ ТРОЄ ПОЕМ И ПРОСЛАВЯЕМ]

XXII. НА ЦЄТНОСІЄ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТЄ МЫ ІМКО ОТРЄЦИ, ПРИНЄЕМЪ БЪРЖ
 ІМНО КІІА Б<ОГ>Ъ [ДЕГ<Є>] ЛЮБОК ЖЄ ІМКО БЪТЕЪ.

[XXIII. НА АНТИПАЕХЖ: 10
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТЄ И МЫ ІМКО ООМІА БЪЗЪПІЕМЪ Г<ОС>ПОД<Ь> МОИ И
 Б<ОГ>Ъ
 МОИ [ДЕГ<Є>] БЪЕКР<Ъ>ЄШОМОУ Х<РИ>СТ<Ъ>.]

XXIV. С<ВЛ>Т<О>МЪ ВЕЛИКОМЪ М<Ж>Ч<Є>НИЕЪ ГЄЄРГІЪ:
 ПР<ІН>Д<Ъ>ТЄ М<Ж>Ч<Є>НИКЪЛЮБЦИ, БЪСХВАДИМ<Ь> ПОБЄДО-
 НОЄЦА. 15
 ГЄЄРГІА [ДЕГ<Є>] КІПДЄКЪ ПОХЕЛЛЖ.

XXV. НА БЪЗН<Є>ЄЕНІЄ Г<ОС>ПОД<НЄ>:
 БЪЗЫДЄ Б<ОГ>Ъ БЪ БЪЕНДІКНОЄНИ Г<ОС>ПОД<Ь> БЪ ГІАЄЪ
 ТРЖЕЫ [ДЕГ<Є>].
 ЄЖЄ ЄП<Д>ЄТИ ЄБРАЗІА ЯДІМОВЪ.

*

1. ТРЕМЬ GBILZ. СВАТЫТЕЛЕМ F. 2. Après ГРІГЄРІА ad.
 HPZ. ІОАІІІА om. F. 3. ПОБЄРНИЦИ DHCBFILPR. 4. НА
 БЪ НЕДЕЛЮ ad. Z. ПОКЛОНЕНІЄ КРЪСТЯ transp. ZG. ТРОЄ
 om. L. СЛАВИМЪ DFHILPR. 8. И МЫ om. FMHGE. ПРИ-
 НЄЄЕМЪ GPLO. БЪРЖ F. БЪРЖ OZ. 9. КІІА GBVZ. Après
 БОГОУ ad. ДЕГЄ BFGOPZ. БЪТЕН ВСЕІІМ. БЪТЕЫ DOZ.
 БЪТЕЪЦЄЄТИ P. 10. НА АНТИПАЕХЖ] БЪ НЕДЕЛА ООМІІІА GFL.
 11. И МЫ ІМНО ООМІА БЪЗЪПІЕМЪ] ПРОСЛАВИМЪ ЄЪ АПОСТОЛЫ
 GFL. 12. БЪЕКРЪЄШІАГО GFL. 13. ВЕЛИКОМЪ МЖЧЄНИКОУ om.
 CGBFLOPZ. 14. ПОБЄДОНОЄЦА F. 15. НАНІАДОКЪМ BCLOZ.
 16. ГОСПОДНЄ om. BCIPZ. 17. БЪЗЫДЪ Z. БЪБЪЕНДІКНОЄТІІІІ
 Z. ТРЖЕНЪ BGNIPZ. ЄЖЄ om. B.

*

- 1 XXVI. НА СКАТЖА ПАТНДЬСАТЫНИЦЖ:
СЛАВА ТИ ТРОИЦЕ СКАТТАЯ СКАТЧЕ И СЛОЖЕ И ДОУШЕ
СКАТЫН

[ДЕГЕ] СЛАВА ТЕБѢ БОЖЕ.

- XXVII. НА РОЖДЕСТВО ПРѢДТЕЧЕВО:
5 ПРѢДТЕЧЕ БЪЕИ СЪГЛАДНО БЪСХВАДИМЪ ИОАННА
КРѢСТНТЕЛѢ
[ДЕГЕ] И ДРОУГА ЖЕНИХОВА.

XXVIII. КРЪХОВНЫМЪ АПОСТОЛАМЪ.
КЫШНЬГО ІЕРУСАЛИМА ГРАЖДАННЫ БЪСХВАДИМЪ ПЕТРА И
ПАВЛА [ДЕГЕ] ОУЧЕНИКЫ ХРИСТОУ.

- 10 XXIX. СКАТОМУ АПОСТОЛУ АФОНСКОМУ:
ПРѢДТЕЧЕ БЪЕИ СЪГЛАДНО, ПОХВАДИМЪ АФОНСКАГО
АПОСТОЛА [ДЕГЕ] ИНОУЖШИМЪ СЛАВЖ.

- [XXX. СКАТОМУ ПРѢДТЕЧЕВО ИДОУ:
ПРѢДТЕЧЕ БЪЕИ ПЛАМЕННЫ БЪСПОМЪ БОГОРОДНИЦАГО
15 ПРѢДТЕЧЕ [ДЕГЕ] ІІІХЪ ОБЪЗНАМЕННА.]

XXXI. НА ПРЕБРАЖЕНІЕ:
ПРЕБРАЗОУЕТСА ІУСУСЪ МОИ ГОСПОДЪ НА ГОРѢ ОЛВОРСТѢ
[ДЕГЕ] ПОКАЗЯЕ СЛАВЖ СВОЖ.

- XXXII. НА ОУСПЕНІЕ БОГОРОДИЦИ:
20 ПЪЕИ ТИ НЕХОДНА ПРИНАШАЕМА МОРИЕ ПРѢСТАВІ
БО СКАТЪ ЗЕМНЫХЪ [ДЕГЕ] КЪ БЪЧНЫМЪ ОБИТЕЛЕМЪ.

*

1. СКАТЖА *om.* BFGI. НА СКАТЖА] КЪ НЕДЕЛЮ GZ.
ПАТНДЬСАТЫНИЦЖ] ПЕДЕСЕТНЖ G. 2. И ДОУШЕ СКАТЫН] СЪ
СКАТЫН ДУХОВЪ G. 4. Après РОЖДЕСТВО *ad.* ІОАННА FGR. ПРѢД-
ТЕЧЕВО] КРѢСТНИТЕЛѢ ІОАННА L. ПРѢДТЕЧЕ G. 7. *Avent* КРЪ-
ХОВНЫМЪ *ad.* КЪ D. Après АПОСТОЛАМЪ *ad.* ПЕТРУ И ПАВЛУ
BDGIZ. КРЪХОВНЫМЪ АПОСТОЛАМЪ] НА СКАТЫХЪ КРЪХОВНЫХЪ
АПОСТОЛЪ ПЕТРУ И ПАВЛУ. 10. СКАТОМУ *om.* GLZ. АФОНСКОМУ]
АФОНСКАГО L. 11. ПОХВАДИМЪ БЪСХВАДИМЪ BCDGHIJZ. 11-12.
АФОНСКАГО АПОСТОЛА *trans.* В. СЛАВЖ] ПОХВАДИ В.
13. ІІІОУ] ІІІИ EIMR. 14. БЪСПОМЪ БЪСХВАДИМЪ R. 16. НА *om.* R.
17. Après ПРЕБРАЖЕНІЕ *ad.* ГОСПОДНЕ BDEFILZ. ОЛВОРСТѢ
DE. ОЛВОРСТѢ Z. 18. ПОКАЗІ I. 19. БОГОРОДИЦЕ N.
20. НЕХОДНА F. ІЕХОДНОУЮ Z. ПРИНАШАЕ I. ПРИНАША-
ЕМЪ G. 21. ЗЕМНЫХЪ G. ЗЕМНА VI. ОБИТЕЛЕМЪ NF.

D
231 v.A
271

XXXIII. НА УСѢКНОВЕНІЕ ГЛАВЫ ПРѢДТѢЧѢ ІОАННА: 1
 ПРѢДТѢЧѢ ЖЕНИХОВЯ ДРУГЯ КЪСХВЛДНИМЪ ПРѢДОКЯ
 ОБЛИЧТЕЛѢ [ДЕГЪ] ПРѢДТѢЧѢ ІОАННА.

1. ГЛАВЫ от. С. ГЛАВЫ] ЧЕСТНАГО GZ. ПРѢДТѢЧѢ ІОАННА
 transp. NM. 2. Après ПРѢДТѢЧѢ ad. КЪ G. 3. ОБЛИЧТЕЛѢ
 G. ПРѢДТѢЧОУ Z.

Pripěla pour toutes les fêtes du Seigneur et de la Mère de Dieu et pour tous les vénérables Pères, les plus grands et pour les saints martyrs célèbres et pour tous les saints les plus illustres, «pripěla» qu'on accompagne de psaumes choisis lorsqu'on chante le polyéléos. Elles commencent le 8-e jour du mois de Septembre.

Oeuvre du moine Philothée, ancien logothète du prince Mircea l'Ancien.

1. — À la Nativité de la Très Vénérée Mère de Dieu on chante :

Je Te salue, Marie, pleine de grâces, le Seigneur est avec Toi (Arie). Alléluia.

2. — À l'Exaltation de la Sainte Croix :

Tu as donné à ceux qui te craignent un Signe afin qu'ils fuient de devant l'arc (Arie), Ta croix, o Christ Dieu !

3. — Au saint apôtre et évangéliste Jean le Théologien :

Venez tous et louons le Fils du Tonnerre, Jean le Vierge (Arie), celui qui a appuyé sa tête contre la poitrine du Christ.

4. — À notre vénérable mère Parascève :

Venez tous, vous qui aimez la fête, et louons la très vénérable Parascève (Arie), la gloire d'Épivati].

5. — Au saint et grand martyr Démétrios :

Venez, vous qui aimez les martyrs, et louons Démétrios, la Source jaillissante du chrême (Arie), l'enflammé pour le Sauveur.

6. — Aux Archanges :

Venez et louons avec les cohortes angéliques l'archange Michel et Gabriel (Arie), les princes des hiérarchies des puissances célestes].

7. — À saint Jean Bouche-d'Or :

Venez tous et louons d'une même voix Jean Bouche-d'Or (Arie), le docteur universel.

8. — Au saint apôtre André :

Venez et louons tous d'une même voix André le premier appelé (Arie), celui qui est du même sang que Pierre.

9. — À saint Sabbas :

Venez et louons tous d'une même voix Sabbas le sanctifié (Arie), la gloire des Cappadociens.

10. — Au saint Nicolas :

Venez, tous les habitants de la terre, et louons le hiérarque Nicolas (Arie), le Pasteur de Myres.

11. — *Au saint martyr Eustrate :*

Venez et louons Eustrate, Auxence, Eugène et Mardarios, (Aire) et aussi le glorieux Orèste.

12. — *À la Nativité de N.S. Jésus-Christ :*

Venez et chantons avec les cohortes angéliques : Gloire à Dieu dans les lieux très hauts (Aire), à celui qui est né dans la grotte.

13. — *À saint Basile le Grand :*

Venez, tous les habitants de la terre, et louons Basile le Grand (Aire), la gloire des Césaréens.

14. — *À l'Épiphanie du Seigneur :*

Mon Jésus est baptisé par l'esclave dans les eaux du Jourdain (Aire), pour illuminer toute la création.

15. — *À saint Théodose, le fondateur de la vie commune :*

Venez tous et louons d'une même voix Théodose, le fondateur de la vie commune (Aire), la gloire des moines.

16. — *À saint Antoine le Grand :*

Venez, toutes les multitudes des moines, et louons le grand Antoine (Aire), la gloire des moines.

[17. — *À saint Athanase l'Alexandrin :*

Venez tous et louons ensemble le grand Athanase (Aire), la gloire des Alexandrins].

[18. — *À Euthyme :*

Venez tous et louons d'une même voix Euthyme le Grand (Aire), la gloire des moines.]

19. — *À saint Grégoire le Théologien :*

Venez tous et louons l'abîme de la sagesse, le théologien Grégoire (Aire), le deuxième à reposer contre la poitrine du Christ.

20. — *Aux trois saints Hiérarques :*

Venez et louons Basile, Grégoire et Jean Bouche-d'Or (Aire), les défenseurs de la Trinité.

21. — *À l'adoration de la Sainte Croix :*

Nous adorons Ta Croix, Seigneur, et nous louons et glorifions Ta sainte Résurrection.

22. — *Au dimanche des Rameaux :*

Venez et offrons à Dieu avec les enfants la foi comme des rameaux de figuier et l'amour comme des branches de palmier.

[23. — *À l'Antipâques :*

Venez et crions avec Thomas au Christ ressuscité (Aire), mon Seigneur et mon Dieu].

24. — *Au saint et grand martyr Georges :*

Venez, vous qui aimez les martyrs, et louons le porteur de victoire Georges (Aire), la gloire des Cappadociens.

25. — *À l'Ascension du Seigneur :*

Dieu s'élève au milieu des cris de triomphe, le Seigneur s'avance au son de la trompette (Aire), pour sauver l'image d'Adam.

26. — *À la sainte Pentecôte :*

Gloire à Toi, Trinité Sainte, Père, Verbe et Éspirit Saint (AIEE), ô Dieu, gloire à Toi.

27. — *À la Nativité du Précurseur :*

Venez tous, et louons d'une même voix Jean-Baptiste (AIEE), l'ami de l'Époux

28. — *Aux premiers Apôtres :*

Glorifions les citoyens de la Jérusalem céleste : Pierre et Paul (AIEE), les disciples du Christ.

29. — *À saint Athanase d'Athos :*

Venez tous et louons d'une même voix Athanase de l'Athos (AIEE), la gloire des moines.

[30. — *Au saint prophète Elie :*

Venez tous et chantons des psaumes au prédicateur de la parole divine (AIEE), à Elie de Thisbe.]

31. — *À la Transfiguration :*

Mon Jésus et Seigneur se transfigure sur la montagne du Tabor (AIEE), pour manifester Sa gloire.

32. — *À l'adormition de la Mère de Dieu :*

Nous T'offrons des cantiques de départ, ô Marie, car Tu es transférée du monde terrestre (AIEE), au monde éternel.

33. — *À la décollation du Précurseur Jean :*

Venez et louons l'ami de l'Époux, le dénonciateur d'Hérode (AIEE) Jean le Précurseur.

„PRIPEALELE“ LUI FILOTEI MONAHUL

(Rezumat)

Biserica Română a adoptat liturghia bizantină-slavă probabil după ce ea fusese introdusă în Biserica bulgarilor de Sf. Climent de Ohrida (893—916), însă înainte ca ungurii să fi început, în secolul al XI-lea, cucerirea Transilvaniei. Totuși, misionarii slavi care au adus românilor această liturghie n-au creat nici o vatră de cultură slavă, nici n-au semănat vreun grăunte de activitate literară pe pământul românesc din stînga Dunării. Românii au continuat să-și spună rugăciunile lor particulare în grai strămoșesc, și să asculte în biserici slujbele liturgice săvîrșite după cărți redactate în slavonește. Așa că pînă la consolidarea statelor feudale române (secolul al XVI-lea), adică pînă după completa asimilare a slavilor nord-dunăreni (secolul al XIII-lea), nu se poate vorbi de clerici și mireni culti, de cancelarii domnești cu logofeți sau de școli de limbă slavonă menite să răspîndească acest grai în pătura cultă a țării. Pînă în secolul al XIV-lea nu poate fi vorba, deci, de opere originale slavone scrise de români.

Prima scriere de acest soi, cunoscută pînă azi, este *Тропеи* a lui Filotei monahul, operă intitulată *Pripeale (...)* care se cîntă cu *Psalmi aleși cînd se cîntă Polieleul (...)*. Facerea lui *kyr Filotei monahul*, fost logofăt al lui Mircea Voievod.

Istoria literaturii vechi românești identifică acest voievod cu Mircea cel Bătrîn (1386—1418), iar „Pripealele“ lui Filotei monahul sînt niște mici *tropare* care se cîntă cu *stihuri* din *Psalmii aleși ai lui Nichifor Vlemidis* (1197—1272), la *Polieleul* sărbătorilor împărătești, ale *Precistei* și ale sfinților curtoși și mucenici mai însemnați. *Polieleul* este o cîntare solemnă de la *Privegherea* (AIEE) „Sfinților cu Polieleu“, la care se psalmodiază versetele Psalmilor biblici 134—135 însoțite de *pripeala Aliluia*. La *Privegherea* praznicelor împărătești, ale *Precistei* și ale unora din sfinții mai însemnați (dar numai în Biserica ortodoxă de limbă slavă și română) se mai adaogă, începînd din veacul al XV-lea, și cite un *Psalm ales* și cite o „Pripeală“, *Тропеи кыр Филотеи монаха*. *Psalmii aleși* sînt niște grupări de versete selecționate de Nichifor Vlemidis și astfel întocmite, încît formează un Psalm destinat a se cînta la *Polieleul* mai sus indicatelor praznice.

„Pripealele“ ce se cîntă la Polieleul acelor sărbători cu versete din *Psalmii aleși* s-au alcătuit de monahul Filotei foarte probabil în răstimpul de la 1400—1418. Călugăr, după ieșirea din slujba de logofăt, în „lăcașul domnesc, al Sfintei Treimi“, Cozia, el a scris „facerea“ sa în mediobulgară — limbă liturgică și diplomatică a Țării Românești din acel timp. „Pripealele“ sale s-au psalmodiat, foarte probabil, prima dată, în biserica minăstirii Cozia.

„Facerea“ lui Filotei a plăcut atât de mult, încît pînă la jumătatea secolului al XV-lea a pătruns în copii manuscrise și s-a cîntat în toată Biserica ortodoxă de limbă slavă din Balcani și pînă la Moscova. „Pripealele“ dispar însă din cărțile și cîntarea slavilor răsăriteni către sfîrșitul secolului al XVII-lea, probabil în urma reformei cărților liturgice rusești făcută de patriarhul Nikon al Moscovei.

În Biserica de limbă română aceste „Pripeale“ s-au cîntat pînă în 1703 în slavonește, iar de la această dată și pînă în ziua de azi se psalmodiază în românește, dar interpolate, din anul 1818, cu *Veliceaniile* lui Macarie — o imitație din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a „Pripealelor“ lui Filotei.

Manuscrisul original, autograf, al acestor „Pripeale“ nu se cunoaște, dar numărul manuscriselor copii slavone ale acestei opere, cunoscut nouă, se ridică la douăzeci și cinci. Cea mai veche datează (dacă se va mai păstra) din anul 1437.

Treisprezece din aceste manuscrise se păstrează în depozitul Academiei Republicii Socialiste România, șase în U.R.S.S., trei în Cehoslovacia și trei în Bulgaria. Noi am întocmit ediția de față pe temeiul a douăsprezece manuscrise din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, a două din Cehoslovacia și a unuia din Bulgaria, precum și pe cele al *ediției princeps* apărute în *Sbornicul* tipărit la Veneția, în 1536. La reconstituirea registrului „Pripealelor“ lui Filotei, s-a ținut seama de mai multe ediții slavone accesibile, precum și de toate edițiile în limba română, pentru că această *труппа*, a suferit în cursul vremii nu numai modificări de ortografie și limbă, ci și numeroase interpolări.

Interpolările identificate în manuscrisele copiate în Țările Românești sînt admise în ediția de față. Autorul le-a închis în paranteze drepte. Au fost eliminate „Pripealele“ de la praznicele care nu apar în *heortologionul* Bisericii române.

Transcrierea acestei *труппы* a fost realizată după textul „Pripealelor“ ce apare în *Tipiconul*, Ms. slav. nr. 101, anul 1519 din B.A.R.S.R., precum și în *Miscelaneul*, Ms. slav. nr. 277, anul 1493, și *Orologionul*, Ms. slav. nr. 207, sec. XVI (un număr de șapte „pripeale“ interpolate). Transliterația întregului text s-a făcut în conformitate cu regulile stabilite de Academia Republicii Socialiste România. A fost păstrat doar *jerul* (ъ, ѣ) final, acolo unde apare, autorul avînd convingerea că în secolul al XV-lea el se auzea în cîntarea liturgică slavonă, așa după cum se aude și azi în cuvintele terminate în *хума* (de unde vine și denumirea de *homoniје pjaniz*).

„ПРИПЕВЫ“ МОНАХА ФИЛОТЕЯ

(Резюме)

Румынская церковь приняла византийско-славянскую литургию вероятно после введения ее в Болгарскую церковь Святым Климентом Охридским (893—916), однако до завоевания Трансильвании венграми (девятый век). Все-же славянские миссионеры, которые принесли румынам эту литургию, не создали никакого очага славянской культуры, не посеяли ни одного зерна литературной деятельности на румынской земле с левой стороны Дуная. Слушая в церкви церковные службы по книгам, написанным на славянском языке, румыны продолжали произносить частные молитвы на своем старинном языке. Таким образом до образования румынских феодальных княжеств (четырнадцатый век), то есть до полного ассимилирования северно-дунайских славян (тринадцатый век) не может быть речи об образованных духовных лицах и мирянах, о княжеских канцеляриях с писарями или о славянских школах. Предназначенных распространять этот язык в высших слоях общества. До четырнадцатого века не могло существовать следовательно и оригинальных славянских рукописей написанных румынами.

Первый известный до сего времени труд подобного рода был создан монахом Филофеем и носит название: *Припевы (...)* которые поются вместе с избранными псалмами, когда поется *Полиелей (...)*. Творение кира Филофея монаха, бывшего боярина Мирчи Воеводы. История древней румынской литературы отождествляет этого воеводу с Мирчей Старым (1386—1498). Что же касается „Припевов“ монаха Филофея то это небольшие тропари, которые поются вместе со стихами из Избранных псалмов Никифора Влемидиса (1197—1272), на Полиелей царских праздников, Пречистой Богородицы и великих преподобных мучеников. Полиелеем называется торжественное песнопение во время всенощной (адъѣи) „Святых с Полиелеем“, на котором поются стихи 134 и 135 псалмов, заканчивающиеся припевом *Аллилуйя*. Однако, на всенощной царских праздников, Пресвятой Богородицы и некоторых великих святых (только в православных церквях славянского и румынского языков) добавляется, начиная с XV-го века, и по одному Избранному Псалму и по одному Припеву — творение кира Филофея монаха. (Эти Избранные псалмы являются стихами, составленными позже Никифором Влемидисом, и предназначенными для пения на Полиелей вышеупомянутых праздников). „Припевы“ были созданы монахом Филофеем по всей вероятности в промежутке 1400—1418 гг. После пребывания в качестве логофета при дворе Мирчи Старого, Филофей принял монашеский сан при „господарской обители Святой Троицы“, Козия, где повидимому и написал свое творение на средне-болгарском языке, являющимся литургическим и дипломатическим языком Валахии того времени. Творение Филофея понравилось настолько, что в половине XV-го века оно распространилось в рукописных копиях и пелось во всей православной церкви славянского языка от Балкан до самой Москвы. „Припевы“ Филофея исчезают из книг и из пения восточных славян лишь в конце XVII-го века, вероятно после реформы русских богослужебных книг, произведенной московским патриархом Никоном.

В румынской церкви эти „Припевы“ пелись на славянском языке до 1703 года, а с того времени до сегодняшнего дня поются по румынски, будучи соединены с 1818 года с „Величаниями“ Макария, — подражания „Припевам“ Филофея, относящиеся ко второй половине XVII века.

Местопребывание оригинальной рукописи — автографа „Припевов“ — неизвестно, однако число славянских рукописных копий упомянутого труда доходит до двадцати пяти. Самая старинная относится (если она еще где либо сохраняется) к 1437-му году. Тринадцать из упомянутых рукописей сохраняются в архиве Академии Социалистической Республики Румынии, шесть в СССР, три в Чехословакии и три в Болгарии. Автор составил настоящее издание на основе двенадцати рукописей из Библиотеки Академии Социалистической Республики Румынии, двух из Чехословакии и одной из Болгарии, а также на основе едѣи рѣп-серъ, вошедшей в состав *Сборника*, напечатанного в Венеции в 1536 году. При восстановлении реестра „Припевов“ Филофея имелись в виду и доступные автору славянские издания, а также все издания на румынском языке, поскольку в течение времени это творение (литургический текст написанный разными копистами), был подвержен изменениям в смысле правописания и языка, а также многочисленным добавлениям. Добавления идентифицированные автором в различных рукописных копиях, созданных на территории Румынских княжеств, были им допущены в настоящее издание, однако взятыми в квадратные скобки. Были исключены лишь „Припевы“, относящиеся к праздникам не отмеченным румынской Церковью. Переписка творения была произведена автором на основании текста „Припевов“ из *Типикона*, Слав. рукоп. № 101, 1519 года из Б. Р. А., а также из *Мисцеланей*, Слав. рукоп. № 277, 1493 года, и из *Часослова*, Слав. рукоп. № 207, 16-го века (семь добавочных припевов). Транслитерация текста была осуществлена по правилам, установленным Академией Социалистической Республики Румынии. Автор сохранил лишь финальные ѣ и ѣ, там где они были обозначены, будучи убежденным что в 15-м веке они чувствовались в славянских церковных песнопениях, так же как теперь слышатся в словах оканчивающихся на *хѣмъ* (откуда и происходит название *homopije rjanie*).

CEA MAI VECHE OMILIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

PANDELE OLTEANU

Cele mai vechi omilii care au apărut în limba română nu sînt cele care au circulat în volume aparținînd unui singur autor sau în antologii, ci omiliile izolate. Prin conținutul lor, acestea fie că erau legate de sărbători mari (cum este omilia pentru *Duminica Paștelui* a lui Ioan Hrisostom, omilia pentru *Sîmbăta lui Lazăr*, cea pentru *Înălțarea lui Isus* etc.), fie că aveau ca obiect evenimentele mai de seamă din viața omului (nașterea, înmormîntarea etc.). În alte omilii, independente, autorii tratează despre diferitele acte de cult, importante pentru morala și învățătura creștină, de exemplu, despre *spovedanie*, despre *împărtășanie* sau despre tîlcuirea rugăciunii *Tatăl nostru*, a *Decalogului*, a celor *nouă fericiri*, a *Simbolului credinței* etc. În *pareneze*, cum sînt cele ale lui Efrem Sirul, se dădeau diferite învățături în legătură cu postul, cu pocăința, cu judecata viitoare etc.

Unele dintre aceste omilii independente erau anonime. Majoritatea însă circulau sub numele autorilor, cei mai vestiți oratori și reformatori creștini, ca Ioan Hrisostom, Grigore de Nazians, Vasile cel Mare, Simion Noul, Teologul, episcopul de Cipru, Epifanie, Grigore cel Mare, Efrem Sirul, apostolii slavilor Chiril și Metodie (sec. IX), Climent de Ohrida, presviterul Ioan, Exarhul Bulgariei (sec. X), Constantin de Preslav, Teofilact, vlădică al bulgarilor (sec. XI—XII), patriarhul Ioan Caleca (sec. XIV), patriarhul Tîrnovei, Eftimie, Grigore din Turov al rușilor, Jan Hus (sec. XV), Martin Luther și Ioan Calvin (sec. XVI), adeptul său M. Rej din Polonia (sec. XVI), Ilie Miniati (sec. XVII—XVIII), Sofronie de Vrața (Bulgaria) etc.

Omiliile amintite circulau și sub forma unor rugăciuni, încadrîndu-se în diferite acte de cult și în slujbele bisericești. Nu este exclus ca unele dintre ele să fi circulat oral în limba strămoșilor noștri, încă din timpul creștinismului de limbă latină, deci dinainte de perioada slavonă. O dovadă în acest sens o constituie frecvența mare a arhaismelor întîlnite în versiunile scrise ale omiliilor izolate.

O altă dovadă a vechimii lor constă în faptul că unele s-au păstrat și în forma *bilingvă slavo-română*, ca și alte genuri de opere din cultura noastră veche: *Tetraevangelul*, *Apostolul*, *Psaltirea* (cea de la Mehadia¹ ori cea tipă-

¹ N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Academia Română, „Studii și cercetări”, XL, București, 1940, cu facsimile.

rită de Coresi), *Molitvenicul*, *Pravilele*¹, unele cărți moralo-didactice ca *Fiore di Virtù* (Floarea darurilor) sau apocrife, ca *Rugăciunea sfântului Sisinie* (Molitva Sventago Sisina)², — păstrată în *Codex Sturdzanus* și publicată de B. P. Hasdeu³ etc.

Textele bilingve slavo-române se păstrează în diferite manuscrise datînd din secolele XVI—XVIII și sînt răspîndite pe întreg teritoriul lingvistic daco-român⁴. Printre ele se află și *cazaniile* (*omiliile*) care au contribuit mult la afirmarea scrisului și limbii române în cultură și biserică, pentru că îngăduiau o oarecare libertate în traducere, nefiind legate de un text biblic sau de cult. În *omiliile* exprimarea era mai liberă, iar stilul mai variat.

Cazania era o carte de lectură, ca și psaltirea. În plus, ea aducea explicația textului biblic, cuprindea sfaturi practice, cugetări legate de viața poporului și exprimate în limba vorbită de el. De aceea, unele colecții de omilii s-au tradus în diferite limbi și s-au bucurat de o răspîndire extraordinară. De o răspîndire și mai mare s-au bucurat — așa cum am arătat mai sus — omiliile izolate. Acestea s-au tradus la diferite popoare înaintea omiliilor în colecții.

Studierea omiliilor izolate scrise în românește, precum și a celor bilingve, permite o mai bună înțelegere a începuturilor și afirmării scrisului în limba română. Astfel, *Omilia pentru Duminică Paștelui* a ajuns pînă la noi în patru versiuni slavo-române: una, păstrată la Praga, alta, fragmentar, printre niște file descoperite de N. Iorga, o a treia, în *Codicele Cardaș* și, în sfîrșit, o a patra, în *Codex Sturdzanus*⁵. S-au păstrat și unele versiuni românești ale omiliei, ca cea din *Codicele de la Ieud*⁶ sau cea din *Cazania a II-a* a diaconului Coresi⁷, tradusă după *Cazania de la Zabudov*⁸, care, la rîndul ei, este o traducere după originalul bizantin al lui Ioan Caleca din colecția P. Migne⁹. Strîns legată de această omilie este *Omilia despre împărtășanie*, care se păstrează în *Codicele de la Ieud* (f. 189 v—193), la Coresi¹⁰ etc. *Omilia pentru Duminică Paștelui* este însă cea mai veche și mai răspîndită omilie în limba română.

¹ Cele mai vechi *Pravile* bilingve păstrate datează de pe la jumătatea secolului al XVI-lea. Cea mai completă *Pravilă* (păstrată în ms. 692 din Bibl. Acad. R.S.România) — s-a scris în Moldova pe la 1581, de ritorul Lucaci, din porunca lui Eustație, fost episcop de Roman sub numele de Ieremia. Manuscrisul provine din Biblioteca Gr. Crețu, care l-a și pregătit pentru tipar. Versiunea românească va fi editată de I. Rizeanu în cadrul Institutului de lingvistică al Acad. R.S.România. Vezi și P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii”, VII, 1954, p. 206—228; *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 172—176.

² *Codex Sturdzanus*, ms. Bibl. Acad. R.S.România, nr. 447, f. 114—126.

³ B.P. Hasdeu, *Cuvențe den băvîni*, II, Leipzig—București, 1880, p. 284—291.

⁴ Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941, p. 40—58; A.I. Rosetti, *Mélanges de linguistique*, p. 521—525.

⁵ *Codex Gh. Cardaș*, p. 454 u.; *Codex Sturdzanus*, p. 126 u.

⁶ *Codicele de la Ieud*, ms. nr. 5032, Bibl. Acad. R.S.România, f. 187 u.; N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească*, București, 1906, p. 7—15.

⁷ Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581, ediția S. Pușcariu și A.I. Procopovici, I, București 1914, p. 115—119, abrev. CC².

⁸ *Poučenie izbrannoe na evangelie*, Zabudov, 1569, p. 73 a., abrev. CZ.

⁹ Vezi textul integral al acestui original bizantin în ms. grec nr. 500, Bibl. Acad. R.S.România, p. 224 u.

¹⁰ Diaconul Coresi, *op. cit.*, p. 109—114.

Vom prezenta cronologic versiunile tuturor acestor omilii, cunoscute din secolele al XVI-lea—al XVII-lea, începînd cu versiunile slavo-române.

1. a. Versiunile slavo-române din Codex Sturdzanus și Codicele Gh. Cardaș

Omilia pentru Dumineca Paștelui, atribuită de obicei lui Ioan Hrisostom. În codicele amintit al profesorului Gh. Cardaș, după pagina 426, pe care se află însemnarea prețioasă a lui popa Bratu¹ din Scheii Brașovului cu privire la copierea manuscrisului, care ar fi început în 1559, urmează un text slavo-român, reprezentînd jumătatea de la urmă a acestei omilii. De aici reiese că textul respectiv a fost scris după 1559. De notat că datarea se referă la copie, traducerea fiind mai veche. Vom remarca de asemenea că în tot cuprinsul Codicelui traducerea este interliniară. După fiecare propoziție sau rînd în slavonă, urmează traducerea românească. Procedeu se aplică începînd chiar cu titlul omiliei: *Іже въ свѣтыхъ ѿца нашего Іоанна архієпископа Константина града Златаустого слово убѣтелно. Цини де интру сфинѣи прѣинтеле nostru, creștênul mare(le) episcop de în cetatea lui Constantin cu rostul de auru. Cuvântu de învâțetură*².

Se observă că din traducerea titlului slav s-a omis numele autorului omiliei, Ioan, care nu apare în forma prescurtată *Io*, pentru a presupune că traducătorul l-a confundat cu pronumele *io* în acuzativ, așa cum crede P.P. Panaitescu³. Poate că traducătorul a făcut-o chiar în mod intenționat, avînd în vedere că autorul omiliei era foarte bine cunoscut.

Traducerea — mai veche decît copia, după cum am mai amintit — apare cu inerente omisiuni, într-o formă prescurtată față de originalul grecesc păstrat în colecția lui Ioan Caleca.

În textul românesc al omiliei nu se observă fenomenul de rotacism, pentru că este scris în graiul din Transilvania de sud. Sînt prezente unele forme arhaice: *să* cu sensul conjuncției condiționale „dacă”, pronumele nehotărît *neștine* „niște”, *mișel* „sărac”, *încetași* „asociați”, „intrați în ceată”, *rost* „gură”, *blagodari* „a mulțumi”, forme verbale ca *învis-au* „au înviat”, *a via* „a trăi” etc. Totuși, limba acestui fragment din *Omilia pentru Dumineca Paștelui* nu are un caracter tot atît de arhaic ca cea a *Apostolului* slavo-român din același manuscris.

După părerea noastră, prima traducere a omiliei amintite nu s-a făcut în sudul Transilvaniei, așa cum credea P.P. Panaitescu⁴, chiar dacă manuscrisul

¹ „S-a scris cu mîna păcătosului, eu Popa Bratul, intru slava Dumnezelui nostru s-a început în anul 7068 (1559)”. *Codicele Gh. Cardaș*, p. 426. Codicele mai cuprinde fragmente din Vechiul Testament și dintr-un apocrif.

² *Codicele Gh. Cardaș, Apostolul ...*, p. 544.

³ „... traducătorul a înțeles că e vorba de pronumele slav la acuzativ: *io* «cine»”. P.P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 128. Chiar dacă în text ar fi fost *io*, nu înțelegem la ce formă de acuzativ se gîdea P.P. Panaitescu, cînd acuzativul e *ego, go* iar *cine* din titlul românesc traduce pe slav. *iže* „care”, „cine”, iar nu pe *io*.

⁴ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127—218.

Gh. Cardaş ar proveni din Scheii Braşovului, ci este o copie după o traducere mai veche, cu rotacism, făcută în Maramureş sau în Transilvania de nord. Vechea traducere a fost adaptată de copişti la graiul din sudul Ardealului, înlăturându-se rotacismul, unele slavonisme şi regionalisme.

Afirmaţia noastră se întemeiază pe faptul că, după cum observăm, un acelaşi fragment din această omilie se păstrează printre textele din *Codex Sturdzanus* copiate de popa Grigore din Măhaci, iar începutul se repetă şi în transcrierea altcuiva, tot cu rotacism¹, în acelaşi *Codex Sturdzanus*, aşa cum a arătat B.P. Hasdeu, care a şi publicat textul cu observaţii asupra limbii versiunii româneşti². Comparînd versiunea *Gh. Cardaş*, cu cea din *Codex Sturdzanus*, constatăm că atît *textul slav cît şi cel românesc* — inclusiv împărşirea în propoziţii şi traducerea interliniară în limba română — sînt identice. Limba română din versiunea Măhăceană este mai arhaică, cu rotacism consecvent, cu slavonisme, iar în versiunea din Transilvania de sud acestea dispar. Astfel, să *blagodarască* se înlocuieşte cu *să mulţumească*, *neştire* cu *neştine*, *buru* cu *bun*, *venritu* cu *venitu*, *cire* cu *cine*, *burătate* cu *bunătate* etc.

Prezentăm mai jos, în ambele versiuni, începutul fragmentului citat:

Codex Sturdzanus (p. 126—127 şi 158)

Iže vъ styh ѿca našego Ioanna arhiepiskopa Konstantina grada zlataustago.

Ore cire era ūm p̃rinte anome Iōn din cetate lui Constantin împ̃rat cu roşul de aur.

Aşte kto blagočestivъ i bogolubivъ da nasladitŝe dobrogo niněšnago trъžestva.

Să neştire buru creştin < bine cinstitŝe > de Dumnezeu iubitŝe să se îndulcăscă de bun praznicu de astăzi.

Aşte kto ot rabъ blagonrav < n > yh da ṽnidet raduitŝe vъ radostъ gospoda svoego.

Să neştire de şerbi cu burp⁴ ñravъ s̃ in-tre⁵ bucurîndu-se în bucuria domnusei.

Aşte kto ot pr̃vago časa dēlal⁶ est da priimet d̃nes pravedni d̃lga.

S-au neştire de intriul čas lucratu s̃ ia astăzi plată de răptă.

Codicele Gh. Cardaş (p. 454)

Iže vъ styh ѿca našego Ioanna arhiepiskopa Konstantina grada Zlataustago. Slovo ubitelno³.

Cinei de intru sfinţi p̃rintele nostru, creştinul mare episcop de în cetatea lui Constantin cu roşul de aur. Cuvîntu de învîrtură.

Aşte kto blagočestivъ i bogolubivъ da nasladitŝe dobrogo niněšnago trъžestva.

Că neştine bine cinstitŝe şi Domnului iubitŝe de s̃ se îndulcăscă de uspr̃tŝe de bună ce e astăzi.

Aşte kto ot boga⁵ blagonravnyh da ṽnide radne s̃...

Să neştine de în robu cu ñrav bun de s̃ in-tre bucurîndu-se⁸...

Aşte kto ot pr̃vago časa dēlal⁶ est da priimet nyns pravednii d̃lga.

Să neştine de intriul čas au lucratu de s̃ priimescă acmu de reptul datoriu.

¹ *Codex Sturdzanus*, ms. nr. 447, Bibl. Acad. R. S. R., p. 127—135 şi 158.

² B.P. Hasdeu, *Cuvinte den bătrîni II*, p. 78—83.

³ Cuvinte de subtitlu, adăugate ulterior.

⁴ În textul lui popa Grigore: *cu bu ñrav*, p. 127.

⁵ Text corupt, în loc de *rad*, cum e şi traducerea.

⁶ În textul scris de altcineva: *de să in-tre...*, p. 158.

⁷ S-a omis: *v radost g̃a svoego* „întru bucuria Domnului său”.

⁸ În textul transcris de popa Grigore: *ot pr̃va čas ... d̃jalai*, p. 127.

Aște kto po tretiem :
čase priide¹ blagoda-
re da praznuet².

S-au neștire după al
treile čas venitu² s³,
blagodarească³ și s³
praznuiască.

Aște kto po tre-
tie <m> čase priide
blagodare da praz-
nuet².

S³ neștine după al
treile čas au venit²,
să mulțumescă și praz-
nuiască.

Copistul din sudul Transilvaniei a schimbat *dnes* „astăzi” cu *nyne* „acum”. În CZ (p. 165) și în versiunea N. Iorga e *dnes* „astăzi”. Observăm, de asemenea, că în traducerea românească s-a păstrat destul de bine topica originalului slav (de exemplu, în calchierea cuvintelor compuse, ca *blagocestiv* „buru creștin” sau „bine cinstit” ori *bogoljubiv* „Domnului iubit”). Se păstrează chiar ordinea cuvintelor în propoziție, introducându-se între subiect și predicat, și chiar între părțile predicatului compus, alte părți de propoziție. Această topică — prin *inseriune* sau *cinchachtelung* — este mai expresivă în versiunea din *Codex Sturdzanus* (de ex.: „Să au neștire după al treile čas venitu” (p. 128) adică „Dacă cineva a venit și după ceasul al treilea...”).

Alteori, așa cum reiese din exemplul de mai jos, topica slavă prin *inseriune* nu se mai păstrează, și, în ambele versiuni, predicatul nu se mai desparte de subiect⁴.

Codex Sturdzanus (p. 129)

Aște v⁵ edinadesete : S³ au veritu neștire
čas priide da ne în al unsprădzele
ustrašit⁵ uk⁵sneniju. čas s³ nu se tēmă
de pestělă.

Codicele Gh. Cardaș (p. 454)

Aște v⁵ edinenasete : De va veni la un-
čas priide da ne sprădzēle čas s³
ūstrāšit⁵se uk⁵snenie. nu se spare c-au
pestil⁵.

Se observă că în cele două versiuni românești un același cuvânt slav e tradus prin cuvinte omonime, dar cu respectarea sensului din original. Astfel, expresia *da ne ustrašit⁵* e tradusă „să nu se tēmă” în versiunea din *Codex Sturdzanus* și „să nu se spare” în *Codicele Gh. Cardaș*. De asemenea, sl. *uk⁵snenije* „întîrziere” s-a tradus printr-un substantiv „pestělă” „întîrziere” în manuscrisul lui popa Grigore din Măhaci și printr-o propoziție: „au pestit⁵” „au întîrziat”, „au zăbovit”, în versiunea Gh. Cardaș. Ambele cuvinte, *pestělă* și *pestit⁵*, au la bază un același verb, probabil de origine maghiară ori greacă, sau prepoziția „peste”⁵.

Alte deosebiri între cele două versiuni apar uneori din cauza locurilor corupte în originalul slav. Aceasta a dus la traduceri diferite și chiar greșite; astfel, *umnit⁵*, care e o deformare din *us⁵mnit⁵* „a se îndoi”, s-a tradus prin „a se spăimânta”, „a se spăria”. Alteori traducerea e corectă, ceea ce însemnează că alternarea s-a produs după ce s-a făcut traducerea. De exemplu :

¹ În textul transcris de popa Grigore: *priidet*, p. 128.

² În textul transcris de popa Grigore: *veritu*, p. 128.

³ Aici se termină textul transcris de popa Grigore. Foaia următoare lipsește (128).

⁴ Vezi aici *Topica*.

⁵ Vezi aici *Limba. Lexicul și Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, p. 610.

Codex Sturdzanus (p. 128)

Aște kto po šesti-
em⁶ čas<e> dos-
tiže ničože da um-
niše (?) ibo ničimže
ottăștevaetse.

S-au neștire după
al șasele čas ajunsu
nime s⁶ nu se spă-
mănte, c⁶ întru ne-
mic⁶ nu se va de-
șerta.

Codicele Gh. Cardaș (p. 454)

Aște kto po șestiem⁶
čase dosteže niktože
da ne usamniše ibo
ničimže ottășteva-
etse.

S⁶ neștine după al
șasele čas ajunsu ne-
mica s⁶ nu se spare,
și amu nemica nu
va fi în deșertu.

Forma corectă din versiunile slavo-ruse este *ne usumnitesja* „să nu vă sfiți”, „să nu vă îndoiti”, așa cum reiese din CZ și din traducerea diaconului Coresi: *eliky po šestom postigoste, ničože sumnitesja*¹ „citi după al șaseleas ceas ați ajuns, nemica să vă sfiți”². În originalul grecesc din colecția P. Migne și în cel al lui Ioan Caleca apare ὁμ'φιβλλέτω, lat. *dubitet*³.

Un alt loc corupt, care a dus la traduceri greșite și la deosebiri între versiuni, se află chiar în fraza următoare, unde, în locul formeii participiale *ukosněvše* „cei care ați întirziat” din CZ și din alte versiuni avem, în versiunea Măhăceană, *usliši* „ascultă”, „aude”, corupt probabil din *ulišiti* „lasă”, așa cum reiese din traducere și cum este atestat în versiunea N. Iorga: *Aște kto ūlišitse* ... (p. 11).

În versiunea din *Codicele Gh. Cardaș*, *ulēnišes* „se lenevea” este tradus greșit „măhnise”. În română, fraza păstrează topica prin *insertiune*.

Codex Sturdzanus (p. 128)

Aște kto *usliši* (?)
<do> devetago
čas<a> da pristq-
piti ničože bojase...

S⁶ se-au neștire după
al noile čas lăsatu
s⁶ să apropie, ne-
mica s⁶ nu se teamă...

Codicele Gh. Cardaș (p. 454)

Aște kto *ulēnišes* (?)
do devetago časa da
pristopit ničože bo-
ja<t>sja...

S⁶ neștine *măhnise*
(?!) până al noale
ceas⁶ s⁶ se apropie
nemica s⁶ nu se
teamă...

Comparând această frază cu cea din versiunile *Zabludov* și *Coresi*, constatăm că s-au omis din ea două propoziții, iar predicatul format cu verbul „a se mîhni” (sl. *univatis*) a ajuns — în versiunea românească din *Codicele Gh. Cardaș* — în prima propoziție a frazei. Iată textul acestei fraze în întregime, după originalul grecesc: *ἔι τίς ὀστέρησεν εἰς τὴν ἐννάτην, προσέειπτο μὴδὲν ἐνδιόξων*⁴. Despre „cei veniți în ceasul al unsprezecelea”, se spune în continuare:

CZ

Elicy že do pervago na desętę ůmedliše
postignuti, ne ůbojitesę ukosnenija, i sęgo
radi ne unyvajte.

CC² (p. 117) și Codicele de la Ieud (p. 187)

Și citi și până (Ieud: *pără*) la al unsprăzea-
ceele ceas⁶ ați pestit⁶ și ajunsel⁶, s⁶ nu
vă teameti c⁶ ce ați pestit⁶ și derept⁶ aceia
s⁶ nu v⁶ mîhniți.

¹ *Poučenie izbranyie na Evangelie*, Zabludov, 1569, p. 165.

² *Carte cu învățătură* 1581, ed. cit., p. 117.

³ P. Migne, *Patrologia...*, vol. 59, col. 721.

⁴ „Dacă cineva a întirziat (a lipsit) pînă la al nouălea ceas, să se apropie fără să se teamă!”. Migne, V. 59, col. 721. E vorba deci de aoristul verbului ὀστέρεω-ω κηέω „être postérieur, venir après, tarder, manquer”. C. Alexandre, *Abregé du dictionnaire grec-français*, Paris, 1886, p. 666.

Alte locuri corupte, omisiuni și erori de traducere din versiunea *Codex Sturdzanus* dovedesc că aceasta este o copie transcrisă de mai multe ori după un original mai vechi. Astfel, s-a alterat prin lecturi greșite cuvântul *ljubočestivii* (*ljučbovstvii bo sji vladika*); traducerea însă e făcută mai de mult, după forma corectă („Că-i buru cinstitoriul despuitoriul”, p. 129). În alte versiuni românești ale acestei omilii traducerea este și mai exactă: „Că iubitoriu și cinstitoriu iaste Dumnezeu”, cum citim în *Cazania a II-a* a lui *Coresi*¹, tradusă după *Cazania de la Zabłudov* (*Ljubopočitatel' est' vladika*)².

În alte locuri, din cauza lecturii greșite și a omisiunii de litere, textul slav a devenit de neînțeles și s-a tradus greșit. De exemplu, *gde ti se poběda?* „unde ți-i abiruiră?” (*Codex Sturdzanus*, p. 133). Din această expresie a dispărut cuvântul *ade* „iadule”. În traducerea românească a rămas din el numai *a*, care s-a unit cu substantivul *biruirea*. Reconstituirea textului propusă de noi se confirmă și prin alte versiuni: *gde ti ade poběda?*³ „unde ți-e iadule, biruirea?” În originalul bizantin e: ποῦ σοῦ ἄδη, τό φίλος; (Migne, *Patrologia graeca*, v. 59, col. 247).

Un caz similar se observă și în expresia: *umoci da* (în loc de *ada*) *sěšedii vs ads* „muinci iadul cela ce au pogoritu în iadu”⁴ (*Codex Sturdzanus*, p. 133).

O altă eroare de lectură din versiunea românească ne confirmă constatarea că textul respectiv este transcris după un alt manuscris, mai vechi. Numai astfel s-a putut citi *acolo* în loc de *aculă* — cum era în textul după care s-a copiat. Astfel, expresia *gde ti, smrti, zelo?* a devenit în versiunea românească din *Codex Sturdzanus* (p. 134): „unde ți-i mortia a c o l o (?)” în loc de *unde ți-i moarte a c u l ũ*” adică *tăriia*, cum a tradus *Coresi*, după *Cazania de la Zabłudov*⁵, care urmează originalul grecesc: ποῦ σοῦ θάνατε τό κένδρον⁶.

Versiunea românească din *Codex Sturdzanus* are unele adăogiri, care nu există nici în versiunea slavă alăturată, nici în cea de la *Zabłudov* și cea a lui *Coresi*, deci nu au existat nici în originalul grecesc din colecția de omilii a patriarhului Ioan Caleca. Față de aceasta însă, versiunea din *Codex Sturdzanus* și cea din *Codicele Gh. Cardas* sînt prescurtate prin omiterea nu numai a unor cuvinte, ci chiar a unor fragmente întregi, așa cum reiese și din fragmentul de mai jos, în care deosebirile sînt subliniate de noi.

¹ *Codicele Gh. Cardas*, p. 117 și *Codicele de la Ieud*, p. 187.

² CZ, p. 73.

³ *Ibidem*.

⁴ *Codicele de la Ieud*, p. 189, CC², p. 119.

⁵ CZ, „... gde ti smerti zalo?” (în *Codex Sturdzanus* și în alte versiuni: *zelo*). „Unde ți-e, moarte, तरीia?” CC², p. 119, *Codicele de la Ieud*, p. 189. E citat din epistola apostolului Pavel către Romani: Zac. 163. Fragmentul se citește ca apostol la slujba de înmormîntare a preoților. Există în Molitvelnicele slavo-carpătice: „... gde ti smerti zalo? Gde ti ade pobeda? Založe smerti grech, silaže greche, zakon” (p. 21) „Unde-ți e moarte acul? Unde-ți e iadule biruirea? Acul morții e păcatul, iar puterea păcatului este legea”.

⁶ P. Migne, *Patrologia* ..., v. 59, col. 724.

CZ (p. 73)	CC ² (p. 118) și Ieud (p. 187)	Codex Sturdzanus (p. 131) după versiunea P. Migne, V. 59, col. 723—724
Trapeza ispoln ¹ est, niktože izydet ² al- čen ³ i <i>flaem³</i> : Vsi nasladitesja:.....	...că masa plină ias- te; nimea să iasă flământu sau lipsit, ce toți să vă in- dulciți:.....	Trapeza gotovago nasladi<ti>se vsi. <i>Tjalec³ upitanie¹</i> . Niktože izide alečen: Vsi nasladitisja:.....
bogatyja blagosty- nja Jako pascha nașa nas ³ radi požresja Hristos ³ . Vsi počer- pěte ot neistoščimago istočnika spasa i boga i vozveselitesja. Vkusite i vidite jako blag ³ gospod ³ Bog ³ Gospod ³ i javisja nam ³ . Niktože da plačetsja o niščete. Javi bo sja obščee carstvie	aceștii bogăție dulce Că Paștile noastre, pentru noi se junghe Hristos. Toți să im- pleți den nescăzutul ³ și nedeșertatul ³ izvor ce iaste Dumnezeu, ispășitorul nostru. Veseliți-vă și gustați și să știți că e dulce Dumnezeu. Că Dom- nul Dumnezeu ivise noao. Nimea să nu se plîngă de <i>mese- rătate</i> ... că se arată impărăție depreună ³ bogat- stveb lagosti
		Niktože ridae niš- tote Iavi bo sja carstvie
		Nime să nu plîngă de <i>meseritate</i> astăzi. Ivitu-se-om de pre- ură mprăția.....

Versiunea N. Iorga (*Niktože rydaet³ ništo² javi bo se nam obščee carstvo...* „Nime să nu să plîngă de meseritate astăzi...”), versiunea din *Codex Sturdzanus* și cea din *Codicele Gh. Cardaș* sînt deci deosebite de versiunea *Coresi* — *Ieud* prin limbă, prin redactare, prin omisiunile și adaosurile existente. Chiar atunci cînd în textul slav al acestor versiuni se află un același cuvînt, traducerea lui în românește diferă adeseori de la o versiune la alta. Astfel, cuvîntul *ništo* „sărac” este tradus prin „mișei” în versiunea *Sturdzanus* și *Gh. Cardaș* și prin „measer” în versiunea *Ieud* și *Coresi*. *Drug³ so drugom³* este tradus prin „soț cu soț” și prin „unul cu altul”; verbul *likovstvoovati se* „a se veseli”, „a sărbători”, „a petrece” este tradus prin „a prăznui”, iar în versiunea *Sturdzanus* prin „a înceta” adică „a se strînge mai mulți în ceată pentru a petrece”. *A înceta* se pare că e un verb format de traducător de la substantivul *ceată*⁴. Poate să fie și o simplă traducere a verbului slavo-sîrb: *sočetati se*. Deosebiri de traducere sînt și între versiunea *Coresi* și *Ieud*. De exemplu, *vozdrăžnici* „cei care se stăpînesc, se abțin” e tradus prin „ceea ce s-au ținut” în versiunile *Sturdzanus* și *Gh. Cardaș*, prin „neîndurătorii” la *Coresi* și prin „scumpii” în versiunea *Ieud*. De asemenea, frazele cu aceste deosebiri de traduceri prezintă, în *Codex Sturdzanus* și *Codicele Gh. Cardaș*, o omisiune (subl. de noi — P.O.):

¹, ² După colecția P. Migne: v. 59, col. 724. În versiunea I. Caleca, lipsește.

³ În *Codicele de la Ieud*: *invis* — și *depreur* (p. 187).

⁴ B.P. Hasdeu, *Cuvenle den bătrâni*, II.

CZ (73)

I prosvetitjsja i pervii
i srednii i poslédnii
usi kupno mzdú vos-
priimite. Bogatii i
ništii drugú s^z dru-
gom likujite. Voz-
devánicy i neradi vii,
den^z sij počítite.

CC² (p. 118)
și Ieud (p. 187 r)

Și cea de întâi și cea
de mijloc și cea de
apoi, toți împreună
plată să primiți
(Ieud: să luați) bo-
gații și measerii,
unul^z (Ieud: urul^z)
cu alaltă să prăznuiți,
neîndurătorii (Ieud:
scumpii) și leaneșii
ziua aceasta să o
cinstiți!

Codex Sturdzanus (p. 130—135)
și Codicele Gh. Cardaș

I pravii.....
i vtorii mǎzdǎ pri-
mǐte bogatii i ništii
drugú s^z drugom li-
koet vsedrǎnici i lǐ-
nivi dǎf^z počitetsja.

Și cea de întâi ... și
ai doii plată s^z luați,
bogații și mișeti s^z la-
tați, cea ce să au
firut și lǐnșii și dzua
cistiți.

Omilia din versiunile *Sturdzanus*, *N. Iorga* și *Cardaș* este prescurtată. S-au redus unele repetări și explicații, simplificându-se astfel textul respectiv. Totuși nu s-a renunțat la frazele de efect, impresionante, la întrebări, la frazele scurte etc., care apropiuau textul scris de stilul oral. Faptul dovedește, credem, citirea sau rostirea frecventă a omiliei, marea ei circulație.

Astfel, de pildă, spre sfârșitul acestei omilii, după o serie de propoziții care încep cu cuvântul „amărise...”, urmează fragmentul final, în care, prin contrast cu fragmentul precedent, se arată importanța și bucuria învierii. Propozițiile nu sînt însă amplificate și încep cu „Învise Hristos”... „Înviatu-au Hristos”. Totuși în această parte a omiliei se constată o și mai mare deosebire între versiunile citate, și, în primul rînd, între versiunea *Coresi—Ieud*, pe de o parte, și *Sturdzanus—Cardaș*, pe de altă parte. Primele două versiuni reproduc fidel originalul. Ultimele două au altă redactare față de original și chiar una față de cealaltă:

Codex Sturdzanus (134—135)

...Vǝskrese Hristos
i ti nizložen byst.
Vǝskrese Hristos i
pa<do>șǝ bǝsové.

Vǝskrese Hristos i
život. živi i raduj-
șǝ aggelii. Vǝskrese
Hristos i mrtvec^z ni
edin^z vǝ grobe. Hris-
tos bo<g> vǝsta
ot mrtvi<ch> na-
četok^z umeršim
byst. Tomu slava i
dǝžava vǝ vǝki.
Amin.

Învise Dumnezeu și
tu pogoritu fuseși și
învise Dumnezeu și
căzură dracii.

Învise Dumnezeu și
viața vie și se bucu-
rară îngerii; învise
Dumnezeu nece unu
mortu nu-i în groapă.
Dumnezeu învise de
întru morți, înce-
pătura morților fu;
aceluia-i firut^z și
slava în vǝcu ade-
vǝru.

Codicele Gh. Cardaș (p. 458)

Vǝskrese Hristos i ti
nizložen byst. Vǝs-
krese Hristos i pa-
doșǝ bǝsové.

Vǝskrese Hristos i
žiznǝ živet.....
Vǝskrese Hristos i
mrtvec ni edin^z vǝ
grobe. Hristos^z bo
ot smrtvich vǝsta
Načetok umeršem
byst. Tomu slava i
dǝžava vǝ vǝki vǝ-
kom, amin.

Învise-au Dumnezeu
și tu pogoritu fuseși
și învise Dumnezeu
și căzură Dracii.

Învise Dumnezeu și
în viața veștaște...
Învise-au Hristos și
morții nice unul în
groapă. Hristos amu
din morți sculă se.
Începătorii morților
fu. Aceluia e mǝria
și ținerea în vǝcul de
vǝcu, adevaratu’.

Observăm că din versiunea *Gh. Cardaș* lipsește propoziția „și se bucurară îngerii”. Tot în această versiune cuvântul *bo<g>* a fost confundat, probabil, cu conjuncția cauzală *bo*, tradusă prin *amu* (<lat. *ad modo*) „căci”, „fiindcă”

(în sec. al XVI-lea ea avea acest sens cauzal). Sensul conjuncției se confirmă și prin versiunea Gh. Cardaș, pentru că în slavă îi corespunde conjuncția cauzală *bo*. Confuzia între *bogъ* și *bo* s-a făcut ușor pentru că *g* din cuvântul *bogъ* a fost, probabil, scris deasupra.

Lucrurile s-au putut petrece însă și invers: în originalul slav va fi fost tot conjuncția *bo* „căci”, la care vreun copist a adăugat *-gъ* (*bogъ* „Dumnezeu”). Această schimbare s-a putut petrece în originalul slav înainte de a se fi tradus în românește. De aceea, în textul românesc al versiunii bilingve păstrate în *Codex Sturdzanus* nu există conjuncția *amu*, iar subiectul propoziției e *Dumnezeu*, iar nu *Hristos*, ca în celelalte versiuni: „Dumnezeu învise de intru morți”; în versiunea Gh. Cardaș: „Hristos amu din morți sculă-se”. Contextul ne permite să atribuim aici conjuncției *amu* și o valoare concluzivă „deci”, „așadar”. Domină însă valoarea cauzală, determinată și de conjuncția *bo* din originalul slav, care nu are valoare concluzivă, ci numai cauzală: gr. *γάρ*, lat. *enim* „căci”, „fiindcă”¹.

Se constată că în originalul bizantin și în vechile versiuni latine nu există nici conjuncția cauzală: *γάρ*, nici *θεός* „Dumnezeu”, ci *Χριστός νεκρῶν ἀναστās* „Hristos a înviat din morți”. Aceasta înseamnă că schimbările au survenit în versiunile slave cu prilejul traducerilor și transcrierilor.

*

Analiza filologică a textelor duce în același timp la concluzia că limba în care e scrisă versiunea din *Codex Sturdzanus* a Omiliei pentru *Dumineca Paștelui* este mai arhaică, mai sintetică decât limba versiunii păstrate în *Codicele Gh. Cardaș*. Astfel, în versiunea *Sturdzanus* complementul direct în acuzativ se exprimă fără prepoziția *pe* sau *pre*, așa cum apare acest morfem în alte versiuni ale acestei omilii („*Despuioriul primește ceta de întâi ca și ceta de a p o i...*”, în loc de „*Dumnezeu primește pre (pe) cel de întâi ca și pre (pe) cel de apoi...*”).

Constatăm, de asemenea, că limba versiunii păstrate în *Codex Sturdzanus* conține, în ceea ce privește fonetica, lexicul și semnificațiile cuvintelor, o serie de particularități dialectale nordice, cum ar fi rotacismul, *ǣ* pentru *j*, *dz* pentru *z*. De asemenea, *peanigi* „bani”, *învisă* „învie” (perf. s.). Apoi — așa cum vom arăta în continuare — frecvența arhaismelor este și ea mai mare în limba versiunii *Sturdzanus* decât în versiunea *Cardaș* și alte versiuni slavo-române și române de mai târziu.

În ceea ce privește conținutul în sine, și chiar traducerea, fragmentul păstrat în *Codex Sturdzanus* este identic cu cel din *Codicele Gh. Cardaș*.

Concluzia noastră este că ambele versiuni sînt copii mai târzii ale unei aceleiași traduceri cu rotacism, făcute din slavă, în fostul dialect românesc de nord, pe la începutul secolului al XVI-lea, sau poate chiar spre sfîrșitul secolului al XV-lea. Vechea traducere se păstrează fragmentar în copia din *Codex Sturdzanus*. După această veche traducere maramureșeană s-a făcut,

¹ Fr. Miclosich, *Lexicon palaeoslovenico graeco-latinum*, Vindobona, 1862—1865, p. 34.

² P. Migne, *Patrologia ...*, v. 59.

în secolul al XVI-lea, o adaptare la graiul din sudul Ardealului. O copie a acestei adaptări se păstrează în *Codicele Gh. Cardaş*, dar tot fragmentar, cu unele omisiuni și cu diferite cazuri de *corruptella*.

1. b. Versiunile slavo-române amplificate: N. Iorga și Praga (Gaster)

Textul *Omiliei pentru Duminică Paștelui* a ajuns să fie considerat biblic. Ideile din textul acestei omilii s-au interpretat ca niște versete biblice. Faptul a dus la crearea unei versiuni amplificate în care textul omiliei originale se păstrează integral, dar fiind intercalat între comentarii, aidoma unor versete biblice. O astfel de omilie amplificată este cunoscută din două manuscrise bilingve slavo-române. Unul (complet), din arhiva P.I. Șafaric, se păstrează la Praga. La noi, a fost semnalat de Gr. Tocilescu într-o comunicare către M. Gaster, care a publicat numai o parte din textul românesc, în vol. I al *Chrestomatiei* sale din 1891 (p. 178—182). Altul a fost semnalat de N. Iorga, care, la începutul secolului al XX-lea, a publicat în fotocopie câteva file din acest manuscris descoperit în Transilvania. Manuscrisul conține fragmente din aceeași *Omilie pentru Duminică Paștelui*, într-o versiune slavo-română identică cu cea păstrată la Praga și publicată parțial de M. Gaster. Până în prezent identitatea acestor texte nu a fost cunoscută de nimeni, nici chiar de N. Iorga, care și-a anunțat descoperirea la câteva decenii după apariția *Chrestomatiei* lui M. Gaster¹.

Chiar dacă vom analiza numai textul românesc publicat de M. Gaster, vom constata că versiunea păstrată la Praga e mai dezvoltată și provine din regiunea de nord a Moldovei. Astfel, vom găsi în limba acestei versiuni o serie de moldovenisme și arhaisme care lipsesc din versiunea descoperită de N. Iorga în Transilvania. Este vorba, probabil, de o traducere mai veche, iar ceea ce s-a păstrat nu reprezintă decât niște copii în care au rămas și arhaisme fonetice, cum ar fi grupul *en* neevoluat la *în* (de exemplu, *mente*), fenomen destul de frecvent.

Unele inovații sau explicații intervenite în textul omiliei dovedesc că aceste versiuni amplificate sînt mai tîrzii decît cele păstrate în *Codex Sturdzanus* și *Codicele Gh. Cardaş*. Astfel, de exemplu, în versiunea *Praga—Gaster* se spune pleonastic: „... *să nu să spae pentru căci* au pestit de s-au întrîdzia t“. La p. 181 a aceleiași omilii se spune numai: „... *pentru căci* au întrîdzia t“, iar în versiunea N. Iorga: „*să nu să spae pentru că* au pestit de s-au zăbăvit...“ (f.v.). Considerăm că exprimarea interpretativă de *s-au întrîdzia t* din versiunea *Praga—Gaster* și chiar de *s-au zăbăvit* din versiunea N. Iorga nu putea să apară decît după ce a a *pesti* și-a pierdut sensul și nu se mai știa că înseamnă „a întrîzia“, „a zăbovi“.

¹ N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească, sec. XV-lea—XVI-lea*. „Analele Academiei Române“, t. XXVIII, Memoriile Secției literare, București, 1906 și extras.

Versiunea *N. Iorga* păstrează însă un aspect mai arhaic și mai regional. Se spune, de exemplu, *a grăi*, pe când în versiunea *Praga—Gaster* apare *a răspunde*.

Că acesta cuvintu grăiaște de proroci de Moisi și de Ilie proroc și de Enoh și iar răspunde că... (Versiunea *Praga—Gaster*)

Că acesta cuvintu grăiaște de Moisi proroc și de Ilie proroc și de Enoh. Și iarăși grăiaște că... (Versiunea *N. Iorga*)

Versiunile *N. Iorga—Praga—Gaster* sînt totuși identice în ceea ce privește textul vechii omilii precum și comentariul, amplificarea. (De exemplu, „...și începe a plînge către Dumnedzeu și să ispovedescu către duhovnici și fac milostenii. Deci Dumnedzau primêste către sfinția sa. Aceștia simtu cei din al XI-lea čas ce dzice să nu să apropie să nu să spae...”¹. De asemenea, ambele versiuni păstrează expresii și forme vechi. Astfel, prin expresia „masa iaste gata” se înțelege în ambele versiuni că trebuie să ne pregătim a primi sfînta anafură, adică „să ne cuminecăm” (< lat. *communicare*), „să ne împărtășim”; se mai întâlnește frecvent forma *ai* în loc de *ani*².

Aceeași identitate între versiuni prezintă și lexicul, în care se păstrează arhaisme, ca *miserătate* (< lat. *miseritatem*). În ambele versiuni se spune atît a se plînge, cît și a se tînguî : „Nime să nu se tînguîască de meserătate că s-au arătat împărăția cerului... Și nime să nu se plîngă de meserătate...”³. De asemenea, se spune *meser* (< lat. *miser*), iar nu *sărac*, care e un cuvînt slav. *Meser* sau *measer* apăreau frecvent în limba română veche. Abia mai tîrziu s-a impus *sărac*, chiar în detrimentul lui *mișel* (< lat. *misellum*)⁴. De exemplu, „...Venîți bogății și meserii...” sau „...Venîți soț cu soț...” (< lat. *socius* „prieten”).

Ioan Hrisostom nu e denumit ca în slavă *Zlataust*, ci *Ioan cel cu roștul de aur* (< lat. *rostrum* „gură”) ⁵.

Se folosesc, deci, elemente vechi latine, care mai tîrziu au dispărut din limba română. Un astfel de element este și *despuitoriul*, *stăpînitoriul*, *Atotputernicul* (calc după lat. *omnipotens*. sl. morav *vssemog*) din versiunea *Praga—Gaster*⁶, înlocuit cu *Dumnedzeu* în versiunea *N. Iorga*⁷. Cuvîntul *sărăcuste* înseamnă „parastase”, iar *învisă* înseamnă „învie” (perf. simplu): „...dacă învisă, au mărșă la iad” sau : „Învisă Hristos și căzură dracii”. Această propoziție există numai în originalul grecesc atribuit lui Ioan Zlataust. Din versiunea grecească a lui Caleca lipsește.

În versiunea *N. Iorga* întîlnim și slavonisme, ca *divuri* „minunății” sau *ocină* „moșie”, ca de exemplu, în propoziția următoare, neidentificată în vechea traducere maramureșană din *Codex Sturdzanus* : „...și sufletului împreunare cu îngerii în ocina împărăției cerului”⁸. În versiunea *Praga—Gaster*

¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 106, f. I, dreapta ; M. Gaster, *op. cit.*, p. 181.

² M. Gaster, *op. cit.*, p. 181.

³ N. Iorga, *op. cit.*, f. IV b și M. Gaster, *op. cit.*, p. 182.

⁴ O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Buc., 1961, p. 316 și 360.

⁵ M. Gaster, *op. cit.*, p. 179 u.

⁶ *Ibidem*, p. 181.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 106.

⁸ *Ibidem*, f. VII.

se folosesc și alte slavonisme, ca *pravednic* „drept“ („...iară atunci înviseră toți pravednicii.“, adică „...înviară toți dreptii.“). Traducătorul a folosit și unele *moravisme* semantice, de exemplu, *se sculă* în loc de „învie“, ca în vechiul dialect de nord: „Hristos se sculă din morți și fu începutură morților¹. A se scula are sensul de „a învia“ ca slav: *morav vstati* „a se scula“, „a învia“ și *vstanie* „înviere“, „sculare“. De asemenea, se spune *pénig* „ban“ (< germ. *phening*), care s-a răspândit din slava moravă în dialectul român de nord și în vechile texte din această regiune. E atestat și în *Codicele de la Ieud*. *Cocon* înseamnă „tînăr“, ca și în alte texte vechi.

Unele slavonisme s-au păstrat în ambele versiuni cu sensul lor vechi, iar nu cu cel schimbat, de mai târziu. Astfel, *strădanie* avea vechiul sens de „chin“, „pătimire“, ca slav. *stradati* „a suferi:“ „... Cei drepti înviseră și vădzură strădană și învierea...“; *a face* are sensul de „a îndeplini o poruncă“, sau de „a aplica“, „a practica o învățătură“: „... să margă toți creștinii carii vor face învățăturile sale“² (adică „vor respecta, vor aplica învățăturile sale“). Aici *a face* este, probabil, un calc după slav. *tvoriti, dělati, robiti, spraviti*, „a face“, „a lucra“. Cuvîntul *rod* înseamnă „neam“, „seminție“, iar *muncă* — „chin“: „Și scoase pre Adam din munci și pre tot rodul omenesc“³.

Observăm folosirea morfemului *pre* la acuzativ: *pre Adam... pre rodul omenesc...* Ponderea lui *pre*, ca și a altor arhaisme, ne face să credem că manuscrisul de la Praga este o copie, de pe la 1661, a unei traduceri mai vechi, care s-a păstrat și în versiunea N. Iorga, într-o copie mai veche. De aceea, păstrează și câteva forme vechi, ca cele de imperativ în *-reți* (*nu zavistuireți*) sau forme de trecut mai rare, ca *era mersî* (după sl. *běcho chodili* „merseseră“, cu valoare de m.m. ca perf.), ori *sântu greșiți*, cu sensul de „au greșit“ (cf. slav. *oni sōto grěšili*), deci cu valoare de perfect compus. Față de versiunile Sturdzanus — Gh. Cardaș, această traducere pare să fie mai tîrzie. Nu are nici urmă de rotacism și nici arhaisme deosebit de rare. Textul slav este același, cu excepția moravismelor și a cazurilor corupte și deformate. Iată câteva elemente, pe care le comparăm cu versiunea Sturdzanus — Gh. Cardaș. Menționăm că lectura textului din versiunea N. Iorga am făcut-o pe fotocopii, pentru că marele istoric nu ne arată precis unde a găsit aceste file și unde anume se păstrează ele. Menționăm de asemenea că textul slav nu a interesat din nici un punct de vedere nici pe N. Iorga, nici pe M. Gaster.

Cele două traduceri se deosebesc între ele mai ales prin lexic și prin topica propozițiilor:

Codex Sturdzanus (p. 129)

Despuetoriul primește cea de întîi ca și cea de apoi în blînzeste cea ce au venit în al unsprădzecelea ceas ca și cea ce au lucrat di întîia.

Versiunea N. Iorga (f. I, p. 106)

Versiunea Praga (Gaster) (p. 181)

Dumnezeu primește pre cel de apoi și pre cea ce s-au nevoit dintîi. Deci *mingîie* pre cea din al XI-lea ceas și pre cea ce s-au nevoit din ceasul dintîie.

¹ M. Gaster, *op. cit.*, p. 182.

² M. Gaster, *op. cit.*, p. 181.

³ *Ibidem*, p. 182.

Versiunea *N. Iorga* păstrează în prima frază topica propozițiilor din originalul slav: „...*Vladiko, prīmēte paslēdnego, jakože i prāvago*...”

În fraza a doua s-a tradus diferit un același verb din slavă: *utešati*. Astfel, în versiunea *N. Iorga* și *Praga—Gaster*, verbul a fost tradus mai exact, prin *a mîngîia*, iar în versiunea *Sturdzanus* prin *a îmblînzii*. Chiar textul original slav din versiunea *N. Iorga* prezintă unele deosebiri. Verbul e la pers. a III-a sing.: *utešaet* „mîngîie”, așa cum apare în ambele traduceri, deși în versiunea *Sturdzanus* aceeași verb e la pers. a II-a pl.: *utešajte*. Moravismul *godina „oră”* s-a înlocuit în versiunea *N. Iorga* cu *ceas*:

Codex Sturdzanus (p. 129)

...utešajte iže v^z edina nadesetee godino
jakože dēlavšago ot prāvago časa...

Versiunea *N. Iorga* (f. I, dreapta)

...utešaet iže edin na desete č a s. Jakože
dēlavšago ot prāvago časa...

Pasajul citat mai jos, din versiunea *N. Iorga*, nu există în celelalte versiuni cunoscute pînă în prezent:

„...și încep a plînge către Dumnedzeu și să ispovedescu către duhovnici și fac milostenii. Deci Dumnedzeu priimește către sfinția sa. Aceste (sic) sîntu cei din nal unsprezecelea ceas ce dzice să vie, să să apropie să nu să spae...”

Aceasta confirmă părerea că versiunea *Iorga* este o amplificare mai tirzie, pentru că nu găsim astfel de fraze nici în originalul bizantin. Pe temeiul unor expresii ca, de exemplu, *cu fața la pămînt* etc. deducem că în versiunea *N. Iorga* erau și alte amplificări.

Fraza: „*Telecъ upitanyi niktože izydet alčensъ*”, este tradusă în versiunea *N. Iorga* (p. III b) „*Vișelul iaste hrănit. Nime să nu iasă flămînd*”, iar în versiunea *Sturdzanus* — „*Vișelul grasu. Nime să nu iasă flămîndu*”.

Bogatstvo blagosti s-a tradus textual în versiunea de nord păstrată în *Codex Sturdzanus*, și anume, prin *burătatea burătăției*, iar în versiunea *N. Iorga* prin *anafură* (p. III b). Toate versiunile traduc slav. *ništota* „sărăcie”, „mizerie” prin *meserătate* (< lat. *meseritatem*), element de origine latină atestat în limba română veche destul de rar: *Niktože rydaet ot ništoty* „nime să nu să plîngă de *meserătate*...”¹, adică de „sărăcie”, de „mizerie”. Cu acest sens e folosit *meserătate* și de Coresi².

Textul slav prezintă mici deosebiri față de versiunea rotacizantă și versiunea *Gh. Cardaș*. Remarcabile sînt formele păstrate corect în versiunea *N. Iorga*, precum și unele sinonime, pe care le subliniem în citatele următoare:

Codex Sturdzanus (p. 127)

Ašte kto pe šestiem čas<e> dostiže ničtože
da ūmnitsę ibo ničimže otgševaetsę.

Versiunea *N. Iorga* (f. III, p. 11)

Ašte kto po šestiem čase priidet ničtože da
ușmnnitsę ibo ničimže da otgševaetsę.

¹ În *Codex Sturdzanus* e incorect: *ridae ništete* (p. 131).

² Îndeosebi tot în *Cazanii*: CC¹, 129, 133; CC², 44, 237. O. Densusianu, *op. cit.*, p. 360.

Sau, în locul formei verbale corupte, *Aște kto uslišit do...*¹ ori *aște kto ulënišes do...*², în versiunea N. Iorga (f. III b) avem forma corectă: *Aște kto ūlišitš do...*

În versiunea N. Iorga (p. III a) și în *Codex Sturdzanus* (p. 127) se spune: *da priimet dnes...* „să primească astăzi”, iar în versiunea Gh. Cardaș — *da priimet nyně...* „să primească acum”.

Traducerea în limba română din versiunea N. Iorga prezintă pe alocuri apropiere mai mari cu versiunea din *Codicele Gh. Cardaș*, nu numai prin lipsa rotacismului, dar și prin identități de topică, lexic, expresii etc. Iată câteva exemple, cu sublinierea necesară:

Codex Sturdzanus (p. 128)	Codicele Gh. Cardaș (p. 454)	Versiunea Praga (Gaster) (p. 180) Versiunea N. Iorga (f. III a)
Să au neștire de întiea čas lucratu ³ să ia astidzi plăți dereapti.	Să neștine de întâiul čas au lucratu de ⁴ să primească acmu ⁶ dreptul, datoriul.	Iară de s-au nevoit niștine de s-au postit ⁵ din časul dintăe (Gaster: dintăiu) el ca să ia astădzi ⁷ plăta dreaptă. Praga: Iară de s-au întrădziat.
S-au neștire după al treile čas veritu să blagodareasci și să prăznescă (sic) ⁸ .	Să neștine după al treile čas au venitu să mulțumeasci și praznuiască ⁹ .	Că de au venit niștine după al treile čas bine se mulțumasci și să prasnuiasci ¹⁰ (f. VII b).
S-au neștire după al șasele čas ajunsu, nime să nu se spăminte că într-o nemici nu se va deșerta ¹² .	Să neștine după al șasele čas au ajuns nemica să nu să spare. Și amu nemica nu va fi în deșertu ¹⁵ .	Iară cine au sosii ¹¹ după al șasele čas nemici să nu să îndoiasci că nu-i va fi întru deșertu ¹⁴ .
Să se-au neștire după al noile čas lăsatu ¹⁶ să să apropie, nemica să nu se teamă (p. 129).	Să neștire măhnise ¹⁸ (?) pîni la al noale ceas, să se apropie nemici să nu se teamă; de va veni la unsprădzcele čas să nu se spare c-au pestit.	Iară neștine de s-au zăbăvit ¹⁷ pîni al noale čas să vie și să se apropie și nemici să nu se teamă.
Să au veritu neștire în al unsprădzcele čas să nu se temă de pesteali.		Iară de au venit niștine în nal unsprădzcelă čas (Praga: nemici) să nu să spae pentru că ce s-au zăbăvit. (Praga: căci au întârziat).
(Și în alt loc: Praga: nemici să nu se spae pentru căci au pestit, de s-au întârziat.)		

¹ *Codex Sturdzanus*, p. 128.

² *Codicele Gh. Cardaș*, p. 454.

³, ⁴, ⁵ În slavă: *delal est* „a lucrat”. S-au postit e o traducere interpretativă, în sens teologic.

⁶, ⁷ În slavă: *dnes*, iar în versiunea din *Codicele Gh. Cardaș*: *nyně*.

⁸, ⁹, ¹⁰ În slavă: *blagodare da praznuet*.

¹¹ Deosebirea de traducere se explică și prin aceea că în textul slav avem: *dostiže*, în primele două versiuni, iar în versiunea N. Iorga: *priide*.

¹², ¹³, ¹⁴ În slavă: *otšestvaetse*.

¹⁵, ¹⁶, ¹⁷ În slavă forma corectă e *ulišit* — păstrată în versiunea N. Iorga — și nu formele corupte din celelalte versiuni: *uslyšit* și *ulëšišes* (?).

Deși din versiunea *N. Iorga* ni s-a păstrat destul de puțin, totuși compararea acestor fragmente cu cele din versiunile *Sturdzanus* și *Gh. Cardaș* ne arată că versiunea *Iorga* — *Gaster* reprezintă o traducere nouă mai târzie, cu o limbă mai modernă în care *să* condițional a fost înlocuit cu *de*, *blagodari* cu *mulțumi*, *pesteala* sau *au pestit* cu *au zăbovit* etc.

Chiar topica e alta în versiunea *N. Iorga* și în cea de la *Praga*. Este o topică modernă, proprie limbii românești. Astfel, în loc de „*Să au neștire după al șasele čas ajunsu*” se spune fără nici o urmă de inserțiune: „*Iară cine au sosit după al șaselea čas...*”

Aceasta ne conduce — spre deosebire de părerea lui *N. Iorga* — nu la cea mai veche traducere a acestor omilii¹, ci la textele mai târzii din secolul al XVII-lea, cu o limbă destul de apropiată de cea în care s-au tradus *Învățăturile lui Neagoe* de către un cărturar încă neidentificat (poate Udriște Năsturel).

Traducătorul versiunilor *N. Iorga* și *Praga* — *Gaster* a amplificat textul cu părți neidentificate în vechea formă a originalului bizantino-slav al acestei *Omilii pentru Dumineca Paștelui*. Iată un exemplu:

„...*În grăiaște de Moisi proroc și de Iliia proroc și de Enoh. Și iarăș grăiaște că unii începu din tinerețe a fac<e>...*”

Sau:

„...*Și sufletului împreunare cu ingerii în ocina împărăției cerului...*”

Versiunile *N. Iorga* și *Praga* — *Gaster* prezintă apropieri mai mari de versiunea *Gh. Cardaș* decât în textul rotacizant din *Codex Sturdzanus*, în care se spune, de exemplu: *nu se va deșerta, să nu se teamă* etc., pe când în celelalte două versiuni se spune: *nu va fi în deșert, să nu se spore sau spae*. Apropierea dintre versiunea *Gh. Cardaș* și *N. Iorga* — *Gaster* se explică în primul rând geografic, fiind scrise amândouă în dialectul de sud al limbii noastre vechi.

Cît despre traducerea textului slav din versiunile *N. Iorga* și *Praga* — *Gaster*, aceasta se deosebește de cea din *Codicele Gh. Cardaș* și *Codex Sturdzanus*. Limba din versiunea *N. Iorga* și *Praga* — *Gaster* are expresivitate și oralitate mai ales în partea ce cuprinde comentarii și amplificări și care, de fapt, este contopită cu textul vechii cazanii:

„*Masa iaste gata să vă îndulciți toț, să fiți curaț să luaț toț svînta nasfură că vițelul iaste hrănit și gras, nime să nu fie flămîndu. Aicea nu grăiaște de vițel de vacă, ce grăiaște... de svînta cumenecătură...*”²

Astfel, prin aceste explicații și amplificări, s-a ajuns la o versiune cu totul nouă a vechii *Omilii pentru Dumineca Paștelui*. De aceea, considerăm că astfel de texte nu trebuie omise la elaborarea tratatului privind dezvoltarea limbii noastre literare și cultura românească veche.

¹ *N. Iorga*, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească sec. XV-lea—XVI-lea* în „*Analele Academiei Române*”, t. XXVIII, *Memoriile Secției literare*, București, 1906, p. 9 u.

² *M. Gaster*, *op. cit.*, p. 181.

2. Cazania pentru înviere în versiunile românești Coresi, Codicele de la Ieud, Todorescu și Marțian

Independent de cele două traduceri amintite, care se păstrează în patru versiuni bilingve, s-a mai făcut o altă traducere, păstrată în *Codicele de la Ieud* și în *Cazania a II-a a lui Coresi*. Traducerea din *Cazania lui Coresi* este mai dezvoltată, așa cum reiese atât din partea finală, citată mai sus, cât și din următoarele fragmente, reproduse paralel cu originalul grecesc al lui Ioan Caleca și Migne.

P. Migne (v. 59, p. 724)
Cod. grec 500 (p. 245)

CZ (p. 73 v.)

CC² (p. 119) și Ieud (p. 189)

Ἀνέστη Χριστός, καὶ σὺ καταβέβησαι. Ἀνέστη Χριστός, καὶ πέτωκασι δαίμονες. Ἀνέστη Χριστός, καὶ χαίρουσιν ἄγγελοι. Ἀνέστη Χριστός καὶ ζωὴ

Ἀνέστη Χριστός, καὶ κατάρσας ἐρρύσθημεν. Ἀνέστη Χριστός καὶ ἡμεῖς συνανέστημεν. Ἀνέστη Χριστός καὶ ἡμεῖς ἐζωόθημεν Χριστός ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο. Ἀδὲν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν.

Voshrese Hristosъ; ty že niz-veržesja. Voshrese Hristosъ i radujutsja aggeli. Voshrese Hristosъ i padoša bēsove. Voshrese Hristosъ i život prebyvaetъ. Voshrese Hristosъ i mertvii sovozdvigošasja. Voshrese Hristosъ i otъ tļa izbavihomъsja. Voshrese Hristosъ i otъ kletvy izbychomъ. Voshrese Hristosъ i my oživihomъ sja. Voshrese Hristosъ i my sъ nimъ voskresniechomъ. Hristosъ ot mertvychъ voshrese načatokъ umeršymъ bystъ. Tomu slava i deržava, i poklonenie i velelepie nyne i prisnu i vo veki vekomъ. Aminъ.

Învise Hristosъ, iară tu te supuseș¹. Învise Hristosъ și se bucurară îngerii². Învise Hristosъ și căzură dracii³ Învise Hristosъ și morții sloboziră-se. Învise Hristosъ, și den putrejun⁴ slobozimu-ne. Învise Hristosъ și den blestem dezlegatu-ne-amъ. Învise Hristosъ și noi încă înviem-ne... Învise Hristosъ și noi cu nusu⁵ învisemъ. Învise Hristosъ den morte, începătoriu morților fu că a lui e slava și ținerea⁶ și cinstea și frământea ceaia marea acum și purură...

Observăm că din traducerea lui Coresi și din cea păstrată în *Codicele de la Ieud* lipsește propoziția „Învie Hristos și viața trăește”, care există atât în originalul grecesc, cât și în *Codex Sturdezanus*, *Codicele Gh. Cardaș* și în alte versiuni. Din versiunea Ieud s-au mai omis unele repetări care aveau rostul să adîncească ideea. Ex.:

CZ (p. 71)

CC² (p. 115)

Ieud (p. 183 v.)

V sii denъ sovozdvize nasъ. Hs. poverženych grechom. V sii denъ soživii nas umrastvlenychъ pregrešenmi. V sii denъ rai otveržesja...

Într-această zi rădică pre noi Hristosъ, carei eramъ aruncați în păcate. Într-această zi învia pre noi carei eramъ morți în păcate. Într-această zi raiulъ deschise.

Într-această zi rădică pre noi Hs. cari eram aruncați în păcate Într-această zi raiul deschise..

¹ *Codicele de la Ieud*, 5032, p. 189: căzuși.

² *Ibidem*: iar îngerii se bucurară.

³ „A înviat Hristos și au căzut demonii”. În versiunile slave fraza aceasta se află după următoarea.

⁴ *Ibidem*: putrejiure.

⁵ *Ibidem*: și noi cu nusul visem.

⁶ *Ibidem*: ținerea.

(p. 72 v.)	(p. 117)	(p. 186 v.)
... sii denŭ i svetlii prazdnikŭ vospoŭte i ŭdivitesja i poŭtite. Postitesja...	... într-această zi luminată de praznic, toți să cîntați și să vă mirați și să cinstiți. Cine sê-u postit...	... într-această zi lumirată de praznic. Și cire sê-u postit.

(p. 72 r.)	(p. 117)	(p. 186 v.)
... Velii gospodŭ, i velitiju ego nêstŭ konca. Velii gospodŭ i velija krepostŭ ego.	... Mare e Domnul și măriei lui nu e sfârșenie. Mare e Domnul și mare e tăriia lui	... Mare e Domnul și..... tăriia lui.

(p. 73 v.)	(p. 118)	(p. 188)
... ŭčenikomŭ svojmŭ i apos- tolom, mirŭ ostaviŭ estŭ im i onemi i nazŭ, mira i ljubve syny sotvorilŭ estŭ. „Der- zajte...”	... și ucenicilor pace lăsat-au lor și pre ei și pre noi ai pace- ei și ai dragostei faptu ne-au fe- ciori. Zice Hristos: „Îndrăz- niți...”	... și ucenicilor săi și pre înșii și pre noi feciori ne-u fapt. Că zice Hs.: îndrăzniți...”

(p. 72 v.)	(p. 117)	(p. 187)
... elicy že do pervo na desjatego umedlivŭše, postigostŭ, neubo- tesja ŭkosnenija sego radi ne- unyvajte. Ljubo počitatelŭ...	... și pînă la al XI ceas ați pestitŭ și ajunselŭ sŭ nu vă teamați căce ați pestitŭ și dereptŭ aceeaia să nu vă mîhniți. Că iubi- toriu...	și pâră al usprădzecelŭ čas ați pestitŭ să nu vă mîhniți. Că iubitoriu...

Prin asemenea omisiuni și prescurtări, versiunea din *Codicele Ieud* a acestei omilii se apropie de versiunea din *Codex Sturdzanus* și din *Codicele Gh. Cardaș*. Versiunea *Ieud* are cîteva propoziții care lipsesc din versiunile *Coresi* și *Zabludov*:

CZ (p. 71 v.)	CC ² (p. 116)	Ieud (p. 185)
Myže čto vozdamy gospo- dovi. o vseh sichŭ, ichže dalŭ estŭ namŭ...	Dară noi ce vremŭ da lu Dum- nezeu de toate de ace- tea ce-au dat el noao...	Dară noi ce vremŭ da lui Dum- nezău. <i>Răspunse Davidŭ pro- oroc</i> : de tot de cê-u dat noao...

Din cauza unei astfel de omisiuni, textul din versiunea *Coresi* devine neclar și trebuie completat cu cel păstrat în *Codicele de la Ieud*.

CZ (p. 73)	CC ² (p. 118)	Ieud (p. 187 r.)
... jako pascha naša nas radi požresja Hristos Vsi pocerpete ot neistoštimgo istočnika...	Că Paștile noastre, pentru noi se junghie Hristos Toți să împleți din nescăzu- tul și nedeșertatul izvor...	Că Paștile noastre sântŭ alease de intru a toate jazyfi cŭ pri intru noi creștirii giunghe-se Hs. și sangele seu versa și toți noi sŭ implem sŭ nu scază nedeșertatul izvor...

Slavonismul *jaziți* din versiunea *Ieud* are sensul de „neamuri”, „popoare”. Mai găsim și la începutul omiliei un slavonism, *să ne spășim*, căruia în versiunea *Coresi* îi corespunde *să ne sfințim*, conform originalului slav de la *Zabludov*: *denъ osvjaščenija „ziua sfințirii”* (CZ, p. 71).

Din citatele menționate mai sus deducem că *Omilia pentru Dumineca Paștelui* din versiunea *Coresi* este o traducere fidelă a versiunii din *Cazania* tipărită la *Zabludov* în 1569¹, iar aceasta este, la rîndul ei, o traducere a originalului grecesc scris de patriarhul Ioan al XIV-lea, *Caleca*, în prima jumătate a secolului al XIV-lea și păstrat în *Codicele Grecesc 500* din Biblioteca Academiei R.S.R.²

Deosebit de această traducere a lui *Coresi*, există încă una, mai veche, realizată probabil în Maramureș, fapt pe care îl demonstrează prezența în text a fenomenului de rotacism. O versiune a acestei traduceri se păstrează și în *Codex Todorescu* și *Martianus*, publicat de N. Drăganu. Este identică cu cea din *Codicele de la Ieud*. Această traducere s-a făcut după aceleași izvoare bizantino-slave, dar a circulat izolat — nu în colecție — și, cu timpul, s-a prescurtat și s-a simplificat. Așa se explică deosebirile dintre versiunea *Ieud*—*Martianus*, pe de o parte, și *Coresi*, pe de altă parte. Unele propoziții din originalul bizantin lipsesc în versiunea *Coresi* și *Ieud*. Acest fapt, precum și identitatea redactării dovedesc că diaconul *Coresi* a folosit și vechea traducere maramureșeană, păstrată, probabil, printre manuscrisele strînse la școala din Scheii Brașovului. Totuși, nu este exclus ca traducerea acestei omilii să se fi făcut mai întîi la școala din Scheii Brașovului sau altundeva în sudul Ardealului sau chiar în Țara Românească și abia după aceea să se fi răspîndit în Maramureș și în Nordul Ardealului, adaptîndu-se în cele din urmă la graiul local rotacizant. În legătură cu aceasta, vom aminti că *Pravila* lui *Coresi* se păstrează într-o copie tot în *Codicele de la Ieud*. Limba acestei copii nu conține însă forme cu rotacism. De aceea cazul nu este identic cu al *Omiliei pentru Dumineca Paștelui*, care conține rotacismul și alte particularități ale textelor slavo-române carpatice. Aceasta întărește ipoteza că cea mai veche traducere a omiliei amintite s-a făcut mai probabil în Nord, de unde s-a răspîndit apoi în sudul Transilvaniei, chiar înainte de epoca lui *Coresi*.

Această *Cazanie de Paște* scrisă de Ioan Hrisostom se mai cunoaște într-o versiune, copiată în Moldova, de Rafail din Dragomirna, sub titlul *Poveste la sfintele Paști*. Este o traducere din greacă în slavă și din slavă în română³. O găsim, cum am văzut, și în alte codice, *Todorescu* (p. 1r—11v), *Martian* etc., care sînt, de fapt, copii după manuscrise mai vechi. Versiunea din Co-

¹ Intermediarul slav a fost descoperit și studiat de noi; vezi *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în Rsl. IX, 1963, p. 169 u. Vezi și K.I. Kol'ada, care a atras atenția asupra identității miniaturilor în *Cazania de la Zabludov* și CC², în studiul *Ivan Feodorov i kîngopečatanie nekotorych stran vostočnoj Evropy*, în „Vestnik istorii mirovoj kultury”, Moscova, 1958 (Tradus în limba română în „Probleme de istorie”, nr. 3, București, 1958, p. 32—54). Asupra acestui articol al lui K.I. Kol'ada ne-a atras atenția tov. D. Zamfirescu, pentru care îi exprimăm mulțumiri.

² Vasile Grecu, *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 1581 — omiliile patriarhului Ioan XIV-lea Caleca (1334—1347)*. București, 1939, p. 123—124.

³ M. Gaster, *Chrestomafie română*, I, Leipzig — București, 1891, p. 178—182.

dicele *Todorescu* este identică cu versiunea lui *Coresi*, pentru că ambele au la bază un manuscris mai vechi, pe care traducătorii versiunii lui *Coresi* l-au folosit paralel cu originalul slav de la *Zabludov*. Poate chiar versiunile *Caleca* — *Zabludov* vor fi circulat în slavă și română izolate, în manuscris, încă înainte de traducerea întregii colecții în limba română, la 1581. Nu este exclusă nici posibilitatea ca versiunea *Todorescu* — *Marțian* să fie o copie după *Coresi*, mai ales că întregul *Codice Todorescu* datează de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea sau, cel mai târziu, din primii ani ai secolului al XVII-lea¹. Oricum ar fi, versiunile *Coresi* și *Todorescu* se deosebesc de cea din *Codicele de la Ieud* printr-o serie de elemente în plus, prin omisiuni și forme corupte, care lipsesc atât din versiunea *Ieud* cât și din originalul slav de la *Zabludov*. Aceasta întărește ipoteza că și la baza versiunilor *Coresi* — *Zabludov* stă un manuscris mai vechi, tradus tot din slavă.

Deosebirile dintre versiunea *Coresi* și *Ieud* se explică ori prin folosirea de către *Coresi* a unor copii mai vechi, ori prin efectuarea unor modificări ulterioare într-o versiune sau alta. *Coresi* a respectat cu destulă rigurozitate originalul bizantin al lui *Caleca* prin intermediul slavo-rus al *Cazaniei de la Zabludov*. Textul acestei omilii a fost publicat de timpuriu de Timotei Cipariu².

Încă de pe la începutul secolului al XVI-lea *Omilia pentru Duminica Paștelui*, atribuită lui Ioan Hrisostom, era larg răspândită și prețuită în toate ținuturile românești. Ea intrase în diferite cărți de rugăciuni, integral sau numai prin intercalarea unor fragmente mai impresionante și reprezentative ca gen oratoric. Astfel, fragmentul despre plata celor care întârzie îl găsim atât în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, cât și în pisană de pe cripta minăstirii Argeș, ctitoria aceluiași voievod. Reproducerea s-a făcut după o versiune slavă. Traducerea de mai târziu în românește din *Învățăture* este independentă de versiunile mai vechi în limba română ale acestei vestite omilii³. *Predica sau Învățăturile întru sfânta și marea Duminică a Paștelor* — cum mai este intitulată în vechile manuscrise — a circulat, deci, încă de la începutul secolului al XVI-lea în cinci-șase versiuni traduse din slavonă. Acest fapt, precum și încrustarea ei parțială în inscripții, forma bilingvă slavo-română, aspectul arhaic al limbii, vădit nu numai în numeroase arhaisme, dar și în frecvența lor, în ponderea care variază după versiuni, apoi larga ei răspândire în manuscrise, pe care le-a folosit mai târziu și diaconul *Coresi*, toate acestea ne duc la concluzia că aceasta este cea mai veche *cazanie* tălmăcită în limba română din slavonă. Ca răspândire și vechime, *Cazania pentru Paște* se poate compara numai cu *Predica și cugetările despre înmormântare sau Pogrebanie*⁴. De aceea, aceste cazanii, prin vechimea și răspândirea lor, prezintă un interes deosebit nu numai pentru istoria limbii române

¹ N. Drăgan, *Două manuscrise: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 191—195.

² T. Cipariu, *Chrestomafie sau analecte literare*, Blaj, 1858, p. 33—40; 3—24; 1—11.

³ P. Olteanu, *Omilia pentru înviere în opera lui Neagoe Basarab*, în Rsl., XIV, București, 1967, p. 349—354.

⁴ N. Drăgan, *Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc*, în „Daçoromania”, II, p. 254—326.

și a dialectelor ei, dar și pentru istoria literaturii române vechi, în primul rând pentru lămurirea începuturilor scrisului românesc. Iată de ce se impune ca textul lor să fie pus cât mai grabnic la dispoziția cercetătorilor într-o ediție critică.

ДРЕВНЕЙШАЯ ОТДЕЛЬНАЯ ПРОПОВЕДЬ НА РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Древнейшими переводными проповедями, распространившимися у различных народов, являются отдельные проповеди, а не сборники. Отдельные проповеди своим содержанием связаны с великими праздниками христианской церкви, с основными ее учениями, с толкованием важнейших христианских молитв, а также с выдающимися событиями в жизни человека. Это проповеди, стройные по своей композиции, обладающие художественными достоинствами. Их авторами являются крупнейшие представители проповеднического жанра: Иоанн Златоуст, Григорий Назианский, Ефрем Сирийский, Григорий Великий, Кирилл и Мефодий, Климент Охридский, Феофилакт Болгарский, Григорий Туровский у русских, чех Ян Гус, поляк М. Рей и др. Их проповеди пользовались большой популярностью.

В настоящей работе излагается история распространения на древнерумынском языке пасхальной проповеди о воскресении Христа, по традиции приписываемой Иоанну Златоусту (P. Migne, *Patrologia graeca*, т. 59, л. 721 и след.). Эта проповедь вошла и в культовые книги в форме молитвы. Ее текст рассматривался как библейский и как таковой комментировался, что привело к созданию большого количества вариантов.

Можно предположить, что в краткой форме эта проповедь распространилась устно у предков румын еще в эпоху раннего христианства латинского образца. Однако письменные тексты проповеди сохранились лишь в копиях XVI—XVII вв. Древность этих вариантов подтверждается тем фактом, что в их языке встречается много архаизмов, и они представлены приблизительно в пяти славяно-румынских версиях, явление редкое для проповедей вообще. Филологический анализ текста славяно-румынских версий проповедей свидетельствует о том, что древнейший перевод на румынский язык был сделан приблизительно в конце XV или в начале XVI века, на территории древнего северного диалекта, обладавшего ротацизмом, быть может даже в Марамуреше. Этот вариант сохранился в копии *Codex Sturdzanus* и был опубликован Б. П. Хаждеу.

С марамурешского вариант переложили на говор юга Трансильвании и севера Валахии. Новая версия датируется приблизительно первой половиной XVI века и до настоящего времени хранится в *Codicele Gh. Cardas*, не будучи опубликованной. В ней встречаются ошибки и пропуски, как в славянском, так и в румынском текстах.

Другой славяно-румынский подстрочный перевод, сопровождаемый комментариями, хранится в Библиотеке Национального музея в Праге, куда он попал из архива словацкого слависта П. И. Шафарика. Отрывки перевода были опубликованы Гастером. Эта версия была переведена или даже быть может, создана у нас на юге Трансильвании. Несколько листков были обнаружены Н. Йорта и опубликованы в факсимиле. Речь идет о более новом переводе, поскольку в нем встречаются вместо *a pesti* — *a zăbovi*, *a înfîrzie*, вместе *să blagădăriți* — *dacă mulțumiți*. Прямое дополнение в винительном падеже выражается с помощью *pe* (*pe*), а не без этой морфемы как в варианте кодекса *Sturdzanus*. Этот перевод приближается к версии сохранившейся в *Codicele Cardas*, но скорее всего это другой перевод, более новый, как это подтверждается наряду с другими фактами и порядком слов.

Эта же проповедь сохранилась в *Sazania a II-a* дьякона Кореси (1581). Эта версия имеет в своей основе византийский оригинал из собрания Иоанна Калеки (XIV в.). Кореси использовал и более древний перевод, сохранившийся в *Codicele de la Ieud*. В этой версии имеются дополнения, которые были внесены позже каким-нибудь переписчиком или просто не были переведены в свое время Кореси.

Третья версия, почти идентичная версии из *Codicele Ieud*, сохранилась в *Codicele Todorescu* — *Martian*. Кажется, речь идет о новом переводе, сделанном также в Марамуреше.

Наиболее значительные отрывки из краткой версии, приписываемой Иоану Златоусту, были воспроизведены в *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Этот же воевода приказал, чтобы отрывок из данной проповеди — пасхальная проповедь — был использован в качестве надписи, исполненной золотом, на камне слева от входа в монастырь Арджеш, основанный им. Вместе с переводом на румынский язык *Поучений* проповедь о воскресении Христа широко распространилась среди румын в XVII и XVIII вв.

Древние славяно-румынские и румынские версии этой выдающейся проповеди представляют большой интерес как для истории румынского языка и его диалектов, древней румынской литературы, так и для истории зарождения письменности на румынском языке. Именно поэтому скорейшая публикация текста проповедей более чем желательна.

LA PLUS ANCIENNE HOMÉLIE EN LANGUE ROUMAINE

(Résumé)

Parmi les homélies traduites et répandues chez différents peuples, les plus anciennes sont des homélies isolées et non pas des recueils. Celles-ci se rattachent, de par leur contenu, aux grandes fêtes de l'Eglise chrétienne, à ses enseignements principaux, à l'interprétation des prières de base du christianisme, enfin aux événements les plus importants de la vie des hommes. Énoncées clairement, elles sont d'un style nuancé et choisi, étant écrites par les représentants les plus célèbres du genre homélique-parénétique: Jean Chrysostome, Grégoire de Nazianze, Ephrem le Syrien, Grégoire le Grand, Cyrille et Méthode, Clément d'Ochride, Théophilacte, primat des Bulgares, Grégoire de Turov des Russes, le tchèque Jan Huss, le polonais M. Rej etc. Aussi bien, ces homélies jouissaient-elles d'une très large popularité.

L'auteur du présent travail examine l'étendue de la diffusion dans la langue roumaine ancienne de l'Homélie pour Pâques „De la Résurrection de Jésus-Christ” attribuée, suivant la tradition, à Jean Chrysostome (P. Migne., *Patrologia graeca*, vol. 59, col. 721 u.). Cette homélie a pénétré aussi, en tant que prière, dans les livres du culte. Finalement, son texte était tenu pour un texte biblique et commenté comme tel, ce qui a conduit à des versions amplifiées. Il est probable que cette homélie aura pénétré, par voie orale et sous sa forme la plus abrégée, chez les ancêtres des Roumains, dès les premiers temps de leur christianisme, lorsque le culte s'accomplissait en langue latine. Quant aux textes écrits, ceux-ci existent seulement en copies datant du XVI-e et XVII-e siècles. Leur ancienneté ressort avec évidence du fait que la langue de ces versions comprend de nombreux archaïsmes et qu'il existe environ cinq versions slavo-roumaines, chose assez rare lorsqu'il s'agit d'homélies.

L'analyse philologique du texte de ces versions slavo-roumaines porte à la conclusion que la plus ancienne traduction en langue roumaine a dû se faire vers la fin du XV-e ou au début du XVI-e siècle, dans cette région qui pratiquait le rotacisme de l'ancien dialecte du nord, peut-être même en Maramures. Elle se conserve en copie dans le *Codex Sturdzanus* et a été publiée par B.P. Hasdeu.

Une transposition a été faite, d'après la version du Maramures, dans le parler du sud de la Transylvanie et du nord de la Valachie. Elle date depuis la moitié du XVI-e siècle et, non publiée jusqu'à ce jour, elle se conserve dans le *Codex Gh. Cardas*. Ses deux textes, tant slave que roumain, présentent certaines erreurs et omissions.

A la Bibliothèque du Musée National de Prague se trouve encore une autre version slavo-roumaine, interlinéaire, mais amplifiée de commentaires; elle provient des archives du slaviste slovaque P.I. Šafarik. Des fragments en ont été publiés par Gaster. Cette version a été traduite, peut-être même composée, dans notre pays, probablement en Transylvanie du Sud. Quelques feuillets en ont été découverts par N. Iorga et publiés en facsimilé. Il s'agit, certes, d'une traduction plus récente, étant donné qu'au lieu de *a pesti*, il est dit *a zăbovi a întrîria*, au lieu de *să blagodariți*, il est écrit „*dacă mulțumiți*”. Pour désigner le régime en accusatif, on emploie le morphème *pre*, ce qui n'est pas le cas de la version du *Codex Sturdzanus* laquelle n'en use pas. Bien que la version de Prague ressemblât quelque peu à celle du *Codex Gh. Cardas*, il demeure évident qu'il s'agit en fait d'une tout autre traduction, plus récente, comme le prouve, d'ailleurs, aussi l'ordre des mots dans la phrase.

Sous une forme plus développée, mais traduite *seulement en roumain*, cette homélie se conserve également dans deux autres versions: l'une dans le *Codex de Ieud*, ressemblant à celles du *Codex Sturdzanus* et du *Codex Cardaş* et l'autre dans la *Cazania II* (recueil de sermons) du Diacre Coresi (1581). Cette dernière version est fondée sur l'original byzantin de la collection de Ioan Caleca (XIV-e siècle). Il semble pourtant que le diacre Coresi s'est servi également de la traduction roumaine plus ancienne conservée dans le *Codex de Ieud*. De plus, elle contient des parties supplémentaires qui ont dû être ajoutées ultérieurement par quelque copiste ou qui ne sont même pas de la traduction de Coresi.

Enfin, une *troisième* version, presque identique à celle du *Codex de Ieud*, est conservée dans le *Codex Todorescu et Marțian*. Il semble qu'il s'agit d'une traduction à part, réalisée aussi dans le Maramureș.

Les parties les plus impressionnantes de la version abrégée attribuée à Crysostome ont été également reproduites dans les *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Les préceptes du voievode Neagoe Basarab à son fils Théodose). Ce même voievode a disposé que le fragment respectif de l'homélie pour Pâques, traitant de la résurrection, soit incrusté dans de l'or, comme inscription votive, sur la dalle de gauche à l'entrée dans l'église de Curtea-de-Argeș, sa fondation.

La diffusion parmi les Roumains de l'homélie „De la Résurrection” s'est développée pendant le XVII-e et XVIII-e siècles, par suite de la traduction en langue roumaine des Préceptes du voievode Neagoe.

Les anciennes versions slavo-roumaines et roumaines de cette homélie célèbre sont du plus grand intérêt pour l'étude de l'histoire de la langue roumaine, de ses dialectes, de la littérature roumaine ancienne, ainsi que pour la connaissance des débuts de l'écriture en langue roumaine. L'auteur a conclu qu'une édition critique de ces versions serait de la première urgence.

IZVOARELE „PSALTIRII ÎN VERSURI“ A LUI DOSOFTEI

HENRYK MISTERSKI (POZNAŃ)

Cercetătorii români și poloni (Stanisław Łukasik) au semnalat faptul că Dosoftei amintește numai într-un singur loc că s-ar fi folosit de *Psaltirea* în limba polonă. E vorba de o scurtă informație care precede *psalmul* 63, și în care Dosoftei subliniază textual: *къ аша аш четит аь ѡбъаѣра че ле-ицаскѡ, сазаннѣскѡ*.

Păreră filologilor români este că autorul psalmilor în limba română ar fi putut suferi influența operei lui Kochanowski, dar aceasta rămâne, totuși, o presupunere, deoarece Dosoftei nu amintea niciuna din ele.

Din punctul nostru de vedere, sus amintita mențiune a lui Dosoftei constituie una din dovezile evidente că el a fost influențat de Kochanowski, și aceasta nu numai în domeniul versificației.

După cum se ştie, Jan Kochanowski dedica *Psaltirea* sa lui Piotr Myszkowski, episcop de Plock şi Cracovia. Titlul dedicaţiei, ca şi prima strofă, sună după cum urmează (traducem în română) :

„Măriei Sale Milostivului meu Domn Piotr Myszkowski, din mila lui Dumnezeu Episcop al Cracoviei, etc.

Primul snop al roadelor mele Tie

ți-l ofer, Cînstite Myszkowski, de ale cărui

binefaceri se simte legată

inima mea; căci pentru cine se mai arată generozitatea Ta discretă și bunăvoința neobișnuită, cum se manifestă față de mine

La fel ca și Kochanowski, Dosoftei introduce în *Psaltirea* sa o dedicație, adresată domnitorului Ioan Duca-Vodă, în vremea celei de-a doua domnii a acestuia. Nu este greu de observat că titlul dedicației, care la Dosoftei se conține în bună măsură cu conținutul, se aseamănă în mod izbitor cu dedicația alcătuită de Kochanowski:

...карта ацаста, слакитсаей ши прѣчинститсаей ши баггословитсаей нснлаей
мѣрѣи тале свѣтъ ашѣртсж ѿ аш скрне. рѣг-андс-не мѣрѣи тале ка долнсаей
нострѣ аиностинѣ. съ ѿ прѣимаци мѣрѣи та ка снопса чела дѣнтѣи де грѣѣ
ши прѣ ной рѣгжторѣи мѣрѣи тале а хн аиностинѣ¹.

următoarele cuvinte: съ ѿ приими мѣръ тѣ къ спомѣн члвч дѣтѣй дѣ

¹ I. Bîanu, *Psaltirea în versuri publicate de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673*, București, 1887.

ррѣѕ demonstrază că Dosoftei a folosit, și în acest caz, *Psaltirea* lui Kochanowski.

Fără a trece deocamdată la o analiză amănunțită, pe baza comparării celor două texte, analiză în care factorul hotărâtor l-ar constitui mijloacele de expresie, putem găsi și alte urme ale influenței lui Kochanowski asupra versiunii românești a *Psalmilor*.

Numeroase indicii în această privință furnizează psalmul 87,9 / 86,9¹. Aici Dosoftei folosește, după Kochanowski, același toponimic: *Palestina*, denumire pe care Kochanowski a luat-o după versiunile din ebraică; în *Vulgata* apare forma *alienigene*² „străinii”.

Situații asemănătoare găsim și în alți psalmi. Așa, de exemplu, *pogany* (ps. 9,81) Dosoftei îl traduce prin *пѣрѣхнѣ* (ps. 9, 117), în timp ce în *Vulgata* întâlnim *gentes* „populație”, iar în originalul ebraic *gaim*. W *Twoim mieszkaniu* (ps. 15, 1) este tradus de Dosoftei: *’нтрѣ та кѣж* (ps. 14,3), în *Vulgata* fiind *in tabernaculis*.

În ps. 106 la Kochanowski găsim: *Tak, ani poslanca z kleski nie zostalo*, adică „n-a mai scăpat nici un martor ocular de la dezastru”. Kochanowski traduce expresia latină într-o formă deseori folosită în literatura antică, expresie pe care o întâlnim și la Buchanan: *nec nuntius cladis*. Tocmai această expresie apare și la Dosoftei: *дѣ нѣсѣ сѣмѣнѣ шѣсѣ дѣ похвѣтѣ/Гѣ ’нтрѣжѣ лѣ шѣмѣ сѣ дѣ кѣтѣ* (ps. 115).

Exemple asemănătoare găsim în ps. 139 / 138, ps. 108 / 107 și ps. 92 / 91.

Un material interesant, în special pentru tehnica versificării, ne oferă ps. 108 / 107. După cum se știe, în original psalmul acesta se compune din ps. 57 / 56 și 60 / 59. Kochanowski repetă aici, cu unele modificări, traducerea acestuia, astfel că versetele 1—12 corespund în mare cu ps. 57, v. 21—32, iar versetele 13—28 corespund întocmai ps. 60, v. 13—28³.

Dosoftei procedează ca și Kochanowski, adică: v. 1—12 ale ps. 107 le găsim, cu unele modificări, în ps. 56, v. 31—42, iar v. 20—36 ale ps. 107 corespund cu v. 16—28 al ps. 59.

Considerăm că nu este lipsită de importanță problema *motto*-urilor introduse de Dosoftei la începutul psalmilor. Dacă *motto*-urile în versiunea Kochanowski exprimă ideea călăuzitoare sau, în alte cazuri, rezumă tema psalmului respectiv, Dosoftei merge și mai departe în intențiile sale. Venind parcă în întâmpinarea cititorului, Dosoftei îmbogățește *motto*-urile sale cu comentarii referitoare la conținutul psalmului, uneori într-un mod chiar foarte detaliat, ca, de exemplu, în ps. 28, 50, 86, 121.

¹ Dosoftei folosește următoarea numerotare a psalmilor: ps. 1—9 corespunde întocmai numerotării psalmilor lui Kochanowski. Psalmul 10 este o continuare a ps. 9; ps. 10 la Dosoftei corespunde cu ps. 11 la Kochanowski. Așa se explică că psalmii numerotați cu o cifră mai mică (cu o unitate) aparțin lui Dosoftei. Această situație este valabilă numai până la ps. 146. Cu versetul 138 ia sfârșit ps. 146 la Dosoftei, iar continuarea aceluiași ps. o găsim în ps. 147. Începând cu ps. 147, numerotarea psalmilor la Dosoftei este identică cu numerotarea psalmilor la Kochanowski. Cifra care urmează virgulei indică versetul din psalmul lui Dosoftei și al lui Kochanowski.

² Jan Kochanowski, *Psalterz Dawidów*, opracował Jerzy Ziomek, Wrocław, 1960, p. 185.

³ Jerzy Ziomek, *op. cit.*, p. 235.

I. Bianu arată că Dosoftei a preluat de la Kochanowski ideea introducerii motto-urilor înaintea psalmilor, dar, în același timp, el susține că Dosoftei nu-și însușește și conținutul acestora, ceea ce, într-adevăr, constituie o realitate¹. Ca o dovadă în această privință, I. Bianu folosește argumentul că motto-urile lui Dosoftei sînt scrise în slavă, fapt care ar exclude o preluare a conținutului. Argumentul acesta nu ni se pare însă plauzibil. S-ar fi putut foarte bine ca Dosoftei să fi transpus de la Kochanowski conținutul unora sau chiar al tuturor motto-urilor în slavă, iar faptul că nu a procedat așa, ne arată doar că nu a avut motive s-o facă. Comparînd motto-urile lui Dosoftei cu cele ale lui Kochanowski, care au la bază una din cele mai vechi versiuni ale psalmilor scrise în *Vulgata*, observăm că Dosoftei, independent de Kochanowski, merge pe o cu totul altă linie.

Kochanowski renunță, înaintea ps. 34, la expresia: *Kiedy odmieniał twarz swoja przed Achimalechem i opuscił go i odszedł*² („cînd s-a schimbat la față înaintea lui Achimalech și l-a părăsit și a plecat“).

Acest conținut îl regăsim la Dosoftei, înaintea ps. 33: ...К-НА Ш'АЅ СКАЮСЯТЪ
ФАЦА АННАИТЪ АШЪ ПРНАЕАУХ ШН А'АЅ САОРОСЯТЪ ДЕ С'АЅ АЅС. Textul omis de
Kochanowski, dar care apare la Dosoftei, provine, după părerea noastră,
din *Vulgata*.

Un exemplu asemănător găsim și în ps. 51, în care Kochanowski renunță de asemenea la textul ce urmează: *Cum venit ad eum, Nathan Propheta, quando intravit ad Bethsabee*". E adevărat, Dosoftei renunță și el la toponimicul Bethsaba, dar urmează în rest textul din *Vulgata* prin care se anunță venirea prorocului Nathan: *и́и-а́х до́жени проро́къ а́хъ а́дъ е́го*.

La fel procedează și Dosoftei în cazul ps. 59, introducând textul din versetul 2 al variantei din *Vulgata*, pe care Kochanowski îl omite, text ce are următorul conținut: *Kiedy spalił Mesopotamie syryjską i Sobal i wrócił sie Joab, i poraził Idumee w dolinie zup solnych dwanaście tysiecy* („Cînd a ars Mesopotamia siriană și Sobal și s-a întors Joab și a înfrînt în valea salinelor din Edom douăsprezece mii”).

În versiunea românească textul sună astfel: КАНД АՄ АПРИНСА МЕСОПОТАМИА
СИРИИ ШИ СКРІА ДІ ГОРАМЪ, КАНД С'АՄ КЪРТЕЖИТЪ ІУВАВЪ ЛА БІДІАИ ДІ А'АՄ БЪТЪТЪ,
ШИ ІАՄ ТЪЛЪТЪ КІ АНІЙ ПРЕ КАЛА ГАЛТИНІАЛОСЪ...

Versetul 56 din ps. 9 are la Kochanowski următorul conținut : *W cerkwi Twojej wybranej* („în aleasa Ta biserică“); autorul nu urmează în cazul de față expresia din *Vulgata* : *In portis filiae Sion*. La Dosoftei întâlnim următoarele. În ps. 9 : *и иже якоже де подата а фийчей ГѢУНШАА...* Asemănarea între traducerea realizată de Dosoftei și textul din *Vulgata* este de-a dreptul izbitoare. Un exemplu asemănător în privința influenței exercitate asupra lui Dosoftei de versiunea latină vulgară îl constituie și ps. 7.

Faptul că la Kochanowski întâlnim cele patru omisiuni față de versiunea din *Vulgata*, pasaje la care autorul român nu renunță însă, constituie o dovadă că Dosoftei s-a folosit într-o anumită măsură și de un alt izvor

¹ I. Bîanu, *op. cit.*, p. XXXI.

² J. Ziomek, *op. cit.*, p. 68.

decît traducerea lui Kochanowski. În acest caz, un izvor secundar pentru opera lui Dosoftei l-a constituit şi versiunea din *Vulgata*, neluată pînă acum în consideraţie.

*

În continuare, vom încerca o analiză asupra mijloacelor de expresie literară prin intermediul cărora Dosoftei, ca şi Jan Kochanowski, reuşesc să obţină efecte asemănătoare. Ne vom opri numai asupra mijloacelor de expresie pe care stilistica tradiţională le denumeste *figuri de stil*. Cu ajutorul acestora vom încerca de asemenea să subliniem unele apropieri în privinţa stilului şi alegerii expresiilor la Dosoftei şi la Kochanowski. Vom urmări, pe această linie, metafora, metonimia, sinecdoca, expresiile retorice, care apar cu multă pregnanţă în opera lui Dosoftei şi a lui Kochanowski, cît şi alte cîteva figuri de stil.

Precizăm în prealabil că în analiza de faţă, în afara celor două texte supuse studiului comparativ (*Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei şi *Psalterz Dawidów* a lui J. Kochanowski) ne-am folosit, de asemenea, de textul *Psaltirii slavo-române*¹ şi de versiunea din *Vulgata*².

Metafora:

...ишъ сѣгѣхъ мѣлѣхъ ани питра чѣхъ крѣтоса (Dosoftei, ps. 80, v. 38).

Miod z epoki twardej ssali (Kochanowski, ps. 81, v. 48).

Apropierea dintre cele două versete este izbitoare: *ssali* („au supt“). Dosoftei o traduce corect: сѣгѣхъ, în timp ce în textul din slavă găsim: съхрѣхъ. Şi, tot acolo, în loc de питра чѣхъ крѣтоса întîlnim питра къ мѣлѣхъ.

Acelaşi conţinut şi în *Vulgata*:

Et cibavit eos ex adipe frumenti,

et de petra melle saturavit eos (ps. LXXX, v. 17).

Alte exemple de metafore comune la Dosoftei şi Kochanowski întîlnim în ps. 7, v. 12—13; ps. 107, v. 30—32; ps. 28, v. 9; ps. 6, v. 14—15; ps. 80, v. 38 şi, respectiv, la Kochanowski — în ps. 7, v. 35—36; ps. 108, v. 17—18; ps. 29, v. 5; ps. 6, v. 12—14; ps. 81, v. 48.

Metonimia:

Чѣхъ чѣ шѣхъ сѣмѣхъ къ пѣхъхъхъ

Горъ къхъхъхъ сѣхъхъхъ къ рѣхъхъхъ.

(Dosoftei ps. 126, v. 15—16)

Kto siał w płaczu, żnie w radości

(Kochanowski, ps. 126, v. 21).

Dosoftei traduce întocmai: чѣ шѣхъ сѣмѣхъ къ пѣхъхъхъ — *siał w płaczu* şi сѣхъхъхъ къ рѣхъхъхъ — *zniew radości*. În textul neversificat şi în *Vulgata* întîlnim: къ акръхъ, respectiv — *Qui seminant in lacrimis* (ps. CXXV, v. 5).

¹ Dosoftei, *Psaltirea slavo-română*, Iaşi, 1680.

² *Biblia sacra Iuxta Vulgatam editionem Sixti V et Clementis VIII*, Torino, 1932.

Exemple de metonimii care coincid găsim la Dosoftei în ps. 27, v. 2—3; 50, v. 4; 104, v. 37—38 și, respectiv, la Kochanowski — în ps. 28, v. 7—8; 51, v. 4; 105, v. 24.

Epitetul:

...АИ ПЛОИ ФАЧЕ ФСАЦЕРЕ КС НАРЖ
ДИНТРА САЛ КЪМЪРЪИ СКОЦАНА ВАНТСАЛ,
(Dosoftei, ps. 134, v. 16—17).

Z deszczem ogniste miesza błyskawice,
wiatrów dobywa z swej skrytej skarbnice
(Kochanowski, ps. 135, v. 13—14).

Epitetul *ogniste błyskawice* Dosoftei îl realizează prin conjuncția КС: ФСАЦЕРЕ КС НАРЖ. În textul în proză avem numai: ФСАЦЕРЕ АИ ПЛОИ ФАЧЕ. Același lucru în *Vulgata*: *fulgure in pluviā fecit* (ps. CXXXIV, v. 7). Epitete comune mai găsim la Dosoftei în ps.: 8, v. 7—12; 139, v. 38—39; 134, v. 16—17; 10, v. 31—34, respectiv, la Kochanowski — în ps.: 8, v. 13—16; 140, v. 21; 135, v. 13—14; 11, v. 9—10.

Comparația:

ІІРЪ КВИ НІКСРАЦЖІ КА ПАККА,
ДЕ СКОРЪТЪ ВІЦІ КШОАЦІ-КА НСПРАКА
(Dosoftei, ps. 1, v. 15—16).

Ale zli ludzie, którzy Boga i wstydu nie znają,
Tego szczęścia, tej nigdy zapłaty nie mają;
Równi plewom, które się walają przy ziemi
(Kochanowski, ps. 1, v. 14—16).

Comparația КА ПАККА — *równi plewom* în genere nu apare în textul scris în proză, unde nici nu există măcar cuvântul ПАККА. În textul acesta *zli ludzie* („oamenii răi”) sînt comparați cu pulberea, ПРАХЪ, care trebuie măturată de pe suprafața pămîntului: АРШКАЖ КЪМТСАЛ ДЕ ЛА ФАЦА ПЪМЪМТСАШ, deci ca în *Vulgata*: *sed tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terrae* (ps. I, v. 4).

Alte asemănări în ceea ce privește comparația găsim la Dosoftei în ps. 1, v. 10; 20, v. 22—23; 102, v. 37; 103, v. 3, respectiv, la Kochanowski — în ps.: 1, v. 10; 21, v. 19—20; 103, v. 31, și 104, v. 5.

Antiteza:

ЧЕ ДОИНСАЛ ДИИ СКАША ПРІСТЕ ТОЦІ ПРЪВАЦИ
ДЕ ДЕ АНЦЖАЛАЦЕ ЧИНЕ ЧЕ ГАНДАЦИ.
(Dosoftei, ps. 13, v. 7—8).

Pan z niebieskich wysokości
Pożrział na ziemskie niskości
(Kochanowski, ps. 14, v. 5—6).

Antiteza, la Kochanowski dispusă în două versuri, în versiunea română intră în unul singur: *ДНН СКАШНЬ ПРІСТЕ ТОЦІ ПРЪКАЩЕ*. Textul în proză se deosebește în mare măsură în ceea ce privește conținutul (*ДОМНША ДНН ЧЕРЮ ПЛѢКЖ СІРІ ФІН ѠМЕНІИ*), în schimb, concordă întru totul cu cel din *Vulgata*: *Dominus de caelo prospexit filios nominum* (ps. XIII, v. 2).

Alte exemple de antiteză în opera lui Dosoftei și a lui Kochanowski nu am identificat.

Sinecdoca:

...СѢ МІАКСАЦІЙ ГРАЮА ДѢ РЪГЪМІНТЕ.
ПЛѢКЖ-ЦІЙ СРАКА 'Н ВРАМЕ ДѢ СКОРЪБЖ,
(*Dosoftei*, ps. 16, v. 23—24).

Wysłuchałeś mie w złe czasy moje,
Prosze i dziś mi daj ucho swoje
(*Kochanowski*, ps. 17, v. 13—14).

Sinecdoca din textul polon: *i dziś mi daj ucho swoje* se repetă și în textul românesc: *ПЛѢКЖ- ЦІЙ СРАКА 'Н ВРАМЕ ДѢ СКОРЪБЖ*, la fel și în textul slavo-român: *ПЛѢКЖ СРѢКА ТА МІЕ*.

Privind în mare, textul în proză se deosebește sub raportul conținutului de cele două texte mai sus amintite: *СѢ СТРИГАЮ КЪМЪ ДЪШНУ' ДЪМНЪСЪС*; *ПЛѢКЖ СРѢКА ТА МІЕ*, *ШН ДЪС ГРАЮРИА МКАЕ*. Textul de mai sus coincide cu cel din *Vulgata*: *Ego clamavi, quoniam exaudisti me Deus: inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea* (ps. XVI, v. 6).

Nu am mai identificat cazuri de sinecdocă în opera lui Dosoftei și în cea a lui Kochanowski.

Întrebări retorice:

Даръ еѢ че сѣнтъ ДЪМНЕСЪС сѣнтѣ?
(*Dosoftei*, ps. 21, v. 19).

Ale ja com jest? Com jest prze Bóg żywy?
(*Kochanowski*, ps. 22, v. 17).

Kochanowski a împărțit acest verset în două întrebări retorice, pe cînd Dosoftei se rezumă la una singură, ceea ce n-a influențat asupra îngustării sensului. Dosoftei putea foarte bine să folosească în locul virgulei semnul întrebării; de exemplu: *daru eu ce sîntu?* Textul *Psaltirii slavo-române* începe cu: *ШРЪ ЕѢ СѢНТЪ КІАРАМЕ, ШН НС ѠМЪ* întocmai ca în *Vulgata*: *Ego autem sum vernis, et non homo* (ps. XXI, v. 7).

Alte exemple de traduceri care coincid în privința expresiei retorice găsim la Dosoftei în ps. 12, v. 1—7, respectiv la Kochanowski — în ps. 13, v. 1—4.

I. Bianu își fundamentează opiniile în legătură cu influența lui Kochanowski asupra lui Dosoftei, folosind următorul argument: „Dosoftei nu a tradus psalmii poloni versificați; de la aceasta îl împiedica fără îndoială considera-

țiunea că aceia erau psalmi catolici (latini) nu ortodocși (greco-slavi), și el fiind om plin de rîvnă ortodoxă, nu putea introduce în literatura bisericească ortodoxă română o carte tradusă de pe un original catolic”¹.

Privind din punctul de vedere al științei de azi, argumentul de mai sus, după părerea noastră, nu mai rezistă criticii. El este infirmat de bogata istorie a psalmilor, care poate aduce numeroase exemple demonstrînd că parafrizarea psalmilor nu s-a făcut numai de autorii catolici. Independent de limitele și deosebirile dintre diferitele religii și confesiuni, toate aveau în ultima instanță un țel comun, acela de a cunoaște cît mai profund capodoperile literaturii ebraice și, în primul rînd, *Psalmii*.

Calvinii din Zürich au realizat o traducere a *Bibliei* în limba latină, anume: *Biblia sacrosancta Testamenti Veteris et Novi et sacra Hebraeorum lingua graecorumque fantibus consulte*, Tiguri, 1543².

Istoria psalmilor și, în special, a parafrazărilor oferă numeroase dovezi în sprijinul afirmației că necesitatea traducerii unor anumiți psalmi nu era condiționată numai de religie, ci și de preferințele și țelurile urmărite de traducători. În unele cazuri, autorul parafrazărilor pune accentul în primul rînd pe latura artistică a psalmilor și atunci un rol important îl are versificația, limba poetică, stilul, care trebuie să fie în deplin acord cu conținutul acestora. Philip Sidney, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii engleze pînă la Shakespeare, considera *Psalmii* drept cea mai realizată poezie biblică, văzînd în ei adevărata poezie lirică, alături de lirica erotică laică³. În alte cazuri, dimpotrivă, tîlmăcitorul urmărește, înainte de toate, tocmai redarea fidelă a conținutului.

Ca reprezentant strălucit al ortodoxiei românești, Dosoftei a avut în vedere un singur lucru, și anume: să facă o mare lucrare de pionerat pentru țara sa, dînd o operă pe măsura celei realizate de Jan Kochanowski.

Considerăm interesant să amintim că însuși Kochanowski, fiind catolic, a cunoscut traducerea realizată de protestantul Eoban Koch din Hesia, traducere care a exercitat o anumită influență asupra psalmilor poetului polon⁴.

În critica românească referitoare la psalmii lui Dosoftei întîlnim o părere care merită, credem, a fi scoasă în relief. P. P. Panaitescu sublinia, pe bună dreptate, că Dosoftei „a fost un adversar și pentru catolici, dar în scrierile sale a știut totuși să se folosească de armele catolicismului, de dialectica lor, de știința din cărțile iezuiților și ale învățaților apuseni”⁵.

Nu am adera la părerea că mitropolitul moldovean nu urmărește în fond nici textul din biblie și nici modelul⁶. Este limpede că Dosoftei, fiind un mare scriitor, o personalitate preeminentă, a avut, în elaborarea traducerii versi-

¹ I. Bianu, *op. cit.*, p. XXX.

² Vezi J. Ziomek, *op. cit.*, p. XXXI.

³ Halina Biedrzycka, *Sir Philip Sidney's translation of the Psalms as Divine Poetry*, Cracovia, 1966, p. 75 (lucrări în manuscris).

⁴ J. Ziomek, *op. cit.*, p. XXX.

⁵ P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și Mitropolitul Dosoftei al Moldovei*, București, 1946, p. 8.

⁶ Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 132.

ificate, un drum al său, întocmai ca și Kochanowski. Acad. Al. Rosetti și prof. B. Cazacu remarcă foarte just că textul de bază la Dosoftei este deseori amplificat, alteori schimbat. Analiza stilistică dovedește însă că Dosoftei s-a ținut totuși de textul lui Kochanowski și că, în afara versiunii polone, el a mai folosit și alte izvoare pe care le-a avut la dispoziție.

Ne este greu să acceptăm părerea lui V. Kernbach, care scrie: „o citire atentă chiar numai a *Psaltirei în versuri* arată însă că poetul nu este de loc robit de textul biblic...”¹. Însuși încercarea de a compara *Psaltirea* lui Dosoftei cu textul biblic arată că este vorba de o neînțelegere a caracterului operei mitropolitului român.

Compararea textelor sub raport stilistic a dus la rezultatele așteptate. Apropierile stilistice între *Psalterz Dawidów* al lui Jan Kochanowski și textul *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei confirmă existența unei legături strânse între cei doi scriitori. Desigur, acele apropieri stilistice care nu pot fi explicate prin original sau printr-un model comun, sînt numeroase la Dosoftei și la Kochanowski. În analiza de față am adus numai unele dovezi ale acestei apropieri, în special pe cele care ni s-au părut a fi foarte convingătoare.

Măiestria artistică a lui Jan Kochanowski a exercitat în mod neîndoiebnic o influență asupra operei lui Dosoftei. Versificatorul român a depus tot efortul și talentul său pentru a valorifica realizările stilisticii din acele vremuri, pentru a da o formă artistică corespunzătoare *Psaltirii în versuri*.

Credem că nu riscăm prea mult susținînd că în urma cunoașterii de către Dosoftei a diferitelor procedee artistice a rezultat, totuși, o operă care impresionează prin prospețimea formei, prin acordul perfect între expresia artistică și conținutul de idei al traducerii sale.

În traducerea sa Dosoftei s-a folosit în mod neîndoiebnic de mai multe izvoare. Un fapt de necontestat în cazul *Psaltirii în versuri* este tocmai varietatea izvoarelor care i-au stat tîlmăcitorului român la dispoziție și care nu diminuează cu nimic valoarea artistică a operei sale în pasajele ei cele mai izbutite. Am amintit de unele izvoare de care s-a folosit Dosoftei. Kochanowski, după cum se știe, a făcut cu prisosință dovada personalității sale. Mare om de cultură, cu o pregătire multilaterală, scriitor talentat și cunoscător de limbi străine, el nu putea să nu facă eforturi în direcția lărgirii mijloacelor sale artistice, iar în cazul traducerii psalmilor — să nu se folosească de unele versiuni anterioare care i-au stat la dispoziție. Dosoftei a studiat traducerile psalmilor catolici, introducînd numeroase elemente noi în versiunea pe care a dat-o în limba română. Pe Dosoftei nu-l interesau în nici un caz dogmele catolice. El a văzut în diferitele versiuni ale psalmilor o adevărată operă de artă. În felul acesta trebuie, credem, să se înțeleagă dependența textului lui Dosoftei de opera lui Kochanowski, sau de versiunea din *Vulgata*. Sondajele noastre asupra ambelor texte ne-au format convingerea că versurile lui Kochanowski au constituit pentru Dosoftei o operă de bază, și aceasta nu numai în ceea ce privește versificația. Prin aceasta nu înțelegem cîtuși de puțin că Dosoftei ar fi parafrizat opera lui Jan Kochanowski,

¹ V. Kernbach, *Un poet uitat : Dosoftei*, în „Cum vorbim”, nr. 2, București, 1955, p. 4.

aşa cum afirmă Wiktor Weintraub¹. Este adevărat că Weintraub îşi bazează această afirmaţie a sa citîndu-l pe P. P. Panaitescu, dar trebuie să arătăm că învăţatul român nu a susţinut nicăieri în mod hotărît că ar fi vorba de o parafrază, ci mai mult de un model care, în mod neîndoielnic, a şi fost pentru Dosoftei *Psaltirea* versificată a lui Jan Kochanowski².

ИСТОЧНИКИ „ПСАЛТЫРЯ В СТИХАХ“ ДОСОФТЕЯ

(Резюме)

В своем анализе *Псалтыря в стихах* Дософтея автор особое внимание уделяет его стилю, используемым тропам, преследуя таким образом двойную цель: с одной стороны, показать, что румынский митрополит при создании своего произведения находился под влиянием *Псалтыря* на польском языке, созданным поэтом Яном Кочановским; с другой стороны, представить аргументы, подтверждающие предположение о том, что Дософтей, помимо указанного источника, использовал при создании своего *Псалтыря* и латинский текст *Вульгаты*.

LES SOURCES DU „PSAUTIER EN VERS“ DE DOSITHÉE

(Résumé)

* L'auteur entreprend l'analyse du *Psautier en vers* de Dosithée, en accordant une attention spéciale au style, aux tropes dont il est fait usage, etc. Ce faisant, il poursuit un double but: d'une part, démontrer que le métropolite roumain a été influencé, dans l'élaboration de son oeuvre, par le *Psautier* polonais rédigé par le poète Jan Kochanowski et d'autre part présenter des arguments à l'appui de l'hypothèse que Dosithée, en plus des textes mentionnés, aurait utilisé aussi, pour rédiger son *Psautier en vers*, le texte latin de la *Vulgate*.

¹ Wiktor Weintraub, „Pamiętnik literacki“ Varşovia, LVI, 1965, nr. 2, p. 581.

² P.P. Panaitescu, *Le modèle de Dosithée a été sans aucun doute le psautier en vers polonais de Jan Kochanowski*, in „Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie, 8 i 9 czerwca 1930 r.“, Cracovia, 1931, p. 174.

РУКОПИСНЫЙ РУМЫНСКО-ПОЛЬСКИЙ СЛОВАРЬ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

(Графические и фонетические особенности)

С. В. СЕМЧИНСКИЙ (Киев)

Начало XIX века в Галиции, оккупированной Австро-Венгерским государством, отличается бурным пробуждением национального самосознания. Первыми деятелями национального пробуждения украинской народности в этой части Украины были писатели Маркиян Шашкевич, Иван Вагилевич и Яков Головацкий, составившие известный кружок „Руська трійця“ и напечатавшие литературный альманах „Русалка Днестровая“, охарактеризованный позднее Иваном Франко как „явление насквозь революционное“. Деятельность этого кружка и каждого его члена в отдельности носила просветительно-демократический характер. Являясь писателями-романтиками, представители кружка „Руська трійця“ живо интересовались всем, что касается родного народа — его языком, историей, нравами и обычаями, устным народным творчеством.

Через такой интерес к языку и истории своего родного народа Иван Вагилевич (1811 — 1866) пришел к серьезным занятиям в области гуманитарных наук. К сожалению, только незначительная часть его научных сочинений была опубликована. Большинство его работ осталось в рукописях. Их изучение показывает, что Иван Вагилевич был эрудированным ученым своего времени. Он был фольклористом и этнографом, историком и языковедом, он собирал народные песни и легенды, писал о народной архитектуре и символических, издал грамматику украинского языка, составил украинско-немецко-латинский словарь, написал очерк истории украинской литературы, редактировал большой этимологический словарь польского языка Линде, издавал исторические документы, все это наряду с художественным творчеством и многочисленными переводами произведений мировой литературы.

Иван Вагилевич живо интересовался вопросами фракийцев. В 1855 году он закончил большую историко-филологическую работу *Wzród początków Słowian od trakoilłyrow*, оставшуюся, к сожалению, только в рукописи (отрывок из этой работы был опубликован в популярном издании „Biblioteka Warszawska“ в 1852 г.). Современных ему румын Вагилевич считал романизованными наследниками фракийского племени даков и поэтому придавал большое значение изучению их языка, представляющего ценный материал и для славистов, так как, по мнению автора, славяне были связаны генетически с фракийско-иллирийскими племенами.

Биографы Вагилевича прошли мимо этого интереса украинского ученого-самоучки и нигде не упоминают о его занятиях румынским языком. Тем не

менее в его работах часто встречаются румынские слова с объяснениями (например, в грамматике украинского языка, в украинско-немецко-латинском словаре), подчеркивание важности данных румынского языка для славянских языков (например, в работе *Linde pod względem jego stanowiska w filologii*, Вагилевич критикует Линде за то, что тот не принимает во внимание румынский лингвистический материал), мнение о связях украинского новогоднего обряда Маланки с сатурнальными праздниками римлян (*Święto Koledy*), данные из истории румын и т. д. Помимо этого, среди рукописей Вагилевича, хранящихся в СССР, нам удалось обнаружить две, которые безоговорочно доказывают его занятия румынским языком. Речь идет о неоконченной грамматике под названием *Наука дако-романского языка* и о словаре, озаглавленном *Дакийский словарь*.

Вероятно, что интерес Вагилевича к румынскому языку появился в 1834 г., когда начались его путешествия по Карпатам, имевшие целью сбор фольклорных и этнографических материалов, легших позднее в основу его статей о туцулах и бойках, опубликованных в издании Шафарика „*Časopis Českého Muzeum*“. Этот интерес еще более развился в 1840 г., когда лишенный средств для существования Вагилевич вынужден был принять приглашение львовского графа Юзефа Дунина-Борковского и перейти к нему на квартиру. Этот граф, как нас информирует Станислав Лукашик¹, сносно знал румынский язык. Не исключено, что оставшиеся от Вагилевича материалы основываются и на более ранних работах Ю. Дунина-Борковского, собиравшего еще в 1835 г. написать трактат о молдавском языке и его связях с польским, как сообщает тот же С. Лукашик².

Из упомянутых рукописей особый интерес вызывает словарь, насчитывающий 765 слов. В обложке из плотной серой бумаги во Львовской государственной научной библиотеке в фонде Вагилевича хранятся три самодельных тетради; в первых двух содержится упомянутая выше неоконченная грамматика, а в последней — словарь на 6 листах, переписанных мелким, столь характерным для Вагилевича, который нельзя спутать ни с чьим другим, бисерным почерком. Кстати, бумага, на которой написаны грамматика и словарь, идентична с той, на которой Вагилевич в 1838 — 1846 гг. писал другие свои произведения. Хотя материалы не подписаны, тем не менее вряд ли необходимо проводить графическую экспертизу для определения того, принадлежит ли этот почерк руке Вагилевича. Более того, некоторые ошибки в польской части словаря (словарь, как и большинство произведений Вагилевича, написан с переводом на польский язык) доказывают, что именно он, а не поляк граф Дунин-Борковский был автором большинства толкований румынских слов на польском.

Лексический материал словаря, его фонетические особенности и некоторые грамматические черты (несколько их можно отразить в словаре) свидетельствуют, как будет показано ниже, о том, что при его составлении автор не ограничивался письменными источниками, но опирался главным образом

¹ Д. Макря, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Париж—Варшава—Краков, 1938, стр. 162.

² Там же.

ГРАФИКА И ОРФОГРАФИЯ. Румынская часть словаря записана Вагилевича с помощью кириллического алфавита, которым румыны пользовались вплоть до 1860 года. Однако, украинский ученый полагал, что кириллический алфавит не является удачным для записи слов романского языка, и поэтому отступал от принятой в то время орфографии, в чем откровенно признался в третьем замечании, предвещающем словарь: „по этой причине мое правописание немного отличается от обычного (не весьма логичного) дакийского“²⁴.

Помимо этих общих функций, наблюдается λ в значении *in*: *крат* (*crin-t[ă]*), *огладь* (*oglindă*). Что же касается единственного случая, где $\lambda = \check{a}$

² В квадратные скобки включаем современные литературные формы (только в тех случаях, когда включенные в словарь Вагилевича слова являются областными).

(*ражнет* = *răcnet*), то здесь, вероятнее всего, имеем дело с ошибкой, к сожалению, не единственной в этой рукописи.

Таким образом, знаки *ж* и *ж* у Вагилевича „полисемичны“: они одновременно передают *in*, *im*, *i*, *un*, а *ж* кроме этого, еще и *in*.

4. Вагилевич никогда не обозначает дифтонг *ea* знаком *ѣ* (исключение составляют лишь два слова: *ръндурѣ* и *сѣчѣ* — *rîndurea* и *sîmcea*, в которых *ѣ* был оставлен по ошибке под влиянием тех письменных источников, которыми он пользовался): *барфеаль* (*barfeală* [*bîrfeală*]), *бреаз* (*breaz*), *деал* (*deal*), *ръцеаль* (*răceală*), но после знака *ч* дифтонг чаще всего не обозначается: *чаць* (*cață* [*ceață*]), *чартъ* (*cartă* [*ceartă*]), *чаун* (*caun* [*ceau*]), а слово *gheață* получило написание, отражающее палатализацию согласного: *гѣац[ѣ]*. Буквосочетание *ea* передает и восходящий дифтонг *ia*: *бізуеаль* (*bîzuială*), *келтуеаль* (*cheltuială*) но *янь* (*iață*), *пѣатрь* (*piatră*), *трожан* (*troian*).

5. Звук *i* передается буквой *i*: *кѣнуі* (*chinui*), *вѣзуінь* (*vîzuină*). Только в слове *костриш* (*costrîș*), как уже было сказано, по ошибке написано *и* в место *i*.

6. Вагилевич ввел в свою орфографию знак *j*, который используется им в двух функциях: а) для обозначения йота в так называемых дифтонгах: *апој* (*apoі*) *бајет* (*baiet*), *тојаг* (*toiag*); б) для обозначения смягчения предшествующего согласного: *амнарју* (*amnarіu*), *брѣабене* (*briabene* [*brebenea*]), *гјочел* (*ghiocel*), *жупунј* (*jupinі* [*juptn*]), *кѣпънѣаг* (*căpâniag* [*căpe-neag*]), *смѣуръ* (*smieură* [*zmeură*]), *солзј* (*solzi*), *ункју* (*unchiu*). Отметим, однако, что в добавлении к словарю *i* передается знаком *i* в слове *куіб* (*cuib*), впрочем, это, быть может, ошибка, так как других примеров, подтверждающих такое употребление знака *i*, мы не обнаружили.

7. В словаре Вагилевича используется традиционная для румынского кириллического письма буква *ѣ* обозначающая аффрикату [*g*] *аѣер* (*ager*), *баѣокура* (*bagiosura* [*batjocori*]), *неѣел* (*negel*), *ѣан* (*geană*), *ѣеру* (*geru*), но в некоторых словах эта аффриката передается знаком *ж* (например, *жѣагаш* *jîngaș* вместо *gingaș*), что является, несомненно, фиксацией живого произношения.

8. Вагилевич старался отмечать конечный неслоговой *и* знаком *ѣ*, как это делал в свое время Енаке Вэкэреску: *болдѣ* (*boldu*), *бордејѣ* (*bordei*); таким же знаком отмечен неслоговой *и* — второй элемент нисходящих дифтонгов: *флѣкъѣ* (*flăcău*), *ръу* (*rău*), *смеѣ* (*zmeu*).

9. Особенностью письма Вагилевича является то, что он изображал кириллическую букву *т* только как *t*, т. е. наподобие ее начертанию в латинице, но это относится не только к рукописям писателя, посвященным румынскому языку. Такое начертание этой буквы находим почти во всех рукописях, следовательно идет речь о своеобразии почерка.

Сказанное выше позволяет сделать вывод о том, что украинский исследователь румынского языка постарался создать новую, несколько отличную от традиционной, орфографию. Однако он не смог полностью избежать влияния традиций, что привело его к сохранению некоторой непоследовательности в изображении отдельных звуков на письме. Под непоследовательностью следует понимать, например сохранение юсов с одной стороны, и устранение знака *ѣ* с другой стороны. И все же И. Вагилевич значительно прибли-

зился к фонетическому принципу орфографии, что можно будет заметить также и ниже, при рассмотрении фонетических особенностей *Дакийского словаря*.

Здесь следует еще сказать о том, что *Словарь Вагилевича* содержит и ряд описок и ошибок, которые объясняются, с одной стороны, недостаточным знанием румынского языка, а с другой, нечеткой расшифровкой записанных им или другими лицами слов. Например, слово *val* записано *von* вместо *вал*, слово *a (în)chirui* записано *kinaju* вместо *kinuji*, слово *sodobatură* записано *кодакатурь* (при этом дважды!) вместо *кодобатурь*, слово *a adulmеса* в его диалектном варианте *a adurtеса* записано *адурмаке* вместо *адурмека*, подобная же „метатеза“ букв произошла в слове *спта* вместо *спатъ* (*spătă*).

Безусловно, это описки. К подобным ошибкам следует отнести и *jeu* вместо *jar* (*iar*), *лаб* вместо *лан*, *пржг* вместо *кржг* (*crîng*), *пржж* вместо *пржк* (*prînc*), *стерегојаје* вместо *стерегоаје* (*steregoaie*), *цъл* вместо *цол*, *кър* вместо *кар* (*foi, car*), *тарчију* вместо *тързиу* (*târziu*). Конечно, можно было бы оправдать автора тем, что и в современных нам печатных работах встречается немало ошибок и опечаток. К тому же, он мог пользоваться безупречными письменными источниками, ошибки которых могли перекочевать и в его словарь. Но все же, учитывая эти описки, можно иногда подвергнуть сомнению соответствует ли написание слова у Вагилевича реальному его звучанию. Конечно, речь идет об отдельных случаях, и ниже эти сомнения будут высказаны.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ. В области фонетики *Дакийский словарь* И. Вагилевича содержит ряд черт, свидетельствующих, как уже было сказано выше, о том, что автор пользовался при его составлении не только письменными источниками, но привлекал и данные живой разговорной речи, записанные им или кем-либо другим из уст лиц, говоривших на северных говорах дакорумынского языка.

Таков, например, зафиксированный словарем Вагилевича переход безударного *ă* в *a*, независимо от предударной или заударной позиции¹: *барак* (*baracă*), *даулат* (*dăulat*), *апара* (*apăra*), *бајет* (*băiat*), *балан*² (*bălan*), *валтоаре* (*vâltoare*, dual. *vâltoare*), *ванаје* (*văraie*), *грана* (*grăfa*), *граунте* (*grăunte*), *жафуї* (*jefui*, dual. *jăfui*), *зургальу* (*zurgălău*) *ласа* (*lăsa*), *леаган* (*leagăn*) *мадуларіу* (*mădular*), *местеакан* (*mesteacă*), *пазі* (*păzi*), *пастаје* (*păstaie*), *паџі* (*păji*), *микалос* (*ticălbs*), *каматъ* (*camătă*), *катушъ* (*cătușă*), *кураџіе* (*curăție*), *марчеџ* (*mărceț*), *хаџиш* (*hățiș*), *фагадеу* (*făgă-*

¹ По поводу перехода безударного *ă* в *a* имеется большая литература, например: Йордан, *Un fenomen dialectal: ă neaccentuat > a*, „Revista filologică“, Черновцы, 1927; А. Росетти, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Бухарест, 1956, т. 76 — 78; А. Граур, *Cu privire la ă > a în românește*, „Studii și cercetări lingvistice“, IX, 1958, 2, стр. 263—264; И. Котяну, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Бухарест, 1961, стр. 84—85; В. А. Лисицкий, *Проблемы вокализма в молдавском лингвистическом атласе*, „Omagiul lui Iorgu Iordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani“, Бухарест, стр. 520. Ср. также Теофил Тяха, *Grăul din Valea Crișului Negru*, Бухарест, 1961, стр. 39.

² Для этого слова ср. карту 6 ALR II.

даже там, где оно в литературном языке заменено *ă*, возможно, отдавая дань этимологическому принципу орфографии: *павезь* (*favăză*), *омет* (*omăt*)¹.

Пожалуй, здесь возможно еще одно объяснение: дело в том, что иностранцы, в том числе и украинцы, не всегда четко улавливают фонологическое противопоставление румынского языка *e* : *ă*. Именно, как нам кажется, поэтому в *Дакийском словаре* встречаются формы *дуне* (*dufă*) *мазере* (*mazăre*), *теаке* (*teacă*), *даре* (*dară*), *реје* (< *răie* < *rîie*, в результате неразличения *a* — *i*), *херб* (*hîrb*, по той же причине), *хет* (*hăt*), *рекојнь* (*răcoînă*), *стенжнь* (*stăpînă*), *фагадеу* (*făgădău*). В результате смешения *i* — *a* — *e* появились и формы *избенѣ* (*izbîndă*), *пержол* (*pîrjol*), *шоперль* (*șopîrlă*), *терль* (*tîrlă*), *цер* (*țir*, *țiră*), *дълмь* (*dîlmă*), *рмь* (*rîmă*), *рѣу* (*rîu*), *стѣнь* (*stînă*), *фѣрѣмь* (*fărimă*), *кѣрд* (*cîrd*), *кѣрлѣг* (*cîrlig*), *дѣкъ* (*dîcă*), *цѣцѣнь* (*țîțînă*), *галиѣ* (*galîță*). Подобное смешение зафиксировано и в средневековых текстах², и в говорах румынского языка³. К тому же смешение *i* — *ă* может объясняться и существованием в молдавских говорах гласного *â* — гласного среднего ряда, промежуточного между *i* и *ă*⁴.

В пользу высказанного выше тезиса о том, что в *Дакийском словаре* можно проследить устные источники информации, говорят и случаи оглушения звонкого согласного в конце слова: *априк* (*aprig*), *глод* (*glod*), *грумас* (*grumaz*), *дроп* (*drob*). Конечно, для румынского языка это явление вообще не характерно, так как в румынском звонкость в конечной позиции служит для фонологического противопоставления звуков. Однако известное оглушение конечного звонкого наблюдали румынские фонетисты, например, А. Росетти. Более того, существуют варианты слов, содержащие оглушение конечного звонкого, например, *șurub-șuruf*, *fosimț-fosimțf*, *tăvălug-tăvă-luc*⁵. Об утрате сонорности конечного звонкого свидетельствуют и встречающиеся у И. Л. Караджале формы *bagabont* вместо *vagabond*, *gardirof* вместо *garderob*. Наконец, диалектологи фиксируют частичное оглушение звонкого согласного в конечной позиции⁶.

Единственный случай озвончения конечного глухого согласного — *пржг* вместо *пржк* (*prunc*) скорее всего является ошибкой.

Любопытны примеры редукции конечного гласного (апокопа). Впервые это явление говоров румынского языка отметил Густав Вейганд⁷; об этом

¹ Впрочем, относительно последнего слова ср. *Materiale și cercetări dialectale*, I, 1960, стр. 184.

² Ср. А. Росетти, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, стр. 76 — 79.

³ Ср. данные Р. Удлера в *цит. соч.*, стр. 102 (со ссылкой на Филиппиде), стр. 131.

⁴ Ср. И. Котяну, *цит. соч.*, стр. 84.

⁵ Ср. А. Аврам, *Cercetări asupra sonorității în limba română*; București, 1961; его же, *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice*, сб. *Elemente de lingvistică structurală*, Бухарест, 1967, стр. 141.

⁶ Ср. В. Русу, *Contribuții la descrierea graiurilor dacoromâne (pe baza ALR II, vol. III)*, „Fonetica și dialectologie”, vol. V, 1963, стр. 94 — 95.

⁷ „Jahresbericht...”, т. III, стр. 208; т. IV, стр. 284; т. VI, стр. 31; т. IX, стр. 183.

позже говорили и С. Пушкарю¹ и А. Росетти². Э. Петрович и С. Поп отметили две области редуцирования конечного *a*: запад Трансильвании и Молдавии. Теофил Тяха утверждает, что в Кришане конечный *a* не только оглушается утратой звонкости, но и полностью исчезает³. Дакийский словарь дает такие примеры этого фонетического явления: *gogoash* (*gogoashă*) *барак* (*baracă*), *гмлачав жут* (*uite*), *куп* (*cupă*), *соб* (*sobă*), *гжац* (*ghiață*), *гын* (*găină*), *моар* (*moară*), *цан* (*geană*), *буз* (*buză*), *черван* (*cervană*), *букат* (*bucătă*), *прин* (*prîpă*), *повар* (*fovară*) и др.⁴

Другим интересным фонетическим явлением диалектного происхождения, зафиксированным в Дакийском словаре является смещение гласных заднего ряда *o* и *y*. Ср., например, слова в записи Вагилевича: *болбоань*, *добровиць*, *золуф*, *моје* (*miia*), *арборе*, *колдек*, *бујтар*.

В консонантизме следует отметить отражение в словаре палатализации губных и переднеязычных, о чем свидетельствуют записи *кеатрь*, *смјеурь*, *пјале*, *гјочел*, *пјентар*, *кѣнѣяг*, *стјегіе* (*stevie*), а также форма *корг* (*corb*), восстановленная по палатализованной форме множественного числа *коргъ*⁵.

Но вообще палатализованных форм меньше, чем следовало бы ожидать. На основании этого можно предположить, что информатор Вагилевича (или Ю. Дунина-Борковского) был человеком, понимавшим, что палатализация является диалектным фонетизмом, и стремившимся избежать форм с палатализацией. Именно поэтому Дакийский словарь фиксирует преимущественно формы без палатализации, а при форме *кеатрь* дает и форму без палатализации *пјатрь*. Более того, информатор подсказал составителю словаря гиперкорректную форму *нештер* вместо *нешкїр* (это явление названо румынским лингвистом Т. Христей „псевдодепалатализацией“), ошибочно предполагая в последней палатализацию и восстановив форму с промежуточной степенью палатализации⁶.

Из других фонетических особенностей, зафиксированных словарем Вагилевича, можно отметить еще такие:

— Частое употребление знака *ѣ* для передачи конечного неслогового *y* *амнарѣѣ*, *болдѣ*, *бондарѣѣ*, *бордеѣѣ*, *брѣцарѣѣ*, *кондеѣѣ*, *мадуларѣѣ*, *рочиѣѣ*, *ункѣѣ*, *улѣѣ*, *фоѣѣ* (ед. число от *foale*), *фусарѣѣ*, *хатѣѣ*, *цѣцарѣѣ*, *чолтарѣѣ*, *шупарѣѣ*; но вместе с тем иногда над буквой *y* отсутствует знак краткости: *грају*, *кују*, *плају*, *новоју*, *скају*, *слоју*, *талхарју*, *пају*, *церу*, *крају*, *бају*, *лацу*, *нороју*⁷.

¹ „Dacoromania“, VII, стр. 2 — 5; его же, *Limba română*, vol. II. Rostirea, Бухарест 1959, стр. 87 — 93.

² А. Росетти, *Istoria limbii române. Româna comună*. IV, V, VI, Бухарест, 1966, стр. 90.

³ Теофил Тяха, *Despre ă final din graiul crișan*, „Omăgiu lui Iorgu Iordan“, стр. 856.

⁴ Относительно *geană* ср. РЛА I, карта 20; ср. М. В. Сергиевский, *Молдаво-славянские этюды*, Москва, 1959, стр. 90.

⁵ Ср. Р. Удлер, *цит. соч.*, стр. 41 и, там же, карты 8 и 23 — 24.

⁶ О палатализации в северных говорах см. Р. Удлер, *Асупра инфлуенței slave răscăritene în consonanțismul moldovenesc. (Pe baza materialelor pentru A.I.M.)*, „Студий де лимбэ молдовеняскэ“, Кишинев, 1963, стр. 58.

⁷ О характерном смягчении конечных согласных в молдавских и трансильванских газетах сообщает Г. Булгар, *Despre limba și stilul primelor periodice românești. Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, 1958, стр. 98; о смягчении *p* ср. у Р. Удлера, *Асупра инфлуенței...*, стр. 64; о конечном *y* ср. В. А. Лисицкий, *цит. соч.*, стр. 527.

— Переход *e* в *i*, преимущественно в безударной позиции: *privegitoare*, *helușteu*, *stăgiri*, *diče* (*dese*); такой переход в ударной позиции наблюдается в слове *grîer*, что объясняется обычной для Молдавии заменой *зияния e* — *e*, характерной и для языка М. Эминеску¹. Наоборот, в ударной позиции в ряде примеров *i* переходит в *e*: *желец*, *пейстер*, *питек*, *чилибеу*.

— Отсутствие дифтонгизации гласных *o* и *e* в словах *бріліонкь*, *кокьзь*, *глобь*, *обель*, *сорече*, *шклефь*².

— Архаическая передача дифтонга (*иă*), после гласных: *оаь* (*оиă*), *пиоь* (*пиă*), *роао* (*роиă*), *зао* (*зайă*).

— Замена гласного *i* гласным *и*: *жупуні* (форма, отмеченная и Вейгандом), *гулава*, *важу*³, или гласным *о*: *чокорліе*. В большинстве случаев речь идет об ассимилятивных процессах, как и в слове *чокьнитоаре*, где *i* > *a* под влиянием гласного предшествующего слога. Наоборот, явление диссимилятивного порядка наблюдается в форме *віжоліе*, где утрачено однообразие гласных переднего ряда.

— Характерная и для языка молдавских летописцев замена сочетания смычного с щелевым *тж* аффрикатой *дж*: *бацокорж*.

— Переход конечного щелевого *у* в полугласный *й*: *жілау*, *ватау* (*vatau* < *vataf*), *ф* в *н* слове в *стух*; утрата *ф* в слове *огаш* (*hogaș* < *făgaș*). Все это факты, хорошо известные говорам румынского языка.

— Отсутствие йотанизации, т. е. перехода *d + i* > *зі* в глаголе *а фльмьнді*⁴.

— В слове *ръндуреа* вряд ли имеем ротацизм, — скорее всего диссимиляцию *н* — *н* > *н* — *р*.

— Переход *a* перед носовыми в *i*: *гжнч* (*gance*) *хжг* (*hang*), *цждрос* (*čandros*)⁵, но и необъяснимый фонетизм *бжлор* (*balbor*), если только здесь не ошибка.

— Синкопирование гласного предпоследнего слога в глаголе *а адемиі* (*a ademeni*).

— Замена гласного *i* гласным *a* в словах *барфэаль*, *дардаь*, *фанац*.

Вагилевич никогда не отмечает место ударения в слове. О последнем можно лишь догадываться или полагать, что оно не отличается от места ударения в формах литературного языка. И все же на основании записей украинского исследователя можно сделать вывод о перенесении места ударения по крайней мере в трех словах: *зурьбь* < *zurbă*, *мынтіе* < *mântie*, *порьнічу* < *porânicu*.

Кроме отмеченных, спорадически встречаются и другие записи, свидетельствующие якобы об отклонениях от общепринятого произношения, но они, как уже было сказано, скорее всего являются описками или же ошибками при записи устной речи.

¹ Ср. А. Росетти, *Limba poeziei lui Mihail Eminescu, De la Varlaam la Sadoveanu*, Бухарест, стр. 329. Ср. также И. Котяну, *цит. соч.*, стр. 84; В. А. Лясицкий, *цит. соч.*, стр. 520.

² Относительно дифтонгизации *o* ср. А. Росетти, Б. Казаку, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Бухарест, 1961, стр. 116.

³ Ср. по этому поводу С. Пушкарю, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, стр. 102.

⁴ Ср. ARL II, стр. 52, ответ на вопрос 2300; ср. также А. Росетти, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, стр. 106.

⁵ Относительно этого слова ср. у Т. Тяха, *Graiul...*, стр. 38.

UN DICȚIONAR MANUSCRIS ROMÂN—POLON DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

(Particularități grafice și fonetice)

(Rezumat)

Articolul se ocupă de prezentarea unui dicționar bilingv româno-polon, manuscris, necunoscut pînă în prezent, a cărui elaborare a avut loc la Lwow, în prima jumătate a secolului al XIX-lea (dată aproximativă: 1838—1846). Autorul atribuie întocmirea acestui dicționar scriitorului și lingvistului ucrainean Ivan Vahilevič (1811—1866) și ne informează despre unele trăsături de grafie (parțial ortografie) și mai ales fonetică, proprii cuvintelor românești din manuscrisul analizat.

Dicționarul numără 765 de cuvinte. Particularitățile sale fonetice și unele aspecte gramaticale arată că, alcătuindu-l, autorul nu s-a limitat la izvoare literare, ci s-a sprijinit, într-o anumită măsură, și pe unele date oferite de limba română vorbită. Așa fiind, dicționarul lui Vahilevič prezintă un interes deosebit pentru cercetătorii dacoromâne, în primul rînd al dialectului moldovenesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prin fixarea a numeroase forme de exprimare populară. Totodată, în articol se citează unele cuvinte rare, regionale sau, pe de altă parte, pronunțarea specială a unor cuvinte românești, cunoscute pretutindeni în graiurile populare.

UN DICTIONNAIRE MANUSCRIT ROUMAIN—POLONAIS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLÈ.

(Particularités graphiques et phonétiques)

(Résumé)

L'article présente un dictionnaire bilingue roumain-polonais (manuscrit), inconnu jusqu'à présent, dont l'élaboration a eu lieu à Lwow dans la première moitié du XIX-e siècle (date approximative: 1838—1846). L'auteur en attribue la paternité à l'écrivain et linguiste ukrainien Ivan Vahilevič (1811—1866) et nous renseigne sur certains traits de graphie (particulièrement d'orthographe) et surtout de phonétique, propres aux roumains du manuscrit analysé.

Le Dictionnaire comprend 765 mots. Ses particularités phonétiques et certains aspects grammaticaux révèlent que l'auteur, en l'élaborant, ne s'est pas limité aux sources littéraires, mais s'est appuyé, en quelque mesure aussi, sur certaines données de la langue roumaine parlée. Cela étant, le dictionnaire de Vahilevič présente un intérêt tout particulier pour les chercheurs de la langue dacoroumaine, en premier lieu du dialecte moldave de la première moitié du XIX-e siècle, du fait qu'il établit de nombreuses formes d'expression populaire. L'article cite également certains mots rares, régionaux ou, d'autre part, la prononciation spéciale de certains mots roumains connus dans les parlers populaires roumains de partout.

III. LITERATURĂ

COȘBUC ȘI NEKRASOV

MIHAI NOVICOV

E greu de presupus ca George Coșbuc să fi cunoscut poezia lui Nekrasov. E drept — după cum o atestă și biografia — poetul născut era un bun cunoscător al poeziei universale, al celei clasice — orientale și europene, iar din literaturile moderne — al celei germane și italiene. Nu pare însă să fi manifestat vreodată un interes deosebit pentru literatura rusă. Singura adaptare după Lermontov mai degrabă confirmă decât infirmă constatarea de mai sus. După cum se știe, identificând sursa baladei, ziarul ieșean *Evenimentul* (I, nr. 252, 9 decembrie 1893, în notița *In chestia Coșbuc*, semnată Em.) presupunea că autorul *Rugămintii din urmă* ar fi avut în mină traduceri germane ale lui Bodensiedt din poezia lui Lermontov; Coșbuc însă a anulat această ipoteză, comunicând o filiație și mai indirectă¹. Evident, se cere să ținem seamă de faptul că în perioada corespunzătoare tinereții și începuturilor literare ale lui Coșbuc poezia lui Nekrasov a căpătat în țara noastră o oarecare notorietate. După moartea poetului rus, survenită la sfârșitul anului 1877², dar mai ales în ultimele două decenii ale secolului, traduceri libere și adaptări după unele poezii ale lui Nekrasov apar în *Contemporanul* și în alte publicații de stînga³. Că ele nu au trecut neobservate o dovedesc, între altele, și referințele lui Al. Vlahuță, care, cercînd într-o conferință ținută în 1893 la Ateneu să definească „adevărata artă” ca „aceea care are valoare absolută, care face să bată toate inimile deodată..., arta în care creatorul a condensat cea mai sinceră și cea mai intensă viață, cea mai mare putere emoțională, ca să fie pentru noi toți și pentru toate momentele vieții noastre...” — dădea ca exemplu o poezie a lui Nekrasov⁴. Nu este exclus deci ca rumoarea produsă de contactul cu poezia cetățenească a unuia din reprezentanții curentului democrat revoluționar în literatura rusă să fi ajuns și pînă la Coșbuc. Dar urme vizibile n-a lăsat. Este exclus deci să vorbim de vreo influență. În consecință, dacă descoperim afinități în

¹ Cf. Coșbuc, *Versuri*, București, 1961, cu un studiu introductiv de Dumitru Micu; *Note și variante* (redactate de G. Pienescu) extrase din lucrarea în manuscris *George Coșbuc, Bibliografie*, de Gavril Scridon și Ion Domșa; p. 688—689.

² 27 decembrie, deci în 1878, după stilul nou.

³ Cf. Filip Roman, *Literatura rusă și sovietică în limba română*, București, 1959, p. 132.

⁴ Cf. *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, nr. 1/1962, p. 104.

creația celor doi poeți, cercetarea lor se cere a fi efectuată cu mijloacele studiului comparat, ca între două fenomene cu dezvoltări comparabile, deși independente unul de altul. Asemenea cercetări sînt, după convingerea noastră, cele mai interesante și cele mai productive, dar cu condiția ca să conducă la concluzii de oarecare valabilitate teoretică.

Vom începe prin a afirma, în aparentă contradicție cu cele sugerate pînă acum, că, în pofida unor asemănări poate izbitoare, dar superficiale, Coșbuc și Nekrasov sînt poeți foarte deosebiți. Dovada ne propunem s-o furnizăm recurgînd la metoda denumită în matematică — a eliminărilor succesive.

În primul rînd, pe cei doi poeți îi apropie incontestabil tema țărănească. Coșbuc a fost denumit chiar de către Gherea „poetul țărănimii”, și calificativul a rămas. Nekrasov, la rîndul său, nu numai că și-a dedicat cea mai mare parte a versurilor țaranului rus, dar a și apărut această poziție împotriva atacurilor unor critici care-i reproșau unilateralitatea obsesivă. În poemul *Baletul*, după prezentarea satirică a lojilor și parterului, acordînd și laude cuvenite dansatoarelor, muza lui Nekrasov găsește totuși ocazia să se urce din nou, cum se exprimă poetul însuși, pe „calul ei de bătaie”. Succesul delirant repurtat de celebra Petipa cu dansul *Mujiciok*¹ e întîmpinat cu imprecății: „... mai bine să fi executat „Zîna Dunării”, lăsîndu-l pe mujic în pace..., căci mujicul...” — și urmează încă o descriere sfîșietoare a suferințelor pe care le îndură țaranul rus. Dar dacă prezența temei țărănești ca atare e comună și lui Coșbuc și lui Nekrasov, deosebiri sînt și ele flagrante. Despre Coșbuc pe drept cuvînt s-a spus că întreaga lui operă poetică „este o expresie a sufletului robust. Oricare ar fi sentimentele ce răscolesc o poezie sau alta, ele vădesc forță, sănătate interioară. Personajele în care poetul își obiectivizează sensibilitatea întrupează vitalitatea poeziei, trăind orice emoție, indiferent de caracterul ei, cu o intensitate de care sînt capabili numai oamenii puternici”². De bună seamă, personaje puternice există și în poemele lui Nekrasov — și ar fi suficient să ne referim la *Femeile ruse* sau la eroina centrală a poemului *Gerul, moșu cu nas roșu*. Ele totuși sînt excepții. Chipul mujicului, așa cum se conturează el din ansamblul poeziei lui Nekrasov, e al unui suferind care geme resemnat. Nu întîmplător în finalul poemului, de atîtea ori tradus la noi, *Gînduri 'naintea unei intrări principale*, după ce evocă țara-ntreagă ce geme sub apăsarea iobăgiei, Nekrasov se întreabă dacă poporul său „se va trezi plin de puteri”, sau dacă, după ce compusese un cîntec asemănător geamătului, „a adormit pentru totdeauna?”³.

Deosebirea de viziune se explică în mare măsură și prin biografiile celor doi poeți. Coșbuc, deși fecior de popă, a copilărit laolaltă cu copiii de țărani

¹ *Țărănușul*.

² Dumitru Micu, ed. cit., p. LXXIX.

³ La Miron Radu Paraschivescu (N. A. Nekrasov, *Opere alese*, col. I București 1955, p. 168):

Cîndva te-ai trezi tu, mai plin de tărie,
Sau, soartei amare plecat,
Ți-ai dus pîn' la capăt întreaga solie,
Un cîntec gemut ai cîntat,
Și duhul ți-ai dat pe veced...

grăniceri, identificându-se astfel cu soarta și traiul celor ale căror dureri și bucurii va urma să le cînte devenind scriitor. De aceea, universul țărănesc e la Coșbuc chiar universul lui. Poetul se multiplică firesc pe sine însuși în fiecare personaj evocat, în fiecare sentiment, în fiecare tablou. N-are de ce să se detașeze. Nekrasov, dimpotrivă, cu toată dragostea lui de țărani, a fost și a rămas moșier. Ruptura cu tatăl, un tiran crud, neîndurător, l-a obligat să-și cîștige singur existența, din fragedă tinerețe. Iată de ce la poetul rus sentimentul copleșitor e acela al vinei tragice față de „fratele mai mic”¹. Nekrasov *observă* soarta grea a mușicului și se îngrozește de întunecimea ei. Dacă în poezia rurală a lui Coșbuc predomină accentele unui optimism vitalist, muza lui Nekrasov a fost, dimpotrivă, a „mîniei și a tristeții”, biciuită cu cnutul, cum a definit-o în cîteva rînduri poetul însuși.

De aici decurge și o a doua deosebire fundamentală. Se știe că poezia lui Coșbuc se definește adeseori ca fiind o lirică obiectivă. Într-adevăr, poetul român vorbește foarte rar despre el însuși, despre propriile năzuințe, frămîntări, suferințe. Și nici n-are nevoie, întrucit, după cum am văzut, el se regăsește în fiecare flăcău, în fiecare fată, în fiecare țaran, pe care-i obligă să se confeseze în versuri. Cînd îndrăgostitul din *Numai una* exclamă pătimaș

Să-mi cînte lumea cîte vrea,
Mi-e dragă una și-i a mea.
Decît să mă dezbar de ea
Mai bine-aprind tot satul...

de fapt poetul însuși se definește pe el, sau, mai precis, *arată* cum înțelege și cum simte el adevărata dragoste. La fel, tot Coșbuc (și ca poet și ca om) este acela care-i avertizează pe puternicii zilei :

Să nu dea Dumnezeu cel sfînt
Să vrem noi singe, nu pămînt !
Cînd nu vom mai putea răbda,
Cînd foamea ne va răscula,
Hristoși să fiți, nu veți scăpa
Nici în mormînt !

Și tot Coșbuc se adresează, în chip de Decebal, poporului, tot el îi îndeamnă pe români să nu mai aștepte „mila lui” (*In Opresores*), tot el îngîină doina ș.a.m.d.

La Nekrasov însă, nu numai în poezii de nuanță intimă, dar și în cele subliniat cetățenești, eroul liric se detașează ca un personaj bine conturat,

¹ Astfel se explică, poate, și de ce găsim la poetul rus imaginea „semănătorului” în aceeași accepție în care ea a fost consacrată mai tîrziu la noi prin cunoscuta poezie program a lui Vlahuță. În scurta poezie intitulată tot *Semănătorul*, scrisă cu puțin timp înainte morții, Nekrasov parcă i-ar îndemna pe urmași să nu sisteze semănatul, chiar dacă roadele culese sînt încă neînsemnate:

Munca acelor care seamănă timid, bob cu bob,
Împingeți-o înainte !
Semănați tot ce e înțelept, bun, veșnic,
Semănați ! Vă va spune „un mulțumesc” din inimă
Poporul rus...

cu o biografie complexă. Drama interioară e o temă frecventă a poeziei nekrasoviene. Biciuindu-i în satire numeroase pe acei cărora le place să peroreze doar despre soarta grea a poporului, dar care refuză să riște măcar un pic din bunăstarea proprie în folosul cauzei generale, Nekrasov nu putea să-și ierte nici sieși că n-a fost luptător și că, dimpotrivă, uneori accepta până și compromisuri umilitoare ca să „salveze” revistele pe care le conducea. Convingerea că adeziunea la cauza revoluției l-a împiedicat să rămână poet până la capăt, în timp ce dragostea de poezie nu i-a permis să devină luptător consecvent, va exploda nu odată în cascade de durere acută, însoțind cu un comentariu răscolitor aproape tot ce a scris Nekrasov. Nu numai bucățile lirice, dar și poemele lui Nekrasov au, cu puține excepții, un accentuat caracter subiectiv.

Cu toate acestea, substanțial, Nekrasov e mult mai epic decât Coșbuc. Căci în creația poetică a acestuia din urmă subiectul ca element motor și organizator al epicului ocupă un loc neînsemnat. De bună seamă observația nu poate fi generalizată. *Crăiasa zinelor*, *El-Zorab*, *Regina Ostrogoșilor* ș.a. sînt balade în sensul clasic al cuvîntului, iar dintre producțiile tinereții *Un pipăruș modern* e o veritabilă narațiune în versuri, contingentă, cum s-a mai observat, cu *Trei Viteji* a lui Budai Deleanu. Încolo, mai ales în capodoperele sale, în *Nunta Zamferei*, *Moartea lui Fulger*, în piesele dispartate care alcătuiesc, după Gherea, un amplu roman erotic rural, Coșbuc e mai degrabă descriptiv decât epic. Mai ales în poeziile de dragoste, deși anecdota e prezentă mai întotdeauna, iar protagoniștii au nume — Lina, Lisandru, Simina etc. — construcția epică e suplă, mobilă, supunîndu-se mai degrabă ea mișcărilor interioare sufletești, decât invers. Poemele lui Nekrasov, dimpotrivă, sînt epice din toate punctele de vedere, încadrîndu-se perfect în tradiția inaugurată de Pușkin și Lermontov. *Sașa* e un mic roman în versuri, o replică la *Rudin* al lui Turghenev, *Kneaghina Trubeșkaia* și *Kneaghina M. N. Volkonskaia* sînt biografii verisificate, *Bunicul* e un portret de decembrist, în timp ce *Cui i-e bine-n Rusia* are chiar proporții de epopee. Pe Coșbuc, după propria mărturisire, de cînd a început să scrie l-a frămîntat ideea să scrie „un ciclu de poeme cu subiecte luate din poveștile poporului” și să le lege astfel încît să le dea „unitate și extensiune de epopee”. Dar, din acest plan vast n-au fost realizate decât cîteva părți componente. Nekrasov, dimpotrivă, apropiindu-se de creația folclorică, și-a încununat activitatea literară cu o amplă construcție epică, întemeiată în cea mai mare parte pe poveștile, cîntecele, snoavele, legende și tradițiile populare. Mai obiectiv, dar mai liric — Coșbuc, mai subiectiv dar mai epic — Nekrasov, iată cum pînă și coordonatele fundamentale ale universului poetic îi despart parcă pe cei doi poeți, în loc să-i apropie.

Nu permite o apropiere mai strînsă nici chiar aceeași dispersare între poezie și publicistică. Asemenea lui Coșbuc, Nekrasov a debutat și el ca un salahor al scrisului, primul său volum fiind, probabil și din această cauză, în asemenea măsură contaminat de prozaisme și locuri comune, încît Belinski l-a respins fără nici un drept de apel. Ca și Coșbuc, Nekrasov și-a consumat o mare parte din energiile creatoare în conducerea unor reviste, însă, spre deosebire de poetul român, el a perseverat. Pe Coșbuc, după

consumarea experienței cu *Semănătorul*, nu-l mai vedem în conducerea unor publicații, Nekrasov rămâne pe „baricada literară” până-n ultimele clipe ale vieții. Prin aceste date biografice se explică, poate, în parte cel puțin, de ce la Coșbuc filonul publicistic e exterior poeziei, cele mai viabile opere ale poetului român fiind cele nealterate de patimile curente, în timp ce la Nekrasov, dimpotrivă, patosul publicistic propulsează poezia, consacrand ca expresii cele mai înalte ale geniului său poetic poeziile de atitudine față de problemele sociale arzătoare ale timpului său. Coșbuc, în postfața la *Fire de tort*, susține că doar „silit de mizerie” a fost nevoit să scrie „ode în loc de poeme”; Nekrasov până la sfârșitul vieții va condamna poezia ce-și caută rostul în ea însăși.

Așadar, nici tema țărănească comună, nici obiectivizarea, nici prezența mai mult sau mai puțin masivă a epicului (și a anecdoticii), nici împletirea — de grade diferite — a poeziei cu publicistica, nu justifică încadrarea lui Coșbuc și a lui Nekrasov în aceeași familie de poeți. Și, totuși, până și după o lectură superficială, stăruie impresia unei înrudiri certe, explicabilă, după părerea noastră, prin aceea că în opera ambilor poeți filonul realist — într-o anumită accepție a cuvântului — e predominant. Ceea ce conduce, credem, la justificarea teoretică a paralelei pe care am încercat s-o schițăm.

De la un timp în publicistica noastră literară s-a acreditat din ce în ce mai apăsător ideea că între realism și poezia lirică ar exista un raport de incompatibilitate. Cu pretenții de autoritate, punctul acesta de vedere a fost proclamat și în prima încercare de prezentare sintetică a literaturii de după 23 August 1944, „Prejudicata principală, scriu autorii volumului *Literatura română azi*, a fost considerarea poeziei după criteriile unui „realism” înțeles ca *mimesis*. În felul acesta, orice deosebire esențială între poezie și proză dispare, se legitimează versificația. Lirismul modern este însă altceva. Mod de cunoaștere, ca și proza, poezia are alte mijloace de investigație și alt obiect: materia ei adâncă sînt emoțiile, elanurile interioare ale omului, adică o altă *realitate* decît aceea exterioară, istorică a prozei”¹. De bună seamă, în cele de mai sus se subînțelege că „mimesisul presupune efortul de reconstituire fidelă, deci de copiere”, ceea ce credem că e cel puțin derutant. Arta e *mimesis* doar în măsura în care, ca orice reprezentare a vieții, e reflectare. Însă aceasta se poate înfăptui în chipuri foarte diferite, iar deosebirea dintre realism pe de o parte și modalitățile nerealiste sau antirealiste pe de alta, nu derivă de loc din folosirea unor anume „mijloace de investigație” sau din aplecarea către un anume „obiect”, ci din așezarea pe o anume poziție estetică față de realitatea înconjurătoare. Pentru un realist — în accepția largă a cuvântului — creația sa sau a altora va constitui întotdeauna, în raport cu realitatea obiectivă, un fenomen secund. Poezia nerealistă, dimpotrivă, se pretinde a izvorî din surse exterioare realității, fiind deci congenital străină experienței estetice colective. „Materia” poeziei — fie ea realistă sau nu — a fost și va fi întotdeauna constituită din emoțiile, elanurile interioare ale omului, sau, cu alte cuvinte, din elementele acelui univers interior care se formează inevitabil în psihicul fiecărui individ

¹ D. Micu — N. Manolescu, *Literatura română azi. Încercare de sinteză*, București, 1965, p. 36.

ca rezultat al experienței sale vitale. „Elementele” acestea fiind ele înseși „reflectoare”, este firesc ca ele să se deosebească de fenomenele reflectate, așa cum *întotdeauna* icoana diferă de obiect. Reflectarea reflectării, poezia, va putea deci, fie să se îndepărteze și mai mult de izvor, fie, dimpotrivă, supunându-se parcă legii dialectice de negare a negației, să se reîntâlnească miraculos cu realitatea stîrnitoare de elanuri și emoții. Schematizînd, — în accepția pe care o folosesc autorii cu care îndrăznim să nu fim de acord — poezii nerealiste urmează prima cale, poezii realiști — a doua.

În ultima jumătate a secolului al XIX-lea, datorită unor împrejurări istorice care au fost pe larg și amănunțit analizate, realismul literar a căpătat o tonalitate specifică, ambiționîndu-se să concureze realitatea, ceea ce nu odată i-a obligat pe scriitori la un efort de observație și comparație în fond exterior actului creator spontan. De aici și ceea ce Ibrăileanu numea „un deficit de artă”, nu doar la poeți, dar și la prozatori¹. Dar tot de aici și căutarea înfrigurată a unor căi de compensare a acestui deficit prin fructificarea variată a unor posibilități virtuale, pînă atunci ascunse, ale artei cuvîntului. Tocmai asemenea căutări, firesc mai susținute la poeți decît la prozatori, îi apropie pe Coșbuc și Nekrasov unul de altul, în ciuda deosebirilor frapante între cei doi poeți.

Poetul care mereu își „strunește” muza pentru a nu o lăsa să o ia razna, care mereu se întoarce către realitate (indiferent de motivele care-l determină să adopte această atitudine estetică) evident că se va pomeni nu odată cu focul inspirației stins, și va fi pus în situația să-l reaprindă printr-o lucrare ardentă asupra cuvîntului, căutînd noi și noi resurse în arta versificației ca atare². În chipuri diferite, și Coșbuc și Nekrasov atestă — prin creația lor —

¹ Ne referim în special la articolul *Panaîl Istrati — Kyra Kiralina*, în care criticul observă, între altele: „...ceea ce în adevăr este deosebit și «exotic» la D. Istrati — și place prin acest exotism și nu numai în Franța, dar și la noi — este impresia de adevăr ce o dă opera sa, de lucru trăit, de lucru «adevărat». Prin acest caracter, opera d-sale seamănă cu literatura rusească mai veche...” Și, mai departe: „...a început să scrie din viață, dacă se poate spune astfel, din mijlocul vieții, din afară de artă. A putut aduce astfel spontaneitatea, adevărul vieții materiale. Bineînțeles că arta se resimte. D. Istrati e foarte puțin un scriitor artist. Iarși ca și scriitorii ruși de care era vorba mai sus...” G. Ibrăileanu, *Studii literare*, ediția a III-a (pe coperta a 2-a — ediția a II-a), „Cartea Românească”, București, f. a., pp. 133—134.

² Afirmția nu trebuie înțeleasă în sensul că poetul realist va munci întotdeauna mai mult pentru cizelarea versurilor. Dimpotrivă, realitatea pare a fi contrarie. Din studiul introductiv, citat de noi, al lui Dumitru Micu am aflat că Coșbuc manifesta față de scrisul său „o neglijență rară”. Autorul îl citează chiar pe poet, care ar fi recunoscut că „scriu și public ori scriu și rup, totuna mi-e” și că *Balade și idile* s-ar fi publicat „așa cam fără rînd, fără interesarea mea directă” (Ed. cit., p. LXXXVII). Mărturii asemănătoare există și despre Nekrasov. A. I. Panaeva relatează în amintirile sale că poemul *Gînduri 'naintea unei intrări principale* a fost scris în două ore, cum s-ar zice dintr-o răsufiere (Nekrasov — *Poezii în trei volume* — Biblioteca poetului, Leningrad, 1950, vol. I, p. 283). Așadar, cînd vorbim de o lucrare ardentă asupra cuvîntului la poeții realiști, avem în vedere nu alegerea migăloasă a fiecărui verb și a fiecărei expresii, ci altceva, și anume, necesitatea menținerii unei tensiuni poetice adecvate în tot lungul exprimării. Tocmai pentru că poetul realist e preocupat nu atît de a se exprima pe el, cît de a exprima ceva, el tinde organic către o expresie deosebit de poetică, în măsură să „ridice” tema la nivelul artistic necesar. De aceea, el scrie „ușor” și „repede” (pentru că tensiunea respectivă nu poate dura). Așa fiind, e nevoit, adeseori, să tolereze facilități. Pentru că n-are răgaz să se uite înapoi. Tema îl împinge implacabil înainte.

că poezia poate fi realistă, dar cu condiția ca „deficitul de artă” să fie compensat prin arta însăși. Din acest punct de vedere poezia amândurora poate fi considerată ca un model susceptibil de a fi relevat cu folos pentru fundamentarea unor propoziții teoretice.

Despre inventivitatea prozodică a lui Coșbuc a vorbit încă Gherea, iar de atunci această virtute a autorului *Nunții Zamferei* a fost în repetate ori subliniată. Exegeții lui Nekrasov s-au preocupat mai puțin de latura corespunzătoare a creației poetului rus, deși în lucrările de autoritate ale lui Ciukovski¹ și Evgheniev-Maximov² capitole speciale sînt dedicate și acestui aspect. Comparativ, din punctul de vedere al construcțiilor strofice și al ritmului, poezia lui Nekrasov e mai puțin frapantă decît aceea a lui Coșbuc. „Invenții” în sensul propriu al cuvîntului sînt mai rare. Însă varietatea e tot atît de evidentă. Mai ales în a doua parte a vieții, Nekrasov prefera strofe complexe, cu versuri cantitativ diferite, ajungînd în organizarea lor la o măiestrie quasi desăvîrșită, ca în această invocare plină de geamăt a revoluției ce întîrzie — un veritabil giuvaer al miniaturii poetice, pe care, pentru concludența pledoariei, îl vom cita în rusește:

Душно³ Без счастья и воли
Ночь бесконечно длинна
Буря бы грянула, что-ли?
Чаша с краями полна³.

Грянь над пучиною моря,
В поле, в лесу засвещи,
Чашу вселенного горя
Всю расплещи³...

De asemenea s-a vorbit pe larg, și la noi, și în Rusia, despre locul însemnat pe care-l ocupă și în creația lui Coșbuc și în cea a lui Nekrasov inspirația folclorică. Spunînd-o, nu ne referim doar, și nici în primul rînd, la producții oarecum calchiate direct pe motive folclorice, ci la poezii „culte” în deplinătatea cuvîntului, dar în care aluzia folclorică contribuie la amplificarea tensiunii artistice. Din opera lui Coșbuc vom alege *Vara*, unde strofa a doua, în care spicele joacă în vînt „ca-n horă dup-un vesel cînt”, iar feciorii și fetele

¹ Kornei Ciukovski, *Мастерство Некрасова*, Moscova, 1959, în special capitoul „Stilul adecvat temei”, pp. 219—365.

² V. E. Evgheniev-Maximov, *Творческий путь Некрасова*, Moscova—Lenin-grad, 1953, capitolele VII (pp. 64—75), XII (pp. 117—134) și XVII (pp. 186—198).

³ În traducerea lui Miron Radu Paraschivescu:

Te-nnăbuși cît n-ai libertate,
Doar noapte e, fără sfîrșit,
Furtună, porni-vei tu, poate!
Paharul cu ochi s-a-implinit!
Dă iureș pe marea în spume,
Fria șesuri, păduri, șulerind,
Paharul durerii din lume
Revarsă-l întreg, pină-n fund!

(N. A. Nekrasov, *Poeme alese* — în românește de Miron Radu Paraschivescu, București, 1953, p. 74).

cîntă-n cor o doină, în timp ce „juca viața-n ochii lor, și vîntul le juca prin plete“, are, în mod evident, menirea să pregătească și să justifice explozia de sentimente sublime din final. La Nekrasov ne-a impresionat, din acest punct de vedere, un pasaj din poemul *Sașa*. Partea contrductivă are menirea de a reliefa cum eroina principală, copila lipsită de griji pînă și în adolescență, începe să ia contact cu durerile lumii. Primul șoc i-l produce tăierea pădurii — complice a atîtor jocuri tainice pînă mai ieri. Partea descriptivă propriu-zis, deși încărcată cu epitete și comparații, n-ar emoționa, poate, așa cum o cere compoziția întregului, dacă spre sfîrșit poetul nu ne-ar oferi imaginea cîtorva pini cruțați, care ici-colo stau scorjiți ...

Așa cum prin sate stingheri mai rămîn,
În zile de lucru, uncheșii bătrîni.

Și crengile-n vîrfuri așa-s de-mpletite,
De-ți pare că-s păsări de foc, cuibărite,

Și care — așa cum bătrîni, vorbesc —
Odată în sîertul de veac¹ doar, puiesc.

Azi, Sașei, sorocul-mplînit i se pare:
Curînd vor zbura fermecate vîlăstare,

Vrăjit păsăret va prin pomi să se-arate
Și-or prinde să-i cînte cîntări minunate.

(În românește de M. R. Paraschivescu.)

Legenda invocată parcă ar pregăti etapa următoare din viața fetei, cînd, trezită de predicile unui pierde-vară „înaintat“, ea va începe să aștepte înfrigurată sunetele autentice ale unor noi chemări.

În al treilea rînd, e de remarcat, și la Coșbuc și la Nekrasov, abundența epitetelor. Studiînd din acest punct de vedere creația lui Eminescu, Tudor Vianu avea să constate că la marele nostru poet național, pe măsura maturizării, epitetul devine tot mai rar, și la propriu și la figurat. Nici la Coșbuc, nici la Nekrasov creația nu pare a fi cunoscut o atare evoluție. În *Poetul*, una din cele din urmă capodopere ale primului, epitetul e tot atît de frecvent ca și în *Decebal către popor* sau *Noi vrem pămînt* și, lucru semnificativ, — nu e de loc „rar“:

Iar dacă vrodât-aș grăi vrun cuvînt
Cum nu-ți glăsuește scriptura,
Ai fulgere-n cer, tu cel mare și sfînt,
Și-nchide-mi cu fulgerul gura!

Împestrită cu epitete aproape banale este și poezia lui Nekrasov. Dar, de cele mai multe ori, ca și în cazul exemplului citat din Coșbuc, epitetele simple emoționează, datorită adecvării lor complete, organice la ideea poetică a bucății respective. Realități consecvenți, și Nekrasov și Coșbuc, potențează

¹ În original: în jumătate de veac.

deci sugestia poetică nu prin violentarea expresiei (ca Macedonski la noi, de pildă, sau ca Maiakovski la ruși), ci, dimpotrivă, prin armonizarea ei cu subiectul, până într-acolo încât expresia însăși parcă s-ar evapora, lăsând în locul ei doar ideea poetică nudă¹.

În sfârșit, ca o trăsătură ce-l apropie pe Coșbuc de Nekrasov, ar trebui să fie menționată compoziția, ca unul din factorii, în atâtea cazuri principali de transfigurare artistică a textului. În cazul poetului român particularitatea aceasta a fost scoasă pregnant în evidență de Dumitru Micu, cu prilejul analizei pe care o face poeziei *Noapte de vară*. Constatînd că dacă am sta „să examinăm structura fiecărei propoziții, cum face Ibrăileanu cînd analizează *Vara*, ne va fi fără îndoială, imposibil să receptăm emoția ce pulsează asemenea singelui în întreaga bucată”, criticul conchide, pe bună dreptate, că în *Noapte de vară* „o strofă luminează pe alta și toate concurează la reliefarea ideii lirice... Șapte strofe de înregistrare de ajuns de cumînți pregătesc starea de sublimă înfiorare din ultimele trei, dobîndind prin aceasta ele însele un spor de emotivitate”². La Nekrasov, pentru a cita un exemplu oarecum analog, ne-am putea referi la poemul *Kneaghina M. N. Volkonskaia*. Destul de lungit și monoton în întregul lui, poemul se salvează totuși, de asemenea datorită finalului. Drumul soției de decembrist către soțul ei se oprește la gura ocnei. Eroica femeie reușește totuși să înșele vigilența străjerilor. Aleargă, aleargă... prin galerii, peste prăpastii... Din nou narațiunea parcă se împiedică, ne ține în loc, cînd, în sfârșit, se aude și glasul drag, dar și zăngănitul lanțurilor în care e ferecat. Și

Acum doar, în ocna cea mult blestemată,
Am prins acel sunet cumpnit
Și soțul în lanțuri văzîndu-mi deodată,
Întregul lui chin am trăit.
Să-ndure-nvățase. Mereu suferînd!
Deodată-n genunchi eu m-am pus,
Iar pînă ce-n brațe să pot să-l cuprind,
Eu lanțu-i la buze l-am dus...

(În românește de M. R. Paraschivescu.)

Astfel, „dintr-odată”, lunga așteptare ne e răsplătită. Retrospectiv nesfîrșitele descripții din capitolele anterioare, încep să sune altfel, ca o uvertură la o simfonie ce se încheie cu un sublim acord final.

Așadar, și Coșbuc și Nekrasov au găsit suficiente resurse pentru a conferi poeziei lor de suflu realist o ținută artistică elevată. De bună seamă, substanțial, cei doi poeți au mers pe căi foarte diferite. Gherea extrăgea virtuțile poeziei lui Coșbuc dintr-o anumită clasicitate. La Nekrasov cu greu se pot întrezări urme ale clasicismului; în schimb, sînt identificabile numeroase reminiscențe romantice, deși, ca șef de școală, programatic, Nekrasov condamna romantismul. Indiferent însă de aceste deosebiri vizibile, și Coșbuc și

¹ Efectul, firește, nu e specific doar lui Coșbuc sau Nekrasov. Îl vom găsi și în unele poezii ale lui Eminescu, sau la Pușkin; în general, peste tot în poezia în care-și face loc o anumită tendință clasicizantă. Dar îl vom găsi *întotdeauna* în poezia cu caracter „realist”.

² *Studiul citat*, p. LIX.

Nekrasov s-au afirmat ca poeți, întorcându-se fără rezerve cu fața spre realitate și confruntând mereu propriile emoții și elanuri interioare cu imaginile concrete care îi înconjurau. Știința poeziei a fulgerat din această confruntare. Dar arta s-a resimțit, s-a împiedicat ca și svicnirea unui îndrăgostit, care în clipa când se avintă către iubită, e întrerupt de zgomotul neprevăzut al unui accident... Să fie oare dreaptă o asemenea apreciere? În cazul lui Nekrasov, Lunacearski a contestat-o. „Sînt oare poeziile lui Nekrasov insuficient de îngrijite?” — se întreba în 1921 cunoscutul critic marxist. — Dar cine a spus că netezimea versurilor este în mod necesar o virtute? Cine a dovedit că despre grozăviile vieții poporului se cere neapărat a se scrie în versuri netede? Oare nu se cere prozei artistice ca întregul ei ritm să corespundă conținutului? Oare nu e mare artistul a cărui proză gîlgie, saltă, se prăbușește împreună cu conținutul, și oare versurile nu trebuie să sune și ele întocmai? Oare se cere să fie „linse” ca niște acuarele de salon tablourile realității monstruoase? Ce fleacuri! Dacă versurile lui Nekrasov ar fi mai șlefuite, mai melodice, asta ar avea efectul unei minciuni. Dacă un om ar povesti despre moartea mamei sale respectînd toate regulile sintaxei și ale stilisticii, vorbirea lui ar lăsa impresia unei fățarnicii monstruoase... Ceea ce Nekrasov însuși considera drept asperitatea versului său, era de fapt doar asprimea. Versul său e aspru, pentru că tema lui e aspră, pentru că e sincer, este aspru pentru că e viguros. Și ar fi păcat dacă ar conține măcar cu o iotă mai puțină asperitate”¹.

Într-un fel aprecierea de mai sus se potrivește și lui Coșbuc, ținînd seamă însă de faptul că poetul român reflecta o altă realitate, o vedea altfel și o transfigura altfel, filtrînd-o prin personalitatea sa creatoare. Lirismul coșbucian a fost definit de George Călinescu ca „un lirism reprezentabil”, iar creația poetului ca o „poezie teatrală”. Coșbuc e, după același autor, „un vizionar al mișcărilor sufletești sempiternă”. Totodată, e un exponent viril al năzuințelor majore ale poporului, al puterii și robusteții sale sufletești, al vitalității sale, care i-a permis să supraviețuiască atîtor restriști. E de la sine înțeles că pentru a da viață unei asemenea viziuni asupra realității, Coșbuc trebuia și el să recurgă la un vers, dacă nu aspru, cel puțin solemn. Și ar fi fost păcat dacă n-ar fi făcut-o.

Dar tocmai pentru că și în cazul lui Coșbuc, și în cazul lui Nekrasov, versul e pe deplin adecvat și temei și viziunii realiste asupra ei, care se constituie ca o parte organică a poeziei, ambii autori au intrat în istoria literaturilor respective ca niște personalități artistice proeminente. Are perfectă dreptate Dumitru Micu atunci cînd respinge părerea acelor care văd în Coșbuc doar „un rapsod nediferențiat de colectivitatea pe care o reprezintă”, și cînd îl consideră un poet liric care ne-a relevat o lume, o umanitate. Metoda realistă, pe care a îmbogățit-o, nu l-a împiedicat în niciun fel să-și afirme geniul.

Problema depășește obiectul comunicării noastre, dar la nevoie am putea demonstra că există destui poeți care, deși consideră că e sub demnitatea lor să-și confrunte imaginația cu realitatea, prin aceasta nu devin în nici un fel mai personali. Coborînd cu încăpăținare tot mai adînc în puțul fără fund al repre-

¹ A. V. Lunacearski, *Alexei Nikolaevici Nekrasov*, în *Culegere de opere*, în 8 volume, vol. I, Moscova, 1963, pp. 217—218.

zentărilor tenebroase, ei extrag de acolo imagini nu numai terne și incolor, dar și incoherente. Pentru că adevărata poezie începe doar o dată cu transfigurarea materialului adunat — prin reflectarea directă sau indirectă a realității — în reprezentări izbitoare prin noutatea și substanțialitatea lor. Iată în ce sens mi s-a părut că e revelator exemplul comparației schițate dintre Coșbuc și Nekrasov. Ambii poeți au rezistat tentațiilor unei poezii de exaltare egocentrică a unor emoții subiective, ci le-au restituit realității. Dar de organizat, au organizat aliajul astfel obținut, fiecare în spiritul propriei personalități artistice. Ceea ce ne permite să conchidem că valoarea poeziei lirice în nici unul nu poate să depindă de caracterul realist sau nerealist al reprezentărilor. „Emoțiile și elanurile interioare” pe unii poeți pot să-i determine să caute răspunsuri la marile întrebări ale timpului în zvicnirile prometeice ale propriei existențe, pe alții însă abia îi îndeamnă să „revadă” realitatea. Raportul pe care poetul îl stabilește astfel între modul cum lumea se reflectă în propria sa imaginație și simțire pe de o parte, și modul cum el materializează această imaginație în tablouri care, datorită cuvîntului, prind contururi, este în definitiv o problemă care depinde aproape în exclusivitate de structura lui sufletească, de temperamentul poetului și experiența lui de viață. Determinantă pentru valoarea poeziei e doar măsura în care această *reflectare a reflecării* comunică mai departe o trăire nouă și definește o personalitate creatoare autentică. Și Coșbuc și Nekrasov sînt și vor rămîne în istorie ca poeți mari. Deși nu odată au sacrificat pe altarul vieții unele voluptăți artistice, ei sînt mari și în acest sacrificiu. Pentru că gestul ca atare s-a proiectat — fie și ca o negație — ca gestul unor puternice personalități creatoare. De bună seamă nu de imitatori ai lui Coșbuc sau ai lui Nekrasov are nevoie poezia contemporană. Ci de poeți care să afirme crezul lor estetic comunist cu aceeași ardoare și cu aceeași intransigență, care i-a călăuzit pe acești corifei ai poeziei din veacul trecut.

КОШБУК И НЕКРАСОВ

(Резюме)

Исключая возможность влияния Некрасова на Кошбука, автор считает, что сравнительное сопоставление творчества этих двух поэтов оправдывает себя лишь постольку, поскольку приводит к выводам имеющим и теоретическую значимость. Тем более что, несмотря на видимость, Кошбук и Некрасов поэты очень разные. У Кошбука крестьянская тема является органической, родовой; у Некрасова она вопль раскаяния, благодаря чему тема личной драмы у него проходит красной нитью через все творчество, в то время как лиризм Кошбука предельно объективен. Румынский поэт „воспроизводит” себя в своих героях, у Некрасова лирический герой обособляется. Эпичность Кошбука — за редкими исключениями — более или менее условна, у Некрасова наоборот лирический излияния организуются вокруг сюжета. Кошбук объективнее и лиричнее, Некрасов субъективнее и эвничнее, вот как основные координаты творчества этих поэтов как будто бы не сближают, а отдаляют их друг от друга. И все же сходность очевидна, а объясняется она *реалистичностью* присущей поэзии и одного и другого.

Автор полемизирует с теми исследователями, которые считают что поэзия и реализм несовместимы в силу того, что материалом поэзии является не объективная действительность а „эмоции, внутренние порывы, переживания”. Внутренний мир поэта — всегда отражение действительности. Являясь его отражением, поэзия есть *отражение отражения* и

как таковая может либо еще более отдаляться от источника, либо при помощи своеобразного отрицания стремится возвратиться туда откуда она извлекает свое начало. Такого рода эстетическая позиция и рождает реалистическую поэзию, но которая реализуется всегда, по словам румынского критика Г. Ибраилэну, „За счет искусства“. Эту утрату поэты стремятся компенсировать художественным оформлением. И это именно и сближает Некрасова с Кошбуком. Прозодическая изобретательность, фольклорные заимствования, обилие насыщено-эмоциональных эпитетов, особая роль композиции — вот несколько черт которые роднят их. Это доказывает, что высота и качество поэзии зависят не от реалистичности или перереалистичности а от степени перевоплощения личных переживаний, так или иначе, в образы накаленные жизненным огнем и неподражаемые в точном смысле этого слова. Идя по этому пути и Кошбук и Некрасов вошли в мировую литературу как великие поэты.

COȘBUC ET NEKRASOV

(Résumé)

En excluant la possibilité d'une influence nekrasovienne sur Coșbuc, l'auteur considère qu'une étude comparée de l'œuvre des deux poètes ne saurait être justifiée que dans la mesure où elle mènerait à des conclusions présentant quelque importance théorique. Cette affirmation semble d'autant plus véridique qu'il existe entre les deux poètes, en dépit des apparences nées de la première impression, des différences essentielles. Chez Coșbuc, par exemple, le thème „paysan“ est organique, issu de son origine même, tandis que pour Nekrasov ce thème n'est qu'un cri de repentir. Dès lors, chez ce dernier, le thème du drame personnel traverse tel un fil rouge toute son œuvre, cependant que chez Coșbuc son lyrisme demeure entièrement objectif. Le poète roumain „s'identifie“ à ses personnages, alors que Nekrasov crée „à distance“ ses héros lyriques. À de rares exceptions près, le genre épique de Coșbuc présente un caractère conventionnel ; chez Nekrasov, tout au contraire, les effusions lyriques s'entrelacent avec le sujet de l'œuvre. C'est à dire que Coșbuc est plus objectif et plus lyrique, tandis que Nekrasov est plus subjectif et d'un style épique. De la sorte, les coordonnées principales qui fixent l'œuvre de chacun des poètes étudiés, semblent ne pas les rapprocher, mais plutôt les éloigner l'un de l'autre. Et pourtant, que leurs œuvres soient très ressemblantes est un fait incontestable, qui ne peut s'expliquer que par le *réalisme* caractéristique de leur art poétique.

L'auteur polémise avec ceux des chercheurs qui estiment que poésie et réalisme sont des notions qui s'excluent réciproquement par cela que l'essence de la poésie ne saurait être constituée par la réalité objective, mais bien au contraire par le monde „des émotions, des élans intérieurs de l'homme“. Ce monde „intérieur“ du poète n'est de fait que le reflet permanent des réalités. Cela étant, la poésie, à son tour, constitue le *reflet du reflet* et, comme telle, est susceptible aussi bien de s'éloigner, parfois considérablement, de la source première, que de tendre — au prix d'un processus spécifique de négation — vers sa propre source. C'est précisément cette position esthétique qui est à la base de la poésie réaliste, laquelle, selon les dires du critique roumain G. Ibrăileanu, se réalise „au détriment de l'art“, les poètes essayant simplement de compenser ses déficiences par des moyens formels. C'est exactement ce qui rapproche Coșbuc de Nekrasov. Parmi ces moyens formels communs à leur art poétique respectif, l'auteur cite le don d'invention dans la prosodie, les emprunts au trésor folklorique, la richesse de certaines épithètes d'une haute valeur émotive, le rôle particulièrement important attribué à la composition. Ce fait démontre que les cimes atteintes par toute création poétique, la valeur de celle-ci, ne dépendent pas de son caractère réaliste ou non réaliste, mais de son degré de transfiguration, de sa capacité d'incarner — d'une manière ou d'autre — l'existence même du poète, en images pénétrées par l'incandescence de sa vie et, par cela même, évidemment inimitables. En s'engageant tous deux sur cette voie, Coșbuc, autant que Nekrasov, comptent aujourd'hui, dans la littérature universelle, comme des poètes de notoriété unanimement reconnue.

SONETELE LUI MICKIEWICZ ÎN CONTEXT UNIVERSAL

I. C. CHIȚIMIA

Dintre formele fixe sau specific concentrate de poezie — epigrama antică, sonetul, madrigalul și rondelul — cultivarea cea mai mare în literatură a avut-o, fără îndoială, sonetul.

Sonetul în forma fixă de paisprezece versuri, cu distribuția lor, de obicei, în două strofe a patru versuri și alte două a trei versuri, a luat naștere mai ales în Italia, în evul mediu, și a fost lansat cu strălucire de Dante și de Petrarca, dar și de alți poeți ai timpului, ca Guido Cavalcanti (? — 1300), prieten al lui Dante, Cino da Pistoia (cca 1270—1336), Bindo Bonichi (cca 1270—1338) etc., în forme apropiate de construcția tipică a sonetului, consacrat fiind femeii și dragostei, cum este următorul, de Cavalcanti:

Avete'n vo' li fior et la verdura
e ciò, che luce od è bello a vedere:
risplende più che sol vostra figura,
chì vo' non vede, ma' non po' valere.

In questo mondo non ha creatura
Sì piena di bieltà né di piacere;
e chi d'amor si teme, lu' assicura
vostro bel viso; e non può più temere.

Le donne, che vi fanno compagnia,
assa' mi piaccion per lo vostro amore:
ed i' le prego, per lor cortesia,

che quel più poate più vi faccia onore,
ed aggia cara vostra signoria,
perché di tutte siete la migliore¹.

Frumoase sonete și de perfecțiune tehnică pot fi citate din Cino da Pistoia („Questa donna che andar mi fa pensono“)², realizări pe aceeași temă, cu

¹ Din Guido Cavalcanti, în Francesco Torraca, *Manuale della letteratura italiana*, vol. I, Florența, 1920, p. 62.

² *Ibidem*, p. 69; vezi și Francesco de Sanctis, *Istoria letteratura italiana*, trad. de Nina Façon București, 1965, p. 79 și 100.

expresii similare și sens adâncit, se găesc la Dante (1265—1321), în sonetele din *Vita nuova*:

Con l'altere donne mia vista gabbate
e non pensate, donna, onde si mova
ch'io vi rassembri si figura nova
quando riguardo la vostra beltate etc.¹

dar cel care i-a dat sonetului viață lungă pentru secole întregi (personal legându-l de tema dragostei) a fost Petrarca (1304—1374).

Petrarca cunoștea pe antici și se lansase în descoperirea operelor acestora². El apreciază spiritul laic în cultură și cultivă sentimentele umane descărcate de amețea misticismului. La Avignon o cunoaște, la 6 aprilie 1327, pe Laura și ei îi va înălța, simbolic, înfruntul mare monument de artă sonetistă din literatura universală, construit în viața și după moartea acesteia și format din 317 sonete, alături de 29 cîntece (canzone), 9 sextine, 7 „ballate” și 4 madrigaluri. Publicată înfruntă oară la Veneția în 1470, de Vendelino da Spira, sub titlul *Canzoniere*, această operă constituie începutul liricii de înaltă clasă în Europa. „Donna angelicata”, femeia efuziunilor mistice, din poezia medievală franceză și italiană, este readusă din cer pe pământ, în „domul” sufletesc al bărbatului și cîntată cu pasiunea pe care o vor reține toate veacurile următoare: Petrarca a dat tonul plăcerilor care trec, dar și chinuie ființa umană:

Era'l giorno ch' al sol si scoloraro,
per la pietà del suo Fattore, i rai,
quand' i' fui preso, e non me ne guardai,
che i be' vostr' occhi, donna, m' i legaro.

Tempo non mi pareva da fer riparo
contr'a' colpi d'Amor: pero n'andai
secur, senza sospetto; onde i miei quai
nel comune dolor s'incominciario.

Trovommi Amor del tutto disarmato
ed aperta la via per gli occhi al core,
che di lagrime son fatti uscio e varco.

Però, al mio parer, non fugli onore
ferir me di saetta in quello stato,
e a voi, armata, non mostrar pur l'arco.

(Sonetul III).

Așa au început pasiunea și incantația dragostei în biserică Sf. Clara de la Avignon. Ecoul sonetelor închinat Laurei (cele mai multe)³ a trecut repede granițele Italiei și s-a prelungit peste multe secole.

¹ Francesco Torraca, *op. cit.*, p. 113.

² Fr. Funck-Brentano, *La Renaissance*, Paris, 1935, p. 80 și urm.

³ O antologie din sonetele lui Petrarca în traducere românească a dat Lascăr Sebastian: Petrarca, *Sonete*, București, Edit. Tineretului, 1959.

În interiorul Italiei, sonetul a intrat, peste un secol și ceva, sub pana lui Michel Angelo Buonarrotti (1475—1564), care, în lumina ideilor antice despre supremația artei, precum și a sentimentelor trezite de Vittoria Colonna, poetă mult citată în epocă, taie sonetele sale în forme trainice de inscripție pe lespezi¹:

Onde dell'arte à vinta la natura,
I' 'l so, che 'l pruovo in la bella scultura...²

Peste graniță, sonetele și poezia lirică a lui Petrarca au fost receptate în primul rînd, cu un larg ecou, de poeții „Pleiadei” franceze, mai ales de Joachim du Bellay (1522—1560) și de Pierre de Ronsard (1524—1585), pînă la delicata poetă Louise Labé (cca 1524—cca 1566). Dacă în opera celui dintîi, *Les regrets* (1558) și *Les antiquités de Rome* (1558)³, tematica sonetelor este variată, cîntînd valori umane, frumusețile antice, tristeți personale și lăsînd uneori în margine dragostea:

Je n'escris point d'amour, n'estant point amoureux,
Je n'escris de beauté, n'ayant belle maistresse,
Je n'escris de douceur, n'esprouvant que rudesse,
Je n'escris de plaisir, me trouvant douloureux...⁴

Les amours ale lui Ronsard⁵ au dimpotrivă, în măsură considerabilă, tenta petrarchismului, sonetele sale fiind dedicate Cassandrei Salviati și apoi Mariei Dupin, mergînd de la forme simple la forme distinse și cu adevărat poetice:

Sinope, baisez moy, non: ne me baisez pas,
Mais tirez moy le coeur de vostre douce haleine
Non: ne le tirez pas, mais hors de chaque vene
Sucez moy toute l'ame esparsée entre vos bras⁶.

Similare sînt și sonetele inspirate și scrise pentru Hélène de Surgères. De-acum înainte, tematica sonetelor va rămîne diversă: se va cînta femeia și iubirea, dar în haina sonetului se vor înveșmînta și alte teme poetice: tablouri mitologice, monumente antice, virtuți omenești, simboluri de viață. Afară de o anumită secetă a sonetului în secolul al XVIII-lea, de la Lope

¹ O traducere în românește, cu reproducerea originalelor, de C. D. Zeletin: Michel Angelo, *Sonete*, București, 1964, 162 p. (cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la moarte).

² *Ibidem*, p. 94.

³ O ultimă ediție: Joachim du Bellay, „*Les regrets*” suivis des „*Antiquités de Rome*”, text stabilit de Pierre de Grimal, Paris, Armand, Colin, 1958, 293 p. (Bibliothèque de Cluny).

⁴ *Ibidem*, p. 127. Vezi și spiritul de independență exprimat în sonetul IV din *Les regrets*:

Je ne veux feuilleter les exemplaires Grecs,
Je ne veux retracer les beaux traits d'un Horace,
Et moins veux-je imiter d'un Petrarque la grâce,
Ou la voix d'un Ronsard, pour chanter mes Regrets.

⁵ Ediție nouă: Pierre de Ronsard, *Les amours*, Editions Baudelaire, 1966, 410 p.; vezi și traducerea lui Alexandru Rally: Ronsard, *Antologie lirică*, București, Editura pentru literatură universală, 1967.

⁶ *Ibidem* p. 228.

de Vega și Shakespeare la timpurile moderne aproape nu va exista mare poet care să nu încerce arta sonetului, în măsură mai mare sau mai mică. Poezia modernă cu Keats sau cu Baudelaire și Verlaine, Stefan George și Rainer Maria Rilke îi probează rezonanța¹. Uneori, cîntecul frumos al unui singur sonet a reușit a perpetua peste secole numele poetului: Felix Arvers (1806—1850) a creat un *Sonnet* (1833) de o rară poezie a dragostei, mereu nouă de la Petrarca pînă în secolul al XIX-lea. Prin el, Arvers a rămas faimos².

Reluînd ideea lui Joachim du Bellay de a cînta nu atît dragostea omenească, cît frumusețile clasicismului antic, José-Maria de Hérédia (1842—1905), poet parnăsiian, cizelează aproape treizeci de ani sonetele sale dintr-o unică adunare în volum, publicată în 1893 sub titlul *Les Trophées*, în care apar rînd pe rînd, în forme perfecte de marmură, Grecia și Sicilia, Roma și barbarii, evul mediu și renașterea, Orientul și tropicele, Afrodita și Olimpul, Perseu și Andromeda, Cleopatra și Cartagina, Petrarca și Ronsard și între toți Du Bellay, de asemenea, cu iubita sa de tinerețe, Olive de Sévigné, cîntată discret de Hérédia în sonetul *La belle Viole*. Hérédia a consacrat sonetului „lucrul” cel mai meticulos și mai asiduu, reușind sonorități rare de limbă³ și întărindu-i acestuia ecoul, care va răzbate pînă la Stefan George.

Iubire și fior al culturii și civilizației trecute! Petrarca și Du Bellay! Simboluri care au străbătut mereu literatura și vremea! Ele apar în forma fixă a sonetului și la Eminescu, întocmai, căpătînd desăvîrșire în *Iubind în taină*, dar mai ales în sonetul *Veneția*, de o realizare statuară, marmoreană, identificîndu-se în trăsături cu vechile opere de artă renascentistă. Eminescu a avut simțul genial al timpului și al tonului. Tîrziu, Mihai Codreanu, un poet despre care, pe nedrept, se vorbește prea puțin, s-a dedicat cu fervoare sonetului, ca Hérédia în Franța, publicînd în 1914 *Statui*, șir de tablouri și portrete ingenios realizate, de la *Gioconda* la *Vlad Țepeș* și de la *Turnul Babel* la

¹ Vezi, de pildă, *Remords posthumes* de Baudelaire sau *Mon rêve familier* de Verlaine:

Je fais souvent ce rêve étrange et pénétrant
D'une femme inconnue, et que j'aime, et qui m'aime,
Et qui n'est, chaque fois, ni tout à fait la même,
Ni tout à fait une autre, et m'aime et me comprend...

² S-a creat o falsă legendă că Arvers n-a scris decît acest celebru sonet, plin de discreție și de suavitate, inspirat poetului de Mme Ménéssier-Nordier, avînd acest început tainic:

Ma vie a son secret, mon âme a son mystère,
Un amour éternel en un moment conçu.
Le mal est sans espoir, aussi j'ai dû le taire,
Et celle qui l'a fait n'en a jamais su.

În realitate, Arvers este și autorul unor frumoase alte versuri din *Mes Heures perdues*, culegere din care face parte și sonetul respectiv, precum și al unor piese teatrale: *La mort de François I-er* și *Plus de peur que de mal*, ultima fiind o comedie prelucrată după Molière.

³ A se vedea, de exemplu, sonetul *À une ville morte* (Cartagina):

Morne Ville, jadis reine des Océans!
Aujourd'hui le requin poursuit en pas les scombres
Et le nuage errant allonge seul des ombres
Sur ta rade où roulaient les galions géants.

Cf. José-Maria de Hérédia, *Les Trophées*, Paris, Alphonse Lemerre, [1925], p. 118.

incantația unui *Symbolism de toamnă*. Sonetul și-a găsit înflorirea oară în opera lui Mihai Codreanu acustică „plină”, întâlnită în alte literaturi europene¹. Apoi peste cincizeci de ani a reapărut bogat, sub pana lui V. Voiculescu, într-un verb nou de mare expresivitate românească, închinat încă o dată dragostei și închipuit ca ieșit din simțirea lui Shakespeare, de la care rămăseseră 154 de sonete².

Peste tot sonetul s-a răspândit cu valurile de cultură ale evului mediu și ale Renașterii, însoțit de Petrarca și de urmașii săi petrarchiști. Pe această cale a ajuns și în Polonia, care din cele mai vechi timpuri, și mai ales din secolul al XV-lea înainte, a întreținut strânse legături cu Italia. Padova a fost un centru în mod special frecventat de tinerii studioși poloni. Aici a studiat și Jan Kochanowski (1530—1584), poet prin valoarea creației, de talie europeană în epoca Renașterii. Între altele l-a cunoscut și pe Ronsard, la Paris. Fără să dea sonetului amploare, Kochanowski îl introduce în formele de creație polone printr-un număr de piese de merit. Sonetul *Do paniej* (Către o doamnă), temă reînviată din Petrarca, este splendid ca idee: nici aurul, nici marmora, mausoleul sau cetatea, nu-i vor putea păstra femeii amintirea, ca poezia închinată ei, care nu moare niciodată, căci se multiplică:

Imię twe, pani, które rad mianuję,
Najdziesz w mych rymiech często napisane,
A kiedy będzie od ludzi czytane,
Masz przed inszymi, jeśli ja co czuję

.....

Slawa z dowcipu sama wiecznie stoi,
Ta gwaltu nie zna, ta się lat nie boi...

.....

(Numele-ți, doamnă, pe care-l spun cu drag,
Îl vei găsi des în rimele-mi înscrise
Și cînd de oameni va fi citit în ele,
Mai mult ca alții, vei ști de ce mi-e sufletul aprins...

.....

Slava din viers rămîne veșnic nouă,
Nu este zdruncinată, de ani ea nu se teme...)³

Apoi, ca și Michelangelo, care închină sonete prieteniei cu Tommaso Cavalieri, formulînd diverse idei⁴, Kochanowski se adresează într-un frumos

¹ Sonete frumoase conțin și alte volume de poezii ale lui M. Codreanu, precum *Cîntecul deșertăciunii*, Iași, 1921 (pe lângă sonete cuprinde și alte poezii), și *Statui* apărute și în ediția II, Iași, 1921.

² V. Voiculescu, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară*, cu o prefață, de Perpessicius, București, 1964. Sonetele sînt numerotate, ca o continuare la Shakespeare, de la CLV la — CCXLIV. Ultimul sonet este un splendid imn închinat geniului lui Shakespeare. Pentru Shakespeare vezi antologia de sonete în traducerea lui Ion Frunzetti: *Shakespeare, Sonete*, București, 1964.

³ Cf. Jan Kochanowski, *Dzieła polskie*, ed. Julian Krzyżanowski, Varșovia, 1955, t. I, p. 181.

⁴ Vezi Michelangelo, *op. cit.*, p. 30, 36, 38, 42, 48, 54, 76, 78, 102 etc.

sonet lui St. Wapowski, pentru a lăuda virtuțile cavalerului luptător pentru binele patriei (*Do Stanisława Wapowskięgo*)¹. De asemenea, *Modlitwa o deszcz* (Rugăciune pentru ploaie)² este un remarcabil imn în care, de fapt, este cîntată, cu o mare expresivitate de slovă, setea de ploaie a naturii și a vegetației. Mai multe alte sonete îmbogățesc registrul tematic al acestei construcții fixe, de la viața de familie la mobilitatea și viața genului de poezie scurtă, agreată de el personal: *Do fraszek* (Închinare epigramelor)³.

Dar cel care, printre alții, a cultivat cu o deosebită asiduitate sonetul, într-o înnoire pregnantă a tematicii și culorii acestuia, este Adam Mickiewicz. După ce publică (în 1822) *Ballady i romanse*, iar în 1823 *Dziady* (părțile II și IV), precum și alte opere, poetul polon tipărește, în 1826, la Moscova, *Sonet*, între care strălucesc, prin noutatea expresiei și imaginilor, *Sonet* *krymskie* (Sonetele Crimeii).

Arta sonetelor lui Mickiewicz n-a fost studiată cum se cuvine. Petrarca a renăscut sub pana lui inspirată, și volumul de sonete al poetului se deschide cu un *motto* din primul sonet al bardului italian: „*Quand' era in parte altr' uom da quel ch'io sono*” („Cînd eram în parte alt om decît cel care sînt”), iar primul sonet este adresat Laurei (*Do Laur*), unei Laure a poetului polon, pe care și el o pierduse și încerca s-o regăsească:

Ledwiem ciebie zobaczył, jużem się zapłonił,
W nieznany oku dawnej znajomości pytał;
I z twych jagód wzajemny rumieniec wykwił,
Jak z róży, której piersi zaranek odsłonił.

*

(Doar te-am văzut și-ndată m-am și aprins la față,
Cătfînd o cunoștință-n privirile-ți străine;
Impurpurarea ta s-a și răsfrînt în mine
Ca raza care pieptu-și deschide-n dimineată.)⁴

Sentimentele pentru Maryla Wereszczakówna, de care Mickiewicz a fost îndrăgostit în tinerețe, sînt evocate în spirit petrarchist în alte sonete, ca în sonetul III, care în autograf poartă titlul *Sonet do M.[aryli]*. Sonetul VII, *Z. Petrarki* (Din Petrarca), este de fapt chiar o prelucrare a sonetului 103 din opera poetului italian⁵, adresat prietenului său Sennuccio del Bene: „Sennuccio, i' vo' che sappi...” (Sennuccio, vrei să știi...). Mickiewicz aleargă la Petrarca, dar recheamă în versurile sale în mod discret pe aceeași Maryla Wereszczakówna, pentru care suferise enorm, după ce aceasta se măritase

¹ J. Kochanowski, *op. cit.*, p. 233.

² *Ibidem*, p. 235. În total Kochanowski a compus 10 sonete sau poezii de 14 silabe cu o anumită imperechere a rimelor. Pentru influența lui Petrarca în literatura polonă, vezi M. Brahmmer, *Petrarchism w poezji polskiej XVI wieku*, Cracovia, 1927, VII + 224 p.; pentru petrarchism în literatura germană a sec. al XVIII-lea, vezi Jean Livescu, *Deutscher Petrarchismus in 18. Jahrhundert*, Iași, 1943.

³ Adam Mickiewicz, *Poezii*, București, 1957, p. 135 (traducere de Miron Radu Paraschivescu). În original: Adam Mickiewicz, *Dziela*, Varșovia, 1955, t. I, p. 235.

⁴ Acolo unde se dă numărul sonetului din Petrarca, este vorba de numerotarea generală a textelor originale, nu numai a sonetelor.

cu un nobil polon¹. Și din nou sub titlul *Błogosławieństwo* (Binecuvîntare), adică în sonetul X², Mickiewicz realizează una din cele mai frumoase transpuneri în limba polonă³ ale sonetului 61 din Petrarca: *Benedetto sia'l giorno*, în care este preamărită ziua întîlnirii cu Laura, cu care gîndirea și simțirea poetului s-au contopit pentru totdeauna.

Dar cu toată această veche tradiție petrarchistă a cîntării dragostei umane, cu retrairi personale ale creatorilor, de la Petrarca la Mickiewicz, după cum a reieșit din cele arătate pînă acum, marele poet polon a găsit pentru sonet și o tematică nouă, puțin abordată pînă aici: natura și omul înstrăinat în mijlocul frumuseților ei.

La început, natura este cadru pentru tema iubirii. Încă în 1821 Mickiewicz scrie sonetul *Do Niemna* (Niemenului)⁴, pe care îl reface și îl republică în volumul *Sonety* (sonetul VIII). În el poetul evocă rîul copilăriei, Niemen, și caută chipul „Laurei” sale, cu accentul și melancolia unui François Villon: „Kedy jest Laura moja, gdzie są przyjaciele? ... Wszystko przeszło a czemuż nie przejdą lzy moje !?” (Unde este Laura mea, unde sînt prietenii?... Totul s-a dus, de ce nu trec și lacrimile mele !?)⁵. La fel se petrec lucrurile în sonetul VI (*Ranek i wieczór*, Dimineața și seara), unde Laura apare din nou⁶. Tablourile de natură însă capătă o neobișnuită expresivitate în partea a doua a sonetelor, intitulată *Sonety krymskie* și compusă din optsprezece piese⁷. Poetul intră acum într-o altă lume, nouă și pentru el, și, de aceea, în fruntea noii serii de sonete el pune versurile luate din Goethe:

Wer den Dichter will verstehen
Muss in Dichter's Lande gehen⁸.

Natura nu fusese complet absentă în opera sonetiștilor. Însuși Petrarca schițează frumoase tablouri de natură, drept cadru sau comparație cu sentimentele sale ca în sonetele *Rapido fiume...* (sonetul 208), în care poetul se „rostogolește” la vale ca și rîul din văile alpine, unul mînat de dragoste, altul de natură, *Il cantar novo ...* (219), *Se lamentar augelli ...* (279), în ultimul fiind vorba de o adevărată simfonie a naturii prin cîntecul păsărilor, prin foșnetul frunzelor și legănarea florilor, sub adierea vîntului, prin murmurul apelor de munte. Evocarea naturii se găsește în sonet, incidental, și la alți poeți ca, de exemplu, la Verlaine în *Nevermore*⁹ sau la Baudelaire în *Brumes et*

¹ Adam Mickiewicz, *Dziela*, I, p. 241.

² *Ibidem*, p. 244.

³ Vezi și traducerea poetului polon Jalu Kurek: Francesco Petrarca, *Sonety do Laury*, cu o introducere de M. Brahmer, Varșovia 1955, p. 21.

⁴ Adam Mickiewicz, *Dziela*, I, p. 176.

⁵ *Ibidem*, p. 242.

⁶ *Ibidem*, p. 240.

⁷ Prima parte conține douăzeci și două de sonete.

⁸ Din opera lui Goethe, *West-Oestlichen Diwan* (1819). Poetul polon se apropia acum spiritual de lumea orientală, de care se apropiase și Goethe.

⁹ Din vol. *Poèmes saturniens*, Paris, 1866.

*pluies*¹, totuși nimeni pînă la Mickiewicz n-a prins în formele sonetului o serie întreagă de splendide tablouri dintr-o anumită regiune cum a reușit acesta în *Sonety krymskie*. Pe lângă observația exactă a locurilor, poetul a folosit o anume modalitate a expresiei poetice, aplicate cu multă finețe prin folosirea unei terminologii de sorginte orientală.

Pentru a se familiariza cu civilizația și cultura Orientului, Mickiewicz, în spiritul său de totdeauna, a început să le studieze cu multă stăruință. Într-o scrisoare către profesorul Joachim Lelewel, din ianuarie 1827, Mickiewicz transmite acestuia că la Petersburg s-a apucat de studiul limbilor orientale, că a tras foloase din lecțiile lui Spitznagel², că s-a afundat în Hammer (Zakopalem się w Hammera)³ și că este gata să atace *India* lui Schlegel⁴. Pe de altă parte, vizitînd Crimeia, văzuse în ea, cum spune el însuși, „Orientul în miniatură”⁵. Sonetele poetului polon erau deci rezultatul unor acumulări multiple de tablouri, culori, viață și civilizație orientală.

Sonetele Crimeii sînt o suită de tablouri care, în totalul lor, închid un colț nou de lume, cu trecut, oameni și natură aparte. S-ar putea spune că este vorba de un splendid poem cristalizat armonios într-o înșiruire de sonete, în care domină descripția naturii și meditația lirică. Introducerea la acest poem o face sonetul *Ștepele Cetății Albe*, care sînt un fel de poartă de intrare pentru ceea ce oferă întreaga regiune din nordul Mării Negre:

Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi,
Śród fali łak szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam korallowe ostrowy burzanu.

(Alunec pe-ntinsul „uscatului ocean”,
Trăsura se-afundă-n verdeață precum luntrea
Prin valuri de luncă în murmur, prin flori,
Pe margini-s tufe roșii: ostroave de mărgean.)⁶

¹ Ch. Baudelaire, *Les fleurs du mal*, ed. Ernest Raynaud, Paris, 1927, p. 166:

O, fins d'automne, hivers, printemps trempés de boue,
En dormeuses saisons! Je vous aime et vous loue
D'envelopper ainsi mon cœur et mon cerveau
D'un lincoln vaporeux et d'un vague tombeau.

² Ludwik Spitznagel, polonez, studiasse limbile orientale la Petersburg. Cu el a început să învețe Mickiewicz limba arabă.

³ Josef Hammer—Purgstall era un renumit orientalist pe atunci. Cunoscut cu lucrarea sa despre imperiul otoman, el tipărise cartea *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, Viena, 1818, care era o antologie de poezie persană și care, desigur, îl interesa în primul rînd pe Mickiewicz, căci o citează personal la comentarea sonetului *Gora Kikineis* (cf. *Dziela*, t. I, p. 508).

⁴ Lucrarea la care se referă Mickiewicz este, de fapt, considerată ca un început al studiilor de indoeuropenistică: Friederich von Schlegel, *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808).

⁵ Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. XIV, p. 324: „Widziałem Wschód w miniaturze”.

⁶ Adam Mickiewicz, *op. cit.* t. I, p. 259.

Într-o asemenea ambianță meridională, poetul se oprește s-asculte glasul cocorilor nostalgici și, în tăcerea ideală a stepei, i se pare că ar putea auzi glasuri din Lituania natală:

W takiej ciszy! — tak ucho notężam ciekawie,
Ze słyszałbym głos z Litwy. — Jedźmy, nikt nie woła:

*

(Într-o așa tăcere, urechea mi-e ncordată peste samă,
C-aș auzi pe cineva din Litva! — Hai! Nimeni nu mă cheamă.)¹

Liniștea stepei se unește uneori cu liniștea mării. Sonetul următor zugrăvește tocmai acest tablou, văzut de pe înălțimea Tarhan-Kut, capul dinspre apus al peninsulei Crimeia. Sonetul acesta, *Cisza morska* (Liniștea mării), este un pastel inventiv, în care, pe lângă nave, bărci și mateloți legănați abia simțit și adormitor de unde, apa respiră încet ca niște sini de fecioară care visează, dar se trezește, oftează și adoarme din nou. Natura este frumoasă și visele sînt frumoase, dar realitatea este crudă. Pastelul sonetului traduce perfect în culorile sale starea poetului. După cum, printre vietățile mării caracatița („polip”) doarme pe fundul ei, cînd cerul se acoperă de nori, iar cînd e liniște își desface și mișcă brațele lungi, la fel „hidra amintirilor din fundul inimii” doarme cînd se dezlănțuie furtuna vieții și-a soartei, iar cînd inima e împăcată, nemilos „își înfige ghearele în ea”². Amintirea dureroasă se trezește tocmai cînd natura este mai îmbietoare. Este vorba deci de pasteluri cu un fluid foarte puternic de viață, transmis de contrarietatea sentimentelor poetului.

Dar marea nu este numai calmă. Mickiewicz a văzut-o sub descătușarea furtunii, după cum precizează în aceeași scrisoare, amintită mai sus: „Am văzut Crimeia. Am îndurat o puternică furtună pe mare și am fost unul din cei cîțiva neîmbolnăviți, care și-au păstrat puterea și firea ca să ia seama în voie la acest interesant spectacol”³. Nu surprinde atunci faptul că, în două sonete următoare, *Żegluga* (Navigație) și *Burza* (Furtuna), Mickiewicz descrie această stihie a naturii, întîi prezentînd vasul în jocul vîntului și al valurilor, eroul lipindu-se cu pieptul lui de „pieptul” navei, avînd sentimentul că-i dă viață acesteia și zboară împreună prin furtună⁴, apoi în al doilea sonet descriînd cu măiestrie panica intrată, cu moartea la un loc, în sufletul pasagerilor, doborîți în genunchi de „geniul morții”, care lua totul cu asalt. În acest iad al groazei și al morții, un singur călător stă deoparte liniștit, fiindcă n-are de ce să trăiască și n-are de la cine să-și ia rămas bun, cum făceau alții pe vas:

¹ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, t. I. p. 259.

² *Ibidem*, p. 260.

³ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, t. XIV, p. 323—324.

⁴ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, t. I, p. 261; vezi și traducerea lui Virgil Teodorescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, București, 1957, p. 149.

Jedem podróżny, siedział w milczeniu na stronie
I pomyślił: szczęśliwy, kto siły postrada,
Albo modlić się umie, lub ma z kim się żegnać.

*

(Un singur călător deoparte stă-n tăcere
Și se gîndește: ce ferice-i cel ce puterea-și pierde
Sau poate să implore și bun rămas să-și ia.)¹

Acesta, negreșit, era însuși poetul, pornit pe drumuri, printre străini. Pericolul furtunii nu-l înspăimîntă, e încă o înfruntare a soartei sale.

Trecînd de asemenea încercări și tablouri contrastante, poetul Crimeii (în sonete) înfățișează pămîntul peninsulei, descrie alte stepe, cele din apusul Crimeii de la Kozlov, apoi munții care se văd în depărtare cu focul soarelui „în scăpătat” pe creste, localități și locuri cu nume tătărești și trecut istoric învăluite în legende, geamii și minarete (*dżamidy*, *menare*), muezini și rugăciuni musulmane (*muezzin*, *namaz*), mîrzaci și pașale rămași ca vestigii (*mirza*, *basza*), urme de haremuri și sofale (*haremy*, *sofy*), odalisce și baldachinuri (*odaliski*, *baldakimiy*), turbane și cușme tătărești (*turbany*, *kotpaki*), închipuiți musulmani și ghiauri (*muşlimin*, *giaur*) rubine și granate, „iagozi” și ananași de aur. Din pana lui Mickiewicz picură culoarea și în ea splendoarea locurilor, vădînd o expresivitate artistică demnă de un pictor modern; poetul folosește din plin terminologia locală, neintrată pînă aici în limba literară polonă, ceea ce a surprins și iritat pe devotații clasicismului polon.

Sonetul *Widok gór ze stepów Kozłowa* (Panorama munților din stepa de la Kozlov) este un inegalabil tablou pictural al munților dinspre sud ai Crimeii, din care se desprinde și se înalță maiestos culmea Ceatîrdah. Piscurile par cînd o stavilă fantastică de gheață în calea „caravanei de stele” venind de la răsărit, cînd, sub razele soarelui în plin apus, un far uriaș aprins și atîrnat de cer, pentru cei ce navighează pe mare. Aceasta este impresia „pelerinului” (însuși poetul), exprimată în primele două catrene ale sonetului, pentru ca în următoarele două terține mîrzacul prezent să întregască pictura cu legenda mitologică populară².

De altfel, sonetul acesta (V) se leagă în mod organic cu sonetul XIII, *Czatyrdah*, în care buzele mîrzacului îi închină muntelui un imn de slavă, știind că musulmanu-i sărută „tălpile picioarelor”. Ceatîrdah este „catargul” întregii Crimee, „minaretul lumii”, înfipt pînă la „poarta cerului”, cu haină din codri întunecați și cu turban din nouri, turban ornăt cu pîraie de fulgere. Soarele poate să-i ardă pe oameni, ceața să-i împresoare, lăcusta să le roadă lanurile, ghiaurul să le ardă casele, Ceatîrdah însă, „dragoman” (tîlmaci) între pămînt și cer, rămîne mereu mut și nemișcat.

¹ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, t. I, p. 262; tradusă și de Miron Radu Paraschivescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 150.

² Traducere de Miron Radu Paraschivescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 151; original: Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 263.

La imnul acesta al mîrzacului, pelerinul, în sonetul imediat următor (XIV), *Pielgrzym* (Pelerinul), încîntat de frumusețile naturii din Crimeea și de ființele ei, se întreabă de ce-i fuge totuși inima spre alte locuri îndepărtate și spre timpuri și mai îndepărtate? Și tot el răspunde cu aceeași nostalgie care nu-i dă pace nici o clipă:

Litwo! piały mi wdzięczniej twe szumiące lasy
Niż słowiki Bajdaru, Salhiry dziewice;
I weselszy deptałem twoje trzęsawice
Niż rubinowe morwy, złote ananasy.

*

(Litvo! mi-au cîntat mai cu drag codrii tăi foșnitori
Decît privighetori din Baidar¹ și fetele de pe Salhir²,
Și mai vesel călcat-am prin alte tale smircuri
Decît peste-ananas de-aur și-iagode rubinii.)³

Îl cheamă țara și-l cheamă amintirile, îl cheamă dragostea din tinerețe și nu-și dă seama dacă femeia iubită „se mai gîndește la el”.

Tabloul munților continuă cu sonetul XV, *Droga nad przepaścią w Czufut-Kalè* (Drumul peste prăpastia de la Ciufut-Kalè), unde, prin gura aceluiași mîrzac, Mickiewicz prezintă magistral prăpastia cu înfățișare de genune infernală, la care nu trebuie să privești și nici să te gîndești, căci „gîndul este ca și o ancoră care te trage la fund, aproape ca-n haos”. „Pelerinul” răspunde că totuși a privit în prăpastie, dar ce-a văzut acolo nu va putea spune decît după moarte, căci „în limba celor vii nu există pentru așa ceva cuvinte”⁴. În această imagine „tare” nu este vorba de nici o enigmă. Mickiewicz, fire sensibilă, trăind copilăria în regiuni fără munți, a fost impresionat de munții Crimeii și de înfățișarea unor stînci abrupte, ca cea de la Ciufut-Kalè, pe care casele i se păreau prinse, după cum singur spune în comentarii, ca niște cui-buri de rîndunici. Pentru el adîncimile erau ca de iad. Lucrul acesta se vede și din sonetul XVI, *Góra Kikineis* (Muntele Kikineis), unde în termeni de mare expresivitate, mîrzacul (ca un fel de Virgil pentru Dante) îi arată apele mării care se văd în adîncimi ca o boltă îndepărtată de cer, iar norii albi de sub ei par de sus, pe suprafața apei, insule albe, fantasticul fiind mărit de fulgere văzute tot de sus. Imaginația poetului lucrează bogat. Prăpastiile sînt luate cu calul în goană, ca-n orice creație înfricoșător romantică⁵.

Stîncă și apa mării apar și în sonetul XVIII, *Ajudah*. Poetul, părăsind înălțimile ametoitoare și apropiindu-se de nivelul apelor, stă rezemat de stîncă

¹ Baidar: vale în Crimeia.

² Salhir: riu în Crimeia.

³ Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 272; traducere românească integrală și de Miron Radu Paraschivescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 160.

⁴ Traducere de Miron Radu Paraschivescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 161. Original: Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 273.

⁵ Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 274; traducere de Virgil Teodorescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 162.

Aiudahului și ia seama la valurile mării care se reped spre mal cu „intorsiuni de balene”, lovesc pietrele și lasă printre ele scoici, perle și mărgănean¹.

Deși ordinea sonetelor este alta, totuși ele se leagă organic ca în expunerea de mai sus². Este o dovadă în plus că *Sonetele Crimeii* nu formează teme disparate, ci se adună într-un tot compact. Acest lucru se observă și în restul sonetelor, care se grupează pe localități văzute la lumina zilei sau a nopții, văi splendide ca Baidar sau urme istorice, cuprinzând adică, în linii mari, în cele optsprezece sonete, geografia și istoria Crimeii.

Sonetele VI și VII, *Bakczysaraj* și *Bakczysaraj w nocy* (Baccisaraiul noaptea) zugrăvesc orașul-capitală al vechilor Ghirai (stăpînitori în Crimeia între sec. XV—XVIII), întîi în împietrirea lui istorică cu monumente arheologice care amintesc despre o viață pierită („O, unde ești iubire, putere și mîrire!”); apoi, sub lumina misterioasă a lunii, înviiază viața trecută, dominată de siluetele geamurilor și minaretelor din care răsună „izanul” (chemarea) muezinului, cerul cu podoabele lui făcînd o frumoasă boltă orașului, clădirile specifice și umbrele lor pîrînd eroi de poveste orientală, luminați, cînd este întuneric, de goana fulgerului pe cer³. Este de subliniat faptul că, pentru a cunoaște atmosfera vieții musulmane și a nu se limita la o superficială inspirație, Mickiewicz s-a documentat în lucrări de orientalistă, așa cum arătam mai înainte, la acest din urmă sonet precizînd undeva că s-a folosit de opera orientalistului polon Józef Sękowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich*, 2 vol., Varșovia, 1824—1825. Poezia sublimă ia naștere nu numai din forța talentului, ci și din cultura poetului, sursă importantă de prospețimi literare și la alți mari scriitori.

Un cuplu asemănător îl formează sonetele XI și XII, *Alusztu w dzień* (Alușta ziua) și *Alusztu w nocy* (Alușta noaptea), care zugrăvesc localitatea cu climă caldă din sudul Crimeii, unde, după cum precizează Mickiewicz într-o notă, „vînturile nordice nu ajung niciodată și unde călătorul caută în noembrie răcoare la umbra uriașilor nuci, încă verzi”. Primul sonet, folosind terminologia orientală (*chylal* 'halat'; *namaz* 'îmn'; *chalif* 'calif'; *baldakim* 'baldachin' etc.), descrie natura Crimeii la Alușta, cu munți „îmbrăcați” în ceață, cu șesul murmurînd un „îmn” din spicele de aur, cu păduri de aguzi și desișuri de salvii care-și scutură florile și fructele roșii ca niște califi mărgăle de rubin și de granat din șirul de „mătânii” de care se folosesc la rugăciuni. Iar stîncă golașă se oglindește în mare și se războiește cu valurile ei ce se întărită și se năpustesc mereu, prevîstînd furtună pentru acest colț de pămînt, în timp ce undeva, la adăpost, se scaldă în apa liniștită nave mari și lebede albe. Al doilea sonet prezintă Alușta în feeria nopții, dominată din depărtare de crestele luminate ale Ceatîrdahului, adormită în murmurul izvoarelor curgînd pe paturi de-albăstrele, în parfumul și muzica florilor care pătrunde drept la inimă; cîte un meteor varsă potop de aur pe cer, peste pămînt și

¹ Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 276; traducere de Virgil Teodorescu, *op. cit.*, p. 164.

² Această înlănțuire poetică n-a fost remarcată de cercetători și sonetele au fost luate în considerație de obicei ca piese independente.

³ Ambele sonete în traducerea lui Miron Radu Paraschivescu: Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 152 și 153; original, Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. I, p. 264 și 265.

peste munte. Noaptea la Alușta are mîngîieri de „odaliscă orientală”¹! Una din cele mai frumoase traduceri ale acestui sonet — o enigmă — a realizat-o Ion Pajură, publicînd-o în „Floarea darurilor” a lui N. Iorga pe anul 1907². Astfel, Mickiewicz a pătruns în literatura română încă mai demult și strălucit, cu unele din sonetele sale³.

Între celelalte sonete, se remarcă *Grób Potockiej* (Mormîntul Pototkăi), sonetul VIII, în care poetul deplînge soarta unei poloneze din neamul Potocki, luată roabă și ajunsă la curtea hanilor din Baccisarai. Nu departe de palatul hanilor, Kerim Ghiraj i-a ridicat acestei roabe, pe care a iubit-o mult, un mauseleu, care se mai păstra. În țara primăverii, printre livezi cu pomi plini de „delicii”, această „roză a plălit”, ochii acestei femei, plini de foc pînă a nu intra în mormînt, aprinzînd parcă cu dorul lor grămada stelelor de nord, dinspre Polonia. Aceeași soartă pare să-l pască și pe poet și înfrățire mai bună nu poate fi decît între ei doi:

Polko! — i ja dni skończę w samotnej żałobie;
Tu niech mi garstkę ziemi dłoń przyjaźni rzuci.
Podróźni często przy twym rozmawiają grobie.
I mnie wtenczas dźwięk mowy rodzinnej ocuci;
I wieszcz, samotną piosnkę dumając o tobie,
Ujrzy bliską mogilę i dla mnie zanuci.

*

(Și eu, într-o stingheră jale, polono, viața mi-o închei
Aci: poate-o frățească mîină pe mine va zvîrli pămînt.
Lîngă mormîntul tău, adesea șoptesc drumetii între ei;
La graiul tău natal atuncea, poate și eu m-oi deștepta
Si, poate-un bard ce despre tine va încerca solemn-u-i cînt,
Zărînd mormîntul meu, alături, și pentru mine va cînta.)⁴

Mickiewicz crede în legenda care circula în masele populare locale și respinge părerea lui Ivan Muraviov-Apostol că legenda populară, care vorbea de Maria Potocka n-ar avea nici o bază istorică și că în mormînt ar fi osemintele „vreunei georgiene”, în secolul al XVIII-lea nemaifiînd vorba de răpiri de poloneze⁵. Legendele istorice populare transmit totuși un simbul de adevăr și Mickiewicz avea simțul fondului folcloric mai bine decît mulți contemporani. Pe temeiul aceleiași legende, Pușkin crease poemul *Бахчисарайский фонтан*, publicat în 1823.

O soartă similară cu cea a polonezei au avut-o și alte femei ale haremului, zăcînd și ele în morminte cu turbane de piatră specific feminine deasupra. Mickiewicz le evocă destinul în sonetul IX, *Mogily haremu* (Mormintele

¹ Adam Mickiewicz, *Dzieła*, t. I, p. 269 și 270; ambele sonete traduse de Miron Radu Paraschivescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 157 și 158.

² Adam Mickiewicz, *Alușta în noapte*, traducere de Ion Pajură, în „Floarea darurilor”, II, 1907, p. 340.

³ Vezi și I.C. Chișimia, *Influențe și traduceri ale lui Adam Mickiewicz în literatura română*, în „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 187—188.

⁴ Traducere de Miron Radu Paraschivescu: Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 154; original: Adam Mickiewicz, *Dzieła*, I, p. 226.

⁵ Ivan Muraviev-Apostol, *Пышечмаево на Таспуде*, Moscova, 1823.

haremului) prin prezentarea „mîrzacului către pelerin“. Mîrzacul le știe viața : roze curate la origine, ulterior au reînflorit sub „a frunzelor rușine“, fiind acum ascunse pentru vecie ochiului indiscret. Mormintele lor sînt pîngărite de privirea unui străin, dar lui Mickiewicz i se îngăduie, el singur dintre străini privindu-le cu lacrimi în ochi¹.

Așadar, considerate în general, *Sonetele Crimeii* ale lui Adam Mickiewicz sînt un poem, cel mai frumos închinat pînă acum de vreun scriitor naturii și minunatei peninsule scăldate pe margini de Marea Neagră și zugrăvite de poetul polon în culori moderne, inovatoare. Tablourile, legate prin viscere comune, capătă viață și prin filioanele de amintiri pe care le plasează poetul în exil, ici și colo, în legătură cu locurile natale și ființele dragi, lăsate departe în urmă. *Sonetele Crimeii* sînt o capodoperă de artă literară, ca mod de percepție a unei naturi noi pentru ochiul poetului, ca mijloace artistice inovatoare, neîntîlnite pînă aci în literatura polonă.

Și totuși, această operă a fost întîmpinată cu aspre critici de pseudoclasicii hotărîți să bată drumul unei arte literare osificate. Kajetan Koźmian, clasic îndărătnic, îi scria unui prieten în 1827, următoarele: „Totul poate să fie crimeian, turcesc, tătarăsc, dar nu polon... Mickiewicz, împotriva bunului gust și simț, într-o amestecătură de cuvinte și limbă de neînțeles, „toacă“ idei incomprehensibile și barbare... Să mergem la Stambul ca să învățăm limba lui Mickiewicz și învățînd-o poate îl vom lăuda; acum este greu să lauzi ceea ce nu înțelegi“². Presa polonă și criticii literari, chiar cei care văzuseră în Mickiewicz un poet talentat, n-au primit cu prea multă simpatie sonetele. Acestea au trezit din nou discuțiile despre poezia clasică și despre poezia romantică, criticii își răspund unul altuia, în tot anul 1827, prin articole³ și prin atacuri sub formă de parodii și de fabulă⁴. Doar Maurycy Mochnacki, un mare critic și istoric literar romantic, scrie un articol semnat cu inițiale și afirmă deschis că „*Sonetele Crimeii* lui Mickiewicz pot fi socotite o nouă invenție poetică. Ele sînt în sine o operă de colosală imaginație...“. După o analiză serioasă a calităților poetice, Mochnacki termină cu ideea: „Toate șocurile din lumea literară, în care a dominat o lungă liniște, sînt folcșitoare. Mickiewicz a întrerupt această liniște, a influențat opinia tineretului, a infiltrat dez-

¹ Adam Mickiewicz, *Dziela*, I, p. 267; traducere de Virgil Teodorescu, în Adam Mickiewicz, *Poezii*, p. 155.

² Cf. Tadeusz Lehr-Spławiński, *Język polski*, ed. II, Varșovia, 1951, p. 349.

³ Vezi Fr. S. Dmochowski, *Uwagi nad „Sonetami“ pana Mickiewicza*, în „Biblioteka Polska“ t. 3, 1827, p. 270—284; K. Brodziński, în „Gazeta Korespondenta“, 1827, nr. 71 și 72; J.K., *W rzeczy „Sonetów“ Adama Mickiewicza*, în „Gazeta Polska“, 1827, nr. 100 și 101; [L. Piątkiewicz], *O sonecie w ogólności*, prefață la *Sonetu Adama Mickiewicza*, Liov, 1827, XII + 50 p.; Teodozy Sierociński, *Uwagi o sonecie w ogólności* [...], în „Dziennik Warszawski“, 1827, nr. 26; Benedykt Ciepliński, *Uwagi z powodu umieszczonego w ostatnim nrze „Dziennika Warszawskiego“ artykułu o „Sonetach“ Mickiewicza*, în „Gazeta Polska“, din 23.IX.1827; Teodozy Sierociński, *Odpowiedź na artykuł p. Cieplińskiego*, în „Gazeta Polska“, din 20.XI.1827 etc.; vezi toate articolele adunate și reproduse de Witold Billip, *Mickiewicz w oczach współczesnych*, Wrocław, 1962, p. 69—181.

⁴ Mej[znę]r (?), *Wiersz do Adama Mickiewicza*..., în „Gazeta Polska“, din 23.IV.1827, reproduc de W. Billip, *op. cit.*, p. 104—105.

⁵ [Fr. Morawski], *Kogut i gąsienica*, în „Gazeta Warszawska“, 18.IV.1827; A. M..., *Wrony i słowik* în „Gazeta Polska“ 24.IV.1827; W. Billip *op. cit.* p. 107—111.

gustul față de imitația modelelor franceze și, dacă vom avea cîndva literatură și poezie originală, lui îi vom datora aceasta”¹.

Lui Mickiewicz i se imputa în special întrebuintarea unui limbaj încărcat de orientisme. Criticii nu înțelegeau problema coloritului local prezentat în termeni noi. Cei mai mulți nu cultivau decît stilul literar „înghețat”. Mickiewicz nu folosea însă pentru prima dată o pastă lingvistică orientală. Înainte de a crea sonetele și de a fi expulzat din țară, și anume în 1824², el scrisese balada *Renegat* cu o temă orientală („ballada turecka”), în care, pentru realizarea culorii locale, introdusese, în spirit romantic, numeroase orientisme: *dywan* ‘covor’, *basza*, *padyszach*, *effendy*, *haracz*, *turban*, *cybuck* ‘ciubuc’ etc. Desigur, pseudoclasicii poloni nu le-a plăcut inovația lui Mickiewicz, dar creația avea un fond și o imagistică nouă, care au făcut ca balada să fie apreciată și tradusă apoi în mai multe limbi: engleză (1835), rusă (1852), sîrbocroată (1863), cehă (1873), slovacă (1876), franceză (1899), etc., în unele limbi cu retipăriri³.

În ceea ce privește sonetele, imediat după publicarea lor la Moscova, în 1826, acestea au atras atenția în străinătate asupra noutății poetice, pe care o aduceau, și au început să fie traduse și comentate. Mickiewicz era la curent cu acest interes față de noua sa operă. Într-o scrisoare din decembrie 1826, către prietenul său Józef Kowalewski, orientalist, îi comunică acestuia că „poate îi va trimite un dar oriental”⁴. Într-adevăr era vorba de traducerea în persană a splendidului sonet *Widok gór ze stepów Kozłowa*, efectuată, cu o interesantă prefață, de Murza Dżafar Topci-Başa, profesor la Universitatea din Petersburg⁵. Mickiewicz este la curent și cu criticile din țară, aduse sonetelor. Mulțumește lui Lelewel, în august 1827, că-i adunase extrasele și i le trimisese la Moscova, adăugînd: „Am prevăzut totul: damele sentimentale le-au criticat pentru sentimentele prea pămîntești, iar saloanele literare pentru expresiile în stilul garderobierilor, învățații clasiști pentru tătăriisme, gramaticii pentru erori”⁶. Mickiewicz precizează că nu-l impresionează criticile și continuă să se încreadă mai mult în urechea sa. În continuare, observăm cum P.A. Viazemski, poet și critic literar rus, traduce în proză *Sonetele Crimeii* ale lui Mickiewicz și le publică, cu observații favorabile, în „Московский телеграф”, 1827; Ivan Kozlov, romantic rus, începuse să le traducă încă din 1826, în diferite reviste; le publică apoi în volum la Petersburg, în 1829, cu o prefață de Viazemski. Mickiewicz însuși îi transmite lui Antoni Edward Odyniec vestea: „aproape în toate almanahurile rusești figurează sonetele mele”⁷. K. Rdutowski, anglicist și orientalist, traduce unele din *Sonetele*

¹ M[aurycy] M[ojnicki], O „Sonetach” Adama Mickiewicza, în „Gazeta Polska”, 21 și 23.III.1827; W. Billip *op. cit.*, p. 80—86.

² Poezia a fost publicată în „Dziennik Warszawski”, III, 1826.

³ Cf. Irmina Sliwińska, Wanda Roszkowska, St. Stupikiewicz, *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny* Varşovia, 1957, p. 35.

⁴ Adam Mickiewicz, *Dzieła*, t. XIV, p. 309.

⁵ Prefața traducătorului publicată în „Dziennik Warszawski”, XV, 1829, p. 83 și urm.; fascsimilul textului persan reprodus de P. Chmielowski, *Historia literatury polskiej*, t. III, Varşovia, 1899, p. 176—177.

⁶ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, p. 346.

⁷ *Ibidem*, p. 375; într-adevăr traducerile sînt mai multe.

Crimeii în limba engleză și Mickiewicz îi mulțumește printr-o scrisoare¹. De asemenea, câteva sonete sînt traduse în limba franceză și publicate în „Bulletin du Nord” (1828, nr. 1), care apărea la Moscova, așa cum însuși poetul menționează². După aceea, sonetele lui Mickiewicz sînt traduse în numeroase limbi europene³ și opoziția criticilor rămîne doar o simplă amintire. Poetul polon va realiza pe urmă alte opere de mare importanță literară.

Istoria și arta sonetului îi asigură lui Adam Mickiewicz un loc de frunte în literatura universală, atît prin tematica sa înnoitoare, cît și prin capacitatea și inventivitatea sa în ceea ce privește folosirea mijloacelor artistice. *Sonetele Crimeii* sînt, în fond, una dintre cele mai frumoase realizări ale genului.

СОНЕТЫ МИЦКЕВИЧА И ИХ МЕСТО В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

(Резюме)

Сонет, зародившись в средние века в Италии, сыграл важную роль в истории литературы. Сонеты писали Данте и Петрарка, Дю Белле и Ронсар, Лопе де Вега и Шекспир, затем романтики и символисты: Китс, Бодлер, Верлен, Хосе-Мария де Херedia, Райнер Мария Рилке и др. В румынской литературе замечательные сонеты были созданы М. Эми-неску, М. Кодряну и позже В. Войкулеску.

Как и у Петрарки, в большинстве случаев в сонетах преобладала эротическая тематика. У некоторых поэтов использовались и другие темы. Однако, от Адама Мицкевича ни один поэт не сумел воспеть в сонетах красоты природы какой-то определенной области, подобно ему в его красочных *Крымских сонетах* (1826). Мицкевич — непревзойденный мастер цвета. 18 сонетов поэта — это фактически замечательные зарисовки Крыма; земля и ее красоты воспеты в *Аккерманских степях*, *Вид гор из степей Козлова*, *Чатырдаг*, а море, спокойное или бурное, в сонетах *Штиль*, *Плавание*, *Буря*. Поэт смотрит на море с вершины скалы (см. сонеты *Дорога над пропастью в Чуфут-Кале*, *Гора Кикинеиз* и др.).

Цветная палитра описаний отдельных мест является новой и необычной, как, например, в *Бахчисарае* и в *Бахчисарае ночью*, в *Алуште днем* и в *Алуште ночью*, в *Аюдаге* и др.

Но все явления природы и ее красоты окрашены обычно тоской и грустью, навеянными воспоминаниями о родном крае. Иногда поэт прямо говорит об этом, как, например, в сонетах *Пилигрим* и *Могила Потockой*.

Эта замечательная „поэтическая география” была подвергнута вначале резкой критике. Однако, Мицкевич сознавал литературную ценность этих своих произведений (о чем он выразился открыто). Время подтвердило правильность суждений Мицкевича: *Крымские сонеты* являются по сей день поэтическим шедевром.

LES SONNETS DE MICKIEWICZ DANS LE CONTEXTE DE LA LITTÉRATURE UNIVERSELLE

(Résumé)

Né au Moyen-Age, tout particulièrement en Italie, le sonnet a connu à travers le siècle, dans le domaine des Lettres, une existence des plus riches et des plus variées. Abordé par Dante et Pétrarque, Du Bellay et Ronsard, Lope de Vega et Shakespeare, le sonnet le fut ensuite par

¹ Adam Mickiewicz, *op. cit.*, p. 367 și urm.

² *Ibidem*, p. 376

³ Irmina Sliwinska etc. *op. cit.*, p. 44—49.

les romantiques et les symbolistes: Keats, Bandelaire, Verlaine. José-Maria de Hérédia, Stefan George, Reiner Maria Rilke etc., etc. D'excellents sonnets de la littérature roumaine sont dus à Eminescu, Mihai Codreanu et — ces derniers temps — V. Voiculescu.

A l'exemple de Pétrarque, les thèmes des sonnets ont été le plus souvent érotiques. Toutefois, il n'est pas rare que des poètes aient choisi aussi des thèmes d'une autre nature. Mais, avant Mickiewicz, aucun d'eux n'a réussi à peindre dans une suite de sonnets les beautés de la nature d'une contrée quelconque, comme celui-ci l'a fait dans ses merveilleux *Sonnets de la Crimée*.

Adam Mickiewicz est de fait un maître inégalable de la couleur et du son; aussi, ses dix-huit sonnets sont-ils effectivement autant de merveilleux tableaux picturaux de la Crimée: *Stepy Akermatskie* (Les steppes d'Ackerman), *Widok gór ze stepów Kozłowa* (Les montagnes vues depuis les lointaines steppes de Kozlov), *Csatyrdah* (Tchatyrdah — Le mont de Tchatyrdah —) rendent en couleurs vives la terre et ses splendeurs, tandis que la mer et ses multiples aspects — paisible ou orageuse — sont présents dans *Cisza morska* (Mer calme), *Żegluga* (Navigation) ou *Burza* (Orage): mais, c'est surtout la mer contemplée du haut de la montagne qui a fait une puissante impression sur le poète, comme il le décrit dans ses sonnets *Droga nad przepaścią w Czufut-Kalé* (La route au-dessus de l'abîme Tchoufout-Kalé), *Góra Kikineis* (Le rocher de Kikineis) et autres.

Pour décrire quelques unes des localités qu'il choisit de peindre dans ses vers, Mickiewicz emploie une pâte chromatique nouvelle et surprenante: on peut le remarquer dans *Bakczysaraj* (Baktchiseray) et *Bakczysaraj w nocy* (Baktchiseray, de nuit) ou dans *Alushta w dzień* (Alouchta, le jour) ou encore dans *Alushta w nocy* (Alouchta, de nuit), *Ajudah* etc.

Pourtant, aussi merveilleux que soient les sites décrits, une onde de nostalgie, de „spleen” due à l'éloignement de son pays natal, traverse les vers du poète et il arrive même qu'il décrive effectivement cet état d'âme, comme par exemple dans le sonnet *Pielgrzym* (Le pèlerin) ou *Grób Potockiej* (La tombe de Madame Potocki).

Sa manière de peindre la nature, véritable „géographie poétique” remarquablement suggestive, a été pour commencer assez mal reçue par la critique de l'époque: mais, le poète se rendait parfaitement compte de la valeur artistique de son œuvre, ce qu'il a même ouvertement déclaré. Aujourd'hui, le temps en s'écoulant lui rendant raison, *Les Sonnets de la Crimée* doivent être considérés comme un chef-d'œuvre du genre.

CONSIDERAȚII ASUPRA CREAȚIEI POETICE A LUI TADEU HÎJDEU

ELENA LINȚA

Evocînd personalitatea literară complexă a celui care a inaugurat tradiția culturală a familiei Hîjdeu, avem certitudinea că ne aflăm în fața unei valori autentice, a unui talent spontan, de nobil impuls, prea puțin cunoscut.

Împrejurări politice neprielnice au făcut ca familia boierilor moldoveni Hîjdeu să fie silită să emigreze în Polonia, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Oameni capabili și buni militari, ei au luptat cu tenacitate pentru a se adapta și a-și reface viața în noile condiții¹, îndeplinind cu precădere diferite servicii militare în armata polonă a vremii. Drept răsplată, Coroana Polonă le oferă unele posesiuni din domeniile sale, în împrejurimile orașelor Lvov și Przemyśl², precum și o rentă de 20.000 de galbeni anual³. Totodată se fac formalitățile și se obține aprobarea Seimului pentru recunoașterea originii nobile a reprezentanților acestei familii⁴ și se acordă indigenat polon membrilor ei, prin hotărîrea Seimului Coroanei din 1676⁵.

¹ St. Wędkiewicz, *Z dziejów polonistyki w Rumunii. Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în „Prace polonistyczne”, Cracovia, 1921, p. 475—476.

² Le-au aparținut, printre altele, satele: Zarajskie, Koniuszek, Mościska, Olszanik, Łonswice [după St. Łukasik, *Rumun Tadeusz Hyjdeu (Hasdeu) polski poeta i pisarz*, în „Kurier Literacko-Naukowy”, Nr. 23, 10 iunie, 1935, p. VI].

³ *Volumina Legum Regni Poloniae*, vol. V/1676, p. 399 și vol. V/1693, p. 666. Despre plata la intervale neregulate a acestei rente, precum și amănunte privind ultimii ani de viață ai lui Ștefan Petriceicu, v. P.P. Panaitescu, *Pribeția lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice”: seria III, t. XXI, 1939, p. 387—388, 401.

⁴ *Volumina Legum Regni Poloniae*, vol. I, p. 400 (în heraldicele polone familia aceasta este întilnită cu numele: Hyjdeu, Hizdeu, Hizdew, Hizdeff, Hyzdoff, Hizdeo, Izdoff). De genealogia familiei Hîjdeu se ocupă majoritatea cercetătorilor din trecut care au studiat opera lui Alexandru sau Bogdan, bazîndu-se în special pe textul testamentului lui Tadeu, aflat inițial în posesia lui Iuliu Dragomirescu (mai tîrziu a prof. Fortunescu din Craiova) și publicat parțial de către acesta în *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu* („Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, vol. XIII, 1912, partea I—II, p. 242). Iată fragmentul în care Tadeu își stabilește genealogia: „Ja niżej na podpisie wyrazony, to jest, ja Tadeusz Hyjdeu, syn Jana Hyjdewa z Małgorzaty Pierkuszewskiej (!), wnuk Stefana Hyjdewa i Barbary Paszkowskiej, prawnuk Jerzego Lupaszki Jankula Hyjdewa z Konstancji Krzywkowskiej, pra-prawnuk Stefana Hyjdewa poharnika moldawskiego z Alexandry Petryczeykówny, córki Teodora Petryczeyki a rodzoney siostry Stefana Petryczeyki, Hospodara Ziemi Moldawskiej, zas pra-pra-prawnuk Ifryma Hyjdewa, parkalaby Chocimskiego.” Cf. de asemenea O.G. Lecca, *Genealogia a 100 de case din Tara Românească și Moldova*, București, 1911 ș.a.

⁵ „În dorința de a exprima cuvenita noastră recunoștință domniei-sale domnului Ștefan Petriceicu Voievod, Domnul Moldovei, care în ipso favore războiului cu Poarta Otomană, din

În aceste condiții se stabilește în Polonia fostul domn moldovean Ștefan Petriceicu și, neavînd copii din căsătoria sa cu Maria Catargi, înfiază doi nepoți orfani, pe Nicolae și Gheorghe, fiii lui Ștefan Hîjdeu ¹. Unii dintre urmașii familiilor emigrate se reîntorc, cu timpul, în Moldova ², alții rămîn pentru totdeauna în Polonia. Printre aceștia din urmă, se numără și Ioan (Jan) Hîjdeu, poreclit Evanghelistul, „ensifer Pomeraniensis” începînd din 1745, nobil „possessionatus et bene natus” ³, tatăl poetului de mai târziu, căsătorit cu poloneza Małgorzata Piórkoszevska.

Cu toată ospitalitatea de care se bucură în Polonia, pribegii nutresc un dor nestins de pămîntul Moldovei și hotărîrea de a lupta în orice moment împotriva turcilor, pentru eliberarea patriei, așa cum se vede și din testamentul patetic al lui Lupașcu Hîjdeu ⁴.

Tadeu (Tadeusz), născut la 1769, s-a bucurat de o educație aleasă și a înclinat din copilărie spre studiul limbilor și al literaturii. Astfel, în afara limbii polone pe care o vorbea în casă, Tadeu mai cunoștea germana, rusa, franceza, latina și elina. Este deasemenea cert că a cunoscut limba română, fie încă din copilărie ⁵, fie mai târziu, după stabilirea sa la moșia Cristinești, ai cărei țărani vorbeau românește.

Studiul literaturii polone și universale a trezit în tînărul Tadeu dragostea pentru poezie. De la primele încercări, face dovada unui viguros talent, a facilității de a scrie versuri și dorinței de a crea, așa cum reiese din mărturisirea poetică făcută la vîrsta de numai 14 ani:

dragostea sa innăscută față de credința creștină și de persoana noastră, a pierdut tronul și avuțiile sale *partes Reipublicae secutus...* conform opiniei domnilor consilieri și cu acordul deputaților adunați la prezentul Seim al Coroanei noastre, conferim indigenat lui și urmașilor lui” (*Volumina Legum Regni Poloniae*, vol. V, p. 198; cf. și A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Varșovia, vol. VII, 1904, p. 284—285; documentele nr. XXII, XXIII, XIV din Biblioteca Academiei R.S.R., precum și ms. rom. nr. 90, f. 28v—30, ms. rom. nr. 5197, f. 22, din aceeași bibliotecă; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment II, partea III, p. 108.

¹ În acest act își are originea numele de Petriceicu-Hîjdeu, reprezentînd numele reunite ale celor două familii.

² După tratatul de la Kariowitz, din 1699, se înapoiază în Moldova armașul Gheorghe Hîjdeu cu familia; cf. actele din Arhiva Hasdeu, mapa VII (varia).

³ Maria Kasterska, *Szkiece polsko-rumuńskie*, Lvov, 1931, p. 44.

⁴ Testamentul a fost elaborat la Gorczyzna, în Podolia, la 7 noiembrie 1732, într-o limbă amalgamată, polono-ucraïneană (publicat în „Arhiva istorică a Românilor”, I, p. 52), din care cităm un fragment, în traducerea noastră: „Acum vă vorbesc vouă, fiii mei, ca unul care, pe patul de moarte, vede sfîrșitul acestei vieți și adevărul. Moșii noștri au fost bogați, dar Dumnezeu ne-a pedepsit pentru păcatele noastre și acum stăpînesc turcii pămînturile noastre și jefuiesc moșile moșilor și strămoșilor noștri, iar noi suferim pentru sfînta credință creștină și pentru serviciile aduse de noi monarhilor creștini, așa că ne punem nădejdea în Dumnezeu că are să ne miluiască și că scumpa noastră Moldova nu va rămîne pentru totdeauna sub stăpînirea otomanilor. Eu, părintele vostru, nu pot să vă las averi, căci am fost izgonit de turci din țara noastră și am pribegit pînă la bătrînețe într-o împărăție străină, însă vă las spada mea și gloria strămoșească: răpuneți pe blestematul otoman!”

⁵ Maria Kasterska, *op. cit.*, p. 44; B. Petriceicu Hasdeu, *Autographie comparée*, appendice la volumul Iuliei Hasdeu, *Oeuvres posthumes, Chevalerie*, Paris, 1890.

Abia am împlinit din viață paispe ani,
Dar simt de-acu al muzelor har sfînt,
Aș vrea s-ascult doar stihuri și tropari,
În dansuri zbenguite cu fetele să cînt¹.

(*Petrecerea mea*)

Primii ani ai adolescenței se desfășoară sub semnul poeziei. S-au păstrat mai multe versuri din această perioadă, atestînd o mare precocitate de viață și poetică. În 1786, la vîrsta de 17 ani, Tadeu pleacă la Cracovia, unde, după părerea mai multor biografi, urmează cursurile juridice ale Universității Jagelone², iar după doi ani primește titlul de doctor în drept³. Continuînd tradiția familiei, de luptă împotriva expansiunii otomane, în septembrie 1788 Tadeu intră voluntar în armata austriacă. Luptă cu bărbăție sub comanda mareșalului Laudon, dar este grav rănit în bătălia de la Novi Bazar și, pentru o vreme, e nevoit să se retragă din armată. Apoi revine și participă la bătălia de la Belgrad, în urma căreia este distins prin avansarea la gradul de locotenent. În felul acesta, în Serbia, ia primul contact direct cu lupta popoarelor împotriva asupririi turcești, pentru eliberare națională, sentiment care-l va anima pe scriitor pînă la sfîrșitul vieții.

Reîntors, în cele din urmă, în sînul familiei, plin de glorie, se căsătorește cu tînăra Dendoff. Căsătoria aceasta este însă de scurtă durată, căci soția îi moare curînd, lăsîndu-i un fiu, Tadeusz, care va ajunge colonel în garda imperială austriacă și va muri la Viena, în floarea vîrstei, fără să lase urmași.

După cîțiva ani, Tadeu întîlnește marea pasiune a vieții sale, în persoana frumoasei Valeria, lîngă care va trăi toată viața și care-i va dăruia trei copii: doi fii și o fiică. Băieții, Boleslav și Alexandru, merituosi reprezentanți ai familiei Hîjdeu, sînt destul de cunoscuți în istoria culturii românești. Niciunul dintre biografii acestei familii nu are însă cunoștința de fiica lui Tadeu, Michaela. Acest fapt este cu atît mai de neînțeles, cu cît tardivul vîlstar al familiei, micuța Michaela, născută la 1 martie 1821, aduce un adevărat reviriment în creația poetului. Dar Michaela trece ca o efemeridă prin viață și se stinge la 14 decembrie 1827, la vîrsta de 6 ani, îndurerînd pe Tadeu la fel de mult ca, mai tîrziu, pe Bogdan, moartea prematură a Iuliei. Singurul dintre cercetătorii trecutului familiei Hîjdeu care pomenește, în treacăt, numele Michaeliei, fără însă a o identifica și fără a înțelege locul pe care aceasta l-a ocupat în viața poetului, este C. Istrati, care, pornind pe urmele Hîjdeilor, descoperă printre ruinele de la Cristinești „două pietre sepulcrale care sînt pentru

¹ Versurile în original sînt în limba polonă. În întreg studiul de față, varianta românească a versurilor ne aparține.

² Liviu Marian, *Contribuțiuni la istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, Chișinău, 1927, p. 29—33; *Genealogia și biografia d-lui Hasdeu*, fără autor, Craiova, 1884, p. 6.

³ Iosif Vulcan, *Alessandru Petriceicu Hasdeu*, în „Traian”, I, p. 271, din 11 oct. 1869; *idem*, *Alessandru Petriceicu-Hasdeu* în „Familia”, 1868, nr. 11, p. 122; Lucian Predescu, *Familia Hîjdailor*, în „Arhiva”, 1929, nr. 1, p. 34.

un membru feminin, *probabil* al familiei Hajdău, Michaela" (sublinierea noastră — E. L.)¹.

După cea de a treia împărțire a Poloniei între puterile imperiale, Tadeu se reîntoarce cu ai săi în districtul Hotin, ținut de care este legată întreaga istorie a acestei familii, începînd cu Efrem Hîjdeu, pîrcălab de Hotin² și sfîrșind cu Bogdan Petriceicu Hasdeu³. Din 1796 și pînă în 1820, Tadeu Hîjdeu poartă lungi și complicate procese cu rudele, pentru redobîndirea moșiilor pierdute de strămoșii săi, pribegi în Polonia⁴. Această luptă istovitoare îl demoralizează într-atît pe poet, încît, la un moment dat, în anul 1815, se pare că este hotărît să renunțe la tot și să părăsească acest ținut, după cum reiese dintr-o scrisoare adresată unchiului său Gheorghe Stîrcea, unul dintre principalii oponenți în procesele de redobîndire a averii, scrisă la 29 ianuarie 1815⁵. De asemenea, într-o epistolă către prietenul său von Dinga, îi mărturisește acestuia cît este de plictisit și deprimat de procesele purtate: „Eu am fost și mai sînt încă silit de a mă ajuta singur, chiar și cu cele mai mari prejudicii, fie prin renunțări parțiale, fie prin procese (...), dar este mai bine să cîștigi ceva îndată, fără aminare, decît să porți procese ani de-a rîndul, fără sprijin și fără bani”⁶. Afîind de unele aspecte ale acestei activități a poetului, unii biografi au ajuns la concluzia superficială că acesta „se ocupa cu avocatura”⁷.

Tadeu a locuit pînă la sfîrșitul vieții la moșia Cristinești, de care era foarte legat și care, cel puțin după descrierea lui C. Istrati, se pare că era frumos așezată „într-un cerc (...) de livezi, iazuri, ogoare, cu o interesantă varietate de văi și dealuri, unde ochiul e încîntat de o priveliște minunată. Ales gust de gospodar și poet a avut cel dintîi boier dintre Hajdăi care și-a așezat aici gospodăria”⁸.

Animat de aceleași sentimente generoase ca în tinerețe, Tadeu Hîjdeu își pune viața în primejdie luptînd în războiul din 1812, în urma căruia este avansat la gradul de căpitan⁹. De asemenea, în 1819, cînd se răspîndește ciuma asiatică în districtul lui, poetul colindă satele cuprinse de molimă, încurajîndu-i și ajutîndu-i pe bolnavi, fapte care lasă urme de neșters în memoria celor care l-au cunoscut. „În districtul Hotin mai există bătrîni care-și

¹ C. Istrati, *Prin satul Hajdăilor*, în „Junimea literară”, XIV, 1925, nr. 5—7, p. 184—198. Pe cele două pietre funerare, fotografiate de autor, se vedeau la vremea aceea următoarele inscripții: 1) „Вѣкъ неЗмертнѡмъ къ житеѣ смертнѡнъ Мѡхѡанѣ къ намѡмъ! 1827 г. 14 XII”; 2) „Famięę naszej Michaeli! 1827 roku 14 d-bra”.

² Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 147.

³ B. Petriceicu Hasdeu s-a născut la moșia bunicului său, la Cristinești, la 26 febr. 1836 și a primit inițial, la botez, numele de Tadeu — v. Liviu Marian, *Data și locul nașterii lui B. Petriceicu Hasdeu*, în „Junimea Literară”, 1928, nr. 1—3, p. 46—49; Iosif Vulcan, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în „Familia”, 1868, nr. 12, p. 133.

⁴ Le-au aparținut 33 de moșii în nordul Moldovei — v. G. H. Ghibănescu, *Cuzești*, București, 1912, p. 83; Boleslav Hasdeu, *Memoriu istorico-genealogic despre dvorenia neamului Hasdeu*, ms. VII, B.A.R.S.R.

⁵ Ion I. Nistor, *Opt scrisori inedite de la Tadeu Hasdeu*, în „Codrul Cosminului”, 1934, p. 474. (De fapt numai 7 scrisori sînt ale lui Tadeu, iar una a lui Nicodim Hîjdeu, vărul său).

⁶ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 477.

⁷ I. Pelivan, *Schița vieții lui Tadeu Hasdeu*, ms. B.A.R.S.R., Arhiva Hasdeu, mapa VII.

⁸ C. Istrati, *op. cit.*, p. 190.

⁹ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 474, 476.

amintesc de el — notează B. Petriceicu Hasdeu. — De statură înaltă, de o constituție foarte robustă, impunător prin prestanța și bunătatea lui, vesel și deschis, era adorat de țărani săi, în timp ce cultura sa, spiritul de dreptate și energia sa îl făceau să fie socotit de către toți vecinii drept un oracol”¹.

Aceasta este singura descriere păstrată a înfățișării lui Tadeu. A existat și o imagine a chipului său, pictată pe peretele capelei din Cristinești, de un pictor polonez necunoscut, pe la anul 1830, dar care nu s-a păstrat. Capela, sfințită de Valeria, în 1859, în memoria soțului decedat, a fost grav avariata de o furtună, la numai cîțiva ani după aceea; obiectele de preț din capelă au fost mutate la biserica din sat, în timp ce portretul mural a rămas să fie degradat de intemperii. Ruinele capelei au fost găsite de către C. Istrati, în 1925, la mică distanță de conacul vechi de la Cristinești, dar din portret nu mai rămăsese nici o urmă.

Fotografia pe care o publică Th. Speranția, susținînd că este a lui Tadeu, „fotografie de pe acea pictură murală”², nu e de fapt decît o copie făcută de pictorul G. D. Mirea după portretul lui Alexandru Hîjdeu. Am ajuns la această concluzie în urma cercetării corespondenței rămase de la Alexandru. Astfel, dintr-o scrisoare din 6 / 18 martie 1866, aflăm că acesta se hotărîse să se fotografieze, lucru pe care-l comunică fiului său Bogdan: „Înainte sfîntelor Paște voi fi în Camenita, unde-i un excelent fotograf (...) și el îmi va fotografia chipul. Aceasta trebuie chiar acum, pentru că eu, ca și tine, voi purta barbă”³. Fotografia promisă a ajuns probabil în scurt timp în posesia lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și s-a păstrat în arhiva acestuia. În anul 1912, ea a fost reprodusă, în culori, de către Iuliu Dragomirescu⁴, care prezintă deplină garanție din punctul de vedere al cunoașterii familiei Hasdeu, fiind un intim al casei și unul dintre executorii testamentari ai lui Bogdan. Comparînd schița de portret considerată de Th. Speranția drept imagine a chipului lui Tadeu, cu fotografia lui Alexandru, publicată de I. Dragomirescu, constatăm identitate în cele mai mici amănunte: ovalul feței, ochii, conformația gurii, gropița din bărbie, pieptănătura, gulerul redingotei și chiar poziția identică de semiprofil. Deci, portretul publicat de Th. Speranția este tot al lui Alexandru, realizat de pictorul Mirea după fotografia amintită.

În memoriile lui Bogdan Petriceicu Hasdeu apare deosebit de luminoasă amintirea casei bunicilor, a bunătății și frumuseții bunicii Valeria⁵. Cînd, în 1868, după moartea unchiului său Boleslav, Bogdan intră în stăpînirea moșiei Cristinești, el descrie plin de încîntare locurile copilăriei sale, într-o scrisoare către „dragele sale Iulii”⁶.

¹ B. Petriceicu Hasdeu, *Autographie comparée*, p. 238.

² Th. Speranția, *Tadeu Hasdeu, schiță biografică*, în „Revista Nouă”, 1889, nr. 7, p. 241—247.

³ Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele lui B. Petriceicu Hasdeu*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIII, 1912, p. 274.

⁴ Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 269.

⁵ B. Petriceicu Hasdeu, *Sic cogito*, București, 1907, p. 229.

⁶ Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 250.

Tadeu a murit în 1835, în vîrstă de 66 de ani, și a fost înmormîntat la Cristinești, lingă capelă, unde a rămas mărturie crucea de piatră cu următorul epitaf:

„Aici odihnește munca neostoită
Pe care invidia și răutatea rudelor a dus-o-n mormînt,
Azi odihnește-n adînc, liniștită.
Fraților, acum aveți destul pămînt!“¹

Tadeu Hîjdeu lasă în urma sa o moștenire literară bogată și multilaterală: poezie, proză, teatru, traduceri, toate scrise în limba polonă². În afara manuscriselor din Biblioteca Academiei R.S.R., care stau în atenția noastră în studiul de față, au mai fost semnalate următoarele manuscrise: un caiet la Biblioteca Universitară din Iași, un volum la prof. Fr. Migdalem din Tarnów („volum foarte interesant, plin de detalii biografice, poezii, scrisori etc. din anii 1786—1789“)³, de asemenea unele manuscrise în arhiva Fortunescu din Craiova, în bibliotecile din Kiev și Lvov. Este de presupus existența și a altor originale sau copii, în special în bibliotecile și arhivele particulare din Polonia.

Cu toată bogăția și varietatea creației sale literare, Tadeu a fost cunoscut multă vreme în Polonia numai (sau aproape numai) ca traducător al teatrului lui Kotzebue⁴ și doar în ultima vreme s-au adus unele corective în aprecierea operei sale⁵.

Este poate surprinzător faptul că, într-o epocă în care în Polonia se scria și se tipărea atît de mult, operele lui Hîjdeu nu văd lumina tiparului. Acest fapt s-ar putea explica prin neîncadrarea autorului în cercurile literare ale vremii, prin rezerva prudentă pe care o are față de toate somitățile literare din timpul său.

În țara noastră, Tadeu a fost în atenția filologilor și ziariștilor, dar, în primul rînd, ca precursor al lui Alexandru și Bogdan și, aproape în exclusivitate, în context biografic. Din creația sa literară au fost publicate, fără comentariile de rigoare, cîteva versuri în original sau în traducere⁶.

Tadeu se dezvoltă și creează în contextul eferescenței iluministe din Polonia de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, avînd ca mentori pe cei mai

¹ „Tu leży praca nieumordowana / Tu ja wtrąciła zazdrość bratnia złość / Już dzień spoczywa w ziemi zakopana. / Panowie bracia, teraz dla was dość!“ C. I s t r a t i, *op. cit.*, p. 195.

² În corespondență folosește, în afară de polonă, limbile germană și română. Vezi I o n I. N i s t o r, *op. cit.*, p. 471—475.

³ B. Petriceicu Hasdeu, *Autographie comparée*, p. 240.

⁴ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej*, Varșovia, 1814, vol. I, p. 549—550; K. Estreicher, *Bibliografia polska, 1889—1903*, vol. XVIII, p. 226; vol. XX, p. 169.

⁵ *Bibliografia literatury polskiej, Nowy Korbut, Oświecenie*, Varșovia, 1966, p. 510—512, 537.

⁶ Au publicat: B. Petriceicu Hasdeu, în I. Hasdeu, *Oeuvres posthumes. Chevalerie*, Paris, 1890 (*Duma na powitanie Nayaśniayszego Imperatora wszech Rosii, Kruk, Czapla, Słowik, Do mojej żony na rok 1816* — această ultimă poezie a fost tradusă de Hasdeu în *Sic cogito*); Th. Speranția, în traducere proprie, a publicat cîteva versuri în „Revista Nouă“, II, 1889, nr. 7, p. 241—247 (*Înțelegeți aceste trei, Corbul, Stîrcul, Privighetoarea*); A. K o c z a n o w s k i, și Z. A r b u r e, în „Revista Nouă“, II, 1889, nr. 7 (*În două stînje*); St. Ł u k a s i k (*Moja zabawa, Moje śluby, Moje przeznaczenie, Do J. Adama Naruszewicza* — fragm., *Ape-lacja* — fragm.; Maria Kasterska (*Na rok 1815* — fragm., *Kruk, Testament*)).

cunoscuți ideologi ai progresului social și intelectual — pe H. Kołtataj și St. Staszic. Asistă la avântul deosebit al literaturii scrise în limba poporului și devine el însuși un adept al ideilor iluministe. „Am fost hrănit cu știință și lumină” va scrie Tadeu mai târziu într-o poezie (ms. 645, f. 4). Deși iluminismul polon este, în linii mari, de inspirație franceză, păstrează totuși unele tradiții marcante ale literaturii polone vechi. Astfel, reîntoarcerea rousseauistă la natură este mai degrabă afirmarea eroului țăran; ideea obținerii prin educație a adevăratei libertăți cetățenești nu exclude lupta împotriva luxului, a risipei, împotriva modei franțuzești. Avântul cultural și în speță literar al societății polone din această epocă generează ecouri largi, care depășesc cu mult cadrul restrâns al Curții, susținătoare a ideilor iluministe, și al publicațiilor culturale varșoviene, ajungând, în cele mai îndepărtate colțuri ale țării.

Deși opera lui Tadeu Hjdeu nu atinge culmile la care se ridică cei mai de seamă reprezentanți poloni ai acestei epoci, cum ar fi I. Krasicki, S. Trembecki, A. Naruszewicz, W. Bogusławski, Fr. Bohomolec și alții, deși creațiile lui rămân — în special din cauza nepublicării lor — mai puțin cunoscute, caracterul și valoarea scrierilor lui Hjdeu ne îndreptătesc să-l considerăm un demn reprezentant al epocii și ideologiei iluministe. „Legătura României cu epoca iluminismului polonez, scria Stanisław Łukasik, a fost accentuată în mod deosebit de prezența activă în literatura polonă a vremii a românului Tadeu Hjdeu”¹.

Considerațiile care urmează se sprijină în întregime pe textele manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R. (ms. sl. 642, 645, precum și arhiva B. Petriceicu Hasdeu, mapa III, ms. 4), care sînt copii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, relizate probabil de cineva din familie, admirator al scrierilor lui Tadeu, de soția acestuia Valeria, sau de fiul său Bolesław, în biblioteca căruia s-au și găsit manuscrisele. Copiile sînt efectuate într-o scriere foarte ordonată, păstrătoare fidelă a ortografiei autorului, care este de fapt ortografia limbii polone din secolul al XVIII-lea. Este cert însă că transcrierea s-a făcut în timpul vieții autorului, care intervine cu unele modificări în text, semnează o epistolă în versuri (ms. 645, f. 18v), taie cu cerneală unele poezii din primul caiet² și dă titluri generice unor grupări de versuri și caiete.

Poezia de tinerețe a lui Tadeu se caracterizează, ca și cea de mai târziu a Iuliei, printr-o uimitoare precocitate. Dar, spre deosebire de sensibilitatea și finețea percepțiilor strănepoatei, precocitatea la Tadeu se manifestă prin dorința vulcanică de a trăi intens, de a se bucura de fiecare clipă. Dinamismul său brutal este ilustrat cu prisosință de poezii ca *Petrecerea mea*,

¹ St. Łukasik, *op. cit.*, p. VI.

² Sînt tăiate din ms. 642 următoarele poezii: *Xiądz kapelan*, *Do P. Ekonomia*, *Do G.Ia...go*, *Do Pewnego*, *Podziękowanie za wino*, pe care, probabil, autorul le-a considerat mai slabe sau licențioase.

Jurământul meu, două *Ode lui Bachus* ș.a., scrise între anii 1784—1786, deci când poetul avea 15—17 ani. Iată un fragment din poezia *Jurământul meu*:

Sînt înc-un tînăr fraged și curat,
Dar vinu-l beau virtos, ca un bărbat.
Și Bach și lăuta-n favoruri se-ntrec,
Zile delicioase eu astfel petrec,
Phoebus îmi poartă lira plină de cîntări,
Căci port în mine trei predestinări.

Viața de petreceri din casa părintească îl atrage cu totul în vîltoarea ei pe tînărul Tadeu, modelînd din el un om fără ambiții mari, fără alte țeluri decît traiul ușor și vesel al șlahtei. Versurile din această perioadă, degajate și spumoase, sînt închinete orelor de petrecere, muzicii și poeziei (tot ca o sursă de desfătare și aceasta):

Tu primu-ai născocit veșmintele sumare,
Și splendide palate, orgii încîntătoare,
Iar cupele cu vin, din aur greu,
Sînt darul tău.

(*Odă lui Bachus*)

În această ambianță, inevitabil, nu întîrzie să apară poezia juvenilă de dragoste, în care iubirea este considerată un principiu primordial al existenței care supune copleșitor făptura umană. Calitățile lirice deosebite ale poetului dau viață unui material afectiv foarte bogat, transpus în numeroase versuri. De o mare frumusețe poetică este ciclul pe care l-am putea intitula *Grația*, după numele ¹ femeii care trezește vibrante pagini de mărturisiri poetice. Marea dragoste a lui Tadeu, la 17 ani, pare să fi existat în realitate, fapt care face pe unii biografi (inclusiv B. Petriceicu Hasdeu) să considere plecarea lui la Cracovia din 1786 drept o trimitere forțată din cauza complicațiilor la care ar fi dus acest amor. De fapt, natura reală a inspirației nu are, credem, decît rolul de a trezi imaginația lirică a poetului, în tonalități sensibile diferite. Natura robustă a lui Tadeu reușește să dea glas cu aceeași impetuositate atît veseliei, cît și tristeții. Căci ciclul *Grației* nu prezintă o unitate tematică. Constant este numai personajul feminin, dotat de poet cu calități fizice și morale excepționale. Versurile *La plecarea Grației* și *Anunțarea însingurării* vibrează de o sfîșietoare și înduioșătoare tristețe. Destrămarea visului de fericire, plecarea persoanei iubite sînt plîns de natură, de autor și chiar de... casa părăsită:

Orfană casa-ți plînge jalnic, însingurată;
De frumusețea ta nu-i astăzi luminată.

(*Anunțarea însingurării*)

În plus, ciclul acesta de versuri se remarcă printr-o predominanță a elementelor (motive și tonalități) specifice poeziei populare. Astfel, în *Cîntecul*

¹ *Charyda* în limba polonă, nume care vine de la grațiile antice.

Grației, fata care și-a pierdut iubitul așteaptă zadarnic vești despre el, vești pe care nu le caută în spusele oamenilor, ci în semnele naturii. Însă nici vântul, nici riul, nici ecoul, sensibile la durerea fetei, nu-i pot spune nimic. Apare, în acest caz, foarte solidă, legătura omului cu natura, integrarea totală a elementelor naturii în universul cotidian al eroilor:

Ce parfumuri îmi aduci,
Vântule, ce adii pe-aici?
Te-ascult de-azi de dimineață,
De iubit spune-mi, e-n viață?
De ieri tot privesc piriul,
Care curge de departe,
Dar el nu îmi spune, răul,
Unde-i dragu-mi, în ce parte?

Însuflețind o materie lirică pe care o vom reîntâlni, pe anumite coordonate, în poeziile de mai târziu, dedicate soției sale Valeria, Tadeu Hildeu ne dă versuri de o încântătoare exuberanță tinerească. Scrie parcă dintr-o nevoie lăuntrică, poezia făcând parte din însăși ființa lui. Are un stil ușor, spumos, dovadă certă a firii lui joviale. În felul acesta, prin tematica abordată în prima perioadă de creație (1784—1786) și, probabil, chiar prin modul său de viață (căci creația lui Hildeu este în mare măsură autobiografică), poetul nu numai că nu se apropie de literatura generată de revista „Monitor”¹ și de cercul literaților de la curtea lui Stanisław August Poniatowski, ci, dimpotrivă, este în vădită opoziție față de aceasta. În poezia închinată lui Adam Naruszewicz, glorie literară a vremii, tânărul Tadeu își creionează în puține vorbe crezul artistic al acelor ani:

Nu voi a scrie versuri nespuse de elevate,
Că-s tânăr și nepriceput împletitor de rime
Și mi-e destul să trec pe-alături de urmele-ți înalte,
Dă-mi voie să cînt pe tonuri înfime.

(*Lui Adam Naruszewicz*)

Simplitatea căutată a muzei sale, în opoziție cu tonul panegiric al poeziei la modă, prinde uneori note de mare naturalitate și realism. Nefiresc de matur în gândire pentru vârsta lui, Tadeu înțelege că mărirea și succesul social sînt trecătoare, că literatura „de curte” nu reprezintă o valoare constantă. Astfel, în pamfletul adresat unui poet ieșit din modă, el scrie:

Tu care-odinioară erai egal cu cei mai mari poeți,
Azi biet înțelept, plicticos alfabetul stihuești.
Tu care-n tinerețe distrai lumea-naltă cu cârțile tale,
Azi, bietul de tine, nu scrii decît abecedare.
Așa-i soarta nestatornică, cuprinsă de oarbă furie,
Ne-aruncă, cînd jos, cînd sus, cu schimbul, la minie.

(*Cuiva*)

¹ Revista „Monitor” a început să apară în 1765, ca organ al partidului reformator.

Spre regretul nostru, în materialul poetic de care dispunem există un gol creat de lipsa versurilor din anii studenției (1786—1788) și din perioada războiului (1788). Știm doar că poetul „purta cu el un sac plin de poezii”¹, printre care vor fi fost și multe originale, însă nu avem nici un fel de informații asupra lor.

Perioada de maturizare (după 1788, până în jurul anului 1800) introduce în opera sa idei noi, realizându-se acum o apropiere vădită a poetului de ideile iluminismului. Totodată, apare pregnantă preocuparea pentru tema scurgerii timpului și a schimbărilor pe care acesta le aduce cu sine, reflectând conștiința poetică a depășirii primei tinereți și a visurilor neîmplinite:

Timpul zdrobește cele mai solide edificii,
Dispar cu el și anii de junete,
Și crud, amestecă-n galop vestigii,
Fărîmă-n praf coloane de marmură, mărețe.

(*Despre timp*)

Pe aceeași linie tematică se înscrie poezia *Către Anula L.*, care pare a fi o prelucrare a minunatului poem al lui Ronsard *À Cassandre* (deși autorul nu face nici o aluzie la sursa inspirației), și care poate constitui o mărturie a cunoștințelor sale din domeniul literaturii franceze. Vom da mai jos, spre comparare, începutul acestui poem în original și în varianta Hîjdeu:

Mignonne, allons voir si la rose
Qui ce matin avait déclose
Sa robe de pourpre au soleil
A point perdu cette vesprée
Les plis de sa robe pourprée,
Et son teint au votre pareil².

Anulu! Widzisz te róże?
Jakim rumieńcem się zdobi,
Mniemasz że wieczną trwać może
Gdy ią ranek piękną robi;
Patrz iak się ona rozwiła
Jakim szarlatem iaśnieie
Ślodyczą listki okryła
Niby do ciebie się smieie³.

Însă dincolo de teama față de anii care trec, răzbate totuși natura optimistă a poetului. Fire veselă, Hîjdeu ajunge în finalul poeziei *Despre timp* la o concluzie care este, pentru ultima oară, adoptarea crezului său de tinerețe:

Cît ne mai ciocotește tînar sînge-n vine
Și dă vigoare trupului, și-i dă tărie,
Să folosim timpul curajoși, să ne bucurăm,
Să petrecem, să bem și să mîncăm.

Hîjdeu scrie versurile cu ușurința caracteristică marilor talente dar, totodată, dintr-o profundă nevoie de a exprima în formă poetică esența gîndurilor

¹ L. Predescu, *op. cit.*, p. 35; Iulia Hasdeu, *op. cit.*, p. 234.

² Ronsard, *À Cassandre*, în *Anthologie poétique française*, Ed. Garnier-Flammarion, vol. I, Paris, 1965, p. 289.

³ „Anuță, vezi această roză / Cum în roșu se îmbracă, / Zorii cînd o fac frumoasă, / Crezi că pot și veșnică s-o facă? / Privește cum s-a desfăcut, / Cum strălucește purpurie, / Dulceață pe petale-a așternut / Și parcă-ți zîmbește ție.”

sale. Îndrăzneț în aprecierile rezultate dintr-o minuțioasă observare a mediului și oamenilor, Hîjdeu începe să se simtă încorsetat de rigorile tradiționale ale societății în care trăia. Izbucnirile lui sînt violente, trădînd o suferință reală :

Sînt legat ! O, suflete de piatră !
Nu-nțeleg tonul respirației voastre mulțumite.
Eliberați-mă, lăsați-mă să meditez ! Ce soartă !
Sînt mînios, nici să gîndesc nu-mi pot permite ?

(*Un om chinat către prieteni*)

O dată cu maturizarea poetului, se relevă tot mai pregnant nemulțumirea și revolta sa față de viața fadă a șlahtei polone, față de lipsa de orizont și de preocupări serioase a celor din mediul său. Neînțeleas adesea, el își caută refugiu și alinare în literatură, deși, după cum mărturisește singur, nici astfel nu-și mai află liniștea (*Fluierașul meu*). Vibrația profundă în fața naturii prezentă și în poezia de adolescență, se manifestă acum mai intens, prin descrieri de natură adesea foarte reușite, cum ar fi, de pildă, poezia *Vreme rea*, din care cităm un fragment :

Iat-un nor fumuriu se prăbușește,
Altul îndeaproape-l urmărește,
Iar cerul tunător și încruntat mi-apare,
Fulgere țînesc din mâini necruțătoare.

Cînd conținutul emoțional atinge culmi de intensitate, cadrul natural capătă dimensiuni și înfățișare de coșmar, se alterează obsesiv, izbitor de modern :

Ce-i asta ? Doamne ! Norii grei
Varsă teribile riuri din ei.
Zăpadă, chiciură, gheață, piatră,
Broaște, șerpi, reptile laolaltă,
Cad toate-n vuietul detunăturii,
Zdrobind orice-ntrupare a naturii.

(*Vijelia*)

Perioada aceasta de creație este încununată de *Două duzini de fabule*, cum intitulează însuși poetul, grupajul de fabule dedicate lui Henryk Rzewuski, fiul castelanului de Witebsk. Fabulele lui Hîjdeu își îndreaptă ascuțișul satirei împotriva nedreptății sociale (bineînțeleas în limitele unui feudalism luminat), a parvenitismului, lingușirii și prostiei. Originalitatea acestor fabule nu constă atît în alegerea temelor, care sînt generale, cît, mai ales, în legătura lor cu realitatea politică și socială a Poloniei acelor vremuri.

Acuzînd lipsa de înțelegere de care se lovesc scriitorii în viața de toate zilele, precum și traiul mizer la care sînt supuși de către o societate ce se consideră protectoarea culturii, Hîjdeu scrie :

Crezi că numai cu aer se poate hrăni capul
A cărui minte-n idei și înțelepciune-i bogată ?
Căci lumea, cu-ai săi literați, așa se poartă.

(*Bogătașul și bufnița*)

Poetul biciuiește incapacitatea, înfumurarea și aroganța oamenilor căța-rați în posturi mari numai prin lingușire. Astfel, măgarul, care a căpătat funcția de vizitiu al leului, nu-și mai încape în piele de mîndru, cînd iese cu stăpînul său la plimbare. Nu numai că a încetat să se mai teamă de colții acestuia, dar, călătorind împreună cu el, în văzul tuturor animalelor, uită că, de fapt, rămîne pînă la moarte tot... măgar.

Un măgar mergînd cu leul în pădure la vînat,
Se-nțilni cu-un alt măgar, fost camarad.
— Ce mai faci, colega? zise acesta încîntat.
— Colega?, răspunse primul, măscărîci înfumurat!
— Dar tu ce crezi, că ești altul, că atît te-ai transformat,
Fiindcă astăzi mergi cu leul prin pădure, la vînat?
O, sărmane prost, nu ești de loc mai altfel decît mine
Și de vrei să te convingi, pipăie-ți urechea bine.

(Doi măgari)

Dar soarta măgarului vizitiu este vulnerabilă. Stăpînul său, leul, are nevoie de slugi supuse și nu suportă ca ele să devină puternice, influente în lumea animalelor. De aceea, le schimbă des:

Zise leul: cît mi-o fi de trebuință,
Am să-l țin spre folosință;
Apoi l-azvîrl și nu-l mai țin,
Așa domnește orice stăpîn.

(Cioara și leul)

Tema aceasta, reluată în mai multe fabule, va avea și morala ei comună:

Din asta să aibă învățătură ființele toate,
Ce, pentru scîrnăvii, caută posturi înalte.

(Vulpea)

Satira lui Hîjdeu are un pronunțat caracter politic. Este edificatoare în această privință fabula intitulată *Maimuțele*, în care, niște maimuțe, profitînd de lipsa marinarilor de la bord, fură vaporul pe care erau încărcate, îl desprind de țărm și vor să-l conducă singure. Dar, cum știința de a conduce este foarte grea și nu-i suficient s-o simulezi, iscîndu-se o furtună, vaporul naufragiază. Deși simbolul este ușor de descifrat, iar aluzia la conducătorii Poloniei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea este destul de clară, autorul re-curge, totuși, în morală, la o lămurire totală:

Vai de statul pe care vor să-l guverneze niște maimuțe proaste!

Problema puterii în stat este reluată în fabula de inspirație esopiană *Șarpele de mare*, unde șarpele, ales rege, își devorează supușii, susținînd că a fost ales la rugămintile și prin voința poporului, iar el nu face altceva, decît să înlănească această voință.

Din fauna eterogenă a fabulelor lui Hîjdeu nu lipsesc nici muștele, vietăți pe cît de efemere, pe atît de îngîmfate și sîcîitoare. În fabula *Muștele*, poetul

satirizează parazitismul și însușirea pe nedrept a gloriei celor căzuți pe cîmpul de luptă, aluzie netă la cei care, după înfrîngerea revoluției lui Kościuszko, își însușeau gloria eroilor morți pentru patrie. Iată „aria” muștelor născute în stîrvul unui cal viteaz, mort în bătălie :

O, noi sîntem de neam înalt, de nobilă viță,
Strigă ele. Din cal de cavaler am luat ființă ;
Un cal atît de brav, un cal teribil,
Vivat, trăiască neamul nostru nobil !
Asemenea muștelor, unii-ți cer să crezi,
Că-s mîndri urmași ai leșilor viteji.

Uneori Hîjdeu renunță la haina alegorică a fabulei, satirizînd deschis decăderea morală a societății timpului său, care subminase profund puritatea sentimentelor și chiar bazele căsătoriei. Satira la Hîjdeu, ca și la Krasicki¹, este adesea acerbă, brutală, voit vulgară :

Comodă treabă-i căsnicia bazată pe-nțelegere
Aduce clipe fericite, libertate și petrecere ;
Soția frumoasă pe-alături cîștigă ducății, pe-aiurea,
Fericit e și soțul că fără muncă îi crește averea :
Nevasta bucuroasă c-are mereu altul care-o fericeste,
Și-așa bărbatul bani proaspeți, femeia plăceri agonisește.

(Căsnicia)

Împreună cu celelalte scrieri satirice, trebuie menționat și poemul de mare întindere *Preotul capelan*, aflat sub influența directă a lui Krasicki, influență pe care Hîjdeu nu se ferește să o mărturisească chiar în introducere. De data aceasta ascuțișul penei satirice a poetului se întoarce împotriva clerului ex-iezuit², fățarnic și josnic, înșelînd încrederea oamenilor în cinste și chiar în religie.

În ultima perioadă a creației sale (după anul 1800, pînă la sfîrșitul vieții), Tadeu Hîjdeu abordează două genuri noi de poezie, diferite de tot ceea ce scrisese pînă atunci : genul patriotic și cel epistolar.

Poeziile patriotice, spre care se lasă atras, ca mai toți contemporanii săi, sînt reprezentate prin cinci ode, scrise între anii 1800—1818 (Arhiva Hîjdeu, mapa III, ms. 4), închinată țarilor Pavel și Alexandru din dinastia Romanovilor. Slujitor plecat al tronului țarist, așa cum se declară singur, poetul proslăvește calitățile personale ale țarilor și meritele lor de conducători. Trecînd cu vederea faptul că pe întinsul imperiu rus existau și țărani obidiți și revoltați, flagelul foamei și înăbușirea oricărei tendințe de eliberare, Tadeu consideră că toată lumea trăiește fericită și intonează imnuri de laudă țarilor. Și, cum nu poate să nu remarce chiar de loc asuprirea, atunci cînd o face, el pune acest fapt pe seama mijlocitorilor, a celor care nu aplică bine legile statului :

Au stricat legile cei care le-aplică, curtenii monarhilor.

(Oda I-a)

¹ Ignacy Krasicki (1735—1801), cunoscut scriitor satiric polonez.

² În Polonia, ordinul iezuit a fost desființat în 1773.

Studiind această parte a creației poetice a lui Hîjdeu, se naște întrebarea legitimă: de ce un om cult, cu un profund spirit de observație, realist, bun cunoscător al scăderilor și neajunsurilor societății umane din vremea sa, se coboară la acest gen de proslăvire necondiționată, pe care în tinerețe o satirizase? O face oare numai în speranța rezolvării pozitive a proceselor sale, pentru redobîndirea moșiiilor? Sau pentru că, așa cum declară în *Oda a V-a*, spera că Alexandru va putea înfrînge și izgoni pe turci din Moldova?

Conștiința că este român și dragostea pentru Moldova apar foarte pregnant în această perioadă de creație a poetului. În *Oda a V-a*, el acordă un spațiu întins evocării trecutului glorios al românilor, din care cităm fragmentul închinat clarviziunii și vitejiei lui Ștefan cel Mare:

Trei veacuri trecut-au, de cînd marele Ștefan,
Al Moldovei domn viteaz, neînfrînt de-orice dușman,
Viața fiindu-i pe sfîrșit, prevăzu ce soartă grea
Patriei iubite fi-va, otomanul bir, robia,
Învăță pe-ai săi că-i bine demni de-a pururi să se poarte,
Cunoscuta prevestire el rosti pe pat de moarte.

Ținînd la trecutul patriei strămoșești la fel de mult ca la tradițiile glorioase ale familiei din care se trăgea, Hîjdeu nu uită să-l citeze, printre figurile mărețe ale trecutului Moldovei, și pe strămoșul său, domnul Ștefan Petriceicu. Poetul, care vizitase Moldova¹, o descrie în această odă în cuvinte deosebit de calde (cităm un fragment, în traducerea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu):

Aruncă-ți, împărate, privirea-n astă țară
Ce-a fost de cer urzită cu-atîta duiosie:
Pe-aceste văi mînoase, pe-mbeșugate cîmpuri,
Pe cari le rouează pîrae răcoroase,
Pe dealuri de tot felul,
Aci-împînzite-ntr-una de numeroase turme
Ce pe păstori îi bucur prin ale lor mioare,
.....

Precum s-a zis odată,
Că e pămîntu-n care în valuri curge miera
Și laptele și vinul.
Dar vai! această dulce și mult iubită țară
Pe jumătate încă sub Alcoran mai geme².

Această dragoste pentru Moldova poetul o transmite fiului său Alexandru și nepotului Bogdan, ale căror scrieri patriotice sînt cunoscute.

Un capitol aparte în moștenirea poetică a lui Hîjdeu îl constituie *Poeziile de casă*, cum le intitulează autorul însuși, poezii în stil epistolar, ocazionale, închinete soției și copiilor. Dragostea profundă pe care-o nutrește pentru Valeria, iubire tulburătoare prin prospețimea ei, chiar cînd cei doi soți nu mai erau la prima tinerețe, atmosfera de înțelegere și respect reciproc, toate acestea se oglindesc cu prisosință în versurile din ms. 645. Scrise cu prilejuri festive (de Anul Nou, cu ocazia unor sărbători de familie, cum ar fi

¹ Ion I. Nistor, op. cit., p. 474.

² „Revista Nouă”, 1889, nr. 7, p. 245—246.

ziua nașterii vreunui din copii etc.) și ordonate cronologic, ele constituie o adevărată cronică de familie, cuprinzând anii 1814—1825, dată la care manuscrisul se întrerupe, păstrându-se următoarea însemnare a copistului (sau a autorului): „Aici încep scrisorile de urare pentru copii mei”.

Dragostea și considerația reciprocă a celor doi soți sînt cu atît mai trainice, cu cît au fost supuse unor grele încercări în anii de privațiuni materiale:

Nu uita, Valerio! E-o laudă pentru noi,
Rușine nu-ți fie că atunci cînd timpuri grele
S-au abătut peste capul nostru, șuvoi,
Noi printre tunete culegeam floricele.
Dragostea și speranța-n bine ne-au susținut
Și-n gospodărie toate singuri le-am făcut.

(*De Anul Nou 1816*)

Bolnav, doborît de necazuri și greutate materiale tot mai mari, Hîjdeu își pierde adesea speranța într-un viitor mai bun. Aceste stări depresive, oglindite în multe versuri, sînt caracterizate prin revenirea obsesivă a moti-
vului morții:

Norocul trecut nu se mai întoarce,
Nici vigoarea de mult consumată.
Forțele îpuținute, sănătatea zdruncinată,
Ochii-ntunecați de-un nor, geamuri opace.
Cel ce acum mă privește, ar putea să mai spună
Că-s tot eu același Hîjdeu de acum un an?
Nu-i altă cale, decît să-ți urez, amar,
Ce orice bolnav crede că-i singura cale bună:
Ție să fii văduvă. Mie? Mormîntul.

(*Urare de Anul Nou 1815*)

În această îmbătrînire prematură, viziunea morții continuă să-l urmărească pe poet ani de-a rîndul. Chiar la nașterea fiicei sale Michaela, de care s-a bucurat ca de o neprețuită comoară, nu se consideră decît „o cupă a morții”.

Anii de după nașterea Michaeliei sînt, totuși, ani de reviriment poetic, alimentat de grija insistentă pentru unitatea familiei. Dintre versurile epistolare realizate în această perioadă, unele sînt scrise ca din partea Michaeliei (pe atunci în vîrstă de 2—3 ani) către frații ei mai mari. Sînt versuri pline de gingășie, de o deosebită delicatețe a imaginii poetice:

În glasul privighetorii vocea voastr-o aud,
Imagina voastră se-ntruchipează-n flori,
Privirea v-o zăresc în perlele de rouă pe crinul ud,
Pe aripi de vînt aș vrea să zbor la voi.

(*Michaela către frați*)

Multe dintre poeziile către fiii săi, aflați la școală, la Chișinău, se axează în mod insistent pe îndemnul la învățătură.

*

În cele cîteva considerații de mai sus am încercat o evocare a personalității, talentului și sensibilității poetice a aceluia cu care a început tradiția

culturală a familiei Hîjdeu. Ne propunem ca într-o lucrare viitoare să analizăm materialul folcloric, dramatic și proza rămasă de la Tadeu Hîjdeu, limba în care sînt scrise operele și să aducem dovezi că scriitorul cunoștea limba română.

Prin toată opera sa, Tadeu Hîjdeu se impune ca un om de cultură, cu deosebit talent literar. Considerăm că pentru universul său poetic cu diapazon larg, pentru valorile poetice pe care le creează i se cuvine pe drept cuvînt un loc în istoria literaturii din epoca iluministă.

О ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ Т. ХЫЖДЕУ

(Резюме)

В настоящей работе анализируется поэтическое творчество первого высокообразованного представителя известной семьи Хыждеу. Биографический очерк в начале статьи призван ввести читателя в историческую и культурную атмосферу, в которой жил и творил поэт, в атмосферу Польши эпохи Просвещения. ТADEУ Хыждеу становится известен как талантливый поэт, а его замечательные стихи характеризуются острой наблюдательностью и высмеивают пороки своего времени. Широкий поэтический диапазон, использование различных поэтических жанров и достигнутые в этой области успехи раскрывают перед нами крупного, однако мало известного поэта. Автор опиралась на сохранившееся рукописное наследие поэта, представляя читателям тексты в румынском переводе.

CONSIDÉRATIONS SUR L'OEUVRE POÉTIQUE DE TADEU HÎJDEU

(Résumé)

Le travail ci-dessus présente, dans son ensemble, l'œuvre poétique du premier érudit de la célèbre famille des Hîjdeu. La brève biographie que l'auteur donne au début de son article a le don d'acclimater le lecteur au cadre historique et culturel dans lequel le poète Tadeu Hîjdeu a vécu et a créé, dans l'atmosphère de la Pologne au temps du Siècle des lumières. Tadeu Hîjdeu dénote, tout jeune, un talent inné pour la poésie et ses vers, pleins de valeur, se font remarquer pour l'esprit d'observation avec lequel il raille sévèrement les mœurs de son époque. Une large gamme de procédés poétiques, l'abord des différents genres poétiques et de belles réalisations nous font considérer sous l'angle d'un grand poète, cet écrivain trop peu connu jusqu'à présent. L'auteur étaye son étude sur des manuscrits qu'on a pu conserver et les offre à ses lecteurs en traduction roumaine.

CONSIDERAȚII ASUPRA STILULUI POEZIEI LUI IVAN KRASKO ÎN RAPORT CU STILUL POEZIEI LUI EMINESCU

GH. CĂLIN

În activitatea literară a poetului slovac Ivan Krasko (1876—1958) deosebim trei perioade. În primii ani (1896—1909), se resimte în opera sa influența liricii lui P. O. Hviezdoslav (1849—1921) și a lui Sv. H. Vajanský (1847—1916). Poetul cultivă sonetul — *V tajnom* (*În taină*), *Pozde* (*Țirziu*), *Keby, keby...* (*Dacă, dacă...*) — dar și oda — *Hviezdoslavovi* (*Lui Hviezdoslav*) — și elegia — *Vesper Dominicae* etc.

Culegerea *Nox et solitudo* (1909) marchează trecerea la cea de a doua etapă a activității sale. Reprezentativă pentru această perioadă este balada lirică — *Stará romanca* (*Romanță veche*), *Balada o jednej milej* (*Baladă unei iubite*) ș.a. Treptat, Ivan Krasko se orientează și spre poezia modernă. Astfel, deși unele poezii, cum sînt: *Zmráka sa* (*Se întuneacă*), *Chladný dážďik* (*Ploaia rece*), *Plachý akord* (*Acord surd*) au un fond romantic, totuși mijloacele formale pe care le folosește autorul sînt de structură simbolistă. Alte poezii conțin o ascutită notă de critică socială, un protest puternic (*Solitudo*), care îmbracă forme mai violente în cea de a treia perioadă a creației sale (după 1912), cînd poetul publică culegerea *Versé* (*Versuri*) din care amintim: *Otrok* (*Robul*), *Baníci* (*Minerii*), *Otcová roľa* (*Ogorul părintesc*) ș. a.

Discutînd locul lui Ivan Krasko în cadrul poeziei slovace, istoricii literari îl consideră întemeietorul liricii moderne¹. Observația, se referă, în primul rînd, la experiența bogată, acumulată de poet în cursul anilor. Sinteza acesteia, manifestînd influențe romantice și simboliste, alcătuiește o formulă personală, cu aplicații atît în tematica poeziei sale, închinată frămîntărilor sociale din Slovacia, la începutul secolului al XX-lea, cît și în valorificarea modalităților stilistice ale limbii literare slovace.

*

Studierea structurii metaforelor din poezia lui Ivan Krasko oferă posibilitatea de a cunoaște mijloace de expresie și versificație dintre cele mai diferite. Poezia sa constituie aproape totdeauna o notație filozofică puternic interiorizată. Personificarea ideilor abstracte duce spre o viziune concretă, termenii devin elemente ale realității, noțiunile capătă culoare, delimitare

¹ Vezi J. Brezina, *Zaradenie Ivana Krasku do vývinu slovenskej poézie*, în monografia *Ivan Krasko*, Bratislava, 1946, p. 99; Fr. Votruba, *Ivan Krasko*, în vol. *Vybrané spisy*, II, Bratislava, 1955, p. 400; M. Tomčík, *Slovenská literatúra 20. storočia*, Praga, 1966, p. 21.

spațială, consistență materială. Sînt procedee care concură la realizarea unor formule omogene, corespunzătoare conținutului de idei al poeziilor.

Pentru cercetătorul român, poetul Ivan Krasko prezintă un deosebit interes. De numele său sînt legate primele traduceri din M. Eminescu în limba slovacă¹. Traducînd din Eminescu, Krasko „s-a tradus pe sine însuși”², iar influența poeziei lui Eminescu asupra lui este un fapt menționat și în tratatele de istorie literară din Cehoslovacia³.

De aceea, în analiza pe care o întreprinde asupra unor elemente de structură lingvistico-stilistică la Ivan Krasko, articolul de față va recurge, acolo unde este posibil, și la prezentarea unor asemănări cu poezia lui Eminescu⁴.

Comparația, epitetul și sinestezia. Ca procedeu stilistic, comparația la Krasko este subordonată apropierii intuitive dintre două impresii. Elementele ei componente sînt, de regulă, termeni binari. Spre exemplu:

Ach, *všednosť* v dušu jako mlha šedá
v dolinu, mlkvo, jednotvárne sedá.

Ah, *monotonia* în suflet, ca *ceața* cenușie
în vale, mută, deasă, se așază.

(*Moje piesne*)⁵

Termenii binari *monotonie* (*všednosť*) și *suflet* (*duša*) raportați la *ceață* (*mlha*) și *vale* (*dolina*) intră în componența unei comparații duble⁶. În alte versuri, ei își schimbă locul, devenind din termeni de comparat, termeni comparați. Iată un exemplu:

V doline sa mlha plazi
plazi šedým závojom,
prestiera sa jaki smútok
duše pokojom.

Pe vale se întinde *ceața*,
se întinde voal cenușiu,
se lasă, ca *tristețea*
sufletului în liniște.

(*Na chvíli*, 73)

Schimbarea locului celor patru termeni și înlocuirea lui *všednosť* cu sinonimul *smútok* constituie, desigur, o deosebire în sistemul de comparație

¹ Ivan Krasko a studiat la Gimnaziul român de la Brașov, unde a absolvit clasele a șaptea și a opta (1894—1896). Tot aici a susținut și examenul de maturitate. În acest timp a luat cunoștință de poezia lui M. Eminescu, din care face primele traduceri în anii 1897—1899. Înainte de a le include în volumul *Tiene na obraze času*, Bratislava, 1956, câteva poezii au fost publicate în revista „Slovenské smery”, 1935—36, p. 403—405, și în revista „Elán”, 1930, nr. 5 (vezi, A. Bolek, *Les traductions de Krasko de la poésie de M. Eminescu*, în *Sborník venovaný VI. medzinárodnému kongresu slavistov*, Bratislava, 1968, p. 161, 165.)

² Josef Felix, în postfața ce însoțește volumul de traduceri citat, p. 68, menționează: „V nich vlastne prekladá básnik seba samého, poéziou iného vyjadruje svoju poéziu...” Adică: „În ele (în traduceri — G.C.) poetul se traduce de fapt pe sine însuși, prin poezia celui-lalt (poezia lui Eminescu — G.C.), exprimă propria sa poezie...”

³ Vezi *Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava, Osveta, 1962, p. 450, și M. Tomčík, *op. cit.*, p. 18.

⁴ Poeziile lui Krasko discutate aici au fost scrise în anii 1906—1907, deci după ce poetul slovac făcuse primele traduceri din opera lui Eminescu.

⁵ Ivan Krasko, *Dielo*, Bratislava, 1954, p. 62. Aici și în continuare, se va cita această ediție. Numărul paginii se va menționa o dată cu titlul poeziei.

⁶ Vezi și V. Turčány, *Kraskova metafora*, în revista „Slovenská literatúra”, 1964, nr. 2, p. 106 ș.u.; autorul analizează aici metafora lui Krasko în raport cu metafora în poezia lui Hviezdoslav și J. Jesenský.

a celor două poezii, și ea nu este singura de acest fel. În plus, reține atenția faptul că determinantul expresiv al *ceții* (*mlha*), exprimat în primele versuri prin adverbul *ca* (*jako*), trece, în versurile următoare, într-o sintagmă: *šedým závojom* (*un voal cenușiu*), care, prin forma sa de instrumental, înlocuiește adverbul *jako*¹.

În versurile lui Mihai Eminescu, în care întâlnim acest fel de comparație prescurtată (ce corespunde unei metafore absolute, denumite în antichitate *brevior similitudo*²), raportarea se face prin juxtapunere³. De pildă:

Din lira spartă a mea cîntare
Zboar-amorțită, un glas de vînt.

(Din *lira spartă*)⁴

sau:

Și să-mi deschizi fereastra să trec, o boare sfîntă

(De-aș muri... I, 465)

(în loc de: *ca o boare sfîntă*).⁵

Evident că în exemplele de mai sus aceste procedee asemănătoare, întâlnite la cei doi poeți, sînt cu totul accidentale. În alte cazuri însă, apropierea dintre poezia lui Krasko și cea a lui Eminescu sînt mai evidente. Ca o dovadă în acest sens, poate sluji alegerea de către poetul slovac a unor *epitete* (*mare, plin, mut, alb, pal, galben* etc.) atribuite astrului nocturn, tunetelor, munților s.a.m.d. În această privință, Krasko folosește forme ale poeziei romantice, iar opera lui Eminescu și a altor poeți nu i-a fost, desigur, indiferentă⁶.

În versurile lui Ivan Krasko, epitetul contribuie cîte o dată la exprimarea unei stări de suferință. De remarcă, în același timp, că sensibilitatea poetului se datorește în mare măsură vieții pe care a dus-o în mijlocul naturii. Totodată, dragostea de natură este unul din elementele esențiale în poezia închinată ființei dragi:

Už je pozde, napamätáš!
nad horami, vrcholí
vel'ký mesiác, nemý, bledý
obličaj sta mrtvolý:

(*Už je pozde...*, 68)

Acum e tirziu, nu-ți mai amintești!
Peste creste sus răzbate
luna mare, mută, palidă,
cu fața ca de mort.

¹ De altfel, folosirea instrumentalului fără *jako* sau *ako* este un fenomen curent în limba slovacă, mai ales cînd verbul este de mișcare. Vezi, în această privință, Eug. Pauliny, *Krátká gramatika slovenská*, Bratislava, 1960, p. 50.

² Vezi Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957, p. 98.

³ Vezi și G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965, p. 105.

⁴ M. Eminescu, *Opere*, I, București, Ediția Perpessicius, 1939, p. 489. Aici și în continuare, se va cita această ediție critică. Numărul paginii se va menționa o dată cu titlul poeziei.

⁵ Cunosîndu-se un exemplu similar la Eminescu, comparația lui Krasko *šedým závojom* poate fi tradusă în românește „un voal cenușiu” mai bine decît „ca un voal cenușiu”. În acest caz, sintagma își păstrează unitatea sintactică.

⁶ Ceea ce îl situează totuși pe Krasko alături de Eminescu, este încrederea în puterea consolatoare a astrelor, fără a duce însă la contemplări mistice, religioase, așa cum se întîmplă la Victor Hugo, Alfred de Vigny sau, uneori, chiar la Byron. Vezi în această privință și A. I. Dima, *Motivul cosmic în opera eminesciană*, în revista „Viața Românească”, 1964, nr. 4—5, p. 59—60.

Aceste imagini evocatoare sînt obținute prin notarea unui șir de epitete (*mare, mută, palidă*), care la Eminescu apar sub forma unor grupări și serii de adjective¹. De exemplu:

Sau visînd o umbră dulce cu de-argint aripe albe,
Cu doi ochi ca două basme *mistice, adînce, dalbe*,
Cu zimbirea de vergină, cu glas *blînd, duios, încet*²

(*Epigonii*, I, 32)

Alteori, epitetul la Krasko înviorază contemplarea, transformînd-o într-o melancolie blîndă, ca în versurile:

Tak tiško dvŕha mesiác	Atît de încet își ridică luna
biele čelo	fruntea <i>albă</i>
nad vrcholami hôrnych	peste virfurile stîncioase
balvanov!	ale munților!

(*Pieseň*, 76)

Detaliile cromatice, întîlnite adesea la Krasko în structura unor comparații cu viziuni cosmice, au epitele însoțite de verbe sau adverbe care intensifică însușirile elementului comparat. În exemplele: *luna mare, mută, palidă* (*vel'ký mesiác nemý, bledý*, p. 68) sau *iată luna palidă liniștită se așază* (*hl'a luna bledá tiško si sadá*, p. 72) găsim o relație de nuanță cromatică (*bledý*) asociată cu tăcerea (*tiško*) sau muțenia (*nemý*). Această modalitate de structurare a metaforei o întîlnim și la Eminescu, care, folosind ca un leit-motiv imaginea marmurei *albe* și *reci*, *inerte* sau *tăcute*, spune, în *Împărat și proletar*:

Ca marmura de albe, ca ea *nepăsătoare*,
Prin aerul cel roșu, femei trec cu-arme-n braț

(I, 63)

Prin folosirea termenului *nepăsătoare*, poetul lărgeste sfera conținutului unor asemenea adjective, trecînd din domeniul concretului în cel al abstractului și realizînd astfel o maximă generalizare³.

Acest procedeu, folosit atît de Eminescu cît și de Krasko, este de fapt o *relație sinestezică*. Căpătînd la simbolisți proporții și forme deosebite, ea își are originea în poezia romantică. Critica literară cehoslovacă l-a considerat în trecut pe Krasko un „simbolist-realist”⁴. Sensul unor versuri din poezia lui Krasko nu trebuie însă calificat numai sub acest aspect. Dincolo

¹ Vezi, Acad. Al. Rosetti și I. Gheție, *Limba și stilul poeziilor lui M. Eminescu*, în vol. *Studii de poezie și stilistică*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 193.

² Aceste epitete „triple” — în afară de sensul lor ascendent — mai au încă o caracteristică. Așa cum remarcă T. Vianu, procedeul este specific limbii vorbite; poetul „încearcă mai multe cuvinte pînă nimereste pe cel just”. De aici reiese caracterul lor enumerativ. Vezi T. Vianu, *Epitetul eminescian*, în vol. „Probleme de stil și artă literară”, București, 1954, p. 45.

³ Cele două calități ale marmurei — una concretă (culoarea albă) și cealaltă abstractă (insensibilitatea) — sînt perfect reunite în primul vers (*Ca marmura de albe, ca ea nepăsătoare*). Vezi G. I. Tohăneanu, *Un leitmotiv eminescian — marmura*, în vol. *cit.*, p. 177.

⁴ Vezi B. Pavlů, *Pokrokovost a konservatismus na Slovensku*, în revista „Průdy”, 1910, p. 155.

de valențele lor simbolice, versurile rămân pur metaforice, iar epitetele cromatice servesc uneori la obținerea unor contraste specific romantice, în care, așa cum remarca T. Vianu, în studiul său despre metaforă, sinestezia poetică poate face ca „o formă să fie melodioasă, un contur să apară vag, o culoare să fie dulce, caldă sau rece, după cum o voce poate fi clară, întunecată, aspră, dulce sau caldă”¹.

În versurile lui Krasko:

Len pocit ostal temný
kýs'bôlu odtienok.
akordom plachým hučí
z hasnúcich spomienok.

Doar sentimentul întunecat a rămas
urmă de dureri trecute;
răsună în acorduri surde,
din stinse amintiri.

(*Plachý akord*, 66)

avem, desigur, o asociere *sinestezică*, al cărei efect „acustic” este îndoielnic din punct de vedere logic. Într-adevăr, un sentiment trist, „întunecat” (*temný*) nu poate „răsuna”. Prin asocierea verbului *răsună* cu substantivul *sentiment*, poetul nu propune însă o ipoteză teoretică, ci doar realizarea unei intuiții fanteziste². Încătușată, emoția poetului „răsună” ca un sentiment „întunecat”, trist, sinestezia auditiv-vizuală întărind de fapt funcția sensibilizatoare a metaforei³.

Procedee avînd ca scop realizarea unei asemenea intuiții fanteziste pot fi întâlnite și la Eminescu, în exemple în care sentimentul, durerea, gîndul, sînt *palide* sau *mute*⁴, în timp ce la Krasko durerea se curmă într-un acord *surd* (*plachý*).

Personificarea și oximoronul. Eroul lui Krasko este în continuă căutare, iar temele poeziei sale, după cum observă Al. Matuška, se pot contopi într-una centrală: „tema neîmplinirii, neintegrării, temă ce decurge din sentimentul poetului că-i lipsește ceva, că trebuie să ajungă undeva...”⁵.

În această căutare, poetul se sprijină — bineînțeles metaforic — pe divinizarea astrelor. Soarele, ca și cum ar fi locuit de spirite omenеști, devine sfătuitoarea sa:

Za hory už zapadalo
slnko rudé slnko rudé.
V stromoch s bážňou šepotalo
čo nebolo, azda bude, azda bude.

S-a lăsat în munți
soarele roșu, soarele roșu.
Printre arbori, șoptea cu teamă
ce n-a fost, poate va fi, poate va fi.

(*Balada o smutnej panej...*, 100).

¹ T. Vianu, *op. cit.*, p. 81.

² T. Vianu, în *op. cit.*, p. 93, menționa că „rolul spiritual al metaforei este tocmai acela de a exprima acele asemănări între lucruri care nu pot deveni obiectul generalizării teoretice”.

³ I. Krasko este considerat chiar „typom auditivne-vizuálnym”, adică un poet cu preferință pentru versul auditiv-vizual. Vezi în această privință, Rudo Bítáň, *Poezia Ivana Krasku*, Matica Slovenská, 1933, p. 85.

⁴ Cităm din Eminescu: „Ca gînduri palide din ore dalbe/Zboară dîndîndele fîinte albe” (*On-dina*, I, 471) sau „Durerea (e) mută ca un gînd”. (*La moartea principelui Știrbei*, I, 28). Aceste metafore sinestezice sînt foarte frecvente la Eminescu. Numai în poeziile publicate în timpul vieții au fost depistate aproape 120 de sinestezii. Vezi, în acest sens, Mihaela Manceaș, *La synesthésie dans la création artistique de M. Eminescu*, T. Arghezi et M. Sadoveanu, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”, București, I, 1962, p. 62, ș.a.

⁵ Al. Matuška, *Ivan Krasko 80. ročny*, în „Kulturný život”, 1958, nr. 28, p. 3.

Imaginea de mișcare, combinată aici cu „senzații” vizuale și auditive, sugerează o stare de echilibru, de siguranță, de speranță în viitor. Acest transfer metaforic (soarele, ca element cosmic, este animat) are o intenție precisă: aceea de a transmite o impresie deosebită, printr-o metaforă verbală mai clară și cu efect mai puternic decât aceea prin care s-ar sugera o simplă însușire a unui personaj însufletit, dar în care personificarea nu s-ar mai fi lăsat sesizată¹.

Prin mijloacele sale de a realiza personificarea, Ivan Krasko se apropie de înaintașul său P. O. Hviezdoslav. Versul acestuia, plin de pitoresc, se resimte în poezia lui Krasko mai ales acolo unde personificările reflectă o imagine generalizată a cite unui element al naturii². Ca procedeu stilistic însă, personificarea la Krasko poate fi pusă în legătură și cu cea eminesciană: la Krasko, ca și la Eminescu, personificarea nu constituie un procedeu de sine stătător, ci o corelație cu alte mijloace stilistice (imaginea, antiteza, contrastul)³. Dar, în timp ce la Krasko acțiunea în care se află angajată personificarea este mai domoală, mai temperată (soarele șoptea cu teamă printre arbori), la Eminescu ea apare mai dinamică, elementele personificării fiind prinse într-o vîltoare continuă, al cărei tempo îi asigură o permanentă însufletire. Poetul român a folosit cu măiestrie funcția personificatoare a verbului (*luna în mare își aruncă chipul...*, *Egiptul*, I, 44) sau a epitetului (*lacul care-n tremur somnoros și lin se bate...*, *Călin*, I, 85)⁴. La poetul român, puterea de a gândi în imagini duce, așa cum remarcă G. I. Tohăneanu, la materializarea noțiunilor, „coborîndu-le în sfera concretului și solicitînd astfel o largă și receptivă deschidere a sensibilității”⁵.

Sesizînd la Eminescu acest caracter al imaginii, în traduceri sale, Krasko i-a respectat structura. Spre exemplificare, amintim primele două strofe din traducerea poeziei *Pe aceeași ulicioară*, care păstrează cadența și ritmul originalului:

Na tej istež uličočke
padá v okná luny svit,
iba ty pred záclonami
nie a mie sa objavil.
I tie isté stromy v kvete
dížia vetvy za plot kdes',
iba dñi tie uplynulé
nezmenia, by boli dnes⁶.

Pe aceeași ulicioară
Bate luna în ferești,
Numai tu de după gratii
Vecinic nu te mai ivești!
Și același pomi în floare
Crengi întind peste zaplaz,
Numai zilele trecute
Nu le fac să fie azi.

¹ Vezi, în această privință, deosebirile între personificarea și metafora verbală, semnalate de T. Vianu, în *op. cit.*, p. 106, ș.u.

² A se compara spre ex. *Salutul* lui P. O. Hviezdoslav din *Nevasta pădurarului* (*Hajnikova Zena*) cu poezia lui Krasko *Vahului* (*K Váhu*).

³ J. Brezina, în *op. cit.*, p. 72—73, a stabilit 105 cazuri de personificare în poezia lui Krasko. Multe din acestea au o funcție evocatoare, emotivă, de transfer poetic etc. Autorului studiului îi scapă însă din vedere un lucru esențial: folosirea pe scară largă a personificării este o dovadă a faptului că imaginația poetică se subordonează unei viziuni realiste a naturii. Epitetul general care însoțește adesea personificarea nu trebuie conceput izolat, ci integrat în imaginea propusă de poet. Altfel, personificarea își pierde din semnificație. Același lucru, în cazul antitezei sau contrastului, unde, pentru a se putea contopi cu natura, poetul „însuflețește” pădurile și munții, apele și norii (vezi poeziile *Šest hory*, p. 25 și *Už je porde*, p. 68).

⁴ Acad. A. I. Rosetti și I. Gheție, *op. cit.*, p. 198.

⁵ G. I. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 112.

⁶ Din volumul M. Eminescu, *Tiene na obraze žasu*. Bratislava, 1956, p. 14.

Aceste imagini, pe care Krasko le respectă în traducere, sînt un veritabil stimulent al imaginației cititorului. De remarcat totodată că structura lor nu constituie un simplu laitmotiv mecanic, convențional. Imaginea „codrilor care se înflorează...” (*Scrisoarea II*, I, 142), sau a „codrilor negri ce aiurează...” (*Scrisoarea IV*, I, 195) subliniază cu eficacitate fondul liric al poeziei. Mai mult decît atît, unele dintre aceste imagini vizual-auditive dau versului și o notă muzicală. Sînt cunoscute armoniile versurilor din *Sara pe deal*, *Freacă de codru*, *Dintre sute de catarge* etc., care, prin specificul lor, sînt greu de redat în alte limbi. Cunoșcînd aceasta, Krasko s-a străduit să traducă din opera lui Eminescu fără a știrbi din sugestivitatea muzicală a poeziei sale. Din acest punct de vedere, cea mai reușită pare a fi traducerea poeziei *O, mamă...* și mai ales a refrenului care dă unitate întregii elegii:

To stále bude šumieť, ty stále budeš spať
.....
jej tieň rásť bude stále, ja stále budem spať
.....
A voda večne plakat a my dva večne spať¹

adică:

Mereu se vor tot bate, tu vei dormi mereu.
.....
Mereu va crește umbra-i, eu voi dormi mereu.
.....
Mereu va plînge apa, noi vom dormi mereu.

Refrenul acesta, care reia numai începutul și sfîrșitul versului final și care la Eminescu are ceva din structura unui lied sau chiar a unui „chanson” francez, își păstrează în traducerea lui Krasko nu numai funcția muzicală, dar și cea logică, subliniind astfel „caracterul tripartit al expunerii”².

În creația originală a lui Krasko, efectul auditiv-muzical are și o altă semnificație. În strofa citată:

Len pocit ostal temny
kys' bolu odtienok,
akordom plachým hučí
z hasnúcich spomienok

substantivul *acord* este urmat de un atribut, avînd un sens cu totul contrar: *surd* (*plachý*). Caracteristic în special versului simbolist, procedeul stilistic denumit aici *oximoron* (acordul între un substantiv și un atribut, cu sens contrar) redă de fapt tot o relație de sinestezie, în care culoarea neagră creează imaginile unui acord reținut, timid, surd (*plachý*). Contrastul în această

¹ *Vol. cit.*, p. 20—21.

² Despre structura acestui referen eminescian și despre particularitățile sale ritmice, vezi L. Găldi, *Stilul poetic al lui Eminescu*. Ed. Acad., București, 1964, p. 244—246, iar despre muzicalitatea poeziei lui Eminescu, vezi și Șerban Cioculescu, *Variații critice*. Ed. pentru literatură, 1966, p. 231, unde autorul face următoarea remarcă: „Este pentru noi toți un fel de axiomă neîntrecută muzicalitate a poeziei lui Eminescu. Nimeni ca autorul *Luceafărului* n-a știut să instrumenteze armoniile limbii noastre, fie în ritmul popular spre a-i da inflexiuni noi, fie în toate speciile lirice ale romantismului, cum este lied-ul... sau chiar romanța...”

relație sinestezică se realizează cu ajutorul *epitetului antitetico* (oximoron), întâlnit frecvent și la romantici. Prin îmbinări de acest fel, însuși M. Eminescu obținuse contraste și antiteze de mare originalitate ca de pildă: *bucurie tristă* (*De-aș muri*, I, 465) *dureros de dulce* (*Odă*, I, 199), *dulce jete* (Călin, I, 82) ș.a.¹

Imaginile în poezia lui Mihai Eminescu se bazează pe epitețe metaforice cu termeni generici și mai abstracți, ca de ex.: *mare de mîhnire*, *ocean de foc* sau *mare de visări*, ca în *Epigonii*, unde se spune:

Cînd privesc zilele de-aur a scripturilor romane,
Mă cufund ca într-o *mare de visări dulci și senine...*
(*Epigonii*, I, 31).

Relația între aceste epitețe este acum de altă natură. Îmbinările astfel realizate duc la antiteze în timp, cum ar fi antiteza între trecut și prezent din *Epigonii* (cu admirație pentru predecesori și cu scepticism pentru vremea lui).

În creația originală a lui Ivan Krasko, aceeași imagine este redată prin îmbinarea *roiuri de vise*, ca în următorul exemplu:

To dravé kúzlo časov zaslých
zas v moju trudnú cestu slietlo,
snov márných, márných roje vábi...

(*To dravé kúzlo...*, 70)

Sălbatica vrajă a clipei trecute
din nou s-a furișat în trista-m cărare,
amăgește roiuri de vise zadarnice...

sau *cețuri de vise*, ca în versurile:

Len tebe, ktorá v
temných tuchách byvala si,
v hmlách snov sa časom
blyskala jako meteor...

(*Len tebe*, 110)

Numai ție, care
trecut-ai prin grele presimțiri,
din cînd în cînd prin cețuri de vise
lucit-ai ca un meteor...

Încadrate în peisajul unei atmosfere sentimentale, *cețurile de vise* evocă imaginea unei căutări, a unei regăsiri emoționante.

În alte versuri, poetul renunță la termenii abstracți. În astfel de cazuri, imaginile capătă o limpezime strălucitoare, iar *repetiția*, ca procedeu stilistic, determină o sporire a sentimentului, o dată cu reluarea termenului care îl exprimă. Spre exemplu:

Keby zmrzla slza v oku
ako viaha na potoku,
keby zhasol oheň citu
ako hviezda na usvitu,
keby zmiklo srdce v bití
ako loď, čo hľboka schytí:
(keby, keby samé keby)
keby srdce znieslo putá —
vec by bola odbydnutá.

(*Keby, keby...* 38)

Dac-ar îngheța lacrima în ochi
ca apa prin piraie,
dacă s-ar stinge focul de dor
cum se sting stelele în zori,
inima de s-ar opri profund
cum se pierd vapoarele la fund:
(dacă, dacă, iarăși dacă)
dacă inima ar avea cătușe —
totul s-ar sfîrși.

¹ Acest procedeu folosit de Eminescu poate fi observat și în alte versuri, în care imaginea poetică „trece ușor de la corpurile solide la cele lichide”, ca în *bulgări fluizi* (Călin, I, 85). Despre această expresie inedită vezi L. Găldi, *op. cit.*, p. 155. Construcțiile de felul celor amintite aici sînt „combinații binare”. Ele sînt cel mai frecvent folosite de Eminescu și numai rare ori pot fi întâlnite în combinații de trei sau mai mulți termeni. Vezi și M. Măncăș, *op. cit.*, p. 65.

Locuțiunea conjuncțională *keby* (*dacă*), la fel ca în poezia lui Eminescu *Și dacă...*, se repetă într-o gradație ascendentă¹, amplificând conținutul emotional al poeziei² și culminând într-o propoziție finală (*vec by bola odbydnutá*), care motivează acțiunea prezentată succesiv în versurile anterioare³.

Repetiția, personificarea și oximoronul sînt folosite de Ivan Krasko mai frecvent și mai creator după 1905. Culegerea *Nox et solitudo*, apărută în 1909, constituie din acest punct de vedere un salt calitativ în mînuirea de către poet a figurilor de stil. Evident, Krasko nu renunță cu desăvîrșire la folosirea epitetelor și comparațiilor. Diminuarea lor numerică duce însă la simțitoare transformări de ordin stilistic. Expresia poetică este acum mai desăvîrșită. Concretul romantic, prezent în primele poezii, trece de astă dată în imagini metaforice, realizate prin folosirea unor termeni abstracți. Îmbinările obținute cu ajutorul epitetului antitetice creează o nouă categorie de imagini metaforice, degajate de convențional și generalitate.

Concluzii. Evoluția stilului artistic al lui Ivan Krasko relevă o permanentă adaptare a mijloacelor de expresie folosite de poet la conținutul de idei al poeziilor sale. Traducerile din Eminescu reprezintă pentru propria carieră poetică a lui Krasko o apropiere de opera și modalitățile de expresie ale poetului român. Afirmatia capătă consistență prin referire la sursa romantică a creației amîndurora. Cu toate acestea, deși s-a inspirat din poezia romantică, iar Eminescu îi este în această privință un model, Krasko încearcă și o gamă proprie a mijloacelor de afirmare, vizibilă mai ales în ultimele sale creații unde autorul se detașează de convențional.

De la utilizarea cu precădere a adjectivului în funcție de epitet — ca prim reflex romantic — Krasko trece la comparații mai subtile, care surprind prin noutate și conținut expresiv. Etapele succesive ale expresiei figurate oferă astfel, în poezia lui Krasko, o viziune metaforică deosebită. Ea corespunde aceleiași evoluții în procesul de creație eminescian, în care Tudor Vianu stabilește două etape⁴: etapa I a epitetului ornant, și cea de a II-a, corespunzătoare epocii de maturitate, cînd poetul arată preferință pentru elementele de interiorizare.

¹ Ca și în poezia lui Eminescu *Și dacă...*, repetiția aceasta este realizată printr-o succesiune și poate fi numită *repetiție totală*, deoarece nu suferă pe parcurs vreo modificare totală. Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 256.

² Muzicalitatea versului este realizată nu numai prin sonoritate, ci și prin efectele care provin din *repetiție*. Repetiția concluează deci și cu alte elemente ale stilisticii metrice și prozodiei. Vezi J. Mukařovský, *Příspevek k estetice českého verše*, Praga, 1923, p. 19.

³ Propoziția finală marchează semnificația termenului repetat. Prin *repetiție*, ca procedeu stilistic, se ajunge la stabilirea unei opoziții în raport cu elementele invocate anterior. Vezi R. Jakobson, *Linguistique et poétique*, în *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 242.

⁴ T. Vianu, *Epitetul eminescian*, în *op. cit.*, p. 31, 52, 62.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЭТИЧЕСКОГО СТИЛЯ ИВАНА КРАСКО В ПАРАЛЛЕЛИ СО СТИЛЕМ ЭМИНЕСКУ

(Резюме)

Автор подвергает анализу некоторые элементы языковой структуры поэзии Ивана Краско (сравнения, эпитеты, синтезы, персонификация). В своей статье автор прибегает к сравнениям из поэтического арсенала М. Эминеску. Параллель не случайна. Иван Краско, будучи переводчиком на словацкий язык произведений Эминеску, имел возможность обстоятельно изучить творчество румынского поэта. Эволюция поэтического стиля Краско находится в полном соответствии с эволюцией идейного содержания его поэзии. Повторения, персонификация, оксиморон чаще всего встречаются на втором этапе его литературной деятельности (после 1909-го г.). Творчески подходя к стилистическим возможностям литературного языка, Иван Краско является одним из крупнейших представителей современной словацкой лирики.

CONSIDÉRATIONS SUR LE STYLE POÉTIQUE D'IVAN KRASKO, PAR RAPPORT AU STYLE DE LA POÉSIE D'EMINESCU

(Résumé)

L'auteur entreprend l'analyse de certains éléments de structure linguistique de la poésie d'Ivan Krasko (comparaisons, épithètes, synthèses, personifications). Pour ce faire, l'auteur use de comparaisons avec des éléments puisés à l'arsenal poétique d'Eminescu. Ce parallèle n'est pas fortuit. En effet, Ivan Krasko, ayant traduit en langue slovaque l'œuvre d'Eminescu, a eu, de ce fait, la possibilité d'étudier en détail la création artistique du grand poète roumain. L'évolution du style poétique de Krasko correspond-elle entièrement à l'évolution du contenu spirituel de sa poésie. Les répétitions, les personifications, les oximorons reviennent le plus souvent dans la seconde étape de son activité littéraire (après 1909). Touchant de près, par son esprit créateur, les possibilités de style de la langue littéraire, Ivan Krasko est considéré comme l'un des plus importants représentants de la poésie lyrique slovaque moderne.

LITERATURA RUSĂ ÎN CRITICA LUI C. DOBROGEANU-GHEREA

A. KOVACS

În cadrul problemei mai largi a circulației ideilor și a influențelor literare, problema contingentelor lui Gherea cu literatura rusă poate fi abordată cel puțin sub două aspecte. Primul se referă la valorificarea tradițiilor literaturii ruse, la sursele rusești ale esteticii și criticii lui Gherea, iar cel de al doilea — la interpretarea literaturii ruse de către criticul român, la aprecierile făcute pe marginea creației unor scriitori ruși de importanță universală. Desigur, cele două aspecte sînt inseparabile. Totuși, în mai toate lucrările despre Dobrogeanu-Gherea, apărute în ultimele două decenii¹, inclusiv cele semnate de noi², se insistă mai ales asupra primului aspect. De aceea, în articolul de față, ne vom opri asupra celei de a doua laturi a problemei, dar fără să ignorăm concluziile teoretice, cu caracter general-estetic, care se desprind adesea din analizele făcute de Gherea. Subliniind valabilitatea comentariilor lui, ne vom concentra atenția asupra celor aspecte ale literaturii ruse care l-au preocupat pe Gherea sub îndemnul cerințelor interne ale culturii românești. Semnificația acestei probleme devine și mai clară în lumina aprecierilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, care îl prezintă pe Dobrogeanu-Gherea drept „una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialiști ai țării

¹ Cf. V. Ciobanu, *Poporanismul*, București, 1946; S. Fărcășanu, *C. Dobrogeanu-Gherea, reprezentant de frunte al criticii materialiste și progresiste românești*, București, 1955; S. Bratu-Z. Dumitrescu, *„Contemporanul” și vremea lui*, București, 1959; Al. Dima, *„Studii de istorie a teoriei literare românești*, București, 1962, v. cap. *Teoria literară la „Contemporanul” și Gherea în cadrul criticii științifice europene*. Referiri la acest aspect al problemei le găsim și în lucrările cele mai recente: G. C. Nicolescu, *Curentul literar de la „Contemporanul”*, București, 1966; Mihai Novicov, *Constantin Dobrogeanu-Gherea*, în „Revista de istorie și teorie literară”, Tomul 15, 1966, nr. 3.

De menționat este că, de fapt, încă de la sfîrșitul sec. XIX — începutul sec. XX existau referiri la sursele rusești ca și la cele apusene („critica științifică”) ale lui Gherea. De exemplu, în articolul *Idealurile sociale și arta*, apărut în periodicul „Noua revistă română” din 1 ianuarie 1900, C. Rădulescu-Motru, elogiind literatura rusă umanistă, amintește și legătura dintre critica rusă și cea a lui C. Dobrogeanu-Gherea, care „era un om tot atît de cunoscător al esteticii tendențioase create în Rusia de către Bielinski, precum era T. Maiorescu al celei filozofice germane”. Cercurile revoluționare evidențiau și ele vederile marxiste ale lui Gherea, subliniate, de altfel, de criticul însuși. „Evenimentul literar” din 27/II/1894 scrie: „Mulți l-au crezut pe Gherea discipolul burghezului umanitarist Brandes, adevărul însă este că criticile lui Gherea sînt aplicarea concepției materialiste a fenomenelor literare, deci în școlariul lui Marx și Engels”.

² *Estetica actualității, a frumosului autentic*, în „Viața Românească”, 1961, nr. 6; *Moștenirea estetică a lui V. Bielinski în România*, în Rsl, IX, 1963.

noastre din acea vreme. Cu toate lipsurile și limitele sale, spune tovarășul N. Ceaușescu, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria științelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului¹.

Opera critică a lui Dobrogeanu-Gherea se distinge prin faptul că, indiferent de temă, autorul folosește, pentru a-și fundamenta concluziile, un sistem amplu de referiri la cele mai reprezentative personalități artistice, de la Dante, Shakespeare, Cervantes, pînă la scriitori moderni. În acest context cuprinzător, literatura rusă este solicitată adesea, iar dintre literaturile străine ale secolului al XIX-lea — cel mai mult. În articolele teoretice, cum sînt *Cauza pesimismului în literatură și viață*, *Idealurile sociale și arta*, *Artiști cetățeni*, *Țăranul în literatură* etc., exemplificările din literatura rusă sînt frecvente. După cum se știe, cele mai multe studii critice ale lui Gherea sînt fie de natură polemică, fie analize ale unor opere aparținînd literaturii române contemporane. Raportate la ele, studii consacrate în întregime creației unor scriitori ruși (cum ar fi cele cu privire la Turgheniev, Dostoievski sau la poetul revoluționar ucrainean Taras Șevcenko) sînt, evident, mai puține. Totuși, ele au atras atenția istoriografiei literare, fiind denumite uneori „ciclul rus“.

I.

Dacă luăm în considerație opera lui Gherea în ansamblul ei, ne dăm ușor seama că interesul criticului român pentru literatura rusă era determinat nu numai de faptul că această literatură îi era mai familiară, dar și de specificul ei, de importanța ei mondială, condiționată de locul pe care-l ocupa în istoria universală mișcarea de eliberare din Rusia. După răsunsetul primelor traduceri din Pușkin, Gogol, Turgheniev etc. și al articolelor lui Bielski și Herzen, care au devenit cunoscute în Europa încă din prima jumătate a secolului trecut, în a doua jumătate și, mai ales, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, literatura rusă cunoaște un triumf rar întîlnit în rîndurile opiniei publice mondiale. Bogăția de idei și teme, umanismul și marea măiestrie artistică a operelor realist-critice și, în primul rînd, ale romanului rus, au cîștigat în Occident o apreciere dintre cele mai înalte.

Gherea se alătură și el grupului de comentatori entuziaști ai literaturii ruse. În articolele sale, el fructifică și punctele de vedere încetățenite în critica apuseană, mai ales cele ale lui Brandes și Vogüé. Referirile la acești critici sînt numeroase. Astfel, de pildă, în articolul despre Turgheniev, Gherea se sprijină pe lucrările lui G. Brandes în evidențierea caracterului nobil, profund uman al sentimentelor ce se degajă din opera scriitorului rus, iar în articolul despre Dostoievski observă că romanele acestuia *Umiliți și obidiți*, *Crimă și pedeapsă* „rămîn unele din cele mai însemnate opere ale literaturii europene,

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste*, București, 1966, p. 15.

lucru recunoscut în mod unanim de criticii francezi"¹. De altfel, se știe că, prin circulația lor în țara noastră, studiile criticilor francezi au contribuit în mare măsură la o mai bună cunoaștere a literaturii ruse, iar unele lucrări ale lui Brandes, apreciat foarte mult de Gherea ca istoric și critic literar, ca și ale lui Vogüé, au fost traduse la începutul secolului al XX-lea și în limba română².

Ghera însuși a dat o înaltă apreciere studiilor menționate ale criticilor occidentali, de exemplu celor ale lui Vogüé. „După Melchior de Vogüé, adâncul cunoscător al literaturii ruse — scrie Gherea — ceea ce face ca romanul rus să aibă o frecvență atât de mare asupra literaturii moderne și ceea ce face durabilitatea lui pentru cititor, e, afară de geniu, adinca iubire pentru oameni, adinca compătimire pentru cei năpăstuiți, obijduiți — și o năzuință neînfrînată către un ideal social mai înalt. Și această opinie a lui Vogüé începe a fi a tuturor criticilor străini mai pătrunzători”³. E de notat însă că Gherea trece, fără a le semnală, peste acele aspecte ale aprecierilor lui Vogüé, care astăzi sună anacronic. Se știe că, în spiritul concepțiilor sale estetice, Vogüé explică naturalețea, sinceritatea scriitorilor ruși ca fiind legate „de o emoție morală, de fiorul divinității și de simpatia față de oameni. Nici unul dintre acești romancieri nu urmărește un succes pur literar; toate operele lor se supun unui dublu imperativ: al adevărului și al dreptății”⁴. După Vogüé, scriitorii ruși căutau adevărul religios: „cuvîntul mare al unui popor în istorie este un cuvînt religios”⁵. Vogüé dezvoltă în felul acesta caracterul umanist al literaturii ruse, dar exagera implicațiile retrograde ale creației unor scriitori, le generaliza chiar, văzînd în ele trăsături ale întregului proces literar rus. El vedea cauzele succeselor literaturii ruse în „spiritul” slav, definit ca un „dat” miraculos și mistic, veșnic și asocial. Dar, deși nu lua atitudine împotriva unor asemenea aprecieri, Gherea nici nu se solidariza cu ele, descifrînd mai clar izvoarele caracterului umanist al literaturii ruse. De un mare interes sînt în acest sens explicațiile pe care le dă el rolului imens al literaturii în viața socială a Rusiei. Astfel, Gherea subliniază că umanismul scriitorilor ruși se datorește mai ales faptului că ei n-au rămas indiferenți față de mișcarea de eliberare națională și socială. El vorbește clar despre legătura indisolubilă dintre „înălțimea idealurilor” și valoarea estetică a operelor literare, insistă asupra legăturii literaturii ruse cu mișcarea de eliberare în diferite perioade

¹ C. Dobrogeanu-Ghera, *Dostoievski* (1885), *Studii critice*, vol. I—II, ediție adnotată și comentată de Horia Bratu, București, 1956, vol. II, p. 332. În continuare, indicînd volumul și pagina citată ne referim la această ediție. Cf. și primele ediții ale *Studiilor critice*, apărute începînd cu anul 1890, și, în special, ultima ediție concepută de autor și realizată sub îngrijirea lui Iosif Nădejde și B. Lăzărescu (vol. I—V, București, 1923—1927).

² Cf. G. Brandes, *Oamenii și scrierile*. Trad. G. Hussar, Craiova, 1896; (cap. *Teodor Dostoievski*); v. E. M. de Vogüé, *Prefața la Amintiri din casa mortilor de T. Dostoievski*, în „Revista de idei”, V, 1905, nr. 2; G. Brandes, *Studiul critic la Nunta și Pomul de crăciun de T. Dostoievski*, București, 1908; G. Brandes, *Leon Tolstoi. Studiu critic*, București, 1910. La lucrarea lui E. M. de Vogüé *Le roman russe* se referă în „Viața românească”, V, 1910, vol. XII, nr. 3.

³ *Artiștii-celăfeni* (1894), ed. cit., vol. I, p. 309.

⁴ E. M. de Vogüé, *Le roman russe*, Paris 1886, p. 341—342.

⁵ *Ibidem*, p. 343.

ale secolului al XIX-lea. Gherea arată, de pildă, că opera lui Pușkin e legată de mișcarea decembristilor. Cel mai mare poet rus — spune Gherea — „s-a ridicat contra condițiilor păcătoase politico-sociale ale țării sale”¹. Poet genial și totodată „mare cetățean”, Pușkin a fost împiedicat numai de o înfrângere „de a veni și de a lua parte la revolta așa-numită a decembristilor și deci a fi spânzurat, cum a fost spânzurat un alt poet, prietenul lui Pușkin — Rîleev”². În general, vorbind despre viața scriitorilor ruși, Gherea își concentrează atenția îndeosebi asupra acelor date biografice care sînt revelatoare pentru activitatea lor politică și pentru persecuțiile la care au fost supuși de către regimul țarist (exilul lui Pușkin, Lermontov, Dostoievski, exilul voluntar al lui Turgheniev etc.). Totodată, ocupîndu-se de creația scriitorilor, el vede în ea cea mai bună mărturie a legăturii strînse dintre arta autentică și idealurile sociale înaintate. „Al doilea poet mare al Rusiei e Lermontov” — exemplifică în același articol Gherea această idee a sa. — Cea dintîi poezie care a scris-o el la moartea lui Pușkin e un atac violent contra aristocrației ruse, contra stării sociale a Rusiei, și aceleași tendințe respiră în toate creațiunile sale”³.

Într-un alt loc ideea că arta cu adevărat mare este întotdeauna legată de înalte idealuri umane, de lupta pentru fericirea omului, este ilustrată prin referire la momentul ideologic în care s-a zămislit orientarea democratică în viața culturală rusă: „Pe la 1840 — spune Gherea — se formează în Rusia un cerc literar și științific sub conducerea marelui critic rus Bielinski, publicistului și nuvelistului Herzen, istoricului Granovski etc. Acest cerc provoacă în Rusia un puternic curent literar și științific; din el ies scriitori ca: Gogol, Turgheniev, Dostoievski, și alții. Dar acest cerc literar nu se încheie în formula «artă pentru artă», o formulă, cum vom vedea mai jos, cu totul absurdă. Deșteptînd Rusia la viața literară și artistică, acest grup de literați o deșteaptă la viața umanitară, cetățenească. Sub condițiuni nimicitoare, sub cnuțul rusec, acești scriitori vorbesc de idealuri omenești, de demnitate omenească, de marile principii ale revoluției franceze. Acest curent a avut o colosală influență asupra mării reforme”⁴ — liberarea țăranilor din robie. El dă naștere unui alt curent, pe la 1860, curentul marelui economist și critic Cernîșevski, criticului Dobroliubov, poetului Nekrasov și unui șir întreg de scriitori de talent. Aceste două curente literare și intelectuale provoacă întreaga mișcare liberatoare din Rusia”⁵ — pe plan ideologic — precizăm noi astăzi, fiindcă mișcarea însăși a fost generată de contradicțiile obiective ale societății.

După cum vedem, deci, criticul român subliniază importanța hotărîtoare a literaturii ruse pentru formarea noilor generații de revoluționari, pentru a-și susține părerea că, în general, înalte idealuri sociale, umanitare reprezintă nu numai izvorul, ci într-un anumit fel și scopul artei în viața societății

¹ *Artiștii-cetățeni*, ed. cit., vol. I, p. 308.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 309.

⁴ Denumirea reformei țărănești din 1861 ca „mare” ține mai mult de domeniul terminologiei tradiționale, fiindcă însuși Gherea califică, în altă parte, această reformă ca fiind „moșierească”.

⁵ *Idealurile sociale și arta*, (1893), ed. cit., vol. I, p. 222.

Strînsa legătură a literaturii ruse cu idealurile umanitare, cu lupta socială este, după Gherea, cheia de boltă a succesului ei internațional. Chiar geniul, talentul scriitorilor își trage seva vitală din această sursă. Este o idee pe care Gherea o reia mereu; dezvoltînd-o pe larg, și atunci cînd face analiza la obiect a operelor lui Turgheniev, Dostoievski, Tolstoi.

Talentul, cunoașterea profundă a literaturii ruse, vederile sale înaintate i-au permis lui Gherea să prezinte cititorilor români această literatură uneori mai competent și mai profund decît a făcut o critica din alte țări. La Gherea se evidențiază încercarea de a stabili precis locul pe care-l ocupă literatura rusă în contextul general al literaturii mondiale. Faptul că el a fost unul dintre primii în critica literară europeană care a aplicat marxismul în analiza operelor literare ¹ l-a ajutat să reliefeze unele trăsături specifice ale literaturii ruse, trăsături care n-au fost observate de critica pozitivistă contemporană apuseană, reprezentată de Brandes sau Vogüé.

II.

În discuțiile purtate pe marginea alternativei realism-naturalism, Dobrogeanu-Gherea face adesea apel la literatura rusă, văzînd în ea o literatură realistă „par excellence”. În acest sens, un exemplu grăitor ni-l oferă unul dintre primele sale studii, *Generația nouă de Turgheniev* (1885). Dar, în această lucrare, negînd naturalismul, ca fenomen străin artei autentice, criticul se ocupă încă prea puțin de problemele tipizării în întreaga lor complexitate. Fundamentarea teoretică a realismului o va face mai tîrziu. Deocamdată, pornind de la definirea *ad litteram* a realismului în literatură, criticul insistă mai ales asupra chestiunii ce și de pe ce poziții oglindește arta. Evidențierea unității indisolubile dintre arta adevărată și idealurile umaniste reprezintă un pas înainte pe calea înțelegerii mai depline a realismului critic. De data aceasta, Gherea ajunge la această înțelegere plecînd de la literatura rusă. Detaliului nesemnificativ și biologismului — caracteristice naturalismului — Gherea le contrapune semnificația profundă a fenomenelor „descrise” și umanismul artei realiste, apelînd pentru argumentare la exemplul oferit de opera unui mare scriitor rus. Datorită gustului estetic și capacității de a „simți” frumosul, atît de bine dezvoltate la Turgheniev — arată Gherea — romanelor acestuia le sînt străine trăsăturile amintite mai sus. „Se înțelege — afirmă el — că realismul lui Turgheniev nu se aseamănă întru nimic cu acest realism scîrbos, care prefăce literatura în cabinete secrete de panorame nomade... Subiectele sale sînt tot atît de adevărate, tot atît de reale, dar în același timp ele conțin idealuri mărețe, idealuri omenestii care tulbură pe concetățenii săi. În om el vede, mai întîi de toate, *omul*, iar nu bestia, și nu se ocupă decît cu desfășurarea bunelor și relelor omenestii așa cum sînt, înțelegînd că a zugrăvi pornirile și relațiunile animalice este treaba științei care se numește fiziologie, iar nu a artei” ².

¹ Cf. Al. Dima, *Gherea în cadrul criticii științifice europene*, op. cit., p. 270—278.

² *Generația Nouă*, ed. cit., vol. II, p. 336.

Temeinicia cu care Gherea tratează problemele realismului se bazează, în primul rând, pe caracterul materialist al esteticii sale. Continuând în această direcție tradițiile criticii românești de la 1848 și a esteticienilor ruși Bielinski, Cernișevski și Dobroliubov, Gherea aduce în dezbatere elemente noi. În articolul *Asupra criticii* (1887), citind gândurile unui erou din povestirea *Ziua. Memoriile Trubadurului* de B. Delavrancea, Gherea se solidarizează evident cu ideea potrivit căreia munca de creație a artistului nu-i altceva decât o luptă crâncenă pentru a oglindi, pentru a exprima bogăția și frumusețea naturii. Însă, într-un anumit sens, acest lucru este imposibil: „arta împuținează natura”. De aceea, spune eroul lui Delavrancea, „marile genii au simțit în toată viața lor o durere fără repaus în fața naturii. Ei care vedeau, auzeau și pătrundeau adânc tainele culorilor, ale sunetelor, ale formelor și ale simțurilor, ei care rămâneau departe de ceea ce vroiau să apropie, de câte ori n-au reînceput iarăși și iarăși același subiect, aceeași inimă muncită, același ochi vii, feluriți în clipire, în lumină, în umbră și-n expresie, același trup perfect, ale cărui linii mlădioase, noi și pătimeșe se împletesc cu atîta noroc și cumpănire, încît marmura nu le poate fura decât pe sfert de sfert din adevărata lor căldură!”¹.

Ghera însă nu se limitează la relevarea acestei laturi a relației între artă și realitate. În articolele despre Caragiale, dezvoltînd ceea ce noi am putea numi azi teoria tipicului, el afirmă (împreună cu Dostoievski, care preluase ideea de la Bielinski) că într-un anumit sens „creațiunea adevărat artistică e mai adevărată decât viața reală. În adevăr, pe cînd în realitate oamenii vorbesc și fac multe lucruri care nu sînt de loc caracteristice, ori care sînt indiferente caracterului lor, în artă însă fiecare acțiune, fiecare frază trebuie să fie și este caracteristică pentru eroul producțiunii artistice. Și în acest sens figurat, putem zice și noi că tipurile comediilor lui Caragiale sînt mai adevărate decât cele din viața reală”². Deci, pe de o parte, arta oglindește viața, realitatea (îi este deci inferioară), pe de altă parte însă, arta se află mai presus decât realitatea. Este un fals paradox, pe care au căutat să-l speculeze adversarii lui Gherea, printre care, de pildă, și Gh. Bogdan. Răspunzînd lui Bogdan în studiul *Asupra criticii metafizice și celei științifice* (1891), Gherea demonstrează superioritatea în anumite privințe a naturii, a realității față de artă și, dimpotrivă, superioritatea în alte privințe a artei față de realitate. În legătură cu cercetarea noastră prezintă interes să arătăm că problema aceasta fusese dezbătută pe larg în disertația lui Cernișevski *Raporturile estetice ale artei față de realitate* (1855). Esteticianul român a folosit, fără îndoială, experiența înaintașului său rus, dar dialectica lui ne pare a fi în acest caz mai convingătoare, deoarece Gherea subliniază accentuat superioritatea, datorită generalizării, a imaginii artistice față de faptul brut al realității. Neabătîndu-se de la explicația materialistă cu privire la raportul dintre artă și realitate, acordînd primordialitate realității, Gherea apreciază la justa valoare și forța creatoare a artistului, importanța factorului subiectiv în procesul cunoașterii artistice. Dacă apelăm la dialectică, „vedem — afirma

¹ B. Delavrancea, *Trubadurul. Ziua. Noaptea...*, București, 1887, p. 56—57.

² I. L. Caragiale, (1890), ed. cit., vol. II, p. 79.

Gherea — că natura e superioară artei în unele privințe, arta e superioară naturii în altele. Așa, spre exemplu, sculptura nu va putea reda moliciunea, elasticitatea și căldura pătimașă a corpului omnesc, deci în această privință arta e inferioară naturii, din punctul de vedere estetic, bineînțeles¹. În continuare, Gherea arată că artistul poate să facă abstracție de imperfecțiunile unui corp omnesc, de anumite detalii și rezultatul — opera va fi superioară realității. Pictura nu poate să redea mișcarea feței omenești (deci arta e inferioară realității), dar o anumită expresie caracteristică, care în realitate dispăre, este păstrată pe tablou pentru sute de ani.

Nu este lipsit de semnificație faptul că, în judecata pe care am rezumat-o, argumentul cel mai convingător — pentru a se demonstra superioritatea relativă a artei — este puterea artistului de a generaliza faptele și fenomenele existente în realitate. „Caracterul uni om — scrie Gherea — constă din milioane de trăsături psihice, de ordine conștientă și de ordine inconștientă. Artă e în absolută imposibilitate să zugrăvească aceste milioane de trăsături psihice, dintre care foarte multe n-au ajuns în conștiința nici a celui care scrie nici a celui despre care se scrie. În acest sens, arta e inferioară naturii, realității, arta nu poate să ajungă natura. Dar într-un caracter psihic al omului sînt trăsături mai ales caracteristice, pe cînd altele sînt mai puțin caracteristice și chiar relativ indiferente. Artistul alege trăsăturile mai ales cele caracteristice, înlăturînd pe cele mai puțin caracteristice și indiferente și în acest sens² am zis și eu, aprofînd cuvintele lui Dostoievski, că arta e superioară naturii”³.

Din cele de mai sus reiese cu evidentă tendința lui Gherea de a da polemicii sale și o solidă întemeiere teoretică. De pe aceleași poziții estetice realiste, criticul român combate naturalismul în artă, numindu-l „o extremă” sau „realism terre à terre”. Adepții naturalismului susțineau, după cum se știe, că arta este absolut inferioară realității, că ea trebuie să „îmite natura servil”, teză pe care Gherea o respinge cu argumente convingătoare.

Trebuie să observăm totuși că, în cazul de față, Gherea nu recurge la terminologia filozofiei marxiste privind caracterul determinant al realității și cel determinat al artei. Termenii „superior—inferior”, preluați de Cernîșevski de la Hegel și folosiți de Gherea, nu definesc exact arta ca mijloc de cunoaștere estetică a lumii. Rămîne totuși un merit incontestabil al lui Gherea că a relevat în unele privințe mai nuanțat decît Cernîșevski (în *Raporturile estetice ale artei față de realitate*) forța generalizatoare a artei, aspect care face ca și din acest punct de vedere ea să fie „superioară” faptului particular din realitate.

III.

Din bogatul și variatul tezaur al literaturii ruse din secolul al XIX-lea, pe Gherea l-au atras mai ales acele elemente care răspundeau vederilor și

¹ *Ed. cit.*, vol. I, p. 187.

² La subsol, Gherea notează: „D. Bogdan a uitat să citeze cuvintele mele: < În acest sens... >”.

³ *Ed. cit.*, vol. I, p. 188.

idealurilor sale estetice, precum și nevoilor dezvoltării literaturii și societății românești. În acest sens, el a acordat o mare atenție figurilor de revoluționari, de oameni asupriți, de țărani chinuți. Totodată el a căutat în literatura rusă și date care să-l ajute la interpretarea problemei privind pesimismul și decepționismul în literatură, problemă care se știe că devenise acută în acea vreme.

În legătură cu primul aspect, în studiul *Țăranul în literatură* (1897—1898), scriitorii ruși, alături de cei francezi, ocupă un loc central. După cum se știe, Gherea distinge două tendințe opuse în literatura închinată țăranimii — una, cea optimistă, apologetică (reprezentată în literatura franceză de George Sand, André Leo, Vigné D'Octon etc.), care subliniază numai ceea ce este cinstit, sănătos, poetic în viața omului de la țară; cealaltă — pesimistă „ponegritoare” (reprezentată în literatura franceză de Balzac, Zola, Maupassant etc.), care descoperă în viața satului numai brutalitate, șiretenie, cruzime. Această grupare, pe care azi, evident, nu putem să nu o considerăm ca fiind prea categorică și chiar antiistorică, l-a dus pe Gherea la unele aprecieri exagerate (el afirma, de pildă, că datorită acestor extreme, nu exista atunci în literatură un tablou veridic al vieții țărănești). În schimb, analiza concretă a unor opere aparținând scriitorilor amintiți este pătrunzătoare. Gherea considera că în literatura rusă viața satului este înfățișată mai cuprinzător și mai complet decât în literaturile altor țări, pentru că — notează criticul — Rusia este (era în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) o țară agricolă în care țăranimea are o mai mare însemnătate numerică, politică și socială decât în țările occidentale.

Exemplul luat din literatura rusă, *Povestirile unui vânător* de Turgheniev, contrazice chiar împărțirea strictă a literaturii pe temă țărănească în două grupe opuse. „În aceste schițe — observă criticul — țăranul rus apare blând, uman, altruist, devotat, caracter echilibrat, rezistent, cumpătat (...) Și cu toate acestea, țăranul în nuvelele lui Turgheniev e foarte nenorocit. De unde vine această anomalie?” La întrebarea pusă, Gherea dă următorul răspuns: „Fondul caracterului poporului rus este bun, iar întreaga lui nenorocire vine din condițiile sociale ale vieții: robie, iobăgie”¹.

Relevând astfel ideea centrală a operei turghenievienne, specificul mesajului ei artistic, Gherea a fost deci nevoit să admită implicit că ea nu se încadrează în divizarea amintită a literaturii pe tema țărănească în „optimistă” și „pesimistă”. Iar dacă luăm în considerație și faptul că Turgheniev a înfățișat în mai multe schițe² și figuri de iobagi dezumanizați sau chiar exploatarea cruntă a țăranimii de către burghezia sătească, ocrotită de bunăvoința protectoare a moșierului liberal³, tabloul ca și aprecierea operei turghenievienne date de criticul român vor apărea și mai complete, mai clare, dar opuse susnumitei împărțiri. Turgheniev aici este și optimist — are încredere în țăran, în om, dar și „pesimist” — în ceea ce privește „condițiunile sociale ale vieții”.

Interesantă este în acest studiu și aprecierea prozei scriitorilor narodnici, a fondului și a caracterului ei social. Deși criticul susține că, pentru curentul

¹ *Ed. cit.*, vol. I, p. 420—421.

² *Doi moșieri, Cancelaria, Lgov.*

³ *Burmistrul.*

literar al narodnicilor, „Țăranul a rămas același cum a fost și pentru Turghe-niev” (ceea ce e greu de admis), caracterizarea generală a curentului este inter-esantă; țăranul pentru narodnici — arată Gherea — este „altruist, sănătos sufletește, demn în fericire, mare în nenorocire, iar viața sătească mult mai poetică, mai morală și mai umanitară decît viața orașului civilizat; întregul rău însă din viața satului — egoismul, brutalitatea, mizeria materială și uneori morală — narodnicii îl pun pe socoteala unor cauze accidentale, care pot fi înlăturate. Astfel de cauze accidentale sînt exploatarea neomenoasă a țăranilor prin burghezimea sătească (kulaki) și amestecul orașului și civili-zației burgheze, capitaliste, orașenești, care corupe fondul naiv, simplu, dar adînc umanitar al vieții satului”¹.

Ghera relevă unele limite ale scriitorilor narodnici, între altele ideea că pătrunderea capitalismului la sate, ca și celelalte rele, sînt „accidentale”; el pune accentul pe situația economică și socială grea, pe viața de cruntă exploatare, care determină caracterul concepțiilor și moralei țăranimii: „Condițiile însă în care trăiește țăranimea sînt foarte rele și grele. Țăranul e sărac, lipit pămîntului de sărac, în țările eminamente agricole ca și în cele industriale. Toată viața și în fiecare moment al vieții, țăranul se luptă pentru o bucată de piine”².

Criticînd concepția idilică, potrivit căreia satul este chemat să salveze societatea de imoralitatea civilizației orașenești, Gherea opune în 1897 acestei concepții cultura citadină, văzută însă abstract, nediferențiat. „În orașul civilizat — scrie el —, cu toate imensele lui neajunsuri, e concentrată bogă-ția materială, știința, cultura, civilizația, lumina; de acolo atîrnă viitorul omenirii”³. De bună seamă, o astfel de apreciere era numai în parte adevărată; ea e vulnerabilă mai ales datorită absenței oricărei indicații privitoare la rolul revoluționar al proletariatului. Cu atît mai remarcabile ne vor apărea atunci aprecierile referitoare la creația unor scriitori ruși — autori de opere despre țăranime — care în esența lor nu sînt numai corecte, dar și pătrunză-toare. Împotriva „concepției optimiste și apologetice — menționează Gherea — s-au ridicat chiar unii din narodnici ei înșiși și chiar cel mai talentat dintre dînșii, care uneori a avut scînteie de geniu — Gleb Uspenski”⁴. Cercetarea profundă a realității i-a permis lui Uspenski să găsească „cheia de boltă a vieții țăranesti”, ceea ce îl îndreptățește pe Gherea să adauge și alte comen-tarii semnificative: „Viața materială hotărăște psihologia țăranului. Princip-alul rol însă în viața materială a țăranului îl joacă pămîntul, instrumentul lui principal de muncă, izvorul de viață; deci întreaga viață materială, mo-rală, intelectuală și socială a țăranului atîrnînd de pămînt, trebuie să fie stu-diată în legătură cu pămîntul și explicată prin această legătură și atîrnare”⁵. Schițele din ciclul *Domnia pămîntului*, vor fi deci evidențiate tocmai pentru modul pregnant în care reflectă aceste condiții fundamentale ale vieții țara-

¹ *Ed. cit.*, vol. I, p. 421.

² *Ibidem*, p. 427.

³ *Ibidem*, p. 428.

⁴ *Ibidem*, p. 422.

⁵ *Ibidem*.

nului. „În unele din aceste schițe — scrie Gherea — Uspenski egalează câteodată pe Balzac și Zola, nu numai prin puterea observației, dar și prin pesimismul negru care iese din ele. Uspenski e superior însă și unuia și altuia prin simpatia adâncă pentru țărănimea nenorocită, simpatie care nu-l părăsește niciodată. Din nenorocire, Uspenski n-a avut talent destul pentru a crea o operă completă; tot ce a scris e prea fragmentar și presărat cu prea multe disertații filozofice și sociologice”¹.

Deși succintă, această apreciere subliniază trăsăturile fundamentale ale artei lui Uspenski. Cu toate că scriitorul rus a creat și unele opere de mai mare întindere pe care, fără îndoială, Gherea le cunoștea, genul în care el a excelat a fost schița și nuvela, reunite în cicluri unitare din punct de vedere artistic. Pe de altă parte, nu încapă îndoială că operele lui nu ating înălțimea romanelor monumentale ale lui Balzac și Zola.

Tot în legătură cu problema țărănească, Gherea face unele aprecieri interesante cu privire la orientarea antinarodnicistă a nuvelei *Țăranii*, numindu-l pe A.P. Cehov „cel mai talentat dintre scriitorii tinerelor generații”. Această nuvelă, după părerea criticului, este o „puternică lucrare de artă, plină de observații profunde și adevărate; ea rupe în totul cu felul cum a fost zugrăvită țărănimea de poporanisti și a făcut mult singe rău în lagărul acestora”².

Nuvela lui Cehov, *Țăranii*, este comparată cu romanul cu același titlu a lui Balzac, datorită mesajului comun „pesimist”, nimicitor, la adresa formei de viață și a moravurilor țărănești în condițiile dezvoltării capitalismului la sate.

Polemizînd cu tendința de a înfățișa „optimist” viața țărănimii, Gherea susține că „cea mai puternică lovitură a fost dată optimismului rustic a lui Turgheniev și narodnicilor de către cel mai mare scriitor rus, Lev Tolstoi”³.

Lovitura — observă criticul — a venit în mod surprinzător din partea lui Tolstoi, el însuși, într-un anumit sens, adept al ideologiei narodniciste, susținător al superiorității vieții rurale și a muncii câmpului asupra civilizației citadine. „Lovitura” împotriva prezentării optimiste a satului, la care se referea Gherea, este drama lui Tolstoi *Puterea întunericului*, numită de el „cea mai genială operă rustică din câte există, dar și cea mai pesimistă”. Gherea subliniază că în satul înfățișat de Tolstoi domnește întunericul de nepătruns, bezna absolută fiind stăpînă asupra moralei și relațiilor între oameni. Caracterizarea aceasta a lui Gherea ar putea părea astăzi unilaterală, deoarece ea nu relevă cauzele descompunerii morale pe care Tolstoi le înfățișează totuși cu cunoscuta-i forță artistică. În *Puterea întunericului* se deslușește într-adevăr cum proprietatea privată, banii, pătrunderea capitalismului la sate provoacă fenomene morale inumane, dar în aceeași operă poate fi descifrată și o tendință umanitară, deși încă vagă. Se pare însă că pe Gherea conținutul de critică socială l-a preocupat numai sub un anumit aspect, iar cuvîntul *pesimist* indică doar o apreciere negativă a traiului țărănesc înapoiat, fără să i se fi conferit și un sens filozofic propriu-zis, și anume, neîncrederea în viață și în

¹ *Ed. cit.*, vol. I, p. 422.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

om. Se poate presupune totuși că Gherea, care acordă mai puțină atenție efectelor negative ale pătrunderii capitalismului la sate, n-a relevat din această cauză unele accente din opera tolstoiană, și în primul rînd acel mesaj subteran prin care se transmitea încrederea scriitorului că în alte condiții omul poate să se elibereze de „domnia întinericului” — mesaj ce străbate opera, în ciuda limitelor ei conservatorist-utopice.

Cu toate că stabilirea celor două tendințe opuse în literatura despre țărănime i-a permis lui Gherea să scoată în evidență trăsături caracteristice stării sociale a țăranului și să surprindă chiar specificul unor maniere artistice în înfățișarea vieții rustice, contrapunerea prea categorică a acestor tendințe l-a îndepărtat în multe cazuri de la o analiză mai aprofundată.

Dar, pe lângă critica naturalismului și idilismului, prin evidențierea celor două linii (cea apologetică și cea detractoare) în literatura consacrată țăranului, Gherea a încercat să depășească teoriile narodniciste privitoare la dezvoltarea capitalismului la sate. Aplicînd însă propria sa teorie, Gherea n-a ținut seama întotdeauna de faptul că diversele opere literare la care făcea apel pentru exemplificare aparțineau unor scriitori care au creat în epoci și țări diferite. În cazul analizelor celor mai valabile (Turgheniev, Uspenski) Gherea însuși renunță la diviziunea preconizată, iar atunci cînd nu renunță, se limitează la aprecieri incomplete, ca în cazul lui Tolstoi, în opera căruia, luată în ansamblu, sînt prezente în mod pregnant ambele tendințe — și cea „optimistă” și cea „pesimistă”. De altfel, în studiul *Poetul țărănimii*, scris în aceeași perioadă (1897), Gherea nu se mai conduce strict după împărțirea propusă — sau, mai precis, materialul artistic analizat cu mult tact și spirit critic nu-i mai oferă posibilitatea s-o facă, întrucît concepția artistică a lui Coșbuc — operele căruia le analizează — este considerată optimistă, sau „în orice caz mai mult optimistă decît pesimistă”. În altă ordine de idei, nu este lipsit de interes să menționăm că previziunea lui Gherea, formulată în articolul *Țăranul în literatură*, după care în literatura rusă „aceste două curente se vor diferenția tot mai mult într-o opoziție hotărîită și vrăjmășească, unul împotriva altuia” nu s-a adevărit. Într-o perspectivă mai largă, ea nu s-a adevărit nici chiar în literatura realismului critic. La scriitori ca Rebreanu, Reymont, Móricz extremele formulate de Gherea au fost depășite, nemaivorbind despre cele cîteva opere ale lui Gorki, dedicate, la începutul secolului al XX-lea, țărănimii.

*

Pesimismul în viață și literatură era la modă la sfîrșitul secolului trecut atît în Europa, cît și în America. Gherea a înclinat studii ample acestui fenomen ideologic și artistic. Încercînd să-i dea o explicație științifică, concret-istorică, criticul recurge din nou, pentru exemplificări și la literatura rusă. În studiul *Cauza pesimismului în literatură și în viață* (1891) în care se susține că fenomenul indicat în titlu este rezultatul anomaliilor societății burhgeze, răspunzînd polemic unui adversar care afirmase că în Rusia n-a existat o revoluție burhgeză cu promisiunile sale neîndeplinite, în urma căreia să se fi născut decepționismul, Gherea preciza: „Cauzele pesimismului sînt, după mine, anomaliile organizației moderne burhgeze. Această organizație econo-

mică modernă burgheză cu anomaliile ei, există și în Rusia ca și aiurea, cu deosebire însă că în Rusia clasele burgheze și culte n-au atâtea drepturi politice. Așadar, în Rusia, la cauzele obișnuite ale pesimismului claselor culte, se mai adaugă încă una, anume că aceste clase sînt lipsite de drepturile politice pe care le au oamenii culti din Europa occidentală. Rusia suferă nu numai de toate anomaliile capitalismului modern, ci, în plus și de toate rămășițele absurde ale unei organizații inferioare, semif feudale, țaristo-asiatice¹.

Nu este de mirare, observă pe bună dreptate Gherea, că pesimismul și misticismul au o largă răspîndire atît în viața cît și în literatura rusă. Ca un interesant caz de pesimism, înfățișat „de cel mai mare romancier al veacului”, de genialul artist L. Tolstoi, este invocată povestirea *Sonata Kreutzer*. Prezentînd pesimismul lui Pozdnîșev ca rezultat al unei vieți de familie specifice burgheziei, clasă pentru care iubirea este văduvită de sensul ei uman, mistuită de gelozie, egoism, de atitudine neumană față de femeie, Gherea trage concluzia că mai importantă este semnificația istorică și socială a fenomenului decît teoria abstractă a pesimismului în general. În acest sens, el polemizează și cu unii critici din apusul Europei: „Critica rusă și europeană, neexceptînd nici pe Brandes, a făcut o însemnată greșeală în judecarea operei lui Tolstoi. În loc de a arăta cît de caracteristic e pentru Pozdnîșev misticismul lui, cît de necesar e ca viața lui Pozdnîșev trebuia să-l aducă la budiști, la Schopenhauer și la Nirvana, în loc de a arăta cît de necesar reiese acest misticism și pesimism din caracterul lui Pozdnîșev și din condițiile vieții sociale, criticii s-au pus la polemică cu Tolstoi în privința vederilor exprimate de Pozdnîșev. Parcă se pot discuta serios astfel de vederi, fie ale lui Pozdnîșev, fie ale lui Tolstoi”². Nu se poate contesta că obiecțiile lui Gherea sînt justificate și bine întemeiate, dovedind o înțelegere superioară a creației tolstoiene. De aceea, aprecierile criticului își păstrează și astăzi valabilitatea. Totodată e de subliniat că în viața literară românească a timpului, opinia lui Gherea despre Tolstoi a contribuit la formarea curentului democratic, care a consemnat în special caracterul protestatar al operei scriitorului rus (Panait Mușoiu, Ștefan Petică, G. Ibrăileanu) și au supus criticii ideile retrograde ale „religiei noi”³.

Trebuie, de asemenea, relevat și faptul că Gherea a reușit să evidențieze și unele trăsături specifice ale artei tolstoiene. El sublinia, pe drept cuvînt, că în *Sonata Kreutzer* Tolstoi n-a zugrăvit un caz excepțional, patologic, ci unul obișnuit, căruia îi imprimă, însă, o mare forță generalizatoare. „Eroul său — scrie criticul — nu e mai desfrînat decît marea majoritate a oamenilor în general, el se însoară iubindu-și nevasta, viața lui familială e foarte obișnuită, e comună. Și au fost de ajuns anomaliile obișnuite ale relațiilor moderne sexuale și familiare, ca să aibă de rezultat uciderea și pesimismul. *Sonata Kreutzer* de aceea a avut un răsunset așa de imens în toată lumea modernă, pentru că societatea a recunoscut acolo viața ei familială”⁴.

¹ *Ed. cit.*, vol. I, p. 152.

² *Ibidem*, p. 154.

³ Cf. Tatiana Nicolescu, *Tolstoi și literatura română*, București, 1963, p. 71—75; A. Ghijițchi, *Lev Tolstoi în critica românească*, în Rsl, VIII, 1963, p. 268—270.

⁴ *Ed. cit.*, vol. I, p. 155.

Ideea enunțată aici, privind însemnătatea obișnuitului, a „banalului” în arta lui Tolstoi, va fi dezvoltată ulterior de G. Ibrăileanu. Cum s-a remarcat în istoriografia noastră literară, Gherea a descifrat și alte „secrete” ale artei tolstoiene, ca de pildă, semnificația profundă a detaliilor — neînsemnate la prima vedere, dar care contribuie la atingerea scopului artistic principal, realizarea unui tablou egalînd viața însăși.

IV.

La familiarizarea cititorilor români cu valorile literare ruse o contribuție însemnată a fost adusă de Gherea prin articolele pe care le-a dedicat în special anumitor opere literare¹.

Vorbînd despre operele și scriitorii ruși care au atras în mod deosebit atenția lui Gherea, trebuie să menționăm în primul rînd pe Dostoievski și Turgheniev.

Studiul *Dostoievski* (1885) a fost scris pentru ziarul „Românul” în legătură cu publicarea romanului *Umiliți și obidiți*. Gherea începe prin a evidenția surpriza opiniei publice apusene, provocată de puternica mișcare revoluționară care începuse să zdruncine temelile orînduirii țariste. Tot atît de surprins a rămas publicul apusean și în fața literaturii ruse, deosebit de interesante și pline de originalitate. Țară a întunericului și analfabetismului, cum era privită Rusia în Apus, a început — parcă dintr-odată — să producă opere artistice recunoscute ca autentice valori. Turgheniev era citat printre cei mai mari scriitori ai veacului. „Traducerile lui Tolstoi, Gogol, Pușkin, Lermontov, Gonțarov, Dostoievski au dezvăluit înaintea Occidentului puternica literatură a Rusiei și la care Europa se aștepta tot atît de puțin ca și la mișcarea nihilistă”², adică revoluționară, scrie criticul român, încadrîndu-l astfel pe Dostoievski printre scriitorii mari ai realismului critic rus din secolul al XIX-lea.

Făcînd apoi o scurtă caracterizare a vieții lui Dostoievski, Gherea insistă asupra procesului rapid de afirmare a scriitorului în cadrul curentului literar ce va fi definit mai tîrziu ca realism critic. Remarcînd rolul factorului biografic în formarea personalității artistice dostoievskiene, Gherea observă, și

¹ După cum se știe, Gherea sublinia necesitatea ca operele valoroase din literatura universală să fie puse la dispoziția cititorului român (în articolele ca *Înviuirea traducerilor* (1894), *Ce trebuie să traducem* (1895)¹; el însuși a tradus *Furtuna* lui A. Ostrovski. În particular, el propunea traducerea unor opere ale scriitorilor ruși tineri care făceau parte din generația mai nouă, precum Garșin și mai ales Cehov și Korolenko. La răspîndirea literaturii ruse au contribuit mari personalități ale culturii românești, precum și un număr considerabil de publiciști și traducători. În această direcție, aportul lui Gherea este considerabil, el fiind recunoscut de către oamenii de litere de cele mai diferite orientări. De exemplu, unul dintre elevii lui M. Dragomirescu — N. F. Teohari — scria în articolul *Maiorescu și Gherea* (în volumul *Omagiu lui Mihail Dragomirescu*, București, 1928, p. 496): „După mine, Gherea mai are încă un merit: ne-a deschis ochii asupra literaturii rusești. Articolele sale au fost o revelație pentru tinerimea universitară de pe vremuri. Noi auzisem doară de Pușkin, dar despre Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev nu știam nimic. Astăzi cunoaștem mai toate operele de seamă care au fost traduse și în franțuzește, și cred că le înțelegem mai bine decît francezii...”

² *Ed. cit.*, vol. II, p. 326.

pe bună dreptate, că viața în ocnă și în exil a avut asupra scriitorului o influență contradictorie. Pe de o parte, s-au întărit simpatia și atașamentul lui față de oamenii asupriți, iar pe de altă parte, în concepția scriitorului s-au dezvoltat puternice idei religioase, iar preceptul acestor sectanți, după care „în suferință e fericirea”, devine — spune Gherea — „preceptul scriitorului”. Numai acei care suferă sînt mari și nobili zice dînsul, și, sigur, trăind în mizerie, Dostoievski, în anii din urmă ai vieții, se face apostolul suferinței. El duce o polemică grozavă contra socialiștilor ruși, care luptă pentru fericirea poporului”¹.

Deși nu ocolește aspectele contradictorii ale creației dostoievskiene, Gherea insistă mult asupra măiestriei acestuia, menționînd că „această dragoste pentru suferință îl face pe dînsul să caute tipuri mai ales printre cei obidiți, asupriți și dezmoșteniți, iar suferințele psihice și morale ale acestor nefericiți sînt zugrăvite cu atîta putere de adevăr, încît în această privință scriitorul rus n-are rival în literatura europeană”². Și, mai departe: „nici un romancier rus sau străin nu s-a putut măsura cu el în arta de a descoperi aceste cîteva scînteii ale focului sacru, care strălucesc în întunericul sufletelor celor mai degradate prin viciu și mizerie”³. Așadar, Gherea a sesizat contradicțiile creației și concepțiilor dostoievskiene, dar a apreciat la justa ei valoare și geniul artistic al scriitorului.

În același studiu, este demnă de remarcat paralela făcută de Gherea între romanele *Umiliți și obidiți* și *Crimă și pedeapsă*, aflate — după cum era firesc — în centrul atenției criticului. Dezvăluind ideile profund umanitare ale romanului *Crimă și pedeapsă*, Gherea acordă atenție analizei psihologice a personajelor, realizată cu o rară măiestrie de Dostoievski. Criticul român evidențiază cu acest prilej îndrăzneala scriitorului care i-a zugrăvit pe cei obidiți și asupriți „nu ca pe niște fiare sălbatice, ci ca oameni, și încă oameni de o moralitate înaltă, la care nu se pot înălța mulți din cei care benchetuiesc la masa mare a vieții”⁴.

Subtile și deosebit de semnificative sînt observațiile făcute cu privire la deosebiriile existente între cele două opere. Romanul *Crimă și pedeapsă* a fost scris, după cum se știe, după apariția celeilalte opere: *Umiliți și obidiți*. Descrierea suferinței nu este atît de puternică ca în *Crimă și pedeapsă*; ea apare mai puțin sumbră și mai puțin contradictorie. „Cauza acestei deosebiri — scrie criticul — e următoarea: în *Umiliți* autorul ne arată suferințele în numele unui viitor mai bun și protestează însă contra acestor suferințe, se vede o ură contra celor ce fac să sufere: pe cînd în *Crimă și pedeapsă* din fiecare pagină reiese credința mistică și sumbră că numai acei care suferă sînt mari și nobili și, ca consecință, un fel de cult al suferinței”⁵. Observațiile privind aspectele măiestriei artistice dostoievskiene sînt făcute cu finețe și și-au dovedit valabilitatea. Apreciind însă lucrurile prin prisma esteticii marxist-leniniste ac-

¹ Ed. cit., vol. II, p. 328.

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 329.

⁴ Ibidem, p. 330.

⁵ Ibidem, p. 332.

tuale, putem formula și unele rezerve față de afirmațiile criticului. De pildă, Gherea susține că în romanul *Crimă și pedeapsă* Dostoievski nu mai protestează împotriva răului existent; el apreciază acest roman ca fiind superior din punct de vedere artistic operelor anterioare ale scriitorului. Ni se pare însă că, în felul acesta, valoarea artistică a operii lui Dostoievski este separată în mod arbitrar de cea socială, iar aceasta din urmă este redusă doar la latura ei politică, ceea ce denotă neînțelegerea esteticului ca atare, ajungându-se, evident, împotriva voinței autorului, la un punct de vedere care îngustează rolul umanitar al artei, și care diminuează, în ultimă instanță, rolul ei în lupta pentru eliberarea și afirmarea omului. Inadvertența menționată nu pune totuși în umbră aprecierea generală făcută de Gherea creației dostoievskiene. El îl plasează pe Dostoievski „în rândul celor mai mari critici ai organizației sociale contemporane”¹. Sumara reconstituire critică a portretului pe care Gherea l-a făcut lui Dostoievski ne permite, pe de o parte, să punem în valoare, în perspectiva științei contemporane, aprecierile făcute de criticul român ajuns față în față cu un scriitor de valoare universală, iar pe de altă parte, să ajungem și la unele concluzii privind locul studiului citat în cadrul literaturii consacrate marelui scriitor rus.

Studiul lui Gherea despre Dostoievski, retipărit de mai multe ori, constituie un moment remarcabil în rusistica românească, nu numai pentru că Gherea se numără printre primii² care l-a făcut pe Dostoievski cunoscut la noi, dar și pentru că studiul menționat a rămas multă vreme una dintre cele mai valoroase scrieri consacrate acestui scriitor. Interesul manifestat de publicul românesc este pe deplin justificat. Gherea se ridică la nivelul criticii universale contemporane lui, militează pentru aprecierea riguros științifică a operei dostoievskiene. Iată de ce nu ne putem solidariza cu afirmația potrivit căreia arhicunoscute în Rusia³.

În critica literară rusă a deceniilor al optulea și al noulea din secolul trecut, s-au manifestat, în aprecierile cu privire la Dostoievski și opera sa, tendințe extreme, aparent opuse. Pe de o parte, critica reacționară îl prezenta în mod unilateral și apologetic, declarându-l „profet al națiunii” și ignorând aspectele de critică socială, umaniste din opera sa, — pe de altă parte, critica narodnică, aparent la celălalt pol, datorită polemicii ideologice și politice, deosebit de acute în acea perioadă, tindea deseori la negarea creației dostoievskiene din punct de vedere social și chiar artistic. Erau emise păreri contradictorii și dintr-o parte și din alta, lucru de fapt explicabil dacă ținem seama de cunoscu-

¹ *Ed. cit.*, vol. II, p. 333.

² Înaintea studiului său, apăruse, de fapt, o prezentare semnată de Z. Arbore, în „Telegraful” din februarie 1881. Cf. Valeriu Ciobanu, *F. M. Dostoievski în România*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, 1963, nr. 1—2, p. 83. V. Ciobanu mai amintește și de o apreciere a poetului N. Davidescu, care, într-o recenzie din 1922, scria în legătură cu Dostoievski că „asupra acestui mare scriitor rus încă nu s-a scris la noi o lucrare sintetică și, în afară de un articol mai mult incidental a lui Dobrogeanu-Gherea, credem că nu s-a scris nimic de înalt în seamă”. (p. 94). Același autor amintește că tot atunci figura lui Dostoievski era evocată și de Tudor Arghezi (v. prefata la *Amintiri din casa morților*, Ed. 1912).

³ Cf. V. Ciobanu, *art. cit.*, 96.

tele contradicții din opera lui Dostoievski. Semnificative pentru critica rusă a vremii sînt părerile lui N. Mihailovski¹. În articolul *Talentul nemilos* (1882), de pildă, Mihailovski se îndepărtează de punctul de vedere afirmat de Bielinski și Dobroliubov, conform căruia Dostoievski este poetul asupriților, poetul oamenilor sărmani, că este un mare umanist. Angajîndu-se în polemică directă cu Dobroliubov, Mihailovski afirmă că Dostoievski acceptă orînduirea socială a timpului (în contradicție chiar cu unele păreri declarate ale scriitorului, care scria că nu acceptă „înfățișarea actuală a lucrurilor”, deși, după cum se știe, s-a îndepărtat de mișcarea revoluționară), că în operele lui „nu se observă compătimire și durere pentru umiliți și obidiți”¹. În continuare, criticul consideră că aprecierea de „scriitor umanist” nu este valabilă pentru Dostoievski, care este mai curînd „poetul cruzimii și al tiraniei”. După cum se vede, în focul polemicii, Mihailovski reliefa doar unele din laturile le creației dostoievskiene, ceea ce nu-l împiedica să-l considere totuși „mare” din punct de vedere artistic. În comparație cu acest punct de vedere pătimăș și, în ultimă instanță, nedrept din punct de vedere istoric, aprecierea lui Gherea, corectă și ponderată, este vădit superioară. Gherea nu-și însușește erorile criticii narodnice, dar nici nu trece cu vederea experiența luptei ideologice din Rusia. El a luat cunoștință de unele vederi reacționare ale lui Dostoievski, asupra cărora insista critica rusă, și astfel a avut posibilitatea să le respingă în studiul său de pe poziții materialiste. Pe dealtă parte, o anume șovăială a lui Gherea în aprecierea romanului *Crimă și pedeapsă* este explicabilă totuși, printr-o anumită înrîurire a criticii narodniciste.

*

Studiul închinat lui Turgheniev, în afara referirilor în problema realismului, asupra căreia ne-am oprit mai sus, este semnificativ și interesant din mai multe puncte de vedere². El reține atenția și prin caracterizarea trăsăturilor specifice ale talentului turghenievian. Gherea caută să descifreze taina influenței pe care o exercită opera lui Turgheniev și, constatînd că talentul scriitorului rus n-a întrecut pe cel al lui Flaubert, Daudet, Dickens sau Thackeray, ajunge la concluzia că înrîurirea lui cu totul deosebită „purcede din firea talentului și alegerea subiectelor sale”.

„Firea talentului” se caracterizează, în primul rînd, prin aceea că Turgheniev a fost „înainte de toate un om, dar un om impresionabil la culme, care simțea, ghicea inima bună, iubitoare, veșnic atrasă către tot ce e frumos, bine și moral. El puna mîna pe pulsul țării sale și inima lui sălta în tact cu inima norodului rus, suferind aceleași suferinți, bucurîndu-se de aceleași bucurii”³.

Ceva mai departe, criticul arată că, de-a lungul celor patruzeci de ani ai drumului său de creație, scriitorul s-a îndeletnicit cu chestiunile cele mai vitale

¹ N. Mihailovski, *Литературно-критические статьи*, Moscova, 1957, p. 234.

² V. Ciobanu a observat (*Ecoul creației lui Turgheniev în literatura română*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, anul II, 1953, tomul II, p. 110) că Gherea a popularizat mai ales romanele lui Turgheniev, care, în urma apariției în țara noastră a volumului *Însemnările unui vîndător*, a povestirilor sale psihologice și a poemelor în proză, atrăsese atenția presei românești, devenind în același timp și la noi unul din cei mai apreciați scriitori ai literaturii universale.

³ *Ed. cit.*, vol. II, p. 335.

pentru Rusia, descriindu-le în admirabilele sale tablouri, tot ce turbura, tot ce neliniștea patria sa"¹.

Este de presupus că, vorbind despre Turgheniev, Gherea a pornit în linii mari, de la aprecierile lui Dobroliubov, care scria în studiul său *Cînd va sosi oare ziua cea adevărată?* (1860): „El a sesizat din capul locului noile cerințe și noile idei ce au pătruns în conștiința societății, iar în operele sale a acordat negreșit atenție (în măsura în care împrejurările o îngăduia) problemei celei mai arzătoare care vag începea să frămînte societatea”².

Gherea încadrează romanul *Generația nouă* în mișcarea literară a timpului, pornind de la constatarea că în roman este înfățișată mișcarea narodnicilor revoluționari. El nu face însă o distincție suficient de clară între revoluționarii narodnici și „oamenii de prisos”, pe de o parte, și narodnici și revoluționarii marxiști, pe de altă parte.

În acest sens, astăzi nu ni se pare suficient de motivată apropierea pe care o face Gherea între personajul Nejdánov și „oamenii de prisos”, între el și eroul principal din nuvela *Un Hamlet de provincie*, între același Nejdánov și celebrul erou al lui Shakespeare din piesa *Hamlet*. După cum se vede, în categoria „tip hamletian” Gherea îi include atît pe „oamenii de prisos”, cît și pe Nejdánov, un „Hamlet socialist și revoluționar”. Esența acestui tip constă, după părerea criticului, în „contrazicerea între voință și energie, între gînd și acțiune”.

Într-adevăr, eroii amintiți mai sus au multe trăsături comune, dar între ei pot fi operate și delimitări, de care azi nu putem să nu ținem seama. Unii dintre ei ezită doar în fața acțiunilor, pe cînd alții pur și simplu nu acționează în mod practic. Și cauza acestor fenomene psihice este diferită la fiecare din eroii respectivi. La Hamlet, nehotărîrea de a acționa apare ca rezultat al luptei interioare, de conștiință, între aspirațiile noi și idealurile vechi, este provocată de o situație obiectiv-tragică. La „oamenii de prisos” imposibilitatea de a acționa se datorește lipsei unui teren propice pentru o activitate practică în numele unor idealuri înaintate, ea apare din cauza „deosebirilor între dezvoltarea morală și intelectuală a claselor culte ruse și așezămintele politice curat asiatice și barbare”, după cum o subliniază și Gherea, și, adăugăm noi, din cauza egoismului acestor eroi, odrasle tipice din acest punct de vedere ale clasei nobiliare în declin. Oneghin, Peciiorin, Beltov și ceilalți „oameni de prisos” nu trec pragul spre acțiunile practice ca să-și realizeze idealurile, ceea ce Hamlet o făcuse pînă la urmă, și la fel Nejdánov, care a trecut la acțiuni cu urmări tragice pentru sine. El se rupe de clasa sa aristocrată, încearcă să acționeze, însă din cauza „naturii” sale plină de ciudățenii este condamnat la eșec și sinucidere. De aceea, la Nejdánov predomină elementul tragic (de notat că un tragism autentic caracteriza întreaga mișcare revoluționar-narodnică), pe cînd în cazul „oamenilor de prisos” pot fi identificate cu precădere elemente dramatice. Calitățile lor se iroseau nu în conflicte puternice, nu în luptă cu „vechiul”, ci în continua ezitare, sau chiar prin renegarea (în fapte) a idealurilor afirmate inițial (*Oblomov*).

¹ *Ed. cit.*, vol. II, p. 336.

² A. N. Dobroliubov, *Opere alese*, București 1964, vol. II, p. 190—191.

Turgheniev nu înțelegea întru totul însemnătatea eroismului revoluționar (chiar dacă acest eroism era legat de o teorie limitată), lucru pe care îl subliniază elocvent Gherea: „Revoluționarii ruși au protestat contra acestui tip, se înțelege, nu din punct de vedere artistic, ci din punctul de vedere tendențios. Ei nu tăgăduiau de loc că în mișcarea nihilistă se aflau Nejdanovi, dar susțineau că tonul mișcării nu a fost dat de ei și că niciodată nu au fost luați nici dați drept pildă”¹.

Reproșul nu vizează realizarea artistică a personajului ca atare, ci faptul că scriitorul a făcut din Nejdanov un personaj central, un reprezentant al întregii mișcări revoluționare, ceea ce a imprimat întrucîtva operei un caracter neveridic. Asemenea oameni nu ar fi putut înfricoșa regimul țarist și nu ar fi putut uimi opinia publică progresistă. După părerea lui Gherea, Turgheniev nu cunoștea suficient de bine mișcarea revoluționară și era „prea în vîrstă”. Cu alte cuvinte, el ne lasă să înțelegem că autorul avea, probabil, vederi prea limitate pentru a putea pătrunde sensul adînc al acestei mișcări.

Oprindu-se la figura Marianeii, Gherea relevă în caracterul ei toate calitățile femeii turghenievienne, în deosebi faptul că intră în mișcarea social-revoluționară din țara ei, dar în condițiile deceniului al optulea al secolului trecut nu manifestă suficientă inițiativă; Mariana a rămas la nivelul Elenei² din romanul *In ajun*, susține criticul, pentru că Turgheniev nu cunoștea în suficientă măsură mișcarea revoluționară, el n-a ținut seama de faptul că Perovskaia și alte revoluționare au și dat exemplu de eroism sublim, prin acțiuni revoluționare. El remarcă apoi lipsa de inițiativă a Marianeii, ceea ce explică acceptarea de către ea, după moartea lui Nejdanov, a idealurilor „socialiste” pașnice ale lui Solomin, care vedea scopul activității sale în luminarea culturală a poporului. În continuare, Gherea amintește o trăsătură specifică a operei lui Turgheniev, atît de mult apreciată ulterior și de publicul românesc. Ne referim la observația că „mărețul chip în care descrie pe femeie e una din marile calități ale talentului lui Turgheniev” și că „niciodată mîna vreunui scriitor nu a zăgrăvit chipul femeii cu mai mare gingășie și cu mai mare adevărat respect”.

Trebuie subliniat și faptul că Gherea a atras atenția cititorului român asupra perspectivei revoluționare proprii unora dintre eroinele lui Turgheniev. El a văzut în eroina renumitului poem în proză *Pragul* încununarea acestei perspective revoluționare. Considerînd acest poem drept o „apoteoză a femeii

¹ *Ed. cit.*, vol. II p. 340. Gherea are în vedere, fără îndoială, părerile lui P. Lavrov, P. Kropotkin și, posibil, ale lui P. Iacubovici, care, făcînd unele observații critice, apreciau, în general, pozitiv romanul turghenievian, dar și obiecțiile categorice ale lui G. Lopatin. (Cf. *Типичен ли русский крестик*, Moscova, 14, 1953, p. 409, 557). Dintre cercetătorii contemporani sovietici, P. Pustovoit înclină spre a considera acest roman ca „o încercare a lui Turgheniev de a arăta inconsistența mișcării narodniciste a decembriștilor (1870—1880)” (v. *Иван Сергеевич Тургенев, Издательство Московского Университета*, 1958, p. 122); iar S. Petrov vorbește în primul rînd despre oglindirea obiectivă a evenimentelor, relevînd mai pregnant aspectele pozitive în această direcție ale romanului (v. *И. С. Тургенев*, Moscova, 1961, p. 479—542).

² De fapt, într-un sens, Elena nu rămîne pasivă după moartea lui Insarov, ci continuă lupta căreia i se dedicase soțul ei.

ruse", Gherea scrie în continuare: „Cine a citit acel admirabil tablou și n-a fost mișcat? Acel tablou care ne arată pe o rusoaică înaintea umedei, friguroasei, grozavei închisori, auzind un glas răgușit care îi înșira una după alta toate grozăviile ce se petrec înăuntru ... «Știu», răspunde ea, și trece pragul temniței ... «Nebună!», țipă glasul răgușit ... «Sfântă!», răsună alt glas în depărtare. Una din aceste nebune și sînte este și Mariana”¹, observă criticul.

În ansamblu, romanul lui Turgheniev capătă o apreciere judicioasă, Gherea relevă însemnătatea ogîndirii fidele a mișcării revoluționare de către marele scriitor rus, cît și contradicțiile concepției autorului exprimate în operă, fără a acorda însă un spațiu mai larg specificului artistic al lui Turgheniev.

Literatura rusă, literatură „de o rară originalitate”, după cum se exprimă Gherea, este deseori prezentă în studiile sale prin încadrarea corespunzătoare a scriitorilor ruși în ansamblul literaturii universale. Astfel în studiul *Artiștii-cetățeni*, referindu-se la arta progresistă mondială din secolul al XIX-lea, Gherea îi citează pe Pușkin, Lermontov, Turgheniev, Dostoievski, Tolstoi. Gherea este unul dintre primii care încadrează opera lui Lermontov atît în curentul romantic, cît și în cel realist. În articolul *Ceva despre clasicism și romanism* (1888) el spune că „Lermontov, marele poet rus, a scris o poemă, *Demon*, cea mai frumoasă poemă scrisă în limba rusească, o poemă romantică unde e vorba de o prințesă din Caucazia și de un demon, adică înger căzut; dar a scris și un roman, *Un erou al timpului nostru*, unul din cele mai bune din bogata literatură naturalistă (adică realist-critică — A.K.) a Rusiei”².

Pe Gogol și Șcedrin îi apreciază ca fiind unii dintre cei mai mari scriitori satirici ai literaturii universale, alături de Aristofan, Rabelais, Swift, Molière ș.a. În studiile sale pot fi întîlnite, de asemenea, numele altor scriitori ruși, de la Fonvizin și pînă la Korolenko.

Interesante sînt observațiile lui Gherea privind literatura universală și influențele reciproce, în cadrul acesteia, a literaturilor naționale³. Pentru a vedea cu cîtă suplete și inteligență abordează criticul aceste probleme dificile, este grăitor următorul citat: „Influența reciprocă a scriitorilor și a literaturilor străine e enormă și uneori se manifestă aproape fantastic. George Sand a avut o colosală influență asupra scriitorilor tineri ruși, Dostoievski povestește cu ce impaciență nebună așteptau ei apariția unui nou roman a lui George Sand și cu ce evlavie religioasă îl citeau. Dar pe terenul rus romanul lui George Sand se preface în roman naturalist, în sensul bun al cuvîntului, și acest roman rus influențează la rîndul său așa de mult romanul naturalist francez, încît marele Maupassant se declară discipol al lui Turgheniev. Astfel, s-ar putea zice să romantica George Sand influențează romanul naturalist francez prin intermediul romanului rus.

Literaturile scandinave, care s-au dezvoltat sub influența literaturii clasice germane, au acum o influență considerabilă asupra literaturii actuale a Germaniei”⁴.

¹ *Ed. cit.*, vol. II, pag. 341.

² *Ed. cit.*, vol. I, p. 113.

³ În articolele: *Înfrîmarea traducerilor* (1894); *Ce trebuie să traducem* (1895); *D. Panu asupra criticii și literaturii* (1895).

⁴ *Ed. cit.*, vol. I, p. 401.

Literatura română, datorită activității lui Gherea în calitatea sa de critic literar și „propagator de cultură” receptează opera marilor scriitori ruși pe baza unor principii de valorificare științifică. Datorită lui Gherea, mesajul profund umanist, valoarea artistică și originalitatea literaturii ruse ajungeau pe acea vreme să fie cunoscute de către cititorul român mai bine de cât în multe alte țări ale lumii. Aprecierea literaturii ruse de către Gherea poate fi considerată cu siguranță ca un fenomen remarcabil în contextul relațiilor literare internaționale. Acest început care se datorează lui Gherea s-a dovedit rodnic, literatura rusă fiind apreciată în următoarele perioade de personalități ca G. Ibrăileanu, M. Sadoveanu, Cezar Petrescu și alții, în același spirit al idealurilor estetice înaintate. În condițiile creării unei noi culturi socialiste și a însușirii valorilor artistice autentice din cultura universală, aportul lui Gherea la studiul literaturii ruse capătă o nouă semnificație, bucurându-se de o apreciere unanimă.

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ОЦЕНКЕ К. ДОБРОДЖАНУ-ГЕРЯ

(Резюме)

Пытаясь представить наиболее полно вклад К. Доброджану-Геря в изучение русской литературы, автор отмечает интерес румынского критика к тем ее аспектам, которые сближали ее с проблемами литературной и социальной действительности Румынии. Одновременно автор отмечает в работах Геря черты, сближающие их с некоторыми западными критическими исследованиями (М. Вогюе, Брандес) в отношении оценки гуманизма русской литературы, ее реализма. Рассматриваются также взгляды румынского критика на связь русских писателей с революционным движением, на мировое значение их творчества и т. д.

Положение о том, что благородные гуманистические идеалы являются обязательным условием искусства, румынский критик подкрепляет примерами из русской литературы (воспевание крупнейшими русскими поэтами, Пушкиным и Лермонтовым, передовых общественных идеалов, влияние Белинского, Герцена, Чернышевского, Добролюбова на всю русскую литературу второй половины XIX века и т. д.).

Далее освещается вклад Геря в решение проблемы типического, соотношения между искусством, художественным изображением и действительностью.

Среди актуальных проблем действительности и искусства румынского критика интересовали, в первую очередь, крестьянский вопрос, отраженный в литературе, и проблема пессимизма. Отмечается положительная оценка румынским критиком некоторых произведений с крестьянской тематикой (*Записки охотника* И. С. Тургенева, *Власть тьмы* Л. Н. Толстого, *Мужики* А. П. Чехова, очерки Г. Успенского), а также мнение Геря о противоречивой, антиисторической теории о существовании во всех странах во все времена „пессимистической” и „оптимистической” литературы с крестьянской тематикой. В связи с проблемой пессимизма выясняется отношение румынского критика к данному явлению в плане европейской критики, приводятся его меткие суждения о некоторых писателях и произведениях (например, о *Крейцеровой сонате* Л. Н. Толстого).

В последней части статьи анализируются исследования Геря, посвященные творчеству Тургенева и Достоевского. Румынский критик отмечает специфику таланта каждого писателя, определяет художественное и общественное значение их творчества.

В конце статьи автор раскрывает мысли К. Доброджану-Геря об оригинальности и взаимовлиянии национальных литератур в рамках мировой литературы (например, влияние Жорж Санд на Достоевского, влияние романов Достоевского на французскую литературу и т. д.).

LA LITTÉRATURE RUSSE DANS L'OEUVRE CRITIQUE
DE C. DOBROGEANU-GHEREA

(Résumé)

Essayant de brosser un tableau suggestif de la contribution de C. Dobrogeanu-Gherea à l'étude de la littérature russe, l'auteur souligne l'intérêt du critique roumain pour certains de ses aspects, ceux-là mêmes qui la rapprochent le mieux des problèmes de la littérature et de la vie sociale roumaine. L'auteur découvre également dans les ouvrages de Gherea des points de vue critiques communs à ceux de certaines études d'Occident (M. de Vogué ou Brandes) pour apprécier l'humanisme et le réalisme de la littérature russe. Il relève aussi les opinions marxistes du critique roumain en ce qui concerne les rapports entre le mouvement révolutionnaire et les écrivains russes ainsi que la portée universelle de leurs œuvres.

L'idée que les nobles idéaux humanistes constituent pour l'art une condition *sine qua non*, est démontrée, au moyen de divers exemples, comme apparaissant dans la littérature russe: c'est la contribution des deux plus grands poètes russes, Pouchkine et Lermontov, à la lutte menée contre la tyrannie des Tzars, ou l'influence de Bielinski, Herzen, Tchernichevski, Dobrolioubov exercée sur la littérature russe de la seconde moitié du XIX-e siècle etc.

L'auteur met ensuite en valeur la contribution de Gherea à la résolution des problèmes du typique, ou de celui de la corrélation existante entre l'art, l'image artistique et la réalité.

Parmi les problèmes d'actualité de la vie et de l'art qui attireraient l'attention du critique roumain, l'auteur fait ressortir ceux concernant la vie des paysans ou le pessimisme, tels qu'ils se reflètent dans la littérature russe: pour le premier, il relève l'appréciation positive de Gherea au sujet de certains écrivains russes et de leurs œuvres (*Les récits d'un chasseur* de I. S. Turgheniev, *La puissance des ténèbres* de L. Tolstoi, *Les paysans* de A. Tchov ou les esquisses de G. Uspenski) ainsi que les considérations du critique roumain sur la théorie contradictoire et anti-historique concernant l'existence à toute époque et dans tout pays d'une littérature rurale „pessimiste” en même temps que d'une autre „optimiste”. Quant au problème du pessimisme, l'auteur de l'article précise l'apport de Gherea à l'appréciation générale du phénomène faite par la critique européenne; il relève aussi les observations perspicaces de celui-ci sur certains écrivains et œuvres (*La Sonate à Kreutzer* de L. Tolstoi).

La dernière partie de l'article est une analyse de l'exégèse des œuvres de Turgheniev et de Dostoievski entreprise par Dobrogeanu-Gherea, où ce dernier découvre les caractéristiques du talent de chacun de ces deux écrivains et définit la portée artistique et sociale de leur création littéraire.

L'auteur achève son étude par des considérations sur les idées de Dobrogeanu-Gherea concernant l'originalité en même temps que l'influence réciproque exercée par les littératures nationales dans l'ensemble de la littérature universelle (par exemple, l'influence de George Sand, femme de lettres française sur Dostoievski, écrivain russe, de même que l'influence de Dostoievski, romancier russe sur les écrivains français etc.).

TURGHENIEV ȘI BIELINSKI

N. ZEGA

În istoria literaturii și a criticii ruse numele lui V. G. Bielinski este indisolubil legat de creația tuturor scriitorilor de aseamă, contemporani cu el. A.V. Kolțov, I.S. Turgheniev, D.V. Grigorovici, N.A. Nekrasov, F.M. Dostoievski — iată numai câțiva dintre scriitorii care s-au angajat pe drumul creației literare încurajați și ajutați de marele critic.

În acest context cuprinzător este interesant de urmărit cum s-a concretizat influența personalității și activității critico-literare a lui Bielinski în concepțiile estetice și în opera lui I.S. Turgheniev, unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai realismului critic rus¹.

* Nu încapă îndoială că la orientarea înspre realism a autorului *Povestirilor unui vânător* au concurat factori multipli. Ne vom referi tangențial la acești factori, fără a pierde din vedere obiectivul principal al studiului — acela de a delimita rolul personalității și ideilor lui V.G. Bielinski în potențarea resurselor unui talent de talia lui I.S. Turgheniev.

Se știe că marele scriitor, autor al unor remarcabile opere realiste care au intrat în patrimoniul literaturii universale, nu s-a format dintr-odată ca scriitor realist. În primii ani ai activității sale literare el a creat poezii și poeme romantice.

De altfel, Turgheniev n-a fost singurul scriitor rus care la începutul carierei literare a scris în spiritul romantismului². În condițiile *veacului crîncen*, în anii reacțiunii și oprîmării, instaurate în Rusia după înfrîngerea mișcării decembriste, tinerii reprezentanți ai culturii și gîndirii progresiste, nemulțumiți de realitatea din jurul lor, își făureau visuri de luptă împotriva tiraniei. Aceste visuri, sublimite cu ajutorul reveriei romantice, generau la rîndul lor

¹ Fără a fi obiectul unui studiu sau monografii cu caracter special, această temă este tangențial abordată în următoarele lucrări: P. V. Annenkov, *Литературные воспоминания*, Leningrad, 1928, p. 537; I. I. Panaiev, *Амнтиві літаре*, în vol. *Белінскіі в воспоминаниях современников*, Moscova, 1948, p. 165—166; culegerea de studii și articole *Белінскіі — историк и теоретик литературы*, Moscova-Leningrad, 1949, p. 323—342; E. Efimova, *Творчество Тургенева в оценке Белінского, Чернышевского, Добролюбова*, „Орловскіі альманах”, 1950, p. 141—166; S. M. Petrov, *И. С. Тургенев*, Moscova, 1961, p. 27—44.

² Ca și el, mulți realiști ruși, cum au fost N. V. Gogol, A. I. Herzen, N. A. Nekrasov ș.a., și-au început activitatea literară ca romantici. Chiar și V. G. Bielinski, teoreticianul și îndrumătorul curentului realist rus din vremea sa, a scris în anii studenției tragedie romantică *Dmitri Kalinin*.

imaginea unor eroi măreți cu idealuri nobile, deosebiți de „muritorii de rînd”, și înălțîndu-se deasupra lor și deasupra „prozei meschine”.

Ca mulți scriitori tineri din generația sa, Turgheniev nu și-a dat seama la început că o serie de romantici de la sfîrșitul deceniului al patrulea n-aveau mai nimic comun nici cu romanticii de tipul lui Byron, nici cu viguroasa creație romantică a unor poeți ca A.S. Pușkin sau M. I. Lermontov, ci erau niște zgomotoși reprezentanți ai unui neoromantism desuet, care căutau să frapeze imaginația cititorilor cu focuri de artificii, cu fraze bombastice, inventînd „patimi uriașe”, pe care fantezia unui om „obișnuit” nu era în stare să și le închipuie. În Rusia curentul acesta era reprezentat mai ales de A.A. Bestujev-Marlinski și V.G. Benediktov. Peste mulți ani, în scrisoarea către L.N. Tolstoi, autorul romanelor *In ajun* și *Părinți și copii* își va aduce aminte despre admirația sa juvenilă și naivă, dar sinceră și înflăcărată, față de „idoli”, admirație care îl făcea, după cum mărturisea el însuși, să fie „în culmea indignării, auzind că Bielinski îndrăznise să ridice mîna contra lor...”¹.

Dar „indignarea” lui Turgheniev împotriva lui Bielinski s-a transformat pe neobservate în recunoașterea adevărului celor afirmate de marele critic despre Benediktov și Marlinski. În anii următori, Turgheniev va sublinia că orientarea sa spre realism s-a putut înfăptui în mare măsură și datorită lui Bielinski.

Aportul lui Bielinski la cristalizarea tendințelor realiste în creația lui Turgheniev s-a manifestat într-un moment propice, atît pe plan social, cît și pe cel istorico-literar, cînd multe împrejurări de o însemnătate incontestabilă au favorizat noua orientare a tînărului scriitor.

Anii 1840—1850 din secolul al XIX-lea au constituit, în Rusia, o perioadă de înăsprire și ascuțire a contradicțiilor sociale, provocate de accelerarea descompunerii orînduirii feudale. Urmărind să-și mențină cu orice preț vechile poziții, autocrația țaristă recurgea la teroare, la reprimarea manifestărilor de protest, la sugrumarea cuvîntului liber. Dar persecuțiile nu erau în stare să frîneze avîntul spre libertate ce se manifesta în rîndurile păturilor democratice și ale intelectualității progresiste. Dimpotrivă, ele au avut drept rezultat creșterea valului de protest, întărirea răscoalelor țărănești.

În condițiile adîncirii conflictelor politice și ideologice, însăși viața socială a Rusiei impunea ca arta și literatura să nu fie rupte de viață, să nu renege realitatea în numele unor idealuri himerice, ci s-o oglindească în aspectele ei cele mai vii și mai concrete. Sesizarea noilor sarcini estetice a fost facilitată și de activizarea unei noi păтури sociale — *raznociinții*, oameni de origină socială plebeiană. V.I. Lenin a caracterizat perioada mișcării de eliberare socială dintre anii 1825 și 1861 drept nobiliară; totodată el a subliniat faptul că, începînd cu deceniul al cincilea al veacului trecut, rolul nobilimii ruse în mișcarea progresistă a țării începe să scadă, pe măsura creșterii rolului *raznociinților*. „Premerătorul înlăturării definitive a nobililor de către *raznociinții* din mișcarea noastră de eliberare a fost încă în timpul iobăgiei, V. G. Bielinski”².

¹ I. S. Turgheniev, *Opere*, vol. XI, București, 1962, p. 198. (Referirile la traducerea românească din această ediție în 11 volume se menționează în text, indicîndu-se în paranteză volumul și pagina respectivă.)

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, București, 1950, p. 240—241.

Bineînțeles, în deceniul al cincilea Bielinski nu era singurul reprezentant al mișcării raznocinților, dar a fost exponentul ei cel mai remarcabil. Datorită lui Bielinski a crescut rolul pe care-l jucau în viața publică a țării literatura și critica, iar revistele progresiste „Отечественные записки” („Analele Patriei”) și mai târziu „Современник” („Contemporanul”) au devenit tribunele ideologice ale Rusiei intelectuale. În jurul acestor reviste s-a dezvoltat curentul literar al realismului critic, care pe atunci era denumit *școala naturală*.

În acea vreme, creșterea curentului realist se datora și faptului că în Rusia literatura rămăsese aproape unica tribună de la care puteau fi propagate ideile progresiste. „Numai în domeniul literaturii, și asta în pofida cenzurii tătărești, mai există viață și progres. Iată de ce titlul de scriitor se bucură la noi de atîta cinste...”¹, — susținea pe bună dreptate Bielinski în celebra sa *Scrisoare către Gogol* din iulie 1847.

Abordînd în operele lor cele mai actuale probleme ale vieții sociale, scriitorii *școlii naturale* au oglindit cu o fidelitate aproape documentară variate aspecte caracteristice ale realității din timpul lor, au denunțat neajunsurile și viciile orînduirii existente. Ei s-au apropiat cu mult curaj de *proza vieții*, care îi înspăimînta pe scriitorii cu tendințe estetizante. Scriitorii orientării realiste au înfățișat în opera lor un tablou sumbru al vieții grele la care erau supuși țărani, meseriași, micii funcționari etc. Ei scoteau în evidență contradicțiile sociale, asuprirea, nedreptatea și bunul plac, de pe urma cărora sufereau masele sărace de la orașe și sate.

În asemenea împrejurări, era firesc ca Turgheniev, scriitor cu înclinații progresiste, să nu rămînă străin de înîrurirea *școlii naturale*. Aceasta cu atît mai mult, cu cît noul curent își dobîndise prestigiul și popularitatea într-o perioadă în care aproape în toată literatura europeană se resimțea afirmarea din ce în ce mai intensă a realismului critic. Reprezentanții săi cei mai de seamă (Balzac și Stendhal, în Franța, Dickens și Thackeray, în Anglia, Pușkin și Gogol, în Rusia) au adus cea mai mare contribuție la victoria artei realiste în prima jumătate a secolului trecut.

De aceea, se poate susține că apropierea lui Turgheniev de noul curent s-a aflat în legătură directă și cu dezvoltarea realismului occidental; în ceea ce privește realismul rus (*școala naturală*), acesta l-a atras pe tînărul scriitor, în primul rînd, prin felul cum reflecta multiplele aspecte sociale, sub raport ideologic și estetic.

E semnificativ faptul că la începuturile acestei orientări noi scriitorul se simtea în mod irezistibil atras înspre reportajul „fiziologic”², genul cel mai caracteristic al *școlii naturale*.

Atmosfera vieții politico-sociale din acea vreme și orientarea realistă a scriitorilor occidentali și ruși de frunte au pregătît un teren prielnic pentru ca tînărul scriitor să se încadreze și el în detașamentul scriitorilor realiști. Un rol însemnat în această nouă orientare artistică l-au jucat articolele lui Bielinski, articole în care Turgheniev a găsit o demonstrație elocventă a dezacordului

¹ V. G. Bielinski, *Opere filozofice alese*, vol. II, București, 1957, p. 503.

² Este vorba despre descrierea „fiziologiei” mediului social și a moravurilor.

dintre preocupările neoromanticilor de tipul lui Benediktov și Marlinski și obiectivele care stăteau în fața literaturii progresiste, legate fiind de cerințele vremii.

Încă în primul articol referitor la versurile lui Benediktov, Bielinski a scos în evidență aspectele caracteristice ale poeziei acestuia: pseudopateticul, superficialitatea, afecțiunea falsă și siropoasă, prețiozitatea, afișarea unor pasiuni artificiale, imagini reci, lipsite de viață, dar cu pretenții de rafinament și eleganță, podoabe ieftine, interpretarea epigonică și banalizarea temelor și imaginilor din arsenalul poeziei romantice, lipsa unor idei majore, a unor sentimente și trăiri adânci, fraze pompoase, epitete și metafore bombastice, hiperbole în aparență magnifice, dar de cele mai multe ori lipsite de sens și logică și — pe lângă toate acestea — neglijarea măsurii și tactului poetic¹.

Într-un alt articol despre poeziile lui Benediktov, scris în 1842, marele critic rus, situându-se pe poziții materialiste, a relevat cu finețe și cu un adânc simț de observație esența socială a creației lui Benediktov și caracterul ei străin de interesele democratice².

Încă pe atunci pe cînd Benediktov „era la modă”, fiind ridicat în slavă de admiratorii săi, Bielinski a prevăzut că gloria poetică a „idolului” va fi de scurtă durată³. Previziunea aceasta s-a împlinit întocmai: au trecut numai câțiva ani, și Benediktov a rămas în umbră, aproape uitat, iar poeziile sale au ajuns să fie citate de cele mai adeseori cu ironie, ca exemplu de literatură desuetă, care nu mai prezintă nici un interes.

Bestujev-Marlinski era mult mai talentat decît Benediktov, iar activitatea sa literară, mai ales cea de pînă în 1825, avusese o orientare progresistă.

În ciclul de articole consacrate operei lui Marlinski, V.G. Bielinski a subliniat că acesta a fost un scriitor înzestrat, că activitatea sa literară a constituit, la un moment dat, un aport de seamă în istoria literaturii ruse. Dar, în același timp, Bielinski a demonstrat că scriitorul a vrut să pară genial, încordîndu-și puterile în mod artificial, încercînd să creeze imagini titanice, ceea ce depășea posibilitățile sale. Latura slabă a operei lui Marlinski consta în tendința de a crea efecte neobișnuite, în melodramatismul exagerat. Caracterele personajelor sale nu erau nici viabile, nici convingătoare, pentru că autorul își înzestra eroii cu pasiuni „fatale”, „supraomenești”, „tenebroase”, cultiva elementul senzațional, neverosimil, „efectele zguduitoare” etc.

Aspectele specifice ale prozei lui Marlinski își aveau sursele estetice mai ales în așa numitul *roman negru*, ai cărui „părinți” au fost scriitorii englezi H. Walpole și A. Radcliffe, iar continuatorii tradiției — Ch. Maturin, M. Lewis ș.a.

Dar în condițiile formării unei optici estetice noi, realiste, tot ceea ce cu un deceniu în urmă apărea drept sublim și grandios, degenerase în creația romanticilor „întîrziati” de tipul lui Marlinski în imagini sterile, complet izolate de viață.

¹ Cf. V. G. Bielinski, *Полное собрание сочинений*, vol. I, Moscova, 1953, pag. 365—371.

² *Ibidem*, vol. VI, 1955, p. 494.

³ *Ibidem*, vol. I, p. 370.

În articolul *Reverii literare*, Bielinski a arătat că talentul lui Marlinski este unilateral, că „pretențiile sale la flacăra sentimentului sînt suspecte, operele sale sînt lipsite de orice adîncime, de orice filozofie, de orice dramatism, că, în consecință, toți eroii din nuvelele sale sînt făcuți pe un singur calapod, deosebindu-se unul de altul numai prin nume, că ei se repetă în fiecare operă nouă, fraza predominînd în dauna ideilor, iar exclamațiile retorice — în dauna exprimării unor sentimente”¹.

Bielinski sublinia că acest scriitor voia cu orice preț să fie original, și că în această tendință a neglijat una din cerințele principale ale artei — firescul, ajungînd la exagerări neverosimile. Firescul, verosimilul nu e propriu nici eroilor săi distinși și misterioși, nici limbajului lor „sublim”, înflorat și pretențios.

Sentința lui Bielinski era aspră, dar absolut obiectivă, principială și — mai ales — utilă pentru dezvoltarea literaturii progresiste în condițiile istorice respective. Marele critic a distrus mitul care se formase în jurul numelui lui Marlinski; el avea perfectă dreptate cînd, peste cîțiva ani, într-o recenzie la *A doua culegere a operelor complete ale lui Marlinski* (1847), l-a comparat pe acest scriitor cu „un meteor strălucitor, care, pentru o clipă, a orbit ochii tuturor — și a dispărut apoi fără urmă...”². Bielinski nu ascundea cîtuși de puțin faptul că el însuși a contribuit în mare măsură la dispariția „meteorului”³.

Articolele lui Bielinski despre Benediktov și Marlinski, scrise în perioada cînd literatura realistă rusă abia își croia drumul în lupta pentru scuturarea tradițiilor estetice învechite, au avut o deosebită influență asupra lui Turgheniev, mai ales la începutul activității sale literare. Critica lui Bielinski la adresa școlii *pseudo-grandioase* (expresie a lui Turgheniev — n.n.), a epigonilor romantismului, a coincis în timp cu perioada formării lui Turgheniev ca scriitor, cu etapa sa *romantică*, etapă în care, după cum a mărturisit el însuși, îi idolatriza pe Benediktov și pe Marlinski.

Poziția clară, lipsită de orice echivoc, a lui Bielinski cu privire la acești scriitori, argumentele sale convingătoare i-au arătat lui Turgheniev în adevărata lor lumină pe „idoli” săi de ieri. Peste cîteva decenii Turgheniev va înfățișa el însuși în mod plastic și sugestiv evoluția concepțiilor sale estetice. În *Amintiri din literatură și viață* (capitolul *Amintiri despre Bielinski*) se relatează cum Turgheniev, care-l admira pe Benediktov și „sorbea” poeziile sale, s-a „aprinș de indignare”, cînd a citit în revista „Телекон” unul din articolele în care „criticatul” Bielinski „îndrăznise să ridice mîna asupra idolului... asupra lui Benediktov... Dar ciudat! — atît în timpul lecturii, cît și după aceea, spre marea mea mirare și ciudă, ceva în sufletul meu împărtășea involuntar părerea «criticatrului», găsea argumentele lui convingătoare... de nezdruccinat. Această impresie, într-adevăr surprinzătoare, m-a umplut de rușine, am căutat să înăbuș acest glas lăuntric, și, în cercul prietenilor mei, am continuat să vorbesc cu înverșunare despre Bielinski — omul și despre articolul lui ... dar în adîncul sufletului ceva îmi șoptea că *el are dreptate* (sublinie-

¹ V. G. Bielinski, *Полн. собр. соч.*, vol. I, 1953, p. 83.

² *Ibidem*, vol. X, 1956, p. 360.

³ *Ibidem*, p. 363.

rea lui Turgheniev — n.n.)... A mai trecut citva timp și am încetat să-l mai citesc pe Benediktov... Din ziua aceea (când Turgheniev a citit articolul lui Bielinski — n.n.), numele lui Bielinski nu s-a mai șters din mintea mea..." (X, 272—273).

Lui Turgheniev i-a devenit clar că acțiunea lui Bielinski, pornită împotriva lui Benediktov și Marlinski, reprezentanți de frunte ai școlii *pseudo-grandioase*, nu era legată, evident, de interese sau antipatii personale. De aceea Turgheniev a protestat când adversarii lui Bielinski au încercat să-i prezinte pe acești scriitori drept victime ale lui Bielinski, a căror carieră literară ar fi fost zdruncinată numai datorită persecuțiilor la care, chipurile, au fost supuși de Bielinski. Într-o scrisoare adresată lui L.N. Tolstoi, Turgheniev citează afirmația lui A.V. Drujinin, unul dintre reprezentanții școlii *critice estetizante*: „... dacă critica de atunci (e vorba de Bielinski — n.n.) ar fi fost mai puțin necruțătoare față de Marlinski, el s-ar fi putut îndrepta și n-ar fi pierit”. Comentând această afirmație neîntemeiată, Turgheniev scria: „Ce ideee copilărească, sau mai curând senilă ! Ca și cum problema esențială era talentul lui Marlinski — să piară sau să se păstreze ! ? Nicidecum ! *Era vorba despre detronarea unui întreg curent, curent fals și gol de conținut, era vorba de răsturnarea unui prestigiu, a unei presupuse forțe și măreții. Cât timp acest prestigiu era recunoscut, nu te puteai aștepta la o dezvoltare sănătoasă și justă a literaturii noastre, și datorită aceluia articol al lui Bielinski despre Marlinski și încă altor două-trei la fel, despre Benediktov și alții, noi am pășit mai departe. Dacă e să dai la cap taurului, trebuie să-i dai cu măciuca, nu ... să-l gîdili cu bastonul, ba să-i pui și prîsnite din apă de trandafir, ca nu cumva să-l doară*” (subl. n., XI, 197—198).

În felul acesta, asimilarea opiniilor critice ale lui Bielinski a pregătit terenul pentru cotitura din prima perioadă de activitate a lui Turgheniev, cotitură care a avut loc în 1843, când Turgheniev s-a împrietenit cu criticul ¹ și a făcut totodată primii pași spre orientarea realistă prin publicarea poemului *Parașa* (povestire în versuri, după definiția autorului). Apropierea dintre Bielinski și Turgheniev a avut loc tocmai în perioada când tînărul scriitor era preocupat de acest poem. E neîndoielnic că în discuțiile cu conducătorul și teoreticianul școlii *naturale*, Turgheniev îl consultase și în legătură cu poemul. Discuțiile în jurul unor probleme de creație erau pentru Bielinski o necesitate vitală, iar înțîlnirile cu tînărul scriitor — destindere agreabilă, după cum o mărturisea el însuși ². Turgheniev a considerat mai tîrziu acest moment și publicarea poemului *Parașa* drept adevăratul început al carierei sale literare.

În partea introductivă a *Amintirilor* sale, Turgheniev scrie: „În ajunul paștilor din anul 1843 ... un oarecare T.L. a publicat un mic poem, intitulat „Parașa”. T.L. eram eu ³; cu acest poem mi-am început activitatea literară” (X, 257). De fapt, poemul nu reprezintă debutul lui Turgheniev, dar întrucît atît prin conținutul său, cît și prin factura sa artistică, poemul se deosebește net de tot ceea ce scrisese Turgheniev pînă atunci, fiind apreciat pozitiv de

¹ Turgheniev făcuse cunoștință cu Bielinski încă pe la sfîrșitul anului 1842. Cf. scrisoarea acestuia către V. P. Botkin (31 martie 1843), în *Полн. собр. соч.*, vol. XII, 1956, p. 151.

² Cf. scrisoarea lui Bielinski către Turgheniev din 20 aprilie 1843, *ibidem*, p. 157.

³ T. L. — inițialele numelui scriitorului și al mamei sale.

Bielinski, care i-a consacrat un articol special, se poate deduce că, în concepția lui Turgheniev, *Parașa* a marcat începutul cotiturii în activitatea sa literară înspre irientarea realistă a școlii *naturale*.

Totuși, în *Parașa* pot fi identificate și unele urme ale tradițiilor romantice, mai ales în ceea ce privește mijloacele de expresie, imaginile poetice și construcțiile stilistice. În caracterizarea personajelor însă, în descrierea vieții, în detaliile veridice — simple, intenționat prozaice — se simte un colorit nou, realist, care apropie poemul lui Turgheniev de *Evgheii Oneghin* al lui A.S. Pușkin. La factura realistă a poemului contribuie și umorul „povestitorului”, ironia sa fină, ce se simte în comentariul subtil care însoțește caracterizarea eroului principal, Victor, și descrierea conduitei sale.

Prin chiar tratarea temei principale a poemului, prin întreaga sa factură artistică, *Parașa* lui Turgheniev a constituit, de fapt, un început de revizuire a orientării poetice anterioare a scriitorului, revizuire din care nu lipsesc nici accentele polemice. Situându-se în ipostaza unuia dintre personajele poemului, „povestitorul” dezvăluie cu finețe și spirit de observație realitatea prozaică, ce se ascunde sub vălul reveriei romantice. Asistăm la o involuție a personajului *Parașa*, care, sub impulsul împrejurărilor, se transformă dintr-o eroină cu visuri romantice, efemere și nebuloase, dar sincere și curate, într-o moșierită de rînd, preocupată doar de traiul cotidian. Descrierea acestei involuții e pătrunsă pe alocuri de note melancolice. Dar, cu un fin simț al realității, autorul își învinge melancolia, recurgînd nu o dată la autoironie.

V.G. Bielinski considera că după moartea lui A.S. Pușkin și M.I. Lermontov, poezia rusă se afla în declin, mai ales în comparație cu proza. De aceea, autorul *Parașei* aștepta cu o oarecare neliniște aprecierea criticului asupra poemului său. Articolul lui Bielinski (*Parașa*), apărut în numărul din mai 1843 al revistei „Отечественные записки”, a întrecut însă așteptările cele mai optimiste ale lui Turgheniev, care scria mai târziu în *Amintirile* sale: „... (Bielinski) era atît de binevoitor, îmi aducea atîtea laude, încît, îmi amintesc, articolul mai mult m-a zăpăcit, decît m-a bucurat” (X, 273).

Turgheniev nu exagera; în acest articol marele critic scotea în evidență actualitatea temei principale a poemului (denunțarea și demascarea așa-zisului erou „deosebit”), măiestria de care dăduse dovadă autorul în crearea personajelor și imaginilor, veridicitatea în descrierea mediului moșieresc, subtilitatea analizei psihologice¹.

Bielinski a considerat apariția *Parașei* drept un eveniment literar de seamă². Publicarea poemului și aprecierea pe care i-a dat-o criticul au contribuit la strîngerea relațiilor prietenești dintre el și tînărul scriitor. Începînd din vara anului 1843 și pînă în 1848, cînd a survenit moartea prematură a lui Bielinski, ei s-au întîlnit adesea, iar atunci cînd împrejurările făceau ca unul din ei să lipsească din Petersburg, întrețineau o corespondență intensă. Într-una din scrisorile către M.V. Orlova, viitoarea lui soție, Bielinski îi măr-

¹ V. G. Bielinski, *Полн. собр. соч.*, vol. VII, 1955, p. 78.

² În afară de recenzie, Bielinski s-a oprit asupra poemului și în articolele *Literatura rusă în anul 1843* și *Privire asupra principalelor fenomene ale literaturii ruse din 1843*, precum și în unele scrisori (cf. *Полн. собр. соч.*, vol. XII, 1956, p. 162, 168).

turisea cât de mult ține la Turgheniev: „Îi iubesc și-i stimez foarte mult pe prietenii mei din Petersburg, însă nici unul dintre ei n-are asupra mea vreo înfrîurire. Dintre toți îl apreciez cel mai mult pe Turgheniev...¹ La rîndul său, Turgheniev scria în *Amintirile* sale: „L-am îndrăgit (pe Bielinski — n.n.) sincer și adînc; și el mă simpatiza“ (X, 273).

Datorită lui Bielinski, Turgheniev s-a încadrat în cercul de scriitori apropiați marelui critic, însușindu-și în mare parte concepțiile estetice ale acestui cerc. Unul dintre scriitorii *școlii naturale*, I.I. Panaev, a relevat faptul că Turgheniev făcuse o impresie plăcută asupra lui Bielinski, precum și asupra scriitorilor din cercul său, subliniind în același timp cât de mult respecta Turgheniev prestigiul criticului rus².

În timpul întîlnirilor cu Bielinski, Turgheniev avea prilejul să afle în mod direct concepțiile filozofice și estetice ale marelui critic. „Coloritul general al discuțiilor (cu Bielinski — n.n.) era literar-filozofic, critico-estetic și poate social, foarte rar istoric“, — scria Turgheniev în *Amintirile* sale (X, 294). Pentru Bielinski, Turgheniev prezenta un interes deosebit nu numai ca scriitor tînr ce promitea mult, dar și ca un om erudit, înarmat cu cunoștințe filozofice, pe care le căpătase în timpul studiilor în Germania.

În scrisoarea către N.A. Osnovski, intitulată *Întîlnirea mea cu Bielinski*, Turgheniev își amintea că în timpul discuțiilor cu Bielinski, criticul se interesa îndeosebi de filozofia lui Hegel, confruntînd impresiile sale personale cu cele auzite din gura tînărului scriitor.

La începutul prieteniei cu Bielinski, Turgheniev nu se eliberase de unele iluzii cu privire la Hegel. În ceea ce-l privește pe Bielinski, el trecuse deja prin etapa „hegeliană“ și o considera depășită. Pe la începutul deceniului al cincilea, Bielinski se eliberase definitiv de *rătăcire* sa (expresia lui Bielinski — n.n.) din trecut, luînd atitudine împotriva lui Hegel, atît în articolele sale, cît și într-o serie de scrisori către prieteni³.

În discuțiile dintre critic și scriitor despre filozofia lui Hegel, cînd Bielinski, după cum scrie Turgheniev, „întreba, asculta, obiecta, își dezvoltă ideile“ (X, 410), el nu putea să fie de acord cu Turgheniev, care pe atunci nu se eliberase complet de sub influența idealismului în filozofie; acest fapt trăgea după sine și unele reminiscențe romantice, ecouri ale pasiunii scriitorului din prima tinerețe. În discuțiile cu Turgheniev, Bielinski a ajuns să-l convingă de netemeinicia unor teze idealiste, l-a făcut să înțeleagă principalele slăbiciuni ale filozofiei hegeliene: caracterul ei abstract, rupt de viața socială.

Deși Turgheniev nu și-a însușit în întregime concepțiile materialiste ale criticului democrat-revoluționar, totuși, în mare măsură, datorită lui, și-a îndreptat atenția spre cele mai actuale probleme ideologice, sociale și estetice ale realității ruse contemporane. El a ajuns la concluzia că un scriitor progresist este dator să-și consacre talentul unor țeluri concrete, să reflecte în opera sa contemporaneitatea. În același timp, Turgheniev și-a dat seama că apologia

¹ V. G. Bielinski, *Полн. собр. соч.*, vol. XII, 1956, p. 233.

² Cf. I. I. Панаев, *Воспоминания*, în vol. *Белинский в воспоминаниях современников*, Москва, 1948, p. 165—166.

³ Cf. V. G. Bielinski, *Opere filozofice alese*, vol. I, București, 1956, p. 549—550.

individualismului — caracteristic pentru eroul romantic — îl îndepărtează pe scriitor de societate, de viață reală și de problemele actuale ale vremii. Datorită lui Bielinski, Turgheniev a izbutit să intuiască nu numai individualismul ce se ascundea sub aspectul exterior al eroului „sceptic”, „dezamăgit de viață”, dar și alte trăsături proprii acestui „erou”: egoismul, goliciunea sufletească, anchilozarea spirituală.

Toate acestea l-au făcut pe Turgheniev să-și revizuiască poziția față de „idolii” de odinioară și să-i aprecieze la adevărata lor valoare. Noua sa atitudine față de „idolii” de odinioară și-a găsit, între altele, expresia în următoarele rînduri din *Amintirile* sale: „Invadarea vieții sociale de către ceea ce am îndrăznit să numim școala *pseudo-grandioasă* (sublinierea lui Turgheniev — n.n.)... n-a durat mult, dar cită gălăgie, ce zarvă a stîrnit!... Unii dintre maeștrii acestei școli recunoșteau cu multă bunăvoință că sînt niște genii. Cu toate acestea, chiar și în clipele ei de aparentă glorie, se simțea ceva fals în ea, ceva mort, și ea n-a izbutit să subjuge cu totul nici o minte vie, originală... Totul era tipător, plin de lăudăroșenie, socotindu-se a fi o demnă podoabă a unui stat puternic, mare și a unui popor mare, dar *ceasul căderii se apropia...* În sfera literară au ridicat glasul Gogol, apoi Lermontov; în sfera gândirii critice — Bielinski... Prin efortul simultan al acestor trei literați... s-a dărîmat nu numai acea școală literară pe care am denumit-o *pseudo-grandioasă*, dar și multe alte lucruri învechite și nedemne s-au prefăcut în ruine” (subl. n., X, 284-285.)

Atunci cînd Turgheniev scria aceste rînduri, prăbușirea școlii *pseudo-grandioase* putea fi considerată, într-adevăr, un fapt consumat. Dar, la începutul deceniului al cincilea, cînd el abia făcea primii pași pe drumul orientării realiste, înfrîurirea exercitată asupra sa de această „școală” continua să persiste. Și nu numai în literatură, ci — ceea ce era mult mai grav — și în viață, în anumite cercuri sociale, manifestîndu-se în comportarea, în mentalitatea și psihologia unor reprezentanți ai păturilor nobiliare, provinciale, militare etc. Categoria oamenilor care se voiau cu orice preț „romantici”, „titani”, „demoni”, „enigmatici” (adeseori fără să-și dea seama de esența adevărată a acestor noțiuni) era așa de răspîndită, încît a generat și o serie de tipuri literare, prin intermediul cărora scriitorii denunțau asemenea categorii de „romantici”. Un exemplu îl reprezenta figura lui Grușnițki din romanul lui M.I. Lermontov *Un erou al timpului nostru*. Pentru a evidenția adevărata esență a unui asemenea „romantic”, pentru a-l demistifica și a nimici astfel falsa lui aureolă, era încă nevoie de luptă și polemică. Încurajat de exemplul lui Bielinski, Turgheniev s-a angajat și el în lupta literară.

Turgheniev a abordat tema *romantică* sub diversele ei aspecte. În unele opere el tratează tema „eroului romantic” prin denunțarea ei de pe poziții critice, fără a apela propriu-zis la procedee de ridiculizare. Așa sînt, de pildă, poemul *Discuție* și poezia *Spovedanie*. Prin tematica și limbajul lor poetic ele sînt foarte apropiate de poezia cetățenească a lui Lermontov din anii 1837 — 1841. M.K. Kleman, unul din cercetătorii sovietici ai operei turghenievienne, remarcă următoarele: „În poemul *Discuție*, scris în metru din *Mîiri*, generația contemporană, măcinată de „reflexe” și incapabilă să acționeze, era prezentată într-o formă perfect lermontoviană, în antiteză cu generația mai vîrstnică, care știa să trăiască și să lupte. Motivele din *Meditația* lui

Lermontov și din poezia sa *În darul tău nu crede* apar și în versurile lui Turgheniev¹.

În poemul *Discuție* și-a găsit expresie nu numai tratarea nouă a tipului eroului romantic, pentru care autorul nutrea în anii precedenți o vădită preferință, ci și modul nou, realist de a-l zugrăvi pe tradiționalul erou romantic. Chipul bătrînului sihastru a figurat și înainte în unele lucrări ale lui Turgheniev — în poemul său *Steno* și în drama *Ispita sfîntului Antonie*. Dar acolo imaginea călugărului apărea lipsită de contururi, de trăsături concrete. În schimb, în *Discuție*, trăsăturile personajului se concretizează în linii clare și precise; bătrînul sihastru nu perorează, ci-și exprimă părerile într-o formă simplă, clară, fără alegorii nebuloase, fără frazeologia retorică proprie eroilor romantici anteriori ai lui Turgheniev.

Denunțarea falsei aureole a impostorului romantic constituie tema principală și în poezia lui Turgheniev *Spovedanie* care, prin conținutul și prin forma ei poetică, e și mai apropiată de *Meditația* lui Lermontov. În această poezie se pronunță o sentință aspră împotriva oamenilor cu suflet pustiu, inactivi, care pretind totuși să dețină rolul de ființe alese. Paralel cu poziția critică propriu-zisă, lipsită de ironie, față de „eroul romantic“, Turgheniev îl supune, în alte opere, și demascării satirice, folosind ironia și sarcasmul. Scriitorul era de părere că utilizînd umorul și satira în lupta cu școala *pseudo-grandioasă*, se pot obține rezultate mai eficiente. În *Amintiri* Turgheniev scria despre felul cum a ajuns la această concluzie: „... ca să dai pe față această nălucă în toată inconsistența ei, era nevoie de alte arme, de altă putere, mai pătrunzătoare..., era nevoie de forța criticii, a umorului (subl. n.)... Vremea poeziei pure trecuse, după cum trecuse și vremea frazelor pseudo-grandioase; venise momentul *criticii, polemicii, satirei*“ (Subl. lui Turgheniev, X, 284—285).

Înțelegerea necesității de a lupta împotriva unor tradiții romantice desuete cu ajutorul „unor arme mai pătrunzătoare“, l-a îndemnat pe Turgheniev să încerce mijloacele comice. Pe lângă aceasta, un rol important l-a jucat și faptul că la începutul deceniului al cincilea, în perioada luptei împotriva autocrației și sistemului iobăgist, V.G. Bielinski a dezvoltat și pe plan teoretic ideea *negafiei* a tot ce e nedrept și perimat.

Promovînd această idee, Bielinski era convins că în momentele de întetire a contradicțiilor sociale și ideologice, *negația* e mai actuală și mai eficientă pentru împlinirea idealului pozitiv, decît însăși ideea afirmării. În estetica lui Bielinski, de negație e strîns legată și problema *comicului*. În accepția lui Bielinski, comicul trebuie apreciat drept o armă puternică a criticii, a denunțării a tot ce și-a trăit traiul și a devenit o frînă pentru progres, pentru atingerea idealului pozitiv. Însușit de această idee, Bielinski a militat pentru afirmarea *curentului gogolian* în literatura rusă, pe care criticul îl aprecia ca fiind una din cele mai puternice expresii artistice a atitudinii critice, denunțătoare a vechii orînduiri.

Într-o serie de articole ale lui Bielinski despre esența și obiectivele comicului, mai ales în articolul *Despre nuvela rusă și nuvelele domnului Gogol*, negația

¹ M. K. Kleman, *H. C. Typceues*, Leningrad, 1936, p. 21.

și afirmarea idealului pozitiv sînt legate reciproc. Sintetizînd în 1846 considerațiile făcute în acest sens în anii precedenți, Bielinski scria în articolul *Culegerea petersburgheză* (Петербургский сборник): „... s-au găsit oameni ¹, care... au început să vorbească despre *umor* (subl. lui Bielinski) ca despre unul din cele mai puternice elemente de creație, prin intermediul căruia poetul se pune în slujba a tot ce-i sublim și frumos, fără să amintească aceste noțiuni, zugrăvind doar fenomenele vieții, care prin esența lor sînt opuse sublimului și frumosului, — cu alte cuvinte, prin *intermediul negației poetul atinge aceiași obiectiv, uneori mai sigur chiar, pe care-l obține și poetul care și-a ales ca subiect al operelor sale exclusiv latura ideală a vieții*” ² (subl. n.).

Ideile lui Bielinski despre esența negației, legată de specificul comicului, cît și despre scriitorii școlii *pseudo-grandioase* erau cunoscute lui Turgheniev atunci cînd acesta a tratat în plan satiric „tema romantică”. Scriitorul a scos în relief acele trăsături ale „eroului romantic” care erau într-o neconcordanță ridicolă cu amploarea pretențiilor lui, contrastul dintre trivialitatea și îngustimea spirituală a eroului și propria lui părere despre „valoarea sa excepțională”, „superioritatea” sa.

În acest spirit este înfățișat eroul poeziei *Un om ca mulți alții* (1843). Aici, Turgheniev se dovedește a fi unul dintre primii scriitori ruși care au abordat satiric tema „romantismului vieții la conac”, reluată după cîtiva ani de I. A. Gonțarov în romanul *Poveste obișnuită*.

Procedeele artistice cu ajutorul cărora Turgheniev scoate în evidență esența comică a eroului se reduc, în linii mari, la diminuarea „trăirilor” lui fals-sublime, *pseudo-patetice*, prin amănunte prozaice, extrem de „pămîntești” ale figurii și ale vieții sale cotidiene (X, 155); contrastul dintre așa-zisa alură „enigmatică” și finalul meschin, obscur al „romanticului” devenit un trîndav moșier de rînd (X, 156).

Felul cum a fost înfățișat în această poezie chipul „romanticului”, profilul său moral și psihologic, corespundea într-un fel, în formă artistică, considerațiilor teoretice ale lui Bielinski pe aceeași temă. Marele critic a apreciat pozitiv poezia *Un om ca mulți alții*, văzînd în ea o confirmare a gîndurilor sale. În articolul *Literatura rusă în 1845*, Bielinski remarcă, între altele, că oamenii rupți de realitate și preocupați numai de meditațiile lor sterile, nebuloase, aparent „sublime”, sînt niște „trîntori romantici”, „visători inactivi și stupizi”. Drept ilustrare, el cite versuri din poezia *Un om ca mulți alții*, conchizînd: „Nici un naturalist n-a alcătuit vreodată istoria unui oarecare *genus* sau *species* al regnului animal așa de bine și de complet, cum e povestită în aceste... versuri istoria speciei omenești de care am vorbit. Nemulțumire față de soartă, ocări la adresa mulțimii, suferinți veșnice, continua ticluire de versuri proaste și adorația ideală a unei fecioare extrapămîntești — iată aspectele specifice ale unor asemenea «romantici» ai vieții” ³.

Totodată, din nou alături de Bielinski, Turgheniev s-a ridicat împotriva orientării estetice a școlii *pseudo-grandioase*, împotriva numeroaselor și varia-

¹ E vorba de însuși Bielinski.

² V. G. Bielinski, *Поэм. собр. соч.*, vol. IX, 1955, p. 547.

³ *Ibidem*, p. 380.

telor ei șabloane, învechite și desuete: tradiționalul subiect, în aparență romantic, în care erau nelipsite omorurile, otrăvirile, duelurile, trădările, eroii închipuiți cu „flăcări în priviri” și cu „furtuni și patimi” în suflet.

Interesantă în acest sens este piesa lui Turgheniev *Imprudența* (1843), o parodie a *dramelor romantice*, aparținând unor epigoni ai romantismului, cum au fost, de pildă, N.V. Kukolnik, N.A. Polevoi ș.a. Folosind cu vădite intenții parodice întregul arsenal al procedeelor uzate în *dramele romantice*, Turgheniev a creat un fel de *antidramă romantică*, lovindu-și în felul acesta adversarii, cum s-ar spune, cu propria lor armă.

Piesa aceasta i-a derutat pe mulți scriitori și critici contemporani cu Turgheniev; doar câțiva prieteni ai lui Turgheniev, și printre ei — în primul rând — Bielinski, au putut să-și dea seama de adevăratul sens al *Imprudenței*. Împrejurarea se datorește faptului că Turgheniev a dat piesei un aspect oarecum mistificator, din care cauză, la prima vedere, ea putea părea o lucrare „serioasă” corespunzând tuturor cerințelor unei drame romantice veritabile, din seria pieselor „de capă și spadă”: acțiunea se petrece în Spania, deci într-un ținut exotic, printre personaje figurează un soț bătrîn și gelos, o soție tinărară, cu suflet „angelic”, un nobil tinăr, dornic de aventuri galante, un criminal misterios, setos de sînge etc.

De aici și aprecierile eronate ale unor cititori mai puțin atenți. „Această piesă, — se arată în monografia citată mai sus — stîrnește nedumerirea unor cititori datorită faptului că se deosebește total de întreaga moștenire artistică a scriitorului. Acțiunea piesei e plasată în Spania, personajele ei poartă nume exotice. În succesiunea alertă, dinamică a scenelor, în mișcarea fulgerătoare a acțiunii, care duce la un deznodămînt sîngeros, în epilogul neașteptat, compus din două rînduri, se simte o ușoară ironie a scriitorului, care se amuză și pe socoteala patimilor furtunoase ale eroilor săi, și a nedumeririi cititorilor”¹. Criticul are perfectă dreptate, cu singura observație că piesa nu se deosebește total „de întreaga moștenire artistică a scriitorului”. Printre operele literare ale lui Turgheniev, mai ales cele din prima perioadă de activitate, nu sînt rare povestirile satirice și hazlii, poeziile glumețe, epigramele etc.

Atît orientarea, cît și stilul acestei piese duc la concluzia că autorul ei își bate joc de epigonii romantismului, parodiindu-i. Banalitatea subiectului și a imaginilor izvorăște din faptul că Turgheniev, departe de a căuta să imite modele literare străine, a ținut să sublinieze slăbiciunile unor drame romantice cît se poate de comune. Tocmai de aceea aspectul „serios” al piesei e numai aparent. Fermentul ironic, propriu parodiei, descompune „seriozitatea”, iar rezultatul scontat se obține prin folosirea unor procedee artistice subtil nuanțate. Astfel, majorității personajelor, care, aparent se prezintă ca niște scheme scenice neînsuflețite, extrase aidoma din arsenalul obișnuit al dramei romantice, și care personifică numai cîte una din cele două „esențe” tradiționale — viciul sau virtutea —, Turgheniev le-a imprimat și unele trăsături și „slăbiciuni” cu totul *omenești, vii*; în același timp, el a adăugat acțiunii scenice și o serie de amănunte intenționat „prozaice”. În felul acesta șablonul „romantic” a fost năruit în chiar esența sa, piesa căpă-

¹ M. K. Klemen, *op. cit.*, p. 23.

tînd pe neașteptate o semnificație cu totul opusă celei din dramele romantice „veritabile“.

După ce a citit piesa în manuscris, Bielinski și-a împărtășit (la 8 iulie 1834) impresia favorabilă, lui Kraievski, editorul revistei „Отечественные записки“ în care *Imprudenta* avea să fie publicată. Criticul aprecia piesa lui Turgheniev ca o operă „deosebit de inteligentă“, dar se îndoia că ea va fi înțeleasă de cititori¹. În aceeași zi, în scrisoarea către Turgheniev, Bielinski, apreciind piesa în termeni elogioși, a atras totodată atenția autorului și asupra unor scăderi², pe care Turgheniev le-a și îndepărtat în textul definitiv³.

Această piesă nu este numai o manifestare a poziției lui Turgheniev față de *drama romantică*, ci și o dovadă a interesului său pentru soarta teatrului rus. De altfel, o anumită influență a lui Bielinski se simte și în articolele lui Turgheniev despre problemele dramaturgiei.

După cum se știe, în bogata moștenire literară a marelui critic problemele dramaturgiei — atît pe plan teoretic, cît și în legătură cu analiza unor opere ale autorilor ruși și occidentali — ocupa un loc de seamă. Valorificînd mai ales experiența artistică a unor clasici ai dramaturgiei ruse — D. I. Fonvizin, A. S. Griboedov, A. S. Pușkin și în deosebi N. V. Gogol — Bielinski milita pentru o dramaturgie progresistă, pentru triumful principiilor realiste în teatru, împotriva apărătorilor teoriei *artă pentru artă* și împotriva dramaturgiei „ușoare“, cu caracter pur distractiv, sau pseudo-popular. În toate aceste acțiuni Turgheniev se afla alături de Bielinski; deși nu împărtășea întru totul pozițiile sociale și politice ale criticului, democratismul lui Bielinski și activitatea sa pentru promovarea artei cu adevărat progresiste găseau un ecou viu în conștiința scriitorului. În articolele sale, în recenzii și în scrisorile din acea vreme, Turgheniev pledează pentru o dramaturgie realistă, cu un înalt conținut ideologic.

Considerațiile lui Turgheniev cu privire la dramaturgie erau cu atît mai actuale și valoroase, cu cît situația teatrului rus și a repertoriului său nu era pe atunci strălucită. Scena rusească era literalmente invadată de vodeviluri ieftine și triviale, de melodrame lacrimogene, drame romantice grandilocvente, traduse sau adaptate după bunul plac al unor meșteșugari. Această situație favoriza activitatea unor scriitori de mina a treia, furnizori de piese confecționate la luteală, în care nu se simțea nici cunoașterea regulilor dramaturgiei, nici specificul vieții rusești, nici pulsul vremii. Se practica pe atunci și imitații, în urma cărora pînă și capodoperele unor dramaturgi ca Shakespeare sau Molière erau în așa fel mutilate, încît nu mai puteau fi recunoscute⁴.

Ca și Bielinski, Turgheniev a luat o atitudine hotărîtă împotriva operelor dramatice ticluite în grabă, după modele străine. El afirmă, pe bună dreptate,

¹ V. G. Bielinski. *Полн. собр. соч.*, vol. XII, 1956, p. 166.

² *Ibidem*, p. 168.

³ *Ibidem*, p. 523.

⁴ Asemenea aspecte din domeniul dramaturgiei ruse au fost dezvăluite cu multă forță de pătrundere de literații ruși de seamă. Cf. de pildă, articolul lui N. V. Gogol, *Însemnări petersburgheze din 1836* (*Собрание сочинений в шести томах*, vol. VI, Moscova, 1959); V. G. Bielinski, *Teatrul rusesc la Petersburg* (1842), în *Полн. собр. соч.*, vol. VI, 1955.

că drame de acest fel nu numai că n-au nici o valoare ideologică și artistică, dar oferă și o imagine greșită deespre realitatea istorică și contemporană,

Asemenea considerații sînt exprimate, spre exemplu, în recenziile lui Turgheniev la drama istorică *Moartea lui Leapunov* de A. S. Ghedeonov și tragedia *General-locotenentul Patkul* de N. V. Kukolnik. Despre cea dintîi dintre ele, Turgheniev scrie că e „un mozaic”, alcătuit din fragmente care imită diferite modele străine, că o caracterizează „o totală lipsă de originalitate”. Turgheniev citează un șir de nume de scriitori, din creația cărora s-a inspirat Ghedeonov; lista e, într-adevăr, impresionantă. „În *Moartea lui Leapunov* ar fi ușor de găsit și de arătat urmele influenței lui Shakespeare, a lui Zagoskin, Schiller, influența noilor melodrame franțuzești, a lui Goethe, alui Gogol, Kukolnik etc.” (X, 463).

În recenziile la dramele lui Ghedeonov și Kukolnik, Turgheniev polemizează cu autorii și în legătură cu orientarea pieselor. În dramele acestor scriitori, ca și în piesele istorice ale altor dramaturgi (N. Polevoi, P. Obodovski etc.) istoria era interpretată arbitrar, de pe pozițiile oficiale ale pseudo-patriotismului și ale apărării autocrației, încălcîndu-se în mod grosolan adevărul istoric și culoarea locală.

Criticînd dramaturgia istorică oficială, Turgheniev se orienta, de fapt, după concepțiile estetice ale lui Bielinski, exprimate în polemica purtată cu autorii unor asemenea piese de teatru. Analizînd în articolul *Literatura rusă în 1844* o serie de drame și tragedii istorice, Bielinski demonstrase că neajunsul lor esențial rezidă în nerespectarea principiului istorismului și a specificului caracterului popular. Autorul susținea că, pentru a se reconstitui în mod fidel și artistic trecutul îndepărtat al Rusiei, nu este deajuns să-i îmbraci pe eroi în haine naționale rusești și să-i pui să vorbească limba rusă veche, ci e necesar să fie redată spiritul și coloritul vremii. Dramaturgii de mîna atreia—spunea el—recurg la șabloane folosite în dramele romantice ale epocii moderne, „restaurînd” trecutul istoric. Luînd poziție împotriva unor asemenea anacronisme, prezente, de pildă, în tragediile istorice ale lui A. S. Homiakov, Bielinski scria că în tragedia acestui autor, *Ermak*, „nu-i nimic rusesc”, iar în cealaltă tragedie, *Uzurpatorul Dimitrie*, „... se simte o falsificare mai mult sau mai puțin îndeminatică a caracterului popular rusesc...”¹.

În recenziile asupra dramelor lui Ghedeonov, Kukolnik etc., Turgheniev se solidarizează întru totul cu considerațiile lui Bielinski, afirmînd că reconstituirea trecutului „în imagini și figuri vii”, cere din partea autorului nu numai talent, dar și dragoste pentru popor, pentru țară. Or, patriotismul, atît de insistent anunțat și afișat în multe din piesele istorice ale autorilor amintiți, se rezuma la retorica rece și zgomotoasă.

Ar fi însă greșit să ne facem o imagine despre Turgheniev, ca despre un discipol docil, care își însușește în mod mecanic tot ce găsește în scrierile dascălului său. Turgheniev îl urma pe Bielinski, dar pe o cale proprie. Solidarizîndu-se în multe privințe cu Bielinski, îmbogățindu-și opera prin valorificarea artistică a principiilor sale estetice, Turgheniev își manifestă în unele cazuri și dezacordul cu marele critic. În articolul *Faust*, scris în legă-

¹ V. G. Bielinski, *Полн. собр. соч.*, vol. VIII, 1955, p. 464—465.

tură cu traducerea tragediei lui Goethe de către M. Vroncenko (1844), spre deosebire de criticii, care interpretau tragedia *Faust* în spirit idealist, Turgheniev analizează această operă într-o perspectivă concret-istorică, reliefând conținutul ei în spirit materialist. Pe lângă aceasta, Turgheniev obiectează hotărît (X, 433) împotriva felului cum au fost comentate unele idei din *Faust* în lucrările lui Bielinski din scurta sa perioadă a *împăcării cu realitatea*. De altfel, Bielinski însuși a renunțat ulterior la această idee, atunci când și-a dat seama de inconsistența ei.

În a doua jumătate a deceniului al cincilea și la începutul celui de al șaselea, azeziunea lui Turgheniev la estetica lui Bielinski își găsește expresia și în *Povestirile unui vînător*.

Desigur, orientarea democratică a acestei opere este, în primul rînd, rezultatul convingerilor de care era pătruns autorul însuși. El scria despre iobăgie ca despre un dușman personal: „În ochii mei acest dușman avea un chip precis, purta un nume bine cunoscut: era iobăgia. În acest cuvînt adunam și concentrasem toate acele lucruri împotriva cărora eram hotărît să lupt pînă la capăt, acele lucruri cu care jurasem să nu mă împac nicio dată... Fusesse pentru mine jurămîntul lui Hannibal, și-n zilele acelea nu eram singurul care-l rostea” (X, 259).

Dar convingerile democratice ale autorului *Povestirilor unui vînător* s-au format în strînsă legătură cu mișcarea ideologică de atunci, cu dezvoltarea artei și literaturii realiste. După cum a arătat V. I. Lenin, „atunci cînd au scris iluminiștii noștri din perioada 1840—1870, toate problemele sociale se rezumau la lupta împotriva iobăgiei și a rămășițelor ei”¹ (subl. lui Lenin).

În epoca aceea, unul dintre cei mai înflăcărați apărători ai drepturilor umane ale țăranilor iobagi, era V. G. Bielinski. În toate articolele sale mai de seamă, mai ales în cele consacrate *scolii naturale*, el făcea apel la scriitorii progresiști, ca în operele lor despre viața poporului să accentueze două aspecte principale, strîns legate între ele: denunțarea condițiilor sociale, care determinau traiul insuportabil al poporului, în primul rînd al țăranilor iobagi, și, în același timp, reliefaarea veridică, lipsită de idealizare, a tuturor însușirilor, a tuturor trăsăturilor pozitive, care caracterizează poporul rus, și pe care Bielinski le scotea în evidență în scrierile sale².

I. S. Turgheniev a fost primul dintre scriitorii *scolii naturale* care, zugrăvind viața poporului, a înfățișat ambele aspecte despre care s-a vorbit mai sus. „Spre deosebire de Grigorovici, în prima dintre *Povestirile unui vînător*, Turgheniev își concentrează atenția nu numai asupra a ceea ce provoca în cititor compasiune față de țăranul iobag, dar și asupra unor fenomene care îl făceau pe cititor să se gîndească la bogatele forțe spirituale ce sălășluiau în popor. În aceasta constă, spre exemplu, patosul ideologic al povestirii *Hori și Kalinici*”³. De altfel, evidențierea „bogatelor forțe spirituale” ale poporului e caracteristică și altor povestiri, cum ar fi: *Ovsianikov*, *Kasian*, *Biriuk*, *Cîntăreții* etc.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 2, București, 1951, p. 500.

² Cf. de ex., V. G. Bielinski, *Полн. собр. соч.*, vol. III, 1953, p. 222.

³ S. M. Petrov, *op. cit.*, 1961, p. 76.

Tocmai la aceste aspecte din ciclul turghenievian se referă C. Dobrogeanu-Gherea în studiul său *Țăranul în literatură* unde relevă că în *Povestirile unui vânător* „țăranul rus apare blind, uman, altruist, devotat, caracter echilibrat, rezistent, cumpătat; e om care știe să se lupte cu piedicile vieții și știe să se resemneze cu smerenie dar și cu demnitate înaintea celor ce nu pot fi înlăturate, înaintea soartei. Asemenea, natura înconjurătoare în care trăiește țăranul e plină de frumusețe și poezie. Cu toate acestea în nuvelele lui Turgheniev țăranul e foarte nenorocit... După Turgheniev (adică așa cum iese din schițele lui), explicația e următoare: blindețe, cinste, bărbăție, altruism, concepție serioasă a vieții, toate acestea constituie chiar fondul caracterului poporului rus, sînt ale lui de-adreptul, firește, ca și poezia naturii înconjurătoare; iar întreaga lui nenorocire vine din condițiile sociale ale vieții: de robie, iobăgie (kreposti). De aici urmează logic că... se cere liberarea țăranului din iobăgie”¹.

Într-adevăr, Turgheniev n-a omis nimic din tot ce era caracteristic în existența chinuitoare a țăranilor iobagi. Dar și cele mai sumbre tablouri din *Povestirile unui vânător* sînt străbătute de optimismul autorului, de credința în forțele nesecate ale poporului, în prospețimea spirituală și morală a acestuia. Descriind hărnicia și înțelepciunea țăranului rus, simțul său practic și sensibilitatea sa poetică, dragostea lui față de natură, de locurile natale, talentul și capacitățile sale² — Turgheniev a făcut *sub acest aspect* un pas înainte, chiar în raport cu Gogol, întemeietorul școlii naturale.

Bielinski a dat *Povestirilor unui vânător* o înaltă apreciere, arătînd bogăția de idei ce străbat imaginile și tablourile acestei opere. Comentînd rezonanța largă de care s-a bucurat *Hori și Kalinici* în cercurile literare, precum și succesul povestirii în masa cititorilor, Bielinski arăta că acest succes este pe deplin justificat: „Autorul s-a apropiat aici de popor dintr-o latură, din care nici un altul nu se apropiase pînă atunci. Hori, cu firea și simțul lui practic, cu mintea lui necioplită, dar viguroasă și limpede... e tipul mușicului rus, care a fost în stare să-și dobîndească o situație bună în împrejurările cele mai nefavorabile. Dar Kalinici e un tip și mai proaspăt și mai complet al țăranului rus: este o fire poetică din rîndurile poporului de jos. Cu cîtă simpatie și bonomie ni-i descrie autorul pe eroii săi, cum știe el să-i facă pe cititori să-i iubească din toată inima!” (subl. n.)³.

Dintre lucrările lui Bielinski scrise în ultimii ani ai vieții o deosebită influență asupra lui Turgheniev a avut-o *Scrisoarea către Gogol* (iulie 1847), despre care acesta spunea: „Bielinski și scrisoarea sa (către Gogol — n.n.) — i ată esența religiei mele”⁴.

¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, vol. I, București, 1956, p. 420—421.

² De altfel, marele nostru prozator Mihail Sadoveanu, transpunînd în românește, la începutul veacului XX, o parte din ciclul povestirilor vînatorești ale scriitorului rus, a fost îndemnat de un sentiment al similitudinii unor aspecte din viața țăranilor, ruși care „în multe puncte e asemănătoare cu viața țăranilor noștri”. (Din prefata la vol. *Povestiri vînatorești* de I. S. Turgheniev, Biblioteca „Minerva”, București, 1909, p. 4.)

³ V. G. Bielinski, *Opere filozofice alese*, vol. II, p. 481—482.

⁴ Cit. după: V. S. Aksakova, *Jurnal*, S. Petersburg, 1913, p. 42.

Impresia produsă de scrisoarea lui Bielinski către Gogol era cu atât mai puternică și vie, cu cât atunci când acesta a scris-o, Turgheniev se afla în imediata lui apropiere, a fost martorul emoției care l-a stăpinit pe Bielinski în zilele redactării. În iulie 1847, Turgheniev și Bielinski călătoreau împreună în străinătate. După cum se știe, Bielinski a întocmit această scrisoare în trei zile, la Salzbrunn, unde se afla pentru tratament. Chiar înainte ca ideile din această scrisoare să-și fi găsit ecou în povestirile lui Turgheniev, scrise ulterior, el a ținut să sublinieze în mod special solidaritatea lui cu Bielinski¹.

Ideile din *Scrisoarea către Gogol*, care conține, între altele, un vehement și necruțător act de acuzare îndreptat împotriva autocrației și iobăgiei, pot fi descifrate atât în *Burmistrul*, cât și în alte creații din *Povestirile unui vânător*, ca, de pildă, *Cancelaria* și *Doi moșieri*. Citindu-le, avem uneori impresia că unele considerații expuse în scrisoarea lui Bielinski către Gogol au pătruns direct în paginile povestirilor turghenievienne, bineînțeles, fiind turnate în imagini artistice.

De pildă, în scrisoarea sa Bielinski citează cu indignare unele pasaje din cartea lui Gogol *Fragmente alese din corespondența cu prietenii*, în care autorul cărții, între altele, îl sfătuiește pe moșier să nu-i bată pe țăranii „nemernici” și „betivi”, ci să se multumească cu apostrofarea „părintească”, de felul acestora: „rîfuri nespălate”. Minia provocată de acest „sfat”, este exprimată de Bielinski în următoarele cuvinte: „Și apoi expresia: «*Rît nespălat ce ești!*». De la care Nozdriov sau Sobakevici ați auzit-o, ca s-o transmiteți mai departe ca pe o mare descoperire în favoarea și spre îndrumarea mușicilor, care și așa nu se spală pentru că, dînd crezare boierilor, nu se socotesc oameni!”².

În *Burmistrul* și în *Doi moșieri* întîlnim o serie de „apostrofări” și mai tari — expresie a „atitudinii părintești” a moșierilor față de țăranii iobagi. Patriarhul moșier Stegunov își admonestează țăranii cu felurite „epitete”, precum: „hoți”, „afurisiți” etc. Adresîndu-se oamenilor săi de servici, nu le zice pe nume, ci după poreclă: „Mișka! Iușka!” Autorul precizează că acest „Iușka” nu e un băiețandru oarecare, ci „un bătrîn de optzeci de ani” (I, 162). E tot un ecou artistic al unui pasaj din *Scrisoarea către Gogol*, în care Bielinski scria cu durere și indignare: „Rusia... ne oferă îngrozitoarea priveliște a unei țări în care oamenii fac negoț de oameni, neavînd măcar justificarea perfidă a plantatorilor americani, care afirmă că negrii nu sînt oameni; o țară în care oamenii în loc să fie chemați pe nume, sînt porecliți *Vanka*, *Vaska*, *Stioșka*, *Palășka*...”³.

¹ Se observă că la sfîrșitul povestirii *Burmistrul*, scrisă de Turgheniev imediat după ce a făcut cunoștință cu scrisoarea lui Bielinski către Gogol, autorul a menționat în mod special: *Salzbrunn, Silezia, iulie 1847*. În această privință, *Burmistrul* face excepție: la nici una din celelalte povestiri din acest ciclu nu se indică data și locul unde au fost scrise. După cum relatează P.V. Annenkov care-l întovărășea pe atunci pe Bielinski și Turgheniev în călătoria lor, autorul *Burmistrului* a ținut să cunoască părerea criticului despre această lucrare, pe care i-a citit-o. Evident, Bielinski a apreciat-o foarte pozitiv (vezi P. V. Annenkov, *Литературные воспоминания*, Leningrad, 1928, p. 537).

² V.G. Bielinski, *Opere filosofice alese*, vol. II, 1957, p. 497—498.

³ *Ibidem*, p. 499.

Răsunetul ideilor expuse de Bielinski în *Scrisoarea către Gogol* poate fi identificat nu numai în *Povestirile unui vânător*, ci și în alte opere ale lui Turgheniev, scrise ulterior. Astfel, în *Mumu*, în *Hanul*, care demasca bunul plac moșieresc, de pe urma căruia sînt distruse destine și vieți omenești, recunoaștem sub formă de imagini artistice acuzațiile din celebrul document literar și politic al lui Bielinski.

În deceniul al cincilea și începutul celui de-al șaselea, pozițiile social-politice ale lui Turgheniev coincideau, într-o anumită măsură, cu concepțiile ideologice ale lui Bielinski, și, în particular, cu revendicările sale, exprimate, între altele, în *Scrisoarea către Gogol*. Se știe totuși, că Turgheniev n-a împărtășit niciodată patosul revoluționar al marelui critic, rămînînd un democrat de nuanță liberală. Dar democratismul lui Turgheniev, oricît de limitat ar fi el, și chiar liberalismul său, nu l-au împiedicat să se apropie de Bielinski. Pe atunci mai era posibilă încă unitatea de vederi între democrați și unii liberali în *problema principală*: lupta pentru desființarea iobăgiei și împotriva despotismului. În *Scrisoarea către Gogol*, autorul formulase o serie de revendicări: „Cele mai arzătoare și actuale probleme naționale ale Rusiei de astăzi sînt următoarele: lichidarea iobăgiei, desființarea pedepselor corporale, aplicarea cît mai strictă cu putință fie și a legilor existente”¹. Așadar, Bielinski adresa oamenilor progresiști din Rusia, îndemnul de a lupta împotriva despotismului, robiei, obscurantismului, de a se ridica în apărarea drepturilor poporului, demnității omenești. La acest program puteau să adere pe atunci nu numai democrații revoluționari, cum erau Bielinski și Herzen, ci și unii oameni cu concepții generale democratice și progresiste, cum erau unii liberali mai înaintați, ca Turgheniev. Istoricul literar sovietic S. M. Petrov scrie în acest sens cu multă justete: „...proclamînd un ideal socialist, Bielinski își dădea deama că pentru atingerea acestuia este inevitabilă și necesară răsturnarea autocrației și a puterii clasei moșierești în Rusia și a celei capitaliste, în Occident. Dar, în același timp, în scrisoarea către Gogol el concepe și un astfel de program, pe care puteau să-l urmeze nu numai democrații revoluționari și socialiști, ci și, ca să folosim cuvintele lui Lenin, „oricare om cumsecade din Rusia”². Enumerînd revendicările principale, formulate de Bielinski în *Scrisoarea către Gogol*, criticul continuă: „În aceste revendicări nu era nimic socialist, nici de revoluție nu e vorba în ele, dar oare în condițiile orînduirii nikolaiste, ele reprezentau un program liberal? Era un program larg, general-democratic, anti-iobăgist, conținînd în cuprinsul lui tot ceea ce Bielinski lansase drept obiectivele cele mai arzătoare, de amplă semnificație națională”³.

Printre oamenii de cultură din Rusia, care și-au manifestat atașamentul entuziast față de programul democratic al lui Bielinski, exprimat în *Scrisoarea către Gogol*, a fost și Turgheniev. Sufletul îi era deschis pentru tot ce era legat de binele poporului rus și de progresul patriei sale. Așa se explică fidelitatea față de ideile lui Bielinski, cînd marele critic nu mai era în viață.

¹ V. G. Bielinski, *Opere filozofice alese*, vol. II, p. 497—498.

² S.M. Petrov, *op. cit.*, p. 41.

³ *Ibidem*.

Turgheniev și-a manifestat pietatea și dragostea față de dascălul său chiar și atunci când, în urma neînțelegerii cu democrații revoluționari din redacția revistei „Современник”, a părăsit cercul acestora. Chiar în *Părinți și copii*, scris în toiul conflictului cu „Современник”, Turgheniev a menționat în motto că această carte este consacrată memoriei lui Vissarion Grigorievici Bielski.

Modul în care Turgheniev interpreta în deceniul al cincilea o serie de concepții ale lui Bielski, era perfect justificat, progresist, actual. În ajunul Reformei, când în fața păturilor progresiste ruse s-au ivit probleme noi, democratismul lui Turgheniev a devenit însă mult mai limitat. Scriitorul persista pe pozițiile democratice de odinioară, în acele limite ale programului lui Bielski, de care s-a vorbit mai sus. „Dar, rămânând în limitele acestui program în perioada înțetirii situației revoluționare în Rusia, în ajunul căderii iobăgiei, era inevitabil ca Turgheniev să cadă sub influența acelui liberalism, care pe vremea aceea s-a manifestat ca dușman al mișcării democratice și ca aliat al cercurilor dominante în lupta lor cu revoluția”¹.

Amintirile despre Bielski, concepute de Turgheniev spre sfârșitul deceniului al șaselea și publicate în 1869, poartă amprenta dragostei și respectului autorului față de personalitatea lui Bielski și de memoria sa. Turgheniev a zugrăvit figura unui luptător democrat, curajos, neînfricat, principial și intransigent. Autorul a izbutit să demonstreze cât de covârșitor a fost rolul lui Bielski în literatura rusă și în mișcarea ideologică din deceniile al patrulea și al cincilea din secolul trecut, contribuția marelui critic la biruința *școlii naturale*, în lupta cu curente învechite.

În același timp însă, Turgheniev a încercat să-l prezinte pe marele critic numai în calitate de scriitor și gânditor democrat, eliminând din portretul lui Bielski tot ce era legat de activitatea sa politică de precursor al mișcării revoluționare. Turgheniev susținea că „Bielski își dădea foarte bine seama că în împrejurările în care trebuia să acționeze, el nu trebuia să iasă din sfera criticii pure literare... Părerile lui politice și sociale erau foarte precise, categorice, dar ele rămăneau în sfera simpatilor și antipatiilor instinctive... Bielski știa că nu se poate gândi măcar să le aplice, să le traducă în viață” (X, 281).

O asemenea imagine despre Bielski, ca despre un om, ce nu ieșea „din sfera criticii pur literare” nu corespunde realității. Nu e nevoie să demonstrăm că în ultimii ani ai vieții Bielski și în critică se afirma ca un *luptător revoluționar*, subordonând țelurilor și obiectivelor mișcării de eliberare a Rusiei toată activitatea sa. Acest adevăr e foarte bine știut de toți cei care studiază viața și opera marelui critic revoluționar rus. De fapt, afirmațiile de mai sus ale lui Turgheniev au fost determinate de unele considerații de moment, în timpul divergențelor sale cu criticii democrați revoluționari de la „Современник”².

Trebuie precizat însă că în polemica cu cei de la „Современник” Turgheniev nu s-a solidarizat cîtuși de puțin cu lagărul de dreapta. După cum

¹ S. M. Petrov, *op. cit.*, p. 41.

² Vezi B.M. Eihenbaum, comentariul critic la vol. X din: I. S. Turgheniev, *Собрание сочинений, в двенадцати томах*, Moscova, 1956, p. 625.

se ştie, nici în deceniul al şaptelea, când se apropiase de liberali, nici ulterior, Turgheniev nu a aderat în întregime la programul liberalilor, a continuat să nu împărtăşească multe din obiectivele lor. Totodată, el nici atunci, nici mai târziu n-a rupt relaţiile sale cu cercurile democratice. În această atitudine onestă şi-au găsit expresie, după părerea noastră, tradiţiile democratice vechi, înşuşite de Turgheniev în anii precedenţi, în urma contactului direct cu V. G. Bielinski.

ТУРГЕНЕВ И БЕЛИНСКИЙ

(Резюме)

Исследование посвящено вопросу о формировании эстетических позиций И. С. Тургенева-реалиста, в тесном идейном общении с В. Г. Белинским, историком и теоретиком русского критического реализма. В связи с этим отмечаются общественно-политические и идейные факторы, обусловившие кратковременное увлечение писателя, в начале его творческого пути, романтизмом, и затем указываются — в общем плане — явления, содействовавшие становлению реалистических тенденций в его произведениях. Раскрывается выдающаяся роль В. Г. Белинского, под непосредственным влиянием которого Тургенев сумел рассмотреть уязвимые стороны русских писателей-неоромантиков 30-х гг. XIX в. и критически осветить их в своем творчестве. Проследивая эстетические взгляды И. С. Тургенева на современную ему русскую драматургию, автор данной работы приводит ряд примеров, свидетельствующих об общности эстетических позиций Белинского и Тургенева в этой области.

В дальнейшем, в связи с вопросом о становлении передовых, антикрепостнических убеждений Тургенева, проявившихся, в первую очередь, в *Записках охотника*, указывается воздействие личных и творческих связей писателя с Белинским, выдающееся значение *Письма к Гоголю* (июль 1847), нашедшего творческое отражение и в *Записках охотника*.

В последней части отмечается значение демократических традиций, проявившихся и в последующем творчестве Тургенева, усвоенных, в большой мере, и благодаря его идейному общению с Белинским. Указывается, что Тургенев, не разделяя, в целом, революционных взглядов Белинского, сохранил и после смерти своего учителя и друга многие из его передовых убеждений; содействовавших демократическому, в общих чертах, содержанию творчества писателя.

TOURGUÉNIEV ET BIELINSKI

(Résumé)

L'étude porte sur le problème d'établir les positions esthétiques de I.S. Tourguéniev, en tant qu'écrivain réaliste et, comme tel, ses relations avec V.G. Bielinski, historien et théoricien du réalisme critique russe. L'auteur indique tout d'abord les causes d'ordre social, politique et idéologique, qui ont généré la phase romantique — de brève durée — caractéristique aux débuts de Tourguéniev et ensuite les facteurs qui ont pu déterminer l'apparition des tendances réalistes dans l'œuvre de l'écrivain russe. Dans ce sens, l'auteur révèle le rôle remarquable tenu par V.G. Bielinski, grâce à l'influence directe duquel Tourguéniev est arrivé à se rendre compte des côtés faibles des écrivains néo-romantiques de la quatrième décennie du XIX-e siècle, jusqu'à les interpréter dans son œuvre d'un point de vue critique. En poursuivant les conceptions esthétiques de I.S. Tourguéniev, quant aux œuvres dramatiques russes de son époque, l'auteur de l'étude en question se sert d'une série d'exemples pour démontrer la similitude de vues de Bielinski et de Tourguéniev en ce qui concerne l'esthétique.

Dans le problème de la formation des idées progressistes — contre le servage, tout particulièrement — de Tourguéniev, manifestés en premier lieu dans ses *Récits d'un chasseur*, l'auteur indique l'influence exercée dans cette direction par les relations personnelles avec Bielinski, aussi bien que le rôle évident de la *Lettre à Gogol* (Juillet 1847) dont l'écho se fait entendre à travers les images artistiques des *Récits d'un chasseur*.

En conclusion, l'étude met en évidence le rôle qu'ont pu avoir les traditions démocratiques, adoptées — dans leur majeure partie — de chez Bielinski, et qui se sont fait jour dans l'œuvre ultérieure de Tourguéniev.

Il y est révélé que ce dernier, en dépit du fait qu'il n'avait pas partagé les idées révolutionnaires de Bielinski, lui resta néanmoins fidèle après sa mort, comme à son maître et ami, lui étant redevable du contenu démocratique de son œuvre d'écrivain.

LA RÉALISATION DU PAYSAGE DANS LA PROSE DE ČECHOV

Considerations sur le processus de création

ALEXANDRU CALAIS

La présente étude se propose d'analyser, du seul point de vue formel, quelques aspects de la configuration du paysage dans la prose de Anton Pavlovič Čechov, autrement dit des procédés employés par l'écrivain pour rendre les images que lui offre la nature.

L'analyse ne concerne pas l'ensemble de l'œuvre de Čechov et ne se rapporte pas au paysage en tant que „personnage“, capable d'accumuler telle ou telle autre fonction dans le plan idéal de l'œuvre (esquisse, nouvelle, pièce de théâtre). Elle traite seulement des quelques *mécanismes du processus même de création*, qui contribuent à la réalisation de l'image artistique, dans notre cas le *paysage*.

Evidemment, la limitation à la forme, n'exclut aucunement le rapport intime qui s'établit avec le contenu d'idées de l'œuvre de Čechov; elle n'est justifiée que par des nécessités de méthode.

Enfin, du fait que ce travail utilise à côté des données offertes par la poétique traditionnelle, aussi des éléments résultés de nouvelles recherches dans le domaine de la poétique structurale, on peut affirmer que, sans se situer intégralement dans les coordonnées du structuralisme, il entreprend une analyse à partir de certains principes généraux de la théorie de l'information. Aussi, par son but et par ses méthodes, considérons-nous la présente recherche comme s'intégrant dans la *psychologie de la création artistique*.

La nécessité de semblables analyses devient aujourd'hui de plus en plus évidente, suite aux investigations approfondies et assidues visant le terrain, encore loin d'être défriché, du psychique humain en général et de la pensée artistique en particulier.

Ainsi, par exemple, dans l'étude intitulée *La psychologie de la pensée créatrice*, I. A. Ponomarev affirme: „...la nécessité de l'étude scientifique des mécanismes de la création devient de plus en plus évidente“¹. L'écrivain K. Paustovskij observe dans un article: „Nous n'avons presque pas de livres sur le travail des écrivains. Ce domaine miraculeux et sublime de l'activité humaine n'a en fait été étudié par personne“². Dans un ouvrage de V. Turbin nous lisons: „...aujourd'hui il est important de voir dans l'art la pensée de l'artiste se déroulant devant nous, de comprendre le pathétisme

¹ I. A. Ponomarev, *Психология творческого мышления*, Moscou, 1960, p. 341.

² K. Paustovskij, *Поэзия прозы*, dans „О писательском труде“ (сборник), Moscou, 1955, p. 159.

de ses recherches gnoséologiques, de surprendre sa méthode... reflétée par les images, par la composition, par la poétique de l'œuvre artistique..."¹. Bien qu'ayant la possibilité de continuer l'énumération², nous nous arrêterons là, non sans évoquer, pour finir, quelques lignes du *Journal* de Delacroix qui, à côté des paroles de Paustovskij, démontrent une fois de plus que l'intérêt pour le déchiffrement de l'acte proprement dit de la création artistique a été ressenti aussi dans le passé et non seulement par les investigateurs du phénomène artistique : "...l'art n'est (pas)... une sorte d'inspiration qui vient de je ne sais où, qui marche au hasard et ne présente que l'extérieur pittoresque des choses. C'est la raison elle-même, ornée par le génie, mais suivant une marche nécessaire, et contenue par des lois supérieures"³. On observera qu'en plus de l'intérêt mentionné, par l'investigation de la psychologie de l'artiste, Delacroix, lui-même artiste, parle avec assurance et autorité de la nature rationnelle de l'acte créateur.

Dans ces coordonnées, l'un de nos objectifs principaux sera de montrer que le processus d'élaboration de l'image artistique, du paysage — dans notre cas —, processus qui se déroule à l'intérieur du laboratoire intime de création de l'écrivain, *n'est pas un acte purement intuitif, mais est basé sur des principes bien déterminés par lui*. (Loin de nous, comme on pourra le voir, de contester par cela le rôle de l'intuition, de l'acte spontané dans le processus d'élaboration d'œuvres artistiques).

On précise enfin que la source des principes que Čechov emploie dans l'élaboration de ses images artistiques, respectivement du paysage, sera recherchée dans le territoire de disciplines telles que *la psychologie, la logique, la physiologie*, en partant de la considération, qu'aujourd'hui on est unanimement d'accord à reconnaître que le processus de création d'une œuvre littéraire se répète chez son "consommateur" (le lecteur) sur la base du deuxième système de signaux. On sait que vers l'analyse de ce phénomène convergent aujourd'hui les discussions (souvent polémiques) entre de nombreux représentants de la linguistique, de la littérature, de la psychologie, ou bien de multiples et diverses orientations dans la recherche de la psychologie de l'acte créateur.

A. Kovalev observe, dans ce sens, que "...la perception de l'œuvre d'art constitue un processus complexe et spécifique"⁴; Ju. Lotman, représentant consacré de l'école structuraliste soviétique affirme que "l'art, en tant que moyen de transmission de l'information, est soumis aux lois des systèmes sémiotiques", et que l'œuvre considérée sous cet aspect peut être rapportée à des concepts comme le *signe* et le *signal*⁵.

De fait, la présente étude ne concerne pas l'œuvre de Čechov, mais — comme nous l'avons déjà dit — *la psychologie de l'acte créateur* (chez l'écrivain) et *la réception de l'œuvre artistique* (chez le lecteur).

¹ V. Turbin, *Товарищ время и товарищ искусство*, Moscou, 1961, p. 45.

² Cf. B. Mejlach, *Психология художественного творчества*, "Вопросы литературы", 6, 1960, p. 58.

³ *Journal d'Eugène Delacroix*, I (1822—1852), Paris, 1960, p. 284.

⁴ A.G. Kovalev, *Психология литературного творчества*, Leningrad, 1960, p. 124.

⁵ Ju. Lotman, *Лекции по структурной поэтике*, Выпуск I, "Ученые записки тартуского Университета", Tartu, 1964, p. 40.

Le rapprochement établi avec les principes de la poétique structurale se borne en général, d'une part, à la distinction d'un aspect informationnel dans l'acte artistique et, d'autre part, à l'idée que le processus de création (en même temps que son résultat : l'œuvre d'art) peuvent être étudiés à l'aide des moyens modernes de la cybernétique, autrement dit qu'ils peuvent être modelés et représentés, eux aussi, par un certain point de vue, une *structure*. Mais, en comparaison avec les principes de la poétique structurale, *notre étude n'analyse pas la structure d'un certain système de signes (l'œuvre littéraire) mais seulement la structure du processus qui aura fait naître ce système, et qui, à son tour, en est engendré*. Or, il semble que ces deux orientations, bien que suffisamment connexes, constituent malgré tout deux systèmes différents.

Le but de ce travail n'étant pas non plus l'analyse des diverses orientations dans l'étude psychologique ou linguistique du phénomène littéraire (voir dans ce dernier sens l'activité des linguistes roumains), il se limite à l'idée élémentaire qu'en général le dialogue écrivain-lecteur — en dépit de sa complexité apparemment indéchiffrable — contient certaines lignes directrices dont la révélation et l'analyse — fussent-elles partielles — sont possibles grâce, entre autres, au niveau atteint par la logique mathématique, et contribuent à démontrer avec éloquence leur dépendance à l'égard de la totalité des lois qui gouvernent le *psychique humain*. De là l'orientation de cette étude vers l'aspect psycho-physiologique de l'acte créateur.

Quant au mécanisme qui régit le choix de tel ou tel autre élément de paysage, notre analyse ne l'y relève pas. Nous émettons à cet égard, une hypothèse non étayée par des arguments. Une recherche détaillée des raisons de ce choix, quand bien même elle s'avérerait possible, impliquerait l'exploration de domaines cybernétiques, comme par exemple le domaine *heuristique*, ce qui dépasserait la finalité de cet ouvrage et les moyens utilisés pour l'atteindre.

*

Dans un volume de prose d'un écrivain russe classique, passé maître de la description du paysage, il s'agit d'I.S. Turgenev, on trouve, dans sa nouvelle *Voyage dans Poles'e*, la description suivante :

„Tout autour planait le même silence que la veille, mais il n'y avait plus la forêt de sapins qui comprime et assombrit l'âme ; sur la mousse déséchée, sur les mauvaises herbes de couleur violette, sur la poussière fine du chemin, sur les troncs minces et les feuilles menues et claires des jeunes bouleaux, descendait la lumière claire et douce d'un soleil qui ne réchauffait plus. Tout n'était que repos, tout plongeait dans une fraîcheur tranquille... Rien ne s'était déjà endormi, mais tout se préparait à l'assoupissement bienfaisant du soir et de la nuit“¹.

Cette description est réalisée à un niveau artistique supérieur, mais on ne saurait s'empêcher de remarquer combien l'image qu'elle rend est *diffuse*

¹ I.S. Turgenev, *Собрание сочинений в двенадцати томах*, Moscou, 1955, t. 6, p. 222.

et les éléments généraux, disposant d'un poids égal dans le contexte. On dirait un récit dans lequel l'auteur raconterait ce qu'il voit devant lui.

En nous reportant à présent à la manière dont Čechov rend le paysage dans sa prose, citons les lignes suivantes glanées dans l'une de ses nouvelles :

„Au passage, sur la voie ferrée, la barrière était descendue. Le train accéléré venait de la gare à toute vitesse. Mar'ja Vasil'evna demeura sur place, en tremblant de tout son corps à cause du froid qui l'avait saisie. D'ici, on pouvait déjà voir le village de Vjazov'e, avec son école au toit vert, avec son église dont les croix miroitaient aux rayons du soleil couchant qu'elles réfléchissaient. Les fenêtres de la gare, elles aussi, scintillaient, tandis que la cheminée de la locomotive lançait une fumée rose..."¹.

C'est également une description du paysage, mais — à la différence de l'impression qui ressort de la lecture du fragment précédent —, ici, il acquiert une force et une individualité propres, gage de nouvelles dimensions et perspectives; l'image du paysage se constitue à une échelle bidimensionnelle, voir même tridimensionnelle.

Poursuivant la comparaison des descriptions de paysage de Čechov avec celles d'autres écrivains, voyons celle d'un de ses contemporains, de Grigorovič, dont on sait, du reste, qu'il accordait une attention toute spéciale à la création littéraire de Čechov; nous y choisissons un exemple pris à sa nouvelle *Les émigrants* :

„.... le matin l'avait trouvé sur un tertre entre des champs infinis de seigle, dont l'épiage venait à peine de commencer, ça et là dénudés ou clairsemés de buissons. La pluie s'était un temps arrêtée; tout autour, un espace immense s'était formé"².

L'impression que produit ce fragment, qui rappelle d'ailleurs celui de Turgenev, cité précédemment, est tout aussi *diffuse*, ne réussissant pas à éveiller chez le lecteur une image unitaire.

Voici à présent un autre fragment de la prose de Čechov qui nous offre également un paysage de steppe :

„Lorsque la lune paraît, la nuit pâlit... Tout se voit clairement en même les tiges éparses des mauvaises herbes, au bord du chemin, peuvent se distinguer. Tout autour, jusqu'au loin, rien que des crânes secs et des pierres. Les silhouettes immobiles, ressemblant à des moines, semblent encore plus noires sur l'horizon lumineux de la nuit..."³.

Ici, comme dans la description antérieure du village de Vjazovie, nous nous trouvons devant une image extraordinairement vive, peu commune, intégrale, dimensionnée sur des plans multiples qui créent chez le lecteur, à juste titre, *l'illusion de la réalité*.

Evidemment, le lecteur est en droit de se demander : „Mais d'où vient cette impression qui semble échapper à toute explication logique?"

Dans ce sens, on peut rassembler des aveux de certains lecteurs impressionnés par les particularités mentionnées chez Čechov. Ainsi, dans un ou-

¹ A.P. Čechov, *Собрание сочинений в двенадцати томах*, Moscou, 1956, t. 8, p. 264.

² D.V. Grigorovič, *Избранные сочинения*, Moscou, 1954, p. 564.

³ A.P. Čechov, *op. cit.*, t. 6, p. 50—51.

vrage consacré à l'étude du phénomène littéraire, l'écrivain S. Antonov observe :

„Un de mes amis (écrivain) m'a confié, non sans surprise :

— Je ne réussis pas à comprendre pourquoi une phrase de l'« Archiérée » de Čechov enflamme dans une aussi grande mesure ma pensée et mon imagination ? Il s'agit de : « Les boutiques étaient déjà closes et seulement chez le négociant Evakin, le millionnaire, on essayait la lumière électrique ; celle-ci clignait fortement et tout le monde s'amusait... »¹

En effet, cette vraie magie du texte de Čechov, conjuguée à d'autres qualités de son œuvre, peut-elle être expliquée ?

*

Dans son étude intitulée *Sur la maîtrise de Čechov*, le critique littéraire A. B. Derman parle du prosateur dont il analyse la création comme étant celle d'un *écrivain réformateur* :

„Un trait caractérise toujours l'écrivain réformateur. C'est, très tôt, un manque de satisfaction à l'égard de la littérature contemporaine, en même temps qu'une sensibilité aigüe à l'égard des *moyens de création tombés en désuétude* (n.s. — A.C.), pour le rafraîchissement et le renouvellement desquels il éprouve un sentiment de nécessité absolue"².

En précisant l'objet de son investigation, l'auteur continue :

„Si on pénètre plus profondément dans l'amalgame des opinions exprimées par Čechov concernant les problèmes de poétique... on observe qu'à cet apparent désordre se substitue un *système bien pesé*" (n.s. — A.C.)³

D'autre part, dans une lettre envoyée le 7 mai 1889 au publiciste Suvorin, Čechov lui-même affirme :

„... avant tout, l'orientation matérialiste ne saurait constituer une école et n'est guère une orientation dans le sens étroit, publicitaire, du mot ; elle n'est pas le fruit du hasard, elle n'est pas soumise au temps ; elle est inévitable, de toute nécessité... Tout ce qui existe sur terre est matériel par excellence... Les hommes qui pensent sont eux-mêmes des êtres matérialistes par la nature des choses. Ils cherchent la vérité dans la matière parce qu'ils n'ont pas où la chercher, parce qu'ils ne voient, n'entendent et ne sentent que les objets matériels... Interdire à quelqu'un l'orientation matérialiste revient à lui interdire la recherche de la vérité..."⁴

A. B. Derman continue son analyse en montrant que Čechov envisageait son lecteur—lorsqu'il élaborait un ouvrage—tel un être actif, doué d'une intelligence vive, capable de suppléer aux espaces laissés en suspens dans le texte. Il s'agit de fait du *sous-texte* bien connu dans l'œuvre čechovienne, dans la réalisation polyvalente duquel on sait que le rôle du lecteur est spécialement important. (Une précision s'avère nécessaire : on ne saurait contester, qu'avant Čechov, ce principe du *sous-texte* avait déjà été mis en valeur. En effet, parmi

¹ S.P. Antonov, *Письма о рассказе*, Moscou, 1964, p. 163.

² A.B. Derman, *О мастерстве Чехова*, Moscou, 1959, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ * * * A. И. Чехов о литературе, (сборник), Moscou, 1955, p. 127—128.

les nombreux écrivains classiques, aussi bien que contemporains de Čechov <dont, par exemple, tout particulièrement Guy de Maupassant>, ce principe a été exploité et cette expérience artistique n'a pu ne pas exercer une influence quelconque sur Čechov).

Par rapport au problème du *sous-texte*, René Wellek et Austin Warren font une précision intéressante dans leur théorie sur la littérature, qui concerne l'œuvre littéraire de Maupassant. En discutant des types de la littérature de narration, les auteurs ci-dessus — après les avoir rapportés à la relation auteur-œuvre — estiment que la méthode opposable à celle qui augmente le rôle du narrateur, est celle appelée *méthode objective*, „soutenue et illustrée par Otto Ludwig en Allemagne, Flaubert et Maupassant en France, Harry James en Angleterre”¹. Cette méthode consisterait justement dans „l'effacement” de l'auteur, dans la substitution du *sous-texte* à son commentaire.

On sait que Čechov lui-même, généralement très réservé dans ses appréciations, ne craignait pas d'avouer la haute considération qu'il professait à l'égard de l'œuvre de Maupassant. Ivan Bunin citait dans ses *Mémoires* ces mots de Čechov :

„Après les hautes exigences imposées par l'art de Maupassant, il devient dur de travailler, toutefois il faut le faire...”².

Quant au *sous-texte*, élément caractéristique de la susdite méthode, présent dans l'œuvre de Čechov, aussi bien que dans la prose antérieure, A. B. Derman — se rapportant lui aussi aux valences de cette méthode — nous offre un exemple édifiant :

„Dans les *Cahiers Philosophiques* de Lénine, dans son conspect du livre de Feuerbach sur l'essence de la religion, on trouve la citation suivante :

«... une manière ingénieuse d'écrire consiste entre autres dans le fait qu'elle tient compte aussi de l'intelligence du lecteur, qu'elle n'exprime pas tout, mais le laisse supposer lui-même les relations, les conditions et les limites dans le cadre desquelles seule la phrase exprimée est possible et peut être pensée ».

En marge de cette citation, Lénine a noté : « Bien pensé ! » (« Мерко ! »)³.

Digne d'être mentionnée est aussi l'observation de D. Zatonskij, sur le *sous-texte* :

„...le sous-texte... ne constitue pas une découverte nouvelle... Tout de même son poids spécifique n'est pas du tout le même dans les œuvres des différents écrivains et cela, considéré en soi, peut déjà constituer une qualité esthétique”⁴.

En tenant compte par conséquent de tout ce qui vient d'être dit ci-dessus, on peut affirmer, sans craindre une erreur, que, sans être une caractéristique nouvelle dans la prose, le *sous-texte* a acquis chez Čechov les dimensions et la valeur d'un *principe fondamental* sur lequel il a édifié sa prose autant que

¹ R. Wellek et A. Warren, *Teoria literaturii*, Bucarest, 1967, p. 296.

² * * * *Чехов в воспоминаниях современников*, (сборник), Москва, 1954, p. 479.

³ A. B. Derman, *op. cit.*, p. 23.

⁴ D. V. Zatonskij, *Век двадцатый*, Kiev, 1961, p. 133.

son théâtre, domaine ou la signification exceptionnelle du *sous-texte* est encore plus évidente.

Un argument décisif apparaît dans une lettre à Souvorin, où Čechov précise : „Lorsque j'écris, je tiens compte dans une grande mesure du lecteur, en pensant que les éléments subjonctifs qui manquent au récit y seront ajoutés par lui..."¹.

En revenant maintenant aux trois données primordiales : Čechov — écrivain réformateur, Čechov — matérialiste et Čechov et le *sous-texte* (cette dernière découlant de la précédente), la conclusion qui s'impose et qui constitue la base des observations ultérieures est la suivantes :

Par sa structure psychique, par sa préparation scientifique comme médecin, Čechov ne pouvait qu'apprécier les données des sciences positives et les employer dans l'élaboration des sujets, des thèmes de ses ouvrages (*Les ennemis*, *Un cas de la pratique*, *Le salon no. 6* etc.), de même que dans le processus de création proprement dit, *en fondant à leur aide aussi des investigations personnelles d'ordre formel*. Tout cela contribue à une valeur de sous-texte considérablement augmentée dans ses œuvres.

A l'appui de cette conclusion, deux autres observations de Čechov lui-même :

„Si tu veux devenir un écrivain véritable, ma commère, étudie la psychiatrie. Cela est nécessaire..."².

„Il serait indiqué qu'ils s'inscrivent aussi à l'université, parce que sans préparation rien n'est possible" (il s'exprimait ainsi en parlant de certains écrivains auto-didactes, issus du peuple)³.

Citons enfin une observation de A. B. Derman, bien qu'elle soit provoquée par un autre aspect de l'œuvre de Čechov, concernant la nouvelle *L'Étudiant* :

„Pas même chez Čechov on ne rencontre assez souvent des ouvrages où soient aussi solidement fondées, du point de vue matérialiste, aussi bien justifiées du point de vue physiologique et psychologique, chaque parole, chacune des idées et des sentiments du héros"⁴.

Pour finir, citons l'observation de l'écrivain lui-même à propos de l'attention qu'il accordait à la réalisation de l'ouvrage en cause ; cette observation souligne sa modestie bien connue :

„Je réussis à peine à faire face aux problèmes *techniques*"⁵ (n. s. — A. C.).

Cette observation, formulée en 1889, rappelle le moment où Čechov créait des chefs-d'œuvres tels que *La steppe*, *La crise* etc.

¹ * * * Чехов о литературе, (сборник), p. 146.

² Ibidem, p. 284.

³ Ibidem.

⁴ A. B. Derman, *op. cit.*, p. 36.

⁵ * * * Чехов о литературе (сборник), p. 122.

*

Revenant au sujet proprement dit de notre analyse, il est utile de rappeler tout d'abord le contenu d'une lettre écrite par l'écrivain, en 1886, à son frère Aleksandr Pavlovič Čechov :

„À mon avis, les descriptions de nature doivent être le plus possible courtes et très à propos. Il faut se débarrasser des lieux communs tels que : « le soleil couchant qui se baignait dans les flots de plus en plus sombres de la mer, inondait de son or rougeâtre » etc. ou : « les hirondelles, volant au-dessus de l'eau, gazouillaient gaïement ». Dans les descriptions de la nature il faut mettre en relief de menus détails, en les groupant de telle façon qu'après avoir lu, si l'on ferme les yeux, on puisse voir le tableau (n.s. — A.C.). Ainsi, tu verras mieux le tableau d'une nuit avec lune si tu écris que sur l'écluse du moulin brillait comme une étoile un fragment de verre brisé et que l'ombre noire d'un chien ou d'un loup dégringolait comme une bille etc”¹.

L'aspect, du tout occasionnel, de l'exemple offert par Čechov nous est confirmé par le fait que le même exemple est répété par l'écrivain dans la nouvelle *Le loup* écrite aussi en 1886, de même que dans la pièce de théâtre *L'Albatros* écrite en 1896 (dix ans plus tard !).

Avec des particularités similaires, sortant en relief, est construit le paysage dans les exemples pris également dans la prose de Čechov au début de cette étude.

Commentant cette caractéristique, Il'ja Erenburg observait :

„Zola avait trouvé une nouveauté dans l'alternance rapide des gros plans avec des scènes de masse, c'est-à-dire dans un montage de roman. Čechov, lui, innovait dans tout : il ne démontrait pas, il ne racontait pas ; il montrait”².

A. Dobin précise à son tour :

„... par un trait ou deux Čechov, reproduisait le phénomène dans toute son unité”³.

Certes, les éléments mentionnés prouvent l'importance qu'accordait Čechov à une nouvelle manière de réaliser le paysage en prose.

Mais, on ne saurait ne pas remarquer que toutes ces mentions ne font qu'affirmer la manière de dépeindre le paysage utilisée par Čechov, n'expliquant pas pourquoi il s'arrête à cette manière. Or, notre intention est, justement, d'expliquer non seulement *COMMENT*, mais aussi *POURQUOI* il le fait et *sur quels critères* il fonde sa modalité toute nouvelle de création.

*

Nous considérons utile d'examiner, au préalable, plusieurs principes qui se trouvent à la base de l'un des domaines de l'art contemporain : le cinéma.

¹ * * * Čechov o literature (сборник), p. 36.

² I. Erenburg, *Перечитывая Чехова*, Moscou, 1960, p. 42.

³ E. S. Dobin, *Герой. Сюжет. Деталь*, Moscou-Leningrad, 1962, p. 349.

Dans son livre *Le film de S. Ejzenštejn „Le cuirassé «Potjomkin»*, R. Jurenev écrit dans l'un des chapitres consacrés à la présentation des séquences :

„...en gros-plan, attaché au cordage, occupant tout l'écran, se balançant, apparaissent des lunettes, de fait un pince-nez. Ce sont les mêmes lunettes à l'aide desquelles le médecin avait examiné auparavant avec une telle horreur et un tel mépris la chair où grouillaient les vers“¹.

Ou bien, dans un film roumain *„Les flots du Danube“*, l'acteur Lazăr Vrabie qui interprète le rôle du communiste Toma, est présenté à un moment donné sur le plan général de sa cabine, à bord du chaland qui parcourt le fleuve miné. Sur l'écran on ne cesse d'entrevoir la même séquence. Ensuite, peu à peu, l'objectif descend sur le plancher de la cabine et en gros-plan, comme tantôt dans le film d'Ejzenštejn, le pince-nez, apparaît ici le bras de Toma, qui fait descendre avec prudence dans une cachette des pistolets automatiques soustraits aux transports de munitions fascistes.

La question se pose : pourquoi l'acteur Vrabie n'a-t-il pas exécuté ce mouvement pendant que se déroulait la première séquence ? Pour y répondre, mentionnons la définition suivante rencontrée dans les traités de psychologie : „L'orientation de la conscience sur un objet donné, s'appelle attention“². Le commentaire du phénomène comprend une observation supplémentaire : „Chaque excitant puissant attire d'habitude l'attention“³.

Aussi bien, à l'attention, de même qu'aux procédés décrits, sont consacrées quelques études cinématographiques. Ainsi, L. Strașun montre que :

„...durant le travail d'un film, (sportif — n. n., A. C.) les opérateurs... peuvent filmer tantôt le stade entier, tantôt deux acteurs, tantôt le pied de l'un des acteurs cependant qu'il frappe le ballon“⁴.

T. Šaporenko précise :

„Dans le cas où l'appareil cinématographique montre en premier plan la main d'un homme, il est évident qu'il le fait pour attirer l'attention du spectateur tout juste sur cette main-là...“⁵.

Le mouvement mentionné dans le film *„Les flots du Danube“* n'a pas été, par conséquent, réalisé pendant la première séquence, afin justement que l'attention du spectateur s'oriente le moment venu (la séquence suivante) sur le bras de Toma qui opérait la descente des pistolets.

Tel étant le cas et tenant compte du fait que l'art cinématographique est par excellence un art visuel, entraînant naturellement des excitants visuels de l'attention, on peut considérer — à une exploration plus poussée du phénomène — que le cas décrit de l'orientation de l'objectif vers la main l'acteur, le procédé a été basé sur les propriétés du *sens visuel* en général et de *l'oeil* humain tout particulièrement.

¹ R. Jurenev, *Фильм Сергея Эйзенштейна „Крейсер «Потёмкин»*, Moscou, 1962, p. 12.

² В.М. Теплов, *Психология*, Moscou, 1946, p. 68.

³ *Ibidem*, p. 71.

⁴ L. Strașun, *Cinematografia*, Bucarest, 1956, p. 57.

⁵ Т. П. Шапоренко, *Четыре встречи*, Moscou, 1962, p. 41.

Concernant ces propriétés de l'analyseur visuel, P. Groza et I. Hănilică précisent dans un manuel de physiologie:

„La rétine de l'œil représente le substratum récepteur de toute sensation visuelle et présente sur sa face interne deux régions plus importantes, au niveau du pôle postérieur: a) la papille du nerf optique... b) la macule qui présente une excavation centrale (*fovea centralis*) au niveau de laquelle on obtient l'image visuelle la plus claire”¹ (n.s. — A.C.). Et encore: „La musculature extrinsèque... donne la possibilité d'apporter en permanence le champ visuel sur la macule dans le but d'une image claire”².

Dans l'étude „*L'œil et ses fonctions*”, S. Kravkov montre lui aussi que:

„...l'œil est le plus mobile de nos organes sensoriels. En état de veille, son régime habituel est le mouvement... (les mouvements) ont d'habitude un caractère d'intermittence, alternant avec des retards et de brefs arrêts”³.

Charles Kayser, dans son traité de physiologie, conclut:

„L'œil ne saurait rester immobile tant qu'il n'est pas fixé sur un objet; et, dans cet état, seule l'image fovéale est efficace”⁴.

Par conséquent, lorsqu'il est nécessaire d'attirer d'une manière spéciale l'attention du spectateur, l'appareil cinématographique imite les mouvements de l'œil humain qui, tout naturellement, lorsqu'il observe un mouvement peu habituel qui se déroule à côté du sujet, s'oriente rapidement dans la direction où se produit ce mouvement.

Pour revenir au pince-nez du médecin du film „Le cuirassé *Potjomkin*” et en laissant de côté l'intention métaphorique, on peut conclure que celui-là a été filmé en premier-plan parce que sur le plan général du cuirassé il n'aurait même pas été visible. Pour attirer l'attention du spectateur, tout comme dans le film roumain „*Les flots du Danube*”, l'objectif — imitant en cela les mouvements naturels de l'œil humain — s'est orienté vers le pincenez accroché aux cordages.

En rappelant toutes ces données, nous profitons de l'occasion pour souligner à nouveau, comme un appui à nos conclusions futures, que la vue et conséquemment l'analyseur visuel — l'œil humain — sont les plus sollicités dans les rapports de l'homme avec l'environnement en ce qui concerne les sensations qui en résultent. A ce propos, P. Comarnescu faisait l'observation suivante:

„De tout nos organes sensoriels, l'œil est le plus actif et avec son aide nous percevons vivement le monde objectif, nous découvrons tout le temps ses changements et ses nuances. La capacité de perception de l'œil est immense et plus l'œil est exercé durant la vie, plus les perceptions s'approfondissent et se nuancent”⁵.

Il est également nécessaire de remarquer le fait que la perception, à l'aide de l'analyseur visuel et d'autres organes sensoriels, d'un geste, d'un phéno-

¹ P. Groza et I. Hănilică, *Fiziologie*, Bucarest, 1966, p. 458.

² *Ibidem*, p. 460.

³ S.V. Kravkov, *Глаз и его работа*, Moscou-Leningrad, 1950, p. 65.

⁴ Charles Kayser, *Physiologie (II)*, Paris, 1963, p. 788.

⁵ P. Comarnescu, *Rolul artelor plastice în educația estetică*, „Educația estetică”, Bucarest, 1965, p. 260.

mène ou d'un ensemble de faits successifs, suppose de la part du sujet non seulement l'orientation de l'attention vers l'exercitant respectif, mais aussi la *compréhension*.

Aussi bien devant l'écran du cinématographe que devant le fait divers de la vie quotidienne, (par exemple : un accident) la conclusion des perceptions apparaît avec une telle rapidité que le mécanisme psychique échappe à l'observation directe du sujet.

On peut dire toutefois que dans cette fraction de temps, le psychique du sujet exécute un travail complexe. En psychologie, le processus est décrit comme secondaire par rapport à la sensation et à la perception qui le fondent. En même temps, on indique les aspects principaux de cet acte psychique, parmi lesquels : la connaissance indirecte de la réalité, la généralisation etc. B. Teplov le définit ainsi :

«...c'est le processus de réfléchissement des propriétés générales des choses et de découverte des liens et des rapports nécessaires entre ceux-ci»¹.

Ce processus est la *pensée*.

En se basant non seulement sur les sensations et les perceptions, mais aussi sur des jugements, des déductions etc., — à leur tour encadrées dans des systèmes logiques, sans rappeler le rôle de la mémoire, de l'imagination, du sentiment —, la *pensée* analyse les rapports entre les objets et, à l'aide des conclusions qu'elle établit, elle aboutit à définir la signification, mentionnée ci-dessus, des objets et des phénomènes.

En parlant des lois logiques de la pensée, S. Savinov précise :

„Réfléchissant l'ordre logique dans lequel les idées des hommes ont été rangées au cours des générations, les lois de l'identité, de la contradiction, de l'exclusion du troisième et de la raison suffisante, ont constitué en même temps la plus ample généralisation des actes les plus généraux d'unification et de diversification des idées, actes sans lesquels l'ordre dans les idées aurait été impossible”².

En continuant son exposé, A. Savinov rappelle la règle du *sylogisme* :

„Les lois logiques ... forment un système de données initiales de la logique élémentaire qui réunissent et expliquent entièrement son contenu. Le rôle de ces lois consiste dans le fait qu'à partir d'elles se forment des règles spéciales en conformité avec lesquelles se construisent les formes logiques et les fonctions de celles-ci... Par exemple, les règles du syllogisme, ses espèces, ses figures et ses modes se vérifient par les lois logiques, attendu que ces règles proviennent des lois utilisées à la formation des raisonnements syllogistiques”³.

Sans plus discuter le problème du syllogisme, connu et amplement étudié par Aristote (*Organon*), nous rappellerons toutefois ses principales caractéristiques.

En montrant que le syllogisme est un raisonnement déductif qui part d'une vérité générale afin de tirer des conclusions particulières, M. Valeriu précise :

„Le syllogisme consiste dans la dérivation d'un raisonnement nouveau (conclusion) à partir de deux autres jugements (prémisses). La prémisses majeure émet une règle générale. La prémisses mineure constate un cas particulier (du genre). La conclusion... n'est que l'application de la règle générale énoncée au cas particulier constaté”⁴.

¹ B.M. Teplov, *op. cit.*, p. 143.

² A.V. Savinov, *Логические законы мышления*, Leningrad, 1958, p. 345.

³ *Ibidem*, p. 358.

⁴ M. Valeriu, *Logica*, Bucarest, 1935, p. 88.

L'exemple de syllogisme offert par Valeriu est le suivant:

„Tous les métaux sont fusibles (prémisse majeure)
Le fer est un métal (prémisse mineure)
Le fer est fusible (conclusion)“¹.

Par la suite, le même auteur souligne un autre aspect du syllogisme, important lui aussi pour notre étude:

„... l'ordre des prémisses dans le syllogisme est indifférent“².

A l'appui de cette dernière affirmation, on peut citer aussi l'observation de Jan Lukasiewicz,

„... jusqu'au syllogisme principal — *Barbara* — qui était parfois cité par Aristote avec la prémisse mineure à la première place. A la lumière de ces exemples, on peut difficilement comprendre pourquoi certains philosophes, qui connaissent le texte grec de l'*Organon*“, ont pu émettre et soutenir l'opinion que l'ordre des prémisses est fixe“³.

En ce qui concerne le développement continu de l'étude du syllogisme, qui s'est encore amplifiée ces dernières décennies — notamment par les recherches logiques-mathématiques —, A. Subbotin montre en discutant des problèmes que pose sa propre étude, intitulée *La théorie du syllogisme dans la logique formelle contemporaine*, que:

„... par le contenu de la présente étude on n'épuise ni le thème tout entier du syllogisme, ni d'autres points de vue possible sur ce dernier, ni même la continuation de la recherche des problèmes qui le concernent“⁴.

En marge de cette affirmation, on peut considérer qu'il serait aussi intéressant qu'utile d'étudier l'application des principes du syllogisme au processus de création d'une œuvre littéraire en ce qui concerne l'élaboration des différents moyens formels et modalités d'expression littéraire. A ce que nous sachions, il n'existe pas de semblables recherches dans cette direction.

L'énonciation que nous venons de faire des principes de la syllogistique facilitera aussi l'analyse que nous nous proposons de faire des procédés formels chez *Cechov* dans la réalisation littéraire du paysage.

Dans ce sens, nous ajouterons, en ce qui concerne le *soustexte* (son commentaire suivra, nous basant sur ce qui vient d'être dit): à partir des observations sur les lois logiques et le syllogisme, Savinov aborde également un certain aspect de la *suggestion*:

„Le sous-entendu (*подразумеваемость*) est en vérité une propriété surprenante du langage et de la pensée. Grâce à cette propriété, qui permet de placer un matériel de pensée vaste dans des formes verbales brèves (n.s. — A.C.) des ramifications variées et des enchaînements de jugement peuvent apparaître“⁵.

*

La tentative de résoudre le chiffre compliqué de la pensée, de tous les processus psychiques, dirige nécessairement les investigations aussi vers l'étude

¹ M. Valeriu, *Logica*, p. 88.

² *Ibidem*, p. 90.

³ Jan Lukasiewicz, *Аристотелевская силлогистика...*, Moscou, 1959, p. 76.

⁴ A. Subbotin, *Теория силлогистики в современной формальной логике*, Ленинград, 1963, p. 119.

⁵ A.V. Savinov, *op. cit.*, p. 362.

« du rôle que joue *le mot* dans la vie psychique humaine ¹. Après avoir montré que dans la réalisation du *stéréotype dynamique* ², les mots jouent un rôle d'une importance particulière, Pavlov ajoute :

„Peu à peu, les liaisons entre les mots (et, à partir de ces liaisons, les associations d'idées — n.n., A.C.) commencent à se réaliser dans les limites du deuxième système de signaux, *sans qu'il y ait encore des contacts avec l'excitant immédiat désigné par le mot en cause*” ³ (n.s.— A.C.).

*

À côté d'exemples concrets de la prose čechovienne, on a rappelé ci-dessus aussi l'opinion de l'écrivain lui-même, énoncée dans la lettre adressée en 1886 à son frère, concernant la réalisation littéraire des images de la nature.

On a pu constater à cette occasion que les exemples cités, aussi bien qu'une série d'études de Čechov concernant sa poétique, peuvent fort bien constituer autant d'**AFFIRMATIONS**.

Tel étant le cas, après une incursion dans le domaine des processus d'ordre physiologiques et psychologiques, nous pouvons à présent considérer comme possible d'essayer d'**EXPLIQUER** ce problème longuement débattu de la poétique de Čechov.

Mais, auparavant, il ne serait pas superflu de rappeler — outre la lettre déjà mentionnée de l'écrivain à son frère — un autre exemple de reproduction du paysage dans la prose de Čechov, comparée à celle de Turgenev ; en effet, dans l'ouvrage *Récits d'un chasseur* de Turgenev, nous rencontrons la description suivante :

„Tout autour de l'étang s'étendait un vieux jardin, parcouru de nombreuses allées de tilleuls ; ceux-ci s'élançaient par bouquets compacts ; les vieux pins ... les hêtres sombres, les platanes merveilleux élevaient ci et là leurs sommets solitaires ; la verdure épaisse du lilas et des acacias ... arrivait jusque sous les murs des deux maisonnettes...” ⁴

Chez Čechov, nous rencontrons le paysage suivant :

„Le nouvel hôpital, avec ses grandes fenêtres, construit depuis peu, se trouvait au haut de la colline ; il scintillait à la lumière du soleil couchant et semblait brûler par le dedans ... Un garçon en chemise rouge, assis tout près de l'eau, lavait les bottes de son père” ⁵.

En analysant le paysage de Čechov, on peut observer deux particularités principales :

1. Du nombre total possible, Čechov choisit **quelques éléments, les plus évidents, du paysage**.

2. Ces détails évidents ne sont pas des éléments primaires ; ils représentent somme toute **les effets d'autres phénomènes plus généraux**.

*

¹ I.P. Pavlov, *Полное собрание сочинений*, Moscou-Leningrad, 1951, t. IV, p. 428.

² *Ibidem*, t. III, p. 333.

³ S.P. Antonov, *op. cit.*, p. 229.

⁴ I.S. Turgenev, *op. cit.*, t. 6, p. 15.

⁵ A.P. Čechov, *Собрание сочинений в двенадцати томах*, t. 8, p. 447.

Rappelons, en tant que preuve de cette *seconde* assertion, que dans la lettre qu'il adresse à son frère, lorsqu'il parle de la lune, Čechov ne la désigne pas directement, mais par son *reflet* dans le „fragment de verre brisé“ ; ou bien, alors qu'il évoque le soleil couchant, il ne le décrit pas, mais le suggère par „la fumée rose“ de la locomotive ou par l'hôpital, „avec ses grandes fenêtres“ paraissant „brûler par le dedans“. Enfin, en parlant des personnages littéraires et affirmant que „le mieux est d'éviter la description de l'état d'âme des héros, mais qu'il faut simplement essayer de le faire évident par les actions des personnages“, Čechov ne fait qu'appliquer à un autre domaine un principe similaire à celui qu'il applique au paysage.

Il ressort que la réponse à la question *POURQUOI* l'écrivain a-t-il choisi une telle ou telle modalité, par conséquent *l'EXPLICATION* des principes affirmés par Čechov et illustrés par toute sa création littéraire, en particulier dans la réalisation du paysage, commence à prendre forme du moment que l'on observe que l'ensemble des problèmes analysés jusqu'à présent gravite de fait autour de deux noyaux bien définis, qui, on pourrait le dire, expriment *les deux directions principales vers lesquelles s'oriente formellement l'écrivain lui-même*.

Ces deux groupes de problèmes sont :

1. La transmission et la réception, par la prose čechovienne des *éléments sensoriels*, avec des *implications physiologiques* *.

2. L'existence d'autres *éléments*, cette fois *d'ordre psychologique* **, situés sur le territoire réservé au processus de la pensée.

La présence des deux directions mentionnées (1, 2) peut être décelée sur tout le parcours de la présente étude.

Ainsi: la première précision quant à l'orientation *matérialiste* due aux *sciences positives* (1) auxquelles Čechov s'intéressait, et l'attention accordée par l'auteur au *sous-texte* (2).

Ainsi: la deuxième précision quant aux *fonctions de l'analyseur visuel* (1) et quant à *l'acte psychique de la pensée* (2).

Ainsi: la troisième précision quant à la *mise en relief des éléments composants du paysage de Čechov* (1) et quant à la présence dans celui-ci d'effets en *non pas des causes* (2).

Pour saisir le mécanisme et les fonctions littéraires des deux groupes d'éléments, il est nécessaire de *comparer le paysage chez Čechov perçu par le lecteur, au paysage réel, vu par le spectateur*.

¹ * * *, *Чехов о литературе (сборник)*, p. 36.

* Facteurs entretenant les liens avec l'environnement extérieur.

** Facteurs d'ordre interne (cérébraux).

Il est évident qu'une surprenante ressemblance entre les processus psychophysiologiques qui se dérouleront dans le *sujet* qui examine un paysage réel et les processus constatés chez le *lecteur* à la lecture d'une description de la nature dans la prose de Čechov, est à envisager.

Cette affirmation conduit nécessairement à l'idée (voir dans ce sens, notamment, la remarque de Derman concernant „le système bien pesé” de Čechov) que Čechov **a voulu** une telle ressemblance.

Les deux groupes d'éléments seront comparés et à l'intérieur de chaque groupe les deux aspects du paysage seront successivement comparés.

1. L'ensemble des éléments les plus évidents.

Le paysage réel.

L'œil du **spectateur** ne perçoit pas clairement le paysage tout entier. L'attention du spectateur est attirée par les excitants les plus puissants, dans notre cas par les éléments les plus évidents du paysage. Ainsi, pour obtenir l'image la plus claire par la *fovea centralis*, l'œil du sujet *sautera*, c'est-à-dire passera très rapidement et consécutivement de l'un de ses éléments à l'autre. Il n'est pas nécessaire que le nombre de ces objets soit grand.

Le paysage de Čechov.

L'œil du **lecteur** „observe” par l'intermédiaire du mot (du deuxième système de signaux) les quelques éléments du paysage que l'auteur (comme les metteurs en scène des films sus-mentionnés) présente à l'attention du lecteur. Ainsi, le „regard intérieur”, l'imagination du lecteur *sautera aussi d'un élément du paysage čechovien à un autre, de la même manière que dans le paysage réel.*

2. Les effets des phénomènes généraux.

Le paysage réel.

Le **spectateur** se trouvant devant un paysage quelconque, son axe visuel, d'habitude orienté parallèlement à la surface du sol, observera beaucoup plus facilement un fragment de verre qui „brille” à la lumière de la lune, ou les fenêtres qui „brûlent” ou la fumée „rose” d'une locomotive, que la lune elle-même ou le soleil.

Disposant cependant d'une certaine expérience de vie et par l'intermédiaire du processus cérébral ultrarapide, raisonnement, conclusion, etc. (voir ci-dessus la discussion sur le syllogisme), le spectateur *COMPRENDRA* tout de suite que le fragment de verre peut briller la nuit sur le champ dans la situation respective, rien qu'à la lumière de la lune et qu'ainsi il s'agit par conséquent d'une nuit à lune.

Après un certain temps, se trouvant dans une ambiance différente et se rappelant le paysage perçu, le spectateur pourra facilement le reproduire dans sa mémoire; dans ce cas, l'expérience de vie du spectateur *compensera* en partie ou en entier tels éléments du paysage qui n'ont pas été perçus visuellement ou qui ont été perçus rien que vaguement (non pas, par l'intermédiaire de la „fovea centralis“, mais par la vision latérale réalisée par le reste de la rétine).

Le paysage de Čechov.

Le lecteur „observant“ dans le contexte, par l'intermédiaire du mot, le fragment de verre „brillant“ etc., *COMPRENDRA* de façon similaire, grâce à son expérience de vie et par l'intermédiaire de processus cérébraux instantanés, que le fragment de verre peut briller la nuit dans les champs, seulement dans la situation d'une nuit à lune.

En finissant de lire et fermant les yeux, tel que nous le conseille l'écrivain lui-même, le lecteur peut *reproduire* mentalement le paysage créé par l'auteur. En continuant la comparaison avec le milieu réel, il est nécessaire de souligner que dans ce cas, non seulement „l'œil“ du lecteur lui permettra de reproduire mentalement le paysage, mais aussi bien son expérience de vie qui *compense* les éléments *INTENTIONNELLEMENT OMIS* (de même que dans le milieu réel, la même expérience complète les images vagues, perçues par l'intermédiaire de la vision latérale).

Ci-dessus, on vient de montrer que l'un des types de raisonnement, l'une des règles ressortant de l'application pratique des lois logiques, sont constitués par le *syllogisme*.

Revenant au texte de Čechov, au paysage, on observe que la création par l'écrivain à l'aide du mot, d'un *élément particulier* du paysage, (le fragment de verre brillant), l'écrivain se basant sur *l'expérience de vie du lecteur* (l'existence de la lune), qui peut le conduire à la *conclusion nécessaire* (l'image de la nuit avec lune) ressemble considérablement au schéma sus-mentionné du syllogisme.

Partant de ces données, le syllogisme qu'on pourrait construire à l'aide des éléments constitutifs du paysage de Čechov, sera approximativement le suivant :

(*Prémisse majeure*) : Les objets brillants brillent la nuit, sur le champ, à la lumière de la lune.

(*Prémisse mineure*) : La nuit, sur le champ, un fragment de verre brisé, brille.

(*Conclusion*) : Donc, la nuit en cause est une nuit avec lune.

On observe clairement que le paysage de Čechov constitue de fait rien que la **prémisse mineure** d'un syllogisme virtuel, les éléments que l'écrivain omet de son plein gré, représentent la *prémisse majeure* d'un semblable syllogisme. (On peut, par ailleurs et dans une certaine mesure, considérer utile aussi l'observation de Jan Lukaszewicz — précitée — comme quoi l'ordre d'apparition des prémisses d'un syllogisme n'a pas d'importance. En même temps, si nous continuons la série des déductions et nous tenons compte du phénomène que A. Savinov nomme *подразумеваемость*, ainsi que de l'observation de Čechov concernant la collaboration avec le lecteur, nous arrivons nécessairement à la conclusion que la présence dans la prose de Čechov (dans le paysage) des *prémisses mineures* uniquement, du syllogisme mentionné, constitue la modalité par laquelle Čechov réalise le *SOUS-TEXTE*, si discuté, de sa création littéraire. L'observation de Savinov qui considère la *подразумеваемость* en tant que modalité à même d'englober une grande quantité de faits en peu de mots, conduit en même temps à la conclusion que l'on peut de la sorte expliquer aussi les conseils de Čechov concernant la *concision* des œuvres littéraires („la concision est la sœur du talent“¹).

(L'existence du sous-texte dans d'autres éléments de la prose čechovienne (portraits, détails, etc.) peut être comparée à la „compréhension“ par le spectateur, non seulement d'une image de la nature, mais aussi du sens d'un fait divers de la vie quotidienne: un accident etc. (v.p. 381), auquel il a été témoin à un moment donné).

Il faut en même temps souligner que, dans la présente étude, on a utilisé uniquement l'exemple de la nuit avec lune, offert par Čechov lui-même, ainsi qu'une série de fragments des nouvelles de l'auteur. Cependant, les principes saisis dans ces exemples, et leur utilisation par Čechov, pour réaliser le paysage, peuvent être suivis sur le parcours de sa création artistique tout entière.

¹ * * * Чехов о литературе (сборник), p. 124.

De même, il faut souligner que les faits mentionnés sont présentés d'une manière tant soit peu simplifiée. En réalité, les processus décrits se réalisent à une vitesse instantanée, étant en même temps infiniment plus complexes. A côté des perceptions, représentations, etc., au processus mentionné prennent part les associations d'idées qui, certes, diffèrent entre elles, en fonction de l'expérience de vie de chaque spectateur ou lecteur.

A propos de cette observation, citons les mots de Lessing :

„Plus nous regardons (l'œuvre d'art — A.C.), plus notre pensée doit pouvoir ajouter de choses à ce que l'on a vu et plus notre pensée travaille intensément, plus faut-il que notre imagination s'enflamme" ¹.

Considérant tous les arguments exposés ci-dessus, nous croyons que de cette manière peut être expliquée :

- A. l'existence des deux directions vers lesquelles s'est orienté Čechov en cherchant des formes nouvelles d'expression, pour réaliser le paysage :
 - 1. l'existence des quelques éléments mis en relief ;
 - 2. l'existence des effets des certains phénomènes généraux ;
- B. l'impression très vive, très proche de l'impression laissée par un paysage réel (en opposition avec l'impression que laisse le paysage des prédécesseurs de Čechov), que produit, par conséquent, le paysage réalisé par Čechov ;
- C. l'hypothèse présentée au commencement de cette étude concernant une certaine structure existant dans l'ensemble des moyens formels de Čechov, qui peut être analysé à l'aide de la théorie de l'information.

Ainsi la conclusion générale concernant la modalité de réalisation du paysage dans la prose de Čechov peut être formulée de la manière suivante :

Anton Pavlovič Čechov, doué d'une conception matérialiste sur le monde et accordant une attention particulière aux sciences exactes, a fondé sa méthode de réalisation du paysage — éléments perçus notamment par le sens visuel (en tenant également compte du rôle du mot dans le processus de la pensée) :

sur

- 1. la connaissance de la physiologie de l'œil et du système sensoriel entier ;
- 2. la connaissance des différents processus psychiques ainsi que des données fondées sur la logique formelle.

¹ G. E. Lessing, *Gesammelte Werke, II, (Laocoon...)*, München, 1959, p. 797.

Le rapprochement entre cette conclusion et les faits narrés par Čechov même, peut être confirmé non seulement par la lettre mentionnée au début (concernant la conception matérialiste sur la vie), mais aussi par d'autres exemples comme la lettre adressée en 1899, lorsque l'écrivain se trouvait à l'apogée de sa création, au neuropathologiste G. Rossolimo :

„... je suis convaincu que l'étude des sciences médicales a eu une influence sérieuse sur mon activité littéraire; elles ont considérablement élargi le champ de mes observations, m'ont enrichi avec des connaissances dont la valeur réelle peut être comprise seulement par celui qui est, lui aussi, médecin; elles ont influencé aussi sur mon orientation et c'est probablement à cause du fait que j'étais proche à la médecine, que j'ai réussi à éviter nombre d'erreurs. La connaissance des sciences naturelles, de la méthode scientifique, m'ont maintenu tout le temps en éveil, et j'ai cherché partout où cela a été possible, de tenir compte des données scientifiques“ ...¹

*

Nous examinerons encore une particularité du paysage chez Čechov. Bien qu'en utilisant le principe de la collaboration avec le lecteur, Čechov lui laissait la liberté des associations d'idées par la présentation visuelle du paysage respectif; là où il l'estimait nécessaire pour une amplification de l'effet de la description, le prosateur faisait appel de plus à des éléments qui s'adressaient à d'autre sens.

Un exemple de ce que nous venons de dire est constitué par le fragment cité précédemment, où Mar'ja Vasil'evna qui attend à la barrière du chemin de fer, grelotte de froid. Voici d'autres exemples dans lesquels les sensations visuelles se combinent à celles d'un autre ordre;

„Le soleil s'était couché. Du jardin de fleurs du couvent parvenait jusqu'à la princesse, le parfum des résédas fraîchement arrosés. A l'intérieur de l'église résonait lentement une prière chantée par des voix mâles (à observer cette précision „(des voix) mâles“ destinée à concrétiser l'image — A.C.)... par les fenêtres sombres, on voyait clignoter les lumières des bougies“².

Un autre passage des *Voisins* :

„... dans le feuillage des bouleaux et dans les brins d'herbes crissèrent de grandes gouttes de pluie; le vent cessa brusquement et soudain flotta tout autour un parfum de terre mouillée. Au lointain, apparût la haie avec son acacia jaune derrière, de la propriété de Vlasič“³.

Un dernier exemple pris à la nouvelle *Trois années* :

„Le long des haies croissaient des tilleuls qui jetaient dans la lumière de la lune des ombres étendues, à tel point que d'un côté de la rue les haies et les portes-cochères disparaissaient entièrement dans le noir. De là, on entendait des voix de femme chuchoter. Des rires retenus et quelqu'un chantait doucement, doucement, de la balalaïka. Cela sentait le tilleul et les foins“⁴.

¹ ** Чехов о литературе (сборник), p. 211 (n. s. — A. C.).

² A. P. Čechov, Собрание сочинений в двенадцати томах, t. 6, p. 255.

³ Ibidem t. 7, p. 107.

⁴ Ibidem, t. 7, p. 411.

L'analyse de chacun de ces passages supposerait la dissociation du tableau d'ensemble dans ses éléments composants, hétérogènes du point de vue de leur essence, impliquant, ainsi que nous l'avons indiqué, des sensations et des représentations d'ordre *visuel, olfactif, auditif* etc.

À ce propos, nous devons préciser que dans la *sélection* de chaque image que compose le paysage susmentionné (au lieu d'autres images qui auraient remplacé avec un non moindre succès les premières), on peut considérer qu'un rôle essentiel est joué par *l'intuition*, fait mentionné au commencement de cette étude. Nous y avons spécifié que cette considération constitue elle aussi une hypothèse à vérifier.

Comme un indice à des recherches ultérieures, rappelons une précision de A.M. Gor'kij :

(L'intuition, la création en général) „... représente le degré de concentration de l'activité de la mémoire lorsque la vitesse avec laquelle se déroule cette activité extrait du bagage des connaissances une série d'impressions, d'images, de détails des plus caractéristiques, des plus saillants, et les exprime à l'aide des mots les plus précis et les plus expressifs que n'importe qui pourrait comprendre“¹

*

Rappelant la différence entre le paysage de Čechov et celui de ses prédécesseurs (Turgenev, Grigorovič) qui n'impressionnait pas aussi vivement le lecteur, c'est le cas d'offrir sous ce rapport aussi, quelques *explications* :

Ces explications seront basées de même sur la comparaison des méthodes employées par les écrivains mentionnées avec les deux directions caractéristiques pour la reproduction du paysage chez Čechov.

Éléments mis en relief.

Dans la prose de Turgenev, Grigorovič etc., la présence de tels éléments ne constitue pas une règle légitime. La description comprend un *grand nombre d'éléments* qui ont en même temps le même poids spécifique dans le contexte.

Du point de vue *physiologique*, ils réalisent sur le lecteur approximativement la même impression qu'une image générale, restée marginale par rapport à la *fovea centralis*, ferait au *lecteur-spectateur*. C'est pourquoi cette image serait restée vague.

Les effets de phénomènes généraux.

Dans la prose de Turgenev, Grigorovič, la présence des faits de cette nature n'est pas non plus une règle. Dans la

¹ A.M. Gor'kij, *Сочинения в тридцати томах*, Moscou, 1953, t. 27, p. 320.

plupart des cas, *on présente justement* les phénomènes qui les provoquent : le soleil, la lune, le vent.

Psychologiquement, ils provoquent au lecteur à peu près la même impression qu'un interlocuteur produirait à quelqu'un, en lui expliquant en détail de quoi se compose un paysage quelconque ou ce qui c'est passé dans les limites d'un événement quelconque (p. ex., un accident — v.p. 381).

Ainsi, le sujet en cause ne réalisera pas par lui-même les associations d'idées nécessaires et *ne parviendra pas par lui-même à la conclusion nécessaire*.

Du point de vue littéraire, cela s'exprimera par *l'absence* du sous-texte, de la *подпозымеваемость*.

Le corollaire de cette idée sera constitué par le fait que du point de vue logique, Turgenev et Grigorovič offrent au lecteur *non seulement la prémisse mineure, mais aussi la prémisse majeure* du „syllogisme“ littéraire.

Une méthode narrative semblable de présentation du paysage s'observe aussi chez d'autres écrivains classiques russes et étrangers.

*

En conclusion, la question qui se pose est : toutes ces recherches formelle de Čechov représentent-elles un but en soi ?

La réponse négative à cette question peut être trouvée non seulement dans les études concernant la création de Čechov, non seulement dans le fait que celui-ci est considéré comme l'un des plus grands écrivains réalistes de la littérature universelle, mais aussi dans ses propres confessions. En voici quelques exemples :

Dans une lettre, Čechov affirme (ayant, évidemment, en vue en premier lieu le contenu de ses œuvres) :

„... la littérature artistique s'appelle ainsi justement pour le fait qu'elle présente la vie telle qu'elle est en réalité“¹.

Dans les souvenirs des contemporains de Čechov, on peut trouver aussi d'autres observations appartenant à celui-ci :

(Dans une pièce de théâtre, tout doit être le plus naturel possible) „... non parce que l'auteur le désirerait, mais parce que c'est ainsi que les choses se passent dans la vie réelle“².

(Dans l'œuvre littéraire) „... la vie doit être telle qu'elle est et les hommes tels qu'ils le sont“³.

Par conséquent, on peut affirmer dans les limites de la présente étude que le *BUT* poursuivi par Čechov dans la réalisation du paysage consistait *dans son désir que le lecteur*

¹ * * * Чехов о литературе (сборник), p. 42.

² Ibidem, p. 280.

³ Ibidem.

observât le moins possible la convention inévitable dans l'art et qu'il puisse se représenter la réalité environnante le plus vivement possible.

*

En partant du sous-texte, nous nous arrêterons sur plusieurs affirmations s'y rapportant, concernant la littérature actuelle. T. Motyljova montre :

„... une particularité de la littérature actuelle consiste dans sa concision et son laconisme... L'art contemporain, dans ses meilleures hypostases est orienté directement vers la stimulation de la pensée et de l'imagination du lecteur...”¹.

I. Kaškin découvre un rapport direct entre la théorie bien connue de l'iceberg de Hemingway et le sous-texte de Čechov :

„On parle beaucoup d'une théorie de l'iceberg appartenant à Hemingway. Sans doute, est-ce une formule très réussie de celui-ci... (mais) l'iceberg flotte depuis longtemps dans l'océan de la grande littérature... En ce qui concerne Čechov ou Tolstoj, personne ne parlait de la théorie de l'iceberg, mais chez eux d'autres l'ont apprise...”².

Un autre critique littéraire qui considère, tout comme Kaškin, que les écrivains actuels trouvent de nouvelles possibilités dans le sous-texte, découvre à son tour l'influence de la forme littéraire de Čechov sur les écrivains occidentaux de la génération suivante.

Ainsi, il cite non seulement Galsworthy, Steinbeck, Remarque, mais aussi Saroyan, Böll, Graham Greene :

(Chez ceux-là) „...l'omission du nom exact de l'objet n'est pas d'habitude liée au désir de voiler, de compliquer l'image, mais constitue seulement un moyen de renforcer l'effet artistique”³.

En partant de ceci, nous arrivons nécessairement à la conclusion que les aspects les plus nouveaux de la littérature artistique moderne sont basés sur les principes mentionnés.

En effet, en se fiant de plus en plus à la capacité intellectuelle du lecteur contemporain, les écrivains modernes élèvent la collaboration écrivain-lecteur à un niveau supérieur. De cette manière, nous avons la possibilité de mentionner non seulement la prose de Hemingway, Saroyan ou Green, mais aussi la prose basée sur la *métaphore*.

Dans ses ouvrages sur la stylistique, Tudor Vianu — qui soulignait justement cette participation active de la pensée dans le déchiffrement du sens de la métaphore — protestait contre son acception comme élément de la sphère des images oniriques. Au contraire, Tudor Vianu souligne la nécessité d'une pensée limpide dans l'interprétation créatrice de celle-ci :

„Celui qui la connaît (la métaphore, n.n. — A.C.) sent qu'il s'élève au niveau d'une zone plus claire du raisonnement, qu'il commence à comprendre

¹ T. Motyleva, *Из опыта современного романа*, „Вопросы литературы”, 7, 1964, p. 177

² I. Kaškin, *Содержание — форма — содержание*, „Вопросы литературы”, 1, 1964, p. 128.

³ D.V. Zatonckij, *op. cit.*, p. 116.

le sens jusqu'alors inconnu des phénomènes habituels de la vie. Le rêve appartient au sommeil. La métaphore poétique appartient à une intelligence claire, à la réalité¹.

Sans doute qu'en parlant des aspects les plus modernes de la prose contemporaine, fondée sur la métaphore, nous n'envisageons pas la métaphore habituelle (le trope); nous envisageons la métaphore qui pénètre dans le domaine du *contenu* de l'œuvre littéraire, dans le domaine des sujets etc. De ce point de vue, on peut mentionner quelques œuvres de Leonid Leonov (surtout *Le chemin vers l'Océan* et *La forêt russe*) et, si l'on tient compte de la signification la plus profonde de la métaphore, on peut également mentionner les œuvres de Leonid Andrejev, F. Kafka, E. Ionesco etc.

On observe en même temps une certaine contradiction. Nous avons affirmé précédemment que la méthode du sous-texte était employée par Čechov pour rendre moins évidente la convention propre à l'art. L'emploi de la métaphore dans la littérature artistique fait au contraire que cette convention soit encore plus visible. Evidemment, cette situation apparaît à première vue comme paradoxale. Nous la mentionnons toutefois pour qu'elle puisse, à côté des autres problèmes discutés, constituer un point de départ à d'autres études dans ce domaine.

En tous cas, Anton Pavlovič Čechov, écrivain innovateur et réformateur, à côté d'autres qualités connues ou encore assez peu étudiées de sa création littéraire, dont nous citerons surtout ses recherches artistiques, apparaît à la lumière des conclusions générales de la présente étude, comme un prédécesseur immédiat des écrivains du XX-e siècle, dont il a souvent anticipé les méthodes.

REALIZAREA PEISAJULUI ÎN PROZA LUI ČECHOV

Considerații cu privire la procesul de creație

(Rezumat)

Pledînd pentru lărgirea modalităților de cercetare a fenomenului artistic cu scopul de a elucida și chiar a modela unele aspecte ale acestuia, autorul delimitează astfel sfera și obiectivele investigației sale (pe de o parte abordînd domeniul psihologiei artei, pe de altă parte propunîndu-și să cerceteze în acest context „nu atît structura unui anumit sistem de semne — opera literară — cît structura *proceselor* care generează acest sistem și care, la rîndul lor, sînt generate de el”).

Pornind de la premisa că actul creației nu este un act pur intuitiv, ci are și un substrat rațional, autorul folosește pentru studiul său, pe lîngă datele aparținînd poeziei tradiționale sau ale celei structurale, și o serie de date din domeniul fiziologiei, psihologiei, logicii formale și altor discipline.

Autorul acordă o atenție specială problemei „subtextului” din opera lui Čechov, propunînd cu privire la aceasta o explicație proprie, legată de teoria „silogismului”. Astfel, el nu numai că se aliază la opinia potrivit căreia Čechov a fost un scîitor reformator, ci oferă date în sprijinul afirmației că Čechov poate fi considerat și precursor al diferitelor curente moderne și chiar actuale, existente în literatura artistică din mai multe țări ale lumii.

Studiul se bazează pe exemple din creația lui Čechov și a unor predecesori ai săi. Sînt amintite de asemenea o serie de opinii cu privire la măiestria artistică, aparținînd atît lui Čechov și unor contemporani ai săi, cît și unor cercetători actuali ai fenomenului artistic-literar.

¹ Tudor Vianu, *Despre stil și artă literară*, Bucurest, 1965, p. 54.

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ПЕЙЗАЖА В ПРОЗЕ ЧЕХОВА

Заметки о творческом процессе

(Резюме)

Защищая идею, касающуюся выявления новых способов по исследованию художественного творчества ввиду разъяснения или даже моделирования некоторых его аспектов, автор определяет этим самым цель своей статьи (во-первых, обращаясь к исследованию психологии искусства, во-вторых, намереваясь исследовать „не столь структуру некоторой системы знаков — т. е. литературно-художественное произведение — сколь структуру процессов, генерирующих данную систему и генерируемых ею“).

Исходя из предпосылки, что художественное творчество не есть исключительно интуитивный процесс, что в нем наличествует рациональное начало, автор пользуется в своем исследовании, помимо данных, относящихся к традиционной поэтике и к поэтике структурной, также и данными, принадлежащими физиологии, психологии, формальной логике и другим научным дисциплинам.

Особое внимание автор уделяет проблеме „подтекста“ у Чехова, предлагая собственное объяснение по этому вопросу, связанное с теорией „силлогизма“. Этим самым он не только присоединяется к мнению о Чехове как о писателе-реформаторе, но и представляет данные в пользу утверждения о том, что Чехова можно считать основоположником различных новых и даже новейших течений, наблюдаемых в художественной литературе многих стран мира.

Исследование основывается на примерах, относящихся к творчеству Чехова и некоторых его предшественников. Привлекаются также различные высказывания по вопросам художественного мастерства, как самого Чехова и некоторых его современников, так и ряда нынешних литературоведов.

CONCEPȚIA ESTETICĂ ȘI REALITATEA POETICĂ ÎN OPERA PREREVOLUȚIONARĂ A LUI VALERI BRIUSOV

A. KÖVÁRI

Creația artistică, activitatea literară multilaterală a lui Valeri Briusov, în ansamblul ei, se pare că nu a prezentat pînă acum pentru istoria și critica literară rusă o preocupare permanentă și la nivelul atenției acordate altor autori, de valoare egală. Opera lui Briusov, considerată de contemporani, și chiar de unii literați din zilele noastre, ca aparținînd unui poet de mîna a doua, nu a beneficiat de o exegeză amplă, monografică. Mai mult, se pare că în legătură cu unele probleme majore ale poezicii și esteticii lui Briusov mai dăinuie încă puncte de vedere anacronice.

În timpul vieții poetului, critica n-a reușit să-și îndeplinească misiunea de interpret obiectiv, fie din cauza absenței unei platforme estetice solid construite din punct de vedere științific, pe care să se întemeieze edificiul analizei literare, fie din cauza situării criticilor pe poziții extremiste și intolerante, fenomen frecvent în lupta dintre școlile și grupările literare ale vremii¹.

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, știința literară sovietică a apreciat la justa lor valoare tendințele principale și unele aspecte parțiale ale operei briusoviene; precum și locul pe care îl ocupă ea în ansamblul dezvoltării literare din Rusia, în primul sfert al veacului nostru². Totodată însă, trebuie ținut seama de faptul că în unele din lucrările menționate și-au găsit loc și aprecieri simplificatoare, îndeosebi privind problema corelației între simbolism și poezia revoluționară cu substanță socială. Sînt discutabile, după

¹ Aprecierilor insuficiente, datorate primei din cele două cauze le aparțin, de pildă, studiile lui I. Aikenwald (vezi, de exemplu, articolul *Валерий Брюсов*, în I. Aikenwald, *Силуэты русских писателей*, Moscova, 1910), bogate în observații de finețe, dar eclectice în substanță. Părtinitoare și neconcludente, cu toată spiritualitatea lor, sînt comentariile poetului A. Belii („Он не мятежник, но и рабом быть не может; он сам по себе” — spunea acesta despre Briusov în *Арабески*, Moscova, 1911, p. 287); „Пусть Брюсов, как охотник, подстерегает тайны в ночных лабиринтах страсти и мысли...” exclamă poetul-teoretician N. Gumiliov în ale sale scrisori despre poezie; vezi N. Gumiliov, *Собрание сочинений*, t. IV, Washington, 1968, p. 211.

² Dintre lucrările prerevoluționare ale criticilor marxiști, trebuie menționat mai ales capitolul consacrat lui Briusov din lucrarea lui P. Kogan, *Очерки по истории новейшей русской литературы*, vol. III, fasc. 2, Moscova, 1910. Dintre cercetările ulterioare, *Стенограмма прелегований о литературе руса́й дин sec. XX*, ținute la Școala superioară de partid de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., Moscova, de A.S. Miasnikov, în 1949, articolul introductiv la ediția în două volume a poeziilor lui Briusov, Moscova, 1955, al aceluiași autor, precum și studiul lui S. Orlov, în *Очерки русской литературы конца XIX и начала XX вв.*, Moscova, 1963

părerea noastră, și unele aluzii referitoare la caracterul realist al operei briusoviene din ultima perioadă a creației sale.

Lucrarea de față prezintă o încercare succintă de valorificare a operei lui Briusov, pe baza analizei corelației dintre practica beletristică și gândirea teoretică a poetului, precum și a comparațiilor posibile cu opera unor contemporani. Sarcina aceasta ni se pare cu atât mai oportună, cu cât Briusov se numără printre poeții străini puțini cunoscuți în țara noastră (singurul volum de traduceri din versurile sale a apărut în 1958), iar critica literară românească nu s-a ocupat pînă acum decît cu totul incidental de această figură de seamă a poeziei secolului al XX-lea.

La sfîrșitul veacului trecut și la începutul celui nou, în viața literară din Rusia Valerii Briusov, poetul rațiunii lucide și al sentimentelor delicate, era considerat în mod aproape unanim un *arbiter gustum* și un părinte al elocinței.

Recomandîndu-se la începutul activității sale ca unul dintre promotorii decadentismului, el parcurge o evoluție la capătul căreia, printre primii artiști ai cuvîntului, va putea pe bună dreptate să se numească poet sovietic și comunist.

Este vorba de un complex proces evolutiv al concepțiilor estetice (la Briusov concepția ca atare jucînd totdeauna un rol deosebit și, fiind, nu o dată, premergătoare practicii creatoare), în cursul căruia poetul simbolist a depășit treptat impasurile poeziei individualiste și abstracte, apropiindu-se tot mai cert de o artă plină de sens social și de patos democratic.

De fapt, personalitatea lui Briusov ascundea în sine, chiar de la început, o neconcordanță flagrantă între factura psihică a unui artist dotat cu o inteligență pozitivă, și acel credo estetic al poeziei simboliste, în esența sa iraționalist, intuiționist, pe care, pînă spre mijlocul celui de al doilea deceniu al secolului nostru, el l-a acceptat integral și care a devenit piatra unghiulară a practicii sale poetice. Această contradicție s-a manifestat diferit în diversele perioade ale vieții poetului; uneori sub forma ciocnirii dintre concepțiile ateiste — firești la un poet de structură lucidă — și căutarea demiurgului, alteori atunci cînd, deși animat de dorința să apere *demnitatea* omului, poetul pledează totuși pentru solitudine, cu alte cuvinte, se pronunță pentru izolarea individului de restul omenirii.

Sub semnul unor asemenea ciocniri între concepții și tendințe adesea diametral opuse, văd lumina zilei versurile briusoviene, purtînd pecetea nu a unor diferențe între postulatele esteticii realiste și ale celei simboliste, ci a dilemelor aparținînd domeniului conștiinței sociale și a unor proprii frămîntări de ordin artistic.

*

Valerii Briusov (1873—1924) și-a făcut intrarea furtunoasă în literatura rusă în anii 1894—1895, cu cele trei volume intitulate *Simbolistii ruși* (*Русские символисты*), scrise și redactate aproape în întregime de către el însuși.

Apariția acestei lucrări a generat o discuție îndelungată inițiată de V. Soloviov, care, în linii mari, saluta inițiativa lui Briusov. În cadrul acestei discuții, duse în jurul problemelor simbolismului în general și a talentului lui Briusov în special, n-au întîrziat să apară atacurile vehemente la adresa poe-

tului. Astfel, publicînd cele trei culegeri, Briusov și-a văzut realizat visul, conturat încă în anii studenției, de a stîrni vîlvă printr-un succes rapid, de a deveni un fel de îndrumător al decadenților, cărora „le aparține viitorul”.

Briusov s-a născut într-o familie de negustori cu preocupări intelectuale. În autobiografia sa, poetul scrie: „...învățînd să citesc încă de la vîrsta de trei ani, am început să rod cu nesaț cărțile”¹. Ca elev de liceu, îl pasionează științele naturii, precum și literatura științifico-fantastică. De altfel, Briusov își va păstra interesul pentru ele pînă la sfîrșitul vieții. În anii adolescenței și apoi ai tinereții, viitorul poet studiază intens matematicile (după cum o va menționa și în autobiografia scrisă în anul 1914), precum și unele doctrine filozofice (Kant, Schopenhauer, Spinoza). Preocupările intelectuale determină și contactul tînărului cu literatura, în următoarea, se pare, succesiune: Nekrasov, Nadson, Lermontov, Pușkin.

Prin 1890 Briusov descoperă poezia lui Verlaine, Mallarmé, Rimbaud. Despre rolul pe care simbolistii francezi l-au jucat în formarea talentului și gusturilor sale literare, îndeosebi în primii ani de slujire a muzei, el însuși mărturisește următoarele: „Influența lui Pușkin și a simbolistilor timpurii s-au îmbinat la mine într-un mod bizar. Ba căutam severitatea clasică a versului pușkinian, ba visam acea libertate nouă pe care o obținuseră în poezie francezii”². Mărturisirea elucidează, oarecum, și problema cauzelor care au condus la absența unei unități organice în poetica briusoviană.

După ce a absolvit facultatea de filologie a Universității din Moscova, tînărul, care începuse să scrie versuri din 1890, își editează operele, împreună cu traducерile din poeți francezi, în cele trei volume *Simbolistii ruși*, menționate mai sus.

În culegerile acestea, atît de frapante în Rusia acelor vremuri, Briusov cultivă diferitele forme ale poeziei noi („vers librés”, efectele stilistice obținute prin alternarea unor sunete identice într-un vers, efortul spre stringența versului parnassian, dar și o voită, intenționată umbrire a sensului, în spiritul lui Mallarmé, dezinvoltura de băiețandru a lui Rimbaud, folosirea unor cuvinte rare și jonglarea cu ele după maniera poetului L. Taliada și altele, inclusiv celebrul „monostih”)³.

Scandalul literar ce se dezvoltă face din tînărul poet un erou al zilei, dar de o tristă celebritate. Întreaga presă rusă din acea perioadă pornește cruciada împotriva simbolismului și a lui Briusov personal. Cu o deosebită înverșunare s-a năpustit asupra tînărului poet criticul narodnic N. R. Mihailovski, în paginile revistei „Bogăția rusă” („Русское богатство”). I-au ținut isonul Apolon Korinski, criticul de la revista „Nordul” („Север”), Platon Krasnov, criticul de la revista „Steaua” („Звезда”), declarîndu-l aproape dement pe proaspătul șef al simbolismului rus în curs de înfiripare.

¹ *Русская литература XX века*, sub red. lui A. S. Vengherov, Moscova, 1914, p. 109.

² *Ibidem*, p. 109.

³ *Ibidem*, p. 110. Este vorba de poezia într-un vers «O, acoperă-ți picioarele palide», care a făcut ocolul tuturor ziarelor și revistelor rusești din acea vreme, ca o mostră de batjocură la adresa Euterpei. În cercurile literare, monostihul a asigurat pe cîțiva ani celebritatea lui Briusov.

Pe măsură ce apăreau, una după alta, cele trei cărți de poezii, „gloria” lui Briusov creștea. Întrucât însă ușile editurilor și ale revistelor „serioase” și „bineintenționate” s-au dovedit a fi pentru el închise, tânărul poet colaborează pentru început la reviste modeste, de mîna a doua. Abia în anul 1895 a fost fondată editura „Skorpion”, menită să devină centrul „artei noi”, în cadrul căreia lui Briusov i-a revenit de drept un loc de frunte. Cei cinci ani de activitate literară care au precedat acest eveniment, poetul îi va caracteriza mai târziu deosebit de plastic, într-o singură propoziție: „Am obosit să tac în public”. Din 1906 și pînă în 1909 e redactor al revistei social-literare „Ba-lanța” („Весы”), organ oficial de presă al simbolistilor, editat tot de „Skorpion”, iar după încetarea apariției acesteia, trece, în calitate de redactor al secției literar-artistice, la revista „Gîndirea rusă” („Русская мысль”), unde lucrează pînă în anul 1912.

Între timp, Briusov a mai publicat cîteva culegeri de versuri, devenind colaboratorul căutat și al unor reviste „groase”, foarte răspîndite în cercurile burgheziei, ca de pildă „Pămîntul Domnului” („Мир божий”).

Pînă la izbucnirea primului război mondial poetul face cîteva călătorii în străinătate (în Franța, Belgia, Germania, Spania și alte țări) și cutreieră o mare parte din Rusia europeană. De asemenea, face parte din majoritatea asociațiilor literare din Moscova, fiind totodată un cunoscut conferențiar pe teme literare.

Cursul obișnuit al vieții lui lipsite de spectaculozitate și, într-un fel sau altul, legate de ocupația sa preferată — literatura (munca în cadrul revistelor, lecturile, activitatea social-literară, călătoriile în scop de studii și cercetări, conferințele publice etc.), a fost întrerupt de război și, în special, de Revoluție.

Aflindu-se în pragul artei, hotărît să-și croiască „cu cîntece noi” drum în marea literatură, poetul tinde, în primul rînd, spre autodeterminare: își propune să-și clarifice pentru el însuși — și, concomitent, să comunice și cititorilor — sensul și menirea poeziei sale.

Obiectivul propus s-a dovedit a fi nu tocmai ușor de atins, deoarece, cum scrie în «*Melancolie*»,

Пусть во мраке неуверенном
Плачут призраки вокруг,
Пусть иду, в пути затерянный,
Через темный, страшный луг
И тогда, обманам преданный,
Счастлив грезой своей,
Буду петь свой гимн неведомый,
Скалы движа, как Орфей.

(«*Melancolie*» — «*Уныние*», 1893.)¹

Respingînd perceperea senzorială concretă (Все пределы и все линии беспомощно оборви), poetul se lasă în voia visării, a delirului, creînd o lume stranie, fantomatică, compune cîntece menite să *farmece*.

¹ Toate poeziile sînt citate după ediția V. Briusov, *Избранные сочинения в двух томах*, Editura pentru literatură, Moscova, 1955.

Astfel formulat, crezul poetic al simbolismului rus amintește de confesiunile „fraților mai mari”: „M-am obișnuit cu halucinațiile” (Rimbaud), de „*Éxaltation lyrique de l'homme vers sa Divinité*” (Mallarmé). În același timp, printr-o aluzie raționalist-critică (обманам преданный), acest crez apare în disonanță cu afirmațiile teoreticienilor simbolismului despre esența poeziei, vădind la tânărul Briusov o receptare estetică a realității lipsită de unitate, contorsionată.

În celebra poezie «Creație» («Творчество»), scrisă în 1895, poetul, dezvoltându-și ideile în legătură cu izvorul subconștient al artei (visare, delir), stabilește drept scop al procesului de creație găsirea *intuitivă* a unei concordanțe (cf. *Correspondențele* lui Baudelaire) între lumea transcendențială (Тень несозданных созданий / Колыхается во сне, / Словно лопасти латаний / На эмалистой стене) și cea reală (Тайны созданных созданий / С лаской ластятся ко мне / И трепещет тень латаний / На эмалистой стене).

Aceste „ființe create”, dacă îi dăm crezare autorului, sînt „trepte pămîntene spre viața nepămînteană” (cf. *În legătură cu chefs d'œuvres — По поводу chefs d'œuvres*, — 1895, adică simboluri generate de o *voiață absolută*, de un capriciu poetic¹, neîngrădit de nimeni, al artistului, și reprezentînd următorul țel final, exprimat în «*Frîgule*»: Отдавшись мечте, неизменно / Я молюсь неземной красоте («Холод», 1896).

Briusov însă nu este consecvent. Frumusețea absolută, căreia îl sfătuiește pe un tânăr să se închine *безумно, бесцельно*, nu se întruchipează neapărat în simboluri. Ca orice artă, poezia exprimă „gîndire și imagini”², se compune dintr-o serie de „imagini comparate”. Iar scopul ei este, după Briusov, „să-l hipnotizeze oarecum pe cititor, să-i provoace anumite stări de spirit”³. Nu este deci vorba atît de „correspondence” sau de înțelegerea „simbolului simbolurilor”, cît de „contaminarea” impresionistă a cititorului, de „armonia impresiilor care creează imaginile”.

În poziția estetică a lui Briusov, la începuturile drumului său de creație, au existat, în felul acesta, oscilări între concepția simbolului, ca formă atotcuprinzătoare a esenței, și formula *aluziei* care transcrie doar germenul, mijlocul ideii. Cu alte cuvinte, Briusov nu încearcă o delimitare radicală între simbol și impresie, ceea ce se resimte în mod vădit și în creația sa poetică.

Caracterul contradictoriu al reflecțiilor sale (și poetul cel mai des *gîndește* despre artă, spre deosebire de alți poeți simbolişti, ca de pildă Konstantin Balmont, la care comunicarea, chiar și *ars poetica*, se realizează printr-o *străfulgerare*) apare și mai pregnant dacă aprofundăm sensul poeziei lui programatice — «*Sonet către formă*» («Сонет к форме») — scris la trei luni după «Creație». Confirmînd din nou „caracterul misterios al esențelor”, poetul crede că va reuși, totuși, să pătrundă în ele prin laboriozitate: Так образы изменчивых фантазий, / Бегущие, как в небе облака, / Окаменев, живут потом века / В отточенной и завершенной фразе.

¹ Vezi: *Светит месяц обнаженный / При лазоревой луне*, versuri care au provocat multe spirite veninoase la adresa poetului.

² *Русские символисты*, fasc. 2, p. 10.

³ *Ibidem*.

Așadar, după o nouă mărturie a lui Briusov, în contradicție cu afirmațiile confrăților săi de școală (Я мар, я жрец мироздания — Balmont), poezia nu este o intuire de moment, o dezvăluire magică, ci o creație care presupune o activitate minuțioasă, asemănătoare cu aceea a unui giuvaergiu¹. Și, deși Briusov consideră poezia ca fiind doar arta de a crea forme, ceea ce, în esență, este în concordanță cu principiile estetice ale simbolismului ca școală literară, totuși acest sonet aduce o notă aparte, care-l singularizează pe Briusov în corul general al simbolistilor².

Singura axă în sistemul concepțiilor estetice ale poetului, pînă în preajma lui 1917, o constituie credința într-o libertate absolută a artei, credința că poezia este o chestiune adînc personală, care îl privește numai pe poet: Создал я в тайных мечтах / Мир идеальной природы, / Что перед ним этот прах: / Стены, и скалы и воды.

O asemenea lume, obținută prin adînci trăiri, o lume „slefuită” ca un diamant, nu poate fi altceva, după Briusov, decît expresia unei libertăți fără margini: Эта воля свободна опять, / Эта мысль — как комета — вольна.

După cum se știe, în articolul lui Briusov *Libertatea cuvîntului* (1905) această idee a căpătat și un conținut polemic antimarxist, ca idee a eliberării de orice fel de „cătuse sociale”.

Piatra unghiulară a crezului estetic în opera timpurie a lui Briusov devine aristocratismul spiritual, în cel de al doilea sfat « *Către tînărul poet* »:

... никому не сочувствуй,
Сам же себя полюби беспрдельно.

Astfel poezia, atît prin izvoarele, cît și prin țelurile ei, este îngrădită într-un cerc îngust, limitat, pe care l-am putea numi „individualitate absolut liberă a creatorului”.

Deși reflecțiile despre artă ocupă în lirica timpurie a lui Briusov un loc însemnat, ea nu se reduce numai la ele.

Lira sa, „copil răsfățat” încă de la primele trei volume (*Juvenilia*, 1892—1894; *Chefs d'œuvres*, 1894—1896; *Me eum esse*, 1896—1897), se dovedește a fi bogată în tonuri și cadențe, cu toate că, la o primă lectură, cititorul rămîne cu impresia unei anumite artificialități unisone. Următoarea spovedanie a lui Briusov credem că e în măsură să explice motivele acestei tonalități:

Я посещал сады лицеев, Академий,
На воске отмечал реченья мудрецов,
Как верный ученик, я был ласкаем всеми,
Но сам любил лишь сочетанья слов.

Efortul analitic al poetului, studierea programatică a tainelor cuprinse în creația precursorilor, înăbușă, într-un anumit sens, avîntul inspirator,

¹ Trebuie să semnalăm, de altfel, faptul că poezia lui Briusov este lipsită, în esența ei, de spiritualism, de misticism, ca urmare a refuzului poetului de a înțelege arta ca magie.

² Zece ani mai tîrziu, tocmai această trăsătură a esteticii lui Briusov a servit drept motiv pentru ruperea relațiilor dintre el și Balmont.

ducînd la predominarea erudiției în versurile artistului, la o sinceritate abstractă, la *crearea* unor versuri lipsite de fantezie; aceasta îl face pe tînărul poet să compună cîntece de dragul unor *îmbinări de cuvinte*, pentru a se delecta astfel cu imagini bizare, cu metafore extravagante, cu îmbinări de sunete etc.

În opera sa timpurie Briusov este, în primul rînd, *versificator*, *făuritor al unor anumite forme poetice*, și în mai mică măsură un demiurg capabil să toarne spontan în forme de bronz o inspirație năvalnică. În versurile sale, lirice prin excelență, după observația întru totul justificată a lui P. Kogan¹, *eul* poetic „seamănă totdeauna cu El”, care la tînărul Briusov apare, de obicei, în culori mai vii decît *Eu*.

Drept confirmare a celor spuse mai sus poate sluji parcurgerea, fie și fugitivă, a liricii intime, de dragoste, din *Drumuri și răscruci* (*Путь и непутья*)², care ocupă în total o treime a cărții.

La început, poetul încearcă sferile înalte ale emoțiilor de dragoste de pe poziția unui adolescent pasionat de problemele sexualității. În special în *Juvenilia* sînt frecvente instantaneele naturaliste, chiar creionări triviale ale unor porniri carnale, neînfrinate, întunecate — expresie a visurilor amoroase ale tînărului poet, care amintesc poezia apuseană de mîna a doua.

În același timp, reprezentările iubitei, meditațiile, reflecțiile de dragoste, generează și versuri străine de lumea înconjurătoare, în care poetul se plasează caecum pe un tărîm opus realității pămîntene.

În «*De pe cometă*» («*С кометы*»), poetul, însoțit de iubită, meditează asupra fericirii pămîntene:

Много есть у пурпурных небес, —
О, мой друг, о моя красота,
И загадок, и тайн, и чудес.
Много мимо проходит миров,
Но напрасны вопросы веков:
Есть ли там любовь и мечта.

În aceste rînduri, semnificative pentru volumul *Drumuri și răscruci*, sentimentul zădărniceii în căutarea dragostei și a visurilor fericite e proiectat pe tradiționala scară cosmică și apare ca o prelungire a spleen-ului universal. Nu avem de-a face însă cu o dezvăluire — prin inspirație — a tainelor trăirii lirice; nu găsim în poezie nici expresia vreunui simbol al simbolurilor, ascuns și tainic, accesibil numai poetului (în genul *Frumoasei Doamne* a lui A. Blok). Briusov creionează o anumită stare de spirit cu ajutorul unor imagini palpabile, accesibile ochiului și auzului sau cu ajutorul unor aluzii, asemenea confrăților-simboliști care pătrund „cu toți răunchii lor” în esența necunoscutului, a misterului. Astfel, prin fixarea unor stări de spirit, prin anumite procedee tehnice (predilecția pentru un anumit lexic: vis, taină, enigmă, miracol, noapte purpurie, mută — argintie etc.) poezia lui Briusov corespunde canoanelor simbolismului, dar, prin ansamblul rezolvărilor artistice, ea totodată se depărtează de esența poeziei simbolice.

¹ P. K. Kogan, *Очерки по истории новейшей русской литературы*, vol. III, fasc. II, Moscova, 1910, p. 107.

² Titlul cărții în care apar primele trei culegeri de versuri ale lui Briusov.

Cu rare excepții, din poeziile de dragoste, ca, de altfel, și din alte meditațiuni lirice ale tânărului Briusov, emană un *aer glacial*. (Как царство белого снега, моя душа холодна). Predomină sentimentul că împlinirea e imposibilă, sentiment dublat de o coplesitoare tristețe: А в сердце дрожат невозможные, чистые, / Бессильные грезы ненужной любви.

Și, ca o încununare firească, apare sentimentul de teamă pînă și în fața iluziei fericirii. Poetul pare a preconiza o renunțare conștientă: Сокровища, заложенные в чувстве, / Я берегу для творческих минут, / Их отдаю лишь в строфах, лишь в искусстве.

Oare asemenea senzații și gânduri pot fi, după cum afirmau cîndva contemporanii poetului (N. N. Bajenov, N. N. Ciornii)¹ o simplă fandosire, o poză afectată și artificială a unui neisprăvit? Fără îndoială că frecvențele *visuri neîmplinite* și *minciuni ale dragostei* din primele culegeri nu par a fi rezultatul unor trăiri dramatice coplesitoare, ci mai curînd niște „rezolvări poetice reușite”. În același timp însă, ar fi o exagerare nejustificată să afirmăm că poezia tânărului Briusov a fost pe de-a-ntregul numai „făcută”.

Disperarea erotică ajunsă pînă la înstrăinare, hotărîrea de a muri *cu o tainică bucurie, în ceasul în care va răsări luna*, își au în ultimă instanță originea într-un scepticism de ordin social, într-un sentiment, de altfel explicabil, de singurătate și predestinare a sufletului poetului în condițiile sociale ale epocii:

В безжизненном мире живу.
Живыми лишь думы остались.

Sînt revelatoare în acest sens înseși meditațiile asupra haosului universal, care scot în relief adîncurile dezechilibrului sufletească al poetului:

Мой бедный ум, как зимний пилигрим,
Изнемогал от тшетных напряжений.
Мир помыслов и тягостных сомнений,
Как влажный снег носился перед ним;
Казалось: ряд безусловных линий
Ломался вдруг в изменчивой картине.

(«Un vis profetic» — «Сон пророческий», 1896.)

În zadar tinde poetul să surprindă armonia adevărului; chiar dacă în fericele ceasuri de vedenii reușește să-și întâlnească *idealul* (vezi poezia «*Ideal*», 1894), aceasta se dovedește a fi o înșelăciune de o clipă, și pribeagul *din noaptea fără stele*, adus de cruda realitate înapoi, pe pămînt, se trezește la marginea prăpastiei morale. Încă din versurile timpurii ale lui Briusov răzbate strigătul omului rănit de lumea „civilizației”; strigătul de revoltă al unui suflet neputincios, dezorientat și care mai tîrziu va îmbrăca veșmintele unui protest social conștient. O asemenea stare generală sufletească explică, în esență, și specificul liricii de dragoste a tânărului poet.

¹ N. N. Bajenov, *Символисты и декаденты*, Moscova, 1899; M.N. Ciornii, *Философия декаданса*, Sankt-Petersburg, 1899.

În poeziile anilor amintiți, după cum am mai văzut, Briusov tinde să-l epateze pe cititor cu expresii neașteptate, cu metafore și analogii neobișnuite, caracteristice artei moderniste (сам любил лишь сочетанья слов). În sistemul asociațiilor poetice, la Briusov cuvintele capătă uneori sensuri cu totul noi, ca, de pildă, în următoarele rînduri ce zugrăvesc peisajul primei zile de ninsoare: Это область чьей-той грезы, / Это-призраки и сны. / Все предметы старой прозы / Волшебством озарены.

Aici termenul *proză* își lărgeste valoarea semantică, ajungînd să sugereze și noțiunea de *natură*, de *realitate* etc. Asociații ciudate, ca *seară palidă-mo-destă*, sau luna ce răsare în *prezența astrului azurii*, epitete sincretice (*li-niște sonor-răsunătoare*) în sistemul nedefinit, labil al imaginilor poetice — nu vom nega incontestabila valoare a unor astfel de experiențe în îmbogățirea limbajului poetic — creează în ansamblu impresia unui joc capricios al fante-ziei, care permite asocierea arbitrară a celor mai diferite sensuri descinse din planul potențial, în virtutea curgerii metrice.

Expresivitatea poeziei lui Briusov rezidă uneori în sonoritatea unor rime aproximative, în alăturarea neobișnuită a unor părți de vorbire sau în rime compuse, procedeu poetic larg dezvoltat ulterior în poezia rusă de Maiakovski, Pasternak, Hlebnikov și alții.

*

Începutul veacului al XX-lea a marcat o etapă nouă în creația lui Briusov. Culegerile de versuri pe care poetul le publică în 1900 și 1903 mărturisesc cu elocvență că perioada amuzamentelor și a stîngăciilor de adolescent a luat sfîrșit. Artistul s-a maturizat, și-a găsit *eul*:

Мне помнятся и книги эти,
Как в полусне недавний день.
Мы были дерзки, были дети,
Нам все казалось в ярком свете...
Теперь в душе и тишь и тень.
Далеко первая ступень.
Пять беглых лет — как пять столетий.

Permanent preocupat de sensul și implicațiile propriiei sale creații, meditănd la ceea ce a trecut și parcă dînd aprecieri producțiilor anterioare (e semnificativ că în fiecare volum nou de poezii se află inclusă și cel puțin una despre culegerea precedentă), în aceste strofe din *Tertia Vigilia* Briusov face o aluzie la faptul că în sufletul lui uraganul pasiunilor s-a potolit, că gîndirea i s-a limpezit și muza lui a devenit harnică, muncitoare, că *trage la jug*. Asistăm în acești ani la dezvoltarea „verticală” a creației briusoviene, la o atitudine mai matură față de arta versului, la descoperirea unor resurse mai profunde și mai trainice ale inspirației. Realitatea acestor transformări o va consemna și Gorki, în scrisorile sale către poet.

În lumina lor ni se pare a avea o semnificație deosebită lirica erotică din *Urbi et orbi* și din *Tertia Vigilia*.

În locul unor visuri abstracte și al vechii spaime de fericire deplină în dragoste (toate acestea îmbrăcate cel mai des în imagini insesizabile, excen-trice și pătrunse de un fior cosmic), lirica anilor 1900—1904 atestă coborîrea

pe pământ (nu în sens naturalist) a pasiunii, iar reflexiile despre iubire capătă o orientare optimistă, plină de vitalitate (ce-i drept, poetul nu este întotdeauna consecvent). Confesiunile decurg din *trăiri omenеști* cu totul accesibile, ușor de înțeles.

Adâncuri impresionante ale emoției dezvăluie meditațiile revelatoare despre femeia—viitoare mamă, în « *Habet illa in alvo* » (1902):

Ее движенья неспорны,
Она ступает тяжело,
Неся сосуд нерукотворный,
В который небо снизошло.
Святому таинству причастна
И той причастностью горда,
Она по-новому прекрасна,
Вне вожделений, вне стыда.

Ea nu este o madonă (*binecuvîntată de cer* și *sfînta taină* sînt în cazul de față figuri poetice convenționale de o intonație majoră), ci este o întrupare transformată *prin clipa îmbrățișării* — descrisă de poet cu atîta naturalitate și cu atîta simț al măsurii, încît nici cea mai nestăpînită fantezie n-ar fi în stare să găsească în versuri urme de trivialitate — într-o ființă superioară, creatoare de lumi, de vieți: Была любовь и миг иль только трепет блуда, —/ И вновь вселенная в душе воплощена.

Trăirea emoțională se transfigurează în ample meditații filosofice despre veșnicia maternității, veșnicia vieții care neînterupt se primeste:

И снова будут чисты розы,
И первой первая любовь.

Și, deși la cugetările finale se adaugă, în chip de „înveliș“, simbolul pur idealist al venerației în fața *tainei sacre*, poezia, lipsită în esența ei de orice misticism, uimește prin profunzimea, prin caracterul major al aprecierilor etice, prin modul în care sugerează o vitalitate robustă.

Umanizarea consecventă a liricii de dragoste a lui Briusov se realizează pe de altă parte, și prin descătușarea emoțiilor spontane, proaspete, impregnate de bucurie, ale eroului liric. În susnumitele culegeri sînt destul de frecvente versurile — e bine să amintim de ele, chiar dacă din punct de vedere artistic ele nu sînt dintre cele mai perfecte — în care se cîntă sentimentul dragostei înaripate, senine: Влекут же в царство ласки / Семь белых лебедей... / Не правда ли : мы в сказке, / Мы в книжке для детей. («Nu-iașa...?» — «Не правда ли...?», 1900).

Asemenea exemple de lirică intimă sînt adieri primăvăratice în universul creator sever al lui Briusov.

Și din acest punct de vedere, stilistic, roadele inspirației reîmprospătate se dovedesc a fi importante. În versuri de tipul celor citate, ca, de altfel, în cea mai mare parte a versurilor create mai tîrziu, Briusov, în pofida cerințelor formulate de către unii confrăți, ca Merejkovski sau Ivanov, „știind să făurească versuri..., știe să făurească și idei, nu le lasă să se destrame,... e întot-

deauna încheșat, cizelat"¹. După confuziunea nuanțelor afective în maniera lui Verlaine, Briusov se simte atras de claritatea și profunzimea poeziei lui Pușkin. Construcția versurilor sale este riguroasă, consecvent logică, în linii esențiale imaginile sînt mai precis conturate (bunăoară imaginea femeii gravide), cuvintele îmbracă un caracter mai concret, mai obiectivizat. Judecînd stilul lui Briusov din anii săi de maturitate după poezia «*Habet illa in alvo*» — și o asemenea generalizare ni se pare admisibilă — trebuie subliniată interferența unui „realism” sever cu o simbolică abstractă și neclară. (cf. următoarele imagini, din aceeași poezie):

Ее движения неспорны,
Она ступает тяжело...
Ночь — Тайна — Мрак — Неведомое Чудо,
Нам непонятное, что приняла она...

Această interferență în care, de obicei, una din părți are rolul preponderent fără să se înfăptuiască un aliaj al lor desăvîrșit, nu corespundea cu idealul lui Briusov, judecînd după unele afirmații teoretice ale lui din acei ani. Acest „idealism pozitivist”², evident chiar și pe plan stilistic, a slujit drept țintă necontenitelor atacuri împotriva lui Briusov din partea lui Viaceslav Ivanov și a lui A. Belfi, cărora creația sa poetică li se părea prea clară, prea realistă.

Din primii ani ai noului secol, Valeri Briusov perseverează în a observa viața, esența vieții. În poezia «*Pe străzile înguste*» («*По улицам узким*», 1901), în atmosfera încordată a dezbaterilor intelectuale, influențat de avîntul revoluționar, poetul respiră din plin suflul proaspăt al zorilor libertății mult așteptate. Tot mai pregnant se schițează pe orizontul vieții... strălucirea altui soare, / Și un-dor de noi desăvîrșiri — și poetul observă cu ochiul tot mai viu realitatea plină de atîtea promisiuni.

Acum, Briusov îl cunoaște pe E. Verhaeren și se lasă vrăjit de poezia acestuia. Arta marelui poet belgian răscolește din adîncuri sufletul bardului rus:

Тютчева песни и думы Верхарна,
Вас, поклоняясь, приветствую я.

(«*Fericirea*» — «*Счастье*», 1900.)

Cuvintele lui Briusov evidențiază influența pe care o exercită asupra sa cugetările lui Verhaeren, cugetări prilejuite de problemele cele mai arzătoare ale contemporaneității și care demască plăgile lumii capitaliste, exaltînd în același timp munca creatoare și activitatea revoluționară a maselor. Influența amintită se reflectă acum și în viziunea artistică a lui Briusov, în capacitatea sa de a trata teme privindu-le într-o largă perspectivă istorică, în specificul percepției realității de către omul care reacționează sensibil și dureros la ticăloșiile ce se petrec în jurul său. Coincidența în ce privește teme care

¹ A. Blok, *Собрание сочинений в восьми томах*, Editura pentru literatură, Moscova-Leningrad, 1962, vol. V, p. 149.

² Astfel caracterizează însuși Briusov trăsătura principală a poeziei sale din această perioadă.

îi preocupă pe cei doi poeți (figuri istorice din trecut, orașul, munca), asemănarea între unele personaje (*Barbarii* lui Verhaeren — «*Bătrînul viking*» al lui Briusov) sau tablouri poetice (vezi «*Orașul*» din volumul lui Verhaeren *Campagnes hallucinées* și «*Конь Блед*» din cartea *Stephanos* a lui Briusov) nu fac decât să confirme cele spuse mai sus. Cu toată apropierea vădită dintre cei doi artiști, atât în ce privește crezul poetic¹, cât și tematica, ni se pare că pe planul sintetizărilor istorico-filozofice și al originalității poetice, pînă la 1917, Briusov nu și-a întrecut dascălul.

Așadar, avîntul vieții sociale însoțit și de trezirea propriei gândiri sociale, nu fără o influență din partea lui Verhaeren, determină lărgirea simțitoare a registrului liric al lui Briusov.

În poezia lui pătrunde apoi tema trecutului istoric, care își găsește expresia în zugrăvirea figurilor unor „favoriți ai veacurilor“.

Despre specificul acestor poezii epice poetul îi scria lui A. M. Gorki: „La el (este vorba despre sonetele istorico-mitologice ale poetului Hérédia, n.n.) totul este zugrăvit în așa fel de parcă ar fi privit din afară, pe cînd la mine, pretutindeni — și în «*Sciții*» și în «*Assarhadon*» și în «*Dante*» apare «eul» meu. Zău, e o diferență colosală”². Poetul simbolist care în evocarea trecutului istoric nu caută legile dezvoltării și nici elementele esențiale din punct de vedere social în acțiunile personajelor istorice respective, transmite figurilor pe care le creează „eul” său, scoate în evidență de fiecare dată acea trăsătură de caracter care îi este afectiv apropiată, indiferent de valoarea ei obiectivă.

În asemenea evocări epice miniaturale (unele din ele nu cuprind decât 10—12 versuri) Briusov își exprimă atitudinea față de contemporaneitate, atitudine ce ar putea fi formulată prin chiar versurile sale din «*Pumnalul*» («*Кинжал*», 1903):

Когда не видел я ни дерзости, ни сил,
Когда все под ярмом клонили молча вы,
Я уходил в страну молчанья и могил,
В века загадочно бывшие.

Totodată, miniaturile istorice sînt o reacție față de veacul lipsit de eroism, de efervescența cutezanțelor omenesti, un veac anemic, incapabil — după părerea poetului — să genereze un Assarhadon sau un Dante, genii ale armelor sau ale rațiunii. Lunacearski spunea despre aceste poezii că sînt manifestări ale „veșniciei fugi din societatea căreia i se încorporează poetul” și, în același timp, am adăuga noi, forme originale de apreciere a contemporaneității. Briusov le concepute ca pe un tot unic, ceea ce denotă intenționalitate, intervenție activă în problemele contemporaneității.

Folosind ca sursă de inspirație universul miturilor antice sau trecutul istoric pentru a scrie sonete clasice, cu iambi severi, uneori arizi, cu anapești împetrități de figuri elenizante (Ammon, Eros, Izida), recurgînd la un lexic vechi livresc (*владыка, оный, стан, лук*), Briusov slăvește cu egală

¹ Vezi poeziile «*Creația*», «*Visul profetic*» de Briusov și, pe de altă parte, «*Ceasurile de creație*» a lui Verhaeren.

² „Литературное наследство”, nr. 27—28, p. 640.

însuflețire pe păstorul anonim din antichitate, fascinat de constelațiile astrale (В ту ночь изведаль ты все счастье дерзновенья...), pe Alexandru Macedon (în momentul celei mai dramatice încordări a vieții acestuia, când, aflându-se în India îndepărtată, reușește printr-o concentrare a voinței să-și supună armata care murmură, cuprinsă de nemulțumire — И к войскам ты стал, как солнце: ослепил их грозный взгляд, / И безмолвно македонцы вдруг отпрянули назад), pe Alighieri, *întruchipare a gândurilor singuratice*, marele umanist de la sfârșitul Evului Mediu, ca și pe pribeagul Don Juan, seducătorul femeilor. În ciclul *Favoriții veacurilor*, indiferent cui i se adresează poetul, el apără personalitatea umană posedată de o pasiune înaltă și care se opune ordinii contemporane, oprimării sau mutilării omului.

În lirica rusă, cu mult înaintea lui Briusov, orașul și-a avut „cîntăreții“ săi. Este suficient să amintim, bunăoară, de Nekrasov sau de Fofanov. Dar primul loc de poet cu adevărat citadin îi revine incontestabil lui Briusov. În poeziile sale de la începutul deceniului 1900—1910 își găsește pentru prima oară expresia potrivită realitatea urbană cu toate implicațiile ei și, ceea ce este esențial, unghiul de vedere este al unui copil al orașului, al omului care respiră din plin aerul acestui oraș, îl iubește și îl înțelege.

În poezia lui Briusov imaginea orașului vădește consecvență pe plan estetic, dar, totodată, și modificări foarte importante pe plan afectiv.

«*Orașului*» («Городу»), poezie scrisă în 1890, este mai degrabă o declarație de dragoste, în care principalul îl constituie sublinierea armoniei dintre atmosfera amurgului de toamnă într-un oraș și extazul sufletesc, arderea poetică (Город и камни люблю, / Грохот его и шумы певучие, / В миг, когда песню глубоко таю, / Но в восторге слышу созвучия).

Poezii citadine de acest gen, ca «*Atunci cînd stau singur...*» («Когда сижу один...») «*Mi-e dragă lumina înserării*» («Люблю вечерний свет») și altele din ciclul *Tertia Vigilia* (1898—1901), unde predomină sentimentul singurătății exprimat prin semitonuri specifice, sînt pătrunse de o excitație emoțională fugitivă, neconcludentă. În «*Lumea*» («Мир», 1903), de pildă, meditația lirică se dezvăluie printr-o suită de amintiri despre scene, mirosuri și zgomote din „cetatea“ de ieri a lumii negustorilor. Pereții decolorați, tixiți de poze, birouri trainice, un miros înțepător, amestec de mucegai și catran, o forfotă meschină, lipsa de perspectivă, o stare de buimăceală, — iată universul pe care poetul îl simte legat organic de sine :

... Тихо надо мной — ребенком — ник
Громадный, неподвижный, серый.

În partea a doua a poeziei, evocarea orașului din ultimile decenii ale veacului trecut — schiță realistă pînă în cele mai mici detalii —, imaginile care apasă amintirea în mod obsesiv fac loc unei viziuni romantice asupra orașului contemporan :

Воздвиглись здания из стали и стекла,
Дворцы огромные, где вольно бродят взоры...
Раскрыты навсегда таинственные норы,
Бесстрастный свет вошел туда, гда жалась мгла.
И лица новые, и говор чужд... Все ново !

Prin intermediul unui contrast viu cu imaginile primei părți, Briusov își exprimă, pe lângă admirația pur estetică, și credința în progresul istoric al civilizației moderne, întruchipate în fizionomia nouă a orașului. În «*Lumea*», așadar, aprecierea emoțional-estetică nu e doar expresia unei impresii „întâmplătoare”, nuanțate de o stare de spirit trecătoare, ci este rodul unor cugetări, al unor comparații etico-sociale, al evaluării pe plan istorico-social a unor realități obiective. Cu atât mai mult impresionează în această poezie tonalitatea majoră a versurilor.

Dar admirația senină este curînd tulburată de o stare de neliniște, determinată de presentimentul tot mai acut al pieirii inevitabile a orașului, devenit focar al degenerării umane. Într-o poezie din anii 1903—1904, «*Calul Bled*» («*Конь Блед*»), acest sentiment ia proporții de vedenie apocaliptică. Într-un tablou alarmant, care derutează prin cromatismul său contranstant, apare figura simbolică a unui călăreț apocaliptic, *Moartea*:

В воздухе дрожали — отголоски, крики,
Но мгновение было — трепет, взоры были — страх.
Был у всадника в руках развитый длинный свиток,
Огненные буквы возвещали имя: Смерть...

Deși toată scena nu durează decît o clipă și viața începe din nou să clodotească, pulverizînd impresia lăsată de spectrul Morții, strigătele prostituatei pe jumătate dementă: *Oameni, voi să nu recunoașteți mîna Domnului? Va pieri un sfert din voi — de boală, de foame și de spadă* — răsună ca un blestem sinistru deasupra furnicarului urban în continuă forfotă.

Cîteva ani mai tîrziu, în poezia «*Orașului*» («*Городы*», 1907), menționată deja, viziunea lui Briusov capătă o nuanțare socială mai pronunțată. Prin mijlocirea unor simboluri care de data aceasta nu mai au nimic echivoc, poetul zugrăvește orașul sub înfățișarea unui balaur care se înghite pe el însuși:

Твоя безмерная утроба
Всех добычей не сыта,
В ней неумолчно рожает злоба,
В ней грозно стонет Нищета

De acum încolo, expresia mizeriei și miniei va predomina în poezia citadină a lui Briusov; abia după 1917 imaginea orașului în poezia sa va fi alta, el devenind pentru poet leagănul Revoluției Socialiste.

Căutările idealului estetic îl conduc pe Briusov (*Tertia Vigilia, Urbi et orbi, Stephanos*) și la descoperirea valorii estetice a muncii creatoare, precum și a frumuseții morale a truditului. Această orientare s-a realizat, desigur, după cum am mai spus, sub influența lui Verhaeren, ceea ce însă nu diminuează cu nimic eforturile poetului de a „descoperi” lumea.

În tabăra simbolistilor ruși — Briusov, iar cu aproape zece ani mai tîrziu — A. Blok, au fost singurii care au intuit încă înainte de Revoluție însemnătatea *muncii* în crearea unor valori materiale și spirituale. Poezia «*Munca*» («*Работа*»), scrisă în 1900 (cf. «*Truda*» de Verhaeren), este un imn

sui generis înălțat de Briusov în cinstea unei vieți laborioase, „înțelepte și simple“:

Здравствуй, тяжкая работа,
Плуг, лопата и кирка!
Освежают капли пота,
Ноет сладостно рука!

Deși «*Munca*» nu realizează încă profunzimea unor sintetizări istorico-filozofice, în genul cugetărilor lirice ale lui Verhaeren, însuși faptul că Briusov sesiza această problemă încă de pe atunci, din 1900, precum și intonația ditirambică a poeziei, sînt semnificative:

Камни бьем, чтоб жить на свете,
И живем, — чтоб бить...
Горе тем, кто ныне дети,
Тем, кто должен быть.

Aceste versuri din poezia «*Zidarul*» («*Каменщик*», 1903), în care parcă se imită ritmul și muzica muncii (prin îmbinări egale de trohee de cîte trei și patru silabe, aliterații și asonanțe), par a nu mai degaja acea senzație de seninătate netulburată pe care o sugera «*Munca*». Briusov înțelege că munca, baza tuturor valorilor și a înțelepciunii vieții, se dovedește a fi, într-o lume prost orînduită, și o încătușare a celui ce muncește. După cum reiese dintr-o discuție între un trecător și un zidar (o altă poezie, intitulată tot «*Zidarul*» — «*Каменщик*», 1901), acesta din urmă e silit să ridice zidurile unei închisori în care va fi întemnițat fiul său, poate muncitor și el, condamnat pentru încălcarea legilor care îi apără doar pe cei de la putere:

— Каменщик, каменщик, с верной лопатой,
Кто же в ней будет рыдать?
— Верно, не ты и не брат твой богатый.
Незачем вам воровать.

Каменщик, каменщик, долгие ночи
Кто проведет в ней без сна?
— Может быть, сын мой, такой же рабочий.
Тем наша доля полна.

Simpatia vădită a lui Briusov pentru cei ce trudesc și în special aprecierea de ordin social, limpede și răspicat, pe care o dă el muncii creatoare, determină locul acestor versuri în rîndul celor mai însemnate creații ale lui Briusov scrise înainte de Octombrie 1917.

Încercarea de a da o amplă interpretare istorico-filozofică prezentului, parcă oglindit în veacuri de istorie, de a pătrunde în esența însăși a orașului capitalist modern și a civilizației acestuia, precum și cristalizarea unei aprecieri estetice a muncii, s-a dovedit a constitui numai un fel de prag al liricii lui Briusov din anii 1904—1907, lirică plină de frământări de ordin social-politic și etico-moral.

Evenimente importante pentru desfășurarea istoriei Rusiei ca războiul ruso-japonez și revoluția din 1905—1907, au servit poetului drept imbold pentru crearea unei poezii civico-politice majore.

Primele reacții poetice briusoviene la război se alătură corului de tămâietori al șovinilor grandilocvenți. Lăsându-se influențat de starea de spirit patriotardă răspîndită în rîndurile intelectualității, în primele luni ale războiului, Briusov, fără îndoială, a fost atras, chiar entuziasmat, de ideea iluzorie că războiul va avea un caracter asanator, de aparență că, în sfîrșit, a sosit timpul faptelor de mult așteptate, timpul eroismului, al Assarhadonilor, menit să zguduie o societate cufundată în mocirla mediocrității morale, a vîlăuirii și platitudinii.

În lumina acestor considerații trebuie privită de pildă poezia «*Către oceanul Pacific*» («*К Тихому океану*»), scrisă chiar în ziua declarării războiului (27 ianuarie 1904).

Din *primele veacuri*, măreata stihie — poporul cel ales — (este vorba de o reprezentare a Rusiei într-o viziune patetică, înălțătoare, prin folosirea unor mijloace excesiv de livrești) își întindea brațele spre fratele ei — marele Ocean. Și minunea se înlăptuiește prin contopirea lor într-o singură stihie indivizibilă:

Брат — Океан! Ты — как мы! Дай обнять
Братскую грудь среди вражеских станов.
Кто, дерзновенный, захочет разять
Двух великанов?

Pentru Briusov războiul este un *prilej de meditații*, în care nu-și găsesc locul scene de bătălie sau imagini ale existenței cotidiene de trudă sîngeroasă. Versurile poetului sînt conceptuale și au un caracter greoi, clasicizant. Prin suite de personificări și de tablouri mitologice sau biblice, poetul creează o imagine finită, abstract-simbolică, excluzînd posibilitatea contaminării afective. Războiul este cînd *un fiu al dezbinării ce duce la pierzanie* — deoarece din fragedă copilărie a supt la sînul unei pantere — și se deslănțuie într-un festin cumplit și sîngeros («*Războiul*» — «*Война*», 1904 — 1909), cînd un orb care joacă *un joc de noroc*, avînd ca miză destinele popoarelor («*De Anul nou 1905*» — «*На новый, 1905 год*»). Atît imaginile, de o răceală clasică, cît și tonul imparțial și distant al versurilor mai sus relevate, cu toate că nu exprimă deocamdată o reprobare fățișă, denotă în mod vădit o temperare a înflăcărării de altădată, care constituia nota dominantă din «*Către Oceanul Pacific*». Ce-i drept, în decembrie 1904 Briusov mai dă glas unei chemări înflăcărate la unirea întregului popor în fața dușmanului, în vederea apărării „unității celor două stihii”:

Вы, ликторы, закройте форум.
Мочли, неистовый трибун.

(«*Către cetățeni*» — «*К согражданам*».)

Totuși, iluziile pe care poetul le poartă în suflet se destramă treptat, și, pe măsură ce se profilează catastrofa inevitabilă, în versul lui încep să prindă glas dezaprobarea și protestul.

După cum remarcă A. S. Miasnikov¹, acest protest e vizibil în strofele îndurerate din «*Tusima*» («*Цусима*») și în demascarea satirică a lașilor-

¹ Vezi prefața sa la V. Briusov, *Избранные сочинения в двух томах*, Editura pentru literatură, Moscova, 1955, vol. I, p. 14—15.

trădători, conducători care duc armate la pierzanie (poezia «*Lanturile*» — «*Цени*»): *Ascultați o melodie veselă. Poetul vă cunună cu rușinea.* Nu, acestui război nu-i era dat să apropie înlăptuirea idealurilor dorite. Cu tot eroismul soldaților de rînd, evenimentele nu au adus nimic, după părerea poetului, în afară de durere, sînge, jertfe fără rost. Și totuși, războiul ruso-japonez și înfrîngerea țarului în acest război au dus la baricadele anului 1905, pe care Briusov le-a salutat fierbinte.

Cum a înțeles revoluția din 1905—1907 acest intelectual pînă la măduva oaselor, acest căutător al esenței, al principiilor umaniste în peripețiile istoriei, pentru care nu există nimic mai presus de rațiune și de valorile spirituale create în decurs de milenii prin munca și înflăcăarea oamenilor? Mărturia atitudinii poetului față de prima revoluție rusă o constituie, înainte de toate, poezia lui, iar pe de altă parte declarațiile sale publice și părerile exprimate în cursul unor convorbiri particulare.

Într-o scrisoare (adresată lui P. P. Perțov, în octombrie 1905), citim: „Pentru mine a fost un an plin de furtuni și vîltori. Niciodată nu am trăit asemenea pasiuni, chinuri și bucurii“¹. Cu toate că aceste cuvinte nu conțin un indiciu absolut explicit asupra pozițiilor artistului, prin coloritul lor afectiv ele dezvăluie, totuși, o stare sufletească plină de vigoare și optimism.

Într-unul din primele ecouri poetice la evenimentele revoluționare, poezia simbolică «*Un cîntec cunoscut*» («*Знакомая песня*»), scrisă într-un stil original, tipic briusovian, și care cuprinde o interpretare a prezentului dintr-o amplă retrospectivă istorică, de pe poziții raționaliste, găsim aceleași sentimente determinate de solemnitatea momentului:

Это колокол вселенной
С языком из серебра,
Что качают миг мгновенный
Робесьеры и Марат.

(«*Clopotele*» — «*Набат*».)

Lauda clopotului de alarmă al revoluției este lauda poporului care a deschis, în sfîrșit, porțile templului libertății:

Но с иступленьем, опьяненный,
Дорогой той пришел народ,
И руки ясные смело
Ударили в чугун ворот.

(«*Pelerinii libertății*» — «*Паломники свободы*», 1905.)

Idealurile revoluției în creația lui Briusov sînt indisolubil legate, întîi și întîi, de imperativul descătușării poporului din robia sa milenară și de lichidarea blestematei „civilizații“, pe care poetul o consideră a fi călăul libertății umane.

¹ A. Volkov, *Очерки русской литературы конца XIX начала XX века*, Editura pentru literatură, Moscova, 1955, p. 488.

Pentru poet, revoluția înseamnă eliberarea forțelor creatoare, manifestarea eroismului în numele viitorului, un vârtej nestăvilit de pasiuni, fapte și inițiative ale maselor :

И в безумии пьяных веселий
Все прошлое топчет во прахе.
Играет со смехом в кровавые плахи,
Но, словно влекома таинственным гением
(Как река, свои воды и простору несущая),
С неуклонным прозрением,
Стремится к торжественной цели,
И, требуя царственной доли,
Глуха и слепа,
Открывает дорогу в столетия грядущие.
Славно я правду твоих своеобразий,
Толпа¹.

(«*Slavă mulțimii*» — «*Слава толпе*», 1904.)

În zilele luptelor revoluționare, bardul simbolismului, cântărețul unor trăiri intime care-și compunea cîntecele despre el însuși și pentru sine, se simte pentru prima oară o părticică a puternicei „mulțimi”, cetățean și nu „prooroc ales” (A. Volkov), lucru confirmat de celebrele strofe din «*Către popor*» («*К народу*», 1905) :

Без тебя я — звезда без света,
Без тебя я — творец без мира.

În om, învingătorul plin de cutezanță al stihilor, creatorul și stăpînul vieții, Briusov descoperă zona spirituală cea mai înaltă, idealul autentic al umanismului. De această idee este pătrunsă poezia de mare profunzime «*Laudă omului*» («*Хвала человеку*», 1905). Născut în atmosfera unui avînt revoluționar general, *Om*ul simbolic al lui Briusov, este într-un fel, prin însușirile sale

¹ Nu este lipsită de interes comparația acestor strofe cu cunoscuta poezie a lui E. Verhaeren «*Răscoală*» (1896), tradusă de Briusov, fapt ce confirmă, o dată în plus, înruditărea spirituală dintre cei doi poeți:

C'est la fête du sang qui se déploie,
À travers la terreur, en étendards de joie:
Des gens passent rouges et ivres;
Des gens passent sur des gens morts;
Les soldats clairs, casqués de cuivre,
Ne sachant plus où sont les droits, où sont les torts,
Las d'obeir, chargent, mollessement,
Le peuple énorme et véhément
Qui veut enfin que sur la tête
Luisent les ors sanglants et violents de la conquête.

.....
Tuer, pour rajeunir et pour créer!

Deși intruchiparea imaginilor este la Verhaeren mai concretă, mai palpabilă decît în poezia lui Briusov din 1904, viziunea revoluției în ansamblu, ideea privitoare la căile și la scopurile ei se aseamănă incontestabil la cei doi poeți, după cum, în multe privințe, coincide și felul în care ei își reprezintă viitorul.

etico-morale, înrudit cu *Omul* lui Gorki. În numele acestui om fericit poetul plăzmuiește, în viziunile sale utopice, o lume a viitorului:

Свершится сроки: загорится век,
Чей луч блеснит на бюстрине столетий,
И твердо станет вольный человек
Пред ликом неба на своей планете.
Единый Город скроет шар земной,
Как чешую, в сверкающие стекла,
Чтоб вечно жить ласкательной весной,
Чтоб листьяв зелень осенью не блекла.

Lumea „nimănuî“, lumea „obșcinei“ omenești, a ospetelor și desfătărilor nesfârșite, va fi întruparea frumuseții, perfecțiunii cunoașterii, libertății, fraternității și egalității; ea va veni fără îndoială, chiar dacă aceasta se va întâmpla într-un viitor viitor mai depărtat, după ce poetul și contemporanii săi, jertfe ale vremurilor în care au trăit, vor fi pierit și vor fi devenit eroi ai basmelor străvechi. Imaginea difuză a viitorului pământ al Canaanului, care la Briusov reprezintă un simbol al idealurilor înfăptuite ale revoluției, se dovedește a fi veșnic vie, o imagine utopică a unor idealuri umane sublime din toate timpurile. Este relevantă, de asemenea, aspirația către sacrificiu, care străbate această poezie de la un capăt la altul.

Viziunea artistică este, în chip vădit, contradictorie. Confruntând imaginile de mai sus cu unele mărturisiri publicistice ale poetului din acei ani, obținem chipul unui artist care, deși năzuiește afectiv către realitatea revoluționară, încă nu este capabil să se transforme într-un adevărat cîntăreț al ei. Rețin atenția, de pildă, versurile din care se desprinde imaginea gloatei distrugătoare, a gloatei *însetate de sânge*, pe jumătate înnebunite, pradă unor patimi oarbe, care apare ca o reprezentare a începuturilor revoluționare (*în dangătul clopotului de alarmă răsună cîntecul sălbatec al stihiei dezlănțuite*).

O interpretare similară a revoluției, însoțită de o reprezentare specific briusoviană a purtătorilor idealurilor ei, găsim în «*Hunii viitorului*» («*Грядущие гунны*», 10 august 1905).

Asocierea poetică a revoluției cu desmățul sălbatec al pasiunilor, în care viața și cultura dispar; reducerea trăsăturilor esențiale etico-sociale ale ostașilor revoluției la cele ale unor nomazi cruzi, chiar dacă luăm în considerație afirmațiile autorului, care declară că el îi va întâmpina pe *hunii viitorului* cu un *imn de bun venit*, trădează la Briusov un orizont social-politic încă limitat¹:

Сложите книги косягами,
Пляшите в их радостном свете.
Творите мерзость во храме,
Вы во всем неповинны, как дети.

¹ Aici trebuie menționat că unele fenomene ale contemporaneității Briusov a reușit totuși să le înțeleagă mai în profunzime decât oamenii de litere aparținând taberei liberalilor-burghezi. Astfel, de pildă, în versurile sarcastice din poezia «*Mulțumirilor*» («*Довольным*») scrisă a doua zi după publicarea manifestului țarist din 17 oct. 1905, el înfierează *turma* (burghezia) care s-a mulțumit cu *cîteva fire de fîn* (promisiunile guvernului țarist cu privire la restabilirea prevederilor constituționale), cu jumătate de măsuri în rezolvarea *legii generale* (a parlamentului) în locul unui decisiv asalt, al unei definitive cuceriri a agorei. Însă tot aici poetul identifică frumusețea și măreția Assarhadonului cu *oceanul pasiunilor populare*, pentru ca în ultima strofă să cheme la distrugerea *turmei* în mijlocul căreia se afla și eroul liric.

Poetul, preot al înțelepciunii milenare, se desolidarizează de vandali (*Nu, nu sînt al vostru ! Imi sînt străine felurile voastre* — în poezia « *Simpatizanților* » — « *Близким* », 1905) și își pune singur grumazul pe butuc. Apoi însă — și aici paradoxul atinge apogeul — eroul liric al lui Briusov îi dojenește pe *humi* pentru inconsecvența lor în acțiunea de nimicire a bisericilor, a cărților și declară cu fermitate: *De distrus vom distruge împreună, de construit însă — nu*. Referindu-se la aceste cuvinte, V. I. Lenin, face o apreciere cît se poate de exactă a poetului, caracterizîndu-l drept „anarhist”¹. Orientarea anarhist-individualistă a lui Briusov a ieșit în evidență și în faimoasa polemică cu articolul lui Lenin *Organizația de partid și literatura de partid*, în problema libertății artistului în societatea burgheză.

Ca răspuns la cunoscuta teză a lui Lenin, potrivit căreia libertatea de creație nu poate fi decît iluzorie în lumea în care totul se cumpără și se vinde, Briusov, citîndu-i, drept exemplu, pe Rimbaud sau Gauguin, a căror creație nu corespundea gusturilor publicului burghez, susține ideea libertății absolute a artistului, a libertății „de a îndura foamea și mizeria”². Considerațiile lui Briusov confirmă însă exact contrariul tezei pe care el ar fi vrut s-o argumenteze, iar exemplele pe care le citează, de genii neapreciate de contemporani, subliniază o dată în plus justetea reflecțiilor lui Lenin.

Totuși, în anii de pregătire a primei revoluții ruse și în perioada avîntului acesteia Briusov se îndepărtează în linii mari de pozițiile susținute în *Cheile mistereleor* (*Ключи тайн*)³.

Unui confrate întru ale scrisului, care îl dojenise pe poet că opera sa este lipsită de mesaj social, Briusov îi răspunde prin poezia « *Pumnalul* », spunînd că versul său este aïdoma unui pumnal care sclipește în lumina fulgerului:

Он входит в кровь, он входит в душу,
Преображает явь и сон...
Так я незримо стены рушу,
В которых дух наш заточен!

(«*Unuia dintre confrăți*» — «*Одному из братьев*», 1905.)

Ideea că poetul are o înaltă menire socială apare și în scrierile publicistice ale lui Briusov din anii dinaintea revoluției, iar în articolul *Despre tehnica versificării* (*О стихотворной технике*) citim, printre altele: „Poetul care are ce să spună în problemele ce frămîntă pătura înaintată a societății nu va fi niciodată de prisos, pentru că, în acest fel, el va redobîndi înalta prețuire pe care o ocupa în lumea antică...”⁴

¹ V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 14, articolul *De-auzi părerea unui prost...*, Editura politică, București, 1963, p. 297, în notă.

² Referire la articolul lui Briusov *Libertatea cuvîntului* (*Свобода слова*)

³ Renumitul *articol-program* al artei simboliste, prin care se exalta gratuitatea și autonomia artei.

⁴ V. Briusov, *Избранные сочинения*, Editura pentru literatură, Moscova, 1955, vol. II, p. 185.

De un profund spirit cetățenesc este pătrunsă și poezia «Unui slujitor al Muzelor» («Служителю Муз»), scrisă în 1907:

И если враг пятой надменной
На грудь страны проникшей стал, —
Забудь о тайнствах вселенной,
Поспешно отточи кинжал!

Dar și în versurile citate există îndepărtări de la ideea fundamentală. Astfel, în «Pumnalul» Briusov susține că *Poetu-i lângă oameni, când chinie furtuna*, pe când în perioadele de liniște el poate să rămână singur cu el însuși. Ba, mai mult, la numai două luni după ce scrisese poezia «Unui slujitor al Muzelor», în sfaturile pe care le dă «Poetului» Briusov face apologia pasivității și a spiritului de sacrificiu:

Всего будь холодный свидетель,
На все устремляя свой взор.
Да будет твоя добродетель —
Готовность взойти на костер.

În anii reacțiunii, Briusov propagă din nou „bucuria creației, a creație libere, fără țel“, și, în același timp, ca redactor al revistei „Gîndirea ru-sească“ („Русская мысль“) el ia apărarea artei promovate de noul curent modernist — *acmeismul* —, considerînd-o „plină de încredere în viață“.

Totuși, Briusov nu devine nici cîntăreț al tendințelor imperialiste mani-festate de burghezia rusă, nici mistic sau profet al lumii de dincolo de mormînt. În polemica amintită cu Balmont, pe tema *specificului creației*, Briusov caută să apere ideea că pentru elaborarea fiecărui vers trebuie depusă o muncă serioasă, că versul este rezultatul unui efort susținut, și nu o revelație magică. În deceniul 1910—1920 se produce ruptura între Briusov și Viaceslav Ivanov, tot cu prilejul unei discuții despre unele probleme ale artei. Într-o serie de articole, Briusov susținuse că există o legătură tainică dintre poezie și viață, pe care poetul trebuie s-o studieze și s-o cunoască. „Cea dintîi dovadă a ta-lentului de poet este iscusința de a reda, de a schița realitatea înconjurătoare“ — scria el în articolul *Igor Severeanin*. El militează pentru apropierea poeziei de știință, subliniind importanța, valoarea instructivă, atît a uneia cît și a celeilalte, și-i cere poetului să se evidențieze nu numai prin talentul pe care i l-a dat natura, ci și prin inteligența și cultura sa. Criticînd dedublarea de planuri din poezia simbolistă¹, Briusov protestează în același timp și împotriva platitudinii naturaliştilor în zugrăvirea realității și elaborează *teoria sintezei* „realismului și simbolismului“.

¹ Bazîndu-se pe aceste afirmații, precum și pe faptul că în acești ani în poetica briusoviană se manifestă, pe de o parte, unele tendințe clasicizante (explicabile în mare parte și prin activi-tatea sa de traducător din Virgiliu, Dante, Goethe etc.), iar pe de alta, o simplificare în spirit pușkinian a limbajului poetic, mulți istorici literari (ca, de pildă, A. Volkov) susțin că Briusov, decizîndu-se de poezia simbolistă, a evoluat prin clasicism către creația realistă. Afirmația nu se pare forțată, căci, în ultimă instanță, poezia briusoviană nu-și schimbă structural caracterul. Opera sa postrevoluționară, continuarea firească a unei practici de mai bine de 20 ani, deși este înțesată de imagini din arsenalul clasicismului, marchează totuși o nouă și viguroasă afirmare a poeziei simboliste, cu un puternic substrat social-politic revoluționar.

Caracterul contradictoriu al pozițiilor lui Briusov își va lăsa amprenta și pe întreaga creație poetică ulterioară a poetului. După cum era de așteptat, după înăbușirea primei revoluții ruse, în perioada reacțiunii stolipiniste, în creația lui Briusov se observă un reflux al tematicii social-civice, iar pe planul aprecierilor de valoare se poetizează tot mai frecvent supunerea în fața inevitabilului, beatitudinile însingurării, dezamăgirea, pierderea încrederii în idealuri. Această stare de spirit este exprimată deosebit de plastic în următoarele versuri din poezia «*A exista fără oameni*» («*Быть без людей*»):

И я упьюсь недолгим счастьем:
Быть без людей, быть одному,

În cele trei culegeri de versuri care au urmat, *Toate melodiile* (Все напевы 1906 — 1909), *Oglinda umbrelor* (Зеркало теней, 1909 — 1912), *Cele șapte culori ale curcubeului* (Семь цветов радуги, 1912 — 1915), contradicțiile — care i-au fost proprii întotdeauna poetului — se accentuează și mai mult. Totodată, culegerile acestea se caracterizează însă și printr-o mare complexitate în ceea ce privește interpretarea poetică a realității. Fondul spiritual pozitiv, dar insuficient de consecvent al artistului trebuia să reziste unei presiuni accentuate din partea marasmului ideologic, care puneă stăpânire pe mințile multora dintre oamenii din mediul său.

Pentru un timp pe Briusov îl trădează muza militantă, inspiratoare de acte de eroism. El însă n-o tratează cu dispreț, ca Minski, nici nu se tînguie pentru păcatele săvîrșite atunci cînd fusese „cavaler de un ceas” (cum o făceau Sologub sau Balmont), n-o cheamă în locul ei pe muza dulcilor visări și a misticilor deliruri, ca D. Merejkovski și V. Ivanov; el o părăsește doar, abandonîndu-se plăcerilor contemplării intelectuale și farmecelor lui Eros.

Mai răsuna încă ditirambii însuflețiți în cinstea mulțimii revoluționare cînd, în poezia «*Antoniu*» (1905), poetul proclama drept ideal absolut al existenței *patima dragostei*:

Боролись за народ трибуны,
Императоры за власть,
Но ты, прекрасный, вечно юный,
Один алтарь оставил — страсть.

Valoarea eternă a dragostei, credința că ea este unică binefăcătoare, elogiul pasiunii care înfrînge limitele raționale, iată motivele care domină seria de volume citate. Implicațiile lor mai generale sînt exprimate plastic în tabloul simbolic de mai jos, realizat cu ajutorul unor imagini de largă circulație încă din epoca înfloririi romantismului:

.....
Тая восторженную дрожь,
В ладье гнилой бросаюсь в волны.
Гроза бушует вокруг. Так чтож!
Не бойся, друг! Пусть гибнут челны:
Ты счастье Цезаря везешь!

(«*Veni-vor anti...*» — «*Идут года...*», 1911.)

Aceste accente de lirică erotică, viguroase în genere, iar pe alocuri chiar cu nuanțe de eroism, sînt însă adesea înăbușite de cînturi de tristețe, de decep-

ție. Vorbind despre tendințele decadente la Briusov după anul 1905, vizibile în cultul disperării, în idealul izolării sau în experimentul formal, trebuie să menționăm că ele se manifestau în special în domeniul liricii intime, a cărei greutate specifică în opera sa poetică crescuse considerabil în anii reacțiunii.

Gândurile de care este frământat poetul în acești ani își găsesc expresia în reverii lirice despre natură, despre cîmpiile natale, despre freamătul stihiei marine etc. Briusov nu este un pictor, mijloacele plastice și coloritul joacă un rol secundar în creația sa, ele îi sînt caracteristice numai în măsura în care pot surprinde *stări de spirit*. Pe poet nu-l interesează peisajul ca atare, realitatea obiectivă a acestuia, ci posibilitatea de a exprima cu ajutorul peisajului propriile trăiri, ceea ce nu înseamnă, totuși, că Briusov ar viola natura, și-ar popula opera cu construcții artificiale.

În majoritatea cazurilor, felul său de a scrie este foarte degajat, labil, dezlinat chiar, metaforele sînt abstracte, din domeniul unor noțiuni ca *Destinul*, *Viața*, *Moartea*, iar detaliul concret, materialul care stă la baza comparației, este ridicat *în mod arbitrar* la nivelul esențialului. În această manieră sînt scrise, de pildă, versurile și ciclurile «*Cîntece de seară*» («*Вечеровые песни*»), «*Granitul*» («*На гранитном*»), «*Stepe natale*» («*Родные степи*»).

Totodată, în culegerile din anii 1905—1915 întîlnim versuri lirice în care stările de spirit își păstrează naturalețea spontană, iar amănuntul realist — în metaforă sau în afara ei — determină întregul relief al versului: «*Veac după veac*» («*Век за веком*», 1907), «*August*» («*Август*», 1907), «*Conacele*» («*Усадьбы*», 1911), «*Acasă*» («*Дома*», 1911) ș.a. Este semnificativ că, în majoritatea cazurilor, asemenea poezii se definesc și prin tonalitatea lor majoră.

În trînsă legătură cu crochiurile peisagistice, apare în lirica lui Briusov din anii 1910—1917 *imaginea Patriei*. Nu este cîtuși de puțin întîmplător faptul că noua temă — Patria — este reluată tocmai în anii aceștia, nu numai de către Briusov, ci și de Blok și Esenin, dacă e să-i cităm doar pe cei mai de seamă poeți ai timpului.

În condițiile „pasiunilor potolite” temporar, în liniștea de mormînt care se lăsase după grelele lupte, trăgînd concluziile din experiența unui trecut recent, oamenii de artă își puneau în mod firesc întrebarea: ce va fi mai departe? Cum va arăta Rusia în viitor? Acest imperativ al momentului a stimulat apariția a două poezii dintre cele mai elocvente ale lui Briusov: «*Țării mele*» («*К моему отечеству*», 1911), și «*În țara mea*» («*В моему отечестве*», 1909).

Amintindu-și de zilele Țusimei, de eroismul ostașilor Rusiei, poetul își încheie astfel prima dintre poeziile citate: Их жизнь — во временной могиле. / Мы смеем верить скрытой силе, / Ждать мая, мая в этот век.

Imagina Patriei este întotdeauna pătrunsă la Briusov de un simțămînt de dragoste, timid, dar plin de căldură. Iar viitorul patriei dragi este înfățișat întotdeauna — într-un fel sau altul — în culori optimiste (cf. simbolul lui «*Mai care vine*»).

Curînd patria poetului a devenit, pentru a doua oară în decurs de zece ani, un cîmp de bătălie pentru apărarea intereselor meschine ale lacomilor stăpînitori.

În principiu, poziția lui Briusov față de primul război mondial a fost asemănătoare aceleia pe care poetul a avut-o pe timpul războiului ruso-japonez.

La început el nutrea speranța renașterii:

Но вслушайтесь! В сердцах стесненных
Не голос ли надежд возник?
Призыв племен поработенных
Врывается в военный крик.

(«Ultimul război» — «Последняя война».)

și jubilează în ziua declarării războiului.

În poeziile și în declarațiile lui Briusov din perioada 1914—1915 se simte puternic influența dăunătoare a teoriei „Moscova — a treia Roma”, reînviată și larg popularizată de Struve, politician burghez influent și redactor al revistei la care, înainte de război, lucrase timp de doi ani și Briusov. De aceea ne este greu să cădem de acord cu interpretarea pe care o dă criticul Miasnikov poeziei «*Vechea problemă*» («*Старый вопрос*», 30 iulie 1914). Fără îndoială, poetul tinde să se lămurească în profunzime în problema locului și menirii Rusiei în Europa. Dar, cu toată pretenția de retrospecțiune istorică, poemul este, în fond, lipsit tocmai de istorism. Dacă luăm în considerație toate versurile pe tema războiului scrise de Briusov în anii 1914—1915, «*Vechea problemă*» se include în mod armonios în lucrările care exprimă tendințele șoviniste, panslaviste ale autorului.

Totuși, spre deosebire de anii 1904—1905, în 1914—1916, Briusov în calitate sa de corespondent militar la «*Buletinul rus*» («*Русские ведомости*»), zugrăvește fără simboluri viață de fiecare zi în timp de război («*În tranșee*» — «*В окопе*»), relevă aspectele lui profund antiumane: singele («*Pansamente albe pe răni*»), nebunia și altele. Ele explică, de altfel, și decepția care l-a cuprins foarte curînd, conștiința că, și de astă dată, *Toate, toate visurile noastre într-o minune, se pare, s-au spulberat*. Poetul rostește o denunțare vehementă, deși singulară, a războiului:

За что? — За то, что вы терпели
Дрожа, насилие и гнет.
Не научили — к высшей цели
Стремиться свой родной народ.

Что под бичом самодержавья
Вы пригибались пять веков,
Пред миром, не стыдясь бесславья,
Сносили прозвища рабов.

(«*De ce luptăm?*» — «*За что воюем?*», 1915.)

Aceste gânduri au început să pună stăpînire din ce în ce mai puternic pe mințile muncitorilor și țăranilor îmbrăcați în mantale militare. Sub conducerea comunistilor, ei au reușit să găsească unica soluție justă: revoluția. Așa cum arată Lunacearski, Briusov „putea să bijbile în domeniul politicii în momentele cînd se lăsa întunericul, dar cînd izbucnea lumina, el își îndrepta îndată privirea spre strălucirea ei”¹. Și făcliile revoluției i-au luminat calea spre viitor.

¹ A.V. Lunacearski, *Предисловие к избранным произведениям Валерия Брюсова*, Editura de Stat, Moscova-Leningrad 1926, vol. I, p. 7.

După cum s-a exprimat o dată Briusov, cea de „a doua venire pe lume“ (ca om și artist) i-a adus-o și lui *Octombrie*. Deși nu s-a eliberat de la bun început de povara noțiunilor și deprinderilor vechi, totuși, datorită unor deosebite calități spirituale („El are ceva de zidar — scria despre Briusov Lunacearski, — de zidar care clădește edificiul civilizației omenirii. Briusov iubește materia, iubește piatra și metalul, mai mult decât razele, gazul și aburul; iubește natura ce se lasă să fie modelată, mai mult decât inesizabilul și inexprimabilul ...“), poetul s-a înrolat fără întârziere în rindurile constructorilor vieții noi, desfășurând o activitate bogată și rodnică în domeniul cultură-lizării maselor. În anul 1919, Briusov devine membru al partidului comunist și moare ca unul dintre cei mai respectați reprezentanți ai vieții culturale din țara Sovietelor, ca un cîntăreț al victoriosului Octombrie:

Но выше всех над датами святыми,
Над декабрем, чем светел пятый год,
Над февралем семнадцатого года,
Сверкаешь ты, слепительный Октябрь.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ И ПОЭТИКА В ДОРЕВОЛЮЦИОННОМ ТВОРЧЕСТВЕ ВАЛЕРИЯ БРЮСОВА

(Резюме)

В обзорном очерке *Эстетическая концепция и поэтика в дореволюционном творчестве В. Брюсова* делается попытка некоторой переоценки поэтического таланта и творческой эволюции крупнейшего литератора конца XIX — начала XX веков.

В отличие от известных критических трудов о творчестве В. Брюсова, на протяжении данного исследования материал рассматривается под углом зрения корреляции теоретической мысли и поэтической практики автора.

Путем соотнесения эволюции эстетических взглядов и его поэтики (тематический диапазон, система образов, стилистические особенности), не упуская из виду и некоторые филиации, проводится основная идея: при наличии постоянного противоречия между психическим складом человека: позитивного ума и сознательно принятым им эстетическим кредо, по сути интуитивистским, творческий рост поэта идет не от символизма к реализму, а от индивидуалистической, отвлеченной и устремленной в неведомое поэзии к поэзии земной, общественно значимой; от онирического символизма к символизму яркой и точной образной чеканки, с явными классицистическими акцентами.

LA CONCEPTION ESTHÉTIQUE ET LA RÉALITÉ POÉTIQUE DANS L'OEUVRE PRÉ-RÉVOLUTIONNAIRE DE VALERI BRIUSOV

(Résumé)

Dans son étude rétrospective, l'auteur essaie de remettre en valeur le talent poétique de Valeri Briusov — l'un des hommes de lettres russes importants de la fin du XIX-e siècle et du commencement du XX-e —, ainsi que de définir l'évolution de sa création poétique.

À la différence des travaux critiques connus, portant sur l'œuvre de Valeri Briusov, les matériaux faisant l'objet de cette étude sont examinés du point de vue du rapport existant entre la pensée théorique et l'expérience poétique de l'écrivain.

En rapportant l'évolution des coordonnées esthétiques de Briusov à son art poétique (thème, système des images poétiques, particularités de style) et en soulignant certaines filiations, l'auteur établit l'idée de base suivante: dans les conditions d'une continuelle contradiction entre la formation psychique du poète — être à conception d'ordre positif — et son credo esthétique d'essence intuitive, consciemment accepté, l'évolution de l'œuvre de Briusov ne part pas du symbolisme pour se diriger vers le réalisme, mais passe des coordonnées d'une poésie individualiste, abstraite, orientée vers l'inconnu, à la poésie autochtone avec des implications d'ordre social; d'un symbolisme onirique à un symbolisme d'images vives, dont le contour est bien précis et les accents sont sensiblement classiques.

ÎNSEMNĂRI DESPRE POPORANISMUL ROMÂN, RUS ȘI POLONEZ

STAN VELEA

1. Poporanism, semănătorism

În istoria literară sînt unele fenomene pentru definirea cărora se poartă discuții îndelungate care continuă și după consumarea în timp a cauzelor ce le-au dat naștere. Apariția simbolismului este pusă în relație cu romantismul, dar, mai rar, și cu naturalismul, conținutul poporanismului și al semănătorismului în literatura română este și astăzi controversat etc. Mai ales cînd aceste fenomene există și în alte țări — și asta se întîmplă de cele mai multe ori, deoarece se știe că circulația ideilor nu recunoaște granițele naționale — încercarea de a le judeca strict izolat va păstra întotdeauna un coeficient de risc, întrucît îi lipsește perspectiva comparativă pentru verificare, ceea ce face ca unele particularități, determinate de împrejurări geografic limitate, să fie socotite drept trăsături definitorii ale noțiunii considerate. Este cazul semănătorismului, de exemplu. Iată de ce și înțelegerea complexă a termenilor *poporanism* și *semănătorism* presupune proiectarea lor pe o suprafață cît mai cuprinzătoare, care să scoată în evidență asemănări și deosebiri, conducînd în ultimă instanță la stabilirea unor caracteristici esențiale, care să circumscrie cît mai exact realitatea pe care o exprimă ¹.

La noi, în presă și în numeroase lucrări de specialitate, s-au vehiculat o mulțime de păreri în legătură cu ceea ce ar trebui să se înțeleagă prin mișcarea poporanistă; prin 1910 „Luceafărul”, revistă care apărea la Sibiu, a întreprins chiar o anchetă consacrată acestei probleme, la care au răspuns scriitori și profesori universitari, dar rezultatele n-au fost deloc concludente ². Sumarul tuturor discuțiilor învederează existența cîtorva opinii, în mare măsură contradictorii și discutabile. S-a considerat astfel că poporanismul este un socialism (sic!) deghizat ³, un corp străin transplăntat mecanic pe solul românesc; unii mergeau mai departe, afirmînd că și în Rusia și la noi a fost importat, pe drumuri separate, din populismul francez. Alții, dimpotrivă, au susținut, pe de o

¹ În cele ce urmează nu intenționăm o prezentare monografică a curentului poporanist; vom desprinde numai cîteva caracteristici generale, cu ajutorul cărora vom încerca să rezolvăm o problemă mai veche de istorie literară românească: relația poporanism-semănătorism.

² Cf. Ilarie Chendi, *Poporanismul*, „Luceafărul”, nr. 5, 1910, p. 121—123; I. Agirbiceanu, *Poporanismul*, „Luceafărul”, nr. 6, 1910, p. 141—143; M. Dragomirescu, *Poporanismul*, „Luceafărul”, nr. 9, 1910, p. 224—228; nr. 10, 1910, p. 254—258; nr. 11—12, 1910, p. 290—292 ș.a.

³ Cf. D. Micu, *Poporanismul și „Viața Românească”*, București, 1961, cap. „Poporanismul”.

parte, că poporanismul a apărut și s-a dezvoltat în România, fără să recepteze nici o influență străină, pe de alta, că nu a adus nimic nou, ducând doar mai departe idei care ființau mai de mult. În sfârșit, dacă N. Iorga susținea, nici mai mult nici mai puțin, că poporanismul nu există ca un curent literar de sine stătător¹, V. Ciobanu, într-o lucrare ce cuprinde contribuții documentare prețioase, lărgăa nemăsurat sfera noțiunii, afirmând că „poporanismul în literatură nu este decît simpatie pentru țaran și apărarea intereselor sale”². Evident, înțeles așa, curentul își pierde limitele temporale și ideologice, devenind mai curînd o atitudine afectivă față de populația rurală. Căci formularea, mult prea generală, și, de aceea, foarte vagă, se poate aplica oricărui scriitor care a abordat simpatetic în opera sa tematica țărănească, indiferent de epoca în care ar fi creat. Ambianța satului a fost oglindită, de pildă, la modul specific, de poeții romantici sau de realiștii din vremea noastră, or un Mickiewicz, Pușkin sau T. Arghezi nu pot fi considerați în nici un caz drept poporaniști.

Răsfrîngerile poporanismului în literatură reprezintă la origine un curent ideologic cu puternice implicații sociale. Prin urmare, credem că pentru lămurirea lor trebuie să se pornească tocmai de la aceste rădăcini. Apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea mai întîi în Rusia, unde a cunoscut și cea mai largă amploare, *narodnicismul* ca doctrină își află puncte de plecare în operele lui Hertzen și Cernîșevski. Elaborată, așadar, într-o vreme cînd infiltrațiile mașinismului capitalist începuseră să opereze răsturnări în structura economică și socială a Rusiei, tulburînd spiritele, teoria narodnică se întemeiază pe următoarele două principii ce ni se par fundamentale: a) dezvoltarea capitalismului în Rusia este întîmplătoare, deci evitabilă prin instaurarea unui socialism de factură țărănească, avînd la bază obștea și industriile casnice, și b) forța principală pentru realizarea acestui deziderat este poporul, adică țărănimea, condusă de intelectualitate. La aceste idei, care exprimă — subliniem — esența curentului, conținînd în același timp noutatea lui față de cele anterioare (posibilitatea evitării pericolului capitalist printr-o formație economică de tip rural) s-au alăturat ulterior altele, mai noi sau mai vechi, convertindu-se în funcție de natura principiilor directoare și decurgînd din ele. S-a înjghebat astfel, treptat, un sistem de vederi, oricum unitar, ținînd un obiectiv bine conturat, sistem care se constituie ca ideologie dominantă într-o perioadă istorică precis determinată. Fără îndoială, este adevărat că unele elemente — emanciparea culturală a țărănimii, antiurbanismul, tipul uman armonic dezvoltat în sînul naturii ș.a. — au existat cu mult înainte de apariția poporanismului care le-a preluat — care curent nu datorează nimic celor premergătoare? — dar evoluau în alt cadru și în subordinea unor postulate proprii altor epoci. Interesul renașcentist pentru soarta țaranului, atît cît a fost, izvora dintr-o preocupare generală pentru om: *homo sum et nil humanum a me alienum esse puto*. Tendințele culturalizatoare ale iluminismului se înscriau pe orbita avîntului științelor exacte în secolul rațiunii și pe umanitarismul generos al enciclopediștilor, iar aplecarea romanticilor spre cultura

¹ N. Iorga, Prefață la Adrian V. Iamandi, *Poporanismul literar al Vieții Românești*, Iași, 1913.

² V. Ciobanu, *Poporanismul. Geneză, evoluție, ideologie*, București, 1946, p. 13.

populară se explică și prin atmosfera populată de ființe supranaturale a produțiilor folclorice, foarte potrivită zborului nelimitat al fanteziei creatoare.

Dezvoltarea narodnicismului în Rusia a înregistrat două etape distincte¹. Între anii 1850—1880 mișcarea păstrează un caracter progresist; narodnicii sînt numiți, chiar, revoluționari ai țărănimii. Domină ideea „mersului în popor” a cărei intensitate de vîrf este atinsă în 1874. După această dată, „răceala” satului pentru semănătorii luminii, stratificarea socială și persecuțiile poliției țariste scad entuziasmul intelectualilor poporaniști, determinîndu-i pe unii să creadă că tactica terorismului este mai potrivită pentru realizarea scopului final. Disensiunile vor duce în 1879 la împărțirea organizației „Земля и воля” („Pămînt și libertate”) în gruparea teroristă „Народная воля” („Libertatea poporului”) și aceea moderată, în frunte cu Plehanov, „Чёрный передел”, care se va alătura în 1883 social-democraților, constituind „Eliberarea muncii”. Anul 1880 marchează începutul celei de a doua faze, în care narodnicismul alunecă spre liberalism². Destrămarea iremediabilă a obștei și înmulțirea culacilor vor hotărî pe poporaniștii ruși să renunțe la formele de conviețuire și muncă în cadrul obștilor și să idealizeze gospodăria înstărită, transformîndu-se astfel din reprezentanți ai țărănimii asupraîi în exponenți ai culacilor. Această schimbare de optică pune sub semnul întrebării înseși principiile esențiale ale teoriei, făcîndu-le contradictorii. Se promovează în continuare repulsia față de capitalismul industrial, în schimb i se încurajează dezvoltarea la sate prin înflorirea gospodăriei chiaburești. Și, desigur, se vor produce modificări și în laturile dependente. Stăruie unele aspecte din prima etapă: datoria intelectualității în ridicarea țărănimii, sentimentul dezrădăcinării, tipul armonic etc., operîndu-se corespunzătoare deplasări de accente ori nuanțe, dar apar și altele noi: cultul parcelei, armonia socială în mediul agrest, idilizarea satului etc.

S-a spus pe bună dreptate că poporanismul s-a dezvoltat cu precădere în țările din sud-estul Europei cu o economie pronunțat agrară și cu o populație țărănească majoritară, care ar fi putut să joace un rol precumpănitor în viața statului³. În Cehoslovacia, bunăoară, unde este pămînt arabil relativ puțin, nu avem un poporanism constituit ca ideologie dominantă de anvergura și unitatea celui din Rusia sau Polonia, ci numai ecouri destul de firave, ca în creația lui Karel Rais (1854—1926)⁴. În Polonia, ideile ludomane („lud” = „popor”) încep să se răspîndească în jurul anului 1880, cînd se lansează pentru prima dată ideea culturalizării poporului, înțelegîndu-se prin acest cuvînt țărănimia. O concepție încheată va promova abia săptămînalul „Głos” („Vocea”), care apare din 1886, la Varșovia. În paginile acestei publicații tinării ideologi poporaniști, în frunte cu J.L. Poplawski și M. Bohusz, arboresc lozinca reprofilării industriei conform necesităților naționale și a măririi

¹ Cf. *История русской литературы*, Moscova, Leningrad, 1956, t. IV, partea I, cap. „Сcriitori народниці”.

² *Ibidem*.

³ Cf. M. Żmigrodzka, *Problema țărănească în opera E. Orzeszkowej (Kwestia chłopska E. Orzeszkowej)*, în „Pozitivizm”, partea I, Wrocław, Ossolineum, 1950, p. 127; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 35—42.

⁴ H. Jelinek, *Histoire de la littérature tchèque de 1850 à 1890*, Paris 1933, p. 285—286

capacității de consum a pieței interne prin îmbunătățirea situației materiale a țaranului¹. În țara noastră, poporanismul tinde să se formuleze ca sistem încheiat începând din anul 1893, prin contribuțiile publicistice ale lui C. Stere la periodicele „Evenimentul literar”², „Adevărul”, apoi „Viața Românească”. După cum se vede, în Polonia și în România poporanismul înflorește aproape concomitent, corespunzând temporar celei de a doua etape din Rusia. Și, întrucât ducatul Varșoviei se afla sub stăpânire țaristă, iar la noi începe să se vorbească despre poporanism abia după venirea lui C. Stere, este lesne de presupus că miezul teoriei narodnice — înlăturarea primejdiei capitaliste prin gospodăria înstărită — a înrîurit simțitor, cel puțin inițial, evoluția acestei mișcări a intelectualilor din ambele țări. Pe de altă parte, similitudinile economice și sociale din cele trei țări în momentul respectiv au determinat analogii puternice și în privința celorlalte idei, secundare, de coloratură poporanistă. Deosebirile, câte sînt, vizează aspecte neesențiale, provenind din împrejurările specifice fiecărei țări. Așa, de exemplu, dacă idilizarea satului ca ostrov sănătos al tradițiilor populare, cultul țarinii, armonia între straturile sociale, tipul plener în mijlocul naturii ș.a. marchează diferențe doar în ceea ce privește intensitatea și proporția în raport cu celelalte trăsături în ansamblul sistemului, situația națională categoric schimbată va prelungi ecouri puternice care se vor grea mai distinct și mai complex pe trunchiul ludomaniei poloneze ori al poporanismului românesc. De asemenea, nici la noi și nici la polonezi, apostolatului intelectualilor nu i s-a apropiat tactica terorismului individual. Esența teoriei narodnice de după 1880 a găsit, așadar, un teren pregătit social și ideologic, care i-a favorizat dezvoltarea, în interesul sporit pentru țărănime³, fundat pe adînci tradiții istorice și culturale și întărit în ultimul timp prin operele realiștilor critici. Și aici însă s-au efectuat modificări de structură și direcție, determinate de noul cadru ideologic. Antiurbanismul, îndreptat altă dată împotriva stricăciunii orașului în general, se canalizează acum în primul rînd contra infecției urbei mașiniste, a capitalismului industrial. Ideea importării mecanice a unei ideologii cu totul străină realității noastre economice și spirituale este astfel evident eronată. O floare exotică, oricît de ademenitoare, se ofilește repede în condiții climatice necorespunzătoare, vitrege.

În literatură, spuneam, poporanismul reflectă un curent ideologic, apărut din pricini și cu mobiluri sociale, în primul rînd. Este motivul pentru care nu a avut un sistem estetic rotund, precum romantismul sau simbolismul, care și-au orientat direcția principală de înnoire în planul modalității de creație. A trebuit, în consecință, să contracteze împrumuturi de la alte curente, anterioare sau contemporane, preluînd acele elemente estetice care, modificate sau nu, puteau să dea expresie conținutului de idei pe care-l purta. De aici impresia de mozaic estetic, cîteodată contradictoriu în aparență, a literaturii poporaniste. Relațiile de viață, psihologia personajelor și chiar a grupurilor sociale

¹ Cf. M. Żmigrodzka, *op. cit.*, p. 161.

² Vezi D. Micu *op. cit.*, cap. „Istorie”.

³ Vezi G. C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă*, București, 1937, cap. „Concluzii”.

înregistrează de multe ori secvențe realiste. Pasta greoaie și întunecată cu care e înfățișat orașul tentacular amintește pe alocuri stridența naturalismului. Forța morală și fizică a țăranului amintește, într-o privință, plenitudinea personalității romantice capabile să înfrunte însăși divinitatea. La fel, descrierea naturii prezintă unele analogii cu natura romantică, sălbatică și nemodificată de mîna omului, iar influența ei asupra ființei umane se apropie uneori de inefabilul simbolist. Aceste cîteva interferențe estetice pomenite — o studiere amănunțită le-ar putea înmulți — explică în parte apetitia sporită a unor scriitori poporanisti pentru tentațiile simboliste ori naturaliste. Și din această cauză, probabil, răsfrîngerea principiilor poporaniste în literatură nu este atît de explicită și unitară în toate punctele sistemului, ca în publicistică. Elementele esențiale însă se pot depista cu ușurință în Rusia și Polonia și, cu unele obscurități, în România, unde, chiar dacă nu întâlnim în creația artistică un răsunset de amploare și profunzimea aceluia din cele două țări slave, există, indiscutabil, o atmosferă în care crește o literatură intens influențată tematic și ideologic de poporanism.

Unii cercetători din țara noastră au numit această literatură *poporanistă*, alții însă i-au spus *semănătoristă*. Denumirea, la urma urmei, n-ar fi avut nici o însemnătate dacă ar fi intenționat să acopere același conținut, fiindcă ambii termeni prezintă reale posibilități de argumentare; poporanismul pornește de la clasa socială (poporul = țăranimea) în slujba căreia și-a pus idealurile, iar semănătorismul, avînd ca punct de plecare numele revistei „Semănătorul”, apasă îndeosebi pe una din premisele ideologice: iluminarea, semănarea culturii. Dar, în istoria literară s-a susținut că semănătorismul reprezintă o mișcare cu totul deosebită de cea poporanistă și că are izvoarele și evoluția înfipte adînc și exclusiv în realitatea românească. Afirmatia pune indirect sub semnul întrebării existența *de facto* a poporanismului literar ca un curent constituit în mod independent, pentru că, într-adevăr, nu se poate vorbi de o literatură poporanistă¹ dacă nu se are în vedere cea semănătoristă înțeleasă ca atare. Cele cîteva ecouri anemice, neîndoios poporaniste, semnalate sporadic în operele cîtorva scriitori în opoziție cu cele semănătoriste, nu izbutesc să alcătuiască o imagine de ansamblu cît de cît expresivă. În prefața la lucrarea lui Adrian Iamandi, *Poporanismul literar al „Vieții Românești”*, N. Iorga nega fățiș poporanismul, întrebîndu-se contrariat: „Curente literare? În afară de curentul de la „Semănătorul” nu pot recunoaște nici unul ca în adevăr existent. Așa-zisul simbolism? S-a prostit nația aceasta într-atîta încît nu mai poate rîde de deșantările minților pe dos sau ale dibacilor șarlatani? Ce e aceea?” Marele istoric și elevii săi nu recunosteau poporanismul decît numai ca pe o variantă sau o imitație a semănătorismului. Într-adevăr, cei care n-au văzut diferențe fundamentale între poporanism și semănătorism, socotim că aveau dreptate, deoarece ele, pe drept cuvînt, nu pot fi detectate. Diferența de sens, negarea sau subordonarea unuia față de altul provin de la N. Iorga, care, de fapt, n-a putut nici el să afirme existența a două literaturi, deosebite în mod distinct între ele. Pe lîngă adversitatea sa cunoscută față de Stere și

¹ Cf. G. C. Nicolescu, *op. cit.*, și D. Micu, *op. cit.*, cap. Școala „Vieții Românești”.

„Viața Românească”, unde publicau mulți dintre cei ce debutaseră la „Semănătorul”, semnalîndu-se și unele tendințe exagerat naționaliste, care, despărțind poporanismul de semănătorism, intenționau să demonstreze o originalitate românească rău înțeleasă, N. Iorga, a căutat, firește, să impună, în dauna poporanismului, numele revistei pe care a condus-o. Au fost însă și istorici literari de prestigiu, ca E. Lovinescu, care au susținut că poporanismul și semănătorismul se întregesc perfect unul în altul, nerecunoscînd nici o deosebire între ele¹. H. Sanielevici și V. Ciobanu considerau de asemenea că mișcarea de la „Semănătorul” și cea de la „Viața Românească” sînt două fațete ale poporanismului². În orice caz, ambele poziții au persistat de-a lungul vremii, cheltuindu-se relativ multe eforturi pentru a se dovedi justetea uneia dintre ele. E cert că unele nedumeriri continuă și astăzi, întemeiate și pe faptul că la noi poporanismul literar se încheagă din frînturi dispersate în operele mai multor creatori; la nici un scriitor român nu vom găsi întrunite ideile de bază într-un tot cît de cît complet, ca la Reymont, de pildă. Oricum ar fi, este ilustrativ faptul că majoritatea cercetătorilor care au identificat cele două noțiuni, afară de puține excepții, au cunoscut și poporanismul rus; ei au avut, prin urmare, posibilitatea de a urmări chestiunea în paralel, pe mai multe registre naționale. Rezultatul a fost că n-au aflat nepotriviri de natură să-i îndreptățească a recunoaște originalitatea francă a semănătorismului în comparație cu poporanismul, ci din contră. Mai mult, o cercetare recentă, întreprinsă și în zona *ludomaniei* poloneze întărește această impresie. Fiindcă, după cum vom vedea, este foarte dificil să se indice fie și o singură idee ori un aspect prezent în literatura semănătoristă (se înțelege — e vorba de elemente mai importante) care să nu figureze de loc și în cea narodnică și ludomană din Rusia și, respectiv, Polonia. Specificitatea națională, incontestabilă, se exprimă, de astă dată, prin nuanțe și intensități diferite înlăuntrul întregului. Negăsind deosebiri substanțiale, am rămas deci la convingerea că semănătorismul în literatura română acoperă o realitate poporanistă nu numai în esența ideologică, ci și ca expresie artistică. De altfel, însăși permanența discuției neputința de a se ajunge la o demonstrație definitivă, care să nu mai poată fi chestionată, atestă pînă la un punct această identitate.

Iată dar că poporanismul literar, numit la noi semănătorism, nu poate fi înțeles doar ca o vagă simpatie pentru țărănime, ci ca expresia complexă a unui curent ideologic, a cărui dezvoltare se suprapune în general peste a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX. Că este așa va încerca s-o dovedească și expunerea ce urmează, o trecere în revistă comparativă a temelor mai frecvent abordate de literatura subsumată mișcării poporaniste, prin sublinierea aspectelor similare și a particularităților deosebite, explicabile pe temeiul specificității realităților naționale sau prin temperamentul scriitorilor.

¹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, București, 1926, vol. I., „Evo” *lufia ideologiei literare*”.

² N. Sanielevici, *Poporanismul reacționar*, București, 1920; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 20—22.

2. Teme centrale

Interesul pentru populația rurală datează în literatură din timpuri străvechi dar o adevărată descoperire a satului, în toată complexitatea relațiilor umane, realizează abia realiștii critici. Operele unui Lev Tolstoi, Saltikov-Șcedrin și N.A. Nekrasov în Rusia, B. Prus, E. Orzeszkowa și H. Sienkiewicz în Polonia, I. Creangă, I. Slavici ș.a. în România conțin nu o dată imagini sugestive și autentice, care dezvăluie, în scopuri umanitare, racile morale și nedreptăți de multe ori cu semnificații mai largi, sociale. Finalitatea teoriei narodnice viza în principal țărănimea. Nimic mai firesc, de aceea, ca viața la țară să constituie preocuparea de căpetenie a scriitorilor, în orbita căreia toate celelalte să graviteze ca în jurul unui nucleu de la care împrumută reliefuri expresive. În privința modului de abordare, tematica țărănească înregistrează în cadrul literaturii poporaniste două faze care urmăresc istoric evoluția curentului ca ideologie. Dată fiind dezvoltarea mai târzie în Polonia și România, prima fază o aflăm numai în Rusia, corespunzând așa-numitului narodnicism revoluționar și însumând operele apărute cam între anii 1855—1880¹. Acum scriitorii sînt aproape de tradițiile realismului critic pe care le cultivă pînă la programatic, adăugînd însă umanitarismului general un tel social-politic clar conturat. Aproape toți observă dezamăgiți urmările „binefăcătoare” ale reformei agrare, așteptată atîta amar de vreme și înfăptuită în 1862. Stepniak-Kravcinski (1851—1895) relevă în povestirile *Din lac în put*, *Povestea unei copeici* și *Inteleapta Naumovna* caracterul hrăpăret al reformei, iar N.I. Naumov (1838—1901) în *La debarcader* și S. Karonin (1853—1892), în ciclul *Povestiri despre Parașkinti*, arată nemulțumirea țăranilor ale căror visuri de prosperitate sînt spulberate o dată cu „emanciparea” și „împroprietărirea”. Majoritatea populației sărăcește—seria de schițe *De jos în sus* și *Povestiri despre Parașkinti* de Karonin, *Zilele de lucru la țară*, cap. III, de N.N. Zlatovratski (1845—1911), povestirea *Un sfert de cal* de G. Uspenski (1842—1902) etc.—, mizeria și greutățile traiului „liber” alungă bărbații din sat în căutare de muncă și distruge comune întregi, în aparență fără o cauză anume (*Împărăția femeilor* și *A pierit un sat* de Zlatovratski). Pretutindeni domnește întunericul neștiinței de carte. Conștiințele dormitează amețite în ceața superstițiilor de tot felul, alimentate de religie. Într-o schiță a lui F. D. Nefedov (1838—1902), *Un incendiu la țară*, în loc să ia măsuri urgente pentru stingerea incendiului, țăranii scot icoanele în fața focului și așteaptă evlavioși minunea, care întîrzie să se înfăptuiască. La fel se întîmplă și în cutare sat din *Lăcustele* lui G. Uspenski, unde se oficiază zadarnic slujbe pe cîmp pentru alungarea prăpădului. Peste tot bîntuie lenea și beția înfipte adînc în obiceiurile oamenilor (*Necazul bătrînului Kaban* de Zlatovratski, *Lăcustele* ș.a.).

În această literatură cu puternice note de reportaj procesul de pauperizare a țăranimii este pus, firește, în seama stratificării sociale, care se cristalizează

¹ S-ar putea observa, cum s-a și întîmplat, că apariția „Daciei literare” atestă și la noi existența unei prime faze poporaniste. Evident, unele premise ideologice au existat — cum afirmam mai înainte — dar nu se poate vorbi nici măcar în planul ideologic de un sistem unitar de vederi cu mobilurile sociale ale poporanismului înainte de 1893.

tot mai rapid în urma reformei, în seama, deci, a extinderii capitalismului la sate. Conform premizelor ideologice, toți scriitorii narodnici vor descrie la modul critic aceste prefaceri, pe care le consideră primejdios excrescute pe fondul vieții de la țară. Tipurile umane ce reprezintă noile relații economice, culacul și țirgovețul, sînt plămuite fără excepție, în această perioadă, numai din însușiri negative, care nu mai lasă loc omenescului. Se ajunge astfel la un fel de șablon, limitat artistic, al culacului sau al negustorului, explicabil prin intenția ideologică, prezent ca atare în nuvelele lui Naumov, Karonin și chiar în cel mai bun dintre romanele lui Zlatovratski, *Temeliile*. Caracterologic vor fi numai lacomi, mincinoși și hrăpăreți, care se îmbogățesc prin asuprirea și jefuirea fără scrupule a celor săraci. În povestirile lui Naumov, băcanul Prohor Belkin înșală țăranii, luîndu-le produsele pe nimic (*Negustorul din sat*), Piotr Vejin fixează prin monopol prețul la pește (*Nebuna*), Varlamov se înfruptă din banii obștei (*Socoteală obștească*) etc. Asupra venalității culacilor stăruie și P.V. Zasodismki (1843—1912) în romanul *Cronica satului Smurino*, a cărui apariție a constituit un adevărat eveniment pentru literatura poporanistă rusă. Cirkov, Lisin și Andrei Bepalov se alătură tipurilor de culaci înavuțiți, ca și Epifan Kolupaev din *Povestiri despre Parașkiniți*, numărul lor amenințînd să împlinească artistic proporțiile unei pături sociale. Toate aceste excese le fac în cîrdășie cu oficialitățile comunale și cu moșierul din apropiere, care își au foloasele lor (*Înimi de aur* de Zlatovratski, *Alegeri țărănești*, *Nebuna* de Naumov). Este interesant că, deși unii dintre scriitorii amintiți au descris apariția culacilor de multe ori chiar prin transformarea unora dintre săteni, nici unul, nici hiar Zlatovratski, n-au intuit că ei sînt născuți inexorabil de mica producție agricolă, care începea să evolueze pe făgașele capitaliste. Toți au socotit că nu sînt decît niște excrescențe artificiale pe formele economice rurale, care pot fi extirpate la timp prin organizarea țăranilor pe baze tradiționale. Remediul pe care-l opuneau pericolului culacilor era obștea. În *Zilele de lucru la țară*, Zlatovratski, bun cunoscător al satului, expune în linii esențiale viața țăranului în cadrul obștei, afirmînd că „aceasta este piatra de temelie a vieții poporului nostru, în care se imbină întreaga lui concepție, instinctele, tendințele și viitorul lui”. O demonstrație și mai elocventă, idealizată pînă la idilic, va da în romanul *Temeliile*. În satul Dergaci domnește o atmosferă de seninătate deplină. Totul se desfășoară după pravila nescrisă a tradițiilor respectate cu sfîntenie. Adunările se consumă în liniște, oamenii sînt pașnici, bisericoși, se ajută între ei după cum au apucat din moși-strămoși și ulițele sînt pline de bătrîni sfătoși cu barbă albă care se bucură de o autoritate necontestată de nimeni, datorită vîrstei, experienței lor de viață. Dintre ei se alege acei înțelepți ai satului cu mers ponderat și gesturi hieratice, așteptați ca niște făcători de minuni în toate casele năpăstuite de necazuri. Această fericire edenică începe să se zdruncine după întoarcerea lui Piotr Volk de la oraș, cînd între obște și bogați începe o luptă surdă care străbate, de altfel, tendențios întreaga literatură narodnică din această fază. Și, cu toate că simpatia autorilor se aplică de regulă țăranilor adunați în obște, mai totdeauna nu pot să nu observe totuși că această formă este perimată și se fărîmîțează inevitabil sub năvala schimbărilor, cedînd treptat terenul. Se prefigurează

de pe acum viitorul nu prea îndepărtat, când „raiul țărănesc“ : „Dumnezeu în cer, țarul pe pământ și obștea în sat“, va lua sfârșit.

Privită în întregul ei, literatura rusă cu tematică rurală din prima etapă poporanistă, anticipăm, ca și din cea următoare, poate fi apreciată ca foarte direct și strâns determinată de ideologia pe care se grefează. Această caracteristică îi lămurește, în parte, calitățile, dar și slăbiciunile. Intenționalitatea fermă și elevată l-a menținut pe scriitor, cel puțin virtual, în limitele unei expresii stilistice simple și sobre, câteodată captivant îmbogățite de inflexiuni populare, și ale unei descriții cât mai apropiate de realitatea pe care o înfățișă. Dar, de cele mai multe ori, l-a îndreptat și spre unele exacerbari păgubitoare pentru valoarea estetică a operei. Tendințiozitatea expresă a avut deseori ca rezultat, pe o direcție, schematizarea psihologiilor personajelor maniheic unilateralizate în numai bune sau numai rele în raport cu atributele lor în perspectiva idealului poporanist, pe alta, atunci când a fost prea explicit exprimată, a condus la prea dese și fastidioase intervenții ale autorului pentru lămurirea fătuișă a cutărui aspect al problemei tratate. Asemenea teoretizări, pe care le vom întâlni la toți scriitorii narodnici pomeniți, chiar și la Zlatovratski, cel mai talentat dintre ei, împiedică fluiditatea operei, o îndepărtează de literatura propriu-zisă, împingînd-o spre linearitatea publicistică.

Și în a doua fază, aceea a poporanismului liberal, care începe în Rusia și Polonia în jurul anului 1880, iar în România după 1893, satul continuă să fie în primă atenție. Datele sînt, într-o măsură, relative, în ultimele două țări pufînd fi împinse cu cîțiva ani mai în urmă, deoarece o literatură corespunzătoare începe să se constituie cu anume întîrziere față de momentul în care se săvîrșise cotitura ideologică în Rusia. Bineînțeles că unele modalități de cuprindere a realului se vor păstra și în această perioadă, dar vor interveni schimbări substanțiale privind idealul estetic, de exemplu, care urmărește, în fapt, deplasările teoretice ale curentului. Scriitorii nu mai vîd stratificarea socială și fricțiunile dintre diversele pături ale țărănimii, care constituiau aspectul principal în etapa premergătoare, sau chiar dacă o vîd, nu mai apasă deliberat asupra ei, pentru că în idealul economic poporanist locul obștei, devenite anacronice, este luat de gospodăria particulară înstărită. Neînțelegerile acute, pînă mai ieri prezentate ca irezolvabile, dintre țărani îmbogății și restul satului se șterg cu încetul, pînă la dispariție; dacă mai transpar meteoric în unele opere, faptul ilustrează mai de grabă depășiri realiste ale limitelor ideologice, ca în *Țăranii* lui Reymont ori în nuvelele *Kasia* și *Poteca dinaintea casei* de I. Maciejowski în Polonia. Disensiunile se mută, e adevărat nu în prea multe opere, între satul, considerat omogen ca interese și solidar în acțiuni, pe de o parte, și moșierul, a cărui proprietate înăbușă ogoarele țăranilor, pe de altă parte (romanele *Țăranii* de Reymont, *Răscoala* de L. Rebreanu, *Sybaris* de I. Adam, nuvela *Ghiță Mîndrea* de C. Sandu-Aldea). Nu de puține ori moșierul este înlocuit în această opoziție cu arendașul ticălos care face avere prin înșelarea stăpînului și jefuirea țăranilor (*Păștele blajinilor* de M. Sadoveanu, *Două neamuri* de C. Sandu-Aldea, *Răscoala*, nuvela *E drept!* de Reymont, *Zilele de lucru la țară* ș.a.). Nu o dată criticismul este îndreptat, cu osebire la noi, împotriva boierilor parveniți, arendașilor, vechililor și cărcumariilor de proveniență străină (povestirea *Am scăpat* de I. Adam, *Sybaris*, *Două nea-*

muri, Răscoala). Se va obiecta, poate, că citarea romanelor lui L. Rebreanu este nepotrivită aici, lucru evident adevărat, dacă se are în vedere tonalitatea lor dominant realistă, cu secvențe naturaliste chiar, dar pînă și în *Ion* și *Răscoala* atmosfera spirituală a epocii a transmis ecouri, secundare în economia și mesajul operelor, care pot și trebuie să fie puse și în seama ideologiei poporaniste¹. Relieful conflictelor sociale înăuntrul satului se subțiază totuși simțitor, accentul deplasîndu-se pe probleme etice. O armonie binecuvîntată se instalează printre oameni, întreruptă doar de accidente de importanță minoră. Raporturile sociale sînt idilizate cu dezinvoltura celor care nu au habar de existența lor. Între gospodarii avuți și slugile lor stăruie bunăînțelegerea și respectul reciproc, la nevoie sărînd unul în ajutorul celuilalt. În *Țăranii*, argatul Kuba refuză să-și fure stăpînul pentru băutură — faptă la care îl îndemnase crișmarul. Pînă și suspiciunea, cu rădăcini ancestrale, dintre țărani și boier a dispărut cu desăvîrșire. Moșierul își cîștigă dragostea celor din jur printr-o purtare plină de înțelegere și îngăduință, care merge pînă la sacrificii materiale, atunci cînd împrejurările o cer. Fratele moșierului din *Țăranii*, maiorul din *Inimi de aur*, Costache Udrescu din *Neamul Udreștilor* de I. Al. Brătescu-Voinești și Ilie Măcieș din *Două neamuri* se arată sensibili și mărînișoși cu sfatul și puna față de sătenii loviți de nenorocire. O deferență întrucîtva ciudată manifestă Lupu Mavrocosti față de lingurarii de pe moșia lui, din care crede că își trage neamul (*Noaptea de sînziene* de M. Sadoveanu). Nu pregetă să-i viziteze pe arșiță la treierat și să guste chiar din mîncarea muncitorilor, mămăligă și țipari fripți pe jeratec, care i se par delicioși. Tot așa, între boieri și slugile conacului s-au statornicit legături trainice de considerație și dragoste (*Sybaris*, *Paștele blajinilor*, *Noaptea de sînziene*, *E drept!* etc.). Firește, în limitele acestei conviețuiri pline de armonie și mulțumire generală, răzvrătirile celor asupriți vor fi concepute ca întîmplătoare și fără motive întemeiate (nuvela *Rătăcirile din Stoborăni* de Spiridon Popescu). Cu toate că simpatia scriitorilor se manifestă ori de cîte ori e nevoie și în favoarea țăranilor săraci (poezia lui Coșbuc), pătura socială asupra căreia își mențin atenția și bunăvoința cu predilecție vădită este aceea a sătenilor înstăriți, care, pentru ei, reprezintă formațiunea ideală a viitorului (*Țăranii*, *Sybaris*). Extrem de rar se mai vorbește de forme de muncă în comun, care să amintească obștea, ca în romanul lui I. Gorun, *Robinson în țara românească*, în care Nichifor organizează un soi de tovărășie care există totuși paralel cu țarina fiecăruia. Tipologic, gospodarii de vază vor împlini portrete înălțătoare, atît moral cît și fizic. Sînt vrednici, lucrîndu-și cu dragoste și îndîrjire pămîntul de care își leagă toate speranțele.

Nădejdea noastră este în muncă necurmată,
În brazda cea adîncă pe lanuri răsturnată,
În sfînt pămîntul nostru de cer blagoslovit
Și-n sufletul pe care mereu l-am oțelit,
Luptînd viața-ntreagă în aspră încordare
Cu gerul, ploaia, vîntul și arșița de soare....

¹ Este și cazul scriitoarei poloneze Eliza Orzeszkowa (realist-critică), al simbolistului Șt. Petică ș.a.

spune Pîrveu din drama lui Ștefan Petică, *Frații*. Cu toții au sentimentul onoarei pe care și-o vor păstrată cu orice preț. La jigniri răspund prompt, indiferent de risc, pedepsind imediat pe îndrăznețul care le ultragiază bunul renume. Ion din schița *Ion* de Al. Vlahuță, lovit pe nedrept de un sergent, îl ucide și e condamnat, iar Pîrveu își ucide chiar fratele care îi amăgise nevasta, pe Dochiana. Dorința de a nu se compromite în ochii sătenilor le determină o comportare care, privită din exterior, poate părea o poză calculată, dar care decurge în fond dintr-o încredere, împinsă uneori pînă la infatuare, în capacitățile proprii. Au umbletul încetinit, greoi și vorba măsurată. Maciej și Antek Boryna din *Țărani*, Pîrveu din *Frații*, Stenia Dubcov din povestirea cu același titlu de Nefedov ș.a. sînt artisticește alcătuiți ca niște modele etice demne de urmat de către ceilalți țărani. Față de consătenii cu mai puțină stare, se arată cinstiți și cu multă înțelegere pentru necazurile pe care le au; de aceea se bucură de prețuirea generală. Lor li se încredințează conducerea treburilor publice și tot ei sînt cei care influențează opinia satului în momente critice. La profilul de o puritate amintind pastorala antică a la *Dafnis și Chloe*, se adaugă aspectul fizic corespunzător. Jasiiek Winciorek din nuvela *E drept!*, Antek Boryna, Stenia Dubcov, Petre Petre din *Răscola*, Ion etc., sînt înalți, își poartă statura dreaptă și au privirea îndrăzneată, neînfriată; sînt arătoși, frumoși chiar. În plinătatea vârstei sînt de-a dreptul impunători. Șt. Petică îl caracterizează pe Pîrveu „frumos și puternic ca un rege biblic” și aceeași impresie o produce Maciej Boryna. Greoi în aparență, cu toții dau dovadă de o forță trupească impresionantă. În prima parte a lucrării, făceam, într-un plan mai general, o apropiere între țăranul echilibrat dezvoltat în sînul naturii și plenitudinea personalității romantice. În acest sens vom remarca totuși și o deosebire. Înt-adevăr, pe cînd forța *Om-ului* romantic ne apare ca fiind prin excelență psihologică, spirituală, așadar interioară, izvorînd din îndrăzneala nelimitată de a aborda sfidător toate problemele care îi stîrnesc protestul, aceea a țăranului este parcă mai mult exterioară, aplicîndu-se aproape exclusiv formelor materiale din ordinea imediată. Toate aceste însușiri, potențate artistic, împlinesc intențional cunoscutul tip armonic cu origini la J.J. Rousseau. Reluîndu-l, scriitorii poporaniști l-au considerat ca tipul uman care va putea să atingă perfecțiunea ideală într-o societate viitoare, înfrățită cu natura și ferită de scursorile contagioase ale mașinismului urban.

Intenționînd să stăvilească exodul populației rurale spre focarele de infecție orășenească, poporaniștii au căutat să cultive ideea că între țăran și pămînt există o legătură care nu poate să fie ruptă fără urmări primejdioase. Ogorul reprezenta factorul primordial pentru omul de la sat și în literatura realismului critic, dar în cea poporanistă relația dintre ființa umană și țarină crește pînă la un adevărat cult care a dus nu o dată la exagerări valabile doar în sfera patologicului. Atîta vreme cît pămîntul produce posesorului bucurii la gîndul foloaselor pe care le va aduce, totul se păstrează în granițele verosimilului, dar cînd simpla lui atingere provoacă voluptăți euforice, precum aurul lui Hagi Tudose, ne aflăm în domeniul monstruosului grotesc sau neautentic (*Ion* de Rebreanu). Pămîntul ocupă într-adevăr în psihologia țăranului locul principal, hotărîndu-i toate manifestările raționale și emoționale. Este socotit ca o ființă care participă și la bine și la rău; cînd sătenii din Lipce sînt ares-

tați, ogoarele nelucrate așteaptă somnolente și întristate întoarcerea stăpînilor (*Țăranii*). Iată de ce nu este de mirare că țăranii reymontieni sărută pămîntul natal, îl mîngîie, sfîrîmîndu-l în palmă etc., fiindcă îl consideră ca pe o mamă hrînitoare și generoasă, pe care o divinizează. Prin această mistică a ogorului, amintind de mitul antic al lui Anteu și al Geei, literatura poporanistă cu implicații simboliste reintegrează țăranul în universul natural, elementul esențial fiind pămîntul, cu care stăpînul „stăpînit” își intuiește înrudirea la nivelul afectelor. Se explică astfel că lotul arabil reprezintă pentru țăran nu numai o valoare în planul economic, ci constituie o parte organică din însăși ființa lui, de care nu se poate despărți fără să se piardă. Această idee va genera și sentimentul dezrădăcinării în sufletul celui care și-a părăsit vatra natală (O. Goga). Dar legătura cu pămîntul mai este explicată și altfel în literatura poporanistă. Gleb Uspenski susținea în *Puterea pămîntului* că țăranul își păstrează tipul puternic atîta vreme cît asupra lui stăpînește puterea pămîntului, cît în străfundurile ființei lui trebuie să-i asculte poruncile care îi stăpînesc mintea și conștiința, umplîndu-i toată viața. Rupeți țăranul de pămînt — exclama Uspenski — de grijile pe care acesta i le așază în spinare, și va dispărea forța și căldura pe care le emană, lăsînd în urmă un organism fără vlagă, un suflet pustiit și „libertatea deplină”, adică mirajul nemărginit și gol al depărtării, înfiorătorul „pleacă încotro vezi cu ochii”. Într-un cuvînt, pămîntul este înțeles ca o cenzură etică. Cel care scutură aceste lanțuri, apucă pe calea pierzaniei, ca Ivan Bosîh din *Puterea pămîntului* sau Ion Ursu din nuvela cu nume identic, de M. Sadoveanu. Dragostea de țarină, cu motive realizîndu-se în trei planuri: economic, afectiv și etic, va duce la acea sete neostoită de cît mai mult pămînt, care, la rîndul ei, dă naștere la conflicte, uneori cu finaluri tragice, între indivizi, generații, în interiorul familiei și chiar între grupuri sociale, depășind tiparele armoniei poporaniste (*Ion, Răscoala, Țăranii* sau *Un rege Lear rural* de Zlatovratski).

În opoziție cu stricăciunea orașului, satul va fi zugrăvit în literatura poporanistă ca o oază de curățenie sufletească, stăruind de veacuri în albia obiceiurilor, ca în *Temeliile* lui Zlatovratski (romanul a fost scris între 1878—1882). Atmosfera de fericire și puritate ideală, încremenită în cadrele tradiționale, respinge de la bun început posibilitatea oricărei înnoiri care ar strica echilibrul statornicit, provocînd perturbări dăunătoare. Ființele, apropiate pînă la contopire cu natura înconjurătoare, înlăuntrul căreia sînt doar elemente componente, se împotrivesc din răspuțeri intervențiilor civilizației, de orice fel ar fi ele. Toate diferențele dispar și, avînd în frunte oamenii, regnul animal se înfrățeste cu cel vegetal pentru izgonirea inoportunilor (*Noaptea de sînzienă, Țăranii*, nuvelă *Nucul lui Odobac* de E. Gîrleanu ș.a.). Viața satului, departe de căile de acces ale schimbărilor (șosele, drumuri de fier etc.), se deapănă ilimitabil, regizată doar de scurgerea timpului (*Luncușoara în Păresimi* de I. Agîrbiceanu). Oamenii trăiesc într-o ambianță înfrumusețată uneori pînă la neverosimil. Muncile cîmpului nu sînt decît niște prilejuri binevenite pentru distracții în aer liber. Nimic despre praful înegrit de sudoarea care curge șiroaie sub arșița soarelui torid de la amiază, nimic despre oboseala care amortăște mădularele la sfîrșitul unei zile nemăsurat de lungi (*Două neamuri, Țăranii, Fiică de boieri* de Zlatovratski, *Pe Niemen*

de E. Orzeszkowa). Un element aflat la îndemîna oricărui scriitor pentru idealizarea vieții țăranilor, element folosit de altfel pînă la secătuire, este natura care a fost prezentată drept cadrul adecvat pentru dezvoltarea fizică și morală armonioasă. Ea oferă resursele materiale de care are nevoie, adăpost la vreme de primejdie, înrîurește modul de trai, psihologiile, alină durerile și oboseala hărțuieților cu lumea etc. (*Ceasuri de seară* de I. Agârbiceanu, *Noaptea de sinziene*, *Robinson în țara românească*, *Țăranii* și nuvelele *Față în față* și *E drept!* de Reymont, *Temeliile*). Tot așa folclorul; un scriitor invidia pe țărani pentru că numai ei se mai pot bucura de farmecul poveștilor pe care, în puritatea lor sufletească, am zice naivitatea primară, le trăiesc cu toată intensitatea de care sînt capabili. Din acest „rai” de care organic nu s-ar putea desprinde, potrivit concepției poporaniste, țăranul nu poate și nu trebuie să-și dorească evadarea. Eroul lui Șt. Petică, Pîrvu, îl întreabă uimit și grandilocvent pe bătrînul Cobuz care vrea să-și ia lumea în cap :

Au nu ai tu aice destulă frumuseță
Să-mbete-a ta privire mai mult decît un rai?
Nu-s flori de-ajuns pe luncă, nu-s brazi de-ajuns pe plai.
Nu crește griul nostru ca aurul în spice
Și nu-și așteaptă via culesul să-și ridice
Iar vițele ușoare încet de la pămînt?
Nu vezi tu că pămîntul acesta este sfînt
De-atîta frumuseță și sloată, încît pare
Bogat ca un jertfelnic în zile de serbare?
De ce să pleci? Nu-ți fuse cu noi a ta viață
Semnă ca o pace de caldă dimineață
Și nu-ți zac oare-aice tovarășii din vremuri?

Sărăcie și nenorociri mai există și în satul poporanist, oricît de blagoslovit de Dumnezeu ar fi, dar nu sînt înfățișate prea apăsător. Lingurarii și țăranii din *Noaptea de sinziene* duc în fond o viață mizeră, dar nu se vede că ci ar fi nemulțumiți în vreun fel și nici că și-ar dori altceva. De cele mai multe ori, necazurile se datoresc unor carențe etice, alimentate de lipsa științei de carte, superstiții și răutatea oamenilor. Unii țăărani nu au încredere în instituțiile justiției și sanitare, la care nu merg în ruptul capului, alții își beau ultimul gologan, ajungînd să fure ori să ucidă pentru bani (*Țăranii*, *Fiică de boieri*, *Robinson în țara românească*). Toate aceste tare ale satului sînt înfățișate unilateral, ca decurgînd doar din întunericul cultural, pentru înlăturarea căruia este necesară o intervenție din afară. Vrînd să se demonstreze deosebirea dintre literatura „Vieții Românești” și aceea de la „Semănătorul”, s-a observat că poporanismul prezenta critic ignoranța țăranilor, sugerînd nevoia luminării lor prin cultură (*Mos Gheorghe la expoziție* de S. Popescu, *Olanda* de M. Sadoveanu, *Neamul Udreștilor* de I. A. Brătescu Voinești ș.a.), pe cînd semănătorismul, înfățișînd satul în culori idilice, nega necesitatea oricărei intervenții a civilizației (*Noaptea de Sinziene*, *Neamul Udreștilor*). Este într-adevăr vorba de o contradicție, dar ea nu privește esența ideologică enunțată la început și, pe de altă parte, poate fi găsită la același scriitor. Idealizarea satului împietrit în datini străvechi poate fi considerată și ca o îngroșare spre reacționar a tendinței de îndepărtare a țăranimii de emanațiile

viciate ale oraşului ori ca un respect exagerat pentru tradiţii. Aşa se lămu-
reşte şi imposibilitatea încadrării hotărâte a scriitorilor într-unul din cele,
chipurile, două curenţe chiar pentru cei care afirmă existenţa lor diferită.

Menirea de îndrumător al ţărănimii i-a revenit intelectualităţii — o altă
temă fundamentală pentru literatura poporanistă — care avea de îndeplinit
o datorie morală, sfântă faţă de poporul de care se îndepărtase: împrăştierea
obscurităţii în care zăceau conştiinţele, deschiderea de orizonturi prin lumina
cărţii, eliberarea energiilor de gândire şi acţiune — toate deziderate care aveau
să fie urmate automat de îmbunătăţirea condiţiilor materiale. Însuşirile carac-
terologice ale sătenilor, cinstea şi inteligenţa nativă pe care le arată în discuţii
atunci când nu se tem de convorbitori, li se păreau apostolilor poporanisti
garanţii suficiente pentru asigurarea unei reuşite depline. Isteţimea copiilor,
talente numeroase care se pierd din cauza împrejurărilor nefavorabile, părea
să le îndreptăţească aşteptările. Priveau însă numai partea dinspre soare a
medaliei, nu şi pe cea rămasă în umbră.

Cei asupra cărora s-a îndreptat atenţia în primul rând au fost învăţătorii,
deşi în literatură apar cu mult mai rar decât în publicistică. Îndatoririle lor
strict pedagogice, de instruire a copiilor în cadrul învăţământului organizat,
cresc în importanţă şi amploare. În satele în care nu există şcoli, rolul acestora
îl îndeplinesc cadre improvizate, întreţinute pe seama comunelor în care
învaţă (*Ţăranii, Zilele de lucru la ţară*). Dar obligaţiile lor nu se limitează
la educarea copiilor în timpul cât urmează şcoala, ci se prelungesc şi ulterior
prin grija permanentă faţă de evoluţia lor în sat. Contactul nemijlocit cu ţă-
ranii îi uşurează învăţătorului influenţarea vieţii satului în toate manifestă-
rile sale. Trebuie, de aceea, să nu se izoleze de sat, dispreţuind poporenii
pentru defectele pe care le observă în viaţa lor, ci să lupte cu îndârjire pentru
îndreptarea acestora (*Zilele de lucru la ţară, Robinson în ţara românească,
Ţăranii*). Având cunoştinţe mai largi în toate domeniile, învăţătorii trebuie
să le împărtăşească ţăranilor, fie sub forma indicaţiilor privind cultivarea
pământului, fie ca îndemnuri urmărind respectarea normelor etice. Atunci
când ţăranii se află în încurcături, mai ales în relaţiile cu moşierii, învăţă-
torul este dator să le dirijeze strădania şi să le apere interesele, devenind
purtătorul lor de cuvânt (*Ţăranii, Două neamuri, Ion, Răscoala, Cronica
satului Smurino*). O obligaţie deosebit de importantă îi revine învăţătorului
în cazul când ţara geme sub cotropire străină. El trebuie să țină trează conşti-
inţa naţională, să educe dragostea de patrie şi libertate, pregătind oamenii
pentru vremea când va suna ceasul eliberării (*Ţăranii*).

Un alt reprezentant al intelectualităţii în cadrul satului este preotul.
Este interesant că, deşi ţăranul rus e prezentat ca fiind destul de evlavios,
totuşi, în toată literatura lui Zlatovratski, nu găsim aproape nicăieri situaţii
în care să se releve menirea superioară a sacerdoţiului. În *Temeliile* şi în celelalte
opere rolul lui îl îndeplinesc bătrînii înţelepţi cu înfăţişare de patriarhi,
cugetătorii întru Domnul (БОГОМЫСЛЕННЫЕ), cum îi numeşte autorul. În
Polonia şi România, în schimb, rolul bisericii şi al reprezentantului ei este
subliniat cu prisosinţă, scriitorii întreprinzând adevărate pledoarii artistice
pentru afirmarea religiei ca un îndreptar de moravuri. Popa Man, din *Lun-
cuşoara în Păresimi*, stimulează rivalitatea faţă de cele sfinte a bătrînilor pioşi,

mijlocește împăcarea între doi fruntași ai satului, îndulcește suferințele bolnavilor și luptă împotriva beției, asemenea preoților catolici din *E drept!* și din *Țăranii* lui Reymont. Ba, influențat de naturalistul Visarion Lugoianu, preotul ține predici în biserică despre istoria pământului. Așadar, și aici, ca și în alte opere, descripția idilică semănătoristă se îmbină cu tendința de culturalizare. Ajutorul preotului, moral îndeosebi, merge câteodată pînă la sacrificii materiale, nu prea mari, dar suficiente pentru a-i statornici reputația de binefăcător (*Țăranii*). Atributele lui vizează, de asemenea (ca și în cazul învățătorului cu care trebuie să-și conjuge eforturile), formarea sentimentelor patriotice (poezia *Apostolul* de O. Goga). Date fiind aceste rosturi iluminative, preoții care abdică de la datoriile lor, distanțîndu-se de viața satului, ori manifestînd patimi cu mult prea lumesti, înjositoare pentru reputația lor, vor fi criticați, deși nu cu prea multă asprime și nu prea des, probabil și pentru că scriitorii au apreciat că aceste abateri sînt destul de rare (*Țăranii*, *Sybaris*, nuvela *Ion Ursu* de M. Sadoveanu).

Dintre oficialitățile comunale mai face parte și notarul, căruia i se acordă în literatura poporanistă o importanță cu totul secundară. De obicei este arătat ca o lipitoare ce se îmbuibă pe socoteala satului, în momentele critice dîndu-se de partea celor mai puternici (*Paștele blajinilor*, *E drept!*).

Ideologii poporanști își puneau speranțele în special în intelectualii formați în țirguri și orașe, intenționînd să-i convingă să plece la țară în ajutorul țăranilor. Preconizau o mișcare de proporții sociale, nutrînd, reamintim, convingerea că după luminarea țărănimii se vor schimba imediat și condițiile ei de viață, deoarece, gîndeau ei, bolile și sărăcia care bîntuie la țară se datoresc în primul rînd lipsei de cunoștințe care germinează racilele morale. Literatura rusă și română, mai palid cea polonă, reflectă cu destulă promptitudine aceste apeluri poporaniste. O mulțime de intelectuali porniți de la țară, fii de funcționari ori „nobili pocăiți” își constată cu reproș depărtarea de popor, și se hotărăsc să se apropie de el și să-l ajute în măsura posibilităților lor suficient de restrînse de altfel (*Datorii uitate* de Jean Bart). Mulți încearcă să se apropie de țărani, ocupînd posturi de învățători, medici etc., în sate uitate de lume (*Temeliile*, *Uitate* de Zlatovratski, *Învățătorul vieții* de Karonin, *Atleta* de scriitorul polonez Șt. Zeromski ș.a.); sînt însă unii care, în generozitatea lor dezinteresată, stimulată și de mirajul naturii, merg pînă la a-și sacrifica situația pe care și-au realizat-o cu greu, cunoștințele pe care le-au acumulat, într-un cuvînt, totul, ajungînd pînă la a renunța la propria personalitate pentru a se duce să trăiască în mijlocul țăranilor. Nichifor din romanul lui I. Gorun, *Robinson în țara românească*, hotărît să se sinucidă din cauza traiului deșănțat de la oraș, unde venise să învețe — drama de conștiință o declanșase moartea mamei — o pensionară sărmană, — renunță la moarte și intră într-o echipă de tăietori de lemne, prin intermediul căreia este primit în sat și înfiat de unul dintre tovarășii de muncă, bătrînul Gheorghe Coman. Ceea ce reușește Nichifor să realizeze în cîțiva ani, prea ușor și prea mult, constituie o demonstrație poporanistă, ce se vrea convingătoare, a ceea ce poate face un om cu carte la țară. Eforturile lui se canalizează în două direcții: gospodărească și etică. Într-un timp record, transformă puținul avut, și acela părăginit, al lui badea Gheorghe Coman într-o gospodărie pros-

peră. Totul merge strună, orice acțiune aduce foloase. Roadele obținute: livadă, stupi, vite, casă etc., fac pe cei din jur, prietenii și popa, să-i urmeze exemplul și, în scurtă vreme, satul înflorește. Pe de altă parte — și autorul apasă în mod deosebit asupra acestui aspect — Nichifor luptă, riscându-și viața, pentru a descoperi și a da pe mîna judecății doi hoți și ucigași de care se temea tot satul. În final, schimbările pe care le înfăptuise conving pînă și pe învățătorul năzuros, care socotea pe țărani niste răufăcători cu suflute de piatră, să se apropie de ei și să-i respecte. Satul arată ca o grădină bogată, în care eroul se statornicește, căsătorindu-se cu fata pădurarului, pe care-l scăpase de la ocnă. Și pînă și femeile investesc energii impresionante pentru luminarea poporului. Nina Petrovna, din *Fiica de boieri* de Zlatovraski, se căsătorește cu un fecior de țaran, învață toată familia carte și ajută și pe ceilalți din sat cu vorba și cu fapta.

Cît de superficială trebuie să fi fost imaginea vieții la țară în mintea acestor apostoli și cît de mare înflăcărarea lor generoasă, ca să-i determine să creadă că vor putea suporta fericitei truda și necazurile traiului țărănesc! Nina Petrovna îndeplinește tot felul de munci aspre și grele, cară gunoiul pe cîmp ca un bărbat etc., și are totuși impresia că abia aici înțelege temeinic poezia lui Byron și Heine. Dar, nu peste multă vreme, visurile încep să se destrame. Realitatea trudnică își arată asperitățile bolovănoase, strivind intenții, iluzii, și oameni. Datorită faptului că în Polonia și în România n-a avut loc o deplasare a intelectualilor în mediul agrar de proporțiile celei din Rusia, literatura poporanistă din primele două țări nu circumscrie spulberarea credințelor intelectualilor. În literatura narodnică rusă fenomenul capătă însă amploare și semnificații tragice, pierderea orizonturilor de gîndire și acțiune, provocînd răsturnări sufletești și conceptuale dramatice. Entuziasmul inițial se subțiază cu încetul, fiindcă „luminătorii”, din cauza suspiciunii cu care sînt tratați, observă în cele din urmă prăpastia psihologică existentă între ei și țărani. Sătenii se arată circumspecți, îndărătnici chiar, față de intenția de apropiere a unor oameni dintre care, mulți pînă mai ieri moșieri, se transformă dintr-o dată în îndrumători altruști. Rusanov, din *Rătăcitorul* de Zlatovratski, se întoarce la conacul generalului, rudă decedată, cu gînd să se odihnească, înfrățindu-se cu țărani, dar aceștia îl primesc cu răceală, bănuindu-l că vrea să le ia înapoi energia de acțiune. „Credință! — exclamă Rusanov — unde sînt cuvintele pentru exprimarea ei? Unde-i muzica sufletului care ne inspira vorbele, înainte? Unde-i flacăra care aprindea sîngele, vărsînd energia în mușchi, pasiunea în inimă și curajul în suflet? (...) Cuvintele au rămas aceleași, dar emană din ele un frig de moarte, muzica a tăcut, lăsînd în adîncul sufletului ecouri îndepărtate, chinuitoare și flacăra se stinge și ea, clipind în răbufniri inegale, bruste”. Pesimismul acesta fără perspectivă, foarte bine prins în multe opere ale lui Zlatovratski, Karonin, A. I. Ertel ș.a., îi face pe mulți să plece în lume în căutarea unui liman. Conștiința le impune să facă ceva pentru cei aflați în suferință, dar nu le indică nici o cale anume, lăsîndu-i doar să se zbuciume. Intențiile lor sînt, în continuare, dintre cele mai bune, dar rezultatele obținute nu pot să-i mulțumească, arătîndu-le eșecul. Malov și Bașkirov, Morozov și Mirtov, din *Inimi de aur*, Nina Petrovna din *Fiică de boieri*, Rusanov din *Rătăcitorul*, Karavaev din *Domni* Karavaev de Zla-

tovratski, ca și Babocikin dintr-o povestire a lui Karonin, și atîția alții, sînt în fond niște „inimi de aur“ ratate și neputincioase. Dezamăgirea și lipsa lor de perspectivă marchează începutul acelei atmosfere înăbușitoare care distruge avînturile, într-un fel specific rusă, al cărei maestru va fi A. P. Cehov. Dacă Morozov sau Rusanov pleacă aiurea să-și afle tihna, alții, mai puțini, vor înlocui metoda propagandei, a iluminării, cu o alta, pentru care optase și Andrei Kojuhov din romanul cu același titlu de Stepniak-Kravcinski. Slabă ca realizare literară, cartea redă la modul mai mult publicistic perioada cînd în activitatea narodnicilor se înfruntau și se îmbinau în practică cele două metode: propaganda și terorismul.

Un aliat al semănătorilor culturii, cel puțin în intenție, a fost boierimea de la țară, cu posibilități intelectuale majore. Felul în care este descrisă în literatura timpului în Rusia, Polonia și România diferă substanțial, datorită împrejurărilor naționale deosebite. În Rusia, cum am văzut, contribuția moșierilor ia forma ispășirii unei vini sociale de către „nobili pocăiți“ a la Nehliudov din *Dimineața unui moșier* și *Invierea* de L. N. Tolstoi sau Katia și maiorul din *Inimi de aur*. În Polonia, premisa armoniei sociale în scopul unirii tuturor forțelor pentru căpătarea neatîrnării țării i-a determinat pe scriitori să prezinte în tonuri luminoase pe boierii cu vederi democratice care se apropiau de popor (Justyna Orzelska și frații Korczyński din trilogia E. Orzeszkowa, *Pe Niemen*, fratele moșierului din *Țăranii* etc. Ideea ludomană a armoniei sociale se împletește cu aceea a independenței naționale. În acest sens, sînt înfierăți proprietarii care asupresc satul și vor să vîndă pămîntul coloniștilor nemți (*Țăranii*), precum și cei care întreprind jumătăți de măsură pentru ajutorarea lui. În nuvela *Franus Walczak*, de I. Maciejowski, moșierii hotărăsc un țăran să-și trimită feciorul, de o inteligență scriitoare, să învețe mai departe la Cracovia, promițîndu-i că-l vor întreține ei; nu-și respectă însă cuvîntul dat și, de foame și frig, Franek, feciorul țăranului, se îmbolnăvește și moare.

Situația de la noi, întrucîtva asemănătoare, este totuși mai complicată, deci și mai dificil de caracterizat. Cuplul Udrescu, din *Neamul Udreștilor*, reprezintă un model de boieri intelectuali care se îngrijesc de ridicarea sătenilor. Conu Costache împarte dreptatea și aplanează litigiile dintre țărani, iar Luxița, sora lui, îi vindecă de boli. Gospodăriile sînt îngrijite și bogate; casele și vitele sînt arătoase, fiecare ogradă are gard cu streășină, stupi, grădină de flori și zarzavat, femeile cresc viermi de mătase, cîinii se țin legați ziua etc. Astfel, satul arată îndestulat, iar oamenii simțitori și onești. Bogdan Mușat din *Sybaris* se sprijină în vesele sale pe răzeșimea cu pămînt și învățătură de carte: „Din mijlocul lui (al poporului—n.n.) se vor ridica vlăstare puternice. Prisosul de vigoare, încălzit de o pregătire inteligentă, va recuceri orașele pierdute pentru moment, se va împlînta acolo conștient și vom fi noi, ai noștri, pe pămîntul marilor voievozi“.

Problema națională era și în țara noastră la ordinea zilei. În publicistică, se milita vehement pentru realizarea, cel puțin prin cultură, a ființei noastre naționale, decăderea țării fiind pusă în mare parte pe seama cosmopolitismului și a veneticilor parveniți. În renașterea unității naționale un rol principal îl jucau tradițiile istorice și culturale, care trebuiau subliniate și prezentate ca

un aport românesc în patrimoniul culturii universale. Este una dintre ideile cu începuturi foarte vechi¹ care au dus la formularea teoriei „specificului național” promovate de „Viața Românească”. Dintre clasele sociale, un trecut mai bogat în valori istorice, care puteau fi remarcate, îl avea boierimea funciară, în timp ce țărănimea era reprezentată mai mult prin tradiții culturale. Boierimea a fost considerată, prin urmare, ca un stîlp al națiunii, căreia îi revenea obligația de a strînge poporul în jurul ei. Cultul pentru trecutul istoric a transmis în literatura semănătoristă acea iremediabilă nostalgie după vremurile și oamenii, *recte* boierii, de altădată, care caracterizează atât de pregnant multe schițe ale lui Emil Gârleanu (*Boierul Iorgu Buhtea, Na-dișanca, Vremuri de altădată, Sineturile conului Gheorghies, Bătrînii, Sybaris* ș. a.). Respectul pios pentru tradițiile trecutului, îmbinat și la noi cu teza poporanistă a armoniei sociale, au dus la înfățișarea în tente mult prea sărbătorești a boierilor de odinioară și a vieții lor tihnite și curate după tabieturi străvechi. Cultului pentru tradițional și armoniei sociale li se adaugă și oroarea față de oraș pentru a motiva pacea și unirea dintre conacul boieresc și sat împotriva transformărilor pe care le-ar impune civilizația industrială. În *Noaptea de Sânziene*, Lupu Mavrocosti a închis mașinile agricole, cumpărate de părintele său, într-o baracă pe care o privește ca pe un cimitir și își muncеște pămîntul tot cu țărani, față de care se arată mîrîmîm și apropiat. Se înțelege că din acest unghi de vedere răscoalele țărănești nu vor fi de loc agreate de literatura semănătoristă, fiind etichetate drept niște rătăcirii puse la cale de bețivani înrăiți (*Rătăcirile din Stoborăni* de S. Popescu). Grija pentru cultivarea unei boierimi patriotarde se vede și în critica acelora care își părăsesc moșiile pe mîna arendașilor străini sau autohtoni ori le vînd și pleacă în capitală sau în străinătate, atrași de dezmățul petrecerilor (*Paștele blajinilor, Sybaris, Două neamuri*). Fără doar și poate, că ideea întăririi unității naționale, prestigioasă în sine, a dus și la unele exagerări în direcția șovină, asupra căreia s-a insistat poate prea mult în unele lucrări mai vechi.

A treia temă principală, în tratarea căreia scriitorii poporanisti se deosebesc structural de realiști, o constituie mediul orășenesc. Descripția veridică a orașului în general își întărește acum, adesea pînă la monstruos, ascuțiturile critice, căpătînd o direcție mai precisă: urbea industrială. Acest principiu are ca suport cauzal o premisă ideologică. Deoarece contradicțiile economiei capitaliste apar deosebit de profunde mai întîi la orașe, unde dezvoltarea fabricilor generează creșterea corespunzătoare a tinerei clase proletare, care își revendică impetuos dreptul la existență, cetatea capitalistă începe să fie considerată drept un focar de contagiune, ce amenință să infecteze toate mediile sociale. Apare astfel o literatură antiurbanistă, deliberat sumbră, care, destrămind aureola idilică a orașului burghez, intenționa să îndepărteze populația rurală de infernul capitalist. Literatura narodnică atestă ambele aspecte, moderate însă ca volum și destul de modeste din punct de vedere artistic. În *Temeliile și Țărani judecători* de Zlatovratski și îndeosebi în *Moravurile de pe ulița Rastereaeva* de G. Uspenski orașul e prezentat ca o

¹ Vezi și Ovidiu Papadima, *Creatorii și lumea lor*, București, 1943, articolul despre Simion Bărnuț, p. 11—132.

cloacă, în care noroiul acoperă totul. Lăcomia de bani și dobândirea lor prin orice mijloace duce la adevărate excentricități morale. Tânărul Piotr Volk e frustrat de banii agonisiți cu trudă de gazda la care locuia (*Temeliile*), țărani din Penkovska sînt uluiți de cîte mîrșavii se întîmplă în jurul lor și se feresc de oameni ca de fiare (*Țăranii judecători*), iar cele cîteva tipuri din *Moravuri de pe ulița Rastercaeva* sînt diformități patologice: Porfirici și Drîkin sînt sclavii banului, „medicul” Hripuşin, al băuturii, iar umilul Tolokonnikov e stăpînit de mania persecuției. Toți fac totul pentru a-și satisface me-teahna. Există însă și opere care abordează tema fabricii. Naumov în *Ariciul* și *Păienjenis* și Zlatovratski în *Povestirile unui băiat din fabrică*, *Țăranii judecători* și *Visătorii* încearcă să realizeze secvențe din viața muncitorilor, viață în condiții insuportabile care îndreptățește protestele, deși acestea sînt repede înăbușite, și întrucîtva chiar aplecarea spre beție ca mod de evaziune. Traiul chinuit al muncitorilor începe de la vîrsta copilăriei fragede, omul ne mai apucînd să se dezvolte normal ca atare (*Șapca și Băieții* de Zlatovratski, *Cariera lui Petca* de Uspenski). În comparație cu tineretul satului, muncitorii sînt înfățișați în mod tendențios, sînt urîți și necinstiți, cores-punzînd împrejurărilor de viață repudiate (*Senca Dubcov* de Nefedov).

Și în Polonia este cuprinsă în cîteva opere atitudinea potrivnică față de orașul privit în ansamblu (nuvelele *Față în față*, *Fecior de șleahici* de Reymont, *Franuś Walczak* de I. Maciejowski), dar o amploare neîntîlnită în Rusia și la noi o cunoaște critica mașinismului capitalist. Amîndouă laturile le găsim în literatura lui Reymont. Una dintre ideile dominante în creația sa a fost aceea că orașul constituie o junglă unde calitățile omenești dispar treptat într-o luptă necenzurată etic, în vederea îmbogățirii. Nuvelele amintite, cărora li se adaugă *Intr-o zi* și *Cimitirul*, precum și romanul în două volume masive *Pămîntul făgăduinței*, demonstrează sugestiv aversiunea lui Reymont față de consecințele civilizației industriale. În acest roman cu finalități certe anti-pozitiviste, observația este lucidă și detașată, narația se desfășoară în genere la modul obiectiv, autorul apăsînd în principal asupra totalei lipse de scrupul ce caracterizează conduita cotidiană a potențailor milionari. Lumea întunecată a afacerilor consituie o atracție care ademenește pe mulți să-și încerce norocul la Manchester-ul polonez, Łódź. Acest trist exod omenesc spre „pămîntul făgăduinței”, determinat la unii de trebuințele stricte ale vieții, la alții de spiritul de aventură ori de dorința de parvenire, alimentează industria cu materialul uman de care are nevoie. Rețeaua afacerilor ia proporții gigantice, fabricile se înmulțesc și se perfecționează cu repeziciune și, în consecință, urbea burgheză se dezvoltă vertiginos pe temelii care sfidează umanitatea. Muncitorii, deși estompați într-un plan mai depărtat, apar sugestiv descriși. Au fețe bolnăvicioase, istovite de trudă și subalimentație. Epuizați, ei sînt, evident, o pradă ușoară pentru mașinile-monștri pe care le slujesc. Numărul celor schilodiți sau uciși este mare. Scriitorul evidențiază mai ales acest aspect al suferinței celor cumpărați ca roboți în fabrici. Zola, în romanul *Munca*, reliefa schilodirea intelectuală a muncitorului. Reymont o subliniază însă pe cea fizică. Zola definea munca drept o „rațiune socială”, Reymont nu-i vede măreția și o consideră mai mult ca un mijloc de îmbogățire vrăjmaș omului. De aceea, muncitorii lui Zola cresc pînă la simbolurile

creatoare ale avuției sociale, pe cînd ai lui Reymont sînt mai mult niște victime ale mașinismului. Salvarea din iadul orășenesc o schițează Reymont la modul poporanist în finalul nuvelei *Cimitirul*, reprezentînd de fapt o cîntare a naturii care a reluat în stăpînire pămînturile invadate cîndva de fabrici. Oamenii trăiesc o fericire bucolică, ocolînd cu grijă vestigiile sumbre ale civilizației urbaniste apuse, simbolizate prin clădirea ruinată a unei fabrici părăsite.

Este curios că literatura poporanistă din România nu înregistrează decît cu totul telegrafic această direcție esențială: urbea industrială. Într-o nuvelă a lui M. Sadoveanu, Ion Ursu intră într-o fabrică, se apucă de băutură și, cînd vrea să se întoarcă acasă, este prea tîrziu: popa îi luase nevasta. Accentul cade însă cu insistență asupra descrierii orașului în general, ca centru în care domnește imoralitatea. Sferele înalte, aristocratice își petrec timpul organizînd chefuri orgiace, unde femeile își etalează dezinvolt superficialitatea, falsul și excesele sub masca ipocrită a unei virginități pudice (*Sybaris*). În ochii tuturor pîndește dorința de a se înșela unul pe altul. În localurile publice, ca divertismente distractive se joacă diferite jocuri de societate și cărți, la care se pierd sume însemnate, ducînd de multe ori la drame puternice (*Petrea străinul* de M. Sadoveanu). Tupeul și relațiile cu lumea suspusă deschid drumurile carieristilor de tot felul (*Sybaris*, *Două neamuri*, nuvela *Un învingător* de I. Adam). Se insistă în special asupra parvenitismului străinilor, vizîndu-se în subtext un interes național (*Două neamuri*, *Un învingător*). În acest vârtej orbitor de plăceri și bani se pierde simțul demnității omenești, iar datoriile cetățenești sînt uitate (*Sybaris*, *Robinson în țara românească*). Insul care nu știe să se apare de această strălucire îmbîcsită etic este pierdut fără scăpare, patima sfîrșind de cele mai multe ori prin tragedii. Din această cauză, Grigore Iuga îl avertizează pe tînarul Titu Herdelea cînd vine la București să se păzească (*Răscoala*). Dar, orașul poporanist, unilateral negru, mai posedă și o altă fațetă, aceea a oamenilor care vegetează într-o viață anonimă, muncind din greu pentru existență. Cel mai adesea, aceștia cad pradă bolilor, încercînd zadarnic să se ridice la lumină doar printr-o muncă onestă (*Din durerile lumii*, *Singurul amic*, *Dan*, de Al. Vlahuță).

În această mlaștină cu luciri înșelătoare, omul venit de la țară este firesc să încerce un sentiment de singurătate. Țăranul se simte totdeauna hăituit în tumultul orașului (*Pribeag străin* de O. Goga). Regretă meleagurile pîrintești, dar, o dată înhățat, nu se mai poate salva. Liftierul Pliszka, din nuvela *Intr-o zi* de Reymont, încearcă fără rezultat să rupă legăturile psihologice cu fabrica și să se întoarcă acasă, dar cînd aude chemarea poruncitoare a sirenei fuge la datorie, cuprins de panică și umilință în fața mașinilor care-l stăpînesc. Sau chiar dacă personajul reușește să ajungă în satul din care a plecat demult, e întîmpinat ca un necunoscut și gonit de priviri bănuitoare. Străinul poartă pecetea orașului și e respins (*Fecior de șleahlici*, de Reymont, poezia *Străinul*, de O. Goga). Neputința evadării și depărtarea idealizează și mai mult locurile părăsite, după care începe să tînjească. Acest dor neistovit după ținuturile de baștină a născut literatura dezrădăcinaților, care va prelungi ecouri pînă tîrziu. Goga își întitulează cu ostentație un ciclu de poezii *Ne cheamă pămîntul*. Prezentă în Polonia, mai firavă în Rusia (*Hatmanul*

de Zlatovratski), fără îndoială, ne referim la cadrul larg al poporanismului, această literatură înflorește destul de amplu în România.

În expunerea tematică cu scop demonstrativ, pe care o încheiem aici, deși ar mai fi putut fi întregită cu alte câteva laturi de importanță minoră, exemplificarea cuprinde, în cea mai mare parte, lucrări de indiscutabilă determinare poporanistă, dar, mai rar, vizează și unele opere care se înscriu pe alte curbe și influențe estetice, continuând însă unele prelungiri care pot să fie interpretate ca un reflex al atmosferei epocii dominate de preceptele ideologilor țărănimii. În același timp, comparațiile se înșiruie pe idei și aspecte înlăuntrul temelor, fiind argumentate, de nevoie, cu opere foarte distanțate valoric, opere care uneori ilustrează teza urmărită doar prin semnificațiile teoretice pe care le comportă, realizarea lor artistică rămânând cu mult în urma expresivității ideologice. De foarte multe ori, citarea de titluri și scriitori poate fi substanțial înmulțită; în ceea ce ne privește, am căutat să le amintim doar pe cele mai însemnate pentru ideea și scopul urmărit.

Înainte de a încheia, se cuvin întărite câteva observații cu caracter mai de ansamblu. Literatura poporanistă din cele trei țări în discuție se grefează armonios pe o esență teoretică comună în Polonia și la noi, cu unele influențe venite din Rusia, unde cunoaște două etape de evoluție: progresistă și liberală, dar cu premise și condiții favorabile și în Polonia și România, care dezvoltă doar faza a doua. În ideologie se poate vorbi și la noi, ca și în Polonia, de două sau chiar mai multe perioade, și acest lucru s-a făcut, dar în literatură asemenea demarcații în timp sînt imposibil de urmărit și de ilustrat cu exemple convingătoare. În istoria literară românească s-a operat, e adevărat factice, după cum am încercat să dovedim, o diferențiere de conținut între literatura poporanistă și aceea semănătoristă, care, în fapt, au crescut pe trunchiul aceleiași ideologii, iar artistic prezintă deosebiri care nu îndreptățesc o delimitare strictă între ele. Pe plan artistic, scheletul doctrinei se reconstituie mai distinct și mai unitar în Rusia și Polonia, unde există scriitori ca Uspenski, Zlatovratski, Reymont, care exprimă în opera lor toate ideile fundamentale, și mai greoi în România, deoarece nu avem scriitori care să fi întrunit în creația lor toate laturile sistemului. Înseși opere literare pe de-a-ntregul poporaniste sînt relativ puține la noi, ansamblul închegîndu-se, cum spunem, din elemente dispersate și în lucrări de altă factură. De aici izvorăște imposibilitatea practică de a hotări în multe cazuri dacă o anumită operă este poporanistă ori nu. Dificultatea mai este accentuată și de faptul că poporanismul, fiind mai întîi un curent ideologic, și-a alcătuit un sistem estetic din împrumuturi. Liniile generale teoretice rămînînd aceleași, eflorescențele literare din Rusia, Polonia și România se vor deosebi în formă și unele idei secundare, lucru explicabil, ziceam, prin specificitatea realităților naționale în epoca dată și prin temperamentul artiștilor. Dacă înfrumusețarea vieții la țară este intens reprezentată în toate cele trei literaturi, în schimb, poporanismul rus apasă mult pe descurajarea intelectualilor, cel român idealizează stăruitor, cu mobiluri naționale, boierimea de altădată, pe cînd ludomania poloneză insistă în descriția orașului industrial. Diferențele pot fi mai multe. Concluziile răspîndite de-a lungul lucrării o demonstrează. Scriitorii ludomani din Polonia, în speță Reymont, s-au arătat mai receptivi la

la influențele celorlalte curente care se dezvoltau concomitent (realismul, naturalismul, simbolismul), decât cei din România și Rusia. Procesul are și ilustrări inverse. Depășind copios limitele ideologiei poporaniste, pe care a răsfrint-o totuși plenar, Reymont, mergînd și pe direcția unei bogate tradiții a literaturii țărănești, creează în *Țăranii* capodopera genului, monument prestigios și unic în literatura universală. Narodnicismul literar din Rusia, mai aplecat spre social și mai strîns determinat de ideologie, s-a deplasat de la beletristică spre publicistică și n-a avut realizări însemnate. De altfel, ca și la noi, toți scriitorii cert și exclusiv poporanisti au dat opere de a doua mînă. Marii clasici ruși ori români n-au înregistrat decât ecouri lăturalnice.

ЗАМЕТКИ О РУМЫНСКОМ, РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ НАРОДНИЧЕСТВЕ

(Резюме)

Для того, чтобы продемонстрировать, что в Румынии конца XVII — начала XX века „Народничество“ (*Poporanismul*) и „Сеятельство“ (*Semăndătorismul*) являются по сути дела расцветом в литературном плане одного и того же идеологического течения, автор отправляется от главных принципов русского народничества, отразившихся — по его мнению — в произведениях, задуманных и осуществленных с точки зрения этой идеологии или под ее влиянием не только в России, но, например, и в Румынии и Польше. Эти идеологические принципы определили постепенное формирование обсуждаемой эстетической системы, заимствовавшей многое из современных или предшествующих течений, однако не копирующей ни одного из них, так как заимствованные элементы переработаны согласно принципам упомянутой доктрины.

Вторая часть исследования является по сути дела иллюстрацией, на компаративистской основе, к первой его части. Проследивая три основные темы народнической литературы (жизнь деревни, „хождение в народ“ и антиурбанизм) и выявляя не только сходные черты различных литературных произведений — что касается их тематики — но так же и существующие различия, отражающие условия жизни, специфические для каждой страны, автор стремится доказать, что в румынской литературе упомянутого периода между „Народничеством“ и „Сеятельством“ не существовало различий, которые оправдывали бы признание двух, независимых одно от другого течений.

NOTES CONCERNANT LE POPULISME ROUMAIN, RUSSE ET POLONAIS

(Résumé)

Afin de démontrer que dans la Roumanie fin XIX-ème — début XX-ème siècle le „Populisme“ (*Poporanismul*) et le „Semeurisme“ (*Semăndătorismul*) sont de fait des efflorescences sur le plan littéraire d'un même courant idéologique, l'auteur part des principes essentiels de la populisme russe, qu'il considère reflétés dans les œuvres conçues non seulement en Russie, mais aussi, par exemple, en Roumanie et Pologne, sous les auspices de cette idéologie ou seulement influencées par celle-ci. Ces principes idéologiques ont déterminé la formation graduelle du système esthétique discuté, lequel — bien que élaboré d'emprunts faits aux courants contemporains ou antérieurs — ne se confond plus avec aucun de ceux-là, les éléments reçus y étant convertis dans le sens des nécessités de la doctrine mentionnée.

La seconde partie de l'étude est, de fait, l'illustration à partir de bases comparatives, de la première partie. En examinant les trois thèmes fondamentaux de la littérature populiste (le village, l'apostolat de l'intellectualité et la tendance anti-citadine) et en faisant chaque fois ressortir les rapprochements en ce qui concerne les thèmes des certaines œuvres littéraires aussi bien que les différences qui reflétaient des conditions de vie propres à chaque pays en particulier, l'auteur tend à prouver que dans la littérature roumaine de la période mentionnée entre le „Populisme“ et le „Semeurisme“ il n'existe aucune différence de nature à justifier la reconnaissance de deux courants indépendants l'un de l'autre.

СОВРЕМЕННЫЙ СВАДЕБНЫЙ ОБРЯД У РУССКОГО (ЛИПОВАНСКОГО) НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРА РУМЫНИИ

М. МАРИНЕСКУ

Основную массу русского населения Социалистической Республики Румынии составляют потомки, бежавших из России в начале XVIII века, приверженцев старой веры. Как известно, преобразования Петра I вызвали протест со стороны определенной части русского крестьянства, консервативного боярства и духовенства, недовольных введением новшеств как в государственной жизни, так и в быту, администрации, церковных обрядах. «Русские люди, привязанные к старине, не мирившиеся с новыми началами, мощно вторгнувшимися в русскую жизнь, бегут за границу, ища спасения для души и успокоения от административных репрессий, — «пустыня была всем прибежище», как поется в одном раскольничьем стихе, — «оставляем храмы причудно созданы, златом и серебром богато убраны»¹. Естественно, приверженность к «исконной» вере не была единственной причиной эмиграции русских староверов в Придунайские Княжества, Австрию, Турцию и другие страны Европы, Азии и даже Америки.

Старообрядчество имело и глубокие социальные корни, важнейшим из которых был «крестьянский протест против растущего гнета»². Иными словами, «русский раскол явно сложился из двух начал: во-первых, из начала собственно церковного, как секта церковнообрядовая, несогласная с православной церковью в некоторых богослужебных обрядах, во-вторых, из гражданского, или противогосударственного, как секта, восставшая, по собственному выражению раскольников, против новшеств не только церковных, но и гражданских»³.

Русские старообрядцы Румынии, известные под названием «липоване», очень пестрого состава. Здесь нашли себе прибежище и казаки-некрасовцы, покинувшие Россию, главным образом, по политическим убеждениям, и выходцы из старообрядческой колонии бывшей Черниговской губернии — Стародубы, оставившие Россию только из-за веры, а также беглецы разного рода (крестьяне, солдаты, рабочие люди)⁴.

¹ И. С. Абрамов, *Старообрядцы на Волге*, «Живая старина», вып. III, СПб., 1907, стр. 115.

² *История СССР*, том I. Под ред. акад. Б. Д. Грекова, Москва, 1948, стр. 586.

³ А. Шапов, *Русский раскол старообрядчества*, Казань, 1859. Цитирую по И. Сидору Воробкевичу, *Раскол и липованы или старообрядцы в Буковине и Румынии*, «Candela», Черновцы, вып. II, 1883, кн. 7, стр. 368.

⁴ Много новых, исключительно ценных данных в этот вопрос, внес Ф. В. Тумилевич в своих работах о казаках-некрасовцах и их народном творчестве.

В Румынии липован приняли хорошо. «Никто и никогда не препятствовал им основывать на румынской территории целые колонии, строить церкви и монастыри соответственно их вере, жить в городах или деревнях, держать свое священство, короче говоря, пользоваться полной религиозной свободой без каких либо притеснений со стороны гражданской или духовной администрации»¹.

Естественно, в Румынии они поселились среди коренного населения страны, имевшего свою экономическую и политическую жизнь, богатую и разнообразную духовную культуру. С течением времени народное творчество липован и коренного румынского населения взаимно обогащалось, пополняясь новыми произведениями и обновленными старыми традиционными песнями, сказками и легендами и т.д.

В наши дни в Румынии проживает около 45.000 липован, более чем в 30 населенных пунктах². Когда именно появилось название «липоване», трудно сказать, но впервые оно встречается в одной из работ историка русской церкви Игнатия Кульчинского, вышедшей в Риме в 1733 году³.

Изучением истории и быта липован Румынии занимались многие исследователи. Однако нами не было обнаружено ни одной специальной работы, посвященной фольклору этого населения⁴. Правда, в сборниках Ф. В. Тумилевича, уже много лет занимающегося изучением фольклора казаков-некрасовцев⁵, а также в работах Цветаны Ст. Романской⁶, мы находим немало фольклорных элементов, встречающихся и в творчестве румынских липован.

Тем не менее, для полного выяснения специфики фольклора русского населения Румынии, развивавшегося в исторических условиях, отличных от тех, в которых развивалось устное творчество казаков-некрасовцев и болгарских липован (хотя эти последние являются переселенцами из румынской Добруджи), необходимо в первую очередь собрать больше материала и постараться для начала выяснить положение хотя бы внутри отдельных жанров и видов⁷. С этой целью, начиная с 1959 года, автор настоящей статьи посетил ряд местностей, в которых живут русские староверы (липоване).

В нашей статье мы поделимся впечатлениями о современной липованской свадьбе на севере Румынии. Были обследованы следующие населенные

¹ Б. П. Хашдэу, *Istoria toleranței religioase în România*, Бухарест, 1868, стр. 71.

² Эмиль Врабие, *Privire asupra localităților cu graiuri slave din Republica Populară Română*, Rsl, VII, 1963, стр. 75—85.

³ Wiktor Jakubowski, *Z historii kolonii starobrodowców rosyjskich na Mazurach*, „Slavia Orientalis”, X, 1961, nr. 21, стр. 83.

⁴ В статье Э. Врабие, *Note asupra graiului rus de la Climăuți*, Rsl, XII, 1965, стр. 117—137, приводится рассказ одного липована о свадьбе в селе Климэуць (стр. 127), но автор статьи изучает не фольклор, а говор местности.

⁵ *Песни казаков-некрасовцев*, Ростов, 1947; *Русские народные сказки казаков-некрасовцев*, Ростов, 1958, и мн. другие.

⁶ *Фольклор на русите-некрасовци от с. Казашко, Варненско*, София, 1959; *Някои етнографски особености на с. Казашко, Варненско, и на русите-некрасовци, които го населяват*, София, 1960.

⁷ Об общем репертуаре фольклора липован Румынии см. М. Маринеску, *К вопросу об устном поэтическом творчестве липован*, „Culegere de studii”, Бухарест, 1961, стр. 115—127. О составе народной лирики см. его же, *Лирическая песня русского (липованского) населения, проживающего на территории РНР*, „Culegere de studii”, Бухарест, 1962, стр. 183—207.

пункты: с. *Липовень* (раньше оно называлось *Соколинцы*), с. *Маноля*, г. *Сучава*, г. *Ботошань* и с. *Леспезь*. В с. Липовень и Маноля липоване составляют сплошное население, а в Сучаве, Ботошань и Леспезь они живут среди коренного румынского населения.

Учитывая, что с. Маноля и Липовень являются древнейшими липованскими колониями Румынии, мы избрали именно их. Село Липовень, основанное примерно в 1724 г., расположено на севере от Сучавы. Сегодня Липовень насчитывает около 750 жителей, главным занятием которых является сельское хозяйство и плодоводство. Деревня Маноля расположена на берегах реки Платоницы, в 12—13 км. от г. Фэлтичень. По преданию, название деревни связано с именем Санду Маноле, который, постригшись в монахи, подарил деревню монастырю Пробота 25 мая 1743 г. По Надеждину, Маноля — это наиболее древняя колония липован в Молдове, бывшая в XVII—XVIII веках «центром раскольниковства»¹. Теперь в Маноле живет около 1300 человек, занимающихся преимущественно земледелием. В Ботошань, Сучаву, Леспезь липоване попали позже, по мере развития торговли, ремесел, промышленности.

Липоване названных выше местностей говорят, как правило, на русском и румынском языках. Лишь среди старшего поколения иногда можно встретить незнающих румынского языка. Среднее и молодое поколения в подавляющем большинстве владеют языком страны, где их предки нашли свою новую родину.

*

Как и повсюду, свадьба у липован считается одним из самых важных событий в жизни человека. Она совершается в торжественной обстановке, превращаясь в живописный спектакль, в котором в той или иной мере принимает участие большая часть жителей села.

Современная липованская свадьба севера Румынии протекает, как правило в пределах традиционных рамок свадебного русского обряда, хотя она имеет свои специфические черты, отличающие ее как от старой русской свадебной обрядности, так и от свадьбы добруджских липован².

Засватание. Сват и сваха, взяв с собой калач и графин с вином или водкой, идут, по просьбе жениха и его родителей, к родителям невесты, где их приглашают войти в дом. Здесь их усаживают за стол в «чистой комнате», угощают, расспрашивают, чего они «ищут». Сваты отвечают что они торговцы и пришли купить соломы, сена, телку и т.д. Между сватами и родителями невесты завязывается довольно долгий разговор, смысл которого сводится к тому, что последние отрицают наличие у них предметов продажи. Когда же сваты прямо говорят: «Мы слыхали, что у вас есть девушка на данье»; родители невесты отвечают: «У нас девушка не собранная, еще молодая». Но и сваты не уступают: «Лишь бы была девушка, все остальное уладится. Работать мы ее научим». Тогда родители вызывают девушку и спрашивают ее, желает

¹ См. *Marele dicționar geografic al României, alcătuit și prelucrat după dicționarele pe județe*, vol. I—V, Бухарест, 1898—1902, vol. IV, стр. 232.

² О липованской свадьбе в Добрудже см. В. Е. Винцелер, *Свадебный обряд у липован*, „Советская этнография“, 1968, № 1.

ли она выйти замуж за такого-то молодого человека. В знак согласия она или молчит, или отвечает: «Татика и мамика¹, я согласна». Если же невеста не согласна, то сватовство «разбивают».

После того как девушка дала свое согласие выйти замуж, ее отец посылает за парнем и за будущими сватами. Иногда во время веселья сват заводит разговор о приданом. Родители невесты отговариваются: «Даем деуку и хватит», но сват настаивает на своем: «Деука деукой, а надо еще кое-что». В наши дни разговоры о приданом не являются обязательными и сохраняются в силу традиции². В знак полной договоренности сваты и отец невесты дают «норок»³ и «режут руку» (с. Маноля) или «прибьют руку» (с. Липовень), приговаривая: «Чтобы счастливо было и чтобы молодые жили хорошо».

Во время сватовства поются в большинстве случаев следующие песни: «*Не палаты грянули*», «*Теперь наша хата гостями богата*», «*Гуляй, гуляй девица, пока волюшка дана*» и др.

Уходя, сваты просят у невесты какую-нибудь вещь в знак того, что она уже засватана. Обычно девушка дает им большой платок с бахромой. До того, как отдать платок, девушка кланяется родителям до земли и просит их благословения. Во время сватовства устанавливается и день *заручивания*. Однако, до этого дня, многие устраивают *могорыч*⁴. Это происходит спустя несколько дней после *засватания*. В этот день родители жениха вместе со всей своей семьей и близкими родственниками приходят в дом родителей невесты. Обычно они приносят с собой ведро вина и водку. В то время как старики пьют и едят, девушки, подруги невесты, которым жених принес *гостинцы*, плетут из цветов венок на большое зеркало невесты и поют свадебные песни.

Заручивание устраивается почти всегда за неделю до свадьбы. В этот день жених, сопровождаемый родителями, родственниками, сватами, опять направляется к дому невесты, которая встречает гостей. Невеста берет жениха за руки и проводит в дом. Здесь она садится на лавку в переднем углу комнаты, под иконами, и *прощается* со своими родителями. После этого сваха заставляет молодых поцеловаться, а из сеней слышится песня подруг невесты: «*Как тебе не стыдно, девица, чужого детища целовать?*» Потом сваха расстилает на подносе *платок*, полученный от невесты на *засватании*, и, приближаясь к жениху, говорит:

Две ноги подходят,
Две руки подносят,
Свет (имя) молодец,
Пожалуйте наш дар принять
И своим даровать.

¹ *Татика и мамика* — с рум. *tăticule și mămică*, — «папаша» и «мамаша».

² Иногда родители девушки и жениха заранее договариваются относительно условий брака. На сватовстве эти условия лишь «официализируются». Во всяком случае, вопрос о приданом не является препятствием к заключению брака.

³ *норок* — с рум. *noroc* «счастье». Слово произносится, когда чокаются стаканами и означает «за здоровье».

⁴ В некоторых липованских местностях Добруджи (напр., с. *Журиловка*) *могорыч* называется также *vădra fetei* (от рум. *vădră* «ведро», *fătă* «девушка»), *vădra băiatului* (от рум. *vădră* «ведро», *băiat* «парень»). Обязательной в данном случае является лишь *vădra băiatului*, т. е., чтобы парень *дал могоорыч* — поставил ведро вина.

Жених берет платок и бросает на поднос несколько монет. Сваха не довольствуется: *«Этими деньгами хорошо медные казаны латать»*. Жених добавляет еще, а сваха твердит свое: *«У нас на двух колесах не ездют, а на четырех»*. Сцена продолжается в том же роде, пока сваха не сочтет, что жених заплатил сколько надо за платок. Деньги жениха забирает невеста, после чего она перевязывает его этим же платком крест-накрест, три раза кланяется ему. Потом они целуются *«через стол»*.

По окончании обручения молодая пара выходит на улицу и останавливается против ворот. Молодые опять целуются прямо здесь же на улице, чтобы *«вся деревня видела»*, как говорится в с. Маноля. После этого жених уходит со своими друзьями домой, откуда приносит фрукты, конфеты и т.д. Невеста зазывает в комнату тех самых своих подруг, которые пели в сенях песню *«Как тебе не стыдно...»*, угощает их и друзей жениха. Веселье продолжается до поздней ночи. Из песен, которые исполняются в этот вечер, отмечаем: *«Погнулись сени, как бояре сели»*, *«Винный чарочка»*, *«Виноград в саду растет»*, *«Ива над водой»*, *«Не ходи (имя жениха), сударь»*, *«Не мятет, мятет мятелочкой»*, *«Во лугах, лугах зеленых»*, *«Ой, девушки сукна ткут»*, *«Да не век мне с тобой, тятенька, вековать»*, *«Как и у пятницу»*, *«Что под яблонькой под той»*, *«Вот по морю, морю сиему»*, *«Уж елка ты, елка»*, *«Как воскокнула да кукушка за селом»* и др. Приведем для примера последнюю песню:

Как воскокнула да кукушечка за селом,
Как восплакнула Наташа за столом.
Навела-то она подружечек полный двор,
И сама села во передний кут выше всех,
Наклонила она голову ниже всех,
Опустила она рученьки до земли,
Уронила она золотой перстень с пальца,
Удирала она в чисто поле журавлем,
Засеяла все чисто поле жемчугом.

Иногда на «заручивании», обращаясь к родителям девушки, сваты говорят, что в этом доме есть данный в задаток товар. Родители отвечают, что у них нет такого товара, но все-таки зовут дочь и, показывая ее сватам, спрашивают, не является ли она тем товаром, который сваты ищут, на что, естественно, получают утвердительный ответ.

Интересно отметить, что в песне, исполнявшейся на «заручивании», *«Ива над водой да развевется»*, молодой просит показать ему любимую. Вместо нее ему предлагают пару лошадей, а затем золотую чару, от чего он, разумеется, отказывается. В конце концов его просьба удовлетворяется.

Во многих старых песнях, которые по традиции поются и теперь, говорится о тяжелой жизни молодой в новой семье, среди *«чужих людей»*. Она должна все делать в угоду свекру, свекрови, слушаться во всем мужа и т.д.

Приготовления к свадьбе усиливаются за неделю до дня свадьбы. Особенно загружена делами суббота накануне бракосочетания, потому что, помимо подготовки к свадьбе, исполняются некоторые обязательные обряды. Так, например, в селе Липовень, уже утром жених в сопровождении своих сестер и сестер невесты отправляется за приданым — *«зестрей»*¹, как оно

¹ *зэстры* — с рум.: *zestre* „приданое“.

называется в с. Липовень. Приданое торжественно перевозится в дом жениха. Еще несколько лет тому назад в приданое (*зестру*) должны были обязательно включаться «*подрушники*» — подушечки, сшитые из маленьких полотняных треугольников различного цвета. «Подрушники» подкладывались под колени во время религиозной службы. Теперь «подрушники» не являются обязательной частью приданого. После того, как комиата, в которой будет жить новая семья, убрана, жених угощает всех присутствующих вином, а потом в разукрашенной повозке, на которой привезли приданое, все, кто помогал жениху в доставлении *зестры*, катаются по селу.

В субботу созываются на свадьбу и гости. Невеста приглашает своих родственников и близких, а жених своих. Раньше гости приглашались традиционной «*мишикой*», а теперь стаканом вина.

В случае когда у жениха и невесты есть сестры, они в качестве друзей приглашают подруг невесты на «*девишник*». Если же сестер нет, то приглашения «делает» сама невеста.

Девишник начинается в субботу после обеда и продолжается до полуночи в доме невесты¹. На девишнике невеста «*перевязывает*» приятельниц розовыми или голубыми лентами и выбирает себе подругу, которая нарядит ее к венцу. Кроме лент, на этой девушке надет, как отличительный знак, платок, подаренный невестой. В одних липованских селах (Липовень, Маноля) на девишник приглашаются и замужние женщины, в других (напр., в с. *Журиловке*, в Добрудже) принимают участие только девушки, в третьих приглашаются также жених и его товарищи. Интересно отметить, что в с. Маноля сохранился по сей день обычай угощать гостей обязательно и чаем.

К вечеру вся группа девушек, кроме невесты, выходит на улицу и с песнями направляется к дому жениха. Ворота открывают сами родители жениха. На пороге дома их встречают жених и его лучший друг-друга. Посланиц невесты усаживают за стол: жених угощает стаканом вина подругу невесты, потом своего дружку, затем всех остальных. После исполнения песен девушки благодарят жениха и его родителей за угощение и возвращаются в дом невесты. Спустя час жених, сопровождаемый своим дружкой, также приходит к невесте. Она встречает своего избранника двумя стаканами вина, которые они вместе выпивают. Войдя в дом, жених и невеста впервые садятся у стола рядом. Если до сих пор невеста заботилась о приеме гостей, то теперь и в дальнейшем эта забота возлагается на ее дружку. Во время исполнения песни «*От терема до терема лежат брусья нетесанные*», невеста дарит жениху платок, вышитый ею или ее дружкой. Одна из песен девишника призывает невесту погулять в последний раз в кругу девушек:

Гуляй, гуляй, девина
Доколь волюшка дана,
Непокрытая голова.
Накроют головушку, —
Снимут с девки волюшку,
Всю девичью красоту.

¹ В г. Брэиле, насколько нам известно, липоване устраивают девишник утром в день свадьбы. В деревне *Каркалиу* (Добруджа) устраивается несколько девишников, по праздникам, в промежуток между сватовством и днем свадьбы. Свадьба здесь имеет место, как правило, не в воскресенье, а в понедельник.

Во время исполнения песни мать невесты расчесывает ей волосы и заплетает их в одну косу¹. Естественно, момент этот эмоционален, ибо девушка прощается с подругами, с девичьей жизнью.

Гуляние продолжается до полуночи, затем все расходится по домам, кроме четырех-пяти девушек, которые остаются спать у невесты.

День свадьбы. Рано утром девушки, оставшиеся у невесты, будят ее песней:

Не трубушки труб² ли рано на заре,
Не пташечки плавали тихо по воде:
Восплакнула (имя невесты) по русской косе.
Коса моя косынька, коса моя русая!
Вечор мою косыньку девицы вили,
Шелковой плеточкой уплетывали,
Поверх той плеточки золотцом вели.
Поверх того золотца дробным жемчугом.
О, бог — судья, (имя жениха) — сударь,
Не жалостливый, немилостивый,
На меня послал вон люту сваху
Нежалостливую, немилостивую.
Начала она косу рвать — на две заплетать.
Посыпался дробный жемчуг по мосту,
Мосту калиновому, по саду, саду зеленому,
Полилися слезы с глаз по лицу,
По лицу белому, по румянному.

Затем идут будить и жениха. Возвратившись к невесте, подруги наряжают ее к венцу. После того как невеста одета к венцу, мать опять расчесывает ей волосы и, как на девичнике, заплетает их в одну косу, вплетая в нее ленту длиной в 1—1,5 м. Но волосы девушки не долго остаются заплетенными в одну косу, так как появляется сваха жениха, которая сначала расплетает косу невесты, а потом заплетает ей волосы в две косы². Напряженность обстановки усиливается исполнением песни «*Ты чего дубрава?*»

— Ты чего, дубрава,
Ты чего, зеленая,
Вой люли, расшумелся,
Вой люли, расшумелся?
— Не сама-то я,
Не сама-то я,
Вой люли, расшумелся,
Вой люли расшумелся.
Расшумели меня,
Расшумели меня,
Вой люли, ветры буйные,
Вой люли, ветры буйные.

Подошла-та вода,
Подошла-та вода,
Вой люли все балотные,
Вой люли все балотные.
Сподмыла коренья,
Сподмыла коренья,
Вой люли, все дубровные,
Вой люли, все дубровные.
— Ты куда Прасковья,
Ты куда Григорьевна,
Вой люли, собирались,
Войлюли, собирались?

¹ Сохранился обычай, соблюдаемый в липованских деревнях и до сих пор, в силу которого девушки носят до свадьбы одну косу, заплетенную лентой. Эта лента называется *девичьей красой*.

² Девушке, которая венчается в церкви, сваха расплетает косу здесь, в храме, а на голову надевает ей *сборник* (род кокошника). Раньше липованка не имела права снимать его с головы на протяжении всей своей жизни. Он сопровождал ее и в могилу. Сегодня же большинство липованок отказываются от этого старинного обычая.

— Не сама-то я,
 Не сама-то я,
 Вой люли, собирались.
 Вой люли, собирались.
 Собирали меня,
 Собирали меня,
 Вой люли, родные маменька,
 Вой люли, родные маменька.
 Проважал-то меня,
 Проважал-то меня,
 Вой люли, родный тятенька,
 Вой люли, родный тятенька.
 Сострячал-та меня,
 Сострячал-та меня,

Вой люли свекор-тятенька,
 Вой люли свекор-тятенька.
 Разряжала меня,
 Разряжала меня,
 Вой люли, свякруха-маменька,
 Вой люли, свякруха-маменька.
 Поскладали с меня,
 Поскладали с меня,
 Вой люли, все деверьюшки,
 Вой люли, все золовюшки.
 Постылил мне постель,
 Постылил мне постель,
 Вой люли, свет Димитрий — сударь,
 Вой люли, свет Штефаныч.

Зачастую невеста бывает настолько растрогана, что плачет навзрыд, но как только приходит свекор, свекровь и жених, прекращает плач. Обычно они не могут войти в дом, так как дверь заперта. В руках у них большой графин с вином, конфеты, свадебные пироги. В момент, когда свекры подходят к дверям, из комнаты слышится песня *«Подвалило войско великое»*, в которой в последний раз делается попытка не отдавать невесту и отложить свадьбу:

Подвалило войско великое,
 К тому ко двору, ко (отчество отца девушки),
 К тому терему, ко (имя невесты).
 Вышел, выходил старший брат.
 Он говорил да приказывал:
 — Наша невеста не собранная,
 Наши дары не покатанные,
 В новые сундуки не поскладенные,
 Головушка буйная нечесанная,
 Русая коса не заплетенная,
 Алая ленточка неувязанная.
 Вышел, выходил ее младший брат.
 Он говорил да приказывал:
 — Наша невеста уже собранная,
 Наши дары уже покатанные,
 В новые сундуки поскладенные,
 Головушка буйная расчесанная,
 Русая коса заплетенная,
 Алая ленточка увязанная.

После того как последние звуки песни смолкают, родители жениха вновь стучат в дверь и просят отворить. Они пытаются то подарками соблазнить запершихся, то уговорить добрым словом, то вызвать сочувствие ссылкой на усталость, плохую погоду, тяжелую дорогу. Из дома отвечают, что этого недостаточно, чтобы открыть дверь, и требуют *«документы»*. Тогда отец жениха показывает платок, полученный женихом от невесты в день сватовства. Наконец дверь открывается, и гости входят в дом. Невеста сидит на лавке в углу комнаты, налево от нее сидят ее подруги, направо друзья и сестры, а также младший брат или другой родственник невесты из молодежи, который будет «продавать» невесту жениху. Он держит в руке монету таким образом, чтобы жених не увидел ее стоимости.

В момент, когда родители жениха входят в дом, девушки поют:

Идут сваты в хату,
Заглядывают в печку,
Чи густо, чи пусто,
Чи густа капуста,
Чи есть горшок каши,
Чтоб наелись наши.

Сват наливает вино в стаканы, угощая невесту и того, кто «продает» ее. В это время «продавец» сидит около невесты «охраняя» ее косу. Предлагая ему вино, сват говорит: *«Выпейте, оно заморское»*, но тот отвечает: *«Сестра моя не пьяница и мне не велела пить»*. Тогда сват добавляет, что он и закуску принес, но «продавец» настаивает на своем: *«Нам вашего не надо»*. Этот торг объясняется тем, что если «продавец» выпьет стакан предложенного ему вина или съест гостинец от свата, то невеста считается проданной. Тогда сват пытается узнать, что же нужно «продавцу». «Продавец» стучит монетой по подносу, говоря: *«Дайте нам вот такую за нашу молодую»*. Сват просит: *«Покажите, какие у вас деньги, мы и вам дадим такие же»*, но «продавец» не показывает. Если же он покажет монету, то и это означает, что он продал невесту. После этого сват бросает несколько монет на поднос, а «продавец» заносчиво замечает: *«Таких у нас полон двор. Их даже куры не клюют»*. Сват подбрасывает еще, а «продавец» добавляет: *«У нас такими двор выложен. Мы целый день ходим по ним. Лучше дайте нам четыре колеса и пятое дышло»* (то есть 10.000). Сват отговаривается: *«Ваша молодая этого не стоит. Она гадкая, некрасивая»*. — *«Пусть гадкая, но для нас сладкая. И это не все. Я ее берег (столько-то) лет, никому ее не давал и вам даром не отдам. Подумайте только, сколько она за это время у нас съела хлеба, гусей, кур, сколько выпила молока!»*

Диалог продолжается в таком же роде до тех пор, пока «продавец» сочтет, что на подносе сумма, устраивающая его. Тогда он берет стакан вина и чокается со сватом. С этих пор невеста считается проданной.

Эта сцена сопровождается песней «Татарин брат продал сестру за стакан вина». Сваха берет невесту за руку и уводит ее от девушек, усаживая рядом с женихом. После этого она же, взяв их за руки, подходит с новобрачными к родителям невесты. Кланяясь родителям, молодая пара просит прощения и благословения. Это же повторяется и перед родителями жениха.

Получив благословение, в случае если совершается и религиозный обряд, невесту уводят в другую комнату, сваха и подруги невесты делают последние поправки в ее наряде. Иногда в семьях, где предрассудки еще сильны, принимаются различные меры к тому, чтобы «уберечь» молодую пару от «злых духов» и чтобы «обеспечить» ей зажиточную жизнь. Так, например, в туфли жениха и невесты сваха насыпает мак или просо. Сохранилось среди некоторой части липованского населения поверье, что по дороге к церкви молодых где-то поджидает дьявол, однако он не может нанести им вреда до тех пор, пока не пересчитает все зерна мака или проса. Но пока «нечистая сила» будет заниматься этим, уйдет немало времени и молодая пара минует опасное место. По возвращении из храма все гости идут в дом жениха, где их встречают

хлебом и солью родители последнего, которые возвращаются домой немного раньше. Перед входом в дом молодые целуют хлеб и соль, затем все садятся за стол и угощаются. Спустя примерно два часа сваты вместе с новобрачными берут графин с вином и направляются к дому невесты, где уже собрались все ее родственники. Сват подносит всем гостям по два стакана вина и обращается к ним: *«Милости просим в дом (имя жениха) на хлеб, соль и на стакан вина. Хлеба, соли покушать и ласковые речи послушать»*. Все гости направляются к дому жениха. По дороге им прикалывают к груди маленькие белые ленты или букетики цветов из белого воска. Вечером молодая пара, сопровождаемая сватами, проходит в комнату гостей, где сват, обращаясь ко всем, говорит: *«Выпейте от наших молоденьких деточек по стакану вина, поглядите на них, какие они красивые, подумайте, чего им надо, и не скупитесь. Выкиньте им побольше»*. Каждый гость чокается своим стаканом вина с новобрачными, и одновременно с пустыми стаканами на поднос кладутся и деньги. Если же кто-нибудь из гостей не допивает до дна, то следует «горько». Сцена сбора денег (не подарков) повторяется до трех раз. Веселье продолжается до поздней ночи. Из множества песен, которые исполняются в этот вечер, приведем две наиболее популярные:

I.

— А кто у нас хороший,
А кто у нас пригожий?
— Иван-сударь хороший,
Василевич пригожий.
По улице ходит,
Манерно ступает,
Сапог не марает,
Чулок не стирает.
В канюшню заходит,
Канюшня вся стонет.
За лошадь берется,
Лошадь трепенется,
На лошадь садится,
Лошадь веселится.

Он плеточкой машет,
Под ним коник пляшет.
К лугам подъезживает.
Луги зеленеют.
К садам подъезжает,
Сады расцветают.
К мостам подъезжает,
Мосты раздаются.
К лесам подъезжает,
Ружье заряжает,
Перепелок стреляет.
Перья на подушку,
Перепелки в юшку.

II.

Молодые рыбаковы да всё едут,
Они хотят белу рыбку поймать.
На двенадцать тарелок разрубать.
Не рубите белу рыбу,
Не студите — отдавайте.
Матренушку — не держите,
Отдавайте Ивановну поскорее,
Соколиньские ребята ворывают:
Где увижут Матренушку, —
Все целуют.

Где увижут Ивановну, —
Обнимают.
Догадайся, Логин сударь,
Догадайся, Васильевич,
Не пущай Матренушку за ворота,
Не пущай Ивановну за новья.
Лучше сами себе обнимитесь,
Лучше сами поцелуйтесь.

На этом иногда свадьба заканчивается. Но часто она продолжается и на второй день, в понедельник, когда, взяв графин вина, сват и сваха направляются в дом жениха. Здесь, налив четыре стакана вина (для родителей молодого, для свата и свахи), они пьют его, а стаканы разбивают о землю. Далее разрезают красную ленту, которой был перевязан графин, и прикрепляют лоскутки к груди всех присутствующих.

Спустя некоторое время та же сцена повторяется в доме невесты, но здесь иногда мать невесты приносит жареную курицу, которую жених разрезает на куски и вместе со своей женой, сватом и свахой съедает ее¹. Затем сопровождаемые сватами молодожены объезжают гостей и опять созывают их «на обед», который продолжается до вечера, когда устраиваются «дары», то есть дарят уже не деньги (это было накануне), а вещи и продукты. Сбору даров отводится, как правило, вторник, когда в красиво украшенной повозке жених, невеста, сваха, сват и еще несколько женщин, исполнявших песни, объезжают гулявших на свадьбе и собирают дары. Наиболее часто исполняются теперь песни «Виноград расцветает», «Вербу девушка ломала», «Коваль ты мой, ковалечек».

В некоторых местностях (например, в с. Липовень) существует обычай, согласно которому через неделю после свадьбы, в воскресенье, отец молодой приглашает сватов к обеду, называемому «отходным», на который сваты приходят в сопровождении молодой пары.

Занавес, опускаемый после этого последнего акта свадебного обряда, отделяет период жизни девушки и юноши в родительском доме от периода, когда ответственность человека перед обществом становится еще большей, когда многочисленные вопросы материального и социального характера должны быть решены уже силами и средствами своей семьи.

*

Описание липованской свадьбы в некоторых местностях севера Румынии, населенных русскими староверами-липованами, показывает, что многое из традиционного свадебного обряда сохранилось, но и многое переосмыслилось, утратилось. Если формально обряд сохранил большинство своих моментов, то с точки зрения содержания, «идейной нагрузки», эти звенья утратили или утрачивают свою магическую основу, превратившись, как правило, в своего рода живописный спектакль с довольно многочисленными актерами и режиссерами. Это, конечно, объясняется, в первую очередь, новыми социальными условиями жизни всего нашего народа, в том числе и национальных меньшинств и даже тех групп населения, которые в прошлом сторонились, в силу своих традиций и религиозных убеждений, всякого влияния извне. Достаточно здесь напомнить слова П. Сырку, писавшего во второй половине прошлого столетия следующее: «В Румынии липованин живет только в своей секте и для своей секты работает и трудится; думает и желает только настолько, насколько позволяет и требует его секта. Все для него чуждо, что не относится к его секте, и ко всему тому он совершенно индифферентен, будь то в пользу или во вред другим»². Однако нам кажется, что многое в прошлом преувеличивалось в связи с образом жизни, бытом и даже так называемой

¹ См. описание этого обычая у русских у Ф. И. Буслаева, *Исторические очерки русской народной словесности и искусства*, т. I, *Эпическая поэзия*, СПб., 1871.

² П. Сырку, *Наши раскольники в Румынии и взгляд на них румынского общества* (не указывается год и стр.) Цит. по Исидору Воробкевичу, *Раскол ... „Candela“*, Черновцы, 1883, т. II, стр. 8, стр. 521.

религиозной экзальтацией липован. Чаще всего в липованах побеждало человеческое, естественное, не аскетическое, а жизненное начало. Вот например, что отмечал к концу XIX века один из исследователей жизни и быта бухаринских липован, включая также сучавских, где и мы производили свои записи и наблюдения в последние годы: «Липованам запрещаются развлечения, песни и спиртные напитки. И все-таки, несмотря на это, их часто можно видеть в базарные дни в сучавских корчмах, набитых ими, где они пляшут под музыку, поют и пьют водку»¹. Если бы липоване были аскетами в полном смысле этого слова, то они придали бы всей жизни своей общины, всем духовным запросам религиозное, а не светское направление. Поэтому живучесть некоторых фольклорных обрядов, в том числе и свадебных, без большой доли примеси религиозного элемента, или, во всяком случае, с незначительным влиянием такого элемента не следует объяснять религиозной замкнутостью липован, ибо еще епископ Мельхиседек, известный румынский исследователь жизни, истории и быта липован писал почти век тому назад: «Вообще, липоване Молдовы не отличаются силой и яростью раскольникового фанатизма»².

Как известно, традиционный свадебный обряд у русских состоял, в общих чертах, из *трех частей*, органически связанных между собой. Первая часть обряда включала сватовство, сговор и рукобитие. Все они, правда в сокращенном виде, сохранились в большинстве обследованных нами липованских селений Румынии. В городах их труднее обнаружить. Но если раньше центральным вопросом первой части свадебного обряда было установление размера приданого, то теперь главным моментом является разговор о проведении свадьбы, о ее сроках, организации и т.д., хотя вопрос о приданом, как и в русской современной свадьбе³ еще ставится иногда довольно твердо. Важно, однако, другое: приданое как правило уже не является решающим условием заключения брака. И еще одно: родители в подавляющем большинстве случаев уже не препятствуют соединению судеб двух любящих друг друга молодых людей. Они задолго до сватовства дают согласие на брак. Поэтому часто все три момента — сватовство, могорыч, заручивание являются формальными и устраиваются лишь потому, что к этому привыкли, как к чему-то необходимому и приятному в то же время.

К исчезнувшим моментам свадебного обряда относятся, например, ритуальное купание невесты, хотя почти во дворе каждого липованина стоит «русская баня», в которой пар образуется при помощи срыскивания горячих камней. В ней же обязательно находится и специальный веник для парения⁴.

¹ Дан Деметриу, *Lipovenii din Bucovina*, „Candela“, Черновцы, 1894, Anul XIII, nr. 5, стр. 547.

² Мельхиседек, *Lipovenismul, adică schismaticii sau răscolnicii și erecicii rusești după autori ruși și izvoare naționale*, Бухарест, 1871, стр. 185.

³ См. А. А. Пушкарева и М. М. Шмелева, *Русская крестьянская свадьба в наши дни*, „Советская этнография“, 1959, № 3.

⁴ Интересную статью об этом написал Ион Келча, *Din viața, lipovenilor (Baia cu aburi obținută cu ajutorul pietrelor înfierbintate în Moldova)*, „Studii și cercetări de etnografie“, 1960, стр. 133—142.

Что касается девинника, то он прочно сохранился в свадебном обряде липован, но проходит по разному в различных местностях и отличается довольно резко от традиционного русского девинника. Так, напр., мы не отместили обряда украшения елки, довольно распространенного в прошлом как у русских, так и у украинцев. Это тем более странно, что и у румын такой обычай наблюдался во многих областях. Разница заключается лишь в том, что у русских елку украшали в доме родителей невесты, а у румын, как правило, в доме родителей жениха¹. Следует, однако, подчеркнуть, что главный момент девинника сохранился. Но если в русской крестьянской свадьбе наших дней этот момент символизируется украшением елки, то в липованской свадьбе он представлен расплетением косы невесты на две части и «продажей» невесты. Как в прошлом, так и теперь, это символизирует переход девушки в ряды замужних женщин. Может быть, сохранению обряда расплетения косы невесты в липованской свадьбе способствовал сходный момент в свадебном обряде румын. Как известно, и у румын волосы невесты расчесывают и накануне и в день свадьбы. Как русские, так и румынские песни, исполняющиеся во время расплетения косы невесты, можно понять только с учетом обряда, который они сопровождают: оторванная от обряда песня становится непонятной, символика образов исчезает.

Насколько нам удалось выяснить, лучше всего сохранилась центральная часть свадебного обряда — день свадьбы, хотя и здесь она, естественно, утратила магическое значение или же быстро идет по этому пути. Начиная с воскресного утра (в некоторых селах Добруджи с утра понедельника, ибо по воскресеньям свадьбы не справляют), когда поется песня «*Не трубушки трубили рано на заре*», и до окончания сбора даров липованская свадьба проходит, в основных своих звеньях, по старой традиции, а песни описывают в самых грустных тонах будущее невесты в новой семье мужа, хотя положение «молодухи», естественно, сегодня уже почти ничем не напоминает ее положения в старых патриархальных семьях. Все-таки еще прочно держатся песни, в которых жених, свекровь, свекор, золовки характеризуются самыми отрицательными эпитетами, а жизнь девушки в будущем рисуется самыми безотрадными красками.

Отдают молодую на чужую сторону,
На чужую сторону, на великую семью.
Не великая семья: только свекор да свекруха,
Семь деверьюшков, семь золовьюшков.
Семь золовьюшков да две тетушки.
Как свекруха говорит: людоедицу ведут,
А деверья говорят: то ни ткать, ни прясть ведут,
А золовки говорят: неприпечницу ведут.
А две тетушки на печке сидят: все про то же говорят.

.....
Да немилостивый сударь — тятенька.
Он меня, он меня, он меня
Отдает же молодешеньку
От себя, от себя, от себя.

¹ См., напр., Е. Севастос, *Nunta la români*, Бухарест, 1889, стр. 154.

Во чужие люди незнакомые
Горевать, горевать, горевать.
Как тому-то сверку-тятеньке
Догожать, догожать, догожать.
Как и той ли свекрухе-маменьке
Угождать, угождать, угождать.
Как и тому ли — то другу милому
Постель стлать, постель стлать, постель стлать.

Среди липован сохранился также обычай, по которому невеста — сирота, сопровождаемая своими подругами, направляется в утро свадьбы на могилу своих родителей, чтобы попросить их благословения. Приводим сулавский вариант песни, которую исполняют девушки у ворот кладбища, в момент когда невеста подходит к могиле отца:

А в нашем сыром дубу много ветья-поветья,
Много листу собрано. Только нету листушка,
Только нету листушка-листушка верхушечки,
Листушка-верхушечки, золотой макушечки.
Ай у нашей (имя невесты) много гостей собрано,
А еще собираются, с молодой прощаются.
Только нету гостеньки-гостеньки любимого,
Гостеньки любимого, тятеньки родимого.
Теперь было б надобно, ко этому времечку,
Ко этому времечку, к благословению:
— Благослови, тятенька, золотой венец принять
С чужим добрым детищем, с (имя и отчество жениха)¹.

Сохранился также обычай «продажи» невесты, а иногда даже охранения молодых от «злых духов», от «порчи-сглазу», обращение к священнику за «благословением», пение религиозных песен. Естественно, такие моменты более действенны в среде липован, где каноны религии соблюдались строже, чем в массе русского или румынского народа. Однако следует отметить, что не только религия влияла на свадебный обряд, но и «мирские» обычаи на церковное богослужение. Так, например, во время совершения «тайны брака» священник просит молодых встать коленями на постеленный платок. Это действие совершается одновременно женихом и невестой, «чтобы в семье они были равными»². Кроме того, иногда расплетение косы невесты надвечасты, производимое свахой, происходит тут же, в храме, после того, как священник возложил на голову невесты «сборник» (т. е. бабью кичку). Переплетение светского, мирского и религиозного элементов наблюдается и после возвращения из церкви. Так, например, в с. Маноля существует обычай приглашать священника на «княжский стол». Он сидит в комнате с мужчинами

¹ Наша запись является очень близким вариантом песни, записанной М. Халанским в Щитровском уезде бывшей Курской губернии (См. „Русский филологический вестник, Ученый журнал“, Варшава, 1879, том I, стр. 254—255. Обычай петь специальные песни сироте сохранился и в современном русском обряде (См. Л. А. Пушкарева, М. Н. Шмелева, *ук. статья*, стр. 52).

² Н. П. Лобачева, отмечает близкий к этому, но отличный по своей направленности, обряд в Узбекистане. Там, во время религиозного бракосочетания „как пожелание счастья жениху под ноги кладут пойдандз — белую матерью“ (*О формировании новой свадебной обрядности у народов Узбекистана*, „Советская этнография“. 1957, № 2, стр. 21).

и распевает религиозные песни, а рядом, в соседней комнате сидят женщины и поют обыкновенные свадебные песни. После ухода священника (перед сбором даров) мужчины переходят в комнату женщин и гуляние сопровождается только песнями свадебными, нерелигиозного характера¹.

Довольно прочно закрепились *послесвадебные обычаи* (например, «отходная»).

Если сравнить то, что было сказано до сих пор, с наиболее древним описанием русской свадьбы (мы имеем в виду свадебный обряд 1495 года, когда происходило бракосочетание великого польского князя Александра Казимировича и Елены, дочери Ивана III)², то можно заметить, что многие звенья свадьбы сохранились в том или ином виде и по сей день: расплетение косы невесты, разбивание бутылки, из которой пили вино в церкви (у липован стаканов) и т. д. Если мы сравним также обряд у липован с описанием свадебного обряда по случаю женитьбы в 1526 году князя Ивана Васильевича на Елене Глинской, то увидим, как уже было указано, сохранившийся у липован обычай, согласно которому молодожены стоят в церкви на платке, а также эпизод с жареной курицей³.

Однако некоторые из звеньев свадьбы считаются сегодня необязательными. Поэтому они устраняются, упрощаются или объединяются с другими моментами свадьбы.

Лучше же всего из свадебного фольклора сохранились песни, даже если они уже не всегда поются в том порядке как в прошлом. Живучесть старой свадебной песни отмечается и некоторыми советскими фольклористами. Причем, объясняется и причина такого большого спроса на не. «Песни свадебного обряда, сохранившиеся в такой полноте, свидетельствуют о жизненной силе этих песен, помогающих торжественно, в высокохудожественных образах отметить создание новой семьи...»⁴. Тем не менее и у липован наблюдается явление, свойственное русскому обрядовому фольклору наших дней: «с изменением функций обрядовой поэзии в современности удельный вес ее заметно уменьшается»⁵. Следовательно, это какой-то общий закон фольклора наших дней.

Липоване, как и весь наш народ, сохраняя все прогрессивное и передовое в фольклоре, оставляют в стороне или переосмысливают все то, что не со-

¹ „Сосуществование“ старого и нового в свадебном обряде отмечают и другие фольклористы социалистических стран. Так, например, Н. П. Лобачева пишет: „Создание новых обрядов идет медленно, особенно если они связаны с той областью духовной культуры народа, которая более всего укрыта от воздействия общественности, так как имеет отношение к интимным сторонам жизни людей, к семье. В семейно бытовых обрядах нередко еще сказывается влияние религии, больше сохраняется вредных пережитков прошлого“ (ук. статья, стр. 15).

² См. А. И. Козаченко, *Из истории великорусского обряда*, „Советская этнография“, 1957, № 1, стр. 57—71.

³ Вне всякого сомнения, что в сохранении этого эпизода и некоторых других, большую роль сыграли сходные свадебные обычаи у румын.

⁴ Добровольский Б. М., *Экспедиция в Костромскую область. Чухломской район*, „Советский фольклор. Материалы и исследования“, V, Изд. АН СССР, М.-Л., 1960, стр. 142.

⁵ Орнатская Т. Н., *Современные записи традиционного обрядового фольклора*, „Проблемы современного народного творчества, Русский фольклор“, IX, Изд. „Наука“, Москва—Ленинград, 1964, стр. 294.

ответствует их новому мировоззрению. Процесс этот, медленный, так как старое и новое сосуществует в их диалектическом единстве и борьбе противоположностей, но последовательный. В свадебном ритуале он сводится в основном, к утрате веры в магическую силу обрядов и постепенному вытеснению обычаев, связанных со старыми взглядами на женщину, семью, общество. Основой этих изменений является новая жизнь румынской деревни.

Как мы старались подчеркнуть и как доказывают последние исследования фольклористов Румынии, «... в условиях социалистической культуры, несмотря на то, что фольклор проходит стадию преобразования, он не исчезает»¹.

Эту точку зрения подтверждают также исследования народного творчества венгров², татар³ поляков⁴, чехов и словаков⁵, проживающих в нашей стране.

Автор данной статьи поставил своей целью дополнить эту картину сведениями об устном творчестве русских Севера Румынии, известных под названием «липован».

CEREMONIALUL DE NUNTĂ LA POPULAȚIA RUSĂ (LIPOVENEASCĂ) DIN NORDUL ROMÂNIEI

(Rezumat,

Articolul începe cu o scurtă schiță istorică în care sînt prezentate unele aspecte mai importante privind imigrarea lipovenilor în România și localitățile unde autorul a efectuat, începînd cu anul 1959, cercetările sale de etnografie și folclor.

Trecîndu-se apoi la descrierea ceremonialului de nuntă, sînt înfățișate momentele principale ale acestuia: pețirea, încredințarea, „devîșnicul”, nunta propriu-zisă, „după nuntă”. Cu unele particularități locale, nunta lipovenească se desfășoară în cadrul acestor tipare în toate localitățile lipovenești cercetate. Ea a păstrat, destul de bine, o serie de elemente ale nunții tradiționale, ruse, dintre care menționăm: „baterea mîinii”, „vadra”, „împletirea cununii”, „vînderea miresei”, împletirea părului miresei în două coșe, „iertăciunea”, scena aducerii găinii etc. Viabilitatea unor rituri tradiționale din ceremonialul lipovenesc de nuntă se explică, cel puțin în parte, și prin existența unor obiceiuri asemănătoare la români.

În ultimii ani, sub influența prefacerilor adînci din satul socialist, au loc schimbări profunde în viața și mentalitatea oamenilor. Valorificînd tradițiile culturale, lipovenii ca și întregul nostru popor, preiau din trecut ceea ce corespunde modului de a gîndi actual. Aceasta s-a răsfrînt și asupra folclorului. Astfel, din ceremonialul de nuntă se elimină treptat tot ce mai este încă legat de mentalități învechite față de femeie, familie, societate. De asemenea, diversele momente ale ceremonialului de nuntă își pierd sensul magic pe care l-au avut în trecut, nunta transformîndu-se tot mai evident într-un spectacol eliberat de elementul mistic și religios.

¹ Михай Поп, Предисловие к сборнику *Folclor poetic nou*. Ediție alcătuită și îngrijită de Ion Meîțoiu, București, 1965, стр. 13.

² Йозеф Фараго и Янош Ягамаш, *Moldavai csángó népdalok és népmelodák*, Бухарест, 1954.

³ Г. Сулицяну, *Introducere în culegerea și studierea folclorului muzical al tătarilor dobrogeni*, „Revista de etnografie și folclor”, 1964, nr. 6.

⁴ Ион Кицимия и Елена Дебовяну, *Graiul și folclorul polonez din Bulai, raionul Suceava*, Rsl., VII, 1963.

⁵ Ф. Джорджеску, *Cercetări de etnografie, folclor și dialectologie întreprinse de specialiști cehi în R.P.R.*, „Revista de folclor”, 1962, nr. 3—4.

LE RITUEL DES NOCES CHEZ LA POPULATION RUSSE („LIPOVÉNIENNE“)
DU NORD DE LA ROUMANIE

(Résumé)

Au début de l'article, dans un bref exposé historique, l'auteur présente quelques aspects concernant l'immigration des Lipovans en Roumanie et les localités où l'auteur a effectué en commençant dès l'année 1959 ses recherches d'ethnographie et folklore.

On passe ensuite à la description du rituel des noces dont on présente les moments les plus importants: la demande en mariage, les fiançailles, le „dévichnik“, la noce proprement dite, „l'après noces“.

Tout en gardant quelques traits particuliers, locaux, les noces chez les Lipovans, dans toutes les localités investiguées, se déroulent selon le rituel traditionnel. Les noces ont gardé assez fidèlement toute une série d'éléments, propres aux noces russes, parmi lesquels se trouvent mentionnés: „tope-là“, la scène du „seau“, le tressement de la couronne, la vente de la mariée, le tressement des cheveux de la mariée en deux nattes, le pardon, la scène de „la poule“.

Le maintien de ce rituel traditionnel s'explique en partie aussi par l'existence des coutumes analogues dans le folklore des Roumains.

Pendant les dernières années, sous l'influence des profondes transformations politiques et sociales, des changements profonds se sont opérés dans la vie et la mentalité des gens. En mettant en valeur les traditions culturelles, les Lipovans, comme d'ailleurs notre peuple tout entier, prennent du passé ce qui correspond à la mentalité d'aujourd'hui. Cela s'est reflétée aussi dans le folklore. Ainsi du rituel des noces on élimine petit à petit toutes les idées surannées concernant: la position de la femme, la famille, la société. Aussi les divers moments du rituel des noces perdent-ils leur sens magique primitif, évoluant de plus en plus vers un spectacle habituel.

FORMULE TRADIȚIONALE ÎN BASM

(formule inițiale)

NICOLAE ROȘIANU

Locurile comune constituie în folclor unul dintre acele elemente specifice care vin să confirme încă o dată caracterul colectiv al creației populare. Ele au apărut și s-au șlefuit de-a lungul unei îndelungate practici, ca rezultat al unei bogate și variate experiențe artistice, fiind rodul unui complex proces de creație, la care au concurat zeci de generații; locurile comune constituie, în ultimă instanță, un element caracteristic al tradiției, care, alături de celelalte elemente tradiționale, alcătuiesc „bunul comun” al purtătorilor de folclor.

În basm, elemente tradiționale sînt, în primul rînd, motivele, subiectele și eroii. În ceea ce privește exprimarea, concretizarea, într-o formă sau alta, a unei idei, atitudini, a unei concepții etc., aici se manifestă cu o mai mare intensitate măiestria, talentul, iscusința, într-un euvînt, personalitatea povestitorului. Prin urmare, dacă se poate vorbi de motive sau subiecte tradiționale, de eroi tradiționali, cînd ne referim la forma basmului, trebuie avut în vedere faptul că limba este, în primul rînd, purtătoarea stilului unui anumit povestitor.

Astfel, se poate afirma că elementele stabile ale basmului (motive, tipuri de subiecte, tipuri de eroi etc.) sînt elemente ale specificității (stilului) basmului în general, ca fenomen folcloric, în timp ce limba constituie elementul de manifestare a stilului individual. Dar, în ciuda acestei pregnante individualități, oricît de talentat, oricît de original ar fi un povestitor, el nu poate să se dispenseze de elementele de expresivitate create și perfecționate de către predecesorii săi. Prin urmare, chiar atunci cînd este vorba de un element mai puțin stabil, cum e limba, tradiția intervine destul de autoritar în procesul de creație, oferind povestitorului un „fond principal” de procedee poetice; în acest fond tradițional un loc deosebit revine *locurilor comune*, care, datorită frecvenței și — mai ales — stereotipiei lor, au căpătat în basm, ca de altfel și în celelalte genuri folclorice, denumirea de *formule*.

*

Literatura consacrată formulelor de basm este destul de bogată, lucru firesc, mai ales dacă ținem seama de faptul că formulele constituie un fenomen foarte răspîndit și, în același timp, un fenomen tipic pentru basmele multor popoare.

Există studii speciale care tratează exclusiv această temă. Sînt cunoscute, de exemplu, lucrările lui F. M. Luzel¹, Paul Sébillot², Robert Petsch³, René Basset⁴, Jiří Polivka⁵, R. M. Volkov⁶ etc. Nu de mult a apărut un articol al lui L. G. Barag, consacrat basmului bielorus, în care se fac considerații interesante asupra unor formule⁷. Trebuie, de asemenea, amintite unele lucrări capitale din domeniul basmului, care conțin referiri privind particularitățile stilistice în proza populară orală și în cadrul cărora formulele tradiționale ocupă un loc considerabil. Amintim numai cîteva nume: Lazăr Șăineanu⁸, S. V. Savčenko⁹, R. M. Volkov¹⁰, J. Bolte și G. Polivka¹¹, Stith Thompson¹², V. P. Anikin¹³, E. V. Pomeranceva¹⁴ ș.a.

Din păcate însă, în ciuda bogăției și varietății lor, cercetările, în marea lor majoritate, chiar și atunci cînd au fost consacrate exclusiv formulelor tradiționale, s-au limitat la inventarierea acestor formule. În al doilea rînd, obiectul de cercetare l-au constituit, de regulă, formulele basmelor unui singur popor; în cazul cînd cercetarea s-a extins, cuprinzînd anumite arii folclorice, observațiile au rămas generale, subliniindu-se bogăția și varietatea formulelor la un anumit popor, sărăcia sau absența lor în basmele altor popoare etc. Cercetarea nu s-a îndreptat, prin urmare, asupra substanței, asupra esenței fenomenului respectiv. Or, esența formulelor tradiționale constă în funcțiile pe care ele le îndeplinesc în diferitele tipuri de basm.

Scopul cercetării noastre constă în identificarea rolului formulelor tradiționale în contextul lor artistic. Cîmpul de investigație va cuprinde basmul românesc, basmul slav și basmele altor popoare (romanice, orientale etc.).

Determinarea funcțiilor formulelor tradiționale nu este un scop în sine, ci numai o primă etapă în studierea lor. Urmează cercetarea naturii lor

¹ F. M. Luzel, *Formules initiales et finales des conteurs en Basse-Bretagne*, „Revue Celtique”, III, 1878, p. 336—341.

² P. Sébillot, *Formules initiales, intercalaires et finales des conteurs en Haut-Bretagne*, „Revue Celtique”, VI, 1883, p. 62—66.

³ R. Petsch, *Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen*, Berlin, 1900.

⁴ R. Basset, *Les formules dans les contes*, „Revue des traditions populaires”, XVII—XVIII, 1902—1903.

⁵ J. Polivka, *Úvodní a závěrečné formule slovanských pohádek (Formules initiales et finales des contes slaves)*, „Narodopisný Věstník”, XIX—XX, Praga, 1926—1927.

⁶ R. M. Volkov, *Русская сказка*, în „Научові записки”. VI, Odesa, 1941, p. 29—58.

⁷ L. G. Barag, *О традиционной стилистической форме белорусских сказок и ее изменениях*, în vol. *О традициях и новаторстве в литературе и устном народном творчестве*, Ufa, 1964, p. 201—232.

⁸ L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1895.

⁹ S. V. Savčenko, *Русская народная сказка (история собирания и изучения)*, Kiev, 1914.

¹⁰ R. M. Volkov, *Сказка. Розысканная по сюжетосложению народной сказки*, vol. I, Odesa, 1924.

¹¹ J. Bolte și G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, vol. IV, Leipzig, 1932, p. 1036.

¹² S. Thompson, *The folktale*, New-York, 1946.

¹³ V. P. Anikin, *Русская народная сказка*, Moscova, 1959.

¹⁴ E. V. Pomeranceva, *Русская народная сказка*, Moscova, 1963; idem, *Судьбы русской сказки*, Moscova, 1965.

structurale, descoperirea, în măsura în care acest lucru este posibil, a anumitor legități ce stau la baza formulelor tradiționale. În același timp, studierea exprimării concrete a funcțiilor în basmele diferitelor popoare ne va permite sublinierea specificității lor în comparație cu alte genuri folclorice, măiestria unor povestitori, universalitatea sau caracterul particular al anumitor formule, mijloacele artistice, care pot varia de la un popor la altul, dela un povestitor la altul etc.; în ultimă instanță, toate acestea concură la evidențierea specificului național în basm¹.

*

Înainte de a trece la tratarea propriu-zisă a problemelor enunțate, considerăm necesară punerea în discuție a unei chestiuni generale, a cărei elucidare constituie o etapă obligatorie în cercetarea formei oricărei producții folclorice. Este vorba de gradul de autenticitate a basmelor care constituie obiectul cercetării noastre.

„Poporul nu vorbește nici așa de frumos, nici așa de bine” — afirmă L. Săineanu². „Cu toate strădanile meritorii ale predecesorilor noștri — scrie O. Bîrlea — se poate spune că narațiunea populară în forma ei autentică de manifestare orală a rămas necunoscută, cu foarte puține excepții, pînă în zilele noastre”³. Dacă în privința afirmației lui L. Săineanu se pot aduce obiecții, în schimb nu putem să nu fim de acord cu O. Bîrlea. Într-adevăr, prezentarea autenticului popular privind „veșmîntul” basmelor noastre a rămas un deziderat. În ce măsură însă afectează acest lucru locurile comune, formulele tradiționale? Putem oare nega, în totalitatea ei, autenticitatea formei (limbii) basmelor noastre numai pe baza simplului fapt că mulți dintre culegători au declarat că nu cunosc stenografia?⁴ Desigur că nu.

În primul rînd, necunoașterea stenografiei poate îngreuna foarte mult, dar nu și exclude posibilitatea notării formulelor stereotipe care revin, cu foarte mici variații, în majoritatea basmelor. În al doilea rînd, la mulți dintre culegătorii noștri, a existat tendința de a scrie basmele „vorbă cu vorbă, așa cum le-au auzit din gura povestitorului”⁵, străduindu-se să nu „scape din minte cuvintele și zicerile populare”⁶. Chiar și în basmele lui Petre Ispirescu „formulele și locuțiunile stereotipe aparțin graiului popular”⁷, aici culegătorul confundîndu-se, de cele mai multe ori, cu povestitorul. În al treilea rînd, un argument în plus în ceea ce privește autenticitatea formulelor

¹ Problemele enumerate constituie obiectul unei lucrări ample privind poetica basmului. Vezi N. Roșianu, *Традиционные формулы сказки* (Teză de doctorat), Moscova, 1967. În articolul de față vor fi analizate pe scurt cele mai răspîndite formule inițiale tradiționale din basmul românesc, păstrîndu-se totodată unele referiri la fenomenele similare din basmele altor popoare.

² L. Săineanu, *Basmele române...*, p. 195.

³ O. Bîrlea, *Cercetarea prozei populare epice*, în „Revista de folclor” nr. 1—2, București, 1956, p. 110.

⁴ Vezi I. G. Sbiera *Povești populare românești*, Cernăuți, 1886, p. IV; C. Rădulescu-Codîr, *Îngerul românului...*, București, 1913, p. XXIX; Al. Vasiliu, *Povești și legende*, București, 1927, p. 11.

⁵ C. Rădulescu-Codîr, *op. cit.*, p. XXIX.

⁶ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. IV.

⁷ L. Săineanu, *Basmele române...*, p. 195.

din basmele românești, culese și publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, îl constituie faptul că multe dintre aceste formule se mai întâlnesc la povestitorii populari contemporani, fapt care confirmă marea lor viabilitate¹.

În sfârșit, amintim și remarcă lui B. P. Hasdeu privind superioritatea culegerii basmelor românești în comparație cu publicarea basmelor altor popoare (basmul francez, german, englez etc.), superioritate datorată, după Hasdeu, unor cauze obiective („daco-românii nu au dialecte și subdialecte, limba literară nu s-a prea depărtat de graiul poporului, nu pătrunsese la noi eresia așa numitei școli mitologico-comparative din Occident de a se da importanță numai fondului basmelor și de a se nesocoti cu desăvîrșire forma”) ².

La aceste cauze trebuie să mai adăugăm strădania majorității culegătorilor noștri de a nota basmele „vorbă cu vorbă”, spre a nu pierde „elementele metaforice zămislite de poetica închipuire a poporului, spre a scoate la iveală geniul și mîndrețea limbii românești” ³.

*

Formulele tradiționale, după locul pe care îl ocupă în economia basmului, sînt împărțite în trei mari grupe distincte: a) formule inițiale; b) formule mediane și c) formule finale. Însușindu-ne această clasificare simplă, care, de altfel, nu poate suscita nici un fel de obiecții, vom începe prin a analiza formulele inițiale din basmul românesc.

Orice povestitor, de regulă, își va începe basmul prin a „data” acțiunea, deci prin a o plasa în timp (T), sau prin a „localiza” această acțiune, plasînd-o deci în spațiu (S). Dintr-o dată rezultă două tipuri de formule inițiale: 1. *formule de timp (temporale)* și 2. *formule de spațiu („topografice”)*. Prin urmare, povestitorul va plasa narațiunea sa în timp (T) sau în spațiu (S), sau și în timp și în spațiu (TS), concretizîndu-se astfel primele funcții ale formulei inițiale.

Cea mai simplă formulă inițială a basmului românesc este „A fost (era) odată...” ⁴. Formula respectivă constată *existența* unor personaje (E_1) ⁵ și totodată le plasează în timp (T_1); ea conține o afirmație: cîndva au trăit un împărat și o împărăteasă, un moș și o babă, doi frați etc. Timpul nu este precizat, dar nu există nici o îndoială în privința verosimilității elementu-

¹ Noi nu negăm, desigur, rolul colecțiilor de basme în menținerea și răspîndirea formulelor; acest rol însă nu trebuie exagerat; procesul „din popor în carte” și, invers, „din carte în popor” este un fenomen complex ce trebuie studiat cu foarte mare atenție și totodată cu mare prudență.

² B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. III, București, 1893, col. 2620.

³ L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 142.

⁴ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 48, 107, 117; I. Pop-Reteganul, *Povești ardelenesti*, Brașov, 1888, I. p. 30, V, p. 1.; Al. Vasiliu, *op. cit.*, p. 147, 205 etc. Din economie de spațiu, nu vom indica aici toate sursele. Formulele citate în acest articol însă, atît cele care se referă la basmul românesc, cît și cele din basmele altor popoare, au fost extrase din majoritatea culegerilor existente, unul din criteriile de selecționare fiind aria de răspîndire și frecvența lor. Materialul cercetat ne-a oferit astfel posibilitatea să evidențiem formulele tipice.

⁵ În general, elementul E_1 nu introduce în acțiune eroul principal care, de cele mai multe ori, apare mult mai târziu; de regulă, acest element se referă la părinții eroului.

lui E_1 . Această formulă afirmativă simplă ($E_1 T_1$) are, după cum vom vedea, cea mai mare frecvență în basmele tuturor popoarelor.

O altă formulă inițială se formează prin adăugarea unui nou element („ca niciodată”), care subliniază caracterul excepțional, unic (T_2) al faptelor relatate. Introducerea noului element (T_2) va schimba structura formulei, modificînd în același timp și sensul primului ei component (E_1). Astfel, verbul *a fi*, cu înțelesul de „a trăi”, „a viețui”, va căpăta forma impersonală cu sensul de „a se petrece”, „a se întîmpla”, „a avea loc” (E_2). Rezultă în felul acesta o formulă de sine stătătoare care nu se referă la personajele basmului, ci plasează în timp acțiunea, în general ($E_2 T_1 T_2$). Această formulă însă cere în mod obligatoriu folosirea elementului E_1 , care, de regulă, atrage după sine și pe T_1 , dînd naștere unei formule inițiale complexe, caracteristice pentru basmul românesc: „A fost odată ca niciodată. A fost (odată) un...” $[(E_2 T_1 T_2 + E_1(T_1))]$ ¹. Schimbarea amintită ($E_1 \rightarrow E_2$) credem că a fost sesizată și de unii culegători, atunci cînd au notat diferențiat (singular-plural) cele două aspecte ale elementului E : „A fost (E_2) odată...; *au* fost (E_1) odată doi oameni...”². Uneori chiar povestitorii înlocuiesc verbul *a fi* cu verbul *a trăi*: „...trăia un om...”³; „...trăia o văduvă săracă”⁴. Înlocuirea are însă loc numai cînd avem de-a face cu elementul E_1 .

Introducerea determinării circumstanțiale „ca niciodată” (T_2) nu „reducе la absurd” prima parte a formulei ($E_2 T_1$), așa cum susține E. Todoran. Aici în nici un caz nu poate fi vorba de „anularea primului termen prin cel de al doilea, ca urmare a pătrunderii timpului calitativ în cel cantitativ și a aprecierii celui din urmă exclusiv prin cel dintîi”⁵. Expresia „ca niciodată”, fie că e vorba de basm, fie că se referă la alt domeniu, nu poate fi confundată cu negația temporală absolută *niciodată*. Cînd spunem, de pildă, despre un artist de operă: „A cîntat ca niciodată, s-a întrecut pe sine însuși”, înseamnă oare aceasta că negăm, reducînd la absurd, afirmația făcută? Dimpotrivă, prin exprimarea de tipul celei de mai sus subliniem caracterul excepțional al interpretării: „așa cum nu s-a mai întîmplat altă dată”⁶. Uneori chiar și variantele elementului T_2 ne oferă înțelegerea nuanței pe care povestitorii o dau formulei temporale respective: „A fost o dată, ș-altă dată n-a mai fost...”⁷; „...a fost ce-a fost și n-a mai fost...”⁸. Sensul afirmativ este păstrat și în traducerea germană⁹, în schimb A. N. Veselovski, în varianta rusă, va da ele-

¹ I. C. Fundescu, *Basme, orații, păcălituri și ghicitori*, București, 1875, p. 116; C. Rădulescu-Codin, *op. cit.*, p. 258.

² I. A. Candrea și O. Densusianu, *Povești din diferitele ținuturi locuite de români*, București, 1909, p. 111; D. Stănescu, *Alte basme culese din gura poporului*, București, 1893, p. 93.

³ I. Pop-Reteganul, *op. cit.*, p. 44.

⁴ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 22.

⁵ E. Todoran, *Timpul în basmul românesc*, în „Limbă și literatură”, nr. 6, București, 1962, p. 404.

⁶ *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Ed. Academiei, București, 1957, vol. III, p. 210.

⁷ D. Stănescu, *Basme culese din popor*, București, 1885, p. 20, 62.

⁸ Idem, *Alte basme...*, p. 119, 153.

⁹ *Rumänische Märchen, übersetzt von Mite Kremnitz*, Leipzig, 1882, p. 1, 48, 133.

mentului T_2 sensul negativ absolut („niciodată“), reducînd într-adevăr la absurd afirmația primei părți a formulei („чего никогда не было“)¹.

Am insistat mai mult asupra acestui aspect pentru faptul că negarea directă, anularea primului element prin cel de al doilea, sau exprimarea unei îndoieli în ceea ce privește verosimilitatea elementului afirmativ al formulei inițiale (E_1 sau E_2), îndoială ce se extinde de la sine și asupra conținutului basmului în general, constituie o trăsătură specifică a basmelor altor popoare, ale căror formule se reduc, în ultimă instanță, la un „joc“ al afirmațiilor și negațiilor (directe), aceasta fiind o expresie a atitudinii povestitorului față de basmul comunicat.

Astfel, în basmul aromân se întâlnește foarte frecvent formula inițială în care elementul E_2 este negat direct de elementul următor (E_2): „Era o oră, te nu ș-era... Era un-oară un...“ [$E_2E_2^v + E_1T_1$]². În unele basme gruzine, elementul E_2^v este mai categoric: „A fost și n-a fost nimic. Trăiau trei frați“ [$E_2E_2^v + E_1$]³. În basmele albaneze, elementul E_2^v atinge, de asemenea, o frecvență destul de mare: „A fost, n-a fost. A fost un...“ [$E_2E_2^v + E_1$]⁴. În sfârșit, consenăm prezența unei nuanțe noi a elementului E^v ; de data această nu mai este vorba de o negare directă, ci de exprimarea unei îndoieli (E^v): „A fost sau n-a fost. A fost un...“ (basmul gruzin) [$E_2E_2^v + E_1$]⁵; „O fi fost, ori n-o fi fost. A trăit un...“ (basmul turcmen) [$E_2E_2^v + E_1$]⁶; „A fost așa, sau n-a fost. A fost un...“ (basmul turc) [$E_2E_2^v + E_1$]⁷; „O fi fost așa, ori n-o fi fost. Trăia odată...“ (basmul persan) [$E_2E_2^v + E_1T_1$]⁸. Prin urmare, toate formulele citate se reduc în ultimă instanță la următoarea schemă: [$E_2E_2^v(E_2^v + E_1(T_1))$].

Așadar, în basmul românesc elementul T_2 nu este purtătorul negației, cu atât mai puțin al „notei de glumă specifice ironiei“, ci un alt element va realiza această funcție; basmul românesc nu cunoaște negația directă („A fost ce n-a fost“, „A fost, n-a fost“), ci negația indirectă, metaforică, în minuirea căreia, după cum vom vedea, povestitorul român se dovedește a fi un meșter desăvîrșit.

O altă formulă apare ca rezultat al introducerii unui nou element; de data aceasta el conține o deducție logică: „dacă n-ar fi (fost) nu s-ar (mai) povesti“, constituind o subliniere, un „argument“ al „veridicității“ celor ce vor urma a fi povestite (V): „A fost odată ca niciodată, dacă n-ar fi (fost) nu s-ar (mai) povesti. A fost (odată) un...“⁹. Rezultă astfel o nouă formulă inițială complexă afirmativă: [$E_2T_1T_2V + E_1(T_1)$].

Elementul V are în formula inițială a basmului românesc o frecvență foarte mare. În basmele altor popoare se aduc și alte „argumente“ în sprijinul

¹ A. N. Veselovskij, *Собрание сочинений*, vol. XVI, Moscova—Leningrad, 1938, p. 191.

² P. Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, Nr. 127; cf. Nr. 95, 97.

³ *Грузинские сказки*, Tbilisi, 1956, p. 34; cf. p. 61.

⁴ A. Dozon, *Contes albanais*, Paris, 1881, I, p. 49, 121, 153, 159.

⁵ *Грузинские народные сказки*, Tbilisi, 1956, p. 16, 94; cf. p. 54.

⁶ M. A. Sakali, *Туркменский сказочный эпос*, Aşhabad, 1956, p. 33.

⁷ *Турецкие народные сказки*, Leningrad, 1939, Nr. 3, 5, 7.

⁸ *Персидские сказки*, Moscova, 1959, p. 127; cf. p. 25, 185, 192.

⁹ I. Pop-Reteganul, *op. cit.* I, p. 22, III, p. 66; I. C. Fundescu, *op. cit.*, p. 66.

sublinierii veridicității basmului (de regulă însă, ele sînt cuprinse în formulele finale). Aici trebuie să semnalăm prezența elementului V într-o formă aproape identică în unele basme aromâne, macedonene și bulgare¹. Faptul că acest element (V) se întâlnește numai în basmul popoarelor amintite nu exclude posibilitatea unor influențe reciproce, mai ales dacă ținem seama de condițiile geografice și istorice care puteau favoriza apariția fenomenului respectiv. Desigur că nu putem stabili cu precizie „cuiul” inițial al elementului V ; totuși unele considerații se pot face. Dacă, de pildă, întreprindem o simplă operație statistică, obținem un rezultat care ne-ar putea indica direcția de „deplasare” a elementului respectiv. În basmele macedonene și bulgare, elementul V este o raritate; în basmele aromâne, el apare mai frecvent; în schimb, în basmele românești, exprimîndu-ne plastic, putem spune că V „se simte ca la el acasă”. Nu avem în vedere numai frecvența mare a acestui element, ci și legătura care există între V și celelalte elemente ale formulei inițiale din basmul românesc. Anticipînd rezultatele cercetării noastre, trebuie să spunem că elementul V face parte dintr-o formulă în versuri, tipică pentru basmul românesc, care, intrînd în combinații cu alte elemente, dă naștere unor formule de o mare varietate. Prin urmare, în basmul românesc, elementul V face parte organică dintr-un sistem și este mai ușor de admis „deplasarea” unui element, decît a unui sistem întreg.

Formulele inițiale analizate conțin cinci elemente, fiecare introducînd un sens nou:

1. Existența eroului (eroilor) — E_1 ;
2. Existența faptului ce urmează a fi relatat — E_2 ;
3. Plasarea în timp a acțiunii (a eroilor) — T_1 ;
4. Caracterul excepțional, unic al acțiunii — T_2 ;
5. Caracterul verosimil al acțiunii — V .

Toate cele cinci elemente compoziționale păstrează caracterul afirmativ al formulei; îndoiala lipsește, cu atît mai mult negația. Încă nu se simte intenția povestitorului de a-și califica basmul, chiar de la început, drept o ficțiune; dimpotrivă, sensul formulei constă în sublinierea caracterului excepțional al povestirii. Deși timpul este nedefinit, ceea ce ar putea provoca îndoială în rîndurile ascultătorilor, povestitorul „promite” relatarea unor întîmplări adevărate, excepționale, dar veridice. Notînd cu V veridicitatea narațiunii (mai precis, atitudinea povestitorului față de caracterul basmului pe care îl va relata), iar prin \bar{V} negarea veridicității acțiunii (basm=ficțiune, minciună), sensul elementelor formulei inițiale afirmative se poate reda schematic în felul următor:

$$\frac{E_2 \ T_1 \ T_2 \ V + E_1 \ (T_1)}{V}$$

Înclinăm să credem că tocmai caracterul afirmativ al acestor formule face posibilă folosirea lor și în basmele nuvelistice. De regulă, în basmul nuvelistic cea mai frecventă formulă inițială este $E_1 \ T_1$, deci o formulă afirmativă simplă,

¹ P. Papahagi, *op. cit.*, Nr. 127; J. Polivka, *op. cit.*, XIX, p. 75.

de altfel, singura formulă simplă în basmul românesc, unde nu se menționează caracterul excepțional al întâmplării (T_2).

Un alt tip de formulă ia naștere prin apariția unui al șaselea element, care este purtătorul unei negații (\bar{V}). Iată variantele noului element: 1. „cînd se potcovea puricele cu 99 de oca de fier”; 2. „cînd puricele zbura (urca) în slava cerului”; 3. „cînd se încălțau puricii cu găoci de nucă”; 4. cînd puricii „mergeau la rugă”; 5. „cînd mînceau șoarecii pe pisici”; 6. „cînd erau mai nevoiași ai voinici”; 7. „cînd se coceau ouăle în ghiață”; 8. „cînd noaptea (sara) se făcea de dimineată”; 9. „cînd trăiau peștii pe uscat”; 10. „cînd trăia lupul prin sat”; 11. „cînd făcea plopul pere și răchita micșunele”; 12. „cînd dădea salcia roadă”; 13. „cînd (se) scria musca pe perete”; 14. „cînd avea ursul coadă”; 15. „cînd se băteau urșii în coade”; 16. „cînd se luau de gît lupii cu mieii”; 17. „cînd era lupul cățel și se ținea oile după el (și se juca copiii cu el)”; 18. „cînd lupii cu oile în staul se culcau”; 19. „cînd peștii cei mici înghițeau pe cei mari”; 20. „cînd se băteau munții în capete”; 21. „cînd erau mai înalți ai pitici”; 22. „cînd cerul era aproape de pămînt”; 23. „cînd ciobanii cu împărății și craii la masă verde ospăta”; 24. „cînd mîncea țiganul mămăliga cu unt și-și lingea deștele cînd apuca cleștele”; 25. „cînd umblau ursitoarele în lume”; 26. „cînd umbla Dumnezeu cu Sf. Petru pe pămînt”; 27. „cînd puricii în cer zbura și pe sfinți îi chișca”; 28. „cînd erau muștele cît găluștele de le prindeau vînătorii cu puștile”; 29. „cînd se ducea șoarecele la miță și-o gîdila sub țîță”; 30. „cînd motanul domnișor îl săruta pe șoarece în botișor”.

Variantele noului element neagă veridicitatea întâmplării ce va urma să fie povestită. Astfel, înainte de a începe basmul propriu-zis, povestitorul își califică narațiunea drept o ficțiune; cele 30 de „determinări temporale” conțin unul și același sens: „niciodată”. Acest sens se poate contesta la unele elemente, unde înțelesul respectiv este mai puțin categoric, chiar mai puțin evident, tonul glumeț, ironic, parodistic lipsind sau atenuîndu-se. De pildă, în cazul elementului \bar{V}_{26} , putem accepta sensul „demult”. În primul rînd, aici este vorba de o credință, posibilitatea ironiei fiind exclusă. În al doilea rînd, formula care are în componența ei elementul \bar{V}_{26} va începe un basm unde eroii se vor întîlni chiar cu ființele respective. Nu ni se pare însă justificată extinderea acestui sens („demult”) și asupra celorlalte variante ale elementului \bar{V} , așa cum se face în unele lucrări: $\bar{V}_1, \bar{V}_{27}, \bar{V}_{28}, \bar{V}_{19}$ = „demult”; $\bar{V}_1, \bar{V}_{13}, \bar{V}_{15}$ = „demult”²; \bar{V}_{13} = „de demult”³; \bar{V}_1 = „foarte demult”⁴.

În urma introducerii elementului \bar{V} [$E_2 T_1 T_2 V \bar{V}_{1...30} + E_1 (T_1)$] rezultă formula:

$$\frac{E_2 T_1 T_2 V + E_1 (T_1)}{\bar{V}_{1...30}} \Big| \bar{V}$$

¹ L. Șăineanu, *Încercare asupra semaseologiei limbii române*, București, 1887, p. 155.

² I. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I, București, 1895, p. 565, 629.

³ S. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*, București, 1903, p. 379.

⁴ *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Ed. Academiei, București, vol. III, p. 632.

Așadar, după cum reiese și din schema prezentată, noul element (\bar{V}) depășește limita verosimilului, anulând toate celelalte elemente afirmative. Rezultă astfel o formulă negativă complexă cu arie de circulație limitată numai la basmul fantastic.

Folosirea diferențiată a formulelor ne oferă posibilitatea să considerăm nefondată afirmația, conform căreia formulele „trec din gură în gură”, de la un povestitor la altul, de la un basm la altul, fără nici o legătură cu basmul relatat. Nu toate formulele inițiale au devenit neutre; prezența uneia sau alteia dintre formule depinde atât de tipul de basm, cât și de atitudinea povestitorului față de întâmplarea narată, atitudine care, după cum vom vedea, va fi determinată și de auditoriu.

În basmul românesc, formula $E_1 T_1$ a devenit universală, ea putînd fi întîlnită atât în basmul fantastic, cât și în cel nuvelistic, fără nici un fel de limite; în schimb, formula negativă niciodată nu va începe un basm nuvelistic (elementul \bar{V} ar veni în contradicție cu noua atitudine a povestitorului „față de ficțiunea poetică, înțeleasă de pe altă treaptă de cunoaștere a vieții”) ¹.

Există trei modalități de introducere în formulă a elementului \bar{V} :

1. $E_2 T_1 \bar{V}_{1 \dots 30} + E_1 (T_1)$;
2. $E_2 T_1 T_2 \bar{V}_{1 \dots 30} + E_1 (T_1)$;
3. $E_2 T_1 T_2 V \bar{V}_{1 \dots 30} + E_1 (T_1)$.

Am identificat în colecțiile noastre de basme 30 de variante mai semnificative ale elementului \bar{V} ($\bar{V}_{1 \dots 30}$). Posibilitățile de îmbinare sînt, desigur, numeroase, de regulă însă o formulă cuprinde, în medie, două-trei formulări ale elementului respectiv ². Cînd această cifră este depășită, mai întotdeauna avem de-a face cu o combinare artificială de care culegătorul nu este străin.

Din cele relatate se poate ușor observa stabilitatea mare a elementelor E_2 , T_1 , T_2 și V ; în ceea ce privește elementul \bar{V} , el variază, oferindu-ne 30 de „chiipuri” ($\bar{V}_{1 \dots 30}$). Cărui fapt se datorează acest fenomen?

Cele 4 elemente afirmative (E_2 , T_1 , T_2 , V) plasează acțiunea basmului în timp ($E_2 T_1$), subliniind totodată caracterul excepțional (T_2), dar verosimil (V) al întâmplărilor. Funcțiile acestor elemente au găsit o concretizare foarte reușită într-o formulă căreia ritmica i-a asigurat nu numai o frecvență deosebită, dar și o mare viabilitate, fiind cunoscut rolul versului în circulația producțiilor folclorice ³. Elementul \bar{V} vine să „descrie”, să „definească” timpul în care este plasată acțiunea basmului. Introducerea noului element are drept rezultat, după cum am văzut, negarea afirmațiilor din prima parte a formulei, prin descrierea unor vremuri din punct de vedere logic imposibile. Povestitorul talentat va introduce acest nou aspect în mod indirect, metaforic, printr-un procedeu foarte ingenios: el va folosi așa numita „formulă a imposibilului” ⁴,

¹ *Istoria literaturii române*, Ed. Academiei, vol. I, București, 1964, p. 85.

² De multe ori, în aceeași formulă se întîlnesc „cupluri” de cîte două elemente „sudate” de rimă. Dăm ici cîteva dintre aceste cupluri: $\bar{V}_2 \bar{V}_4$; $\bar{V}_5 \bar{V}_8$; $\bar{V}_7 \bar{V}_8$ etc.

³ Versificația ocupă un loc considerabil în formulele basmului românesc; atât formulele inițiale și finale, cât și cele mediane, de cele mai multe ori au o formă rimată, fapt care ușurează memorarea lor, oferindu-le o mare circulație și viabilitate.

⁴ Vezi P. G. Bogatyrev, *Словацкие эпические рассказы и лиро-эпические песни*, Moscova, 1963, p. 99.

bazată pe inversarea raporturilor reale, firești, din viața de toate zilele („cînd se coceau ouăle în ghiață“, „cînd noaptea se făcea de dimineață“, „cînd se potcovea puricele“ etc.). Astfel de inversări pot fi nenumărate, procedeul ca atare oferind posibilități practic nelimitate. Acest procedeu a devenit o schemă, un tipar, un șablon; povestitorul, o dată cu formula, și-a însușit și logica ce stă la baza formulei respective. Prin tradiție, lui i s-au transmis anumite formulări concrete, dar tradiția nu exclude inovația. Aici se poate vorbi de o însușire activă și de o însușire pasivă. În cazul formulelor, însușirea pasivă înseamnă învățarea și transmiterea lor „din gură în gură“ fără nici un fel de modificări; însușirea activă, din contra, presupune intervenția directă a povestitorului, care este în strînsă legătură cu măiestria și talentul acestuia.

În însușirea activă rolul principal îl are înțelegerea esenței; în cazul nostru, la baza elementului \bar{V} stă procedeul inversării raporturilor reale din lumea înconjurătoare, care, o dată însușit, oferă povestitorului posibilități practic nelimitate pentru crearea de noi și noi formule. Numai astfel credem că se poate explica varietatea elementului \bar{V} în basmul românesc. Totodată nu trebuie să ignorăm frecvența mare în limba română a expresiilor ce au la bază procedeul poetic amintit; de data aceasta, sintagmele metaforice vor „defini“ un timp viitor: „cînd mi-oi vedea ceafa“, „cînd mi-o crește păr în palmă“, „cînd o face salcia nuci și plopul mere dulci“, „la paștele cailor“, „la sfîntul Așteaptă“ etc.¹

Elementul \bar{V} , exprimat, desigur, în alte forme, este prezent și în basmul altor popoare. Alături de alte elemente, el confirmă universalitatea schemei întocmite de noi pe baza materialului oferit de basmul românesc.

Basmul turc, de pildă, oferă în acest sens o gamă largă de asocieri absurde, care, îndeplinind aceeași funcție ca și în basmul românesc, dau elementului \bar{V} un înalt grad de expresivitate: „O fi fost, ori n-o fi fost, pe timpurile de demult cînd leul era păstor. A fost...“ ($E_2 \bar{E}_3 T \bar{V} + E_1$); „În timpurile de demult, cînd șoarecele era bărbier..., cînd legănam pe mama și pe tata, trăia un...“ ($T \bar{V} \bar{V} E_1$); „O fi fost, ori n-o fi fost, pe timpurile de demult, cînd eram mama, lui tata, cînd eram tata lui tata. Atunci era ...“ ($E_2 \bar{E}_3 T \bar{V} \bar{V} + E_1$)².

Exemplele se pot înmulți, elementul \bar{V} fiind prezent în basmul celor mai diferite popoare: „cînd pe deasupra cîmpurilor zburau potîrnichi fripte“ (basmul rusesc)³; „cînd găinile aveau dinți“ (basmul breton)⁴, „cînd animalele vorbeau iar arborii cîntau“ (basmul catalan)⁵; „cînd porcii vorbeau în versuri“, „cînd maimuțele mestecau tutun“, „cînd pisica priza tabac“ (basmul englezesc)⁶ etc.

¹ Mai detaliat despre expresivitatea acestor sintagme metaforice vezi E. S I a v e, *Expresivitatea lingvistică (cu aplicare la metaforele și expresiile limbii române)*, Teză de doctorat, Universitatea București, Facultatea de limbă și literatură română, 1965, p. 279—281, 346.

² Vezi *Турецкие народные сказки*, Leningrad, 1939, Nr. 43; cf. Nr. 9, 19.

³ A.N. A f a n a s' e v, *Народные русские сказки*, vol. I, Moscova, 1958, p. 239.

⁴ F.M. L u z e l, *Contes populaires de Basse-Bretagne*, vol. I, Paris, 1887, p. 403; cf. vol. III, p. 247.

⁵ J. A m a d e s, *Folklore de Catalunya*, Barcelona, 1960, p. 425; cf. p. 211, 217.

⁶ Bolte - P o l i v k a, *op. cit.*, vol. IV, p. 15.

Subliniem frecvența elementului \bar{V} , mai bine zis a „formulei imposibilului” și în alte genuri folclorice: „Mă voi întoarce când pe masa noastră vor crește lalele” (cîntec haiducesc slovac)¹; „Voi veni acasă cînd va încolți firul de nisip sădit în grădină” (cîntec de cătănie rusec)²; „Cînd o crește păr în palmă...” (zicală polonă)³; „Cînd o fluiera racul și o cînta pește...” (zicală rusească)⁴; „Mai degrabă se-mpacă apa cu focul ori se însoară lupul cu oaia... decît...” (zicală sîrbească)⁵ etc. În sfîrșit, „formula imposibilului” este frecventă și în descîntece: „Luna pe cer, ursul în pădure, mortul în coșciug; cînd acești trei frați se vor întîlni, atunci să-l doară dinții pe...” (descîntec rusec)⁶, „Luna în cer, mortul în coșciug, piatra în mare; cînd acești trei frați se vor întîlni și vor face împreună o petrecere, atunci să mă doară pe mine dinții” (descîntec ucrainian)⁷.

Așadar, și în exemplele de mai sus elementul \bar{V} are același sens („niciodată”), dar, de regulă, tonul glumeț, ironic, parodistic, specific formulei inițiale din basm, dispare (vezi, de pildă, funcția „formulei imposibilului” în cîntecul liric).

În formula inițială, ca, de altfel, și în redarea altor detalii din basm, se manifestă capacitatea individuală a fiecărui povestitor de a broda pe o schemă înșușită noi și noi forme. Inventia, de natură formală în cazul nostru, va fi rodul unui individ unic, dar reprezentativ; aici vom avea de-a face cu personalitatea povestitorului, cu moduri proprii de exprimare, de concretizare a unui model, a unui șablon.

Uneori, „inventia” încalcă unele scheme tradiționale, unele reguli devenite obligatorii. De pildă, în nici un basm fantastic, oricît de complex ar fi el, nu vom întîlni realizate toate cele 31 de funcții despre care vorbește V. I. Propp în *Morfologia basmului*; o astfel de performanță nu poate fi obținută decît la masa de scris, prin urmare, în dauna autenticității. Tot astfel nici în basmul fantastic românesc nu vom identifica o formulă inițială care să cuprindă toate cele 30 de variante ale elementului \bar{V} . O formulă, de regulă, cuprinde, după cum am subliniat, două-trei elemente. Iată însă o formulă cu șase elemente \bar{V} : „A fost odată ca niciodată; că de n-ar fi nu s-ar mai povesti; de cînd făcea ploșorul pere și răchita micșunele; de cînd se băteau urșii în coade; de cînd se luau de gît lupii cu mieii de se sărutau, înfrățindu-se; de cînd se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci și nouă de oca de fier și s-arunca în slava cerului de ne aducea povești; de cînd scria musca pe perete, mai mincinos cine nu crede. A fost odată un...”⁸.

¹ *Perečko belavé, Lervený dolemán*, „Sborník zbojnickej a vojenskej ľudovej poézie”. Praga, 1955, p. 193.

² N. V. Kireevskij, *Песни собранные...* Moscova, 1929, p. 41.

³ J. St. Bystron, *Przysłowia polskie*, Cracovia, 1933, p. 71.

⁴ M. A. Rybnikova, *Русские пословицы и поговорки*, Moscova, 1951, p. 141.

⁵ F. L. Čelakovský, *Měslovní nářadí slovanského ve příslovích*, Praga 1949, p. 753.

⁶ L. Majkov, *Великорусские заклинания*, Petersburg, 1869, p. 38.

⁷ P. Efimenko, *Сборник малороссийских заклинаний*, vol. I, Moscova, 1874, p. 34; cf. P. G. Bogatyrev, *Словацкие эпические рассказы и лиро-эпические песни*, p. 100.

⁸ P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, București, 1882, p. 1.

Această formulă, prin complexitatea ei morfologică $[E_2 T_1 T_2 V \bar{V}_{11} \bar{V}_{15} \bar{V}_{16} V_1 \bar{V}_2 \bar{V}_{13} + E_1 T_1]$, constituie o îmbinare de elemente aparținând mai multor formule inițiale, procedeu folosit de culegător și în cazul altor laturi ale basmului propriu-zis. Petre Ispirescu a vrut să ne ofere o formulă inițială complexă-tip, cu care să-și înceapă toate basmele. Despre intenția autorului vorbește și faptul că într-o culegere formula respectivă este tipărită în întregime numai o singură dată, la începutul basmului, care, de obicei, deschide volumul; în celelalte basme, formula va fi notată parțial: $[E_2 T_1 T_2 + E_1 (T_1) \dots]^1$.

Aspecte similare întâlnim și în basmele altor popoare, unde aportul culegătorilor este evident nu numai în sensul combinării unor elemente, ci și în prelucrarea materialului cules; se simte mîna culegătorului în calitatea sa de „stilizator”².

Aspectul relatat oferă cercetătorilor un mijloc în plus de apreciere a unor texte folclorice chiar și numai pe baza analizei atente a formulelor, care pot fi o oglindă a metodei folosite de culegător, deci și o „piatră de încercare” a gradului de autenticitate.

*

Nu ne-am referit încă la formulele așa zise „topografice” (S). După cum reiese din analiza întreprinsă, în formulele inițiale cercetate lipsește „localizarea” acțiunii; fenomenul este aproape general; în basmul românesc formula topografică constituie o raritate. Am identificat numai cîteva formule inițiale în care își găsește loc și elementul S: „A fost odată într-o pustie mare un...” $[E_1 T_1 S]^3$; „A fost odată, demult, demult, spre soare-apune, un...” $[E_1 T_1 T_1 \bar{T}_1 S]^4$; „Departe, departe, într-o țară dinspre răsărit, era o...” $(S S E_1)^5$. Exemplele de mai sus nu constituie formule pur topografice; elementul S se alătură formulei inițiale temporale, rezultînd formule mixte. Din formulele citate lipsește elementul \bar{V} , cu toate acestea, datorită caracterului extrem de vag al localizării, ele sînt prezente în basmul fantastic, nefiind tipice pentru basmul nuvelistic.

Este foarte greu, aproape imposibil, de explicat locul neînsemnat pe care formula topografică îl ocupă în basmul românesc. Remarcăm totuși faptul că, de regulă, în basmul unui popor are preponderență numai un tip de formulă (temporală sau topografică). În basmul românesc pe primul loc se află formula temporală (complexă); elementul topografic a trecut pe planul al doilea sau a fost complet exclus din formulă. La alte popoare predomină formula topografică; foarte rar însă, la unul și același popor, în măsură egală, sînt concretizate ambele tipuri de formule inițiale.

¹ Idem, *op. cit.*, p. 11, 160, 347 ș.a.

² Vezi de pildă, următoarea formulă dintr-un basm cuprins în culegerea lui A.N. Afanas'ev: „В то давнее время, когда мир божий наполнен был лешими, ведьмами да русалками, когда реки текли молочные, берега были кисельные, а по полям летали жареные куропатки, в то время жил-был...” (A.N. Afanas'ev, *op. cit.*, vol. I, p. 239).

³ I. C. Fundescu, *op. cit.*, p. 61.

⁴ C. Rădulescu-Codin, *op. cit.*, p. 7.

⁵ Idem, *op. cit.*, p. 187.

În basmele slavilor de răsărit, de pildă, determinările temporale (T) lipsesc, de regulă, din formula inițială, funcția lor fiind într-un fel preluată de elementul E_1 („жил-был“), în schimb, elementul S ocupă un loc însemnat, prezentînd diferite variante¹. În basmele slavilor de sud predomină formula inițială temporală simplă ($E_1 T_1$), în schimb la slavii de apus, mai ales la cehi și slovaci, predomină elementul S, care stă, uneori, alături de alte elemente (E_2, \bar{V}), alcătuiind formule mult mai complexe². În basmele celorlalte popoare romănice formula inițială temporală simplă ($E_1 T_1$) are o frecvență deosebită. O varietate mai mare o prezintă formulele inițiale din basmele catalane, unde, după cum am văzut, elementul \bar{V} are cîteva concretizări foarte expresive.

În general, elementul S, după cum am subliniat, este foarte vag exprimat, dar își păstrează caracterul afirmativ. Este interesant de remarcat însă că, uneori, și acest element devine negativ: un povestitor francez, de pildă, își plasează acțiunea basmului „într-un sat fără case“, la care a ajuns trecînd „printr-o pădure fără copaci“, printr-un „rîu fără apă“ etc.³; un povestitor slovac plasează acțiunea basmului său „pe o stîncă de lemn“, „după soba noastră“ etc.⁴. În aceste formule elementul S va deveni un $S\bar{V}$, avînd o funcție identică cu cea a elementului \bar{V} . Așadar, trebuie să reținem poziția dublă (afirmativă și negativă) a elementului S ($S - S\bar{V}$), ca și în cazul celorlalte elemente ($E - E\bar{V}, T - T\bar{V}$)⁵.

*

Am insistat pînă acum asupra a două funcții ale formulei inițiale (plasarea acțiunii în timp și în spațiu). Am subliniat, de asemenea, funcțiile elementelor compoziționale care introduc în formulă sensuri și nuanțe suplimentare. S-a constatat, în același timp, folosirea diferențiată a formulelor în basmul fantastic și cel nuvelistic. Nu trebuie pierdut din vedere însă faptul că formula inițială este elementul introductiv, „prologul“ unei producții artistice, prin urmare, nu trebuie ignorat aspectul care constituie de fapt esența fenomenului cercetat: sensul formulei inițiale într-o operă în care ficțiunea poetică joacă rolul principal.

Universale pot fi numai formulele afirmative (avem în vedere formulele care conțin exclusiv elemente afirmative). Pentru basmul fantastic sînt caracteristice formulele în care timpul și locul sînt extrem de vag exprimate și care prezintă descrierea unor timpuri neverosimile (\bar{V}). Formulele în a căror structură intră elementul \bar{V} pot trece dintr-un basm fantastic în altul, indiferent

¹ „В некотором царстве, не в нашем государстве, за тридцать земель жил...“ [SSSE₁]; „В некотором царстве, в некотором государстве, за тридцать земель, в тридесютом царстве жил...“ (SSSE₁). A. N. Afanas'ev, *op. cit.*, vol. II, pp. 67, 60, 94; cf. cf. E. R. Romanov, *Белорусский сборник*, vol. I—VI, Vitebsk-Mogilev, 1887—1901, III, p. 410, IV, p. 135, 217; P. P. Čubinskii, *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край*, vol. III, Petersburg, 1878, p. 238, 308.

² J. Polivka, *Súpis slovenských rozprávok*, II, p. 470, III, p. 410, 484.

³ P. Sébillot, *Contes populaires de la Haute-Bretagne*, Paris, 1880, p. 3; cf. p. 74.

⁴ J. Polivka, *Súpis ...* vol. IV, p. 466.

⁵ Elementul \bar{V} („formula imposibilului“), constituind o „determinare temporală“, a fost notat aici prin $T\bar{V}$.

de subiectul relatat. Același lucru se poate spune și despre formulele universale ($E_1 T_1$); acestea din urmă însă, cu toate că nu conțin descrierea unor timpuri logic imposibile, sînt folosite liber și în basmul fantastic. Se conturează astfel o anumită regulă: formulele basmelor nuvelistice (formule afirmative) pot constitui introducerea unui basm fantastic, în schimb formulele basmelor fantastice (formule negative) nu încep, de regulă, un basm nuvelistic. Prin urmare, formulele exprimă o atitudine, o relație: este vorba de poziția povestitorului față de conținutul basmului său. Povestitorilor nu le este indiferent modul cum sînt recepționate basmele lor, mai ales dacă ținem seama de faptul că în fața lor „stau aceleași obiective ca și în fața oricărui creator: clasificarea materialului, selectarea și distribuirea lui, realizarea ideii artistice” etc.¹

Folosirea diferențiată a formulelor reflectă, desigur, poziția diferențiată a povestitorilor față de întîmplările extraordinare, neverosimile și întîmplările obișnuite, verosimile, care se petresc în basmele fantastice și cele nuvelistice. Se naște însă o întrebare firească: există oare vreo legătură între folosirea unui anumit tip de formulă și credința de fapt a povestitorului în veridicitatea întîmplării relatate? Cu alte cuvinte, oare întotdeauna povestitorul care crede în veridicitatea basmului său folosește formula afirmativă sau, invers, oare introduce întotdeauna în formulă elementul \bar{V} cînd nu crede și consideră narațiunea drept un rezultat exclusiv al imaginației? Dacă în prezent această legătură nu există, care a fost situația în primele etape ale vieții basmului?

Basmele pe care le avem la dispoziție, fiind înregistrate într-o perioadă relativ tîrzie, fac aproape imposibilă o incursiune în istoria formei basmului, deci și în istoria formulei. Cercetarea diacronică a formulei este îngreunată, în același timp, și de gradul scăzut de autenticitate a unor basme la diferite popoare. Cu toate acestea, pe baza materialului existent, pe baza studierii folclorului viu și, pe de altă parte, sintetizînd experiența unor culegători, se pot face investigații care, chiar dacă nu duc la concluzii definitive, permit formularea unor ipoteze interesante.

Basmul constituie reflectarea vieții poporului sub cele mai variate aspecte, fiind o sinteză a înțelepciunii populare. Basmul este un fenomen istoric, el a apărut cînd omul a încetat să mai gîndească mitologic, cînd imaginația pur poetică a început să joace un rol preponderent. Acest salt nu s-a făcut însă dintr-o dată; a fost necesară o perioadă foarte îndelungată pînă cînd basmul a devenit un fenomen de artă.

„Basmele” primitive care reflectau rituri primitive și idei mitologice constituiau în mod neîndoiebnic povestirea unor întîmplări din viața oamenilor primitivi și, desigur, atît „povestitorii” cît și ascultătorii credeau în adevărul celor relatate². Aceste basme, apărute ca ecouri ale unor întîmplări reale și transmise ca atare, erau interpretate în limitele concepțiilor mitologice dominante care presupuneau personificarea forțelor naturii. În afară de aceasta, basmele au apărut și pe calea transformării miturilor, în care oamenii au crezut vreme îndelungată.

¹ M. Azadovskij, *Русская сказка. Избранные мастера*, vol. I, Leningrad, 1932, p. 37.

² Vezi, E. M. Meletinskij, *Происхождение героического эпоса*, Moscova, 1963, p. 24.

În acest prim stadiu al istoriei basmului, se poate vorbi de o identitate deplină între „concepția” despre lume a „povestitorului” și conținutul basmului său. În această perioadă, întrucât se relatează o întâmplare reală, concretă din viața omului primitiv — bineînțeles cu implicațiile mitologice inerente stadiului respectiv — atât timpul cit și locul acțiunii era logic să fi fost la fel de concrete și precise ca și acțiunea propriu-zisă. Prin urmare, introduceri de tipul: „A fost ori n-a fost...” (îndoială), „A fost și n-a fost nimic” (negație) nu numai că erau de prisos, dar ar fi venit în contradicție cu cele povestite. Atunci nu încăpeau echivocuri: povestea era redată ca un fapt real, petrecut, care nu avea nevoie să fie dovedit, netrecându-i nimănui prin gând posibilitatea de a nega veridicitatea celor relatate. Iată, așadar, o primă concluzie logică: formula care plasează acțiunea în lumi necunoscute și timpuri trecute nedefinite îi este străină „basmului” primitiv. Cu atât mai mult lipseau formulele în care parodia, gluma, ironia, în ultimă instanță, negația, directă sau indirectă (metaforică), ar fi putut să-și facă loc. În primele stadii ale istoriei basmului nici nu putea fi vorba de ficțiune poetică; „basmul” primitiv nu cunoștea gradul înalt de expresivitate la care s-a ajuns în urma unei îndelungate experiențe artistice, iar clișeele tradiționale, șabloanele, formulele, elemente esențiale, specifice basmului clasic, îi erau străine¹.

Sînt interesante considerațiile făcute de N.I. Nikiforov asupra structurii basmelor ciuccilor². Ciucii, după V. Bogoraz, se aflau la sfîrșitul secolului al XIX-lea pe o treaptă inferioară de dezvoltare istorico-socială, fapt care se reflectă și în basmele lor. Luînd în considerație trăsăturile primitive ale acestor basme, N.I. Nikiforov le numește „доказки”, („prebasme”), subliniind astfel faptul că este vorba de o etapă foarte veche a basmului, mai exact, de „preistoria” acestui gen. Basmul ciuccilor, în special „доказка”, nu cunoaște poetica basmului european. În ceea ce privește formulele, se poate afirma că ele nu există; elementul E_1 este o raritate ciuccii începîndu-și basmele *ex abrupto*, *in medias res*.

Același interes îl prezintă și unele basme din Madagascar³. Gabriel Ferrand nota la sfîrșitul sec. XIX că la malgași era larg răspîdită credința în veridicitatea eroilor de basm, mulți oameni afirmînd că i-au întîlnit sau i-au văzut cu proprii lor ochi. Această atitudine a malgașilor față de întâmplările relatate în basm se reflectă, uneori, și în formule (numeroase formule inițiale conțin expresiile: „se spune”, „spun bătrînii”⁴ etc.).

Treptat, pe măsură ce omul a început să se simtă mai puternic, deci mai liber față de forțele naturii, o dată cu procesul aprofundării cunoașterii lumii înconjurătoare, povestitorul nu se mai identifică cu conținutul basmului, mai precis, cu acele laturi mitologice pe care le conținea basmul. Apare îndoiala, care se exprimă fie prin plasarea acțiunii într-un trecut îndepărtat sau în locuri

¹ Vezi E.M. Meletinskij, *Народный эпос*, în vol. „Теория литературы” Moscova, 1964, p. 55.

² N.I. Nikiforov, *Структура чукотской сказки, как явление примитивного мышления*, în „Советский фольклор”, nr. 2—3, 1935, Moscova—Leningrad, 1936, p. 248.

³ G. Ferrand, *Contes populaires malgaches*, Paris, 1893.

⁴ În Madagascar, bătrînii se bucură de o înaltă stimă; malgașii nu cunosc o autoritate mai mare decît aceea a bătrînilor, strămoșilor.

(direcții, țări, împărății) necunoscute¹, fie prin „declararea” imposibilității de reeditare a întâmplării relatate, subliniindu-se astfel caracterul excepțional, unic al celor povestite.

În sfârșit, basmul ajunge să fie considerat ca un produs exclusiv al ficțiunii poetice. Abia acum, când ficțiunea este eliberată de sub imperiul reprezentărilor mitologice, povestitorul dă friu liber imaginației, înlătură multe din vechile forme, creează un alt sistem, care să corespundă noii destinații a basmului ca exprimare poetică a unor idealuri și aspirații. Numai în acest stadiu se poate vorbi de basm ca fenomen de artă în adevăratul sens al cuvântului. În aceste condiții, formulele încep să capete alte funcții ce se supun în întregime basmului ca fenomen folcloric în care ficțiunea poetică are rolul principal. Numai acum puteau să apară acele formule care, parodiind într-un fel „minunile” ce se petrec în basm, plasează în mod ironic acțiunea pe timpul „cînd se potcovea puricele”, „cînd se coceau ouăle în gheață”, „cînd pisica priza tabac”, etc., sau „într-un sat fără case”, „pe o stîncă de lemn”, „după soba noastră” etc. Plasarea acțiunii în timp și în spațiu rămîne o funcție secundară; în aceste formule, timpul și spațiul constituie un „pretext”, un mijloc de a crea o anumită atmosferă pentru comunicarea basmului. Caracterul nedefinit al timpului (T_1) și locului (S), caracterul excepțional, unic al „evenimentelor” (T_2), descrierea unor vremuri nemaipomenite (\bar{V}) — toate acestea promit ascultătorului o poveste interesantă, neobișnuită și antrenantă².

Se conturează astfel o nouă funcție a formulei inițiale: pregătirea auditoriului pentru receptarea basmului. Această funcție însă o au, în primul rînd, formulele basmului fantastic; în basmul nuvelistic plasarea acțiunii în timp și spațiu continuă să rămînă funcții principale. Fenomenul constatat este firesc: basmul fantastic cere astfel de introduceri, care să creeze pentru ascultător o anumită atmosferă, să-l scoată din realitate, pregătindu-l pentru lumea ireală a unei asemenea narațiuni.

¹ Formulele de acest tip puteau să apară și după modelul formulelor miturilor, care fixau acțiunea în vremuri străvechi ce au premers, de pildă, apariției pămîntului, apariției oamenilor etc. Totodată basmul continua să-și plaseze acțiunea și după modelul „basamelor” primitive, unde se relatau întâmplări verosimile pentru omul primitiv („întîlniri” cu „duhul apelor”, cu „duhul pădurii” etc.). În acest caz, timpul și locul puteau fi destul de precise, întrucît se avea în vedere o întâmplare concretă, recentă.

² Referitor la cele afirmate mai sus în legătură cu evoluția basmului pînă în momentul cînd este considerat produs al ficțiunii poetice, socotim necesare unele precizări. Noi folosim noțiunile de *mit* și *gîndire mitologică* în sensul în care ele au fost înțelese de Karl Marx. „Orice mitologie — scrie Marx — învinge, domină și modelează forțele naturii în imaginație și prin imaginație” și ea dispare „în momentul în care acestea sînt cu adevărat dominate”. Pentru Marx, mitologia este „natura și forma socială însăși, prelucrate deja în chip *inconștient* (sublinierea noastră) artistic de fantezia poporului” (vezi K. Marx, *Introducere la Contribuții la critica economiei politice*, în vol. K. Marx-F. Engels *Despre artă și literatură*, Ed. pentru literatură politică, București, 1953, p. 28). În „basmul” primitiv, ca și în mitologia primitivă, fantasticul era un element de credință (generat de neputința omului în fața stihurilor naturii) și nicidecum rodul ficțiunii poetice, deci produsul unei activități artistice *conșiente*. Iată de ce considerăm că tonul de glumă, ironic, parodistic al formulelor putea să apară numai atunci cînd basmul scapă de sub dominația gîndirii mitologice, devenind un produs al imaginației poetice. Acum, fantasticul nu mai poate fi considerat ca element de credință, el nu mai este rezultatul unei reflectări deformate a fenomenelor naturii și societății. În aceste condiții, fantasticul devine un procedeu artistic, rod al imaginației poetice.

Problemele la care ne-am referit nu privesc numai formulele inițiale; atitudinea povestitorilor este reflectată în aceeași măsură și de formulele finale sau mediane. Am găsit însă necesară abordarea acestui aspect aici, și nu în cadrul unui studiu care ar fi urmat tratarea tuturor formulelor, întrucât concluziile care s-au conturat deja ne permit să precizăm funcțiile formulelor inițiale analizate și totodată să urmărim în continuare realizarea acestor funcții în cadrul celorlalte tipuri de formule.

Revenind la formulele analizate, observăm că atât plasarea în timp sau în spațiu a acțiunii, cât și sensul anumitor elemente compoziționale (T_2 , V , \bar{V}), au drept scop realizarea funcției enunțate: crearea unei atmosfere adecvate receptării unor întâmplări neobișnuite. Așadar, prezența în cadrul unei celelalte formule a unor elemente cu sensuri diferite, care uneori se exclud ($V - \bar{V}$), nu este un joc gratuit care să caute absurdul cu orice preț, numai de dragul absurdului, ci constituie un procedeu poetic, rezultat direct al specificității basmului fantastic ca rod al ficțiunii artistice.

*

Se mai pot aduce în discuție și alte formule, mai puțin răspândite, în care aportul povestitorului la concretizarea unor scheme tradiționale este evident. Iată, de pildă, cum își începe un povestitor basmul său: „A fost odată, a fost, că de n-ar fi nici nu s-ar povesti; că nici eu nu-s deodată cu poveștile, mînca-mi-ar pita fălcile, că-s mai mic c-o zi, cu două, mînca-mi-le-ar pe amîndouă. Mi-aduc însă aminte cînd poveștile pe la poarta noastră trecea, maica atunci mă făcea, și eu luai o poveste de coadă ș-o țipai la noi în ogradă, ș-o bătui, bine, bine, să mă-nvețe și pe mine. De atunci eu nu mințesc cum se mințește, ci mințesc de pîrlesc, că în lume așa se trăiește. Destul c-a fost odată un...”¹

La un alt povestitor, elementul \bar{V} capătă noi forme de concretizare: „Fost-o cînd o fost, demult, tare demult, pe vremea poveștilor, cînd stăpîrea Minciros-împărat, a cărui împărăție cuprindea tîtă lumea. Pe vremea aceea se zice c-o fost trăind o muiere săracă, săracă doamne, mai săracă ca cucul, într-un sat, aici pe dincolo de... nu știu unde, că, mă rog d-voastră, e de mult de atunci. Ș-apoi omul mai are și alte lucruri și năcazuri. Așa doar veți fi auzit că aseară mi-o fătat purcelul o scroafă și vițelul o vacă. Vedeți dară bine că tît gînduri peste gînduri și lucruri peste lucruri dau de capul omului. Nu vă mirareți, deci, dacă vă spui c-am uitat numele acelu sat”².

Aceste formule, uneori unicate, urmează modelul formulelor tradiționale cunoscute. La prima vedere, ele ar putea părea destul de depărtate, în realitate însă avem de-a face cu aceleași elemente care și-au găsit noi concretizări. Povestitorii și-au însușit astfel în mod activ și creator tradiția, formulele căpătînd în repertoriul lor noi forme de exprimare.

În acest proces creator un loc important îl joacă și *improvizația*, care duce la împrăștierea, la înviorarea tradiției. În timpul interpretării unei piese

¹ „Convorbiri literare”, XXVI, 1892, p. 487.

² T. Frîncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Motii)*, București, 1888, p. 278.

folclorice cunoscute ascultătorilor — scrie P.G. Bogatyrev — interpretul recurge la improvizație. Absența totală a improvizației în cadrul oricărui gen de artă populară ar reduce tradiția la un simplu tipar, iar opera folclorică s-ar transforma într-o piesă mecanică, pierzând una din funcțiile ei esențiale — de a acționa asupra spectatorilor — ceea ce ar duce, în ultimă instanță, la dispariția ei din repertoriul folcloric¹.

Tipul acesta de formule, unde povestitorul relatează o întâmplare hazlie, al cărei erou este el însuși², amintește de „приказка” basmului rus; originalitatea lor a fost adesea subliniată de J. Polivka³, S. Thompson⁴ și de către alți folcloriști. Funcția lor în basme este evidentă: un zîmbet aproape imperceptibil sau hohotele de ris provocate de o formulă inițială în care absurdul ia locul logicii firești, raporturile reale fiind inversate, creează o atmosferă intimă, familiară, propice pentru ascultarea relatării unei întâmplări „cum n-a mai fost și nu mai este”.

Așadar, elementele S și T au avut la origine o funcție precisă în formula inițială, ele plasînd în timp și spațiu o întâmplare. Treptat însă, exprimînd un timp sau un loc din ce în ce mai vag, ele au ajuns să îndeplinească o cu totul altă funcție, rămînînd numai aparent „determinante temporale” sau „topografice”. În ultimă instanță, aceste elemente s-au transformat în niște glume (TV, SV).

*

Schimbîndu-se poziția oamenilor (povestitorilor) față de basm, datorită eliberării treptate de sub dominația forțelor naturii, o dată cu aprofundarea procesului de cunoaștere a lumii, deci o dată cu înaintarea omului pe o treaptă superioară de cultură, — se schimbă și formulele inițiale, sensul, funcțiile lor. Se naște însă o întrebare firească: oare toți oamenii (povestitorii) au încetat să mai creadă în veridicitatea basmelor? Răspunsul ni se pare important, întrucît considerăm că poziția diferențiată față de basm a condiționat apariția unor tipuri de formule diferite (formule afirmative și formule-glume, formule-parodii, într-un cuvînt, formule negative).

Sensul tuturor formulelor inițiale din basmul fantastic — avem în vedere formulele care cuprind elementul V — constă în exprimarea unei atitudini mai mult decît sceptice în ce privește veridicitatea basmului. Prin urmare, ele reflectă un stadiu în care povestitorii, în general, nu cred în adevărul celor relatate. Altfel se pune însă problema în cazul unor anumiți povestitori.

E cunoscut, de pildă, faptul că există o legătură directă între repertoriul unui povestitor și natura, caracterul acestuia. Frații Sokolov au încercat chiar să identifice cîteva tipuri de povestitori (epici, umoriști, satirici etc.)⁵

¹ Vezi P.G. Bogatyrev, *Традиция и импровизация в народном творчестве*, Moscova, 1964, p. 7.

² Fenomenul respectiv este foarte răspîndit în formulele finale.

³ J. Polivka, *Slovanské pohádky*, I. Úvod, Praga, 1932, p. 125.

⁴ S. Thompson, *op. cit.*, p. 457, 458.

⁵ B.M. Sokolov și I.M. Sokolov, *Сказки и песни Белозерского края*, Moscova, 1915, p. LIII—LXXXVIII.

Un povestitor însă înclină spre basmul fantastic nu neapărat pentru că ar crede în veridicitatea lui — deși acest lucru nu este cu totul exclus — ci, în primul rînd, datorită faptului că îi place fabulosul, îi plac întîmplările cu conflicte puternice, „serioase” etc. Repertoriul, prin urmare, nu ne va lămuri asupra problemei ridicate mai sus; materialele culese nu ne oferă posibilitatea identificării poziției povestitorului față de basmul său și, în legătură cu aceasta, anumite caracteristici stilistice, o anumită manieră interpretativă.

Pentru a primi răspuns la întrebarea pusă, este necesar să ne adresăm *folclorului viu*, întrucît, așa cum nota N.A. Dobroliubov, răspunsurile pot fi variate pentru cazuri și locuri diferite. Unii gîndesc mai mult, alții mai puțin, unii cred, alții nu. Într-o localitate credința poate fi mai confuză decît în alta; unora le provoacă teamă ceea ce pentru alții constituie obiect de glumă sau prilej de distracție¹.

În urma cercetărilor întreprinse, reiese că o serie de povestitori (ascultători) contemporani mai cred în veridicitatea celor povestite, oricît de fantastice ar fi ele; alții sînt mai sceptici sau au o atitudine echivocă. La o altă categorie de povestitori se conturează tendința spre aprecieri diferențiate în ceea ce privește veridicitatea snoavei, basmului nuvelistic, basmului fantastic etc. Cei mai mulți informatori însă consideră basmele, în general, simple „născociri”, „bune pentru copii”, „bune la adormit copii” etc. Pozițiile, aprecierile diferite trebuie considerate a fi în directă legătură cu mentalitatea, cu gradul de cultură al povestitorilor respectivi².

Vorbînd despre epos, V.I. Propp afirmă că se pune greșit problema atunci cînd cercetătorul se întreabă dacă interpretul crede sau nu³. Propp are dreptate atunci cînd consideră că un răspuns afirmativ sau negativ al poetului popular nu ne va convinge că evenimentul istoric, evocat într-o *bylina*, de pildă, a avut sau nu loc. Aceasta nu înseamnă însă, după părerea noastră, că atitudinea povestitorului față de basm, din acest punct de vedere, nu are anumite implicații de ordin artistic. Într-un fel, credem, va dezvolta un subiect un povestitor care nu crede în veridicitatea basmului său, și în alt fel, unul care crede; primul va fi mai puțin credincios tradiției și va da frîu liber imaginației, în timp ce al doilea se va simți mai încorsetat de subiect, transmițîndu-l așa cum l-a auzit și cum l-a învățat (desigur că aici colaborează o serie întreagă de factori: nivelul cultural al povestitorului, măiestria, talentul acestuia etc.).

În ceea ce privește formulele, desigur că un rol important în menținerea lor îl joacă tradiția, dar tradiția nu este însușită în mod mecanic. Folosirea, de pildă, și în basmele fantastice a formulei afirmative nu poate fi interpretată în sensul că povestitorul respectiv ar crede neapărat în veridicitatea întîmplărilor relatate. Totuși, este mult mai ușor să ne închipuim un povestitor care, în ciuda folosirii formulei afirmative, nu crede în veridicitatea basmului său, decît un povestitor care, deși folosește o formulă negativă — conținînd

¹ N.A. Dobroliubov, *Полное собрание сочинений*, vol. I, Moscova, 1934, p. 433—434.

² Vezi O. Birlea, *art. cit.*, p. 119.

³ V.I. Propp, *Фольклор и действительность*, „Русская литература”, Nr. 3, Moscova, 1963, p. 74.

unul sau mai multe variante ale elementului \bar{V} — crede în adevărul întâmplării narate ¹.

Sînt interesante, uneori amuzante, explicațiile pe care unii povestitori contemporani le dau întâmplărilor din basme. Unii folosesc drept argument însuși elementul V din formula inițială, fapt care dovedește încă o dată sensul pe care povestitorii îl dau elementului respectiv. Astfel, la întrebarea pusă de culegător, dacă basmul relatat s-a întîmplat cu adevărat sau nu, un povestitor răspunde: „Apăi poate că s-ar fi întîmplat, că dacă nu s-ar fi pomenit, nu s-ar fi spus” ² (este vorba de un basm fantastic pe care povestitorul îl începe fără formulă, fiind prezent numai elementul E_1). Alți povestitori aduc alte „argumente”: „Api pot'e să și fost, c-o omorît zmeii și de-atunci nu mai sînt zmei, o perit și n-o mai fost altu” ³ (basmul relatat este tot fantastic, povestitorul folosește o formulă inițială afirmativă: $E_2 T_1 T_2 V + E_1$); „Altu cred'e, altu nu cred'e. O fo ia cînva, cum o fos și războiu mond'ial, acum-a-i poveste” ⁴ (povestitorul relatase un basm fantastic; formula inițială folosită: $T_1 E_1$).

Din aceste exemple desigur că nu se poate trage concluzia că povestitorii contemporani folosesc o formulă afirmativă numai atunci cînd cred că faptele relatate s-au întîmplat aievea, că sînt deci adevărate. Ar fi o concluzie pripită și s-ar putea ca cercetările ulterioare s-o infirme. O legătură există totuși sau, mai bine zis, ea a existat, însă basmul, în etapa actuală, trăindu-și ultimul stadiu ca fenomen folcloric, nu ne mai poate oferi materialul necesar pentru ca noi să putem argumenta suficient existența acestei legături.

Un factor care determină, într-o măsură mai mică sau mai mare, folosirea unui anumit tip de formulă — afirmativă sau negativă — este uneori auditoriul. De pildă, în anul 1956 am înregistrat cîteva basme de la bătrînul P. Dumitru, țaran din Oltenia, în vîrstă de 72 de ani. În general, povestitorul avea înclinații spre formule stufoase, în care gluma, ironia ocupau un loc esențial. Același povestitor însă, la o așezătoare organizată special pentru el, povestind copiilor un basm pe care nouă ni-l comunicase deja, a omis formula negativă (care la prima audiere conținea foarte multe glume), folosind o formulă afirmativă simplă ($E_1 T_1$). La sfîrșit el a ținut să încheie cu o constatare moralizatoare: „Așa sînt pedepsiți oamenii răi la suflet, dragii moșului; să țină minte” (basmul se termina cu episodul pedepsirii fraților necredincioși).

*

Analiza structurii formulei inițiale din basmul românesc ne-a permis identificarea posibilităților de îmbinare a elementelor ei morfologice, pe care le vom distribui în raport cu poziția ce o ocupă față de limita verosimilului.

¹ Cercetarea acestui aspect, aparent minor (credința interpretului popular în veridicitatea întâmplărilor pe care le relatează), constituie o problemă destul de importantă, a cărei rezolvare ar duce la elucidarea multor probleme privind viabilitatea tradiției, varietatea manierei interpretative, aria de circulație a numitor genuri folclorice etc. O. Bîrlea presupune existența unei legături între fenomenul amintit și vitalitatea repertoriului epic, în general, incluzînd și poezia epică (vezi O. Bîrlea, *art. cit.*, p. 119).

² *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, 1966, p. 484.

³ *Ibidem*, p. 379.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 33.

Considerăm importantă identificarea acestei poziții, întrucât raportul care se stabilește între diferitele elemente (afirmative și negative) determină și gradul de expresivitate a formulei.

Toate formulele inițiale „temporale” din basmul românesc se reduc la următoarele scheme, care, pe de o parte, indică structura formulelor respective, iar pe de alta, caracterul lor (afirmativ sau negativ):

$$1. \frac{E_1 T_1}{V} \Big| \frac{V}{V}$$

$$2. \frac{E_2 T_1 T_2 + E_1 (T_1)}{V} \Big| \frac{V}{V}$$

$$3. \frac{E_2 T_1 T_2 V + E_1 (T_1)}{V} \Big| \frac{V}{V}$$

$$4. \frac{E_2 T_1 + E_1 (T_1)}{V_1 \dots 30} \Big| \frac{V}{V}$$

$$5. \frac{E_2 T_1 T_2 + E_1 (T_1)}{V_1 \dots 30} \Big| \frac{V}{V}$$

$$6. \frac{E_2 T_1 T_2 V + E_1 (T_1)}{V_1 \dots 30} \Big| \frac{V}{V}$$

Trăsătura specifică a formulei inițiale din basmul românesc o constituie posibilitatea largă de alcătuire, prin combinare de elemente, a unor formule noi. Toate formulele inițiale românești sînt legate între ele prin elementele lor morfologice; formula inițială cea mai complexă cuprinde toate celelalte formule tradiționale:

$$1. E_1 T_1$$

$$2. E_2 T_1 T_2 + E_1 (T_1)$$

$$3. E_2 T_1 T_2 V + E_1 (T_1)$$

$$4. E_2 T_1 T_2 V V_1 \dots 30 + E_1 (T_1)$$

Materialul comparativ folosit în cercetarea formulelor inițiale ne permite extinderea unor concluzii privind morfologia formulei inițiale din basmul românesc și asupra basmelor altor popoare. Se întrevăd, astfel, foarte multe fenomene asemănătoare, altele identice, care confirmă universalitatea unor elemente de structură identificate în formula românească.

Formula inițială prezintă în basmul universal o mare varietate, dar, în ciuda acestei varietăți, constatăm existența unor elemente structurale comune (E , T , S , \bar{V}). Elementele principale din formula inițială a basmului românesc

le întâlnim și în basmele altor popoare; ceea ce diferă, sînt concretizările acestor elemente și raporturile care se stabilesc între ele în cadrul formulei.

Fenomenul cel mai caracteristic, pe care trebuie să-l subliniem, îl constituie prezența elementelor afirmative (E , T , S) și a elementelor negative ($E\bar{v}$, $T\bar{v}$, $S\bar{v}$), ceea ce demonstrează existența, cel puțin inițial, a unei atitudini diferențiate față de natura faptelor relatate în basm. Același lucru se poate spune și despre elementul $E\bar{v}$ (îndoială), atît de frecvent în formula inițială a basmelor orientale, care reflectă, după părerea noastră, o etapă reală a drumului spre înțelegerea basmului ca ficțiune poetică.

Formulele inițiale în a căror structură intră elementul \bar{V} („formula imposibilului”), și, în general, formulele în care parodia, gluma, ironia stau pe primul loc, au apărut într-o etapă relativ nouă, comparativ cu formulele afirmative, ele reflectînd o treaptă superioară în ceea ce privește acceptarea basmului ca relatare veridică sau ca ficțiune poetică.

În privința folosirii diferențiate a formulelor afirmative și negative în diferitele tipuri de basme românești, trebuie să spunem că cercetarea basmelor altor popoare ne oferă, în general, același rezultat. Considerăm însă necesară o precizare. Desigur că la unii povestitori, după cum am arătat deja, poate să existe, chiar și în zilele noastre, o concordanță între folosirea unei formule (afirmative sau negative) și atitudinea lor față de gradul de verosimilitate al întâmplărilor relatate, dar aici mai intervine un factor: este vorba de varietatea de stiluri a diferitelor tipuri de basm (basm *fantastic*, basm *nuvelistic*, basm *cu animale* etc.). O formulă complexă, un „prolog” într-un basm nuvelistic, de pildă, devine stridentă, iar povestitorul simte această neconcordanță și o evită.

Pe baza tuturor formulelor inițiale cercetate putem întocmi o schemă generală, care reflectă caracterul universal al structurii formulei inițiale:

E	T	S	V
$E\bar{v}$ ($E\bar{v}$)	$T\bar{v}$	$S\bar{v}$	\bar{V}

O formulă complexă care să cuprindă toate elementele, în ambele poziții ($V - \bar{V}$), nu vom întâlni, desigur, în realitate; orice formulă însă poate fi inclusă, în ultimă instanță, în această schemă, ea reflectînd anumite reguli, anumite legități care decurg din însăși natura basmului ca fenomen folcloric în care ficțiunea poetică stă pe primul plan.

Elementele morfologice sînt, așadar, în marea lor majoritate, comune, iar distribuirea lor în formulă urmează aceleași reguli. Pe noi însă ne interesează, în mod deosebit, nu atît prezența sau absența dintr-o formulă a unuia sau altuia dintre elementele amintite, cît formele pe care ele le îmbracă în basmele diferitelor popoare, ceea ce duce de fapt la evidențierea particularităților unor formule, în ultimă instanță, la sublinierea *specificului național*. Elementul negativ, de pildă, îl întâlnim în basmele multor popoare, concretizările lui însă diferă, îmbrăcînd formele cele mai variate [$E\bar{v}$ ($E\bar{v}$), $T\bar{v}$, $S\bar{v}$].

Prin urmare, varietatea, originalitatea formulelor se datorează nu atît structurii lor, care se reduce, după cum am văzut, la niște scheme stabile, cu reguli destul de stricte, cît, mai ales, modului cum sînt concretizate elementele respective în cadrul schemei universale valabile. Aici se evidențiază capacitatea fiecărui povestitor de a confecționa, cu material propriu, o haină nouă, după

un model, după un tipar universal pe care i-l oferă basmul ca fenomen folcloric cu legi specifice.

Valabilitatea concluziilor la care s-a ajuns în urma studierii formulelor inițiale este verificată și pe baza cercetării formulelor finale, a căror structură se supune aceluiași legi¹.

ТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМУЛЫ СКАЗКИ

(инициальные формулы)

(Резюме)

В этой статье автор изучает структуру и функции инициальных формул сказки. Главным предметом исследования являются формулы румынской сказки, но в то же время привлекаются в сравнительном плане и сказки других народов (славянских, преимущественно восточнославянских, романских, восточных и др.).

Сравнительное изучение сказочных формул имело целью идентифицировать стабильные и варьирующиеся элементы, раскрыть универсальный или частный характер этих элементов, определить отношение между традицией и новаторством и, наконец, изложить некоторые гипотезы относительно генезиса и эволюции функций определенных формул.

Были идентифицированы два типа структурных элементов („утвердительные“ и „отрицательные“), определяемых двумя намерениями сказочника: утверждением (V) или отрицанием (V̄) правдоподобности сказки, которые зависят, в свою очередь, от дифференцированного отношения к характеру „событий“ в разных видах сказки.

Утвердительные элементы: E — факт существования определенных персонажей или наличие неких „событий“, о которых будет рассказано („был“, „было“); T — фиксация во времени („однажды“, „в старые времена“); S — фиксация в пространстве („в некотором царстве, в некотором государстве“, „в одной богатой деревне“).

Отрицательные элементы (каждый утвердительный элемент имеет, как правило, свою пару, отрицательный элемент, выраженный чаще всего в так называемой „формуле невозможного“): Ē („не было“); T̄ („когда блоху подковывали“, „когда яйца варили во льду“, „когда по полям летали жареные куропатки“, „когда мыши ели кошек“); S̄ („в одной деревне без домов“, „в одном лесу без деревьев“).

Структурные элементы — это фактор стабильный, они — компоненты скелета, лежащего в основе формул; в то же время они оказались общими для сказок самых различных народов; поэтому разнообразие сказочных формул определяется именно тем, как конкретизируются и сочетаются эти элементы.

Автор составил общую схему, где структурные элементы расположены в зависимости от их позиции по отношению к границе правдоподобности. Установление этой позиции необходимо, поскольку от нее зависит и экспрессивность формулы: чем разнообразнее комбинирование элементов, тем экспрессивнее формула; структура, таким образом, является и важным признаком степени выразительности.

E	T	S	V
Ē	T̄	S̄	V̄

Отрицательные элементы встречаются, как правило, только в структуре формул волшебной сказки, где своим шутливым, слегка ироническим, пародийным тоном отрицают правдоподобность сказочных событий, создавая в то же время хорошее настроение, интимную атмосферу, необходимую для сообщения и восприятия необыкновенных происшествий.

¹ Vezi N. Roșianu, *Formule finale în basm*, „Revista de etnografie și folclor“, Nr. 4, București 1969, p. 271—293.

Отрицательные элементы, по сравнению с утвердительными — более позднего происхождения; они могли возникнуть лишь тогда, когда сказки перестали восприниматься как быль, когда сказочная фантастика перестала быть элементом верований, превратившись в плод художественного вымысла.

FORMULES TRADITIONNELLES DU CONTE

(formules initiales)

(Résumé)

L'auteur souligne dans son article la structure et les fonctions des formules initiales du conte. Les matériaux principaux de sa recherche lui sont offerts par le conte populaire roumain, mais en même temps il expose aussi d'autres phénomènes similaires existant chez d'autres peuples (slaves, romans, orientaux etc.).

La recherche comparative des formules du conte a poursuivi l'identification des éléments stables et variables, la mise en évidence du caractère universel ou tout au contraire particulier des éléments respectifs, l'établissement d'un rapport *tradition-innovation* et enfin la mise en discussion de questions se rapportant à la genèse et à l'évolution des fonctions de certains types de formules.

De la sorte, ont pu être identifiés deux types d'éléments structuraux („affirmatifs“ et „négatifs“), suivant les deux intentions du conteur: l'affirmation (V) ou la négation (\bar{V}) de la vraisemblance du conte (intentions déterminées à leur tour par l'attitude différente à l'égard de la nature des faits relatés dans les divers types de contes).

Éléments affirmatifs: E — existence de certains personnages ou de certains faits qui seront relatés („il était“); T — localisation dans le temps („une fois“, „aux temps jadis“); S — emplacement dans l'espace („dans un empire“, „dans un riche village“).

Éléments négatifs: (chaque élément affirmatif dispose, de règle, d'un partenaire, sa paire, l'élément négatif, concrétisé le plus souvent par l'ainsi nommée „formule de l'impossible“) $E\bar{V}$ („il n'était pas“); $T\bar{V}$ („du temps qu'on ferait les puces“, „du temps que les œufs cuisaient à la glace“, „du temps que par-dessus les prairies voltigeaient les pintades rôties“, „que les souris mangeaient les chats“ etc.); $S\bar{V}$ („dans un village sans maisons“, „dans une forêt sans arbres“ etc.).

Parties composantes du squelette qui se trouve à la base des formules, les éléments structuraux en composent le *facteur stable*; ils sont communs, aussi bien, aux contes des différents peuples et la variété des formules qui s'en servent vient seulement de la manière dont ces éléments sont *concrétisés* et *combinés*.

L'auteur établit un schéma général dans lequel les éléments structuraux sont répartis suivant la position qu'ils occupent par rapport à la limite de vraisemblance. Il était très nécessaire d'établir cette position, car c'est d'elle que dépend la *capacité d'expression* de la formule: plus la combinaison des éléments V et \bar{V} est variée, plus la formule devient toujours plus expressive. La structure, par conséquent, constitue aussi un *indice du degré d'expression*:

E	T	S	V
$E\bar{V}$	$T\bar{V}$	$S\bar{V}$	\bar{V}

Les éléments négatifs se rencontrent, d'habitude, seulement dans la structure des formules du conte fantastique, où — par leur ton plaisant, légèrement ironique, de parodie — ils nient toute vraisemblance, en créant également, par ailleurs, la bonne humeur, une atmosphère d'intimité, propre au récit et à la réception d'épisodes inhabituels.

Les éléments négatifs ont paru dans une période plus récente somme toute, si on les compare aux éléments affirmatifs, à savoir lorsque le conte commença à être considéré comme le résultat d'un processus de fiction poétique, lorsque le fantastique cessa d'être un élément de foi, devenant simplement un procédé poétique, fruit de l'imagination artistique.

BABA IAGA

GH. MUȘU

Personaje fabuloase, înrudite cu acela al zeului anului (în ipostaza declinului său) așa cum l-au văzut alte seminții indo-europene, se întâlnesc și în mitologia slavă. Astfel, pe lângă *Praskov'ja-Pjatinica*, zeița Mamă a pământului (personaj care poate fi identificat cu *Zemyna* sau *Zemynede* la popoarele baltice), se cunoaște și ipostaza hibernală a aceleiași zeiți, întruchipată de *Baba Jaga*¹. Este un personaj de seamă în mitologia slavă și se întâlnește atât în folclorul rus, cât și în cel polon și ceh. Fiind însă mai cunoscută din producțiile folclorice rusești, ne vom îndrepta atenția asupra acestui din urmă compartiment al mitologiei amintite.

De obicei, Baba Jaga apare ca un personaj de care sînt legate aspectele nefavorabile ale firii, din anotimpul de iarnă. De aceea, personajul este, în acelaș timp, o Mamă a pădurii, spre deosebire de *Praskov'ja-Pjatinica*, cunoscută, după cum s-a mai remarcat, ca o zeiță Mamă a pământului. Uneori, legătura existentă între cele două figuri mitologice transpare din rolul atribuit Babei Jaga de a fi un ajutor pentru cei buni. Așa o prezintă multe basme slave. Totuși, predominantă este ipostaza ei de stihie hibernală.

Recurgîndu-se la o paralelă între personajul discutat și cele cunoscute din mitologia greacă, cu referire la caracteristica atribuită Babei Jaga de a fi „mîncătoare de oameni” (de cele mai multe ori copii), se constată certe asemănări între aceasta și, de pildă, *Callicanțaroii*, personaje de origine antică, cunoscute pe meleagurile danubiene, cu *Tentheus* — *Iacomul*, identic, la rîndul său, cu thebanul *Pentheus*, ambii din ciclul marelui zeu Dionysos. Continuîndu-se incursiunea în lumea miturilor antice, pot fi găsite trăsături comune cu figura Babei Jaga la asemenea personaje — de o mai mică importanță — cum sînt *Lamiile*, *Mormo*, *Empuza* etc. Este interesant de remarcat că primele două din aceste ființe mitice au o conformație aparte a picioarelor, ca și Baba Jaga, jucînd în același timp, ca și ea, rolul de sperietoare ale copiilor.

Baba Jaga, însă, prezintă asemănări nu numai cu personajele mitice amintite, ci și cu însuși zeul Dionysos, una din cele mai proeminente figuri din mitologia greacă.

Într-adevăr, după ce în prezent, prin descifrarea linearului B, a devenit cunoscut conținutul inscripțiilor din Creta, scrise în acest sistem alfabetic,

¹ A se vedea în legătură cu acest personaj o prezentare generală realizată de A. K r a p p e în *Mythologie universelle*, Paris, 1930, p. 183 și urm. (cu bibliografia anexată).

pe una din ele (fragmentul de la Pylos Xao 6) a apărut, spre marea surpriză a cercetătorilor, și numele zeului Dionysos. Această descoperire a făcut să se renunțe definitiv la căutarea originii numelui său în fondul lexical trac, așa cum propusese P. Kretschmer (ipoteza lui impunându-se, a fost considerată îndeobște drept o soluție definitivă). Infirmitatea ipotezei este categorică, de vreme ce numele unei zeități din universul fabulos aparținând orgiasmului trac — a cărui transplantare pe teritoriul grecesc se poate considera ca fiind posibilă numai după sec. XII î.e.n., o dată cu invazia dorienilor — apare pe o inscripție cretană din sec. XV î.e.n. Faptul constituie un argument prețios, care ne permite să susținem — o dată cu E. Rohde și O. Gruppe — că personajul mitologic amintit, ca și numele său, este de origine greacă, aportul orgiasmului trac manifestându-se doar prin sporirea unor trăsături distinctive ale acestei zeități. Raliindu-ne, într-un studiu apărut în urmă cu aproape douăzeci de ani, la această opinie, am adăugat că originea greacă a numelui Dionysos, ca și cea a personajului însuși, poate fi atestată chiar prin cercetări de ordin lingvistic, fără a mai vorbi despre studiile referitoare la originea cultului și a miturilor dionysiace de pe teritoriul Elladei.

Una din trăsăturile menționate, care pledează în favoarea opiniei noastre, constă în faptul că ipostazele cunoscute ale lui Dionysos (asemănătoare cu ale altor zeități ale vegetației, cunoscute în Grecia antică), par să se identifice cu ciclul anual, de eflorescență și ofilire, al vegetației însăși. Aceste ipostaze îl prezintă pe Dionysos la vârsta prunciei, a maturității și bătrâneții.

Mai sînt însă cunoscute și alte înfățișări ale zeului, urmînd și ele ciclul anual al naturii, dar nemaifiind în legătură cu vârsta personajului mitologic, ci doar cu vigoarea trupească a acestuia. Respectivul ipostaze succesive ajung să-l înfățișeze pe Dionysos pe de o parte ca pe un personaj plin de forță trupească, iar pe de altă parte ca pe un zeu infirm. Este vorba de o infirmitate a piciorului. Coincidența între această reprezentare a zeului și infirmitatea caracteristică Babei Jaga este izbitoare.

Ocupîndu-ne, mai întîi, de caracteristica amintită a personajului din mitologia greacă, vom constata că existența ei poate fi atestată nu numai pe calea studierii unor glose, a unor cuvinte rare, ci și printr-o interpretare adecvată, corectă, a unor mituri din ciclul dionysiac, sensul cărora, se pare, nu a fost supus pînă în prezent unei minuțioase analize științifice.

Astfel, se poate face referire la o versiune mai veche, restructurată ulterior de preoții thebani, a unui mit în care se vorbește despre coaserea pruncului Dionysos în coapsa lui Zeus, de unde rezultă și numele său de *merorraphes* (tradițiile contemporane indicau, ca tratament al unui picior vătămat, coaserea acestuia într-altul, sănătos, de la care să preia vigoarea pierdută).

Versiunea în cauză nu este decît o prelucrare a unui alt mit, anterior, în care infirmitatea zeului era evidentă, despre Dionysos vorbindu-se ca despre un zeu schiop. Atenuarea ulterioară a particularității amintite are loc în condițiile cînd cultul lui Dionysos luase amploare, la acest cult aderînd și membrii unor dinastii de conducători din Grecia antică.

Astfel, este vorba mai întîi de dinastia *Bakhiazilor* din Corint, dinastie care adoptase cultul lui Dionysos-Bakchos. Este interesant de constatat că numele ultimului reprezentant al acestei familii, după care conducerea cetății

a fost preluată de dinastia *Kipselizilor*, este *Labde*, adică „șchiopul”. Acelaș conținut semantic îl prezintă și numele zeului al cărui cult îl profesa respectiva dinastie. De data aceasta, numele are o origine siracuzană, fapt ce nu creează nedumeriri, pentru că Siracuza era pe atunci o colonie corintiană.

Cuvîntul siracuzan este *nysos* (întîlnit, spre exemplu, la scriitorul Nonnos) și înseamnă — ca și *Labde* — „șchiopul”. Prin referire la operația amintită anterior, reiese că numele întreg al zeului — *Dionysos* — are sensul de „șchiop al lui Zeus”. (Este vorba, desigur, de un Zeus din mitologia autohtonă, abia mai tîrziu înlocuit de figura marelui zeu al dorienilor năvălitori.)

Dacă vom reaminti acum trăsăturile caracteristice celui alt personaj, aparținînd mitologiei slave — Baba Jaga, personaj aflat și el în strînsă legătură cu ciclul anual al vegetației (Mama pădurii) și prezentînd o infirmitate asemănătoare cu cea a lui *Dionysos-Bakchos*, apropierea dintre cele două figuri mitologice devine, credem, și mai evidentă. În folclorul rus — de care ne ocupăm — prezentarea acestor particularități cunoaște numeroase variante, figura Babei Jaga fiind însoțită, în acelaș timp, și de alte personaje, de alte motive folclorice.

Iată una din modalitățile artistice de realizare a acestui personaj :

Trăia odată un om și femeia lui, de la care avea o fată. El rămase văduv și își luă o altă nevastă. Dar reaua de mamă vitregă n-o iubea de loc pe fată și vroia să scape de ea. O dată, cînd tatăl plecase la drum, mama vitregă spuse fetei :

— Du-te la mătușa ta și roag-o să-ți dea un ac și ață, ca să-ți cos o cămășuță.

Mătușa asta era însă Baba Iaga cea cu piciorul de lemn. Dar fata nu era nicidecum proastă și s-a dus mai întîi la mătușa ei bună :

— Bună ziua, mătușă.

— Bună ziua, draga mea copilă, de ce ai venit?

— Mama mă trimite la sora ei, să cer ac și ață, ca să-mi coase o cămășuță.

Atunci mătușa o învăță :

— Nepoțică, un mesteacăn o să vrea să te împungă în ochi, tu leagă-i crengile cu o panglică; o ușă cu două canaturi o să scîrție și o să vrea să te lovească, tu unge-o cu grăsime la fițtni; cîinii or vrea să te sfișie, tu aruncă-le pline; un motan o să vrea să-ți scoată ochii, tu dă-i slănină.

Fata o ascultă și merse, merse pînă ce ajunse. Acolo era o colibă și în ea ședea Baba Iaga cea cu piciorul de lemn și țesea.

— Bună ziua, mătușă!

— Bună ziua, draga mea copilă!

— Mama mă trimete după ac și ață, ca să-mi coasă o cămășuță.

— Bine, țezi o leacă aici și țese.

Fata s-a așezat la războiul de țesut, iar Baba Iaga s-a dus afară și i-a spus slujnicii :

— Du-te de încălzește apă și spal-o pe nepoată-mea, dar spal-o bine, că vreau s-o mănînc.

Fata ședea acolo, mai mult moartă decît vie, tare înfricoșată și se ruga de slujnică :

— Nu pune, draga mea, lemne pe foc, nici nu turna apă, ci adă apă în ciur, — și-i dădu o năframă.

Baba Iaga veni după puțin timp la fereastră și o întrebă :

— Țeși, nepoțică, țeși, copilă dragă?

— Țes, dragă mătușă, țes.

Atunci Baba Iaga plecă de la fereastră, iar fata dădu slănină motanului și-l întrebă :

— E vreun mijloc să fug de aici?

— Iată un pieptene și o batistă, îi spuse motanul. Ia-le și fugi. Baba Iaga o să te urmărească, dar tu pune-ți urechea la pămînt și cînd auzi că se apropie, aruncă mai întîi batista; din ea o să se facă o apă întinsă, tare întinsă, dar Baba Iaga o să te urmărească mai departe,

după ce o să treacă. Tu pune-ți iarăși urechea la pământ și, când auzi că se apropie, aruncă pieptenele. Din el o să se facă un codru des, des, înfricoșător de des, și n-o să mai poată să treacă prin el.

Fata luă batista și pieptenele și o luă la fugă. Cîinii voiau să o sfișie, dar ea le aruncă piine, și ei o lăsară să treacă. Canaturile ușii voiau s-o lovească, dar fata le turnă grăsimi în țîțini și ele o lăsară să treacă. Mesteacănul voia să-i împungă ochii, dar fata îi legă crengile cu o panglică și el o lăsa să treacă. Motanul ședea acum la războiul de țesut și țesea; dar mai mult încilcea decît țesea. Baba Iaga veni la fereastră și-l întrebă:

— Țeși, nepoțică dragă, țeși?

— Țes, dragă mătușică, țes, răspunse bătăran motanul. Baba Iaga se năpusti în colibă, văzu că fata a fugit și începu să-l ocărească și să-l bată că nu i-a scos fetei ochii.

— Îți slujesc de atîta vreme, îi spuse motanul, și nu mi-ai dat niciun oscior, dar fata mi-a dat slănină.

Baba Iaga se duse la cîini, la ușă, la mestecăn, la slujnică, să-i bată pe toți. Cîinii, însă, începură să-i spună:

— Îți slujim de atîta vreme și nu ne-ai dat nici o coajă uscată, dar fata ne-a dat piine.

Canaturile ușii îi spuneau:

— Îți slujim de atîta vreme, și nu ne-ai turnat nici apă în țîțini, dar fata ne-a turnat grăsimi.

Mesteacănul îi spunea:

— Îți slujesc de atîta vreme și nu mi-ai dat măcar o zdreanță, dar fata mi-a dăruit o năframă.

Baba Iaga cea cu piciorul de lemn se așeză repede în piuliță, o mină cu un pisălog, șterse urmele cu coada măturii și goni astfel după fată. Fata își puse urechea la pământ și auzi cum Baba Iaga zorește într-acolo și se apropie; atunci luă batista și o aruncă în urmă; pe dată se făcu o apă întinsă, tare întinsă. Baba Iaga ajunse la apă și scrișni din dinți cînd o văzu; se întoarse apoi acasă, își luă boii și-i mină spre apă. Boii băură toată apa și Baba Iaga porni iar în urmărirea fetei.

Fata își puse urechea la pământ și auzi cum Baba Iaga se apropie. Atunci ea aruncă pieptenele și se făcu un codru des, des, înfricoșător de des. Baba Iaga începu să-i roadă, dar oricît rodea, nu putea s-o scoată la capăt și făcu cale întoarsă.

În timpul ăsta, omul ajunse acasă și întrebă:

— Unde mi-e fata?

— S-a dus la mătușa ei, spuse mama vitregă.

După o vreme, fata ajunse acasă, tot într-o fugă.

— Unde ai fost? o întrebă tatăl ei.

— Ah, tăticle, uite ce a fost, îi spuse ea, mama m-a trimis la mătușa, pentru ac și ată, ca să-mi cos o cămășuță. Mătușa era însă Baba Iaga, care a vrut să mă mănînce.

— Cum ai scăpat, draga mea fată?

— Iată cum, și fata povesti.

Omul se minie pe femeia lui și o omori.

Eram și eu acolo, miedul îmi curgea peste mustăți dar în gură nu mi-a ajuns nici o picătură¹.

În alte basme, se întîlnesc multiple variante ale celor înfăptuite de Baba Iaga. Astfel, ea răsplătește pe fata moșului cea harnică și pedepsește pe fiica cea leneșă a mamei vitrege etc.

Lăsîndu-se însă la o parte celelalte motive ale respectivelor producții folclorice, se constată că, în toate acestea, Baba Iaga are o mereu aceeași caracteristică: piciorul de lemn. Asemănarea dintre această caracteristică și cea proprie imaginii, frecvent întîlnite, a zeului Dionisos este subliniată și de alte variante ale basmelor rusești în care figurează personajul Baba Iaga.

¹ A.I. Afanas'ev, *Narodnyje russkie shaski*, vol. I, Moscova—Leningrad, 1936 (Baba Iaga).

Astfel, într-o serie de basme, Baba Jaga are piciorul de os. Particularitatea este amintită, spre exemplu, în basmul *Ivaško ursulețul și cei trei voinici*¹. Ea apare aici (și în alte variante) ca o formulă tipică. Aceeași formulă este prezentă și atunci când piciorul Mamei pădurii nu mai e nici de lemn, nici de os, ci, spre exemplu, de aur, așa cum ne este prezentat personajul în basmul *Ivan Carevič i Belyj Poljanin*. Cu toate că apare în fraze avînd diferite construcții gramaticale, formula respectivă rămîne invariabilă. Prezentăm, spre exemplificare, un fragment din ultimul basm citat.

(Surorile lui Ivan Țarevici îl dojenesc, apoi îl îmbărbătează, îndemnîndu-l să lupte cu neînfricare împotriva dușmanilor, care, deși înfrinți, revin mereu mai numeroși.)

„— O, viteazul războinic, oare ai teamă? Bielli Poleanin se războiește de treizeci de ani cu Baba Iaga cea cu piciorul de aur și nici nu descalecă, nici nu se odihnește vreodată, iar tu te temi încă înainte de a da ochi cu primejdia!..”

Mai tîrziu surorile îi spun din nou:

„— Oh, ce fel de bărbat ești tu? O zi ai luptat și trei ai dormit, fără să te trezești. Privește la Bielli Poleanin, el luptă de treizeci de ani cu Baba Iaga cea cu piciorul de aur și nici nu descalecă, nici nu se odihnește”.

În același basm, surorile folosesc pentru a treia oară formula consacrată:

„— Ah, viteazule! O zi ai luptat și șase ai dormit. Bielli Poleanin se luptă de treizeci de ani cu Baba Iaga cea cu piciorul de aur și nici nu descalecă, nici nu se odihnește”.

Formula amintită „Baba Jaga cea cu piciorul de aur”, revine, și în continuare, de cîteva ori.

Desigur, semnificația acestor reprezentări ale personajului mitologic poate fi ușor sesizată, dacă le vom raporta din nou la ipostazele, descrise anterior, ale zeităților anului din mitologia greacă, a căror infirmitate constituie și ea, după cum am văzut, o trăsătură caracteristică. Totuși, variațiile care apar în reprezentarea, fie chiar prin intermediul unor formule, a personajului din folclorul rus (cu piciorul de lemn, de os, de aur) necesită și ele o explicație. Credem că nu vom greși, atribuind acestor reprezentări (totuși diferențiate) o semnificație cu rădăcini adînci în tradițiile primitive.

Astfel, de pildă, formula amintită mai sus în legătură cu personajul Baba Iaga, fiind de fapt un eufemism care vine să înlocuiască definiția exactă a infirmității personajului, este o urmare a credinței primitive după care cuvîntul este o putere prin sine însuși, iar evocarea directă a unui asemenea *numen* poate elibera o forță supranaturală, aducînd-o din „lumea” ei în lumea reală, cu toate consecințele nefaste ce ar putea decurge dintr-o asemenea „transmutare”.

În afara Babei Jaga, pot fi amintiți, în acest sens, și demonii sfîrșitului de an, care, la popoarele baltice, apar călărind pe cai cu trei picioare. Numele acestor demoni nu cuprinde nici el vreo remarcă privind infirmitatea respectivă. Revenind însă la numele zeului grec Dionysos — schiopul lui Zeus — constatăm cu surprindere că, în cazul acestuia, fenomenul descris mai sus

¹ A. I. Afanas'ev, *op. cit.*

pare să nu se mai manifeste. Faptul demonstrează, firește, că nici în domeniul de care ne ocupăm diferitele procese interne nu se dezvoltă unilinear, ci suferă influența unor factori externi cum ar fi ambianța, spiritul colectivității respective, etc. Astfel, în ceea ce îl privește pe Dionysos, trebuie să se aibă în vedere, pe de o parte, *uitarea* semnificației exacte a numelui său și, o dată cu aceasta, anihilarea urmărilor ce ar fi putut avea loc, iar pe de altă parte că, posibil, nici în perioada inițială influența credinței primitive nu s-a manifestat, în cazul său, cu suficientă amplexare — nici pe continent și nici în Creta — datorită trăsăturilor specifice ale civilizației minoico-miceniene.

Cercetându-se, în lumina considerațiilor de mai sus, vestigiile, pe care le întâlnim în folclorul rus, ale cultului zeiței pământului la slavi, se constată și aici — după cum s-a mai arătat — *uitarea* definirii directe, prin intermediul numelui, a unor caracteristici proprii acestui personaj mitologic. N-ar fi eronată, prin urmare, afirmația că la slavi, *Mat' Zemlja*, zeita Mamă a pământului (la balto-slavi: *Zemyna*, *Zemeluks*; la daci: zeul *Zamolxis*) poate avea două fețe — ca și zeul *Ianus*, divinitate de început de an și el — precum și două nume: *Praskov'ja*—*Pjatnica* (Sf. Vineri) și *Baba Jaga*.

În cel dintâi nume, termenul *Pjatnica*¹ este legat de denumirea greacă — *Pempte* — a zilei de vineri (a cincea zi), iar celălalt component, *Praskov'ja*, probabil că are și el o relație cu denumirea acestei zile, fapt indicat și dintr-o altă denumire greacă a ei: *Paraskeva*. Ambele se referă la caracterul de *Alma Parens* al zeiței, înlocuind vechiul ei nume cu unul nou. Fenomenul poate fi urmărit nu numai la popoarele slave, ci și la cele latine, la care ziua de Vineri poartă, de fapt, numele vechii zeițe — *Venus* — a fecundității și fertilității, precum și la cele germanice, care i-au dat aceleași zile numele vechii zeițe a pământului — *Freya*.

Cel de al doilea nume, *Baba Jaga*, este firește de origine chhtoniană. *Jagá*, termen foarte rar întâlnit, înseamnă *suferință*, *boală*², apelativ la care reținerea, originară în credințele primitive, s-a făcut mai puțin simțită. Faptul se explică prin aceea că, pe de o parte, cuvântul fiind izolat de „familia”³ sa și-a pierdut în noile condiții sensul inițial, iar pe de altă parte că, fiind o numire vulgară, s-a depărtat și de terminologia folosită de sacerdoți, terminologie de care a rămas legată — așa cum s-a arătat anterior — doar forma (nouă și ea) de *Praskov'ja* — *Pjatnica*.

Caracteristica personajului *Baba Jaga* este, de altfel, firească pentru întreg ansamblul de cuvinte și ritualuri legate de mitologia Greciei antice, fiind cunoscută, spre exemplu, din viziunea chhtoniană a lui Dionysos de zeitate ce coboară în lumea morții. De remarcat, în același timp, că infirmitatea (piciorul șchiop) atribuită și lui Dionysos, era considerată ca fiind în strînsă legătură cu noțiuni ca boala și chiar moartea. Argumente în acest sens se pot găsi nu numai în lumea zeităților antice, ci chiar în istorie. Spre exemplu,

¹ *Pjat'* = cinci (slav).

² Karl Brugmann, *Vergleichende Laut- u. Stammbildungs- und Flexionslehre der indo-germanischen Sprachen*, 1930, Berlin, Leipzig, pp. 546, 584, 944.

³ Cf. *ibidem*.

în evenimentele care au urmat la Sparta înscăunării — ca rege — a șchiopului Agesilaos. Prezicătorul Diopieithes a afirmat atunci că dacă spartanii vor avea ca rege un șchiop, boli și războaie nimicitoare se vor abate peste țară:

Îți spun ție, o, Sparta, oricât ești tu de trufașă,
Nu cumva să răsară o regalitate șchioapă din cea teafără,
Căci îndelung te vor cuprinde suferințe, boli neașteptate
Pe valul nimicitor al tăvălugului războiului¹.

Motivul se regăsește și pe teritoriul unde va fi întâlnită ulterior ipostaza hibernală a zeității pământului — Baba Jaga.

Mai întâi, pot fi amintite ritualurile legate de perioada în care forțele naturii se trezesc la viață, renasc, întruchipate fiind de ipostazele adecvate ale zeităților antice. Aceste rituri predeceste durează secole de-a rândul, fiind practicate și astăzi, primăvara, în preajma sărbătorilor care fac parte din tradiția bisericii creștine. Astfel, în Duminica Floriilor sau în luna următoare, este larg răspândit obiceiul lovirii cu crengi de salcie, însoțite de urarea tradițională:

Nu eu lovesc, salcia lovește.
Într-o săptămână e ziua cea mare;
Să te faci mare ca salcia
Și sănătos ca apa².
Și-mbelșugat ca pământul.
Nu eu lovesc, salcia lovește.
Într-o săptămână e Paștele;
În pădure boala.
În trup-sănătatea³.

Scopul lovirii cu crengi de salcie este de a transmite și a întăți în trupul omului puterile vieții. Uneori, în același scop, este lovit și pământul.

Vigoarea, sănătatea, belșugul, aspirații dintotdeauna ale omenirii, își găsesc, cu timpul, reprezentarea în zeități înzestrate cu toate aceste calități. Spre deosebire de acestea și aflându-se în legătură cu perioada sfârșitului de an, cu scăderea forțelor naturii, se află celelalte personaje mitice, amintite anterior, printre care și Baba Jaga. În strictă corespondență cu cele dintii, formează și ele, prin urmare, o serie tot atât de firească.

Cercetându-se, pe de altă parte, aspectul semantic al numelor împrumutate acestor din urmă zeități, se poate ajunge, de asemenea, la concluzii interesante.

Astfel, în sensul celor afirmate cu privire la apropierea dintre noțiunile „șchioapă” și „boală”, merită a fi subliniat faptul că însăși una din componentele numelui Dionysos, cea de a doua: *nysos* (șchiop) pare a fi foarte apropiată ca sens de cuvântul *nosos*, *nousos* — boală.

Correspondențe de acest fel se remarcă și în ceea ce privește numele atribuite altor zeități. Uneori, aceste apropieri pot fi sesizate cu ușurință, alteori

¹ Plutarch, *Agesilaos*, 1—3.

² A se vedea basmele cu apa vie, la ruși și alte popoare.

³ W. Mannhardt, *Wald und Feldkulte*, Berlin, 1904, I, p. 257.

sînt aproape de neremarcate. (Fînd, desigur, în afara coordonatelor pe care se plasează studiul de față, poate că ar merita, totuși, să fie citat, ca un exemplu în acest sens, și cuvîntul *beteag*¹, care, în limba română, are, în același timp, sensul de *șchiop* și de *bolnav*.) Primul din cele două componente ale numelui cunoscutului personaj mitic Bătrîna Boală are și el, credem, două sensuri. Pe de o parte, este vorba de chipul bătrînei vrăjitoare, sperietoare a copiilor, pe de altă parte se poate vorbi de încă o ipostază — hibernă — a zeiței anului. Un alt personaj mitic, s-ar putea spune — încă o reprezentare fabuloasă a aceluiași anotimp, se numește la noi *Moș Crăciun*. Se știe, de asemenea, că la vechii latini daimonul sfîrșitului de an purta numele de *Mammurius Veturius* — Bătrînul.

În sensul celor discutate, infirmitatea lui Dionysos — ipostază mai puțin cunoscută pînă în prezent — capătă o explicație plauzibilă. În același timp, studierea unor influențe și din acest punct de vedere ale cultului dionysiac asupra altor mitologii face posibilă stabilirea unor noi zone de contact între diverse producții folclorice. Astfel, de pildă, cunoscînd faptul că ipostaza unui Dionysos șchiop făcea obiectul cultului său la napolitanii din Campania², se poate deduce de aici rolul unor influențe mediteraniene. Mai mult decît atît — și aici revenim la cele afirmate la începutul acestui studiu — însuși personajul mitologic la care ne referim poate fi, desigur, rodul acestor influențe, exercitate în stadiul predorian al culturii și civilizației eline.

Așa fiind, o primă concluzie ce se impune ar fi următoarea: cele trei caracteristici ale personajelor mitice descrise — infirmitate, boală, bătrînețe — constituie numai o parte din înfățișările lor, cunoscute de-a lungul mileniilor; ele se reunesc, de obicei, într-un tot unitar, neîntîlnindu-se separate una de alta decît foarte rar.

La cele discutate, s-ar mai putea adăuga un amănunt ce ni se pare interesant, am spune, din punct de vedere psihologic.

Astfel, aspectul de *Claudă* (Șchioapă) a babei Iaga a suscitat aprehensiuni nu numai în popor — ca o urmare, amintită anterior, a credințelor primitive — ci, chiar, în cercurile intelectualității. Profesorul francez L. Léger, de pildă, cunoscut în sec. XIX prin studiile sale, se ferea — firește din considerente de ordin estetic — să-i spună personajului respectiv „șchioapă“, scriînd, doar, că are niște „picioare osoase“³. În felul acesta, el își împărțea scrupulele nu numai cu lumea contemporană, ci, s-ar putea spune, chiar cu Homer, care îl numea pe Hefaistos cel mai adesea *Kyllopodion*, „cel cu picioare încovoiate“, ceea ce era pe gustul aristocratic al nobilimii aheene. S-ar putea conchide și de data aceasta că „aceleași cauze produc aceleași efecte“.

*

Cercetîndu-se trăsăturile caracteristice ale personajului Baba Iaga, aria investigațiilor poate fi mărită considerabil, spre a se cuprinde, sub aspect comparativ, nu numai zonele folclorice, limitrofe, ci și altele, mai depărtate, dar pentru care, de fapt, distanțele, din punct de vedere geografic, nu au o importanță primordială. Este vorba, cum ușor se poate presupune, de folclorul popoarelor indo-europene.

¹ Primul sens, în Transilvania unde a trecut mai întîi din limba maghiară.

² Macrobius, *Saturnalia*, XVIII.

³ *Pieds osseux*, de ex. în „Larousse“ — ediții contemporane.

Astfel, una din caracteristicile proprii Babei Jaga și care se întâlnește în basmele unde figurează acest personaj—anume: „picioarul de aur”—credem că poate fi pe deplin temei comparată cu picioarul sau călciul de aur — *zairipašna* — al iranianului *Gandareva-Gandarep*, daimon al perioadei de început și de sfârșit de an¹. Această reprezentare theriomorfă a lăsat puține urme în basmele slave și ale noastre — la aromâni; de pildă prin personajul *ursul cel schiop*. De remarcat, că o asemenea zeitate-urs a existat cel puțin la unele popoare indo-europene. Reminiscențe, în acest sens, pot fi întâlnite, spre exemplu, în basmul rus *Ursul cu picioarul de tei*.

Astfel de reprezentări theriomorfe apar, mai bine conturate, la balto-slavi, indicind și ele atît mediul în care ia naștere și se dezvoltă personajul mitic Baba Jaga, cît și stadiul animalier al credințelor din acea vreme.

Tot atunci iau naștere și alte personaje mitice, cum ar fi lituanianul *Pasutis Ratoris*, călărețul sălbatec care călărește pe un cal cu trei picioare, în timp ce al patrulea picior se află în mina călărețului. Adversarul sau *Piktybe* călărește pe un cal tot cu trei picioare, dar fără cap². Acest animal mitic poate fi întâlnit și în folclorul nostru. Într-adevăr, de ziua sfîntului Andrei, deci în perioada de trecere spre anotimpul de iarnă, apare *Gădinețul schiop*³, rudă bună — ca și personajele lituaniene — cu ursul cel schiop, amintit anterior, cu *Statu-palmă-barbă-cot călare pe-un iepure schiop* — o altă figură aparținînd basmelor românești etc. Dar, în timp ce acesta din urmă, un personaj fantastic, ca și Baba Jaga, avîndu-și obîrșia pe „celălalt” tărîm, ia contact — în multe producții folclorice — cu personaje aparținînd lumii reale (Făt-frumos etc), în alte culturi, care se dezvoltă pe meridiane mai depărtate, asemenea personaje fac parte ele însele din lumea reală. Așa, de pildă, un personaj asemănător Babei Jaga, avînd chiar o aceeași caracteristică, întâlnită în folclorul slav — picioare de argint —, dar fără a mai aparține lumii transcendente, se regăsește în extremitatea occidentală a Europei, la popoarele coborîtoare din fostele triburi indo-europene. Într-una din producțiile folclorice franceze și anume în basmul *Regele Angliei și finul său*⁴, eroul, avînd misiunea de a găsi pe fata regelui, trebuie să treacă, la un moment dat, prin încercările la care îl supune regina cu picioarele de argint, păzitoarea fetei. Iată, așadar, cît de largă este aria de răspîndire a acestui personaj fabulos, reprezentat aici prin soția regelui, iar departe în Orient, prin *Gandareva zairipašna*.

Revenind la reprezentarea aceală a calului pe care călărește lituanianul *Piktybe*, este ușor de remarcat că semnificația acesteia se află în strînsă legătură cu viziunile — frecvente în folclorul aparținînd acestei perioade — de mutilare și pieire a daimonilor. Această reprezentare, deosebit de interesantă și prin *izul* său arhaic, se întâlnește mai rar în folclorul european. Pare însă să fi circulat și în lumea celtică. Ultimele ei ecouri se fac auzite în legenda *Cavalerului verde* din ciclul regelui Artur⁵.

¹ G. Dumézil, *Le Problème des Centaures*, Paris, 1929 p. 79, 91.

² *Ibidem*, p. 41.

³ De la *gadina* — fiară.

⁴ E. Cosquin, *Contes populaires de Lorraine*, Paris, 1866, vol. II.

⁵ Amănunte, în studiul nostru *Regele Artur. Cavalerul verde*.

La slavi, printre alte variante ale acestei imagini, poate fi întâlnită antiteza ei, cum ar fi de pildă reprezentarea policefală a lui *Svantovit*, zeu al fertilității. Este de bună seamă o expresie a împlinirii bogate a naturii, venind în opoziție cu celelalte personaje folclorice — simboluri ale veștejirii, ale pieirii. Ca un amănunt caracteristic, menit să întrească imaginea zeului policefal, trebuie amintită ofranda — o turtă uriașă — care i se aducea după strângerea recoltei și care trebuia să aibă asemenea dimensiuni, încât cel care oficia ritualul respectiv să se poată ascunde îndărătul ei. Această ofrandă își are origina în stadiul predeist, când vădea o aceeași semnificație: de a face să sporească viitoarea recoltă. Prin aceasta se integrează, firește (de altfel ca și cultul zeității policefale), ansamblului de rituri căruia îi aparține și acela — amintit mai sus — al lovirii cu crengi de salcie.

Galeriei de figuri fabuloase care exprimă, prin particularitățile lor anti-tetice, ciclul anual al naturii, i se alătură, privită și din acest punct de vedere, personajul de care ne ocupăm: Baba Jaga. La balto-slavi găsim și alte personaje folclorice care se află într-o legătură directă cu această interesantă figură — rod al producției populare. Se cunosc astfel zeitățile *Patrimps* și — mai ales — *Patols-Pakols* și *Pikols*, dintre care cel dintîi era reprezentat ca fiind un tînăr în floarea vîrstei, iar celălalt ca un bătrîn neputincios. Antiteza este exprimată pînă și prin valoarea fonetică a numelor acestor două zeități. Într-adevăr, în numele zeului primăverii apar vocale deschise, sonore, iar în cel al zeității hibernale răsună o vocală închisă, sugerînd atmosfera sumbră a respectivului anotimp. Este firește o modalitate foarte rar întâlnită de exprimare a unor atari simboluri. Prin ineditul ei conduce necesar la ideea unor sentimente profunde, legate de ritualul respectiv, ale contemporanilor.

Continuîndu-se paralela dintre personajul Baba Jaga și alte personaje de mit — simboluri ale sfîrșitului de an — se pot găsi explicații și pentru alte caracteristici negative ale Babei Jaga, cunoscînd și ele o ulterioară dezvoltare și diversificare.

Astfel, puia în care călărește, ajutîndu-se cu o cîrjă sau un pisălog și ștergîndu-și urmele cu o mătură, face parte, desigur, din arsenalul de obiecte bizare cu care sînt înzestrate deobicei și alte zeități hibernale.

Căteaua care latră, însoțind-o pe Baba Jaga, ne amintește de cîinii care o însoțesc pe zeița chthoniană *Hecate*, iar faptul că Jaga — în multe basme — dispăre sub pămînt, așa cum se întîmplă și cu zeița — de origine mediteraniană — *Persefone*, indică de asemenea originile în străvechea mitologie greacă ale personajului.

Faptul că aceste trăsături o apropie și de unele zeități cu însușiri pozitive ne face să ne reamintim cele afirmate anterior cu privire la același fel de trăsături care, uneori, îi sînt proprii (spre exemplu, rolul Babei Jaga de a fi ajutor pentru cei buni). E drept, la personajul de care ne ocupăm, aceste trăsături și-au pierdut din importanță, întregind mai ales imaginea fabuloasă a Praskov'iei-Pjatinica, ipostază majoră a chipului Almei Parens. Această reunire de calități atribuite unui personaj folcloric, va fi integrată ulterior cultului creștin, constituind aici o trăsătură distinctivă a marelui număr de sfinți și sfinte.

Se cuvine să remarcăm, în același timp, că, împreună cu ipostazele luminoase ale unor zeități din miturile antice, au fost preluate de cultul creștin și unele figuri întunecate, înrudite cu ipostaza hibernală, Baba Jaga, descrisă de noi. Suprema reprezentare a acestor trăsături negative o constituie, desigur, însuși Duhul Negației, Diavolul, cu toate variantele ulterioare, „evolute“, ca de pildă pre- și post-fausticul Mefistofeles. (Printre altele, diavolul este și el șchiop, ca și figurile mitice înrudite cu el, care îl preced.)

Cu mult înainte de nașterea acestui din urmă personaj și împreună cu alte figuri mitice din aceeași categorie de reprezentări ale unor forțe ostile ale naturii, Baba Jaga va rămâne un personaj de basm, trecînd din riturile ce au aparținut vîrstei infantile a omenirii în lumea copiilor, cunoscută fiind ca atare de zeci de generații.

Printre celelalte personaje folclorice, figura Babei Jaga credem că merită atenție, pe de o parte datorită originilor sale care se pierd în umbra mileniilor, pe de altă parte prin deosebita ei expresivitate, dovadă grăitoare a calităților spirituale ale creatorilor anonimi și a legăturii dintre marile colectivități omenesti, prin truda cărora a luat ființă și se înalță continuu marele edificiu al civilizației și culturii universale.

БАБА ЯГА

(Резюме)

Обращаясь к персонажу Баба Яга, часто встречающемуся в славянской мифологии, автор пытается установить его происхождение, а также его связь с другими действующими лицами произведений, относящихся к народному творчеству.

Автор уделяет особое внимание древнегреческой мифологии; перечислив некоторые ипостаси исследуемого персонажа, он приходит к выводу, что одним из предшественников последнего можно считать даже бога Диониса. Свои аргументы автор подкрепляет данными относящимися и к мифам других индо-европейских народов. Этим самым он считает возможным объяснить не только происхождение персонажа, принадлежащего в данное время русским сказкам, но и происхождение героев некоторых литовских, румынских и других сказок. Таким образом — считает автор — можно установить и наличие известных связей, существующих между упомянутыми мифическими персонажами.

LA BABA YAGA

(Résumé)

L'auteur essaie d'établir les origines et les filiations avec d'autres personnages folkloriques du personnage Baba Jaga, fréquent dans la mythologie slave.

Il s'oriente surtout vers les mythes de la Grèce antique. Tenant compte des différentes hypostases du personnage, l'auteur considère que celui-ci pourrait continuer même Dyonisos. L'argumentation fait usage des dates offertes par les mythes d'autres peuples indo-européens dans le but d'expliquer non seulement l'origine du personnage rencontré aujourd'hui dans les contes russes, mais aussi celle de certains héros des contes lithuaniens, roumains, etc. La parenté entre ces personnages folkloriques — russes, lithuaniens, roumains — est affirmée.

V. ISTORIE

NICOLAE IORGA, ISTORIC AL POPOARELOR SLAVE

VALERIA COSTĂCHEL

Viziunea clară a lui N. Iorga încadra viața fiecărui popor în marea familie a umanității. Respectînd profund specificul și trăsăturile originale ale oricărui grup etnic, istoricul român susținea cu convingere că popoarele nu trăiesc izolate și separate, ci se influențează și se întrepătrund reciproc. De aceea, în prezentarea istoriei unui popor, el căuta să arate locul lui în viața umanității, să precizeze aportul lui la dezvoltarea civilizației, la crearea valorilor materiale și spirituale care au contribuit la progresul lumii.

Această concepție a stat la baza lucrării sale *Locul românilor în istoria universală*, în care autorul a căutat să fixeze rolul și acțiunea poporului nostru în mișcarea firească a societății omenеști, să-i plaseze pe români „precis—spunea el—în cadrul vieții generale a lumii” și să indice „momentul și modul în care influența lor s-a exercitat asupra acestei vieți”¹.

N. Iorga se îndoia de faptul că există civilizații naționale produse de geniul creator al unui singur popor. El era de părere că o civilizație națională cuprinde și rezultatul influențelor exterioare, că ea este o sinteză în care au pătruns și s-au topit diferite elemente împrumutate de la alte civilizații, ale căror urme sînt ușor de stabilit². Astfel, între oameni există o dependență reciprocă, determinată de civilizațiile lor, iar acestea au la bază elemente străvechi comune. Datorită acestui fapt, el socotea că „orice istorie națională e înconjurată și străbătută de orice altă dezvoltare istorică. Și din ea pornesc influențe continue, — și de la mic la cel mai mare”³.

N. Iorga releva greutățile deosebit de mari pe care le avea de înfrînat cercetătorul istoriei românilor și de care nu se loveau cercetătorii istoriei altor popoare. El susținea că pentru a studia istoria românilor trebuie să cunoști mai întîi istoria tuturor vecinilor lor, istoria întregii jumătăți orientale a Europei și o bună parte a istoriei Occidentului care a exercitat o puternică influență asupra Europei orientale. Astfel, ca să dai o bună rela-tare a istoriei românilor, trebuie să cunoști în același timp istoria multor po-poare și a multor teritorii⁴.

¹ N. Iorga, *La place de roumains dans l'histoire universelle*, București, 1935, I, p. 1.

² N. Iorga, *Entre Slaves et Roumains*, în *Recueil Th. Uspenskiĭ*, Paris, 1930, I, p. 41.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 162.

⁴ *Ibidem*, p. 154.

Pornind de la premisa de mai sus — nevoia imperioasă, pentru un istoric al poporului român, de a cunoaște istoria popoarelor vecine din sud-estul Europei — N. Iorga arăta că aceasta constituie „o necesitate de neînlăturat pentru înțelegerea adevărată a propriei noastre vieți naționale”¹.

În afară de aceasta, mai spunea el, cunoașterea istoriei popoarelor vecine se mai impune și prin faptul că românii fac parte din „comunitatea carpato-balcanică”².

Studiul istoriei popoarelor din sud-estul Europei reprezintă de asemenea o necesitate — adăoga N. Iorga — datorită faptului că la toate popoarele din această regiune, chiar la grecii de azi, se constată prezența și a unor ascendenți slavi³.

În ceea ce privește viața politică, N. Iorga releva condițiile identice ale popoarelor sud-est europene ca dominația și înfrîurirea bizantină, apoi dominația otomană, care „au adus forme legale și politice unitare pentru această lume care și fără aceasta avea destule elemente de unitate”⁴.

După părerea sa, pentru a fixa rolul românilor în sud-estul Europei „trebuie cunoștința deplină, adîncă a statelor și popoarelor de dincolo de Dunăre”⁵. N. Iorga atribuie o mare importanță rolului jucat de români în ceea ce privește moștenirea și continuitatea bizantină: „Bizanțul grec și Bizanțul slav derivat au trăit astfel încă o jumătate de mie de ani la noi și prin noi”⁶.

Pe lângă cele arătate mai sus, în concepția lui N. Iorga românii mai erau legați de sud-estul Europei și prin faptul că, datorită receptivității lor la tot ce este nou, au transmis popoarelor balcanice un impuls pentru adoptarea ideilor din Occident⁷.

*

Pentru înțelegerea trecutului istoric al popoarelor slave, N. Iorga a folosit diferite mijloace: cercetarea materialelor de arhivă, călătorii pentru cunoașterea lumii contemporane, stabilirea unor legături cu istoricii din țările slave, înființarea de institute închinare studiului istoriei popoarelor slave.

Se știe că N. Iorga a fost un neobosit călător, care a străbătut în lung și în lat ținuturile locuite de români, cea mai mare parte a țărilor europene, trecînd și dincolo de Oceanul Atlantic. El mărturisește că „după ce terminasem acest greu, dar rodnic examen al întregului pămînt românesc, și vecinătatea lui a intrat în preocupările mele. Legăturile cu lumea de peste Dunăre le începusem prin scurta vizită în Serbia, Bulgaria, Constantinopol, de care așa de mult fuseserăm legați în trecut”⁸.

¹ N. Iorga, *Istoria statelor Balcanice*, București, 1913, p. 11.

² *Ibidem*, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 11.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ N. Iorga, *O viață de om*, II, p. 68.

N. Iorga obișnuia să expună impresiile din călătoriile sale în cărți, broșuri, articole și conferințe, dându-le titluri sugestive: *Note polone, Vederi din Grecia* etc.

Cu prilejul acestor dese și atrăgătoare călătorii, istoricul român manifesta un viu interes față de tot ce apărea înaintea unui drumet: natură, drumuri, sate și orașe, căsuțe țărănești și palate somptuoase, biserici, muzee și, desigur, oamenii, care îl atrăgeau atât de mult, datorită firii sale extrem de sociabile. Aceste călătorii îl puneau în contact atât cu trecutul, cât și cu viața contemporană. N. Iorga a scos în evidență acest aspect în cartea sa *Prin Bulgaria*, în capitolul privitor la orașul Filipopol, Plovdivul de astăzi, intitulat astfel: *Ce se poate vedea în Filipopol: vechi și nouă*¹. Dintre cărțile sale consacrate călătoriilor în țările balcanice, credem că nici una nu este atât de bogată în fapte și note, în pătrunzătoare și variate observații ca această lucrare închinată Bulgariei. Privești se perindă ca într-un caleidoscop. Dunărea, Rusciuk, Tîrnovo, Plevna, Balcanii, Sofia, Filipopol, Adrianopol. Locurile pe care le vizita îl interesau în cel mai înalt grad, îi procurau cunoștințe noi și impresii de neuitat. El spunea chiar: „Fiecare loc pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi și trebuie un dram de iubire ca s-o înțelegi”².

Străbătînd străzile Belgradului, după primul război mondial, impresionat de viața patriarhală de acolo, unde se împleteau vechi elemente bizantine cu altele noi, importate de dincolo de Sava și Dunăre, N. Iorga și-a concretizat impresiile prinse în zbor în următorul tablou: „Iată cîte un turc legat la cap cu șalul, cu picioarele în poturi și picioarele în opinci, cîte un țigan turcesc cu fesul negru la bază, de cît sîm a intrat în el, cîte o pereche de țigance care poartă în torbă „lucruri vechi” culese de prin sărăcime pentru altă sărăcime. Cu cît interes se opresc ochii asupra femeii în port bătrînesc, cu cozile strînse supt feșior ori supt petecele de postav negru și roșu, cu cațaveica blănită, mergînd lin, spășit, ca la biserică. Tipul pe care-l avea Moldova copilăriei mele stă aici întreg, neschimbat”³.

Desigur, cu ocazia acestor călătorii, istoricul cerceta materialele de arhivă, așa cum a procedat la Belgrad, Ragusa⁴, Sofia, Constantinopol, Liov, Cra-covia. El a depistat în aceste arhive un foarte bogat și prețios material, mai ales în ceea ce privește relațiile românilor cu popoarele slave, destinat unor colecții de documente, ca Hurmuzaki, *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor*, *Studii și documente* și altele.

Din dorința de a crea un cadru mai propice pentru asemenea cercetări și spre a nu lucra de unul singur, N. Iorga a socotit că este necesar să înființeze cîte un centru de cercetări unde s-ar putea strînge grupuri de specialiști cu preocupări similare. Astfel, în 1913, a fost înființat Institutul pentru studiul Europei sud-orientale. Noul institut avea de scop „să provoace și să îndrumeze, să ajute să organizeze cercetările științifice privitoare la toate

¹ N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, București, 1907, cap. III, pp. 89—96.

² N. Iorga, *O viață de om*, II, p. 52.

³ N. Iorga, *În Serbia de după război*, București, 1927, p. 13.

⁴ Astăzi, Dubrovnik.

țările și națiunile în regiunea carpatică și balcanică și în genere în sud-estul Europei și regiunile limitrofe, ținând seamă și de tradițiile vechi și interesele actuale românești”¹.

N. Iorga a definit rostul acestui institut în termenii următori: „Ni se pare o nevoie de neînlăturat a cunoaște cât se poate de serios și de deplin mediul cultural, geografic și etnografic în care trăim noi ca popor. El cuprinde în rîndul întii popoarele de peste Dunăre, de care sîntem legați prin străvechiul sînge tracic, prin participarea la aceeași viață de stat supt romani, bizantini și turci, prin aceleași silinți de eliberare de supt tutelă”².

Prin activitatea sa științifică, acest institut mai avea menirea „să fixeze vechiul și adevăratul loc al românilor în Balcani și în tot sud-estul Europei”³.

Dar țelurile urmărite de întemeietorul Institutului nu se opreau aici. El dorea ca, prin activitatea desfășurată de Institut, relațiile cu popoarele vecine să devină mai strînse. Institutul există, spunea el, nu „numai pentru studii cu caracter științific, dar pentru a aduce o apropiere între națiunile din Peninsula Balcanică și celelalte care ne înconjoară la hotarele de răsărit și apus..., să aducă o colaborare în domeniul sufletesc al acestor națiuni”⁴.

În decursul existenței Institutului (1913—1947)⁵, cît timp N. Iorga s-a aflat la conducerea lui (pînă în noiembrie 1940), în conferințele publice ținute acolo, el a abordat probleme dintre cele mai variate, legate de viața popoarelor slave⁶.

N. Iorga a stabilit relații foarte strînse cu mulți slaviști de seamă. De unii din ei îl lega o adevărată prietenie, cum este cazul lui C. Jireček, despre care spunea că este „unul dintre cei mai mari erudiți ai epocii noastre, istoricul bulgarilor și apoi al sîrbilor”⁷. El aprecia lucrările lui Jireček ca fiind „cu desăvîrșire nouă”, ca și partea referitoare la instituțiile sîrbilor și bulgarilor, publicată în Memoriile Academiei de la Viena⁸. Îl numea pe C. Jireček „profesorul meu”⁹ și-i admira necontenit erudiția și metoda severă de cercetare: „om erudit, de o siguranță desăvîrșită”¹⁰.

¹ *Actul de întemeiere a Institutului*, vezi N. A. Constantinescu, „Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru studiul Europei sud-estice”, București, 1926, p. 5.

² *Ibidem*.

³ N. Iorga, *O viață de om*, III, p. 189.

⁴ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, București, 1922, p. 5.

⁵ În perioada 1940—1947 Institutul și-a continuat activitatea sub conducerea prof. N. Bănescu.

⁶ *Popoarele din sud-estul european și occidentul* (1925), *Conflictele balcanice* (1926), *Instituțiile din sud-estul Europei* (1927), *Slavii în Peninsula Balcanică* (1928), *Războiul Crimei* (1930), *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani* (1939), *Ce este sud-estul Europei* (1940).

Printre publicațiile Institutului au apărut lucrări de mare răsunet ale lui N. Iorga: *Istoria statelor balcanice* (1913), *Ce înseamnă popoare balcanice* (1916), *Istoria Albaniei* (1919).

⁷ N. Iorga, *Une ville „romane” devenue slave : Raguse*, București, 1931, p. 4.

⁸ N. Iorga, *O viață de om*, II, p. 88.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 202.

Despre felul în care ştia C. Jireček să folosească izvoarele, N. Iorga a scris în felul următor: „Jireček a fost prins, de la început, de o iubire fără margini pentru fapt, pentru faptul nou, inedit, scos cu greutate, cu nesfârşită răbdare din izvoare care nu sînt la îndemîna oricui. O dată ce căpăta acest fapt, el îl păstra cu îngrijire, îl adăuga la altele de acelaşi fel, îl cuprindea într-o împărţire, bine hotărîtă, a bogatului său repertoriu, care creştea în fiecare zi, pînă ce atinse proporţii uriaşe”¹.

N. Iorga a preţuit în mod deosebit opera lui Stoian Novaković pentru entuziasmul său faţă de ştiinţă, pentru neclintita sa credinţă în idealul naţional. Scrierile sale istorice făceau să sporească, spunea el, „cunoştinţele privitoare la istoria politică şi culturală a Balcanilor întregi, pe care-i cunoştea ca puţini alţii”². Admira simplitatea şi modestia savantului sîrb, care se bucura de respect general, fiind o glorie necontestată a poporului său.

Dintre istoricii cehi, N. Iorga îi aprecia în special pe Palacky şi Jaroslav Bidlo, pe cel din urmă şi datorită faptului că a fost „un competent preţuitor şi iubitor al poporului românesc”. La Palacky îl impresiona erudiţia, fraza înaripată, gîndirea filozofică, onestitatea superioară a scrisului, patriotismul. Îl socotea „creatorul sufletesc al statului cehoslovac”³.

Pe Bidlo îl considera un eminent slavist, un istoric cu vederi largi şi ipoteze personale, „care îmbrăţişau multe din marile probleme ale vieţii popoarelor şi ale legăturilor dintre ele. Bizanţul îl interesa tot aşa de mult ca şi subiectele din lumea slavă, înţeleasă în sensul cel mai deplin”⁴.

*

Tematica abordată de N. Iorga în legătură cu istoria popoarelor slave este foarte variată: stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică, rolul Bizanţului în istoria slavilor, Imperiul Otoman şi popoarele slave, lupta de eliberare a popoarelor slave, instituţiile din sud-estul Europei, rolul slavilor în istoria universală. Pe lângă aceste importante aspecte privind istoria slavilor, el a mai fost preocupat şi de problema relaţiilor dintre slavi şi români, căreia i-a consacrat numeroase studii.

Una dintre problemele de bază care au stat mereu în centrul atenţiei istoricului a fost aceea a slavilor vechi şi a stabilirii lor în Peninsula Balcanică. El a expus în decursul anilor rezultatele cercetărilor sale în numeroase articole⁵,

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, II, p. 320.

² *Ibidem*, p. 168.

³ *Ibidem*, III, p. 229.

⁴ *Ibidem*, IV, p. 231.

⁵ N. Iorga, *Sîrbii, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în evul mediu*, A.A.R., t. XXXVIII, M.S.I., 1915; *Le Danube d'Empire*, în „Mélanges Schlumberger”, I, 1924; *La „Roumanie” danubienne au VI-e siècle*, în „Revue belge d'histoire et de philologie”, III, 1924; *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, în „Revue Historique de Sud-Est Européen”, 1930, 1—3; *Entre Slaves et Roumains*, în *Recueil Th. Uspenski*, Paris, 1930, I.

pe care le numea „studii de amănunt“, precum și într-o serie de monografii¹ și lucrări de sinteză².

N. Iorga căuta să lămurească cele mai dificile și controversate aspecte ale problemei legate de stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică: ce fel de populație băștinașă au găsit slavii acolo și care au fost relațiile ce s-au stabilit între ei; ce poziție a avut Bizanțul față de pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică; relațiile dintre slavi și români și rolul elementului slav în formarea poporului român. Acestea nu sînt decît unele aspecte, ce-i drept, cele mai de seamă, ale problemei, pe care istoricul român le-a inclus în preocupările sale.

El a folosit în aceste cercetări o metodă pe care o numea „dublă“ și care avea la bază îmbinarea mărturiilor vremii cu similitudinile istorice³. La aceasta se mai adăuga cercetarea locurilor unde s-au produs evenimentele istorice respective⁴. N. Iorga a relevat în repetate rînduri părerile neîntemeiate ale unor istorici care n-au cunoscut condițiile geografice ale popoarelor de a căror istorie s-au ocupat. Erorile lor rezultau din necunoașterea situației reale a locurilor unde s-au desfășurat evenimentele istorice descrise de ei⁵.

În ceea ce privește dislocarea masivului slav la sud de Dunăre, N. Iorga era de părere că slavii au pornit din Podișul Transilvaniei, trecînd Dunărea în două locuri, prin cele două vaduri mari, la Isaccea în Dobrogea și la Porțile de Fier în Banat, fapt dovedit prin cercetări arheologice⁶.

El era preocupat în mod deosebit de stabilirea cauzei care i-a determinat pe slavi să treacă Dunărea și să se așeze în Peninsula Balcanică. Doar a fost o vreme cînd slavii nu s-au aflat în acele locuri: izvoarele nu atestă prezența lor în Peninsula Balcanică în perioada anterioară secolelor V—VI. În ceea ce privește folosirea informației, istoricul atrage atenția asupra faptului că izvoarele vremii, mai ales cele bizantine, trebuie privite cu multă prudență. O informație mai bogată se găsește, după părerea lui N. Iorga, la Constantin Porfirogenetul, dar acesta n-a avut de gînd să facă o operă de istorie, ci a căutat să întocmească un manual administrativ. Adeseori explicațiile sale nu sînt valabile, deoarece el n-a ținut seamă de ceea ce a fost într-un trecut îndepărtat și mai ales de „ceea ce constituie o bază dintre cele mai sigure: nomenclatura geografică, această istorie imprimată în denumirile localităților“⁷. La Constantin Porfirogenetul se găsește un amestec de date de tot felul, rapoarte diplomatice, texte narative, estompate de unele ipoteze per-

¹ N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, București-Paris, 1922; *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929; *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, București, 1935, I.

² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1922, I; *Istoria românilor și a civilizației lor*, București 1930; *Istoria românilor*, București, 1936, vol. I, I—2, II.

³ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, p. 97.

⁴ N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 4.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 150; *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, p. 84.

⁷ N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 3.

sonale, cu erori de interpretare, el nefiind, în fond, după aprecierea lui N. Iorga, decât un compilator ¹.

Tocmai această metodă, bazată pe analiza denumirilor geografice — metoda toponimică — a fost folosită din plin de N. Iorga, care a căutat să precizeze locul de așezare a slavilor în perioada anterioară trecerii lor peste Dunăre. În urma acestei analize, el a ajuns la concluzia că nu există o zonă dunăreană slavă și nici, respectiv, o zonă mijlocie (referindu-se la spațiul dintre Dunăre și Carpați), deoarece aici au avut loc colonizări succesive și, în consecință, repetate schimbări ale unor denumiri geografice. În regiunea de munte, cea mai mare parte a denumirilor de vârfuri din masivul Carpați nu poate fi identificată ². În același timp, a existat în Transilvania o mare insulă slavă, plină de denumiri slave, care a revărsat la un moment dat populația sa dincolo de teritoriul pe care nu-l ocupase decât provizoriu, ca să descindă apoi în peninsula vecină ³.

N. Iorga pune strămutarea slavilor în strânsă legătură cu aceea a avarilor. El afirmă că imperiul avar a provocat mișcarea slavilor la sud de Dunăre. Slavii au fost atrași în curentul lor, deoarece avarii nu veneau niciodată singuri ⁴, ci, adeseori, se serveau de ei. Slavii nu par a fi avut o țintă precisă, ci au fost pur și simplu mînați de avari ⁵, constituind avangarda obișnuită a acestora ⁶.

Unii istorici insistă asupra părerii greșite că popoarele așa-zise barbare reprezentau o masă omogenă. De obicei, însă, arată N. Iorga, ele formau o confederație purtînd numele celui popor care deținea conducerea ⁷.

După aceea, avarii au dispărut deoarece au fost „o rasă de luptători, iar acei pe care ei i-au adus, au rămas. Avaria a dispărut, însă Slavonia, Slavia a rămas” ⁸.

De asemenea, N. Iorga era de părere că strămutarea slavilor în Peninsula Balcanică nu s-a făcut de bună voie, că ea n-a fost o acțiune spontană, determinată de vreo inițiativă populară. Aceasta se explică prin faptul că „omul vechi era cum ne închipuim noi de mult legat de pămînt, indiferent de soarta pe care o putea găsi pe pămîntul acela... Cel mai nenorocit om într-un pămînt asupra căruia se așterne o stăpînire străină era băștinașul, căci el rămîne orice s-ar face : pe dînsul nu-l ține o generație, ci picioarele lui poartă greutatea tuturor generațiilor care au trăit înainte și care-l trag către țarina în care sînt îngropate” ⁹.

¹ N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, p. 81.

² N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 12—13.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 247.

⁶ *Ibidem*, p. 251.

⁷ N. Iorga *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁹ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, București, 1922, p. 22—23.

Ținând seama de aceasta trăsătură specifică omului de pretutindeni, N. Iorga socotea că nimic nu este mai dificil decât a declanșa strămutarea unei mase de oameni, a unei populații sedentare, chiar și a unei populații de păstori¹. Deci, trebuie să existe o forță din afară care impune această strămutare². El era ferm convins că „colonistul nu-ți vine decât dacă-i asiguri cele mai bune condiții: altfel nu părăsește teritoriul de obârșie”³.

N. Iorga caută în primul rînd să precizeze poziția Bizanțului față de „popoarele barbare” și să combată o părere foarte răspîdită, cum că Bizanțul ar fi avut oroare de barbari. El mai insistă apoi asupra faptului că Imperiul de răsărit avea nevoie de coloniști, că nu-și apăra frontierele de orice pătrundere de „barbari”, ba mai mult chiar, că „fără barbari Imperiul ar fi pierit”⁴. În momentul pătrunderii slavilor în Balcani, Imperiul bizantin avea o nevoie și mai mare decât pe timpul goților să fie apărat la frontiera de nord de o forță barbară care să-i rămînă fidelă⁵. Astfel, Imperiul încearcă să facă din slavi o gardă la Dunăre⁶. În afară de aceasta, el mai are nevoie de coloniști, de o populație cît mai numeroasă, fără a fi preocupat de caracterul național al celor veniți. Acesta este vechiul sistem al „federatilor”, care la început erau folosiți pentru apărarea frontierei, iar mai tîrziu se transformau în coloniști. Astfel, se umplea un gol în rîndurile populației și sporea numărul contribuabililor⁷. Prin urmare, după părerea lui N. Iorga, bizantinilor le convenea să primească populații care veneau de pe malul stîng al Dunării⁸.

Care a fost însă contactul slavilor cu populația băștinașă din Peninsula Balcanică?

Din timpuri străvechi, teritoriul carpato-dunărean, Peninsula Balcanică cu anexele sale — insulele din Arhipelag și văile Asiei Mici — erau locuite de traci și iliri⁹.

Primele așezări slave s-au suprapus peste resturile de traci romanizați, care nu le-au putut rezista prea multă vreme, deși se crede că urme de traci s-au păstrat, probabil, pînă în secolul al VIII-lea, pe toată întinderea vastă a acelei regiuni¹⁰.

Problema tracilor l-a preocupat pe N. Iorga de-a lungul anilor și l-a determinat să adune informații din cele mai variate izvoare cu privire la carac-

¹ N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 6.

² N. Iorga, *Formes Byzantines et réalités balkaniques*, p. 49.

³ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, p. 23.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 172, 176.

⁵ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, p. 99.

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 244.

⁷ N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, p. 8.

⁸ *Ibidem* p. 17.

⁹ N. Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 21.

¹⁰ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, p. 85.

terul acestui popor care ocupa un teritoriu enorm¹, fiind totodată în mișcare continuă² și neputînd trăi în granițe bine închise³.

Istoricul susține, în primul rînd, caracterul autohton al populației tracice: „Autohtonia, legătura cu pămîntul pe care-l ocupă și azi, prin urmașii lor..., nu poate fi tăgăduită. Nu vedem pe cine ar fi înlocuit ei pe o hartă atît de vastă și pe ce drumuri, din ce impuls, în ce stare de spirit și cu ce idee de viitor în minte ar fi putut veni. De altfel, un asemenea fapt ar fi lăsat urme în legende, și nu le găsim; nume de la vechea populație ar fi rămas, și nu le descoperim”⁴.

Tracii sînt caracterizați de N. Iorga ca un „neam puternic, de o statură impunătoare, dîrz”, „oameni cei mai mari și tari în războaie”, „voinici și răbdurii”, dar popor „voios la petreceri, doritor de vin, de cîntec, de danț, gustînd viața”⁵. În mijlocul altor popoare, energia tracică, avîntul, entuziasmul care însușeșc, dau oameni cu care se mîndrește omenirea”⁶.

Tracii i-au împins spre vest pe iliri și peste acest fond traco-iliric s-a așternut un puternic talaz roman, iar pe urmă s-au adăogat slavii, care sînt ultimul val de invazie. Confuzia și neregularitatea geografică au împiedicat pe traci și iliri de a se reuni într-o singură națiune. Împrăștiati în văi, întrepruși la fiecare pas de linii capricioase de munți, ei n-au fost niciodată în stare, în ciuda calităților lor de rasă, să realizeze opera istorică pe care au săvîrșit-o locuitorii peninsulei vecine de la Apus, Italia.

Relevînd calitățile deosebite ale tracilor — „mare, vitează și nenorocită rasă”⁷ —, N. Iorga socotea că acest străvechi element tracic răzbate prin toate stratificările care s-au așternut în decursul veacurilor pe acest vast teritoriu la nord și sud de Dunăre: „Viața populară e aceeași de la un capăt al acestei lumi la altul, și ea nu e nici elină, nici... turanică... Într-un alt element etnic străvechi, anterior expansiunii latine, revărsării slave, cuceririi turanice, anterior chiar civilizației elenice radiante și asupra barbarilor din vecinătate, trebuie căutată explicația acestor asemănări elementare și fundamentale, care uneori se înfățișează chiar ca o identitate absolută... Marele popor trac — el e începutul acestor dezvoltări culturale care ne apropie, cu sau fără voia noastră”⁸.

Asemănările în ceea ce privește viața țărănească, constatate în timpul călătoriilor sale, — asemănări în port, în ornamentație, în industria casnică, în clădirea și mobilarea caselor, în cultura cîmpului, în așezările patriarhale — l-au făcut pe N. Iorga să afirme că „mal drept și mal stîng al Dunării reprezintă

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, I—I, p. 128.

² *Ibidem*, p. 127.

³ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, p. 27.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, I—I, p. 120.

⁵ *Ibidem*, I—I, p. 116.

⁶ *Ibidem*, p. 130.

⁷ *Ibidem*, I—I, p. 196.

⁸ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, București, 1914, p. 9—10.

aceeași lume"¹ și că „o singură viață țărănească se întinde... pe ambele maluri dunărene”². „Străvechea rasă s-a dovedit a fi mai tare”³.

Dacă am urmări problema tracilor de-a lungul întregii activități științifice a istoricului, am putea constata că, în lucrările sale mai vechi, el acorda influenței tracice o pondere mai mare. De pildă, în prima sa lucrare închinată istoriei poporului român există, chiar în capitolul „Formarea poporului român”, un subcapitol intitulat „Strămoșii traci”⁴. Dar nici în lucrările aparținând ultimei perioade a activității sale, unde problema este prezentată de pe poziții mai moderate, el nu renunță la ideea sa fundamentală că moștenirea lăsată de traci forma fondul comun al vieții popoarelor balcanice. El a menționat acest lucru și în ultimul său tratat, *Istoria românilor*⁵.

În ceea ce privește contactul și conlocuirea tracilor romanizați cu slavii, în precizarea care apare în ultimele sale lucrări, istoricul arată că la nord de Dunăre a învins elementul roman, iar la sud de Dunăre, elementul slav⁶.

El caută să răspundă la întrebarea: „Ce a rezultat din această îndelungată atingere între slavi și elementul romanic, căruia-i putem zice: românesc?”⁷ Răspunsul este că slavii și românii de pe malul stîng al Dunării au conlocuit, că a existat o comunitate de locuință și chiar o comunitate de organizație primitivă⁸. A existat un substrat de unitate slavă și unitate românească, învecinîndu-se și întrepătrunzîndu-se, căci „nu este vorba numai de o vecinătate, ci de o interpenetrație”⁹.

În articolul său *Între slavi și români*, consacrat problemei relațiilor dintre cele două popoare într-o perioadă foarte îndepărtată, N. Iorga spune: „A avut loc o conlocuire româno-slavă pe ambele maluri ale Dunării. Pe malul de nord, românii au învins și au impus numele lor și limba lor”¹⁰.

În ceea ce privește pătrunderea elementelor slave în limba română, N. Iorga era de părere că „termenii slavoni au venit datorită conviețuirii cu slavii. Slavii care au populat Peninsula Balcanică n-au schimbat atîta caracterul etnic, cît caracterul lingvistic în cea mai mare parte a peninsulei”¹¹.

Acest slavism balcanic are la rădăcină un puternic element tragic, peste care s-a suprapus un înveliș roman¹².

Românii și slavii au practicat același sistem de schimburi economice, au desfășurat o activitate comercială comună. Românii treceau Dunărea la slavi, iar aceștia veneau la români¹³. A existat între ei „o unitate primordială”

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, p. 86.

² *Ibidem*, vol. II, p. 169.

³ N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, p. 38.

⁴ N. Iorga, *Istoria poporului român*, I, p. 17—53.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, I—1, p. 67 și nota 2.

⁶ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, p. 85.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 262.

⁸ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, p. 12.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁰ *Recueil Th. Uspenskiij*, I, p. 44.

¹¹ N. Iorga, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balhans*, p. 217.

¹² *Recueil Th. Uspenskiij*, I, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 45.

care a rezistat în cînda tuturor schimbărilor pe care aceste popoare au trebuit să le suporte.

N. Iorga era de părere că „unitatea primordială”, care a determinat unele caractere comune în modul de viață al slavilor și românilor, se datora unor rase străvechi, cînd nu se produsese încă influența romană și neoromană (bizantină). Aceste rase „primare” au fost tracii și ilirii, de obicei neluați în seamă de cercetători care treceau cu vederea faptul că aceștia au fost băștinașii, întemeietorii sub toate raporturile ai societății de acolo. A nesocoti aceste fapte, constituie, după N. Iorga, o mare greșală¹.

Acest fond primar, ancestral, a determinat același mod de viață, care se observă îndeosebi în organizarea statului și în structura vechilor instituții din Balcani², cuprinzînd și pe români.

După părerea sa, aria de răspîndire a elementului tracic era atît de vastă, încît nu numai vecinii de la sud, dar și cei de la nord-vest și est, ca rușii apuseni, slovaci, cehii, chiar și ungurii din pustă au trăit „pe baza tracică”, luînd așa de mult de la traci, „păstrătorii acestei eredități milenare”³.

Un argument puternic folosit de autorul acestei ipoteze se referea la artă, ale cărei caractere, definite de el ca „schematism rece și măsurat”, erau comune popoarelor din această regiune. Și N. Iorga afirmă: „Se putea desluși astfel o parte însemnată din întinderea și dezvoltarea artei stilizate, abstracte, geometrice, creațiune a celor dintîi neamuri așezate în sud-estul Europei”⁴.

Acestea sînt ideile și ipotezele mai importante elaborate de istoricul român cu privire la slavi, la „marea trecere a slavilor în Balcani”, la relațiile lor cu românii. De atunci și pînă azi a trecut mai bine de un sfert de veac, în care timp știința istorică a făcut importante progrese. În problema slavilor au apărut multe materiale noi de natură arheologică, lărgind substanțial posibilitățile de cercetare. Totuși, după părerea specialiștilor, nici pînă în momentul de față știința n-a ajuns încă la rezultate definitive⁵, care să fi depășit punctul de vedere al lui N. Iorga.

Ipoteza cu privire la rolul avarilor în acțiunea de trecere a slavilor în Peninsula Balcanică s-a menținut și ea în știința istorică contemporană⁶.

În problema relațiilor dintre slavi și români, istoriografia contemporană română se află, de asemenea, pe pozițiile trasate de N. Iorga. Astfel, se admite că, în perioada cuprinsă între secolele VII—X⁷, a avut loc o conviețuire îndelungată a populației daco-romane cu slavii.

În ceea ce privește formarea limbii române, se susține teza că, paralel cu asimilarea treptată a populației slave, s-a produs și asimilarea de către

¹ N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 15—16.

² *Ibidem*, p. 16.

³ N. Iorga, *O viață de om*, III, p. 84—85.

⁴ *Ibidem*, p. 85.

⁵ Despre slavii vechi, în *Istoria U.R.S.S.*, Moscova, 1966, I, p. 100.

⁶ B. Grafenaeur, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, în „Zgodovinski časopis”, Ljubljana, 1950.

⁷ G. h. Ștefan, *Formarea limbii și a poporului român*, în *Momente din istoria poporului român*, București, 1966, p. p. 12—13.

băștinași a unor cuvinte slave, astfel că formarea limbii române se împletește cu formarea poporului¹.

*

După stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică, între Imperiul Bizantin și popoarele slave au existat de-a lungul veacurilor relații foarte strânse. Una din problemele nodale ale evului mediu slav este legată de definirea relațiilor dintre acest imperiu și popoarele slave. Bizantinii, după ce au acceptat pe slavi în calitate de federați datori să-i apere și să le păzească frontierele, au căutat să și-i apropie, folosind în acest scop cele mai variate metode și exercitând asupra lor o puternică influență.

N. Iorga a consacrat acestor probleme mai multe studii, dintre care două mai ample: *Notele unui istoric relativ la evenimentele din Balcani și Formele bizantine și realitățile balcanice*².

După părerea lui N. Iorga, prezența unor străini între hotarele Imperiului Bizantin nu era supărătoare pentru bizantini, pentru că de fapt n-a existat „un popor bizantin”, iar statul bizantin „era un grup internațional prins în platoșa, în cămașa de zale a Romei de odinioară, cu o însuflețire venită din mai multe izvoare și care n-avea nimic național”³. Astfel, și sub dominația bizantină popoarele slave din Balcani au continuat să trăiască fiecare după vechiul lor obicei, iar imperiul era dispus să accepte formele lor patriarhale de viață și să nu le ceară decât să îndeplinească îndatoririle fiscale și cele privitoare la apărare⁴.

După expresia folosită de N. Iorga în lucrările sale, peste „realitățile balcanice” au început să se suprapună „formele bizantine”. Pentru transplantarea acestor „forme”, bizantinii foloseau mijloace variate, influența bizantină infiltrându-se într-un ritm lent⁵. Această influență a îndemnat pe slavii din Balcani să creeze formațiuni politice analoge, iar titlul lor de *țar* a început să corespundă celui de *cezar*⁶.

Pe teren politic, s-a căutat să se organizeze viața statelor slave după prototipul bizantin în așa fel, încât concepția asupra puterii țarului, asupra atribuțiilor sale, curții, ceremonialului, dregătorilor, chiar și asupra costumului, a constituit pentru slavii din Balcani o imitație grosolană și silnică⁷.

Prin ce mijloace a fost atins scopul urmărit de bizantini, rezultă limpede din cercetarea materialelor bulgare. Conducătorii poporului bulgar erau crescuți și formați în spirit bizantin. De pildă, țarul Simeon, care a primit educație greacă la Constantinopol, a dus la înapoierea sa acasă, o politică de transformare a societății bulgare în spirit bizantin⁸, el însuși fiind „un produs rebel al culturii bizantine”⁹.

¹ În *Études byzantines*, București, I. 1939.

² În *Formes byzantines et réalités balcaniques*, București—Paris, 1922 și în *Études byzantines*, I.

³ N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*, p. 19.

⁴ N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, p. 100.

⁵ N. Iorga, *Études byzantines*, II, p. 272.

⁶ N. Iorga, *Românii și grecii*, București, 1921, p. 11.

⁷ N. Iorga, *Études byzantines*, II, p. 257.

⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁹ N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, București, 1934, II, p. 131.

Infiltrarea influenței bizantine se mai întărea și prin legăturile dinastice dintre familia domnitoare din Bulgaria și împărații bizantini. Aceasta a creat o nouă legătură de dependență și a pus capăt tendințelor de cucerire a Constantinopolului ¹.

În această privință, un rol important l-a jucat și creștinarea bulgarilor, care a contribuit la dezvoltarea literaturii lor ². Vechea cultură bulgară n-a creat nici un monument scris de seamă, monumentele literare aparțin abia sub domnia lui Simeon ³.

Relații de prietenie politică legau curtea bulgară de cea de la Constantinopol. Astfel, spune N. Iorga, „statul bulgar în ultima sa etapă părea în așa fel apropiat de tot ce era bizantin”, iar aceste relații erau „atât de strânse, încât lumea bulgară s-a arătat gata să accepte în locul imitației bulgare a Bizanțului, originalul bizantin el însuși” ⁴.

În ceea ce privește Serbia, aici, pe lângă influența bizantină, istoricul român caută să releve o puternică influență care venea din Occidentul latin ⁵, element căruia, după părerea sa, nu i se acordă o pondere suficient de mare în istoriografia referitoare la istoria Serbiei. Această influență venea din Italia vecină, aducând cu ea reminiscențe romane ⁶. Astfel, el distingea două Serbii, una latină, occidentală, legată de istoria Europei Centrale, însușindu-și și unele elemente ale culturii maghiare ⁷, cealaltă bizantină, adoptând numeroase elemente din cultura Imperiului Bizantin, în special, în ceea ce privește organizarea interioară a țării ⁸.

N. Iorga socotea influența bizantină asupra popoarelor slave din Balcani atât de puternică, încât întreaga lume slavă de acolo era, după el, pe jumătate bizantină ⁹. Istoricii marxiști, deși recunosc că influența bizantină asupra slavilor de sud a fost puternică și a jucat un rol important în dezvoltarea culturii acestora, nu sînt de acord cu anumite exagerări în această problemă. Unele exagerări de acest fel au pătruns și în concepția lui N. Iorga, dar el are meritul de a fi relevat importanța înfrîurii romanice în regiunile de nord și de apus ale Peninsulei Balcanice, unde această înfrîurire a fost mai puternică decît cea bizantină.

Istoricul român a subliniat caracterul silnic al introducerii culturii bizantine, arătînd că peste tot a fost impusă administrația greacă, liturghia greacă, limba greacă. El trecea cu vederea faptul că această cultură bizantină și-a exercitat influența în special asupra nobilimii din țările slavilor de sud, în timp ce masele largi ale populației și-au păstrat limba, obiceiurile, cultura, modul de a percepe lumea.

¹ N. Iorga, *Études byzantines*, II, p. 221.

² *Ibidem*, II, p. 191.

³ *Ibidem*, I, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 101.

⁵ N. Iorga, *Relații între sîrbi și români*, p. 18.

⁶ N. Iorga, *Études byzantines*, I, p. 94.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 94—95.

⁹ N. Iorga, *Études byzantines*, II, p. 112.

De asemenea, el era de părere că o puternică influență bizantină a pătruns și în Rusia Kieveană și că în cultura rusă ea s-a resimțit și mai pregnant decât în cea bulgară ¹. Cultura bizantină a dat Rusiei de la început, spunea el, „toate elementele de care un stat are nevoie” pentru organizarea instituțiilor sale fundamentale ².

Problema pătrunderii influenței bizantine în cultura Rusiei Kievene este una dintre cele mai dificile și a fost dezbătută pe larg de istorici. Istoricii ruși precum și cei occidentali atribuiau acestei influențe o importanță exagerată, socotind cultura Rusiei Kievene ca o simplă „imitație”, ca o ramură a culturii bizantine crescută pe teren rusesc. Asemenea exagerări s-au strecurat și în concepția lui N. Iorga. El subaprecia astfel un factor de seamă — viața poporului care și-a păstrat limba, obiceiurile și cultura.

Istoricii marxiști au combătut acest punct de vedere. Cultura Rusiei Kievene — au arătat ei — are un caracter original, fiind strâns legată de străvechea cultură a triburilor slavilor de răsărit. Această cultură s-a adăpat din izvoarele slavonismului timpuriu și s-a sprijinit pe experiența și tradițiile culturale ale slavilor de răsărit.

Elementele culturii creștine bizantine au fost sădite pe un teren fertil, de mult pregătit, și astfel n-au servit decât ca un stimulent pentru o dezvoltare culturală rapidă ³.

Rusia a păstrat caracterul original al culturii sale și după creștinare ⁴. Nici înainte de acest eveniment Rusia Kieveană nu trăise izolată de lume, avînd contacte culturale cu alte țări de cultură superioară, de la care își însușise unele elemente. Folosirea culturii bizantine a ajutat Rusia Kieveană să rezolve o serie de probleme de ordin social și cultural și a contribuit la ridicarea nivelului cultural al Rusiei. Elementele împrumutate au fost prelucrate conform cu tradițiile sale, conform cu căile sale de dezvoltare. Forța creatoare a poporului n-a copiat orbește modele străine și de aceea nu poate fi vorba de o simplă imitație ⁵, ci de o transformare activă, creatoare a moștenirii creștine.

După adoptarea elementelor bizantine, a început procesul de rusificare a tradițiilor bizantine. Această contopire a tradițiilor bizantine cu cele locale a dat naștere unor trăsături proprii, originale, care permiteau să se întrevadă conturul dezvoltării de mai târziu ⁶.

Elementele bizantine însușite de popoarele slave au supraviețuit căderii Imperiului Bizantin. Mai mult chiar, unele dintre ele au fost preluate apoi de Imperiul Otoman.

*

Astfel, în concepția lui N. Iorga, problema stabilirii turcilor în Peninsula Balcanică era strâns legată de istoria Imperiului Bizantin, turcii fiind socotiți

¹ N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni: Rusia și Polonia*, p. 14.

² N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, p. 55.

³ *Istoria culturii Rusiei vechi*, sub red. gen. a lui B. D. Grekov, Moscova, 1948, 1951, II, p. 513—1514.

⁴ *Istoria artei ruse*, sub red. gen. a lui I. E. Grabar, Moscova, 1953, I, p. 92.

⁵ *Ibidem*, p. 105.

⁶ *Ibidem*, p. 108.

de el „moștenitori ai Bizanțului”¹. El considera că Bizanțul Otoman a înlocuit Bizanțul creștin.

În problema pătrunderii turcilor în Peninsula Balcanică, N. Iorga a combătut o părere perimată a istoriografiei din vremea sa, anume că invazia turcilor s-ar fi produs pe neașteptate și că ea se datora fanatismului musulman care urmărea să nimicească statele slave creștine².

Cucerirea otomană a fost favorizată de împrejurări excepționale, de conflictele pentru domnie izbucnite între împărații bizantini, în luptă fiind folosiți mercenari asiatici, cunoscuți ca luptători de seamă. În această primă fază, turcii erau anagajați de împărați, iar după ostilități reveneau la locurile lor. De aceea, în această perioadă, nu poate fi vorba de ură împotriva turcilor din partea popoarelor din Peninsula Balcanică³.

De asemenea, N. Iorga afirmă că, la început, așezarea turcilor în Europa n-a însemnat „o serie de acte de sălbăticie fanatică și furioasă din partea unei întregi oștiri năvălitoare care avea drept scop cucerirea și dominația”⁴, că turcii n-ar fi introdus un regim de stoarcere și barbarie, care să fi primejduit în orice moment viața, onoarea și averea locuitorilor. El combatea părerea că provinciile erau dezbinat și sărăcite de anarhie⁵, că turcii au însemnat pentru popoarele creștine din Peninsula Balcanică o adevărată catastrofă. N. Iorga afirmă că „nicăieri creștinii n-au fost distruși, ruinați, reduși la cea stare de ilotism fără vlagă care face cu neputință orice mișcare de rezistență și răzbunare”⁶.

Analizând situația din Peninsula Balcanică în ajunul venirii turcilor, N. Iorga dezvăluie marea frământare ce domnea acolo din cauza discordiilor, a rivalităților, răscoalelor, luptelor dintre partide, a jafurilor repetate, ceea ce creaa o atmosferă de continuă încordare.

Supunerea față de sultan a asigurat o ordine nouă. Se foloseau cele mai teribile mijloace ale sistemului de stat mongol: exterminarea fizică și confiscarea averii. Pentru a-și asigura veniturile, statul avea nevoie de cât mai mulți supuși care să fie în stare să plătească haraciu. În concepția populară, sultanul înlocuiește în totul pe înaintașul său, împăratul bizantin⁷.

Față de tot ce frământa viața popoarelor din Peninsula Balcanică, „împărăția turcească — spune N. Iorga — garanta fără îndoială pace, ordine, dreptate, înaintare după merit, fără care popoarele supuse n-ar fi tolerat-o a doua zi după zăpăceala înfrîngerii”⁸.

El vede cauza principală a slăbiciunii popoarelor înfrînte în destrămarea orînduirii evului mediu, pe care o caracterizează ca o „nespusă complicație locală” și în marea frământare căreia turcii îi pun capăt în calitate de „sta-

¹ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, pp. 33 și 56.

² N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I; *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, II, p. 38.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ N. Iorga, *Probleme de istorie universală și românească*, Vălenii de Munte, 1929, p. 55.

⁵ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, p. 28.

⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁸ *Ibidem*, p. 37.

bilitori ai unității monarhice, păcii, absolutismului, ordinii unui singur stăpîn”¹.

Astfel, statele slave din Balcani se prăbușesc din cauza slăbiciunii și complicațiilor față de forța centralizatoare a monarhiei absolute.

Turcii au preluat de la imperiul Bizantin formele perfecționate de guvernământ, tradiția de disciplină absolută în armată, organizarea superioară a curții. Sultanii dispuneau de o cancelarie greacă și de o cancelarie slavă, iar în corespondența lor cu țări mai îndepărtate mai foloseau câteodată și limba română².

Astfel, turcii nu apar în concepția lui N. Iorga ca un popor care exercită stăpînire asupra popoarelor din Balcani, „ci numai ca o armată, ca o dinastie, ca o clasă dominantă”³.

Popoarele slave balcanice au trăit și după cucerirea otomană pe baza moștenirii bizantine, astfel încît ordinea politică bizantină, slavă și otomană „se confundă—după părerea lui N. Iorga—într-una singură, din care va birui, fără osebite națională sau religioasă, aceea care, potrivit cu nevoile cele mai nouă ale timpului, va fi tocmai prin aceasta mai tare”⁴.

De asemenea, N. Iorga a socotit necesar să scoată în evidență influența slavă asupra turcilor, arătînd că ea a început să se manifeste după căderea Constantinopolului, adică după ce turcii au suferit influența greacă. Mai tîrziu, cea slavă a fost atît de puternică, încît s-ar putea spune că slavii erau aceia care conduceau Imperiul Otoman. El mai adaugă totodată că adeseori cei învinși cuceresc pe învingătorii lor⁵.

În afară de problema instaurării puterii otomane în Peninsula Balcanică, N. Iorga a mai urmărit în decursul veacurilor diferitele etape și aspecte din istoria popoarelor slave de sub stăpînirea turcă. El s-a mai ocupat și de legăturile popoarelor slave cu marile puteri — Austria⁶ și Rusia⁷ — ale căror interese vitale erau legate de Imperiul Otoman, mai ales începînd din secolul al XVII-lea, cînd diferite simptome scot în evidență începutul decăderii Imperiului Otoman, ceea ce trezește speranțe în sînul popoarelor subjugate. El spune despre lupta antiotomană din secolul al XVII-lea că „un spirit de cruciată se trezește în Europa” și că „mulți credeau că se va putea face distrugerea totală a Imperiului Otoman, la acel moment norocos”, adică la sfîrșitul aceluia secol⁸.

N. Iorga a urmărit mișcarea de eliberare din Balcani din tot cursul secolului al XIX-lea⁹, începînd cu răscoala lui Caragheorghe, mișcările populare din 1812, revoluția grecească din 1821.

¹ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, p. 13.

² N. Iorga, *Une ville „romane” devenue slave: Raguse*, A. R., „Bulletin de la Section Historique”, București, 1931, p. 55—56. n

³ N. Iorga *Istoria Statelor Balcanice*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁵ N. Iorga, *Une ville „romane” devenue slave: Raguse*, p. 69—70.

⁶ N. Iorga, *Politica austriacă față de Serbia*, București, 1915.

⁷ N. Iorga, *Dix ans de politique russe dans Sud-Est européen*, București, 1937.

⁸ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, p. 65, 66.

⁹ N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*.

În problema mișcării de eliberare a popoarelor din Peninsula Balcanică, N. Iorga n-a apreciat însă de ajuns ajutorul acordat de români revoluționarilor bulgari.

Dar nici una dintre aceste probleme nu l-a preocupat pe istoricul român atât de mult ca lupta pentru independență, urmărită în studiile sale consacrate războiului din 1877—1878¹. În cuprinsul acestor studii, el a relevat diferite aspecte ca: neutralitatea României din anii 1875—1877, lupta glorioasă a românilor alături de ruși și de partizanii bulgari, atitudinea marilor puteri față de popoarele slave eliberate de sub stăpânirea turcească, vertiginosă lor dezvoltare din perioada ulterioară războiului. N. Iorga a relevat în special importanța independenței pentru bulgari, pentru că pe libertatea lor „s-a întemeiat întreaga această harnică și iute civilizație bulgară”².

Un interes cu totul deosebit a manifestat N. Iorga față de „cruciata balcanică”, adică față de războiul balcanic la care a fost martor. În numeroase lucrări³ el caută, în primul rând, să găsească explicația „acelor mari lucruri care alcătuiesc istoria războiului balcanic”. Viața popoarelor balcanice este prezentată de el în strânsă legătură între ele. Succesele obținute de coaliția antiturcească sînt explicate prin pregătirile ei îndelungate și prin calitățile superioare ale armatelor ei. Astfel bulgarii se bazeau pe o pregătire națională îndelungată, iar sîrbii dispuneau de „o mare armată”, admirabil organizată și de o artilerie „nebiruită”⁴. Turcii nu erau însă pregătiți, n-aveau cadre de ofițeri, foloseau în special rezerviști, printre care mulți creștini⁵. Admirînd în mod deosebit vitejia ostașului bulgar, N. Iorga arată că secretul marilor biruinți bulgare constă în faptul că tot poporul a luptat împotriva unui dușman firesc, secular. „Toată națiunea se pregăti pentru socoteală finală cu turcii și această biruință era asigurată mai dinainte prin înzecitele puteri sufletești ale celui din urmă din luptători. Era o răzbunare pregătită de veacuri contra apăsătorului urît al neamurilor, și fiecare era bucuros că generația sa și nu altă generație, are onoarea deosebită de a închide capitolul robiei”⁶.

*

Pe lângă problemele privind direct istoria popoarelor slave, N. Iorga a mai consacrat numeroase lucrări relațiilor româno-slave.

Istoriei relațiilor româno-bulgare N. Iorga nu i-a rezervat nici o lucrare specială. Cu toate acestea, într-un șir de scrieri, s-a ocupat pe larg de istoria bulgarilor. Astfel, în monografia sa *Formele bizantine și realitățile balcanice*, capitolul al III-lea este intitulat: „Țaratul bulgar: sensul lui, dreptul lui, hotarele sale”.

¹ N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, București, 1912.

² N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, p. 31.

³ N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, București, 1915; *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, București, 1915; *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, București, 1913.

⁴ N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, p. 90, 145.

⁵ *Ibidem*, p. 137.

⁶ *Ibidem*, p. 141.

În privința istoriei mai noi a Bulgariei, pagini consacrate acestei țări abundă, de pildă, în istoria războiului din 1877—1878, în istoria războiului balcanic, în cărțile de călătorii.

În tratatul de istorie universală al lui Helmolt, partea referitoare la istoria bulgarilor a fost scrisă de N. Iorga¹.

Ori de câte ori avea ocazia, el semnala „virtuțile” poporului bulgar: cum-pătarea, disciplina, bravura². Admira în special patriotismul și vitejia acestui popor, spunind că bulgarii au marile calități ostășești ale rasei³.

Dar ceea ce îl atrăgea pe N. Iorga în mod deosebit la popoul vecin era „vînjoasa viață a țăranimii, care e puterea cea mare a Bulgariei de astăzi”⁴ și care nici dominația turcească de aproape cinci secole n-a fost în stare s-o nimicească.

Această viață viguroasă a satului bulgar a contribuit în mod activ la crearea învățămîntului public. N. Iorga arată că „fiecare țăran fiind mîndru de biserica și de școala din satul lui, aceasta se datorește faptului că școalele acestea existau numai din inițiativa proprie, a locuitorilor, și cu mult înainte de 1877 — 1878, de pe vremea cînd bulgarii azi liberi erau supt jugul turcesc”⁵.

Atunci cînd N. Iorga caută să elucideze cauzele succeselor obținute de bulgari în lupta lor pentru independență, el relevă încă o dată calitățile deosebite ale poporului bulgar: „Bulgaria era vrednică de reputația ei. O rasă energetică, de o solidaritate morală perfectă; un stat a cărui gospodărie merită cele mai mari laude; o armată care unește cu disciplină ireproșabilă un avînt spre moarte pentru scopurile naționale care amintește vremurile eroice. Soldatul bulgar, țăranul liber bulgar s-a arătat cu putere morală superioară turcului”⁶.

În ceea ce privește relațiile româno-bulgare, istoricul român situează pe primul plan legăturile culturale, spunînd că bulgarii sînt „foștii noștri pupili culturali”⁷. Bulgarii au transmis însă românilor elemente de cultură bizantină: „Bulgarii ce ne-au dat, spune N. Iorga, au luat de la Bizanț, cînd ei au fost între noi și Bizanț”⁸. Tocmai în cazul acesta el insistă asupra influențelor reciproce dintre popoare, asupra fenomenului denumit de el „interpenetrație”. Vorbînd despre perioada cînd popoarele din sud-estul Europei trăiau sub o puternică înfrîurire bizantină, el arată: „Toată epoca bizantină nu este decît o epocă de colaborație. N-a existat unul din statele acestea care să nu exercite influență asupra celorlalte, și n-a existat națiune care să nu dea elemente de gîndire celorlalte”⁹.

¹ Hans F. Helmolt, *Weltgeschichte*, Leipzig, 1919, IV, pp. 363—396.

² N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, p. 103.

³ *Ibidem*, p. 96.

⁴ N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, p. 52.

⁵ N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, p. 65.

⁶ N. Iorga, *România, vecinii săi și chestiunea Orientului*, p. 229.

⁷ *Ibidem*, p. 159.

⁸ N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*, p. 21.

⁹ *Ibidem*, p. 20.

În cercetarea istoriei poporului sîrb, N. Iorga căuta să scoată în relief caracterul specific al dezvoltării lui, spunînd: „Poporul sîrbesc merită să fie cunoscut îne lementul acela de originalitate, care este *viața sa țărănească* dezvoltată normal prin manifestările deosebite ale vieții publice, în care acest element esențial are prilejul de a se afirma”¹.

Caracterul dominant al vieții poporului sîrb este atribuit faptului că „Serbia a fost croită printr-o răscoală țărănească, — mai mult decît atît, prin ridicarea în masă a întregii sale țărănimii”². N. Iorga apreciază mult faptul că, în lupta pentru libertate, „sîrbii s-au descurcat singuri”, s-au ridicat prin propriile lor mijloace³, ceea ce constituie originalitatea lor politică.

Și la începutul secolului al XX-lea Serbia rămîne „o țară de țărani”, care joacă un rol de căpetenie în viața politică a țării⁴, ceea ce poate fi definit ca „țărănism balcanic”.

Relevînd rolul acestei țărănimii viguroase în viața țării, N. Iorga spune: „Serbia își datorește existența ei modernă unei răscoale țărănești generale, unei răscoale a întregii clase țărănești în contra dominațiunii străine, dar acest caracter îl are numai Serbia între toate celelalte state balcanice sau dunărene”⁵.

Datorită acestui caracter al poporului sîrb, țara sa este o puternică democrație rurală „gata de toate isprăvile”, care a înfăptuit „cea mai uimitoare din revanșele istorice” și a creat o civilizație care întinde binefacerile sale asupra unui întreg popor mîndru de tradițiile sale”⁶.

N. Iorga vede viitorul Serbiei în „acea concordie fecunda a tuturor popoarelor Dunării și a Balcanului” care, plecînd de la depărtatele origini comune, au trecut prin aceleași influențe politice, au suferit aceeași soartă după cucerirea otomană și au reunit aceleași silințe către libertate⁷.

N. Iorga apreciază în mod deosebit cultura sîrbă, deoarece „cu gelozie au ținut sîrbii să păstreze nota națională în întreaga lor dezvoltare culturală”⁸.

El admiră literatura sîrbă, deoarece ea este întemeiată „pe baze admirabile, absolut sîrbești” și dezvoltată din literatura populară sîrbă. Ea este „literatură scrisă ca să se întoarcă înapoi, în sufletul poporului sîrbesc, de unde a pornit acea inspirație care a dat cele dintîi manifestări literare în primele decenii ale secolului al XIX-lea”⁹.

N. Iorga relevă puternica influență a literaturii populare sîrbe, dînd ca exemplu răscoala de eliberare pe care „o face țaranul sîrb avînd modelele nu în cărți citite, ci în învățăturile care trec de pe buzele unuia pe ale altuia, ale cîntecelor populare naționale”¹⁰.

¹ N. Iorga, *Pagini despre Serbia de azi*, p. 40.

² *Ibidem*, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 10.11.

⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 69.

⁷ *Ibidem*, p. 70.

⁸ *Ibidem*, p. 34.

⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria Statelor Balcanice*, p. 134.

În timpul călătoriilor sale în Serbia și al contactelor cu oamenii de știință sîrbi, el a avut ocazia să constate că mai mult de trei sferturi din ce se citește în Serbia este literatură sîrbească¹, ceea ce l-a impresionat mult și l-a făcut să spună că acolo se duce „o viață sănătoasă”. El afirmă că în Serbia „cartea poporului merge lingă arta poporului”² și că la sîrbi există o dragoste autentică pentru arta populară. Acest fapt rezultă — după N. Iorga — și din modul cum este organizat Muzeul de etnografie din Belgrad, „desigur, cel mai interesant din Balcani”³. Griji și înțelegerii cu care este organizat acest muzeu le „corespunde o stare de spirit generală de iubire pentru tot ce e în legătură cu arta populară”⁴.

Am spune că N. Iorga urmărea relațiile românilor cu sîrbi cu un interes mai mare decît relațiile cu celelalte popoare slave vecine. Explicația, credem, stă în faptul că el socotea că există o afinitate mai mare între poporul român și cel sîrb: contacte timpurii și variate care denotă existența unei comunități politice din timpuri străvechi. El susținea chiar că „odinioară a fost un teritoriu de o unitate perfectă pentru sîrbi și români, în care s-a tras pe urmă un hotar, și fiecare din bucățile desfăcute au fost supuse altor influențe, așa că s-a ajuns la alte formațiuni politice și alte direcții culturale”⁵. Studiul comparat al instituțiilor primitive duce la constatarea că între regiunile sîrbești și cele românești a existat o comunitate în acest regim primitiv⁶.

Procesul de formare a statului național la sîrbi și români i-a suferat lui N. Iorga stabilirea unor similitudini: „Cum statul sîrbesc din Balcani a izbutit să reunească elementele din celelalte două Sîrbii, tot așa statul românesc orientat către răsărit a izbutit să cuprindă în aceleași hotare elementele trăind pînă atunci supt stăpîniri străine ale celorlalte Români”⁷.

Un alt factor din istoria celor două popoare care suscită în mod deosebit un interes științific din partea lui N. Iorga este următorul: influența slavă a contribuit la formarea caracterului distinctiv al românilor printre popoarele neolatine, în timp ce sîrbi au avut la bază un strat solid de latinitate. În regiunea Iliricului, romanitatea a lăsat urme adînci. Primul stat al sîrbilor a întreținut legături cu Italia; acolo pătrunde propaganda catolică, se resimte puternic civilizația latină, este folosită limba latină, apoi italiana. În acea regiune aproape că nu se simte caracterul oriental, ortodox, bizantin⁸. Sîrbi sînt legați de români sub raportul singelui „prin vechiul element roman — spune N. Iorga — pierdut acolo și rămas la noi, și prin elementul slav, rămas acolo și pierdut dincoace”⁹.

¹ N. Iorga, *Pagini despre Serbia de azi*, p. 38.

² *Ibidem*, p. 55.

³ *Ibidem*, p. 53.

⁴ *Ibidem*, p. 54.

⁵ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, București, 1922, p. 6.

⁶ N. Iorga, *Relations entre Serbes et Roumains*, Bucarest, 1922, p. 11.

⁷ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, p. 28.

⁸ *Ibidem*, p. 14—15.

⁹ N. Iorga, *Pagini despre Serbia de azi*, p. 11.

N. Iorga acorda Dalmației o mare importanță în viața Serbiei, spunând că „tot ceea ce sîrbii au avut mai vîoi în viața medievală... vine din această regiune dalmatină, cu admirabile orașe ca Ragusa”¹.

Istoria acestui oraș l-a interesat pe Iorga în așa măsură, încît i-a consacrat un studiu aparte: *Un oraș „roman” devenit slav: Ragusa*. El socotea că, în evul mediu, pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, Ragusa a fost un tipic oraș roman, care la originea sa a avut elemente etnice diferite: iliri, greci, romani, apoi slavi. Slavizarea Ragusei s-a produs treptat, elementul slav făcîndu-și loc peste acest oraș de sinteză². Penetrația elementului slav a fost atît de pregnantă, încît în secolul al XVI-lea Ragusa nu mai era, din punct de vedere etnografic și cultural, un oraș latin, ci un oraș slav, în toată puterea cuvîntului, ajungînd să fie considerat chiar un centru al slavismului³.

N. Iorga a căutat să lămurească cum s-a produs primul contact dintre locuitorii orașului și slavi, care au pătruns acolo în grupuri mici⁴, și cum a devenit apoi Ragusa un centru al vieții politice, culturale și literare a slavilor din Peninsula Balcanică⁵.

Vorbînd despre relațiile strînse dintre români și sîrbi în evul mediu, N. Iorga arată că ele au avut la bază legături de sînge, tradiții comune, înțelegere și sprijin reciproc.

El relevă influența sîrbă asupra dezvoltării societății românești, ceea ce și-a găsit expresie în organizarea vieții de stat, în viața politică, în cultură, și insistă îndeosebi asupra faptului că a existat „o comunitate politică în cele mai îndepărtate timpuri, legături dinastice în veacul al XVI-lea..., o ordine de demnitari, o curte, împrumutarea din Serbia a limbii de stat și din biserică, o cancelarie organizată, o caligrafie a celor dintîi dieci români..., împrumutarea cîrturarilor religioși, inspirația artei noastre... Toate acestea sînt darul sîrbesc”⁶.

Influențele reciproce se pot constata ușor la ambele popoare, influențe ilustrate prin legături dinastice, religioase și militare.

În ceea ce privește arhitectura medievală, bisericile reprezintă o creație originală românească ce a putut exercita influență și dincolo de Dunăre”⁷.

N. Iorga găsește o mare asemănare între arta populară a celor două popoare, amintînd, de pildă, diverse obiecte de lemn pe care sîrbii le sculptau la fel ca și ciobanii români: furci, bîte păstorești, figuri de boi sculptați cu o deosebită imaginație creatoare⁸. El este de părere că „cultura populară sîrbească nu este deosebită în esența ei de cultura noastră populară”⁹.

Vorbînd despre relațiile românilor cu slavii de sud, N. Iorga arată că ei au „comune amintiri istorice”, că secole întregi au stat „unii lîngă alții”, împărțâ-

¹ N. Iorga, *Români și slavi, români și unguri*, p. 21.

² N. Iorga, *Une ville „romane” devenue slave: Raguse*, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 34—35.

⁵ *Ibidem*, p. 53.

⁶ N. Iorga, *Oltenia și Serbia*, București, p. 26.

⁷ N. Iorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*, p. 21.

⁸ N. Iorga, *Serbia de după război*, p. 15.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

șind clipă de clipă toate vicisitudinile aceleiași vieți". În ceea ce privește viața spirituală, el afirmă că sînt veacuri de cultură comună cu vecinii de peste Dunăre, că acolo „pămînturi au primit mai puternic și mai de-a dreptul civilizația bizantină și că noi am luat-o numai prin ele — prin sîrbi și bulgari”¹. De aceea, românii nu se pot despărți de această „comunitate milenară”, care constituie un element fundamental de legătură între popoare.

*

N. Iorga a revenit în diferite lucrări ale sale la problema relațiilor românilor cu slavii de răsărit, socotind că, în decursul secolelor, ele au fost foarte strînse. El s-a ocupat de istoria relațiilor româno-ruse într-o monografie de proporții mai mari, apărută în 1917². Această carte a fost scrisă la Iași, în timpul refugiului. Ea cuprinde istoria relațiilor dintre cele două popoare vecine din cele mai vechi timpuri și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, relevînd diferite momente mai importante din viața politică și culturală.

Tot în timpul refugiului de la Iași, N. Iorga a ținut o serie de conferințe despre slavii răsăriteni, cuprinzînd într-o privire de ansamblu, alături de ruși, și pe poloni. El socotea că factorul hotărîtor în dezvoltarea istorică a celor două popoare, care le-a despărțit definitiv, a fost „orientarea unora către Bizanț și a altora către Apusul latin”³.

N. Iorga considera poporul rus ca „o mare rasă care a adus civilizației lumii servicii imense”.

În ceea ce privește istoria medievală a Rusiei, el a îmbrățișat teoria normană, care era la modă în istoriografia occidentală de pe vremea sa, afirmînd : „ca să fie un stat, a trebuit o intervenție străină”⁴.

Bazați pe teoria marxistă cu privire la formarea statelor, istoricii sovietici au arătat că statul este un produs al dezvoltării unui popor și că apariția acestei instituții nu se poate pune pe seama factorilor externi. În sprijinul acestei noi teze a apărut un imens material arheologic, scos la iveală cu ocazia săpăturilor din ultimele decenii, material care atestă un nivel superior de dezvoltare a triburilor slavilor de răsărit în preajma apariției normanzilor în Rusia.

N. Iorga era de părere că influența grecească în Rusia Kieveană a fost mai mare decît cea bulgară, el definind Rusia din acea vreme ca normană și bizantină⁵. De asemenea, el găsea unele elemente comune la români și ruși, arătînd că Rusia Kieveană „e așezată în mare parte pe o bază asemănătoare cu a noastră : regiuni întregi au case și costume asemănătoare cu ale țăranilor noștri”⁶.

¹ N. Iorga, *România, vecinii și chestiunea Orientului*, p. 7.

² N. Iorga, *Histoire des relations russe-roumaines*, Iași, 1917.

³ N. Iorga, *O viață III*, p. 7.

⁴ N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni : Rusia și Polonia*, București, p. 11. Și mai tîrziu el este de aceeași părere, în *Originea formelor vieții contemporane*, București, 1935, p. 144.

⁵ N. Iorga, *Rolul poporului român în lumea slavă*, „Neamul românesc”, 1924/123.

⁶ *Ibidem*.

N. Iorga compara jugul tătarăsc la ruși cu cel turcesc la români și releva influența lui nefastă, mai ales în ceea ce privește psihologia poporului: pe de o parte, răbdare și umilință, pe de altă parte, „o pasiune de a umili”¹.

În general, în ceea ce privește istoria Rusiei, N. Iorga atribuia o importanță prea mare influențelor venite din afară. Astfel, analizând istoria societății rusești de-a lungul veacurilor, el stabilește câteva etape, în funcție de influența pe care o socotea precumpănitoare în perioada respectivă. El considera primordiale următoarele influențe: în Rusia Kieveană influența bizantinilor, în perioada moscovită (de fărîmițare feudală) cea a tătarilor, iar în epoca modernă cea a Germaniei, spunînd că „germanul a înlocuit ca model pe vechiul tătar”².

N. Iorga aprecia negativ reformele lui Petru cel Mare, deoarece — spune istoricul — ele constituiau „o simplă imitație a civilizației europene în forma ei germană”³ ceea ce a dus la măcinarea vitalității Rusiei⁴.

N. Iorga a înțeles pe deplin deosebita valoare morală și originalitatea literaturii ruse, spunînd: „Toată generația mea s-a inspirat din marii povestitori, traduși în franțuzește, ai Rusiei”⁵. „Romanul rusesc cuprinde mari tragedii omenești, dar mai ales o îndrăzneță și originală privire în sufletul omului”⁶. Nici unul dintre scriitorii ruși nu l-a fermecat mai mult și n-a fost admirat mai sincer de N. Iorga decît Lev Tolstoi.

Analizînd opera literară a lui Tolstoi, el consideră că ceea ce redă scriitorul este o viață plină de unitate: „Vedeți pînzele acelea mari de război, de viață socială scumpă, înaltă, zgomotoasă, felurite. Sînt mulți oameni, sînt atitudini frumoase, sînt mișcări îndrăznețe. Dar simți îndată că nu pentru a le înfățișa e scrisă cartea. Rînd pe rînd, pagină de pagină, capitol de capitol aleargă flacăra întrebării, dezmiardătoare asupra unuia, crudă asupra altuia, arzătoare asupra unui al treilea. Și, la capăt, cînd toți se duc, se resemnează, se topesc, se acopăr de umbră, limba de foc a întrebării se mișcă mai departe, tremurînd dureros în marele întuneric”⁷.

Ideea lui Tolstoi de a trăi pentru alții, de a se strădui pentru ridicarea culturală a maselor, de a scrie pentru cei mulți, i-a fost foarte aproape istoricului român. E ceva ce-i înrudea, ce le era comun. Despre această trăsătură a lui Tolstoi, el spunea: „A fost desigur printre cei mai mari oameni ai sufletului în timpurile noastre, Tolstoi care credea că nu plătește o literatură ale cărei binefaceri nu se pot coborî în sufletul cel mai umil... Prin simpla și buna concepție a lui Tolstoi, se ridică un popor, și prin el umanitatea”⁸.

¹ N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni*, p. 21.

² „Neamul românesc”, 1925/242.

³ N. Iorga, *Rolul poporului polon în lumea slavă*, „Neamul românesc” 1924/123.

⁴ N. Iorga, *Originea formelor vieții contemporane*, p. 65.

⁵ N. Iorga, „Neamul românesc”, 1925/242.

⁶ N. Iorga, *Oameni care au fost*, II, p. 442.

⁷ *Ibidem*, I, p. 203.

⁸ N. Iorga, *Serbia de azi*, p. 34.

*

Relațiile românilor cu slavii de apus au fost cercetate de N. Iorga într-un șir de lucrări și articole.

Relațiile cu polonezii au constituit adesea o preocupare a lui. El afirma că acestea sînt relații „care pleacă de la 1300 și nu s-au întrerupt niciodată”¹.

Ele au fost cercetate de N. Iorga sub cele mai variate aspecte: economic, politic, cultural. El a fost printre primii istorici români care au relevat importanța relațiilor economice ale românilor cu Polonia, arătînd că, în ceea ce privește legăturile comerciale, acestea pot fi urmărite chiar de la începutul existenței Moldovei ca stat².

Comerțul medieval al Moldovei din secolul al XV-lea cu orașele din Polonia era stimulat prin privilegiile comerciale acordate de domnii români. Căderea Caffei a avut ca urmare o creștere deosebită a importanței „drumului moldovenesc”, care a devenit unica trecere spre Orient”³. Această importanță este relevată în *Istoria comerțului românesc* (capitolul *Comerțul exterior al Moldovei pînă la 1500*, pp. 75—116), în care se spune că „domnul din Suceava se făcu pentru poloni singurul stăpîn al negoțului bizantin, ajungînd astfel nesfîrșit de prețios pentru averea și înaintarea Poloniei”⁴.

După această perioadă de relații economice mai intense arată istoricul, secolele XVI-XVIII marchează o perioadă cînd ele se restrîng mult. În secolul al XVIII-lea se face în special negoț cu vite, în 1760 acordîndu-se și un privilegiu special negustorilor poloni⁵.

În domeniul relațiilor politice, după ce le urmărește în perioada de la început a statului Moldovei, recunoscînd relațiile de vasalitate față de Polonia, N. Iorga afirmă că Ștefan cel Mare le așază pe baze noi⁶.

N. Iorga acorda o mare importanță relațiilor strînse dintre boierii moldoveni și nobilii poloni, precum și legăturilor dinastice dintre cele două țări. Sfîrșitul secolului al XVII-lea marchează o perioadă cînd relațiile dintre Moldova și Polonia, dominate de nobilime, încetează⁷.

Războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea au contribuit la restrîngerea relațiilor dintre Moldova și Polonia⁸. Ele s-au intensificat însă din nou după prima împărțire a Poloniei⁹.

Secolul al XIX-lea înseamnă o nouă perioadă cînd emigranții poloni și români sînt insuflețiți de idealuri comune: lupta pentru libertatea țărilor lor. După înfrîngerea revoluției din 1848 din Țara Românească, emigranții români stabiliți la Paris lucrau de comun acord cu emigranții poloni¹⁰.

¹ N. Iorga, *Rolul poporului polon în lumea slavă*, în „Neamul românesc”, 1924/123.

² N. Iorga, *Polonais et Roumains*, Bucarest, 1921, p. 49.

³ *Ibidem*.

⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, I, p. 103.

⁵ N. Iorga, *Polonais et Roumains*, p. 84.

⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁸ *Ibidem*, p. 84.

⁹ *Ibidem*, p. 86.

¹⁰ *Ibidem*, p. 90.

În perioada ce a urmat Unirii Principatelor, polonezii erau primiți în țară cu brațele deschise. Al. I. Cuza manifestând față de ei multă simpatie și căutând să-i folosească în diferitele servicii administrative ale țării¹.

N. Iorga era un mare admirator al culturii polone, mai ales al literaturii, despre care spunea că are un elan idealist².

Relevând diferitele ei aspecte și trăsături specifice, N. Iorga afirma că literatura polonă este „plină de o adâncă umanitate și, pe lângă aceasta, capabilă și de epice povestiri... și de cele mai pătrunzătoare analize sufletești, fără a uita și un al treilea element, în afară de o uimitoare imaginație: simțul ironiei lucrurilor”³.

În diferite ocazii, vorbind despre literatura universală, el compara literaturile diferitelor popoare și sublinia deosebita valoare a celei polone. „Este bine a cunoaște romanul polon, poezia polonă”⁴. „După citirea lui Sienkiewicz și Mickiewicz cititorul rămîne cu o puternică credință în valoarea rasei omenеști. O literatură nu poate avea menire mai nobilă decît aceasta”⁵.

Mare admirator al lui Sienkiewicz, N. Iorga spunea despre opera sa că ea „apartine de mult umanității”, că romanele sale, cum sînt *Quo vadis* sau *Fără dogmă*, „sînt scrise pentru lumea de oriunde și din orice vreme”. „Cititorul de orice nație s-a putut lăsa prins de același farmec al celor mai delicate schițări de sentimente omenеști. Marele povestitor polon a fost un sol de bine, un mîngietor, un îndemnator pentru oricine are simțul sfințeniei vieții morale”⁶.

Dar ceea ce N. Iorga aprecia cel mai mult, era faptul că scriitorul polon a fost un mare patriot, care și-a iubit țara mai presus de orice. Chiar atunci cînd se adresa umanității, „el a rămas omul nației sale”. Și, mai departe, tot despre Sienkiewicz: „El a fost însuși sufletul polon, în păreriile lui de rău pentru trecut, în mîndria de strămoși, în protestarea contra umilinței și apăsării de azi, în cultul bunătății și milei, de care sînt capabile numai popoarele foarte nobile și foarte nenorocite”⁷.

Relațiile românilor cu cehii au fost mult mai restrînse decît cu ceilalți slavi, ceea ce explică faptul că în această direcție N. Iorga a dat mai puține lucrări. În 1923, el a ținut trei conferințe consacrate relațiilor româno-cehe⁸, în care a relevat diferite aspecte ale relațiilor românilor cu cehii, din cele mai vechi timpuri. Cu acest prilej, N. Iorga arăta că „păstorii valahi ajungeau cu turmele lor pînă în Moravia”⁹, că influența cehă s-a resimțit în sistemul militar folosit de români în evul mediu, sistem „care era bazat pe infanteria țărănească” „țărani luptînd cu propriile lor utensile”¹⁰.

¹ N. Iorga, *Polonais et Roumains*, p. 93.

² N. Iorga, *Rolul poporului polon în lumea slavă*, în „Neamul românesc”, 1924/123.

³ N. Iorga, *O prezentare de literatură polonă*, în „Cuget clar”, Vălenii de Munte, 1939, III, p. 1.

⁴ N. Iorga, *Ce datorăm cărții engleze*, în „Cuget clar”, III, Vălenii de Munte, 1939, p. 85.

⁵ N. Iorga, *Rolul poporului polon în lumea slavă*.

⁶ N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1936, III, p. 152.

⁷ *Ibidem*, II, p. 200.

⁸ N. Iorga, *Roumains et Tchecoslovaques*, Praga, 1924.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 15.

În secolul al XVII-lea, românii și cehii au dus o luptă comună contra turcilor, creîndu-se, după cum se exprimă Iorga, „o adevărată uniune carpatică”¹.

În secolul al XIX-lea, aceste relații devin tot mai strînse, întrucît ambele popoare sînt animate de idealuri comune: apărarea împotriva tiraniei².

În domeniul culturii, N. Iorga semnaleză legături literare și artistice, accentuînd influența cehă asupra literaturii române (proză), începînd din secolul al XVI-lea³. El relevă importanța activității mănăstirii din satul Grușevo (Peri), unde s-au făcut primele traduceri din limba slavonă în limba română, „care marchează originea prozei literare a românilor”⁴.

Meșterii cehi erau bine cunoscuți în Moldova și erau folosiți în lucrări de arhitectură și sculptură⁵.

În cursul secolului al XIX-lea, cehii au adus, după aprecierea lui N. Iorga o importantă contribuție la dezvoltarea artelor grafice, în publicarea poeziei populare⁶.

*

Deși nu a fost un istoric-slavist în sensul strict al termenului, N. Iorga a adus o contribuție incontestabilă la dezvoltarea slavisticii în România. Lui îi revine, printre altele, marele merit de a fi atras atenția și de a fi insistat asupra necesității ca specialiștii români pe tărîmul istoriei să cerceteze cu luare aminte istoria popoarelor slave, dînd în această privință el însuși, după cum s-a văzut și din cele de mai sus, atîtea pilde remarcabile.

Dacă B.P. Hasdeu și Ion Bogdan sînt pe drept cuvînt considerați fondatori ai slavisticii românești în domeniul filologiei, N. Iorga s-a impus ca primul istoric slavist de mare erudiție și profunzime a gîndirii în istoriografia românească.

НИКОЛАЕ ЙОРГА, ИСТОРИК СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

(Резюме)

В настоящей статье автор отмечает вклад Н. Йорги в развитие румынской славистики в период между двумя мировыми войнами, хотя Йорга и не был историком-славистом в прямом смысле слова.

Румынский историк считал, что история того или иного народа должна рассматриваться в плане всемирной истории. Этот принцип он использует и в отношении славянских народов, пытаясь определить их место в общем развитии человечества.

¹ N. Iorga, *Roumains et Tchecoslovaques*, s, p. 20.

² *Ibidem*, p. 29.

³ *Ibidem*, p. 8—9.

⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 26—28.

Его интерес к истории славянских народов проявляется неравномерно: в большей мере его привлекает история южных славян, их поселение на Балканском полуострове, формирование первых славянских государств. Из западных славян наибольший интерес Н. Йорга проявлял к истории Польши благодаря более тесным связям румын с поляками.

В работе отмечается, что румынский историк, как специалист по Византии, пытался установить, чем именно обязаны славяне византийской культуре и как они усвоили полученное „наследие“.

Автор исследования утверждает, что Н. Йорга проявлял постоянный, живой интерес к вопросу связей румын со славянскими народами и пытался установить „давнюю истинную роль румын на Балканах и на всем юго-востоке Европы“.

Н. Йорга стремился показать последствия нашествия турок на Балканский полуостров. Он проследил отношения между турками и этими народами на протяжении ряда веков, акцентируя внимание на борьбе поработенных народов за свободу.

Говоря об отношениях между румынами и славянами, Н. Йорга выдвигает мысль о том, что у них сохранились воспоминания об „общих исторических событиях“ что целые века они находились „рядом друг с другом, деля все невзгоды жизни“. В области духовной жизни показаны некоторые аспекты развития литературы и искусства. Н. Йорга отметил, что у румын и славян были те же истоки культуры, и поэтому они не могут оторваться от этого „векового союза“, который является основным элементом связи между народами.

Если Б. П. Хашдеу и Иоан Богдан заслуженно считаются основателями румынской славистики в области филологии — подчеркивает автор —, то Н. Йорга является первым высокоэрудированным историком-славистом в Румынской историографии.

NICOLAS IORGA, HISTORIEN DES PEUPLES SLAVES

(Résumé)

L'auteur entreprend de mettre en évidence la contribution de Nicolas Iorga, durant la période comprise entre les deux guerres mondiales, au développement des études slaves, quoiqu'il n'ait pas été, au sens strict du mot, un historien slaviste.

On montre dans cet article que N. Iorga était d'avis que l'histoire de tout peuple doit nécessairement s'encadrer dans l'histoire universelle. Aussi bien, appliquait-il ce principe aux peuples slaves, en cherchant à établir leur place dans l'évolution générale de l'humanité. Mais son intérêt pour l'histoire des peuples slaves ne visait pas, dans une mesure égale, l'histoire de chacun de ces peuples. Il a été principalement attiré par l'histoire des Slaves du sud, par les problèmes se rattachant à l'établissement des Slaves dans la Péninsule Balkanique et par la formation des premiers états slaves. En ce qui concerne les Slaves de l'Ouest, il a marqué un intérêt prononcé pour l'histoire de la Pologne, à cause, probablement, des rapports plus étroits et plus intenses des Roumains avec ce pays.

On montre également que Iorga, en tant qu'historien des événements de Byzance, a tenté d'établir le fonds culturel que les Slaves ont dû aux Byzantins et de quelle manière ils se sont assimilés „l'héritage“ reçu.

L'auteur de cette étude soutient que N. Iorga a continuellement manifesté un vif intérêt pour le problème des relations des Roumains avec les peuples slaves, en essayant de définir „le rôle, ancien et véritable, des Roumains dans les Balkans et dans tout le sud-est de l'Europe“.

N. Iorga a montré les suites que la pénétration des Turcs dans la Péninsule Balkanique a eue sur les destinées des peuples slaves. Il a poursuivi, le long des siècles, les relations entre ces peuples et les Turcs, en insistant tout particulièrement sur la lutte de l'indépendance menée par les peuples subjugués.

Dans le problème des relations des Roumains avec les Slaves, N. Iorga soutenait que „les uns et les autres ont des souvenirs historiques communs" et que, durant des siècles, „ils sont demeurés à côté les uns des autres, partageant, à chaque instant, les vicissitudes d'une même vie". De plus, dans le domaine de la vie spirituelle, apportant à témoin quelques aspects de la littérature et de l'art, l'auteur de l'article affirme que N. Iorga soutenait que Roumains et Slaves sont des peuples d'une même culture et que, pour cette raison, les Roumains ne pourraient se séparer de „cette communauté millénaire" qui constitue un élément fondamental de rapprochement entre les peuples.

Si B. P. Haşdeu et Ioan Bogdan sont à juste titre considérés comme les fondateurs des études slaves en Roumanie, dans le domaine de la philologie, N. Iorga — observe l'auteur —, s'est imposé comme le premier historien slaviste de grande érudition et profondeur de pensée de l'école historiographique roumaine.

DE LA COLOMEEA LA CODRUL COSMINULUI

Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea

SERBAN PAPACOSTEA

Moldova în cadrul rivalității polono-ungare la sfârșitul veacului al XIV-lea și în cursul veacului al XV-lea. Cuprinsă din punct de vedere teritorial, de la sfârșitul veacului al XIV-lea, între regatele ungar și polono-lituanian, Moldova s-a aflat, de-a lungul întregului veac al XV-lea, expusă dublei presiuni exercitate de cele două mari formațiuni politice vecine. Efortul paralel al Poloniei și al Ungariei de a integra Moldova în sistemul lor politic, prin mijlocirea raporturilor feudale, a creat cadrul principal în care s-a desfășurat politica externă a statului moldovenesc. Concurența polono-ungară pentru suzeranitatea asupra Moldovei a constituit constanta dominantă a situației ei internaționale, până în ultimele decenii ale veacului al XV-lea.

În situația internațională creată în Europa răsăriteană de acțiunea celor două puteri, Moldova nu a rămas un factor pasiv. Evident, disproporția de forțe cu puterile vecine nu permitea statului moldovenesc o politică de independență, dar el și-a fixat orientarea în funcție de interesele proprii și a utilizat rivalitatea ungaro-polonă pentru a dobândi cea mai avantajoasă situație cu putință; dacă încă din 1387, data anexării la Polonia a Rusiei Roșii, și în cea mai mare parte a veacului al XV-lea, Moldova s-a aflat sub suzeranitatea polonă, faptul s-a datorat nu superiorității militare a Poloniei în raport cu Ungaria, ci însăși preferinței moldovene pentru această suzeranitate.

Înclinația Moldovei pentru suzeranitatea polonă avea un îndoit temel: în primul rând, suzeranitatea polonă nu era legată de un efort sistematic de expansiune teritorială în sud-estul Europei, întrucât cea mai mare parte a capacității ofensive a regatului era angajată în lupta pentru stăpânirea Balticeii, împotriva ordinului teutonic, și, mai târziu, în confruntarea cu Moscova; fără a fi nominală, suzeranitatea polonă nu tindea, în chip obișnuit, să devină și o dominație efectivă; în al doilea rând, ea oferea o acoperire eficientă împotriva pretențiilor ungare de suzeranitate, acestea din urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării și de dominație efectivă.

Situația creată prin închinarea față de Polonia în 1387 și consolidată prin actele succesive de închinare ale domnilor moldoveni în cursul veacului al XV-lea a dat înfruntării dintre cele două puteri caracterul unui efort constant al statului ungar de a sustrage Moldova suzeranității polone și de a o readuce sub dependența coroanei ungare, de care se emancipase la mijlocul veacului al XIV-lea. Consecvența străduinței ungare de a redobândi controlul asupra principatului transcarpatin explică succesiunea conflictelor militare și a nego-

cierilor diplomatice ungaro-polone care au încadrat din punct de vedere extern istoria Moldovei la sfârșitul veacului al XIV-lea și în prima jumătate a celui de-al XV-lea.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a reflectat și în formula omagiilor și a actelor de închinare ale domnilor Moldovei; apariția timpurie în actele omagiale ale domnilor moldoveni față de regii Poloniei a clauzei care excludea omagiul plural și vasalitatea față de mai mulți seniori, nu putea fi, în condițiile de atunci, decât expresia efortului statului polon de a elimina posibilitatea oscilării Moldovei între cele două regate vecine. Prima oară clauza a apărut în actul omagial al domnului Roman Mușat către regele Vladislav, din 5 ianuarie 1393: „... și am făgăduit și făgăduim să fim cu credință și să nu căutăm nici să avem pe alt domnitor (= suzeran, — n.n., s.n.), ci să slujim și să ajutăm craiului și soției sale și copiilor lui și coroanei polone ...”¹. Alexandru cel Bun, în 1402, a fost pus și el în situația de a accepta o formulă omagială cuprinzând dubla îndatorire de a presta regelui concursul militar împotriva tuturor dușmanilor și de a nu accepta nici o altă suzeranitate: „Și făgăduim pe onoare, fără înșelăciune și fără violențe, să slujim credincios și să dăm ajutor și să sfătuim cu bun sfat, cât vom trăi, *contra oricărui dușman al său, neexceptând niciodată pe nimeni și de asemenea niciodată să nu ne căutăm alt domnitor* (= suzeran — n.n.) *afară de craiul Poloniei și coroana Poloniei* (s. n.)”². În 1436, omagiul depus la Liov de Iliș, fiul lui Alexandru cel Bun, reia clauza exclusivă a omagiilor anterioare: „... și niciodată să nu căutăm și să alegem pe alt domnitor (= suzeran — n.n.) decât pe *prea strălucitul înainte numit domn, milostivul craiu Vladislav* (s.n.)”³. Tot atât de strict a încercat și regatul ungar să reglementeze vasalitatea Moldovei, în rarele intervale când a reușit să-și realizeze țelul. Actul de închinare al lui Bogdan față de Ioan de Hunedoara repetă clauzele amintite, cu deosebirea că beneficiarul nu mai era statul polon, ci cel ungar⁴. Clauzele amintite — indiferent dacă actele omagiale erau destinate suveranilor poloni sau regatului ungar — tindeau să îngreueze libertatea de acțiune externă a domnilor Moldovei și să încadreze țara în regimul unei vasalități stricte. Împotriva acestei situații create Moldovei de suzeranitatea polonă și de cea ungară avea să se desfășoare consecvent, până la succesul final, politica externă a lui Ștefan cel Mare.

Domnia lui Ștefan⁵ nu se putea sustrage acțiunii factorilor externi dominanți consolidați în deceniile anterioare; rivalitatea ungaro-polonă a continuat

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași 1932, p. 607—608.

² *Ibidem*, p. 621—622; actul omagial al lui Alexandru cel Bun, din 1411, concretizează îndatorirea generală de ajutor: „Ci vom sta în ajutor lui și coroanei sale, când va fi nevoie, fără înșelăciune și fără violențe, împotriva Craiului unguresc și împotriva fiecăruia din dușmanii săi”; *ibidem*, p. 637—639.

³ *Ibidem*, p. 697—700; v. și textul similar al omagiului depus de Petru la 22 august 1448; *ibidem*, p. 733—737.

⁴ *Ibidem*, p. 749—752.

⁵ Pentru istoria Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, v. următoarele studii de ansamblu: I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914; același, *Ștefan cel Mare*, București, 1925; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937; *Istoria României*, vol. II, București, 1962.

să constituie cadrul principal al poziției internaționale a Moldovei și în a doua jumătate a veacului al XV-lea, până când instaurarea dominației otomane la nordul Mării Negre în deceniul 1475 (cucerirea Caffei) — 1484 (cucerirea Chiliei și a Cetății Albe) a introdus un factor nou în jocul tradițional al forțelor concurente.

Înscăunat în domnie în 1457, Ștefan a reșezat în scurt timp politica externă a Moldovei pe făgașul tradițional; de îndată ce regele Cazimir al Poloniei a renunțat să-l susțină pe domnul izgonit din scaun — Petru Aron —, Ștefan a acceptat din nou suzeranitatea polonă, angajându-se într-o politică de rezistență față de tendințele ungare de restaurare a suzeranității asupra Moldovei și de recuperare a Chiliei.

Noua orientare imprimată de Ștefan politicii externe a Moldovei a redeschis violent vechiul conflict cu Ungaria; tăcerea izvoarelor refuză investigației posibilitatea unei reconstituiri amănunțite a împrejurărilor acestui conflict, care a dominat politica externă a Moldovei în primul deceniu al domniei lui Ștefan, dar câteva evenimente politice și militare de mare răsunet — expedițiile lui Ștefan în Transilvania (1461), atacul (1462) și în cele din urmă cucerirea (1465) de către domnul Moldovei a Chiliei — aflată în stăpânirea efectivă a regatului ungar — și apoi campania de represalii a lui Matei Corvin în 1467 — încadrează precis această etapă a raporturilor moldo-ungare. Bătălia de la Baia și retragerea precipitată a regelui Matei din Moldova (1467) au pus capăt ultimei mari încercări a regatului ungar de a reduce țara la regimul vasalității stricte, de felul celei ce-i fusese impusă de Ioan de Hunedoara.

Refuzul lui Ștefan de a accepta suzeranitatea ungară își are explicația nu într-o ostilitate de principiu — el avea s-o accepte în 1475 și s-o reînnoiască în 1489 —, ci în formula de suzeranitate pe care încerca să i-o impună regatul ungar și care presupunea totala integrare a țării în politica externă a Ungariei și, pe deasupra, renunțarea la Chilia. Respingînd această formulă, Ștefan s-a integrat în ceea ce fusese tendința dominantă a politicii externe a statului moldovenesc, de la emanciparea sa de sub tutela ungară în veacul al XIV-lea.

Înfrîngerea lui Matei Corvin la Baia și imposibilitatea pentru regatul ungar — implicat în conflictele din Europa centrală — de a relua încercarea de reducere a Moldovei la regimul vasalității stricte, deci al subordonării politice, au creat o situație nouă, larg exploatată de Ștefan. În 1475, în fața primejdiei deschise de primul val al invaziei otomane, Ștefan acceptă suzeranitatea ungară, într-o formă însă care, în esență, nu mai avea nimic comun cu cea impusă în trecut de regatul ungar. S-a subliniat în repetate rînduri caracterul de tratat de alianță al noii legături, care se ascundea sub vestigiile unei terminologii feudo-vasalice¹.

¹ Textul tratatului la I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București 1913, p. 330—333; pentru interpretarea lui, v. mai recent I. S a b ă u, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare* București, 1956 p. 232; pentru progresiva apropiere între Ștefan și Matei Corvin, începînd încă din 1470, v. I. U r s u, *Ștefan cel Mare*, p. 100—104.

Un interes deosebit merită clauza prin care Ștefan excludea Polonia din rîndul dușmanilor regatului ungar, împotriva cărora se angaja să-i presteze ajutorul feudal („...contra omnes hostes regie maiestatis, cum requisiti fuerimus, mittere gentes nostras debebimus et tenebimur, excepto rege Polonie et Corona eius, cum quo antecessores nostri semper confederationis pacem habuerunt”) ¹. Introducerea acestei clauze în textul tratatului reducea de fapt legătura statornicită între Matei Corvin și Ștefan la o alianță anti-otomană. Acceptînd în aceste condiții suzeranitatea ungară, fără a o repudia pe cea polonă, Ștefan stabilea un echilibru în raporturile cu cele două regate vecine, condiție optimă pentru salvagardarea independenței de fapt a țării. Antagonismul permanent dintre Ungaria și Polonia în timpul domniei lui Matei Corvin a favorizat politica lui Ștefan de afirmare a independenței Moldovei.

Dacă sensul politicii lui Ștefan față de Ungaria e evident, pentru că ea a luat de la început forma rezistenței deschise și a ostilității, mai puțin deslușită pare politica sa față de Polonia; obiectivele sale în relațiile cu regatul polon au fost identice cu cele care i-au inspirat atitudinea față de Ungaria, dar necesități politice stringente — în primul rînd nevoia unui scut împotriva tendințelor expansioniste ale regatului ungar — i-au impus o politică de echivoc, izvor de însemnate confuzii pentru istorici. Echivocul a constatat în acceptarea, pe de o parte, a suzeranității polone — în varianta ei cea mai strictă — și, pe de altă parte, în refuzul său constant de a presta omagiul personal, potrivit tradiției. Dezlegarea acestei situații aparent contradictorii o dă analiza evenimentelor petrecute între anul 1485 — jurămîntul de la Colomea — și anul 1497 — înfrîngerea oștirii polone în Moldova.

Moldova față de expansiunea otomană în nordul Mării Negre. Un factor nou a venit să se adauge, în ultimul sfert al veacului al XV-lea, echilibrului tradițional care rezulta pentru Moldova din rivalitatea ungaro-polonă. Rapida expansiune a stăpînirii turcești pe țărmul nordic al Pontului, în deceniul 1475—1484, nu numai a desăvîrșit transformarea Mării Negre în lac otoman ², dar a și alterat sensibil raporturile internaționale statornicite în Europa răsăriteană încă din veacul al XIV-lea. Cucerirea Caffei în 1475 a instaurat durabil influența turcească în sudul Rusiei și a transformat excepționala forță de șoc a tătarilor din Crimeea într-unul din cele mai eficace instrumente ale politicii Porții în Europa răsăriteană ³.

Puterea care cuprinsese aproape întreg țărmul pontic nu putea lăsa să subsiste o zonă de stăpînire eterogenă; în 1484, ca urmare a campaniei sulta-

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 332; și Diugosz cunoștea insistențele lui Matei Corvin pentru a-l determina pe Ștefan să rupă legăturile cu Polonia, precum și refuzul categoric al acestuia: „Id etsi Stephanus Voieuada Valachiae potentiam turci perhorrescens, pro magno suscepisset, percussis tamen cum Matthia Hungariae rege certis foederibus, nullatenus induci vel frangi potuit ut se a regno Poloniae scinderet aut se illi hostem (quod maxime Hungarus moliebatur) declararet”; J. Diugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Leipzig, 1712, col. 534—535.

² M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Age*, in „Balcania”, IV (1941), p. 432—433.

³ B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1123—1502*, Leipzig, 1943, p. 180; M. Malowist, *Kaffa, kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475 (Caffa, colonie génoise en Crimée et la question d'Orient dans les années 1453—1475)*, Varsovia, 1947, p. XXX.

nului Baiazid II, Chilia și Cetatea Albă au fost integrate în Imperiul otoman. Prima reacție a domnului la lovitura grea suferită a fost efortul de recuperare. Un sprijin extern era necesar pentru respingerea agresiunii otomane și, întrucât el nu mai putea fi așteptat din partea Ungariei, adânc angajată acum în luptele din Europa centrală și care, din această pricină, încheiase pacea cu turcii nu mult timp înainte ca lovitura otomană împotriva Moldovei să se producă¹, nu rămânea altă posibilitate decât apelul la Polonia. Consecvent cu situația creată și cu înțelegerea ei corectă, Ștefan și-a orientat politica în singura direcție unde putea găsi concursul de care avea nevoie. Pentru a obține concursul polon efectiv, Ștefan s-a văzut silit să săvârșească pasul pe care, mai bine de un sfert de veac, refuzase să-l facă: prestarea omagiului personal în Polonia, potrivit ceremonialului tradițional².

Suzeranitatea polonă. La Colomeea, la 15 septembrie 1485, Ștefan a prestat, după ritualul tradițional, omagiul de vasalitate față de regele Polonei. Actul, căruia conducerea statului polon s-a străduit să-i asigure cea mai largă publicitate, s-a bucurat de un larg răsunet în lumea contemporană; cum era de așteptat, el a constituit obiect de largi comentarii și în istoriografia noastră.

Istoricii noștri din trecut, fără excepție, au dat refuzului constant al domnului Moldovei de a presta omagiul personal, pînă la Colomeea, și insistenței regelui polon pentru a-l obține, o explicație precumpănitor psihologică; satisfacție de vanitate căutată și obținută în cele din urmă de Cazimir, închinarea ar fi fost în același timp o grea umilință pentru Ștefan: „pentru a dobîndi acest ajutor neapărat, Ștefan se hotărăște să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să-i mulțumească în sfîrșit zădărnicia și fala, care deveniseră tot mai mari și mai stăruitoare...”³.

Evident, nimic nu ar fi mai greșit decât încercarea de a înlătura psihologia personalităților din ansamblul factorilor a căror împletire dă naștere marilor evenimente și procese istorice; dar semnificația închinării de la Colomeea depășește cu mult cercul îngust și interesul limitat al raportului de stări sufletești la care au încercat să-l reducă unii dintre istoricii noștri. O scurtă privire îndărăt, în istoria aproape seculară a raporturilor de vasalitate ale Moldovei față de Polonia, pe temeiul actelor omagiale și al informațiilor istorice cuprinse în cronici, îngăduie restabilirea sensului autentic al închinării de la Colomeea.

Suzeranitatea polonă asupra Moldovei a fost instaurată o dată cu actul închinării lui Petru Mușat, cu omagiul și jurămîntul de credință personal prestat de el la Liov, la 6 mai 1387⁴. Produs al unui act de închinare perso-

¹ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 174.

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 167—168; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 118—119; Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943, p. 8 (extras din *Studii și cercetări istorice*, XVIII, 1943).

³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, București, 1927, p. 92; interpretare similară au dat evenimentului: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1904, p. 208; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 191—195.

⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 599—601.

nală — *corporale homagium et juramentum* — raportul juridic de suzeranitate și vasalitate dintre cele două țări trebuia înnoit de fiecare domn în parte, în forma inițial stabilită, printr-un ritual identic. Nimic în afara omagiului personal prestat nu putea conferi valoare juridică deplină raportului de închinare de la vasal la suzeran. Textul scris, cuprinzând înregistrarea actului închinării, și clauzele care fixau conținutul noului raport de drept creat, nu erau decât o anexă, care în sine și izolată de contactul personal generator de *nexus* juridic era lipsită de valoare stringentă. Iată de ce domnii Moldovei, când împrejurările îi împiedicau să presteze îndată după înscăunare omagiul în mâinile regelui, se angajau să-l depună cât de curînd, pentru a restabili astfel continuitatea raportului juridic întreruptă prin moartea sau înlocuirea predecesorilor lor¹. Recunoașterea scrisă a vasalității și a îndatoririlor legate de ea sau omagiul prin procură nu erau altceva decât formule provizorii, destinate să certifice intențiile noului domn; ele nu puteau în nici un caz înlocui omagiul personal.

Pentru a veni în întâmpinarea acestei cerințe fundamentale se angajă Ștefan I Mușat, prin mijlocirea boierilor săi, la începutul lunii ianuarie 1395, să răspundă la chemarea regelui Vladislav al Poloniei de a i se închina personal, deși concomitent el trimitea actul scris al închinării: „Ori cînd Craiul, Domnitorul său și al nostru (adică al boierilor — n.n.), Vladislav al Poloniei, Litvaniei și Rusiei și al altor țări va trimite după Domnitorul nostru, Ștefan, atunci el va merge la dînsul și cu boierii și cu panii, să făgăduiască și să se supuie, așa precum s-au supus alți voievozi și au făcut și așa cum au făcut cîndva alți slugi, panii” (s.n.)². La fel a fost silit să procedeze și Alexandru cel Bun, pe care textul scris al închinării, semnat la Suceava în martie 1402³, nu l-a scutit de îndatorirea drumului în Polonia, doi ani mai târziu, unde a prestat omagiul⁴. De ce era necesară această înfățișare și închinare personală cînd în același timp, de la distanță, din Suceava, domnul subscria actul prin care își asuma îndatorirea de a presta slujba feudală — *auxilium* — în condiții circumstanțiat expuse în textele scrise ale închinării? Întrebarea ne readuce în însuși miezul raporturilor feudo-vasalice: închinarea personală, omagiul corporal, era singurul act care putea genera raportul juridic dintre vasal și senior. Cît timp actul simbolic al închinării și întregul ritual care îl însoțea nu erau împlinite, raporturile dintre părți se desfășurau în limitele situațiilor de fapt, în afara dreptului. Omagiul personal conferea raporturilor dintre

¹ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, București, 1941, p. 29 (extras din *Revista Istorică Română*, X, 1940). Excelentul studiu al istoricului român, prematur decedat, ar trebui reluat într-o lucrare de ansamblu consacrată problemei, cercetată în întreaga perioadă a suzeranității polone.

² M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 609—610; cf. C. Racoviță, *op. cit.*, p. 16.

³ M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 621—622.

⁴ *Ibidem*, p. 625—626; la fel se îndatora și Alexandru voievod la 23 septembrie 1453, din Tîrgul Siret: „Însă cînd domnul nostru, Măria sa Craiul se va apropia de Țara Rusească, noi să mergem înaintea Măriei Sale, la un loc hotărît, ori la Camenița, ori la Sneatin, ori la Colomea, din aceste trei locuri unde îi va plăcea Domnului nostru, noi să mergem acolo și cu panii noștri și să îndeplinim obiceiul”; *ibidem*, p. 765—767; acelaș angajament e asumat la 1 octombrie 1455 de Petru Aron; *ibidem*, p. 773—777.

senior și vasal în același timp valoare juridică deplină și caracter de ireversibilitate, firește atîta timp cît erau respectate clauzele contractului feudal¹.

Situația nu s-a schimbat după ridicarea lui Ștefan în scaunul Moldovei. O piedică se aflase la început în calea restabilirii vechilor raporturi feudale cu Polonia: azilul și sprijinul acordat de Cazimir fostului domn, Petru Aron. Stabilitatea impusă de la început în Moldova de Ștefan a zădărnicit repede nădejțile de răsturnare internă, cu mijloacele obișnuite ale luptelor de facțiune. Cazimir a înțeles că, pentru a readuce Moldova la vasalitatea polonă, trebuia să se resemneze cu faptul împlinit și să se dispenseze de serviciile celui care, din instrument al politicii de imixtiune în viața internă a țării vasale, devenise un pribeag inoportun. După izgonirea lui Petru Aron, care a găsit în rivalul Jagiellonilor la suzeranitatea asupra Moldovei, Matei Corvin, un nou sprijinitor al veleităților sale, raporturile moldo-polone tradiționale au fost restabilite². Ștefan nu a ezitat să accepte, ca și predecesorii săi, suzeranitatea polonă; înțelegerea încheiată la hotar, la 4 aprilie 1459, conținea recunoașterea explicită a suzeranității polone, cu excluderea oricărei alte suzeranități și — între rîndurile unui text păstrat doar în traducere și, probabil, cu lacune — a obligației de a presta personal omagiul în Polonia³.

Clauza privitoare la înfățișarea personală a lui Ștefan pentru prestarea omagiului, implicită în toate textele de „închinare”, cînd nu era explicit formulată, apare în actul din 28 iulie 1468 — cînd o campanie de revanșă din partea lui Matei Corvin în Moldova, după eșecul din 1467, era considerată probabilă: „De asemenea, cînd va da bunul Dumnezeu și domnul nostru, domnia sa craiul, călătorind cu noroc spre părțile rusești, se va apropia de locurile acestea, adică de Camenița, Colomeea sau Sniatin, domnia sa are să trimeată după noi avem iar noi avem să mergem la domnia sa, ca la stăpînul nostru preamăloșt și avem să-i facem jurămînt de supunere după vechile obiceiuri”⁴.

De la făgăduială la împlinire drumul avea însă să se dovedească foarte lung și anevoios. A trebuit să treacă un sfert de veac de la prima recunoaștere scrisă a suzeranității polone de către Ștefan pentru ca domnul să presteze efectiv omagiul. Pe cît de concesiv se arăta Ștefan în *recunoașterea scrisă* a raportului de vasalitate față de coroana polonă, pe atît de refractar era atunci cînd i se cerea *împlinirea personală și verbală a omagiului*. Încezător în învoiala încheiată cîteva luni înainte, regele Cazimir s-a îndreptat spre Liov, la începutul anului 1469, unde a așteptat — zadarnic —, după relatarea lui Długosz, sosirea lui Ștefan, convocat înadins potrivit angajamentului asumat nu mult

¹ Pentru însemnătatea și caracterul de neînlocuit al omagiului personal, M. Bloch, *La société féodale*, vol. I, *La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, p. 226—227 și F. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, Bruxelles, 1957, p. 130—131.

² V. expunerea evenimentelor la I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 18—20.

³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 266—269; I. Ursu considera că prin actul din 1459 Ștefan primise suzeranitatea polonă numai în principiu, căci actul „nu prevedea îndeplinirea formalităților cerute de dreptul feudal, între cari cea mai principală < sic! > era prestarea jurămîntului de vasalitate în persoană în fața suzeranului”; *op. cit.*, p. 21. Observația ar fi întemeiată, dacă textul invoiei din 1459 ar fi fost în întregime conservat.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 303—304; cf. J. Długosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 430—431.

timp în urmă : „A rămas acolo (la Liov) patruzeci de zile pentru a primi omagiul și jurământul personal de fidelitate (*homagium et fidelitatis corporale juramentum*) din partea lui Ștefan, domnul Moldovei, care, prin dese solii și scrisori, se angajase să-l presteze”¹. În schimbul înfățișării personale, Ștefan i-a trimis regelui polon explicații și scuze, slabă compensație pentru omagiul refuzat. Un jurământ prestat prin procură, în mâinile solilor poloni trimiși de Cazimir în Moldova, era menit să-l asigure pe rege asupra intențiilor de viitor ale domnului. Omagiul prin procură era însă considerat și el un provizorat și, de aceea, Ștefan, la cererea polonilor, și-a asumat un nou angajament „de a presta omagiul în chip public și solemn, în prezența lui Cazimir regele Poloniei, la Camenița, Colomeea sau Sniatin, numai să fie vestit cu două luni înainte”². Regele Cazimir însă înțelegea să pună la încercare sinceritatea unui vasal atât de refractar la împlinirea celei dintâi îndatoriri, din care dealtminteri decurgeau toate celelalte; un an mai târziu, regele a sosit din nou în apropierea hotarului cu Moldova, pentru a-l constrânge pe Ștefan la împlinirea angajamentului. Și de data aceasta însă, domnul, invocând conflictul cu Radu cel Frumos, s-a sustras jurământului. Pentru răbdarea regelui era prea mult : „socotind că această desvinovățire provine din viclenia minții aceluia (a lui Ștefan—n.n.)..., el se grăbi să-i impună cu orice preț prestarea jurământului...”³. Iritarea regelui Cazimir, lesne de înțeles, și amenințările pe care i le-a inspirat, nu au modificat însă atitudinea lui Ștefan; tot ceea ce a reușit să obțină regele din partea vasalului său refractar a fost un nou termen⁴, care avea să fie tot atât de puțin respectat ca și celelalte. Înțelegând zădărnicia efortului său, regele Cazimir a renunțat în anii următori să mai depună stăruințe pentru a-l constrânge pe Ștefan la prestarea omagiului; izvoarele cunoscute nu mai menționează nici o încercare a regelui în această direcție.

Ajunși la stadiul acesta al expunerii, o întrebare se impune : era Ștefan vasalul regelui Cazimir, înainte de a presta omagiul de la Colomeea? Întrebarea, înainte de a înfățișa interes științific pentru cercetarea modernă, avusese un acut sens de actualitate în vremea în care se desfășurau evenimentele analizate. Cazimir însuși, în 1470, pune public la îndoială vasalitatea lui Ștefan, atât timp cât domnul se sustrăgea de la prestarea omagiului; străduindu-se, într-un suprem efort, să-și constrângă vasalul la împlinirea ritualului închinării, Cazimir își dezvăluie chipul de a gândi — care ținea de mentalitatea generală a epocii — când îl amenința pe domn că, în caz contrar, „il va socoti nu vasal, ci dușman” („illum si aliter ageret, non pro feudali, sed pro hoste habiturum”) ⁵. Iată deci că principalul interesat, regele Cazimir însuși, considera inexistentă legătura feudo-vasalică, atâta timp cât Ștefan nu prestase personal omagiul.

Un izvor publicat recent în Polonia oferă un element suplimentar, deosebit de însemnat, pentru înțelegerea raporturilor moldo-polone înainte de Colomeea

¹ J. Diugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 438.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, col. 458.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

și a poziției internaționale a Moldovei, într-unul din momentele cele mai critice ale domniei lui Ștefan și ale întregii ei istorii. Se știa încă de mult timp că regele Cazimir convocase pentru luna martie 1485 o dietă la Toruń între altele în scopul de a obține adeziunea și concursul stărilor Prusiei regale la proiectata campanie de ajutoare a Moldovei¹. Publicarea, în anii din urmă, a actelor stărilor și adunărilor de stări din Prusia regală a dat la iveală și textul dezbaterilor dietei de la Toruń (martie 1485).

Ostilitatea stărilor față de proiectul unei acțiuni militare într-o zonă atât de îndepărtată și-a găsit un excelent pretext în raporturile de drept dintre Polonia și Moldova. Se afla oare Moldova — îl întrebau pe rege reprezentanții ordinelor Prusiei regale — în raporturi de vasalitate față de Polonia și era în consecință regele Cazimir îndatorat să-i acorde domnului ajutor militar, pentru ca, la rîndu-le, vasalii regelui să fie obligați să-și îndeplinească îndatorirea vasalică față de rege? Ridicînd această întrebare, reprezentanții stărilor înfruntau solicitarea regelui în punctul cel mai vulnerabil: dacă Ștefan nu era vasal al Poloniei, atunci regele nu avea față de el obligația — în sens feudal — de a-i acorda concursul militar și deci, la rîndu-i, nu era îndreptățit să solicite ajutorul vasalilor săi în acest scop.

Răspunsul regelui Cazimir, comunicat stărilor prin herald, adaugă un element însemnat pentru înțelegerea raportului juridic dintre cele două țări: „...Măria Sa cere din partea voastră sfat și ajutor în oameni și bani. Măria Sa socotește că valahul nu trebuie părăsit, întrucît vechii domni ai Valahiei s-au închinat întotdeauna regilor și la fel are intenția să procedeze și domnul acesta (Ștefan—n.n.)”². Invocarea vechilor omagii prestate de domnii moldoveni în trecut, a angajamentului asumat de Ștefan de a-l presta la rîndu-i în viitor, precum și a altor argumente — prezența stemei Moldovei între însemnele regale³ — erau tot atîtea mijloace de a ocoli răspunsul la întrebarea formulată de reprezentanții stărilor, singurul esențial. Caracteristic e faptul că regele nu a invocat nici o clipă în fața stărilor actele omagiale subscrise de Ștefan și pe care le avea în arhiva sa; contemporanii evenimentelor știau că, în lipsa omagiului personal, raportul feudal nu avea valoare juridică stringentă.

Formularul tip în care e înfățișat chipul de prestare a omagiului de către vasalii regelui polon în veacul al XV-lea aduce încă o confirmare acestui punct de vedere. Textul — intitulat *Modus praestandi homagium qui semper observatur* — descrie amplu întregul ceremonial al prestării omagiului și a jurămîntului de către principele vasal și „baronii” săi și al acceptării în vasalitate de către regele Poloniei; după împlinirea acestui complex de acte, care creau raportul feudal între părți — adaugă într-o frază de încheiere textul — „regele trebuie să primească din partea principelui recunoașterea

¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 169.

² *Akta Stanów Prus Królewskich (Acta Statuum Terrarum Prusiae Regalis)*, ed. Karol Gorski și Marian Biskup, vol. I, Toruń, 1955, p. 289.

³ „Sy< Moldova> wirt undir der Crone enthalten, wen das wopen der Walachie ist eyn ochsenhaupt mit eym rade und ist yn des herrn Königs herzzeichen”; *Akta Stanów Prus Królewskich*, vol. I, p. 307.

scrisă a omagiului prestat, sub sigiliul său ducal”¹. Actul scris nu era așadar decît o înregistrare, o evidență scriptică, a omagiului, o anexă a acestuia².

Așadar, pînă la jurămîntul de la Colomeea, Ștefan nu devenise vasal al regelui Cazimir în sensul propriu al termenului. Pentru a declanșa mecanismul greoi al „ajutorului” feudal, pentru a înlătura obiecția juridică a stărilor regatului, era necesar ca Ștefan să reintegreze Moldova în vechea ordine de drept, adică să reintre efectiv în vasalitatea regelui, prin prestarea personală a omagiului; e ceea ce s-a întîmplat în toamna anului 1485 la Colomeea.

Clauzele actului de închinare³ revelă gravitatea pasului la săvîrșirea căruia Ștefan fusese constrîns de primejdia otomană. Domnul își asuma nu numai îndatorirea de a furniza regelui ajutor militar „împotriva oricărui dușman” și aceea negativă, de a nu se asocia nici unui adversar al regelui, dar și obligația de a nu întretine raporturi de vasalitate cu nici un alt suveran și chiar de a le repudia pe cele contractate în trecut (referire evidentă la raporturile stabilite de Ștefan cu Matei Corvin)⁴.

Clauza finală îl îndatora pe domn să obțină asentimentul regelui pentru orice inițiativă în materie de politică externă, declanșarea războiului, sau încheierea păcii⁵. Revenirea la vasalitatea polonă, acceptarea ei efectivă în 1485, însemna nu numai renunțarea la direcția de politică externă urmată pînă atunci de Ștefan — și care consta în menținerea echilibrului între cele două puteri care își disputau suzeranitatea asupra Moldovei —, ci și renunțarea la dreptul de inițiativă în politica internațională. Pentru a evita situația creată în 1485 prin jurămîntul de la Colomeea — care însemna revenirea la statutul creat Moldovei prin primele acte de închinare — a refuzat Ștefan, timp de un sfert de veac, să presteze omagiul. Refuzul său constant de a împlini actul de închinare personală fusese așadar manifestarea nu a unei atitudini de mîndrie, ci a hotărîrii sale de a nu renunța la independența de fapt a țării, după cum efortul constant al regelui Cazimir de a-l constrînge pe domn la prestarea omagiului a fost nu atît manifestarea unei vanități,

¹ „Post hec debet rex recipere a principe recognitionem facti omagii litteralem sub ejus sigillo ducali”: A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. II, Cracovia, 1891, p. 480, în *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. XII.

² „Bien des traités ont été conclus au Xe, au XIe ou XIIe siècles. Les écrits établis à cette occasion avaient pour rôle de servir de preuve; la convention elle-même était un acte oral, comportant le cas échéant des rites déterminés, tel, on le verra, dans certaines éventualités, un hommage”; F. Ganshof, *Le Moyen Age*, în col. *Histoire des Relations Internationales*, vol. I, Paris, 1963, p. 130.

³ Textul original al jurămîntului și traducerea sa latină, la I. Bogdan *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 370—378.

⁴ „Hac litera nostra pollicemur nos et nostri filii et eorum posterii et omnes subditi et armigeri nostri regie charitati et regibus successoribus et Corone Polonie, cum omni fide, servicio et obediencia, nullum alium dominum querere, neque habere, neque recognoscere, neque ad ullum accedere, neque omagium facere, duntaxat soli regie charitati et postea existentibus regibus et Corone Polonie... Et sic si nos haberemus aliquas res aut inscriptiones aut communionem cum aliquo homine contra suam charitatem et coronam Polonie... hoc totum destruimus et mortificamus”: I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 374.

⁵ „Et sic non debemus ullam guerram incipere neque pacem querere neque concordari sine scientia charitatis sue regie”; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 375.

cît a determinării sale de a readuce Moldova în vechea situație de dependență feudală strictă față de Polonia. Pentru că acoperirea polonă îi fusese necesară, atît timp cît s-a aflat în conflict cu Ungaria, a acceptat Ștefan, încă din primii ani după înscăunarea sa în domnie, să subscrie textele de închinare către poloni; tergiversarea, amînarea prestării omagiului personal, a fost formula de sustragere de la regimul vasalității stricte, căreia era hotărît să-i pună capăt. La Colomeea, în urma omagiului depus, Ștefan a fost constrins să devină efectiv vasalul exclusiv al regelui Poloniei.

Închinarea de la Colomeea a readus așadar Moldova în vasalitatea strictă a Poloniei, după modelul acceptat în trecut de vechii domni ai țării, înainte de Ștefan; dar evoluția rapidă a evenimentelor externe a pus curînd capăt acestei situații. Polonia angajase forțe militare insuficiente pentru recuperarea cetăților; dealtminteri, după ce s-a asigurat împotriva primejdiei de a vedea Moldova intrată sub stăpînirea turcească, conducerea polonă nici nu a perseverat în acțiunea anti-otomană. Încă din 1486, Polonia solicita Veneției mediația la Poartă¹; cîțiva ani mai tîrziu, în 1489, a fost încheiată pacea între turci și poloni².

Pacea turco-polonă a pus Moldova în fața unei situații noi și a determinat o nouă orientare a politicii sale externe; întrucît fără concursul polon cetățile pierdute nu puteau fi redobîndite, Ștefan, înțelegînd că situația creată în 1484 devenise o realitate de durată, a acceptat faptul împlinit și a reluat plata tributului către turci³. Dar întrucît sacrificiul acceptat la Colomeea nu se justificase prin rezultatul obținut, Ștefan a hotărît să-și reia libertatea de acțiune. Domnul a folosit conflictul aproape neîntrerupt dintre Matei Corvin și Jagielloni pentru a emancipa țara de formula de vasalitate impusă de regele Poloniei la Colomeea. În 1489, Ștefan acceptă suzeranitatea ungară⁴, obținînd în schimb, ca feud, cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă, împreună cu domeniile lor; departe de a mai fi expresia dominației politice și teritoriale a regatului ungar asupra Moldovei — astfel cum fusese în trecut — suzeranitatea ungară a devenit acum, în fapt, o alianță, dobîndită de Matei Corvin cu prețul unui greu sacrificiu. Conținutului modificat i-a

¹ J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486—1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966, p. 1—6, și 6—9. Cererea adresată senatului venețian, al cărei text e un autograf al lui Callimachus, justifică hotărîrea de a încheia pacea cu turcii, prin necesitatea de a-l combate pe Matei Corvin (pentru încercarea polonilor de a înjgheba o ligă anti-ungară în 1486, v. J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Cracovia, 1948, p. 94—95).

² A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, 1392—1501, Cracovia, 1894, p. 293 și 348—349 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XIV).

³ Cronica anonimă despre domnia sultanului Baiazid II consemnează faptul, fără indicarea datei: „A sosit o solie din Moldova pentru predarea haraciului pe care sultanul l-a cerut de la acel domn cu prețul de a-i acorda pace”; *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, București, 1966, p. 137. Hotărîrea de a plăti tributul turcilor se află în legătură evidentă cu modificarea politicii externe a Moldovei după încheierea păcii polono-turcești în 1489 și se situează foarte probabil în aceeași perioadă. Cum o arată însăși cronica turcească, tributul plătit de Ștefan nu însemna recunoașterea suzeranității otomane; el îndeplinea funcția de răscumpărare a păcii.

⁴ V. Pîrvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 104—105.

corespuns și o formă nouă; domnul Moldovei s-a emancipat de îndatorirea de a presta omagiul personal.

Acceptarea suzeranității ungare punea capăt celei polone. Protestul adresat papei, la 26 iulie 1489, de regele Cazimir, a adus în fața celei mai înalte instanțe a Europei un caz tipic de sustragere din fidelitatea vasalică. Papa însuși era învinuit de regele Cazimir de a fi încurajat desprinderea lui Ștefan din fidelitatea polonă, în folosul Ungariei¹. La rândul său, Ștefan a făcut apel la argumentele dreptului feudal pentru a-și justifica atitudinea. În timpul crizei din 1497, cronicarul ordinului teuton, Liborius Naker, a avut prilejul să consemneze interpretarea dată faptului de domnul Moldovei, care denunța părăsirea sa de către Cazimir în fața primejdiei turcești și sublinia caracterul caduc al raportului de drept instituit în 1485: „recunosc — spune Ștefan — că am depus jurământ răposatului rege, ca unui apărător al meu, căruia i-am cerut deseori apărare și ajutor, pentru ca să nu ajung tributar al turcilor, dar el m-a părăsit și nu m-a ajutat, astfel încît am fost silit să plătesc tribut turcilor”². Clauza din jurământul lui Cazimir la Colomeea, prin care regele își asuma îndatorirea de a ocroti Moldova în hotarele ei vechi („in omnibus suis antiquis graniciebus”) — așadar obligația de a redobîndi cetățile cucerite de turci — a constituit un puternic argument în sprijinul tezei moldovenești. Hotărîtoare au fost, firește, și de data aceasta, nu argumentele juridice invocate de părți, ci evoluția însăși a evenimentelor. Agravarea conflictului ungaro-polon în ultimii ani de domnie a lui Matei Corvin i-a oferit lui Ștefan posibilitatea — pe care n-a lăsat-o să-i scape — a unor însemnate avantaje; colaborarea sa, devenită atît de prețioasă și de solicitată, nu i-a acordat-o regelui Ungariei decît în schimbul unor însemnate concesiuni (cetățile Ciceiu și Cetatea de Baltă cu întinsele lor domenii).

Încercarea polonă de recîștigare a Moldovei. Prin restabilirea legăturilor cu Ungaria în 1489, Ștefan anulasese actul de închinare de la Colomeea, încălcînd una din prevederile sale cele mai grave: renunțarea la orice alte legături externe, în afara celor stabilite cu coroana polonă sau a celor consimțite de aceasta. Pacea polono-turcă zădărniciise nădejdea care îl determinase pe Ștefan să consimtă la cea mai gravă abatere de la direcția constant urmată pînă atunci de politica sa externă și care consta în salvagardarea independenței de fapt a țării și a libertății sale de acțiune pe plan extern. Întrucît suzerani-

¹ „Interea etiam intellexi quomodo S-tas Vestra woyewodam Moldawiae, omagiale meum regnique mei, in tuicionem regi Hungariae commendaverit, illum a me regnoque meo removendo in meum regnique mei grave praejudicium cum regeque Hungariae, ex hac re loco pacis fomitem belli cruentis iniciens...”; A. Lewicki, *op. cit.*, p. 294; apelul regelui Cazimir la papă nu era un act gratuit; era un fapt larg cunoscut în opinia vremii că, pentru a facilita apropierea dintre Moldova și Ungaria, papa îl dezlăgase pe Ștefan de jurământul prestat la Colomeea: „...und den eid, er dem Konige von Polen geschworen hatte, der hatte in der bapst dorvon entbunden...”, scrie unul din cronicarii ordinului teutonic; K a s par Weinreich, *Danziger Chronik*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. IV, Leipzig, 1870, p. 778; în realitate, papa a constatat probabil neîmplinirea de către regele Cazimir a îndatoririlor sale de suzeran și deci nulitatea legăturii feudo-vasalice instituite la Colomeea în 1485.

² Liborius Naker, *Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Türken im Jahre 1497*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V, Leipzig, 1874, p. 307.

tatea polonă devenise neeficientă în raport cu scopul urmărit de domnul Moldovei, ea nu-și mai avea rațiunea de a fi.

Desprinderea Moldovei din suzeranitatea polonă, acceptarea, în schimbul unor însemnate cîștiguri teritoriale, a celei ungare — care însă încetase de a mai fi o strictă subordonare, de felul celei urmărite constant de regatul ungar pînă la înfrîngerea suferită la Baia, pentru a împrumuta tot mai mult conținutul unui tratat de alianță — trebuia să provoace reacția statului polon. Străduindu-se să readucă Moldova în vechiul raport de vasalitate față de regatul polon, Ioan Albert și-a încadrat acțiunea într-una din tendințele fundamentale ale politicii externe a Poloniei medievale.

Restabilirea relațiilor cu Ungaria însemna angajarea Moldovei într-un sistem politic ostil Poloniei și în genere familiei Jagiellonilor. Implicată într-un conflict de lungă durată cu Polonia și Boemia, care amenința să cunoască la sfîrșitul deceniului al nouălea o puternică recrudescență, Ungaria a înjghebat un sistem de alianțe care includeau pe tătarii din Crimeea și statul moscovit¹.

În perspectivă, reacția polonă împotriva Moldovei era inevitabilă și nu putea fi prevenită decît printr-o acțiune comună care ar fi slăbit simțitor puterea statului polon și i-ar fi subminat capacitatea de reacție.

Moartea prematură a regelui Matei Corvin în primăvara anului 1490 a agravat și mai mult raporturile internaționale în această zonă a Europei. Coroana rămasă disponibilă a devenit obiect de competiție între mai mulți concurenți, dintre care trei cu șanse de reușită: Vladislav Jagiello, regele Boemiei, Ioan Albert, fratele său, pe atunci moștenitor prezumtiv al coroanei polone, și Maximilian de Habsburg. Un joc diplomatic strîns, care a degenerat curînd în ciocniri militare, a precedat soluția finală a concurenței dintre cei trei pretendenți.

Semnificativ pentru prestigiul internațional al Moldovei în acești ani e faptul că toți trei concurenții i-au solicitat lui Ștefan concursul. Maximilian cel dintîi a încercat să-l cîștige pe Ștefan în lupta sa împotriva celorlalți rivali, inaugurînd astfel o direcție nouă a politicii răsăritene a Casei de Habsburg care s-a manifestat constant în veacul al XVI-lea: efortul sistematic de a integra Moldova în sistemul politic și militar al Imperiului, de a pune capacitatea militară atît de prețuită a țării în slujba intereselor imperiale. În august 1490, Maximilian se mai întemeia pe sprijinul lui Ștefan cînd se adresa stărilor transilvane, invitîndu-le să i se supună și comunicîndu-le că a lăsat sarcina protecției lor pe seama domnului Moldovei². Dacă legăturile lui Ștefan cu Maximilian de Habs-

¹ În iunie 1489, regele Matei comunica legatului papal: „Et postquam sua Sanctitas scribit de differentiis componendis, sciatis, Domine Legate, quod nunc sum advisatus, quod Rex Polonie et Rex Bohemie nunc fecerunt unam confederationem inter se contra statum et personam meam; et ego ne sim solus, volo etiam confederationem facere, cum quibus possum ne isti noceant mihi”; Hurmuzaki, II, 2, p. 310; cf. I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 167—168; pentru negocierile lui Matei Corvin cu Ivan al III-lea în vederea coordonării acțiunii antipolone, v. K. V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 213—216.

² F. Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwigs II. 1490—1526*, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, II (1849), 3—4, p. 410—411; cf. și Johannes Tichtel, *Tagebuch aus den*

burg erau cunoscute încă de mult, complet necunoscut a fost în schimb efortul paralel depus de Ioan Albert pentru a dobândi concursul domnului Moldovei. Codicele păstrat în arhivele din Zagreb, recent editat de istoricul polon Józef Garbacik, aduce întregiri însemnate la înțelegerea acestui moment hotărâtor al activității diplomatice a marelui domn. Între documentele conservate în acest codice se află și instrucțiunile înmânate solului trimis la Suceava de Ioan Albert în primăvara și la începutul verii anului 1490; demn de relevat este faptul că instrucțiunile au fost redactate de însuși Filippo Buonaccorsi — Callimachus — umanistul italian răătăcit în Polonia și devenit sfetnic al coroanei polone, inspirator al unora dintre cele mai de seamă inițiative de politică externă în timpul domniilor lui Cazimir și Ioan Albert. Conceptul instrucțiilor, păstrate în autograful lui Callimachus, dezvăluie rolul Moldovei în politica internațională a epocii¹; întocmite la intervale scurte în lunile aprilie — mai 1490, instrucțiile, pe lângă omagiul adus personalității lui Ștefan, conțin un apel insistent adresat domnului Moldovei, solicitat să sprijine cu arme și bani (12.000 — 15.000 ducăți) candidatura lui Ioan Albert la tronul Ungariei².

Eventualitatea înscăunării lui Ioan Albert pe tronul Ungariei era însă perspectiva cea mai defavorabilă pentru Moldova, întrucât deschidea posibilitatea unei reuniri a celor două coroane — polonă și ungară — în mâinile aceleiași persoane. Când șansele lui Maximilian s-au dovedit mult prea reduse, Ștefan a optat pentru soluția cea mai puțin defavorabilă, adică pentru Vladislav al Boemiei. Lipsa materialului documentar ne împiedică să urmărim evoluția negocierilor dintre Ștefan și Vladislav, dar în schimb ne este cunoscut rezultatul lor final. Se știa încă de mult timp că Ștefan a sfârșit prin a accepta soluția adoptată de cea mai mare parte a nobilimii ungare, care vedea în Vladislav garanția renunțării la politica de centralizare atât de perseverent urmărită de Matei Corvin — și că a continuat cu noul rege raporturile statornicite cu predecesorul său³.

Documentele recent publicate de istoricul polon J. Garbacik aduc și în această direcție o contribuție însemnată la înțelegerea atitudinii lui Ștefan. Șapte ani mai târziu, în timpul crizei deschise de campania polonă în Moldova, Vladislav a trimis fratelui său Ioan Albert o solie solemnă menită să-l avertizeze asupra gravelor urmări ce erau de așteptat pentru raporturile lor, în cazul în care regele polon nu și-ar fi sistat acțiunea. Textul ultimatumului adresat de regele Ungariei fratelui său Ioan Albert, rămas necunoscut până la recenta lui editare de către J. Garbacik, cuprinde și o referire directă la împrejurările din 1490. Explicând în 1497 imposibilitatea în care se afla

Jahren 1477—1495, in Fontes Rerum Austriacarum, Scriptorum, I, Viena, 1855, p. 54; cf. I. Ursu, Ștefan cel Mare, p. 210—211; I. Minea, Ștefan cel Mare și împăratul Maximilian I, in Cercetări istorice, V—VII (1929—1931), p. 354—355.

¹ J. Garbacik, *op. cit.*, p. 12—14. Faptul, relevat de documentele recent editate, că umanistul italian a întreținut legături personale cu Ștefan, cu care a avut prilejul unei conversații directe, și cunoașterea nemijlocită a țării și a situației ei, conferă deosebită greutate știrilor de istorie românească din opera sa.

² *Ibidem*, p. 12—17.

³ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 212—213; V. Pîrvan, *op. cit.*, p. 106.

de a-l părăsi pe Ștefan în fața atacului polon, regele Ungariei evoca jurământul depus la încoronare — prin care își asumase obligația de a-l ajuta pe domnul Moldovei — și relațiile statornicite cu acesta în aceeași vreme¹. Așadar, încă înainte de încoronarea lui Vladislav — în septembrie 1490 —², Ștefan negociase cu acesta condițiile noilor relații; textul jurământului regal, care îndeplinea funcția de pact fundamental între suveran și stările regatului, prevedea respectarea angajamentelor asumate în urma negocierilor moldo-ungare. Așadar, în 1490, Ștefan cel Mare a optat pentru Vladislav, după ce a rezolvat în sensul intereselor țării problema raporturilor cu Ungaria.

Campania militară întreprinsă de Ștefan împotriva Poloniei în toamna anului 1490³ a contribuit la eșecul încercării lui Ioan Albert de a dobândi, cu forța armelor, coroana ungară. Acțiunea militară a lui Ștefan era destinată să prevină uniunea personală între cele două regate vecine, care ar fi oferit Poloniei mijlocul cel mai sigur pentru rezolvarea, în sensul veleităților ei tradiționale, a raporturilor cu Moldova. *Încercarea de a preveni această primejdie e sensul primordial al campaniei întreprinse de Ștefan în Pocuția*⁴.

După operații militare fără succes, Ioan Albert a fost silit să renunțe la coroana ungară; dar Ștefan a rămas implicat în conflictul cu Polonia, care nu avea să-și găsească deznodământul decât în 1497, o dată cu retragerea și înfrângerea trupelor polone în Moldova. Conflictul moldo-polon — *care trebuie înțeles ca un proces continuu, de la desprinderea lui Ștefan din suzeranitatea polonă în 1489 și campania anti-polonă din 1490 până la înfrângerea oștirii polone în Codrul Cosminului în 1497 și încheierea păcii în 1499* — s-a desfășurat, în primii ani, în cadrul coaliției lui Ștefan cu statul moscovit și cu hanatul Crimeei. Războiul dintre cnezatul Moscovei și Lituania (1487—1494) și permanentele incursiuni ale tătarilor din Crimeea pe teritoriul polono-lituan au fost conjugate cu acțiunile militare ale domnului Moldovei. Solii repetate schimbate între cele trei state erau menite să le coordoneze efortul militar⁵.

O evoluție defavorabilă pentru Moldova a luat acest conflict când Ivan al III-lea a încheiat pacea cu Lituania în februarie 1494, care a marcat o etapă însemnată a procesului de unificare teritorială a statului rus⁶. Eliberată momentan de presiunea exercitată asupra frontierei sale răsăritene de statul rus, Polonia își concentrează efortul în vederea soluționării problemei moldovene.

¹ J. Garbaciuk, *op. cit.*, p. 27.

² I. A. Fessler, *op. cit.*, p. 232.

³ V. Pîrvan, *op. cit.*, p. 106—107. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 213.

⁴ I. Ursu, *op. cit.*, p. 213—214 a subliniat legătura dintre evenimentele din Ungaria și campania anti-polonă a lui Ștefan.

⁵ Pentru alianța celor trei țări împotriva statului polono-lituan, v. Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943, p. 15—20 și mai ales, K. V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, p. 205—233, unde sînt amplu expuse și negocierile cu Matei Corvin și cu Habsburgii pentru lărgirea coaliției anti-jagiellonice; cf. și V. Costăchei, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 190—191.

⁶ K. V. Bazilievici, *op. cit.*, p. 275—278.

Politica lui Ioan Albert în această direcție s-a manifestat cu o remarcabilă consecvență. După eșecul încercării din 1490 de a restabili legăturile cu Ștefan — în toiul crizei deschise de moartea lui Matei Corvin — Ioan Albert și-a reluat planul, de îndată ce împrejurările au părut favorabile realizării lui. Îndată după încheierea păcii de la Moscova, la Congresul de la Levocea, care a reunit pe patru dintre cei cinci frați Jagielloni și pe cumnatul lor Frederic de Brandenburg, în vederea elaborării unei politici comune față de marile probleme de politică internațională ale epocii, Ioan Albert a încercat să soluționeze problema Moldovei.

În centrul lucrărilor congresului întrunit la Levocea în luna aprilie 1494 s-au aflat raporturile polono-ungare; reglementarea problemelor pendinte între cele două regate — în primul rând problema Moldovei — trebuia să deschidă calea unei eventuale acțiuni comune anti-otomane.

Desfășurat în condițiile celui mai strict secret, mai ales în faza finală, când nu au mai participat decât membrii familiei jagiellone, „celelalte mărimi fiind îndepărtate, pentru ca nu cumva lucrurile puse la cale de regii frați să poată ajunge la urechile barbarilor”¹, congresul de la Levocea a lăsat să subsiste o puternică nedumerire printre contemporani. Unii dintre aceștia, cei mai bine informați, au reușit să afle esențialul negocierilor și au înțeles că eșecul lor s-a datorat insistenței lui Ioan Albert de a readuce Moldova în vasalitatea polonă: „În cele din urmă — scrie Wapowski, — s-a discutat despre Ștefan domnul Moldovei, stăpînul Moesiei inferioare, care urmează a fi silit să presteze îndatoratul jurămint de fidelitate și ascultare regelui și regatului Poloniei, după cum a făcut la Colomeea, în Pocuția, tatălui (fraților Jagielloni — n. n.), Cazimir, sau, dacă ar refuza (să se supună — n. n.), să fie izgonit cu forța armelor din principat și în locul lui să fie așezat fratele Sigismund”². În lipsa însă a informațiilor cu caracter oficial, sensul autentic al întrunirii de la Levocea nu a putut fi cu certitudine stabilit. Confuzia provocată între contemporanii evenimentelor de secretul negocierilor s-a prelungit și în opera unora dintre istoricii zilelor noastre, care au înțeles total greșit sensul acestui însemnat moment din istoria diplomatică a Europei răsăritene la sfîrșitul veacului al XV-lea. Istoricul polon L. Finkel, care a consacrat congresului un studiu special, a susținut chiar că problema otomană și cea moldoveană nu au constituit obiectul principal al congresului și că între întrunirea de la Levocea și campania din 1497 nu există altă legătură decât aceea „artificial construită de unii istorici”³.

Iată însă că unul dintre participanții la congres rupe, după aproape cinci veacuri, tăcerea care atîta timp a lăsat teren liber speculațiilor; regele Vladis-

¹ V. relatarea cornicarului polon contemporan, B. Wapowski, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Cracovia, 1874, p. 19—20.

² B. Wapowski, *op. cit.*, p. 19—20; Sigismund, cel mai mic dintre frații Jagielloni, avea să ajungă rege al Polonei, după moartea fratelui său Alexandru, care el însuși i-a succedat lui Ioan Albert.

³ L. Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy r. 1494* (Întrunirea Jagiellonilor la Levocea în anul 1494), Lwów, 1914 (extras din *Kwartalnik Historyczny*, 1914); cea mai recentă expunere asupra desfășurării lucrărilor congresului se găsește în lucrarea lui F. Papée, *Jan Olbracht*, Cracovia, 1936, p. 64—77.

lav însuși, în textul ultimativ adresat fratelui său cițiva ani mai târziu, în vremea în care acesta se afla în Moldova, în toată campaniei, încearcă să reconstituie geneza acțiunii întreprinse de Ioan Albert împotriva Moldovei, referindu-se în primul rând la congresul din 1494: „Pentru care lucru să-i spui majestății sale — consemnează textul instrucțiunilor încredințate solului trimis de Vladislav lui Ioan Albert în Moldova — că poate prea bine să-și amintească ce fel de vorbe și de negocieri au fost între noi și maiestatea sa, cu privire la Moldova, mai întâi la întâlnirea dintre noi de la Levocea, apoi prin soli și în cele din urmă prin desele noastre misive, prin mijlocirea cărora i-am atras atenția, arătându-i neîntrerupt că noi nu putem părăsi țara aceea și pe voievodul acela, fără a pierde onoarea și (a încălca — n. n.) jurământul prestat, mai întâi însuși regelui Ungariei, apoi voievodului însuși și întregii acelei țări, în vremea fericitei noastre încoronări ca rege al Ungariei, ci dimpotrivă simțem ținută a-i apăra; și am adaos întotdeauna că dacă Majestatea sa ar invadea Moldova, (vom socoti — n. n.) că ne atacă pe noi și acest regat al nostru, Ungaria...”¹

Textul soliei lui Vladislav confirmă întru totul informația cronicarului Wapowski și exclude orice altă interpretare pentru congresul din 1494; la Levocea, Ioan Albert a încercat să rezolve în sensul tradițional al politicii polone problema Moldovei, prin reintegrarea strictă a țării în vasalitatea față de Polonia. Potrivit intențiilor lui Ioan Albert, Moldova trebuia readusă în situația pe care o consfințise cel dintâi omagiu — din 1387 — și succesivele acte de închinare din prima jumătate a veacului al XV-lea, reactualizate o clipă prin închinarea de la Colomeea. Izolarea diplomatică era prima etapă a unui program pe care urma să-l desăvârșască acțiunea militară. De la negocierile din 1494 de la Levocea la campania din 1497, distanța nu e așadar decât cea care separă manifestarea intenției de realizarea ei.

Eșecul diplomatic înregistrat în 1494 de Ioan Albert nu l-a împiedicat să-și pună în realizare planul². Intervalul care separă cele două date a în-

¹ J. Garbăcik, *op. cit.*, p. 27.

² În istoriografia polonă s-au manifestat două direcții în interpretarea genezei războiului moldo-polon din 1497; cea dintâi, reprezentată de istorici de frunte ca A. Lewicki și Fr. Papée, adoptă punctul de vedere oficial al regatului polon, astfel cum a fost exprimat chiar în actele de cancelarie emise de Ioan Albert, în timpul și după sfârșitul campaniei; potrivit acestei teze, acțiunea polonă a început ca o campanie anti-otomană, pentru a fi deviată și transformată într-o luptă împotriva Moldovei, abia după manifestarea neașteptată a ostilității moldovenesti, după intrarea trupelor polone în țară; alți istorici poloni, printre care, înainte de război, O. Górka, au recunoscut caracterul inițial anti-moldovean al acțiunii militare polone; v. discuția la P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *Studii și Cercetări științifice*, Istorie, Iași XI (1960), 2, p. 205; recent, cel de al doilea punct de vedere a fost susținut de istoricul polon Spieralski; v. I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații polone* (în curs de publicare). Punctul de vedere cel mai cuprinzător pentru interpretarea campaniei din 1497 a fost formulat de N. Iorga; pentru istoricul român, e incontestabil că Ioan Albert, în mare parte sub influența concepției lui Callimachus, preceptorul său, a avut permanent în vedere o largă acțiune anti-otomană și anti-tătară, de recuperare a pozițiilor pierdute de regatul polono-lituan în nordul Mării Negre, în deceniile precedente. Tot atât de adevărat însă e faptul că prima etapă a acestui program larg era restaurarea suzeranității polone asupra Moldovei și integrarea ei strictă în dependența față de regat; N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, IX (1921), 1—2, p. 97.

registrarat de altminteri o creștere progresivă a tensiunii, ca urmare a pregătirilor întreprinse de regele polon: aluzia regelui Vladislav la dese avertismente trimise prin soli și scrisori curții polone, după întrunirea de la Levocea, ca și schimbul de solii frecvente între Ștefan și regele Ungariei în aceeași perioadă¹, trădează încordarea sensibilă a situației, pe măsură ce se contura mai evident hotărârea lui Ioan Albert de a-și duce la împlinire proiectul.

La rîndul său, Ștefan s-a străduit să preîntîmpine amenințarea polonă printr-o intensă activitate diplomatică. Efortul diplomatic al lui Ștefan s-a desfășurat în mai multe direcții. În primul rînd, domnul Moldovei s-a străduit să evite însuși atacul polon. Schimbul de solii și corespondența întreținută cu Alexandru, mare duce al Lituaniei și frate al lui Ioan Albert, dau la iveală încercarea lui Ștefan de a evita primejdia; încă din februarie 1493, folosind prilejul morții lui Cazimir, Ștefan s-a adresat marelui duce, sugerîndu-i o largă coaliție anti-otomană și anti-tătară, la care ar fi urmat să adere și Ioan Albert. După ce au oferit marelui duce restabilirea vechilor legături dintre țările lor, solii au adăugat propunerea domnului: „De aceea domnul nostru Ștefan Voevod se așteaptă și acum de la milostivirea voastră la aceeași frăție și la întărirea prieteniei și dragostei dintre domnia sa și milostivirea voastră. Milostivirea voastră puteți pricepe și singuri destul de bine, cum din toate părțile păgînatatea tătarească și turcească se întărește mereu împotriva creștinătății. Și de aceea ne-a poruncit să ne rugăm de milostivirea voastră, ca milostivirea voastră, să rugați pe frații milostivirii voastre cari șed în domniile lor și chiar pe alți prieteni ai milostivirii voastre, pe care milostivirea voastră îi cunoașteți ca toți să-și întoarcă fața spre păgînatate și milostivirea voastră împreună cu ei”².

Pacea ruso-lituană, încheiată în februarie 1494, a transformat primejdia virtuală a unui atac polon într-o perspectivă probabilă; în aceste condiții, Ștefan își intensifică inițiativele în direcția ducelui Alexandru, încercînd cel puțin să diminueze primejdia prin desolidarizarea Lituaniei de Polonia. Răspunsul marelui duce, din 10 septembrie 1494, la cea mai recentă inițiativă a lui Ștefan, lasă să se întrevadă limpede țelul urmărit de domnul Moldovei; Alexandru se arată dispus să încheie tratatul sugerat de Ștefan, după modelul vechilor tratate, „împotriva oricărui dușman al domniei sale și împotriva tătarilor, nu însă și împotriva fraților domniei sale” (aluzie evidentă la Ioan Albert)³. În același timp, Alexandru condiționa reluarea legăturilor tradiționale de prietenie de restabilirea vechilor hotare⁴. Pe măsura apropierii primejdiei, inițiativele lui Ștefan în direcția Lituaniei se îndesesc și își precizează scopul. Cum de la Vilna nu mai sosea nici un răspuns și contactul diplomatic, și altminteri destul de precar, părea întrerupt, Ștefan trimite în cursul anului 1496 două solii la marele duce, ambele cu menirea de a-l determina să-și clarifice atitudinea. Cea dintîi trădează nerăbdarea domnului față de eschivările marelui duce lituan; solii lituani, așteptați la Suceava pentru per-

¹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. a 3-a, vol. IV, București, 1927, p. 96—97.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 383—385.

³ *Ibidem*, p. 387—388.

⁴ *Ibidem*, p. 389.

fectarea tratatului, nu își făcuseră apariția: " ...domnul nostru voievodul s-a învoit cu acei soli ai voștri ca milostivirea voastră să trimiteți din nou la domnul nostru voievodul pe solii voștri, pentru ca învoeala dintre voi să se desăvârșească. Dar de atunci și până acuma acei soli ai voștri n-au venit la domnul nostru voievodul"¹. Dar și după această solie, ca și înainte, așteptarea se arăta zadarnică. Tăcerea prelungită a marelui duce, în vremea în care din Polonia știrile cu privire la intențiile regelui Ioan Albert se înteteau, nu mai lăsa loc la îndoială. În fața acestui refuz abia deghizat, Ștefan încearcă un ultim demers, în care solicitarea se îmbina cu amenințarea; ultima solie trimisă la Alexandru în cursul anului 1496 cuprindea, pe lângă o nouă ofertă de încheiere a tratatului între cele două țări, o amenințare directă de gravitate deosebită, destinată să silească conducerea statului polono-lituan la o reevaluare a situației și a hotărârilor adoptate: „Domnul nostru ne-a mai poruncit să-ți spunem ție, prietenului său, că a trimis cu o mare solie la împăratul turcesc pe dumnealui logofătul său și pe alți boieri. Dacă milostivirea voastră doriți să faceți pace și să încheiați un tratat cu el, domnul nostru ne-a poruncit să-i dăm de știre despre aceasta în patrusprezece zile; căci chiar dacă va fi slobozit pe acei soli de la sine, el mai poate să-i întoarcă îndărăt”. După ce amintea vastele pregătiri militare în curs de realizare în Imperiul otoman, Ștefan își preciza intențiile, așezându-l pe interlocutorul său care se sustrăgea dialogului — și, prin mijlocirea sa, pe regele polon — în fața unei grave alternative: „Dacă domnul nostru se va împăca cu milostivirea voastră și va face tratat în scris, atunci aceia (turcii — n. n.) au să pornească de bună seamă spre țara domnului nostru. Dacă însă milostivirea voastră nu veți încheia tratat de pace și de prietenie cu domnul nostru, atunci se aude pe acolo că acei oameni (turcii — n. n.) au să pornească sau împotriva țării craiului, a fratelui milostivirii voastre, sau împotriva milostivirii voastre și a țării voastre”².

Cum însă hotărârea lui Ioan Albert era irevocabilă și solidaritatea marelui duce Alexandru cu fratele său, de nezdruccinat, lui Ștefan nu-i mai rămânea decât să-și pregătească alianțele. Amenințarea cuprinsă în ultima solie adresată marelui duce avea să se transforme într-o crâncenă realitate, cu care s-au întâlnit oștile invadatoare pe solul Moldovei. Dacă preliminarile diplomatice ale raporturilor statornicite între Ștefan și turci în această perioadă ne scapă, rezultatul lor este cert: în timpul confruntării militare cu statul polon, în 1497, Ștefan a știut să-și asigure un substanțial concurs otoman³. În același timp, domnul și-a extins activitatea diplomatică, făcând apel la

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 391—393.

² *Ibidem*, p. 398—399.

³ Cel dintâi care a atras atenția asupra acestui fapt, întemeiat pe textul manuscris al cronicii lui Seadeddin, a fost I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 139—140; ulterior, faptul și-a găsit confirmarea într-un alt izvor otoman, editat de O. Gôrka, *Nieznany żywot Bajezida źródłem dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Jana Olbrachta* (O biografie necunoscută a lui Baiazid II ca izvor pentru expediția la Marea Neagră și pentru invaziile turcești în timpul lui Ioan Albert), în *Kwartalnik Historyczny*, LII (1938), 3, p. 375—428; v. și *Cronici turcești privind țările române*, I, București, 1965, p. 137—139.

munteni, unguri și tătari¹. De însemnătate deosebită aveau să se dovedească însă, în cursul campaniei din 1497, relațiile statornicite cu Ungaria.

Cronicarii și istoricii noștri au avut cunoștință despre existența unei inițiative politice ungare în timpul campaniei din 1497 și chiar despre trimiterea unui corp de oaste ungar în Moldova; relatînd împrejurările în care s-a produs intrarea oștirii polone pe teritoriul țării, Grigore Ureche expune măsurile adoptate de Ștefan, care își convoacă oștirea la Roman: „Ce pîn'a să strînge oastea lui Ștefan Vodă și pînă a veni ajutoriul, că și Laslău craiul ungurescu, fratele lui Albertu încă i-au trimis 12.000 de oameni de oaste și cu dinșii pre Birtoc voevodul Ardealului (Bartholomeu Dragffy), ce era cuscru lui Ștefan vodă, și de la Radul Vodă încă i-au venit ajutoriu oaste muntenească...”².

Unul din documentele recent descoperite și publicate de istoricul polon J. Garbacik e chemat să aducă o lămurire deplină asupra poziției regatului Ungariei în timpul crizei din anul 1497. E vorba de instrucțiunile înmîinate de regele Vladislav solilor trimiși fratelui său Ioan Albert, în momentul în care acesta din urmă înainta în Moldova și-și dezvăluise intențiile ostile față de Ștefan. Existența acestei solii era cunoscută încă de mult, din răspunsul tîrziu trimis de Ioan Albert — după eșecul campaniei — menit să ofere versiunea polonă oficială asupra împrejurărilor care au determinat declanșarea acțiunii militare din 1497³. Dar textul soliei lui Vladislav, care a declanșat replica lui Ioan Albert, rămăsese necunoscut pînă la recenta sa descoperire într-o arhivă din Zagreb.

Din Buda, unde coborise în grabă, venind de la Praga, Vladislav se adresează fratelui său, deîndată ce scopul campaniei a devenit evident. După ce se referă la încercările anterioare ale lui Ioan Albert de a masca timp cît mai îndelungat scopul real al acțiunii întreprinse în Moldova, regele Ungariei adaogă: „Acum însă înțelegem că lucrurile stau cu totul altminteri, că Majestatea sa a intrat cu întreaga sa armată în Moldova pe care a invadat-o și o devastează prin foc și sabie, în scopul de a-l izgoni pe voievodul nostru și de a supune țara stăpînirii sale, fapt care fără îndoială ne-a provocat nu puțină grijă. Căci o vătămare atît de gravă nici nu ne-am gîndit și nici n-am crezut

¹ „Ad Turcos, Ungaros, Tartaros et Multanos legatos mittit ut opem ferrent suppliciter orat, quantum unicuique earum gentium periculi immineret ex vicinitate praepotentis Poloniae regis si cum Valachia et Misia inferiore potiri contingeret, amplissimis verbis ostentare, ne se in summa deserant necessitate, orare, Turcis ac Ungaris subiectionem suam, Tartaris ac Multanis stipendia et munera polliceri...”; B. Wapowski, *op. cit.*, p. 26—27.

² Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 110—111; pentru raporturile ungare-moldovene în această perioadă, pentru prezența în Moldova a corpului de oaste condus de Dragffy, v. V. Pîrvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, p. 111—116.

³ Textul instrucțiilor lui Ioan Albert, înmîinate soliei de răspuns trimisă lui Vladislav, a fost editat prima oară de istoricul polon A. Lewicki, *Król Jan Olbracht o klesce bukoviniskiej r. 1497* (Regele Ioan Albert despre înfrîngerea din Bucovina în anul 1497), în *Kwartalnik Historyczny*, VII (1893), p. 1—15; apoi a fost reeditat de același, în *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III. Cracovia, 1894, p. 443—447 (Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. XIV); în sfîrșit, textul a fost reeditat după ms. de la Zagreb, de J. Garbacik, *op. cit.*, p. 30—35.

că ni se va întâmpla din partea Majestății Voastre, mai ales că — după cum am mai spus — ne-a îndemnat neînterupt atît prin scrisori cît și prin solii să nu avem nici o îndoială în această privință". După aceste referiri la istoricul controversei ungaro-polone cu privire la Moldova, începînd de la congresul de la Levocea, regele Vladislav îl invocă pe Ioan Albert să pună deîndată capăt acțiunii întreprinse împotriva lui Ștefan: „Căci dacă Maiestatea sa va voi cu orice preț să persevereze în această hotărîre și nu va voi să-i pună capăt, poate fi sigur... că va decurge din aceasta cea mai mare rușine pentru noi amîndoi și chiar pentru regatele noastre, și nu numai rușine, ci și vesnică defăimare și, în cele din urmă, chiar și primejdie. Căci mai întîi (se va isca — n. n.) între noi și Majestatea sa ură și discordie, iar între aceste trei regate ilustre, anume Ungaria, Boemia și Polonia, un război primejdios și un incendiu care nu va putea fi stins nici ușor și nici repede. Căci noi, după cum am spus mai sus, nu putem părăsi țara aceea și pe voievodul acela ci sîntem siliți, pentru onoarea noastră și pe temeiul jurămîntului prestat, să-l ajutăm și să-l apărăm, și astfel vom fi siliți să recurgem la arme împotriva Majestății sale, ceea ce — martor ne e Dumnezeu și conștiința noastră — nici nu o vom face cu plăcere și nici măcar nu o gîndim cu plăcere”.

În continuare regele Vladislav expune motivele care îl împiedică să asiste pasiv la desfășurarea războiului: jurămîntul prestat, teama de a nu fi bănuît de conivență cu regele polon de către supușii săi și, în sfîrșit — argument deosebit de interesant — certitudinea că, chiar de ar reuși să-l izgonească pe Ștefan și să ocupe Moldova, polonii nu ar putea menține în stăpînire țara.

Textul soliei regale îl avertizează pe Ioan Albert și împotriva proiectului de a-l instaura în domnia Moldovei pe Sigismund — cel mai mic dintre frații Jagielloni, rămas fără apanaj — întrucît țara „niciodată nu va accepta această soluție”.

Solia se încheie cu oferta de mediație în conflictul care-l opunea pe Ioan Albert lui Ștefan, și apoi și între poloni și turci, dar numai în eventualitatea că regele polon va pune capăt atacului împotriva Moldovei¹.

În timpul înaintării sale în Moldova, Ioan Albert s-a aflat deci în fața unui adevărat ultimatum ungar, care a modificat hotărîtor datele situației militare; campania din 1497 a prilejuit așadar un nou moment de manifestare acută a rivalității tradiționale polono-ungare pentru Moldova. Grigore Ureche înțelesese bine — mai bine chiar decît unii dintre istoricii contemporani — sensul exact al intervenției ungare: „că nici ungurii nu era bucuroși ca să cază domnia Moldovei pre mîna leșilor, măcară că Laslău crai ungurescu (ce să chiamă leșaște Vladislav) era frate lui Olbrichtu craiului leșescu...”².

În Moldova, Ioan Albert s-a aflat, așadar, nu numai în fața unei îndîrjite rezistențe moldovenești, ci și a unei coaliții de forțe care depășea puterea militară angajată de el în acțiune. În situația creată de prelungirea asediului Sucevei, a cărei rezistență a imobilizat armata polonă și a spulberat orice șansă de succes pentru expediție, primejdia intrării în campanie a corpului expediționar ungar trimis în Moldova de regele Vladislav și a unui război

¹ J. Garbaciuk, *op. cit.*, p. 25—30 (v. textul integral reprodus în anexă).

² Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. cit., p. 110.

ungaro-polon a agravat mult perspectivele întreprinderii, și altminteri temerare a regelui Ioan Albert. *Înainte de a dispărea în împrejurările create de ofensiva otomană în Europa centrală în veacul al XVI-lea, rivalitatea dintre Polonia și Ungaria pentru Moldova a cunoscut, la sfârșitul veacului al XV-lea, unul din momentele sale cele mai acute.*

Evoluția operațiilor militare nu intră în preocupările studiului de față; se știe că retragerea precipitată a trupelor polone din fața Sucevei a fost transformată în Codrul Cosminului de Ștefan într-unul din cele mai grave dezastre militare suferite de poloni în evul mediu¹. Ceea ce interesează aici este situația internațională creată Moldovei de eșecul campaniei polone. Și în privința aceasta, materialul documentar recent editat în Polonia îngăduie o perspectivă mai clară.

Situația internațională a Moldovei după Codrul Cosminului. Negocierile ungaro-polone au situat problema Moldovei în cadrul larg al conflictului celor două puteri cu Imperiul otoman. Regele Vladislav s-a străduit, și în cele din urmă a reușit, să-l determine pe Ioan Albert să încadreze discuția cu privire la Moldova în ansamblul tratatelor dintre Ungaria și Polonia pentru încheierea unei largi coaliții anti-otomane.

Problema răspunderilor pentru evenimentele din 1497, acută încă în primele luni după marea înfrângere suferită de poloni, a fost lăsată în umbră de necesitatea de a găsi o soluție chestiunii moldovenești și rivalității ungaro-polone, reactivate de încercarea polonă de restabilire a suzeranității și de instaurare a dominației asupra Moldovei. Regele Vladislav știa că reglementarea acestei probleme era condiția prealabilă pentru înțelegerea și eventuala cooperare ungaro-polonă împotriva turcilor. Solia trimisă în iunie 1498 de Vladislav fratelui său era menită să spulbere orice urmă de îndoială în această privință: „Și deoarece în (minile) acestui voievod (Ștefan) se află toată temelia și toată puterea păcii și a liniștii între aceste ilustre regate (Ungaria și Polonia), de aceea să spună domnii soli cât de des majestatea sa (regele Vladislav) a rugat pe acea majestate (regele Ioan Albert) să nu-l tulbure pe acel voievod, ci să-l lase în pace, deoarece majestatea aceasta (Vladislav) nu îl poate părăsi pe acela fără a-și pierde credința și a-și încălca făgăduiala atât a sa cât și a regatelor sale”². Atitudinea lui Ștefan — îi atrăgea în continuare atenția regele Vladislav fratelui său — era esențială pentru evoluția raporturilor internaționale în Europa răsăriteană. Eventuala înclinare a domnului spre turci putea fi catastrofală pentru ambele regate; de aceea trebuia evitat orice l-ar fi putut determina pe Ștefan la un asemenea pas: „... lucru pentru care din nou și în chip insistent să-l roage (solii) pe majestatea sa, ca, pentru numele lui Dumnezeu, luînd seama la această primejdie atât de mare care ar putea duce chiar la năruirea casei și a familiei ambilor regi, să binevoiască să-l lase în pace pe voievod și pe urmașii săi și stăpînirea sa și să și-l împace și să-i dea asigurări efective, pentru ca pe viitor să nu mai aibă a se teme și a se îndoii, căci altminteri s-a isprăvit cu acela

¹ Pentru acțiunea militară și pentru problema participării lui Ștefan la lupta finală, v. Gh. Duzinchevici, *A participat Ștefan cel Mare la lupta din Codrul Cosminului?*, în *Omagiul lui Ioan Lupăș*, București, 1943, p. 228—245.

² J. Garbaciak, *op. cit.*, p. 41

și cu majestatea sa și cu toate aceste regate. Nu numai că va spori puterea turcului dacă amintitul voievod i s-ar asocia, dar același lucru va fi silit să-l facă și munteanul”¹. Ștefan însuși cunoaștea greutatea acestui argument; în negocierile sale cu mediatorii unguri, în prima jumătate a anului 1498, el a insistat pentru încheierea păcii, în condițiile formulate de el, amenințând în caz contrar cu o înțelegere cu Poarta. Regele Ungariei se grăbea să trimită o nouă solie pe lângă Ioan Albert (iulie 1498), pentru a-i aduce la cunoștință evoluția negocierilor cu Ștefan: „De asemeni, mai spune susnumitul Andrei (Labothy, solul ungur trimis la Ștefan) că voievodul însuși, dacă nu ar putea obține pacea din partea noastră, intenționează să treacă cu totul de partea turcilor...”². Ca și în timpul negocierilor cu Alexandru, ducele Lituaniei, în 1496, Ștefan a înțeles să utilizeze ca argument diplomatic eventualele raporturile cu Polonia, în condițiile propuse de el: renunțarea din partea Poloniei la orice pretenție asupra Moldovei și cooperarea lor, alături de Ungaria, într-o acțiune anti-otomană, care i-ar fi îngăduit să recâștige teritoriile ocupate de turci. Oferta sa în această direcție era neechivocă: „De asemeni — urma să transmită solul trimis lui Ioan Albert — în ce chip se oferă voievodul însuși, dacă va avea pace cu noi, să ne mijlocească pacea cu turcii; iar dacă dimpotrivă nu am dori să avem pace cu ei și mai degrabă am voi să înaintăm împotriva turcilor, împreună cu prea înaltul rege al Ungariei, intenționează și voievodul să ne ajute cu 25.000 oameni și să-l determine la aceeași hotărâre și pe voievodul Țării Românești, despre care spune că are oameni mai mulți decât el însuși”³.

Schimbările de solii între Vladislav și Ștefan pe de o parte, între Vladislav și Ioan Albert pe de alta, s-au succedat în tot cursul anului 1498 și în prima jumătate a anului următor⁴. Dificultățile au fost progresiv înălțurate, pe măsură ce regele polon a renunțat la vechile sale revendicări. Înfrângerea suferită în Moldova și imposibilitatea de a relua cu șanse de reușită încercarea de restaurare a dominației polone, amenințările lui Ștefan de înțelegere cu turcii — a căror gravitate polonii au avut prilejul să o constate în timpul propriei lor campanii din 1497 și a acțiunii de represalii întreprinse de Ștefan în Polonia, precedată de o expediție turcească similară⁵ — insistențele regelui Vladislav al Ungariei, au sfârșit prin a-l determina pe Ioan Albert să încheie pacea, în condițiile stabilite de Ștefan. Caracteristică pentru rolul hotărâtor al domnului în elaborarea textului definitiv al tratatului este însemnarea finală pe ultimul proiect de reglementare a raporturilor ungaro-polone — recent descoperit — subscris de regele Vladislav însuși și care precede cu două luni încheierea păcii moldo-polone; textul, ale cărui principale clauze se referă la raporturile dintre cei doi beligeranți, cuprind

¹ J. Garbaci, *op. cit.*, p. 42.

² *Ibidem*, p. 45.

³ *Ibidem*.

⁴ V. în lucrarea citată toate documentele noi cu privire la negocierile urmate în anii 1498—1499.

⁵ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 247—248.

următoarea prevedere: „Isti articuli ita intelligentur esse concluse (corect: conclusi) in quantum ea que ad Voyvodam pertinent, ipse Voyvoda Moldaviensis acceptabit. Wladislaus rex manu propria subscripsit“ („Aceste articole se consideră a fi încheiate, în măsura în care cele care îl privesc pe voievod, însuși voievodul Moldovei le va accepta¹). Regele Vladislav înțelesese așadar că vremea în care Moldovei îi puteau fi impuse din afară clauze potrivnice intereselor ei trecuse de mult.

În iulie 1499, Ștefan a semnat tratatul de pace cu Polonia, care a așezat pe temellii noi raporturile dintre cele două țări². Textul semnat de Ștefan este în același timp un tratat de pace și un tratat de alianță.

Punînd capăt stării de război în condițiile de fapt statornicite înainte de declanșarea operațiunilor militare, tratatul de pace consfințea înfringerea Poloniei și necesitatea în care s-a aflat regele Ioan Albert de a renunța la țelurile urmărite prin campania din 1497.

Prima clauză prevedea încetarea oricărei acțiuni de ostilitate atît din partea Moldovei față de Polonia și Lituania, cît și din partea acestora față de Moldova. Urmează îndatorirea reciprocă asumată de cele două părți de a-și acorda permanent ajutor „cu sfatul și cu fapta“ împotriva tuturor vrăjmașilor, de a nu găzdui refugiați politici și de a nu produce nici o vătămare intereselor lor.

Tratatul de alianță, care constituie unul din elementele esențiale ale acțiunii semnate în 1499, avea o direcție precisă, explicit indicată în text. Textul precizează îndatoririle părților în eventualitatea unei acțiuni anti-otomane comune a Ungariei, Poloniei și Moldovei. Acum, cînd raporturile cu Ungaria și Polonia erau statornicite în conformitate cu interesele țării, Ștefan își îndrepta privirea în direcția în care avea o revendicare de satisfăcut: recuperarea cetăților ocupate de turci. Domnul își asuma angajamentul de a participa „cu toată puterea noastră și cu toată țara noastră a Moldovei“ alături de cei doi regi, în cadrul unei ofensive generale împotriva Imperiului otoman, *care însă avea să se desfășoare pe teritoriul acestuia*, și urmînd un itinerariu fixat de domnul însuși sau cu asentimentul lui. Dubla preocupare a lui Ștefan, de a evita transformarea din nou a țării în teatru de război sau o acțiune ostilă Moldovei, deghizată ca și în 1497 sub învelișul unei campanii anti-otomane, e evidentă³. Partea finală a tratatului prevede restaurarea libertății comerțului și modalitățile de reglementare a litigiilor de graniță. Raportul de desăvîrșită egalitate consfințit de tratatul din 1499⁴ pune capăt vechiului raport de suzeranitate-vasalitate care legase în trecut cele două țări; Codrul Cosminului a anulat așadar închinarea de la Colomeea.

¹ J. Garbaciuk, *op. cit.*, p. 69.

² Textul tratatului editat de I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II p. 417—441 și în varianta latină în *Hurmuzaki*, vol. II, 2, p. 491—495; textul latin, reeditat după codicele de la Zagreb, de J. Garbaciuk, *op. cit.*, p. 81—89; v. analiza textului la I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 257—260.

³ Se știe că și în 1497, Ștefan făgăduise lui Ioan Albert să i se alăture, dar numai după ce trupele polone ar fi ajuns la Dunăre.

⁴ N. Iorga considera, cu dreptate, că tratatul moldo-polon din 1499 pune cele două țări în raporturi de „paritate absolută“; *Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, IX (1921), 1—2, p. 98.

Suzeranitatea polonă fusese așadar înlăturată și înlocuită printr-un tratat de alianță; cea ungară, recunoscută nominal, își pierduse de mult conținutul efectiv. Regele Vladislav însuși a definit exact sensul raportului care lega la această dată Moldova de regatul ungar, într-una din solile trimise lui Ioan Albert, după înfrângerea din 1497, când îi cerea să renunțe definitiv la ideea de revanșă: „Iar acest lucru majestatea sa (Vladislav) nu îl cere pentru vreun folos sau pentru censul pe care voievodul l-ar da majestății sale, ci pentru liniștea și pacea viitoare a celor doi regi; căci dimpotrivă, regele (Vladislav) și acest regat sînt siliți să-i dea în fiecare an un subsidiu voievodului și pe deasupra chiar i-au fost date două cetăți prea bune (Ciceul și Cetatea de Baltă) din trupul acestui regat, adică din Transilvania, ca măcar astfel să poată fi păstrat lingă creștinătate și să nu fie deschisă dușmanilor calea prin țara sa spre regatele vecine...”¹ De la regimul vechii vasalități — pe care regatul ungar s-a străduit constant să-l restaureze pînă la înfrângerea lui Matei Corvin în 1467 — la raporturile dintre Moldova și Ungaria, așa cum s-au statornicit ulterior și cum sînt definite în textul regelui Vladislav, distanța e cea care separă o dominație efectivă de o alianță greu plătită de regatul ungar.

Așadar, în Codrul Cosminului a fost înlăturată cea mai de seamă încercare a statului polon de a impune Moldovei vechea suzeranitate, după cum la Baia fusese îngropată ultima mare încercare a statului ungar de a-și restabili dominația asupra Moldovei.

Coaliția anti-otomană, preocuparea constantă a domnului în timpul și după încheierea negocierilor cu polonii trebuia să înlăture ultima primejdie care amenința independența țării și să-i redea cetățile pierdute.

Din întreaga activitate a lui Ștefan se desprinde limpede ceea ce a fost formula dominantă a politicii lui externe: neutralizarea expansionismelor concurente.

ANEXĂ ²

Buda, august (?) 1497.

Solia mareșalului Curții ungare către regele Ioan Albert în problema Moldovei.

Legacio serenissimi domini Wladislaw regis Ungariae per marsalcum maiestatis sue facta ad serenissimum dominum Johannem Albertum Polonie regem in Moldavia.

In primis salutabis nomine nostro maiestatem suam tanquam fratrem nostrum carissimum et honorandum et dicas quod eius valitudinem bonam et felicitatem tanquam nostram propriam cupimus et audire desideramus letamurque de omni suo bono tanquam de nostro proprio. Deinde illustrissimum dominum Sigismundum ducem, fratrem nostrum, si ibi fuerit, salutabis et pari modo dices, quod eius sanitatem et omne bonum semper optamus.

Postea dicas maiestati sue regie, quod per hoc universum triennium et ab eo usque tempore quo se maiestas sua ad presentem expeditionem bellicam preparare incepit nunquam nos cerciores fieri potuimus, quidnam eius maiestas moliretur et quid facere intenderet, nam nobis eius mentem nunquam aperte significare curavit, tantummodo intelligebamus fama vulgari

¹ J. Garbaciuk, *op. cit.*, p. 42.

² Dată fiind însemnătatea excepțională a soliei ungare la regele Ioan Albert, reproducem textul recent descoperit al acesteia; J. Garbaciuk, *Materiaty do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1485—1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966, p. 23—30.

et rumore publico, quod contra Thurcos et Thartaros apparatus hunc faceret. Sed quando rem aggredieretur nunquam prius intelleximus, nisi cum diebus hiis superioribus in regno nostro Bohemie Prage agebamus per litteras primum, deinde per oratores suos contra Turcos se profecturam significavit, quod nos plurimum commendavimus et ad Deum optimum preces et auspicia effudimus votaue nonnulla emisimus pro victoria et prosperitate sue maiestatis indoluimusque non mediocriter, quod propter treugas quas cum Thurcis habemus sue maiestati assistere et auxilio adesse non possumus.

Et licet tunc suspicabamur, quod sua maiestas sub pretextu et nomine Thurcorum Moldaviam peteret, sed quoniam maiestas sua et per litteras et etiam oratores suos nos assecurabat, quod nichil tale de sua maiestate suspicaremur plus sue maiestati quam opinioni nostre credidimus, quo factum extitit, quod suspicioni nostre locum non dedimus, sperantes quod eius maiestas nos fraterna caritate prosequeretur et nos regnaque et subditos nostros non turbaret.

Verum nunc longe aliter intelligimus nanque < corect namque >, quod sua maiestas regnum Moldavie cum universo suo exercitu intravit et invasit illudque ferro et igne vastat hoc consilio, ut Voievodam nostrum inde expellat et regnum occupet ditionique sue subiiciat, quod certe non mediocrem nobis curam cogitandi peperit. Tanta enim iniuria ab eius maiestate effici non sperassemus et neque credidissemus, precipue quia ut premissum tam per litteras quam per oratores suos nobis semper significavit, quod nichil tale de eius maiestate suspicari deberemus.

Quare maiestati sue dicas, quod bene meminisse potest, qualia verba qualesque tractatus inter nos et eius maiestatem in primis in conventu nostro Leuczoviensi de Moldavia fuerunt, deinde vero per oratores atque postremo per litteras nostras frequentes maiestati sue de ea ipsa re significavimus ostendendo semper, quod nos regnum illud consequenterque voievodam salvo nostro honore et iuramento in primis huic nostro regno Vngarie, subinde vero ipse voievoda et universo illi regno tempore felicitis coronacionis nostre in regem Vngarie prestito deserere non possemus, sed tenemur defendere, addentes semper, quod sua maiestas Moldaviam invaderet, nos et hoc regnum nostrum Hungarie certaque dominia invaderet et invasisset atque reparet, nos et hoc regnum nostrum Hungarie certaque dominia invaderet et invasisset atque reparet. Sua vero Maiestas nichilominus preter omnem nostram expectationem sub pretextu et nomine Thurcorum, regnum illud invasit, vastat et populatur atque Voievodam nostrum expellere et regnum nostrum occupare nititur. Que res qualiter ad mutuam regnorum utriusque nostrum bonam pacem ac unitatem fraternam, que inter nos caritatem quadrat, sua maiestas pro sua alta providencia considerare potest. Nam si maiestas sua hoc propositum suum omnino prosequi voluerit et cessare noluerit, certa sit et rem si alcius cogitare voluerit ita reperiet, quod maxime utrique nostrum atque etiam regnis nostris pariet scandalum et non solum scandalum, sed perpetuam ignominiam et discordiam, inter hec vero tria inclita regna Hungarie videlicet Bohemie et Polonie periculosum bellum et incendium nec cito nec facile extinguendum pariet. Nos quippe, ut prediximus, regnum et voievodam illum derelinquere non possumus, sed cogemur pro nostro honore et pro prestito iuramento illi succurrere eumque defendere et sic contra maiestatem suam, quod Deum et conscienciam nostram testamur, nedum libenter faciemus, sed nec libenter quidem cogitamus arma sumere cogemur. Sic que fabula erimus mundo, quod cum simus fratres uterini continue bella gerimus et quod vix vulnera nostra sanari possunt, statim recrudescent et ad arma resurgimus, nondum enim fama proxime preteritorum bellorum nostrorum mutuorum extincta est et iam ad nova certamina novaue pericula resurgimus, unde qualis honor nobis et domui nostre, erit, dum hec in universo orbe predicabunt, Maiestas sua cogitare potest inter regna autem et dominia nostra. Nam illa principes suos sequi debebunt, quanta guerra et discordia orietur quilibet facile intelligere potest.

Tribus autem potissimum rationibus moti facere non possumus, quin regnum et voievodam illum pro viribus defendamus.

In primis propter iuramentum nostrum prestitum et honorem, ut prefertur. Secundo, quia si defendere negligeremus, subditi nostri putarent, quod secretam cum sua maiestate haberemus intelligenciam et permitteremus, quod maiestas sua regnum illud occuparet quasi nobis invitis sicque male de nobis suspirarentur, prout iam de facto suspirari ceperunt. Quam autem periculosum sit principibus, ubi subditis sint suspecti, maiestas sua cogitare potest, ex tali enim suspitione et odio concepto non solum principatum, sed etiam vitam ammittere solent.

Tercio, quia esto, ut cum voievodam nostrum modernum nobis repugnantibus vel non repugnantibus expelleret et regnum illud occuparet, nunquam retinere posset. Turci namque supervenirent et rursus sue maiestatis voievodam et gentes expellerent et terram occuparent

atque Thureis patriam illam per officiales, ut facere consueverunt dividerent et sic tandem efficerentur propinquoires hostes sue maiestati et paulatim totam eciam Poloniam et vicina regna et dominia sue maiestatis subiugarent et nobis ante omnia tria hec regna, videlicet Moldaviam ipsam Valachiam et Transsilvaniam et finaliter forte eciam Hungariam.

Ceterum si forte maiestas sua prout publice dicitur hoc consilio occupare nititur, quod in ea relinquat pro dominio et principe illustrissimum dominum Sigismundum ducem fratrem utriusque nostrum certe sua maiestas iudicio nostro non magis profunde cogitat, poneret illum fratrem nostrum ad apertam periculum et nobis atque domui nostre faceret perpetuum luctum, si cum ita fieret certe vel ipsimet Valachi interficerent vel virum ad manus Thureorum traderent intellexisse enim potuit maiestas sua qualem in hac parte et in simili casu fidem Valachi servant. Qualis autem honor, non dicamus, luctus fieret, si tam turpiter fratrem nostrum istic interfici aut vinctum adduci ad Thureorum manus contingeret, si sic in regno illo relinqueretur, quia non posset maiestas sua penes eum tantum semper esse, et alere exercitum quantum nunc fertur habere.

Hiis itaque consideratis rogabis maiestatem suam nomine nostro et pro deo eciam ipso rogabis, quod maiestas sua cesset et abstineat a turbacione illius voievode et regni et alioquin in ipsum vel potius in nos vires suas convertat, nam alias premissa mala certe, si non omnia maiori tamen ex parte absque dubio sequentur.

Quod si maiestas sua forte putat se esse lesam ab illo subdito nostro voievoda parati sumus ex parte illius iusticiam administrare. Si vero maiestas sua sperat aut pretendit ius aliquod habere ad illud regnum Moldavie et ob hoc nititur occupare modo ab armis cesset, parati erimus coram quibuscunque principibus christianis partibus non suspectis, quos pari voluntate eligemus iuri stare cum sua maiestate et de utriusque partis iuribus experiri.

Hiis premissis sic narratis dicas ulterius, quod Cesar Thureorum habet hic apud nos oratorem solemnem, cuius medio agit, ut presentes treuge, quas cum eo habemus que in quadragesima proxime ventura expirabunt, saltem ad tres vel ad quatuor annos prorogaremus et addit, quod si volumus perpetuam eciam pacem nobiscum firmabit, immo ut firmaremus plurimum certe laborabat. Nos vero nullam adhuc illi relacionem fecimus, volumus enim primum maiestatem suam hac de re cerciorem reddere. Quare interrogabis maiestatem suam, si vult, ut laboremus apud cesarem, quod eciam maiestas sua pacem et treugas una nobiscum habeat. Nos quantum poterimus exactam in hac re faciemus diligenciam, dummodo maiestatis sue mentem cito intelligamus. Inter alia autem hec quoque maiestati sue dicere poteris, quod cesar medio huius oratoris vehementer laborat, quod Moldaviam ab istis treugis excluderemus, ita quod penes nos in huiusmodi pace seu treugis regni illud neque voievoda staret et computaretur, sed nos nullomodo consentire volumus et similiter laboravit pro Valachia, quam domini Polonie Bessarabiam vocant. Sed neque ad illam consensimus finaliter, vero orator iste consensit nomine cesaris, quod semper illa duo regna et consequenter voievode eorum penes nos in pace et treugis maneant serviantque et nobis et corone huius Hungarie, tantummodo censum consuetum cesari solvant sicque in presenciarum sumus cum cesare Thureorum in hiis terminis. Proinde si maiestas sua vult, ut aliquid pro parte sue maiestatis in negotio harum treugarum agamus mentem suam citissime significet, qua intellecta faciemus, ut diximus omnem diligenciam precipue si maiestas sua arma a Moldavia divertet et in pace illum relinquet.

ОТ КОЛОМЕИ ДО КОДРУЛ КОСМИНУЛУЙ Позиция Молдовы на мировой арене в конце XV века (Резюме)

Находясь в конце XIV века между венгерским и польско-литовскими королевствами, Молдова была подвержена давлению со стороны, как одной так и другой соседней державы. Начиная с этого периода и до конца XV века, в центре внешней политики молдовского княжества было польско-венгерское соперничество из-за сферы влияния в Молдове. Молдова, предмет этого соперничества, почти последовательно с 1387 года и до последних десятилетий XV века выступала за право сюзерена со стороны Польши. Этот выбор сюзерена объясняется тем фактом, что основное направление экспансии Польши не проходило на юго-востоке Европы, в результате чего право сюзерена со стороны поляков не ставило своей целью,

как обычно, и господство, в отличие от венгров, которые право сюзерена связывали с последовательной программой экспансии в карпато-дунайскую область.

В этой политической атмосфере сложились вассальные отношения между Молдовой и польско-литовским королевством и были созданы соответствующие им учреждения. Феодално-вассальные отношения между двумя странами ведут свое начало с 1387 года, когда Петру Мушат присягнул на верность польскому королю во Львове; они возобновлялись всякий раз, когда менялись главы государств: польского или молдавского. Юридически это закреплялось в виде личного выражения знаков уважения соответствующему королю; написанный текст, который сопровождал или иногда даже предшествовал акту личного представительства, являлся ни чем иным как признанием или обязательством по выполнению вассальных обязанностей. Молдавские господа, когда обстоятельства им не позволяли сразу же после восшествия на престол лично заверить польского короля в своем уважении к нему, посылали свои заверения в письменном виде, обязуясь однако и лично исполнить предписания феодального ритуала.

В этом плане следует рассматривать и систематический отказ Штефана Великого от личной присяги на верность польскому королю и попытки последнего заставить господара исполнить свой долг, что ставило Молдову в вассальное положение. Твердо решив освободить страну от строгого вассального режима, который был принят многими его предшественниками, Штефан Великий так же, как и в случае, когда был дан отпор последней попытке венгерской короны навязать Молдове венгерское господство, отказался от исполнения ритуала личной присяги на верность польскому королю. Его смелый отказ, как и столь же настойчивое требование короля Казимира вызвать его в Польшу и заставить принять присягу на верность, не следует объяснять тщеславием польского короля и нежеланием унизиться молдавского господара, как это думали наши историки в прошлом, а решением Штефана сохранить для страны свободу действий во внешних сношениях и стремлением Казимира вновь навязать Молдове режим сторогой вассальной зависимости, что влекло за собой полное включение Молдовы во внешнюю политику польско-литовского королевства. Лишь в 1485 году, в условиях возросшей угрозы со стороны Османской империи, которой он не мог противостоять собственными силами, Штефан был вынужден признать на традиционных условиях польское право сюзерена.

Исследование заканчивается анализом событий, которые привели к разрыву вассальной зависимости, закрепленной в 1485 году в Коломее, и к военному конфликту между Польшей и Молдовой в 1497 году, на основе недавно обнаруженных документов, опубликованных польским историком Е. Гарбачиком. Польская кампания, завершившаяся разгромом под Кодрул Косминулуй, была кульминационной точкой попыток польского королевства вновь навязать Молдове вассальную зависимость от Польши.

DE KOŁOMYJA AU CODRUL COSMINULUI.

La position internationale de la Moldavie à la fin du XVe siècle.

(Résumé)

Placée, du point de vue territorial, entre le Royaume de Hongrie et le Royaume polono-lithuanien dès la fin du XIVe siècle, la Moldavie se trouvait exposée à la double pression exercée par ces deux formations politiques voisines. Aussi bien, depuis cette période et jusqu'à la fin du XVe siècle, la politique extérieure de l'Etat moldave a eu pour cadre principal la rivalité polono-hongroise en vue d'acquiescer la suzeraineté sur ce pays. Objet de cette rivalité, depuis 1387 jusqu'aux dernières décennies du XVe siècle, la Moldavie a opté presque constamment pour la suzeraineté polonaise. L'explication de ce choix préférentiel réside dans le fait que l'orientation principale de l'expansion polonaise ne visait pas le sud-est de l'Europe et que, par conséquent, la suzeraineté polonaise ne tendait pas à devenir une domination constante effective, ce pendant que celle de la Hongrie tenait d'un programme d'expansion systématique dans l'espace carpatho-danubien.

Tel était le cadre politique où furent établis les rapports de vassalité liant la Moldavie au Royaume polono-lithuanien et consolidées les institutions les exprimant. Résultant de la prestation personnelle de l'hommage par Petru Muşat en 1387, à Lwów, le rapport féodal entre ces deux pays se trouvait renouvelé à chaque changement de règne dans l'un ou l'autre des deux pays.

L'acte générateur du rapport féodal était, juridiquement, l'hommage personnel : le texte écrit qui accompagnait — ou, parfois même, précédait — l'hommage personnel, n'en était que l'enregistrement ou l'engagement écrit de respecter les devoirs de vassalité. Lorsque les circonstances empêchaient les princes de Moldavie de prêter — aussitôt leur avènement au trône du pays — l'hommage personnel entre les mains du Roi de Pologne, ceux-là envoyaient leur hommage par écrit, en s'engageant toutefois de se présenter aussi en personne, pour accomplir effectivement le rituel générateur du contrat féodal.

C'est dans cette ambiance politique qu'il faut envisager le refus systématique d'Etienne le Grand de prêter l'hommage personnel au Roi de Pologne aussi bien que l'insistance de ce dernier à le forcer d'accomplir l'acte suivant lequel la Moldavie se situait dans l'état de vassalité vis-à-vis de la Pologne. Mais, résolu à réaliser l'émancipation de son pays du régime de stricte vassalité — accepté par la plupart de ses prédécesseurs, — Etienne le Grand s'est soustrait à la prestation en personne de l'hommage, tout comme il avait mis fin à la dernière tentative de la couronne hongroise d'imposer sa domination à la Moldavie.

Son refus opiniâtre et persistant, autant que l'insistance tout aussi persévérante, du Roi Cazimir de le faire venir en personne en Pologne pour y prêter l'hommage, n'ont pas d'explication, comme l'ont cru par le passé nos historiens, dans la vanité du Roi de Pologne et le refus à s'humilier d'Etienne le Grand, mais plutôt dans la résolution de ce dernier de garder à son pays la liberté d'action sur le plan extérieur et dans la volonté de Cazimir de ramener la Moldavie au régime de vassalité stricte qui supposait évidemment l'intégration absolue de ce pays dans la politique extérieure du Royaume polono-lithuanien. Ce ne sera qu'en 1485, sous la pression de la puissante menace ottomane, à laquelle il ne pouvait plus tenir tête rien qu'avec ses propres forces, qu'Etienne le Grand se verra contraint d'accepter la suzeraineté polonaise dans les conditions traditionnelles.

Pour finir, l'auteur fait une analyse des événements qui ont provoqué la rupture des liens de vassalité contractés en 1485 à Kolomyja et en fin de compte le conflit armé entre la Pologne et la Moldavie en 1497. Pour ce faire, l'auteur s'appuie sur les documents récemment découverts et publiés par l'historien polonais J. Garbacz. La campagne polonaise terminée par le désastre de *Codrul Cosminului* constitue le moment culminant de l'effort du Royaume de Pologne en vue de ramener l'Etat moldave sous sa suzeraineté.

CUCERIREA TRANSILVANIEI DE MIHAI VITEAZUL DUPĂ O RELATIE POLONĂ CONTEMPORANĂ

ILIE CORFUS

Se știe că o dată cu renunțarea lui Sigismund Bathory la tronul Transilvaniei în favoarea Habsburgilor (aprilie 1598) s-au produs schimbări neașteptate în situația politică din Carpați. În primul rând, Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, angajat în lupta de eliberare a țărilor române de sub jugul otoman, luptă ce se desfășura în cadrul mai vast al războiului austro-turc și al ligii antiotomane patronate de papă, a recunoscut suzeranitatea împăratului, ca nou stăpîn al Transilvaniei (iunie 1598). Succesul diplomației imperiale în Transilvania și în Țara Românească submina însă tendințele politice polone la Dunăre, tendințe care se opuneau expansiunii austriace în țările române și se străduiau să creeze din acestea o federație de state neutre, orientate politic spre Polonia, dar păstrînd în același timp relații amicale cu Poarta. Dar înainte ca Habsburgii să ia în stăpînire Transilvania, Sigismund Bathory s-a întors înapoi și și-a reocupat tronul (august 1598). Faptul a surprins pe imperiali, dar nu mai puțin și pe Mihai, mai ales că nestatornicul principe căuta să obțină recunoașterea sultanului. Nereușind însă, el a renunțat pentru a doua oară la tron, la îndemnul polonilor, de astă dată însă nu în favoarea împăratului, ci în cea a vărului său, cardinalul Andrei Bathory, cetățean și senator polon, cu care se aflase pînă atunci în relații de dușmănie. Cu ocuparea de către Andrei Bathory a tronului transilvan (29 martie 1599), s-a pus capăt, dintr-o singură lovitură, succesorilor politicii austriece în Transilvania. Aceasta a intrat sub protecția Poloniei și a încetat să mai facă parte din coaliția habsburgică antiotomană. Dar venirea cardinalului la cîrma Transilvaniei lovea în primul rînd în Mihai, care, obligat să-i depună (la 26 iunie 1599) un jurămint umilitor de vasalitate, s-a văzut lipsit de ajutorul acestei țări în lupta sa cu turcii. Pentru a contracara eforturile cardinalului și ale lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, de a-l înlătura din domnie și a-l înlocui cu fratele acestuia, Simeon, Mihai a trecut la contraacțiune, care avea să-l ducă în cele din urmă la unirea pentru o clipă a Țărilor Române.

Prima fază a constituit-o cucerirea Transilvaniei, prin înfrîngerea cardinalului în lupta de la Șelimbăr (18 /28 octombrie 1599). Amănunte despre acest eveniment ni s-au transmis de unii dintre participanții la luptă. Între aceștia, primul loc îl ocupă mercenarii poloni, aflați în ambele tabere¹. Nici

¹ Informații date de ei și de alți poloni aflați atunci în Transilvania au fost publicate la noi de: A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*.

una din relațiile polone publicate pînă acum nu sintetizează însă atîtea informații ca aceea pe care o reproducem în paginile ce urmează.

Conținutul și valoarea relației ca izvor istoric. Este vorba de o amplă narațiune în limba polonă asupra împrejurărilor care au dus la cucerirea Transilvaniei de către Mihai și la moartea cardinalului. Povestirea, ieșită de sub pana unui nobil polon ce se afla în acel timp în Transilvania, în anturajul cardinalului, poate unul dintre oștenii sau ofițerii poloni aflați împreună cu lefegii în slujba acestuia, a fost trimisă sub formă de scrisoare altui nobil din Polonia. Numele lor rămîn necunoscute, scrisoarea păstrîndu-se în copie, fără semnătură, dată și adresă, într-un manuscris miscelaneu la Arhivele Statului din Toruń (Polonia)¹. Ultimul eveniment descris și anume înmormîntarea cardinalului, care a avut loc, după această scrisoare, la 23 noiembrie 1599², arată că ea a fost redactată după această dată, în tot cazul în scurtul răstimp al stăpînirii lui Mihai în Transilvania. Autorul ei, martor al întîmplărilor descrise și, probabil, participant la luptă, este foarte favorabil cardinalului. Ca urmare, el apără la tot pasul cauza acestuia. În schimb, el expune tendențios acțiunea domnului român, pe care-l acuză că a călcat jurămîntul de credință față de cardinal și că a atacat Transilvania numai din dorința de pradă și de cucerire. Prin urmare, el nu amintește nimic de adevăratele motive ale acțiunii lui Mihai, adică de retragerea cardinalului din liga antiotomană și de eforturile lui de a înlătura pe Mihai, fapt ce a determinat, în ultimă instanță, pe acesta să întoarcă armele împotriva lui. În aceste limite trebuie considerată, așadar, întreaga sa relație.

În urma confruntării textului acesteia cu cel al celorlalte rapoarte polone publicate la noi, rezultă că narațiunea de față aduce o serie întreagă de date și precizări noi, precum și completări prețioase la cele cunoscute pînă acum.

Ca noutăți și precizări menționăm: data plecării cardinalului din Polonia în Transilvania; cea a convocării dietei la Mediaș de către Sigismund Bathory, pe care autorul anonim al scrisorii îl numește, în mod greșit, frate al cardinalului; amănuntele alegerii acestuia ca principe al Transilvaniei, în urma renunțării lui Sigismund la tron; intrarea acestei țări sub suzeranitatea și în orbita politică polonă; acțiunea diplomatică a papei, prin Malaspina, pentru atragerea noului principe în războiul cu turcii alături de împărat; intrarea lui Mihai în raporturi de vasalitate față de cardinal, în urma jurămîntului de credință prestat acestuia; atitudinea ostilă a lui Ieremia față de Mihai, pentru justificarea căreia domnul moldovean face caz de planul lui de cucerire a Transilvaniei și Moldovei; respingerea acestor învinuiri de către Malaspina; trecerea unui grup de mercenari poloni din armata lui Mihai în solda cardinalului; reținerea de către cardinal a solului lui Mihai în timp ce se întorcea cu bani

V. București, 1932, p. 332—337, 356—358; P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 91—92; I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii*, București, 1938, p. 248 urm.

¹ Pentru microfilmul obținut aduc și pe această cale mulțumiri doamnei Kornelia Duciewicz (Wrocław).

² După Szamosközy, înmormîntarea lui Andrei Báthory a avut loc la 24 noiembrie 1599 (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 125).

de la împărat și eliberarea lui la intervenția lui Malaspina, acești bani servind domnului român pentru angajarea de mercenari în vederea cuceririi Transilvaniei; sosirea și angajarea de către cardinal a unui nou grup de lefegii poloni, desprinși de astă dată din armata imperială din Ungaria; trecerea acestora, împreună cu o parte din primul grup de mercenari poloni, în slujba lui Mihai; data convocării dietei transilvane la Alba Iulia; solia românească la cardinal pentru a-i afla intențiile și stadiul pregătirii sale militare; veștile despre intrarea lui Mihai în Transilvania; dată dizolvării dietei și cea a plecării cardinalului împotriva lui Mihai; etapele înaintării cardinalului spre Sibiu în întâmpinarea domnului român, efectivele părților beligerante și etapele înaintării lui Mihai până la locul de luptă; mediația nereușită a lui Malaspina pentru a se evita lupta; cuvântul adresat de cardinal armatei sale înainte de luptă și care pare a fi o creație a imaginației autorului narațiunii; efectivul trupelor ardelenene care au refuzat să lupte pentru cardinal; numele nobililor secui care au însoțit pe cardinal în fuga sa spre Moldova; etapele acestei fugi; data înmormântării cardinalului și considerațiile autorului în legătura cu trădarea cardinalului de către supușii săi.

Unele din aceste informații, cuprinse în prima parte a relației, trebuie privite cu multă rezervă, și aceasta din cauza parțialității autorului, datorate venerației sale pentru cardinal. Între acestea, se numără, în primul rând, pasajele privind atitudinea, după autor, totdeauna corectă, pașnică și binevitoare a cardinalului față de Mihai, ca și acelea în care se afirmă că trimisul papei a susținut în mod consecvent acțiunile domnului român împotriva principelui transilvan.

Pe de altă parte, trebuie relevat că unele detalii, de pildă cele referitoare la rolul lui Malaspina etc., necunoscute celorlalte rapoarte polone amintite, ne sînt cunoscute din alte relații de cronici și rapoarte diplomatice străine privind cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul ¹.

În ceea ce privește întâmplările descrise în partea a doua a relației, ca intrarea lui Mihai în Transilvania, răscularea și atragerea de partea sa a secuilor, lăsarea stăpînilor în prada țărănimii răsculate, trădarea comandantului armatei ardelenene, lupta, înfringerea, fuga și moartea cardinalului, toate acestea sînt oglindite și în celelalte rapoarte polone cunoscute pînă acum ², precum și în alte surse străine. Nu-i mai puțin adevărat, însă, că narațiunea analizată întregeste cele relatate de aceste rapoarte și surse străine și completează, pe cît e cu putință, tabloul reprezentînd scena dramaticului sfîrșit al cardinalului și primul act al epopeii marelui domn român.

Găsim în această narațiune polonă și unele considerații în legătură cu ascensiunea puterii lui Mihai. Interesantă, deși fundamental greșită, este în această privință comparația pe care o face autorul ei între acțiunea domnului român și expansiunea imperiului otoman. El afirmă: „începuturile la el < Mihai > sînt asemenea acelorora, cu care casa otomană și-a lărgit și și-a

¹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 114 urm. Hurmuzaki, *Documente*, III-2, p. 328 urm.

² De pildă, amănunte asupra luptei sînt redată mai amplu de un comandant de mercenari poloni din armata lui Mihai în relația sa, publicată de Veress în *Documente...* V, p. 332—337.

întărit imperiul". În realitate, lupta de eliberare de sub jugul otoman și de stringere sub sceptrul lui Mihai Viteazul a tuturor țărilor române nu poate fi nicidecum asemuită cu procedeele de expansiune ale Porții prin cotropire și cucerire. Ceea ce se întrevede însă din relatarea autorului este teama ce a stărnit-o între poloni fulgerătoarea victorie românească în Transilvania. De aici avertismentul său: „vecinii nu trebuie să-l ia în glumă ... Și cu atât mai mult acesta, căruia porțile-i sînt deschise pentru orice nelegiuire". Într-adevăr, teama și presimțirea autorului aveau să se adevărească foarte curînd, atât numai că „nelegiuirea” de care vorbește n-avea să fie decît cucerirea Moldovei și prima unire a țărilor române de către Mihai.

În sfîrșit, interesantă este aprecierea autorului asupra Transilvaniei, ajunsă sub stăpînirea domnului român: „Țara cea mai frumoasă și cea mai bogată în oameni din Coroana maghiară din acest timp, zid de nepătruns împotriva păgînilor”.

Redăm în paginile ce urmează textul polon al relației, urmat de traducerea lui în românește.

Textul polon, foarte greu de descifrat din cauza grafiei sale primitive și ilizibile, n-a fost modernizat, ci redat așa cum s-a păstrat, cu toate arhaismele, erorile și inconsecvențele sale gramaticale.

TEXTUL POLON AL RELAȚIEI

Nie iesth thaino w.m. memu miłosciwemu panu isz między Zigmunt < em > xziązecziem siedmigródzkim i inszą bracją theze family ich moszcz panów Bathorow za powodem niktorich obywatelów siedmigródkich, ludzy niespokoinich, niełakie rozroznienie urosło było. Prze ktore, widzac i.m.x. cardinal Bathory nietilko upadek family swoiey, ale thesz y zgubę, zniszczenie oiczyzni, na ktore za admianą thamtecznich panstw ludzie rzeczy nowych pragnący zaciągali, starał się o thim zawsze iakoby nie tilko samego xiązeczia Sigmuntha brattha swego y familya rathotwał, ale tesz y oiczyznę pełną niebespiczenstwa iako nabespiecny, ale w szwich swobodach zatrzymał, czego okrom bitnosczy swoiei do skuthku prziwiesc nie mogacz. Aby tho rozroznienie między ich moszcziami umorzóne było, umytil z wiadomosczią krola jego m. y niktorich oboiga stanu ich moszcz panów senatorow na czasz iaki krotki do siedmigródzki ziemie odiachał. W czym opowiadziawaszy się jego krolewsky moscy y ich mosciow panów senatorom niktorim, ktorzy na then czasz przy boku krola jego m. bily, iachal s kijkiem tilko ossob do siedmigródzki ziemy die 20 January 1599 z Miechowa, gdzie się zniowszy z xiązeczem Zigmuntem, zapomniawszy wszistkich do siebie niechęczy, spólnie o spólnę oiczyznę i o iei uspokoieniu y family utwirdzenyu namawiał bił.

Pod then czasz od xiązeczia Sigmunta seim generalny thamthy ziemie w mieszczie Meggiessu pro die 23 febr. 1599 złożony, na ktory xiążę zaciągał s zobą iego mosć xiędza cardinała. Ale iego mosć xiąż cardinal dosic maiacz na umorzeniu wszistkich wasny y niechęczy domowiech, s ktorich się y niebespieczenstwo na oiczyznę zaciagało, spiesil się iako naipredzy do Polsky. Vicit iednak persuasio principis, vicit et amor patriae abi in fata tocius Reip < uplicae > mota iei pericula imminetia y wiedziec y one spólnie z bratem xiązeczem leczicz. Za iakowe na then czasz niebespieczenstwa od Turka y od Tatar zinad na the ziemie nastempowały glosno tho iusz wszistkiem. Ktorich szam Zigmunt xiążę częstimy takowimy trwogami strapiiony będącz, daly znosicz niechząc, prozbami wielkimy uził iego m. xiędza cardinała, aby w spólnim oiczyzny swy przypatku, spólny ciężar w rathowaniu iey ponoszily, ieden sam then sposop ratunku ukazując, na czym i szama ziemia wszistka siedmigródska bila, aby in principem szobie iego m. xiędza cardinała podniesly. I tak in publicum consilium wszędzie eligit ab ordinibus et in augurah princie Transilvaniae jego m. xiążę cardinał, a sam xiążę Zigmunt ab omni imperio Transilvaniae zarazem sie uwolnił.

Regni gubernatione pro tempore stabilita, jego m. xiąż cardinal dał znać ad vicinos principes de successu et electione sua, jednych in amicitiam zaciągając, drugich w dawny zatrzmiwając. Oznajmił they oiczy sz. o thim wszystkim postępku, także i krolowi j.m. panu naszemu, u którego iako civis et senator patrocinium szukać, samego siebie y swoje provinciae sub tutelam paternam nie iako sąsiad, ale iako gratus beneficii accepti z Corony, poddawał. Tosz i do ich mocy p.p. senatorow obojga stanu uczinil, pilnie prosąc aby i o niem iako o swoim i o jego prowincy, którą zawsze płotem thei Coronie j insim państwow chrześcijańskim od potężnego nieprzyaciela jest, radzily y pod skrzydła vita swego wzięły.

W takowy odmianie chrześcijański i turecki cesarze, mając oko za bliską przyległością na thej ziemi, wojska swoje po blizy granicz iei mieli, Zaczem i jego m. xiąż cardinal, iusz księżę siedmigrótskie, żołnierza swego y ruszenie ziemie czałe latho in omnem eventum paratus będąc pogothowi in armis miecz musiał.

Czego ocziec sz. dowiedziawszy się, posła swego Germanicum marhionem a Malaspina pierwy do cesarza chrześcijańskiego a pothim do jego m. x. cardinala xiążecia siedmigrótskiego posłał aby i same osoby y ziemie uspokoiwszy communia arma na nieprzyaciela krzyza s. obrócili. Nie był przecny woły i rozkazaniu oicza s. jego m.x. cardinala paretat summae auctoritatis oicza s. którego się iudicio i the wszystkie sprawy submittował. Przimował i nadzieję, którą mu ténze Malaspina o cesarzu czynil, ze mu zadnego niebezpieczeństwa od cesarza sobie y ziemy swoy, ale raczy wstać < > takich ozdób i ratunku iako a supremo principe czekać miał z ofiarowaniem przeciwroczenia Bau y Waradzinia, a in mutatione status connubium et honores imperiales.

Piekna tho była xiążeciu od cesarza, piękna i cesarzowi od xiążecia za takowy ziemie arma s cesarzem ne Turka złazic chciał. Czo iszbi do ugruntowania przisc mogło, radzil Malaspina aby jego m.x. cardinala posła swgo do cesarza posłał, a lud wsoy, który miał w taborze gothowy, aby rozpucił. A isz Basti Superioris Ungariae generalis capitaneus z wojskiem nie-małem leżał blisko granicz siedmigrótskich, posłał do niego Malaspina aby nicz przeciwko siedmigrótsky ziemy pod takim tractatum zachodzeniu nie zaczynał. I tak ubezpieczony jego m.x. cardinal od Malaspiny będąc, wojsko swoje rozpucił, posła do cesarza Stephanum Cacassium posłał.

Malo czo przettim posłał thes był przettim posła swgo Georgium Ravasdy do Michała wojewody multanskiego dla jatrzimania z nim zwykłego sąsiedztwa, który nie tylko się spokojnie przeciw xiążeciu y ziemy jego stawil, ale thesz i przisięge wiary swoiy y powolnoscy xiążeciu taką oddał, iako był przettim i xiążeciu Sigmunthowy w sziem siedmigrótsky zachowacz obiecał y aby mu xiąże wszemy obieczany obronie dosic czynil vicisim xiążę obronę mu y majątnoszczy którą tesz miał y od xiążecia Zigmunta.

Posłał do Hieremiego wojewoda moldawskiego posła swego, Thomam Camortanium, dając mu znać ze Michała waydę multanskiego in suam protectionem, yako y xiąże Zigmunt przettim czynil, bierze, żądając Hieremiego (!) aby nicz przeciw niemu armis nie czynil iesliby jaką między niemy i państwa ich controversia była, ale raczy pucił tho in decissionem principis, czem iesliby się Hieremia nie consentował, xiążę pro foedera nie chciał Michaelowi ubiedz.

Zaniechał Hieremia wojewoda moldawsky swoich niechęczy które miał do Michała waydy, ukazując xiążecim (!) ze sie bierze za Michaela człowiekiem nieustawicznym w przyiazny y w wierze, który nie wiedziec jakim prawom y animuszem do cesarza hrześcijańskiego niedawno posłał, prosąc cesarza aby mu dał ziemie siedmigrótską y moldawską, a on je chce suis armis ocupowacz y bicz z niemi in fide caesaris, czego się xiążę y on za taką jego niestatecznością ma spodziewacz niechaj uwazy.

Nicz to nie rusło xiążecia, bo rozumiał ze tho z niechęczy przeciw Michaelowi Hieremia pisał, ktemu ze i Malaspina ukazował bicz the rzeczy zmiesione ku rozerwaniu zaczęty chęczy cesarsky ku jego m.x. cardinalowi y obrony obieczany od xiążecia Michaelowi.

Miał na then czas Michał waida multansky ludu swego wojennego do piączynascie thisięczy, między ktorimy miał ludu polskiego konnich thisięcz pod sprawą Walawskiego, Oczeszałskiego, Kamienieckiego, Rostopcze, Czarnieckiego, Kulinskiego rotmistrzow. Ale czy ludzie polscy dla niktorich niewczasow, które tham w sziemy multansky od Michała waydy y od jego ludzy podeimowały, ze ich na gospody szamna chodząc z gospod wiwiał, buławą zbywał i kilku towarzysow, między ktorimi Sadurskiego sliachczicza z lubelsky ziemie, dał sciącz y drugiego ziwo dał obłupicz, daly cierpiecz nie chcąc, gwałtem szę z ziemie jego, zbiwszy mu piechoty siedm seth ktorzy iem przechodu bronily, widarly y < do > xiążecia j. m. x. cardinala przyahały, poslugi swe oddawając. Ktorich j.m.x. cardinal nietilko wdzięcznie przyał, ale iem y zold większy niz insim żołnierzom dawano postąpił i do zamku Teremiy miasta ukraińskiego od Temesvaru ich odesłał.

Pod then czas prawie posłaniec Michała waydy jadąc nieznanie od cesarza, hodział przez ziemię siedmigroćką sine litteris pasus przebic, którego w Dezu miescie xiążęcem iako czudzoziemca do nauki xiążeczy zatrzymano. Xiąże kazał pitacz czo za cłowiek y czobi w xiążeczy ziemy imo wiadomosczy xiążeczcia czynił. Pokazało sie to ze iest posłanczem Michała waydy z listhy, s pieniedzy od cesarza iadacz. W then czas werificało sie oznaymienie y przestroga Heremiego, ale Malaspina tak tho postanie tich pieniedzy udawał, ze nie na zadnego z nich są posłane, ale na woine turecką, aby za nie ludzie sposobywszy szedł za Dunay „y zatrzymasly the piniądze, zostaniesz niepomału rzeczypospolithy chrzesciansky winien”. Takiei uwagi bęła mowa Malaspiny u xiążeczcia, ze zarazem posłancza tego i s pieniedzy y z listhy wolno do granicz multynskich odesłano, ktere Michał, mającz iusz w rzeczy ludu przimował y xiążęciu dawał znac ze s them ludem za Dunai się gothował.

W richie pothim przisło thisiącz kony ludu polskiego z Wągier od woiska cesarza < chzescian > skiego do siedmigroćki ziemi pod sprawę Branickiego, Uskowskiego, Herbultowskiego, Ułuwicza, Miastkowskiego, Piątkowskiego, Poradowskiego rotmistrzów, ktorzy zarazem posłaly Słanskiego i Gorskiego posły swoye do xiążeczcia offiaruyąc posługi swoie. Xiąże, acz na then czas żołnierza obczego nie potrzebował, iednak izbi iem then ich zawod chęcią swoią nagrodził, a pokazał tho obywatelom siedmygroćkiem iakiego iest ussanowania n niego narod polski, wdzięcznie ich przyał y pieniedzy iem zokdowne obiecał przez posta y dworzaniina swego Komorowskiego i z drugim pierwszym thisiączem koni polskiego takze ludu zyąc się iem kazał, o czym za ich postie namawiając i takową iem odprawę daiąc, ze wdzięczen thei ich chący ktorą iako civi y senatorowy polskiemu pokazały. Dano xiążęciu znac z ukrainy ze nie tilko then tisiącz koni posledny, ale tesz i z drugiego pierwszego tisiącza trzy sta koni zokdownych do siebie namowiwszy i skonfederowawszy, gwałtem sie przez granicu do Maltan przedarli, szkod niemało po drogach w zabieraniu koni poczyniwszy. Biło to doszcz bolesno xiążęciu, ze nad iego mniemanie ktere o nich siedmigroćczanom dawał, nad ich poselstwo y offiarowanie, ktere przez posły swoie xiążęciu oddawali, tho uczinili; y chciał senath siedmigroćki koniecznie iure gentium garlem te posły ich karacz, ale iego m.x. cardinal kazdim sposobem tego bronieł, contentuiąc iednak s tamthei ziemię zatrzymacz ich kazał pod strażą, aby się nie zdał podwalacz takiego w thim narodzie wztepku, ktere pothim w richie wolno puszczoło dla dalszego bezpieczenstwa ziemi swoiei sziedmigroćkiei.

Złożył pothim xiążę jego m. seim walny w Bielogrodzie pro die 18 octombris, oczekiwając posła szwego od cesarza krzeszczianskiego.

Thidzię przed seimem przyechali poslowie od Michaila waidi multanskiego, oznaimuiąc xiążęciu ze iusz za Dunai w ziemię turecką idzie, prosząc xiążęcia aby podczas niebi thnoszczi iego roskazał xiążę ludziom szwoim ukrainnim zebi szkod iakich w ziemi multanskiei nie czynili, dokladiąc thego, ze y thogo dochodzi iakobi xiążę o iego powolnoszczi y przyznai przysięgą utwierdzonei wątpił, gdisz naiduią się takowi, ktorzy y tho powiada szmiecią rozsziewacz zebi moczą zamislał w ziemię sziedmigroćką wtargnąć, w czym upewnaiąc xiążęcia „gotowem pro obside sina szwego postacz”.

Ale daleko od thego poselstwa, rozna misl iego bęła. Bo iako mu się prędko poslowie od xiążęcia wrocili, ktorich pod gorami sziedmigroćkimi czekał, zarazem wzięwszy od nich wiadomoszcz o niegotowoszczi xiążeczci, w ziemię sziedmigroćką imo Brassow sposobem nieprzyacielskim wtargnął, paliąc, plundrując ziemię, koszczioli łapiąc, ludzie byąc, a zwłaszcza szlachecckie, ktorich szła za nieostroznoszczią bez wieszczi w domach ich zastawano. Do Seklow tesz posłał, dawaiąc im znac ze xiążę Sigmunth idzie z niem w thimze woisko aby armis recuperował ziemię sziedmigroćką od iego m.x. cardinała, kthore iesli chcą bicz pomoczni a stawicz się do woiska iego, pozwoli im wolnoszcz wieczną, taką iaką antiquitus za krolow węgierskich miawali. Szmaczne tho beli rzeczi Seklom, ludziom łatwie odmięnnim, y wneth ad arma się rzuciwszy, zebrało się ich dwanaszcze thisiączy, kthorich przibrawszy między sobą ludu czo czelniejszego 6000, posłali ich do woiska Michailowego, a drugą połowicza doma zostala, plundrując, pustosząc, zmusząc dwori, zamki panow szwich y samich byąc gdzie iedno ich mogli zastawacz.

Prawie na then czas zaczinał się seim w Bielogrodzie, na kthori podług praw y zwyczajow dawnich stani sziedmigroćkie ziechali się beli, y tamze naipierw miasto Brassow dało znac xiążęciu o wtargnięciu Michaila waidi w ziemię sziedmigroćką. Ale themu niekthorzi s senatorow, a naibarziei Cornisz Caspar, hetman wielki xiążeczci, wiari dacz nie chcieli. Y choczasz y druga wieszcza za tą od thegosz miasta przichodziła ze Michał nie tilko wtargnął, ale y pali y plundruie ziemię, tagze (!) przecię upewnili xiążęcia ze tho są wieszczi dla rozzerwania seimu zmisłone. Asz kiedi y z inszych mniejszcz y miast takowych wiadomoszczi na seim przy-

noszono, dopiero xiążę seimu zaniechawszi, woiskom się do taboru szciągacz kazał, powiathi y miasta ruszono praesidia, 8 zamkow poblizszych po częszczy zwiedziono y szam się xiążę 20 octobris z Białogrodu pod miasto Sasebess, gdzie tabor leżał, z dworem szwoiem ruszył, gdzie się żołnierstwo wszistkie na thenze dzien stawieć rosказano. Stamtąd 22 octobris, mającz xiążę woiska szwego do 15000, poszedł przeciw Michałowi y położył się z ludem szwoiem die 24 octobris pod miastem saskiem Czibinem, mającz s sobą Malaspinę nunciusza papieskiego.

Nadciągał thesz y Michał waida multyansky z ludem swoim, kthorego miał z roznich narodow 24.000, między kthorimi lyudu polskiego było 2.500, Moldawczow 3000, Węgrow 3000, Seklow 6.000, Multanow, Serbow, Raczow około 10.000, s kthorimi Michał waida die 26 octobris położył się dwie mili od thegosz miasta Czibinu.

Die 27 octobris Malaspina nunciusz papieski iachał rano do Michla waidi, chcąc ich od bitwi odwieszcz a sposob iaki do pogodzenia naleszcz, wurozumiawszi od niego przyczini wtargnienia.

Xiążę z woiskiem szwim uszikowanim szedł przeciw Michałowi y stanął od niego w mili w mieisczu doszcz dobrim y do bitwi sobie sposobnim, oczekiwając zebi Michał nadciągnął y bitwą dał. Ale Malaspina Michała w thamtim mieisczu gdzie go zastał zadzierawszi, szam się do xiążęcia wrócił y radził xiążęciu aby krwie krzeszczyanskiej rozłania, choc iesth ukrzywdzoni, nie pragnął, gdisz tak Michała sposobnego zastał ze nie iesth od thego aby się przezsz dzien intrzeiszi, stanie wzywwszy, mogło o porownaniu pomowicz, thelko tego trzeba aby xiążę z woiskiem szwim do taboru szwego, skąd był wicziagnął, odiechał, a Michał thesz przirzekł z mieiscza tego, gdzie go Malaspina odiechał, przezsz dzien intrzeiszi tagze z woiskiem szwim nieruszacz się ani nicz nieprzyaccielskiego przezsz then czasz nie poczinacz, aby thim spokoiniei tractowacz się o pokoiu mogło. Tak upewnioni od Malaspini xiążę będącz, zarazem woisko wszistkie do taboru mile nazad iszcz rosказał y Malaspina thesz z nim iechał.

Die 28 octobris rano, isz then dzien tractowaniu był naznaczeni, woisku opowiedziano y kthobi miał potrzebę zewnoszczi aby iei w then czasz dostawali. Zaczim się nie mało częszcz woiska s taboru na wszi wziechała. Po malei chwili dano znacx xiążęciu isz się Michał zarazem po odiezdzie Malaspini od niego z woiskiem na tho mieiscze pomknął, skąd się był w czoł xiążę za persuzją Malaspini ruszył, y iusz się y przednie hufi ukazowali y sam Michał waida ze wszistkim szwoiem woiskiem pod tabor xiążęci podmiła się. Czo xiążę widząc, ukazał Malaspini ze nieprzyacziel inaczei a nisz on xiążęcia upewniał postąpił. Zaczim Malaspina do niego iechał znówu y tam trochę pobiwszy, wroszył się do xiążęcia powiadając ne nadzieie polkoiu nie masz bo Michał bitwę dacz umisł y na tho iedzie. A tho oznaimiwszy, do miasta tegosz Cibinu iachał.

Xiążę rosказał hethmanom szwim woisko do potrebi szikowacz, kthore skoro u sprawie stanęło, rzecz krotką do nich pro tempore uczinił:

„Wieczcie dobrze, riczerstwo! isz za przeirzeniem bozim i za odmiana oicizni thei naszei iestem od wasz zgodnie wezwani, obrani y przyęthi za pana. I takem panstwo tho sprawując stawieł się iakobiszczie w szwoich wolnoszczach, w szwoich szwobodach, czale, nienaruszanie s potomstwem szwim zostawali, sąsziadi wszelakie w powinnoszczi y zgodzie z wami zatrzymując, zadną zadnei do niezgody y rozerwania przyazni przyczini niedając. Nieprzyaziel then, kthorego therasz zbroinego przed sobą widzimi, zadnei przyczini na nasz nie mającz, w ziemie, oiciznę naszą, gwałtem wtargnąwszy, pustoszi, pali obiczaiem poganskim, lyudzie szlacheckie, bracia wasze, szwowolnim poddanim waszim in praedam daie, drugie przimuszając szobie do przisięgi okrotnim tyranstwem mordue, nicz nie pomniacz na przisięgi szwoię, kthore y xiążęciu Zigmuntowi, brathu memu, y minie pothem ucziniel, ani na tho dobrodzieistwo, kthore od wasz wziął zeszczie go z rąk okrotnego Sinan basze meznimi szilami szwemi wirwawszi, na panstwo multyanskie wsadzili y utwierdzili. Wspomnicie therasz, znaczne riczerstwo, na szwe prace, niewczaszi y krwie przelania, kthoreszczie pro imperio et gloria eius podeimowali. Polzriczcie zaszję nan, iako okrom zadnei słusznei przyczini przeciwko wierze y przisiędzi swoiei, nie ku oddaniu dobrodzieistwa od wasz wziętego, ale ku zniszczeniu nasz szamich, narodn naszego y wszestkiei oicizni naszei bron swoię podnosi. Yakiem thedi on iadem szwoiem przeciwko wam bronil szweil do li...¹ takowim y wi therasz themu niezboznemu nieprzyaczelowi stawcie się. Terrasz czasz y placz kazdemu miłoszcz przeciwko oicizni pokazacz, a onę stale wielkiei nawalnoszczi, nebeszpichenstwu mestwem szwim wirwacz, swowodi i wolnoszczi szwoie zatrzymacz, lyudziom zloszcziwim tho ukazacz, ze się szam Pan Bog iego nie-

¹ 23 de litere ilizibile.

wiara przez wasz dziś zemszczi, o mnie tho sobie obiecuczcie ze rowno z wami pro armis et focis gotowem garlo polozicz“.

Wszitkiemu pothim woisku kazał xziąę czitacz przisięę Mihałowę, kthorą się samego i ziemię multyanską xzięęczciu oddawał, abi y niewirnoszcz iego widzieli y obmisławanie xzięęczciu o oiciznie uznawali. A isz iusz beł Michał nastapiel, potikacz się woisku kazano.

Tam na naperwszim starczu, Cornisz hethman xzięęczci piomani, kthorego Michailo wdzięcznie przyąwsi, szatą szwoią udarował. Insze nasze huffi potikając się, lud Michałow z niemają ich szkodą wspierali, tak isz musiał lud Michałow po trzikroc ustempowacz y iusz Michał o zwiczięstwie zwątpiwszy, uchodżicz się gotował y kozactwa szwego prosził abi z nim nazad do Multan uchodzili. Między kthorimi, isz ieszcze tiszając koni pod sprawą Branickiego półkownika Michałowego w potrzebie nie beł, proszili Michała abi się do uchodzenia nie skwapiał aszbi perwci szczęszcia szwego sprobowali. Zaczim skocżili do naszich y z wielką szkodą naszich sparii, tak isz y tabor xzięęczci sziekacz, byacz, mincli. Belo ieszcze lyudzi xzięęczczich s huffu czelnego pod chorągwiemi wisszei 3.000, ktorzi posziłku zadnego szwoim dacz nie chcieli y dopiero zwiczięstwo przł Michaile się pokazało.

Xziąę tesz isz s potrzebi samodwunast uchodżil y udał się za radą Mikołaja Miklosza, capitana zamku. Udwarhelu, ku sekielskiej ziemi, chcąc tamtędi do Moldawi przebić. Die 30 octobris s tegosz Udwarhelu, ruszył się xziąę, mającz s sobą 127 człowiekų między kthorimi szlachta sekielska, ta bila: Miko Mikłusz, Miko Ferens, Miko Giordz, Gerebi Janusz ze dwiema bracią, Beczi Imbre, Beci Thomash, Beldi Janusz z szinem, Paloszi Gaspar, Paloszi Mikłusz, Lazar Jartaff, Romani Ferens, Sziemionek moskwiczinek krola Stephana staręczki pachole, pokoiowe (kthori iedem sam s tich uszedł), s kthorimi w sprawie idąc ku granici moldawskiej. Gdi do Cziku miasteczka sekielskiego przichodzili, gdzie isz chłopstwo sekielskie, zbuntowane przeciwko panom szwoiem, pogotowiu beł na gwałth w miasteczku y po wszich okolicznich uderżono, dawałcz znac ze panowie ich z xzięęczciem z ziemi uchodzą. Zarasz y tich ostrzygając kthorzi na strazi w zarąbionich drog w leszie dla bronienia do Moldawi przechodow, oczekiwali, zebralo się na on gwałt Seklow do kilku tiszięci zbroinich. Xziąę przeczie obronnie uchodżil, a nie mogąc drog zarąbionich minacz, skąd się lud nowi przeciwko xzięęczciu ukazał y uderzał. Nie mogli lyudzie xzięęczci tak wielkiego sztosu witrzimacz y tam wsziszezi od Seklow zbiczi. Xziąę, konia zbiwsi, ze dwiema szlachcziczoma sekielskimi sprawczowami pieszo w gurą przikrą uchodżil, gdzie chcąc sobie trochę odpoczacz, polozil się. Ale Seklowie xzięęczcia nie widząc, puszcżili się lewą y oni go < r > szukając go. Kthorego naszedzi z nimi dwiema szlachcziczoma w obronie zabili, głowę uczieli y do Michała nieszli. Kthorą Michał isz < w > Białogrodzie będącz, dzien ieden miał ią u siebie w pokoiu dla ukazowania iei panom węgierskim. Pothim ią posłał do David Unganoth posła cesarskiego, kthori beł szwiozo od ceszarza do Michała s pieniędzmi przyechał, y tam głowę malowano y do cesarza posłano malowano. Stamtąd od posła cesarskiego niesziono ią do Malaspini (bo ten po bitwie 10 dni w Belagrodzie u Michała mieszkał). Od Malaspini niesziono ią z rozkazania Michałowego do koszcziola Jesuitow, a po cziolo Seklom kazał iechacz. Kthorzi skoro przewieziono, szam ie Michał widziecz chciwał, y ono ogłądawszi, do Jesuitow odesłał, abi ie do pogrzebu, ochądozawszi, gotowali.

Pogrzeb beł die 23 novembris prawie w scim, kthori na ten czas Michał odprawował. Cziolo nieszcz kazał senatorom szeszcziom sziedmigrodżkim, szam szedł za czialem, szwieczę zapaloną w rękę trzimałacz, kthore pochowano w koszcziele wielkim w Białogrodzie podie grobu krolewicza Janusza.

Tako ten pan niewinni nikczemnie zginął, pan cznothliwi i dobri y taki, kthori dla szwei wrodzoni cznothi, kthorei beł pelen, nie łatwie o lyudzkiei zdradzie y niecznoczie, choc beł przedthim z roznich mieiszcz przestrzegani, chciwał y umiał rozumiecz. Zaczem te nagrodi szwoie o szwoich nie prędkiei do podeizżenia skłonnoszcz y nieduffnoszcz wzięł, ze za obmisławanie ich pokoiu zdradą, za bespieczentwo y zdrowie oicizni szmiercz, za czałoszcz spolnei R. Pospolitei zgubę swoią y familiei odniósł. A odniósł ią nie od obczich (czo do Boga moze bicż okrotniejszego), ale od szwich, od szwich poddanich, sług y tich kthorzi dobrodzieistwy iego obowiązani bełi, wsziszezi narodu iednego, czo ieszcze gorsza s panem niewinnim, wsziszezi za szmierczą iego wielkiemu niebespieczentwu podlegaiący. Czego sposob y powod skąd im beł ukazani y stwirdzoni do thak okrotnei zgubi, a mogę rzecz y niewolstwa oicizni szwei, posłtepek isz pokazuie y skutek obiaszni nie od priwatnei pewniei osobi, ale stąd, stąsię beło mniei. zgubi spodżiewacz, kthorzi nie upadek czci, nie skazę, nie niewolstwo, ale zdrowie, czałoszcz y szwobodę kazdego na wisokiem mieiszczu posadzoni dla tego będącz, obmisławacz ma y powinien.

Inaczej, ach, niestety szę tam działo. Litterae publicae samego Michała waidi y pieni-
 adzi mu iakobi ob rem bene gestam posłano niechaj liudziom otwieraiia oczci. I iako daiei Mi-
 chał waida za takim zmocznieniem y dodawaniem na takie parricidia pieniędzy postępowacz
 będzie, sam Pan Bog wie. Początki w nim takie, iakiemi dom ottomanski imperium swoje ro-
 szerzył i umocnił. Nie lekce go sąsiadom trzeba wazicz, kthori niemalim wojskiem uzbroioni,
 nie na pogani szable swoje y ia...¹ dobiwacz insolens kazdi victor, ani modum tenet. A thim
 wężei then, kthoremu do wszelakich niezboznoszczi wrota otworzone. Szmierecz tego nieopla-
 kanego pana, zguba, splundrowanie y opanowanie ziemie bogaczei a okwitei w lyudzie y w ich
 potrzebi wszelakie, przykład, przestroge y ukazanie niebespieczenstwa krwią szwoiā czini. Dos-
 zwiadcziło bowiem iusz ta ziemia iego wiari, gdi imo przisięgi szwoie Sigmuntowi i kardinałowi
 xziążetom uczinione w ziemie ich wtargnął. Uznela podrzoczona moznoszcz, gdi za pieniądze
 posłane z wojskiem z roznego narodu, z obranım prziszedł. Wiadoma y męstwa, gdi sprakti-
 kowani sinowie dali szę szami y bracją szwoiā a naweth y pana szwego zetrzec y zabicz. Czu-
 ie nadewszistko iego tiranstwo, gdi ostatek s potrebi rozproszonych roznimi sposobi na garlich,
 maiełnoszcziach y ich szwobodach psował, ani do thego czasu themu zlemu koncza ucziniel.
 Lezi terasz ziemia siedmigródzka odarta s panow szwoich, kthorzi iā w ozdobach wszelakich
 dotąd wzale zatrzymawali y z nia R. Pospolitei Krzeszczyanskiei dobrze zasłuzeni beli. Zie-
 mja tech czasow w Coronie węgierskiej naipiękniesza y naibogatsza w dostaki ludzkie. Płot
 nieprzełomioni poganom, wszestka krwią szwoich skropiona, z lyudzi męznich obrazona, w prze-
 dnich familyach osierocziāła, woła, płacze, szuka ratunku y pomocy, ale gdiesz u obczich nie-
 pewni, u szwich niepotężni, non est qui consoletur eam.

TRADUCEREA ROMÂNEASCĂ²

* Nu este o taină pentru domnia ta, domnul meu milostiv, că, din cauza unor cetățeni transil-
 vani, oameni neastîmpărați, între Sigismund, principele Transilvaniei, și alți frați ai aceleiași
 familii a domniilor lor domnilor Báthory, s-a născut o oarecare neînțelegere. Din care, văzînd
 eminența sa părintele cardinal nu numai căderea familiei sale, ci și ruina și distrugerea patriei,
 spre care tindeau oamenii doritori de lucruri noi prin schimbarea statelor de acolo, s-a străduit
 mereu nu numai să salveze pe principele Sigismund, fratele său, și familia, ci să mențină și
 patria amenințată de primejdii în cea mai deplină siguranță și în libertățile ei, fapt pe care
 nu-l putea duce la capăt fără prezența sa acolo. Pentru că această neînțelegere între domniile
 lor să fie aplanată, el a adus la cunoștința mării sale regelui și a unor senatori poloni de am-
 bele stări că pleacă pentru un oarecare scurt timp în Transilvania. Măria sa regele și unii
 domni senatori ce se aflau în acest timp pe lângă măriă sa regele, fiind de acord, el a plecat.
 în ziua de 20 ianuarie 1599, numai cu câteva persoane, din Miechów în țara Transilvaniei, unde
 întîlnindu-se cu principele Sigismund și uitînd de toate dușmăniile dintre ei, s-au angajat în
 comun să întărească patria comună, liniștea acesteia și a familiei lor.

În acest timp, a fost convocată de principele Sigismund, în orașul Mediaș, pentru ziua de
 23 februarie 1599, dieta generală a acelei țări, la care principele a adus cu sine pe eminența sa
 părintele cardinal. Dar eminența sa părintele cardinal, sătul de aplanarea atîtor certuri și
 dușmăanii interne, care atrăgeau și primejdii asupra patriei, s-a grăbit cît mai repede spre Po-
 lonia. A învins însă convingerea principelui, a învins și iubirea de patrie pentru a ști și vindeca
 împreună cu fratele său, principele, pericolele iminente pentru destinul întregii republici. Ce fel
 de primejdii se ridicau în acest timp asupra acestei țări din partea turcului și tătarilor, era
 cunoscut acum tuturor. Însuși principele Sigismund, mîhnit de asemenea spaima frecvente și
 nevoind să le mai sufere, a insistat cu rugăminți mari pe lângă eminența sa părintele cardinal,
 ca, în această întîmplare comună patriei lor, să suporte sarcina comună pentru salvarea ei,
 indicînd singur acest mod de slavare, pentru care întreaga țară a Transilvaniei a fost de acord
 ca să și-l ridice ca principe pe eminența sa părintele cardinal. Și așa eminența sa părintele car-
 dinal a fost ales pretutindeni în mod public, de către stări, principe al Transilvaniei, iar princi-
 pele Sigismund s-a eliberat în același timp de orice putere în Transilvania.

¹ Manuscrisul tăiat la margine.

² Cuvintele imprimate cu litere cursive sînt traduse din latinește.

Cîrmuirea țării astfel stabilită potrivit împrejurărilor, eminența sa părintele cardinal a înștiințat pe principii vecini despre venirea și alegerea sa, cu unii legînd prietenie, pe alții menținîndu-i în vechea < prietenie >. A dat de veste și sfîntului părinte despre toată această acțiune. La fel și mării sale regelui, domnul nostru, la care, căutînd protecție ca cetățean și senator, s-a pus pe sine și provincia sa sub tutela sa părintească, nu ca vecin, ci ca un recunoscător pentru foloasele obținute din partea Coroanei. La fel a făcut < a dat de știre > și domniilor lor domnilor senatori de ambele stări, rugîndu-i stăruitor să se îngrijească atît de el, ca de unul de al lor, cît și de provincia sa, care este totdeauna pavăza acestei Coroane și a altor state creștine față de dușmanul puternic, să-l sfătuiască și să-l ocrotească viața sub aripile lor.

La asemenea schimbare, împărații creștin și turc, avîndu-și, datorită apropiatei vecinătăți, ochii ațintiți asupra acestei țări, își aveau oștile în apropierea hotarelor ei. Din care cauză, și eminența sa părintele cardinal, acum principe al Transilvaniei, a fost nevoit să-și țină oastea sub armă și țara mobilizată, gata de luptă, toată vara, fiind pregătit pentru orice împrejurare.

Aflînd despre aceasta sfîntul părinte, a trimis pe solul său, *Germanico marchiz de Malaspina*, mai întîi la împăratul creștin, apoi la eminența sa părintele cardinal, principe al Transilvaniei, pentru ca, liniștindu-i atît pe ei, cît și țara < să-i convingă > să-și întoarcă împreună armele împotriva dușmaniului sfîntei cruci. Eminența sa părintele cardinal n-a fost împotriva voinței și poruncii sfîntului părinte, ci s-a plecat înaintea *autorității sale supreme* și s-a supus pe el și toate aceste chestiuni *judecării sfîntului părinte*. A prins și nădejde, pe care i-a insuflat-o același Malaspina despre împărat, cum că nici o primejdie < nu-l pîndește > pe el și țara sa din partea împăratului, ci că acesta binevoiește să-i trimită astfel de podoabe și ajutor, la care se cuvine să se aștepte din partea *principelui suprem*, oferindu-se să-i restituie Baia și Oradea, iar, în caz de schimbare a situației, căsătorie și onoruri imperiale.

Minunat a fost aceasta pentru principe din partea împăratului, minunat și pentru împărat din partea principelui, că a voit să-și unească pentru asemenea țară armele cu împăratul împotriva turcului. Pentru a se putea duce aceasta la bun sfîrșit, Malaspina a sfătuit pe eminența sa părintele cardinal să trimită solul său la împărat, iar armata sa, pe care o avea gata în tabără, s-o concedieze. Și fiindcă Basta, *căpitanul general al Ungariei Superioare*, stătea cu oaste mare aproape de granițele Transilvaniei, Malaspina a trimis la el ca să nu înceapă nimic împotriva țării Transilvaniei acum cînd intervenise un asemenea *tratat*. Și astfel asigurat de Malaspina, eminența sa părintele cardinal a dat drumul oștirii sale și a trimis la împărat un sol, pe Stefan Kakas.

Puțin mai înainte trimisese de asemenea pe solul său, Gheorghe Ravazdi, la Mihai, voievodul Munteniei, pentru a menține relații obișnuite de vecinătate cu el. Acesta, nu numai că s-a comportat liniștit față de principe și de țara sa, ci a depus principelui și un jurămînt de credință și de supunere, ca și acela pe care promisese mai înainte în țara Transilvaniei să-l respecte și față de principele Sigismund, și a rugat ca principele să-i asigure, la *rîndul său*, toată apărarea promisă, a lui și a averii sale, așa cum a avut-o și din partea principelui Sigismund.

A trimis la Ieremia, voievodul Moldovei, pe solul său, *Toma Csomortanyi*, prin care i-a dat de știre că ia sub protecția sa pe Mihai, voievodul Munteniei, așa cum o făcuse mai înainte și principele Sigismund, cerîndu-i lui Ieremia să nu întreprindă nimic cu armele împotriva lui, în cazul cînd între ei și între statele lor ar exista vreo *controversă*, ci mai degrabă să o supună *hotărîrii principelui*, cu care lucru, chiar dacă Ieremia nu s-a mulțumit, principele n-a voit, în *virtutea tratatelor*, să umilească pe Mihai.

Și-a lăsat la o parte Ieremia, voievodul Moldovei, aversiunea ce o nutrea pentru Mihai voievod, arătîndu-i principelui că el consideră pe Mihai ca un om nestatornic în prietenie și credință, care, nu se știe cu ce drepturi și cu ce inimă, a trimis nu de mult la împăratul creștin, rugîndu-l pe împărat să-i dea țara Transilvaniei și țara Moldovei, căci el voiește să le ocupe cu armele sale și să fie cu ele sub protecția împăratului: de aceea principele să bage de seamă la ce trebuie să se aștepte de la o astfel de nestatornicie a lui.

Aceasta nu l-a clintit cu nimic pe principe, căci el înțelegea că Ieremia i-a scris aceasta din dușmănie față de Mihai, mai ales că și Malaspina i-a arătat că aceste lucruri sînt născocite, cu scopul de a submina bunăvoința împăratului față de eminența sa părintele cardinal, precum și apărarea promisă de principe lui Mihai.

Avea la acea vreme Mihai, voievodul muntean, pînă la 15.000 de ostași, între care 1000 de călăreți poloni sub comanda rotmiștrilor Walawski, Oczeszalski, Kamieniecki, Roztopcze, Czarniecki și Kulinski. Dar acești oameni poloni, din pricina unor neplăceri pe care le-au suferit acolo în țara Munteniei de la Mihai voievod și de la oamenii săi, — că mergînd însuși Mihai la gazele lor, i-a scos afară, i-a bătut cu buzduganul și a dat pe cîțiva tovarăși, printre care, pe

Sadurski, nobil din ținutul Lublinului, să-i taie, iar pe altul să fie jupuit de viu — nemaivoid să rabde, s-au smuls cu forța din țara lui, sfărâmându-i 700 de pedestrași, care le opreau calea, și au venit la principe, la eminența sa părintele cardinal, oferindu-și serviciile. Pe care, eminența sa părintele cardinal, nu numai că i-a primit cu bunăvoință, ci a hotărât să le dea și soldă mai mare decât celorlalți și i-a trimis la cetatea și orașul de margine Teremia de lângă Timișoara.

Tocmai în același timp, un trimis de-al lui Mihai voievod, întorcându-se în taină de la împărat, trecea prin țara Transilvaniei *fără pașaport*; a fost reținut la Dej, oraș al principelui, ca străin, pentru informarea principelui. Principele a poruncit să fie întrebat ce om este și ce a făcut în țara principelui, fără știrea principelui. S-a constatat că este un trimis al lui Mihai voievod care se întorcea cu scrisori și cu bani de la împărat. Atunci s-a verificat înștiințarea și avertismentul lui Ieremia, dar Malaspina a interpretat trimiterea acestor bani în așa fel, că n-ar fi trimiși împotriva nimănui dintre ei, ci pentru războiul cu turcii, ca, angajând oameni cu ei, să meargă peste Dunăre, „și dacă vei opri acești bani, vei fi tare vinovat față de republica creștină”. Cuvîntul lui Malaspina a avut atîta greutate la principe, încît chiar atunci solul a fost lăsat liber să meargă și cu banii și cu scrisorile spre hotarele Munteniei, pe care Mihai, avînd acum oameni, le-a primit și a dat de știre principelui că s-a pregătit să treacă cu acești oameni peste Dunăre.

Îndată după aceasta, au sosit din Ungaria, din armata împăratului creștin, în țara Transilvaniei 1000 de călăreți polonezi sub comanda rotmîștrilor Branicki, Uskowski, Herbultowski, Uluwicz, Miastkowski, Piatkowski și Poradowski, care au trimis îndată pe Slanski și Gorski, solii lor, la principe, oferindu-și serviciile. Principele, cu toate că în acea vreme n-avea nevoie de soldați străini, totuși ca să răsplătească această profesiune a lor cu a sa bunăvoință și să arate cetățenilor transilvăni de ce respect se bucură la el poporul polon, i-a primit cu bunăvoință și le-a promis prin trimisul și curteanul său, Komorowski, bani de soldă, poruncindu-le să se alăture la cealaltă primă mie de călăreți poloni. Așa au fost sfătuiți prin solii lor, prin care li s-a dat răspuns că este recunoscător pentru această bunăvoință a lor, pe care i-au arătat-o ca unui *cetățean* și senator polon. S-a dat însă principelui de veste de la margine cum că nu numai această mie de călăreți inferiori, ci, atrăgînd de partea lor și 300 de călăreți mercenari din cealaltă primă mie și făcînd confederație, au trecut cu forța granița în Muntenia, făcînd mari pagube pe drumuri, cu răpirea cailor. A fost aceasta destul de dureros pentru principe, că au făcut aceasta trecînd peste părerea sa despre ei, pe care o împărășise transilvănenilor, peste solia și oferta lor, pe care o făcuseră principelui prin solii lor; și senatul Transilvaniei a voit să pedepsească numaidecît pe acești soli cu capul, *după dreptul ginșilor*, dar eminența sa părintele cardinal s-a opus prin toate mijloacele la aceasta, mulțumindu-se totuși < să-i aducă > din acea țară și poruncind să fie ținuți sub strajă, pentru a nu se lăsa să se întărească un asemenea început în acest norod; care apoi au fost lăsați în grabă slobozi pentru siguranța ulterioară a țării sale transilvane.

După aceea, mărija sa principele a convocat *pentru ziua de 18 octombrie* dieta generală la Alba Iulia, așteptînd în acest timp întoarcerea solului său de la împăratul creștin.

O săptămîină înainte de deschiderea dietei, au sosit soli de la Mihai, voievodul Munteniei, care a înștiințat pe principe că merge deja peste Dunăre în țara turcească, rugîndu-l pe principe să dea ordin oamenilor săi de la margine să nu facă în timpul absenței sale vreo stricăciune în țara Munteniei, adăugînd că află cum că principele s-ar îndoi de ascultarea și prietenia sa întărită prin jurămint, căci se găsesc unii care se zice că îndrăznesc să răspîndească zvonuri cum că el ar plănuși să năvălească cu puterea în țara Transilvaniei, și asigurînd în această privință pe principe că „sînt gata să trimit *ca ostalec* pe fiul meu”.

Dar departe de < ce spunea el prin > această solie, altul îi era gîndul. Căci îndată ce i s-au întors solii de la principe, pe care-i aștepta sub munții Transilvaniei și de la care a lăut în același timp cunoștință de nepregătirea principelui, a năvălit în chip dușmănos în țara Transilvaniei, *chiar* la Brașov, arzînd și prădînd țara, jefuind bisericile, bătînd oameni și mai ales pe nobili, pe care, pe mulți, din imprudența lor, fără veste, i-a găsit la casele lor. A trimis și la secui, dîndu-le de știre că în aceeași oaste merge cu el principele Sigismund ca să recupereze *cu armele* țara Transilvaniei de la eminența sa părintele cardinal, și că, dacă doresc să-i fie de ajutor și să se alăture oștirii sale, le acordă libertatea veșnică, așa cum au avut-o *din vechime* sub regii maghiari. Plăcute au fost aceste lucruri secuilor, oameni ușor schimbători, care, punînd îndată mîna *pe arme*, s-au strîns 12.000, care, alegeîndu-și dintre ei 6000 de oameni dintre cei mai buni, i-au trimis la oștirea lui Mihai, iar cealaltă jumătate a rămas acasă, jefuind,

pustiind și forțind curți și castele de-ale stăpînilor lor, iar pe aceștia omorîndu-i oriunde îi puteau găsi.

Aproape în același timp a început dieta la Alba Iulia, la care se întruniseră, după drepturile și obiceiurile vechi, stările Transilvaniei, și acolo mai întîi orașul Brașov a dat de veste principelui despre năvălirea lui Mihai voievod în țara Transilvaniei. Dar unii dintre senatori, și mai ales Gaspar Corniș, comandantul suprem al armatei principelui, n-au voit să creadă. Și cu toate că a sosit a doua știre după aceasta de la același oraș că Mihai nu numai că a năvălit, dar că și arde și pradă țara, aceiași au asigurat pe principe că acestea sînt vești născocite pentru dizolvarea dietei. Și numai cînd asemenea știri au fost aduse la dietă și din alte locuri și orașe, abia atunci principele, părăsind dieta, a dat ordin trupelor să se concentreze în tabără, districtele și orașele au pornit *ajutoare*. 8 cetăți mai apropiate au fost inspectate în parte, iar principele însuși a pornit la 20 octombrie cu curtea sa din Alba Iulia la orașul Sebeșul săsesc, unde era așezată tabăra și unde în aceeași zi a poruncit să se prezinte toți soldații. De acolo principele, avînd o armată de pînă la 15.000 < de oameni >, a pornit la 22 octombrie împotriva lui Mihai și în ziua de 24 octombrie s-a așezat cu oamenii săi lîngă orașul săsesc Sibiu, avînd cu el pe Malaspina, nunțul papal.

Înainta și Mihai, voievodul Munteniei, cu oamenii săi în număr de 24.000 din diferite popoare, între care erau: poleni 2500, moldoveni 3000, unguri 3000, secui 6000, munteni, sîrbi și croați aproape 10.000, cu care Mihai voievod s-a așezat în ziua de 26 octombrie la două mîle depărtare de același oraș Sibiu.

În ziua de 27 octombrie, dimineața, Malaspina, nunțul papal, a plecat la Mihai voievod, voind să-l abată de la luptă, să găsească un mod oarecare de împăcare și să afle de la el motivele năvălirii.

Cu armata sa dispusă în ordine de bătaie, principele a mers împotriva lui Mihai și s-a oprit la o milă depărtare de el, într-un loc destul de bun și favorabil lui pentru luptă, așteptînd ca Mihai să se apropie și să dea luptă. Dar Malaspina, oprindu-l pe Mihai în locul în care l-a găsit, s-a întors la principe și l-a sfătuit pe principe ca, deși el este cel nedreptățit, să nu dorească vîrsarea sîngelui creștin, căci l-a aflat pe Mihai dispus în așa fel, încît, luînd în considerare situația, nu este împotriva ca a doua zi să se poată discuta despre o înțelegere, cu condiția însă ca principele să se retragă cu oastea în tabăra sa, de unde venise, iar Mihai a făgăduit, la rîndu-i, să nu se miște cu oștirea sa a doua zi din locul în care l-a lăsat Malaspina și nici să întreprindă în acel timp ceva dușmănos, pentru a se putea trata cu atît mai liniștit despre pace. Principele, fiind asigurat în felul acesta de Malaspina, a dat îndată ordin întregii sale armate să se ducă înapoi cu o milă la tabără, iar Malaspina a plecat și el cu dînsul.

În ziua de 28 octombrie, dimineața, dat fiind că această zi era destinată tratativelor, s-a spus oastei că cine ar avea nevoie de alimente, să și le procure în acest timp. Ca urmare, nu mică parte din armată a plecat din tabără la țară. După puțin timp s-a dat de știre principelui că, îndată după plecarea lui Malaspina de la el, Mihai a înaintat cu oastea pe locul, din care se retrăsese la sfatul lui Malaspina principele, și că escadroanele lui din față s-au și arătat și că Mihai însuși se apropie cu toată armata sa de tabăra principelui. Văzînd aceasta, principele a arătat lui Malaspina că dușmanul a procedat altfel decît l-a asigurat pe principe. Malaspina s-a dus așadar din nou la el și stînd acolo puțin, s-a întors la principe, spunîndu-i că nădejde de pace nu este, deoarece Mihai s-a gîndit să dea luptă și spre aceasta merge. Și, anunțîndu-i aceasta, a plecat spre același oraș Sibiu.

Principele a dat ordin comandanților săi să așeze trupele pentru bătaie; de îndată ce s-au orînduit pentru luptă, le-a adresat o scurtă cuvîntare, *potrivit împrejurării*:

„Știți bine, nobili de arme, că din voința lui Dumnezeu și intru schimbarea acestei țări a noastre, am fost chemat, ales și primit în bună înțelegere de voi ca domn. Și, luînd cîrma țării, am făcut în așa fel, încît voi și urmașii voștri să rămîneți neatinși și neclintii în libertățile voastre, menținînd pe toți vecinii în ascultare și în înțelegere cu voi și nedîndu-le nici o pricină de neînțelegere și de stricare a prieteniei. Dușmanul acesta, pe care-l vedem acum înarmat în fața noastră, neavînd nici o pricină împotriva noastră și năvălînd cu puterea în țara, în patria noastră, pustiește, arde după obiceiul păgîn, dă pe nobili, frații voștri, în prada supușilor voștri scăpați din frîu, iar pe alții, silindu-i să-i presteze jurămint, îi ucide cu o crudă tiranie, neamintîndu-și nimic de jurămintul său pe care l-a făcut și principelui Sigismund, fratele meu, și apoi mie, și nici de binefacerea pe care a avut-o de la voi, că zmulgîndu-l cu puterile voastre viteze din mîinile crudului Sinan pașa, l-ați așezat și l-ați întărit în domnia Munteniei. Aduceți-vă aminte acum, renumiți nobili de arme, de ostenele pe care le-ați înfruntat, de singele pe care l-ați vîrsat fără rost pentru puterea și gloria lui. Priviți așadar la el cum fără nici o cauză justă

ridică arma sa împotriva credinței și jurământului său, și aceasta nu pentru a răsplăti binefacerea primită de la voi, ci pentru a ne distruge pe noi, poporul nostru și întreaga noastră patrie. După cum el, mințit de răutatea sa, își < ridică > arma împotriva voastră...¹ așa și voi opuneți-vă acum acestui dușman fără Dumnezeu. Acum este timpul și locul pentru fiecare să-și arate iubirea față de patrie și s-o scape prin curajul său de această mereu mare năvală și primejdie, să vă păstrați libertățile și privilegiile voastre și să arătați oamenilor răutăcioși că însuși Domnul Dumnezeu răzbună astăzi prin voi necredința sa, iar eu vă promit că sînt gata să-mi dau viața împreună cu voi *prin armă și foc*".

Principele a dat apoi ordin să se citească întregii armate jurământul lui Mihail, prin care s-a supus principelui pe el și țara Munteniei, pentru ca să cunoască atît necredința lui, cît și grija de patrie a principelui. Și, fiindcă Mihai a și sosit, s-a dat ordin oștirii să înceapă lupta.

Acolo, la prima încăierare, a fost prins Corniș, comandantul armatei principelui, pe care Mihail l-a primit cu bunăvoință și i-a dăruit haina sa. Intrînd în luptă alte escadroane de-ale noastre, ostașii lui Mihai au rezistat atacului cu nu mică pierdere pentru ei, încît oamenii lui Mihai de trei ori au trebuit să cedeze terenul și deja Mihai, îndoindu-se de izbindă, s-a gătit să fugă și a rugat pe cazacii săi să fugă cu el înapoi în Muntenia. Între care, fiindcă 1000 de călăreți de sub comanda lui Branicki, polcovnicul lui Mihai, nu fuseseră încă în luptă, au rugat pe Mihai să nu se grăbească la fugă pînă cînd mai întîi nu-și vor încerca și ei norocul. Au sărit așadar asupra a lor noștri și i-au respins cu mari pierderi pe ai noștri, tăind și bătînd, au trecut și de tabăra principelui. Au mai fost sub steaguri oameni de-ai principelui din linia de călăreți din frunte, peste 3000, care n-au voit să dea la ai lor nici un ajutor, și abia victoria s-a arătat de partea lui Mihai.

Și principele a fugit încă din luptă, însoțit de 11 < inși >, și s-a îndreptat, la sfatul lui Nicolae Miklós, căpitanul cetății Odorhei, către țara secuiască, voind să treacă pe acolo în Moldova. În ziua de 30 octombrie principele a pornit din același Odorhei, avînd cu el 127 de oameni, între care nobilime secuiască și anume Nicolae Mikó, Gheorghe Mikó, Ioan Geréb cu doi frați, Emeric Becz, Toma Becz, Ioan Beldi cu fiul, Gaspar Palosi, Nicolae Palosi, Jartaf Lázár, Francisc Romaný, Simeon moscovitul, bătrînul valet al regelui Ștefan (care numai el singur dintre aceștia a scăpat), cu care s-a îndreptat în < această > acțiune spre granița Moldovei. Cînd au ajuns la Ciuc, orașul secuiesc, țărănimea secuiască, răscolită deja împotriva stăpînilor ei, era gata pentru acte de violență în orașel, lovind și satele din împrejurimi și dînd de știre că stăpînii lor fug cu principele din țară. Înștiințînd repede și pe cei ce se aflau de strajă pe drumurile din pădure, barate cu copaci tăiați pentru a opri trecerile în Moldova, au așteptat pînă ce s-au adunat la acel act de violență pînă la cîteva mii de secuî înarmați. Principele, care fugea doar în ordine de apărare, n-a putut evita drumurile barate cu bușteni, de unde noi oameni au apărut împotriva principelui și au lovit. Oamenii principelui n-au putut rezista unei așa de mari lovituri și acolo au fost uciși toți de secuî. Principele, omorîndu-și calul, a fugit pe jos cu doi nobili secuî, tovarăși de acțiune, pe un munte greu de urcat; unde, voind să se odihnească puțin, s-a culcat. Secuîi însă, nevăzînd pe principe, au luat-o la stînga pe acel munte, căutîndu-l. Pe care, găsindu-l, l-au ucis împreună cu cei doi nobili pe cînd se apărau, i-au tăiat capul și l-au adus lui Mihai. Pe care, Mihai, aflîndu-se acum la Alba Iulia, l-a ținut la el în cameră o zi pentru a-l arăta domnilor maghiari. Apoi l-a trimis lui David Ungnad, solul împăratului, care sosise recent la Mihai cu bani de la împărat, și acolo capul a fost pictat, iar pictura a fost trimisă împăratului. De acolo, de la solul împăratului, a fost dus la Malaspina (căci acesta a locuit 10 zile după luptă la Mihai). De la Malaspina a fost dus, din ordinul lui Mihai, la biserica iezuiților, iar secuîlor le-a poruncit să meargă după trup. Pe care, îndată ce a fost adus, Mihai însuși a ținut să-l vadă și privindu-l l-a trimis la iezuiți ca să-l spele și să-l pregătească pentru înmormîntare.

Înmormîntarea a avut loc în ziua de 23 noiembrie, tocmai în timpul dietei, pe care Mihai o deschisese în acel timp. Mihai a poruncit ca trupul să fie purtat de șase senatori transilvăni, el însuși, ținînd în mînă o luminare aprinsă, a mers în urma trupului, care a fost îngropat în biserica cea mare din Alba Iulia lîngă mormîntul prințului regal Ioan.

Așa a dispărut în chip mișelesc acest domn nevinovat, domn virtuos și bun, care, datorită virtuții sale înăscute, de care era plin, n-a voit și n-a știut să înțeleagă ușor trădarea și mișelia omenească, cu toate că fusese avertizat mai înainte din diferite locuri. Așadar aceste păreri ale sale despre ai săi l-au împiedicat să-i bănuiască mai din timp de slăbiciune și neîncredere,

¹ 23 de litere ilizibile.

că în schimbul griiei sale pentru pacea lor a avut să îndure trădarea, în schimbul siguranței și sănătății patriei, moarte, în schimbul integrității republicii comune, ruina sa și a familiei sale. Și a îndurat-o nu din partea străinilor, ci — ce poate fi ceva mai groaznic la Dumnezeu? — din partea a lor săi, din partea supușilor săi, a slugilor și a celor ce-i erau îndatorați pentru binefacerea sa, toți din același popor, ceea ce-i încă mai rău cînd e vorba de un stăpîn nevinovat, toți supuși prin moartea lui unui mare pericol. Chipul și pricina de unde i-a arătat și i s-a hotărît o astfel de pierzare cruntă, ba pot să zic și robirea patriei sale, procedeul ne arată deja și rezultatul ne lămurește că nu din partea unei persoane oarecare particulare, ci de acolo de unde te puteai aștepta mai puțin la pierzare, de la aceia care, fiind puși la loc înalt, sint datorți să trebuie să aibă grijă, nu de căderea virtuții, nu de pată, nu de robie, ci de sănătatea, de integritatea și de libertatea fiecăruia.

Dar, vai, acolo s-a întîmplat altfel. *Scrisorile publice* ale lui Mihai voievod însuși și banii trimiși lui, chipurile, *pentru un lucru bine făcut* — să deschidă oamenilor ochii! Și cum va proceda mai departe Mihai voievod cu o asemenea întărire și dare de bai pentru un asemenea *paricid*, numai Domnul Dumnezeu știe. Începuturile la el sint asemenea acelora, cu care casa otomană și-a lărgit și și-a întărit *imperiul*. Vecinii nu trebuie să-l ia în glumă, pe el care, înarmat cu o oștire mare, și-a scos sabia nu împotriva păgînilor...¹ *insolent* fiecare *învîngător*, nici *n-are măsură*. Și cu atît mai mult acesta, căruia porțile-i sint deschise pentru orice neleguire. Moartea acestui domn neplîns, ruina, jaful și ocuparea acestei țări bogate și înfloritoare în oameni și în toate cele trebuincioase lor, devin, prin singele lui, un exemplu, un avertisment și o indicare a primejdiei. Căci această țară a pus deja la încercare credința lui < Mihai >, deoarece, *contrar* jurămintelor sale făcute principilor Sigismund și cardinalului, a năvălit în țara lor. A dovedit-o și tăria pe care a cîștigat-o în mod tainic, căci a venit cu o armată formată din diferite popoare, cu oameni angajați pe bani trimiși. Este cunoscută și vitejia, deoarece fiii, înțeleși cu dușmanul, s-au dat pe sine și pe frații lor, ba chiar și pe domnul lor, să fie distruși și uciși. Înainte de toate însă < țara > simte tirania lui, deoarece celor scăpați din luptă li s-au luat, cu mijloace diferite, viața, averile și libertățile și nici pînă acum n-a pus capăt acestui rău. Zace acum țara Transilvaniei, lipsită de domnii ei, care o menținuseră pînă acum intactă în toate podoabele ei și care, împreună cu ea, au binemeritat de la republica creștină. Țara cea mai frumoasă și cea mai bogată în oameni din Coroana maghiară din acest timp, zid de nepătruns împotriva păgînilor, toată stropită cu singele al lor săi, golită de oameni viteji și văduvită de familiile de frunte, cheamă plînge, caută scăpare și ajutor. Dar unde? La străinii nestatornici, la ai săi slabi? *N-are cine s-o consoleze* ².

ПОЛЬСКАЯ РЕЛЯЦИЯ О ЗАВОЕВАНИИ ТРАНСИЛЬВАНИИ МИХАЕМ ХРАБРЫМ

(Резюме)

Речь идет о неизданном польском сообщении об обстоятельствах завоевания в 1599 году господарем Валахии Михаем Храбрым Трансильвании и о гибели трансильванского князя кардинала Андрея Батори. Сообщение, написанное рукою польского шляхтича из окружения кардинала в форме письма, адресовано другому шляхтичу в Польше. Их имена остались неизвестными, а письмо сохранилось в копии без подписи, даты и адреса в одной рукописи в государственном архиве города Торуня (в Польше).

Автор реляции, свидетель описанных событий, а может быть и их участник, находился в очень близких отношениях с кардиналом. Именно поэтому он последовательно защищает его интересы. И, наоборот, он тенденциозно представляет действия румынского господаря, которого обвиняет в нарушении присяги в верности кардиналу и в нападении на Трансильванию в целях грабежа и захвата. Наконец, он совершенно не упоминает истинных причин действий Михая, а именно: его реакцию на выход кардинала из антиоттоманской лиги и попытки кардинала свергнуть Михая, что в конечном итоге побудило последнего повернуть оружие против него. С этими оговорками следует принимать все его сообщение.

¹ Manuscrisul tăiat la margine.

² Archiwum Państwowe w Toruniu (Arhivele Statului din Toruń), Miscellanea, Sygn. XIII, 13, p. 336—384.

В результате сопоставления текста данного сообщения с другими известными аналогичными иностранными документами, отмечаются новые элементы, уточнения и дополнения, которые оно содержит.

В работе приводится польский текст и его румынский перевод. Польский текст, который трудно поддается дешифровке из-за несовершенной и почти не поддающейся прочтению графики, все же не был упрощен, а передан в своем первоначальном виде со всеми архаизмами, грамматическими ошибками и непоследовательностями.

LA CONQUÊTE DE LA TRANSYLVANIE PAR MICHEL LE BRAVE D'APRÈS UNE RELATION POLONAISE CONTEMPORAINE

(Résumé)

Il s'agit d'une narration polonaise inédite concernant les circonstances qui ont conduit en 1599 à la conquête de la Transylvanie par Michel le Brave, prince régnant de Valachie et à la mort du prince de Transylvanie — le cardinal André Bathory. Cette narration, tracée par la plume d'un noble polonais de l'entourage du Cardinal Bathory, s'adresse — sous la forme d'une lettre — à un autre noble de Pologne. Le nom de ces deux demeurent inconnus, mais la lettre, hormis la signature, la date et l'adresse, se trouve copiée dans un manuscrit de miscellanées conservé aux Archives d'Etat de Toruń (Pologne).

L'auteur de cette relation — qui fut témoin des circonstances qu'il raconte et qui, probablement, participa au combat — s'avère être très favorable au Cardinal. Comme tel, il ne fait que défendre la cause de ce dernier. En échange, décrit-il d'une manière tendancieuse l'action du prince roumain qu'il accuse d'avoir transgressé le serment de fidélité prêté au Cardinal et d'avoir attaqué la Transylvanie simplement par envie de pillages et conquête. Par conséquent, l'auteur ne relate rien des véritables mobiles qui ont fait agir Michel, c'est-à-dire la sortie du Cardinal de la Ligue antiottomane et les efforts que celui-ci fournit pour écarter Michel du trône, fait qui détermina ce dernier à prendre les armes contre lui. C'est donc ainsi qu'il faut envisager l'ensemble de cette narration.

A la suite d'une confrontation du texte de cette relation à celui d'autres relations étrangères, connues actuellement, l'auteur de l'article signale les données nouvelles, les précisions et les compléments qu'elle apporte. L'auteur rend aussi la rédaction en polonais du texte, ainsi qu'une traduction en roumain. Cette rédaction polonaise, difficilement déchiffrable à cause de sa graphie primitive et illisible, n'a pas été modernisée, mais rendue telle qu'elle s'est conservée, avec tous les archaïsmes, les erreurs et les incohérences grammaticales.

PRESA ROMÂNEASCĂ DESPRE RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

(De la trecerea Dunării și pînă la cucerirea Griviței)

CONSTANTIN N. VELICH

Războiul pentru cucerirea independenței României are în istoria modernă a țării noastre o importanță capitală, ceea ce și explică numărul deosebit de mare de studii și articole care i-au fost consacrate pînă acum. Autorii acestor lucrări se referă fie la condițiile interne ale proclamării independenței ¹, fie la războiul însuși sub diferitele lui aspecte ², la desfășurarea operațiunilor militare, la acțiuni diplomatice etc.

În articolul de față vom încerca să prezentăm războiul din 1877 văzut prin prisma presei contemporane* și să desprindem problemele care preocupau opinia publică românească din acea vreme. Materialul de care dispunem fiind extrem de vast, ne vom limita la răstimpul dintre 16/22 iulie 1877, cînd primele regimente românești au trecut Dunărea ocupînd Nicopole — și cucerirea Griviței.

Cine parcurge presa românească din primele luni ale anului 1877 își dă seama ușor că problema războiului, care devenise iminent, se afla în centrul preocupărilor, ziarele de toate nuanțele acordîndu-i o importanță primordială.

După declararea războiului, luptele duse de ruși în Bulgaria, cucerirea unor orașe—ca Siștov, Biela, Tîrnovo—operațiunile militare conduse de generalul Gurko, care trecuse Balcanii și, mai ales, cele două mari lupte în care rușii fuseseră respinși de către turci la Plevna și-au găsit ecou în presa românească. De multe ori, cea mai mare parte din coloanele ziarelor de la noi erau dominate de știri cu privire la desfășurarea operațiunilor militare, de telegramele agențiilor de presă, de comentariile proprii sau de cele ale ziarelor străine. Cele mai multe ziare românești (*Românul*, *Telegraful*, *România Liberă*, *Pressa*, *Timpul*, *Gazeta Transilvaniei* ș.a.) și-au trimis corespondenți speciali în Bulgaria. De altfel, și ziarele străine își aveau acolo, încă de la începutul campaniei, trimișii lor speciali. Astfel, Lachmann reprezenta ziarele *Bund* din Berna, *Gazeta de Augsburg* și *Gazeta Oficială* din Chicago, locotenent-colonelul C. H. Brakembury era corespondentul militar al ziarului *Times*, Dik de Lonlay era corespondentul gazetelor *Moniteur Universel* și *Le Monde illustré*,

* Abrevieri pentru principalele ziare românești și străine: G = Golos, M = Monitorul, P = Pressa, R = Românul, RL = România Liberă, Rz = Războiul, T = Timpul, Tel = Telegraful.

¹ V. Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955.

² Vezi principala bibliografie în *Istoria României*, (IV), București, 1964, p. 639—642.

O. Pellicier era trimis din partea revistei *La Illustración Espanola y Americana*, Forbes și Mac Gahan erau corespondenții ziarului *Daily News*, H. de Lamothe corespondentul lui *Le Temps*, Boyle al lui *Standard*, Stanley al unor ziare engleze ș.a. De asemenea, la luptele de la Grivița și Plevna au participat o serie de atașați militari și ofițeri străini, cum au fost: colonelul Welesley, atașat militar englez, maiorul Liegnitz, atașat militar prusian, ofițeri austrieci, maghiari, spanioli ș.a. Corespondenți de război în Bulgaria aveau și ziarele: *Die Presse*, *Neue Freie Presse*, *Neues Wiener Tageblatt*, *Politische Correspondenz*, *Militär-Wochenblatt* din Berlin, *Le Nord*, *Golos*, *La République Française*, *Télégrammes*, *L'Indépendance Belge*, *Il Dovere*, *Pester Lloyd* ș.a. Presa românească reproducea sau spicuia frecvent relatările acestor ziaristi străini, ceea ce o face și mai interesantă. Parcurgînd paginile ziarelor românești din acea perioadă, ne putem da seama nu numai de relatările, aprecierile și comentariile corespondenților noștri, ci în bună parte, și de cele ale presei internaționale a vremii.

Operațiunile militare din Bulgaria au făcut ca această țară și, în general, cauza poporului bulgar să preocupe și presa românească. După ce ziarele noastre au publicat știri despre formarea batalioanelor de voluntari bulgari în tabăra de lângă Ploiești (*T*, 5,8 /V 1877), iar comitetul bulgar din București s-a adresat poporului bulgar chemîndu-l să ajute armata rusă care trecuse Dunărea, alte ziare românești au relatat plecarea pe front a celor șase legiuni, numărînd cîte o mie de oameni fiecare, ce urmau să formeze curînd o divizie sub comanda generalului Stoletov. „Se vedea oricum că sînt fericiți a se vedea atît de aproape de realizarea visului lor” (*RL*, 4 /VII 1877). La 9 iulie, România Liberă anunța că legiunea bulgară formată la Ploiești a primit botezul focului într-o luptă între Tîrnovo și Gabrovo.

În cuprinsul corespondențelor de război ziarele comunică numeroase date despre starea de atunci a orașelor bulgare, cu descrieri uneori detaliate, cu amănunte pitorești, vorbesc despre manifestările populației turcești și bulgărești, despre atitudinea armatei și autorităților otomane etc... Avem astfel numeroase date despre orașele Rusciuk, Nikopol, Tîrnovo, Kazanlık, Karlovo, Sopot, Kalofer ș.a. Interesante sînt descrierile cetății Rusciuk, a orașului Tîrnovo, a Văii Trandafirilor¹ ș.a.

Ziarul *Timpu* consideră însă că acestea sînt știri izolate și, răspunzînd interesului general care exista atunci în România pentru realitățile din Bulgaria, deschide la 19 iulie o serie de articole intitulate „Cîteva cuvinte asupra stării economice a Bulgariei”. Ele sînt semnate de cunoscutul economist și om politic român P.S. Aurelian. După unele considerații generale asupra așezării Bulgariei, cu date geografice, istorice și etnografice, în aceste articole se arată suferințele îndurate de poporul bulgar sub dominația otomană și se subliniază calitățile poporului bulgar, cunoscute nouă, „deoarece sîntem în contact zilnic cu dînșii...” În ceea ce privește negustorii bulgari, scrie P.S. Aurelian: „aceștia pot fi citați ca oameni de o stăruință particulară și de o ones-

¹ Vezi, de pildă, *Timpu*, din a doua jumătate a lunii iunie și prima jumătate a lunii iulie 1877. Detalii, în articolul nostru, *Румѣнски отзиваи за България*, în „Кооперативно Село” din Sofia, numărul din 15 iulie 1967.

titate care nu este comună". Se dau apoi date asupra agriculturii din Bulgaria, asupra creșterii vitelor și asupra comerțului. Foarte documentat, autorul își informează cititorii români cu știri ce încep de pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Cece este mai important de constatat astăzi, este deosebita dragoste cu care P.S. Aurelian scrie despre Bulgaria și despre poporul bulgar. Cităm câteva rînduri: „Ținută într-o stare de înapoiere, cu toată dorința sa de a merge înainte, Bulgaria a rămas oarecum străină de acel impuls ce împinge spre progres toate popoarele creștine. Și cu toate acestea, nimeni nu poate contesta că poporul bulgar are însușiri prețioase, că arde de dorința de a se bucura de nenumăratele cuceriri ale civilizației moderne. Din fericire, se pare că providența s-a îndurat în fine de această nenorocită națiune, că termenul suferințelor sale s-a sfîrșit și că o eră nouă începe pentru dînsa. Nimeni mai mult decît noi românii nu se bucură de aceasta, fiindcă și noi am pomenit de la părinții noștri ce va să zică a cădea sub jugul turcesc... Ora emancipării acestei frumoase țări a sunat și în curînd națiunea bulgară, liberă și stăpînă pe sine, va dovedi Europei că merită o soartă mai fericită decît aceea pe care o îndură cu atîta răbdare de atîtea veacuri" (T, 19 /VII 1877).

Și alte ziare publicau corespondențe similare, revenind pe parcurs cu date despre luptele voluntarilor bulgari la Șipka, despre politica Serbiei ș.a.

Dar problema principală care a preocupat întreaga presă românească a vremii a fost politica externă a României, cu toate implicațiile ei. Este vorba de participarea noastră la război, în general (trecerea armatei peste Dunăre și condițiile în care s-a făcut, încheierea unui acord cu Rusia, luptele dela Grivița și Plevna etc.) și de recunoașterea independenței țării. Luptele armatei noastre în Bulgaria sînt relatate nu numai după comentariile corespondenților români, ci, mai ales, după ale celor străini, publicate în marile ziare europene. Acestea din urmă au subliniat nu o dată meritele excepționale ale tinerei noastre armate și necesitatea de a se recunoaște independența României.

Era clar pentru oricine că România trecea acum prin momente hotărîtoare, politica externă a țării trebuind să fie condusă cu o deosebită prudență. Era de asemenea firesc ca, în aceste împrejurări, luptele interne dintre guvern și opoziție să înceteze, fiind nevoie de o unitate de vederi și de o conducere subordonată înaltului scop urmărit de toți — independența țării. În atacurile sale împotriva liberalilor ce se aflau la conducere, ziarul conservator *Pressa* afirmase clar, cu cîteva zile înaintea declarării războiului: „Nu noi vom presupune că patriotismul și amorul de țară lipsește guvernului de azi. Avem însă cea mai mare neîncredere în înțelepciunea și prevederea sa politică" (P, 7 /IV). Puțin mai tîrziu, la 26 aprilie, prin ziarul lor, *Timpul*, conservatorii declarau că, din motive patriotice, nu vor face dificultăți guvernului în ceea ce privește problemele externe¹. Această promisiune însă nu a fost ținută. Împotriva, după cum se va vedea mai jos, în întreaga perioadă de care ne ocupăm, ziarele conservatoare *Timpul* și *Pressa* au dus o campanie susținută împotriva guvernului și, în special, împotriva lui Ion Brătianu și C.A. Rosetti. La rîndul lor, ziarele liberale *Românul* și *Telegraful* au răspuns acestor atacuri, polemica respectivă stîrnind ecouri și în alte organe de presă. Împrejurările excepționale

¹ *Istoria României*, IV, p. 602.

prin care trecea țara nu au dus, deci, la încetarea luptelor politice interne, ci, dimpotrivă, de multe ori ele au fost chiar folosite pentru lovirea adversarului, în ciuda unor apeluri, mai mult sau mai puțin sincere, venite din ambele tabere.

*

După cum știm, grosul armatei ruse a trecut Dunărea pe la Zimnicea în noaptea de 14 /26 spre 15 /27 iunie 1877, bateriile românești (situate pe țărm de la Calafat la gura Oltului) ținând sub foc continuu pozițiile turcești de pe malul drept. La 4 /16 iulie, generalul Krudener a intrat în Nicopole, la a cărui cucerire a participat și artileria noastră, prin tirul ei precis și intens. La 6 /18 iulie, generalul rus a cerut generalului Manu să treacă Dunărea, să ocupe orașul și să ia în primire și prizonierii. Cum acesta, ca și Carol mai târziu, a refuzat cererea, deoarece nu exista o convenție care să stabilească colaborarea celor două armate, generalul rus a atacat cu forțe reduse Plevna, unde, la 8 /20 iulie, a fost respins. La a doua cerere insistentă a comandamentului rus, Carol a acceptat și, la 16 /28 iulie, primele regimente românești au trecut fluviul¹.

Problema oportunității și a condițiilor trecerii Dunării de către armata română a format obiectul unor lungi discuții contradictorii, reflectate și în presă. Polemica s-a întetit de la 16 /28 iulie, când, așa cum s-a menționat mai sus, după o repetată solicitare a comandamentului rusec, o brigadă de infanterie și una de cavalerie din divizia a IV-a a armatei române au trecut Dunărea la Nicopole². În prealabil, la 15 iulie, artileria noastră bombardase orașul. A fost una dintre primele acțiuni ale artileriei românești, care a fost remarcată și de presa străină. Ziarul *L'Independance Belge* scria cu privire la căderea Nicopolului:

„Tirul artileriei române, a cărui precizie s-a observat la Calafat, a fost la înălțimea renumei căpătâie de această armă de la începutul campaniei” P, 17 (VII).

De altfel, tot la 17 iulie, *Românul* publica o corespondență specială a agenției *Havas*, apărută în principalele ziare europene, care rezumă foarte bine rolul important pe care îl jucase până atunci armata română. Iată ce scria corespondentul acestei cunoscute agenții de presă:

„Concentrată mai înainte de declararea războiului, armata română a știut să păzească linia Dunării până la sosirea armatelor imperiale și să împiedice prin aceasta ca țara lor să devină teatrul războiului. Împărțită apoi în două corpuri dincolo de Olt, armata română a servit de aripă dreaptă armatei rusești, neutralizând astfel o forță de 40.000 oameni, până în momentul când s-a efectuat trecerea la Sîstov.

Pe timpul acestei operațiuni, focul susținut de români pe toată linia a ținut pe turci în respect, după cum o atestă raportul justificativ al lui Abdul-Kerim pașa însuși, care alege pentru apărarea sa că nu știa dacă românii vor trece Dunărea mai înainte sau în același timp cu rușii.

Odată trecerea Dunării efectuată de trupele imperiale, armata română a trecut Oltul spre a ocupa Turnu Măgurele precum și diferitele puncte care despart acest oraș de gura Oltului. Prin justetea tirului artileriei sale, mulțumită dibaciului și energicului concurs al tiraliorilor săi, armata română a contribuit în mod simțitor la împresurarea Nicopolei și a hotărât astfel capitularea acestei cetăți unde s-au luat mai bine de șapte mii de prizonieri.

¹ *Istoria României*, IV, p. 616—618.

² *Ibidem*.

Acesta a fost pînă acum rostul armatei române și spiritele cele mai prevenite și cele mai mai puțin simpatice României vor trebui să recunoască, cu Abdul Kerim pașa, că acest rol este departe de a fi fost curat pasiv. Spre a termina vom cita numai ca mențiune marele recunoașteri operate de detașamentele române mai sus de Nicopole, pe malul sdrapt al Dunării. La fie ce recunoaștere românii au fost primiți cu entuziasm de popoarele creștine din Bulgaria, care vedeau într-înșii niște frați ce își luaseră misiunea de a-i scăpa de hordurile barbare de baș-buzuci și de cerchezi, care incendiază și măcelăresc satele lor". (R, 17/VII).

Correspondentul ziarului *L'Indépendance Belge* mai relatează „un incident foarte caracteristic” petrecut îndată după luarea Nicopolului :

„Un mic detașament român, comandat de un locotenent, a trecut fluviul pe la Izlaz cu două bărci. El a făcut recunoașteri pînă la un mic orașel numit Shireherana... (numire eronată) Românii din Sh. au făcut o primire entuziastă fraților lor, le-au adus mîncare, tutun și vin pe care l-au băut în piața orașului, în onoarea României libere și independente... Marele duce Vladimir a conferit locotenentului român care a dirijat această expediție o cruce militară". (P, 17/VIII)

De altfel și colonelul Cantili, care comanda o brigadă din divizia Manu, precizează într-un ordin de zi că generalul Stolîpin, comandantul artileriei ruse :

„În nenumărate rînduri mi-a arătat deplină sa satisfacție asupra modului cum călărașii, infanteria și mai ales artileria își îndeplinesc datorile lor atît de grele și pline de pericol”.

Generalul rus mai declară că-și face

„... o datorie de a mulțumi ofițerilor și bravilor tunari, căci a fost el însuși martor al bravurii lor, a științei militare a ofițerilor”. (T, 13/VII).

De asemenea, puțin mai tîrziu, dar referindu-se la aceiași soldați români de la Nicopol, ziarul *La République Française* scria :

„Am asistat la defilarea a două regimente românești, unul de infanterie din armata activă și altul de dorobanți, trecute în revistă de generalul Manu... Acestea sînt regimentele care vor forma garnizoana la Nicopole. Buna lor ținută, preciziunea mișcărilor și aerul lor marțial face cea mai mare onoare ofițerilor... Soldații sînt plini de încredere într-înșii... Voluntarii sînt numeroși...” (Tel, 13/VII).

*

După cum s-a arătat mai sus, polemica pe care *Timpu*, susținut de *Pressa* o ducea cu *Românul*, începuse mai demult și ea continuă și în primele zile ale lui iulie (T, 2,3 /VII), ziarele conservatoare împrumutîndu-și unul altuia citate din numerele lor anterioare. Astfel, la 5 iulie, citînd *Pressa* din 2 iulie, *Timpu* afirma că guvernul trebuie să-și aducă aminte de voturile corpurilor legiuitoare, de răspunsurile la mesajul tronului, de moțiunea Camerei și mai ales a Senatului, în care s-a precizat că guvernul nu va părăsi calea prudenței. Deși eram hotărîți să răspundem forței prin forță, numai pentru a ne apăra hotărele, constată *Timpu*, acum se vede că „trecerea armatei noastre peste Dunăre este o afacere hotărîită”. Chiar dacă, după afirmațiile presei guvernamentale, acest lucru îl cere opinia publică, scrie același ziar, fiind „voința națiunii” și chiar dacă „guvernul nu este răspunzător, căci ceea ce s-a făcut, de noi toți s-a făcut”, adevărul este altul, răspunderea urmînd să cadă, numai asupra guvernului (T, 5 /VII).

A doua zi, tot *Timpu*, însușindu-și poziția *Pressei* și citind din numărul de la 2 iulie al acestui ziar, prezenta problema pe un plan mai larg. *Timpu* admitea că scopul urmărit de guvern prin trecerea Dunării era recunoașterea și garantarea independenței țării de către marele puteri. Oficiosul conservator adaugă însă :

„Ei bine, nu ezităm a declara că politica plină de aventuri ce urmărește guvernul actual este destinată mai mult a compromite decît a asigura realizarea acestei idei. Puterile, în urma marilor greșeli și oarbei conduite a Sublimei Porți au primit cu destulă bunăvoință proclamarea independenței statului român și avem toate probabilitățile că în viitorul congres ele nu se vor împotrivi de la a o recunoaște” (T, 6/VII).

Guvernul, scrie *Timpu*, știa că marele puteri „nu pot decît să dezaprobe acțiunea noastră militară”. După părerea ziarului, el trebuia cel puțin să se asigure printr-un tratat cu Rusia de concursul acesteia. În zadar ar crede guvernul — atrage atenția același ziar — că dacă vom lua parte la război, vom participa și la congresul de pace.

„Ca să fie așa, trebuie să fim recunoscuți independenți înainte de congres” (T, 6/VII).

Problema este reluată la 9 iulie, cînd *Timpu* constată că în privința trecerii Dunării domnește cea mai mare nedumerire, afirmîndu-se „cînd că e iminentă, cînd că guvernul e mai prudent”. Este clar, conchide ziarul, că și în guvern sînt divergențe de opinii. La fel ar fi stat, după *Timpu*, lucrurile și în legătură cu tratatele ce le aveam cu Rusia și cu Serbia, care „cînd se afirmă, cînd se tăgăduesc”, ziarul fiind de mult convins că de fapt ele nu există.

Pressa, la rîndul său, atacă problema în plin : polemizînd cu *Românul*, în numărul său din 14 iulie, ea se justifică și îl acuză de răstălmăcire. În primul rînd ziarul conservator se apără arătînd că el nu a cerut — cum susținea *Românul* — să luăm parte la război numai sub conducerea armatei rusești.

„Noi încă de la 15 iunie ne-am pronunțat pentru politică defensivă și că numai atunci înțelegem armata română să ia ofensiva, cînd cabinetul nostru ar avea încheiat un tratat de alianță cu Rusia. Această linie de conduită a țării a fost trasată de corpurile legiuitoare. Guvernul ar duce o politică înțeleaptă dacă ar încheia o convenție de alianță cu Rusia. Pentru aceasta însă trebuie să se sondeze opinia publică a țării, să se încerce apoi și pulsul diplomatic al marilor puteri”.

Numai în asemenea condiții *Pressa* era de părere că trupele noastre puteau trece Dunărea. „Ne temem însă — continuă ziarul — că guvernul trimite armate peste Dunăre, fără a avea acest tratat”. Pe acest temei se aduc guvernului acuzații că duce o politică aventuroasă (P, 14 /VII).

La 18 iulie, reproducînd aprecierile elgioase ale ziarului *L'Independance Belge* din 17 iulie, organul conservator continuă să susțină necesitatea semnării de către România a unui tratat de colaborare cu Rusia, „chiar dacă sîntem o țară mică”. În legătură cu aceasta se citează ca exemplu colaborarea Piemontului cu Franța și Anglia în timpul războiului Crimeii. A doua zi polemica se extinde, reluîndu-se, printre altele, iarăși în discuție atitudinea miniștrilor conservatori (P, 18—21, 24 /VII).

La câteva zile după ce primele regimente românești trecuseră Dunărea, *Timpul* reproduce un articol din ziarul vienez *Fremdenblatt*, în care, printre altele, se spune:

„...momentul nu ar fi inoportun spre a face guvernul român atent că trecerea Dunării și participarea României la un război chiar victorios, nu-i pot garanta, cu ocazia păcii, izbînzile reale la care par a visa politicienii din București”.

Apoi, însușindu-și opinia *Constituționalului*, ziarul afirmă că guvernul și, mai precis, Brătianu și Rosetti, nu au știut să folosească o ocazie cu care greu s-ar mai putea înfrîna. De fapt, scrie ziarul, ar fi trebuit ca în convenția încheiată cu Rusia la 4 aprilie să se fi prevăzut deslușit care va fi rolul pe care îl va juca armata română în operațiunile de peste Dunăre. Acum însă, continuă *Timpul*, e prea târziu, și zadarnic „puternicii zilei” tot făgăduiesc un tratat de alianță pe care știu că nu-l pot obține. *Timpul* dă însă și soluția necesară reparării acestei lacune „atît de regretabilă și chiar de culpabilă”. Ziarul era de părere că trebuia să se pună la dispoziția cartierului general rus un corp de 15.000 soldați care să colaboreze cu armata rusă pe tot timpul campaniei. În acest timp, domnitorul cu restul armatei

„...și poate chiar cu vreun contingent din cea imperială să rămînă în țară și să apere linia Dunării—baza de operații comună. Această poziție a României ar fi semănat cu aceea pe care a avut-o Piemontul în războiul amintit” (T. 22/VII).

Cinci zile mai târziu, *Timpul* declara ironic că, de fapt, de la declararea războiului și intrarea trupelor rusești în țară, s-ar fi abținut „de a mai face politică internă (adică de a mai ataca pe acest plan guvernul — n. n.) ceea ce a făcut aproape întreaga presă a opoziției...”, ca să nu jignească pe guvernul nostru în marile lor concepții politice. Că aștepta să treacă greul ca pe urmă „să le ceară socoteală de cum au găsit țara la venirea lor la putere și în ce stare au adus-o după doi ani de guvernare”. Guvernul însă, scrie *Timpul*, în loc să fie recunoscător opoziției, s-a dedat la asemenea abuzuri în administrație, încît ar fi o crimă ca presa să nu ia atitudine. Și, într-adevăr, se pornește o campanie împotriva guvernului, în care punctul principal de acuzare îl formează rechizițiile inechitabile. De altfel, în mare parte, opoziția nu greșea în această privință.

În sfîrșit, la 31 iulie, ziarul *Timpul* reia din nou problema trecerii Dunării de către trupele noastre, invinuind guvernul că nu a respectat în acest sens voturile Camerei și Senatului.

Pressa, care la 28 iulie publicase un frumos articol despre armata română, cu prilejul trecerii Dunării, reîncepe și ea polemica, reproșînd guvernului că a permis trupelor noastre să ocupe Nicopolul, golit de ruși și de turci, și întrebîndu-l „ce rol ar atribui României în acest război”. Peste două zile însă, același organ reproduce după ziarul vienez *Le Danube* condițiile pe care le-ar fi primit rușii pentru cooperarea lor cu armata română. După părerea ziarului vienez, trupele noastre sub comanda lui Carol aveau să opereze ca un corp independent, alături de cele rusești. Carol avea să se înțeleagă pentru orice mișcări de trupe cu marele duce Nicolae și cu statul major rus. Adică, după aprecierile ziarului, armata română s-ar fi aflat în aceeași situație în care se

găsea armata Piemontului față de cea a Franței în 1859. În continuare, ziarul făcea un scurt istoric al colaborării militare ruso-române. De altfel și o mare parte a presei străine vorbea de situația dificilă după cea de a doua bătălie de la Plevna (*P*, 29, 30/VII, *Tel*, 29/VII).

Desigur, ziarele liberale au răspuns la aceste atacuri. În primul rând, *Românul* comentind corespondența publicată de agenția Havas, scrie:

„... în fața mărturisirii lui Abdul Kerim, sintem siguri că confracții noștri vor recunoaște că... greșită este această necurmată a lor cerere și înțeleaptă și patriotică tăcerea guvernului... A ne mai alia prin tratat cu armata Rusiei este a merge cu dinsa pînă la Adrianopol“...

Prima trecere a Dunării este salutată cu entuziasm de ziarul *Telegraful*. Publicind și comentind corespondența citată mai sus a agenției Havas, ziarul încheie cu cuvintele: „Acum e timpul dar ca să ne amintim cine am fost și cine trebuie să fim“. Ziarul descrie apoi operația însăși: trecerea s-a făcut de dimineață. Regimentul 5 a luat în stăpînire Nicopolul. Vasul „Anetta“ a transportat întîi statul major al regimentului, drapelul, muzica și primul batalion. Primirea ce li s-a făcut de către bulgari a fost cu adevărat entuziastă și frățească (*Tel*, 19 /VII). Comentind evenimentul într-unul din numerele următoare, același ziar arăta că, în sfîrșit, armata noastră a intrat în acțiune și, ca atare, vom avea dreptul să participăm la congresul european de pace. Ne-am bucurat de ocuparea Nicopolului „și nu ne-am ocupat a ști care sînt celelalte condiții de alianță cu Rusia... avînd încredere în guvern“ (*Tel*, 24 /VII).

Polemica dintre guvern și opoziție în problema războiului se ascute și capătă elemente noi în legătură cu evoluția operațiilor de pe front (articolul „Caveant consules“ din 11 august).

Polemica prin presă devine atît de înverșunată, încît, în cele din urmă, însuși prințul Dimitrie Ghica, fruntașul conservatorilor, adresează, la 12 /24 august, o scrisoare deschisă directorului politic al ziarului *Pressa*, publicată de acesta și de alte ziare cîteva zile mai tîrziu. Ghica atrage atenția că dacă în timpuri normale polemica e firească, sau chiar utilă, în timp de război este o greșală a o continua. De aceea el se adresează ziarului *Pressa*, „care de multe ori îi susținuse părerile, și îl roagă să înceteze polemica și să nu mai răspundă la provocări, deoarece acum e momentul ca toți românii să fie uniți. Publicind și el această scrisoare, *Timpul* din 19 august o comentează, subliniind sinceritatea ei și cavalerismul lui Ghica, virtuți de care nu dau dovadă ziarele guvernului ce fac apeluri asemănătoare. De fapt, continuă *Timpul*, guvernul e cel care atacă, insultă și persecută, în loc să procedeze așa cum au procedat alte popoare în împrejurări similare. *Timpul* pretinde că s-ar fi abținut de la polemici și că nu a făcut decît să riposteze atunci cînd a fost provocat.

De fapt, după apelul lui Ghica nu s-a ajuns la încetarea polemicii, ci doar la o slăbire a ei.

Într-adevăr, presa străină a comentat și ea înfrîngerile rușilor la Plevna. *Le Temps*, de pildă, vorbea de condițiile de pace ale rușilor (*P*, 30 /VII, *T*, 26 /VII, *RL*, 23, 24, 27 /VII, 3 /VIII, *Tel*, 26, 29, 31 /VII). În primele zile ale lui august, ziarul *Daily News* scria că pierdea bătăliei de la Plevna a

avut ca urmare modificarea întregului plan de campanie al rușilor, aceștia renunțând la „grăbirea războiului... și la trecerea Balcanilor în acest an“ (*Tel*, 5 /VIII). *Le Messenger du Nord* din 5 august publica ukazul prin care se chema sub arme miliția rusească, la fel ca în 1806—1812 și în timpul războiului Crimeii. După cum remarcă și alt ziar rusesc, *Golos*, acest ukaz a produs un puternic efect în Rusia, unde toată lumea știa că o asemenea mobilizare, mai ales în toiu lucrărilor agricole, nu se făcea decât atunci când patria era în primejdie. Ziarul critica planul de campanie urmat pînă atunci de ruși (*Tel*, 14 /VIII).

Și alte ziare engleze și franceze trăgeau concluzii grave în urma luptelor de la Plevna. Cele mai multe comentau o telegramă publicată de *Times* cu privire la o întrevedere dintre Kadri-bei, președintele consiliului de stat și contele Zichy ambasadorul Austro-Ungariei la Poartă. Se afirma că Turcia, cu toate victoriile ei din Asia și Europa, ar fi dispusă să încheie pace, admitînd chiar autonomia Bulgariei sub un principe creștin. *Telegraful*, reproducînd comentariul, considera această atitudine a Turciei „și firească și înțeleaptă“. Cu toate acestea, continua ziarul liberal, „nu credem că pacea e aproape“, ci, dimpotrivă, nici țarul și nici statul major rus nu vor primi asemenea propuneri. Aceasta era, de altfel, și poziția pe care se situa ziarul rusesc *Nord*, din care *Telegraful* citează unele pasaje (*Tel*, 3 /VIII).

Telegraful trece în revistă și alte ziare rusești, făcînd comentarii foarte interesante. Se arată că rușii au intrat la noi ca într-o țară amică și se subliniază acțiunile armatei române care au ușurat operațiile lor viitoare.

Era destul — scrie ziarul — ca turcii să fi ocupat doar cîteva puncte strategice, cum ar fi podul de la Bărboși, Calafatul ș.a., pentru ca trecerea Dunării să fi devenit deosebit de dificilă. Armata română nu a permis aceasta (*Tel*, 6 /VIII).

Dat fiind că la 19 /31 iulie 1877 marele duce Nicolae îi solicitase insistent lui Carol cooperarea, ultimile unități ale diviziei a IV-a române trec Dunărea; divizia a III-a începînd traversarea fluviului la 12 /24 august (*Tel*, 19 /VIII). La 18 august ziarul *Românul* arată că această operație se face în bune condiții pe podul dintre Siliștioara (pe țărmul stîng) și Măgura (pe cel drept). În curînd, scrie ziarul, va trece și restul armatei. De altfel, sîrbii sînt în ajun de a intra în acțiune, iar grecii se pregătesc și ei, întîrzierea de pînă acum datorîndu-se armării flotei. Toate acestea, continuă ziarul, arată că sîntem în „ajunul începerii războiului în orient, de către popoare, prin popoare și pentru a lor liberare“ (*R*, 18 /VIII).

După o știre din Londra (8 august), reproducă de *Telegraful*, în unele cercuri din Occident, se considera că participarea Serbiei, Greciei și României la războiul care începuse era doar o chestiune de timp (*Tel*, 19 /VIII). Ziarul rusesc *Golos* clădea pe tema intrării în război a primelor două state balcanice o întreagă teorie care însă, pînă la urmă, nu s-a adevărit (*R*, 5 /VIII, P, 25/VIII).

Din primele zile ale lunii august, ziarele românești dau numeroase detalii despre luptele de la Șipka. Interesantă este corespondența din Gabrovo, inserată la 17 august 1877 în *România Liberă* care publica toate știrile pe care le putea lua din presa străină. În numerele următoare ale ziarului se fac relații și se publică date despre efectivele forțelor rusești, despre coman-

danții ruși, și, în special, despre generalul Doroșinski, care a murit eroic aici, despre generalul Stoletov ș.a.

„Pe aceste stinci care separă Rumelia de Bulgaria, a fost o luptă titanică, plină de episoade teribile, care va forma subiectul uneia din paginile cele mai splendide ale războiului... Ofițerii și soldații și întregul corp al voluntarilor bulgari se luptară fără întrerupere peste 48 de ore. Nici un singur soldat, în decursul acestui timp de aproape trei zile și trei nopți, n-a mâncat și nici nu s-a odihnit vreun singur minut. Legiunea bulgară pierdu trei părți din numărul său...”

Relatări similare publică și alte ziare românești ale vremii: *Timpul*, *Telegraful* etc.

Încă de la 16 august, *Războiul* anunța o primă operație a armatei române. O unitate românească din jurul Plevnei, fiind trimisă de generalul rus Lascarov într-o recunoaștere spre Trăstenik, a capturat 40 care turcești cu provizii și un număr de prizonieri. Cîteva zile mai tîrziu, *Daily News* publica o corespondență din Gorni Studen, din 12/24 august, în care se vorbea despre sosirea trupelor române la Plevna:

„...autoritățile rusești sînt foarte mulțumite de aspectul și eficacitatea artileriei române. Nu se vorbește decît de oștirile românești, cu o considerație particulară” (T, 19/VIII, P, 27/VIII.)

Times, laudă astfel tehnica trecerii Dunării de către români:

„Orice s-ar putea zice despre armata română că nu este deprinsă cu războiul, arătarea a vreo 25.000 de oameni bine echipați și dispuși să lupte, pe flancul și la spatele poziției de la Plevna, trebuie să pară foarte supărătoare turcilor” (T, 25/VIII).

De asemenea, o corespondență din Bulgaria (de la Trăstenik) a ziarului *La Republique Française* descrie în modul următor atitudinea trupelor române peste Dunăre:

„Sînt astăzi pe teritoriul turcesc mai bine de 6.000 de români. Soldații sînt plini de avînt și se poate vedea că nu cunosc asprele surprinderi ale cîmpului de război. Ofițerii sînt mai îngrijați; ofițerii din artilerie formează elita armatei; nu va greși însă întru nimic statul major. Frumoasa ținută a regimentelor române a pus în mirare pe ofițerii ruși, și mai cu seamă veselie dorobanșilor. Acești băieți bravi cîntă pretutindeni...” (R, 12/VIII).

Și revista militară germană *Militär Wochenblatt* apreciază în cuvinte frumoase armata română (T, 14/VIII).

Agenția Havas însă, menționînd trecerea Dunării de către armata română, presupune că ea va face o diversiune în aripa stîngă și în spatele trupelor lui Osman pașa. Acesta însă, presupune sus-numita agenție, dacă are cu sine 60—70.000 de oameni, ar putea, fără să-și compromită poziția, să trimită 20.000 de oameni care i-ar zdrobi pe români între Isker și Vid. Această afirmație ofensatoare îi îndignează pe cei de la *Românul*, care arată că abia ce o mare parte a armatei noastre a trecut Dunărea, presa din Viena „a și început să ne trimită proorociri sale”. Ziarul protestează, arătînd că „lumea a putut să judece ce poate armata română”, și că asemenea prevestiri calomnioase nu merită decît dispreț” (R, 19/VIII). (Vezi și T, 28/VIII, G, 26/VIII). Dar iată, zice *Timpul*, ce scria *Augsburger Allgemeine Zeitung*, la 4 august:

„În lagărul rus e liniște — în cel românesc joc și cîntec, entuziasm. Artileria are un tir foarte bun, trupele care au avut sarcina de a face recunoașteri s-au achitat foarte bine, ceea ce a

recunoscut chiar generalul rus Lascarov. Ofițerii români, cu puține excepții, au făcut cursuri de artilerie la Berlin și Fontainebleau și cunosc profund meseria. Infanteria este tot atât de bine armată. (T, 28/VIII; cf. și Rz, T, 18/VIII, R, 31/VIII).

Războiul din 29 VIII, arătând că unele ziare străine au totuși atitudini necorespunzătoare, revine trei zile mai târziu, subliniind că principele Gorceakov a adresat o notă energetică ziarului *Golos*, invitându-l să-și modereze tonul. (Rz, 1/IX).

La 20 august, *Românul* publica „o știre din cele mai îmbucurătoare: Carol a luat comanda armatelor româno-ruse din fața Plevnei”, având sub ordinele sale pe generalul Zotov (șef de stat major), comandantul corpului IV din armata rusă (Rz, 22/VIII). Știrea e difuzată apoi de toate ziarele (T, 23/VIII). Doar *Timpu* protestează, arătând că guvernul — prin *Monitorul* — nu dă aproape nici o informație. Tot ce se poate ști se află prin d-nii Rosetti, Fundescu, Damé, iar *Telegraful* parcă ar fi foaia oficială a guvernului (T, 23/VIII). Relatarea întrevederii dintre Carol și Alexandru II la cartierul general al ultimului la Gorni-Studen a fost reprodușă pe larg de *Monitorul*, de unde a trecut și în alte ziare. *România Liberă* arată că împăratul și marele duce Nicolae I-au primit pe Carol la 16/28 august și că

„...pentru combinarea acțiunilor armatelor ruse și române în contra inamicului comun și pentru a da o mare unitate operațiilor militare... împăratul și marele duce invită pe domnitorul Carol a lua comanda asupra tuturor trupelor ruse, care împreună cu trupele române au a opera în contra Plevnei și care vor lua denumirea de armata de vest” (RL, 1/IX).

La 19/31 august, turcii atacând, marele duce Nicolae a cerut urgentarea trecerii Dunării de către celelalte divizii românești. După consiliul de război ținut la Corabia, s-au luat ultimele măsuri, după care și aceste divizii au trecut Dunărea, îndreptându-se spre Plevna¹. Acest fapt a fost viu comentat nu numai de presa românească, ci și de cea străină.

Românul, după ce publică ordinul de zi dat de comandantul suprem, însoțindu-l de un scurt comentariu, descrie pe larg trecerea Dunării. Sîmbătă, 20 august /1 septembrie, la orele 15, armata era masată la capătul podului de lângă Corabia. S-a citit înaltul ordin de zi și în strigătele de „Trăiască România”, armata română a intrat pe pod. La orele 18, trupele, cu excepția unei părți a cavaleriei și a ambulanțelor, erau pe malul drept și o porniseră spre Nicopol. Cartierul general avea să fie așezat undeva pe lângă râul Vid.

„Acolo este acum armata română, acolo este comandantul suprem al ambelor armate aci întrunite, acolo sînt țintiți ochii Europei, acolo este sufletul națiunii române, acolo se va adresa în orice caz actul civil al noului stat român liber și independent” (R, 23/VIII).

Într-un alt număr al aceleiași ziar se relatau scene mișcătoare la trecerea Dunării, dovedind eroismul și hotărîrea de luptă a ostașilor români, prin

„...mărețul spectacol ce înfățișau aceste mii de oameni, defilînd cu muzicile cu stindardele lor pe lungul pod ce unea malul românesc cu cel bulgăresc” (R, 24/VIII).

¹ Vezi *Istoria României*, IV, p. 619.

Într-o corespondență care prezintă diverse amănunte asupra trecerii Dunării de către trupele românești se notează :

„La capătul podului, sub o umbrelă, am văzut pe simpaticul și distinsul nostru pictor Gri-gorescu, schițând trecerea armatei peste Dunăre“ (R, 27/VIII).

Într-un alt număr al aceluiasi ziar, se relatea cu satisfacție :

„Armata română a trecut Dunărea. Individualitatea și independența ei sînt recunoscute și mai presus de orice discuție. Luptăm alături cu Imperiul Rusiei, ca doi aliați și două puteri amice. S-a pus și se pune întrebarea — există vreun tratat de alianță? Realitatea este că luptăm împreună, că domnitorul românilor are o comandă de toată onoarea și importanța. Astfel că nimeni nu mai poate sta la îndoială că o deplină și neapărată înțelegere trebuie să existe între cei doi suverani și guvernele lor. La din contră, totul ar fi învălmășeală și neîncredere. Acum dacă acea înțelegere este înscrisă sau verbală, dacă s-a statornicit printr-un tratat pe hirtie cu multe peceti și iscălituri sau numai prin viu grai, ca în timpuri de acțiuni, ... nu putem, nu vrem și nu sîntem curioși s-o știm“.

Pentru noi, conchide ziarul, problema se pune altfel. Interesele noastre vitale cereau să luptăm împotriva Turciei și dacă țara a vrut-o, atunci

„... bine a făcut și bine face guvernul că a profitat... și că ia parte la război..., și vinovat ar fi fost dacă ar fi scăpat această binevenită ocazie“ (R, 27/VIII).

În sfîrșit, *Românul* arată temeiurile istorice care justificau războiul, făcînd adînci excursuri în istoria poporului român. Ziarul scrie că în împrejurările în care războiul se apropie de hotarele noastre, nu este destul să ne apărăm pe Dunăre, ci, „dacă trebuința cere“, s-o trecem, deoarece, dacă turcii ar învinge, „ar năvăli asupra țării, aducînd cu dîinșii măcelul, prădarea și pustiirea“ (R, 28/VIII). În alte numere se relatează bombardarea Vidinului, Rahovei și Rusciukului de artileria noastră (supliment la R, 30/VIII).

Telegraful scrie despre trecerea Dunării de către armata română, spunînd printre altele :

„Nu cunoaștem pînă azi amănuntele tratatului care s-a încheiat între România și Rusia, dar din faptul esențial al comandai supreme ... se vede că ele sînt favorabile țării și în stare a îniși chiar pe cei care vād lucrurile tot în rău“ (T, 21/VIII).

Desigur, se făcea aluzie la presa opoziției, pentru că în alt număr se combat comentariile răutăcioase și critica cu orice preț pe care o făceau cei de la *Timpul* și *Pressa* (T, 24/VIII; cf. P. 21, 23/VIII).

La 25 august 1877, *Românul* procedează la o trecere în revistă a politicii duse de guvernul țării în ultimul timp, în legătură cu războiul, răspunzînd cu acest prilej atacurilor mai vechi și mai noi ale presei conservatoare și dînd din nou în vileag contradicțiile din paginile acesteia. Astfel, arată ziarul, inițial ni se cerea să luăm parte la război, căci numai beligeranții vor participa la conferința de pace. „Să stăm în defensivă și numai pe țărml stîng“ — au început a zice în ziua a doua. Trebuie să luăm parte la război — ziceau în ziua a treia — însă uniți cu armata rusă... „Putem lua parte — ziceau în ziua a patra — însă numai dacă vom încheia un tratat cu Rusia“. „Pe urmă ne-au zis că am încheiat acest tratat, ca apoi să nege, susținînd că Rusia nu vrea să aibă relații cu guvernul actual. Am fost apoi întrebați dacă guvernul a încheiat un astfel de tratat, și am răspuns că nu știm“. „Am încheiat

însă un tratat cu națiunea" — scrie *Românul* — și îl urmăim cu religiozitate. De altfel, observă ziarul liberal, am mai avut noi tratate și „cu împărații otomani, dar le-au călcat”. Referindu-se la evenimentele din anul 1876, *Românul* arată că s-a cerut atunci puterilor străine să recunoască „deplina noastră neutralitate”, răspunzându-ni-se însă „că ele nu pot discuta acuma această problemă”. Când am cerut acest lucru Turciei, continuă ziarul, ea ne-a declarat că prin constituția ei România face parte integrantă din Imperiul otoman. În momentul izbucnirii războiului, scrie oficiosul liberal, guvernul nu a voit să ia o hotărâre decisivă înainte de a face noi încercări pe la toate marile puteri. Nici una nu ne-a ajutat, iar Turcia ne trata ca parte integrantă a Imperiului. Atunci guvernul român „a făcut o convenție cu guvernul împăratului Alexandru, prin care ni se asigurau nu numai interesele noastre morale și materiale, dar și integritatea teritoriului” și a concentrat armata spre „a-și apăra teritoriul în partea dinspre Calafat”. Turcii au început a ne bombarda orașele și a ne jefui satele. „Atunci și numai atunci — continuă *Românul* — guvernul și națiunea deciseră în unanimitate să recunoaștem ruperea tratatelor de către turci, să proclamăm independența și prin război să răspundem războiului, ca să ne putem apăra țara...” După ce însă am stat patru luni cu arma la picior, nu mai e cu putință să rămânem așa, deoarece „sîrbii (cf. T, 4, 9, 16, 20, 25 /VIII) și grecii sînt în ajun de a intra în luptă, iar turcii au avut cîteva biruințe însemnate”. Mai departe *Românul* repetă argumentarea din ordinul de zi dat armatei cu prilejul trecerii Dunării (R, 25 /VIII).

După cum s-a arătat mai sus, trecerea Dunării a produs o puternică impresie în străinătate. Dar în afară de *Augsburger Allgemeine Zeitung*, de *Times* și de altele, au fost și ziare care, după aprecierea *Românului*, „ne pun în uimire prin abundența și noutatea invențiilor de care li sînt pline coloanele”. Este cazul unor gazete ca *Pester Lloyd*, sau *Neue Freie Presse*, ale căror știri, scrie *Românul*, nici nu merită să fie dezmințite. Dacă le reproducem, continuă oficiosul liberalilor, o facem pentru a ne exprima mirarea că și unele ziare de la noi se pot lua după asemenea știri, și, mai ales, pentru că toate aceste „halucinații se traduc și se publică de organe foarte răspîndite la Paris”, cum este *Journal des Débats* (R, 23 /VIII).

La București, după cum scrie *Românul*, se răspîndiseră știri îngrijorătoare, care nu erau însă decît simple zvonuri. Ele își aveau sorgintea în comunicatele din *Monitorul*, care erau foarte zgîrcite în ceea ce privește informațiile de pe front. De aceea, ziarul lui Rosetti apelează la guvern să aducă la cunoștința publicului „acele știri care se pot publica”. Totodată, se face apel și la presă, care este rugată să nu exagereze sau să inventeze, după cum făceau unele ziare care anunțau pretinse victorii, în timp ce armata noastră nu dăduse încă nici o bătălie și cînd totul se reducea, deocamdată, numai la bombardamente.

La 27 august /8 septembrie 1877 trupele române i-au scos pe turci din redanul ce acoperea întăriturile Griviței (Rz, 30 /VIII)¹, iar la 28 august a început bombardarea acesteia din urmă. *Războiul* arată cu ce vitejie

¹ Vezi *Istoria României*, IV, p. 61.

a luptat armata română, admirată și de țarul Alexandru (Rz, 30 /VIII), care a decorat pe cîmpul de luptă 40 de soldați români din regimentul 13 dorobanți, regiment decorat și de Carol, cu Steaua României (R, 30, 31 /VIII și 1 /IX).

Despre lupta cea mare, pe care întreaga țară o așteapta înfrigurată — este vorba de cucerirea redutei Grivița — la început, așa cum era și firesc, s-au aflat doar știri cu totul sumare, unele chiar false, amănuntele și corespondențele detaliate publicîndu-se mai tîrziu. Era natural ca ziarul *Telegraful*, al cărui director se afla pe front, să publice primele știri. La 30 august ziarul scria că bombardarea Griviței începuse de vineri 28 august și că tirul artileriei noastre era foarte precis. Se descrie apoi atacul, răniirea căpitanului Morțun, ș.a. Telegrama este însă expediată înainte de sfîrșitul luptei. A doua zi, la 31 august, articolul care se publică e patetic :

„De patru zile tunul bubuie furios împrejurul Plevnei, ostașii români se aruncă cu înverșunare în întăriturile turcești, întocmai ca niște soldați îmbătrîniți în lupte, oțeliți la auzul suierăturilor înspăimîntătoare ale gloanțelor și bombelor inamice. După două secole de amorțire, în care... mulți credeau că vechile virtuți strămoșești au pierit din inimile descendenților lui Mihai și Ștefan, iată-ne azi trecînd Dunărea... și luptînd pentru emanciparea popoarelor asuprite, întru consolidarea independenței României...”

Nici din acest articol, și nici din corespondența intitulată „A treia bătălie de la Plevna”, reproducă după *Daily News*, nu s-a putut afla deznodămîntul marii înclăștări, deoarece luptele continuau.

România Liberă, care avea în Bulgaria un corespondent foarte activ, publica la 2 septembrie multe detalii asupra frontului. Cartierul armatei române, scrie acesta, se afla la Vărbița, iar bateriile noastre erau situate între acest sat și șoseaua Plevna-Rusciuk. Împreună cu cele rusești, ele trăgeau contra fortificațiilor turcești, inclusiv reduta Grivița, „care se vedea bine, fără a fi nevoie de binoclu”. Turcii răspundeau, dar cu un foc cu mult mai lent.

Tot atît de îndrăzneți ca și corespondentul *României Libere*, erau și alți doi : un american, M. Mac Gahan, care scria pentru *Daily News* și un englez, M. Stanley, corespondent al mai multor ziare engleze.

Luptele de la 30 august au fost cunoscute de publicul românesc prin ziarul *România Liberă*, care publica în numărul său din 2 septembrie o telegramă din Pordim, din sorginte rusească, datată 12 septembrie stil nou (31 august — stil vechi). Potrivit acestei știri, în toată dimineața zilei de 30 august și pînă la orele trei după prînz, rușii au bombardat Plevna și au redus la tăcere pozițiile turcești. Noaptea, pe frontul de sud, trei redute au fost luate de generalul Skobelev. Generalul Radionov a atacat apoi marea redută Grivița, cu șase batalioane rusești și unul românesc. S-au luat două steaguri și cinci tunuri, dar atacul a fost respins. Nu se cunoaște numărul morților, dar cel al răniților trece de cinci mii. Au fost uciși generalii Schmetler, comandantul regimentului 17 infanterie, și generalul Dobrovolski, șeful brigăzii a treia. La 31 august, canonada începe cu și mai mare vigoare. Chiar la închiderea ziarului, sub titlul „Mai nou”, se dă lapidar următoarea știre :

„Armata româno-rusă a luat Grivița, unul dintre cele mai redutabile forturi turce din jurul Plevnei. Trăiască armata română !”

În această înfrigurată așteptare venise, cu o zi înainte zvonul, tot atât de lapidar, înregistrat de *Națiunea Română*, despre luarea Plevnei, născut, probabil, din eroismul extraordinar de care dădeau dovadă trupele care asaltau redutele din jurul acestei cetăți fortificate. Bucureștenii n-au aflat decât târziu că această știre a fost luată drept reală și de unele ziare germane, franceze și italiene. Dezmințirea a venit însă foarte repede (*R*, 1, 5 /IX, *P*, 1 /IX, *T*, 3 /IX, *Tel*, 2 /IX). Abia la 3 septembrie *Românul*, *Telegraful*, *Timpul* și *Războiul* vin cu știri amănunțite. Este vorba de o telegramă din Turnu Măgurele, care afirmă că lupta a fost dintre cele mai grele și că numai seara s-a putut lua una dintre cele mai importante redute. Armata noastră, spunea depeșa, a luptat cu un eroism rar întâlnit, încît pînă și „cele mai vechi, mai viteze și mai deprinse oștiri ar fi admirat-o”. Pierderi: „se spune că ar fi răniți maiorul Candiano Popescu, și, mai grav, maiorul Șonțu și căpitanul Valter Mărăcineanu. Probabil că după ce pagina *Românului* fusese deja trasă a sosit și comunicatul „publicat ieri seara” de *Monitorul*. Aici lupta este descrisă ceva mai pe larg, după datele cunoscute, relatîndu-se bombardamentele anterioare, atacul de la orele 15, luarea cu asalt a Griviței, eroismul soldaților și al ofițerilor care au luptat în fruntea trupei (*T*, 3 /IX), moartea maiorului Șonțu și a căpitanului Valter Mărăcineanu... În aceeași corespondență se relatează că pierderile noastre ar fi fost de 1100 de răniți și de 212 morți și că ale rușilor ar fi fost de cinci ori mai mari.

Comentînd acest comunicat, *Românul* arată că la 30 august s-au luat două redute turcești, dintre care una numai de către trupele române. Reduta cea mare, Grivița, a fost cucerită „de două regimente rusești și 12 batalioane românești”. Ca urmare, scrie ziarul, căderea Plevnei nu mai este decît o chestiune de timp, deoarece de la ultima redută luată și pînă în oraș nu mai sînt decît 800 metri. Dintre unitățile românești, pierderile cele mai mari le-au avut regimentul 10 dorobanți și batalionul 2 vînători.

Tot în numărul din 3 septembrie, *Românul* publică descrierea luptei de la Grivița făcută de Lachmann, corespondentul unor gazete germane, elvețiene și americane. Vorbînd despre eroismul armatei române, acesta scrie:

„... focul turcilor îndreptat asupra atacurilor era foarte puternic... cum nu am văzut nici la Solferino și nici la Custozza. Niciodată n-aș fi crezut să văd atîta bravură la o trupă, care pînă acum nu a cunoscut focul... Am ferma convingere că armata română merită a fi pusă lîngă orice armată a Europei și oricine poate fi mîndru de soldații și ofițerii ei, care au dat probe atât de strălucite de vitejie. Nu mai menționez artileria, căci valoarea ei este destul de cunoscută...”¹.

România Liberă publică și ea, la 3 septembrie, o largă descriere a luptei de la Grivița, cu date și comentarii, arătînd că pierderile noastre au fost de 269 de morți și 1031 de răniți. Se adaugă un frumos panegiric al maiorului Șonțu.

Știri mai sumare asupra acestui eveniment dau ziarele conservatoare *Timpul* (după comunicatul oficial) și *Pressa*, ultimul mai fiind încă, la 3 sep-

¹. N. Z. Munteanu, *Mărturii ale unor corespondenți de presă și observatori militari străini despre eroismul armatei române în războiul de independență*, în „Analele Institutului de științe istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, București, 1967, nr. 2, p. 49.

tembrie, în polemică cu *Românul*. A doua zi însă, și aceste ziare rezervă un spațiu larg amănuntelor privind lupta de la Grivița.

Abia în aceste câteva zile polemica deschisă dintre organele de presă ale celor două partide — liberal și conservator — a încetat, nedispărind însă critica abuzivă.

Dacă în numărul său din 4 septembrie *Pressa* reproducea știrile din *Monitorul* și din *Românul*, cu un comentariu subliniind vitejia armatei noastre care stîrnise admirația tuturor, *Timpul* acorda evenimentelor de pe front un spațiu mai larg, reproducînd, printre altele, o corespondență a lui Lachmann publicată de *Românul*, și un articol din ziarul *Le Nord*. Articolul din *Le Nord* se exprima despre armata română în următorii termeni „... e tînăra, dar își face datoria”. În același număr sub titlul „Trăiască armata română”, *Timpul* laudă eroismul ei, nepierzînd însă prilejul să adauge că succesele acesteia se datoresc și generalului Florescu, fost ministru conservator, care a organizat-o.

Ziarele străine elogiază, după cum am arătat, curajul, energia și tactul armatei române. Chiar și unele ziare străine încep acum a recunoaște că au fost nedrepte „căt-re o nație ai cărei fii știu să se bată atît de bine”. (*T*, 4 /IX). *Timpul* atrage atenția că mai toate ziarele străine laudă armata română pentru ordinea, bravura și mai ales „purtarea ei vitează”, dovedită în mod strălucit la asalturile redutei Grivița. Lauda este cu atît mai mare „cu cît acele ziare făcînd-o, nu-și pot ascunde neplăcerea”. Unele dintre ele, precizează *Timpul*, adaugă la cuvîntul *bravură* epitetul *neasteptată*, iar altele pe cel de *neconcepulă*. Acum se dă și cea mai amănunțită descriere a bătăliei de la Grivița, elogiîndu-se soldații și ofițerii, arătîndu-se trofeele luate etc. (*T*, 7, 8 /IX). În timpul luptelor, corespondenți de presă spanioli, martori oculari, au exclamat admirativ la adresa ostașilor noștri: „Bravo, soldați! Armate bătrîne nu ar fi putut face nimic mai mult!” (*P*, IX).

Și în numărul său din 8 septembrie *Pressa* relevă eroismul soldaților noștri, scriînd:

„... armata română a arătat o solidaritate, un avînt, o valoare și o constanță ce făcu admirația tuturor, adică a rușilor, a corespondenților străini care vor face pe cele mai principale jurnale ale lumii să vorbească de dînsa, în fine a distinsilor militari din partea celor mai însemnate state ale Europei, care vor fi comunicate deja guvernelor lor respective”.

Același ziar menționează că, sub titlul „România”, corespondentul unei gazete franceze a publicat un articol în *Le Danube* din Viena, în care, printre altele, scrie:

„Nimic nu m-a frapat mai mult la Corabia, decît organizarea ambulanțelor române. Ar fi poate dificil a vedea cineva altele mai complete și mai bune...”

În același număr, cunoscutul publicist Lt. col. D. Papasoglu semna articolul „Armata română în elementul ei”, în care elogia vitejia soldaților noștri (*P*, 8 /IX).

Războiul publică și el date interesante despre acțiunile armatei noastre, însoțindu-le de numeroase ilustrații. În numărul de la 9 septembrie, luptele din jurul Plevnei sînt redată după ziarul *Die Presse*, care nota, printre altele:

„Românii nu au arătat numai vitejie mare, dar și știință în operație”.

Același ziar german menționa că soldații români, chiar atunci când sînt răniți greu, nu se despart de arme, ci se tîrăsc, cum pot, cu ele. Aprecieri frumoase se fac și pentru medicii de pe front.

„Am văzut lucrînd cît puteau pe doctorii Georgescu, Ursulescu, Russo junior... În timpul nopții, la lumina faclelor, făceau cîte cinci amputații și legau cîte 80 de răniți” (Rz, 12/IX).

Deși în numerele următoare *Pressa* continuă să scrie în legătură cu luptele de la Grivița și cu evenimentele de pe front, cu decorarea țarului și a lui Carol, cu ordinele de zi (P, 10, 11, 13, 17 /IX), totuși aceste știri ocupă în coloanele sale și, în general, în presa conservatoare, un loc mai redus decît în celelalte gazete din Capitală. Pe de altă parte, tonul polemic și atacurile la adresa guvernului încep din nou. Astfel încă de la 8 septembrie *Pressa* începe a se lamenta că războiul se prelungește, că noi nu avem atîția oameni și că forțele ni se sleiesc. Cîteva zile mai tîrziu, exagerînd pierderile noastre la Grivița (se dă cifra de 3500 de ostași pe cînd în realitate au fost 793 de morți și 1182 de răniți)¹, ziarul conservator previne că aceasta e doar începutul. Plevna, atrage ziarul atenția, este foarte bine apărată, și războiul se prelungește. Faptul că nu am fi avut nici bani pentru susținerea războiului, determină ziarul să someze guvernul:

„Sondați simțul și vederile Europei, curmați răul ce l-ați început și siliți-vă a încheia pacea.” (P, 14/IX).

Ceva mai tîrziu *Pressa* scrie din nou:

„Țara vrea pace... destul singele românesc a curs șiroaie. Să ne gîndim la ziua de mîine.” (P, 16/IX).

Această atitudine contrastează cu redarea unor pasaje din *L'Independance belge* (din 10 /22 IX), în care elogiîndu-se curajul de care au făcut dovadă românii la Grivița, se aprecia că „atitudinea acestei viteze armate... a fost admirabilă”.

Atacurile *Pressei* la adresa liberalilor mergeau mîna în mîna cu cele ale *Timbului*. În acest din urmă ziar, generalul Florescu publică un lung articol în care, fără a contesta că România trebuia să ia parte la război, consideră că pentru aceasta trebuia în prealabil să se precizeze rolul pe care urma să-l aibă în el armata noastră. Brătianu, însă, observă autorul, a procedat ca un dictator, deoarece guvernul nu avea dreptul, de unul singur, să angajeze peste hotare „mai toate resursele noastre militare” (P, 17 /IX). Ar fi trebuit, scrie Florescu, să procedăm ca Piemontul în timpul războiului Crimeii adică să fi trimis în Bulgaria numai un corp de 15.000 de oameni, cu un general, cu muniții și cu toate cele necesare pentru a ne asigura astfel dreptul de a participa la conferința de pace. Domnitorul trebuia să fi rămas, după opinia autorului, în țară cu restul armatei, pentru a apăra hotarul la Dunăre. Subliniind onoarea ce s-a făcut lui Carol prin numirea sa în calitate de comandant al unui corp de oaste ruso-român, generalul Florescu adaugă că lui personal... i-ar fi „plăcut mai bine să-l văd domn al românilor, rămînînd

¹ Vezi *Istoria României*, IV, p. 624.

în țară ca să întâmpine orice eventualitate și mai înainte de toate să-și apere țara". Expunerea întregului nostru potențial de război convine poate „demagogilor noștri de la putere, dar niciodată adevăratelor interese ale țării. Acest lucru pe care-l deplîngem poate fi calificat ca o adevărată nebunie” (T, 18 /IX).

Și atunci cînd publică unele comentarii ale presei străine, *Timpul* le reproduce mai ales pe acelea care concordau cu poziția sa. Astfel, pe lângă corespondența foarte detaliată despre lupta de la Grivița a ziarului *Daily News*, pe care o reproduce, el folosește și alte articole, cum ar fi de pildă, unul din *Neue Freie Presse*, redat în felul următor:

„*Neue Freie Presse* din Viena, jurnalul care nu a lăsat înainte neîntrebuințată nici o expresie de dispreț și de batjocură umilitoare, cînd era vorba de România și armata ei, și-a schimbat acum tonul și e cu totul imparțial de a vorbi cu stimă de armata română și a înedita asupra situației țării”. (subl. n. — C.V.).

Timpul împrumută și din *Războiul* pasaje în care se susținea că o dată cu luarea Griviței, independența țării s-a cimentat și că, în concluzie, nu trebuie să mai luptăm. Moartea și mizeria adusă de război zecilor de mii de oameni, pentru a cîștiga „stima lumii” sau mai bine zis „a unui băutor de bere din Germania sau a unui bulevardist parizian” e un preț prea mare (scrie *Timpul*). Grivița a fost „o zi memorabilă în istoria noastră” însă ne-am îmbogățit „ca acela care pentru un inel cu o piatră scumpă a lăsat să i se taie amîndouă mîinile”, continuă ziarul conservator. „Și nu-i destul: acum ni se cere și capul”. În legătură cu apelul guvernului care strigă: „Avem brațe, dar nu avem arme”, ziarul crede că împăratul Alexandru II ne-ar fi stimat mai mult dacă-i spuneam că avem arme, dar nu avem brațe. Guvernul liberal, continuă *Timpul*, susține că trebuie să luptăm „din curată generozitate”. La aceasta ziarul răspunde că generos poate fi doar un individ, iar nu un popor: „Un popor comite o sinucidere cînd este generos” (T, 16/IX).

Comentariile cele mai largi în legătură cu căderea Griviței și cu problemele războiului le găsim însă în presa liberală și în cea independentă. În *Telegraful* comunicatele oficiale se împletesc cu extrasele din presa străină și cu comentariile redacționale, lăsîndu-se totuși loc și pentru polemica dusă cu presa conservatoare. Astfel, în numărul din 6 septembrie, ziarul dezmințe știrile născocite de presa străină, potrivit cărora redutele ocupate de Skobelev ar fi fost recucerite de turci, iar românii ar fi părăsit Grivița. Dimpotrivă, adaugă ziarul, victoria a fost mare și nu neîndoim că această presă va reveni, așa cum a revenit și *Pester Lloyd* al cărui corespondent adresează azi cele mai frumoase laude soldatului român. Sub titlul „Lupta românilor în fața Plevnei” *Telegraful* publică o lungă „corespondență specială”, datorată, probabil, lui Fundescu, dar care împrumută unele date și din *Daily News*. Tot *Telegraful* reproduce apoi un lung articol din *Pester Lloyd*, laudativ pentru armata noastră (Tel, 7 /IX). În continuare, este reprodus, din *Die Presse*, și articolul „În lagărul român de la Vărbița”, de asemenea foarte măgulitor pentru noi:

„M-am dus ieri la aripa dreaptă care se compune din armata română. Ordinea cea exemplară din lagăr care domnește aici este în orice caz un bun semn și via atențiune cu care soldații ur-

măresc lupta îmi probează că sînt animați de un bun spirit. Văzui mai tîrziu pe soldații români chiar în luptă și trebuie să vă mărturisesc că ei înaintară nesperiți, curajoși, ba încă îndrăzneți peste măsură, că stăteau neclintiți sub ploaia de gloanțe și că atît în atac, cît și la tragere se mențineau pe aceeași rezoluțiune... Împăratul laudă atitudinea românilor și se exprimă în niște termeni foarte măgulitori asupra purtării lor" (Tel, 8/IX).

Tot în *Telegraful* se redau părți dintr-un articol publicat în numărul din 12 septembrie al ziarului *Fremdenblatt*, referitoare la luptele date în fața Plevnei. Ziarul condus de I. C. Fundescu reia apelurile adresate populației, invitînd-o să contribuie și mai departe la susținerea războiului. Deseori tonul ziarului e sever și moralizator. Lăudînd vitejia soldatului român, care-și jertfește viața, ziarul întrebă retoric, tot el răspunzînd apoi :

..... ce face avutul care se delectează în trăsături elegante și prin palate luxoase, ce face comerciantul mare și mic... pentru martirii independenței române? Din nefericire foarte puțin. Avuții stau indiferenți, ca și cum țara nu ar fi în război și statul nu ar avea trebuință de nimic. Se plimbă pe la moșii, se duc prin străinătate. Își caută de afaceri și de petreceri și atîta tot. Patria e nimic, interesul lor personal e totul". (Tel, 6/IX).

Mai tîrziu, arătîndu-se că în capitală au sosit peste 600 de răniți și că aceștia au fost repartizați pe la diferite spitale din țară, *Telegraful* semnalează insuficiența acestora din urmă. Unele orașe, arată ziarul, ca T. Severin, au luat inițiative valoroase, înființînd spitale. Orașele care nu au contribuit cu nimic la această acțiune, cum ar fi Ploieștii, sînt criticate (Tel, 10 /IX). Rezultatul s-a văzut imediat, căci peste cîteva zile acest oraș asigura suma necesară pentru cumpărarea a 2000 puști Peabody (Tel, 13 /IX). Bineînțeles, ziarul găsește loc și pentru polemică, răspunzînd *Pressei* în problema participării noastre la război și combătînd argumentarea generalului Florescu (Tel, 7 /IX).

Dacă *Pressa* a redat articolele inserate de corespondentul lui *Die Presse*, *Românul* le-a publicat deseori pe acelea ale lui Lachmann și de aici le-au luat și alte ziare din Capitală. Corespondentul unor ziare germane, elvețiene și americane se adresa conducerii ziarului *Românul*, scriind că ar fi fericit „dacă ați binevoi a da loc rîndurilor de față în coloanele ziarului Dvs." El descrie bombardarea și atacul Griviței, conchizînd :

..... prestigiul armatei române este deja întemeiat. Ea a repurtat o victorie din cele mai strălucite și care e cu atît mai însemnată cu cît e cîștigată de o armată tinără" (R, 7/IX).

Românul reproduce momente din atacul de la Grivița după *România Liberă* și după *Monitorul*, comentînd cele trei atacuri, vitejia soldaților, a maiorului Șonțu ce cade în fruntea batalionului său, a căpitanului Valter Mărăcineanu care, aruncîndu-se cu oamenii săi spre a intra în redută, cade mort în șanțul ei de apărare, eroismul trupelor noastre care „erau secerate dar nu descurajate", precum și cucerirea Griviței de către batalionul 2 vînători și regimentul 10 dorobanți, împreună cu cele trei batalioane rusești. Soldatul Grigore Ion, însoțit de caporalul Nica Vasile și de sergentul Stan Gheorghe, relatează ziarul, au luat un steag turcesc. Două tunuri inamice au intrat în posesia românilor (R, 8 /IX). Ca și alte organe de presă, *Românul* descrie cu lux de amănunte decorarea cu „Steaua României" și cu ordinul rusesc „Crucea Sf. Gheorghe" a ostașilor amintiți. Cei trei eroi sosesc

la București însoțiți de maiorul Candiano Popescu. Într-un cadru, solemn steagul verde al otomanilor a fost dus la Côtroceni, „pe șoseaua Francmasonilor, Calea Tîrgoviștei, Podul Mogoșoaiei — la Arsenal” (R, 7 /IX).

Românul este foarte activ în combaterea calomniilor unor ziare străine la adresa soldaților noștri, de exemplu ale ziarului *Pester Lloyd*, și lasă să vorbească alte ziare străine, din care reproduce largi citate. Astfel, corespondentul lui *Die Presse* relatează :

„Ordinea excelentă și singele rece al soldaților români cu care intră în bătălie, dovedesc îndeajuns moralul trupelor. Am văzut cu ochii mei cum se bate soldatul român și pot atesta că el este neînsălmîntat, curajos și dibaci în bătăie. Soldații români stau cu o tenacitate admirabilă în mijlocul gloanțelor care cad ca ploaia în jurul lor și atît în atac, cît și în apărare stau neclintîți în fața inamicului. Ei au reținut ieri un succes important” (R, 10/IX).

„Nu credem că se va găsi chiar în Turcia un singur om de stat care să nu privească neutralitatea și prin urmare independența României ca o trebuință europeană”.

serie *Journal des Débats* într-un articol reprodus de *Românul*, care constata apoi cu bucurie că acest organ de presă străin, poate cel mai fervent apărător al Turciei, recunoaște că nu România a început războiul și că ea nu avea, în situația creată, altă cale de urmat. Organul de presă al lui C. A. Rosetti nu scapă să arunce o săgeată și asupra conservatorilor, încheind că acest ziar străin are față de guvernul român o atitudine mai justă chiar decît opoziția conservatorilor noștri (RL, 4 /IX).

Poate în niciunul dintre ziarele românești de care s-a vorbit pînă acum bucuria victoriilor de la Grivița nu străbate atît de frenetic și nestîmjenit ca în *România Liberă*. Dacă la 3 septembrie ziarul prezentase o descriere și un panegiric impresionant al luptei de la Grivița și arborase un ton sever față de bogătașii care nu ajută cu bani țara în aceste momente grele, a doua zi el amintește suferințele noastre din trecut, scriind :

„Ce suferă azi nenorociții bulgari am suferit în atîtea rînduri și noi și eram să mai suferim încă și azi dacă lăsam țara deschisă războiului, dacă nu răspundeam la apelul făcut de Rusia după restrîerea de la Plevna. Ce era să facă negustorul, proprietarul, cetățeanul român dacă niște calcule greșite ne făceau să retragem armata în munți și să lăsam orașele și holdele noastre în mâinile unor inamici înverșunați?”

Ziarul face istoricul evenimentelor petrecute în ultimile luni, arată justetea politicii guvernului care a încheiat convenția cu Rusia și a răspuns tunului cu tunul. Astfel, ziarul se întreabă :

„Cine era să ne scape? Europa? Ea nu voia să ne garanteze neutralitatea. Dar să presupunem că ar fi intervenit. Însă pînă cînd să intervină, cît măcel, cîtă dezonoare pe țară... N-am voit să trăim din mila altora, ci ca națiune cu conștiința de demnitatea sa și de rolul său în Orient, am căutat să înlăturăm noi înșine pericolul.

Profitînd de chemarea Rusiei, am trecut Dunărea. Ajutînd-o pe dînsa în opera sa umanitară, ne ajutam pe noi înșine”.

Ziarul arată apoi că, în cazul unei invazii turcești, „proprietarii și burghezii” ar fi suferit cel mai mult și că totuși nu ei, ci țărani sînt cei care duc azi greul, căci țărani și-au lăsat pămînturile nelucrate :

„...familiile fără plînea cea, de toate zilele și la cea dintîi chemare au intrat sub steag, au trecut Dunărea..., luptînd cu un dușman... bine înarmat... și mor vitejește. Ostașii au murit cu sutele, sînt răniți cu miile”.

Ziarul arată cât de puțin au dat negustorii, față de posibilitățile lor („Numai tirgul din Capitală ar putea să îngrijească de toți răniții din război”) și face un apel să se poarte de grijă și să se dea ajutor țăranilor, căci „prin sacrificiul lor trăim”. (RL, 4 /IX).

De a doua zi, ziarul începe să scoată un „supliment”, sumele încasate din vânzarea lui fiind donate „Ospiciului Independenței” (RL, 5 /IX). Emoționant este articolul în care se relatează despre sosirea în București a primului tren cu răniți de pe front. Este elogiât eroismul acestora, adăugându-se: „bravura română începe să fie apreciată chiar de străinii ce nu ne iubeau”. Decorațiile acordate de Alexandru II sînt cel mai bun răspuns dat unor ziare străine.

Luptele de la Grivița sînt prezentate și comentate după comunicatele oficiale (RL, 4—8 /IX), ca și după corespondențele proprii¹, sau după cele publicate în ziarele străine, din care se dau largi extrase. Se publică multe dintre corespondențele lui Lachmann (despre care, în numărul din 10 septembrie, se afirmă că a participat personal la atac, că ar fi salvat un tun și că a fost decorat cu „Steaua României”), ca și unele corespondențe ale ziarului *Die Presse*.

România Liberă arată că la 31 august corespondentul ziarului *Daily News* a telegrafiat de la Poradim că: „Reduța Grivița a căzut ieri seară dinaintea bravurii obstinate a românilor”, după cum corespondentul ziarului *Times* comunica de la marele cartier rus că turcii au făcut încercări disperate de a lua marea reduță din nordul Griviței, dînd șapte atacuri zădarnice, care i-au costat 10.000 de oameni. Poziția nu era apărută decît de trupele române. Lachmann, la rîndul său, telegrafia amănunte ziarului *L'Orient* din București.

Un pasaj interesant din *Fremdenblatt* evidențiază eroismul armatei române:

„Aripa dreaptă care o formau românii a fost aceea care mai dispunea de rezervă și aceștia, în număr de o brigadă, au fost cei care mai puteau rezista”.

Si *Die Presse* din Viena laudă armata română, scriind, printre altele: „... și cu o armată mică și calomniată încă se pot dobîndi rezultate” (RL, 12 /IX).

Ziarul descrie aducerea în țară de la Poradim a tunurilor cucerite la Grivița și așezarea lor la statuia lui Mihai Viteazul. Cu legitimă mîndrie *România Liberă* scrie:

„Mergeți români de vedeți acest trofeu, căci de mult, de mult condeul cronicarului nostru n-a însemnat pe tablele istoriei naționale un asemenea fapt. Aduceți-vă copiii la statuia eroului român, arătați-le tunurile lui Osman Pașa pentru care au murit atîția bravi” (RL, 13/IX).

Aceeași gazetă redă largi pasaje din presa austriacă, maghiară și germană referitoare la remarcabilele fapte de arme ale românilor (RL, 13 /IX).

¹ Vezi, în special, corespondența în care se expune solemnitatea prin care soldatul român Grigore Ioan a prezentat marelui duce Nicolae și lui Carol steagul cucerit la Grivița. În uralele trupelor rusești și românești, cei doi comandanți îl felicită și-l decorează. În timpul mesei ce a urmat la cartierul rusesc, marele duce toastează „în sănătatea unei june armate care prin bravura și disciplina ei a arătat calitățile unei armate îmbătrînite în lupte” (RL, 13/IX).

Augsburger Allgemeine Zeitung recunoaște, de pildă, că „românii s-au luptat cu o bravură surprinzătoare”, iar *Pester Lloyd* face același lucru scriind că, în urma dovezilor date, cooperarea românească „le este rușilor de cel mai mare folos”. Corespondentul ziarului *Die Presse* scria la rîndul său, despre soldatul român :

„La împușcat e foarte precaut, ochеște încet, însă sigur, cu muniția este foarte parcimonios, ține la marșuri îndelungate și suferă foarte ușor schimbările climatice. Soldații se atașează cu mare căldură de ofițerii care le dau exemple de eroism. Lagărul și toate cele din el sînt în ordinea cea mai mare. S-ar părea că sînt așezate și regulate ca și cu compasul”.

Neue Freie Presse numește armata română bravă, iar *Kölnische Zeitung* precizează că românii „sînt fatali turcilor”.

Reproducînd articolele de felul acestora, *România Liberă* constată că, cu foarte mici excepții, ziarele străine se grăbesc să sublinieze „acel renume pe care armata singură și l-a creat la Grivița” (RL, 13 /IX). Aflăm apoi că *Neue Freie Presse* de la 10 / 22 septembrie se ocupă, în articolul său de fond, exclusiv de România :

... „Drapelele române primăriră botezul singelui și al focului și spre mirarea lumii întregi acești soldați români, batjocoriți, s-au luptat, în contra tuturor așteptărilor, bine”.

Faptul că țarul a primit marele Cordon al „Stelei României” — conchide ziarul — arată că el a recunoscut prin aceasta independența României (RL, 16 /IX).

Corespondentul ziarului *Die Presse* scria, la 15 septembrie:

„... luptele] de la Plevna au fost pentru întreaga lume un șir de surprinderi, dar cea mai mare surprindere este atitudinea românilor, de care abia se mai putuse crede că mai pot avea și ei o armată bravă, organizată europenește și condusă după principiile tacticii moderne. Totuși românii se pot considera cu tot drept factorii cei mai puternici la luarea redutei de la Grivița”.

Cu toată poziția întărită natural, și cu tot focul nimicitor al turcilor, recunoaște aceleași ziar *Die Presse*,

„Trupele și cu deosebire dorobanții intrară în foc cu un curaj ce storcea admirația fiecăruia... Simțul de onoare militară pe care-l au le asigură cea mai deplină stimă”. (cf. RL, 16/IX)

Ziarul *România Liberă* reproduce cu regularitate și articolele ce se publică în *Daily News*, din care, de asemenea, nu lipsesc referirile pozitive la adresa contribuțiilor României în acest război (cf., de ex., RL, 13 și 22 /IX).

Despre tactica apropierei de cea de a doua redută de la Grivița prin șanțuri în zig-zag, scrie *Neue Freie Presse*, lăudînd-o :

... oricît ar părea de straniu, (rușii) au învățat-o de la armata română..., după ce au sacrificat peste 50.000 de oameni la atacurile cele mai infructuoase de la Plevna” (RL, 23/IX).

Că noua tactică este meritul României, o recunoaște și ziarul *Pester Lloyd* (RL, 4 /X). Dacă *Berliner Tageblatt* scria că armata română, mai înainte atît de disprețuită, a arătat la Plevna că se pricepe la arta războiului foarte bine, *Fremdenblatt*, vorbind de războiul României, se exprima astfel :

„Românii luptă glorios, deși nu fără oarecare pierderi. Din punct de vedere al dreptului internațional... excepționala poziție a României, aflîndu-se la mijloc între cei doi beligeranți înverșunați, nu-i lasă o altă alegere decît aceea pe care a făcut-o”. (RL, 27/IX).

În sfîrșit *România Liberă* se oprește asupra unei corespondențe din *Golos* care scrie:

„Dispozițiile luate pentru asaltarea mării redate de la Grivița care căzu la 30 august au fost astfel combinate, că cea mai mare parte a greutăților și prin urmare și a onoarei revine trupelor române”.

Reproducînd pasajul, *România Liberă* observă că vitejia noastră a fost atît de mare, încît

„... detractorii cei mai înrăiți ai armatei române caută să-și plece fruntea înaintea evidenței adevărului. Mulțumim ziarului *Golos*”. (RL, 21/IX).

Faptul că străinii inițial depreciau armata română și că pe urmă au admirat-o este remarcat și de *Albina Carpaților*¹, cît și de *Gazeta Transilvaniei*, care își avea pe front un corespondent special. (G.T. anul XL, 1877, nr. din 1, 4, 8, 15, 18, 20 /IX stil vechi).

Deși în această perioadă *România Liberă* afirmă că nu este timpul de polemici interne, cerînd tuturor să contribuie la achiziționarea echipamentului necesar armatei în campania de iarnă, (RL, 11, 13 /IX) și difuzînd în același timp apelul lansat de Kogălniceanu pentru contribuții bănești necesare cumpărării de arme (apel la care jud. Brăila a răspuns cu 40.000 de franci, jud. Prahova cu 42.000 de franci etc. și la care o seamă de intelectuali ca profesorii, Aug. Laurian, Anghel Demetrescu, I. Maniu, ș.a. au oferit o parte din salariul lor) (RL, 13 și 21 /IX), deși vorbea despre acordarea de ajutoare, atît din țară cît și din străinătate (sosirea misiunii de chirurgi francezi (RL, 22 /IX) și căuta să concentreze întreaga atenție a opiniei publice spre front, totuși ea a răspuns și articolelor polemice inserate de ziarele conservatoare. Astfel, de pildă, *Timpul* scria, la 27 septembrie, că a venit vremea ca opoziția, după ce a condamnat participarea României la războiul ofensiv contra turcilor, „să împlinească a doua parte a misiunii sale, arătînd mijloacele cele mai nimerite pentru a ieși cu onoare și demnitate din această încurcătură”. Preținzînd că țara „e îmbrîncită în fundul prăpastiei” și, că „nu ne mai putem aștepta la nici un bine de la domnitor, miniștri și corpurile leguitoare”, ziarul conservatorilor cerea să se protesteze la puterile garante, căci n-ar fi fost dorința țării să facă acest război, România vîndînd doar să fie neutră și să se apere în fața mării invazii. Să le cerem — scria organul conservatorilor — să mijlocească cu Poarta neutralitatea noastră, iar ca exemplu pentru generațiile viitoare, să-i dăm în judecată pe miniștri, ca pe unii ce au călcat Constituția. *Timpul* propunea ca totul să fie votat de o adunare din care să facă parte „bătrînii țării, senatorii, deputații și mitropolitul”. *România Liberă* califică însă toate acestea ca pe o trădare de țară, ca pe o manevră utilizată de conservatori spre a pune ei mîna pe putere. (RL, 24/IX). În tot timpul campaniei, *Românul* și *Telegraful* s-au situat pe aceleași poziții ca și *România Liberă* (RL, 18—20, 23, 26, 27/IX, 1, 2, 6, 7/X). Propunerea conservatorilor de a se retrage armata română din jurul Plevnei înainte de a se cucerii această fortăreață nu este primită de guvernul liberal și de presa care îl susținea:

„... Onoarea militară, demnitatea statului român, interesele viitorului, toate sînt în contra prudenței fricoase a celor ce cer retragerea armatei noastre și întoarcerea în țară” (RL, 29/IX).

În încheiere, nu este lipsit de interes să redăm și câteva pasaje din corespondențele unor ziare străine, la care nu ne-am referit pînă aici, cu atît mai mult cu cît unele din ele fac aprecieri de ansamblu.

Astfel, la 21 septembrie, *Românul* reproduce din ziarul italian *Il Dovero*, care apărea la Roma, următoarele :

„Intrați în luptă, românii au dat probă de o vitehjie singulară, de o valoare tactică puțin comună... și noi italienii trebuie să salutăm redeșteptarea unui popor de care sintem legați prin legături de rudenie atît de strîns” (*D.*, 26/IX stil nou).

La 24 septembrie, *Românul*, publică sub titlul „Bravura armatei române dinaintea Plevnei” extrase din *Mémorial diplomatique*, organ turcofil, reproduce de ziarul francez *Télégrammes*, scriind, printre altele :

„... În numeroasele lupte care au inundat cu sînge vecinătățile Plevnei, românii s-au condus cu un eroism căruia Europa întreagă îi aduce omagii. Mica armată a principelui Carol, pe care rușii la început o cam disprețuiau și de la care se pare că nu se aștepta, decît un concurs relativ, le-a făcut din contră servicii fără preț, pe care toată recunoștința lor nu o poate plăti. În momentul cînd norocul părăsea drapelul lor, această armată a intervenit cu bravură și fără să se tocmească și-a vărsat sîngele său... Trei mii de soldați și șaiszeci de ofițeri, adică 10% din efectivul său, iată care a fost prețul acestui sacrificiu. Este incontestabil că numai datorită prețiosului concurs al românilor, rușii datoresc întîmplarea de a nu fi încercat un eșec decisiv dinaintea Plevnei. Ei sînt cei dinții care s-au aurcat la asaltul Griviței..., ei s-au distins prin acte de o cutezare și de o inteligență care au fost admirate chiar de ruși. „Românii, scrie principele Gorceakov principelui Orlov, se bat într-un mod admirabil” ... Rusia datorează mult acestui principat ... și trebuie a spera că nu-l va uita cînd momentul va veni de a regula înaintea Europei condițiile unei noi străi de lucruri...”

Alte aprecieri elogioase din *Télégrammes*, spicuite dintr-o corespondență din Buda-Pesta a ziarului *Daily Telegraph* (din 25 septembrie) publică *Românul*, la 29 septembrie :

„Soldații români s-au condus cu o bravură demnă de cele mai bune elogii... și s-au bătut într-un mod remarcabil. Artileriei române rușii îi fac un elogiu nelimitat. Ei au dat prin aceasta o dezmințire prognosticurilor nedrepte de care a fost plină presa austro-ungară și germană în aceste din urmă luni și care aruncau calomniile asupra acestei tinere armate”.

*

În concluzie rezultă că, în ciuda situației extrem de grele din punct de vedere extern și în ciuda apelurilor repetate ca orice polemică să înceteze pe timpul războiului, presa conservatoare a atacat serios guvernul liberal, în special în privința modului în care țara se angajase și participa la război. Această polemică s-a accentuat în momentul cînd primele unități ale armatei române au trecut Dunărea, luînd în primire cetatea Nicopol și cînd situația rușilor devenise dificilă în urma celor două bătălii de la Plevna. Ea a mai conținut la știrea mării victorii de la Grivița.

Este clar că polemica, întreținută de conservatori, avea în cea mai mare parte un scop interesat — formarea cel puțin a unui guvern de coaliție, dacă nu a unuia pe dea-ntregul conservator, fapt ce se vede cu atît mai mult,

cu cît conservatorii atacau guvernul liberal nu numai în ceea ce privește problemele de politică externă, legate de război.

Nu ne-am face totuși o imagine completă despre presa românească din acest timp, dacă nu am adăuga că în toată această vreme, războiul și, mai ales, acțiunile militare ale armatei noastre au ocupat cea mai mare parte din paginile tuturor ziarelor de la noi. Trebuie să subliniem că, în afară știrilor de pe front, s-au publicat o serie întreagă de articole, de știri și de informații fie asupra acțiunilor armatei ruse (mai ales înainte de cooperarea cu armata noastră), fie asupra situației economice și politice a țărilor balcanice, asupra masacrelor turcești din Bulgaria ș.a. Listele de contribuții, apelurile sau anunțarea spectacolelor date pentru ajutorarea răniților, literatura patriotică, în special poezii, biografii, articole cu conținut istoric, au abundat în întreaga noastră presă.

Un interes deosebit au imprimat ziarelor românești ale vremii reproducerile foarte frumoase și foarte bogate din presa străină, fie că erau știri trimise de corespondenții unor ziare ce se aflau la Plevna, fie că erau comentarii redacționale și se refereau la situația generală.

Trebuie subliniat faptul că dacă mai înainte de cooperarea armată româno-rusă o serie de ziare străine au desconsiderat, sau chiar jignit armata română, îndată după primele ei acțiuni situația s-a schimbat radical. Cu minime excepții, întreaga presă europeană a fost unanimă în a elogia eroismul armatei române și meritele ei deosebite în cucerirea Plevnei. Corespondențele s-au referit, de cele mai multe ori, la situații concrete. S-au evidențiat și elogiat acțiunile trupelor române de infanterie, artilerie, cavalerie, eroismul soldaților, organizarea taberelor ca și a serviciului sanitar. Opinia publică europeană a fost atât de puternic impresionată, încît mulți ani mai târziu ecoul eroismului armatei române era încă prezent, de pildă în presa bulgară sau în cea greacă, chiar în momente cînd legăturile României cu aceste țări nu erau dintre cele mai bune.

În sfîrșit, este cazul să adăugăm că unele ziare românești, ca *Românul* și *Războiul*, au subliniat în cîteva rînduri că acest război se ducea nu numai pentru independența României, ci avea și un scop mai larg, acela al emancipării unor popoare balcanice. Cu atît mai curios sună, față de aceste aprecieri, afirmațiile unor ziare străine ale vremii, care pretindeau că Turcia ar fi luptat la Plevna pentru „drepturile cele mai sacre ale civilizației umane”. Protestul tuturor corespondenților străini împotriva masacrelor turcești și neespectării convenției de la Geneva referitoare la ajutoararea și transportarea morților și răniților îndată după încetarea bătăliilor, face în această privință inutilă orice altă argumentare.

În general, se poate spune că presa românească din perioada de care ne-am ocupat a reușit să arate caracterul just al acestui război, cel mai popular din cîte dusese pînă atunci țara noastră, război în care tînăra noastră armată a demonstrat în luptă, prin eroism, iar masele în interior prin sprijinirea ei, că România își merita cu prisosință independența.

РУМЫНСКАЯ ПЕЧАТЬ О ВОЙНЕ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ

(Резюме)

Автор говорит о наиболее значительных проблемах, занимавших общественное мнение Румынии во время войны за независимость, ссылаясь на то, как они были отражены в ежедневной печати страны. Чтобы не превышать размеры журнальной статьи, автор не освещает весь период войны, а ограничивается промежутком времени от 16-го по 22-е июля 1877 (когда румынские полки перешли Дунай) и до падения Гривицы.

Необычайные моменты, переживаемые в то время Румынией, привели к некоторому ослаблению внутриполитической борьбы, даже принимая во внимание тот факт, что вопрос, касающийся своевременности и условий перехода Дуная, а так же, главным образом, вопрос об участии Румынии в войне вызвали некоторую полемичку между консерваторами и либералами. Автор статьи показывает, что эта полемика в большей своей части имела определенную цель и заинтересованность: формирование правительства хотя бы коалиционного, если не состоящего исключительно из консерваторов. Об этом говорит и тот факт, что консерваторы обрушивались на либеральное правительство не только по вопросам его внешней политики.

Разумеется, известия о действиях румынской армии занимали наиболее значительное место на страницах всех газет, в особенности в дни боев за Гривину. Эти статьи подчеркивали храбрость и патриотизм наших пехотинцев. Печать того времени говорит о том, как велика была поддержка масс в деле победы в войне, которая принесла Румынии независимость. Подписные листы, свидетельствующие о взносах, полученных от частных лиц, призывы, спектакли, даваемые в пользу раненных и на военные расходы, а также и патриотическая литература: стихи, биографии, статьи исторического содержания, встречаются во множестве в румынской печати того времени.

Особого рода интерес представляют собой румынские газеты, которые воспроизводят мнения зарубежной печати о действиях румынской армии (известия, освещающие общее положение воюющих стран, посылаемые корреспондентами иностранных газет, находившимися в Плевне).

Если до кооперирования русско-румынских армий ряд иностранных газет пренебрежительно или даже оскорбительно отзывались о румынской армии, то после первых же ее фронтовых действий положение радикально изменилось. За небольшим исключением, вся европейская и американская печать начала признавать и превозносить героизм румынской армии и ее особые заслуги в деле завоевания Гривицы. В большинстве случаев корреспонденция освещала конкретные положения. Подчеркивался героизм румынских солдат, восхвалялись пехота, артиллерия, кавалерия, а также организация лагерей и санитарной службы. Еще тогда целый ряд иностранных газет говорили о том, что Румыния завоевала свое право на независимость посредством блестящих боевых способностей своей молодой армии. Выделяя все эти подробности, о которых до настоящего времени писалось очень мало, предлагаемая автором статья дополняет общее представление о войне, в результате которой Румыния завоевала свою независимость.

LA PRESSE ROUMAINE ET LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

(Résumé)

L'auteur présente les problèmes les plus importants dont se préoccupait l'opinion publique roumaine pendant la guerre pour l'indépendance et qui étaient reflétés dans la presse quotidienne du pays. Afin de pouvoir se limiter aux proportions d'un article de revue, l'auteur ne s'occupe pas de toute la durée de cette guerre, mais se borne à la seule période comprise entre le 16/22 juillet 1877 (passage du Danube par les premiers régiments roumains) et la prise du fort Grivița.

Les moments exceptionnels par lesquels passait alors la Roumanie ont eu pour conséquence immédiate une atténuation des luttes politiques internes, quand bien même certains problèmes—tels que l'opportunité et les conditions du passage du Danube ou, de manière générale,

rale, la participation même de la Roumanie à la guerre —, ont continué à former l'objet de polémiques courantes entre les conservateurs et les libéraux. Ces polémiques avaient d'ailleurs, de règle, un but d'intérêt de parti: la formation d'un gouvernement de coalition sinon même d'un gouvernement purement conservateur.

Il va de soi que les nouvelles sur les actions de l'armée roumaine occupèrent, surtout pendant les journées de Grivița, la plus claire partie des pages de tous les journaux: on y soulignait la valeur et le patriotisme de nos corps d'infanterie (appelés „dorobanți”). Mais la presse roumaine mettait en relief aussi l'apport des masses populaires à l'obtention de cette victoire qui donna l'indépendance aux Roumains. Les listes de souscription, les contributions, les appels, les spectacles donnés pour subvenir aux nécessités de la guerre et à l'aide des blessés, la littérature patriotique — poésies, biographies, articles à contenu historique — qui exaltait le sentiment du pays, abondaient à ce moment dans toute la presse roumaine de l'époque.

D'un intérêt particulier, sont les comptes-rendus, qui paraissent dans notre presse, des articles ou passages publiés dans les feuilles de l'étranger relatant les actions de l'armée roumaine (ces nouvelles étaient envoyées par les correspondants de la presse étrangère qui se trouvaient sur les lieux mêmes, à Plevna, dont le but était de tenir au courant l'opinion publique de la situation générale dans les pays belligérants).

Si avant de la coopération des armées russo-roumaines, certains journaux étrangers, ne perdaient l'occasion de déconsidérer ou même d'offenser l'armée roumaine, après ses premières actions militaires, la situation changea radicalement. À de très peu d'exceptions près toute la presse européenne — voire même américaine — ont commencé à reconnaître et à faire l'éloge de l'héroïsme de l'armée roumaine et son mérite remarquable lors de l'assaut de Grivița. Le plus souvent, les correspondances portaient sur des situations positives: on y soulignait l'héroïsme des soldats roumains, on vantait la valeur de nos troupes d'infanterie, d'artillerie ou de cavalerie, on remarquait l'organisation de nos camps ou du service sanitaire.

Depuis lors même, certains journaux de l'étranger faisaient valoir le droit que la Roumanie s'était gagnée à l'indépendance par ses admirables faits d'armes, en dépit de sa toute jeune armée.

En présentant tous ces aspects, rarement mis en évidence jusqu'ici, l'auteur contribue à la réalisation d'une vue d'ensemble concernant cette guerre au prix de laquelle la Roumanie a conquis son indépendance.

ISTORIA GAZETEI „ДУНАВСКИ ЛЕБЕД“ ȘI DIFUZAREA EI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE*

TRAIAN IONESCU-NIȘCOV

Dacă războiul Crimeei n-a rezolvat nici una din problemele legate de existența popoarelor aflate sub dominația otomană, totuși se poate spune că în această perioadă s-au accentuat și mai mult tendințele lor spre libertate. Răscoalele care se succed în Balcani, atât înainte de încheierea păcii¹, cât și după aceea, mai exact — pînă la începutul celui de-al șaptelea deceniu², cînd lupta de eliberare națională a acestor popoare se amplifică în mod considerabil, constituie o mărturie evidentă că protagoniștii mișcării de eliberare sînt hotărîți să recurgă de acum înainte la alte mijloace de luptă. Personalitatea revoluționară cea mai proeminentă, care, începînd din 1856, duce, timp de un deceniu, o luptă neobosită, prin scris, pentru a informa opinia publică europeană despre cauza popoarelor din Balcani și pentru a răscoli apatia multora dintre contemporanii săi, a fost fără îndoială *Georgi S. Rakovski*. Rakovski e figura cea mai puternică din cercurile emigrației bulgare; el îndeamnă la folosirea mijloacelor revoluționare de luptă și nu pierde speranța în eliberarea finală. S-ar putea spune că, în această perioadă, interesul și capacitatea lui combativă pentru soluționarea „problemei bulgare”, pe care revoluționarul bulgar o socotea o „mică chestiune orientală”, a crescut și mai mult. În apelurile sale, adresate nu numai compatrioților săi din Bulgaria și din emigrație, ci și celorlalte popoare balcanice, pentru a se ridica împotriva stăpînirii otomane, Rakovski își exprimă convingerea nestrămutată că „imperiul turcesc e pe ducă”³. Pentru a se grăbi acest proces era necesar să se recurgă la

* Cîteva probleme în legătură cu istoria acestei gazete au fost atinse și în articolul nostru *Quelques aspects de l'activité de G. S. Rakovsky et de ses rapports avec les Principautés roumaines*, în *Rsl.*, IX (1963), p. 555-568.

¹ Ne referim mai cu seamă la tulburările, de cele mai multe ori neorganizate, din Grecia, care au creat mari dificultăți turcilor în această perioadă (Vezi William Miller, *The Ottoman Empire and its successors, 1801-1827*, Cambridge, 1917, p.219-222.)

² E vorba de răscoalele de la Gabrovo și Tîrnovo. (Vezi în legătură cu aceste mișcări *История на България*, Sofia, 1961, I, p.361-463; Hr. și P. Galenski, *Историята на града Габрово*, Gabrovo, 1903, p. 86; S. Velikov *Към въпроса за времето на дедо Николото въстание и за предателството което улеснило неговия разгром*, în „Исторически Преглед” Sofia, VII, 1950, 2, p. 206-209; P. Краев, *Въстанията на българите за освобождение от турецкого ига (1396-1877)*, Sofia 1904, p.40 și A.I. Вуртов, *Сто години от въстанието на дедо Никола (1856-1957)*, în „Исторически Преглед”, Sofia, XII, 1956, 6, p.106-108.)

³ Vezi A. S. Beilis, *Г. С. Раковский о восточном вопросе и о политике европейских государств в Болгарии 50-60 гг. XIX века*, în „Наукове записки” — История, 1957, t. 43, caiet 7, p. 120 passim.

toate mijloacele și, în primul rând, la activitatea publicistică. E ceea ce și face Rakovski. Prezența lui, când în Serbia, când în orașele de pe malul stîng al Dunării, întreține în rîndul maselor populare un spirit de rezistență gata oricînd să se concretizeze în acțiuni antiotomane. Așa se explică de ce tot ceea ce se urzește împotriva turcilor, în cursul acestor ani, e pus în seama lui ¹. De cele mai multe ori activitatea lui Rakovski era urmărită, din porniri dușmănoase față de mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Balcani, de către agenții marilor puteri, acreditați fie la Constantinopol, fie în alte orașe din sud-estul Europei.

Cu toate că, în general, acțiunile lui Rakovski sînt curmate pe parcurs, fie din cauza oamenilor, fie din pricina unor împrejurări vitrege, totuși revoluționarul bulgar nu se dă bătut, nu se consideră un învins, ci, dimpotrivă, își continuă lupta cu și mai multă energie și combativitate. Așa se întîmplă și cu gazeta „Lebăda Dunării”, pe care Rakovski voia s-o scoată mai întîi la Novi Sad, în 1857 ², și care constituie o dovadă indiscutabilă a perseverenței și spiritului de abnegație proprii acestui revoluționar.

*

În prima jumătate a anului 1857, pe cînd se afla încă la Novi Sad, Rakovski depune toate eforturile pentru a scoate o gazetă în limba bulgară. El era convins că lupta pentru eliberarea națională trebuia dusă și prin scris, prin presă. Neavînd însă nici cetățenie austriacă și nici 2.000 de florini pentru cauțiune, revoluționarul bulgar colaborează deocamdată la două ziare, sîrbești, scoase de Danilo Medaković, „Србски Дневник” și „Седмича”. Timp de aproape doi ani, de la jumătatea anului 1856 și pînă la începutul anului 1858, Rakovski este prezent în presa sîrbă de la Novi Sad cu articole politice în care discută, în primul rînd, problemele legate de soarta poporului bulgar. Tot în urma străduințelor lui Rakovski, Medaković acceptă să publice și o versiune în bulgară a gazetei sale ³. Despre proiectul unei gazete cu titlul „Дунавски Лебед” („Lebăda Dunării”) Rakovski vorbește numai în scrisorile adresate corespondenților și prietenilor săi din Balcani, care îi difuzau scrierile.

Pe la 10 aprilie 1857, Rakovski scrie lui *Alexandar Živković*, din București, să facă abonamente în vederea proiectatului ziar „Lebăda Dunării” ⁴, iar peste o lună îl anunță pe *Vasil Dobrovič* din Galați că, de la 1 iunie (același an), va scoate regulat două gazete: „Българска дневница” și „Дунавски

¹ *Najden Gerov*, care se afla prin iunie 1857 la Constantinopol, îl informează pe *Christo Georgiev* la București că „unul dintre ai noștri (Rakovski — n.n.) pregătește la Brăila și Galați ceva asemănător cu cele ce s-au întîmplat anul trecut, în august, la Gabrovo”. (*Из архивата на Найден Геров*, I, p. 231).

² V. împrejurările, la Dr. *Kosta Milutinović*, *Г. С. Раковски у Новом Саду, 1856—1857*, în „Зборник за друштвене науке”, Novi Sad, 1958, vol. 21, p. 5—29.

³ Între timp, mai precis, la 6 iunie 1857, autoritățile austriece îl autorizează pe *Medaković* să publice și în limba bulgară o versiune a gazetei sale (Vezi Dr. *Kosta Milutinović*, *op. cit.*, p. 18).

⁴ *Архив на Г. С. Раковски*, Sofia, I, 1952, p. 99—100.

Лебед“¹. Aceasta înseamnă că, în afară de prima foaie, a cărei apariție urma să înceapă la 26 iulie 1857, Rakovski intenționa să scoată încă una. Deocamdată se hotărăște ca, de îndată ce va avea un număr suficient de abonați la „Българска дневница“, această foaie să apară o dată pe săptămână, împreună cu un supliment literar, intitulat „Дунавски Лебед“². Lucrul acesta se va întâmpla abia la începutul toamnei, deoarece în ziua de 7 mai Rakovski îl încunoștințează pe *Ivan Mavridi* din Ruse că plănuiește să scoată în fiecare săptămână încă o foaie, care se va numi „Старопланинска звезда“, „Дунавски Лебед“ sau numai „Зора“³. De unde se vede că, în această perioadă, Rakovski încă nu se decisese definitiv asupra titlului celei de-a doua gazete.

Până la urmă, Rakovski s-a oprit totuși la titlul de „Lebăda Dunării“, ca fiind mai original și cu un caracter pur literar. N-ar fi exclus ca el să fi cunoscut și „Steaua Dunării“, publicată la Iași de Mihail Kogălniceanu, încă din 1855, care să-i fi inspirat acest titlu atât de sugestiv. În consecință, înainte de începutul toamnei, revoluționarul bulgar tipărește un număr de probă la tipografia lui D. Medaković, unde apărea și „Българска Дневница“. Gazetarul sârb, care în această perioadă l-a ajutat pe Rakovski fără nici o precupețire, și-a asumat sarcina de responsabil și editor tocmai pentru că acesta din urmă, nefiind cetățean austriac, nu avea dreptul să patroneze o astfel de întreprindere.

În articolul de fond se spune printre altele că „îndeletnicirea principală a acestei foi va fi literatura populară bulgară care se va publica cu numele, accentul și ortografia originară“⁴. Se prea poate ca Rakovski să fi avut inițial intenția de a scoate o foaie cu caracter pur literar, însă, după cum se știe, în paginile acestei gazete s-au dezbătut concomitent cele mai arzătoare probleme politice legate de năzuințele și idealurile poporului bulgar.

Numărul de probă, considerat de Rakovski ca un mijloc de sondaj, a fost expediat tuturor cunoscuților și prietenilor săi din orașele și localitățile de la nordul și sudul Dunării, unde se găseau bulgari. Reacția compatrioților săi a fost oarecum sporadică⁵ și se va manifesta mult mai spontan cu prilejul apariției primului număr, la 1 septembrie 1860.

Din păcate, Rakovski, n-a putut să-și continue activitatea publicistică, deoarece, după cum se știe, în urma cererii guvernului otoman, autoritățile austriece i-au pus în vedere să părăsească Austria. Revoluționarul bulgar pleacă de la Novi Sad și se îndreaptă spre Țara Românească. În decembrie 1857 îl întâlnim la Galați, și tot în cursul lunii decembrie lansează din Iași un apel către bulgarii de pretutindeni, cărora le aduce la cunoștință planul său de a scoate două foi: una în limba bulgară și franceză, iar cealaltă în limba

¹ Архив на Г. С. Раковски, I, p. 107.

² Dr. Kosta Milutinović, l.c.

³ Архив на Г. С. Раковски, I, p. 112. Același lucru îl scrie Rakovski și lui Nikola Tapčilestov, la 20 mai 1857 (*Ibidem*, p. 114).

⁴ *Ibidem*, I, p. 129.

⁵ Vezi în legătură cu aceasta, scrisoarea lui T. Dušanov (Tulcea), din 1 septembrie 1857, (*Ibidem*, II, p. 224) și mulțumirile lui Spiridon P. Palauzov, din 20 mai 1858, aflat atunci la Petersburg (*Ibidem*, II, p. 309).

bulgară, cu caracter distractiv. Prima avea să se numească „Българска Дневница“, urmînd deci a fi o continuare a celei de la Novi Sad, iar a doua era „Дунавски Лебед“¹.

Încă din acea vreme, Rakovski, înțelesese influența puternică pe care scrisul și, în general, presa o exercita atît asupra maselor, cît și asupra opiniei publice europene. De aceea, el nu renunță nici o clipă la activitatea publicistică. De la Iași Rakovski se duce la Odesa, unde rămîne pînă la începutul anului 1860. În acest timp, el depune toate eforturile pentru a-și pune planurile în aplicare. De acum înainte, lupta prin presă devine pentru Rakovski o mare necesitate, impusă de situația politică din Balcani de după pacea de la Paris.

La 9 august 1858, el lansează o nouă chemare către bulgari, în care își reaffirmă hotărîrea de a scoate „Lebăda Dunării“², de astă dată la Odesa. În același timp, revoluționarul bulgar adresează o scrisoare lui Nikolaj Pirogov, cavaler și consilier tainic pe lângă secția de învățămînt a ținutului Odesa, pe care îl informează despre activitatea publicistică desfășurată de el la Novi Sad. Din cauza autorităților austriece, îi aduce el la cunoștință, a fost nevoit să se refugieze la Odesa și ar dori să obțină permisiunea de a continua tipărirea începută la Novi Sad a foii „Българска Дневница“, cît și de a scoate o nouă foaie, „Lebăda Dunării“³. Scrisoarea către Pirogov era însoțită de un alt număr de probă, redactat de Rakovski, în cursul verii, la Odesa. Foaia cea nouă urma să apară o dată pe săptămînă și trebuia să se ocupe de următoarele probleme: 1. Literatura populară bulgară. 2. Cîntece populare. 3. Cercetări asupra istoriei bulgare, vechi și noi. 4. Probleme de mitologie bulgară. 5. Sărbători populare, obiceiuri și rituri. 6. Cercetări geografice asupra Bulgariei mitice și noi — ș. a.⁴

Se înțelege că un astfel de program trebuia să marcheze problemele politice la ordinea zilei, pe care Rakovski urmărea să le dezbată în paginile foii sale.

Autoritățile rusești nu s-au grăbit însă cu răspunsul. Abia la 24 februarie 1860 i se răspunde lui Rakovski că se aprobă publicarea celor două foi, însă cu condiția de a nu se ataca probleme politice. Rakovski care, probabil, se informase din timp de soarta cererii sale, părăsește Odesa chiar la începutul anului 1860, deci înainte de a primi în mod oficial răspunsul cenzurii. În cursul lunii ianuarie el trece prin Brăila, iar spre sfîrșitul lunii martie se află deja la Belgrad⁵.

Probabil că de la Brăila, în drum spre capitala Serbiei, Rakovski a mai vizitat și alte orașe, pentru a lua contact cu prietenii și corespondenții săi din Țara Românească. El voia să-și facă o idee, cît de sumară, despre ajutorul și posibilitățile bănești pe care le puteau oferi compatrioții săi. Ajuns la Belgrad, revoluționarul bulgar agită din nou problema ziarului și, dînd curs

¹ Архив на Г. С. Раковски, I, p. 337—339.

² Ibidem, I, p. 343—345.

³ Ibidem, I, p. 351—352.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, I, p. 368—369.

hotărîrii sale, scoate la 1 sept. 1860 primul număr din „Lebăda Dunării“. În același timp, el adresează bulgarilor o scrisoare deschisă, în care mulțumește celor care l-au ajutat să-și publice scrierile apărute anterior. Condițiile politice din acea vreme nu i-au îngăduit, spune Rakovski, să scoată un ziar în Europa occidentală, în schimb a început să publice la Belgrad „Lebăda Dunării“.

Imediat după apariția ziarului, Rakovski trimite prietenului său de la Constantinopol, *Josif Dainelov*, 25 de exemplare, cu rugămintea de a le difuza printre bulgării din capitala Turciei¹. În același timp, el expediază primul număr și altor prieteni și corespondenți ai săi, în Moldova și Țara Românească. Se pare că apariția acestei foi a produs o deosebită impresie, mai cu seamă în rîndurile bulgarilor. „Lebăda Dunării“ a fost bine primită de bulgari, scria Rakovski lui Dainelov, la 27 sept. 1860². Chiar și diplomații străini s-au interesat de această foaie. La începutul anului următor, pe lângă cîțiva diplomați europeni, „Lebăda Dunării“ a fost solicitată atît de cneazul Aleksandru Gorčakov, ministru de interne al Rusiei, cît și de Napoleon al III-lea³.

Pentru a suscita interesul străinilor și pentru a informa opinia publică europeană despre revendicările politice ale poporului bulgar și, în general, despre situația popoarelor din Balcani, începînd cu nr. 16 gazeta lui Rakovski apare și cu text francez. Redactarea textului francez a fost încredințată lui *Charles Arène*, profesor de limbă și literatură franceză la Belgrad. „Pour la correction de la partie française du «Cygne du Danube», dans ce qu'on appelle les articles de fond“, contractul de muncă prevedea 100 de ducăți pe an plus un florin „pour chaque correspondance privée“⁴.

Problema principală era însă aceea a mijloacelor materiale, deci a abonamentelor. De aceea, în fiecare scrisoare adresată prietenilor și corespondenților săi, Rakovski insistă să i se trimită sumele încasate de la abonați. Unii dintre compatrioții lui sînt neîncrezători. Vor să vadă mai întîi despre ce este vorba, și numai după aceea să se aboneze. Cel puțin așa îl informează pe Rakovski, la 21 septembrie 1860, unul dintre corespondenții săi din București, *Ivan Minčev*. Acesta îi propune lui Rakovski ca foaia să se trimită timp de două-trei săptămîni, în mod regulat, pentru ca cititorii să se poată

¹ *Ibidem*, I, p. 191-192. *Josif Dainelov* a fost cel mai activ corespondent al lui Rakovski. El a adus servicii importante cauzei bulgare, nu numai prin răspîndirea acestui ziar în cercurile bulgărești din Constantinopol, dar și prin aceea că informa redacția ziarului despre cele mai importante evenimente petrecute în capitala Turciei, urmărind mai cu seamă reacția cercurilor turcești și diplomatice față de problemele bulgare la ordinea zilei. Ceva mai mult, în urma indicațiilor lui Rakovski, Dainelov se îngrijea și de traducerea în limba turcă și într-una din limbile occidentale — franceză sau engleză — a unor articole politice mai importante, spre a fi difuzate în cercurile diplomatice de acolo (*Ibidem*, I, p. 200-202. *Scrisorile lui Rakovski* din 7 și 13 oct. 1860).

² *Ibidem*, I, p. 196. Pe la mijlocul lunii septembrie, *Petar Nikolajev* scria din capitala Turciei că „Lebăda Dunării“ a produs acolo „o mare bucurie și satisfacție“ (*Ibidem* p. 550-551). Impresie bună a făcut „Lebăda Dunării“ și la Tulcea (*Ibidem*, II, p. 561-565), Ruse (*Ibidem* II, p. 542). Turnu-Severin (*Ibidem*, p. 685), ca și în alte părți.

³ *Ibidem*, I, p. 231-232, 240. *Scrisorile lui Rakovski* din 16 ianuarie și 3 februarie 1861

⁴ *Ibidem*, I, p. 374.

informa asupra țelurilor urmărite de redacție¹. Așa se explică de ce, pînă la jumătatea lunii martie 1861, Rakovski nu primise nici un ban de la București pentru „Lebăda Dunării”, deși avem mărturii scrise că pînă la această dată i se expediasse costul abonamentelor². Pe la 20 aprilie situația era aceeași. Rakovski îl roagă într-o scrisoare pe *Christo Georgiev* ca acesta, la rîndul său, să-l îndemne pe Ivan Minčev să-i trimită sumele încasate pe abonamente³.

Deși „Lebăda Dunării” a fost în general bine primită, totuși ea a pătruns cu greu, mai ales în cercurile bulgarilor din Principatele Române. Într-o serie de scrisori adresate lui Dainelov, în toamna anului 1860, Rakovski se plînge că gazeta sa are abonați și corespondenți puțini. La aceasta se mai adaugă și faptul că autoritățile otomane ceruseră guvernului sîrb să interzică atît apariția noului ziar, cît și a celorlalte scrieri ale lui Rakovski⁴.

Guvernul de la Belgrad n-a dat însă curs acestei cereri, și activitatea publicistică a lui Rakovski s-a desfășurat mai departe nestîngherită. Faptul e explicabil. Începînd din septembrie 1860, pe tronul Serbiei se afla principele Mihail Obrenović, care încearcă o consolidare politică a statului sîrb și deschide lupta împotriva garnizoanelor turcești din Serbia. În mod firesc, acțiunile lui politice se întîlnesc cu activitatea revoluționară a lui Rakovski pe care Mihail Obrenović îl sokoate un partener în lupta pentru eliberarea popoarelor de sub dominația otomană.

La începutul anului următor, dificultățile bănești rezultate de pe urma publicării gazetei se mențin. La 24 ianuarie 1861, revoluționarul bulgar prezintă bunului său prieten de la Constantinopol, Dainelov, situația financiară a gazetei. Ea nu era de loc de învidiat. De la 1 septembrie și pînă la această dată — deci aproape cinci luni — cheltuielile cu publicarea gazetei se ridicau la suma de 400 galbeni. Din vînzarea gazetei s-au putut încasa numai 200 de galbeni — în cea mai mare parte proveniți de la Constantinopol. Totodată, Rakovski îl informează pe Dainelov că principele Mihail i-a oferit un ajutor de 50 de galbeni, în timp ce numeroși corespondenți erau în restanță cu plata abonamentelor⁵.

Problema distribuirii gazetei era în strînsă legătură cu aceea a ariei sale de răspîndire. Într-un timp relativ scurt, Rakovski a izbutit să aibă corespondenți atît în cele mai importante orașe din Bulgaria (Loveč, Lom, Ruse, Sliven, Veles, Sofia, Plovdiv, Kotel, Varna, Vidin, Karlovo, Šumen, Tyrnovo, Svišov, Bitolia, Ochrida)⁶, cît și în cîteva capitale europene (Constantinopol,

¹ *Архив на Г. С. Раковски*, I, p. 559.

² Vezi scrisoarea lui Rakovski către *Christo Georgiev*, din 15.III.1861 (*Ibidem*, p. 256—257). E interesant, totuși, că la 24 noiembrie 1860, *Ivan Minčev* îl încunoștințează pe Rakovski că i-a trimis costul abonamentelor pe șase luni, „deși nu încasase de la toți abonații” (*Ibidem*, II, p. 724). În adevăr, într-o altă scrisoare, din 21 martie 1861, *Christo Georgiev* îl informează pe Rakovski că în ziua de 16 martie i-a trimis 18 galbeni cu poșta austriacă (*Ibidem*, III, p. 303). Cam în același timp — la 24 martie — revoluționarul bulgar se plînge lui *Dainelov* că „bulgarii nu-și plătesc regulat abonamentele” (*Ibidem*, I, p. 259—264).

³ *Ibidem*, I, p. 263.

⁴ *Ibidem*, III, p. 210—211. Scrisoarea din 18 noiembrie 1860.

⁵ *Ibidem*, III, p. 236.

⁶ Vezi corespondenții din Bulgaria și din cîteva orașe românești, la *Manjo Stojanov*, *Българска възрожденска книжнина*, Sofia, 1957, I, p. 438.

Petersburg, Viena, Paris, Praga). Munca i-a fost ușurată de faptul că el dispunea deja de o rețea de corespondenți, care îi plasau scrierile, îndeosebi printre bulgari (*Горски Пътник, Няколко речи о Асено първому*, ș. a.) Cea mai mare parte dintre aceștia au preluat și sarcina de a difuza noua gazetă.

Urmărind mai de aproape operația de difuzare a acestei gazete în cuprinsul Principatelor Unite, ca și în alte părți din Balcani, ne dăm seama că avem de-a face cu un sistem bine organizat. Aproape în fiecare oraș unde exista o cît de mică colonie bulgărească — ne referim la Țara Românească și Moldova — Rakovski dispunea, după cum se va vedea, de unul sau chiar mai mulți corespondenți. Munca fiind gratuită, ei își împărțeau sarcinile, fie executînd concomitent operații diferite, ca difuzarea gazetei, strîngerea banilor, expedierea lor la Belgrad ș.a., fie alternînd în timp, după principiul succesiunii, funcția de corespondent între două sau mai multe persoane. Din punct de vedere al apartenenței sociale, merită să menționăm faptul că corespondenții proveneau din diferite straturi sociale. Pe lângă unii bulgari înstăriți și cunoscuți prin poziția lor socială, Rakovski apelează, de cele mai multe ori, la cunoscuți și prieteni din rîndurile negustorilor și intelectualilor modești. Munca de corespondent pentru publicațiile și scrierile lui Rakovski era anevoioasă. Ea cerea perseverență, patriotism și conștiința că slujește cauzei naționale a poporului bulgar.

E sigur că pentru București, Rakovski a apelat inițial la serviciile lui Christo Georgiev care, prin situația lui materială, avea întinse relații sociale. Georgiev își păstrează calitatea de corespondent și reprezentant al gazetei pe tot timpul apariției acesteia, însă, la data de 9 octombrie, Christo Georgiev îl încunoștințează pe Rakovski că afacerile personale nu-i permit să se ocupe, așa cum trebuie, de plasarea gazetei, și i-l recomandă pentru această sarcină pe Ivan Minčev, negustor în București¹. Minčev s-a ocupat cu difuzarea gazetei de la nr. 6 și pînă la nr. 48 (din 28 august 1861)², timp în care încasa abonamentele, iar banii îi preda lui Christo Georgiev, sau îi expedia direct lui Rakovski, la Belgrad³. De la nr. 9 înainte, pînă la încetarea ziarului, sarcinile lui Minčev au fost preluate de un alt negustor bucureștean, *Petar Dimitriev*⁴. Din relatările acestuia reiese că la data aceea existau la București 20 abonați la „Lebăda Dunării“.

Pentru expedierea banilor la Belgrad, se foloseau căi diferite. Se avea în vedere ca sumele rezultate din abonamente să-i parvină neapărat lui Rakovski. Christo Georgiev îi trimite o dată 18 galbeni prin poșta austriacă⁵, altă dată — ba chiar de mai multe ori — banii erau încredințați

¹ *Архив на Г. С. Раковски*, II, p. 583.

² *Ibidem*, III, p. 303, N. 2. Pentru desfacerea publicațiilor sale la București, Rakovski mai avea un corespondent, în persoana lui *Georgi Zafirov*, care primea materialele prin Brăila (*Ibidem*, p. 720—722).

³ *Ibidem*, III, p. 463.

⁴ *Ibidem*, III, p. 635.

⁵ În Principatele Române a existat un serviciu de poștă austriac, înființat prin decembrie 1854, adică în perioada cînd Țara Românească era ocupată de Austria și Turcia. Acest serviciu a continuat să funcționeze pînă în 1861, cînd, în urma unei convenții între guvernul român, pe de o parte, și Rusia și Austria, pe de altă parte, serviciile de poștă străine au fost desfiin-

unui om de casă al lui *Mișa Anastasievic*, care pleca deseori la Belgrad pentru afacerile stăpînului său ¹.

Christo Georgiev se îngrijea și de expedierea gazetei la Ploiești, unde distribuirea cădea în sarcina lui *Vasil Bojadžov*. Însă abonații, puțini cîți sînt, nu primesc gazeta regulat, și Bojadžov se plînge lui Rakovski de „neorînduiala și pierderea numerelor din gazetă”. Nu crede că e vina redacției, ci mai de grabă a lui Christo Georgiev, „care ne dă multă bătaie de cap”. În consecință, roagă pe Rakovski ca, pe viitor, să trimită gazeta direct la Ploiești, pe numele celor cinci abonați (Petăr Božilov, N. Kamburov, Ivan Nedović, Ivan Volenski și Christu Marinović). În sfîrșit, Bojadžov îl roagă pe Rakovski să-i comunice modul în care urma să-i trimită costul abonamentelor: avea să i-l expedieze direct, sau să-l încredințeze unuia din prietenii săi din Ploiești sau din București ².

Un punct important pentru difuzarea gazetei „*Lebăda Dunării*” era orașul Galați, mai ales că acolo se centralizau sumele de bani primite de la Ismail, Tulcea, Bolgrad și din alte părți. Tot prin Galați se expedia uneori și corespondența din Constantinopol destinată lui Rakovski. Reprezentantul principal al gazetei la Galați era *Evlogi Georgiev*, care, la început, dispunea de alți doi corespondenți, negustorul *Gavril Avramov* și *Ivan Konstantinov* ³. Acesta din urmă se afla în serviciul lui Georgiev și se ocupa cu difuzarea gazetei, în timp ce Avramov se îngrijea și de expedierea banilor primiți ⁴ de la ceilalți corespondenți, ca și de cei încasați de la abonații din localitate. Prin noiembrie 1860 mai apare un corespondent, în persoana lui *Vasil Dobrovič*, care ținea legătura cu orașul Ismail, unde se găseau cinci abonați. Se pare că exista și posibilitatea ca redacția să expedieze coletele pe numele corespondenților, care apoi, la rîndul lor, le distribuiau abonaților. Astfel, la începutul lui decembrie, Gavril Avramov cere lui Rakovski să expedieze zece exemplare pe numele lui și alte zece pe numele lui Vasil Dobrovič ⁵.

Se pare că lui Evlogi Georgiev i se încredințaseră atribuții mai largi, deoarece el ținea evidența abonamentelor și a sumelor achitate nu numai din Galați, ci și din Tulcea, Brăila și chiar Focșani. La 29 aprilie 1861 el îi comunică lui Rakovski, printre altele, că va scrie lui *Nikola Cenov* de la Brăila să trimită la Belgrad suma de 20 galbeni pentru abonamentele de pe al doilea semestru al anului ⁶.

țate, (v. R. Tănăsescu, *Organizarea poștelor și convențiunile poștale*, București, 1915, p. 48 și Const. N. Minescu, *Istoria poștelor române*, București, 1916, p. 184).

¹ *Apxua na P. C. Pakoscku*, III, p. 625—626, 762. *Mișa Anastasievic* era un negustor sîrb stabilit la București, care a avut cîțva timp strînse legături de afaceri cu principele Miloș Obrenović, aflat și el în exil, în Țara Românească. Datorită unor împrejurări favorabile și fiind priceput în treburile negustoriei, Anastasievic a strîns o avere uriașă pe timpul lui Gheorghe Bibescu. Întrucît îl cunoștea, probabil, personal pe Rakovski, Mișa Anastasievic făcuse cîteva abonamente la „*Lebăda Dunării*” pentru salarii din întreprinderile sale.

² *Ibidem*, III, p. 596—597.

³ *Ibidem*, p. 81 și 185.

⁴ La 17 ianuarie 1861 Avramov se plînge lui Rakovski că *Georgi Karlovski* de la Tulcea încă nu i-a trimis 15 galbeni rezultați din abonamente (*Ibidem*, III, p. 81).

⁵ *Ibidem*, p. 780, Scrisoarea din 6 decembrie 1860.

⁶ *Ibidem*, III, p. 445.

Correspondentul gazetei „Lebăda Dunării“ la Tulcea era un vechi tovarăș de luptă al lui Rakovski, care participase la răscoalele de la Brăila din 1842—43, *Georgi Karlovski*. După două săptămâni de la apariția gazetei, Karlovski izbutește să aibă 15 abonați și-i făgăduiește lui Rakovski că va mai face încă cinci¹. Fapt e că prin martie 1861 exista la Tulcea un număr de 26 anonați², ceea ce, în comparație cu alte orașe, mai mari, și în condițiile de acum mai bine de un secol, reprezintă un mare succes în munca de difuzare a acestei gazete. Correspondentul lui Rakovski la Tulcea nu s-a mulțumit numai cu difuzarea gazetei printre bulgarii din oraș, ci și-a lărgit activitatea, făcând abonamente și prin satele cu bulgari din împrejurimi. În acest scop, el cere lui Rakovski să-i trimită 40 de exemplare din „Lebăda Dunării“³. Costul lor va fi expediat, după dorința redacției, lui Evlogi Georgiev, la Galați.

Intrucât Karlovski se îngrijea și de desfacerea altor serii ale lui Rakovski, el își ia un colaborator, în persoana lui *Viko Christov*. Sumele încasate se trimit la Galați sau sînt înmînate personal lui Evlogi Georgiev⁴. Din această cauză banii ajung cu întârziere la Belgrad. Rakovski semnaleză întârzierea și cere să-i se expedieze costul abonamentelor, — altfel va fi nevoit să sisteze expedierea gazetei⁵. Însă și expedierea gazetei la Tulcea se făcea cu întârziere, deoarece coletele se opreau mai întâi la Galați, foarte probabil la Evlogi Georgiev⁶. Chiar și corespondența de la Tulcea îi parvenea lui Rakovski, la Belgrad, prin Evlogi Georgiev sau Gavril Avramov din Galați⁷.

Din punct de vedere organizatoric, de Galați ținea și orașul Bolgrad, unde se afla un corespondent harnic și entuziast, *Sava Radulov*. Prin martie 1861, Radulov îi comunică lui Rakovski că are pentru „Lebăda Dunării“ 28 abonați și-i cere să-i trimită un număr egal de exemplare din gazetă. Coletele cu ziare erau expediate de la Belgrad la Galați, probabil, cu vaporul austriac, iar de acolo Evlogi Georgiev le trimitea lui Radulov prin diferiți pasageri, care călătoreau spre Bolgrad. Mai ales că poșta moldovenească pretindea 3 copeici de argint pentru fiecare exemplar, afirmă Radulov. Foarte probabil, din cauza distanței prea mari dintre Belgrad și Bolgrad, gazeta ajungea uneori cu numere lipsă. La 5 martie 1861, Radulov se plîngea lui Rakovski că nu i-au parvenit cîteva numere din gazetă și că aceasta sosește neregulat, ceea ce creează nemulțumiri în rîndurile abonaților⁸.

¹ Scrisoarea lui G. Karlovski din 16 sept. 1860 (*Ibidem*, II, p. 551—552).

² Vezi lista abonaților transmisă de Karlovski la Belgrad în *Apxus na Г. С. Раковски*, III, p. 319—320.

³ Vezi scrisoarea lui Georgi Karlovski din 5 oct. 1861 (*Ibidem*, III, p. 790—791).

⁴ În aceeași scrisoare, Karlovski îl încunoștințează pe Rakovski că suma provenită din abonamente și din vânzarea cărților o va înmîna personal, „dumineca viitoare“, lui Evlogi Georgiev, la Galați (*l.c.*).

⁵ *Ibidem*, III, p. 790—791.

⁶ O spune însuși Karlovski în scrisoarea sa din 11 ianuarie 1861 (*Ibidem*, III, p. 445).

⁷ *Ibidem*, II, p. 551—552 și 773.

⁸ *Ibidem*, III, p. 223 și II, p. 601. La Tulcea mai exista un corespondent, *Dimităr T. Dušanov*, care se îngrijea de desfacerea scrierilor lui Rakovski, precum și de difuzarea ziarului „Българска Днесница“. Dušanov se entuziasmează la apariția numărului de probă din „Дунавски Лебед“ și începe imediat să facă abonați. La 15 sept. 1857, îi trimite deja lui Rakovski o listă cu 14 abonați. Costul abonamentelor îl expediază prin omul de legătură din Galați, *Vasil Dobrovil* (*Apxus Г. С. Раковски*, II, p. 224, 236).

În sfârșit, pe rețeaua corespondenților cu centrul la Galați se afla și Brăila, unde se găsea un grup mai mare de corespondenți. N-am putea preciza atribuțiile fiecăruia, însă avem unele indicii că activitatea lor se desfășura în strînsă colaborare cu a celor din Galați. Primul corespondent al gazetei era un bulgar, intelectual de la Vidin, *Michail Popovič*, stabilit la Brăila, care s-a îngrijit de difuzarea gazetei pînă la nr. 48 (din 28 august 1861). Popovič își luase obligația să desfacă și scrierile lui Rakovski și era ajutat în această activitate de către Nikola Cenov, negustor din localitate, și de *Georgi Petrovič*¹. Prin mai 1861, mai apare și *Todor Ikononov* care, în calitate de angajat în birourile notabilului Nikola Cenov, era și el antrenat în această muncă. Într-o scrisoare adresată lui Rakovski, Ikononov îl informează pe acesta că i se trimit 20 de galbeni austrieci pentru abonamentele din Galați², potrivit dispoziției lui Evlogi Georgiev, de unde se vede că între Brăila și Galați exista, în adevăr, în această privință, o strînsă colaborare³. Se pare că la Brăila acțiunea de difuzare a gazetei „Дунавски Лебед“ se desfășura mult mai intens și cu mai mult succes decît în alte orașe. Atît Nikola Cenov cît și Michail Popovič expediază deseori la Belgrad sume apreciabile, provenite de pe urma abonamentelor. Coletele cu ziare și banii se expediau prin agenția austriacă de navigație, ale cărei vase făceau curse regulat între Viena și gurile Dunării⁴.

În vara anului 1861, mai precis la 3 / 15 iulie, pe cînd Rakovski se găsea la Galați, un alt corespondent al său din Brăila, *Mina Minovič*, îl încunoștiințează, printre altele, că abonații săi erau în număr de 25⁵. În consecință, Minovič cere redacției să-i trimită un număr egal de exemplare. Însă nici la Brăila gazeta nu sosește regulat și, pentru a se evita orice fel de încurcături, cei trei corespondenți (Nikola Cenov, Michail Popovič și Mina Minovič) au căzut de acord ca pe viitor coletele să fie adresate „à un de nous trois“. La data aceea, existau la Brăila 75 de abonați la „Lebăda Dunării“⁶. Din corespondența lui Mina Minovič reiese în continuare că redacția de la Belgrad trimitea coletele cu ziare pe adresa acestuia. Minovič le împărțea cu ceilalți doi corespondenți care, la rîndul lor, le distribuiau abonaților. Însă, spre sfîrșitul anului, Mina Minovič îi aduce la cunoștință lui Rakovski că n-a putut încasa nici un ban de la abonații săi. „Depuis le matin jusqu'au soir (comme les affaires sont suspendus) je ne fait autre chose que courir de l'un à l'autre, pour encaisser un malheureux ducat“⁷, scrie Minovič.

¹ *Архив на Г. С. Раковски*, II, p. 563.

² *Ibidem*, III, p. 150—151, 477. Scrierile din 9 februarie și 15 mai 1861.

³ La fel reiese și din scrisoarea lui Nikola Cenov cu data de 3 iunie 1861 (*Ibidem*, p. 505).

⁴ *Ibidem*, II, p. 563, 810—811; III, 78, 150—151, 218—219, 400—401, 504—505, 555. Vezi recipisa Societății de navigație dunăreană din 15 iunie 1861 (*Ibidem*, III, p. 505).

⁵ *Ibidem*, III, p. 573—574.

⁶ Vezi scrisoarea din 25/VII—6/VIII 1861 (*Ibidem*, III, p. 617).

⁷ Scrisoarea din 18/30 decembrie 1861 (*Ibidem*, p. 912). Există în corespondența lui Mina Minovič, adresată lui Rakovski în cursul aceluși an, o flagrantă contradicție în legătură cu atitudinea bulgarilor de la Brăila. În timp ce la începutul lui iulie compatrioții săi au jurat „au nom de la patrie et du Christ qu'au premier appel de la patrie ils seront prêts le sabre à la main, le fusil à dos, passer le Danube et aller planter l'étendard national sur les fronts du beau Balcan“, — aceiași bulgari, spre sfîrșitul anului: „ils sont des bêtes féroces s'il ne comprennent pas encore ce que ça veut dire civilisation“ (*Ibidem*, III, p. 573—574, 912—913).

Și la Cerna Vodă exista un corespondent, în persoana negustorului *Nikola Džamandžiev*, care se interesa și de alte scrieri ale lui Rakovski. Lui Džamandžiev îi parvenea gazeta prin Brăila, dar nu dispunem de prea multe știri ca să ne dăm seama de popularitatea „Lebedei” în această parte a Dobrogei¹.

Avem impresia că, inițial, capitala Moldovei nu făcea parte din rețeaua corespondenților lui Rakovski. Din motive necunoscute, la Iași nu ajungea nici un ziar bulgăresc. Așa ne informează *Ivan Petrovič* negustor din Sliven, stabilit acolo, într-o scrisoare către Rakovski, în care îl roagă să-i trimită „Lebăda Dunării”. Costul abonamentului avea să fie achitat lui Evlogi Georgiev, de un prieten al său din Galați².

Din păcate, abia spre sfârșitul anului 1861 avem știri despre existența unui corespondent sau, mai bine zis, a unui abonat la „Lebăda Dunării”, în Craiova. E vorba de *Angel Todorov*, de la care s-au păstrat trei scrisori fără prea multe detalii în legătură cu activitatea sa. La 4 decembrie, Todorov îi trimite lui Rakovski doi galbeni împărățești, costul abonamentului la „Lebăda Dunării”³. Se pare că era singurul abonat din Craiova la gazeta lui Rakovski, deoarece, în afară de cei doi galbeni — costul abonamentului pe un an de zile, — nu avem știri despre un alt transport de bani spre Belgrad. Bani i-au fost trimiși lui Rakovski prin negustorul sârb din Belgrad, *L. Georgievič Pamič*. Ca și alți corespondenți, Todorov se plînge și el lui Rakovski că primește gazeta cu întârziere și uneori cu foi lipsă.

La Craiova exista și un cazinou, unde se adunau notabilii orașului. Văzînd că Todorov primea acest ziar, unii dintre ei și-ar fi exprimat dorința de a se abona la ziare franceze, sîrbești și bulgărești, din sudul Dunării⁴.

În sfîrșit, dintr-o scrisoare a lui *Vasil Papazov*, din 27 noiembrie 1861, reiese că Rakovski trimitea „Lebăda Dunării” și la Gruia, mică localitate de pe malul stîng al Dunării, unde exista un vad de trecere între Serbia și Oltenia. Pe la Gruia se expediau coletele cu ziare la Craiova și la Turnu-Severin, unde existau zece abonați⁵. La Turnu-Severin, ziarul lui Rakovski era difuzat de *Teochari Papazoglu* și *Vasil Papazov*⁶. Cu aceștia se încheie rețeaua corespondenților lui Rakovski, a căror prezentă ne indică și aria de răspîndire a gazetei „Lebăda Dunării” în Principatele Române.

*

„Дунавски Лебед” a continuat să apară pînă la 24 decembrie 1861, — în total 62 de numere. Timp de un an și patru luni gazeta lui Rakovski a fost o tribună publică, în paginile căreia s-au dezbătut numeroase probleme politice. El dispunea în toate orașele din Balcani de 500 de abo-

¹ *Архив на Г. С. Раковски*, p. 385.

² *Ibidem*, III, p. 528.

³ *Ibidem*, p. 901, 911. În cursul lunii iunie 1861, Todorov l-a întîlnit pe Rakovski la Calafat și l-a rugat să-i trimită și lui „Дунавски Лебед”.

⁴ *Ibidem*, III, p. 911. Scrisoarea din 16 decembrie 1861.

⁵ *Ibidem*, III, p. 891.

⁶ *Ibidem*, II, p. 685 și III, p. 891.

nați¹. Acum, cînd cunoaștem sistemul de difuzare a acestui ziar, cu o rețea de corespondenți în cele mai importante orașe din sud-estul Europei, ne dăm seama că avem de-a face cu o gazetă organizată după principii moderne. La „Lebăda Dunării” putea colabora oricine. Rakovski primea știri și materiale de la corespondenții săi, dar și de la alte persoane, care puneau în discuție probleme la ordinea zilei. Așa, de pildă, prin martie 1861, *Georgi Zafirov* îi trimite spre publicare două scrisori, una redactată de un bulgar din București, cealaltă de un grec din Constantinopol, în chestiunea bisericii bulgare. Era vorba de două puncte de vedere asupra acestei probleme atît de actuale în cursul celui de-al VII-lea deceniu al sec. XIX². Pe Rakovski îl interesa foarte mult poziția bulgarilor de pretutindeni față de divergențele dintre poporul bulgar și clerul fanariot, în problema bisericii naționale. El însuși duce o luptă necrutătoare atît împotriva clerului grec, cît și împotriva unora dintre compatrioții săi care susțineau unirea cu biserica papală³. Prin sinceritatea și forța combativității sale, Rakovski a izbutit să dea naștere unui curent de opinie publică în vederea creării unei biserici naționale bulgare, — deziderat care s-a realizat, după cum se știe, abia în 1870, prin înființarea exarhatului bulgar⁴.

Corespondenții îl informează pe Rakovski despre situația politică și economică locală, despre spiritul populației bulgare, despre școli, case de lectură, biblioteci, despre ecoul produs de „Lebăda Dunării” printre cititori ș.a. Corespondența e însoțită aproape totdeauna de rugămintea de a fi publicată, însă Rakovski apreciază materialul în lumina programului său politic și nu publică decît ceea ce apreciază că e oportun și de interes general⁵.

O altă problemă majoră, de care se ocupă Rakovski în coloanele ziarului său, a fost emigrarea bulgarilor în ținuturile din sudul Rusiei⁶. După cum se știe, această strămutare de populație a format obiectul unei înțelegeri între guvernul țarist și guvernul otoman. Nu era vorba de un simplu fenomen demografic; operația de strămutare a bulgarilor avea caracterul unei colonizări organizate. În locul populației strămutate din vestul Bulgariei urma să fie aduși tătari din Crimeea. Dacă operația n-a izbutit, faptul se datorește, în primul rînd, lui Rakovski, care, simțind primejdia depopulării Bulgariei, a dus o vehementă campanie prin scris împotriva „politicii criminale a guvernului țarist”, cum spunea el. În această bătălie, în care era în joc soarta

¹ Vezi Manjo Stojanov, *l.c.*

² *Архив на Г. С. Раковски*, III, p. 289—290 și 296—299.

³ Vezi și Vasilen Vasev, *Георги Раковски*, Sofia, 1961, p. 101 și urm. De asemenea, A. A. Попова, *Георгий Раковский и болгарская культура*, în „Вестник истории мировой культуры”, Moscova, 1961, 5, p. 61—72.

⁴ Vezi și Božidar Kovačević, *Георги С. Раковски, у Новом Саду и Београду*, în „Зборник радова”, кн. VII, Институт за проучавање книжевности, Београд, 1952, p. 327 și urm. În această privință, Rakovski nu ierta pe cei care șovăiau sau se abăteau de la comandamentele naționale ale poporului bulgar. La 7 august 1861 el îi scrie lui Dainelov că l-a îndepărtat pe *Teodose Ikonov* din redacția gazetei, pentru că întreținea legături secrete cu adepții unirii cu Roma (*Архив на Г. С. Раковски*, I, p. 287—288).

⁵ Așa procedează, de pildă, cu știrile privitoare la neînțelegerile din sinul bulgarilor ploieșteni (scrisoarea lui *Vasil Bojadžov* din 20 III.1861, cf. *Архив на Г. С. Раковски*, III, p. 542).

⁶ Vezi și M. Арnaudov, *Г. С. Раковски*, Sofia, 1942, p. 63—66.

poporului bulgar, Rakovski a pus toată forța talentului său de gazetar, dar mai ales hotărîrea neștrămutată de a învinge.

Pînă la urmă, bătălia a fost cîștigată. Din cauza acestei campanii de presă, „Lebăda Dunării” a fost interzisă în Rusia¹. Se poate spune că în această luptă Rakovski a fost ajutat și de corespondenții săi din Principatele Române, care îi trimiteau știri prețioase despre peregrinările și lipsurile materiale ale coloniștilor bulgari transportați în Rusia cu vapoarele. Rakovski era, așadar, informat în fiecare moment de mersul acestei operații, care arunca pe drumuri zeci de mii de țărani săraci din Bulgaria de Vest².

Pe baza materialelor primite, Rakovski se orienta nu numai în această problemă, ci și în sfera politicii internaționale. Articolul său *Dreptul istoric al popoarelor din Turcia europeană*³, ca și multe altele de acest fel, dovedesc capacitatea revoluționarului bulgar de a îmbrățișa și cauza celorlalte popoare din Balcani.

Rețeaua de corespondenți ai ziarului „Lebăda Dunării” a fost un adevărat sistem de antene pentru informația politică, economică și culturală a lui Rakovski. Prin intermediul lor, se transmitea în Serbia și corespondența sosită din Rusia și de la Constantinopol. Acești corespondenți au îndeplinit, așadar, o dublă funcție, care, alături de prodigioasa activitate publicistică a lui Rakovski, constituie cel mai interesant capitol al istoriei presei bulgare din perioada mișcării de eliberare națională a bulgarilor.

ИСТОРИЯ ГАЗЕТЫ „ДУНАВСКИ ЛЕБЕД“ И ЕЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ В РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВАХ

(Резюме)

В своей работе автор исходит из того положения, что Крымская война, не решившая ни одну из проблем, связанных с освобождением народов из-под османского ига, способствовала усилению освободительных тенденций. В результате, наряду с антиосманскими восстаниями, которые часто вспыхивали в последующие десятилетия, сторонники национально-освободительного движения начинают использовать и другие средства борьбы. Так, Георгий Раковский проводит активную деятельность как писатель и журналист. Одна из его газет, „Дунавски Лебед“, пользовалась большим успехом, в основном, в кругах болгарских эмигрантов. Автор прослеживает историю этой газеты со дня ее выхода в свет, 1 сентября 1860 года в Белграде, и до 24 декабря 1861 года. На основе материалов, опубликованных Архивом Г. С. Раковского, I-III, автор устанавливает ареал распространения газеты, сеть корреспондентов Раковского, их обязанности в связи с подпиской на газету, с пересылкой денег и корреспонденции в Белград и т. д.

Наконец, автор устанавливает, что сеть корреспондентов газеты была настоящим проводником политических, экономических и культурных идей Раковского. Через них направлялась в Сербию корреспонденция, поступающая из России и Константинополя. Таким образом, распространение газеты „Дунавски Лебед“ является интереснейшей главой в истории болгарской печати периода национально-освободительного движения.

¹ În schimb, la începutul anului 1861, autoritățile austriece au permis difuzarea acestui ziar în Austria (scrisoarea lui Rakovski către Danelov din 6 ianuarie 1861, *Архив на Г. С. Раковски*, I, p. 229).

² Vezi, de pildă, scrisorile alarmante ale lui Mina Minovič, din Brăila, din 7 august și 25 oct. 1861 (*Ibidem*, III, p. 636—637, 819—820).

³ Articol publicat în „Дунавски Лебед“ din 20 decembrie 1860 (*Ibidem*, I, p. 240).

HISTOIRE DE LA GAZETTE „ДУНАВСКИ ЛЕБЕД” ET SA DIFFUSION DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

(Résumé)

En partant de l'idée que la Guerre de Crimée n'ayant pas apporté de solution à aucun des problèmes concernant l'existence des peuples se trouvant sous le joug ottoman, ce qui a provoqué une accentuation des tendances de ces peuples vers la liberté, l'auteur constate qu'en plus des révoltes anti-ottomanes qui se succèdent avec régularité pendant les décennies suivant cette guerre, les chefs du mouvement de libération nationale ont recours aussi à d'autres moyens. Ainsi, Georgi Rakovski, écrivain et journaliste, déploie en tant que tel une activité combative très efficace. Une de ses gazettes, „Дунавски Лебед” („Le Cygne du Danube”) a eu un profond retentissement parmi les émigrants bulgares. L'auteur fait l'histoire de cette publication, depuis la parution de son premier numéro, le 1-er septembre 1860, à Belgrade, jusqu'au 24 décembre 1861. Sur les bases des matériaux publiés dans Архив на Г. С. Раковски, t. I—III, il établit l'aire de diffusion de cette gazette, il indique le réseau des correspondants de Rakovski ainsi que leurs attributions concernant l'encaissement des abonnements, l'envoi des sommes recueillies et de la correspondance à Belgrade etc.

Pour finir, l'auteur constate que ce réseau de correspondants de la gazette „Le Cygne du Danube” a été pour Rakovski comme un faisceau de véritables antennes du point de vue de l'information culturelle, politique et économique. C'est par l'intermédiaire de ceux-là que les nouvelles de Russie et de Constantinople étaient transmises en Serbie. Aussi bien, l'étendue de la diffusion de la publication „Le Cygne du Danube” constitue le chapitre le plus intéressant de l'histoire de la presse bulgare durant la période du mouvement de libération nationale.

DESPRE LEGĂTURILE BULGARO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XIX-LEA ÎN DOMENIUL PRESEI

N. ŽEČEV (SOFIA)

Legăturile bulgaro-române din secolul al XIX-lea (pînă la 1877) nu au fost studiate încă în ansamblul lor. Ele nu au constituit obiectul unor cercetări speciale, cu toate că au fost abordate parțial, cu anumite prilejuri, în diferite studii și articole de popularizare științifică. Or, este neluător că aceste legături, care fac parte din problema complexă a relațiilor dintre cele două popoare vecine în epoca Renașterii bulgare, prezintă un viu interes, deoarece ele arată unele elemente comune ale mișcărilor social-culturale, ca și unitatea de acțiune în lupta de eliberare a celor două popoare. În repetate rînduri în literatura de pînă acum, de cele mai multe ori doar în treacăt, s-a subliniat faptul că mulți dintre cei mai de seamă fruntași bulgari ai luptei duse pe tărîm cultural și social au colaborat la presa românească a vremii, fără însă ca această afirmație justă să fie însoțită de argumentarea necesară ¹.

Au existat totuși contacte directe și personale între acești fruntași bulgari, amintiți mai sus, și unii publiciști și redactori ai ziarelor românești din acea vreme. Această problemă trebuie pe viitor să fie studiată în mod concret și amănunțit, iar lucrarea s-ar putea realiza prin eforturile comune și prin colaborarea reciprocă dintre cercetătorii români și bulgari care ar putea valorifica împreună materialele respective, păstrate în țările lor.

Sînt foarte bine cunoscute și s-a scris mult, de pildă, despre legăturile marelui patriot și revoluționar bulgar G. S. Rakovski cu oamenii politici români, despre străduința acestuia de a edita un ziar româno-bulgar, de a întări legăturile și colaborarea dintre cele două popoare vecine ². Foarte popu-

¹ Vezi scurtul articol al lui Vasili Christu *Историческите връзки между българския и румънския печат*, în „Български журналист“, 1961, vol. 8, p. 19. În acest articol se afirmă că la ziarul „Românul“ au colaborat Iv. Kyršovski, D. Veliksin, D. Vojnikov; cf. și Valentin Gr. Chelaru, *Din periodicele bulgărești în Principatele Române*, Iași, 1935. Extras din „Arhiva“, XLII (1935).

² Mai amănunțit despre legăturile lui Rakovski cu România și despre atitudinea presei românești față de acesta, vezi Chr. Kapitanov, *Ракovski в Румъния*, în „Българска мисъл“, Sofia, XV, 1940, vol. 3, p. 177–184; Vasili Christu, *Г. С. Раковски и румънската общественост*, în „Балкански Преглед“, II, Sofia, 1947, vol. 2; P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956; Constantin N. Velichî, *Широка дейност (на Г. С. Раковски) в Румъния* în „Вспоминателен лист Г. С. Раковски“, număr unic, Sofia, octombrie 1967.

lare sînt și afirmațiile sale că în perioada dominației otomane „România a fost întotdeauna un loc de refugiu și de adăpost sigur și inviolabil pentru poporul bulgar, casa țăranului român a fost întotdeauna deschisă bulgarului cu cea mai cordială ospitalitate...”¹ și că aceste două popoare trăiesc în relații de prietenie și de deplină înțelegere.

Această atitudine pozitivă față de poporul român constituie linia tradițională a ziaristicii bulgare în epoca Renașterii bulgare și ea a fost continuată și de către ceilalți reprezentanți de seamă ai emigrației bulgare din România — Ljuben Karavelov și H. Botev. Astfel, de exemplu, în ziarele sale L. Karavelov a atins nu o dată problema comunității de interese dintre poporul bulgar și cel român. Între bulgari și români, scrie el, a existat aproape totdeauna o dragoste și o apropiere frățească; întotdeauna bulgarii au găsit în România o primire plină de înțelegere frățească, întotdeauna au fost ocrotiți aici de asupritorii otomani, întotdeauna și-au salvat capetele de paloșul turcesc. Aproape întotdeauna bulgarii și-au manifestat frățeste părerea de rău față de suferințele românilor; deseori le-au fost de folos românilor în multe privințe, într-un cuvînt, aproape întotdeauna interesele românilor au fost și interesele bulgarilor, precum și cele bulgărești — ale românilor². La următoarea aniversare a aceluiași ziar, Karavelov subliniază din nou că „interesele noastre sînt aceleași și viitoarea noastră istorie va fi aceeași”³, respingînd totodată la timp atacurile nejustificate împotriva compatrioților săi și apărîndu-le interesele.

De asemenea, în primul număr al ziarului „Libertatea” (ediția românească a ziarului său „Svoboda”), Karavelov scria: „Poporul bulgar, fiind legat printr-o amiciție seculară cu poporul român, are cel mai viu interes să arate acestui popor fratern suferințele sale și să-i comunice tot ce se atinge de propria sa soartă, care, ca și în trecut, va fi în raporturile cele mai strînse cu soarta Românilor. Apreciînd și simțînd pînă în adîncul inimii noastre simpatia între aceste două popoare vecine, organul nostru a căutat totdeauna a le arăta și calea care trebuie să o urmeze în acord, pentru ca să ajungă la scopul lor comun: fericirea și libertatea lor. Organul nostru... a făcut toate sacrificiile posibile de a avea și o ediție românească, pentru a putea servi mai bine scopul ce și-a propus, de a propaga fraternitatea între popoarele creștine ale Orientului, mai cu seamă între bulgari și români”⁴.

De asemenea, sînt bine cunoscute și cuvintele lui H. Botev, scrise în apelul său, în anul fatal 1876: „Frați români!... De voi ne leagă cea mai vie simpatie, niciodată dezmințită de vreo neînțelegere, nici măcar o singură zi. De la voi, care sînteți cei mai buni și apropiați vecini ai noștri, așteptăm un ajutor puternic și frățesc...”⁵.

¹ *Архив на Г. С. Раковски*, Sofia, 1952, p. 416.

² Ziarul „Svoboda”, I, nr. 29, 20.VI.1870.

³ Ziarul „Svoboda”, II, 15, 10.IV.1871.

⁴ „Libertatea”, București, nr. 1, 7.I.1871.

⁵ Hristo Botev, *Съчинения*, vol. II., Sofia, 1949, p. 398—399.

De asemenea, alți bulgari au scris la ziarul cunoscutului publicist român Cezar Bolliac „Trompeta Carpaților”¹, la ziarul „Telegraful”², la „Monitorul medical”³ și altele.

Printre bulgarii care locuiau în România și care se aflau în cele mai strânse legături cu publiciștii români, unul dintre primele locuri trebuie rezervat, fără îndoială, lui Dimităr Veliksin (1840—1891), luptător, poet și publicist, cunoscut în România sub numele de D. Velison⁴. El însuși arată, într-o scrisoare din 5/17.I. 1872, strânsele sale legături cu Basarabescu⁵, redactorul ziarului „Poporul”, iar K. Cankov afirmă că „o strînsă prietenie îl leagă de marele ziarist român Valentineanu”, care a editat ziarul românesc „Reforma”⁶.

D. Veliksin a tradus în limba română articolele lui G. S. Rakovski tipărite în ziarul „Bădušnost”, precum și articole ale D. Vojnikov din ziarul „Dunavska Zora”⁷. El a colaborat cu versuri de-ale sale și la revista românească „Albina Pindului”, redactată de G. Granda⁸.

Într-o altă scrisoare adresată lui Iv. Kasabov, din 22. III. 1869, D. Veliksin îi aduce la cunoștință că a trimis redacției ziarului „L'Étoile d'Orient” (adăugînd o copie și ziarului „Pays Roumain”) un articol adresat împotriva notabililor, adică a fruntașilor curentului conservator din sinul emigrației bulgare din România⁹.

Legăturile lui D. Veliksin cu unele personalități românești pe tărîm cultural și social și colaborarea acestuia (care nu a fost de mică importanță)¹⁰, la presa românească merită un studiu special, care să arate întreaga sa contribuție în acest domeniu.

Este cunoscută de asemenea și marea simpatie a emigranților bulgari față de ziarul „Românul” al lui C. A. Rosetti. Ea se datorează atitudinii de înțelegere a acestui ziar românesc față de aspirațiile și lupta de eliberare a poporului bulgar. Expresia acestor sentimente o găsim și în ziarul „Narodnost”, care, în ziua de 28.VII.1868 (curînd după trecerea cetei lui Hadži Dimităr și

¹ Nikola Žečev, *Неизвестна статия на български революционен демократ в румънски востаниш*, în „Исторически Преглед”, nr. 1, 1964, p. 93—98.

² „Telegraful”, VII, nr. 1690, 30.XI.1877.

³ V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățămîntului medical în România (înainte de 1870)*, București, 1923, p. 907.

⁴ Mai mult despre D. Veliksin vezi Michail Grozdev, *Д. Великин като поет*, în „Известия на семинара по славянска филология при университета в София”, vol. I, 1905, p. 303—340 (cu bibliografie).

⁵ *Неиздани писма и творения на Великина*, în „Българска Сбирка”, an. V, 1898, vol. 6, p. 531—532.

⁶ *Няколко думи за Д. Великина*, în „Българска Сбирка”, V, 1898, p. 530.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Albina Pindului”, I, 1868, nr. 6 și 7. Acolo sînt inserate versurile sale *Omul și gîndacul* și *Sonet la doamna Maria C. A. Rosetti*.

⁹ Biblioteca Națională „Chiril și Metodie”, „Arhiva istorică”, fond 154/9, p. 17—18. În vara anului 1868, problema bulgară, ca și atitudinea emigranților bulgari etc., s-a discutat foarte mult în legătură cu trecerea cetei lui Hadži Dimităr și Ștefan Karagea; ziarul „L'Étoile d'Orient” se bucura de simpatiile și recunoștința emigranților bulgari pentru sprijinul dat poporului care lupta pentru libertatea sa.

¹⁰ Vezi și Ilie Bărbulescu, *Poetul bulgar Veliksin și Românii*, „Arhiva”, Iași, XXXI, 1924, nr. 3—4, p. 265.

Ștefan Karagea, și după ce începuseră atacurile împotriva bulgarilor), scria: „Românul” este citit de orice bulgar cu cea mai mare satisfacție și cu o deosebită recunoștință pentru înțelegerea sa frățască față de bulgari...”¹. De asemenea, ziarul bulgăresc „Narodnost” și ziarul românesc „Cuvîntul” și-au adresat reciproc felicitări cu ocazia apariției primului lor număr².

Necesitatea apariției unui ziar editat în limba bulgară și în limba română a fost arătată și de ziarul „Dunavska Zora” din Brăila, redactat de Dobri Voinikov. El consideră că „un ziar bulgaro-român... va stimula strînsa prietenie care a existat dintotdeauna între bulgari și români și care, în trecutul lor istoric, nu au avut nici un conflict”³.

Tradiția editării unor ziare bulgaro-române, în care scop s-au făcut multe încercări din partea cercurilor emigrației bulgare⁴, a continuat-o, la mijlocul deceniului al optulea al secolului al XIX-lea, și Kiriak Cankov — publicist și activist de seamă al emigrației bulgare, care avea legături foarte strînse cu mulți publiciști și oameni politici români. Kiriak Cankov a fost un reprezentant de seamă al emigrației bulgare — membru al Comitetului central secret bulgar (1866), colaborator al ziarului satiric revoluționar „Tăpan” (1869—1870), membru al Comitetului central revoluționar bulgar din București (1872, 1875), președinte al comunității bulgare de binefacere (1876) etc. A fost unul din tovarășii de luptă ai lui Ljuben Karavelov, și, în general, poate fi considerat pe bună dreptate, ca unul din cei mai de seamă reprezentanți ai emigrației bulgare din acea vreme.

La începutul lunii februarie 1875, K. Cankov începe la București editarea în limba română a ziarului bulgar „Balcanul”. Adept convins și consecvent al colaborării și apropierii bulgaro-române, K. Cankov militează în această direcție și prin ziarul său „Balcanul”. Chiar de la publicația (tipărită în limba română) prin care anunța intenția de a începe editarea unui asemenea ziar, el declară, între altele:

„Necesitatea unui organ de publicitate care să-și propună a trata, pe de o parte, despre mersul general al afacerilor orientale, iar pe de alta, să fie reprezentantul dorințelor și intereselor bulgare pe lângă popoarele vecine, mai cu seamă pe lângă Români, se simte din zi în zi mai mult. Tradițiile istorice, poziția noastră geografică, analogia intereselor noastre actuale și viitorul nostru comun cer imperios de a ne cunoaște unul pe altul de aproape. Spre a ajunge la acest scop, nu se poate găsi o cale mai eficace decît ziaristica... și așa dar, ne adresăm cu încredere către publicul bulgar și român, invocînd concursul lor și promițînd că vom fi numai acolo, unde va fi și interesul lor reciproc”⁵.

Editarea ziarului „Balcanul” a fost salutată de mulți emigranți. Ei au apreciat just rolul pozitiv pe care acest ziar îl putea juca pentru întărirea

¹ Ziarul „Narodnost”, I, nr. 36, 28.VII.1868.

² Ziarul „Narodnost”, II, nr. 10, 26.I.1869.

³ Ziarul „Dunavska Zora”, I, nr. 5, 11.XII.1867.

⁴ Vezi și Chr. Kapitanov, *Публицистика на Любен Каравелов на румънски език в вестник „Libertatea”*, în *Изследования и статии за Любена Каравелова*, Sofia, 1963, p. 293.

⁵ Biblioteca Națională „Chiril și Metodie”, „Arhiva Istorică”, fond 5, nr. 10, p. 1.

colaborării între cele două popoare. Aşa, de pildă, K. Kostović din Rogojeni în scrisoarea sa adresată lui K. Cankov, din 9.II.1875, îşi exprimă entuziasmul său faţă de iniţiativa lui Cankov şi consideră că ziarul „Balcanul” va fi „reprezentantul dorinţelor şi intereselor bulgarilor în faţa popoarelor vecine şi mai ales în faţa românilor; în privinţa alianţei pe care vreţi să o realizaţi prin menţionata dumneavoastră foaie între aceste două popoare vecine, ale căror interese e necesar să fie strâns legate pe de o parte de situaţia lor geografică, iar pe de altă parte şi de providenţă, eu vă doresc din partea mea mari succese”¹.

Că editarea ziarului „Balcanul” a atras şi atenţia publiciştilor şi cercurilor româneşti, şi că redactorul ziarului a fost în legături directe cu unii dintre aceştia, o arată şi următoarele două documente din arhiva lui K. Cankov, la care ne vom opri aici.

Astfel, în ziua de 18 aprilie 1875, G. Grandea², redactorul revistei „Albina Pindului”, adresează din Craiova o scrisoare redactorului ziarului „Balcanul” — K. Cankov³. În această scrisoare, scriitorul român îşi exprimă via sa mulţumire pentru primirea noului ziar bulgăresc şi bucuria sa că în privinţa situaţiei politice din Răsărit revista „Albina Pindului” împărtăşeşte vederile expuse în ziarul „Balcanul”.

„Eu unul — continuă în scrisoarea sa G. Grandea — cred că ne incumbă o imperioasă şi sfântă datorie, aceea de a comenta concordia şi iubirea dintre creştinii orientului european şi a combate orice tiranie care ar tinde să tulbure aceste simţăminte care trebuie să facă din ei o falangă contra inamicului comun”.

În continuare, publicistul român îşi exprimă părerea de rău că „Albina Pindului”, fiind un organ literar, poate să atingă doar indirect, şi numai în treacăt, năzuinţele care rezultă din programul „Balcanului”. Cu toate acestea, G. Grandea declară că este gata şi că intenţionează să sprijine politica de acţiune unitară a creştinilor, „susţinere care, dacă aţi începe prin presă, — continuă el — mîine inevitabil şi necesarmente trebuie să se continue cu arma pe stîncile Balcanului şi Pindului”.

În încheiere, redactorul revistei „Albina Pindului” îl roagă pe K. Cankov să publice sumarul revistei sale şi îl încredinţează de respectul şi de bunele sale sentimente.

În arhiva lui Kiriak Cankov se păstrează şi o altă scrisoare în limba română, ce i-a fost trimisă de către T. A. Paskides (probabil un publicist român)⁴.

În scurta sa scrisoare din 30 noiembrie 1875, scrisă la iuteală, în picioare, şi adresată „Balcanului”, T. A. Paskides îi recomandă articolul lui G. Fălcoianu (publicat în aceeaşi zi în ziarul „Telegraful”), consacrat chestiunii orientale. El îşi exprimă convingerea că K. Cankov va reproduce în ziarul

¹ Biblioteca naţională „Kiril şi Metodie”, „Arhiva istorică”, fond 5, nr. 11, p. 90.

² G. H. Grandea (1843—1897), scriitor şi ziarist român, redactor al mai multor ziare şi reviste. În anii 1868—1871 şi 1875—1876, a editat la Bucureşti, iar după aceea la Craiova, revista „Albina Pindului”.

³ Biblioteca Naţională „Chiril şi Metodie”, fond. cit., nr. 10, p. 16—17.

⁴ *Ibidem*, p. 49.

său și acest articol, așa cum făcuse și mai înainte cu articolul „Slavii și românii”, inspirat, după cum remarcă Paskides, din corespondența sa în străinătate. Această împrejurare ar putea fi considerată și ca indiciu al existenței unor legături anterioare între cei doi publiciști.

Scurta sa scrisoare, adresată confratelui său de profesie, T. A. Paskides o încheie cu cuvintele: „Salutare și frație, cu toată stima”.

Ultimele două documente dezvăluie încă o pagină din legăturile bulgaro-române din perioada deceniului al optulea al secolului al XIX-lea, încă un moment din raporturile reciproce dintre oamenii politici bulgari și români din secolul trecut.

К ВОПРОСУ О РУМЫНСКО — БОЛГАРСКИХ СВЯЗЯХ В XIX ВЕКЕ В ОБЛАСТИ ПЕЧАТИ

(Резюме)

Наличие в XIX веке (до 1877-го года) дружественных, добрососедских — еще недостаточно изученных — связей между румынским и болгарским народами может быть установлено и путем просмотра румынской и болгарской печати, относящейся к данному периоду.

Не являясь обширным трудом, посвященным этому вопросу, статья упоминает, на основе хорошо подобранного документального материала, о ряде контактов, установленных посредством печати обеими странами в эпоху болгарского Возрождения.

Автор цитирует названия различных газет — румынских („Тромпета Карпацілор”, „Ромынул”, „Телеграфул” и др.), а также болгарских („Свобода”, „Народност”, „Дунавска Зора” и др.), — в которых политические деятели и публицисты того времени — в Румынии К. А. Росетти, Г. Грандеа и др., в Болгарии Л. Каравелов, Д. Войников и др., — высказывались относительно общих интересов обеих стран в их борьбе за освобождение.

В статье упоминается также о сотрудничестве румынских и болгарских журналистов, и в то же время о болгарско-румынских газетах, издаваемых в Румынии болгарскими эмигрантами, — например о болгарской газете „Балканул”, издаваемой в Бухаресте К. Цанковым. и т. д.

SUR LES RAPPORTS BULGARO-ROUMAINS AU XIX-E SIÈCLE DANS LE DOMAINE DE LA PRESSE

(Résumé)

L'existence au XIX-e siècle (plus précisément jusqu'en 1877) de rapports d'amitié et de bon voisinage — encore insuffisamment étudiés — entre les peuples roumain et bulgare, peut être constatée entre autres en consultant la presse des deux pays à la dite époque.

Sans prétendre être cette ample étude qui se consacrerait au problème, l'article présente un certain nombre de contacts établis entre les deux à l'époque de la Renaissance bulgare, par l'intermédiaire de la presse. L'auteur fournit une documentation intéressante à l'appui de ses affirmations. Il cite des périodiques roumains („Trompeta Carpaților”, „Românul”, „Telegraful”, etc.) ou bulgares („Svoboda”, „Narodnost”, „Dunavska Zora”, et autres) dans lesquels des hommes politiques et des publicistes de l'époque — tels que C. A. Rosetti, G. Grindea ou les bulgares: L. Karavelov, D. Vojnicov et d'autres — exposaient la communauté d'intérêt de leurs peuples dans la lutte pour la libération des deux pays.

On y rappelle également la collaboration entre les journalistes roumains et bulgares, ainsi que la parution de certains journaux bulgaro-roumains que des émigrés bulgares faisaient éditer en Roumanie, comme par exemple le journal bulgare „Balkanul” qui paraissait à Bucarest sous la direction de K. Cankov, ainsi que d'autres similaires.

ASPECTE DIN ISTORIA RAPORTURILOR ROMÂNŌ—CEHO—SLOVACE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CORNELIU BARBORICĂ

În secolul al XIX-lea, datorită unor împrejurări politice și sociale asemănătoare, popoarele român, ceh și slovac s-au apropiat treptat unul de celălalt, și-au studiat cultura, viața, istoria și, în momente importante, și-au acordat sprijin reciproc. Este astăzi bine știută importanța deosebită pe care au avut-o studiile învățaților slovaci și cehi Pavel Josef Šafárik, L. Niederle sau C. Jireček pentru restabilirea adevărului cu privire la continuitatea elementului romanic în Nordul Dunării. Se cuvine să amintim aci și părerile lui L'udovit Štúr, încă necunoscute la noi, în aceeași chestiune. În studiul său *Cele mai vechi întâmplări din Țara ungurească și temelele acesteia*, publicat în 1845, Štúr se ocupă de istoria ținuturilor noastre înainte de venirea ungarilor. El vorbește despre întinderea și puterea statului dac al lui Burebista și afirmă că, în momentul apariției lor în zona dunăreană și carpatică, ungurii au găsit aici o populație numeroasă de daci romanizați:

*„Pe Dunărea de jos locuiau diferite popoare de neam tracic și iliric, înrudite cu popoarele europene, numite de obicei daci sau geți. Urmașii lor de astăzi sînt albanezii sau arnăuții, precum și valahii, dar aceștia din urmă amestecați cu alte neamuri”*¹. „În țara de acum a Transilvaniei, de la Olt în sus pînă la izvoarele Somesului, iar în jos pînă la Dunăre, locuiau dacii romanizați (valahii). Aceasta era situația popoarelor pe care maghiarii au găsit-o, poposind în zona dunăreană... Mai întîi, s-au repezit ungurii asupra pămînturilor dacilor romanizați (valahilor), peste care domnea în vremurile acelea cneazul Gelu. Bătălia s-a dat lîngă riul Almaș, cu îndîrjire de ambele părți, dar au pierdut valahii, care după ce însuși cneazul lor a căzut în luptă aprigă, au fost supuși de luptătorii mai norocoși”².

În cele ce urmează, încercînd să urmărim procesul de cunoaștere și apropiere reciprocă, dintre români, cehi și slovaci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ne vom opri mai pe larg asupra unor date semnificative, oferite de relatările scriitorului Nicolae Filimon despre Cehia, de cele ale scriitorului ceh Jan Neruda despre România și de gazeta „Tribuna” din Sibiu, în anii 1890—1896.

¹ L'udovit Štúr, *Dielo II*, Bratislava, 1956, p. 119.

² *Ibidem*, p. 233.

I. NICOLAE FILIMON LA PRAGA

Informații ample despre Cehia și Slovacia a oferit la timpul său cititorilor români Nicolae Filimon, în jurnalul său de călătorie intitulat *Excursiuni în Germania meridională* (cu subtitlul *Memorii artistice, istorice și critice*), publicat mai întâi în revista „Naționalul” și apoi în volum, în anul 1860. Arătând că a trecut prin Bratislava, Brno și Praga, N. Filimon dă o serie de informații și face o serie de aprecieri cu privire la istoria și monumentele arhitectonice ale acestor orașe. Capitolele care se referă la ținuturile de astăzi ale Slovaciei și Cehiei sînt următoarele: *Călătoria la Viena*; *Moravia, orașul Brünn, Castelul Spielberg și carbonarii*; *Austerlitz sau bătălia celor trei împărați*; *Boemia istorică*; *Serenada lui Schubert*; *Praga monumentală*; *Ioan Hus sau abuzul aduce revolta*.

Cercetătorul ceh Pavel Beneš a făcut o analiză a acestor capitole. El corectează unele date din jurnalul lui N. Filimon¹. Astfel, deși scriitorul român se referă în jurnalul său la localitățile Nové Zamky, Galanta, Bratislava, Brno, Slavkovo și Praga, de fapt el n-a vizitat personal decât orașul Praga. Filimon își informează cu lux de amănunte cititorii asupra istoriei culturii poporului ceh (el nu face distincție între cehi și slovaci), reușind să fie, în pofida surselor indirecte, interesant și destul de exact. Ni se pare întrucîtva unilaterală concluzia la care ajunge P. Beneš, în studiul citat, cum că „în ținuturile noastre Filimon s-a închis în cărți, muzee și galerii, în muzică și artă”². În realitate, cărțile, muzeele și galeriile, muzica și arta constituie pentru scriitorul român un prilej de reflecție și aprecieri cu privire la biserică, la starea socială a țărănimii, la abuzul celor puternici și la cauzele răsturnărilor sociale; cu privire la dreptul popoarelor la o viață națională de sine stătătoare. În lucrarea sa, Nicolae Filimon dedică istoriei cehilor și lui Jan Hus două capitole separate. Prezentarea istoriei cehilor devine la N. Filimon pretext pentru un adevărat rechizitoriu împotriva tiraniei și asupririi naționale:

„Dar dacă această nefericită țară a jucat un rol atît de însemnat pe teatrul lumii, dacă ea dăte orgolioasei Germanii mai mulți renumiți imperatori, cum oare fu răsplătită? Pe cît știm, ea își pierde libertatea și devine provincie austriacă.

Austria, după sistema ei de cîmpire, mai întîi prescrie limba slavă și introduce pe cea latină, iar pe la finitul secolului XVIII, caizerul Josef II o înlocuie pe aceasta prin limba germană și dăte ultima lovitură naționalității boeme.

Este însă știut că unde se introduce arbitrajul și violarea, acolo naște revolta și se deșteaptă mai mult spiritul de naționalitate.

¹ P. Beneš, *Nicolae Filimon v Praze*, Zborník prácí Filosofické fakulty Brněnské university, 1960, p. 228—231.

² Autorul arată că N. Filimon nu s-a oprit la Bratislava și Brno; descrierea acestor orașe a făcut-o cu ajutorul unor ghiduri pe care le avea la el (A. Joanne, L. Vaardot și C. Cantu; cf. Acad. G. Călinescu, *Nicolae Filimon*, București, 1960).

³ P. Beneš, *op. cit.*, p. 230.

Boemii înțelesesă unde voia să-i ducă cumetrița Austrie și luară măsuri de pază. O mare mișcare literară și politică se agită în toată țara. Literații Dobrovsky, Pelzel, Puchmayer, Negedly, Kramerius și Procházka începură a scrie în limba boemă; Jungmann publică un vocabular boem; operele lui Presl, Safáryk, Hanca, Kollár, Čelakovský, Kliepera și ale altor bărbați luminați demonstrează că spiritul de naționalitate nu s-a stins în pieptul boemilor"¹.

Aici N. Filimon dă la subsol și următoarea notă: „La 1818 contele Sernberg fondează primul muzeu național spre a servi la cercetările relative la originea slavilor în general și a boemilor în parte; iar pe la 1827 se fondează primul jurnal în idicma boemă sub redacția d. M. Franz Palacky. Acest moviment literar fu întrerupt de revoluția de la 1848, dar după restabilirea lucrurilor, începu cu mai mare furie și astăzi boemii au mai multe jurnale și un teatru național”.

Cu aceeași simpatie și profundă înțelegere vorbește N. Filimon și despre epoca husită, pagină glorioasă din istoria poporului ceh. În capitolul închinat lui Jan Hus se manifestă anticlericalismul lui N. Filimon. El denunță cu vehemență racilele de care suferă instituția bisericii: vanitatea, pofta de bogății și plăceri lumești, goana după puterea laică, prigonirea și asuprirea popoarelor — racile care au provocat omenirii un șir întreg de mari suferințe, războaie, suprimarea libertății unor popoare etc. „Popolul și clerul proletar, scrie Filimon, nemișcându-se să îndure abuzurile capilor bisericii, se revoltară”². Mișcarea albigenzilor a fost înăbușită în sânge. O asemenea mișcare protestatară, populară, a fost cea inițiată de Jan Hus, despre care notează: „Acest preot al lui Dumnezeu și adevărat apostol al Evangheliei se născu din părinți plugari”³. La subsol, N. Filimon adaugă: „Am observat că mai toți oamenii cei mari ai Boemiei au ieșit din clasa cea mai de jos a poporului”.

Acea stă notă nu este lipsită de semnificație pentru concepțiile democratice ale autorului *Ciocoilor vechi și noi*.

În continuare, N. Filimon dezvăluie și un alt aspect al mișcării husite, cel național, scos în evidență cu precădere de istoriografia cehă din prima jumătate a secolului al XIX-lea și folosit ca unul dintre cele mai importante mijloace de influențare și întărire a conștiinței naționale a cehilor: „Toată junimea și clerul boem primiră doctrina lui (e vorba de Hus — C.B.) cu entuziasm, căci era bazată pe noțiuni logice și avea de ținută emanciparea morală și materială a Boemiei”⁴.

Prezentînd husitismul ca o mișcare religioasă, populară și națională, N. Filimon se apropie de înțelegerea sensurilor fundamentale ale acestuia. Merită, de asemenea, să fie subliniat faptul că jurnalul lui Filimon este scris cu măiestrie, cu vervă, cu atenție pentru fiecare informație, cu interes și înțelegere pentru cehi și pentru soarta lor.

¹ N. Filimon, *Opere*, vol. II, ESPLA, București, 1958, p. 108. (Numele scriitorilor citați de N. Filimon se scriu corect în felul următor: J. Dobrovský, F. M. Pelcl, A. J. Puchmajer, V. Nejedlý, V. M. Kramerius, F. F. Procházka, J. Jungmann, J. S. Presl, P. J. Safárik, V. Hanka, J. Kollár, F. I. Čelakovský, V. F. Kliepera).

² N. Filimon, *Op. cit.*, vol. II, p. 123.

³ *Ibidem*, p. 125.

⁴ *Ibidem*.

II. JAN NERUDA LA BUCUREȘTI

Cu câțiva ani mai târziu, doi cunoscuți scriitori cehi, Josef Václav Frič și Jan Neruda, ne vizitează țara și publică articole despre România în presa cehă. Josef Václav Frič, scriitor revoluționar ceh (la Londra a avut legături cu Herzen), a fost deportat timp de 2 ani la Dej, în Ardeal. Aici a scris poezia satirică *Prachnic a přece* — rămasă în manuscris. Mai târziu, în 1877, în calitate de corespondent al revistei „Politik“ pe frontul ruso-turc, a călătorit și prin țara noastră. Memoriile sale cuprind referiri la șederea sa în Ardeal și dincoace de Carpați¹.

În anul 1870, Jan Neruda a călătorit prin Balcani, Orientul apropiat și Italia. În urma acestei călătorii, el a scris numeroase foiletoane, publicate în ziarul „Národní listy“, iar apoi într-un volum, sub titlul *Imagini din străinătate* (*Obrazy z ciziny*, 1872), precum și în câteva schițe și povestiri incluse în volumul *Oameni diferiți* (*Různí lidé*, 1871). În ambele aceste volume se află mărturii literare despre România: în *Imagini din străinătate* — foiletonul intitulat *București*, iar în *Oameni diferiți* — schița *Silueta*, inspirată, de asemenea, din viața Bucureștilor.

a) Foiletonul *București* a fost publicat pentru prima oară în primăvara anului 1871, în „Národní listy“².

Jan Neruda a trecut prin București în prima jumătate a anului 1870³. Reportajul său despre capitala țării noastre cuprinde o sferă largă de probleme și aspecte foarte diferite și interesante ale vieții românilor, pe la 1870. El consemnează fertilitatea solului, starea comerțului, meseriilor și industriei, face observații despre viața politică și istoria românilor, despre limba, arta și literatura poporului român. Cu aceeași căldură ca N. Filimon, vorbește și Jan Neruda despre soarta vitregă a poporului român, despre meritele lui în istoria Europei, respingând părerile voit jignitoare cu privire la înapoierea Țării Românești: „*Frumoasa Românie a atras pe mulți... Cel mai mult a suferit din pricina invaziei turcești. Poporul român a avut soarta noastră, a tuturor popoarelor care locuiesc mai la răsărit: secole de-a rândul s-a luptat cu tătarii, turcii și hunii, a singurat respingându-i pe năvălitori, pentru ca, cu atât mai liniștită să se dezvolte Europa occidentală. Și, pe de-asupra, mai este și ponegrit că nu se află la același nivel de dezvoltare*“ (cu Occidentul — C.B.).

La București, Neruda s-a interesat de presă și literatură. În special în ultima parte a foiletonului, el se oprește mai îndelung asupra unor nume și opere de scriitori români contemporani. Vorbește despre Grigore Alexan-

¹ *Česká literatura národního, obrození* (Literatura cehă a Renașterii naționale), curs universitar, Praga, 1956, p. 225—230.

² Despre șederea lui Jan Neruda, în București, a scris P. Beneš, *O pobytu Jana Nerudy v Bukurešti*, în „Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University“, 1958, Rada literárněvědná, p. 29. Foiletonul a apărut după cum urmează: I, în nr. 87 din 30 martie; II, în nr. 88 din 31 martie; III în nr. 89 din 1 aprilie; IV în nr. 98 din 7 aprilie.

³ P. Beneš, *Op. cit.*, stabilește data trecerii lui J. Neruda prin București. În reportajul său, Neruda vorbește despre revista „Daracu!“, care a apărut la București între 1 ianuarie și 7 iulie 1870, reapărind de-abia în 1871. De altfel, și în textul reportajului, Neruda arată că a sosit la București în luna mai: „Pretutindeni se revărsa strălucirea sudică a soarelui de mai“.

drescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Ion Heliade-Rădulescu, George Sion. Pe Mihail Kogălniceanu și Ion Ghica îi amintește doar ca oameni politici. Referirea la poetul Grigore Alexandrescu este făcută în legătură cu niște versuri tipărite sub o caricatură antidinastică din revista satirică „Dara-cul”. Este vorba de următoarele versuri din fabula *Cîinele și măgarul*:

.... e rău a fi spus
la fiecare tiran; dar slugă la măgar,
E mai umilitor și încă mai amar”.

Neruda traduce aceste versuri în limba cehă:

„Ach služba u tyrana — znám trpka toho hosta
Vsak sloužit u osla — hanebné služba sprostá!”

Numele lui Alecsandri este amintit de Neruda în legătură cu frumusețea și muzicalitatea limbii române, de care marele poet ceh, atât de sensibil la valorile eufonice ale limbii, se arată entuziasmat: „*Ascultăm româneasca trecătorilor; uneori avem impresia că ne plimbăm printre vechii romani vorbind latina, alteori răsună cuvinte pur slave — otrava, daru, glasul, bogatu, prea veselul¹ flutură pe la urechile noastre... Putem iar să studiem rezonanța limbii române — ce dulce sună, ce melodios! Trebuie să crezi că Alecsandri în poezia *Mărioara Florioara*² a putut să rimeze chiar și 18 versuri unul după altul!... De n-ar fi închis deja teatrul unde se joacă piese de Eliade, Ponescu³ etc. și de-am putea să ascultăm declamații!*”.

Pavel Beneš admite că Neruda știa românește, pornind de la prezența traducerii versurilor amintite și a unor expresii rediate direct în română: *nu este credit, nani-nani, timpilor mai buni* etc. Sintem, desigur, îndreptățiți să ne întrebăm de unde a cules Neruda informațiile cu privire la literatura și presa românească, la teatrul românesc contemporan, la poezia populară. Nu există, iar reportajul nu dă, nici el, îndreptățire pentru a susține o atare idee.

În schița *Silueta* din volumul *Oameni diferiți* Neruda arată că în timpul vizitei sale la București a fost în permanentă însoțit de un ghid. E posibil ca prin intermediul acestei persoane (a cărei identitate nu este stabilită de nici un izvor) Neruda, dornic de a cunoaște și cu preocupări multilaterale, s-a informat despre viața culturală a românilor, a luat contact cu presa politică și literară. În plus, Neruda avea cunoștințe de latină și franceză, iar cuvintele de origine slavă îi erau familiare, ceea ce îi facilita înțelegerea, chiar și fără dicționar, a anumitor cuvinte sau propoziții românești.

¹ Formele cu *u* final (*daru, glasul, bogatu*) sînt transcrise de Neruda cu ortografia vremii.

² Jan Neruda nu precizează la care dintre cele 605 versuri ale acestei poezii, caracterizate prin rimarea în același fel a unor grupe mari de versuri, se referă. P. Beneš, *op. cit.*, p. 41, stabilește fragmentul respectiv: *Mărioară mi-l oprea / Și pe mal ușor sarea / Și-n izvor se cu-funda / Și voios mi se scâldea* etc. (V. Alecsandri, *Poezii*, ESPLA, București, 1954, p. 115—134).

³ Este vorba probabil de actorul Ioan Poni (1818—1854) care a fost în același timp și poet și traducător de piese de teatru.

b) Schița *Silueta* a apărut, împreună cu alte povestiri de J. Neruda, în anul 1895, la Craiova într-o traducere de J. Hussar, după o versiune germană de Anton Smital¹. Acțiunea este localizată la București. Se înfățișează cititorului ceh nu numai atmosfera solară și exotica a unui oraș meridional și semioriental, ci și o scurtă istorioară tragi-comică, moralizatoare, despre infidelitate, Eros și atotputernicia bogăției, sugerată, în chip hazliu, de un joc de umbre și de frinturi de conversație.

III. RELAȚII POLITICE ROMÂN-CEHOSLOVACE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA OGLINDITE ÎN GAZETA ROMÂNEASCĂ „TRIBUNA” DIN SIBIU (1890—1895).

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea contactele dintre români, slovaci și cehi devin mai organizate și mai frecvente. Legăturile cehilor și slovacilor se dezvoltă mai ales cu românii ardeleni și, prin intermediul lor, și cu cei din România. La baza lor stă intensificarea luptei pentru libertatea națională dusă de popoarele asuprite din imperiul habsburgic.

În perioada 1890—1895, mișcarea națională a românilor din Transilvania a cunoscut un puternic reviriment. În acești ani, în mișcarea generală a naționalităților din Austro-Ungaria inițiativa a aparținut în bună măsură românilor ardeleni². Purtând lupta împotriva urmărilor nefaste ale dualismului, românii serveau implicit cauza celorlalte națiuni asuprite din Imperiu. De aceea, reprezentanții politici ai celorlalte mișcări naționale au sprijinit activ inițiativele românilor. Acțiunile românilor ardeleni aveau anvergură și un mare răsunet internațional, ele fiind însoțite de o susținută agitație politică pe plan european, ceea ce le făcea primejdioase și de temut pentru clasele conducătoare maghiare. Memorandumul slovacilor din anul 1862, de exemplu, n-a fost adresat decât sârbilor, rusinilor și românilor fără a mai fi difuzat în limbi străine.

În anul 1895, a avut loc „Congresul naționalităților”, la care românii, slovacii și sârbii din Austro-Ungaria au încheiat o alianță politică, stabilind un program comun de apărare a drepturilor lor. Dar, până a se ajunge aci, au avut loc câteva evenimente politice importante, care au întărit legăturile lor reciproce. Ne oprim aici asupra câtorva dintre cele mai importante: *Replica tinerimii academice române* și *Memorandumul*. Este locul să arătăm și faptul că presa românească din Transilvania („Tribuna”, „Tribuna Poporului”, „Gazeta Transilvaniei”) au dus o adevărată campanie de demas-

¹ Volumul *Schițe și tablouri* cuprinde șapte povestiri; *Vampirul*, *Copila*, *Ioan cel timpit*, *Din poveștile lunii*, *Silueta*, *La trei crini*, *Trhani* — și o „Notiță biografică” despre autor. Povestirile sînt selectate din volumele *Rûni lidé* (1871), *Arabesky* (1880), *Trhani* (1872) și *Povidky malostránské* (1878).

² „Mișcarea națională a românilor era în această perioadă una dintre cele mai active” scrie Julius Mesaroš în *Kriza dualizmu a slovenské národné hnutie v deväťdesiatych rokoch* (*Criza dualismului și mișcarea națională slovacă din ultimul deceniu al sec. XIX.*) în „Historiký časopis” XIV, 1966, nr. 3, p. 380.

care a asupririi la care erau expuși slovaci, cehii și sîrbii. În fruntea agitației stătea „Tribuna”, organul Partidului Național Român. În paginile acestei gazete, la rubricile „Alianța naționalităților”, „Cronică”, „Varietăți” se publică aproape zilnic articole, reportaje sau note despre situația politică, socială și culturală a slovacilor și cehilor.

În anul 1891 a fost publicată și difuzată în străinătate o broșură cu titlul *Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania*¹, care a provocat o vie polemică publicistică. În legătură cu aceasta, un comitet studențesc român din Transilvania a redactat și difuzat în mai multe limbi europene (română, franceză, germană, engleză și italiană) o așa-numită *Replică*, în care se denunță vehement situația de inferioritate în care era pusă națiunea română din Transilvania. Unul dintre capitolele *Replicii Tinerimii Academice* era intitulat *Asuprirea celorlalte națiuni nemaghiare* și începea printr-o amplă expunere asupra situației slovacilor. Este denunțată lipsa de drepturi precum și represiviunile șovine la care fuseseră expuși slovaci în ultimile decenii. Autorii *Replicii* fac dovada unei destul de bune informații asupra dezvoltării recente a instituțiilor culturale slovoce, fapt care ne-ar îndemna să credem că în această problemă au fost consultați și slovaci, cunoscători mai îndeaproape ai situației. Avînd însă în vedere contactele personale dintre fruntașii politici ai celor două națiuni, precum și informațiile deja publicate în presa românească din Transilvania, s-ar putea ca asemenea consultanți nici să nu fi fost necesari. Cunoștințele despre slovaci au fost cel mai probabil furnizate studenților români de către studenții slovaci și cehi de la Viena și Budapesta, cu care ei aveau legături strînse. În sprijinul afirmațiilor sale, *Replica* citează închiderea în 1874 a liceelor slovoce din Martin, Vel'ká Revúca și Žňov, „întemeiate de slovaci cu banii lor”. „O soartă asemănătoare — se spune în *Replică* — a avut și societatea literară *Matica slovenská*, care a fost suspendată chiar din senin și căreia i s-a confiscat o avere însemnată de peste 100.000 fiorinți, adunată crăitar cu crăitar de la poporul slovac, un muzeu bogat și o prea frumoasă bibliotecă”².

Autorii *Replicii* se opresc așadar asupra unora dintre cele mai grave consecințe pe care le-a avut pentru cultura slovacă realizarea dualismului de la 1867. *Matica slovenská*, unica instituție slovacă de cultură de importanță națională izbutise în numai cîțiva ani să învioreze creația literară, artistică și științifică, prejudiciată în anii de dictatură postrevoluționară. Cele trei licee amintite în *Replică* erau singurele școli medii unde tineretul slovac putea să învețe în limba maternă și în spiritul culturii lui naționale. Desființarea lor ținea să răpească slovacilor posibilitatea de a-și forma o intelectualitate proprie. În școlile maghiare, tinerii slovaci au fost expuși de atunci înainte unei acțiuni sistematice de desnaționalizare și, de aceea, încep să frecventeze școli ceh și germane. După înfăptuirea alianței politice dintre români și slovaci, cîțiva tineri au venit în Transilvania să învețe la școlile germane și

¹ Publicat de *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, înființată la București în 1891.

² „Tribuna”, 19/31 august, 1892.

românești. Astfel, Vlado Daxner, fiul avocatului Samuel Daxner, fruntaș politic slovac, a fost elev la un liceu românesc¹, iar Ján Botto, care avea să devină poetul de mai târziu, Ivan Krasko, a învățat în anii 1893—1896 mai întâi la liceul german din Sibiu și apoi la liceul românesc din Brașov, unde și-a sus ținut și bacalaureatul.

Ziarul „Národní Noviny” din 11 august 1892 salută publicarea *Replicii* cu următoarele cuvinte: „*De mult nu a apărut o scriere național-politică atât de importantă, de mult nu a luminat pentru Europa o lumină atât de clară stărilor de lucruri ale naționalităților din Ungaria și Transilvania... Aici cu multă putere se arată nedreptatea ce ni se face nouă și aliaților noștri și se dă la lumină minciuna care durează de 25 de ani despre egala îndreptățire a naționalităților*”

În continuare, ziarul publică extrase din *Replică*. Este indicutabil că *Replica* a pregătit acțiunea de mai mari proporții a *Memorandumului*.

La Conferința de la Sibiu a Partidului Național Român, ținută în ianuarie 1892, s-a hotărât prezentarea *Memorandumului*, iar la următoarea Conferință (iulie, 1892) au participat și slovaci M. Ștefanovič, Samo Daxner și J. Botto².

La sfârșitul lunii mai 1892, la Viena, delegația românilor, care a înaintat *Memorandumul* (peste 300 membri), a fost salutăată și de studenții slovaci, prin dr. P. Blaho, cu prilejul unei întâlniri organizate de studențimea română din Viena. După refuzul împăratului de a primi *Memorandumul*, a avut loc la Viena o ședință a reprezentanților români și slovaci; aici Eugen Brote a prezentat motivele care i-au determinat pe românii din Transilvania să organizeze această acțiune. Slovaci au luat cunoștință de conținutul *Memorandumului* și s-au declarat în sprijinul revendicărilor formulate de români. Șederea memorandiștilor români la Viena a fost însoțită de o puternică agitație. În sprijinul lor s-a convocat atunci un Congres al studenților din Viena, la care au participat și câțiva cunoscuți politicieni austrieci (K. Lueger, Schneider, Schlessinger). Congresul a condamnat în unanimitate politica de discriminare națională dusă de guvernul maghiar³. La poziția adoptată de acest congres a aderat și tineretul ceh condus de Kľofáč, Antonín Čizek și K. S. Sokol, care au trimis delegației române la Viena o scrisoare de solidaritate.

Acțiunea *Memorandumului* a dat un nou impuls mișcării de eliberare a tuturor națiunilor oprite din imperiu⁴. Curând după publicarea și înaintarea *Memorandumului*, ziarul ceh „Národní politika” din Praga a publicat știrea că va mai pleca la Viena și o „*deputațiune mare de slovaci, imitând exemplul dat de români*” („Tribuna”, 5 /17 iunie 1892). Puțin mai târziu, în nr. 131 din „Tribuna” (iunie 1892) se relatează din nou că, după exemplul

¹ Dr. Jindra Hušková-Flajšhansová. *Zajímavá epizoda vzájemnosti slovensko-rumunské*, Průdy, an. XII, nr. 10, p. 2;

² Eadem, *Slovensko-rumunské přátelské styky v minulosti, Slováci a Rumuni*, în *Knihnica roľníckej osvety*, 1935, p. 27.

³ Ion Georgescu, *Ioan Rațiu*, Sibiu, 1929, p. 67.

⁴ „Acțiunea românească a *Memorandumului* a avut un larg ecou și în Slovacia și la alte naționalități”, scrie Julius Mesaroš, *op. cit.*, p. 380.

românilor, o „deputăție” de slovaci se va duce la Viena și că „în fruntea agitației” stă Svetozar Hurban Vajanský¹.

„Tribuna” din 4 / 16 iunie 1892 reia, „după un ziar din București”, traducerea articolului intitulat *Chestiunea română* scris de Vajanský, articol care a apărut mai întâi în „Národní noviny”, organul partidului național slovac. Vajanský sprijină, cu patetismul caracteristic lui, revendicările românilor formulate în *Memorandum*: „Nu, așa cum se poartă maghiarii acum cu celelalte naționalități nu mai poate ține mult. Dacă nu vor găsi leac, o să vină o vreme critică, când vor pierde tot ce au câștigat, când se va face răfuiala cea serioasă între popoarele Europei... Au trecut vremurile când milioane de oameni nu reprezentau decât misera contribuens plebs, și nu se vor mai întoarce”.

În numărul din 11 / 23 iulie 1892, „Tribuna” redă aproape integral un articol publicat în „Národní noviny” cu privire la acțiunea „memorandiștilor” români. Referindu-se la evenimentele de la Turda, unde elemente șovine au devastat casa lui Ioan Rațiu, conducătorul delegației române de la Viena, în articol se spune: „Turda! O să vezi că ea are să devină istorică pentru toate naționalitățile din Ungaria, nu numai pentru români, căci pentru aceștia are deja o însemnătate istorică, încă de 290 ani. Aici, pe cîmpul Turzii, în tabără, în anul 1601, 19 august, Basta a pus să străpungă mișelește pe Mihai Bravul, care se lupta tot pentru unitatea națională a românilor”. Și cehii își exprimă din nou adevărată indignare față de acțiunea memorandiștilor români și condamnă persecuțiile la care au fost supuși românii după prezentarea *Memorandumului*².

Reprezentanții burgheziei românești din Transilvania se mențin însă în ofensivă și după insuccesul de la Viena. Ei nu renunță la ideea unei alianțe a naționalităților nedreptățite din Imperiul Austro-Ungar. Din însărcinarea conducerii Partidului Național Român, Eugen Brode a plecat, în toamna anului 1892, să viziteze ținuturile locuite de slavii din Imperiu. S-a îndreptat mai întâi spre orașul Turčanský Svätý Martin, centrul politic al mișcării slovace, unde s-a întâlnit cu Pavel Mudroň, Milos Štefanovič și Matúš Dula, pentru a pune la cale un plan comun de luptă³.

Procesul intentat frunzașilor Partidului Național în anul 1894 pentru acțiunea *Memorandumului* a fost un prilej de manifestare a solidarității slovacilor cu românii. În afară de faptul că ziarul „Národní noviny” a întreținut o vie agitație înainte și în timpul procesului, trei avocați slovaci, Štefan Fajnor, Matej Dula și Milos Štefanovič, au pledat ca apărători ai românilor acuzați⁴, făcând din participarea lor la proces o adevărată demon-

¹ S. v. H. Vajanský (1847—1916) a fost unul dintre cei mai de seamă scriitori slovaci din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și unul dintre conducătorii mișcării slovace de eliberare națională.

² Articol de fond din revista „Politik” (apărea în limba germană) din 6 august 1892.

³ I. Georgescu, *op. cit.*, p. 102.

⁴ În lucrarea *Dejiny Slovenska (Istoria Slovaciei)*, SAV, Bratislava, 1955, p. 165, se arată că la procesul memorandiștilor au fost patru apărători slovaci. Aceeași afirmație face și Dr. Fr. Červinka, în lucrarea *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu (Schită de istorie a Cehoslovaciei în epoca capitalismului)*, vol. II, Praga, 1958, p. 178. Alte surse indică

strație politică de solidaritate cu cauza românilor. De altfel, această modalitate de exprimare a solidarității s-a împămîntenit, devenind reciprocă. După cum scrie „Tribuna” din 12 mai 1895, mai mulți avocați români s-au oferit să apere pe slovacii din Tisovec „dați în judecată pentru că au purtat costum național și au cîntat doine slovace”.

La proces au fost și reprezentanți ai unor ziare slovace și cehe: „Hlas národa”, „Národné noviny” și „Lidové noviny”. În Slovacia s-au organizat diverse forme de ajutorare a familiilor memorandiștilor intermnițați.

Relațiile dintre mișcarea românilor transilvăneni și mișcarea cehilor au evoluat ceva mai diferit, date fiind deosebirea de condiții și interese. În deceniul al noulea, pe vremea cînd în conducerea Partidului Național Român se afla Ion Slavici, dar și după aceea, românii, luptînd împotriva politicii asupritoare maghiare, căutau sprijin în Habsburgi, pe cînd cehii stăteau în opoziție categorică față de aceștia. Într-un articol publicat la nr. 183 (1892) al „Tribunei”, în care se vorbește de istoria raporturilor dintre cehi și români în deceniul al noulea al sec. XIX, se spune: „Românii, care erau legați prin simpatie de cehi, iar prin interese de casa imperială din Viena, vădesc tendințe conciliatoare și, „dojenind” alții pe cehi cît și pe nemți, se străduiesc să găsească o bază comună de înțelegere între germani și cehi”.

În calitate de secretar al Partidului Național Român (1881—1887), Ion Slavici a făcut demersuri pentru atragerea cehilor în opoziția naționalităților din imperiul habsburgic: „M-am pus dar, fără ca să iau vreun angajament, în legătură cu cercurile opoziționiste din Viena și cu cele din Praga, ca să văd în ce fel de condițiuni s-ar putea stabili o înțelegere pentru cazul cînd restabilirea unității în organizațiunea internă a monarhiei ar fi pusă în mod serios la ordinea zilei. S-au stabilit bazele unui program comun, care au și fost admise în principiu de cehi, de rutenii din Galizia, de slovaci, de croați, de sloveni și de sîrbi, și a rămas ca, la timpul oportun, oamenii de încredere, autorizați, să se întrunească, fie la Praga, fie la Viena, în conferință comună, pentru discutarea și definitivarea lămurire a acestui program. Au trecut vreo șase ani de atunci și nimic nu s-a mai făcut, fiindcă situațiunea generală era mereu încordată... Abia astă vară Dl. Gregor, șeful tinerilor cehi *, a făcut unui corespondent german cîteva împărtășiri despre bazele de înțelegere și abia de atunci încoace se vorbește mai des despre punerea la cale a unei acțiuni comune pentru restabilirea unității în organizarea internă a monarhiei **. (...) Cauza românilor din regatul ungar nu este numai națională română; e cauza tuturor po-

doi apărători slovaci: F. Ruppel dt. G. Augustiny—rumunský a slovenský novinár, Otázky novinárstva, Bratislava, 1958, p. 232 și P. Olteanu și G. Călin, Ziaristul slovac Gustav Augustiny (1853—1900) în România, „Analele Universității București”, Seria științe sociale, Filologie, 1962, p. 355. În documentele publicate în volumul *Procesul Memrandumului românilor din Transilvania* (Acte și date), Editura Buletinului Justiției din Cluj, se arată că la proces au fost trei apărători slovaci.

* Partidul burgheziei liberale cehe.

** Adică, lichidarea dualismului (înfăptuit la 1867).

poarelor din regatul ungar, cauza monarhiei habsburgice *, cauza păcii generale și a liberei dezvoltări a Orientului "1.

În anul 1891, Aurel Mureșanu, fruntaș al vieții politice din Ardeal, conduce o delegație numeroasă de români transilvăneni la „Expoziția jubiliară” cehă din Praga, unde s-a făcut o vie manifestare de fraternitate ceho-română. Delegația a fost însoțită în timpul vizitei de dr. J. Urban Jarník și de istoricul Ladislav Pič, „amici sinceri ai românilor, care le-au făcut o primire simpatică” 2.

După ce curtea imperială îi dezamăgește de câteva ori grav pe români, mai ales cu prilejul prezentării *Memorandumului*, se constată o bruscă îmbunătățire a raporturilor acestora cu mișcarea cehă. Ambele mișcări încep să militeze tot mai activ pentru lichidarea dualismului și federalizarea imperiului. „Tribuna” din 28 și 29.III.1893 reia o parte substanțială din discursul rostit de Julius Gregor, conducătorul partidului „Tinerilor cehi”, în camera deputaților din Viena, la 24 februarie 1893, în care acesta cerea abolirea dualismului și reorganizarea Austro-Ungariei pe baze federative. Succesul de care s-a bucurat cuvântarea lui J. Gregor la români este dovedit și de faptul că ideea federalismului este imediat reluată și comentată favorabil într-un articol de fond din „Tribuna” 3. Numărul din 11 mai 1893 al „Tribunei” conține o știre intitulată *Cehii contra dualismului*, privitoare la adresa către împărat prezentată de același J. Gregor în dieta Boemiei. În această adresă, invocându-se drepturile înscrise în documentele și decretele împărătești, monarhul este rugat, în numele poporului ceh, să redea Boemiei autonomia.

În special procesul omladiniștilor 4 din 1894 a fost reluat cu lux de amănunte în câteva numere consecutive ale „Tribunei” 5. Sub titlul *Alianța naționalităților* se publică o scrisoare a studenților cehi și slovaci din Praga, prin care aceștia cer „Tribuna” pentru sala lor de lectură 6.

„Tribuna”, publică, la 28 februarie (11 martie) 1896, un articol amplu intitulat *Egala îndreptățire națională în Austria*, în care se recunoaște că vreme îndelungată a existat confuzie în poziția românilor față de cehi, unii văzând în lupta acestora încurajarea tendințelor claselor conducătoare maghiare

* I. Slavici, care se considera realist în politică, nu voia să adopte ca ținută politică posibilitatea lichidării Austro-Ungariei. Dar I. Slavici nici nu-și făcea iluzii despre sprijinul pe care îl acorda Austria românilor din Ardeal. „Nu pentru că ne-a iubit, ci pentru că era interesată Austria ne-a ocrotit când eram slabi și nu pentru că o iubim, ci pentru că sintem interesați, avem noi românii toți să ne rezemăm de ea și să-i creștem puterile, pentru că reazămul nostru să fie tare” (*Tribuna și tribuniștii*, Orăștie, 1896, p. 26).

1 I. Slavici, *Românii din Regatul Ungar și politica maghiară*, București, 1892, Primul citat, p. 37, al doilea, p. 46.

2 *Ibidem.*, p. 38.

3 *Federalismul triumfează*, în „Tribuna” 3 martie 1893.

4 *Omladina* a fost o mișcare radicală a tineretului universitar ceh, care lupta în alianță cu muncitorii pentru independența ținuturilor cehe, pentru progres social și cultural. Mișcarea omladiniștilor a fost înăbușită în 1893. O serie de omladiniști, printre care și St. K. Neumann, ulterior membru fondator al Partidului Comunist din Cehoslovacia, au fost condamnați la închisoare.

5 „Tribuna” din ianuarie și februarie 1894.

6 18/30 aprilie 1895.

de menținere a dualismului și a înrobirii naționale în Ungaria. Articolul acesta reprezintă o netă luare de poziție în favoarea luptei naționale a cehilor. Într-un alt articol, intitulat *Chestiunea cehă*¹, se manifestă tot atât de limpede sprijinul pe care burghezia română din Ardeal îl acordă mișcării cehilor: „Cea mai importantă chestiune internă a majorității cisleitane din monarhie este chestiunea cehă; viața normală constituțional-parlamentară în sens mai larg nu va putea prinde rădăcini, nu va putea lua avânt mai mare până nu va fi rezolvată această chestiune”. Autorul articolului recapitulează pe scurt câteva momente importante din lupta dusă de poporul ceh împotriva asupririi străine, ceea ce ne face să presupunem că autorul articolului a fost Gustav Augustiny, ziaristul de origine slovacă ce se mai afla în acest an la Sibiu.

G. Augustiny își inaugurase activitatea în redacția „Tribunei” în 1893, cu articolul *Vocea unui slovac*. În nota care precede articolul, se spune: „Gustav Augustiny este colaborator intern în redacția „Tribunei” și s-a însărcinat cu misiunea de a ține publicul românesc în curent cu mișcările popoarelor slave în monarhie și cu vocile presei lor”. Augustiny era indicat pentru o asemenea însărcinare: el stăpânea bine câteva limbi slave și avea legături cu mișcarea națională sîrbă și cehă, deoarece în deceniul precedent lucrase ca redactor la Praga și la Zagreb². Cu ajutorul lui Augustiny s-au stabilit numeroase legături directe între români și slovaci.

Un loc important în paginile „Tribunei” din 1893 este ocupat de publicarea și comentarea corespondenței dintre femeile române din Ardeal și femeile slovace³. În anul 1892, Samuel Daxner vizitase Ardealul, participând ca invitat la conferința Partidului Național Român. Aici el și-a procurat fotografii, diferite țesături și costume naționale românești. Probabil nu întâmplător le-a arătat Tereziei Vansovă, scriitoare slovacă, fruntașă a mișcării feministe din Slovacia. În decembrie 1893, aceasta îi scrie lui G. Augustiny, trimițându-i și o „rugare” a femeilor slovace de a le expedia modele și fotografii de costume naționale românești. Invitația Vansovei la acest schimb de obiecte de artă populară este publicată în traducerea lui Augustiny, în ianuarie 1894.

Cătră gentilele surori ale noastre române !

Costumele voastre admirabil de frumoase au stîrnit admiratiunea bărbaților noștri. Ei doresc ca, luîndu-vă de exemplu pe Domniile voastre, nici noi să nu lăsăm în părăsire portul nostru național, plin și el de frumuseță și farmec. Broderiile noastre sînt și ele minunat de frumoase și voim să le scoatem la iveală

¹ „Tribuna”, 16/28 februarie 1896.

² În legătură cu activitatea lui G. Augustiny în presa românească, vezi: M. Ruppel dt, *G. Augustiny—rumunský a slovenský novinár*, în „Otázky novinárstva”, 1959 și P. Olteanu și G. Călin, *lucr. cit.* Ne mărginim în cadrul acestui articol la prezentarea citorva date inedite.

³ Privitor la legăturile dintre femeile române și slovace în această perioadă vezi: Horia Petrea-Petrescu, *Slovaci și românii* în revista „Societatea de mîine”, an. V, nr. 19; Dr. Jindra Hušková-Flajšhansová, *Zajímavá epizoda vzájemnosti slovensko-rumunské*, „Průdy”, an. XII, nr. 10.

valoarea. Am dori însă mult să avem și broderii românești, potrivite mai ales pentru rufărie și albituri, precum și chipurile de pe costumele voastre. De aceea, vă rugăm mult să binevoiți a ne trimite modele de ale broderiilor voastre, precum și câteva tablouri de ale porturilor voastre.

Deșteptarea și conștiința voastră națională e vrednică de cea mai mare admirațiune și demnă de urmat. Primiți un puternic: Să trăiască! Nazdar! Pila, p.u. Tiszocz, comitatul Gömör, în 14 decembrie 1893.

In numele slovacilor,
Teresia Vansa

Pentru sprijinul primit în acțiunea memorandistă, românii se revanșează printr-o campanie de presă susținută, metodică, în favoarea slovacilor. Presa românească, atât cea din Transilvania cât și cea de dincoace de munți („Tribuna”, „Gazeta Transilvaniei”, „Adevărul”, „Lupta”, „L'Independance roumaine”¹), a urmărit cu atenție procesul intentat lui Sv. Vajanský pentru articolul „Hienismul în Ungaria”². În numărul din 14/26 februarie 1893, „Tribuna” publică un reportaj intitulat *La Seghedin*³, în legătură cu detențiunea lui Vasile Lucaciu și cea a lui Sv. Vajanský. Autorul reportajului face un interesant portret al lui Vajanský:

„...Și intră un bărbat cam de patruzeci de ani, statură mijlocie, sprinten la mișcări, cu privire blindă, voce simpatcă, la față puțin cam palid, dar care se aprinde îndată ce vorbește, cu barbă mare galbenă, pe nas și până sub umerii obrazului drept un semn de tăietură...Ne-am spus că până acum s-a ocupat mai mult de literatură, în politică a fost împins numai de neomeniile nesuferite ale guvernanților”.

În semn de solidaritate, cu prilejul sărbătorilor de Crăciun din 1893, un un mare grup de „tinere fete române din Ardeal” au oferit întemnițaților de la Seghedin câteva daruri, iar lui Sv. Vajanský o cunună de argint însoțită de o dedicație în limbile română și slovacă. Vajanský trimite Feliciei Rațiu (fiica lui I. Rațiu), exponenta femeilor române, o scrisoare de mulțumire pentru cununa de lauri⁴. „Národní noviny” din 1 februarie 1894⁵ aduce, de asemenea, mulțumiri tinerelor române. Un grup de tinere slovace trimite și ele o scrisoare de mulțumire al cărei text este publicat integral⁶. Tineretul universitar român de la Viena adresează „distinsului luptător și martir național slovac” o scrisoare cu prilejul eliberării din închisoare, iar studenții slovaci de la Budapesta, organizează cu același prilej un banchet în cinstea lui Vajanský, la care au participat și tineri români, sârbi, croați și cehi⁷.

¹ Cf. Albert Pražák, *Hurbanovia vo väzeniach*, p. 69.

² „Tribuna”, 7 septembrie (12 decembrie) 1892.

³ Semnat — „Delașiria”.

⁴ „Tribuna”, 6/18 februarie 1894, Scrisoarea e publicată integral.

⁵ *Necazuri și bucurii*, articol de fond.

⁶ *Salut sincer fetelor române de către fetele slovace*, „Tribuna”, 6/18 februarie 1894.

⁷ „Tribuna”, 15/27 februarie 1894. Cu câteva zile mai înainte, cu prilejul punerii în libertate a lui Vasile Lucaciu, s-a organizat, tot la Budapesta, de către români, un banchet la care au participat și opt invitați slovaci.

În timpul activității lui G. Augustiny la „Tribuna” se înmulțesc știrile despre cultura cehă și slovacă; uneori sînt simple semnalări sau comentarii ale unor realizări modeste, dar nu lipsite de semnificație, pentru cauza comună a acestor popoare. Se publică, de exemplu, știri despre activitatea teatrelor de amatori slovaci. „Tribuna” din 15 februarie 1893 anunță într-o notă că scriitorii cehi Jaroslav Vrchlický și Svatopluk Čech și-au sărbătorit 40 de ani de la naștere; la 15 mai 1895 apare o notă închinată aniversării centenarului lui P. J. Šáfarik, intitulată: *Un învățat slovac*. Se publică un articol despre activitatea istoricului V. Sasinek și se reproduce după „Národní noviny” din 29 iunie 1895 un articol al acestuia. Cel care face prezentarea activității istoriografice a lui V. Sasinek este tot G. Augustiny¹. Cu alt prilej se vorbește despre tipografia slovacă din T. S. Martin, „centrul vieții slovacești”². Amintindu-se ziarele și revistele emigranților slovaci din America, este citat poetul Hviezdoslav, și poezia sa *O cântărilor noștri*, apărută în ziarul „Amerikansko-Slovenské noviny”. Aflăm, de asemenea, că în același ziar a fost publicată și poezia lui Sv. H. Vajansky, *Columbia*, scrisă în închisoarea de la Seghedin, în anul 1893³. Sub titlul *Mișcarea literară a slovacilor*, se publică o scurtă cronică din care extragem:

„Cu ultimul număr al ziarului „Národní noviny” am primit statutele unei societăți literare slovace, la a cărei întemeiere lucrează acum aliații noștri din nordul Ungariei. Titlul ei va fi „Musealna slovenska spolocnost” (Asociațiunea muzeală slovacă), iar scopul ei este înființarea unui muzeu etnografic național pentru viața intelectuală a slovacilor, studiul și editarea cărților despre tot ce privește pe slovaci ca popor deosebit în Ungaria. Urăm mult succes acestei întreprinderi a fraților noștri...”⁴.

Pare-se că tot datorită lui Augustiny muzica slovacă s-a bucurat de succes în Ardeal. Prin „Tribuna” este popularizată o colecție de cîntece slovace *Travní*, (sic) publicate de Ján Francisci la Leipzig. În 1893, apare în „Tribuna”⁵ o recenzie a acestei culegeri, nesemnată, dar scrisă, cu siguranță, de un român („am dori mult să cunoaștem graiul slovăcesc”), care reliefează faptul că volumul *Travní* „...ne înfățișează oglinda sufletească a unui popor eroic..., accente ale unui popor care a suferit mult... peste toată colecția se întinde ca un zăbranic de jale, un accent de dor și durere a unui popor candid”.

Compozitorul și dirijorul Gheorghe Dima a aranjat pentru cor trei cîntece slovace⁶ care au făcut parte vreme îndelungată din repertoriul corului „Reuniunii române de muzică din Sibiu”. Întreprinzînd un turneu artistic la București, corul sibian a interpretat cîntecul slovac *Cărașul* în sala Ateneului.

Relațiile româno-ceho-slovace la sfîrșitul secolului al XIX-lea au fost mai complexe decît reiese din tabloul pe care l-am schițat noi aici. Menționăm că tot în această perioadă se fac primele traduceri din literatura cehă în limba română și din literatura română în limba slovacă. Se traduce Božena Něm-

¹ „Tribuna”, 10 iulie 1895.

² „Tribuna”, 21 martie 1895.

³ „Tribuna”, 14 aprilie 1893.

⁴ „Tribuna”, 11 iunie 1893.

⁵ „Tribuna”, 26 martie 1893.

⁶ Nu m-ar strînge dorul, Anică de la moară, Cărașul.

cová¹, Jan Neruda, iar dintre scriitorii români, M. Eminescu, mulțumită cunoscutului poet slovac modern Ivan Krasko, care a învățat, cum am spus, și la o școală românească².

ИЗ ИСТОРИИ РУМЫНО—ЧЕХО—СЛОВАЦКИХ ОТНОШЕНИЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

(Резюме)

Во второй половине XIX века в процессе освободительной борьбы национальностей Австро-Венгрии создаются условия для того, чтобы румынский, чешский и словацкий народы лучше знали друг друга и сотрудничали между собой.

В 1860-ом году румынский прозаик Николае Филимон опубликовал свой дневник о поездке в Германию под заглавием *Эксперсии в южной Германии*, содержащий между прочим интересные соображения о политическом и культурном положении чехов.

После посещения Бухареста в 1870-ом году чешский писатель Ян Неруда печатает в газете „Národní listy“ фельетон под названием *Бухарест*, в котором говорит об истории и о социальном, политическом и культурном положении румын. Очерк *Силуэт*, принадлежащий этому же автору, посвящен в свою очередь бухарестской действительности.

Политические отношения румын и чехов, а главным образом румын и словаков, укрепляются после 1890-го года. Выдающиеся писатели, такие, как Ион Славич, И. У. Ярник, Св. Г. Ваянски, Терезия Вансова, Густав Аугустин, трудились на поприще взаимного сближения этих трех народов.

Политические выступления представителей Национально-освободительного движения румын в Трансильвании (*Реплика румынских студентов* — 1891 г., *Меморандум* — 1892 г. и *Процесс Меморандума* — 1894 г.) побуждали к политическим выступлениям остальные лишенные прав национальности Австро-Венгрии. В 1895-ом году на Съезде национальностей организовывается Союз национально-освободительных движений империи.

В период 1890—1895 г.г. издававшаяся в городе Сибю газета „Трибуна“, главный орган румынской трансильванской буржуазии, опубликовала большое число статей и других материалов, касающихся политического и культурного движения чехов и словаков.

Автор настоящей статьи кратко останавливается на некоторых, опубликованных в „Трибуне“ материалов, о чехах и словаках, комментируя их.

QUELQUES ASPECTS DES RELATIONS ROUMANO—TCHÉCO—SLOVAQUES

PENDANT LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIX-E SIÈCLE

(Résumé)

Pendant la deuxième moitié du XIX-e siècle, nous assistons dans le cadre du processus de libération des nationalités de l'Autriche-Hongrie, à la création de premisses pour une meilleure connaissance et collaboration des peuples roumain, tchèque et slovaque.

En 1860, l'écrivain roumain Nicolae Filimon publia son journal de voyage intitulé *Excursions en Allemagne méridionale* qui contenait entre autres, des considérations intéressantes sur situation politique et culturelle des Tchèques.

En 1870, l'écrivain tchèque Jan Neruda, fait paraître — après son retour de Bucarest — dans le journal „Národní listy“, un feuilleton intitulé *Bucarest* où il s'occupe de l'histoire,

¹ Božena Němcová, prefață la vol. *Bunicuța*, Biblioteca pentru toți, E.L., București, 1962, p. III—XXV, unde am relevat aspecte inedite din istoria acestor traduceri.

² Vezi Corneliu Barborică, *Eminescu și Krasko*, în vol. *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, Editura Academiei R.S. România, București, 1970, p. 207-216.

de la situation politique, sociale et culturelle des Roumains. L'esquisse *Silhouette*, du même auteur, est elle aussi inspirée des mêmes états de choses de Bucarest.

Les relations politiques des Roumains avec les Tchèques et surtout avec les Slovaques s'intensifient dès l'année 1893. Des hommes de haute savoir de ces peuples ont travaillé au rapprochement réciproque ; il a agit, par exemple, de Ion Slavici, J. U. Jarník, Sv. H. Vajanský, Terezia Vansová, Gustav Augustiny etc.

Les actions politiques entreprises par les représentants du mouvement de libération nationale des Roumains de Transylvanie (*La réplique des étudiants roumains* de 1891, le *Memorandum* de 1892 et le *Procès de Memorandum* de 1894) entraînent vers l'activité politique aussi d'autres, nations, privées de droits, de l'Autriche-Hongrie. En 1895, lors du „Congrès des nationalités”, l'alliance entre les différents mouvements bourgeois de libération nationale de l'Europe, est établie.

De 1890 à 1895, la gazette „Tribuna”, de Sibiu, organe principal de la bourgeoisie roumaine de Transylvanie, édité à Sibiu, publie de nombreux articles et autres matériaux concernant le mouvement politique et culturel des Tchèques et des Slovaques.

L'auteur du présent article s'occupe brièvement de certains matériaux publiés dans „Tribuna” concernant les Tchèques et les Slovaques, et les commente.

LEGĂTURILE SCRITORULUI POLON TEODOR TOMASZ JEŻ (ZYGMUNT MILKOWSKI) CU ROMÂNII

ION PETRICĂ

Sfârșitul revoluției ungare din 1848—1849, ultimul fccar revoluționar european din această perioadă, înăbușit de marile puteri, a însemnat de fapt amânarea, pentru un viitor îndepărtat, a eliberării popoarelor subjugate.

Contrar aprecierilor științifice aprofundate ale lui Karl Marx și Fr. Engels, care socoteau că dezvoltarea marii industrii de după 1848 duce la întărirea pozițiilor claselor dominante și la imposibilitatea izbucnirii unei revoluții victorioase¹, revoluționarii democrați din Europa preconizau pregătirea unei revoluții „simfoniice și scincrone” a popoarelor pentru anul 1852. În acest scop, în iunie 1850 ia ființă la Londra, din inițiativa italianului G. Mazzini, a francezului A. A. Ledru-Rollin, a germanului A. Ruge și a polonezului W. Darasz, Comitetul central democratic european, care avea menirea să coordoneze activitatea revoluționară europeană, în vederea declanșării unei asemenea revoluții generale.

În iunie 1851, după cum se știe, a aderat la comitetul de la Londra și emigrația română, reprezentată de Dimitrie Brătianu.

Acest comitet și-a creat repede o rețea de înputerniciți în diferite regiuni ale Europei. Încă de la începutul tratativelor purtate în vederea afilierei emigrației române la comitetul londonez, Mazzini ceruse românilor oameni de legătură pentru București și Iași, în folosul emigranților revoluționari poloni². Acești oameni de legătură trebuiau să sprijine activitatea emigranților poloni care aveau din partea Asociației democratice polone misiunea de a organiza mișcarea revoluționară în Galiția. Delegat al Asociației pentru Podolia fusese numit, în anul 1851, Zygmunt Fortunat Milkowski, cunoscut în literatură sub pseudonimul Teodor Tomasz Jeż. Între anii 1851—1864, activitatea acestuia se desfășoară, în cea mai mare parte, pe teritoriul României.

Cercetarea colaborării lui T. T. Jeż cu românii ni se pare deosebit de importantă, ea putînd aduce lumină în relațiile dintre generațiile de democrați revoluționari români și poloni de la 1848, în cea de a doua jumătate a secolului trecut³.

¹ Fr. Engels, *Introducere* la K. Marx, *Luptele de clasă din Franța (1848—1850)*, E.S.P.L.A., București, 1957, p. 7.

² Cf. Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, Editura politică, București, 1965, p. 102.

³ Cercetarea acestor relații rămîne în continuare o problemă deschisă. Legăturile românilor cu gruparea lui Adam Czartoryski a fost studiată îndeosebi în lucrările: P. P. Păna-

Este cunoscut faptul că după insurecția de la 1831, emigrația polonă, formată din 8—9 mii de oameni, era scindată în câteva grupări, cele mai importante fiind „Hotel Lambert”, grupare conservatoare, condusă de prințul Adam Czartoryski, și gruparea democratică, condusă de istoricul Joachim Lelewel și de Asociația democratică polonă. Diviziunea emigrației polone se va menține și după moartea lui A. Czartoryski (1861) și desființarea formală a Asociației — 1862 (de fapt, ea își încetează activitatea încă din 1857), reflectându-se în confruntarea dintre gruparea „Albilor” și cea a „Roșilor” în timpul insurecției din anul 1863 și după aceea. Or, T. T. Jeż aparține tocmai grupării democrate a „Roșilor”, despre ale căror relații cu românii în cercetările de pînă acum se amintește doar în treacăt.

T. T. Jeż, scriitor deosebit de fecund, autor a peste o sută de romane și a sute de articole și broșuri, este unul dintre cei mai de seamă prozatori polonezi. De la el au rămas, printre altele, romane despre trecutul bulgarilor și sirbilor¹, precum și opere cu referiri la viața românilor, ungurilor, turcilor, tătarilor etc. Fără îndoială că ar merita cercetate mai îndeaproape romanele sale despre trecutul Bulgariei, în care apar numeroase referiri la români. În primul rînd, însă, merită atenție două romane care ne interesează direct: *Za króla Olbrachta* („Din vremea regelui Albert”) și *Wasył Holub*. Un izvor puțin cercetat, din punctul de vedere al românilor, îl constituie amintirile lui Jeż, publicate în anii 1936—37, sub titlul *Od kolebki przez życie. Wspomnienia* („De la leagăn prin viață. Amintiri”), apărute la Cracovia (3 vol.), cît și corespondența trimisă publicațiilor vremii².

Teodor Tomasz Jeż, pe numele său adevărat Zygmunt Fortunat Miłkowski, s-a născut la 23 martie 1824, în satul Saraceia, pe Nistru, într-o familie care îmbina bogate tradiții democratice și culturale.

Educat în spirit patriotic, Jeż se alătură încă de pe băncile școlii grupurilor conspirative antițariste, ceea ce îi atrage eliminarea din școala de la Nemi-rovo. Termină totuși liceul, la Odesa, dar, din cauza activității sale revoluționare, nu-și mai poate termina și studiile superioare, începute la Kiev.

tescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a României. Legăturile lui cu emigrația polonă*, Cluj, 1924; același, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, în „Studii și documente”, București, 1928; Stanisław Łukasik, *Rumunia a Polska w XIX wieku* (România și Polonia în secolul al XIX-lea), Cracovia 1929; același, *Relațiile lui Mihail Czaikowski-Sadyk Pașa cu românii*, în „Revista istorică română”, vol. II, 1932, p. 232—281; G. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, (Așezămintul cultural Ion C. Brătianu, XXVIII), București, 1935; același, *Ion Ghica și Władysław Czartoryski (Contribuțiuni la istoria legăturilor polono-române în timpul lui Cuza Vodă)*, în „Arhiva”, nr. 3—4, Iași, 1934; I. C. Chițimia, *Adam Muzykewicz, H. Błachecki u Bocneanu Pymyuu*, în Rsl., II, 1958 etc.

¹ Cf. Wanda Smokowska-Petrova, *Bulgarija v tvorcestvo na Zigmunt Miłkowski*, Sofia, 1955 și Stanisław Papierkowski, *Łud serbski w powieściach T. T. Jeża*, Lublin, 1962.

² *Z pamiętników włóczęgi. Molde-Woloszczyzna* („Din memoriile unui hoinar. Moldo-Valahia”), în „Dziennik Literacki”, nr. 79—103; Lvov, 1860; *Wspomnienia z podróży na Wołoszczyznę* (Amintiri din călătoria în Țara Românească), în „Rodzina”, nr. 8, Varșovia, 1866 și *Współczesna Rumunia* (România contemporană), în „Ateneum”, 1884, vol. I, pp. 193—212, 445—468 și vol. II, pp. 60—79, 241, 265, 479—502.

Revoluția de la 1848 trezește în tânărul Zygmunt dorința de a lupta pentru eliberarea patriei sale de sub stăpânirea celor trei puteri care și-o împărțiseră. În acest scop, el pleacă la Lvov, dar este neplăcut impresionat de lipsa de unitate politică în mișcarea din Galiția și trece în Ungaria, unde revoluția obținuse succese însemnate împotriva Austriei. Înfrângerea Austriei ar fi însemnat pentru polonezi o mare ocazie de a răsturna jugul austriac. Tocmai de aceea în armata maghiară erau înrolați numeroși polonezi, în frunte cu generalii Bem și Wysocki.

La 28 noiembrie 1848, are loc la Szolnok o festivitate închinată înființării detașamentului polonez. Împreună cu acesta, două zile mai târziu, Jeż pornește spre Arad, sub comanda lui Wysocki, cu misiunea de a cucerii orașul care era în mâinile austrieșilor¹.

Ajuns la Arad, Jeż locuiește la un anume Sava Simici, avocat, sîrb din Voivodina. În timpul șederii în Banat, el nu are însă prilejul să intre în contact cu românii de acolo, fie din cauza luptelor, fie a bolii care îl ținuse la pat. De aceea, din această perioadă nu găsim la el referiri la situația și atitudinea românilor în timpul revoluției².

Jeż participă la asediul Aradului, la luptele de la Timișoara și, în cele din urmă, este martorul sfîrșitului tragic al revoluției din Ungaria. După capitularea lui Görgey, el ajunge, împreună cu alți polone, la Lugoj, de unde se îndreaptă spre Turcia. Trece prin Caransebeș, Mehadia, Orșova. Din Turcia pleacă la Londra.

După cum se știe, începînd din anul 1850, capitala Angliei găzduia Comitetul central democratic european. Tot aici își avea sediul și „Centralizarea”, organul de conducere al Asociației democratice polone, al cărei membru va fi ales și Jeż, în 1856. La Londra, el intră în legătură cu aceste organizații, colaborînd, în primul rînd, cu polonezii Wojciech Darasz și Stanisław Worcel, dar și cu revoluționari din alte țări, printre care și D. Brătianu, cu care se întâlnea „de cele mai multe ori”, fie la Darasz, fie la Worcel³. Apropierea de D. Brătianu își are explicația în însărcinarea pe care o primise Jeż din partea „Centralizării” și a Comitetului central, de a organiza activitatea revoluționară în Podolia. Cum, din motive de securitate, centrul de coordonare al mișcării urma să fie în Moldova, D. Brătianu îi putea fi de mare folos. Și, într-adevăr, în toamna anului 1851, Jeż părăsește Londra, îndreptîndu-se spre Moldova, cu pașaport englez, pe numele de William Smith, și cu scrisori de recomandare din partea reprezentantului român în Comitetul central democratic european⁴.

Colaborarea lui Jeż cu românii începe, prin urmare, în 1851, la Londra, dar primul contact cu o colectivitate de români, care îi va prilejui considerațiuni de ordin mai general, are loc la Constantinopol, în același an. Alexandru Goleșcu, exilat după revoluția de la 1848, la Constantinopol, îl introduce pe Jeż, în societatea românilor, chiar a doua zi după sosirea acestuia în capitala Turciei.

¹ T. T. Jeż, *Oś kolebki przez życie*, I, p. 279.

² Evenimentele și observațiile scriitorului polon din această perioadă sînt relatate în romanul *Szandor Kowacz*.

³ T. T. Jeż, *Oś kolebki...*, I, p. 462.

⁴ *Ibidem*, II, p. I.

Între emigranții români și cei poloni aflați în Turcia se starnicise o prietenie strinsă, încă de la primele contacte. Kutahia, unde fuseseră internați polonezii după evenimentele din Ungaria, devenise un centru în care se întâlneau refugiații din numeroase țări. Alexandru C. Goleșcu-Albul relatează că „polonezii sînt deschiși și sinceri” cu românii¹, iar T. T. Jeż, la rîndul său, își va aminti că românii l-au primit cu politețe și cordialitate. „Am rămas la ei cîteva zile — scrie Jeż — așteptînd vasul austriac al Lloyd-ului (...). Nu mă plictiseam, fiindcă mă găseam într-o societate de oameni culți, pe care exilul i-a ajutat să descopere românii din Balcani și din munții Rodopi... Societatea — continuă scriitorul polon — era formată din literați, poeți, oameni de știință și oameni de stat. Mi-au rămas în memorie numele lui Boliac, al lui Bolintineanu, al Goleștilor. Cel mai mult m-am apropiat de cei din urmă, îndeosebi de Alexandru, zis *Albul*, pentru a-l deosebi de vărul său, pe care îl chema tot Alexandru. Acel *Albul* nu era deloc alb, în schimb era un om mîrinimos și prietenos, care îmbina cultura generală cu un fierbinte patriotism românesc”².

Discuțiile purtate de emigranții români din Constantinopol, la care se referă Jeż, au fără îndoială o bază reală.

În drum spre Iași, scriitorul are prilejul să constate din nou marea dragoste față de patrie de care erau însuflețiți românii. Preocupat să afle cît mai multe lucruri despre țara în care urma să trăiască și despre oamenii ei, Jeż solicită în această direcție cunoștințele și bunăvoința oamenilor pe care îi întâlnește. Printre aceștia a fost și Matei Millo, despre care Jeż va nota: „Millo îmi povestea despre patria sa tot ceea ce socotea că mă poate interesa. Îmi prezenta latura bună, întotdeauna latura bună. Se vedea că o iubește”³.

În octombrie 1851, îl găsim pe T. T. Jeż la Iași, unde, datorită scrisorilor din partea lui D. Brătianu, stabilește — în primul rînd — relații cu Ion Leca și cu Costache Negruzzi.

Trimisul „Centralizării” și al Comitetului central democratic european nu avea în Moldova o situație ușoară, dacă se are în vedere faptul că presiunile Austriei și Rusiei duceau adeseori la expulzarea multor emigranți poloni „care nu aveau pașaport englez, francez, spaniol, suedez, olandez ș.a.m.d.”⁴.

În aceste condiții, sprijinul românilor îi era lui Jeż mai necesar ca oricînd. Românii îl ajută să stabilească legături cu o serie de conspiratori poloni, în primul rînd cu Mrozowski, directorul școlii de meserii de curînd înființate la Iași. În Moldova activa, de fapt, de multă vreme, o largă organizație conspirativă a polonezilor, condusă întîi de Teofil Wiśniowski, iar după moartea acestuia, de Faustyn Filanowicz. Polonezii nu-l puteau ajuta pe Jeż nici în trecerea graniței în Galiția, nici în menținerea unei legături permanente cu conspiratorii din Podolia și cu organizațiile din Londra. Pentru trecerea graniței Jeż mărturisește că se vedea cu românii tot la cîteva zile: „Ei erau

¹ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești* (Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu), București, 1938, II, p. 209 și 395.

² T. T. Jeż, *Od kolebki...*, II, p. 12—13.

³ T. T. Jeż, *Wyjątki z pamiętników włoczęgi*, „Dziennik Literacki”, 1860, p. 661.

⁴ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, II, p. 52.

cei care se interesau, ei studiau problema". Cu ajutorul lui Ion Leca și al proprietarului moșiei de la Sculeni, Voinescu, Jez ajunge, în decembrie 1851, în Podolia, unde pune bazele unei organizații conspirative, în frunte cu un comitet din care făceau parte anume cunoscute, cum ar fi: Władysław Padlewski, Antoni Krzyżanowski etc.

În februarie 1851, Jez se întoarce în Moldova și se instalează pentru o vreme la Iași, de unde poartă o corespondență întinsă cu tovarășii săi din Ucraina și cu „Centralizarea”, prin intermediul românilor. Casa lui Voinescu devine un prim punct de contact pentru polonezii sosiți cu știri sau imigrați în Moldova.

La începutul acestei perioade, Jez este puțin derutat de desfășurarea evenimentelor din Franța. Chiar înainte de a trece granița în Polonia, îi parvenise știrea loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon, din 2 decembrie 1851. Cum planul „Centralizării” și al Comitetului central democratic european cu privire la revoluție se baza pe alegerea unui alt președinte în Franța, ceea ce devenise deja imposibil, se putea trage concluzia că și însărcinarea primită de Jez devenise neactuală sau, în orice caz, se simțea necesitatea unor noi instrucțiuni. Convingerile democratice ale lui Jez, orientarea lui spre mișcarea de stînga, îl determină să nu-și întrerupă activitatea, socotind, pe bună dreptate, că viitorul Poloniei nu trebuia condiționat de capriciile unui monarh.

Prelungindu-și șederea în Moldova, Jez învață limba română, ia cunoștință de începuturile literaturii noastre¹ și, în general, citește foarte mult. Îl ajută în această direcție atât I. Leca, cât și Negruzzi.

Ion Leca îl invită pe Jez să locuiască la el, la Dealul Mare, ceea ce îi prilejuiește scriitorului intrarea „într-o altă lume” decât cea pe care o cunoscuse în timpul șederii sale la polonezul Stefanek.

Leca își făcuse studiile la Paris, acumulase cunoștințe vaste și, după mărturia lui Jez², era unul dintre cei mai erudiți moldoveni ai vremii. Aflându-se în capitala Franței, el participase la întâlnirea organizată de N. Bălcescu în ziua de 8/20 martie 1848, în care s-a hotărât declanșarea luptei revoluționare în Principate³, iar câteva zile mai târziu pornise spre patrie, pentru a pune în aplicare hotărîrea luată la Paris.

Ion Leca a făcut o impresie deosebită asupra lui Jez, care scrie: „Studiase materiile ce intrau în sfera științelor filozofico-politice, și din acest domeniu își alcătuisese o bibliotecă în cea mai mare parte compusă din lucrări ale autorilor moderni. În biblioteca lui Leca erau reprezentate cu deosebire: literatura, istoria și economia politică. Victor Hugo și Lamartine, Thiers, Guizot, Ludovic Blanc, Michelet și Thierry, J. S. Say și Blanqui, și, pe lângă aceștia, Voltaire, Rousseau etc. etc., vreo trei sute de opere. Aveam ce citi și cu ce-mi mobila capul. M-am aruncat asupra acestor bogății ca flămîndul la ospăț. Leca era — continuă Jez — superior majorității compatrioților săi prin cunoștințele și știința sa. Puțini români îi puteau fi deopotrivă pe vremea aceea”⁴.

¹ T. T. Jez, *Od kolebki...*, II, p. 56.

² *Ibidem*, II, p. 54—55.

³ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 42.

⁴ T. T. Jez, *Od kolebki...*, II, p. 54—55.

Împreună cu Voinescu, Leca îl informează pe Jeż asupra mersului evenimentelor, îl sprijină în organizarea emigrației polone. Voinescu, a cărui casă era cunoscută polonezilor, face legătura între polonezii care treceau granița și trimisul Comitetului central — Jeż. Așa se întâmplă și spre sfârșitul anului 1852, când se vorbea tot mai insistent de pregătirile Rusiei pentru război contra Turciei și când doi frați ai lui Jeż — Józef și Szczesny ajung în Moldova. Józef, locotenent în armata țaristă, era considerat dezertor, așa că Jeż, cu ajutorul lui Voinescu și Leca, le procură acte pentru a le înlesni trecerea în Turcia, unde nu mai puteau fi urmăriți de consulii ruși. În acțiunea de salvare a fraților lui Jeż este antrenat și Costache Negri, pe atunci prefect la Galați, care pun la cale încredințarea celor doi frați autorităților turcești din Tulcea, unde Jeż îi și aștepta. Din păcate, planul eșuează, iar Józef și Szczesny sînt dați pe mîna autorităților țariste din Ismail. Józef este împușcat, fără să divulge însă numele românilor care l-au ajutat, iar Szczesny este condamnat la închisoare.

Sfârșitul acestui episod tragic coincide cu începutul războiului ruso-turc care îl surprinde pe Jeż la Tulcea.

Precipitarea evenimentelor în jurul războiului Crimeii aduce pe prim plan ideea colaborării între popoarele oprite sau dependente. Polonezii și românii încearcă să introducă în conflict problema țărilor lor. Începe o susținută activitate diplomatică. Jeż pleacă la Constantinopol, unde prințul Czartoryski înființase o agenție; generalul Chrzanowski participă la organizarea armatei turce; Dembiński pleacă în Egipt; Bem trece la mahomedanism și intră în serviciile Turciei. În emigrația polonă, cea mai proeminentă figură era prințul Adam Czartoryski, fost ministru de externe al lui Alexandru I și președinte al Guvernului Național în timpul insurecției polone din 1830—31. Czartoryski nu se bucura însă de încrederea emigrației, cu toată influența pe care o avea la curțile europene, din cauza pretențiilor lui la coroana polonă și a împotrivirii sale față de mișcarea socială. Astfel, în opoziția cu gruparea prințului Czartoryski, cunoscută și sub denumirea de „Hotel Lambert”, ia ființă un grup operativ *Kolo* („Cercul”) din rîndurile căruia se detașează o serie de militari și personalități politice influente în rîndurile emigrației: Mirosławski, Mazurkiewicz, Elżanowski, Bieliński, Ordega, Ruszczewski și Wysocki. Candidatul „Cercului” la conducerea insurecției era generalul J. Wysocki. Cu toate că cele două grupări acționau separat, scopul lor politic imediat era același: introducerea problemei polone în conflictul ruso-turc. Wysocki propunea deschis, în numele forțelor democratice, participarea militară a polonezilor alături de Turcia, în schimbul includerii dezideratelor lor în cele formulate de Poartă la adresa guvernului țarist.

Între situația românilor și cea a polonezilor exista o analogie evidentă, ceea ce va face ca relațiile dintre aceștia să fie deosebit de strînse¹, căci atît ocupația țaristă, cît și cea austriacă nu reprezentau nici o binefacere pentru Principate, constituind o mare piedică și pentru realizarea planurilor emigra-

¹ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, II, p. 101.

ției polone, planuri în care Moldova și Țara Românească trebuiau să joace un rol important.

Planuri de colaborare între emigranții poloni și români fuseseră formulate mult mai devreme de Ion Cîmpineanu și Ion Ghica¹. Misiunea diplomatică a lui N. Bălcescu în anii 1849—50 în Ardeal și în Ungaria, unde cunoscuse numeroși ofițeri polonezi, pusese bazele unor relații strânse între revoluționarii democrați români și poloni. Însărcinându-l pe Cezar Boliac să-l convingă pe generalul Bem de necesitatea colaborării cu românii², N. Bălcescu obține sprijinul ofițerilor polonezi, care merge pînă acolo încît generalul Dembiński declară că nu va primi comanda armatei maghiare, decît numai „*de vor da naționalitatea la români și slavi*”³.

După anul 1848, emigrația română, așa cum notează și T. T. Jez, „mai puțin numeroasă decît emigrațiile altor popoare, pe care acel an le-a dat, era mobilă și activă”⁴. S-ar putea urmări cu ușurință deplasarea centrului de greutate al activității emigranților români în funcție de condițiile și desfășurarea evenimentelor vremii. Așa se explică faptul că, la fel ca și polonezii, fruntașii emigrației române depun eforturi susținute pentru înființarea unui corp de voluntari care să lupte sub steag național împotriva ocupantului țarist și care să ducă la revoluția generală în Principate. În legătură cu aceste evenimente, T. T. Jez relatează:

„Problema lor (a românilor — *n.n.*) era simplă. Ei erau vasalii Turciei și aceasta îi obliga să dea, în caz de război, un contingent statului suzeran. Acum cereau acest lucru, iar Poarta a îndeplinit cerința lor, legală și dreaptă. Recunoscînd în perscena generalului Tell pe ministrul de război al Țării Românești, i-a încredințat acestuia formarea corpului muntenesc, stabilind ca loc de organizare Vidinul și indicîndu-i lui Tell să se înțeleagă în această problemă cu comandantul suprem al armatei turce, Omer-Pașa. Cartierul general al lui Omer-Pașa era la Șumla”⁵.

Este știut faptul că propunerea făcută Porții de către polonezi, în anul 1852, și, din nou, în 1853, de înființare a unor detașamente care să lupte alături de armata turcă, nu a fost acceptată, în special din cauza opoziției Austriei. Cînd s-a ajuns însă la înființarea unui corp de voluntari munteni, polonezii hotărîsc să se organizeze și ei, la adăpostul armatei române. Pe de altă parte, românii simt nevoia de a-și completa cadrele ofițerești. În urma discuțiilor cu generalul Wysoccki, pe atunci reprezentant al grupării democratice, sînt recomandați generalului Tell cîțiva ofițeri polonezi. Astfel, alături de colonelii N. Goleșcu, Pleșoianu și alți ofițeri români, urmau să activeze în corpul muntenesc și următorii ofițeri polonezi: Paweł Słotwiński, Emilian Bednarczyk și Zygmunt Miłkowski, alias T. T. Jez. Wysocki îi împuternicește pe Jez să ducă tratative cu guvernul Țării Românești în problema formării

¹ Cf. P. P. Panaitescu, *Planurile lui I. Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor...*

² N. Bălcescu, *op. cit.*, IV, p. 202, 215.

³ *Ibidem*, IV, p. 198.

⁴ T. T. Jez, *Współczesna Rumunia*, „Ateneum”, vol. II, 1884, p. 244.

⁵ T. T. Jez, *Od kolebki...*, II, p. 93—94.

unei legiuni polone, pentru ca, în momentul trecerii războiului pe teritoriile vechii Polonii, aceasta să fie gata de a interveni cu o armată polonă, organizată „la adăpostul corpului muntenesc”¹.

Generalul Tell i-a inclus pe cei trei ofițeri polonezi pe lista sa și i-a prezentat ministrului de război turc drept ofițeri munteni².

Astfel, Jež intră în cercul ofițerilor români, iar la sfârșitul lui ianuarie 1854 părăsește Constantinopolul, împreună cu Nicolae Golescu și cu Pleșoianu, îndreptându-se spre Șumla, unde se găseau deja Tell, Heliade-Rădulescu, Alexandru Golescu și alții, în așteptarea aprobării lui Omer-Pașa pentru a pleca la Vidin. Din păcate, ca în atâtea alte cazuri, și în rindurile exilaților români se făcea simțită lipsa de unitate³. Cu toate că Jež nu se amesteca în conflictele dintre cele două grupări, concentrate în jurul lui Tell, și, respectiv, Rădulescu, lucrul acesta nu-i era necunoscut.

Apreciind meritele lui Heliade-Rădulescu, Jež notează cu scrupulozitate ecurile pe care pretențiile acestuia le stârneau în rindurile emigranților români: „Heliade, fost membru al guvernului provizoriu, avea pretenții la dictatură, ba chiar, după cum se spunea, la domnie. Ceilalți însă nu-i recunoșteau aceste veleități, ceea ce îl supăra pe Heliade și îl ducea la tot felul de suspiciuni. Avea impresia că conaționalii săi atentează la viața lui. S-a plîns de asta și lui Omer-Pașa, cerîndu-i protecția, pe care a și obținut-o, în persoana a doi zapcii, care vegheau asupra lui, acasă și pe stradă. Omul acesta, creatorul literaturii române, unul dintre acei care au contribuit cel mai mult la renașterea națională, unea în el o mare ambiție cu o lașitate tot atît de mare. Se temea și de umbră lui și din această cauză și-a marcat cariera politică cu pași înainte, împlețiți cu subterfugii și bănuiele de tipul celei din care a confecționat acuzarea adusă conaționalilor săi în fața lui Omer-Pașa. Nimănui nici prin gînd nu-i trecuse să atenteze la viața lui”⁴.

Evident, disensiunile din sînul emigrației române nu numai că au slăbit șansele de organizare a corpului de voluntari, dar au prejudiciat și cauzei revoluționare din Principate, unde începuse o largă mișcare de înrolare în armată. În Oltenia luau amploare mișcările țărănești⁵. Exilații români nu au știut însă să folosească aceste mișcări, așteptînd la Șumla ordinele lui Omer-Pașa. Dar, așa cum Austria zădărniciase planurile polonezilor, tot așa avea să le zădărnicească și pe ale românilor. La 6 martie 1854, după o lungă așteptare, emigranții români sînt trimiși la Constantinopol, în loc de Vidin⁶. Ideea organizării unui corp de voluntari români fu abandonată de către turci, la insistențele Austriei, care nu vedea cu ochi buni înarmarea unui popor vecin cu ea, mai ales că nu de mult avusese de înfruntat revoluția maghiară,

¹ T. T. Jež, *Od kolebki...*, II, p. 94—95.

² Despre prezența ofițerilor polonezi la cartierul generalului Tell de la Șumla amintește și Al. C. Golescu-Albul (George Fotino, *op. cit.*, IV, p. 69).

³ Cf. *Istoria României*, IV, p. 242.

⁴ T. T. Jež, *Od kolebki...*, II, 102; vezi și N. Bălcescu, *op. cit.*, IV, p. 328.

⁵ Cf. *Istoria României*, IV, pp. 241—242 și V. Dumitrescu, *Un episod din timpul războiului ruso-turc din anul 1853—1854 sau revoluția Scurtulescului*, Turnu-Severin, 1888.

⁶ T. T. Jež, *Od kolebki...*, II, p. 103.

iar „problema românească — cum notează Jež — era considerată de asemenea revoluționară”¹.

Este evident faptul că Turcia încercase prin intermediul românilor să facă presiuni asupra Austriei, care nu se grăbea să se angajeze direct în război. Când însă guvernul austriac își ia obligația de a interveni în Principate, Turcia renunță la corpul de voluntari români și permite aliatului său ocuparea Țărilor Române prin Convenția de la Boiagi-Kioi (2—11 iunie 1854)².

O dată cu speranțele românilor s-au spulberat și speranțele polonezilor în organizarea legiunii lor. Jež este însă de părere că acțiunea ar fi reușit dacă „în loc să se ducă la Înalta Poartă, Tellii, Goleştii, Rosettii, Brătienii, Heliiazii s-ar fi dus în Oltenia și ar fi organizat acolo corpul de voluntari”³.

Nu se poate să nu-i dăm dreptate lui Jež în acest caz, afirmația lui fiind susținută, de altfel, și de apelul comun al exilaților aflați la Paris (1855) către tineretul din București, în care se arăta că în loc să ridice întreaga țară și să proclame independența, „nu furăm vrednici decît... a aștepta venirea turcilor, a striga să trăiască turcii”⁴.

Fără îndoială, se făcea aici o aluzie destul de evidentă la H.-Rădulescu, singurul dintre exilați care-l însoțea pe Omer-Pașa la intrarea trupelor turcești în București, dar nu este mai puțin adevărat că nici ceilalți emigranți nu au acționat cu suficientă hotărâre. De fapt, această recunoaștere dureroasă urmează unei noi încercări de insurecție, în Oltenia de astă dată, pe care trebuie s-o plasăm după Convenția de la Boiagi-Kioi.

Apelul emigranților români de la Paris era un răspuns la scrisoarea unui tânăr bucureștean care reproșa exilaților faptul că, aflându-se în 1854 la granița țării, au „arborat stindardul unei Români mari și unite”⁵. Martor și participant al noii încercări de ridicare a țării a fost și scriitorul polon T. T. Jež.

După abandonarea proiectului de constituire a corpului de voluntari, români, Jež pleacă în Dobrogea, ca observator pe lângă comandamentul lui Omer-Pașa, care avea de înfruntat importante forțe ruse, concentrate acolo pentru cucerirea gurilor Dunării. În aceeași perioadă, Principatele deveniseră scena războiului purtat de marile puteri europene. În luptele terestre, armata rusă suferise câteva eșecuri, începînd cu cel de la Oltenița (acolo pierise încă un frate al lui Jež, Jan), care au provocat, începînd cu luna aprilie a anului 1854, retragerea armatelor țariste. A urmat o perioadă, pînă la intrarea armatelor turce și austriece (august 1854), propice mișcării de emancipare a Principatelor. Fruntașii emigrației române hotărâsc să recurgă la ridicarea maselor și organizarea detașamentelor de voluntari, de astă dată în Oltenia⁶.

Între timp, T. T. Jež îl părăsește pe Omer-Pașa și se întoarce la Șumla, unde îl întâlnește pe legendarul Popa-Șapcă, „figură interesantă, un țăran

¹ T. T. Jež, *Od kolebki...*, II, p. 103.

² Cf. T. T. Jež, *Współczesna Rumunia*, II, p. 247.

³ T. T. Jež, *Od kolebki...*, II, p. 103.

⁴ O. Fotino, *op. cit.*, IV, 130.

⁵ *Ibidem*, IV, p. 185.

⁶ Cf. Al. Crețianu, *Din Arhiva lui Dimitrie Brătianu, Acte și scrisori din perioada 1840—1870*. (Așezămîntul Cultural I. C. Brătianu, XXII), București, 1937, I, p. 58.

simplu, ce nu avea idee de teologie, un om glumeț, isteț și cu o minte sănătoasă”¹, cum îl caracterizează scriitorul polon.

În discuțiile cu Popa-Sapcă, Jež are confirmarea intereselor comune ale românilor și polonezilor, și, la solicitarea conlocutorului său, își oferă serviciile în vederea organizării luptei antițariste. El intuiește clar primejdia care îi amenință pe români, ca urmare a ocupării Principatelor de către austrieci, și ce putea să însemne înlocuirea unei ocupații cu alta.

„Permisuniunea dată Austriei de a ocupa Principatele avea toate aparențele pătrunderii lupului în strungă (...)” — notează Jež. Stiau ei (românii — n.n.) la ce consecințe ducea de obicei o asemenea ocupație. Greutatea de a scăpa de austrieci din țară, ceea ce apărea ca o urmare foarte posibilă și foarte tristă, a dat naștere ideii creării forțelor armate naționale, care să constituie garanția autonomiei țării”². Jež înțelege și acceptă întru totul raționamentul lui Popa-Sapcă, care voia ca „patria lui să-și manifeste independența politică, să se manifeste ca un popor care se gîndește la el și este gata să facă sacrificii pentru a-și asigura o existență independentă”³.

Acea „minte sănătoasă” îi permite lui Popa-Sapcă să aprecieze cu mult realism atît situația din Oltenia, „unde putea fi începută o mișcare populară care să asigure autonomia Principatelor”, cît și posibilitățile lui Brătianu și ale oamenilor lui, care „știu să vorbească frumos, să scrie frumos, dar nu pot face nimic cum trebuie...”⁴. Or, acolo era nevoie de oameni de acțiune. Aceasta îl și determină pe Jež să-i scrie lui Wysocki la Constantinopol, pentru a-l grăbi pe Al. Goleșcu (Albul) să plece imediat în Oltenia. El personal, împreună cu compatriotul său Mikulowski, pornește a doua zi spre Turnu-Severin, fără să-l mai aștepte pe Goleșcu. Aici își întâlnește vechile cunoștințe, pe D. Brătianu și pe Ion Leca. Dar, așa cum bănuise Popa-Sapcă, aceștia nu întreprinseseră nimic, așteptîndu-i pe Golești. Și astfel, lipsa de hotărîre a conducătorilor mișcării face ca întreaga acțiune să fie zădărnicită cu multă ușurință de austrieci, înainte de a se fi realizat legătura cu masele țărănești, în rîndurile cărora începuseră din nou revoltele.

Este știut că primele măsuri luate de autoritățile militare austriece au fost îndreptate împotriva revoluționarilor, pentru „curățirea Principatelor de toate elementele dubioase”⁵.

Ca urmare a acestor măsuri, T. T. Jež, ca și o serie de revoluționari români, se vede silit să părăsească Oltenia, pentru a nu fi arestat. Așteaptă un timp — la Raduevaț, în Serbia — vești de la D. Brătianu, pentru a se întoarce în Oltenia, dar, urmărit și aici de autoritățile austriece, este silit să plece la Constantinopol. Va reveni în Principate pentru un timp, în anul 1855, de data aceasta însă ca reprezentant al companiei franco-grecești *Durand et Comp.*, care obținuse de la guvernul francez concesiunea aprovizio-

¹ T. T. Jež. *Od kolebki...*, II, p. 103.

² *Ibidem.* II, p. 122.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ I. Nistor, *Correspondența lui Coroni din Principate*, Acte și rapoarte din iunie 1854 — martie 1857. Cernăuți, 1938, p. 29—31.

nării armatei cu grâu, făină, fin. Principatele aveau să fie principala sursă de achiziție.

La Constantinopol, T. T. Jez (colonelul Miłkowski) întreține relații cu Ion Ghica, devenit prinț de Samos. Colonelul polonez începuse să fie cunoscut în anumite cercuri europene, datorită activității sale în răsăritul bătrânului continent. Așa se face că, în anul 1856, când în Principate se pune problema unirii și alegerii unui domnitor, Jez primește o propunere pe cât de atractivă, pe atât de inacceptabilă pentru concepțiile sale democratice și republicane: un concetățean de al său, Kozłowski, îi face, din partea prințului Napoleon, propunerea de a pleca în Principate pentru a se ocupa de agitația electorală în favoarea lui. Pentru a-l convinge pe Jez, prințul îi înfățișase lui Kozłowski „cât ar câștiga Polonia din asta, dacă el ar ajunge domnitor”. Întreaga acțiune trebuia însă dusă „cu mare abilitate și atenție”, astfel ca nimeni să nu bănuiască amestecul guvernului francez¹.

Se pare deci, că sprijinul acordat de guvernul francez mișcării unioniste urmărea și un interes concret — alegerea ca domnitor a prințului Heronim Napoleon². Din memoriile lui Jez rezultă că trimisul prințului, Kozłowski, i-a prezentat chiar și un program electoral, care nu se deosebea de propunerea partidei naționale în Adunarea ad-hoc a Moldovei din 7/19 octombrie 1857³. Programul acesta, asemănător de fapt cu cel fixat de Comitetul electoral al Unirii, de la 1/13 martie 1857, pare să-i fi fost cunoscut lui Jez, cu mult înainte. Afirmatia scriitorului polon, după care acesta ar fi fost redactat la Paris, ni se pare fortuită; nu este exclusă însă posibilitatea unor consultări, după cum nici includerea în programul unioniștilor a recomandării din partea guvernului francez de a se prevedea „alegerea unui prinț dintr-o familie domnitoare”⁴. Fapt este că memoriile lui Jez ne dezvăluie un aspect necunoscut, și anume încercările prințului Napoleon de a ocupa tronul Principatelor cu mult înaintea formării „monstruasei coaliții”. Aceste încercări trebuie puse în legătură și cu propunerile servile făcute de anumiți unioniști lui Napoleon al III-lea, care preconizau de-a dreptul transformarea României într-o colonie franceză⁵. Aceste acțiuni propagandistice urmăreau, fără îndoială, să stârnească „interesul material” al cabinetului francez pentru unire și se pare că Napoleon al III-lea, nu s-a lăsat mult invitat. Jez refuză însă oferta, considerînd că ea nu aduce nici un folos românilor, ci numai partizanilor lui Napoleon. Evident nu a refuzat-o numai pentru că nu aducea folos românilor, ci, în primul rînd fiindcă nu vedea folosul pe care l-ar aduce ea Poloniei, iar întărirea dinastiei napoleoniene în Europa contrasta cu convingerile lui politice: Jez era un adversar neînduplecat al „căii diplomatice” preconizate de gruparea „Hotel Lambert”, care spera să obțină independența Poloniei cu sprijinul cabinetelor europene.

¹ T. T. Jez, *Od kolebki...*, II, pp. 234—235.

² T. T. Jez, *Współczesna Rumunia*, II, p. 253.

³ *Acte și documente relative la istoria renașterii României publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza*, II, partea I, București, 1889, pp. 65—68.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Cf. Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, ed. G. Marinescu și C. Grecescu, I, partea I, București, 1938, p. 32.

După acest incident, în 1858, Jeż pleacă la Paris, iar de acolo la Londra (între timp fusese ales membru al „Centralizării”).

Conflictul franco-austriac trezeşte din nou speranţele polonezilor în redobândirea independenţei. La Paris şi la Varşovia iau fiinţă comitete pentru organizarea insurecţiei. Comitetul din Paris este alcătuit din Jeż, Seweryn Elżanowski, Wincenty Mazurkiewicz, Józef Ordega. La cererea comitetului varşovian, Jeż părăseşte Parisul (după încheierea campaniei lui Napoleon al III-lea din 1859) în vederea activizării organizaţiilor din Galiţia şi Ucraina de Apus. Pentru coordonarea acestei activităţi el îşi alege din nou Moldova. Pleacă de la Paris prin Berlin, Wrocław, Cracovia, Lvov, Stanislav, Cernăuţi, Siret, Suceava, şi ajunge la Fălticeni.

Planul de activitate al lui Jeż era următorul: „să împînzească Ucraina de Apus, atît cea aflată sub stăpînirea moscovită, cît şi pe cea de sub stăpînirea austriacă, cu o reţea de organizaţii, iar în Moldova să organizeze detaşamente de cavalerie, care aveau să păşească pe scena răscoalei în momentul izbucnirii ei”¹.

La Fălticeni el face cunoştinţă cu doctorul Deaconovici, unul dintre agenţii consulari austrieci, „care împînzeau ţara cu o reţea politico-politicească”². Refugiatul polon găseşte însă în casa lui Deaconovici, unde se vorbea limba polonă, o atmosferă caldă, propice activităţii sale. I se pun la dispoziţie cărţi, printre care şi *Letopiseşii Ţării Moldovei*, publicaţi de M. Kogălniceanu la Iaşi în 1852, ce vor constitui principalul izvor în scrierea romanului *Din vremea regelui Albert*, despre conflictul moldo-polon din 1497.

În primăvara anului 1860, Jeż se mută la Mihăileni, la doctorul Kulczycki, considerînd această localitate mai potrivită pentru activitatea sa, mai ales că făcuse cunoştinţă cu un grec, pe nume Francopolo, care deţinea concesiunea vămilor de la graniţa bucovineană. Jeż stătea în Moldova cu paşaport turcesc, dar, pentru a-şi asigura o mai mare libertate, face apel din nou la români şi, cu ajutorul lor, mai ales al fratelui lui Ion Leca, obţine cetăţenia română. În felul acesta, Fortunat Melko, nume sub care se ascundea emigrantul polon, este înregistrat în *Monitorul oficial al Moldovei* nr. 185, din 25 mai 1860, ca cetăţean român.

Avînd cetăţenia română, Jeż trece mai uşor în Galiţia, iar casa doctorului Kulczycki devine un punct prin care se perindă aproape toţi tinerii polonezi care, în special în anul 1862, cînd pregătirile în vederea insurecţiei se întesesc, trec în număr, tot mai mare în Moldova, pentru a se înrola în detaşamentul pe care avea să-l organizeze Jeż. Printre tinerii care iau drumul Moldovei se numără şi cunoscutul poet Kornel Ujeski³. Problema detaşamentului lui Jeż devenise atît de cunoscută, încît el a fost silit să dezminţă o ştire cu privire la organizarea legiunilor poloneze în Moldova, apărută într-un ziar liovean⁴.

¹ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, p. 273.

² *Ibidem*, II, p. 284.

³ *Ibidem*, II, p. 314.

⁴ *Ibidem*, II, pp. 325—426.

În anul 1862, la Iaşi şi la Botoşani existau două mari centre ale emigranţilor poloni. Fără îndoială că guvernul român tolera cu bună ştiinţă activitatea polonezilor în Moldova, căci numai aşa se explică faptul că prefectul din Dorohoi îl cheamă pe Jeţ să discute cu nişte polonezi arestaţi la trecerea graniţei. Prefectul raportase Ministerului Afacerilor Interne în legătură cu trecerea masivă a polonezilor în Moldova şi primise ordin să se înţeleagă în această problemă cu Jeţ¹. Evident, polonezii arestaţi erau imediat eliberaţi.

Vestea izbucnirii insurecţiei polone la 20 ianuarie 1863 îl găseşte pe Jeţ la Botoşani şi, pentru o clipă, îl dezorientează, fiindcă, după datele deţinute de el, ea trebuia să izbucnească în luna mai a aceluiaşi an. Pentru a obţine noi instrucţiuni, pleacă la 15 februarie 1863 la Varşovia. Acum se conturează planul activităţii viitoare a lui Jeţ în Principate.

Încă în toamna anului 1862, la propunerea lui Jeţ, Comitetul Central din Varşovia hotărîse procurarea de arme în străinătate şi transportarea lor prin Galaţi şi Moldova². În februarie 1863, situaţia răsculaţilor poloni cerea însă măsuri urgente. În discuţiile avute cu generalul Wysocki se conturează un plan năstruşnic, conceput, de fapt, încă în 1859, care prevedea ocuparea temporară a Moldovei şi transformarea ei într-o bază de ajutorare a insurecţiei.

Planul de ocupare a Moldovei avea în vedere transformarea problemei poloneze într-un nou conflict în Europa răsăriteană. Polonezii mizau pe ciocnirea intereselor statelor europene în Principate şi pe faptul că ar fi fost greu pentru guvernul român să accepte trecerea prin teritoriul său a unor detaşamente alcătuite din mii de oameni înarmaţi, şi formarea altora în Moldova, în condiţiile în care guvernele vecine îi cereau cu insistenţă îndepărtarea emigranţilor poloni. În urma unor asemenea presiuni exercitate de Rusia şi Austria, Turcia încetase, la rîndul ei, să-i mai sprijine în mod deschis pe polonezi.

Pentru ocuparea Moldovei, Jeţ avea nevoie de cîteva mii de ostaşi. Cum nu poseda suficiente mijloace băneşti pentru a-i recruta şi echipa, deşi îi fuseseră promise, el se hotărăşte să recurgă la violarea teritoriului român cu ostaşi de care dispunea, urmărind ca în felul acesta să atragă atenţia statelor europene. În acelaşi timp, el înţelegea foarte bine situaţia românilor şi a tînarului lor stat, ceea ce îl face ca, în aprilie 1863, să stabilească la Tulcea cu Michał Mrozowski, comisarul Guvernului Naţional al insurgenţilor, format în martie, din „Albi”, ca acesta să se prezinte la Al. I. Cuza pentru a-i cere permisiunea de trecere prin Principate. Mrozowski nu s-a prezentat însă la Cuza, iar Jeţ porneşte la realizarea planului său fără să mai aştepte rezultatul.

Aşa se întîmplă că în dimineaţa zilei de 12 iulie 1863 (stil nou), Jeţ (colonelul Milkowski) părăseşte Tulcea în fruntea a 213 ostaşi, îndreptîndu-se spre Isaccea. După proiectul consulului italian la Tulcea, Jesse, el trece Dunărea la bordul unui vas şi debarcă lîngă lacul Cahul. Primul popas îl

¹ T. T. Jeţ, *Od kolebki...*, III p. 328.

² *Ibidem*, II, p. 410.

face lângă Satul Nou. Peste tot polonezii sînt primiți cu simpatie, dar călugării de la mănăstire trimit curieri la Ismail și la Cetatea Albă, punînd în mișcare autoritățile țariste, care pierduseră urmele polonezilor la Tulcea. În ziua trecerii graniței, ziarul „Românul” din 12 iulie 1863 (redactat de C. A. Rosetti) publica apelul lui Jeż către români, în care acesta declara că a fost obligat să violeze teritoriul Principatelor pentru a veni în ajutorul patriei sale. Guvernul român trimite pe colonelul Călinescu să-i dezarmeze pe polonezi și să apere în felul acesta integritatea țării. Jeż refuză să predea armele și la Constangalia respinge atacul trupelor lui Călinescu. La Rîmnești însă el se predă. Primit de Cuza în audiență la București, colonelul polonez obține trecerea ostașilor săi în Polonia, el trebuind să plece însă în Turcia, de unde, prin Apus, ajunge pe scena insurecției poloneze.

Acestea ar fi pe scurt faptele care au însoțit incidentul de la Constangalia. Evenimentul a stîrnit însă numeroase discuții și comentarii, atît în perioada respectivă, cît și mai tîrziu¹.

Presa opoziționistă, în frunte cu „Românul”, a făcut din problema polonezilor o tribună de la care ataca violent guvernul, iar St. Łukasik a dat o interpretare tendențioasă evenimentelor, acuzîndu-l pe domnitorul român de atitudine nefavorabilă față de insurecția polonă². În lucrările lor Gh. Duzinchevici, P. P. Panaiteșcu și C. C. Giurescu³ au dovedit, credem, cu prisosință ajutorul pe care Cuza și guvernele sale l-au acordat insurgenților poloni, în limita posibilităților de care dispuneau, precum și faptul că atitudinea lui Cuza față de detașamentul lui Jeż corespundea intereselor și prestigiului țării.

Memoriile lui T. T. Jeż întăresc aceste concluzii, asupra cărora socotim necesar să ne oprim puțin.

Am arătat mai sus că activitatea lui Jeż nu era necunoscută guvernului român și nici lui Cuza personal. Cu toate că Jeż avea cetățenie română, poliția bucureșteană se interesează de el, de sursele lui bănești care îi permiteau să-i subvenționeze pe polonezii emigranți⁴. Așa cum am arătat, este neîndoios faptul că la Ministerul Afacerilor Interne era cunoscută originea lui Fortunat Melko, Jeż însuși se simte foarte sigur în Moldova și adeseori uită că este agent polon în apropierea graniței cu Austria, comportîndu-se cu dezinvoltura unui artist. La 24 aprilie 1861, logodnica lui, Żofia Wróblewska, împreună cu tatăl și fratele său, trece cu mare alai granița austriacă, oprindu-se la Mihăileni, pentru ca, două luni mai tîrziu, la 25 iunie 1861, Jeż să-și officieze căsătoria, la Botoșani, în acompaniamentul bubuiturilor de tun⁵.

¹ Cf. V. Jeglinschi, *L'insurrection polonaise des années 1863—1864 dans la presse roumaine*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. VI, 1967, nr. 3.

² St. Łukasik, *Rumunia a Polska w XIX wieku*, p. 73—74.

³ Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935; P. P. Panaiteșcu, *Unirea Principatelor. Cuza Vodă și polonii*, în Rsl., V, 1961 (în continuare vom cita prescurtat: *Unirea Principatelor...*) și C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. Științifică, București, 1966.

⁴ T. T. Jeż, *Oś kolebki...*, II, p. 327.

⁵ *Ibidem*, II, p. 337.

Autoritățile române erau la curent cu activitatea desfășurată de numeroși emigranți polonezi în Moldova. O listă cu imigranții polonezi, alcătuită în jurul anului 1863, cuprinde nume cu care Jez fusese în relații și colaborase îndea-aproape, cum ar fi Bluhm (Jez, care locuise o vreme la el, îl notează Plum) pe numele lui adevărat Stefan Skalski, de la Huși, cunoscut ca unul dintre „cei mai activi agenți ai partidei revoluționare”, pe la care treceau foarte mulți „refugiați ai partidului ultrarevoluționar”, Constantinovici și Tokarski de la Ismail, precum și Wincenty Długoborski de la Fălticeni¹.

Centrul de coordonare a emigrației polone din Principate, înființat de Jez la Mihăileni, se va menține și după înăbușirea insurecției din 1863—1864. Îl vom găsi, acolo, în ianuarie 1864, pe Frigyesi, fost locotenent-colonel în armata lui Garibaldi, care venise în iulie 1863 în Principate, însărcinat să formeze o legiune străină pentru polonezi². Michal Mrozowski, comisar militar polon, va fi și el acolo, la începutul anului 1864³. Iar în 1866 polonezii de la Mihăileni protestează împotriva presiunilor autorităților țariste asupra guvernului român de a lua măsuri împotriva polonezilor din Principate.⁴

Guvernul român se interesează de cauzele care au dus la fierberea din rîndurile polonezilor, dar, cu toate insistențele austrieților și rușilor, nu se iau măsuri împotriva lor.

La 26 decembrie 1862, consulul francez la București, Tillon, îi scria ministrului de externe al Franței, Drouyn de Lhuys, că agenții Rusiei și Austriei interveneau zadarnic pe lângă Cuza să ia măsuri contra emigranților polonezi⁵.

Presiunile puterilor vecine le erau cunoscute și polonezilor. Unul dintre agenții prințului Czartoryski, maiorul Janusz Woronicz rămas la consulatul francez din Tulcea, îi scrie generalului Bystrzanowski: „Înainte de izbucnirea (insurecției) în Polonia, pe la jumătatea lui ianuarie, guvernul român, neputînd să mai reziste presiunii consulilor Rusiei, a îndepărtat din țară tineretul strîns acolo, pe care îl văzuse Breanski...”⁶. Ziarul cracovian „Czas”, din 13 febr. 1863, relatează cam același lucru, adăugînd însă că, în acea vreme, guvernul român îi transporta pe tinerii polonezi pe Dunăre, la granița cu Turcia, „costul transportului suportîndu-l însuși principele Cuza”⁷.

Probabil că guvernul a fost nevoit să ia anumite măsuri care să-i liniștească pe ruși și pe austrieți; rămîne însă cert faptul că aceste măsuri nu au dus la expulzarea refugiaților poloni. Același Janusz Woronicz avea știri sigure că, după izbucnirea insurecției, 700 de tineri polonezi au trecut în Galizia din Principate și alți 200 așteptau ordinul⁸. Numărul mare al polonezilor existenți în Moldova l-a determinat pe Jez să numească, după întoarcerea

¹ Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, ff. 365, 366.

² M.A.E. Arh. ist., vol. 121, Anul 1864, Dos. 13/64 C.

³ *Ibidem*, f. 94.

⁴ G. Fotino, *op. cit.*, IV, p. 408.

⁵ I. Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863. După documente inedite*, București, 1941, p. 27.

⁶ Cf. St. Łukasik, *Rumunia a Polska w XIX wieku*, p. 52.

⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸ *Ibidem*, p. 61.

sa de la Varşovia, deci după 3 mai 1863, trei comandanți de regiuni : în nordul Moldovei pe căpitanul J. Stepkowski, în sud pe locotenentul Drzewiecki iar în Moldova centrală pe maiorul Grotowski. Mai mult, polonezii dispun și de depozite de arme, la Țirgul Frumos și la Sculeni¹.

Atitudinea favorabilă și simpatia românilor față de cauza polonezilor s-a manifestat deopotrivă în primirea călduroasă pe care populația a făcut-o ostașilor lui Jeż, atât înainte, cât și după incidentul de la Costangalia², ca și în presa română³. Cuza însuși era în legătură cu agenții lui Czartoryski. Doctorul Glück, medic curant al domnitorului, fusese acreditat ca agent al prințului în Principate, iar în timp ce Jeż era la Varşovia, colonelul Bednarczyk, același care, în 1854, fusese inclus în corpul de ofțieri români ai lui Tell, tratează cu domnitorul problema ajutorului pe care guvernul l-ar putea oferi insurgenților⁴.

În presa străină, mai ales în cea austriacă, apăreau mereu știri despre trecerea de arme prin Principate, pe care presa românească le dezmințea pentru a sublinia neutralitatea României și a nu da posibilitatea puterilor străine să intervină în mod deschis. Tranzitul de arme, destinate armatei sârbe, din toamna anului 1862, contribuise la o atitudine mai reținută a Rusiei în problema secularizării averilor mănăstirești. Dar, așa cum spunea Cuza într-o discuție cu doctorul Glück, Rusia trebuie „în mod necesar menajată”⁵, fiindcă, datorită protecției cu care ea îi înconjoară pe călugării greci, opoziția ei hotărâtă ar fi creat greutăți serioase în calea secularizării. De această relație nu este străin nici T. T. Jeż⁶; ea se va reflecta și în documentele vremii.

Pe de altă parte, autoritățile țariste erau bine informate asupra expediției ce se pregătea, iar consulul Rusiei insistase încă pe la mijlocul lunii mai pe lângă Cuza în vederea luării unor măsuri de oprire a transportului de oameni și arme spre Polonia⁷. Ordinul lui Cuza adresat prefectului de Covurlui în legătură cu detașamentul polonez scoate în evidență simpatia domnitorului pentru cauza polonă, dar, pe de altă parte, și imposibilitatea de a o sprijini deschis :

„La primirea acestei depeșe veți pleca imediat la Satul Nou, veți întâlni pe șeful trupei poloneze și-i veți spune că, oricare ar fi simpatiile noastre, nu vom lăsa ca țara noastră să fie invadată de o forță armată, hotărâți fiind să facem să se respecte neutralitatea noastră. Cereți-le să depună armele și să treacă îndărăt Dunărea. Altfel, veți lăsa să acționeze trupele concentrate deja la Satul Nou (...) Făceți-i să înțeleagă că așteptăm ceva mai bun de pe

¹ Cf. St. Łukasik, *Rumunia a Polska w XIX wieku*, p. 62.

² Cf. T. T. Jeż, *Oł kolebki...*, III, p. 82.

³ Cf. V. Jeglinski, *op. cit.*

⁴ Cf. C. D. Aricescu, *Afacerea polonilor lui Milkowski*, în „Trompeta Carpaților”, VI, nr. 618 din 23/5 martie 1968.

⁵ Gh. Duzinchevici, *Contribution a l'histoire des relations russo-roumaines du temps du prince Cuza* (Extrait de la „Revue Historique de Sud-Est Européen”, nr. 4—6), București, 1935, p. 6.

⁶ T. T. Jeż, *Oł kolebki...*, III, p. 146.

⁷ Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, f. 299.

urma simpatiilor și ospitalității pe care au găsit-o întotdeauna la noi și că deplîngem să vedem că, acționînd în acest fel, ei servă de instrumente dușmanilor noștri”¹. Aceleași sentimente, dar și aceleași griji, se desprind și din discuția lui Cuza cu căpitanul Zagrodzki, la cîteva luni după incident².

Imposibilitatea în care se găsea Cuza de a-i sprijini „pe față” pe insurgenții poloni se datora lipsei de hotărîre a marilor puteri, care, deși se declarau de partea Poloniei, tergiversau acordarea unui sprijin eficient și căutau să evite izbucnirea unui conflict. Cuza declarase că era gata să pună în joc interesele României, dar numai cu o garanție serioasă, pe care nu o putea da nimeni altul decît Napoleon al III-lea³. Atunci cînd Cuza se angajează să pună la dispoziția Franței resursele și armata țării pentru salvarea „nenorocitei Polonii”, Napoleon al III-lea va evita și el să dea un răspuns clar⁴.

Episodul polonez din iulie 1863 a constituit, pentru mulți români, o încercare dureroasă, reflectată, în complexitatea ei, de „Buciumul” din 4 iulie 1863 (stil vechi):

„Ce este dureros este că noi românii, care am însoțit cu inima pe poloni în acțiunea lor națională, care am fi voit să facem pentru dînsii toate cîte nu sîntem în pozițiune a face, sîntem siliți astăzi a opune forța contra acestor martiri ai libertății și ai naționalității lor, spre a ne apăra statul și autonomia noastră chiar”. După ce opiniază pentru aplanarea conflictului înainte de a se ajunge la o vărsare de sînge și pentru dezarmarea polonezilor sau întoarcerea lor „pe unde au venit”, „Buciumul” continuă: „iară dacă, din întîmplare, nu se vor putea concentra destule trupe române spre a putea obliga această coloană să facă una sau alta și va putea aceasta să ajungă la fruntariile Rusiei fără voia noastră, meargă sănătoși, îi admirăm și le urăm biruintă”.

Polonezii știau prea bine că expediția lor era urmărită îndeaproape de marile puteri vecine.

Astăzi nu mai există nici un dubiu că românii, apărîndu-și integritatea teritoriului, au făcut tot ce le-a stat atunci în putință pentru a preîntîmpina folosirea violentei, dovadă fiind ordinul lui Cuza citat mai sus, ca și modul în care românii i-au tratat pe polonezi după depunerea armelor la Rînzești.

Colonețul Călinescu îi mărturisește lui Jež că are ordin să-i trateze pe polonezi ca pe frați⁵. La Rînzești pe comandantul detașamentului polon îl vizitează Leon Ghica, prefectul de Galați, și doctorul Davilla, care iau măsuri ca răniții și bolnavii să fie bine îngrijiți la spitalul din Bîrlad⁶.

Audiența lui Jež la Cuza (22 iulie 1863, stil nou) a fost de bun augur pentru polonezi. Domnitorul și-a reafirmat simpatia pentru cauza Poloniei, exprimîndu-și totodată regretul pentru faptul că Jež nu a tratat cu guvernul problema trecerii detașamentului prin Principate.

¹ Arh. Cuza, fost mss. rom. 4869, XIX, f. 289; Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 177.

² Cf. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, p. 284.

³ Cf. I. Hudiță, *op. cit.*, p. 78.

⁴ Cf. *Istoria României*, IV, p. 360.

⁵ T. T. Jež, *Od kolebhi...*, III, p. 119.

⁶ *Ibidem*, III, p. 127.

Presa vremii notează că Miłkowski, „care a intrat palid, mîhnit și suferind, în audiența ce i s-a acordat, a ieșit vesel și voios, plin de speranță și încredere, făcînd cele mai mari elogieri Domnitorului și armatei române”¹.

La scurt timp după aceasta, polonezii internați lângă Cahul au fost eliberați, li s-au înapoiat armele și au putut trece pe teritoriul insurecției².

Toate acestea ne îndreptătesc să afirmăm că atît guvernul, cît și Cuza personal, nu numai că au privit cu simpatie mișcarea polonă din 1863—64, ci au și sprijinit-o, atît cît le-au permis condițiile în care se găsea România în perioada respectivă.

T. T. Jez a înțeles acest lucru și, într-o scrisoare adresată lui Leon Ghica, aduce mulțumiri pentru felul în care au fost tratați el și ostașii săi în Principate: „Din momentul despărțirii mele de colonelul Călinescu comandantul trupelor române, simt de datoria mea să-mi exprim întreaga recunoștință pentru ospitalitatea și felul generos cu care am fost tratați în Principate, după ce am depus armele la Rînzești. În același timp, declar, în numele meu propriu și în numele detașamentului pe care l-am comandat, că nu voi întreprinde nimic contra liniștii țării și că nu voi mai încerca nici o operație militară pe teritoriul Principatelor contra Rusiei.

Binevoii, Domnule Prefect, a face să parvină această declarație Alteței Sale Serenissime și primiți expresia înaltei considerațiuni cu care am onoarea a fi întru totul al dumneavoastră devotat”³.

Rămîne totuși de elucidat atitudinea și poziția lui Jez în acest incident.

P. P. Panaitescu susține în lucrarea sa că „este vorba deci, în privința expediției din România, de o inițiativă a colonelului Miłkowski (Jez), și nu de o acțiune aprobată și pregătită de Guvernul Național din Polonia”⁴. Într-adevăr, așa ar fi, dacă am lua în considerare numai spusele lui Wł. Czar-toryski. Se știe că prințul Czartoryski s-a desolidarizat de expediția lui Jez, iar agentul său la Constantinopol, Zygmunt Jordan, a încercat să împiedice trecerea oamenilor spre Polonia⁵, propovăduind o politică de „așteptare cu arma la picior”. După incidentul de la Costangalia sosește de la Constantinopol la București prințul Marcell Czartoryski, pentru a interveni pe lângă Cuza în favoarea polonezilor⁶. El îl roagă pe domnitor să-i trimită pe ostași înapoi în Turcia și să nu-l spînzure pe Jez⁷. Mistificarea, adeseori preferată de aristocrație, este însă ușor de sesizat, fiindcă la sosirea prințului, Jez se găsea deja în libertate; el nici nu fusese arestat, Cuza luînd hotărîrea pe care o găsise de cuviință fără această intervenție. Prin urmare, este drept că Jez nu avea aprobarea pentru expediție a Guvernului Național în componența sa din iulie 1863, reprezentat la Paris de prințul Czartoryski, dar trebuie

¹ Cf. „Buciumul” din 13 iulie 1863 (stil vechi).

² T. T. Jez, *Od kolebki...*, III, p. 159.

³ Scrisoarea a fost redactată în limba franceză și se păstrează în copie la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, f. 328.

⁴ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor*, p. 79.

⁵ T. T. Jez, *Od kolebki...*, III, p. 28.

⁶ Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, f. 323, 327.

⁷ T. T. Jez, *Od kolebki...*, III, p. 137; Cf. și St. Strumph Wojtkiewicz, *Burzliwe dzieje T. T. Jęza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1961, p. 232.

observat că acțiunea scriitorului și colonelului polon a fost o urmare a planului întocmit împreună cu gen. Józef Wysocki, reprezentant al „roșilor”, grupare opusă partidului lui Czartoryski.

S-a emis însă și o părere, la fel de neconformă cu realitatea, după care expediția lui Jez ar fi avut ca scop răsturnarea lui Cuza¹. Baligot de Beyne îl informa la 16 iulie 1863 pe Alecsandri, la Paris, că polonezii debarcați acționează pentru Grigore Sturdza și că detașamentul este organizat de Sadyk-Pașa (M. Czajkowski) „care a fost compromis în atentatul lui Wierzbicki la viața Principelui”². Un alt element care l-a determinat pe Baligot de Beyne să afirme că Milkowski ar fi fost înțeles cu Grigore Sturdza era faptul că detașamentul polon se îndrepta spre Iași, în loc să atace imediat armata țaristă.

Este adevărat că Sadyk-Pașa, deși partizan al lui Czartoryski, a sprijinit formarea detașamentului³, după cum tot atât de adevărat e că în 1858 un grup de polonezi, în frunte cu Nieczuja Wierzbicki (Murat Bei), făcuse parte dintr-un complot, împreună cu niște austrieci, care urmărea aducerea pe tron a lui Grigore Sturdza⁴. Jez însă nu a avut nimic comun nici cu Wierzbicki, care își continuă uneltirile, împreună cu alți polonezi, până în anul 1865⁵, nici cu Grigore Sturdza.

Pe de altă parte, Jez intenționase să ceară permisiunea lui Cuza⁶, dar se pare că delegații prințului Czartoryski nu se prea grăbeau să vină în ajutorul răsculaților, astfel că Michał Mrozowski, comisarul militar al Guvernului Național, nu se prezintă decât după ce conflictul fusese lichidat⁷. Când cabinetul lui Cuza cere informații la Paris și la Constantinopol despre Mrozowski, agenții lui Czartoryski nici nu știau cine e comisar militar⁸. Lucrurile vor sta și mai rău în cazul căpitanului Zagrodzki, venit în 1864 să ceară lui Cuza permisiunea pentru a trece noi oameni și arme. Jordan, agentul polonez la Constantinopol, îl va declara impositor și va cere arestarea lui⁹. Nu este de mirare, deci că Mrozowski nu s-a interesat de expediție. Însuși Cuza avea să se convingă de caracterul lui Mrozowski, refuzând să-l primească și spunând că „îl privește ca nimic și de aceea îl va da afară din țară”¹⁰.

¹ Vezi în această problemă C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 180—181.

² Arh. Cuza, IX, fost mss. rom. 4865, f. 76—77.

³ T. T. Jez, *Od kolebki...*, III, p. 27—28.

⁴ Cf. Raportul lui Godel Lannoy către Buol în *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1865—1859)*, București, 1969, p. 451—452.

⁵ M.A.E. Arh. istorică, vol. 21, Anul 1864, Dos. 13/64, C, f. 47, 77. Acțiunea lui Nieczuja Wierzbicki a fost dezaprobată de marea majoritate a polonezilor, participanții polonezi fiind declarați de concetățenii lor „oameni fără căpătii”, iar Wierzbicki nici nu a fost primit în armata revoluționară polonă din cauza comportării lui. Cf. Gh. Duzinchevici, *Beizadea Grigore Sturdza și polonii*, București, 1941, și P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor...*, p. 74—75.

⁶ T. T. Jez, *Od kolebki...*, III, p. 70.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Telegrama poartă datele: 9 august 1863, Arh. Cuza, IX, fost mss. rom. 4885, f. 79 și XVI, fost mss. rom. 4869, ff. 340, 343, 344, 345, 346.

⁹ Arh. Cuza, IX, fost mss. rom. 4865, f. 182.

¹⁰ *Jurnalul personal al lui Frigatsch (Frigyesh)*, M.A.E. Arh. istorică vol. 121, Anul 1864, Dos. 13/64 C.

Celălalt aspect al problemei, legat de itinerarul ales de Jeż, şi care ducea spre Iaşi, se explică prin faptul că polonezii urmăreau să ajungă în Podolia, după ce şi-ar fi completat rîndurile cu emigranţii din Modova, pe care îi pregătise colonelul Bednarczyk¹.

Că Jeż nu a completat împotriva lui Cuza o dovedeşte şi faptul că a refuzat o asemenea propunere. Plecînd din România la Constantinopol, după incidentul de la Costangalia, el este căutat de Baragnon, redactorul ziarului *Journal de Constantinople* (care îl atacase vehement pe Cuza în legătură cu episodul polonez²), în vederea organizării unei noi expediţii prin România, în scopul răsturnării lui Cuza şi aducerii lui Sturdza (?), pe tronul Moldovei şi a lui Ştirbei-Bibescu (sic) în Muntenia³.

În schimbul acestui serviciu, Jeż urma să primească un milion de franci, iar noii domnitori se obligau să sprijine răscoala poloneză⁴. Propunerea, izvorită din atitudinea guvernului turc faţă de domnitorul român, devenită deosebit de ostilă în ultimul timp, datorită politicii acestuia în problema averilor mănăstireşti, a fost refuzată de Jeż.

În anul 1864, pe cînd era la Belgrad, un polonez (Jeż nu-i dezvăluie numele, ci numai iniţiala : B) îi face reproşuri că a refuzat oferta lui Baragnon şi îi propune un nou amestec în treburile României, în favoarea domnitorilor înlăturaţi de la tron. Jeż respinge şi de data aceasta propunerea, socotind că o asemenea acţiune „ar duce la destrămarea unităţii României, la slăbirea acelei ţări care ar putea fi cu atît mai folositoare Poloniei, cu cît ar fi mai puternică. Dacă aş fi primit, aş fi slăbit Polonia în viitorul ei şi România în dezvoltarea ei”⁵.

Deşi în articolul publicat în ziarul „Czas” despre incidentul de la Castangalia, scriitorul polonez, vrînd să preamărească faptele de arme ale ostaşilor săi, neagă spiritul de luptă al oamenilor lui Călinescu, rînindu-l în felul acesta pe Cuza⁶, o dată cu plecarea de pe pămîntul românesc el va duce cu sine imaginea României, care „se apropie mult de acea ţară ideală, despre care se spune că în ea *curge lapte şi miere*”⁷.

Antii care au urmat nu au dus la scăderea interesului lui T. T. Jeż faţă de România. Articolele, memoriile scrise ulterior, dovedesc acest lucru. Dar,

¹ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, III, p. 23.

² Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, f. 19.

³ Jeż este foarte confuz în relatare. El nu precizează despre care Sturdza este vorba, dar, cum îl alt loc ne spune că Grigore Sturdza, candidînd la tronul Moldovei (în 1857) nu dispunea de bani, ci doar de sprijinul consulului francez la Iaşi, sîntem înclinaţi să credem că de data aceasta se referă la Dimitrie Sturdza, cu atît mai mult cu cît Jeż afirmă că era vorba de aranjamentul dintre guvernul turc şi foştii domnitori. În al doilea caz, nu putem admite, aşa cum face P. P. Panaitescu (*Unirea Principatelor...*, p. 96), că turcii ar fi menţinut doi candidaţi pentru tronul Ţării Româneşti, mai ales că toată acţiunea se cerea finanţată. Înclinăm să credem că Jeż a comis o inadvertenţă şi că sprijinul turcilor îl obţinuse Barbu Ştirbei, apreciat de turci ca un bun organizator.

⁴ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, III, p. 158. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor...*, p. 76-77.

⁵ T. T. Jeż, *Od kolebki...*, III, p. 159. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor...*, p. 77.

⁶ Arh. Cuza, XVI, fost mss. rom. 4869, f. 349.

⁷ T. T. Jeż, *Współczesna Rumunia*, II, p. 488.

cel mai important aspect al acestei probleme este faptul că întreaga activitate a lui JeŢ în România constituie una dintre verigile legăturilor strânse între democraŢii români şi cei polonezi în a doua jumătate a secolului trecut, mărturie cărora poate sluji memorabila scrisoare adresată de douăzeci şi patru de polonezi lui Al. I. Cuza, cu ocazia anului nou 1865¹:

Prea ÎnălŢate Doamne!

Cu ocasiunea anului nou venim şi noi expatriaŢi Polonezi spre a aşterne la treptele Tronului Măriei Voastre felicităŢiunile noastre dictate de admiraŢiunea ce simŢim pentru acel Principe Domnitor care înlăturînd cele mai numeroase obstacole şi condus de a sa vocaŢiune măreaŢă a realizat idea emancipaŢiunii ţăranului în România, suroarea patriei noastre; o idee care fiind unul din scopurile noastre principale ne-a condamnat la trista poziŢiune de fugitivi.

Primească dar Măria Voastră modesta expresiune a simŢămintelor noastre, cu care concurăm şi noi la această ocasiune a Vă fericita de progresul puternic ce aŢi iniŢiat în această Ţeară, fericita prin Înalta PrudinŢă cu care s' află guvernată; şi drept semn de graŢitudinea noastră eternă nu dorim de cît a ni se deschide calea pe care vom putea comproba zelul şi devotamentul nostru nemărginit spre a consacra facultăŢile noastre în serviciul ideilor măreŢe în a căror realizare dezvoltati sollicitudinea Marii Voastre neostenită.

Bucureşti, 1865

Ai Marii voastre
Prea ÎnălŢate Doamne
prea supuşi şi prea devotaŢi

СВЯЗИ ПОЛЬСКОГО ПИСАТЕЛЯ ТЕОДОРА ТОМАША ЕЖА (ЗИГМУНТА МИЛКОВСКОГО) С РУМЫНАМИ

(Резюме)

Статья, построенная на воспоминаниях и статьях Т. Т. Ежа, освещает малоизвестный аспект в истории румынско-польских отношений. Польский писатель, находясь в Румынии в 1851 — 1863 гг., познакомился с целым рядом румынских политических деятелей, был свидетелем важнейших политических событий.

В его записях четко выступают образы политических деятелей, как: И. Лека, И. Хелиаде-Рэдулеску, Д. Брэтиану, Попа Шапкэ и др.; они свидетельствуют о попытках организации румынской армии в Олтении в период Крымской войны и по-новому освещают отношение Франции к Румынским княжествам в лице принца Наполеона, который в 1856 году ходатайствовал относительно своего избрания правителем Объединенных княжеств.

Автор статьи отвергает тезис, в соответствии с которым переход вооруженных поляков на территории Княжеств, который привел к конфликту в Костангании, был якобы

¹ Arh. Cuza, XI, fost mss. rom. 4866, f. 304. Printre semnatarii scrisorii se află şi numele unuia dintre cei mai apropiaŢi colaboratori ai lui JeŢ, Izydor Kopernicki, eminent medic şi antropolog, pe care scriitorul polon l-a recomandat lui C. Davilla pentru a fi primit la facultatea de medicină. I. Kopernicki, apreciat şi decorat pentru munca sa, a fost unul dintre organizatorii muzeului de anatomie din Bucureşti. Cf. T. T. JeŢ, *Od kolebki...*, III, p. 281—282.

лишь личной инициативой Т. Т. Ежа (З. Милковского), показав, что он был установлен Ежем вместе с генералом Й. Высоцким, представителем Временного Национального правительства, признаваемого польским эмигрантом.

Указывается на помощь, которую оказали польским эмигрантам румыны и лично Ал. И. Куза в условиях, когда великие державы затягивали эффективную помощь, а также на тот факт, что поляки с благодарностью приняли эту помощь, о чем свидетельствует как письмо Ежа к галацкому префекту, так и поздравительное письмо двадцати четырех польских эмигрантов, адресованное главе румынского государства Ал. Иоану Кузе по случаю нового 1865 года.

LES RELATIONS DE L'ÉCRIVAIN POLONAIS THEODOR TOMASZ JEŻ (ZYGMUNT MIŁKOWSKI) AVEC LES ROUMAINS

(Résumé)

En s'appuyant sur les mémoires et les articles de T. T. Jeż, l'auteur aborde un aspect moins connu de l'histoire des relations roumano-polonaise ; il s'agit de l'intervalle de 1851—1863 ou l'écrivain polonais, déployant une activité soutenue sur le territoire de la Roumanie, est venu en contact avec quelques unes des personnalités politiques roumaines et a été témoin d'événements politiques de grande signification.

Ses notes viennent compléter ce que l'on connaît sur certains hommes politiques : I. Leca, I. Heliade Rădulesco, D. Brătianu, Popa Șapcă, etc. ; elles apportent également le témoignage d'un essai d'organisation de l'armée roumaine en Olténie pendant la Guerre de Crimée et projettent une lumière nouvelle sur l'intérêt manifesté par la France pour les Principautés Roumaines, en révélant les démarches entreprises par le Prince Napoléon, dès 1856, en vue d'être élu Prince des Principautés Unies.

L'auteur de l'article repousse la thèse suivant laquelle le projet du passage des Polonais armés à travers les Principautés — projet ayant provoqué le conflit de Costangalia — n'a été du qu'à l'initiative personnelle de T. T. Jeż (Zygmund Milkowski) ; il démontre que ce projet a été établi d'accord avec le Général J. Wysocki, le représentant du Gouvernement National Provisoire que l'émigrant polonais reconnaissait. Dans le présent article on met en relief l'appui que les Roumains — et Al. I. Cuza personnellement — ont accordé aux émigrants polonais, cependant que les grandes puissances tergiversaient, toute aide efficiente. On y montre aussi la gratitude des Polonais pour cet appui, manifestée autant dans la lettre de Jeż au préfet de Galatzi que dans la lettre de félicitations adressée à l'occasion du Nouvel An 1865 au Prince Al. I. Cuza, par 24 émigrants polonais.

VI. CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

СЛАВЯНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ, VI Международный съезд славистов, Доклады советской делегации, Москва, 1968, 428 стр.

VI Международный съезд славистов, состоявшийся в августе 1968 года в Праге, знаменует собой новую веху в истории международной славистики. Значительное число делегатов (около 2000), приехавших из разных и даже самых отдаленных стран мира, разнообразие тематики докладов и сообщений, представленных на съезде, свидетельствуют о все возрастающем интересе к славистике, об актуальности славянской проблематики.

Как и в предшествующие годы, делегации каждой страны накануне съезда опубликовали свои доклады в сборниках или в виде отдельных брошюр, что способствовало более эффективному обмену мнений в ходе дискуссий.

Часть докладов советской делегации была опубликована в сборнике *Славянское языкознание*, который и предлагаем вниманию читателей. В него включено 15 докладов, в которых рассматриваются проблемы славянской фонологии, морфонологии, акцентологии, морфологии, синтаксиса, этимологии, лексикологии, диалектологии, межкузыковых славянских и славяно-неславянских связей, а также проблемы индоевропейского языкознания.

Итак, проблематика сборника весьма разнообразна. Опубликованные доклады богатством фактического материала, оригинальностью выдвинутых положений делают честь советской славистической науке в лице ее талантливых представителей.

Сборник открывается докладом одного из крупнейших современных представителей Московской фонологической школы Р. И. Аванесова — *К истории чередования согласных при образовании уменьшительных существительных в праславянском* (стр. 3—18). Методом внутренней реконструкции на материале русского языка Р. И. Аванесов восстанавливает праславянские словообразовательные модели диминутивов и сопровождающие их чередования согласных, аспект, ранее почти не привлекавший внимания ученых¹.

Этот пробел восполнен и в новейших работах советских лингвистов, посвященных словообразованию².

Р. И. Аванесов обращает внимание на случаи нерегулярности чередований в диминутивах в современном русском языке. Например, при наличии чередований г/ж, х/ш, к/ч отмечается отсутствие чередований т/т', с/с' и др.

Замечено, что и в других словообразовательных группах в современном русском языке в структуре производного слова происходит ослабление на морфемных швах чередований фонем, не обусловленных позиционно с точки зрения фонологической системы современного языка: губной/губной + л'; г/ж, к/ч, х/ш, к/ц, ц/ч, д/ж, т/г, с/ш и т.д.³

Подобная аномалия в синхронном плане вполне объяснима и закономерна в плане диахроническом. В случае чередования г/ж, х/ш, к/ч следует исходить из того положения, что в праславянском заднеязычные перед рефлексам *i* смягчались, в результате чего стало возможным чередование: к/ѣ, г/ѣз/ѣ, х/ѣ в славянских языках.

Диминутивы образовались с помощью суффикса -к-, который присоединялся к форманту основы. При этом формант -ā- заменялся -i-, формант -ō- — -i-; форманты -i- и -y-

¹ Ср. например, A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slawischen Diminutiv und Amplifikationsuffixe*, „Archiv für slawische Philologie“, XXIII; W. Doroszewski, *Monografie słowotwórcze*, „Prace filologiczne“, XIII, 1928.

² *Словообразование современного русского литературного языка*, под редакцией М. В. Панова, Москва, 1968.

³ Там же, стр. 24.

сохранялись. Возникают суффиксы $-ik > -ie-$; $-ik > -ьс-$, $-ik > -ьк-$. В позднеславянском $-ьс-$ и $-ьк-$ начинают использоваться нерегулярно. В результате морфологической аналогии суффикс $-ьс-$ проникает в имена существительные с формантом $-и-$, а суффикс $-ьк-$ в имена существительные с формантом $-д-$ (ср. древнерус. *домъкъ*, *возькъ* и т. д.). Последний становится исключительно продуктивным. При этом новые деминутивы образуются от корня старого производного существительного деминутива. В свете этого положения объяснимы современные: *нога* — *ножка*, *земля* — *земелька*, *чаша* — *чашка*; и т. д.

Все сказанное выше относительно образования деминутивов касается эпохи, когда полумягкие не пережили смягчения и когда не получила развития категория твердости-мягкости, то есть до падения редуцированных в славянских языках.

Второй этап в образовании деминутивов наступает после падения редуцированных и имеет ряд специфических черт; например, гласный суффикс становится беглым: $-(o)к-$, $-(e)к-$ и др.

Проблема деминутивов в области топонимики и антропологии затронута в работе лишь попутно, хотя ей следовало бы отвести несколько большее место, имея в виду и объем данного материала¹.

По-новому трактуется явление контракции в славянских языках С. Б. Бернштейном в его докладе *Контракция и структура слога в славянских языках* (стр. 19—31). В противовес утвердившейся точке зрения, что контракция — явление, свойственное лишь западнославянским языкам, автор выдвигает положение, что данное языковое явление носит общеславянский характер. Оно известно всем великорусским говорам, части переходных русских говоров и спорадически встречается в южнорусских говорах, в южнославянских диалектах.

В праславянском в эпоху силлабем, когда слог представлял постоянную и автономную единицу, контракция была невозможна. Утрата интервокального j наступает после утраты редуцированных в слабой позиции, однако одновременно по славянским языкам; раньше всего в чешском языке, позже — в словацком и словенском, еще позднее — в штокавских говорах сербохорватского языка, а в некоторых северновеликорусских говорах она является и сейчас живым фонетическим процессом.

Классификация славянских языков может строиться с учетом тех структур слова, которые представлены в их литературной форме. Выделенные при классификации признаки могут использоваться при установлении типов языков. Эти вопросы нашли свое отражение в работе М. И. Лекомцевой — *К типологии фонологических структур слова в славянских языках* (стр. 277—295). Автор выделяет для славянских языков шесть признаков, релевантных для структуры слова: 1) Vc ; 2) $\#V$; 3) $\#RC$; 4) $CR\#$; 5) CRC ; 6) $V \rightarrow V$ (где V — гласная фонема; C — согласная; R — сонант; знак $\#$ — V с гласной фонемой в начале; RC — согласный плюс сонант в конце; $V \rightarrow V$ — в любой позиции слова допустим любой гласный). В свою очередь, 6 признаков допускают столько классификаций, сколько перестановок получается из 6, то есть $P_n = n! = 6! = 720$. Следовательно славянские языки по 6 выделенным признакам допускают 720 способов их идентификации.

Типология в работе рассматривается как антонимичное к классификации понятие. Классификация — это „деление исходного множества на классы вплоть до индивидуальных элементов“, а типология — это „объединение индивидуальных элементов в классы или типы“ (стр. 290). Так, по диагонали число общих признаков у языка с самим собой — 6 (это максимальная близость, идентичность), а максимальное число общих признаков между языками равно 5. Это означает, что все славянские языки представляют один тип. Следовательно, славянские языки образуют единство как в генетическом плане, так и в синхронном.

Явления омонимии в славянских языках рассматриваются в связи с проблемой морфематической структуры слова в докладе академика В. В. Виноградова — *Проблемы морфематической структуры слова и явления омонимии в славянских языках* (стр. 53—119).

Омонимия — это явление, связанное с проблемой в целом и не может быть ограничено одной лишь сферой: морфологии или синтаксиса. Омонимия играет важную роль во всей системе языка. При всем объеме накопленного научного материала по данному вопросу многие его аспекты нуждаются в уточнении исходных положений. Хотя в лексикографической практике для разграничения омонимов принимается во внимание целый комплекс критериев

¹ См. Н. А. Петровский, *Словарь русских личных имен*, Москва, 1966.

(семантический, синтаксический, словообразовательный, морфологический), принципы их применения различны¹. Не менее важно для выяснения структурных особенностей того или иного языка определение грамматической омонимии. Для русского языка характерно явление *омоформии*, совпадения в звучании различных форм слов, типа: дат. п. — *дороге*, предп. пад. — *о дороге*; *пила* (сущ.), *пила* (глагол) и т.д.

В. В. Виноградов, как и другие лингвисты², отграничивает омонимию отдельных форм от омонимии лексем, сближая с последней так называемую частичную лексико-морфологическую омонимию (ср. наречие *градом* и существительное *градом*).

Важное место в процессе развития русского языка занимает оморфемность (приставка, суффиксов, основ). Эта проблема уже была освещена автором в статье *Об омонимии и смежных явлениях*³.

В докладе В. В. Виноградова синтезированы исследования автора по вопросам омонимии. И хотя в нем поставлен вопрос омонимии в славянских языках, исходным материалом послужил, в основном, русский язык. Центральная проблема работы, объявленная в ее заголовке, несколько отодвинута на второй план полемикой по отдельным аспектам омонимии и которая, быть может, была бы более эффективной в монографическом исследовании, а не в статье, посвященной одной определенной проблеме.

Как показано в докладе В. А. Дыбо — *Акцентология и словообразование в славянском* (стр. 148 — 224), праславянская система акцентных парадигм непроемких имен состояла из трех типов: акутовый неподвижный акцент на корне, окситонный тип и подвижный акцент с циркумфлексом на начальном слоге слова в одних формах и конечным (на окончании) ударением в других.

Производные имена характеризовались большим разнообразием акцентных типов. Автор определяет две группы словообразовательных типов, в дальнейшем разделяя их на подгруппы по характеру суффиксального гласного.

Дешифровка ряда ранее неизвестных индоевропейских языков, в частности, языков, так называемой анатолийской группы, позволила уточнить, а в ряде случаев и радикально пересмотреть историю индоевропейских диалектов, в том числе балтийских и славянских. На широком фоне, с привлечением данных анатолийских языков дается в докладе Вяч. Вс. Иванова — *Отражение двух серий индоевропейских глагольных форм в праславянском* (стр. 225—276). Вяч. Вс. Иванов продолжает исследование праславянских глагольных форм, начатое им ранее. Результаты изучения индоевропейской, праславянской и анатолийской языковых систем нашли свое отражение в монографии *Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (сравнительно-типологические очерки)*, опубликованной в 1965 году. В разделе *морфология глагола* данной монографии автор представил две индоевропейские серии глагольных форм.

Глагол в хеттском характеризуется наличием двух серий глагольных форм на *-ti* и на *-li*, которым соответствуют две глагольные серии в анатолийских языках и других индоевропейских диалектах. В вышеуказанном же докладе автором ставится задача, „в каких конкретных словоформах балтийских и славянских глаголов, имеющих достоверные индоевропейские этимологии, с большим вероятием отражается распределение глаголов по двум сериям“ (стр. 225).

Данные, привлекаемые автором, по-новому освещают праславянскую глагольную систему, внося ряд ценных коррективов в ее традиционное представление.

Славянскому синтаксису посвящены два доклада, отличающиеся как объектом исследования, так и методикой изучения структуры славянского предложения: В. И. Борковский — *Изменения в структуре простого предложения в восточнославянских языках (XI—XVII вв.)* (стр. 32—52) и Т. П. Ломтев — *Структура предложения в славянских языках как выражение структуры предиката* (стр. 296—315).

В первом докладе рассматриваются изменения в структуре простого предложения и, в первую очередь, в структуре его главных членов — подлежащего и сказуемого. Теорети-

¹ См. Дискуссия по вопросам омонимии, „Лексикографический сборник“, вып. IV, Москва, 1960.

² Б. Трика в 1931 году в статье *Remarques sur l'onomatopée* (TCLP, 4, 1931) дал понятия полной и частичной омонимии. Данные термины стали использоваться и советскими лингвистами. Ср. например, А. И. Смирницкий, *Некоторые замечания по английской омонимии*, „Иностранные языки в школе“, 5, 1948.

³ „Вопросы языкознания“, 5, 1960.

ческие положения иллюстрируются богатым фактическим материалом, извлеченном из 24 древнерусских (XI — XIV вв.), 42 старорусских (XV — XVII вв.), 19 старобелорусских (того же периода), 21 староукраинского памятника (XV — XVII вв.). Привлекаемые в работе памятники письменности разнообразны по жанру и стилю: летописи, жития, полемическая литература, деловая письменность. Среди них видное место занимают берестяные грамоты.

М. П. Ломтев в качестве отправного момента избирает определение предложения и предиката, данное в математической логике. В ходе анализа было установлено, что „структура предложения представлена формами слов, которые либо являются именами предикатных предметов и именами их отношений и имеют позиции в составе предложения, либо входят в состав имен предикатных предметов, имен их отношений и занимают позиции в составе этих имен“ (стр. 315).

Несколько докладов посвящено проблемам лексикологии и семасиологии.

В интересном докладе Н. И. Толстого — *Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии* (стр. 339—365), ставится вопрос о том, возможны ли сравнительные исследования в области семасиологии в целом и в области славянской — в частности. Само заглавие доклада носит полемический характер. Действительно, сравнима ли вообще семантика? Какими методами и приемами изучать семантические системы близкородственных языков? Представляет ли семантика систему?

Эти вопросы неизбежно встанут перед исследователем, ибо пока очень мало сделано в этой области. На VIII Международном съезде лингвистов в Осло один из крупнейших представителей современного структурализма Луи Ельмслев поставил аналогичный вопрос в своем докладе *Можно ли считать, что значения слов образуют структуру?*¹, признав, что структурное изучение семантики сопряжено с рядом трудностей, в частности, с отсутствием выработанной методики структурного изучения семантики. Датский лингвист предложил использовать при описании семантических систем коммутацию и субституцию. При этом наиболее эффективные результаты дает сравнительный анализ терминов родства в ряде языков.

Н. И. Толстой проводит анализ отдельных славянских семантических систем в типологическом плане. Рассмотрению подвергнуто семантическое поле географического термина *gaj* во всех славянских диалектах. Выводы, к которым пришел советский лингвист, интересны, но вряд ли их можно рассматривать как обобщающие. Собственно говоря, и сам автор не претендует на их универсальность (см. стр. 365). Однако методика анализа указанного семантического поля может быть применена и по отношению к другим полям и микро-полям.

В докладе *О составе праславянского словаря (проблемы и результаты)* (стр. 366—378), О. Н. Трубачев продолжает и конкретно иллюстрирует некоторые положения своего доклада на ту же тему, прочитанного в Софии в 1963 году на V Международном съезде славистов. Основное внимание уделяется внутриславянским и славяно-неславянским изогlossам в лексике.

Проблема лексических моравизмов освещается в докладе А. С. Львова — *Чешско-моравская лексика в памятниках древнерусской письменности* (стр. 316—338). Автор выявляет чехо-моравизмы в древнерусских памятниках письменности и объясняет пути проникновения их в древнерусский литературный язык: через книжников, знакомых с западославянскими памятниками письменности, частично через самих чешских книжников, работавших на Руси, через русское духовенство, знавшие западославянскую церковно-религиозную терминологию.

Лексические неологизмы в восточнославянских языках рассматриваются в докладе Д. Н. Шмелева — *Основные процессы в лексике современных восточнославянских языков* (стр. 393—406). Автора в первую очередь интересует механизм лексических инноваций. Основными тенденциями, действующими в этой области, являются: тенденция к регулярности, с одной стороны, и тенденция к экспрессивности — с другой.

Доклад дает лишь наметку основных процессов, происходящих в лексике современных восточнославянских языков. Проблема лексических неологизмов нуждается в более детальном изучении. Следует выяснить механизм использования традиционных словообразовательных средств в различных лексических пластах, процесс переосмысления устаревших

¹ *Новое в лингвистике*, Вып. II, Москва, 1962, стр. 117—136.

лексем, процессы терминологического образования, с одной стороны, и детерминации, — с другой; роль и объем интернациональных элементов в лексике и словообразовании и т.д.

Изучение славянских элементов в неславянской языковой среде представляет значительный интерес для истории славянских языков, для истории и культуры носителей данных языков. Видное место в славяно-неславянских языковых отношениях занимают славяно-албанские. А. В. Десницкая в докладе *Славяно-албанские языковые отношения и албанская диалектология* (стр. 120—147) рассматривает проблему распределения славянских лексических элементов по диалектным ареалам албаноязычной территории. Выделяются два ареала распространения славянских заимствований в албанских говорах: 1) область североалбанских Альп с бассейном Большого Дрина (северноегетский диалектный район) и 2) центральная южная Албания (южноегетский и северноегетский районы с примыкающими к ним среднеегетским на севере и южноегетским на юге).

Реконструкция древнерусских диалектов относится к числу слабо разработанных проблем восточнославянского языкознания. Представленные в некоторых работах фонетические и морфологические элементы древних русских диалектов явно недостаточны для описания диалектов древней Руси как целостной единицы. Отсюда и закономерен интерес к проблемам, связанным с реконструкцией данных диалектов. Ф. П. Филипп в своем докладе *Некоторые проблемы реконструкции древнерусских диалектов* (стр. 379—392) отмечает целый ряд трудностей, неизбежно возникающих перед исследователем в процессе реконструкции древнерусских диалектов, как: неравномерное географическое размещение древнерусских памятников письменности, нетождественность устного и письменного языка, анонимность древнерусских письменных произведений. С учетом всех этих трудностей предлагается следующая методика реконструкции древнерусских диалектных явлений: установление состава древнерусских диалектизмов разных языковых уровней и типов, определение их изоглосс, времени возникновения и сдвигов их в истории, соотношение диалектных явлений и их ареалы, учет экстралингвистических факторов.

Сборник завершается работой талантливого, безвременно погибшего советского лингвиста В. М. Илича-Свитыча — *Опыт сравнения ностратических языков* (стр. 407—426), являющейся вводной частью монографии с тем же названием.

Автор пользуется термином *ностратические языки*, введенным в научный обиход Х. Педерсеном в начале нашего века для названия ряда языковых семей Старого света. В работе представлены сходные элементы в области лексики, словообразования и морфологии алтайской, уральской, дравидийской, индоевропейской, картвельской и семито-хамитской языковых семей.

Представленный нами сборник работ по языкознанию советских лингвистов — ценный источник информации по различным проблемам современного славянского языкознания.

ЕКАТЕРИНА ФОДОР

SLAVISTISCHE STUDIEN ZUM VI INTERNATIONALEN SLAVISTENKONGRESS IN PRAG — 1968. Herausgegeben von Erwin Koschmieder und Maximilian Braun, München, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1968, 630 p.

Volumul alcătuit de slavisti vest-germani cu prilejul Congresului de la Praga reprezintă o contribuție meritorie la dezvoltarea atât a slavisticii contemporane cât și a științelor filologice în general.

Ne permitem să facem această apreciere tocmai pentru a releva trăsătura cea mai pregnantă a acestei culegeri, și anume, străduința autorilor diverselor articole de a nu se limita la problemele înguste, de profil, ale disciplinei, ci de a le situa într-un cadru mai vast, corespunzător cu preocupările specifice lingvisticii generale și istoriografiei literare în etapa lor actuală de dezvoltare.

În prezentarea volumului vom căuta, la rîndul nostru, să relevăm acest dublu aspect, care, permițînd încadrarea perfectă a celor 35 de referate în tematica Congresului, le situează concomitent pe o orbită mai largă.

Redactorii culegerii, E. Koschmieder și M. Braun, au grupat în prima parte studiile de lingvistică propriu-zisă.

Marea majoritate a articolelor de lingvistică vizează evidențierea trăsăturilor distinctive ale limbilor slave, în special a limbii ruse. Cercetarea de sintaxă rusă a lui Helmut Schaller: *Wortarten und Wortstellungen im Russischen* („Părțile de vorbire și ordinea cuvintelor în rusă”) stabilește normele topicii ruse în funcție de partea de vorbire de care aparține cuvântul respectiv și de caracterul său intrasentențial sau suprasentențial. Este o problemă actuală care a trezit în ultimii ani chiar și atenția angliștilor, căci topica foarte liberă a limbii ruse le ofera cheia pentru înțelegerea rigorilor topicii unei limbi analitice. Klaus Trost în articolul *Der russische Satztypus „gromom ubilo čeloveka”* („Tipul de propoziție din limba rusă *gromom ubilo čeloveka*”) reia în discuție o problemă atinsă încă de Miklosich, introducând un punct de vedere modern, acela al raportului dintre structura enunțului și cea a gândirii. O problemă din domeniul formării cuvintelor e cercetată de Heinz Wissemann în articolul *Zur Problematik der Suffix bedeutung adjektivbildender Translative im Russischen* („Cu privire la problematica semanticii sufixelor translativelor formante de adjective în limba rusă”) consacrat derivației adjectivelor determinative. Ilse Kunert semnează un studiu interesant cu privire la tendințele morfologizante ale accentului cuvintelor în limba rusă (*Morphologisierungstendenzen des russischen Wortakzents*). Autoarea reia o idee a lui Roman Jakobson asupra rolului accentului în marcarea opoziției cazuale în declinarea nominală din limba rusă¹, ilustrând-o cu numeroase exemple privind indicarea prin accent a cazului, numărului și genului. Dacă luăm în considerare că poziția aparent haotică a accentului cuvintelor în rusă se datorează unor împrejurări istorice, și anume raporturilor accentologice din protoslavă, atunci, arată autoarea, trebuie să constatăm că în ultimii o sută de ani a intervenit un nou factor regulator, accentele se regrupează tot mai mult în funcție de criteriul morfologic. Această trăsătură, caracteristică pentru limba rusă contemporană ar putea fi legată, după părerea noastră, de un fapt lingvistic mai general: gramaticalizarea tot mai pregnantă a unor fenomene de limbă. Într-un alt compartiment și la un alt tip morfologic de limbi el a fost relevat de V. M. Žirmunskij².

Erwin Wendel, în studiul intitulat *Die Lokalsätze im Russischen des 16. Jahrhunderts* („Propoziția circumstanțială de loc în limba rusă din secolul al XVI-lea”), dovedește, pe baza unui bogat material ilustrativ, că greutatea specifică a acestui tip de propoziție în rusa medie a fost în mod nejustificat subapreciată. Autorul îmbogățește astfel capitolul destul de deficitar al sintaxei istorice a limbii ruse.

Părăsim domeniul rusisticii pentru a discuta articolele consacrate altor limbi. În volum întâlnim două contribuții la morfologia verbului în limbile slave: un articol al lui Baldur Panzer consacrat aspectului verbului la condițional în limbile slave, *Der Verbalaspekt im Konditional des Slavischen*, și un articol semnat de Christo Vasilev intitulat *Der romanische Perfekthetyp im Slavischen* („Tipul romanic de perfect în slavă”). În acest din urmă articol se repudiază teza cu privire la o influență romanică asupra apariției tipului de trecut format din verbul ajutător a fi + participiul trecut pasiv al unui verb intransitiv, tip întâlnit în unele dialecte ale limbilor slave meridionale, în special în graiurile macedonene, propunându-se o explicație internă, prin posibilitățile intrinsece ale sistemului verbal al limbilor respective. Un punct de vedere similar este cel adoptat de Alois Schmaus, autorul articolului *Türkisch k'~g', č~c' in den Balkansprachen* („Tc. k'~g', č~c' în limbile balcanice”), în care se arată că în limbile balcanice, și în special în sârbo-croată, influența sistemului fonetic al limbii turce nu a dus la apariția de sunete noi, ci doar la o mai intensă exploatare a posibilităților latente ale sistemului fonetic al graiurilor slave respective.

Un alt cerc de probleme abordate în prima parte a volumului este acela referitor la legăturile lingvistice dintre limbile slave, pe de o parte, și la raporturile dintre limbile slave și cele neslave — pe de alta. În primul grup tematic se încadrează studiul lui Olexa Horbatsch *Polnische Lehnwörter in den ukrainischen Mundarten* („Împrumuturi lexicale poloneze în dialectele ucrainene”), interesant prin exemplificarea bogată și prin informațiile de ordin istoric pe care le conține. În cel de al doilea grup se situează articolul Eleonorei Kaiser *Bildungstypen slavischer Ortsnamen in den Hannoverschen Wendland*, („Tipuri de formare a unor toponime în ținutul polab din Hannovera”), consacrat numelor de locuri de origine draveno-polabă din districtul Lüchow-Dannenburg (RFG).

¹ Cf. art. *The relationship between genitive and plural in the declension of the Russian noun*, „Scando-Slavica” 3, 1957.

² Cf. art. *Об аналитических конструкциях* apărut în volumul „Аналитические конструкции в языках различных типов”, Moscova—Leningrad, 1965, p. 15—157.

Limba polabă a lăsat urme nu numai în zona unde a viețuit. S-au păstrat și documente scrise, între altele un glosar polabo-francez întocmit pentru uzul lui Leibnitz de un învățat din secolul al XVI-lea. Izvoarele acestui glosar sînt cercetate de Reinhold Olesch în articolul său *Pfeffingers Vocabulaire Vandale*.

Studiul de geografie lingvistică al lui Hubert Rösel *Zu den slavischen Bezeichnungen der Kartoffel* („Cu privire la noțiunile slave pentru cartof”) reprezintă o originală contribuție la cercetarea relațiilor lingvistice slavo-germane. Autorul a ales o temă foarte interesantă pentru un onomaseolog, deoarece, după cum se știe, cultura cartofului s-a introdus în Europa răsăriteană anevoios, în urma rezistenței locale determinate de înapoierea culturală și de faptul că această cultură a fost impusă populației împotriva voinței ei. Nu întîmplător, așa cum remarcă încă Ivan Franko, poezia populară din unele regiuni de limbă slavă în care nu și-au găsit ecou fapte răsunătoare ale vieții politice: adoptarea de constituții, alegeri parlamentare, schimbări de guvernămînt, cuprinde în schimb un bogat material legat de această problemă. Vastul material istoric și lexical adunat de autor dovedește că marea majoritate a cuvintelor slave pentru denumirea cartofului sînt de origine germană, fiind o adaptare în primul rînd a celor doi termeni principali folosiți în această limbă, cuvîntul dialectal, mai vechi, *Grundbirne* (sub forma de *krumpir*, *krumpel* etc.) și a celui literar, mai recent, *Kartoffel*. În funcție de termenul german care a stat la baza denumirii în graiul sau limba respectivă să pot trage concluzii asupra perioadei cînd s-a generalizat cultura cartofului în ținuturile respective și a promotorilor acestei culturi. Astfel, concluziile autorului au o importanță neîndoielnică și pentru studiul istoriei economice și demografice a regiunilor respective. Menționăm de altfel, că cercetările de onomaseologie bazate pe legături lingvistice germano-slave se dovedesc a fi foarte interesante și fructuoase. E suficient să amintim în acest context două studii recente: monografia lui Bernhard Peters *Onomaseologie und Semaseologie der Preusselbeere* („Onomaseologia și semasiologia merișorilor”) apărută la Marburg în 1967 (în care, pe baza cercetării unui vast material dialectal și etnografic, se arată atît cauzele pentru care în cea mai mare parte a teritoriului german și în limba literară a pătruns denumirea slavă a acestei plante, *brusnica*, cît și condițiile asimilării sale lingvistice), precum și studiul lui Ioan Guția *Cucuruz „mais” dans l’Europe Centrale* („Cucuruz «porumb» în Europa Centrală”) apărut în „Verhandlungen des Zweiten Internationalen Dialektologenkongresses”, v. I. Wiesbaden, 1967 p. 302—318, în care se arată că arealul termenului de *cucuruz* pătruns într-o serie de limbi și dialecte din această zonă se acoperă perfect cu granițele fostului imperiu austro-ungar. Acest din urmă studiu este interesant și din punct de vedere al cercetării raporturilor lingvistice germano-române.

Articolele de lingvistică examinate pînă în prezent, deși reflectă preocupări și puncte de vedere foarte actuale, se mențin ca metodă în limitele tradiționale. În volum întîlnim însă și unele articole originale ca metodă. Astfel, un procedeu interesant de fonetică experimentală aplicat studiului accentului este prezentat de Peter Rehder în articolul său *Gezielte Destruktion und gezielte Konstruktion. Ein methodischer Beitrag zur Erforschung der serbokroatischen Prosodie* („Destrucție dirijată și construcție dirijată. Contribuție metodologică la studierea prozodiei în sîrbo-croată”), iar o metodă structurală de examinare a lexicului este propusă de Georg Spiess în articolul său *Tatsächliche und vermeintliche Leerstellen beim Vergleich der Lexik natürlicher Sprachen* („Lacune reale și aparente în compararea lexicului limbilor naturale”).

Prin originalitatea metodei aplicate, ca și prin orizontul său lingvistic vast, se remarcă articolul lui E. Koschmieder *Die Definitionskonträre Fälle* („Cazurile care se abat de la definiție”). Profilul revistei „Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung” pe care o conduce nu l-a împiedicat pe E. Koschmieder să adopte un punct de vedere foarte independent și obiectiv în ce privește perspectivele metodelor matematice informaționale în domeniul lingvisticii. Scopul său este tocmai acela de a atrage atenția asupra riscului pe care îl comportă introducerea prea largă a acestor metode. Noțiunile cu care operează matematica, arată dînsul, apar în mod artificial ca rezultat al unui proces de abstractizare a realității. De aceea, legile pe care le formulează această știință sînt axiomatice, ele fiind deduse din proprietățile acestor abstracțiuni; prin natura lor, ele nu comportă excepții. Lingvistica însă, ca și științele naturii, operează cu fenomene naturale, obiective; ea își formează noțiunile pe cale inductivă, pe baza unor cataloage de fapte constatate pe baza observației. Or, în lumea obiectivă a faptelor reale acționează atît necesitatea cît și întîmplarea și, de aceea, generalizările pe care le face lingvistica sînt întotdeauna însoțite de excepții, explicabile prin intervenția altor factori. De obicei, ele nu anulează regula. În momentul, însă, cînd nu putem găsi explicații la aceste excepții, sau cînd regula e formulată în așa fel încît opoziția constatată e privativă, trăsăturile unuia din elemente exclu-

zind trăsăturile elementului opus, orice excepție poate răsturna valabilitatea legii. Opozițiile privivate, firești în matematică, sînt un teren foarte periculos în lingvistică, și Koschmieder, pe drept cuvînt, recomandă moderație în construirea lor. Din cauza generalizării metodelor structurale bazate pe dezvăluirea opozițiilor, lingvistica se află în momentul de față în situația de a aluneca pe această pantă.

În partea a II-a a culegerii, intitulată „istorie literară”, apar de asemenea articole prezente în tematica Congresului. Citind fie și numai titlurile acestor articole, ne dăm seama de un fenomen simptomatic: predomină lucrările de stilistică literară (11 articole din 18 sînt lucrări de stilistică). Faptul este caracteristic pentru întreaga orientare a științei literare contemporane, în care își face tot mai manifest loc o tendință de apropiere de lingvistică în vederea consolidării unității firești a științelor filologice, care a fost scindată în mod nejustificat în ultimele decenii. Trebuie să spunem, în favoarea disciplinei noastre, că unul dintre cei mai energici militanți pentru restabilirea acestei unități este tocmai un slavist de prestigiu, Roman Jakobson, care, cu îndrăgirea unui Cato, a repetat nu o dată că „un lingvist surd la funcția poetică a limbii și un specialist de literatură indiferent la problemele lingvisticii și străin de metodele lingvisticii sînt în egală măsură anacronisme flagrante”¹. Nu întîmplător deci slavistii literați dintr-o țară occidentală au venit la Congres cu un asemenea bilanț.

Aplicarea metodelor lingvistice s-a dovedit deosebit de fructuoasă în abordarea unei probleme care prezintă o deosebită actualitate pentru istoriografia literară a țărilor slave: *problema curentelor*. Numai supunînd unui examen lingvo-stilistic opera unor scriitori putem cu exactitate determina apartenența lor la un curent sau altul și putem determina trăsăturile distinctive ale unui curent.

Mai jos vom arăta contribuția adusă de autorii articolelor din culegerea pe care o prezentăm în rezolvarea acestei probleme (în ordinea desfășurării epocilor literare).

În volum întîlnim trei contribuții la istoria literaturii ruse vechi. Ne vom opri întîi asupra articolului lui Johannes Holthusen *Neues zur Erklärung des Nadgrobnoe slovo von Grigorij Cambak auf den Moskauer Metropoliten Kiprian* („Elemente noi pentru interpretarea lui Nadgrobnoe slovo al lui Grigore Țambac în cinstea mitropolitului moscovit Ciprian”) La prima vedere, obiectivul pe care și l-a propus autorul este foarte limitat și modest: determinarea sursei grecești și reinterpretarea, pe baza ei, a unei predici de la începutul secolului al XV-lea. Totuși, metoda adoptată de autor în rezolvarea sarcinii pe care și-a propus-o prezintă interes pentru cercetarea literaturii vechi în țările slave în genere. Autorul critică tendința de a face direct, pe baza unor monumente literare, deducții asupra biografiei scriitorilor vechi. Literatura epocii era foarte imitativă și tradiționalistă, nu atât în ce privește conținutul, cît în ce privește forma. Anumite formule stilistice, comparații și metafore aveau o largă circulație și de aceea ele trebuie interpretate ca atare. Deducții cu privire la persoana autorului se pot face numai atunci cînd sîntem siguri că ne putem permite o interpretare *ad litteram* a anumitor pasaje.

Celelalte trei articole privind literatura veche sînt mai mult lucrări de informație și erudiție, ca articolul lui J. Schütz care urmărește etimologia denumirii zeului Veles și raportul său cu conștiința poetului vechi rus despre misiunea sa ca artist (*Veščij Bojane, Velesovo vnuče. Zum Selbstverständnis des Igorlied Dichters*), articolul lui H. Jeltte despre stilul documentelor ruse vechi (*Stilistische Eigentümlichkeiten altrussischer Urkunden*) și articolul lui H. J. Kissling despre izvoarele operei scriitorului medieval sloven P. Truber „Cîntec contra turcilor” (*Einiges zu dem „Lied wider die Türken“ des slowenischen Reformators P. Truber*).

Julian Kryžanowski, în fundamentala sa lucrare „Știința literaturii”², a arătat în mod convingător că o metodă științifică de analiză a operelor literare este cea care pornește din afară spre miezul lor. Același lucru este valabil și pentru caracterizarea curentelor literare. Luînd din nou poziție față de istoricii literari care neagă existența barocului în unele literaturi slave și în special în literatura rusă³, D. Tschizewskij arată în articolul său *Grundsätzliches zur slavischen Barockdichtung* („Probleme de fond în legătură cu beletristica slavă a barocului”) că Prokopovič a cultivat genul-cheie al barocului, poezia emblematică, că Polockij a scris într-un stil tipic pentru literatura barocului, că literatura staroverților se caracterizează prin stilul excesiv de

¹ Citat din *Literary form and literary meaning* cf. „Essays in the language of literature”, Edited by S. Chatman and S. Levin, Boston, 1967, p. 322. Vezi și articolul *Lingvistică și poetică* în „Probleme de stilistică”. Culegere de articole, București, 1964, p. 125.

² Julian Kryžanowski, *Nauka o literaturze*, Wrocław, 1966.

³ Cf. și articolul său *Барокко в русской литературе* în „Československa rusistika”, nr. 1, 1968.

ornamentat, că Antioh Cantemir a folosit o sintaxă foarte greoaie, cu totul contrară cerințelor de simplitate și claritate ale clasicismului și a cultivat portretul grotesc, că Trediakovskij s-a orientat spre romanul simbolist-erotic prețios și spre romanul utopist, genuri caracteristice pentru barocul francez, și, în sfârșit, că poezia lui Lomonosov se caracterizează prin patetism și hiperbolism. Trăsăturile formale a numeroase opere confirmă deci existența unui curent baroc în literatura rusă din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea precum și în alte literaturi slave în aceea epocă. D. Tschizewskij nu se oprește însă la investigarea problemelor de gen și stil. El caută să releve esența spirituală a curentului, stabilind alianțele ideologice pe care le-au contractat în Apus reprezentanții barocului slav și arătând că barocul apare ca o necesitate istorică într-o epocă de criză a valorilor. Tensiunea dramatică a evenimentelor a fost resimțită, după părerea sa, nu numai de fările în care a triumfat contrareforma, dar și de țări protestante și ortodoxe, deosebirile religioase neputând constitui o barieră idologică într-o Europă zguduită de cataclisme.

Fixînd jaloanele problematicei barocului ca curent în literaturile slave, Tschizewskij vorbește și despre sarcinile de viitor în acest domeniu de cercetare.

Opera panegirică a unui reprezentant minor al barocului polonez este discutată în articolul lui Michael Nierle *Figuren und anagrammatische Gedichte in Nymphiha von Stanislaw Serafin Jagodinski*, bogat ilustrat cu exemple din poezia emblematică — specie caracteristică a barocului. Depășirea barocului ca stil și trecerea spre literatura iluministă este urmărită, pe baza studierii unui poem descriptiv al poetei poloneze din secolul al XVIII-lea Elżbieta Drużbacka, de către Heinz Kneip în articolul *Die Überwindung der Kunstform des Barock in der polnischen Dichtung des 18. Jahrhunderts* („Depășirea formei artistice a barocului în poezia poloneză a secolului al XVIII-lea”).

Secolul al XVIII-lea a asistat însă nu numai la înflorirea iluminismului. În literatura acestui secol a pătruns, mai întâi timid și sfîngace, apoi tot mai viguros „glasul inimii”. În decursul acestui secol s-a elaborat, în întreaga literatură europeană, poetica sentimentelor tandre, mai întâi ca joc, ca divertisment al rococonului, apoi ca un program literar declarat al celor care cultivau drama bugrgeză și romanul sentimental. Literatura rusă nu rămîne străină de acest val. Sentimentalismul lui Karamzin nu a apărut pe un loc gol și nici nu ar fi putut în genere apărea, dacă în literatura rusă nu s-ar fi elaborat în prealabil arsenalul poetic al curentului. În articolul *Pohin', Kupido, strelj. Renate Lachman* urmărește cum se elaborează treptat, în cursul unui secol, „limbajul tandru”, cum formule venite din Apusul care cunoștea, începînd încă cu lirica provençală și cu „dolce stil nuovo”, o bogată tradiție a poeziei erotice, sînt asimilate de o literatură pînă atunci foarte sobră și ascetică.

Adaptării în rusă a versului alexandrin, cel mai tipic pentru clasicism îi este consacrat articolul lui Reinhard Lauer *Die Anfänge des Alexandriners in Russland* („Începuturile alexandrinului în Rusia”).

În volum apar și cîteva studii consacrate secolului al XIX-lea în literaturile slave. Majoritatea lor sînt legate de aspecte particulare, în primul rînd stilistice, ale operelor unor reprezentanți de frunte ai literaturilor slave din această epocă. Astfel, Walter Schamschula studiază funcția epigrafelor împrumutate din Shakespeare în opera marelui scriitor romantic ceh Macha¹, Ljodze Kraker cercetează traducerea din Schiller ale poetului sloven Koseski², K.D. Seeman urmărește legăturile lui Tjutcev cu literatul german Apollonius von Maltitz, Horst-Jurgen Gerik analizează raportul dintre fabulă, subiect și idee în „Frații Karamazov” al lui Dostoievski³, Wilhelm Lettenbauer studiază stilul lui Cehov⁴. Un caracter mai amplu are articolul lui Wolfgang Geseman⁵, care și-a ales un unghi de vedere cu totul original pentru a dezvălui atitudinea diversilor scriitori ruși față de civiliza-

¹ *Nichtintegrierte Kontexte in Werk Machas* („Contexte neîntegrate din opera lui Macha”).

² *Zu Koseskis Übersetzungen Schillerscher Gedichte in den Laibacher Kmetzjska in Rokadelske Novice in den Jahren 1844-1847*.

³ *Text und Wahrheit. Vorbemerkungen zu einer kritischen Deutung der Brüder Karamazov* („Text și adevăr. Observații preliminare la o interpretare critică a Fraților Karamazov”).

⁴ *Die Funktion idiomatischer Ausdrücke in der stilistischen Struktur von Werken A. P. Čechovs* („Funcțiunea expresiilor idiomatice în structura stilistică a unor opere ale lui Cehov”).

⁵ *Zur Rezeption der Eisenbahn durch die russische Literatur* („Cu privire la receptarea căii ferate de către literatura rusă”).

ția occidentală și totodată față de viitorul propriei lor țări: felul în care aceștia au privit construirea căilor ferate în Rusia. Aspecte ale literaturii secolului XX în țările slave sînt studiate numai în două articole din culegere. Rupprecht Baur în articolul *Übersetzungsprobleme in der Lyrik Viktor Vidas* („Probleme de traducere în lirica lui Viktor Vida”) relevă particularitățile stilului poetului croat iar Miljenko Majetic în articolul intitulat *Ilya Erenburg als Dichter. Zum Thema: das Dokumentare als ästhetische Funktion* („I. Erenburg ca poet. Pe marginea temei: documentarul ca funcție estetică”) caută să descifreze elementele autobiografice din poeziile cercetate.

Sectorul folclor este reprezentat cantitativ slab, însă cuprinde contribuții importante.

În articolul *Übersetzungen russischer Volksmärchen aus der Sammlung von A.N. Afanas'ev* („Traduceri ale basmelor populare ruse din culegerea lui A.N. Afanas'ev”) Fritz Harkort și Karl-Heinz Pollok cercetează soarta culegerii în Germania și publică un tabel exhaustiv de concordanțe pornind de la sursele și distribuția basmelor în diversele ediții.

Maximilian Braun își propune să găsească un criteriu științific de delimitare a baladei de celelalte specii ale poeziei populare. Studiul său, intitulat *Methodisches zum Problem der Volksballade* („Principii metodice cu privire la problema baladei populare”) are însă o valoare care depășește cu mult acest obiectiv, aducînd o viziune personală asupra structurii poeziei populare cît și a celei culte. Definiția genului liric, arată autorul, s-a elaborat pe baza poeziei culte, care vizează expresia personală a unor sentimente individuale. Folclorul, dimpotrivă, tinde spre general, spre exprimarea unor sentimente generate de împrejurări caracteristice, stereotipe. Pentru a le sugera nu e necesară și nici măcar firească o expresie rafinată. E suficientă evocarea unor situații, unor întîmplări de care se leagă în mod spontan, la toți oamenii, asemenea reacții afective. De aceea, un element narativ, măcar în stare embrionară e prezent în orice creație folclorică. Dacă în poezia lirică el este secundar, accesoriu, pe primul plan aparînd sentimentul, în baladă elementul narativ devine hotărîtor. De aceea, o baladă poate fi dezvoltarea unui subiect de cîntec popular și un cîntec se poate baza pe un episod de baladă. Pornind de la aceste premise, autorul stabilește o serie de diferențe, sugerînd, la rîndul său, cititorului să continue considerațiile pe aceste linii directoare, făcîndu-l participant al unei discuții pasionante despre geneza forme interne a creației literare folclorice și culte.

Dagmar Burhart, în articolul intitulat *Mythische Elemente und Entmythisierung in der südslavischen Volksepik* („Elemente mitice și demitizare în eposul popular sudslav”) debăte o altă problemă pasionantă a folcloristicii, aceea a dezintegrării miturilor. Nu de mult, la cealaltă extremitate a continentului european, o problemă similară a fost cercetată de un investigator al folclorului scandinav, Otto Blehr¹.

Țările slave din Balcani care au păstrat una din cele mai mari comori de folclor vechi, s-au dovedit a fi, ca și Norvegia, un teren foarte propice pentru o asemenea cercetare. Autoarea și-a fixat atenția asupra unor zone periferice, care sînt întotdeauna mai conservative decît cele centrale, și a reușit să găsească ceea ce s-a pierdut în monumentele folclorice cunoscute din Serbia și Bulgaria: prototipurile arhaice ale personajelor de basm și epopee, care poartă încă amprenta mitului. Ca și în cazul articolului lui Braun, și aici rămînem cu impresia că avem de a face abia cu un studiu preliminar, deoarece nici această investigație nu trebuie întreruptă la faza, destul de înaintată de altfel, la care a ajuns autoarea. Studiul ar trebui racordat la acel vast material comparatistic care a fost strîns în ultimii ani, în special de folcloriștii sovietici Propp, Meletinski și Žirmunskij cu privire la geneza eposului eroic în diversele puncte ale globului. Astfel, cititorii vor putea urmări și mai bine, prin transformările succesive ale personajelor din folclorul unor popoare din cele mai felurite, felul în care și-a conceput omul misiunea sa civilizatoare pe pămînt, lupta încordată a acestuia cu tot ce venea să împiedice activitatea sa grandioasă, fie că era vorba de forțe reale, hiperbolizate de el, fie că erau plămînuiri ale imaginației sale alimentate de frica de necunoscut, atunci cînd omul, cea mai neajutorată și neînmarmată dintre făpturi, pornise pe calea care avea să-l prefacă în stăpîn al lumii.

MAGDALENA LASZLO

¹ Cf. monografia *Folketro fra Sørhedalen*, Oslo, 1966

РУССКАЯ РЕЧЬ, Научно-популярный журнал Института русского языка Академии Наук СССР, Издательство „Наука“, Moscova, nr. 1 — 6, 1967; nr. 1 — 6, 1968.

În anul 1967 a fost întemeiată revista științifică de popularizare „Русская речь”, concepută ca un organ de largă circulație al Institutului de limba rusă al Academiei de științe a U.R.S.S. Într-o perioadă relativ scurtă revista a devenit publicația cea mai populară în rândul iubitorilor limbii ruse.

Revista se adresează celor care vor să-și cultive o limbă frumoasă, îngrijită, care vor să cunoască istoria, tendințele noi de dezvoltare, relațiile dintre diferitele compartimente ale limbii ruse etc. Fiecare număr al revistei este bine îngrijit din punct de vedere al aranjamentului intern al materialului. În paginile revistei se publică articole ale lingviștilor ruși de seamă, ca, de exemplu V. I. Borkovskij; (№ 1,5 1967; № 3, 4, 5 1968); R. A. Budagov (№ 6 1967); V. V. Vinogradov (№ 6 1967; № 1 1968); G. O. Vinokur (№ 3 1967); L. R. Sinder, M. I. Matusievici (№ 5 1968); B. A. Larin (№ 1 1968); V. G. Kostomarov (№ 3,5 1967); S. I. Ožegov (№ 6 1967); F. P. Filin (№ 2 1967; № 2 1968); L. V. Ščerba (№ 5 1968) și alții.

Termenul *popularizare a științei* a căpătat în paginile revistei un sens strict științific — popularizarea realizărilor celor mai noi ale științei despre limbă, a metodelor noi de cercetare. Așa se explică faptul că în revistă un loc de seamă îl ocupă problemele de lingvistică generală, care dau o imagine de ansamblu asupra unor tendințe de dezvoltare în limbă pe baza materialului oferit de mai multe limbi. Astfel, articolul lui R. A. Budagov *Despre tipologia vorbirii* (№ 6 1967, p. 43—48) pune într-o lumină nouă problema tipologiei vorbirii corectind unele teze emise de prof. A. A. Holodovič¹. R. A. Budagov ajunge la concluzia, că schema de identificare a actului vorbirii propusă de A. A. Holodovič este incompletă. Tipologia vorbirii poate fi construită pe baza relațiilor bine determinate dintre trăsăturile ei externe și interne.

În procesul dezvoltării limbii are loc o anumită corelație între conștient și spontan, fapt de mare importanță pentru stabilirea normei limbii, pentru cultivarea ei. E. A. Bokarev relevă această problemă, cu trimiteri la lingviști de seamă din trecut și prezent, în articolul său *Spontan și conștient în limbă* (№ 2 1967, p. 10—15).

Un loc important în paginile revistei îl ocupă problemele de lingvistică comparativ-istorică indoeuropeană și slavă. Descoperirea și descifrarea limbilor anatolice² a avut o mare importanță pentru cunoașterea mai aprofundată a limbii indoeuropene comune, pentru periodizarea ei, pentru stabilirea arhaismelor și inovațiilor în procesul dezvoltării limbilor indoeuropene etc. Nu mai puțin importantă este stabilirea gradului de înrudire între limbile așa-zise *nostratice*³ relevat de cercetătorul sovietic V. M. Illiș-Svityč⁴. Problemei înrudirii dintre limbi este consacrat și articolul lui B. A. Dolgopolskij *În căutarea înrudirii îndepărtate* (№ 5 1967, p. 95—10), care prezintă problema în lumina descoperirilor lui V. M. Illiș-Svityč. Articolul a trezit interes în rândurile cititorilor revistei, autorul continuând problema și în *Rădăcini vechi și oameni din antichitate* (№ 2 1968, p. 96—106).

Problemei progresului în limbă este consacrat articolul cunoscutului lingvist sovietic L. A. Bulachovskij *Despre progres în limbă* (№ 4 1968, p. 7—12). Autorul prezintă câteva criterii de identificare a progresului în limbă: 1) când în locul unor indici multipli pentru exprimarea unui sens oarecare se statornicesc în limbă indici unici, permanenți; 2) când cuantumul simbolurilor sensurilor formale se delimitează prin criterii comune și fundamentale; 3) când radicalul este delimitat pe planul relațiilor semantice; 4) când simbolurile sonore se caracterizează prin simplitate în redarea unor noțiuni și prin modalitate ortoepică simplă.

O serie de articole din domeniul lingvisticii generale și comparativ-istorice popularizează probleme de prim plan din lingvistica contemporană: problema etnogenezei slavilor (F. P. Filin,

¹ Vezi *Историко-филологические исследования. Сборник статей к семидесятипятилетию академика Н. И. Конрада*, Moscova, 1967.

² Vezi, de exemplu, V. V. Иванов, *Общеславянская, праславянская и анатолийская языковые системы*, Moscova, 1965.

³ Limbile uralo-altaice, cartele, dravidice, semito-hamitice, indoeuropene.

⁴ V. M. Illiș-Svityč, *Опыт сравнения ностратических языков*, în „Славянское языкознание“, VI Международны́й съезд славистов, Доклады советской делегации, Moscova, p. 407—426, 1968.

La originea limbii ruse, № 2 1968, p. 8—14) geografia lingvistică (V. I. Derjagin, *Geografia lingvistică*, № 3 1968, p. 80—91), dialectologia rusă (L. L. Kasatkina, *Despre dialectele ruse*, № 5 1967, p. 83—91), Atlasul lingvistic slav comun (V. F. Konnova, *Atlasul lingvistic slav comun*, № 5 1968, p. 117—123), documentele scrise pe coajă de mesteacăn (V. I. Borkovskij, *Documentele scrise pe coajă de mesteacăn*, № 3 1968, p. 3—11) și altele.

Într-o serie de articole este relevată viața și opera reprezentanților de seamă ai lingvisticii ruse, a căror moștenire este și azi un izvor nesecat de idei pentru generația contemporană a lingviștilor. Cu multă pasiune sînt scrise articole despre V. I. Buslaev (№ 6 1968, p. 42—46), S. P. Obnorskij (№ 5 1967, p. 9—11), G. O. Vinokur (№ 5 1967, p. 7—9), L. V. Ščerba (№ 5 1968, p. 42—46), D. N. Ušakov (№ 2 1968, p. 39—42), L. A. Bulachovskij (№ 4 1968, p. 3—6), S. I. Ožegov (№ 6 1967, p. 23—26), I. I. Meščaninov (№ 2 1967, p. 7—9) etc.

În perioada sovietică normele ortoepice ale limbii ruse s-au schimbat în mod simțitor. Se observă o apropiere mai mare între normele moscovite și cele leningradene¹. Schimbările au atins și normele ortoepice scenice. Pe scena rusă s-a stabilit de mult o tradiție ortoepică aparte, în care elementele stilului ortoepic înalt se întretes cu elementele normei ortoepice moscovite². În limba rusă actuală se manifestă tendința tot mai evidentă de apropiere între normele ortoepiei scenice și cele literare ale limbii vorbite. Revista a deschis o anchetă privind căile de dezvoltare a ortoepiei scenice, adresîndu-se actorilor sovietici și unor specialiști în domeniul artei scenice (№ 1—6 1967). Părerile și sugestiile primite sînt extrem de interesante și depășesc uneori cadrul ortoepiei scenice, prezentînd un interes mai larg.

În schimb, problemele ortografiei ruse actuale au găsit mai puțin spațiu în revistă (4 articole). Discuția purtată în presa sovietică în anii 1962—1964 în jurul normelor ortografice ale limbii ruse actuale a arătat acuitatea acestei probleme; o dovadă este faptul că Institutul de limbă rusă al Academiei de științe a U.R.S.S. a considerat necesară publicarea într-un volum aparte a propunerilor făcute în sec. XVIII—XX privind îmbunătățirea ortografiei ruse³.

Progresul științei contemporane, apariția unor domenii și ramuri noi în știință și tehnică se oglindesc în mod nemijlocit și în limbă, îmbogățînd-o cu expresii și cuvinte noi. Problemei formării cuvintelor noi în limba rusă actuală și răspîndirii lor în vorbirea curentă sînt consacrate în revistă o serie de articole: V. P. Danilenko, *Cum se creează termenii?* (№ 2 1967, p. 57—64); S. V. Vladimirov, *Terminologia științifico-fantastică* (№ 4 1968, p. 39—44), G. I. Miskievič, *Seismica* (№ 1 1967, p. 85—87) etc.

În revistă se relevă unele tendințe noi în domeniul morfologiei și sintaxei limbii ruse actuale. Numerale de tipul *две, три, четыре, пять* posedă unele caracteristici morfologice specifice și au o sferă de funcționare aparte. Nu de mult a existat părerea că aceste numerale pot funcționa numai împreună cu substantivele de genul masculin care denumesc o persoană. Extinderea categoriei persoanei și la substantivele feminine a creat condiții pentru folosirea numeralelor de tipul *четыре, пять* și cu substantivele feminine: *пять женщин* (înainte se considera corect numai *пять женщин* (vezi *Numeralele comune*, de G. A. Kačevskaja, № 1 1968, p. 61—66).

Unor aspecte necercetate în domeniul verbului rus este consacrat un articol al lui A. V. Bondarko, *Unele aspecte ale folosirii figurative a timpurilor verbale* (№ 5 1967, p. 34—37). Este vorba de prezentul actualizării emoționale, de tipul: „Извини, сестра, но так нельзя... Я представляю губернатора, а ты ему руки не подаешь (A. Sečov). Forma timpului prezent imperfectiv este utilizată pentru actualizarea emoțională și expresivă a unor fapte din trecut. Sau, folosirea viitorului imperfectiv în contextul prezentului generalizat, de pildă: „В горсти ярких морских камней не сразу заметишь маленькую скромную жемчужину, но чем больше будешь приглядываться к ней, сравнивая с дешевой нарядностью окружения, тем лучше заметишь, почему жемчуг есть жемчуг” (V. Solouchin).

Pe cît de neașteptată, pe atît de interesantă este întrebarea pusă de V. V. Gurevič dacă există sau nu articol în limba rusă (№ 3 1968, p. 57—59). În limba rusă, precum se știe, se folosesc mijloace lexicale pentru exprimarea categoriilor *determinat — nedeterminat*. Există însă mijloace lexicale care, în anumite contexte, devin mijloace formale de marcare a categoriei *determinat — nedeterminat*. O astfel de funcție o îndeplinește în limba rusă numeralul *один, одна, одно*

¹ Vezi *Русский язык и советское общество*, în revista „Русский язык за рубежом”, № 3, 1967, p. 19—21.

² Vezi G. O. Vinokur, *Русское сценическое произношение*, Moscova, 1948.

³ *Обзор предложений по усовершенствованию русской орфографии (XVIII—XX вв.)*, Moscova, 1965.

⁴ Cf. și A. V. Bondarko, L. L. Bulanin, *Русский глагол*, Leningrad, 1967.

care își pierde uneori sensul lexical de cantitate și devine articol nehotărât. De pildă: „Всепетил я на днях одного человека...” („Am înfilit zilele astea un om...”). Folosirea numeralului *один* ca articol în limba rusă este un fenomen autohton, natural. Trecerea din categoria cuvintelor de sine stătătoare în categoria cuvintelor ajutătoare este determinată de faptul că primele includ în sine categoria *determinat — nedeterminat*. Trecând în a doua categorie, ele devin atone, se folosesc adesea în postpoziție, se desemantizează.

Studiul laturii estetice a cuvintului a devenit o tradiție în lingvistica rusă, fiind marcat printr-o serie de nume cunoscute încă din secolul trecut, ca, de exemplu, F.I. Buslaev sau A.A. Potebn'a. Printre lingviștii contemporani putem aminti în acest sens pe B. V. Tomaševskij, V.V. Vinogradov, A.I. Efimov și alții, care acordă o mare atenție analizei limbii operelor beletristice ale clasicilor ruși și ale scriitorilor contemporani. În revistă, acestei probleme i se rezervă un loc important. De exemplu, se analizează structura ritmico-sintactică a poeziilor în proză ale lui I.S. Turgenev, coloritul peisajelor lui K. Paustovskij, funcția stilistică a adjectivelor la V. Brjusov, autronimia dramelor lui Suchovo-Kobylin, gesturile și mimica la A. S. Pușkin, folosirea adjectivului *серый* („cenușiu”) ca epitet la M. Gor'kij, calamburul în operele lui M. Gor'kij etc.

În unele articole se pune problema corelației dintre latura estetică și cea comunicativă a cuvintului, dintre stilurile funcționale ale limbii și cele ale literaturii beletristice (№ 1 1967, p. 20—29; № 3 1968, p. 26—30), larg discutată cu ani în urmă în lingvistica sovietică (cf., de exemplu, articolele din „Вопросы языкознания” din 1954—1955).

În limba rusă actuală se manifestă o tendință tot mai pronunțată de interacțiune între limba vorbită și cea literară. Elementele lexicale, construcțiile caracteristice pentru limba vorbită, devin tot mai des normă literară. Aceste inovații sint înregistrate în număr destul de mare în paginile ziarelor (vezi V.G. Kostomarov, *Elementele limbii vorbite în limbajul ziarelor*, № 5 1967, p. 48—53). În același timp, se observă și o serie de abateri de la norma literară, sub influența unor construcții incorecte din limba vorbită (vezi № 3 1967; № 2 1968 ș.a.).

Revista acordă un spațiu larg problemei cultivării limbii ruse, îngrădirii stilurilor ei funcționale de influență nefastă a jargoanelor, a limbajului profesional etc. Folosind un bogat material faptic, adesea amuzant, autorii articolelor dau sugestii concrete pentru utilizarea construcțiilor normative. Unele articole sînt scrise sub forma unor îndrumări practice pentru redactarea corectă a unui text, a unui discurs sau folosirea corectă a unor construcții în care se observă în limba vorbită mai multe abateri de la normă: I.V. Selenicyn, *Cum să folosim cuvintele* (№ 5 1968, p. 54—60), B.S. Mučnik, *Percepția unui text în faza inițială și în faza finală* (№ 4 1968, p. 73—78), M.P. Senkevič, *Corectura stilistică a unui text* (№ 6 1967, p. 69—75), V.D. Goldiner, *Artă discursului juridic* (№ 3 1968, p. 37—43) și altele.

Un loc de seamă îl ocupă rubrica consacrată istoriei vocabularului limbii ruse, în care publică contribuții lingviști ca V.V. Vinogradov (№ 1 1968, p. 83—90), S.I. Ožegov (№ 6 1967, p. 26—32), V.V. Veselitskij (№ 3 1968, p. 68—73), G.I. Miskevič (№ 4 1967, p. 6—8) și alții. Astfel, V.V. Veselitskij prezintă etapele schimbărilor semantice în cuvîntul *революция*, S.I. Ožegov arată sfera funcționării în limba rusă a cuvintelor *советы, советский*, G.I. Miskevič analizează unele neologisme din epoca sovietică (de exemplu, *комсомольца, пионеры*), V.V. Vinogradov urmărește istoria diferitelor îmbinări cu substantivul *муха* în limba rusă (cf. *муху зашибить, муху задавить, муху раздавить, муху убить, с мухой, под мухой* și altele).

În câteva articole, scrise într-o formă foarte atractivă, se prezintă probleme de topomastică rusă și slavă: originea denumirii orașului *Azamas* (№ 1 1968, p. 75—77), a insulei din Leningrad *Васильевский остров* (№ 1 1968, p. 78—79), corelația pe teren slav între onimele *гора* și *лес* (№ 1 1967, p. 80—82), originea denumirii *москвич-москвичка* (№ 1 1968, p. 70—74).

Cititorul găsește note istorico-filologice privind unele monumente lingvistice ruse, unele ediții din trecut, istoria unor societăți filologice etc.: L.E. Lopatin, *Тмутараканскому камню 900 лет* (№ 3 1968, p. 97—99), L.M. Ševčenkova, *Азбуковники* (№ 5 1967, p. 74—76), N.P. Pankratova, „Письмовник” *Курганова* (№ 3 1968, p. 99—105), I.A. Belčikov, *Общество любителей российской словесности* (№ 2 1968, p. 109—113), M.P. Tolobova, *Барсов и его рукописная „Российская грамматика”* (№ 1 1968, p. 101—103), N.V. Porova, *Диалектологические заметки Н. А. Добролюбова* (№ 1 1968, p. 100—101), V.I. Černyšev, *О слове В. И. Даля* (№ 4 1967, p. 26—34) etc.

Revista prezintă cititorilor cărți noi, publică periodic un mic dicționar accentologic rus contemporan, dă sugestii în privința folosirii unor variante lexicale în diferitele stiluri ale limbii

concluziile pe care le formulează autorii, explicit sau implicit, indică sau sugerează soluții privind aplicarea teoriei în diferitele domenii ale științei însușirii practice a limbilor naturale. Este, cu alte cuvinte, o orientare asemănătoare celei promovate în Statele Unite de „Centrul de lingvistică aplicată”, orientare definită lapidar de R.S. Ginzburg, autorul articolului *Teoria lingvistică și predarea limbilor străine* (nr. 2, pp. 9—14), drept „... pătrundere impetuoasă a științei, îndeosebi a teoriei lingvistice, în practica predării” (p. 11). Cea de-a doua trăsătură, strâns legată de prima, constă în faptul că limba naturală, în cazul de față rusa, este supusă analizei și descrierii de pe pozițiile conștiinței lingvistice a unor vorbitori pentru care ea nu constituie o limbă maternă, cel puțin în principiu și ca tendință generală, fiind tratată în consecință ca *idiotm străin*. Practic vorbind, nu este o sarcină ușoară, întrucât ea vizează subiecte vorbitoare care, în totalitatea lor, reprezintă o masă aloglotă, cu trăsături specifice de la o limbă la alta. „Pentru fiecare cititor o asemenea descriere va fi inevitabil atât redundantă, cât și insuficientă, însă ea poate constitui un temel pentru întocmirea unor lucrări didactice, care să țină seama în mod concret de o limbă sau alta” (V.V. Vinogradov și V.G. Kostomarov, *Unele perspective ale studiului limbii ruse*, nr. 2, p. 7).

Autorii articolului precită formulează în același timp o sarcină de perspectivă, a cărei finalitate pragmatică poate fi ușor sesizată: important este, din punctul de vedere al orientării amintite să fie puse în evidență „modelele fundamentale”, respectiv elementele tipice de largă circulație din domeniul vocabularului, al formării cuvintelor etc., indicându-se regulile îmbinării lor. Se poate spera — se subliniază în acest studiu — că o asemenea descriere, exhaustivă și în același timp diferențiată, va duce la conturarea limbii ruse fundamentale („bazisnyj russkij jazyk”), adică a unui ansamblu de mijloace, la care s-a ajuns prin selecție, ansamblu simplificat, conținând un minimum de elemente necesare, capabile însă, chiar sub această formă schematică, să îndeplinească funcțiile unui instrument, economic și avantajos, destinat comunicării și schimbului de idei. „Se înțelege, însă, că aceasta nu infirmă, ci, dimpotrivă, face absolut necesară descrierea paralelă a tuturor subtilităților „redundante” în funcționarea limbii ruse. Limba fundamentală este concepută doar ca nucleu al unei descrieri exhaustive, făcute nu sub forma clasificării tradiționale pe părți de vorbire și pe tipuri de paradigme, ci pe baza raporturilor funcționale, a sensurilor” (nr. 2, p. 8). Asistăm, așadar, la fundamentarea teoriei unui tip simplificat de limbă naturală, ușor de însușit, pe care l-am putea denumi, cel puțin convențional, *Basic Russian*, pentru a ne folosi de o terminologie curentă în Occident (cf. *Basic English*, *Basic French* etc.).

Două articole înrudite tematic (ambele sînt publicate în nr. 1), *Teoriile lingvistice contemporane și metodică predării limbii* de O.S. Achmanova (p. 9—13), cunoscută cercetătorilor români, între altele, prin substanțialul raport prezentat recent la cel de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor (București 28 august — 2 septembrie 1967), și *Noi sarcini în domeniul lingvisticii comparative-opoziționale* de P.N. Denisov (p. 14—18), ridică, de pe poziții noi, problema aplicării în practică a unor teorii și metode, printre care un loc de frunte îl ocupă, sub raport utilitar, comparația opozițională („sopostavlenie”) a faptelor de limbă aparținând unor sisteme semiotice neînrudite. O.S. Achmanova ține să sublinieze în mod deosebit faptul că „... comparația opozițională în orice caz nu se poate limita exclusiv la enumerarea elementelor care deosebesc limbile atrase în discuție; tot atât de importantă, ca și cercetarea diferențelor, este studiarea științifică, în mod sistematic, a asemănărilor (respectiv a coincidențelor) care se degajă din compararea opozițională a respectivelor sisteme semiotice naturale” (p. 11). Pe de altă parte, referindu-se la unele teorii moderne (sînt amintite, de ex., lucrări ale lui S.K. Šaumjan și Noam Chomsky), de real interes științific, autoarea îi avertizează pe cititori că ideile teoretice, de ultimă oră, cu toată valabilitatea lor experimentală, nu-și pot găsi întotdeauna o aplicare practică valabilă, cel puțin în domeniul predării limbilor naturale. Din aceasta nu rezultă, frică, că „... împotriva popularizării teoriilor noi și în general științifice trebuie să obiectăm; în realitate nu este vorba decât de faptul ca acest lucru să se facă cu mult mai mare prudență, fără a-i induce în eroare pe practicieni, care sînt departe de a putea întotdeauna să se descurce independent în noianul problemelor teoretice complexe și să tragă de aici concluzii juste din punct de vedere aplicativ” (p. 13).

P.N. Denisov atinge în treacăt o problemă, credem, de importanță deosebită, întrucât ea se referă la necesitatea găsirii unui suport metodologic de care să se servească studiile comparative-opoziționale. Un asemenea suport îl constituie, după părerea autorului, metoda tipologică sau, mai exact, lingvistica tipologică, ale cărei baze teoretice sînt, după cum se știe, relativ bine conturate (v. nr. 1, p. 16 și 17). Ne face impresia, însă, că P.N. Denisov îngustează în mod exagerat sfera lingvisticii comparative-opoziționale și țelurile ei atunci cînd afirmă că ea „... vizează

oamenii și nu mașinile" (p. 17), urmărind un scop practic, acela de a a-i învăța pe oameni să vorbească o limbă maternă" (p. 15). Într-adevăr, confruntarea faptelor de limbă este folosită mai ales în teoria și practica predării limbilor străine, însă nu este mai puțin adevărat că numeroase alte activități și domenii au o legătură directă, intimă, cu metoda comparativă-opozițională și se întemeiază, dacă nu exclusiv, cel puțin în bună parte, pe procedeele de lucru ale acestor metode. Ne gândim, de pildă, la teoria și practica traducerilor, inclusiv a traducerii mecanice sau automate, teoria împrumutului și a calculului lingvistic, activitatea de elaborare a dicționarelor bilingve și poliglotte etc. (cf. o părere similară, exprimată de O.S. Achmanova în articolul precedent, p. 10, coloana a doua).

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra a două articole de teorie lexicografică, bogate în sugestii și idei. Primul, *Unele aspecte ale descrierii vocabularului* (nr. 1, p. 19—24), îi aparține lui L. A. Novikov, care, pornind de la codificarea și decodificarea mesajului în procesul comunicării, ajunge la concluzia că emițătorul și receptorul au nevoie, în sens strict, de dicționare de tip diferit: primului îi sînt mai utile dicționarele de tip activ (dicționare de imbinări de cuvinte, dicționare ideologice, dicționare de sinonime, necesare pentru alegerea unui cuvînt sau al altuia din paradigma lexicală și pentru „cuplarea” lor corectă), celui de-al doilea dicționarele de tip pasiv (de ex., dicționarele explicative, în care se descrie conținutul cuvintelor)” (p. 20—21). Evident, o atenție mai mică s-a acordat pînă acum lucrărilor lexicografice de primul tip, motiv pentru care autorul încearcă să prezinte utilitatea și principiile alcătuirii dicționarelor de imbinări de cuvinte, a dicționarelor tematice (ideologice), de frecvențe și stilistice. Primul din această serie și, în același timp, cel mai puțin răspîndit este dicționarul de imbinări sau grupuri lexicale („slovar sočetaemosti”), care servește, înainte de toate, pentru a da la iveală raporturile cele mai caracteristice, normative, dintre cuvinte, uzul lingvistic cu tot caracterul său național sui-generis și cu toate anomaliile sale (*krasnye černila, bol'saja polovina* etc.)” (p. 21). Se știe că înțelesul lexical al unui cuvînt se conturează pe deplin și—și găsește o realizare concretă numai într-un anumit context, în anumite imbinări. În concluzie, cu cît dispunem de mai multe imbinări tipice, cu atît vom căpăta o imagine mai clară asupra semnificării cuvîntului, idee pe care L. A. Novikov o expune convingător, cu deosebită claritate, prezentîndu-ne, în vederea unei înțelegeri mai lesnicioase, un exemplu de articol dintr-un asemenea dicționar (p. 21)¹.

Cel de-al doilea articol, ținînd de aceeași sferă tematică, este scris de T. P. Lomtev, fiind intitulat *Despre alcătuirea unui dicționar analitic-semantic al limbii ruse* (nr. 3, pp. 30—36). Autorul își începe studiul cu următoarea constatare. Dicționarele curente de tip explicativ au o lipsă esențială, care constă într-un anumit cerc vicios: sensul unui cuvînt se explică cu ajutorul altui cuvînt, iar sensul celui din urmă prin intermediul celui dintîi. „Astfel, înțelesul cuvîntului *pečal'* este explicat prin „grust’”, iar înțelesul cuvîntului *grust'* prin „*pečal'*”; sensul cuvîntului *črabrost'* este definit „*mužestvo*”, iar sensul lui *mužestvo* „*črabrost'*” etc.” (p. 30). Pentru a ieși din acest impas, autorul propune explicarea sensului cu ajutorul unor elemente semantice diferențiale. De pildă, cuvîntul *otec* 'tată', care desemnează o anumită persoană, ar putea fi explicat cu ajutorul următoarelor elemente diferențiale: 1) 'persoană de sex masculin', 2) 'părinte', 3) 'părinte nemijlocit (direct)', 4) 'părinte în linie dreaptă', 5) 'părinte din prima generație'. După părerea autorului, un asemenea tip de dicționar ar fi necesar străinilor care studiază limba rusă” (p. 34).

Lăsînd la o parte faptul că descrierea de mai sus este incompletă, referindu-se numai la sensul direct, primar (s-au omis sensuri ca 'intemeietor', 'termen cu care se adresează cineva preoților și călugărilor' etc.), se naște întrebarea: în ce măsură un străin, mai ales dacă este începător, se poate descurca în noianul elementelor diferențiale, al căror sens, cuvînt cu cuvînt, trebuie mai întîi să-l stabilească prin intermediul altor lucrări lexicografice sau cu ajutorul aceluiași dicționar (ceea ce din punctul de vedere al timpului pierdut înseamnă unul și același lucru). Începătorului nu-i este oare mai util un bun dicționar bilingv? Aceasta cu atît mai mult, cu cît el are nevoie de un corespondent lexico-semantic exact (sau de corespondente exacte

¹ Menționez că la Centrul de limbă rusă de pe lângă Universitatea din Moscova, a cărui activitate am avut prilejul s-o cunosc în timpul unei vizite în februarie 1969, se lucrează în ritm susținut sub conducerea lui L. A. Novikov, șeful sectorului de lexicologie, la elaborarea unui dicționar de acest tip, intitulat *Slovar sočetaemosti russkogo jazyka* (ceea ce, într-o terminologie mai uzuală, s-ar putea denumi „dicționar de cuvinte și idei” sau, și mai simplu, „cuvinte și expresii”). Lista de cuvinte cuprinde aproximativ 3.000 de termeni, dintre cei mai uzuali, folosiți curent în limba rusă din ultimii 10—20 de ani. „Funcționarea” contextuală a cuvintelor lor va fi ilustrată cu ajutorul imbinărilor de cuvinte, în marea lor majoritate libere (80%), grupate tematic și selectate, în ceea ce privește componenții, pe baza dicționarelor de frecvențe ale limbii ruse.

în cazul polisemiei) și nu de descrieri succesive, pe sensuri, fie chiar cu ajutorul unor trăsături distinctive. Aceasta nu înseamnă însă că propunerile formulate de T. P. Lomtev ar fi lipsite de temei. Sensul lor constă, înainte de toate, după părerea noastră, în îndemnul adresat lexicografilor de a fi mai riguroși, mai analitici, mai exigenți față de ei înșiși în explicarea înțelesului cuvintelor-titlu. Cît privește folosirea elementelor semantice diferențiale, amintite mai sus, ele își găsesc locul cu deosebire în dicționarele de termeni speciali, tehnici sau științifici, în general monosemantici, idee pe care o susține de altfel chiar autorul în finalul articolului său.

O problemă de statistică lexicală face obiectul articolului *Vocabularul fundamental (minim) și înțelegerea textului* (nr. 2, pp. 15—21) de R. M. Frumkina, care este consacrat unui experiment urmărind scopul de a preciza în ce măsură poate fi înțeles un text în care o parte din cuvinte sînt necunoscute cititorului. Pentru a apropia cît mai mult condițiile experimentului de situația reală, o parte din cuvintele textului dat au fost înlocuite cu cuvascuvinte, deci cu elemente artificiale, formate însă după regulile fonomorfologice ale limbii materne și avînd aceleași caracteristici morfologice ca și cuvintele „naturale”: *zaglonitel*¹ (în loc de *skotovod*), *laskunno* (în loc de *verchom*), *korobil*¹ (în loc de *lajal*) etc. (vezi textul experimental și cel original la pp. 20—21). Rezultatele la care ajunge autoarea arată că, în stadiul incipient de achiziție al unei limbi naturale, textele nu trebuie să conțină mai mult de 30% cuvinte necunoscute. „În condițiile unui volum mai mare de cuvinte neștiute procesul citirii încetează de a mai fi o citire propriu-zisă, apropiindu-se de descifrare” (p. 20). Concluzia este, credem, convingătoare și nu putem decît să ne exprimăm dorința ca rezultatele cercetării să fie aplicate, de cei interesați, în practică.

Limba rusă privită prin prisma limbii franceze (nr. 3, pp. 37—42) se intitulează articolul lui V. G. Gak, care, bazîndu-se pe recente sale studii de lexicologie comparativă-opozițională (în care atenția este concentrată asupra limbii franceze)¹, încearcă de data aceasta să întuiască, sub raportul formulării enunțului, „spiritul limbii” ruse prin prisma structurii limbii franceze. Se aplică, cu alte cuvinte, aceeași metodă ca în lucrarea precitată, însă în sens invers. V. G. Gak motivează acest mod de a aborda problema referindu-se la A. Martinet, care „... a criticat, pe bună dreptate, concepția naivă, însă destul de răspîndită, potrivit căreia limbile conțin liste paralele de cuvinte, astfel încît deosebirile între limbi s-ar reduce la schimbarea denumirii obiectelor și noțiunilor” (p. 37). În realitate, de foarte multe ori, acest paralelism este anihilat datorită modului diferit, specific, în care o limbă sau alta redă obiectele și fenomenele reflectate în conștiința vorbitorilor. Astfel, fr. *bleu* este redat, în rusește, prin două denumiri, *sinij* și *goluboj*, în timp ce fr. *fleuve* și *rivière* au un singur corespondent rusec: *reka*. Asemenea „nepotriviri”, destul de des întîlnite în vocabularul limbilor slave, pe de o parte, și a celor romanice, pe de altă (fenomenul poate fi ușor sesizat, de asemenea, în română și rusă), justifică aplicarea metodei la nivelul diferitelor părți de vorbire și în diferite situații semantice ca, de pildă, în cazul verbelor desemnînd poziția obiectelor în spațiu (rus. *stojat* — fr. *être debout*, rus. *ležat* — fr. *être couché*, rus. *sidel* — fr. *être assis* etc.), de care autorul se ocupă amănunțit în prezentul articol.

O problemă de fonetică generală care, sub raportul soluțiilor, continuă să rămînă controversată este, după cum se știe, cea a silabei. Din punct de vedere strict lingvistic greutatea constă nu atît în precizarea structurii silabice, cît în determinarea mecanismului silabației, cu deosebire în grupurile de consoane (chestiune centrală a foneticii rusești). Acestui aspect îi este consacrată cercetarea întreprinsă de L. V. Bondarko și L. P. Pavlova în Laboratorul de fonetică experimentală „L. Șerba” de pe lângă Universitatea din Leningrad, despre care aflăm din articolul *Asupra criteriilor fonetice privind stabilirea tăieturii silabice* (nr. 4, pp. 11—19). Propunîndu-și drept scop studiul sistematic al cazurilor discutabile de silabație pe baza unor numeroase oscilogramme și spectograme (au fost înregistrate peste 2500 de cuvinte), autoarele obțin date semnificative privind durata vocalelor și consoanelor rusești în situații pentru care diferiți foneticieni stabilesc frontiera silabică în mod diferit. Concluzia cercetării este, în esență, următoarea: în rusă consoanele manifestă o aderență extrem de slabă față de vocalele precedente, suflul fonator se divide în silabe deschise chiar dacă avem a face cu grupuri consonantice în poziție intervocalică. Cu alte cuvinte, silabele deschise constituie caracteristica dominantă a limbii ruse, prezența silabelor închise, cel puțin în interiorul cuvintelor, fiind o ficțiune (comp. *po-su-da*, *pro-st-da*, *o-ze-rhu* etc.). Această concluzie prezintă, fără îndoială, o mare importanță teoretică și în același timp practică, întrucît

¹ Vezi V. G. Gak, *Besedy o francuzskom slove*, Moscova, 1966, p. 165 și urm. (v., de asemenea, recenzia la această lucrare, semnată de S. Vaimberg în „Romanoslavica” XIV, 1968).

simplifică în mod considerabil problema silabației¹ și sugerează, după părerea noastră, unele corective care pot fi aduse normelor ortografice în vigoare (despărțirea cuvintelor în silabe).

Semnalam, în sfârșit, un articol de stilistică morfologică, consacrat *Alegerii formelor de aspect verbal în funcție de scopul comunicării* (nr. 4, pp. 21—25). Autoarea, O. P. Rassudova, își concentrează atenția asupra unui caz întâlnit frecvent, mai ales în limba vorbită, însă puțin studiat, privind sinonimia formelor de aspect în vederea unei acțiuni izolate („fakt ediničnogo dejstvija”), nondurative și noniterative. Parcurgând acest articol, cititorul reține, printre altele, o constatare interesantă, dedusă din uzul actual al limbajului: adeseori formele aspectuale ale aceluiași verb se substituie reciproc, în actul comunicării, forma perfectivă ținând de domeniul enunțului nedialogat, al narațiunii, în timp ce forma imperfectivă domină în dialog. Comp., de ex.: *Včera glavnyj chirurg kliniki osmotrel elogo bol'nogo* (în care *osmotrel* este de aspect perfectiv), pe de o parte, și — *Skazite, glavnyj chirurg kliniki osmatrival bol'nogo?* — *Da, osmatrival* (în care *osmatrival* este de aspect imperfectiv), pe de alta. În lumina celor arătate mai sus devine explicabil de ce în vorbirea curentă auzim, la tot pasul, enunțuri de tipul *Ne pomnju, daval li ja vam svoj telefon* sau *Ty budesh' brat' taksi?* respectiv situații contextuale în care un străin s-ar fi așteptat, cel puțin din punct de vedere teoretic, la întrebuintarea aspectului perfectiv.

Revista mai conține o rubrică nepermanentă („Cititorii ne scriu”) cuprinzând aprecieri critice la adresa materialelor publicate și a profilului publicației, o listă a lucrărilor de specialitate care sosesc pe adresa redacției și, în nr. 4, un indice alfabetic, pe teme, al articolelor apărute în cele patru numere pe 1967.

Așa cum a fost concepută — ca publicație care să reflecte atât rezultatele experienței proprii, cit și progresele obținute de cercetătorii de peste hotare — revista răspunde unor necesități reale de largă informare în domeniul rusisticii și, fără îndoială, va întruni aprecierile unanime ale cititorilor.

VICTOR VASCENCO

Probleme de lingvistică în *SOVETSKOE SLAVJANOVEDENIE*.

Rămânând fidelă țelurilor propuse în articolul redacțional din primul număr, unde se spunea, printre altele, că, în ceea ce privește lingvistica, se va acorda o atenție deosebită studiului comparativ istoric al limbilor slave și raporturilor acestora cu alte limbi, revista „Sovetskoe slavjanovedenie” publică mai ales studii referitoare la istoria limbilor slave, la relațiile lingvistice interslave și la raporturile limbilor slave cu alte limbi.

Cîteva articole sînt consacrate analizei unor monumente de limbă. Interesant, mai ales din punct de vedere terminologic, este articolul lui M. M. Kopylenko, *Cum trebuie denumită limba celor mai vechi monumente ale scrierii slave?* (1, 1966, p. 36—41). După ce face o analiză a termenilor folosiți pînă în prezent pentru a denumi limba acestor monumente (*древнеболгарский, староболгарский, церковнославянский, старославянский, общеславянский язык*), demonstrînd, prin date lingvistice și istorice, că acești termeni nu sînt adecvați, crede că cel mai nimerit ar fi termenul *древнеславянский литературный язык* care denumește limba literară unică a slavilor de răsărit, de sud, a moravilor și valah-moldovenilor.

V. V. Anișenko semnează articolul *Problema delimitării monumentelor bielorusă și ucrainene* (6, 1965, p. 25—34), în care prezintă o serie de principii care ar trebui să stea la baza delimitării monumentelor de limbă bielorusă și ucrainene, scrise în perioada cînd Bielorusia și o mare parte a Ucrainei intrau în componența Marelui Cnezat al Lituaniei. Autorul arată că rolul principal în delimitarea acestor monumente trebuie să-l joace elementul lingvistic (prezența sau absența unor fenomene ca *akanie, dzekanie, fekanie* etc.). Se știe că specialiștii întîmpină adesea dificultăți destul de mari în stabilirea autenticității unui monument vechi de limbă.

¹ În lumina acestei constatări, normele de silabație, destul de complicate, pe care le stabilește de ex. Gramatica academică a limbii ruse (v. *Grammatika russkogo jazyka*, I, Izd-vo AN SSSR, Moscova, 1960, p. 123) urmează, evident, să fie revizuite.

O astfel de problemă o dezbate L. V. Gorina în articolul *În legătură cu problema autentității hrisovului virginian* (5, 1966, p. 60—68). Fără a da o soluție definitivă, articolul este interesant prin analiza tezilor pro și contra, emise pînă în prezent cu privire la autenticitatea acestui monument bulgar.

În articolul *Se folosea semnul Y pentru a nota o cifră în Apostolul de la Enina din secolul al XI-lea?* (3, 1967, p. 75—76), R. A. Simonov discută problema dacă Y avea semnificația cifrei 90 în monumentul de mai sus. Autoarea aduce argumente împotriva tezei care afirmă că semnul Y ar fi avut semnificație cifrică.

Interesanta și mult discutată problemă a uniunii lingvistice balto-slave este reluată în articolul *În legătură cu caracteristicile părții de sud a uniunii lingvistice balto-slave* (2, 1967, p. 38—45), scris de G. M. Sudnik, S. M. Tolstaja și V. N. Toporov. Scopul articolului este de a atrage atenția asupra unui teritoriu unde au loc contacte mai intense ale unităților etnolingvistice și culturale slave și baltice. Este vorba de un teritoriu care cuprinde partea de sud-est a Letoniei, partea de est și sud-est a Lituaniei, raioanele de vest ale regiunii Pskov, raioanele de vest ale regiunii Vitebsk, raioanele de nord-vest ale regiunii Minsk, o parte din nord-vestul Poloniei. Autorii citează o serie de date de ordin istoric și din domeniul culturii materiale care sint o mărturie a contactului balto-slav în acest teritoriu. Din punct de vedere lingvistic, acest teritoriu se caracterizează prin concentrarea mai pronunțată a unor trăsături lingvistice apropiate. Faptul prezintă un interes deosebit pentru studiile de tipologie. În încheiere autorii propun un vast program de cercetare a acestor unități cultural-lingvistice, întrucît ei consideră că este vorba de una din puținele situații cînd pe una și aceeași arie se întîlnesc un număr atît de mare de elemente tipologice comune datorate contactelor interlingvistice.

Dintre articolele care dezbate probleme de dialectologie semnalăm mai întîi studiul *Despre specificul raporturilor dintre sistemul vocalic și consonantic (pe baza materialului dialectal bulgar)* de T. V. Popova (5, 1966, p. 33—42). În articol se subliniază că elementele din vocalismul și consonantismul graiurilor bulgare sint strîns legate între ele și se influențează reciproc. O particularitate a graiurilor bulgare de est o constituie faptul că ele sint identice la nivelul unităților fonologice. Sistemele lor vocalice conțin șase foneme forte și trei forme slabe; sistemele lor consonantice sint, de asemenea, identice, deosebindu-se numai prin prezența sau absența unor foneme ca /s/, /s'/, /ʃ/, /h'/. În situația existenței unui sistem consonantic dezvoltat, sistemul vocalic pare a se găsi în stare de subordonare.

În articolul *Despre reprezentarea sub raport sistematic și statistic a izoglozelor gramaticale ale idiomurilor slave* de A. E. Suprun (1, 1967, p. 42—50), autorul se oprește asupra unei chestiuni mult disputate în ultimul timp în legătură cu evoluția, după un anumit sistem, a elementelor gramaticale din diferite graiuri.

Un alt articol care se referă la chestiuni de dialectologie este *Tipologia lexicală a graiurilor și diversificarea etnolingvistică în regiunea Pripeatskoe Polesie* de A. S. Sokolovskaja (3, 1967, p. 60—66). Articolul înserează rezultatele anchetelor dialectale efectuate în regiunea Pripeatskoe Polesie, subliniind raportul dintre trăsăturile specifice ale graiurilor și diversificarea arheologică a Polesiei.

Problemele actuale ale geografiei lingvistice își găsesc oglindirea într-o serie de articole valoroase din punct de vedere teoretic și practic. În articolul *Unele probleme de cartografie în geografia lingvistică*, semnat de E. M. Pospelov (1, 1966, p. 52—63), se analizează ponderea hărților lingvistice în sistemul general al hărților speciale, făcîndu-se o clasificare a atlaselor lingvistice. Se dau o serie de îndrumări utile în privința tehnicii alcătuirii acestora.

În studiul *Problema etnogenezei slave și metodele de cercetarea regiunii Pripeatskoe Polesie prin prisma geografiei lingvistice*, de V. V. Martynov (4, 1965, p. 69—81), se emite o teorie nouă asupra rolului metodelor geografiei lingvistice în stabilirea etnogenezei slavilor. Din acest punct de vedere a geografică indicată în titlu prezintă un interes deosebit pentru problema etnogenezei slavilor.

Stadiul în care se află elaborarea *Atlasului lingvistic slav*, principiile de alcătuire a acestuia, problematica sa, chestionarele, organizarea materialului, consfăturile periodice ale colectivelor de lucru sint elementele la care se referă R. I. Avanesov în articolul său *Unele concluzii privind munca de alcătuire a Atlasului lingvistic slav* (1, 1965, p. 46—54).

T. V. Civan, în articolul *Despre aplicarea metodelor privind arile tipologice în studierea uniunii lingvistice balcanice. Cu privire la alcătuirea unui atlas lingvistic al uniunii lingvistice balcanice* (3, 1966, p. 45—54), se oprește asupra descrierii sistematice a uniunilor lingvistice, studiate cu ajutorul metodelor amintite. Autoarea consideră că aceste metode dau rezultate conclu-

dente. Asigurând o descriere economică și rațională a uniunilor lingvistice, metodele în discuție sînt scot în evidență nu atît latura lexicală, cît cea gramaticală a uniunii lingvistice balcanice. Pentru evitarea descrierii unilaterale a uniunii lingvistice balcanice este necesar ca la baza proiectatului Atlas să stea împletirea metodelor tipologice cu geografia lingvistică, procedeu prea puțin folosit pînă în prezent.

Unei probleme specifice a morfologiei limbii cehe îi este consacrat articolul lui G. P. Neščímenko, intitulat *Fenomene de asimetrie la substantivele nume de persoană din limba cehă* (2, 1966, p. 31—40). În articol se arată că în limba cehă substantivele nume de persoană de gen masculin pot deveni substantive feminine, care sînt identice din punct de vedere stilistic și semantic, dar se deosebesc prin elementul gen-sex. De pildă, *důstojník* „ofițer” > *důstojnice* „ofițer-femeie”, *ministr* „ministru” > *ministrýne* „ministru-femeie”. Pe de altă parte, o serie de substantive masculine nu au corelative feminine, ca, de exemplu, substantivele care denumesc profesii și ocupații specifice bărbaților: *robovník* „boxer”, *admirál* „amiral”.

Aspecte ale corelației alternanțelor fonetice și morfologice sînt semnalate în articolul *Despre câteva probleme ale teoriei alternanțelor* (5, 1965, p. 45—52), aparținînd cunoscutului slavist S. B. Bernštejn. După ce face o succintă trecere în revistă a teoriei alternanțelor de care se ocupă F. de Saussure și N. S. Trubetzkoy, autorul aduce argumente în sprijinul punctului de vedere potrivit căruia alternanțele nu pot fi studiate numai pe plan fonetic, ci trebuie avute în vedere și elementele de morfologie. Se atrage, în același timp, atenția asupra faptului că este necesar să se opereze o delimitare netă între alternanțele morfologice și cele pur gramaticale.

O parte dintre articolele publicate în paginile revistei se referă la probleme de fonologie, sintaxă, imprumuturi, contacte între limbi, istoria limbii literare, traduceri literare.

E. V. Češko, în studiul său *Sistemul sintaxei causale în slava veche* (2, 1967, p. 46—55) face o serie de considerații în legătură cu lucrările *Sistemului causal în limba slavă veche*, semnat de K. I. Chodova și *Raporturile verbului cu complementul direct sau indirect în cele mai vechi monumente ale slavei vechi*, de Cz. Bartula. În articol se arată că problema invariantelor semantice ale cazurilor nu poate fi rezolvată la nivelul sintaxei, întrucît sensul causal nu poate fi redus la un semn al rectiunii verbale. Aceasta din urmă este determinată de semantica verbului, și nu de cea a cazului.

De probleme din domeniul fonologiei se ocupă D. M. Segal în articolul său *Observații asupra structurii fonologice a verbului în polonă* (1, 1967, p. 65—69). Autorul prezintă rezultatele obținute în urma cercetării structurii fonologice a ciclului de poezii „Ślōpiwnic” (în traducere liberă: „Cuvinte cîntate”) de J. Tuwim. Factura sonoră a acestor poezii le deosebește net de celelalte poezii din literatura polonă. Se face o foarte interesantă analiză statistică a frecvenței diferitelor foneme în operele studiate. Autorul ajunge la concluzia că frecvența unor clase consonantice este mai redusă de cît în limba comună. Excepție fac [f], [f'], [u], [v'], care sînt foarte frecvente în poeziile lui Tuwim. În încheiere se arată că poezia dispune de mari resurse expresive neutilizate încă.

Original, interesant și bogat în idei este articolul *Despre deosebiriile dintre cele două variante ale limbii literare sîrbo-croate* de V. P. Gudkov (3, 1965, p. 52—59). În articol se încearcă o elucidare a cauzelor care au stat la baza fenomenelor divergente în limba sîrbo-croată și care au avut drept rezultat apariția celor două variante ale limbii literare. Autorul ajunge la concluzia că între ele există mai mult deosebiri de ordin cantitativ. Prin urmare, limba sîrbo-croată, funcționînd în cele două variante ale sale, rămîne în esență o limbă unică, unitară.

Relațiile lingvistice sînt și ele destul de larg oglindite în paginile revistei, în articole ca *Din istoria relațiilor slave de sud-est în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în domeniul tipăriturilor*, de G. I. Koljada (4, 1966, p. 34—43) și *Cîteva particularități ale relațiilor dintre limba slavă veche literară și limba bielorusă literară* de A. I. Žuravskij (2, 1965, p. 44—54).

În primul articol se dezbate problema relațiilor dintre slavii de sud și de est în domeniul tipăriturilor. Cărțile chirilice din secolele al XVI-lea — al XVII-lea constituie o punte de legătură între popoarele slave de sud și de est. Relațiile în domeniul tipăriturilor s-au manifestat pe linia prelucrării motivelor ornamentale din cărțile apărute în regiunile locuite de slavii de sud. Ornamentele au constituit preocuparea cîntărilor din aceste locuri încă de la apariția primei

cărți în Muntenegru, la sfârșitul secolului al XV-lea. Ulterior, arta ornamentării cărților se dezvoltă sub influența tipăriturilor din Venetia, care ocupă în acel timp un loc de frunte în grafică și poligrafie.

Problemei integrării împrumuturilor în sistemul limbii care le preia este consacrat articolul *Despre genul gramatical al „europenismelor” în limbile slave de sud*, semnat de B. Markov (4, 1967, p. 68—79).

Sînt abordate și unele aspecte ale traducerii. Astfel, L. N. Budagova, în articolul *Despre traducerea rusească ale poeziei lui V. Nezval* (4, 1965, p. 82—96), face o analiză subtilă a traducerilor în limba rusă a creațiilor poetului ceh. Se subliniază nivelul înalt al majorității traducerilor.

Cu privire la folosirea lexicului grec în primele traduceri slave este titlul unui articol semnat de E. M. Vereščagin (6, 1967, p. 49—58), care se ocupă de locul elementului grec în traduceri slave făcute de Kiril și Metodie.

Articole interesante sînt consacrate corespondenței dintre slavisti de seamă. Este vorba de articolul lui A. I. Kuzmin și S. A. Mironov, cu titlul *Scrisorile lui F. Miklošič către M. P. Pogodin* (6, 1966, p. 66—73) și articolul intitulat *Întrîebările lui N. P. Rumjancev adresate lui Vuk Karadžić*, de S. P. Žukovskaja (3, 1966, p. 75—77). E. M. Vereščagin consacră un articol problemelor bilingvismului: *În legătură cu caracteristicile bilingvismului epocii lui Kiril și Metodie* (2, 1966, p. 61—65). Autorul reia, cu unele comentarii sugestive, clasificarea tipurilor de bilingvism.

Despre succesele slavisticii sovietice tratează S. B. Bernštejn în articolul său *Filologia slavă sovietică împlinește 50 de ani* (3, 1967, p. 77—93). Autorul compară filologia slavă din Rusia prer evoluționară cu cea din epoca sovietică. Se trec în revistă succesele mari ale filologiei slave sovietice, care continuă tradițiile filologilor înaintași. Perioada sovietică a deschis drumuri noi în acest domeniu. În ultimele două decenii, de pildă, în Uniunea Sovietică s-au obținut mari progrese în studiul limbilor slave. S-au publicat cu mult mai multe lucrări decît a cunoscut, în întreaga sa istorie, filologia slavă înainte și imediat după Revoluție. În fața filologiei slave sovietice stau sarcini importante. Astfel, este necesară o preocupare mai mare pentru elaborarea de studii de gramatică istorică a limbilor slave, de fonetică istorică, lexicologie istorică etc. De asemenea, eforturile trebuie îndreptate spre studierea structural-tipologică a limbilor slave. Este un domeniu nou, unde s-au și manifestat personalități de seamă, care aplică în studiile lor principiile și metodele lingvisticii structurale. Articolul se încheie cu sublinierea sarcinilor mari și de răspundere aflate în fața slavistilor care lucrează în domeniul lingvisticii, textologiei, paleografiei, epigrafiei. Este necesară alcătuirea unor lucrări de sinteză, care să facă bilanțul și să generalizeze materialul acumulat și studiat, să propună noi soluții și să definească orientarea cercetărilor viitoare din filologia slavă sovietică.

Un spațiu însemnat este rezervat, aproape în fiecare număr al publicației, recenziilor și prezentărilor de cărți, revistelor de specialitate sau articolelor apărute în U.R.S.S. și în străinătate. Receptivă la tot ce este nou și valoros în domeniile de care se ocupă, revista publică aceste materiale cu deosebită operativitate.

Subliniem, cu acest prilej, că în numărul 4/1965 al revistei se face o prezentare a problemelor de istorie și lingvistică din „Romanoslavica”.

În revistă figurează rubrica permanentă „Viața științifică”, la care sînt prezentate ample cronici despre ședințele Comitetului Internațional al Slavistilor, lucrările unor consfătuiri ale comisiilor speciale ale C.I.S., lucrările congreselor și colocviilor de specialitate, precum și informații asupra susținerii unor teze de doctorat în domeniul filologiei slave.

La sfârșitul fiecărui volum se dau liste cuprinzătoare cu cele mai noi lucrări, scurte note bibliografice, însemnări privind conținutul unor reviste de specialitate de peste hotare.

*

Lectura articolelor de lingvistică publicate în revista „Sovetskoe slavjanovedenie” constituie un prilej de cunoaștere amănunțită a preocupărilor oamenilor de știință din domeniul slavisticii în majoritatea lor cercetători sovietici. Nivelul științific al articolelor, competența cu care sînt scrise, varietatea tematicii, datele factice deosebit de bogate fac din materialele de lingvistică publicate în paginile revistei un instrument prețios în activitatea de informare și cercetare.

ROMEO CHIVESCU și SIEGFRIED WOLF

V. V. IVANOV, *Историческая фонология русского языка (Развитие фонологической системы древнерусского языка в X-XII вв.)*, изд. „Просвещение“, Moscova, 1968, 357 p.

Lucrarea îmbrățișează istoria dezvoltării sistemului fonologic al limbii ruse în perioada secolelor al X-lea — al XII-lea.

În cele ce urmează vom căuta să schițăm câteva momente directorii ale cărții, concluziile și principiile ce se desprind din studiul ei, concepția și metoda ce stau la baza investigației întreprinse de autor.

V. V. Ivanov interpretează istoria aspectului sonor al limbii ca pe o istorie a relațiilor în interiorul sistemului. După părerea cercetătorului sovietic, lucrarea sa este, de fapt, prima încercare de schițare a fonologiei diacronice a limbii ruse în care se arată modul cum au apărut și s-au dezvoltat relațiile fonologice în diferitele etape ale istoriei acestei limbi.

Autorul își propune să analizeze sistemul sonor al limbii ruse în primul rînd din punct de vedere funcțional.

După V. V. Ivanov, evoluția sistemului fonologic se poate urmări numai comparîndu-se relațiile fonologice în diferitele etape ale istoriei limbii. Aceasta necesită delimitarea segmentelor sincronice și stabilirea caracterului legăturilor și raporturilor dintre unitățile fonologice în interiorul sistemului, în perioada respectivă. În acest scop, lucrarea este împărțită în trei secțiuni.

Prima secțiune euprinde sistemul fonologic al limbii ruse vechi de la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, acest interval fiind punct de plecare în evoluția relațiilor fonologice.

În cea de a doua secțiune autorul include schimbările survenite în sistemul fonologic al limbii ruse vechi ca rezultat al palatalizării consoanelor semimoi.

Cea de a treia și ultima secțiune a lucrării reprezintă dezvoltarea relațiilor fonologice din limba rusă veche după secolul al XII-lea, ca rezultat al dispariției vocalelor reduse *ъ* și *ь*.

În argumentarea sa autorul se călăuzește după teoria opozițiilor și a trăsăturilor relevante, în spiritul concepției lui N. S. Trubetzkoi.

La baza caracterizării fonemelor vocalice și consonantice stă criteriul articulatoriu, iar nu cel acustic, pentru că acest criteriu definește — după opinia autorului — mai precis opozițiile și relevă mai bine fonemul în sistemul fonologic al limbii ruse.

Autorul se bazează, în primul rînd, pe materialul faptic acumulat de fonetica istorică a limbii ruse și pe lucrarea lui I. I. Sreznevskii *Материалы для словаря древнерусского языка*.

Prim parte a lucrării este precedată de o scurtă caracterizare lingvistică a epocii. Urmează o amplă analiză a relațiilor fonologice la nivelul sistemului vocalic și consonantic. Vocalele sînt prezentate cu anumite particularități funcționale bine stabilite, care se manifestau în diferite poziții fonetice. Poziția fonetică este criteriul de bază în clasificarea vocalelor, numită de autor „частная система“. Aceste „microsisteme“, cinci la număr, sînt reprezentate de cîte un anumit număr de foneme. Astfel, primul dintre ele conține zece foneme vocalice, urmate de consoane dure sau nepalatalizate (în afară de *к*, *г* și *х*; cel de al doilea microsistem are cinci foneme, urmate de *к*, *г* și *х*; cel de al treilea microsistem vocalic constă din șase foneme și vocale urmate de *с' / з'* și de *с' / з' c'*; al patrulea microsistem este alcătuit din șapte foneme, folosite în poziții după *с', з', c', s' d'* și după sonantele palatale, la jonctura morfemelor; în sfîrșit, ultimul microsistem este reprezentat de șase foneme vocalice, care funcționau în poziții după siflantele palatalizate, la jonctura dintre morfeme.

Așadar, scrie autorul, „sistemul limbii a permis realizarea deosebirilor dintre învelișul sonor al cuvintelor și forma lor prin opoziția vocalelor aflate în condiții fonetice identice și în deplină egalitate a tuturor celorlalte elemente“ (p. 63).

Aceasta l-a condus pe autor la următoarea concluzie: cu toate că funcționarea fonemului depinde de poziția sa fonetică, poziție care, după cum se pare, este indiferentă față de structura morfologică a cuvîntului, în realitate această structură exercită presiuni asupra raporturilor fonologice, funcțiile fonemului putînd fi schimbate în legătură cu poziția sa față de structura morfologică a cuvîntului.

Analizînd opozițiile din cadrul sistemului vocalic, autorul subliniază faptul că în opozițiile cu *ъ* și *ь* încărcătura funcțională nu era identică cu cea a opozițiilor în care intrau vocale obișnuite.

Autorul nu neagă posibilitatea apariției fenomenului neutralizării unor foneme în această perioadă, remarcând însă limitele ei fonologice.

Sistemul consonantic al limbii ruse vechi este concretizat de V. V. Ivanov într-o schemă care corespunde stadiului actual al consonantismului din limba rusă. În această schemă /j/ este reprezentant ca un fonem independent. După părerea unor autori¹ /j/ nu era un element fonologic de sine stătător, ci doar un element protetic. V. V. Ivanov, deși are în această privință o anume rezervă, consideră totuși acest fenomen ca având un specific funcțional.

În partea teoretică a lucrării sale, lingvistul sovietic atinge probleme cu privire la esența fonemului și la teoria trăsăturilor relevante, pe care le concepe în lumina teoriilor lui N. S. Trubetzkoy și R. I. Avanesov, cu unele precizări și argumentări proprii.

Observăm însă că V. V. Ivanov a omis o foarte importantă categorie fonologică — raportul de comutare, care trebuie să stea, după cîte credem, la baza definiției fonemului. Cu privire la această categorie fonologică întâlnim interesante considerații, printre alții, și la lingvistul român E. Manoil Vasiliu².

Aducînd în discuție problema neutralizării, V. V. Ivanov ar fi trebuit, credem, să sublinieze faptul că acest fenomen se produce numai la nivelul opozițiilor și că principala sa trăsătură constă în suprimarea, în anumite condiții, a unei opoziții (care în alte ipostaze își păstrează valabilitatea). Or, autorul s-a limitat numai la precizarea poziției în care are loc acest proces (p. 23). De asemenea, credem că neutralizarea trebuie delimitată de fenomenul alternanțelor fonologice, care stabilesc între foneme relații de un tip special. În legătură cu aceasta lingvistul român Andrei Avram scrie: „Cu toate că există o strînsă legătură între anumite contexte, pe de o parte, și apariția unui anumit termen al alternanței sau neutralizarea unei opoziții fonologice, pe de altă parte, cele două fenomene nu pot fi confundate”³.

În același capitol (*Unele probleme ale teoriei fonologice istorice*) V. V. Ivanov afirmă că teoria dicotomică a lui R. Jakobson, C. G. M. Fant și M. Halle nu poate ajuta în mod efectiv la elucidarea relațiilor fonologice în limba rusă veche, și expune în cîteva cuvinte esența acestei teorii (p. 17). Ar fi fost, credem, necesară o expunere ceva mai amplă a acestei foarte interesante teorii, care, de altfel, ar fi trebuit redată cu mai multă fidelitate. De altfel, însuși autorul operează pe alocuri în elaborarea opozițiilor fonologice pe care le analizează, în spiritul teoriei dicotomice (p. 90, 91 și urm.).

Introducerea unui nou termen: *polifonemul*, contribuie, după autor, la o mai profundă înțelegere a materialului expus. „...Polifonemul este reflectarea raporturilor fonemului în sistemul limbii, unde prezența lor determină, de fapt, asimetria acestui sistem” (p. 36). Autorul recunoaște că introducerea *polifonemului* este strîns legată de limba rusă veche, unde corelațiile surd ~ sonor și palatal ~ nepalatal se aflau în stadiu incipient.

Ca și în prima parte a lucrării, în cea de a doua autorul trece în revistă caracteristicile fonetice ale epocii respective. Schimbarea importantă suferită acum de limba rusă veche constă în faptul că înaintea vocalelor anterioare consoanele dure au căpătat o articulație „iotacizată” și s-au transformat în *consoane palatalizate*, schimbînd pe de-a-ntregul raporturile de pînă atunci din sistemul fonologic al limbii. În acest sens, autorul scoate în evidență creșterea încălcării funcționale a consoanelor semimoi.

Ultima parte a lucrării este consacrată analizei sistemului fonologic al limbii ruse vechi după dispariția vocalelor ultrascurte, fenomen ce a adus cu sine o totală prefacere a sistemului sonor al limbii. Autorul remarcă pe bună dreptate că dispariția vocalelor ultrascurte a înlăturat vechile raporturi fonematice; totodată, fenomenul discutat a dus la dezvoltarea pînă la capăt a tendințelor care acționau în limba rusă veche cu mult înaintea înlăturării acestui proces.

Ținem să remarcăm în mod deosebit ipoteza emisă de autor cu privire la noile relații accentologice și intonaționale în urma apariției lui o „încordat” și închis (p. 298). V. V. Ivanov menționează, pe bună dreptate, că în perioada analizată se statornicește dependența vocalelor de calitatea consoanelor învecinate și că, în ultimă instanță, are loc slăbirea semnificației fonologice a vocalelor în sistemul general al limbii.

După autor, evoluția tuturor relațiilor fonologice în sistemul consoanelor și modul lor de funcționare, ca și toate celelalte schimbări, s-au produs și pe plan dialectal.

¹ L. E. Kalnyn, *Развитие корреляции твердых и мягких согласных фонем в славянских языках*, Moscova, 1961.

² E. Vasiliu, *Problema fonemului în lingvistica actuală*, în „Limba română”, Nr. 2, 1962, an. XI.

³ Andrei Avram, *Neutralizarea și alternanțele fonologice*, în „Fonetica și dialectologie”, III, București, 1961, p. 7.

Comparând epocile dinaintea și de după dispariția vocalelor ultracurte, conchide autorul, se observă că s-a mărit simțitor numărul consoanelor perechi, ajungându-se la sistemul fonologic actual, în care predomină opozițiile consonantice.

Trecind peste unele formulări imprecise, peste anumite repetiții și peste o serie de argumentări mai puțin convingătoare, considerăm că meritul principal al cărții lui V. V. Ivanov constă în analiza profundă a relațiilor fonologice ale sistemului vocalelor și consoanelor, în evidențierea laturii funcționale a opozițiilor, prin care autorul a încercat să reconstituie, cu deosebită consecvență, drumul complex parcurs de limba rusă în evoluția sa.

Deși principiile elaborate de autor au valoare îndeosebi pentru limba rusă, cartea lui V. V. Ivanov este utilă și pe un plan mai larg, prezentînd interes pentru toți cei pe care îi preocupă problemele de fonologie diacronică.

IULIANA ROȘIANU

V. I. BORKOVSKIJ. *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Типы простого предложения*, Moscova, 1968, 292 p.

Studiul comparativ-istoric al sintaxei limbilor slave a fost pentru prima dată întreprins de către marele slavist Fr. Miklošič, în monumentală sa lucrare *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprache* (vol. IV, *Syntax*, 2-ter, Abdruck, Viena, 1883) care reprezintă și în zilele noastre nu numai un document lingvistic de epocă, dar și un izvor de documentare și inspirație pentru cercetători de astăzi. Unele probleme ale sintaxei comparativ-istorice slave au fost tratate, de asemenea, în lucrările lui A. A. Potebn'a¹, V. Jagić², W. Vondrák³, A. Meillet⁴ și ale altor comparațiști.

Unele aspecte ale sintaxei comparative slave au fost studiate într-o serie de studii și articole scrise de diverși lingviști în ultimele două-trei decenii ale secolului nostru.⁵

Un loc însemnat în aceste cercetări l-a ocupat și sintaxa limbilor slave răsăritene. Însă problema ca atare este departe a fi epuizată, atît din punct de vedere al materialului, cît și din acela al metodelor de cercetare⁶. De aceea, apariția unei lucrări noi consacrate structurii sintactice a limbilor slave răsăritene este, fără îndoială, bine venită.

Lucrarea de față este prima parte a unei monografii colective⁷, elaborată sub conducerea prof. V. I. Borkovskij, membru-corespondent al Academiei de științe a U.R.S.S., bine cunoscut în lumea slavistilor ca un pasionat cercetător în domeniul limbii ruse vechi și, mai ales, al sintaxei acesteia⁸.

Tipurile propoziției simple în limbile slave răsăritene sînt privite de autorul volumului de față, V. I. Borkovskij, pe plan comparativ-istoric, cu folosirea unui material bogat din

¹ A. A. Potebn'a, *Из записок по русской грамматике*, vol. I—II, Ed. 2, Har'kov, 1889.

² V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax*, in „Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse“ Bd. 46, Viena, 1900.

³ W. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik*, Bd. II, Formenlehre und Syntax, 2-te Aufl. Göttingen, 1928.

⁴ A. Meillet, *Le slave commun*, 2-3e ed. Paris, 1934, și traducerea în limba rusă, *Общеславянский язык*, Moscova, 1951.

⁵ Vezi culegerea *K historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků*, Olomouc, Praga, 1957; culegerea *Otázky slovanské syntaxe*, Praga, 1962; A. S. Melničuk, *Порядок слов и сигматическое членение предложений в славянских языках*, Kiev, 1958; idem, *Основные линии развития сложноподчиненных предложений у славянских народов*, Kiev, 1963; idem, *Роль синтаксиса в развитии славянского предложения*, Kiev, 1966; J. Bauer, *Úkol a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe*, in „Československé přednášky pro V. Mezinárodní sjezd slavistů v Sofii“, Praga, 1963; vezi de asemenea, o serie de comunicări ținute la cel de al VI-lea Congres internațional al slavistilor de la Praga (august, 1968) — VI. *Mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, 1968. Rezumé přednášek, příspěvků a sdelení, Praga, 1968, și altele.

⁶ Lingvistul ceh J. Bauer a subliniat acest fapt în articolul său *Основные проблемы сравнительно исторического изучения синтаксиса славянских языков*, „Вопросы языкознания“, 1963, „Несмотря на возрастающий интерес, научное изучение синтаксического строя отдельных языков далеко отстает от обработки фонетики и морфологии; еще меньше сделано в области его сравнительно-исторического исследования. Необходимо выяснить цель, предмет и методику исследований по сравнительному славянскому синтаксису“ (p. 4).

⁷ Partea a doua va fi consacrată părților propoziției.

⁸ Vezi, de exemplu: *Синтаксис древнерусских грамот (простое предложение)*, Lvov, 1949; *Сложное предложение*, Moscova, 1958; *Задачи и методы сравнительно-исторического синтаксиса восточно-славянских языков*, Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка, 1961, 3; *Использование диалектных данных в трудах по историческому синтаксису восточнославянских языков*, Moscova, 1958 și altele.

diferite izvoare ale limbilor slave răsăritene, aparținând secolelor XI—XVII. Autorul s-a bazat pe un fisier conținând 50.000 de exemple, extrase atât din izvoare care n-au fost studiate anterior în privința sintaxei, cât și din texte ce au mai fost studiate cât și pe exemple conținând material dialectal. O atenție deosebită s-a acordat secolelor XV—XVII, perioadă aproape nestudiată în istoria limbilor slave răsăritene în privința structurii lor sintactice.

Studiul fenomenelor sintactice se face în strinsă legătură cu dezvoltarea morfologiei și a vocabularului acestor limbi. Corelația dintre construcțiile vechi și cele noi în procesul dezvoltării limbilor slave răsăritene se stabilește în lucrare pe baza metodei statistice.

Secolele XI—XIII sînt privite ca o perioadă a limbii ruse vechi, adică a limbii slave răsăritene comune, iar secolele XIV—XV — drept perioadă a formării limbilor rusă modernă, ucraineană și bielorusă. Această cronologizare predomină în istoriografia și lingvistica sovietică actuală, fiind luată ca punct de plecare și de către autorul monografiei de față.

În carte sînt supuse analizei, în primul rînd, acele propoziții bimembre și monomembre, care, după părerea autorului, au evoluat mai mult și care oferă, în același timp, posibilități mai mari pentru comparație. În centrul atenției autorului au stat acele schimbări în structura propoziției care ating elementele de bază ale propoziției — subiectul și predicatul.

Lucrarea se împarte în următoarele capitole:

Introducerea, în care sînt expuse metodele și principiile de lucru; Cap. I — Propozițiile monomembre cu subiect determinat (Определенно-личные предложения); Cap. II — Propozițiile monomembre cu subiect nedeterminat (Неопределенно-личные предложения); Cap. III — Propozițiile monomembre impersonale (Безличные предложения); Cap. IV — Propozițiile cu structura incompletă (Неполные предложения); Cap. V — Propozițiile negative (Отрицательные предложения) și *Încheierea*.

Propozițiile monomembre cu subiect determinat (Cap. I, p. 17—77) sînt în limbile slave răsăritene propoziții monomembre. Absența pronumelui personal de persoană întâi sau a doua de pe lângă predicat era o normă pentru limba slavă răsăriteană comună. Transformarea propoziției monomembre cu subiect determinat în propoziție bimembră prin introducerea pronumelui personal (pers. I și II) s-a făcut prin analogie cu propozițiile bimembre, sau din motive stilistice (necesitatea de a sublinia subiectul — persoana care acționează etc.). fapt care a fost subliniat încă de A.A. Potebn'a¹, A.I. Sobolevskij², A.I. Thomson³, A.A. Šachmatov și alții.

Procesul înlocuirii propozițiilor monomembre cu subiect determinat cu cele bimembre în fiecare limbă slavă răsăriteană apare a decurs uniform. Corelația dintre propozițiile monomembre și cele bimembre reprezentînd construcții sintactice sinonime a fost determinată de stilul și de genul operelor respective și nu este condiționată geografic (de apartenența teritorială a textului studiat).

Propozițiile monomembre cu subiect nedeterminat (Cap. II, p. 78—107) în epoca veche și în limbile slave răsăritene contemporane se deosebesc prin structura lor. Astfel, în sec. XI—XVII predicatul era exprimat prin verb la persoana a III-a singular și plural; în prezent, predicatul în aceste propoziții este exprimat numai prin verb la persoana a III-a plural. Sfera funcționării propozițiilor monomembre cu subiect nedeterminat cu verbul-predicat la persoana a III-a singular și verbul-predicat la persoana a III-a plural este determinată de genul textului studiat. De exemplu, în documentele oficiale verbul-predicat la persoana a III-a plural, iar în literatura apocrifă, verbul-predicat la persoana a III-a singular. Al doilea tip al predicatului își restrînge cu timpul sfera funcționării și își pierde funcția nedeterminată în toate limbile slave răsăritene.

Dacă primele două tipuri de propoziții monomembre au fost mai puțin studiate pe plan comparativ-istoric, propozițiile monomembre impersonale au început să devină obiect de studiu încă la mijlocul secolului trecut⁴.

În cap. III — *Propoziții monomembre impersonale* (p. 108—193), autorul completează datele din literatura științifică existentă cu material faptic nou, lărgind și revizuiind unele teze privind

¹ A.A. Potebn'a, *Из записок по русской грамматике*, vol. I—II, Moscova, 1958.

² I. A. Sobolevskij, *Лекции по истории русского языка*, Moscova, 1967.

³ A. I. Thomson, *Происхождение форм им. и вин. пад. и грамматического рода в индоевропейском языке* în „Известия ОЯС” vol. XVII, 1913, fasc. 4.

⁴ A. A. Šachmatov, *Синтаксис русского языка*, ed. 2, Leningrad, 1941.

⁵ Vezi, de exemplu, P. A. Lavrovskij, *О языке северных русских летописей* St. Peterburg, 1852; F. I. Buslaev, *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, 1863; A. A. Potebn'a, *Из записок по русской грамматике*, vol. I—II, Har'kov, 1888 și alte lucrări.

tipurile de propoziții impersonale în limbile slave răsăritene vechi. În literatura de specialitate este cunoscută teoria conform căreia construcțiile impersonale conținând participiul pasiv în *-no* și *-to* cu acuzativul în funcția de obiect direct nu era proprie limbii ruse vechi. Autorul dovedește însă că această construcție se întâlnește și în textele ruse vechi, într-adevăr cu o frecvență mai redusă în comparație cu alte tipuri de construcții. După secolul al XVII-lea construcția iese din sfera întrebuințării în limba rusă literară, rămânând în cadrul dialectelor apusene și răsăritene.

Propozițiile impersonale se deosebesc în limbile slave răsăritene nu prin structura lor, ci prin folosirea diverselor elemente lexicale specifice pentru fiecare limbă în parte (comp. negația *нема*, *немаи* în limbile ucraineană și bielorusă veche etc.).

Propozițiile cu structură incompletă (cap. IV, p. 194—226) pot fi, în limbile slave răsăritene, atât monomembre, cât și bimembre. În perioada mai veche sînt caracteristice propozițiile cu structură incompletă pentru textele care oglindesc limba vorbită. În literatura apocrifă sînt cazuri rare de folosire a acestor construcții.

Propozițiile negative (cap. V, p. 227—279) au fost larg reprezentate în limbile slave răsăritene vechi. În evoluția lor se observă atât elemente comune, cât și diferențiale. Astfel, ies din întrebuințare, în toate limbile slave răsăritene, construcțiile în care negația era exprimată prin pronume și adverbe negative. Procesul eliminării acestor construcții a fost însă mai activ în limbile ucraineană și bielorusă. În aceste două limbi negația *ни* a fost înlocuită cu timpul prin negația *ану*.

În *Încheiere* autorul trage anumite concluzii privind evoluția propoziției în limbile slave răsăritene.

Cum reiese din prezentarea monografiei făcute mai sus, V.I. Borkovskij urmărește pe plan comparativ-istoric numai cîteva tipuri de propoziții monomembre și bimembre. Nu au fost supuse analizei propozițiile monomembre nominale (номинативные предложения), propozițiile monomembre cu subiect generalizat (обобщенно-личные предложения) cu toate că acestea se întîlnesc destul de frecvent în textele din sec. XI—XVII¹.

De asemenea ar fi fost foarte util studiul propozițiilor bimembre afirmative (утвердительные), prezentînd opoziție cu cele negative din punct de vedere al relațiilor față de realitatea obiectivă (termenul slav — модальность).

Anumite limite în prezentarea tipurilor de propoziții în limbile slave răsăritene de către V.I. Borkovskij se datoresc atât unor fapte de ordin obiectiv, cât și subiectiv: inegalitatea reprezentării diferitelor genuri ale literaturii scrise în cadrul fiecărei limbi studiate, cercetarea incompletă a sintaxei istorice a limbilor slave răsăritene și a dialectelor acestora.

Cu toate acestea, monografia prezentată în rîndurile de mai sus este un studiu comparativ-istoric valoros al propoziției în limbile slave răsăritene.

ECATERINA FODOR

ВСТУП ДО ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ, под редакцией А. С. Мельничука, Киев, 1966, 595 стр.

Славянская компаративистика получила ценное пособие, подготовленное коллективом украинских лингвистов под руководством А. С. Мельничука. Это первый в советском языкознании систематический курс сравнительно-исторической фонетики, грамматики и лексики славянских языков. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков* С. Б. Бернштейна, вышедший из печати в 1961 г. и получивший высокую оценку специалистов, освещает более узкий круг проблем: проблемы общего характера и сравнительно-историческую фонетику. Если учесть тот факт, что сравнительно-историческое изучение славянских языков занимает видное место в процессе подготовки филологов-славистов, издание систематического курса указанного профиля трудно переоценить.

Своим построением рецензируемая работа в определенной мере сходна с известным *Введением в изучение славянских языков* (*Úvod do studia Slovánských jazyků*, изд. 2, Прага, 1962) чешского лингвиста К. Горалек.

¹ Vezi *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, sub red. lui A.S. Melničuk, Kiev, 1966, p. 394—395 și 402—404.

В первом разделе (стр. 7-21) освещаются общие вопросы сравнительно-исторического изучения славянских языков и, в частности, дается краткая характеристика современных славянских языков, сравнительно-исторического метода изучения родственных языков в рамках индоевропейской языковой семьи, освещается проблема доисторических связей между славянскими и балтийскими языками, между славянскими и балтийскими, с одной стороны, и другими индоевропейскими языками — с другой, проблема прародины славян.

Основное достоинство рецензируемой работы — интерпретация языковых фактов в свете новейших теоретических положений науки о языке. В частности, авторы отмечают в качестве одного из приёмов сравнительно-исторического метода внутреннюю реконструкцию, которая заняла в последние годы видное место в сравнительно-исторических исследованиях. Однако объяснение этого приема без конкретных примеров, как и сравнительно-исторического метода в целом, явно недостаточно, если учесть тот факт, что методика внутренней реконструкции не столь проста, как кажется на первый взгляд¹, особенно для тех, кто с ней знакомится впервые. Это необходимо еще и потому, что назначение рецензируемого пособия — ввести лингвиста-слависта в сравнительно-историческое изучение славянских языков, а следовательно и в его методы и приемы.

Авторы недостаточно аргументируют теории относительно прародины славян. Для читателя остается неясным, в чем же преимущество или недостаток той или иной точки зрения по этому сложному вопросу².

Второй раздел работы посвящен *фонетике* (стр. 22—111). В вводной части дается понятие фонетических законов, отмечается различная роль фонетических изменений в развитии фонологической системы языка.

В развитии фонетической системы славянских языков отмечается два хронологических пласта: праславянский период и период после распада праславянского языкового единства. Каждый период делится на ряд более дробных этапов. Так, в праславянском периоде выделяются: начальный этап развития фонетической системы праславянского языка, унаследованной из индоевропейского, раннепраславянский этап развития фонетической системы и позднепраславянский этап.

Начальный этап развития праславянской фонетической системы — это, собственно говоря, переходный этап — от индоевропейского к праславянскому. Его включение в пособие научно оправдано.

Авторы затрагивают вопрос об индоевропейских гуттуральных, ларингальных проблемах. Правда, последние изложены очень суммарно. Вслед за Ю. Куриловичем и В. Георгиевым авторы исходят из двух рядов гуттуральных. Как известно, с этой проблемой тесно связана проблема деления индоевропейских языков на группы *satem* и *centum*, термин, оспариваемый в современной компаративистике, на что указывается и в пособии. Терминами мы можем пользоваться и впредь как определенной условностью, отказавшись от схематизма и прямолинейности деления языков на две группы³.

Фонетические явления, относимые к раннепраславянскому периоду, располагаются в хронологической последовательности, закономерность которой не вызывает возражений: переход *s* в *x*, слияние *ā* и *ō* в один звук, слияние долгих гласных *ā*, и *ō*, изменение индоевропейских *ē* и *ō* в *ě*, *ǫ*, сокращение долгих в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях и др.

Изменения в фонетической системе позднепраславянского языкового единства показаны на богатом фактическом материале. Однако отбор языковых фактов не всегда сможет удовлетворить специалиста. Например, опущен очень интересный вопрос акцентологических отношений в праславянском языке, проблема слога, история безударного вокализма в отдельных славянских языках.

Третий раздел пособия посвящен *Морфологии* (стр. 112—334).

Большое место в разделе занимает словообразование частей речи. Структурно-тематические словообразовательные группы располагаются в соответствующем хронологическом порядке: праславянский период и период развития отдельных славянских языков. Пред-

¹ См. Е. Курилович, *О методах внутренней реконструкции*, "Новое в лингвистике", т. IV, Москва 1965.

² Ср. в связи с этим, Ф. П. Филин, *Образование языка восточных славян*, Москва—Ленинград, 1962, стр. 7—50.

³ Интересны в этом отношении показания хафизских языков (горные районы Афганистана). По отражению гуттуральных индоевропейских языков область должна быть разделена не на две, а на несколько территорий с пересекающимися изоглоссами, характеризующими переходные говоры. См. В. В. Иванов, *Проблема языков *satem* и *centum**, "Вопросы языкознания", 1958 N 4.

ставлены наиболее продуктивные и типичные для всех славянских языков словообразовательные способы и типы.

В работе словообразование понимается авторами широко: в него включается и формообразование. Например, в разделе *Глагол* дается образование временных и причастных форм, а также видовых глагольных форм.

Словоизменение имен дается в той же хронологической последовательности. Пособие не перегружается теоретическим материалом, касающимся трактовки происхождения той или иной флексии. Приводится парадигма склонения имен и спряжения глаголов. Каждая часть речи сопровождается характеристикой ее основных грамматических категорий.

В четвертом разделе представлен *Синтаксис* (стр. 335—499). Отмечается специфика сравнительно-исторического исследования в области синтаксиса, связь между морфологией и синтаксисом. Далее показывается синтаксическая структура предложения, структурные типы предложений, синтаксические функции падежей.

Пятым разделом *Лексика* (стр. 500—564), завершается пособие. В отличие от других разделов, данный лишен вводной части, где обычно авторы излагают некоторые общие вопросы теории и методологии в связи с предложенной проблематикой. В области лексики немало проблем, имеющих свою специфику. Например, проблема реконструкции слов, специфика этимологических исследований, понятие системы применительно к этому уровню языка и др. Авторы непосредственно знакомят читателя с лексическими пластами, выделяя праславянскую лексику и лексику отдельных славянских языков. Каждый пласт делится на целый ряд более мелких пластов в соответствии с генетическим и тематическим критерием. Например, в праславянском лексическом пласте выделяется: общий индоевропейский пласт, содержащий термины родства и родственных связей; названия органов и частей человеческого тела и органов животных; названия животных, названия растений и т.д.

В конце работы помещена библиография по разделам пособия.

Представленное нами пособие — ценный путеводитель не только для начинающего слависта-компаративиста, но и для тех, кто уже знает основы сравнительно-исторического изучения славянских языков. Каждый в ней найдет большой фактический материал, представленный на высоком научном уровне.

ЕКАТЕРИНА ФОДОР

PROBLEMY SOVREMENNOJ LINGVISTIKI (Probleme de lingvistică contemporană), Moscova, 1968, 161 p.

Volumul cuprinde 8 articole, datorate unor lingviști de seamă de la Facultatea de filologie a Universității din Moscova și grupate în 4 secțiuni tematice: I. Probleme generale; II. Fonologie; III. Gramatică; IV. Lexicologie.

I. *Probleme generale*. Primul articol — *Otličitel'nye čerty sovetskogo jazykoznanija* (Trăsături distinctive ale lingvisticii sovietice) îl semnează O.S. A c h m a n o v a, care, propunându-și să treacă în revistă principalele dominante ale lingvisticii sovietice, notează că în centrul acesteia au stat totdeauna probleme ca existența obiectivă a limbii, raportul dintre limbă și cultură, căile de influență directă a societății asupra limbii, adică acele probleme care, toate la un loc, formează obiectul sociolingvisticii (p. 3—4).

În prezent asistăm la o reorientare a cercetărilor lingvistice: tot mai evidentă devine trecerea „de la primordialitatea limbii la primordialitatea ierarhică a vorbirii; de la structură la funcție; de la cod, la context; de la sistemul abstract al limbii la sisteme reale” (p. 4). Atenția principală este îndreptată spre partea funcțională a unităților lingvistice (p. 5). Sarcina lingvisticii este, prin urmare, de a trece de la analiza formei lingvistice la analiza modului ei de funcționare în diverse contexte.

Se dă o justă apreciere rolului factorului social în cadrul fenomenelor lingvistice. Descrierea „structurilor sociale”, care constituie subbaza materială a structurilor lingvistice, este, spune autoarea, una din sarcinile de bază ale lingvisticii contemporane. Numai ținând seama de acest obiectiv se va putea rezolva problema limbilor avansate și a celor rămase în urmă, și numai prin prisma sociolingvisticii contemporane s-ar putea defini progresul în limbă care, după

O. S. Achmanova, constă nu atât în sistemul fonologic, cât în gradul de dezvoltare a vocabularului, în posibilitățile societății de a influența în mod conștient asupra dezvoltării limbii (p. 15) ¹.

Lingvistica contemporană trebuie, deci, să îmbine în cercetările sale metodele structurale tradiționale („microlingvistică”) cu cele care privesc latura socială a problemei („sociolingvistică”) [p. 8]. O. S. Achmanova nu tăgăduiește importanța cercetărilor microlingvistice, dar consideră că ele și-au epuizat posibilitățile în soluționarea unor probleme ca cea a schimbărilor lingvistice, a sistemului general al limbii, a existenței subsistemelor. Sociolingvistica este chemată să-și spună și aici cuvântul (p. 16).

Cercetările diacronice au ocupat și ele locul cuvenit în lingvistica sovietică. Se consideră că sociolingvistica are importanță inestimabilă pentru cercetările diacronice, căci presiunea dinăuntru sistemului reflectă doar schimbările într-o anumită secțiune sincronică a limbii (p. 11).

Se acordă o atenție deosebită și problemelor de influență reciprocă între dialecte, unde factorul sociologic de asemenea devine hotărâtor.

Printre chestiunile care își așteaptă rezolvarea științifică în lingvistică se numără și cea referitoare la existența ori nu a sistemului lexic. În funcție de răspunsul definitiv se va preciza și locul semanticii: în cadrul lingvisticii, ori în afara ei (p. 9) ².

Porcând de la constatarea că în zilele noastre trăsăturile dominante ale lingvisticilor naționale, diferite de la o țară la alta, nu numai că nu dispar, dar poate chiar se adâncesc, I. S. Stepanov în *Celi i sredstva. Nekotorye tradicionnye čerty russkoj nauki o jazyke* (Scopuri și mijloace. Unele trăsături tradiționale ale lingvisticii ruse) pune problema tradițiilor și a școlilor lingvistice naționale, cu referire specială la trăsăturile naționale ale lingvisticii ruse.

În lingvistica sovietică coexistă în prezent două școli: *școala tradițională* și *școala structuralistă*, sau, privite prin prisma bazei lor filozofice, *curentul esențialist* și, respectiv, *curentul existențialist*. Deosebirea dintre ele constă nu în faptul că una studiază limba structural, iar cealaltă o studiază nestructural, ci în faptul cum sînt înțelese înseși structura, scopul și metodele de studiu.

Conceperea structurii ca un sistem rigid (p. 37), acordarea primordialității definirii fenomenului și nu găsirii lui (p. 33—34), renunțarea la problema corespondenței între teoria structurii limbii și structura reală (p. 39—40) sînt cîteva din trăsăturile specifice ale structuralismului rus.

Întrucît pentru structuraliști structura este o invariantă opusă realizărilor sale, iar obiectul lor de studiu îl constituie invarianta, cele două curente se opun, după Stepanov, ca teoria *invariantelor* și teoria *variațiilor* (p. 54 și urm).

Modul diferit de a înțelege structura de către cele două curente lingvistice se vedește mai cu seamă, spune autorul, în studiile despre limba poetică, demonstrînd aceasta prin analiza a două lucrări, una datorată lui B. A. Larin, iar alta, lui R. O. Jakobson (pp. 48—54).

Autorul articolului propune o nouă denumire pentru cele două curente lingvistice: *lingvistica discretă*, sau, am zice, *continuu* (structuralismul), și lingvistica *nediscretă*, sau *discontinuu* (șc. tradițională) [p. 58].

II. *Fonologie*. A devenit cunoscut faptul că analiza sistemului fonologic al unei limbi pentru o anumită perioadă presupune nu numai stabilirea, la nivelul modelului, a inventarului de foneme și alofone, ci și descrierea, la nivelul formei cuvîntului (rus. *словоформа*), a funcționării lor în structura gramaticală și vocabular, ceea ce înseamnă că o atare descriere nu poate fi făcută numai la nivelul fonologic, adică fără recurgere la structura morfologică a limbii. În acest caz descrierea funcționării fonemelor în morfem și cuvînt ține de *fonologie* sau de un alt domeniu al științei limbii, și în primul rînd de *morfonologie*? Iată întrebarea de bază pe care o pune V. V. Ivanov în *O nekotoryx voprosax izučeniia fonologičeskich otnošenij v istorii jazyka* (Despre unele probleme de studiere a raporturilor fonologice în istoria limbii), analizînd particularitățile sistemului fonologic al limbii ruse vechi de la sf. sfîrșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea.

Studiînd unele opoziții fonologice în rasa veche din perioada amintită, opoziții posibile doar la granița dintre morfeme (p. 64—65), autorul ajunge la concluzia că unele îmbinări de sunete (modele) sînt indiferente la structura morfologică a cuvintelor, altele însă sînt în directă dependență de ea (p. 72), de unde luarea în considerație a laturii morfologice și lexicale a limbii este absolut necesară pentru a demonstra funcționarea opozițiilor fonetice în sistemul real al limbii (p. 64—65).

¹ Cf. în ultimul timp monografia colectivă în patru volume. *Russkij jazyk i sovetское obščestvo*, editată de Sectorul de limbă rusă literară contemporană de la Institutul de limbă rusă de pe lângă Academia de Științe a U.R.S.S., în care schimbările de limbă sînt studiate în legătură cu acțiunea factorilor sociali; iar interacțiunea lor cu tendințele interne de dezvoltare a limbii.

² Cf. și I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului*, PLG, II, 1969.

Autornii recunoaște totodată că analiza sistemului fonologic la cel de-al doilea nivel, nivelul formei cuvîntului, este legată de o problemă pe cît de importantă, pe atît de grea, constînd în stabilirea vocabularului și a formelor morfologice tipice într-o anumită perioadă a dezvoltării limbii (p. 70). La același obstacol insurmontabil se referă, credem, și Z. Harris, cînd spune că „Descrierea limbii în termenii morfemelor individuale e imposibilă: aproape toate morfemele au un inventar unic de contexte care depinde de vorbitor și de timp”¹.

K. V. Gorškova în *O ponjatijach istoričeskoj fonologii (na materiale russkogo jazyka)* [Despre noțiunile de fonologie istorică (pe baza materialului limbii ruse)] vine să schițeze acele obiective noi de care trebuie să se țină seama în studiile de fonologie istorică.

Ca un neajuns al cercetărilor din trecut (sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) și, uneori, al celor de astăzi (p. 80, 82), este considerat faptul că în domeniul foneticii nu s-a ținut seama de *paradigmatică* limbii, de raportul de opoziție a unităților fonice. Or, spune autoarea, chiar dacă schimbările fonetice se produc în cursul vorbirii și nu în sistemul relațiilor paradigmatic, totuși, fără a apela la planul paradigmatic, nu se va stabili raportul între schimbări fonetice și dezvoltarea sistemului fonetic al limbii (p. 80).

Prin urmare, continuă autoarea, introducerea paradigmaticii (adică luarea în considerație a raporturilor de opoziție ale unităților fonice) în fonetica istorică permite stabilirea legăturii între schimbare și dezvoltare, a dependenței schimbărilor fonetice față de raportul de opoziție fonematică (p. 82).

De aici însă reiese necesitatea determinării unității minimale a sistemului fonetic: fonem în morfem, fonem în cuvînt, serie fonematică în morfem, sau, în fine, trăsătură diferențială? (p. 83 și urm.).

Părerile asupra importanței studierii schimbărilor fonetice la nivelul paradigmaticii sînt împărțite. După E. Vasilin, de pildă, explicarea schimbărilor fonetice prin ipoteza presiunii sistemului sau a „constringerilor paradigmatică”, deși nu este nouă, nu diferă în mod *principial* de explicațiile oferite de fonetica istorică tradițională și nu este decît un fel de *rafinare* a aceluiași principiu explicativ prin luarea în considerație a unui nou parametru: cel paradigmatic². Cît despre raportul de cauzalitate între ele, cităm mai departe: „Considerăm că „presiunea sistemului” sau, în terminologia adaptată de noi, relațiile paradigmatică nu pot fi considerate drept *cauză* a schimbărilor fonetice”³.

În prezent, noțiunea de posibilități diferențiale ale sistemului este interpretată diferit de diverși lingviști. Unii, cum este A. Martinet, o concep ca putere funcțională sau diferențială a unei opoziții fonologice sau a unui fonem izolat, alții ca putere informațională a literelor și fonemelor în cuvînt. Asupra acestor aspecte ale chestiunii se oprește mai mult T. P. Leont'ev în articolul său *Differencial'naja moščnost' i funkcionai'naja nagruzka fonem* (Putere diferențială și proprietatea funcțională a fonemelor).

Concepția primului grup de lingviști se rezumă la următoarele. Pot avea funcție atît opozițiile fonologice, cît și fonemele izolate, cu alte cuvinte opozițiile fonologice și fonemele pot avea o anumită putere funcțională cu caracter cantitativ, care poate fi măsurată, după A. Martinet, cu perechi de cuvinte sau formele lor, ce se deosebesc între ele cu ajutorul opozițiilor fonologice date (comp. rus. *dom — tom*) [p. 93]. În funcție de numărul unor asemenea perechi se spune că opoziția respectivă are o capacitate funcțională ridicată, ori scăzută.

Teoriei lui A. Martinet i se aduc două obiecții: că admite că și fonemele izolate, în afara opozițiilor, pot avea rol funcțional, și că respinge ideea potrivit căreia fonemele pot avea rol diferențial pe baza mai multor opoziții (comp. rus. *byl — pil*).

Obiecții identice i se aduc și lui V. V. Ivanov care ilustrează funcția fonemelor consonantice urmate de [i] cu următoarele exemple: *pil₅ — bil₅ — mil₅ — sil₅*, identificînd astfel noțiunea de funcție cu cea de opoziție (p. 95).

Înf. Gramatică. Problema corelației între diverse sensuri gramaticale ale timpului, exprimate prin forme verbale, problemă rămasă, după N. S. Pospelov, nerezolvată pînă astăzi în lingvistica rusă, formează obiectul articolului său *O sootnošenii grammatičeskich značenij glagol'nyh form vremeni v russkom jazyke* (Despre corelația sensurilor gramaticale ale formelor verbale de timp în limba rusă).

¹ Apud Valeria Guțu-Romalo, *Distribuția*, în „Elemente de lingvistică structurală”, București, 1967, p. 44.

² E. Vasilin, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 14.

Preluând delimitarea făcută de L. V. Ščerba între sintaxa *pasivă*, care studiază funcțiile și sensurile elementelor de construcție ale limbii, pornind de la aspectul formal, și sintaxa *activă*, care arată folosirea acestor forme, autorul prezentului articol consideră că sistemul sensurilor gramaticale ale formelor verbale de timp poate fi studiat, pe plan semasiologic, doar de pozițiile sintaxei active, făcându-se în cadrul ei deosebirea între planul vorbirii libere (planul *comunicării*) și planul *informației* (p. 113 și urm.). Unitatea de bază a comunicării, după cum au arătat și A. Dobiaș, N. F. Jakovlev, V. N. Vološinov, V. V. Vinogradov, nu este propoziția, ci uteranța, enunțul (rus. *vyskazyvanie*), care, după N. F. Jakovlev, poate fi egală cu o carte, cu un articol, cu o expunere orală etc. (p. 114). Factorul principal de diferențiere a uteranțelor îl constituie folosirea corelativă a formelor de predicat verbal. Sistemul sensurilor lor temporale este determinat de planul comunicării sau de planul informației, iar la baza delimitării acestora din urmă stă delimitarea folosirii directe (indicative) și corelative (timpuri de relație) a formelor de timp (p. 117). Considerațiile de mai sus N. S. Pospelov le ilustrează cu numeroase exemple din limba rusă care invederează existența, de pildă, a sensurilor de aorist, perfect și imperfect la formele verbale de trecut, sau a sensului de perfect la formele verbale de viitor (p. 121 și urm.).

V. A. Beloșapkova, cunoscută prin studiile sale îndeosebi asupra sintaxei frazei¹, în *Grammatičeskaja priroda složnogo predloženiia* (Natura gramaticală a frazei) își propune să analizeze natura gramaticală a frazei. Dar legătura ce există între o anumită interpretare a frazei și a propoziției o obligă să pornească de la unele considerații privitoare la propoziție.

Continuatoarea ideilor sintaxei tradiționale, sintaxa de astăzi, concepe propoziția, pe de o parte, ca o *structură statică*, ai cărei componenți îndeplinesc, permanent, unul și același rol, independent de situația în care are loc comunicarea, de conținutul propoziției, de intonația sau de ordinea cuvintelor, iar pe altă parte, ca o *unitate comunicativă minimală*, care, fiind strâns legată de situația vorbirii și, în consecință, schimbând mereu raporturile între constituenții săi, formează *structura dinamică*.

Interesul pentru studierea propoziției ca unitate comunicativă a apărut în secolul nostru. O contribuție de seamă a fost adusă în anii 20—30 de lingviștii din Cehoslovacia în frunte cu V. Mathesius. După părerea lor, propoziția ca structură statică și propoziția ca structură dinamică trebuie să constituie obiectul a două științe diferite: prima să fie studiată de sintaxă, iar cea de-a doua de „teoria vorbirii, teoria enunțului” (rus. *teoriia vyskazyvaniia*) [p. 141].

Stricta delimitare a aspectului static și a celui dinamic în analiza propoziției, spune Beloșapkova, ar putea duce la elucidarea unui număr de probleme de sintaxă, printre care și cea a naturii gramaticale a frazei (p. 143). Fraza reprezentând niște structuri statice polipredicative, ar trebui să intre în câmpul vizual al sintaxei, și nu al „teoriei vorbirii” (p. 144).

Nici una din cele două teorii de bază despre frază, emise pînă în prezent — fraza ca o înălțuire de propoziții (A. M. Peškovskij, Z. Klemensiewicz) și fraza ca o construcție ale cărei părți componente nu sînt propoziții (V. A. Bogorodickij, N. S. Pospelov) — după Beloșapkova, nu sînt satisfăcătoare, căci nu se știe ce se aduce în prim plan: aspectul static sau cel dinamic al propoziției (p. 145).

Natura frazei, conchide ea, poate fi explicată numai de pe pozițiile unei concepții sintactice în care sînt delimitate aspectul static și cel dinamic al propoziției și, legate de ele, propoziția ca structură predicativă și propoziția ca unitate comunicativă (p. 150).

IV. *Lexicologie*. Dintre categoriile abstracte de bază ale lexicologiei cea mai importantă este categoria *probabilității apariției în vorbire a elementului următor*, spune E. M. Mednikova în *Ob osnovnykh abstraktnykh kategoriakh leksikologii* (Despre categoriile abstracte de bază ale lexicologiei).

Importanța acestei categorii rezultă, spune ea, întîi, din faptul că datorită ei se poate determina valența, posibilitățile combinatorii ale cuvîntului, și apoi, din faptul că ea este strîns legată de funcția principală a vorbirii, transmiterea de informații.

Teoria informației, în elaborarea metodelor și procedeele căreia A. Martinet are un merit deosebit, renunță la cuvînt ca unitate lexicală de bază și creează în locul lui termenul *monem* (p. 158). Trebuie să renunțăm la cuvînt ca unitate lexicală de bază sau nu? Pentru a răspunde la

¹ Cf. *O strukturnykh tipakh složnosložnogo predloženiia*, în „Problemy sovremennoi filologii”, Moscova, 1965; *Stroenie složnogo predloženiia v sovremennoe russkoe jazyke*, în „Russkij jazyk v škole”, 1959, 4; *O principax klassifikacii složnopodčinnnykh predloženij*, în „Russkij jazyk v škole”, 1963, 6.

această întrebare, autoarea articolului analizat consideră ca absolut necesară luarea în considerație a celor două axe în funcționarea limbii: axa paradigmatică și axa sintagmatică, fapt pe care, de altfel îl și face fără a da însă un răspuns clar și convingător.

ANDREI IVANOV

ВОПРОСЫ СТИЛИСТИКИ (Probleme de stilistică). Culegere de articole, Ed. MGU, Moscova, 1966, 263 p.

Culegerea reprezintă un omagiu, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, adus astăzi regretatului profesor K. I. Bylinskij, lingvist talentat, întemeietorul și șeful catedrei de stilistică a limbii ruse de la Facultatea de ziariștică a Universității din Moscova (Viața și opera prof. Bylinskij sînt prezentate în articolele introductive, semnate de I. A. Belîikov, V. P. Vomperskij și N. M. Sikorskij). Culegerea cuprinde studii care abordează o serie de probleme importante de istorie a limbii ruse literare, de stilistică, lexicologie istorică și redactare literară. O parte dintre articole este consacrată unor probleme teoretice ale lingvisticii.

În articolul *Cu privire la unele probleme ale studierii istoriei limbii ruse literare și ale stilisticii*, semnat de E. A. Vasil'evskaja, se abordează probleme privind delimitarea limbii literaturii artistice de limba literară, cit și probleme de istorie a limbii literare și de stilistică, referitoare la etapele principale ale dezvoltării istorice a limbii ruse literare și la periodizarea acestui proces. După părerea autoarei, se impune împărțirea limbii ruse literare în trei perioade principale: *veche, medie și nouă*. Ea propune ca perioada nouă să nu fie divizată în două etape (de la Lomonosov pînă la Pușkin și de la Pușkin pînă în zilele noastre), ci în trei, adică distingîndu-se și perioada sovietică, datorită specificului ei considerabil.

În articolul *Cu privire la stilul operei literare (obiect și metodă)*, R. R. Helgardt expune teza conform căreia stilul unei opere literare, dacă ajunge să fie obiect de studiu, are nevoie de o metodă de cercetare adecvată, care să corespundă specificului său.

A. V. Stepanov, autorul articolului *Problemele stilului literaturii de popularizare științifică*, își concentrează atenția asupra stilisticii limbajului literaturii de știință popularizată. Precumpănirea în operele științifice de popularizare a informației științifice nu trebuie să ducă la nivelarea trăsăturilor individuale ale stilului diverșilor autori. În articol se arată, cu ilustrații sugestive, cum în cel fel pot fi scrise lucrările de popularizare a științei.

O încercare de reinterpretare a teoriei celor trei „stiluri” a lui Lomonosov se întreprinde în articolul lui V. P. Vomperskij — *Cu privire la noțiunea de „stil” în teoria stilistică a lui M. V. Lomonosov*. Autorul consideră că trebuie să vorbim de teoria stilistică a lui M. Lomonosov, iar nu despre teoria „celor trei stiluri”, căci orice grup de cuvinte este apreciat de Lomonosov prin intermediul categoriilor stilistice: a decenței, a uzului și a clarității. Autorul precizează că Lomonosov „nu șovăia niciodată în definirea numărului stilurilor limbii”¹ și că teoria genurilor era suficient de elaborată pe vremea marelui învățat. Lipsea însă noțiunea de *stil al genului* și de *stil artistic individual*: „stilul propriu-zis” însemna „respectarea normelor vorbirii model în prelucrarea literară”. Este greu să cădem de acord cu ultima afirmație. În ceea ce privește restul, autorul articolului ajunge, de fapt, cam la aceleași concluzii la care au ajuns și alți cercetători ai problemei².

În culegere au fost incluse, de asemenea, cercetări de lexicologie și lexicografie. Autorul articolului *Cu privire la studiul lexicului abstract-livresc al limbii ruse literare de la mijlocul secolului al XIX-lea*, I. A. Belîikov, leagă chestiunea locului, funcțiilor și evoluției lexicului abstract-livresc de problema generală a formării indicilor caracteristici ai stilului publicistic și a influenței lui asupra limbii literare ruse.

De obicei, în analiza elementelor dialectale din limba operelor literare atenția principală se îndreaptă spre studierea regionalismelor lexicale. În lucrarea lui A. V. Kalinin, *Elementele dialectale din poezia lui Esenin*, se analizează regionalismele fonetice și gramaticale ale graiului

¹ Cf. A. I. Efimov, *M. V. Lomonosov i russkij jazyk*, M.G.U., Moscova, 1961, p. 43—46, în care se vorbește despre evoluția concepțiilor lui Lomonosov cu privire la numărul stilurilor limbii.

² Cf. V. V. Vinogradov, *Stilistika. Teoriia poetičeskoj reci. Poetika*, Moscova, 1963, p. 211—234; A. T. Efimov, *M. V. Lomonosov i russkij jazyk*, M.G.U., Moscova, 1961, p. 5—72.

velicorus de la Rjazan' prezente în poezia lui S. Esenin. Era bine ca unele teze teoretice să fie argumentate mai temeinic. Astfel, de exemplu, concluzia autorului privitoare la existența în pronunția poetului a consoanei sonore sau semisonore *v* în poziție finală este ilustrată numai cu o singură rimă: *коротких/кровь их*.

În articolul *Din istoria cuvintelor și expresiilor rusești*, acad. V.V. Vinogradov urmărește istoria cuvintelor *подкоопка*, *присоздумь*, *формель*, *вермонт* și *целконеф*, subliniind cu acest prilej interacțiunea vie a tendințelor contradictorii ale dezvoltării lexicale.

L. I. Rachmaninova, în articolul *Cu privire la indicațiile stilistice ale cuvintelor din vorbirea populară în dicționarele explicative rusești*, supune analizei critice indicațiile stilistice ale unor cuvinte din vorbirea populară în dicționarele explicative ale limbii ruse. În acest sens, articolul ni se pare oportun. În ceea ce privește însă modalitățile de reglementare propuse, ele nu ni se par tocmai potrivite. Autoarea, plecând de la premiza că între cuvintele din limba vorbită și cele din vorbirea populară deosebiriile ar fi neînsemnate, consideră inutilă distingerea lor în dicționare prin indicații speciale. În schimb, autoarea propune introducerea indicilor *книжки*, („livresc”) și *пазе*, („colocvial”).

Fără a intra în amănunte, menționăm că articolul, cu toate că este bine scris, suscită o seamă de obiecții, care decurg în ultimă instanță, din complexitatea și gingășia problemei abordate.

O serie de articole din culegere tratează *probleme de sinonime* în limba rusă. Ne raliem la părerea cercetătoarei V.N. Vaskova, semnatara articolului *Cu privire la problema sinonimiei lexico-frazeologice*, care susține că la baza definirii sinonimelor trebuie să stea nu „substituibilitatea” și nu raportul dintre cuvânt și noțiune, ci sensul lexical al cuvântului. Pot fi considerate sinonime nu numai cuvintele reprezentând aceeași parte de vorbire, ci și unitățile lexico-frazeologice care țin de părți diferite ale vorbirii (de ex., *рукой подать* = *близко*). Problemele abordate de autoare sînt interesante nu numai din punct de vedere teoretic, ci și practic, pentru cei care studiază limba rusă ca limbă străină.

În articolul semnat de I. K. Kalinina, *Variantele stilistice ale gradului superlativ al adjectivelor*, se analizează tipurile, structura gramaticală și particularitățile stilistice ale superlativului adjectivelor. Autoarea scoate în evidență posibilitățile largi de exprimare a caracteristicilor cantitative în limba rusă, pentru care pot fi folosite adjectivele de „caracterizare absolută” (*огромный*, *изумительный*), formele prefixate ale adjectivelor (*пресмешной*, *развеселый*, *сверхмощный*), expresiile intensive cu repetarea formei adjectivului (*тихий-тихий*), îmbinarea adverbului cu adjectivul (*очень скромный*, *удивительно вкусный*), îmbinările de tipul adjectiv + *до* + subst. la genitiv (*люб до боли*), îmbinările stabile (*не в духе — очень сердитый*), construcțiile sintactice de tipul *такой ... что...* (*такой яркой внешности, что...*). Materialul ilustrativ bogat permite autoarei să arate expresivitatea și diferențierea stilistică a fiecăruia dintre mijloacele citate. Ea așează într-o singură serie sinonimică toate aceste mijloace de exprimare a sensului maxim al gradului calității. În ceea ce ne privește, credem însă că nu toate aceste procedee pot fi considerate sinonime. Mai potrivit ar fi, poate, să se vorbească despre variante stilistice. De altfel, se pare că inițial chiar în acest fel a și fost conceput studiul autoarei (cf. titlul).

La întrebarea dacă conjuncțiile *тоже* și *также* sînt sinonime absolute (cum le consideră majoritatea cercetătorilor), dacă se pot sau nu înlocui reciproc în toate cazurile, răspunde N.I. Formanovskaja, în articolul său *Sensul și folosirea conjuncțiilor также, тоже*. Autoarea arată că aceste conjuncții nu sînt sinonime absolute, căci *также* poate să aibă două sensuri, dintre care numai unul coincide cu sensul conjuncției *тоже*.

Într-un studiu bine documentat, cercetătoarea M. Panjușeva urmărește *Funcțiile prepoziției om cu cazul genitiv și echivalentele sinonimice ale acestei construcții în secolele al XV-lea — al XVII-lea (Din istoria construcțiilor prepoziționale)*.

Culegerea cuprinde câteva articole în care se cercetează probleme concrete de stilistică gramaticală a limbii ruse, în plan sincron și diacronic. Astfel, în articolul său *Exprimarea stării de nedeterminare în limba rusă prin pronume și adverbe nehotărâte*, E. M. Galkina-Fedoruk întreprinde o analiză semantică fină și profundă a diferitelor nuanțe ale exprimării categoriei stării de nedeterminare prin pronumele și adverbele nehotărâte, face analiza funcțiilor sintactice ale acestor pronume și adverbe, relevă folosirea lor amplă în limba rusă contemporană...

În articolul *Folosirea stilistică a categoriei genului*, T. V. Šanskaja prezintă un material faptic interesant și arată cum cuvinte nemotivate prin apartenența lor la un anumit gen gramatical capătă motivare, devenind un mijloc eficient al limbii.

Cîteva articole își propun studierea sintaxei din punct de vedere stilistic. Astfel, în *Observații asupra folosirii propozițiilor impersonale și nominative în limbajul presei*, T.G. Počtjonaja

constată că acestor două tipuri de propoziții monomembre le sînt proprii anumiți indici stilistici, cu ajutorul cărora se poate reda un tablou din natură, se poate sugera o anumită ambianță, o anumită stare interioară a omului, se pot face aprecieri etico-morale asupra celor reprezentate. Articolul semnat de G. I. Solgónika, *Cu privire la strofele nominative în proză*, completează întrucîtva lucrarea precedentă.

Convingătoare ni se par argumentele lui I. V. Tolstoj, autorul articolului *Particularitățile lexico-gramaticale și stilistice ale adjectivelor cu formă lungă și scurtă în funcție de predicat nominal compus*, în care autorul consideră că observația lui A. M. Peškovski și, după el, a tuturor gramatiștilor, că adjectivele „scurte” cu sens predicativ dobîndesc o nuanță livrescă față de cele „lungi” nu este tocmai exactă, și întreprinde o analiză aprofundată a corelației stilistice dintre aceste forme.

În articolul său *Particularitățile structurii descrierii și rolul ei compozițional în genurile publicisticii*, A. V. Abramovič reușește, după aprecierea noastră, să demonstreze că descrierea ca formă textuală este un fenomen stilistic mult mai larg decît se consideră în mod obișnuit.

Mai semnalăm articolul *Despre esența expresiei și formele ei de realizare (pe baza operelor publicistice ale lui L. Leonov)*, de A. P. Gorbunov, care analizează expresia și formele ei de realizare în context, pe baza unor metafore verbale spicuite din publicistica lui L. Leonov.

Alte articole din culegere sînt consacrate unor probleme de interes mai restrîns, deși conțin, și ele, observații judicioase și aduc o contribuție incontestabilă la elucidarea sau aprofundarea temelor abordate (I. G. Gelanova, N. P. Utjobina, N. S. Volgina, M. V. Zarva, M. N. Morozova).

Privită în ansamblu, culegerea de studii și articole „Probleme de stilistică” merită în mod incontestabil o apreciere pozitivă. Ea poate fi consultată cu mult folos mai cu seamă de specialiștii în domeniul rusisticii și, în primul rînd, de cercetătorii limbii ruse literare contemporane.

GALINA BĂDICĂ

O ANIVERSARE ÎN FUNDAMENTAREA STRUCTURALISMULUI. (Pe marginea opului *ПОЭТИКА* — Сборник по теории поэтического языка, выпуск 3, Petrograd, 1919.)

Există idei adesea controversate sau chiar contestate la un moment dat, dar care reapar mereu în focarul de cercetare al specialistului pentru o nouă analiză, la ele se fac referiri și trimiteri, sînt denigrate sau li se atribuie o importanță exagerată. Oriunde s-ar afla adevărul, simplul fapt că aceste idei nu pot fi ignorate atestă caracterul lor peren, implică o recunoaștere care, deși uneori mai puțin manifestă, rămîne totuși plenară.

Acesta este și cazul unora dintre ideile și concepțiile elaborate și vehiculate în decurs de aproape două decenii de către Școala formală rusă. Fără a se fi constituit într-un sistem bine încheiat, în sinul școlii existînd dibuiri și uneori dezacorduri, Școala (Societatea pentru studierea limbii poetice) îi revine meritul netăgăduit de a fi aruncat într-un sol fertil sămînța unei noi analize și a unei metodologii inovatoare în critica literară.

Pornită dinspre lingvistică, disciplină care obținuse în acea vreme rezultate incontestabile, Școala formală rusă pune, ca atare, la baza investigării operei literare, *faptul de limbă* — garanție virtuală a unei interpretări științifice obiective. Căutările în direcția unei abordări deschise a obiectului cercetat, a explicării științifice a tot ceea ce pîruse înainte învăluit de mister, reprezintă de fapt, o tendință generală în cultura sovietică de după Revoluție¹.

De ce anume ritul „formaliștilor” ruși fusese îndreptat cu precădere asupra limbii poetice, ne mărturisește însuși R. Jakobson, în prefața la opul citat: „À l'époque, on commençait

¹ Un départ entièrement nouveau fait croire à la puissance de la technique; munis d'une nouvelle terminologie, les chercheurs veulent expliquer tout ce que leurs prédécesseurs ont déclaré inexplicable. Mais ce n'est que plus tard que les formalistes tireront les conclusions théoriques de ces principes positivistes. (*Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes réunis, présentés et traduits par Tsvetan Todorov*, Collection Tel Quel aux éditions du Seuil, Paris, 1965).

à défricher de nouvelles voies dans l'investigation de la langue, et c'est le langage de la poésie qui s'y prêtait le mieux, parce que ce domaine négligé par la linguistique traditionnelle permettait de quitter l'ornière des néogrammaires, et de plus, parce que les rapports entre buts et moyens, ainsi qu'entre tout et parties, bref les lois structurales et l'aspect créateur du langage se trouvaient, dans le discours poétique, plus à la portée de l'observateur que dans la parole quotidienne".

Limba poetică în multitudinea aspectelor sale — fonologice, semantice etc. — este pusă, în mod deliberat, în centrul cercetării literare, ca fenomen ce reprezintă un aspect particular al limbii comune, o abatere de la normă, putând fi investită cu atribute specifice, menite să deformeze clișeu obișnuit.

Măturie a unor preocupări constante și căutări deseori fructuoase în domeniul limbii poetice stau și articolele inserate în cea de a treia culegere *Poetika*¹, prin care, prezentînd-o cititorului din țara noastră, la o jumătate de secol de la apariție, aducem un modest omagiu grupului de străluciți savanți — filologi, critici și poeți — a căror contribuție la elaborarea metodei structurale în critica literară și lingvistică nu poate fi neglijată.

Ținem să menționăm că ciclul de carticele înmănușiat în cel de al treilea fascicol *Poetika* constituie un material inedit pentru cititorul nostru, întrucît culegerea franceză *Théorie de la littérature* cuprinde numai două dintre lucrările considerate program pentru școala formală rusă: *Artă ca procedeu* (*Искусство как процесс*), de Viktor Šklovskij, și *Cum a fost realizată «Mantaua» lui Gogol' (Как была сделана «Шинель» Гоголя)*, de Boris Ejchenbaum. Deoarece în literatura de specialitate din țara noastră au fost prezentate multe dintre lucrările de bază ale acestei grupări², vom aborda numai unele aspecte mai puțin popularizate și cunoscute la noi.

Baza filozofică a esteticii formale se naște în polemică cu școala psihologică fondată de A. Potebnja. O dată fundamentată din punct de vedere filozofic, estetica formală purcede la elaborarea unei morfologii formale. Acesta și este semnul sub care își desfășoară prodigioasa lor activitate „formaliștii” ruși: analiza lor structurală, atît în domeniul poeziei, cît și în cel al prozei, urmărește aspectul fonologic, filologic, multe din lucrările lor căpătînd un pronunțat caracter tehnicist.

Fasciculul al treilea urmează întocmai schema amintită mai sus. El cuprinde zece articole, semnate de cinci dintre membrii *Opoiaz*-ului — V. Šklovskij, L. Jakubijskij, E. Polivanov, O. Brik și B. Ejchenbaum — și sînt grupate în două capitole. Culegerea se deschide cu articolul lui V. Šklovskij intitulat *Potebn'a (Потебня)*, p. 1—3), în care autorul trece în revistă tezele lui A. Potebn'a privitoare la caracterul specific al artei: în orice operă de artă se poate distinge o idee, adică mesajul artistului, o formă internă — adică imaginea — și o formă externă, care rezidă în caracterul poetic (*поэзия*) al cuvîntului. După ce reconstituie întreaga demonstrație cuprinsă în lucrarea lui Potebn'a *Мысль и язык*, Šklovskij expune concluzia acestuia, conform căreia imaginile sînt simbolice prin faptul că ele înglobează o pluralitate de semnificații, pentru ca în cele din urmă să ajungă la ecuația ce stă la baza acestei lucrări: *imagistica este egală cu caracterul poetic*. Pe un ton polemic, autorul articolului amintit își propune a dovedi că o asemenea egalitate nu există, folosindu-se, printre altele, ca argument, de poezia lui Pușkin *Я вас любил, любовь еще быть может*, în care cuvintele folosite în sensul lor direct nu sugerează nici un fel de imagini, constituind totuși o operă poetică. De aici, Šklovskij ajunge la concluzia potrivit căreia caracterul poetic poate fi conferit de ritmul, de structura fonică a versului. Limbajul poetic se particularizează de cel al prozei prin caracterul perceptibil (*ощутимость*) al structurii lui. Pot fi investite cu această calitate, de a fi perceptibile, fie latura fonică, fie pronunția, fie latura semaseologică, iar uneori perceptibilitatea o poate conferi dispunerea cuvintelor în frază. Fără să refuze imaginii poetice calitatea de a putea să devină structură perceptibilă, V. Šklovskij o admite doar ca pe una dintre posibilități, reproșîndu-i preopinientului său de a fi ignorat, în definirea esenței poeziei, și a operei de artă în general, forma externă a acesteia (sunet, ritm, rimă), poziție care contravine faptelor ce demonstrează că atitudinea noastră față de acustica cuvîntului în poezie și în proză este diferită. Pe linia aceleași controverse, Šklovskij impută lui Potebn'a felul restrictiv în care acesta a abordat genurile literare în sprijinul tezei: *arta înseamnă gîndire în imagini*. Într-adevăr, imaginile

¹ *ПОЭТИКА, Сборник по теории поэтического языка* (выпуск 3), Петроград, 18 государственная типография, Лештуков, 13, 1919.

² *Structuralismul în istoria și critică literară*, „Secolul XX”, No. 5, 1967, p. 113 și urm., precum și V. Nemoianu, *Structuralismul*, Editura pentru literatură universală, București, 1968, cap. IV.

furnizate de fabulă și proverb — genuri investigate de Potebn'a — s-au dovedit a fi o modalitate de gândire; aceste genuri sînt însă deficitare sub raport poetic.

Cu concluzia meritorie că un tratat de poetică trebuie să-și fundamenteze tezele sale atît pe o multitudine de fenomene artistice dintre cele mai complexe, cît și prin lucrări proprii la obiect, V. Šklovskij deschide cale liberă confrăților săi, care, într-o suită de articole ce dețin, de altfel, ponderea principală în volum, abordează un cerc larg de probleme ce privesc morfologia limbajului poetic (ritmul, rima, armoniile vocalice, acumularea lichidelor, repetițiile fonice etc.) — cu alte cuvinte, aspectul sonor al cuvîntului: L. Jakubinskij, *О поэтическом глоссемосочетании*, p. 3—7; *О звуках стихотворного языка*, p. 36—50; Скопление одинаковых плавных в практическом и поэтическом языках p. 50—59; E. Polivanov, *О звуковых жестах японского языка*, p. 26—36, O. Brik, *Звуковые повторы — анализ звуковой структуры стиха*, p. 59—101, precum și un al doilea articol al lui V. Šklovskij, *О поэзии и заумном языке*, p. 13—26. Acest ultim articol atrage atenția printr-o analiză minuțioasă ce antrenează un material vast în susținerea ideii potrivit căreia sunetele pot provoca prin ele însele anumite emoții specifice, că încărcătura sonoră a cuvintelor exercită o pronunțată influență afectivă. Sînt aduse mărturii ale unor poeți și prozatori: Vjaceslav Ivanov arată rolul deosebit de sugestiv jucat de vocala *i* în poemul *Țigani* de Pușkin, Grimmann în *Голос и речь* demonstrează caracterul sumbru al vocalei *u* și cel plin de veselie al sunetului *a*; aspecte similare vizează Grammont în *Le vers français*, 1913, Bal'mont în *Поэзия как волшебство*, 1916, Goethe, Dickens, M. Gor'kij etc. Concluzia lui V. Šklovskij este că se poate vorbi de un limbaj transrațional, ermetic (*заумный*) nu numai sub aspectul unor vocabule cu sens obscur sau lipsite de sens, ci, mai ales, într-o formă absconsă, așa cum este rima în versul antic — vie, prezentă, dar insesizabilă pe deplin. În șirul aceleiași argumentări, autorul citează declarațiile unor poeți (de ex., Schiller) care vorbesc de faptul că versurile se plămădesc și se maturizează în suflul lor sub forma sonoră a muzicii. Pe de altă parte, recepționarea unei poezii are, de asemenea, loc sub forma percepției unei imagini sonore anterioare (*звуковой пр-образ*). Este semnificativ cazul citat de Šklovskij privitor la schimbarea unui vers din Pușkin; într-una din ediții, în loc de *завешан был тенистый вход*, a apărut *засеян брег тенистых вод* care a circulat astfel din ediție în ediție. Cauza: aici era denaturat doar sensul, nu și structura fonică a versului!

V. Šklovskij își încheie argumentarea afirmînd că, în cazul comunicării obișnuite, chiar dacă excludem posibilitatea limbajului ermetic — în funcție de definiția pe care o dăm noțiunii de cuvînt — nu îl putem expulza din poezie. Ca un corolar sînt reproduse cuvintele poetului polonez I. Słowacki: „Va veni timpul cînd pe poeții în versuri îi vor interesa numai sunetele”. Aserțiunea, pe care Šklovskij o considera prevestitoare, pînă acum nu s-a adevărit decît în limitele anumitor curente literare.

Cel de al doilea capitol, dedicat analizei structurilor prozei, cuprinde trei articole, dintre care două, considerate articole-program, sînt menționate de noi la începutul recenziei, precum și articolul *Связь приёмов стихосложения с общими приёмами стили* (p. 114—131), semnat tot de V. Šklovskij, pe care îl vom prezenta în continuare.

La fel ca în analiza tehnicii romanului și povestirii și deci — unde se operează pe materialul furnizat de basm — substanța epică este compartimentată într-o seamă de structuri: subiect, motiv, situații repetabile etc., anterioare operei folclorice date, care este născută din combinarea lor, potrivit legilor speciale ale compoziției. Articolul debutează tot printr-o dispută, de data aceasta cu A.N. Veselovskij — reprezentant de seamă al școlii etnografice — în problema definirii subiectului și motivelor. Respingînd determinarea social-psihologică a conceptelor amintite, Šklovskij recurge la explicitarea lor pe baza altor concepte fundamentale, cu care acestea se află într-o strînsă conexiune. Înrîurirea reciprocă exercitată de diferitele șabloane ale basmelor (*сказочные схемы*), precum și legile compoziției au aici o importanță primordială. Explicarea incestului și a hetairismului primitiv în basm prin relații existente cîndva în realitate, explicarea ajutorului dat eroilor de animale, ca o consecință a totemismului, sînt refuzate de autor. Uneori, păstrarea în memorie a unor obiceiuri poate fi folosită în construirea unui conflict. De regulă, însă forma operei de artă este determinată de relația existentă între opera artistică dată și alte forme anterioare. Și, mai departe: orice creație artistică este concepută în plan paralel ori opus cu un model oarecare. *Forma nouă ce apare nu vine să exprime un conținut nou, ci să înlocuiască o formă veche, ale cărei valențe estetice s-au uzat*. Conferind conceptului de formă o nouă accepție — ca un tot concret și integrat —, V. Šklovskij dezvoltă ideea privitoare la necesitatea înnoirii ei, indicînd și mecanismul care pune în mișcare procesul de înnoire: orice abatere de la faptul cano-

nizat — prin modificarea expresiei verbale, imaginii, imbinărilor de cuvinte — doboară inerția obiceiului și surprinde pe cel ce recepționează opera artistică a doua unei percepții senzoriale. În felul acesta se creează posibilitatea unor diferențieri bilaterale și reversibile (*двойные и обратные дифференциации*). Un anumit grad de diferențiere față de canon poate, la rândul său, servi drept punct de plecare pentru alte abateri, astfel încât orice revenire la faptul canonizat este resimțită ca un atribut distinctiv.

O altă modalitate de ieșire din tiparele gândirii practice, rezultat al procesului de generalizare ce duce inevitabil spre automatizare, o constituie procedeul construcției în paliere succesive, care, la rândul său, vine să favorizeze destrămarea normelor generalizate și unice. O asemenea construcție în paliere înglobează: repetiția, repetițiile sonore (fonice¹), tautologia, paralelismul tautologic, paralelismul psihologic, trenarea (*замедление*), repetițiile epice, ritualurile specifice basmelor, peripețiile etc. Nu vom insista asupra aspectului tehnic al tuturor acestor modalități ori asupra fondului ilustrativ al lucrării, ci ne vom opri numai la procesul care constă în a întârzia acțiunea (*задержка*)², acesta fiind un procedeu propriu basmului și romanului de aventuri; celelalte aspecte sînt dezbătute pe larg și în articolele celorlalți autori, cu referire la poezie sau chiar la roman. În caracterul ritual al basmului V. Šklovskij înscrie, de exemplu, trinitatea (trei împărați, trei castele etc.), grandoarea și dificultatea insurmontabilă a misiunilor încredințate (să se vină nici călare, nici pe jos, nici îmbrăcat, nici dezbrăcat etc.) dezlegarea enigmelor etc. La toate acestea se adaugă expoziția care explică necesitatea îndeplinirii sarcinilor. Modul acesta de însușire a însărcinărilor a fost preluat din basm și de romanul de aventuri și cavaleresc, unde episoadele ce se succed (răpiri, evadări) au același rol de a întârzia desfășurarea acțiunii. Așadar, este vorba de o motivare din domeniul tehnicii artistice și nu de copierea unor realități. Se citează chiar mărturia lui A. N. Veselovskij, care arată că romanul de aventuri se construiește pe seama unor scheme și metode preluate din basm și consideră „peripețiile” ca fiind un procedeu stilistic. Šklovskij emite ipoteza că și unii romancieri, poeți sau dramaturgi (Mark Twain, Molière, Maupassant) au împrumutat de la basm procedeul încetării acțiunii. La fel, motivul „recunoașterii” are menirea de a întârzia, de a frîna evoluția peripețiilor. Ceea ce pentru cititor de dezvăluie dintr-o dată, clarificându-se, pentru erou rămîne pînă la sfîrșit învăluit în mister ca, de exemplu, în cazul lui Oedip.

În sfîrșit, este prezentat principiul *încadrării*³, prin care se înțelege introducerea unui material epic în altul ce trebuie să-i servească drept cadru. Principiul încadrării, care în creația orală cunoaște un tip elementar de legătură, servește uneori pentru a pune față în față idei potrivnice, opuse. Alteori, cadrul realizat cu ajutorul unei alte povestiri sau al mai multora, servește tot scopului încetării, trenării unei acțiuni.

Prin multitudinea problemelor de ordin teoretic, dar mai ales tehnic, pe care le ridică și le rezolvă în spiritul școlii structurale, în stadiul ei incipient, fasciculul al treilea din *Poetika* „formaliștilor” ruși continuă și astăzi să prezinte un viu interes pentru specialiști.

MONICA BILAN ȘI ELENA IOSUB.

B. N. PUTILOV, *Славянская историческая баллада*, Editura „Наука,” Moscova-Leningrad, 1965, 175 p.

În ultima vreme, atît în U.R.S.S., cît și în celelalte țări slave, se constată o intensificare a preocupărilor folcloriștilor îndreptate spre cercetarea aceluia filon comun (datorat unor cauze multiple și variate) care se manifestă în creația folclorică a popoarelor slave. Totodată, trebuie subliniat faptul că, de multe ori, se tinde spre lărgirea cîmpului de investigație, aducîndu-se în discuție și materiale neslave, pentru a se putea urmări fenomenul folcloric în toată complexitatea lui⁴.

¹ Vezi articolul lui O. Brik din culegerea citată.

² V. Šklovskij, *Construcția navelor și a romanului* „Secolul XX”, No. 5, 1967, pp. 121—130.

³ *Ibid.*, cap. III.

⁴ Cf., de ex., contribuțiile aduse în referatele la ultimele trei congrese internaționale ale slavistilor de M.V. Zirmunskij, P.G. Bogatyrev, V.K. Sokolova, P.V. Lintur, B.N. Putilov etc.

Atenția deosebită pe care folcloriștii sovietici o acordă studierii comparate a creației folclorice nu constituie însă un caz izolat; acest fenomen se încadrează în contextul larg al cercetării folclorice internaționale: „comparativismul” contemporan, înlăturând exagerările „școlile comparativiste”, câștigă tot mai numeroși adepți, iar rezultatele sînt evidente.

Lucrarea lui B. N. Putilov, consacrată studierii baladei istorice slave, se încadrează tocmai în aceste preocupări ai folcloristicii sovietice, ea aducînd o serie de elemente semnificative în ceea ce privește definirea baladei ca fenomen folcloric.

Autorul compartimentează materialul cercetat în patru capitole: 1. Trăsăturile generale ale baladelor istorice; 2. Cîntecele despre prizonieratul la turci și tătari; 3. Baladele despre întîlnirile tragice dintre rude; 4. Legăturile istorice și comunitatea tipologică în balade.

Prinul capitol tratează o serie de probleme generale pe care autorul le pune în scopul delimitării și, mai ales, în scopul definirii baladei istorice ca fenomen folcloric. În acest sens se analizează „istorismul” în folclor, în general, și în cîntecul popular, în special, și interferența genurilor, aspect complex, a cărui cercetare prezintă multe dificultăți. Trecînd în revistă concluziile diferitelor lucrări în domeniul cîntecului popular, apărute în Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia etc., B. N. Putilov subliniază prezența multor confuzii care decurg direct din lipsa unui criteriu riguros științific privind delimitarea speciilor folclorice. Astfel, în multe lucrări, cîntecul istoric este pus alături de baladă, fără nici un fel de explicații, alteleori, balada este inclusă în antologii alături de cîntecul liric etc. Pentru evidențierea caracterului specific al unei specii folclorice, pentru elucidarea tabloului complex al interferențelor dintre specii, în ultimă instanță, pentru definirea, mai mult sau mai puțin exactă, a apartenenței unei creații la o specie sau alta, trebuie avut în vedere faptul că speciile se deosebesc între ele nu prin trăsături dispartate, fie ele destul de evidente, ci prin totalitatea lor, care alcătuiește un adevărat sistem; unele trăsături pot fi asemănătoare, altele identice pentru specii diferite. Iată de ce numai întregul sistem poate da individualitatea unei specii folclorice.

În ceea ce privește problema specificității unei producții folclorice, se subliniază faptul că sistemul de specii este o categorie națională. *Bălinele*, de pildă, aparțin folclorului rus, *dumele* — folclorului ucrainean; *cîntecele istorice* ruse și cehe nu formează o singură specie, ci două specii distincte, de sine stătătoare, fiecare cu sistemul său propriu, strict determinat de întregul context folcloric național. Aceasta însă nu exclude posibilitatea întrepătrunderii anumitor specii folclorice aparținînd unor popoare diferite, rezultînd asemănări sau chiar identități în subiectele tratate, în stilistică, în tipologie etc., datorate unor cauze variate, de natură genetică, tipologică sau istorică.

Încercînd să încadreze balada în contextul cîntecului popular, autorul subliniază rolul principal pe care îl are „istorismul folcloric” în determinarea speciei; este vorba de selectarea faptelor, de o anumită poziție față de aceste fapte, de particularitățile eroilor și, în sfîrșit, de întregul complex de idei și reprezentări populare, specifice unei anumite epoci istorice. Astfel, balada, spre deosebire de cîntecul epico-eroic, nu descrie înfruntări războinice de proporții naționale, nu ne oferă acele tablouri epice, specifice bîlinei de pildă; lipsesc faptele mari de eroism, cum, de altfel, lipsesc înșiși eroii. Spre deosebire de cîntecul istoric, balada nu prezintă tendința redării unor realități istorice; conținutul baladei nu poate fi legat de anumite fapte istorice concrete, iar eroii nu pot fi identificați, ei neavînd prototipuri.

Referindu-se la Walter Scott, B. N. Putilov scrie că romancierul a împletit în cărțile sale istoria statului cu istoria unor vieți particulare, a descris faptele unor oameni de stat, personalități istorice reale, alături de destinele unor oameni simpli, rod al ficțiunii scriitorului. Balada populară a realizat acest lucru, bineînțeles cu alte mijloace, cu mult înainte, transpunînd descrierea marilor înfruntări istorice din sfera politicii statului în sfera vieții de toate zilele a unor oameni obișnuiți, atrași, fără voia lor, în tumultul unor evenimente ce le erau potrivnice. Conținutul principal al baladei este astfel dat de destine individuale tragice, de conflicte familiale dramatice; cînd aceste destine apar pe fondul istoriei politice, ia naștere balada istorică, specie folclorică distinctă în cadrul cîntecului popular.

Balada istorică slavă se grupează în jurul temei prizonieratului la turci și tătari. Eroii, de regulă, sînt aleși dintre oamenii cei mai slabi, lipsiți de apărare; femei, copii, bătrîni; în cele din urmă însă, acești oameni se dovedesc a fi de o forță nebanuită, trecînd cu demnitate prin cele mai grele chinuri, apărîndu-și cinstea și libertatea. Devotamentul față de familie, față de legăturile de sînge, lupta pentru păstrarea familiei, toate acestea devin în baladă adevărate fapte de eroism, iar sfîrșitul, de cele mai multe ori victorios, capătă semnificații simbolice.

Conținutul materialului analizat îl duce pe autor la definirea baladei istorice ca un cîntec lirico-epic în care elementul liric și elementul epic, avînd distribuții diferite, dau naștere la două tipuri de baladă în care predomină unul sau altul din elementele amintite.

Următoarele două capitole din monografia lui B. N. Putilov conțin analiza propriu-zisă a baladei slave, oferind cititorului un material bogat și variat. Se insistă asupra tipurilor de motive și subiecte care se grupează în jurul unor evenimente istorice tragice din viața unui popor, sînt urmărite tipurile de eroi, se evidențiază procedeele artistice specifice. În sfîrșit, se urmăresc variantele în cadrul folclorului aceluiași popor și, în același timp, corespondențele lor la celelalte popoare, punîndu-se accentul pe laturile particulare, naționale, și, mai ales, pe cele comune care, de fapt, conduc pe autor tocmai la descoperirea aceluși filon comun care îi permite să afirme că este vorba de o baladă istorică *slavă*, deci de un fenomen folcloric unde elementele comune primează.

Fiind vorba de o analiză concretă, pe text, nu ne vom opri mai mult asupra acestor capitole. Materialul adus în discuție de autor este bogat, variat și foarte interesant.

Se pot face, desigur, și unele observații. Astfel, în această parte a lucrării, autorul dă dovadă de un anumit descriptivism. Se insistă, de pildă, prea mult asupra subiectului baladei, în dauna evidențierii altor mijloace de realizare artistică (avem în vedere, în primul rînd, limba baladelor). Din acest punct de vedere, variantele naționale ar fi oferit autorului un vast cîmp de investigație, mai ales dacă ținem seama de faptul că avem de-a face cu limbi aparținînd aceleiași familii. Alături de aspecte esențiale, necesare elucidării uneia sau alteia din probleme, se aduc în discuție detalii mai puțin semnificative, care abat pe autor de la adîncirea unor aspecte esențiale, ce rămîn astfel doar enunțate.

Ultimul capitol are un caracter mai mult teoretic, cuprinzînd, în același timp, și concluziile care se desprind în urma cercetării întreprinse. Totodată, această parte a lucrării are și un caracter polemic: este vorba de punerea în discuție a diverselor teorii care explică, într-un fel sau altul, existența laturilor comune în folclorul a două sau mai multe popoare. Se pune, de pildă, sub semnul întrebării valabilitatea teoriei preluării, a împrumutului, exagerările adepților școlii așa-zise istorice etc. B. N. Putilov nu exclude posibilitatea împrumutului, dar — afirmă el — nu orice asemănare sau identitate se datorează preluării și prelucrării unui subiect sau simplei transpuneri într-o altă limbă. Există, de exemplu, balade cu subiecte aproape identice la polonezi, cehi, slovaci și ucraineni; în acest caz nu poate fi vorba de cîntece diferite, ci de versiuni ale uneia și aceleiași balade, împrumutul fiind evident. Astfel de situații însă constituie excepții, majoritatea baladelor slave prezentînd, de regulă, numai anumite elemente asemănătoare sau identice.

Folcloriștii contemporani au emis următoarele teorii privind cauzele posibile ale apariției laturilor comune în balada populară:

1. Baladele cu conținut asemănător din folclorul unor popoare diferite au apărut independent, datorită unor condiții asemănătoare.

2. Preluarea și însușirea creatoare a unor subiecte.

3. Teoria împrumutului, care, în anumite situații acceptă posibilitatea participării la procesul de creație, în calitate de „coautori”, a popoarelor aflate în vecinătate imediată.

4. Teoria conform căreia baladele cu subiecte comune, aparținînd unor popoare înrudite, trebuie raportate la acele epoci, cînd popoarele respective alcătuiau o unitate.

Ni se pare interesant criteriul de verificare a unui eventual împrumut pe care îl propune B. N. Putilov. Este vorba de acele grupuri sau cicluri de subiecte în cadrul cărora există legături strînse și destul de complexe. Întrucît „migrația” unui întreg ciclu este aproape imposibilă, autorul insistă asupra identificării acestor cicluri naționale, pentru că numai absența lor, absența unei baze naționale, a unei tradiții folclorice naționale care ar fi putut da naștere unui subiect de baladă ne poate duce la acceptarea împrumutului de la acel popor unde balada respectivă face parte dintr-un context de subiecte naționale iar condițiile istorice care le-au determinat pot fi ușor reconstituite.

Cînd la două sau mai multe popoare există balade asemănătoare, cu motive, subiecte sau eroi asemănători, în schimb, la fiecare din aceste popoare baladele respective fac parte dintr-o întreagă țesătură, dintr-un ciclu cu întrepătrunderi evidente, baza lor trebuie căutată în interior, ea fiind națională.

În ceea ce privește balada slavă, autorul ajunge la concluzia că baza ei este, în primul rînd, națională. Asemănările sau identitățile nu se referă atît la subiectele de baladă, cît la

procedeele de redare a unei realități istorice-asemănătoare dintr-o anumită epocă din viața unui popor.

Este destul de dificil, după cum remarcă însuși autorul, să extinzi unele concluzii de ordin teoretic asupra baladei în general, fără să ieși din contextul ei slav, fără să te referi și la manifestările ei la alte popoare, neslave. B. N. Puțilov nu-și propune, deocamdată, acest scop; în schimb, el lasă să se întrevadă că în preocupările sale viitoare intră și cercetarea baladei altor popoare europene. În monografia de care ne ocupăm, el se limitează la unele variante pe care i le oferă balada maghiară și cea română. Materialul românesc i-a fost pus la dispoziție de profesorul Mihai Pop, directorul Institutului de etnografie și folclor din București. B. N. Puțilov analizează pe scurt câteva balade populare românești în care identifică unele aspecte comune de ordin compozițional sau tipologic. Autorul subliniază originalitatea baladei populare românești. Balada populară română, scrie autorul, a apărut pe o bază națională, dar nu putem exclude posibilitatea existenței unor influențe, de o natură sau alta, mai ales dacă se țin seama de condițiile istorice și geografice în care au trăit popoarele slave și poporul român.

Prezentind un material bogat și foarte variat, oferindu-ne o analiză minuțioasă, cartea lui B. N. Puțilov aduce o contribuție meritorie la îmbogățirea folcloristicii în general, și a folcloristicii slave, în special. *Balada istorică slavă* constituie, astfel o lucrare ce merită să fie inclusă în bibliografia de specialitate.

NICOLAE ROȘIANU

E. M. DVOJČENKO-MARKOVA, *Румынская тематика в творчестве Е. П. Ковалевского* (Tematica românească în creația lui E. P. Kovalevskij), în „Известия Академии Наук СССР“ (Серия литературы и языка), Moscova, 1968, t. XXVII, fasc. 5 (sept. — oct.), p. 416—425.

Autoarea, o bună cunoscătoare, a literaturii ruse, dar în aceeași măsură și a literaturii române, arată cum o seamă de producții literare românești, populare și culte, au pătruns în sfera literaturii universale prin intermediul scriitorului rus Egor Petrovič Kovalevskij (1811—1868). Iată, mai întâi, împrejurările în care scriitorul rus a intrat în contact cu cultura română.

În toamna anului 1843 ia ființă în Rusia o societate pentru exploatarea zăcămintelor de aur din Țara Românească. Cu executarea prospecțiunilor a fost însărcinat inginerul Kovalevskij care, în cursul lunii octombrie, pleacă de la Petersburg cu destinația București. În drum spre capitala țării, specialistul rus se oprește la Iași și, fiind impresionat de noutatea și variația peisajului românesc, publică în limba rusă o descriere plastică, în serie, intitulată *Арма-утул. Иаши и Молдова*¹. Peste iarnă Kovalevskij rămâne la București, iar în primăvara anului 1844 întreprinde o călătorie mai îndelungată în Carpați.

Spirit receptiv și impresionabil, Kovalevskij a rămas în cursul acestei călătorii plăcut surprins de frumusețea și originalitatea producțiilor noastre populare: cîntece, dansuri, legende, povestiri ș.a. Impresiile căpătate colindînd prin satele românești din Carpați, Kovalevskij le-a publicat într-un volum aparte, în care a inclus și descrierea Iașilor².

Atenția lui a fost atrasă îndeosebi de legenda mănăstirii Curtea de Argeș, cunoscută în folcloristica românească sub numele de *Meșterul Manole*. Întrucît inginerul rus știa românește, el a publicat această legendă în traducere rusă, care reprezintă prima variantă din ciclul privitor la zidirea mănăstirii Curtea de Argeș (1845)³. Literatura noastră de specialitate de pînă acum n-a cunoscut această variantă.

A doua poate fi socotită poezia cu aceeași temă a lui Cezar Bolliac⁴, iar a treia este cunoscută variantă din ciclul lui Alecsandri (1953). Interesante sînt observațiile și precizările pe care le face Dvojčenko-Markova comparînd varianta culeasă de Kovalevskij și cea publicată de Alecsandri (p. 418—420).

¹ Vezi *Библиотека для чтения*, 1844, No 62, 63, 65 și 67.

² *Странствователь по суше и морям*. St. Ph., 1845.

³ *Op. cit.*, p. 175—181.

⁴ Cezar Bolliac, *Poezii noi*, București, 1847, p. 157—165.

O altă legendă care a atras atenția lui Kovalevskij a fost cea privitoare la zidirea mănăstirii Bistrița (R. Vilcea). Acolo, la mănăstirea din Oltenia, inginerul rus a auzit, foarte probabil de la un călugăr, legenda despre fuga din robia turcească a adolescentului Barbu Craiovescu. B. P. Hasdeu, care dispunea de o impresionantă informație științifică și literară, a cunoscut și comentat textul publicat de Kovalevskij¹.

Celor de mai sus le-a urmat și cunoscuta legendă că orașul București a fost întemeiat de ciobanul Bucur².

Cunoscînd, cum am mai spus, limba română, Kovalevskij s-a putut informa, de altfel într-un timp foarte scurt, despre istoria și trecutul poporului român. Povestirea *Fanariotul*, a cărei acțiune se petrece în Țara Românească, dovedește din partea autorului o bună cunoaștere a istoriei Țărilor Române din sec. al XVIII-lea³.

De la materialele pe teme folclorice Kovalevskij trece la expunerea *Cîteva cuvinte despre situația actuală a literaturii din Valahia*.

Autorul se ocupă iarăși de poezia și tradiția populară de cîntecele haiducești, de Tunsul și Jianu, însoțite de versuri, pe care inginerul rus le-a auzit în Mehedinți și în regiunea Cîmpulungului. În a doua parte a expunerii e vorba și de literatura română scrisă: de Enăchiță Văcărescu, cu a sa *Amărită turturea*, de C. A. Rosetti, din care reproduce poezia *A cui e vina?*, și de Cezar Bolliac cu *Maria din Bezdat*⁴. Articolul lui Kovalevskij a fost reproducut, cu omisiuni, în cursul aceluiași an, de o revistă germană de la Stuttgart⁵.

E. M. Dvojčenko-Markova, care ne oferă toate aceste date, face o interesantă apropiere între cercurile literare cu orientare revoluționară de la București, unde Kovalevskij a petrecut o iarnă întreagă (1843—1844) și preferințele lui pentru poezia revoluționară a lui C. A. Rosetti și Cezar Bolliac. Aproximarea e justă și sugestivă, iar pe Egor Kovalevskij îl putem socoti priintre primii literați străini care și-au plecat urechea asupra literaturii noastre populare din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

TR. IONESCU-NIȘCOV

Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII вв. (Relații istorice între popoarele U.R.S.S. și România, din sec. al XV-lea pînă la începutul sec. al XVIII-lea). Moscova, 1968, II (1633—1673). Documente și materiale în trei volume, 445 p.

Cu cîțiva ani în urmă, între Academia Republicii Socialiste România, pe de o parte, și Academia de științe a U.R.S.S. împreună cu Academia de științe a R. S. S. Moldovenești, pe de alta, a intervenit un acord, prin care se hotăra ca, în cadrul Institutelor de istorie respective, să se publice documente și materiale privitoare la relațiile istorice dintre România și popoarele U.R.S.S. în perioada dintre sec. al XV-lea și pînă la începutul sec. al XVIII-lea. În acest scop s-a înființat o comisiune mixtă, formată din istorici români și sovietici, care depistează, selecționează și pregătește materialele pentru tipar. Primul volum a apărut în 1965, cu titlul identic, și cuprinde 94 de acte provenind din anii 1408—1632. (Vezi prezentarea făcută de P. Cernovodeanu în „Studii, Revistă de istorie”, 1965, t. XVIII, 5, p. 1159—1163).

De astă dată, actele provin dintr-o perioadă istorică mai scurtă, însă nu mai puțin importantă. Colecția cuprinde în total 118 documente, în limba slavă de cancelarie, în polonă, latină, maghiară și, evident, cele mai multe, în limba rusă. Actul cu care încep volumul a fost emis de primăria orașului Liiov, în ziua de 25 iunie 1633, data revenirii lui Moise Movilă pe tronul Moldovei. Actul stabilește taxele vamale la o serie de mărfuri pe care negustorii mol-

¹ Cf. *Istoria antică a românilor*, București, ed. II, 1875, p. 80.

² E. Kovalevskij, *Воспоминания о берегах нижнего Дуная*, în „Библиотека для чтения” St. Pb., 1844, t. 65, p. 12.

³ *Ibidem*.

⁴ „*Cesepnaia nrela*”, № 253, 1844, p. 1011—1012.

⁵ *Ueber der gegenwertigen Zustand der Walachischen Literatur*, în „Das Ausland” 1844, N 344—346. Vezi și „*Daco-romania*”, 1929, p. 562—570.

doveni le treceau în țara leșască. Ultimul document poartă data de 4 oct. 1673 (prima domnie a lui Ștefan Petriceicu). Unele dintre ele au mai fost publicate, însă cele mai multe sînt puse în circulație pentru înfrînarea oară. În legătură cu aceasta, comitetul de redacție ne informează în prefață că dintre cele publicate au fost incluse în volum numai acelea al căror conținut intră în tematica generală a colecției. Într-o serie de acte se reflectă relațiile politice și diplomatice dintre țările române și Rusia, altele relevă politica externă a lui Bogdan Hmelnițki și legăturile acestuia cu țările din răsăritul Europei. Cîteva documente vorbesc despre cererile de răscumpărare a captivilor din robia tătară și întoarcerea lor acasă. Mult mai puține acte conțin fapte de cultură și date economice, însă în comentariile corespondenței diplomatice lectorul va găsi suficiente informații despre comerțul Țărilor Române cu Rusia în sec. al XVII-lea. Dacă unele dintre acte n-au fost incluse în volum, în schimb conținutul multora dintre ele a fost folosit în cele 253 de note și comentarii. Tot aici, la capitolul notelor, s-au făcut completări instructive cu date și concluzii luate din studiile și monografiile în legătură cu evenimentele istorice respective. Actele redactate în polonă, maghiară și latină sînt traduse în rusă și română; cele emise în limba rusă sînt însoțite de traduceri în limba română. Traducerea materialelor depistate de partea sovietică se datorește lui G. Bogač de la Chișinău. Notele și comentariile sînt redactate numai în rusă (p. 351—404). Colecția prezintă și numeroase lipsuri, care, într-o formă sau alta, vor putea fi relevate cu alt prilej. Urmează un indice de nume și un altul toponimic. O listă cronologică a actelor în limbile rusă și română încheie această colecție atât de utilă pentru studierea relațiilor româno-ruse.

TR. IONESCU-NIȘCOV

A. S. KIDEL, *Александр Иванович Яцимирский. Библиография*, Academia de științe a R. S. S. Moldovenești. Biblioteca științifică centrală, Chișinău, 1967, 40 p.

Apărută sub redacția prof. I. E. Osadčenko, bibliografia întocmită de A. S. Kidel semnalează peste 300 de monografii, articole, recenzii și alte lucrări ale cunoscutului învățat rus A. I. Jacimirskij (1873—1925), precum și 19 lucrări de referință asupra contribuțiilor științifice ale marelui filolog și istoric.

În depistarea surselor de prin marile biblioteci din U.R.S.S. ca Biblioteca „V. I. Lenin” din Moscova, Biblioteca științifică din Rostov pe Don ș.a., autorul a acordat o atenție deosebită lucrărilor lui A. I. Jacimirskij, care abordează teme românești sau relațiile istorice, etnografice, folclorice, lingvistice și literare slavo-române. Dintre cele care vizează direct sau numai tangențial acest domeniu am reținut un număr de peste 80 de titluri.

Izvoarele bibliografice au fost așezate în ordine cronologică, iar în cadrul cronologiei s-a recurs la o înșiruire alfabetică. În unele cazuri s-au inclus și recenzii la contribuțiile tipărite de A. I. Jacimirskij.

Bibliografia lucrărilor lui A. I. Jacimirskij, urmată de o scurtă listă de referințe despre ele, e precedată de o schiță asupra vieții și activității învățatului, scrisă de A. S. Kidel (p. 3—13). În această parte a lucrării se arată că A. I. Jacimirskij s-a născut la 30 august 1873 în localitatea Bairamea din Basarabia, într-o familie de învățători. Copilăria și-a petrecut-o în satul Băncești. La Chișinău a urmat liceul, după absolvirea căruia, începînd din anul 1893, a audiat cursurile facultății de istorie-filologie a Universității din Moscova. Încă din anii studenției Jacimirskij s-a afirmat ca cercetător, devenind tot atunci și colaborator al Academiei ruse de științe, publicînd peste 25 de articole. În anul 1903 Jacimirskij susține disertația intitulată *Grigore Tamblac*, pentru care i se acordă direct titlul de doctor. Ulterior i se vor acorda numeroase premii pentru contribuțiile sale științifice. El și-a efectuat vastele sale cercetări nu numai în Rusia, ci și în România, Bulgaria, Austro-Ungaria, Germania, Polonia și în alte state europene.

O mare parte a activității lui Jacimirskij a fost consacrată preocupărilor de slavistică românească. O lucrare de acest fel, prin care s-a afirmat el în lumea științifică, se intitulează „Din istoria scrierii slave în Moldova și Valahia sec. al XI-lea — XVII-lea” (Petersburg, 1906), care reprezintă un important capitol de istorie a culturii românești din epoca feudală. În același an, tînărul savant și-a început seria de cursuri de slavistică „românească” la Universitatea din Petersburg. Printre ascultătorii constanți ai privat-docentului A. I. Jacimirskij a fost

și cunoscutul filolog acad. F. E. Kors, primul traducător al lui M. Eminescu în limba rusă („*Oricle stele...*”, 1891).

Carierea universitară A. I. Jacimirskij și-o continuă la Universitatea din Varșovia, evacuată în timpul primului război mondial la Rostov pe Don, unde l-au prins și evenimentele Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Ulterior el funcționează ca profesor la Rostov și Novocerkassk, iar în ultimii 7 ani ca organizator și conducător (rector) al Institutului de Arheologie din regiunea Don.

Cercetînd lucrările slaviștilor români și documentele slavo-române de pe teritoriul românesc, savantul rus a realizat nu numai contribuții reale, fundamentale, valabile și azi pentru istoria și dezvoltarea contemporană a slavisticii, în general, și a slavisticii românești, în special, dar a popularizat în același timp știința românească și pe slujitorii ei în Rusia.

Cercetările de specialitate din zilele noastre în multe privințe pleacă și se întorc mereu la monografiile lui Jacimirskij consacrate lui Grigore Țamblac, Nicolae Milescu, sau la teme privind tipăriturile și manuscrisele vechi, influențele și raporturile româno-slavone, temele și motivele folclorice și literare de circulație slavă și balcanică. O înaltă prețuire a dat acestei activități de cercetare și popularizare a științei și mișcării literare de la noi a lui Jacimirskij slaviștul român Ioan Bogdan, care încearcă — primul — să realizeze chiar o bibliografie a lucrărilor sale.

Cercetătorii contemporani converg asupra meritului principal al lui Jacimirskij, acela de a se fi străduit a face cunoscută și a afirma știința românească în domeniul slavisticii, realizările altora și cercetările proprii de slavistica românească în rîndul popoarelor slave și neslave din sud-estul Europei și din regiunea balcanică.

DUMITRU COPILU

ALEKSANDRINA MATKOVSKI, *Polihronie Sîrcu*, Chișinău, 1967.

În succinta sa monografie despre Polihronie Sîrcu, slavist, istoric literar, om de mare cultură și folclorist, apărută sub auspiciile Academiei de științe a R. S. S. Moldovenești, autoarea reușește o încheșată schiță bio-bibliografică, în care se reconsideră cu date inedite activitatea prodigioasă a acestui înaintaș.

Polihronie Sîrcu s-a născut în satul Strășeni, în anul 1855, din părinți țărani. După terminarea Seminarului teologic din Chișinău, reușește, prin concurs, să fie admis la Facultatea de istorie și filologie a Universității în Petersburg, pe care o absolvă în 1878 cu medalia de aur. Trimis în călătorie de studii în Orientul apropiat, el se oprește în România, unde intră în contact cu savanții români și stabilește relații amicale cu B. P. Hasdeu, Ion Bianu, Al. Odobescu etc.

O dată cu acordarea titlului de privat-docent al Universității din Petersburg, la 6 noiembrie 1883, lui Polihronie Sîrcu i se încredințează ținerea cursului de limbă și literatură română la Facultatea de istorie și filologie. La 12 ianuarie 1884 Sîrcu își inaugurează cursul cu lecția: *Insemnătatea romanisticii pentru știința slavă*.

La 16 mai 1899, obține titlul de doctor în filologia slavă și în același an i se decernează marele premiu „Lomonosov”. Munca științifică a lui Sîrcu este frînată de lipsuri materiale. Abia în 1901 se obține aprobarea pentru înființarea unei catedre de limbă română. Profesorul Sîrcu continuă studiul culturii și literaturii slavilor și relațiilor culturale româno-slave. La sfîrșitul anului 1903, grav bolnav de nervi, Sîrcu este internat într-un spital. În anul 1904, simțindu-se mai bine, el vizitează locurile natale și-și continuă studiile. La 25 mai 1905 Sîrcu moare, la Petersburg.

Autoarea analizează apoi activitatea științifică a lui P. Sîrcu, în special studiile sale cu privire la lingvistica și cultura românească. Prin studiile și articolele publicate în diferite reviste din Rusia, P. Sîrcu popularizează nu numai nume de învățați și cercetători români, dar aduce și o contribuție însemnată la cunoașterea istoriei dezvoltării culturale a poporului român. În persoana lui B. P. Hasdeu el a văzut un erudit și pe unul dintre cei mai de seamă oameni de știință din România. Vorbind de Ioan Bogdan, Sîrcu îl apreciază pe slaviștul român ca pe un priceput cercetător și-i aduce laude pentru străduința de a întemeia o catedră de slavistică.

Indicele bibliografic cataloghează *materialele de arhivă* în legătură cu viața și activitatea lui P. Sîrcu, în care se menționează 17 fonduri din arhiva Academiei de științe din Leningrad

9 fonduri din Arhiva istorică centrală din Leningrad și 4 fonduri din secția de manuscrise a Bibliotecii publice din Leningrad.

Bibliografia *lucrărilor, studiilor și articolelor* lui P. Sircu cuprinde 48 de titluri. Primul articol este datat din 1893, iar ultimul, apărut postum, din 1913. *Recenziile și notele bibliografice* aparținând lui P. Sircu însumează 97 de titluri. Prima sa recenzie, din 1878, se referă la revista „Columna lui Traian” a lui E. P. Hasdeu. P. Sircu a scris 16 recenzii asupra publicațiilor românești ale lui Ioan Bogdan, Ioan Bianu, Al. Ștefulescu, Vasile Lucaciu etc.

Autoarea încheie prezentarea creației lui P. Sircu cu următoarea constatare: „Sircu rămâne unul dintre cei mai erudiți cercetători..., primul care a atras atenția asupra folclorului românesc și a insistat ca el să fie studiat”.

PAUL MIHAIL

KAROL TELBIZOV, *Една неизвестна история на България от 1761*. (O istorie necunoscută a Bulgariei din 1761), în „Исторически преглед”, 3, Sofia, 1968, 71—80 p.

Autorul ne informează că e vorba de o istorie a Bulgariei alcătuită la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea în localitatea Albînt¹, din Ardeal. Textul e o copie după un original latinesc, care încă n-a fost descoperit. Într-un prim capitol al expunerii sale, prof. Telbizov face o descriere a manuscrisului și aduce în același timp precizări în legătură cu autorul și locul unde a fost scrisă această istorie. Manuscrisul poartă un titlu lung și complicat (*Archivum tripartitum inclitae provinciae Bulgariae sub titulo Immaculae conceptionis... etc.*), din care se vede că textul e împărțit în trei părți: prima parte a fost alcătuită înainte, sau cel mai târziu în cursul anului 1761, iar celelalte două părți — în 1765. În anul următor manuscrisul a fost copiat în întregime. Ultima parte lipsește.

Se presupune că autorul acestui manuscris e poetul franciscan Blasius Kleiner, lector de religie la mănăstirea „Sf. Petru și Pavel” din Albînt. Prof. Telbizov afirmă că nu există argumente temeinice, care să răstoarne această ipoteză, deși dispunem de puține date biografice despre el. Se știe numai că, în 1762, Kleiner era egumen la mănăstirea franciscană din aceeași localitate, iar în cursul celor doi ani următori a îndeplinit funcția de membru în consistoriul provincial al bulgarilor franciscani. În precuvîntarea la prima parte a „Arhivei”, Kleiner destăinuiește motivele care l-au îndemnat să scrie o istorie a poporului bulgar. Deși nu e menționat niciăieri locul unde a fost scris textul, totuși Telbizov crede că el n-a putut fi redactat în altă parte decât în mănăstirea franciscană din Albînt.

În capitolul următor Telbizov definește caracterele interne ale textului și relațiile autorului cu bulgarii.

Avem de-a face cu o lucrare documentată sub toate privințele. Blasius Kleiner a cunoscut bine atât istoria poporului bulgar, cât și a popoarelor vecine, mai cu seamă istoria Bizanțului. Pentru elaborarea lucrării el a folosit cronici grecești, latinești, izvoare narrative medievale ș.a. Expunerea e cronologică și fără nici o periodizare în timp. Autorul nutrește o deosebită simpatie față de poporul bulgar, mai ales că la Albînt exista o colonie de bulgari, refugiați acolo după răscoala de la Kiprovaț, din 1688.

Mai departe, prof. Telbizov redă sumar conținutul „istoriei”, care este alcătuită din următoarele părți:

- O scurtă *precuvîntare* la prima parte a „Arhivei”;
- *Prefața*, după care urmează 5 capitole:
 - I. numele, originea, moravurile și religia vechilor bulgari;
 - II. teritoriile ocupate de bulgari în Europa;
 - III. cele mai importante orașe;
 - IV. semințiile care au trăit în Bulgaria înainte de sosirea bulgarilor acolo;
 - V. invaziile bulgare în Europa. Prezentarea cronologică a principilor și țărilor bulgari, de la apariția lor și pînă la căderea imperiului bulgar.
- *Epilog*.

¹ Denumirea ungurească pentru *Vînțul de jos*, localitate în jud. Alba. Întrucît autorul folosește forma maghiară, tocmai pentru semnificația ei istorică, o vom păstra și noi în cursul acestei scurte expuneri.

Autorul dezvoltă și confruntă datele și evenimentele istorice din fiecare capitol.

În sfârșit, în ultimul capitol e vorba de importanța manuscrisului din 1761. Telbizov constată că textul de care ne ocupăm a fost scris în același timp cu *Istoria slavo-bulgară* alcătuită în 1762 de călugărul Paisie de la mănăstirea Hilandar. Cei doi autori — Blasius Kleiner și Paisie — aveau o formație spirituală deosebită. Fiecare dintre ei a trăit și a scris în condiții social-economice diferite. Paisie și-a scris opera cu scopul de a stimula dragostea bulgarilor față de istoria și trecutul lor. Așa se explică și patosul cu care evocă el faptele și evenimentele de altă dată, — în timp ce Kleiner a elaborat o istorie a bulgarilor într-un stil sobru, științific. Paisie se adresează unui cerc larg de cititori, pe când istoria Bulgariei din 1761, fiind redactată în latinește, n-a fost accesibilă decât cărturarilor și acelor bulgari din Banat și Transilvania, care cunoșteau limba latină.

Deși documentat din punct de vedere științific, articolul lui Karol Telbizov, profesor la universitatea din Varna, are totuși un caracter de semnalare, în sensul că manuscrisul care formează obiectul acestui articol așteaptă de câțiva ani să intre în atenția unei edituri, spre a fi publicat.

R. IONESCU-NIȘCOV.

DONKA PETKANOV-TOTEVA, *Дамаскините в българската литература*, Academia bulgară de științe, Institutul de literatură, Sofia, 1965, 260 p.

Volumul *Damaschinele în literatura bulgară*, editat de Academia bulgară de științe, este primul studiu care cercetează integral creația lui Damaschin Studitul și importanța ei ca monument al literaturii bulgare medievale.

Autoarea arată în istoricul problemei că damaschinele reprezintă cea mai înaltă culme a cărturării bulgare, de la sfârșitul secolului al XVI-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. Pentru înțelegerea oară a atras atenția asupra damaschinilor învățatul V. I. Lamaniski, în 1869. Interesul pentru studierea damaschinilor a crescut considerabil în epoca ulterioară. S-au publicat texte de către învățați bulgari și ruși. Au apărut studii și comunicări științifice realizate de către cercetători sovietici, bulgari, sârbi și polonezi.

Noțiunea de „damaschină” a reprezentat în diferite epoci conținuturi diferite. La sfârșitul secolului al XVI-lea damaschine se numesc sbornicele care conțin numai scrierile lui Damaschin. De la începutul secolului al XVII-lea creația lui Damaschin începe a se transcrie împreună cu lucrările altor autori. Astfel de sbornice s-au numit tot damaschine, deși numai o parte cuprind scrierile lui Damaschin. În cursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea damaschine au început a se numi și unele sbornice miscelane care nu conțin în genere scrieri ale lui Damaschin.

Scopul lucrării este acela de a prezenta în întregime literatura damaschinilor și de a o analiza complet. Dintre scrierile lui Damaschin este analizat în mod special sbornicul *Tesaurul*, prin a cărui traducere a fost inaugurată tradiția copierii damaschinilor în Bulgaria. Alte probleme urmărite de D. Petkanova-Toteva sînt: răspindirea scrierilor lui Damaschin în Bulgaria, stabilirea datei la care au fost traduse, aprecierea modului în care au fost traduse, stabilirea traducătorilor.

Este pentru prima dată cînd analiza sbornicului se face după originalul în limba greacă, iar nu după o traducere.

În primul capitol, *Damaschin Studitul și „Tesaurul” său*, se analizează împrejurările istorice care au generat apariția acestei opere. Se știe că stăpînirea turcească din Peninsula balcanică a distrus aproape în întregime cultura națională grecească. Flacăra poeziei grecești a continuat să vieze în eposul oral și în poeziile populare. Aceste cîntări, create în limba vorbită, au devenit un izvor pentru noua literatură grecească. Din secolul al XVI-lea se ivesc scriitorii care părăsesc limba greacă clasică, străină poporului, și scriu în limba greacă vorbită. Unul dintre acești scriitori este și Damaschin Studitul. Despre viața și activitatea sa se cunosc foarte puține date. Damaschin s-a născut la Tesalonica și a învățat la renumita mănăstire Studion de lângă

Constantinopol, de unde i se trage și porecla. După terminarea învățăturii la ritorul Teofan, Damaschin este o bucată de timp dascăl (ritor) la Tesalonic. Patriarhul Mitrofan (1525—1572) îl hirotonisește episcop și îl trimite ca exarh patriarhal în Ucraina. La 1575 Damaschin este numit mitropolit de Artis și în această funcțiune moare, la 1577.

În timpul său, Damaschin a fost cunoscut ca unul dintre cei mai învățați bărbați ai Greciei. El scrie proză și poezie, stăpânește limba greacă clasică și scrie în cea populară și, în afară de literatură retorică, lucrează și în alte domenii ale literaturii. Damaschin, ca episcop, scrie în 1566 opera profană *Fiziologul*, care peste un secol avea să fie tipărită la Veneția. Altă operă profană a lui Damaschin poartă titlul *Semne prognostice pentru ploaie, vânt, stele și lună*, scrisă în formă de poezie și rămasă în manuscris.

Opera cea mai populară a lui Damaschin este sbornicul *Tezaurul*, conținând 36 de cuvântări religioase morale, tipărită întâia dată la Veneția, în 1588. De atunci această operă a fost editată de mai mult de 50 de ori, până în 1910.

Conținutul operei *Tezaurul* este împărțit de către autoare în patru părți. Partea întâi cuprinde 23 de cuvântări legate de Biblie, îndeosebi de Evanghelie; în partea a doua sînt 7 cuvântări legate de viața și minunile sfinților din epoca patristică; partea a treia cuprinde trei cuvântări învățătoare legate de post și de abstenență, împotriva plînsului pentru morți și pentru duminica Crucii; partea a patra are trei cuvântări cu conținut religios-istoric asupra sfințelor icoane, a Duminicii tuturor sfinților și pentru cei 318 părinți ai sinodului de la Niceea.

În capitolul *Damaschin Studitul în Bulgaria. Traduceri și răspîndire*, se arată că prima traducere s-a făcut în secolul al XVI-lea, într-o redacție macedoneană. O altă traducere s-a făcut la mănăstirea Rila. O nouă versiune slavă a *Tezaurului* este cea cunoscută în manuscrisul de la mănăstirea Neamț din Moldova, păstrat acum la Biblioteca Academiei R. S. România (mss. slave nr. 146).

Traducerea în limba bulgară a operei lui Damaschin, *Tezaurul*, s-a făcut îndată după apariția primei ediții în limba greacă. În răstimp de peste două secole, cuvîntările lui Damaschin au fost folosite de către bulgari ca lectură, devenind una dintre cărțile cele mai populare printre bulgari. Cititorul operei lui Damaschin află în ea bogate cunoștințe cu caracter științific. Damaschin folosește în cuvîntările sale multe informații din domeniul psihologic, filozofic, astronomic și istoric.

Capitolul *Damaschinarele bulgare și damaschinarii* tratează despre faptul că opera lui Damaschin se amestecă, în secolul al XVII-lea, cu scrieri din alte izvoare. Ca rezultat al lucrului compilerilor, damaschinele au caracter mixt. Unele dintre adaosuri se referă la robie, problemă capitală pentru bulgari, altele sînt legate de nedreptatea socială, și, în fine, unele devin cronici.

În secolul al XVIII-lea, multe dintre damaschine sînt compilate cu alte opere și devin adevărate enciclopedii. Se continuă a se copia în aceste damaschine vieți de sfinți, opere apocrife și opere beletristice, unele dintre ele cu caracter laic. În unele dintre aceste apocrife se reflectă concepția despre lume a poporului și atitudinea critică față de neajunsurile personale și sociale.

Dintre cei care copiau damaschinele și făceau adaosuri, autoarea îl scoate în evidență pe duhovnicul de la mănăstirea Rila, Iosif Bradati, care a tradus în limba populară bulgară 15 damaschine, în care a atins probleme ca: realitatea robiei, luminarea poporului, viața clerului, superstițiile poporului și educarea femeilor. Alți damaschinari au fost Pop Todor din Vrața, Iosif din Hilandar, Popa Punciu.

Limba în care au fost scrise damaschinele în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea este bulgara vorbită. În cele din secolul al XVI-lea găsim numai unele elemente ale limbii vorbite. Prin răspîndirea lor, damaschinele au contribuit la dezvoltarea și unificarea limbii bulgare — scrie autoarea studiului.

În ultimul capitol, *Locul damaschinelor în dezvoltarea literaturii bulgare*, autoarea trage următoarele concluzii: 1. Damaschinele au fost scrise în limba bulgară vorbită, într-un stil apropiat de înțelegerea poporului. Democratizarea limbii și stilul damaschinelor este un moment nou în dezvoltarea literaturii bulgare. 2. În secolele al XVII-lea — al XVIII-lea apare în Bulgaria un nou tip de sbornice, cu conținut mixt, care nu au existat mai înainte, destinate poporului și accesibile nu numai prin limbă și stil, ci și prin conținut. 3. În damaschinele din secolul al XVIII-lea se conturează noi idei și teme ca izvor de inspirație pentru noi opere cu un conținut nou. 4. Printre cărturarii damaschinari se găsesc nu numai figuri de clerici, ci și copiiști mireni. 5. Damaschinarele reprezintă documente ale unei culturi pe care poporul bulgar a dezvoltat-o în pofida robiei, și leagă cele două epoci: literatura veche și cea nouă.

Autoarea identifică 132 de manuscrise care conțin damaschine și 61 de manuscrise care au fost influențate direct de creația lui Damaschin Studitul.

Studiul cercetătoarei D. Petkanova-Toteva prezintă interes nu numai pentru slaviști ci și pentru specialiștii care lucrează în domeniul literaturii române vechi.

PAUL MIHAIL

ГЕОРГИ СТОЙКОВ, *Раковски, възгледи, дейност и живот*, I, Sofia, 1964, 440 p.; II, Sofia, 1968, 528 p. Volume publicate de Institutul de istorie al Academiei bulgare de științe.

Dintre toți revoluționarii democrați bulgari care au luptat pentru libertatea țării lor de pe pământul României, G.S. Rakovski este unul dintre cei mai cunoscuți. De faima și popularitatea lui nu s-au bucurat în timpul vieții lor nici Karavelov, nici Levski și nici chiar Botev. Și totuși, Rakovski nu și-a găsit încă biograful care să scrie o lucrare de mari proporții asupra vieții și operii lui, așa cum au scris, de pildă, academicienii Michail Dimitrov sau Michail Arnaudov despre Ljuben Karavelov. Deși s-au întreprins până acum numeroase încercări, toate acestea sînt depărate de a fi complete și fac simțită lipsa unei lucrări fundamentale. Ea nu a putut fi scrisă până acum datorită, mai ales, faptului că imensa arhivă și, în special, corespondența marelui revoluționar nu era accesibilă oricui. În sfîrșit, erau o serie de alte documente care se află și azi în arhivele din R.F. Iugoslavia, U.R.S.S., Grecia ș.a. și care nu erau publicate. Lipseau apoi o serie de studii pregătitoare. Toate aceste greutăți au fost rînd pe rînd înlăturate prin activitatea conjugată a mai multor institute din cadrul Academiei bulgare de științe. Astfel, încă din 1953 s-a început publicarea arhivei lui G.S. Rakovski, primul volum sub auspiciile Institutului de literatură, celelalte prin grija Institutului de istorie. Ele au fost recepțate și în revistele române de specialitate, datorită și faptului că Rakovski a stat multă vreme la București și a avut legături cu o serie de personalități politice și culturale de la noi.

În al doilea rînd, s-a trecut la publicarea unei culegeri de studii asupra vieții, concepțiilor și activității lui Rakovski, studii care urmau să fie însoțite de materialul documentar pe care se bazează. Așa au văzut lumina tiparului cele două volume pe care le prezentăm aici. Primul volum apărut sub îngrijirea lui Michail Dimitrov, D. Kosev, A. Burmov, P. Dinekov, V. Hașinikov și Nikola Trajkov, a apărut în 1964. El cuprinde, în afara unei introduceri semnate de Michail Dimitrov, două părți — una consacrată citorva episoade mai puțin cunoscute din viața lui Rakovski, alta referitoare la ideologia și activitatea sa. În ceea ce privește prima parte, deosebit de interesante sînt contribuțiile lui K. Milutinovič (G.S. Rakovski la Novi—Sad (1856—1857), și G. Ignatovič (G.S. Rakovski la Belgrad, 1860—1863) ca și precizările lui Nikola Trajkov referitoare la data nașterii și a morții marelui revoluționar.

Desigur, și mai importante sînt studiile ce vin să lămurească și să adîncească ideologia lui Rakovski. Deosebit de valoros, din acest punct de vedere, este studiul academicianului D. Kosev care îmbrățișează în mod sintetic întreaga ideologie a lui Rakovski, îndreptînd aprecierile eronate și punînd în evidență o serie de aspecte mai puțin cunoscute pînă acum. Nici un istoric bulgar nu a caracterizat ideologia lui Rakovski cu mai multă exactitate și profunzime. Precizări importante aduce apoi articolul lui Ivan Ungiev. Bun cunoscător al ideologiei lui Levski, Ungiev arată influența pe care a exercitat-o asupra acestuia din urmă ideologia lui Rakovski. Puncte de vedere noi asupra activității publicistice a aceluiași aduce studiul lui G. Borșukov, după cum o serie de alți colaboratori arată contribuția lui Rakovski la rezolvarea problemei autodeterminării religioase și politice a poporului bulgar (A. Cvetkov); activitatea sa ca istoriograf (Chr. Christov), ca etnograf (Hr. Vakarelski), ca militar ș.a.

Volumul al II-lea conține materiale documentare, adică 322 de documente, dintre care, după cum se arată în prefață, doar 5 au mai fost, în parte, publicate. El a apărut ceva mai tîrziu, în 1968, după moartea lui Michail Dimitrov, Al. Burmov și a neobositului arhivist Nikola Trajkov, care strînsese o parte din materialul documentar. În locul lor, în Comitetul de redacție au intrat Chr. Christov, Ivan Ungiev, G. Todorov și Veselin Trajkov.

Volumul al II-lea începe cu *Documente despre G.S. Rakovski, din arhivele românești, grecești și italiene*, publicate de Veselin Trajkov și continuă cu „Sentința” de condamnare a lui

Rakovski, la Brăila, în 1842 — dată în versiunea bulgară de Dr. Ivan Penakov (p. 135—163), cu *Documente din arhivele sovietice referitoare la răscoala de la Brăila din 1842*, publicate de K. Kosev (completate cu cinci documente în legătură cu corespondența dintre guvernul otoman și autoritățile austriace pentru prinderea și extrădarea lui Rakovski (p. 165—212) și cu *Documente sîrbesti referitoare la activitatea lui G. S. Rakovski în Serbia* (213—260), publicate de G. Ignatovič. Urmează *Două porunci ale oailui din Russe prin care se interzice răspîndirea în Imperiul otoman a cărților lui Rakovski și a ziarului său „Viitorul”*, publicate de N. G. Popov (p. 361—363), *Documente asupra răspîndirii ziarului „Viitorul”*, prezentate de N. Zeceev (p. 365—370) și *Documente referitoare la activitatea lui G. S. Rakovski la Odesa în 1866*, publicate de I. Mitev (p. 371—379). Volumul se încheie cu *Amințiri ale contemporanilor despre G. S. Rakovski*, publicate de Veselin Trajkov (p. 379—505). Toate aceste materiale documentare reprezintă o contribuție masivă la cunoașterea ideologiei și faptei revoluționare a marelui luptător. Elementele noi abundă, alte date confirmă unele ipoteze, transformîndu-le în realități definitiv cîștigate pentru știință. În sfîrșit, altele confirmă afirmații vechi, bazate pînă acum pe un singur izvor, și acela uneori nesigur.

Cele 83 de documente publicate la începutul volumului de Veselin Trajkov au fost în parte descoperite de Nikola Trajkov în arhive din afara Bulgariei. Ele vîd lumina tiparului abia acum, după moartea ultimului, împreună cu altele, găsire și publicate de fiul său. Dintre ele menționăm, în primul rînd, documentul nr. 1 — surprinzătoare descoperire a lui Nikola Trajkov în arhivele Vaticanului, unde nimeni nu se aștepta să se păstreze declarația dată de Rakovski la Brăila în 1842 în fața comisiei de anchetă și în asistența lui Kola, viceconsulul Rusiei la Galați. Pînă acum se cunoștea doar o traducere franceză, publicată de Romanski. Textul original, scris în grecește, se publică acum pentru prima oară. El confirmă exactitatea traducerii, adăugînd elemente noi. Se publică acum și cererea lui Rakovski și a celorlalți condamnați din procesul răscoalei de la Brăila (1842) adresată consulului Greciei din București. Deși osîndiți la moarte sau la ani de temniță, ei arată în cererea lor că refuză să facă apel, deoarece știau că nu-și vor executa respectivele pedepse, beneficiînd de prevederile jurisdicției consulare, potrivit cărora urmau să fie trimiși în acest scop în Grecia. Un alt document se referă la planurile lui Rakovski de a publica un ziar la Bruxelles sau la Paris, pentru a pleda cauza bulgară în Occident. De acest proiect scrie și G. Borșukov, în volumul precedent. Desigur el trebuie pus în legătură cu „*l'Étoile du Danube*”, ziarul scos de români la Bruxelles. Interesante sînt apoi documentele ce arată sumele cu care emigrația bulgară din România susținea acțiunile lui Rakovski, participarea acestuia din urmă la transportul de arme rusești spre Serbia în 1862, documentele în legătură cu apariția ziarului „*Viitorul*” (Cîteva din ele publicate și de Alexandru Iordan) ș.a.

Unul dintre cele mai caracteristice acte publicate de Veselin Trajkov este o notă a unui ziarist străin ce redă convorbirea pe care acesta a avut-o cu Magazinović, consulul Serbiei la București, în anii 1865—1864. Ea arată felul în care era apreciat Rakovski în această vreme de către cercurile conducătoare din Serbia, Rusia și de comitetul Societății de binefacere din București. Nota s-a păstrat printre hîrțile din arhiva cunoscutului fruntaș socialist Dr. Kr. Rakovski. Alte acte arată atitudinea binevoitoare a lui Alexandru Ioan Cuza și a Dr. Carol Davila, care primiseră la Școala națională de medicină o mulțime de elevi din Bulgaria. Guvernul român a acordat chiar un ajutor anual spitalului bulgar din Tirnovo, spital care, după cum arată Rakovski, nici nu se înființase măcar, banii fiind depozitați de către conducerea Societății de binefacere, respectiv Chr. Georgiev. Rakovski ia atitudine și reclamă acest lucru guvernului român. Documentele publicate de Veselin Trajkov se încheie cu actul de deces al lui Rakovski și cu cele privitoare la vinderea la mezat a lucrurilor acestuia, ceea ce arată atitudinea marilor negustori din emigrație față de unul dintre cei mai de seamă fii ai poporului bulgar. Toate aceste documente reprezintă una din cele mai valoroase părți ale volumului.

Se publică apoi în traducere bulgară sentința de condamnare (la moarte și ani de închisoare) a lui Rakovski și a celor nouă cetățeni ai lui. Originalul acestui document, de o excepțională importanță, a fost copiat în 1928 de Nikola Trajkov în arhivele din București, dar cunoscutul arhivist nu l-a publicat. Treizeci de ani mai tîrziu, în 1958, l-am publicat ca anexă documentară în studiul nostru *Miscările revoluționare de la Brăila*. Acum el se publică în versiunea bulgară, în traducerea lui Ivan Penakov. Același a tradus în bulgărește și studiul nostru citat mai sus, pe care l-am completat cu multe date noi. În această ediție, total revăzută, publicată de Academia bulgară de științe (1968), cele două traduceri, făcute de același traducător, la mari intervale de timp, au nefsemnate deosebiri de stil.

De mare importanță sînt apoi documentele referitoare la aceeași mișcare revoluționară de la Brăila (1842) publicate de K. Kosev după originalele păstrate în arhivele de la Moscova și Odesa. Dacă o mică parte din ele — adică cele de la Odesa — au fost cunoscute de M. Popruženko și utilizate de St. Romanski, dosarul din arhivele de la Moscova referitor la atitudinea țarului Nicolae I față de mișcarea de eliberare bulgară în general și de cea de la Brăila în special, a fost descoperit de V.V. Nijakij, care a și scris un articol în legătură cu această problemă (vezi și recenziile noastre în „Romanoslavica”, V. București, 1962, p. 209—211). Prin grija aceluiași cercetător sovietic s-au trimis în Bulgaria copii după originalele acestor documente. Cele de la Odesa au fost folosite în studiul publicat de M. Chailichian și J. Onomitev, în „Buletinul Institutului de istorie” din Sofia, vol. 14—14 din 1964. Toate aceste documente, publicate acum integral, confirmă tezele lui Nijakij, ca și noile concluzii din traducerea bulgară a lucrării noastre.

Cunoscutul cercetător sîrb Dr. George Ignatović, care a publicat în primul volum din studiu alît de amănunţit asupra activităţii lui Rakovski în Serbia, prezintă acum o serie de de 145 documente referitoare la aceeaşi problemă. Ele proiectează o nouă lumină asupra multor aspecte, prea puţin cunoscute pînă acum, şi confirmă unele ştiri ce rezultau şi din alte izvoare. Toate aceste documente provin din arhivele de la Belgrad. Cele două documente turceşti publicate de N.G. Popov arată cit de bine erau informate autorităţile turceşti de la Ruscînk de activitatea pe care o desfăşura Rakovski la Bucureşti. Încă înainte de apariţia ziarului „Viitorul”, valiul Ruscînkului prevenea pe caimacamul din Şumen despre planurile lui Rakovski şi despre măsurile severe ce trebuiau luate pentru a împiedica pătrunderea acestei gazete în Bulgaria.

Tot în legătură cu difuzarea „Viitorului” sînt și cele 6 documente publicate de Nikola Žečev (descoperite de dînsul la arhivele Statului din București, fondul fraților Georgiev). În sfîrșit seria documentelor se încheie cu unele acte publicate de I. Mitev referitoare la călătoria lui Rakovski la Odesa în 1866. Interesantă este hotărîrea ministerului de externe rus comunicată autorităților din sudul Rusiei, prin care se cere să i se retragă lui Rakovski supușenia rusă și să i se interzică să mai intre vreodată în această țară.

Deosebit de importante sînt pentru noi și amintirile unor contemporani despre Rakovski. Ele aduc numeroase știri noi din perioada pe care revoluționarul bulgar a petrecut-o la Constantinopol, și, în general, în timpul războaiului Crimeii. Necunoscute rămăseseră pînă azi și însemnările redactate de Dr. K. r. R a k o v s k i, care pregătise în anii 1909—1910 o biografie a ruiei sale. De altfel, mulțumită socialistului bulgar s-a putut păstra o serie de documente, care altfel s-ar fi pierdut.

Ca toate amintirile — și această literatură memorialistică este în general un izvor secundar. Scrise de autorii lor la vârste înaintate, ele cuprind numeroase confuzii. Alături de acestea apare însă multe date veridice, confirmate de alte documente. Interesante sînt amintirile Dr. A. I. D r u m e v, elev la Școala de medicină a lui Davila și care arată lecțiile de istoria Bulgariei pe care Rakovski le predă acasă la el, în str. Cuza Vodă, tuturor acestor tineri bulgari.

Si unele dintre aceste memorii, utilizate necritic, au făcut pe unii dintre cercetătorii bulgari să afirme că în martie 1866 au avut loc întrevederi între Rakovski și Brătianu, ceea ce, după cum am arătat într-un studiu mai vechi, nu corespunde adevărului. Aceasta pentru simplul motiv că în acea vreme Brătianu nu era în țară. Abia după întorcerea din Rusia, deci în toamna anului 1866, Rakovski a avut întrevederi cu acest om politic român. Amintirile lămuresc și o serie de amănunte în legătură cu întemeierea Comitetului central secret bulgar. Deosebit de importante sînt însemnările lui Panajot Chitov care arată legăturile lui Rakovski cu Alexandru Ioan Cuza și faptul că el l-a prevenit cel dintîi pe domnitor că „va fi legat și scos din București”, vorbe la care ultimul nu ar fi dat atenție. Tot de aici se vede clar că Rakovski a fost urmărit de poliția românească, îndată după detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, nu pentru activitatea sa revoluționară, ci pentru legăturile pe care le avea cu domnitorul detronat. Acest lucru este deosebit de important și confirmă ipoteza pe care am făcut-o în studiul nostru referitor la înființarea Comitetului secret bulgar (publicat în „Studii”, XVII, nr. 4 din 1963, p. 843—868). Legăturile dintre Rakovski și Cuza sînt subliniate și în amintirile lui Krăsto Tarpaniski, cunoscutul lui Rakovski. Toate documentele sînt însoțite de note explicative care ușurează înțelegerea textelor.

În general, aceste două volume, publicate ca un fel de omagiu cu prilejul centenarului morții marelui revoluționar, aduc multe informații noi și lămuresc multe puncte obscure din viața lui. Pe baza studiilor mai vechi și a celor de acum și, mai ales, pe baza celor citeva mii de pagini de

material documentar publicat în ultimul timp se poate scrie acum o lucrare de mari proporții, care să trateze pe larg viața și opera lui G.S. Rakovski, marele luptător revoluționar democrat, patriarhul mișcării revoluționare bulgare și promotorul unei prietenii și a unei alianțe cit mai strinse între popoarele balcanice.

CONSTANTIN N. VELICHI

J. KRZYŻANOWSKI, *Legenda Valahă a lui Petru Ciekliński*, „Slavia Orientalis”, 3, 1965.

În revista polonă „Slavia Orientalis” (3/1965) se aduc noi știri despre istoria voievodului român Vlad Dracul. Autorul articolului, J. Krzyżanowski, analizează *Istoria lui Dracula* de I.S. Lur'e, apărută la Moscova în 1964, care are legătură și cu istoria Moldovei. Este vorba, anume, despre un amănunt din comedia „Triplă” (1597) a lui Petru Ciekliński. Această comedie a fost tradusă în limba polonă, ce-i drept, după Plaut, dar traducătorul a făcut unele adaosuri care prezintă interes pentru istoria Moldovei și a Poloniei. Unul din aceste adaosuri se referă la discuția „bătrînului” Zlotogrodzki din comedie cu fiul său Szczesny. Tinărul îl roagă pe tatăl său să-i dea bani, căci vrea să-și ajute un prieten, cu numele Pangracz, care este foarte risipitor și cheltuitor. Tatăl refuză cererea fiului, motivînd prin cuvintele:

Cerșetorului nu-i ajută la nimic banii,
Căci i s'ă da alita, cit mîinecă și bea dintr-odată;
Și ceea ce i se dăruiește pierde, iar prin aceasta
Își prelungește viața în sărăcie și lipsă.

Dar fiul nu se lasă și aduce tatălui său următoarea replică:

Tată, această părere nu este creștină, ci păgînă!
A venit la cerșeală unul din
Fostii voievozi valahi, care,
Dorînd să-și arate mila față de săraci,
Ca să nu-i lase să moară de foame,
A poruncit ca, în timpul iernii,
Să fie aduși pe un lac din Iași
Și a spart apoi ghița în jurul lor,
Încît toți au plezit, pînă la unul.

Polonistul belgian C. Bacvis consideră că această știre neobișnuită reflectă opinia care domnea în Polonia spre sfîrșitul sec. al XVI-lea despre cruzimea voievozilor moldoveni. Este adevărat că Petru Ciekliński își petrecea viața mai mult prin cercurile care se interesau de problemele românești, în special în jurul anului 1595, cînd se cunoșteau planurile hatmanului Jan Zamoyski privitoare la Țările Românești.

În literatura de specialitate, scrie Krzyzanowski, există o veche povestire medievală despre voievodul Dracul, cunoscut în istorie sub numele de Vlad Țepeș. Figura acestui voievod a fost introdusă în istoria timpului, concomitent, de doi autori de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Este vorba de italianul Antonio Bonfini și de Konstantin din Ostrowica, autorul *Memoriilor Ienicerului*. Bonfini a fost la curtea lui Matei Corvin și a aflat amănunte despre acest voievod.

Vechea narațiune rusă „Povestea voievodului Dracul”, scrie mai departe J. Krzyzanowski, merge pe urmele lui Bonfini, care în opera sa „*Rerum ungaricarum Decades*” (Bazylea, 1543; prima ediție — 1488) a popularizat în toată Europa pe acest voievod român.

Prin apariția lucrării lui I. Lur'e, problema legendei despre voievodul Dracul s-a rezolvat definitiv, crede autorul articolului. Este vorba de o înfrumusețare a tradiției orale și scrise (după Bonfini) despre acest voievod. A intervenit apoi și Petru Ciekliński, care a adăugat scena despre cele întîmplate la Iași.

TH. HOLBAN

O. ZAICIK, *Pasiune romantică*, București, 1965, 324 p.

Dacă literatura polonă este puțin cunoscută la noi, în ciuda eforturilor depuse în ultimii ani, atunci trebuie menționat că romantismul polon — perioada cea mai valoroasă din istoria acestei literaturi, atât prin semnificația deosebită a tematicii, cât și prin aproape perfecțiunea realizărilor literare, obținută mai ales de Mickiewicz, Słowacki și Krasiński — și-a găsit cu deosebire un slab ecou în rîndul traducătorilor și istoricilor literari români.

Cu atât mai mult inițiativa Olgăi Zaicik de a analiza probleme legate de această epocă este bine venită și laudabilă. Pe parcursul a mai bine de 300 de pagini autoarea se străduiește să-l introducă pe cititorul român în atmosfera specifică, efervescentă literară și nesigură politic în care au trăit și creat romanticii polonezi.

Lucrarea începe cu o scurtă introducere menită să contureze caracteristicile romantismului polon, cu viața culturală și politică a epocii, cînd, deși inexistentă ca stat de sine stătător, Polonia înscrie, mai mult ca oricînd, pagini de aur în cartea literaturii.

După prezentarea polemicii dintre romantism și clasicism, autoarea trece la analiza operelor a doi dintre cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii polone — Mickiewicz și Słowacki. Zăbovînd mai puțin asupra biografiilor și făcînd ceea ce în linii mari se numește istorie literară, studiul, împărțit în două capitole mari, dedicate, primul — lui Mickiewicz, cel de al doilea — lui Słowacki, reprezintă o componentă trecere în revistă a creațiilor celor doi poeți.

Revenînd însă la titlu, și cunoscînd atmosfera deosebit de complexă în care creează cei doi romantici, credem că era și mai potrivit dacă Olga Zaicik nu s-ar fi limitat exclusiv la creația lui Mickiewicz și Słowacki, gruparea lor laolaltă fiind cu atât mai discutabilă, cu cît acești poeți sînt, totuși, foarte deosebiți ca temperament, formație și destin literar.

Dacă autoarea a avut intenția să prezinte numai „virturile” romantismului polonez, considerăm că nu trebuia în nici un caz lăsat la o parte celălalt mare romantic — Zygmunt Krasiński. Cunoscutul autor al *Nedivinei comedii*. Cartea indică, fără îndoială, erudiție, dar ni se pare că autoarea abuzează pe alocuri de citate din istoricii literari de renume (Kleiner, Tastrun), rezervînd punctelor de vedere proprii un loc secundar.

Apropierile de literatura română, de altfel foarte rare, nu sînt suficient de justificate; astfel, comparația Mickiewicz-Sadoveanu credem că este forțată. Dacă în prezentarea operelor care pretează la o expunere „in extenso” a faptelor, avem impresia că s-a abuzat de simpla relatare, în care abundă uneori amănunte nu de prea mare importanță (de ex. *Minnowe*), atunci cînd vine vorba de *Sonetele din Crimeea*, poezii de o plasticitate concretă de neîntrecut și de o continuă mișcare interioară ce sugerează imensitatea naturii — dar, din păcate, insuficient analizate în istoria literară polonă — autoarea le tratează în treacăt, fugind de gingășie și subtilitate și grăbindu-se parcă spre un nou poem masiv. Expunerea *Sonetelor din Crimeea* într-o singură pagină nu ne-a oferit satisfacția unei analize literare la care am fi fost îndreptățiți să ne așteptăm.

Dacă admitem că apariția unui o în plus se datorează unei greșeli de tipar — poetul Ludwik Kondratowicz (1823 — 1862) a semnat sub pseudonimul de Władysław Syrokomla, iar nu Syrokomola, cum apare în volum, — nu înțelegem, în schimb, de ce Olga Zaicik a mers pe linia unei tradiții grosite¹, traducînd cunoscutul poem al lui Mickiewicz *Dziady* prin „Străbunii”, cu atât mai mult cu cît însăși autoarea recunoaște, citîndu-l pe profesorul Chițimia, că între ceremonialul din *Dziady* și cel al „moșilor” noștri există o identitate perfectă. Așadar, considerăm că era cazul ca în acest studiu autoarea, de altfel o excelentă traducătoare, să repună în drepturi „Moșii” lui Mickiewicz. Discutînd geneza lui Konrad Wallenrod, Olga Zaicik afirmă că personajul cronicii lui Kotzebue², din care s-a inspirat Mickiewicz, chiar ar fi avut acest nume. În realitate, în centrul cronicii se află cavalerul Walter von Stadion, care apare ca personaj istoric de prim plan în anul 1357. În orice caz, dacă autoarea intenționa să elucideze problema lui Konrad, trebuia să menționeze că eroul mickiewiczian este mai degrabă o sinteză de personaje istorice, decît un personaj ca atare. Fie că este vorba de contopirea a patru personaje — Winrych din Kniproda (1351 — 1382), lituanianul Alf, salvatorul Kiejtutei, cavalerul Walter von Stadion și Wallenrod³, fie că numărul acestora se reduce la 3 — Alf, Walter, Wallenrod⁴.

¹ Vezi St. Glixeli, *Scurtă istorie a literaturii polone*, Vălenii de Munte, 1925, (trad. de N.I. Herescu), p. 28.

² A. Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, Riga, 1808.

³ A. Bruchnalski, *Wstęp do „Konrada Wallenroda”*, Łódź, 1922.

⁴ I. Kallenbach, *Adam Mickiewicz*, Cracovia, 1897.

existența lui Wallenrod al lui Mickiewicz este, fără îndoială, o ficțiune, ceea ce înseamnă că baza-reala autorului pe amintita cronică a lui Kotzebue este slabă sau, în orice caz, nesemnificativă.

În ciuda acestor observații de amănunt, trebuie să admitem că lucrarea Olgăi Začik face un bun serviciu romantismului polonez, adresându-se în primul rând celor ce prin intermediul ei vin într-un prim contact, generic, cu literatura polonă. *Pasiunea romantică* rămâne o carte fluentă, bine scrisă, de excelentă informație, cu toate că, de cele mai multe ori, a scrie bine fără a aduce ceva nou înseamnă destul de puțin pentru istoria literară.

TRAIAN IOANIȚOALA

Cercetări noi ale istoricilor literari slovaci.

În ultimul timp au apărut la Editura Academici Slovace de Științe din Bratislava câteva lucrări remarcabile care au îmbogățit în măsură însemnată cercetarea noastră literară.

O lucrare capitală este *Istoria literaturii slovace* (Dejiny slovenskej literatury), care reprezintă rezultatul eforturilor colective ale cercetătorilor de la Institutul de literatură-slovacă al Academiei de Științe din Bratislava. După volumul *Istoria literaturii slovace vechi* (Dejiny staršej slovenskej literatury — 1958) și *Literatura renașterii naționale* (Literatura narodného obrodzenia — 1960), a apărut în 1963 cel de al treilea volum, cu titlul *Literatura celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea* (Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia). Autorii, Oskar Čepčan, Stanislav Šmatlák, Ivan Kusý și Julius Noge, prezintă procesul literar după revoluția de la 1848—1849, deceniul al 7-lea (epoca Matica slovenská) și situația după înfăptuirea dualismului (1867), apariția și evoluția realismului literar în deceniile al optulea și al noulea, creația lui Svetozár Hurbán-Vajanský, Pavel Országh Hviezdoslav și Martin Kukučín, reprezentanții primei faze de dezvoltare a realismului. Pe lângă tablourile generale ale epocilor care s-au succedat în viața națională și literară, acest volum cuprinde și portretele monografice ale scriitorilor Jonas Záborský, Ľudovít Kubány, Daniel Bachat, Jan Palárik, M. S. Ferienčík, Viliam Pauliny-Tóth, Samo Tomašik, G. K. Zechenter-Laskomerský și Koloman Banšell. În prima parte, iar în partea a doua, studii monografice independente despre Vajanský (autor I. Kusý), Hviezdoslav (S. Šmatlák) și Kukučín (J. Noge). Ele sînt redactate pe baza celor mai noi cercetări. Investigația, foarte detaliată, oferă autorilor posibilitatea de a urmări nu numai procesul literar propriu-zis, în toată amploarea lui, dar și conexiunile istorice și curentele de idei ale timpului. Tratatul de istorie a literaturii slovace reprezintă încorporarea eforturilor pentru cuprinderea sintetică a căilor de dezvoltare ale literaturii slovace, din cele mai vechi timpuri, pentru așezarea figurilor marcante ale literaturii noastre în contextul istoric și literar și pentru expunerea sistematică a schimbărilor survenite în evoluția speciilor și genurilor literare. Cele trei volume, apărute pînă acum, au pus în acest sens o bază solidă pentru această largă perspectivă asupra trecutului nostru literar.

În ultimii ani, cercetările în domeniul științei literaturii s-au deplasat considerabil în direcția *teoriei literare*. Îmboldul principal l-a dat unul dintre teoreticienii cei mai de seamă ai avangardei noastre literare, Mikuláš Bakos. Volumul său *Problemele științei literare de ieri și de astăzi* (Problémy literárnej vedy včera a dnes — 1964) cuprinde o serie de studii de sociologie și metodologie literară, apărute între anii 1935—1963 și reprezintă o valoroasă contribuție la analiza științifică a procesului literar. Remarcabilă este și noua ediție, din 1966, a cărții lui M. Bakos *Evoluția versului slovac de la școala lui Štur încoace* (Vývin slovenského verša od školy Štúra), apărută prima oară în 1939 și reeditată în 1949. Ea constituie una din lucrările fundamentale de poetică, mai ales de metrică slovacă. Înfrățind, pe baza unui material bogat, principalele tendințe ale dezvoltării poeziei slovace moderne, ea se sprijină pe cuceririle metodei structurale și pe analiza temeinică a tehnicii versificației la cei mai de seamă reprezentanți ai poeziei noastre.

Nu trebuie uitate nici cele zece studii ale lui Viktor Kochol despre literatura renașterii naționale, publicate sub titlul *Probleme și personaje* (Problémy a postavy — 1965). După ce schițează contururile creației lui P. J. Šafárik și a lui Jan Holý, V. Kochol prezintă cititorilor opt capitole despre șturoviști¹, despre concepția lor poetică, atitudinea față de cultura națională

¹ Reprezentanții școlii romantice slovace.

și literatura populară și însemnătatea lor în contextul literar actual. După volumul *Poezia șturoviștilor (Poezia šturovcov — 1955)* și după partea a doua a celui de al doilea volum al tratatului de *Istoria literaturii slovacă*, elaborate de același autor, această lucrare aduce o nouă contribuție la cercetarea trecutului literaturii slovacă.

La fel de importantă este și sinteza lui Cyril Kraus *Balada romantică slovacă (Slovenska romantika balada — 1966)*, în care autorul analizează originile acestui gen, tipic mai ales pentru poezia șturoviștilor și izvorit din tradițiile poeziei populare slovacă. În atenția lui C. Kraus nu este de a prelucra tema în mod statistic sau istoriografic, ci de a urmări procesul de dezvoltare a genului ținând seama de situația respectivă în literatura cehă și în alte literaturi. B. Tablic, P. J. Šafárik, K. Kuzmány, A. Sladkovič, J. Matuška — iată care sînt pentru Kraus treptele cele mai importante către esențializarea fenomenului în creația lui Janko Kráľ și Ján Botto. Această lucrare monografică croiește drum și pentru investigarea altor specii ale poeziei noastre.

Un eveniment care merită o mențiune specială este apariția primului volum de *Opere complete ale lui Ivan Krasko (Súborné dielo Ivana Krasku — 1966)*, volum pregătit cu o grijă puțin obișnuită de Michal Gáfrik. Pentru textologia slovacă modernă lucrarea este deschizătoare de drumuri. Acest volum — cărui îi vor urma alte două, cuprinzînd traduceri, proză originală, folietoane, aforisme, studii, articole, însemnări și corespondență¹ — este prevăzut cu comentarii detaliate privind fiecare vers, cu o listă a abaterilor de la textul de bază și cu fotografii care ilustrează tinerețea poetului și prima sa epocă de creație. Opera poetică a lui I. Krasko precum și aportul poetic al generației din care a făcut parte au fost studiate de M. Gáfrik în *Poezia Modernismului slovac (Poezia Slovenskej Moderny — 1965)*, care a fost apreciată în unanimitate de critică drept o lucrare fundamentală privitoare la izvoarele poeziei noastre moderne.

De problemele literaturii slovacă contemporane se ocupă autorii volumului *Limba și stilul prozei moderne (Jazyk a štýl modernej prózy — 1965)*, cuprinzînd referate și luări de cuvînt la seminarul pe aceeași temă care a avut loc în 1964 la Smolenice (îngă Bratislava). În afară de problemele fundamentale ridicate de lingviștii noștri (I. Ružička, G. Horák, J. Mistrík, F. Miko, J. Oravec) se află aici și observațiile interesante ale scriitorilor Josef Kot, A. Chudoba, I. Jahanides, Ján Poliak și V. Marčok privind analiza literară, compoziția, intenția scriitorului, folosirea jargonului și alte probleme stilistice actuale.

Volumul închinat avangardei literare (Litteraria IX, 1966), publicat cu prilejul celei de a 75-a aniversări a nașterii academicianului Ján Mukařovský, aduce multe materiale utile pentru cunoașterea literaturii slovacă și cele contemporane și a avangardei noastre literare. Pe lângă un studiu semnat de M. Bakoš, în care acesta precizează conceptul de avangardă artistică, se mai află aici studiul lui J. Levý despre semantica versului, o amplă analiză a ritmului în creația poetistă² datorată lui V. Turčany, observațiile lui P. Stevček cu privire la proza slovacă modernă, studiul lui Mikoš despre sintaxa prozei de avangardă și cel semnat de E. Sus despre geneza semanticii artei în estetica formală cehă.

Se dezvoltă cu succes comparativismul în literatura slovacă. Trebuie să amintim aici cel puțin două publicații ale Editurii Academiei. Studiul lui Klatík, *Șturoviștii și iugoslavii (Šturovci a juhoslavania — 1965)*, consacrat istoriei raporturilor literare slovacă-iugoslave, în care se insistă asupra contactelor pe care le-a avut L. Štur și A. Sladkovič cu literatura și istoriografia iugoslavă și se schițează trăsăturile comune ale romantismului slovac și iugoslav. E. Maňanová, în cartea sa *Pușkin în poezia slovacă pînă la 1918 (Puškin v slovenskej poezii do roku 1918 — 1966)*, face o analiză critică a ecourilor poeziei lui Pușkin în poezia slovacă, zăbovind în special asupra creației lui Kuzmány, J. Kráľ, A. Sladkovič, Sv. H. Vajanský, P. O. Hviezdoslav, L. Podjavorinská și J. Jesenský.

Lucrările pe care le-am enumerat aici sînt numai o parte dintr-un plan mai vast al Editurii Academiei Slovacă de Științe. Această serie de lucrări abordează sfere foarte variate de probleme, de importanță deosebită pentru istoria noastră literară și de interes mai larg decît acela al specialiștilor.

Dr. LIBOR KNEZEK

(Bratislava)

¹ În volumul al doilea vor fi înscrise aproape exclusiv traduceri din poezia românească — M. Eminescu, G. Coșbuc și O. Goga.

² „Poetismul” a fost un curent de avangardă în poezia cehă din deceniul al treilea al secolului nostru.

JULIUS FORSSMAN, *Skandinavische Spuren in der altrussischen Sprache und Dichtung. Ein Beitrag zur Sprach- und Kulturgeschichte des ost- und nordeuropäischen Raums im Mittelalter*, J. Kitzinger, München, 1967, 11 p., Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 1.

Studiul de față, întocmit între anii 1942—1950, a fost publicat postum de către fiul autorului, lingvistul vest-german Bernhard Forssman, fără modificări, pe considerentul că, deși în intervalul de la încheierea manuscrisului au apărut noi contribuții în această problemă, lucrarea rămâne interesantă, fiind o prezentare sintetică a raporturilor ruso-scandinave vechi. Lectura atentă a cărții confirmă justețea acestei păreri. Studiul surprinde prin bogăția informației, prin cunoașterea temeinică atât a surselor slave cât și a celor germanice și prin rigurozitatea științifică a expunerii. Asemenea calități asigură actualitatea unui studiu, chiar dacă între timp, într-o problemă sau alta, au apărut puncte noi de vedere. În prezentarea lucrării vom căuta să le semnalăm însă și pe acestea din urmă, în măsura în care ne sînt cunoscute, nu pentru a-l critica pe regretatul autor, ci, din contră, pentru a sublinia cât de interesante și semnificative sînt problemele pe care le ridică lucrarea.

Problemele cele mai controversate în literatura de specialitate sînt cuprinse în capitolul introductiv: *Rușii și varegii*. Autorul este, în primul rînd, un filolog și nu își propune să discute aspectele istoriografice și sociologice ale problemei varege, care rămîne pînă azi nerezolvată. El afirmă însă cu fermitate o teză pe care, începînd cu V. Thomsen, au susținut-o și au îmbogățit-o cu noi și noi argumente o serie de filologi scandinavi de seamă, anume, că etnonimul *Rus* este de origine nordică. Forssman admite pentru acesta etimonul propus de Thomsen în 1879: denumirea ținutului de coastă suedez de răsărit *Ropslagen*. Cercetări mai recente, în speță cele ale lui S. Ekbo, relevînd punctele vulnerabile ale acestui etimon, nu au părăsit totuși punctul de plecare al lui Thomsen, care și-a întemeiat întreaga teorie pe existența în finlandeza de apus a cuvîntului *rotsi* cu sensul de „suedez”.¹ Ekbo propune pentru acest cuvînt finlandez un etimon scandinav **rodR*?, în suedeza actuală *rodd*, cu sensul primar de „vîslire” și cu sensurile derivate „expediție pe mare”, „ceată de luptători din flotă”², sens atestat de o inscripție suedeză cu caractere runice.

Dacă în perioada interbelică s-au formulat multe păreri sceptice în această privință (A. Pogodin vorbea despre „Rodsi” ca despre un popor imaginar, iar un savant atât de eminent ca D. Ličhačov afirma chiar în 1950, că denumirea de „Rus” datează dinaintea anului 862, întîlnindu-se în toponimia străveche a Europei de Răsărit), în ultimul deceniu asemenea teze devin tot mai dificil de susținut, avîndu-se în vedere bogăția de argumente și dovezi aduse în sprijinul etimologiei scandinave a etnonimului.

Forssman aduce exemple foarte convingătoare din izvoare istorice medievale pentru a arăta că la origine termenul *ros* se referea la suedezi. Dintre acestea se remarcă o însemnare din „Analele Bertiniane” referitoare la anul 839, o descriere de călătorie a scriitorului arab din secolul al IX-lea Ahmad al-Katib și chiar cronică veche rusă „Lavrentjevskaja letopis”, al cărei autor spune textual: „отъ Варягъ бо прозваиася Русью а пересе бѣша Словене” „de la varegi s-au numit ruși iar la început au fost slavi”.

Numeroase popoare au etnonime pe care le-au purtat alte grupări etnice și a admite originea scandinavă a etnonimului *Rus* nu înseamnă a accepta autoimat și întreaga teorie varegă a înființării statului kievean. J. Forssman procedează, în acest sens, cu multă circumspecție atunci cînd examinează legenda despre cei trei frați normanzi Sineus, Travor și Rjurik, chemați să domnească în Rusia. El stabilește similitudini între aceasta și legende cu privire la chemarea saxo-nilor de către bretoni și a normanzilor de către irlandezi. Forssman presupune că această din urmă legendă a fost, probabil, cunoscută și în Rusia veche și a fost inclusă în cronică mai tîrziu, la sugestia lui Jaroslav cel Întept.

J. Forssman consideră că nici termenul *Rus* nu are o valoare probantă prea mare, deoarece el nu se referă la toți normanzii, ci la un strat mai vechi, stabilit în sud, de-a lungul drumurilor

¹ Pentru stadiul actual al cercetărilor scandinave în această problemă cf. Knut-Olof Falk, *Kilka usage o nazwie Rus*, în „Lingua Posnaniensis”, nr. 12,—13, 1968, p. 9—19.

² Semnele grafice *þ* și *ð* corespund variantei surde și sonore a consoanei fricative notate în engleză prin *th*; *R* este un *r* prelingual.

³ Forssman întărește această rezolvare atunci cînd leagă direct termenul cu *roder* din suedeza veche cu sensul „colectiv de vîslăși”.

comerciale ce legau Europa de Orient. Ipoteza este confirmată, după părerea sa, de existența unor foarte vechi toponimice de tipul *Ros* în sudul Rusiei. El susține că normanzii veniți mai târziu și care s-au așezat în nordul Rusiei au fost numiți *varegi*. Cercetări mai recente nu par să confirme această ipoteză. Într-adevăr, dacă ar fi să admitem justetea afirmațiilor unor specialiști scandinavi în limbi fino-ugrice, care au stabilit că la popoarele fino-ugrice din nordul Rusiei, în speță la komi-zireeni, termenul de *rot's* a denumit la început pe normanzi, iar după secolul al XI-lea, epoca slavizării masive a oștenilor scandinavi de pe teritoriul statului kievean, a denumit pe slavi¹, atunci devine puțin probabil ca normanzii din nordul Rusiei să fi fost cunoscuți exclusiv sub numele de varegi. Datele toponimiei nu confirmă nici ele această delimitare în timp și spațiu între *ruși* și *varegi*, propusă de J. Forssman. Chiar el semnaleză printre toponimicele din sudul Rusiei atestate în scrierile negustorilor genovezi medievali lacul Varangolimen, la nord de Eupatoria, și riul Rosso, lângă Azov. Pe de altă parte, bogăția toponimicelor derivate din cuvântul *vareg* existente în nordul Rusiei nu dovedește prea multe, deoarece, așa cum a arătat de curând Knud Rahbek Schmidt², o mare parte din ele sînt formații tirzii, secundare, ca de ex. *Варяжская улица, Варяжская церковь*.

Varjag (dedus de Hellquist din *varar* „jurămînt”, opinie cu care se solidarizează și Forssman) a fost, după toate probabilitățile, la un moment dat sinonim cu *ros*. O confirmă, de altfel, și citatul din „Lavrentjevskaja letopis” pe care l-am reprodus mai sus.

Dacă toponimicele de pe teritoriul rus nu spun nimic în legătură cu limitele teritoriale și cronologice ale stabilirii normanzilor în Rusia kieveană, în schimb, atît izvoarele vechi ruse, cît și cele străine, ne spun foarte multe în legătură cu poziția lor politică și socială. Ele concordă toate în a atesta că *Rus* avea la origine nu un sens geografic, ci unul social și se referea la pătura suprapusă de războinici, negustori, stringători de biruri din Rusia kieveană din prima perioadă a existenței ei. K.O. Falk, care susține, printre alții, această idee, aduce în sprijinul ei izvoare vechi bizantine, dar și păreri recente ale unor savanți printre care și a istoricului sovietic S.V. Juškov, autorul cărții *Общественно-политический строй и право Киевского государства* (Moscova, 1949). Teoria aceasta poate fi întregită cu datele pe care le cuprinde cartea lui Forssman privind monumentul juridic al Rusiei kievene *Russkaja pravda*. Aceasta datează din secolul al XIII-lea, deci dintr-o epocă în care scandinavii fuseseră aproape cu totul asimilați: totuși, și aici, probabil ca vestigii ale unor redacții mai vechi, care nu ne-au parvenit, se reflectă situația privilegiată de care se bucurau varegii în Rusia veche. Astfel, la un proces, un slav trebuia să aducă doi martori, pe cînd un vareg sau un kolbeg scandinav nu trebuia decît să jure că spune adevărul. Situația privilegiată a străinilor a fost păstrată pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea și în ce privește plata datoriilor. Definind conținutul juridic al termenului *Rus* (singular *Rusin*), *Russkaja pravda* include în el anumite categorii de oșteni și funcționari: *мечник* „purător de sabie”, *вируник* „un fel de anchetator penal”, *ябедник* „funcționar” (din scand. *aembete*), *гридичь* „om de suită” (din scand. *grid*), *купецъ* „negustor”.

Dacă luăm în considerare toate aceste date, ne convingem ușor că rezolvarea „problemei varege” în legătură cu determinarea rolului pe care l-au jucat normanzii în epoca zorilor statului rus nu este chiar atît de simplă pe cît s-ar părea.

Materialul onomastic analizat de autor în capitolul II al lucrării demonstrează în mod clar originea normandă a primilor cneji și rusificarea lor treptată. Numele primilor cneji din dinastia Rjurikovicilor sînt pur scandinave, începînd cu *Rjurik* al cărui nume provine din vechea suedeză *Hrörík*, *Rörík* și frații săi legendari *Sineus* (din *Signiutr*) și *Truvor* (din *Þrúvorr*, cf. în vechea norvegiană *Þrúvar* „credinciosul”), continuînd cu urmașul lui Rjurik — *Oleg* (din *Helgi*, *Haelghe*), cu *Igor* (*Inger*, din *Ingvarr*) și soția acestuia *Olga* (din *Helga*). În schimb, o dată cu urmașul lui Igor, *Sviatoslav* (mort în 972), cnejii kievieni încep să poarte name pur slave, deși printre rudele lor apropiate continuă să figureze persoane cu nume scandinave. Mama lui Vladimir, *Maluša*, pare să fi fost scandinavă, fiind vorba, după părerea lui Sachmatov, de o formă hipocoristică rusificată a numelui *Malfrið*, mama lui Jaroslav este scandinavă *Rogneda* (din *Ragnheid*). Însuși Jaroslav este căsătorit cu *Ingigerd*, fiica regelui Suediei Olaf Skautkonung. Fiica sa, *Elisabeta* (*Ellisif*), s-a măritat, la rîndul ei, cu un pretendent la tronul Norvegiei, intrat în legendă, Harald Sigurdsson. Lista numelor scandinave ce figurează în cronicile Rusiei kievene se poate înmulți, căci autorul le consemnează pe toate, însoțite de considerații etimologice dar și de înfor-

¹ Cf. studiul citat al lui K. O. Falk.

² Knud Rahbek Schmidt, *О возможных следах скандинавского влияния на русские географические названия*, în „Scandinavica”, XIV, 1968, p. 149—152.

mații asupra purtătorilor lor, culese din surse vechi ruse și scandinave, încercînd să delimiteze adevărul de legendă. Cea mai izbitoare este mulțimea numelor scandinave care figurează în tratatele încheiate de Oleg cu Bizanțul în anii 907 și 911 și în cel încheiat în anul 944 de Igor. Textul tratatelor fiind tradus din greacă în rusă veche, numele au suferit pe parcurs unele deformări și, de aceea, stabilirea formei lor inițiale e adesea dificilă. Dar, chiar și în forma din manuscris, originea scandinavă a celor mai multe din ele e evidentă. A. Solov'ev, într-un studiu apărut în „Slavia”, în 1937, a ajuns chiar să afirme că nici unul dintre trimișii lui Oleg și Igor nu ar fi avut nume slav, afirmație pe care J. Forssman o consideră exagerată, reușind totuși să găsească corespundente scandinave pentru aproape 60 dintre numele menționate. Interesant este și ultimul paragraf din capitolul al doilea, în care se analizează datele cu privire la legăturile ruso-scandinave care se pot extrage pe baza cercetării inscripțiilor runice. Puțin numeroase și laconice, ele nu conțin informații legate de personalități istorice, ci ne dezvăluie destinul unor oameni de rînd din Scandinavia, porniți pentru cîștig și aventură în țări îndepărtate, între altele și în Rusia (gardum, Gardariki), demonstrînd că ceea ce azi ni se pare fabulos în viața vikingilor era firesc și tipic pentru acea vreme.

Capitolul al III-lea este consacrat analizei toponimicelor de origine scandinavă și influențelor scandinave din lexicul rusei vechi. Autorul a folosit o bogată literatură în care sînt analizate toponimicele de origine scandinavă. Avîndu-le la dispoziție, cititorul poate să realizeze o imagine clară asupra procedeele de identificare a toponimicelor pe baza componentelor lor morfosemantici și a particularităților geografice ale acestora. Cele mai interesante și mai sigure sînt numele scandinave pînă la pragurile Nipurlui, consemnate în capitolul al IX-lea al scrierii împăratului bizantin Konstantinos Porphyrogenetos *De administrando imperio*, întocmită în anul 950. Aceste denumiri figurează alături de numele lor slave (σλαβωνιστι). Interesantă este, în primul rînd, folosirea termenului *rus* ca sinonim pentru *scandinav* și distinct de *slav* în terminologia monarhului din secolul al X-lea. În al doilea rînd, existența unor denumiri scandinave a unor obiecte toponimice atît de mărunte ca pragurile unui rîu arată cît de des foloseau normanzii această cale fluvială, denumită nu întîmplător de cronicarul rus *нѣмъ изъ варягъ в греку* („drumul de la varegi la greci”).

Marea majoritate a toponimicelor de origine scandinavă din Rusia sînt fie hidronime, fie denumiri ale unor așezări mici, pe cînd marile orașe purtau, de regulă, denumiri slave, fapt care, după părerea autorului poate să ne lămurească multe în legătură cu rostul venirii normanzilor pe aceste meleaguri. Negustori și războinici, ei erau interesați, în primul rînd, de exploatarea căilor de navigație pentru transportul mărfurilor, mulțumindu-se cu întemeierea unor puncte de sprijin de-a lungul rîurilor folosite de ei. Nu căutau însă să întemeieze orașe, și se stabileau de obicei în localitățile mai mari construite de populația slavă locală.

Toponimicele cuprinzînd elemente scandinave sînt de ordinul sutelor, ceea ce însă nu dovedește, după părerea autorului, că ele au fost toate denumiri acordate de scandinavi. Ele ar fi putut fi și denumiri realizate de slavi, pe baza unor modele scandinave. Aceste toponimice se recunosc nu numai după prezența în componența lor a unor elemente ca *rus-* și *vareg-*, cum pare să presupună autorul studiului susamintit, K. R. Schmid. În componența lor, pot figura nu numai aceste etnonime, ci și etnonimele *kolbeg* și *buræg*, care se referă de asemenea la scandinavi. Pe de altă parte majoritatea toponimicelor de origine scandinavă e constituită din denumiri care conțin antroponime scandinave, într-o formă, de regulă, rusificată. Aceasta se explică prin modelul scandinav care le servea ca tipar. Toponimicele scandinave se formează de obicei prin adăugarea unui element care înseamnă „curte”, „așezare”, „rîu”, „fiord” etc. la un nume de persoană. Acest element este înlocuit în toponimicele de pe teritoriul slav de răsărit printr-un sufix slav. Iată cîteva exemple: Din Asviôr: *Ašvidovo*; din Biorn: *Bernjato*, *Bernjato*, *Ver-nava*, *Bernovil*; din Bôfastr: *Buchvostovo*; din Dyrbiorn: *Djurbenevo* etc.

Ca împrumutul lexical propriu-zis, autorul reproduce, pe baza lucrărilor lui Grot, Tamn, Mladenov, Thomsen, Hellquist, Kalima ș.a., circa 100 de cuvinte, multe din ele intrate în rusa veche mai tîrziu, după epoca vikingilor.

Ultimul capitol este consacrat influențelor literare. Autorul pornește, în toată monografia sa, de la o idee interesantă, aceea că prezintă interes nu numai influențele și legăturile directe, ci și asemănarea pe planul mentalității oamenilor, care sînt evidente atunci cînd comparăm pe scandinavii din epoca vikingilor cu protagoniștii evenimentelor istorice din Rusia kieveană. Un Svjatoslav sau un Vladimir puteau foarte bine să poarte nume slave, dar mentalitatea lor era similară cu aceea a eroilor cîntați de scanzii scandinavi. Astfel, se pune problema și în legătură cu comparațiile ce se pot face în domeniul literaturii. *Cîntecul despre oastea lui Igor* este o operă pur slavă orientală, o operă de mare originalitate. Însă o asemenea operă putea să

se ivească numai într-o perioadă de intense schimburi culturale dintre Rusia și restul lumii, în care prin intermediul Bizanțului și țărilor scandinave Rusia lua contact cu marile centre culturale ale vremii: ale culturii medievale grecești și ale culturii germanico-romanice. Autorul ei este înflăcărat de un mare patriotism și animat de idealurile moralei cavalierești, specifice epocii. Compoziția operei, alternarea pasajelor de proză ritmată cu pasaje bazate pe aliteratie, cu o formă apropiată de cea versificată, prezența unor pasaje cu ritm saltăreț, a numeroaselor elipse, toate amintesc de unele *saga* nordice, fără să putem însă vorbi de o influență directă, ci doar de rezultatul indirect al unei osmoze culturale.

Mai complex se prezintă problema *bilinelor*. Modul de viață, trăsăturile morale și chiar unele din întâmplările relatate în ciclul de biline grupat în jurul personalității cneazului Vladimir din Kiev și a drujinei sale permit să presupunem influențe scandinave, care sînt însă greu de delimitat, din cauza numeroaselor straturi suprapuse ulterior. În schimb, în unele biline din ciclul novgorodian apar figuri de războinici, negustori străini, care, după toate probabilitățile, au prototipuri sandinave. Autorul se oprește mai ales asupra *Bilinei despre Solovei Budimirovič*, al cărei erou ne face să ne gîndim la un asemenea prototip, datorită isprăvilor sale și datelor topografice bizare ale bilinei, legate de o nostalgie a depărtărilor și de poetizarea unor călătorii temerare pe marca înspumată, motive rar întîlnite în folclorul rus. În alte cazuri, motive literare comune permit asocieri cu poezia epică germană medievală. Autorul acceptă părerea exprimată de M. Chalanskij într-un studiu publicat în 1903, după care există similitudini între figura lui Ilja Muromec și aceea a eroului unui poem epic medieval tîrziu german, Ortnid, nepotul lui Ilias. Asemenea influențe sînt însă, după părerea autorului, foarte puține și superficiale, și ele nu pot fi nici pe departe comparate cu puternica influență franceză asupra literaturii germane medievale.

Impresia care se degajă din lectura acestei monografii, scrise cu multă competență, seriozitate și mai ales modestie, este că nu există nici un temei ca știința să ocolească în momentul de față studiul legăturilor ruso-germanice din epoca timpurie. Relevarea întregii lor complexități, departe de a prejudicia ideea despre dezvoltarea originală și independentă a Rusiei kievene, nu face decît să sublinieze energia și vitalitatea slavilor de răsărit, care, în ciuda unor influențe puternice din partea unui element străin, superior din punct de vedere al civilizației la data respectivă, au reușit foarte repede să-l asimileze, devenind, în mai puțin de două secole, un factor de seamă pe arena politică și un creator de opere de artă de o valoare deosebită care putea concura cu oricare dintre marile creații ale culturii medievale. Studiul legăturilor reciproce ruso-germanice nu face decît să ne edifice mai bine asupra contextului în care a evoluat această civilizație, asupra premiselor și conținutului ei, asupra profilului autentic — social, juridic, moral și cultural — al Rusiei kievene.

MAGDALENA LASZLO

A. M. BABKIN, V. V. ŠENDECOV, *Словарь иноязычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода*, Moscova—Leningrad, 1966, vol. I — 712 p., vol. II — 632 p.

Cunoscuți ca lingviști cu preocupări privind domenii diferite ale lexicografiei, A. M. Babkin și V. V. Šendecov au alcătuit și editat în 1966 *Dicționarul de expresii și cuvinte străine întrebuițate în limba rusă fără traducere*. Dicționarul este rodul muncii perseverente și studiului îndelungat al modului de alcătuire a diferitelor lucrări lexicografice. El este, în același timp, rezultatul activității prodigioase a unor autori care se ocupă de mult timp de felurite aspecte ale lexicografiei¹.

I. Apariția Dicționarului de expresii și cuvinte străine reprezintă un eveniment editorial care merită să fie semnalat. Neîndoielnic, este vorba de un dicționar deosebit, care conține în paginile sale expresii și cuvinte folosite fără traducere. Cei ce le întrebuițează nu simt

¹ Este vorba, în special, de A. M. Babkin, fost membru al colectivului de redacție al publicației *Лексикографический сборник*, al cărei prim număr a apărut în anul 1957. A participat, de asemenea, la elaborarea vastei lucrări lexicografice *Словарь современного русского литературного языка*, vol. I—XVII, Moscova—Leningrad, 1950—1965.

nevoia de a le găsi echivalentul în limba lor maternă. Iată, deci, o primă trăsătură a noului *Dicționar*: el este o lucrare destinată publicului larg. *Dicționarul* apare ca o continuare a preocupărilor lexicografilor de a aduna adevărate comori lingvistice în pagini care, răsfoite de noi și noi generații, să oglindească strălucirea vervei spirituale în limbi de civilizație¹.

Dicționarul este o lucrare de tip enciclopedic, cuprinzând expresii și cuvinte de circulație universală.

Lucrarea cuprinde, în paginile sale, expresii aloglote din idiomuri și domenii din cele mai diferite, pe care vorbitorii le folosesc ca atare (fără traducere), cum ar fi: *alma mater*, *ars poetica*, *mens sana in corpore sano*, *quo vadis*, *quod erat demonstrandum*, *gaudeamus igitur*, *dura lex, sed lex*, *allons enfants de la patrie*, *comme il faut*, *in extenso*, *in extremis*, *ad usum Delphini*, *ex abrupto*, *ewige Weiblichkeit*, *evrica*, *memento mori*, *nomen appellativum*, *sans peur et sans reproche*, *standard of life*, *statu quo* etc. etc.². Cele mai multe expresii de acest fel provin din latină, franceză, engleză, germană, italiană.

În lucrare figurează, după cum aminteam, expresii provenite din diferite discipline sau domenii de activitate: literatură, istorie, filozofie, arte plastice, drept, economie, matematică, chimie, fizică, artă militară etc. Ele s-au folosit inițial în limbajul aparținând diverselor domenii ale vieții sociale, politice și culturale, devenind cu timpul un bun comun.

Nedumeriți, la primul contact cu lucrarea, de o oarecare nepotrivire între titlu și conținut, constatăm ulterior că ea este aparentă, autorii folosind sensul mai larg, generalizator, al termenului „expresie”. Ei au găsit în acest fel un numitor comun pentru expresiile propriu-zise, aforisme, aserțiuni, dictoane, zicători, sentințe, termeni de specialitate etc., asigurând, cel puțin prin titlu, o anumită unitate a *Dicționarului*.

Sînt socotite drept expresii nu numai îmbinări ca *divide et impera*!, *jeux d'esprit* etc., ci și sintagme ca *lex Heinze*, unde avem de a face cu unirea lat. *lex* cu numele propriu german *Heinze*. Întrucît legea în discuție se referea la interzicerea imoralității în artă și era legată de anumite condiții social-istorice, grupul de cuvinte a devenit o expresie, de largă circulație, căpătînd, în afara valorii inițiale, și o încărcătură stilistică aparte.

2. Lucrarea a fost elaborată pe baza unei cartoteci cuprinzînd peste o sută de mii de fișe, majoritatea acestor cu exemple din literatura rusă științifică, beletristică, publicistică, memorială și epistolară, apărută din perioada pușkiniană pînă în zilele noastre. În *Dicționar* sînt inserate expresii, termeni și cuvinte din zece limbi: engleză, franceză, germană, greacă, italiană, latină, polonă, portugheză, sanscrită, spaniolă. Toate expresiile și cuvintele sînt dispuse în ordinea alfabetului latin.

Articolele sînt alcătuite, în general, după sistemul celor din dicționarele enciclopedice, avînd însă în structura lor și elemente proprii dicționarelor unilingve explicative, bilingve și poliglote. Astfel, la pag. 57 este inserat articolul care are în titlul său expresia *alca jacta est*. Se indică originea: lat. Se dă apoi traducerea în rusă: *желебуи броуен* „zarurile au fost aruncate”. Urmează indicația *ynomp. e znay.* „se întrebuițează în sensul”, și se dau, în rusă, valorile principale ale expresiei: 1. „A fost luată o hotărîre importantă sau curajoasă” și 2. „Nu există întoarcere în trecut”. Pentru fiecare din sensuri se citează exemple în care este întrebuițată expresia și se indică sfera de circulație. În general, se dau cîte 2—5 exemple ilustrative pentru fiecare sens. Acolo unde este cazul, se semnalează și sensul figurat al expresiei. De pildă, la articolul *à livre ouvert*, se explică sensurile 1 și 2, respectiv, „fără pregătire și fără dicționar”, și, sub indicația *mys.* („muzică”), „la prima vedere”; se dă apoi și sensul al treilea, cu indicația *nepen.* „figurat”: „dintr-odată, pe neașteptate, pe negîndite”.

Pentru echivalentele rusești ale expresiilor din *Dicționar* sînt amintite traduceri consacrate care circulă în limba rusă ca aforisme, cu o încărcătură stilistică determinată, sau se explică sensul (de altfel, cazul cel mai des întîlnit în lucrare) faptul că alături de expresia originală circulă, cu valoare stilistică identică sau aproape identică cu aceasta, și o expresie proprie, provenită din traducerea celei dintîi, nu poate constitui, după părerea noastră, un temel pentru

¹ Amintim lucrări asemănătoare, ca, de pildă: H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, Leipzig, 1903; Wilhelm Capelle, *Die Vorsokratiker. Die Fragmente und Quellenberichte übersetzt und eingeleitet von Wilhelm Capelle*, Leipzig, 1945; Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948; S. Maksimova, *Крылатые слова. Их происхождение и использование в современном русском языке*, Москва, 1955; Vicente Vega, *Diccionario ilustrado de frases celebres y citas literarias*, Seg. edición, Barcelona, 1955; P. Dupré, *Encyclopédie des citations*, Paris, 1959; N. S. Asukin, M. P. Asukina, *Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения*, Москва, 1960; Tudor Vîanu, *Dicționar de maxime comentat*, București, 1962 etc.

² Vezi o listă de expresii asemănătoare la Ion Roman, *Vorbîți mai bine, scrieți mai bine românește*, Edit. Științifică, București, 1966, p. 27—28.

a le reproșa autorilor includerea expresiilor străine de acest tip într-un dicționar de felul celui prezentat și, cu atât mai puțin, denumirea găsită de autori pentru lucrare¹.

Notele de la sfârșitul articolelor, deși succinte ca formulare — avem în vedere spațiul pe care îl ocupă, în raport cu exemplele ilustrative — conțin informații utile asupra apariției expresiilor. Este, fără îndoială, un merit al autorilor, dacă ne gândim că lucrarea se adresează nu atât celor inițiați, cât acelor care doresc să cunoască originea expresiilor.

În *Dicționar* se folosește un sistem de trimiteri destul de practic. Ele sînt imbinat cu sistemul de note privind originea expresiilor.

3. Ne permitem a face unele observații și sugestii de care, credem, s-ar putea ține seama la o nouă ediție.

1. Caracterul sistematic al *Dicționarului* ar trebui întregit prin prezentarea mai încheagată a unora dintre microsistemele, care abundă, de altfel, în lucrare. Este, după părerea noastră, un deziderat important al lexicografiei moderne. Ne vom referi aici doar la două exemple:

a) Credem că nu este nevoie ca formulele de salut să figureze pentru toate cele zece limbi, dar pentru limbile foarte cunoscute ar putea fi alcătuite microsisteme. De ex., la engl. *good bye*, franc. *au revoir*, germ. *auf Wiedersehen*, ital. *arrivederci* ar putea fi adăugat span. *hasta pronto* sau *hasta la vista*.

b) Ar trebui completate microsistemele care alcătuiesc opoziții semantice. De pildă, la fr. *chez nous*, dat în *Dicționar*, ar trebui adăugat, cel puțin din punctul de vedere logic, și *chez vous*. Microsistemul poate fi completat, mai departe, prin opoziția *chez moi-chez toi*.

2. Ar fi fost bine să se folosească, acolo unde era posibil, procedeul de a traduce expresiile și prin aforisme rusești autotone. De ex., sub *verba volant, scripta manent* ar fi putut să figureze și expresia „neaoșă” rusească: *чмо нанукао непом, не выпубуиу monopom* (ad litteram „ce este scris cu pana, nu poți sparge nici cu toporul”) sau nu mai puțin cunoscuta zicătoare: *слово не воробей, вылетит — не поймаетиу*, care, ambele, redau pe de-a întregul sensul din latină.

3. Unele note cu privire la frecvența în limba rusă a expresiilor și cuvintelor cuprinse în *Dicționar* ar fi fost bine venite. Aceasta pentru că lucrarea are și un caracter orientativ pentru cei care o consultă. De exemplu, expresii ca *de gustibus non disputandum* și *fabula de te est* nu pot fi considerate în limba rusă ca avînd aceeași circulație (prima fiind, comparativ, mult mai larg răspîdită).

4. La expresia din germană *Drang und Sturm Periode* se face trimitere la *Sturm und Drang Periode*, unde se dă și traducerea: „Perioada de furtună și avînt”. În cazul în care am accepta că circulă ambele variante, trimiterea ar trebui făcută și invers, deoarece scopul lucrării este, după cum reiese dintr-o consultare atentă, nu numai de a explica, ci și de a fixa toate variantele. După cite știm însă, expresia se folosește numai în varianta *Sturm und Drang Periode*.

5. La multiplele calități ale lucrării s-ar putea adăuga încă una: fixarea grafică a accentelor, aspect important, deoarece ușurează din punct de vedere ortoepic, însușirea corectă a expresiei.

Observațiile de mai sus nu fac altceva decît să semnaleze unele scăpări, a căror remediere poate fi ușor efectuată.

*

Faptul în sine de a aduna într-o lucrare lexicografică un mare număr de expresii și cuvinte de circulație universală reprezintă, fără îndoială un act de cultură². Acest aspect, el singur, este în stare să sublinieze o dată în plus valoarea *Dicționarului*.

Consultarea acestui instrument de lucru, cu largă destinație, constituie, așadar, un prilej de reîntîlnire cu numeroase expresii folosite *talae quale* în limbajul oamenilor instruiți.

ROMEO CHIVESCU

¹ Ne referim la recenziile lui R. A. Budagov, *Культурно-историческое значение „Словаря иноязычных выражений и слов“* în „Известия АН СССР“, Серия литературы и языка, 1967, I, p. 84—89.

² Vezi recenziile la *Dicționar* semnate de R. A. Budagov, *op. cit.*, M. G. Asukina, în „Вопросы языкознания“ 1967, 4, p. 118—120.

РУССКО-РУМЫНСКИЙ СЛОВАРЬ (*Dictionar rus-român*) elaborat de N. G. Corlăteanu și E. M. Russev; ed. „Советская Энциклопедия”, Moscova, 1967, 1056 p.

Așa cum arată autorii, ediția a doua a *Dictionarului* a fost dictată de schimbările petrecute în ultima vreme în cele două limbi, precum și de apariția, atât în Uniunea Sovietică, cât și în România, a unor lucrări lexicografice noi, utilizabile pentru îmbogățirea și perfecționarea primei ediții, publicate cu 13 ani în urmă (1954).

Părăsind vechiul criteriu de alcătuire a articolelor lexicografice, *pe cuiburi*, în noua ediție autorii au adaptat sistemul prezentării cuvintelor în ordine strict alfabetică.

Dictionarul cuprinde circa 60.000 de cuvinte, sporind cu aproximativ 14.000 numărul celor din ediția anterioară. El se apropie mult de dictionarul similar, cel mai cuprinzător de până acum, publicat la București în 1959—1960. Astfel, la litera *P* *Dictionarul* cuprinde 8825 cuvinte-titlu, iar la litera *T* — 1645 de cuvinte-titlu, față de 10753 și, respectiv, 2063 de cuvinte-titlu din dictionarul menționat mai sus, apărut în România. Diferența de 1928 de cuvinte-titlu la litera *P* și de 418 cuvinte-titlu la litera *T* se explică, în parte, prin aceea că autorii n-au inserat în *Dictionar* anumite categorii de cuvinte, ca: unele derivate, cum ar fi diminutivele și augmentativele, adjectivele formate cu ajutorul unor sufixe (ca, de ex., cele cu suf. *-osam*), unele cuvinte învechite, unele regionalisme etc.

În schimb, observăm că în noua ediție au fost cuprinse o serie de cuvinte noi, ca: *астро-навт* „astronaut”, *астроаэтика* „astronautică”, *астроботаника* „astrobotanica” etc. Un sondaj efectuat în lista de cuvinte a dictionarului publicat la București, în comparație cu acela pe care îl recenzăm, ne arată că la litera *S*, de pildă, un număr însemnat de cuvinte (73) lipsesc din dictionarul elaborat sub redacția lui G. H. Bolocan și T. Nicolescu (*сажалка* „mașină de plantat”, *саксофонист* „saxofonist”, *салюми* „salam”, *самовозбуждение* „auto-excitație”, *самовоспламенение* „autoaprindere”, *самоналучение* „autoiradiere”, *самообожание* „autoadorare”, *самоопрокидывающийся* „autodescărcător” etc.).

Și această ediție, ca și precedenta, satisface în linii mari cerințele celor mai diverse domenii de activitate, fără a cuprinde însă termenii tehnici de strică specialitate.

În sprijinul celor ce învață sau își perfecțiază cunoștințele de limbă rusă, remarcabil în noua ediție este faptul că părțile de vorbire inserate în *Dictionar* sînt însoțite de indici gramaticali foarte diverși. La sfîrșitul *Dictionarului* se publică o anexă cuprinzînd tabele gramaticale elaborate de cunoscutul lingvist Andrei Zalizn'ak. Pe baza acestor indici și tabele pot fi reconstituite cu ușurință modelele accentologice și flexionare ale cuvintelor incluse în *Dictionar*.

Desigur, ar fi fost foarte bine dacă *Dictionarul* era însoțit de indici și de tabele similare și pentru limba română, cu atât mai necesare într-o astfel de lucrare, mai ales că, după cum scriu autorii, el „se adresează persoanelor care învață limba română, studenților, lectorilor, cercetătorilor științifici, traducătorilor” și numai în al doilea rînd și „cititorilor români care doresc să învețe limba rusă” (v. *Prefața*).

Dictionarul prezintă o serie de elemente proprii dictionarelor explicative. În comparație cu ediția precedentă, s-a lărgit sfera de folosire a explicațiilor cu caracter semantic. De cele mai multe ori aceste explicații, scurte și clare, lămuresc pe cititor, precizîndu-i structura semantică a cuvintelor din cele două limbi. Ele se referă la lămuririle semantice ale unor îmbinări de cuvinte la un anumit domeniu de activitate. La unele cuvinte, ca *боян*, *блун*, etc., aceste explicații ar fi fost bine să fie ceva mai largi.

Problema principală în cursul elaborării *Dictionarului* a constituit-o, desigur, găsirea echivalențelor românești. O bună rezolvare și-au găsit-o în *Dictionar* omonimele, cărora li s-a rezervat câte un articol lexicografic aparte. Traducerile cuvintelor și exemplelor ilustrative s-au făcut pornindu-se de la contexte concrete. Cercetînd litera *F*, am constatat că la cuvintele poli-semantice articolele au fost simțitor amplificate față de prima ediție, adăugîndu-se o serie de sensuri noi.

Iată câteva cuvinte începătoare cu G în cele două ediții:

ediția I:

газа	„eider”
газгольдер	„gazometru”
газировать	„a satura cu acid carbonic”
галактика	„galactică”
галерея	„galerie”

ediția a II-a:

газа	„eider, rață polovă”
газгольдер	„rezervor de gaz”
газировать	„a satura cu gaze, a gaza”
галактика	„galaxie”
галерея	„galerie”; картинная „pinacotecă”, „galerie de tablouri”; стеклянная „geamlă”

O mai susținută utilizare a sinonimelor românești ar fi întregit înțelesul și modul de utilizare a unor cuvinte. De ex., la traducerea cuvântului *причудник* „om ciudat”, s-ar mai fi putut adăuga: „om straniu”, „om cu toane”, „excentric”, „original”.

Pentru cuvintele cu înveliș sonor identic sau foarte asemănător în cele două limbi, dar care în românește au mai multe sensuri, era necesar să se precizeze prin sinonime sau prin alte procedee înțelesul echivalent cuvântului rusec; în caz contrar se ivesc echivocuri și confuzii. Astfel, cuvântul *банда* este tradus prin rom. „bandă”. În limba română însă cuvântul *банда* are 7 sensuri, grupate de *Dicționarul limbii române moderne* în două articole separate. Pericolul de a face confuzii îl paște mai ales pe cititorul român al *Dicționarului*, care, în absența unor explicații sau contexte lămuritoare, e tentat să creadă că cele două cuvinte, *банда* și *бандă* coincid din punct de vedere semantic.

O atenție specială au acordat-o autorii traducerii expresiilor idiomatice, sintagmelor mai mult sau mai puțin stabile, proverbelor, zicătorilor etc. Ele au fost incluse, după semnul ◇, la sfârșitul cuvântului-titlu. În dicționarul recenzat ele sint, de cele mai multe ori, bine traduse. Iată câteva exemple: *собрать с бзру да с сосенки* = a încropi din tei curmei (sub *бор*); *бежать сломя голову* = a fugi mîncînd pămîntul (sub *бежать*); *безумолчный шум леса* = freamătul neogoit al pădurii (sub *безумолчный*); *всяк кулик свое болото хвалит* = tot țiganul își laudă ciocanul (sub *кулик*) etc. Unele unități frazeologice rusești au fost traduse prin cite două unități românești: *даром тратить порох* = a vorbi în vînt; a strica orzul pe giște.

Am înțeles însă și câteva expresii pentru care s-ar fi putut găsi corespondente mai adecvate. De ex., pentru *пришла беда, отворяй ворота* mai bine s-ar potrivi „o nenorocire nu vine niciodată sigură” decît „nenorocirile se țin lanț”, cum propune *Dicționarul* (sub *беда*), iar pentru *бодливой корове бог рог не дает* (sub *бодливый*) s-ar potrivi „pe omul rău Dumnezeu nu-i ajută” sau „omului rău Dumnezeu nu-i face parte” în loc de „ar vrea să împungă și n-are cu ce”, expresie care în română este completamente lipsită de iz folcloric. Cît privește expresia *лень мать всех пороков* (sub *порок*), care *ad literam* înseamnă „lenea e mama tuturor defectelor”, traducerea prin „lenea e cucoană mare” este inadecvată, căci în română ea are un sens mult diferit de cel al zicătorii rusești.

Deși rare, greșelile de limbă nu lipsesc din *Dicționar*. Ele țin mai ales de utilizarea incorectă a unor prepoziții românești, probabil sub influența limbii ruse. Iată câteva exemple: *ходить в шляпе* (sub *ходить*) „a umbla în pălărie”; corect: *a purta pălărie*; *он был при шляпе* (sub *при*) „a se arunca la gîtul cuiva”; corect: *a se arunca de gîtul cuiva*; *смотреть в бинокль* (sub *в*) „a se uita în binoclu”; corect *a privi cu binoclu*, eventual *a privi prin binoclu* etc.

Iată încă o serie de exemple, spicuite din articolul *на*: *жаловаться на кого-л.* „a se plînge pe cineva”. în loc de „a se plînge de cineva”: *на все деньги* „pe toți banii”, în loc de „de toți banii”; *купить на 5 рублей* „a cumpăra pentru 5 ruble”, în loc de „a cumpăra de 5 ruble”; *умножить на* „a înmulți la”, în loc de „a înmulți cu”; *туфли на девиной подошме* „pantofi pe talpă dublă”, în loc de „pantofi cu talpă dublă”.

Alte greșeli țin de necunoașterea exactă a utilizării unor îmbinări de cuvinte în limba română; de ex. sub *баланс* se dă „bilanț comercial”, în loc de „balanță comercială”, sub *птичий деор* se dă „găinărie”, în loc de „curte de păsări” etc.

Sînt îmbogățite și îmbunătățite, în noua ediție, unele instrumente ajutătoare care însoțesc *Dicționarul*, ca: indicațiile *Privind alcătuirea Dicționarului*, *Lista denumirilor geografice* și *Tabelele morfologice ale limbii ruse*, despre care am mai vorbit.

Lista denumirilor geografice este mult îmbogățită față de ediția precedentă. Au fost introduse în listă o serie de denumiri geografice românești, chiar unele de importanță mai mică;

Bicaz, Cernavodă, Huși, Moreni și unele denumiri istorice, ca *Valahia*. Abrevierile explicative care însoțesc aceste denumiri nu sînt însă întotdeauna complete și corecte. Spre ex., pentru *Bicaz* se dă numai abrevierea *p.*, (= *peka* „rîu”) și *zopu* („munți”), lipsind mențiunea că există și o importantă localitate *Bicaz*. Alte denumiri sînt însoțite de abrevieri ambigue, și, uneori, cum am spus, greșite. De ex., *Huși* este definit în *Dicționar* ca regiune, iar nu ca oraș, iar despre *Maramureș* se spune că este regiune și *rîu* (?). Remarcăm faptul că două abrevieri au în lista de la începutul *Dicționarului* cite două sensuri. Astfel, *обл.* înseamnă și „regiune” și „regional”, iar *г.* înseamnă și „an” și „oraș”. Chiar dacă din context rezultă despre care anume sens este vorba, credem că era mai bine ca aceste abrevieri să fie absolut monosemantice.

Observațiile noastre nu sînt de natură a diminua valoarea și utilitatea incontestabilă a *Dicționarului*, care constituie o realizare remarcabilă a lexicografiei bilingve din țara vecină.

I. CIOCEA

CONTRIBUȚII LA O BIBLIOGRAFIE CEHOSLOVACO—ROMÂNĂ

Cei 25 de ani, care s-au scurs de la ultimul război, constituie o perspectivă suficientă pentru a putea defini importanța și atenția de care s-a bucurat problematica științelor istorice și filologice din țara noastră în fața cercurilor științifice străine. O bibliografie a contactelor și relațiilor științifice din această perioadă o socotim utilă și instructivă. Nici o altă metodă nu poate indica mai precis căile de pătrundere într-un mediu străin a elementelor de cultură românească, decât cea bibliografică. Ea poate sugera o seamă de considerații interesante pentru istoria și evoluția relațiilor științifice dintre două țări. De aceea, sintem ispițiți să reliefsăm, deocamdată, măsura în care cercetările de istorie românească au stîrnit interesul istoriografiei cehice și slovacă în cursul acestui sfert de secol, de la război și pînă la finele anului 1968. Aceasta cu atît mai mult, cu cît și de o parte și de alta activitatea de cercetare științifică s-a desfășurat în aceleași condiții ideologice. Deocamdată, dăm publicității titlurile excerptate de noi din paginile a trei reviste de istorie și anume:

A. *Československý časopis historický* („Revista cehoslovacă de istorie”) care, începînd din 1953, devine organul trimestrial al noului Institut de istorie (Historický ústav), înființat atunci, în urma reorganizării Academiei cehoslovace de științe. O dată cu aceasta, vechea „Revista cehă de istorie” (*Český časopis historický*), care apărea încă din 1894, ca organ al „Clubului istoricilor”, și-a încetat definitiv apariția.

B. *Historický časopis* („Revista istorică”), care apare din 1953, ca organ al Institutului de istorie de la Bratislava, înființat la această dată, ca o consecință a organizării Academiei slovacă.

C. În sfîrșit, cel de-al treilea periodic, *Slovanský přehled* („Revista slavă”), a împlinit în 1968 venerabila vîrstă de 70 de ani. Însă din 1964 a fost preluat de noul Institut pentru istoria țărilor socialiste europene (*Ústav dějin evropských socialistických zemí*). Sub noua conducere, în afară de titlu, revista nu mai păstrează nicio legătură cu trecutul. Într-o nouă înveșmîntare editorială, ea publică studii și articole interesante, în care se dezbate probleme variate din istoria țărilor socialiste.

Telurile pe care ni le-am propus, cel puțin pentru prima etapă din această lucrare, adică pentru publicarea titlurilor extrase din periodice, ne obligă să urmăm strict criteriul cronologic. Această metodă ne va ajuta, în final, să stabilim curba interesului, de care am amintit mai sus, pe institute de cercetări, pe ani, evenimente, perioade de timp etc.

Așadar, bibliografia noastră cuprinde: studii, articole, recenzii, semnalări, însemnări și note, într-o desfășurare cronologică.

A.

1. Kavková Marie. *Povstání rumunského lidu roku 1907* („Răscoala poporului român din anul 1907”) în „Čsl. čas. hist.”, Praga, I (1953), 3, p. 272—294.
Recenzie.

2. Kavková M., *Rumunská historiografie v roce 1952* („Istoriografia română în anul 1952”), după notele stenografice publicate în „Revista de istorie și filozofie”, Buc., VI, 1953, I, p. 17—90; „Čsl. čas. hist.”, I, 1953, 3, p. 393—397.
Însemnare.

3. Ort Alexandr, *Malá Dohoda a Mnichov* („Mica Înțelegere și München”) în „Čsl. čas. hist.”, II (1954), 2, p. 227—245.
Articol.
4. Kavka Fr., *Z práce rumunských historiků* („Din activitatea istoricilor români”) în „Čsl. čas. hist.”, III, 1955, 2, p. 315—317.
Însemnare.
5. Ort Al., *Plán dunajského paktu* („Planul pactului dunărean”) în „Čsl. čas. hist.”, III, 1955, 4, p. 593—610.
Articol.
6. Toegeľ M[iroslav], Dostál František, *Valašsko a poustání Františka II. Rákocziho v letech 1703—1709* („Valașsko și răscoala lui Franz II Rákóczi în anii 1703—1709”) în „Valašsko”, V, 1956, p. 31—46; „Čsl. čas. hist.”, V, 1957, 1, p. 182.
Semnalare.
7. Toegeľ M., J. Macůrek, *Valaši na severo-východní Moravě a jejich vztahy k Těšínku, Polsku a hornímu Slovensku do roku 1620* („Valahii din nord-estul Moraviei și legăturile lor cu Teșinul, Polonia și Slovacia superioară pînă la 1620”) în „Slezský sborník”, Opava, 53, 1955, 2, p. 145—195; „Čsl. čas. hist.”, IV, 1956, 2, p. 349—350.
Însemnare.
8. Kavka František, *Rumunská historiografie v letech 1955 a 1956* („Istoriografia română în anii 1955 și 1956”) în „Čsl. čas. hist.”, V, 1957, 4, p. 776—780.
Recenzie.
9. Kavka František, *Předmnichoské Československo v člancích rumunských historiků* („Cehoslovacia premüncheneză în articolele unor istorici români”) în „Čsl. čas. hist.”, V, 1957, 4, p. 799—800.
Însemnare.
10. Kořalka J., Haupt Gh., *Începutul activității revoluționare a lui C. Dobrogeanu-Gherea* în „Studii”, X, 1957, 3, p. 61—86; „Čsl. čas. hist.”, VI, 1958, 1, p. 173.
Însemnare.
11. Kořalka J., Haupt Gh., *Primele asociații muncitorești în România* în „Studii”, X, 1957, 1, p. 65—89; „Čsl. čas. hist.”, VI, 1958, 1, p. 173.
Notă.
12. Ořiva P[avel], Tudor D., *Istoria sclavajului în Dacia romană* în „Čsl. čas. hist.”, VI, 1958, 3, p. 574.
Semnalare.
13. Janáček J[osef], Kavka František, *Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích* („Comerțul ceh și slovac cu produse textile în țările române”), HS, V, 1957, p. 113—174; „Čsl. čas. hist.”, VI, 1958, p. 584.
Însemnare.
14. V. V., *Romanoslavica*, I—III, (292, 287 și 336 p.), Buc., 1958 în „Čsl. čas. hist.”, VII, 1959, 2, p. 360.
Semnalare.
15. Burian J[an], Seyfarth W., *Die „hell leuchtende stadt” am Schwarzen Meer. [Histria]. Auf den Spuren der Antike in der Dobruscha und Siebenburgen*; „Das Altertum”, IV, 1958, p. 177—185; în „Čsl. čas. hist.”, VII, (1959), 2, p. 362—363.
Însemnare.
16. Kavková Marie, *K otzce vzniku lidové demokratického zřízení v Rumunsku* („În legătură cu formarea regimului democrat popular în România”) în „Čsl. čas. hist.”; VII, 1959, 2, p. 395—396.
Semnalare. Prezintă pe Boris Bălceanu, *Situația politică a României în preajma instaurării regimului democrat-popular*, în „Studii”, X, 1957, 2, p. 69—96 și 4, p. 7—32; același, *Eșuarea încercărilor monarhiei și a reacțiunii interne și externe de a răsturna regimul democrat-popular* (6.III.1945-ian. 1946), în „Studii”, X, (1957), 6, p. 17—37.
17. Kuđrnáč J[aroslav], Chișvasi-Comșa Maria, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului slav în Moldova pe baza datelor arheologice* în „Studii și cercetări de istorie veche”, IX, 1958, 1, p. 73—89; „Čsl. čas. hist.”, VII, 1959, 3, p. 586.
Însemnare.

18. Mlynárik Jano, Frolov M. P., *Agrarnye otnošenija v buržuaznopomešč'ej Rumynii*, Chișinău, 1958 („Relațiile agrare în România burghezo-moșierească”, [Trudy Kišinevskogo sel'skochoz'jajstvennogo instituta im. M. V. Frunze]; Katedra političeskoj ekonomii, t. XVII, p. 286; „Čsl. čas. hist.”, VII, (1959), 3, p. 603.

Semnalare.

19. Mlynárik Jano, Litvinec D. P., *Borot'ba rumunskoj komunističeskoj partii protynacionalnoho kroblenija do ustanovlenija narodno-demokratyčeskogo lada* („Lupta partidului comunist român împotriva asupririi naționale, pînă la instaurarea regimului democrat-popular”), în „Naukovyi zapysky Luckoho pedagogičeskoho institutu” (istoryko-filologična serija), 1956, 2, p. 3—18; „Čsl. čas. hist.”, VII, 1959, 3, p. 614.

Notă.

20. Kavková Marie, *Z hospodářských a politických dějin Rumunska mezi oběma světovými válkami* („Din istoria economică și politică a României între cele două războaie mondiale”) în „Čsl. čas. hist.”, VII, 1959, 4, p. 790—793.

Semnalare. Se ocupă de:

a) Costin Murgescu, *Contribuție la studiul redistribuirii industriei petrolifere a României între capitaliștii țărilor învingătoare în primul război mondial* în „Studii”, X, 1957, 1, p. 35—81;

b) T. Necșa, *Concesiunile înrobitoare acordate de statul burghezo-moșieresc român în perioada 1929—1933 capitalului străin. În vederea construirii de șosele* în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 1956, I, p. 157—183;

c) I. Grămadă și V. Popovici, *Reforme făcute de regimul burghezo-moșieresc din România sub presiunea avîntului revoluționar al maselor populare între anii 1917 și 1923* în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 1956, I, p. 67—108;

d) T. Necșa, *Criza dinastică din 1926—1930* în „Studii”, X, 1957, 7, p. 39—60;

e) M. Rusenescu, *Stabilirea relațiilor diplomatice între România și U.R.S.S., în anul 1934* în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 1956, I, p. 185—213;

f) E. Campus, *Aspecte ale politicii externe a României în etapa post-muncheneză* (oct. 1938-aprilie 1939) în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 1956, I, p. 215—276.

21. Kavková Marie, *Rolnické povstání roku 1907 v Rumunsku* („Răscoalele țărănești din anul 1907 în România”) în „Čsl. čas. hist.”, VII, 1959, 4, p. 794—796.

Semnalare. Se referă la:

a) *Mișcarea revoluționară din România în anii 1905—1907*, de un colectiv. Un capitol din această lucrare a apărut în „Studii”, X, 1957, 2, p. 7—30, sub semnătura lui Matei Ionescu;

b) Dan Mioc, *Despre rolul cluburilor socialiste în pregătirea răscoalei din 1907* în „Studii”, X, 1957, 2, p. 31—42;

c) Al. Anghel, *Unele aspecte privind răscoala țărănilor din 1907, în fostul județ Olt* în „Studii”, X, 1957, 2, p. 43—68;

d) C. Rădulescu, *Atitudinea armatei în timpul răscoalelor țărănești din 1907* în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, 1957, p. 351—367;

e) M. Ionescu și Corina Pătrașcu, *Cu privire la poziția unor puteri europene față de răscoala din 1907* în „Studii”, X, 1957, 1, p. 7—34.

f) Gh. Matei, *Răsunetul internațional al răscoalei țărănilor din 1907*, Editura de stat pentru literatură, Buc., 1957, 210 p. cu ilustr.

22. Kavková Marie, *K dějinám dělnického hnutí v Rumunsku* („În legătură cu istoria mișcării muncitorești din România”) în „Čsl. čas. hist.”, VII (1959), 4, 798.

Semnalare. E vorba de următoarele studii:

a) Pompiliu Matei, *Chestiuni programatice ale mișcării muncitorești din România în perioada avîntului revoluționar, creat de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, 1918—1922* în „Studii”, X, (1957), 5, p. 63—67;

b) A. Egyed, *Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890* în „Studii”, X, (1957), 4, p. 33—54;

c) C. Gollner, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din sud-estul Transilvaniei în anii 1905—1907* în „Studii”, X, (1957), 5, p. 103—121 și

d) Tr. Lungu, S. Colimbeanu, *Contribuții la studiul mișcării greviste din România în 1919—1920* în „Studii”, X, (1957), 5, p. 89—101.

23. K[vaček] R[obert], Jaz'kova A. A., *Borba političeskich partij v Rumynii v period podgotovki i provedenija parlamentskich vyborov 1937 goda* („Lupta partidelor politice

din România în perioada pregătirii și desfășurării alegerilor parlamentare din 1937", în „No-
vaja i novejšaja istorija", 1959, 3, p. 123—135; „Čsl. čas. hist.", VIII, 1960, 1, p. 252.

Semnalare.

24. O[liva] P[avel]. *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 ani*.
Buc., 1960, p. 576; „Čsl. čas. hist.", VIII, 1960, 6, p. 925—926.

Semnalare.

25. S. J. Macůrek Josef, *K dějinám česko-ukrajinských a česko-rumunských vztahů*
2. pol. 14. a 1. pol. 15. století („Cu privire la istoria relațiilor ceho-ucrainene și ceho-române
în a II-a jumătate a sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. al XV-lea") în „Slovanské
historické studie", III, 1960, p. 127—184; „Čsl. čas. hist.", VIII, 1960, 6, p. 930.

Insemnare.

26. K[vaček] R[obert] Cupșa I., Matei Gh., Focșăneanu I., Bălteanu B., Ion L.,
Zaharescu *Vklad Rumynů v rozгром fašistické Germanii*, Moscova, 1959, 375, p. în „Čsl. čas.
hist.", VIII, 1960, 6, p. 947.

Semnalare.

27. H[üb]l M[ilan], Rădulescu I., Dulea M., *Die wirtschaftliche und Klassenstruktur der*
Rumänischen Volksrepublik, Buc., (1960), 112 p. în „Čsl. čas. hist.", IX, 1961, 1, p. 142.

Semnalare.

28. Štěpanek Miroslav, Diaconu Gh., Constantinescu N., *Cetatea Scheia*, Edi-
tura Acad., București, 1960, 170 p.; în „Čsl. čas. hist.", IX, 1961, 4, p. 603.

Notă.

29. Krandžalov D., *Diskuse o valaších na Moravě a valašské kolonizaci v Karpatech*
(„Discuția în jurul valahilor din Moravia și colonizarea valahă în Carpați"). Pe marginea
cărții lui J. Macůrek. *Valaši v západních Karpatech v 15—18 století* („Valahi în Carpații apu-
seni în sec. XV—XVIII"), în „Čsl. čas. hist.", X, 1962, 2, p. 200—209.

Discuții.

30. H[üb]l Milan, Georgescu Titu, *Aus dem Kampf der Arbeitermassen Rumäniens*
gegen den Krieg und für die Verteidigung des Friedens, Buc., 1960, 77 p. în „Čsl. čas. hist.",
X, 1962, 3, p. 453.

Semnalare.

31. O[liva] P[avel], Pippidi D. M., *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias*
in hellenistischer Zeit, Berlin, 1962, 216 p., 18 repr., în „Čsl. čas. hist.", XI, 1963, 3, p. 383.

Semnalare.

32. M[í]ka A[lois], Macůrek J., *Diskuse o valaších na Moravě a valašské kolonizaci*
v Karpatech („Discuția în jurul valahilor din Moravia și colonizării valahe în Carpați"), în „Sborník
filosofické fakulty brněnské university", seria *Istorie*, Brno, 1962, p. 171—175; „Čsl. čas.
hist.", XI, 1963, 3, p. 390.

Semnalare.

33. H[roch] M[iroslav], Spieralski Z., *Kampania Obertyńska 1531 roku* („Campania
de la Obertin din anul 1531"), Edit. Ministerului apărării naționale, Varșovia, 1962, 316 p.,
„Čsl. čas. hist.", XI, 1963, 3, p. 392.

34. O[liva] P[avel], Daicoviciu H., *Programul de luptă al lui Crixos în cadrul răscoalei*
lui Spartacus, „Studia universitatis Babeș-Bolyai", IV, 1, Historia, Cluj, 1961, p. 7—17;
„Čsl. čas. hist.", XI, 1963, 4, p. 547.

Semnalare.

35. Ji[rásek] J[iří], Macůrek Josef, *K otázce slovanských receptů v rumunských*
památkách (gramotách) z počátku 16. století („Cu privire la receptarea elementelor slave de către
actele românești de cancelaria de la începutul sec. al XVI-lea"), în „Sborník Práce filosofické
fakulty brněnské university", G., 10/1963, p. 55—70; „Čsl. čas. hist.", XII, 1964, 5, p. 772.

Semnalare.

36. Adamová Magda, *Maďarsko a Malá Dohoda v období před druhou světovou válkou*
(1937—1938) („Ungaria și Mica Înțelegere în perioada de dinaintea celui de-al doilea război
mondial") în „Čsl. čas. hist.", XI, 1963, 6, p. 742—758.

Studiu.

37. Cv[et]ler J[iří], *Revue roumaine d'histoire*, Académie de la République Populaire
Roumaine, Bucarest, I, 1962, 1, p. 297, 2, p. 301—573; „Čsl. čas. hist.", XI, 1963, 6, p. 819—820.

Insemnare.

38. O[táhaľ] M[ilan]. Julius Lipták, *Pol'nohospodárstvo v socialistických krajinách* („Economia agrară în țările socialiste“), Bratislava, 1963, 405 p.; „Čsl. čas. hist.“, XI, 1963, 6, p. 836—837.

Parțial și despre România.

39. N[o v o t n ý] J[an]. *Istoria României IV. Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste 1848—1878* (Dějiny Rumunska IV. Formování a upevnění kapitalismu), Editura Academiei, București, 1964, XXXIX + 860 p. și 164 reproduceri; „Čsl. čas. hist.“, XII, 1964, 5, p. 778—779.

Semnalare.

40. Mezník Jaroslav, Krandžalov Dimitr., *Valaši na Moravě* („Valașii din Moravia“), în „Čsl. čas. hist.“, XII, 1964, p. 865—869.

Recenzie.

41. M[yška] V[áclav]. *Bibliografia istorică a României pentru anii 1959 și 1960* de I. Crăciun, conducătorul colectivului: I. Domșa, Gh. Hristodol și L. Iordache, în „Anuarul Institutului de istorie“ din Cluj, V, 1962, p. 291—423; „Čsl. čas. hist.“, XII, 1964, 6, p. 900—901.

Însemnare.

42. Z[aoral] P[rokop]. *Bibliotheca historica Romaniae* în „Čsl. čas. hist.“, XIII, (1965), 2, p. 289.

Se menționează contribuțiile apărute pînă la acea dată în seria I „Studii“.

43. O[liva] P[avel]. Condurachi E. *Rumanian Archaeology in the 20-th century*, *Bibliotheca historica Romaniae*, 3, București, 1964, 103 p. 10 reproduc., 1 hartă; „Čsl. čas. hist.“, XIII (1965), 2, p. 292—293.

Însemnare.

44. Z[aoral] P[rokop]. *Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de Constantin Daicoviciu et de Miron Constantinescu, *Bibliotheca historica Romaniae* — Monographies III, Bucarest, 1965, 467 p.; „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 3, p. 428.

Semnalare.

45. Ji[rásek] J[iří]. Macůrek Josef. *Dvoji nadržky 2. poloviny 15. století na organizaci Evropy: českého krále Jiřího z Poděbrad (1468 až 1471) a moldavského knížete Štěpána Velkého (1457—1504)* („Două proiecte pentru organizarea Europei în a doua jumătate a sec. al XV-lea; cel al regelui ceh Jiří z Poděbrad (1458—1471) și cel al voievodului moldovean Ștefan cel Mare“), în „Sborník práce filosofické fakulty brněnské university“, C, 12/1965, p. 93—101; „Čsl. čas. hist.“, XIII (1965), 4, p. 610.

Semnalare.

46. Ionescu-Nișcov Tr., *Husitica v rumunské historiografii* („Husitica în istoriografia română“) în „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 1, p. 104—115.

Articol.

47. B[urian] J[an]. Tudor D., *La fortificatione delle città romane della Dacia nel sec. III dell'e.n.* *Historia*, 14, 1965, p. 368—380, în „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 1, p. 126.

Notă.

48. Z[aoral] P[rokop]. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza* („Moldavská kultura v době Štěpána Velkého. Sborník studii péči M. Berzy“, Editura Acad., 1964, p. 682, în „Čsl. čas. hist.“, XIII (1965), 1, p. 138—139.

Însemnare.

49. Ko[řalka] J[iří]. Deac Augustin, *Internaționala întâi și România*, Editura politică, Buc., 1964, 175 p. în „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 1, p. 151.

Semnalare.

50. Ko[řalka] J[iří]. *Presa muncitorească și socialistă din România*, Redactor Ion Popescu-Puțuri, vol. I (1885—1900), partea I (1885—1889), partea II (1890—1900), Editura politică, Buc., 1964, XIX, 641 p., 744 p.; „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 1, p. 151.

Semnalare.

51. O[liva] P[avel]. Daicoviciu C., *Einige Probleme der Provinz Dazien während des 3. Jahrhunderts*, „Studii clasice“, 7, 1965, p. 235—250, „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 2, p. 258.

Notă.

52. Tejchman Miroslav. *Titulescu a rumunská zahraniční politika 1933—1936* („Titulescu și politica externă a României“), în „Čsl. čas. hist.“, XIV, 1966, 5, p. 667—684.

Articol.

53. Pf[aff] I[van]. Macůrek Josef, *K dějinám česko-rumunských vztahů v národně osvobozeném hnutí 19. století*, „În legătură cu istoria relațiilor ceho-române în mișcarea

de eliberare națională din sec. al XIX-lea"), în „Slovanské historické studie", VI (Societatea cehă și popoarele balcanice), Praga, 1968, p. 187—208; „Čsl. čas. hist.", XIV, 1966, 5, p. 800—801. Semnalare.

54. Otáhal Milan, Kořalková Květa, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943—1949)*. („Formarea sistemului de alianțe bilaterale între țările socialiste europene"), „Academia", Praga, 1966, „Rozpravy Československé Akademie Věd", an. 76, caietul 3, p. 79; „Čsl. čas. hist.", XIV (1966), 6, p. 874—876.

Parțial și despre România.

55. T[oegel] M[iroslav], Lupășteanu A., Tașcă L., Birza V., *Pentru patrie*, Buc., 1964, 398 p.; „Čsl. čas. hist.", XV, 1967, 2, p. 325—326. Însemnare.

56. T[oegel] M[iroslav], *Armata română în războiul antihitlerist*, Editura politică, Buc., 1965, 560 p.; „Čsl. čas. hist.", XV, (1967), 2, p. 326. Semnalare.

57. Tejchman M., *Armata română în războiul antihitlerist*, Editura politică, Buc., 1965, 560 p.; „Čsl. čas. hist.", XV, 1966, 2, p. 326. Însemnare.

58. Te[jchman] M., *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, Editura politică, Buc., 1965, 198 p.; „Čsl. čas. hist.", XV, (1967), 2, p. 326—327. Însemnare.

59. Tejchman Miroslav, *Rumunská zahraniční politika za druhé světové války* („Politica externă a României în timpul celui de-al doilea război mondial"), „Čsl. čas. hist.", XVI, 1968, 1, p. 29—45. Articol.

60. Lehár B., *Symposium o dějích rumunsko-československých vztahů*. („Simpozion pe tema relațiilor istorice româno-cehoslovace"), „Čsl. čas. hist.", XVI, 1968, 2, p. 314—315. Notă.

61. B[ulin] H[ynek]. Constantinescu Miron, Liveanu V., *Sur quelques problèmes d'histoire*. Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Buc., 1966, 157 p.; „Čsl. čas. hist.", XVI, 1968, 4, p. 598—599. Însemnare.

62. V[aniš] J[aroslav]. Václav Davidek, *Geografie a toponymie valašských dědin v československých Karpatech* („Geografia și toponimia satelor valahe din Carpații cehoslovaci"), în „Čsl. čas. hist.", XVI, 1968, 6, p. 947, în „Sborník československé zeměpisné", 73, (1968.) 1, p. 55—70. Semnalare.

B.

1. Macárek J., *Documente privind Istoria României*, Editura Acad., Buc., 1951—53, în „Hist. čas.", Bratislava, I, 1953, 4, p. 734—740. Recenzie.

2. Hušková J., Cheresteșiu V., *Nicolae Bălcescu, velký rumunský revoluční demokrat* („Nicolae Bălcescu — marele revoluționar democrat român"), în „Hist. čas.", II, 1954, 4, p. 505—519. Traducere din română.

3. Hušková Jindra, *Studii și referate privind istoria României*, Editura Acad., Buc., 1954, partea I—II, 2009 p.; „Hist. čas.", III, 1955, 4, p. 638—645. Însemnare.

4. Matula V., Kudláček J., Cheresteșiu V., Stănescu E., Ionașcu I., *Desaťroční vývoj historické vědy v rumunské lidové republice* („Zece ani din dezvoltarea științei istorice în Republica Populară Română"), în „Hist. čas.", IV, 1956, 1, p. 125—132. Prezentare.

5. Krandžalov D., Velichi Const., *Miscările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, Buc., 1958, 430 p., în „Hist. čas.", IX, 1961, 2, p. 335—338. Recenzie.

6. Marsina Richard, *Materiál k dějinám Slovenska v rumunských archívoch*, („Materiale privitoare la istoria Slovaciei în arhivele din România”), în „Hist. čas.”, X, 1962, 4, p. 622—626.
Informare.
7. Kvaček Robert, *Podíl Československa na jednáních Malé Dohody a Madárská v letech 1936—1938* („Participarea Cehoslovaciei la tratativele dintre Mica Înțelegere și Ungaria în anii 1936—1938”), în „Hist. čas.”, XI, 1963, 3, p. 406—432.
Articol.
8. Marsina Richard, Pascu Ștefan, *Le développement des métiers et du marché en Transylvanie au moyen-âge jusqu'à la fin du XVI-e siècle*, în „Hist. čas.”, XI, 1963, 4, p. 630.
Recenzie.
9. M[arsina] R[ichard], Macúrek Josef, Rejnuš Miloš, *K otázké spisovné češtiny v 15. a 16. století* („În legătură cu problema limbii cehice literare în sec. al XV-lea și la începutul sec. al XVI-lea”), în „Slovanské historické studie”, IV, 1961, p. 163—261; „Hist. čas.”, XI, 1963, 3, p. 496—497.
Recenzie.
10. Píková S[teliana], *Z dějin Rumunska* (Din istoria Transilvaniei), I, 354 p., II, 462 p., Edit. Acad., Buc., 1961; „Hist. čas.”, XII, 1965, 1, p. 118—121.
Recenzie, (Autoarea se ocupă numai de Transilvania).
11. Píková S[teliana], *Bibliotheca Historica Romaniae*, Edit. Acad., Buc., 1963; „Hist. čas.”, XII, 1964, 2, p. 279.
Însemnare.
12. Bokešová-Uherová M[aria], *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, f.d., p. 311; „Hist. čas.”, XII, 1964, 4, p. 607—608.
Însemnare.
13. Píková S[teliana], *Bibliotheca historica Romaniae*, Buc., 1964; „Hist. čas.”, XIII, 1965, 2, p. 277.
Însemnare.
14. Kropilák Miroslav, *Rumunská armáda v bojích za našu slobodu* („Armata română în luptele pentru eliberarea noastră”), traducere în limba cehă de Zdeněk Konečný, Pavel Beneš, Fr. Mainuš; traducere în limba slovacă de Peter Benický, Banská Bystrica, 1963, 163 p.; „Hist. čas.”, XIII, 1965, 3, p. 476—477.
Însemnare.
15. Píková S., *N. Bălcescu, opere IV*, Edit. Acad., Buc., 1964, p. 650; „Hist. čas.”, XIII, 1965, 4, p. 608—614.
Recenzie.
16. Píková S[teliana], *Istoria României*, Edit. Acad., Buc., 1964, III, 1250, p. IV, 860 p.; „Hist. čas.”, XIV, 1966, 1, p. 115—118.
Recenzie.
17. K[opečan] V[ojtěch], Vaselá Z., — Přenosilová, *Contribution aux rapports de la Porte Sublime avec la Transylvanie d'après les documents turcs* în „Archiv orientální”, XXXIII, Praha, 1965, 4, p. 553—599; „Hist. čas.”, XIV, 1966, p. 303—304.
Semnalare.
18. M[arsina] R[ichard], Beneš Pavel, *Quelques traces de relations entre la Grande Moravie et la Romanie danubienne*, în „Sborník prací fil. fak. brněnské university”, E, 10, 1965, p. 257—266; „Hist. čas.”, XV, 1967, 2, 263.
Semnalare.
19. L[ipták] L[ubomír], Lebedev N.I., *Padeníje diktatury Antonescu* („Prăbușirea dictaturii lui Antonescu”), Moscova, 1966, 478 p.; „Hist. čas.”, XV, 1967, 3, p. 337.
Notă.
20. Bystrický Valerián, *Vznik Balkanské Dohody a československá zahraničná politika* („Înființarea Înțelegerii balcanice și politica externă a Cehoslovaciei”), în „Hist. čas.”, XV, 1967, 3, p. 365—378.
Articol. Parțial și despre România.
21. P[orubký] J[uraj], Tuťui Gh., *Contribuția partidului național popular la lupta pentru transformări democratice* (ian. 1945—martie 1949), în „Analele institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.”, 1966, Nr. 1, p. 55—65; „Hist. čas.”, XV, 1967, 3, p. 457.
Notă.

22. Marsina R. Jakó Zsigmond, *Az oklevéltárak fejlődése Erdélyben a XII-XV században* („Evoluția actelor de cancelarie din Transilvania în sec. XII—XV”). Traducere din limba română, în „Levél-tári Híradó”, 1958, p. 123—162 + XXIII reprod. paleografice. „Hist. čas.”, VII, 1967, 3, p. 461—463.

Recenzie.

23. Píksová S., *Prehľad rumunskej historickej tvorby v rokoch 1960—1966*, („Trecere în revistă a istoriografiei române din anii 1960—1966”); „Hist. čas.”, XV, 1967, 3, p. 465—379.

Concluzie: „activitatea istoricilor români în anii 1960—1966 a fost neobișnuit de productivă și multilaterală” (p. 479).

24. Píksová S[teliana], Pavol Horváth, *Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16—17. storočí* („Contribuție la istoria relațiilor comerciale ale orașelor din Slovacia de Răsărit cu Polonia și Transilvania în sec. XVI—XVII”), în „Nové Obzory”, 7, 1965, p. 131—142; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 1, p. 103—104 însemnare.

25. Píksová S[teliana], Cheresteșiu V., *Adunarea Națională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*. Ed. politică, Buc., 1966, p. 670; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 1, p. 106. Semnalare.

26. Porubský J[uraj], *Roľnícke povstanie roku 1907 v Rumunsku* (Răscoale țărănești din anul 1907 în România), în „Hist. čas.”, XVI, 1968, 2, p. 280—281.

Semnalaré: Se referă la: D. Hurezeanu, Coralia Fotino, An. Iordache, *Etapela și desfășurarea marii răscoale a țăranilor din 1907 în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în „Studii”, XX, 1967, 2, p. 221—245.

27. Hák P[avel], Popescu-Puțuri Ion și colectivul, *Vklad Rumynii v pobedu nad fašizmom* („Contribuția României la victoria asupra fascismului”), Buc., 1966, p. 159; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 2, p. 284.

Semnalaré.

28. Porubský Juraj, Bodea Cornelia, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*. Edit. Acad., Buc., 1967, p. 390; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 437—439.

Recenzie.

29. H.K., Moisuc Viorica, *Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei* în „Studii”, 1966, 4, p. 708—722; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 454.

Însemnare.

30. H.K., Moisuc Viorica, *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchécoslovaquie à la veille du pacte de Munich*, „Revue roumaine d'histoire”, 1967, t. VI, 3, p. 409—435; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 454—455.

Însemnare.

31. Porubský J[uraj], Bánya L., *Contribuții privind misiunea contelui Bánffy Miklos la București în iunie 1943* (Prispevok k misii baróna Bánffyho Miklósa v júní 1943 v Bukurešti), în „Studii”, XX, 1967, 4, p. 709—724; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 456—457.

Însemnare.

32. H.K., Babici L., *Manifestări de simpatie și solidaritate ale maselor populare din România cu poporul cehoslovac* (septembrie 1938—martie 1939) în „Studii”, 1967, 3, p. 523—537; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 456.

Semnalaré.

33. Deák Ladislav, *Zpráva o sympoziu československých a rumunských historikov v Bukurešti* („Dare de seamă despre simpozionul româno-cehoslovac al istoricilor ținut la București în zilele de 12—14 XII.1967”); „Hist. čas.”, XVI, 1968, 3, p. 469—470.

Cronică.

34. Porubský J[uraj], Suciu I.D., *Aspecte ale colaborării partidului național român din Transilvania cu mișcarea socialistă* în „Studii”, 1968, 1, p. 89—102; „Hist. čas.”, XVI, 1968, 4, p. 635.

Semnalaré.

35. Píksová Steliana, *Buržoazno-demokratická revolúcia v rokoch 1848—1849 a problémy rumunsko-maďarskej spolupráce* („Revoluția burghezo-democratică din 1848—1849 și problemele colaborării româno-maghiare”) în „Hist. čas.”, Bratislava, XVI, 1968, 4, p. 555—575.

Studiu.

36. Por[ubskij] J[uraj], Eliza Campus, *Tratatele de la Locarno și semnificația lor în crearea unui Locarno balcanic* în „Studii, revistă de istorie”, 1968, 1, p. 103—115 în „Hist. čas.”, XVI, 1968, 4, p. 633.
Semnalare.

C.

1. Polypčuk Rostyslav, *Tři české hudební skladatelé na Bukovině* („Trei compozitori cehi în Bucovina”) în „Sl. přehled”, Praga, 1964, 1, p. 42—43.
Însemnare.

2. Pražák Richard, *Maďaři a jejich sousedé před r. 1848. Vzájemné vztahy Maďarů s Rusy, Poláky, Čechy, Slovaky a balkánskými národy, od konce 18. stol. do roku 1848.* („Ungurii și vecinii lor înainte de anul 1848. Relațiile ungarilor cu rușii, polonezii, cehii, slovaci și popoarele balcanice, de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la 1848”) în „Sl. přehled”, 1964, 1, p. 44—47.
Articol.

3. H[er]man K[arel]. *Tři studie z novodobých dějin Rumunška* („Trei studii din istoria contemporană a României”) în „Sl. přehled”, 1964, 3, p. 192.
Semnalare, în care e vorba de:

a) Scarlat Calimachi, *Le mouvement de solidarité en Roumanie avec G. Dimitrov accusateur du fascisme au procès de Leipzig* în „Revue roumaine d'histoire”, 1962, t. 1, 2, p. p. 463—475;

b) P. Constantinescu-Iași, I. M. Oprea, Nicolae Titulescu — *figure marquante de la diplomatie européenne* în „Revue roumaine d'histoire”, 1962, t. 1, 2, p. 375—409;

c) Iacob Teclu, *La participation de l'armée roumaine à la guerre antihitlérienne* în „Revue roumaine d'histoire”, 1962, t. 1, 1, p. 163—198.

4. Kořalková Květa, *Dvoustanné spojenecké smlouvy mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943—1949)* — („Tratatele bilaterale de alianță dintre țările socialiste europene (1943—1949)”, în „Sl. přehled”, 1964, 5, p. 263—269.
Articol. Parțial e vorba și de România.

5. Ionescu-Nișcov Tr., *Práce a studie o stytech mezi Rumunskem a socialistickými zeměmi* („Lucrări și studii despre relațiile dintre România și țările socialiste”) în „Sl. přehled”, 1964, 6, p. 376—379.
Prezentare documentară.

6. Mysliveček F., Lipták Julius, *Pol'nohospodárstvo v socialistických krajinách* („Economia agrară în țările socialiste”), Bratislava, 1963, în „Sl. přehled”. 1965, 1, p. 55—57.
Recenzie.

7. Hájbl Milan, *Počátek cesty. K 20. výročí vzniku lidové demokratického zřízení v zemích střední a jihovýchodní Evropy* („Începutul drumului. Cu prilejul comemorării a 20 de ani de la apariția regimului democratic popular în țările din centrul și sud-estul Europei”) în „Sl. přehled”, 1965, 2, p. 74—80.

Articol. Parțial și despre România.

8. Tejchman M., Kutina Z., *Boj o demokratickou vládu v Rumunsku, 23 VIII. 1944 — května 1945* („Lupta pentru un guvern democrat în România, 23 august 1944— mai 1945”) în „Sl. přehled”, 1965, 2, p. 101—106.
Articol.

9. Dobrý Anatol, *Ekonomika socialistických zemí dnes — problémy a perspektivy* („Economia de azi a țărilor socialiste — probleme și perspective”) în „Sl. přehled”, 1965, 5, p. 265—271. Articol. Parțial și despre România.

10. Kučerová F., *Rumunská historiografie o boji rumunských armád na území Československa* („Istoriografia română despre luptele armatelor române pe teritoriul Cehoslovaciei”) în „Sl. přehled”, 1965, 6, p. 358—361.
Prezentare.

11. Šmerda Milan, *Práce o lidových hnutích ve střední a východní Evropě* („Studiu despre mișcările populare în Europa centrală și răsăriteană”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 388.

Autorul prezintă lucrarea lui Ștefan Pascu *Mișcări țărănești în centrul și sud-estul Europei din sec. al XV-lea până în sec. al XX-lea*, publicată în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VIII, 1965, p. 7—72.

12. Tejchman Miroslav, *Upevňování lidové demokracie v Rumunsku* („Consolidarea democrației populare în România”) în „Sl. přehled”, 1966, 2, p. 97—102.
Articol.
13. Z.P., *Armata română în războiul antihitlerist*, Editura politică, Buc., 1965, 599 p.; „Sl. přehled”, 1966, 2, p. 120.
Semnalare.
14. Z.P., *Contribuția României la victoria asupra fascismului* („Příspěvek Rumunska k vítězství nad fašismem”), Editura politică, Buc., 1965, 199 p.; „Sl. přehled”, 1966, 2, p. 120.
Semnalare.
15. Moravcová Mirjam, *Populační vývoj v evropských socialistických zemích* („Evoluția demografică în țările socialiste europene”) în „Sl. přehled”, 1966, 3, p. 129—137.
Articol. Parțial și despre România.
16. Tejchman, M., *Nicolae Titulescu (16.3.1882—17.3.1941)* în „Sl. přehled”, 1966, 3, p. 185—196.
Articol.
17. Kořalková Květa, *Balkanská federace po roce 1945?* („Federația balcanică după 1945?”) în „Sl. přehled”, 1966, 4, p. 193—201.
Articol. Parțial și despre România.
18. Tejchman Miroslav, *Nové práce o dějinách rumunského národního hospodářství* („Noi lucrări despre economia națională a României”) în „Sl. přehled”, 1966, 5, p. 311.
Semnalare.
19. Macůrek Josef, *Havliček, Rieger, Palacký a rumuni* („Havliček, Rieger, Palacký și românii”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 321—329.
Studiu.
20. Král Václav, *Rumunsko a průchod Rudé armády na pomoc Československu v roce 1938* („România și trecerea Armatei roșii peste teritoriul ei în anul 1938, spre a veni în ajutorul Cehoslovaciei”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 330—338.
Studiul.
21. Kutčina Zdeněk, *Zpěv Rumunska* („Cântarea României”), Editura pentru literatură, Buc., 1966) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 338.
Semnalare.
22. Kořalková Květa, *K Československo-rumunským vztahům v letech 1945—1948* („Cu privire la relațiile cehoslovaco-române din anii 1945—1948”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 339—343.
Articol.
23. Amort Čestmír, *Na pomoc rumunským proletářům* („În ajutorul proletarilor români”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 362—364.
Articol.
24. Tejchman Miroslav, *Jugoslavo-rumunský projekt splavnění Dunaje v oblasti Železných Vrat* („Proiectul jugoslavo-român pentru navigabilitatea Dunării în zona Porții de Fier”) în „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 364—365.
Articol.
25. Sládek Zdeněk, Konečný Z. și Hradečný P., *K problematice obchodních vztahů mezi Československem a Rumunskem v letech 1919—1931* („În legătură cu problematica relațiilor comerciale dintre Cehoslovacia și România în anii 1919—1931”) în „Slovanské historické studie”, VI, 1966, Praga, p. 209—241; „Sl. přehled”, 1966, 6, p. 369—370.
Însemnare.
26. Tejchman Miroslav, *Konec monarchie v Rumunsku* („Sfârșitul monarhiei în România”) în „Sl. přehled”, 1967, 2, p. 95—101.
Articol.
27. Tejchman Miroslav, *Politika krále Carola v lupanu* („Politica regelui Carol în halat”) în „Sl. přehled”, 1967, 3, p. 185—192.
Articol.
28. Kutina Zdeněk, *Rumunská historiografie k rumunské zahraniční politice mezi dvěma světovými válkami* („Istoriografia română despre politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale”) în „Sl. přehled”, 1967, 4, p. 245—247.
Articol.

29. Kutina Zdeněk, Const. C. Giurescu, *Dějiny Bukurešti od nejstarších dob do našich dnů* („Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre”) în „Sl. přehled”, 1967, 4, p. 256.

Semnalare.

30. Tejchman M., *Dějiny komunismu v Rumunsku* („Istoria mișcării comuniste în România”) în „Sl. přehled”, 1967, 5, p. 305—307.

Scurtă prezentare a citorva lucrări și monografii apărute în Occident despre mișcarea comunistă din România.

31. Ionescu-Nișcov Tr., *Styky Rumunské republiky se socialistickými zeměmi v rumunské historiografii let 1964—1965* („Relațiile Republicii Socialiste Români cu țările socialiste în istoriografia română în anii 1964—1965”), în „Sl. přehled”, 1967, 5, p. 307—308.

Articol.

32. Amort Čestmír, *Rumunsko-československé sympozium* („Simpozionul româno-ceshoslovac”), în „Sl. přehled”, 1968, 2, p. 151.

Cronică. Despre simpozionul româno-ceshoslovac de la Buc., în zilele de 12—14.XII.1967.

33. Macůrek J., *Fr. L. Rieger a sedmihradští rumuni* („Fr. L. Rieger și românii ardeleni”) în „Sl. přehled”, 1968, 3, p. 237—238.

Discuție.

34. K[utina] Z[deněk], *Reprezentanční diplomacie ale României (1859—1917)*, I, Editura politică, Buc., 1967, p. 418 (—421) în „Sl. přehled”, 1968, 4, p. 289.

Scurtă semnalare.

35. Bystrický Valerián, *Převrat 19. mája 1934 v Bulharstvu a Malá Dohoda* („Lovitura de stat din Bulgaria de la 19 mai 1934 și Mica Înțelegere”); „Sl. přehled”, 1968, 4, p. 290—296.

Articol. Parțial și despre România.

36. Boia L., *Postoj Rumunů k Čechům a Slovákům ve světle sedmihradského tisku z konce 19. století* („Atitudinea românilor față de cehi și slovaci în lumina presei din Ardeal la sfârșitul sec. al XIX-lea”) în „Sl. přehled”, 1968, 4, p. 309—311.

Articol.

TR. IONESCU-NIȘCOV

VII. CRONICĂ

DIN ACTIVITATEA ASOCIAȚIEI SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

(iulie 1967 — iulie 1969)

În perioada iulie 1967 — iulie 1969, Asociația Slavistilor din Republica Socialistă România a desfășurat o activitate susținută, multilaterală, avînd în continuare în centrul preocupărilor sale efectuarea, în primul rînd de către membrii Asociației, a unor studii care să reprezinte noi și valoroase contribuții la dezvoltarea diferitelor compartimente ale slavisticii românești: lingvistică, literatură, istorie etc.

Pe linia acestor preocupări s-a înscris astfel, și în perioada amintită, atît prezentarea în cadrul unor congrese și consfătuiri internaționale de slavistică sau în cadrul unor ședințe de comunicări — la București și la filialele Asociației — a lucrărilor elaborate de membrii săi, cît și publicarea de articole, comunicări, recenzii etc. în „Romanoslavica”.

*

În luna octombrie 1968, la București și la toate filialele din țară ale Asociației au avut loc mitinguri de doliu și ședințe comemorative în legătură cu încetarea din viață a academicianului Emil Petrovici (1899 — 1968). Vorbitoarii au evocat viața și activitatea defunctului, importanța sa contribuție la dezvoltarea slavisticii românești.

*

Unul din evenimentele importante în viața Asociației l-a constituit participarea slavistilor români la cel de-al VI-lea Congres internațional al slavistilor de la Praga, ale cărui lucrări au avut loc între 7 și 13 august 1968.

Comunicările prezentate de delegații români la congres au alcătuit conținutul volumului XVI al publ. „Romanoslavica”.

Printre alte manifestări internaționale la care au participat cu comunicări și reprezentanții ai slavistilor români, pot fi amintite: cel de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor — București, 25 — 30 august 1967, Sesiunea științifică, jubiliară, închinată aniversării Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — Moscova, 3 — 7 septembrie 1967, Conferința științifică pe tema „Concepția omului în literatura sovietică rusă”, organizată de Institutul de slavistică a Universității „Fr. Schiller” — Jena, 17 — 20 octombrie 1967, Simpozionul organizat de „Matica Hrvatska” din Zagreb — Dubrovnik, 4 — 8 octombrie 1967, Congresul internațional de etnografie și antropologie — Tokio, septembrie — octombrie 1968, cel de-al II-lea Simpozion al istoricilor români și cehoslovaci — Praga, 3 — 8 mai 1969, cel de-al V-lea Seminar internațional de limbă, literatură și cultură slovenă — Ljubljana, 30 iunie — 12 iulie 1969 etc.

Numeroși membri ai Asociației au prezentat comunicări în țară — La București și în cadrul celor patru filiale de la Cluj, Iași, Timișoara și Craiova — atît cu prilejul unor ședințe festive, cît și la ședințele ordinare, urmate de discuții pe marginea lucrărilor respective.

La 16 aprilie 1969, potrivit planului adoptat de Comitetul național pentru apărarea păcii, a avut loc, sub auspiciile acestui comitet, ale Comitetului UNESCO, Societății pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice și Asociației Slavistilor din R.S. România, la Casa de cultură a Institutului român pentru relațiile culturale cu străinătatea, o seară comemorativă, închinată împlinirii a 1100 de ani de la moartea cărturarului Konstantin-Kiril. A vorbit prof. dr. G. Mihăilă, decanul Facultății de limbi slave a Universității București.

O sedință comemorativă închinată aceluiași eveniment a avut loc, la 4 aprilie 1969, la Institutul de limbi străine din București. În cadrul acestei sedințe, organizate de Catedra de limbi slave, de Cercul de comunicări al cadrelor didactice din institutul menționat și de Cercul științific studențesc „Ioan Bogdan” al Facultății de limbi slave, au fost prezentate comunicările: Conf. dr. Lucia Djam-Diaconiță și lect. Zlatea Iuffu, *Konstantin-Kiril și Metodie — creatorii scrierii slave*.

Prof. dr. doc. Pande Olteanu, *Arta oratorică a lui Konstantin-Kiril*.

Prof. dr. G. Mihăilă, *Răspîndirea în Țările Române a scrierilor consacrate vieții și activității fraților Konstantin-Kiril și Metodie*.

În perioada menționată, în cadrul sedințelor publice organizate de Asociație, membrii acesteia au prezentat următoarele comunicări:

BUCUREȘTI

- 1) 25 septembrie 1967: Conf. dr. Victor Vascenco, *Structura morfematică a numelor de familie rusești* (comparativ cu alte limbi slave).
- 2) 2 octombrie 1967: Prof. dr. doc. Pande Olteanu, *„Fiore di Virtù” în versiunile slave traduse din limba română*.
- 3) 9 octombrie 1967: Prof. M. Novicov, *Cu privire la noțiunea de realism, pe baza studiului literaturilor slave*.
- 4) 16 octombrie 1967: Prof. dr. G. Mihăilă, *Etapale principale ale istoriei slavisticii românești și legăturile ei cu slavistica internațională*.
- 5) 23 octombrie 1967: Prof. dr. doc. Pande Olteanu, *Povestirile „slave” despre Vlad Tepeș*.
- 6) 30 octombrie 1967: Conf. dr. Constantin N. Velichi, *Un poet slaveano-român: Gheorghe Peșakov*.
- 7) 6 noiembrie 1967: Prof. dr. doc. I. C. Chițimia, *Romanele populare în literaturile slave. Funcția lor literară națională și importanța lor pe plan universal*.
- 8) 20 noiembrie 1967: Conf. dr. Virgil Șoptereanu: *Umanismul lui Gorki*.
- 9) 27 noiembrie 1967: Prof. dr. doc. I. Pătruț, *Influențe slave în limba română*.
- 10) 4 decembrie 1967: Conf. dr. Emil Vrabie: *Expresivitatea elementelor de origine slavă în limba română contemporană*.
- 11) 11 decembrie 1967: Conf. dr. Ecaterina Fodor: *Determinologizarea în limbile slave*.
- 12) 18 decembrie 1967: Lect. Teodora Alexandru, lect. D. Gămulescu, asist. M. Mițu, lect. Silvia Niță-Armaș, lect. dr. N. Pavliuc, lect. T. Pleter, lect. I. Rebușapcă, asist. Elene Timofte asist. D. Zavera, *În legătură cu studiul elementelor române în limbile slave*.
- 13) 22 decembrie 1967: Conf. dr. Arion Vraciu, *Originea și evoluția funcțiilor sintactice ale acuzativului în limbile slave*.
- 14) 15 ianuarie 1968: Conf. dr. Tatiana Nicolescu, *Legăturile literare ruso-române din secolele XIX și XX în contextul relațiilor europene ale literaturii ruse*.
- 15) 8 aprilie 1968: *Simpozion literar „Mazim Gorki — 1868-1968”*. Au prezentat comunicări: prof. M. Novicov, conf. dr. V. Șoptereanu, lect. Gh. Barbă, asist. D. Balan.
- 16) 29 aprilie 1968: Conf. dr. Al. Zacordoneț, *Aspecte lingvistice și stilistice ale traducerilor din rusă în română*.
- 17) 13 mai 1968: Cerc. št. princ. dr. Tr. Ionescu-Nișcov, *Istoriografia cehă și problema genezei poporului român, în a doua jumătate a secolului XIX*.
- 18) 20 iunie 1968: Lect. Valentin Gr. Chelaru, *Elemente păstorești românești în limbile slave*.
- 19) 1 iulie 1968: Dr. G. Bolocan, *Aspecte ale neutralizării fonologice în unele limbi slave (rusă, ucraineană, bulgară)*.
- 20) 16 decembrie 1968: Sedință consacrată participării slavistilor români la cel de-al VI-lea Congres internațional al slavistilor — Praga 1968.
- 21) 20 ianuarie 1969: Asist. Maria Vîrcioroveanu, *Figura lui Mihai Viteazul în unele scrieri polone ale vremii*.
- 22) 24 februarie 1969: lect. Magdalena Laszlo, *Lesia Ukrainka și Gerhart Hauptmann*.

- 23) 26 mai 1969: Asist. D. Balan, *Maiakovski și opinia literară din România în perioada dintre cele două războaie mondiale.*
- 24) 9 iunie 1969: Lect. Laura Fotiade, *Activitatea în domeniul traducerilor literare a emigrației bulgare în România (de la începutul secolului XIX, până în anul 1877).*
- 25) 16 iunie 1969: Prof. dr. Valeria Costăchei, *Studii privind obștea sâtească la popoarele slave.*
- 26) 30 iunie 1969: Lect. Gh. Barbă, *Avatarurile unei traduceri românești din Șolohov.*

CLUJ

- 1) 8 noiembrie 1967: Lect. Elena Deboveanu, *Observații asupra morfologiei substantivului în graiul polonez al „goraliilor” din regiunea Suceava.*
— Lect. Olga Stoicovici, *Observații cu privire la grafia documentelor moldovenești (sec. XIV și prima jumătate a sec. XV).*
- 2) 28 decembrie 1967: Lect. Tamara Nicula, *Metafora în povestirile lui Gorki „Orașul diavolului galben”.*
— Prof. dr. doc. I. Pătruț, *Orginea rom. SUTĂ.*
- 3) 9 ianuarie 1968: Prof. dr. doc. I. Pătruț, *Referitor la vechimea relațiilor slavo-române.*
- 4) 22 martie 1968: Asist. Pricop Chirilov, *Aspecte ale bilingvismului lipovenilor. Interferențe fonetice.*
- 5) 5 aprilie 1968: Simpozion literar „Maxim Gorki-1868-1968”. A vorbit prof. dr. doc. I. Pătruț.
- 6) 30 mai 1968: Lect. E. Janitsek, *Influențe ucrainene în toponimia din satul Rona de Jos (jud. Maramureș).*
- 7) 29 noiembrie 1968: Lect. E. Janitsek, *Monografia toponimului OBCINA.*
- 8) 17 decembrie 1968: Asist. I. Oros, *Toponimia localităților cu populație mixtă.*
- 9) 29 ianuarie 1969: Lect. dr. O. Vințeler, *Terminologie pescărească din localitatea Sarichioi (Dobrogea).*
- 10) 10 martie 1969: Lect. A. Ghijițki, *Juhovski și romantismul german.*
- 11) 23 mai 1969: Lect. Gh. Ciplea, *Aspecte din morfologia graiurilor cehe din Banat. (Declinarea substantivelor.)*
- 12) 2 iulie 1968: Lect. A. Ghijițki, *Sinonimia sintactică în limba rusă.*

IAȘI

- 1) 29 octombrie 1967: *Discutarea comunicărilor pregătite pentru cel de-al VI-lea Congres internațional al slavistilor de la Praga.*
- 2) 23 noiembrie 1967: Conf. dr. A. Zacordoneț, *Aspecte lingvistice ale traducerilor din limba rusă în limba română.*
- 3) 18 decembrie 1967: Lect. Mihai Lozbă, *Unele considerații asupra articolului în limbile bulgară și română.*
- 4) 21 ianuarie 1968: Conf. dr. A. Vraciu, *Acuzativul simplu și acuzativul cu prepoziție în limbile slave.*
- 5) 16 februarie 1968: Asist. M. Panțiru, *Note în legătură cu limba în proză istorică a lui Karamzin.*
- 6) 27 martie 1968: Asist. T. Macovei, *Sistemul fonetic și fonologic al graiului ucrainean din Valea Moldoviței.*
- 7) 24 aprilie 1968: Asist. St. Popa, *Un basm cumulativ în versuri la lipoveni.*
- 8) 26 mai 1968: Lect. V. Rotundu, *Istoria construcțiilor sintactice cu două acuzative în limba rusă.*
- 9) 30 octombrie 1968: Conf. dr. A. Vraciu, *Unele probleme privind caracterul slavonei din fările neslave.*
- 10) 21 noiembrie 1968: *Discutarea programului celui de-al II-lea Congres internațional de studii balcanice și sud-est europene.*
- 11) 15 decembrie 1968: Lect. D. Trocin, *Ilie Bărbulescu și „Arhiva”.*
- 12) 22 ianuarie 1969: Lect. Maria Lozbă, *Verbele de mișcare în limbile slave.*
- 13) 18 februarie 1969: Asist. T. Macovei, *Sistemul morfologic al graiului ucrainean din Valea Moldoviței.*
- 14) 24 martie 1969: Conf. dr. A. Vraciu, *Contactul dintre limbile slave și finice.*
- 15) 21 aprilie 1969: Asist. A. Rados, *Umanismul lui Șolohov.*

TIMIȘOARA

- 1) 10 noiembrie 1967: Lect. A. Heinrich, *Geneza și accepțiunile conceptului „om de prisos”*.
- 2) 15 februarie 1968: Lect. C. Apreotesei, *Stadiul actual și problemele cercetării contactelor lingvistice româno—est-slave*.
- 3) 12 martie 1968: Lect. M. Bucă, *Sistemul opozițiilor stilistice în limba rusă contemporană*.
- 4) 26 martie 1968: Simpozion literar „Maxim Gorki — 1868-1968”, Au vorbit: Lect. C. Apreotesei și Marieta Sadova, regizor artistic.
- 5) 2 aprilie 1968: Lect. Ioana Nicolau și asist. Gabriela Haivaz, *Cîntecul și valoarea epitetului său în scrierile lui Maxim Gorki*.
— Asist. T. Năbădan, *Elemente romantice în povestirile de început ale lui Maxim Gorki*.
- 6) 7 mai 1968: Asist. Maria Király, *Analiza structural-semantică a verbelor „dicendi” în limba rusă*.
— Asist. Pavel Rozkos, *Contribuții la studiul elementului românesc în graiul slovac din Nădlac*.
- 7) 30 mai 1968: Lect. A. Heinrich, *Rolul fantasticului în opera lui Dostoievski*.
- 8) 12 decembrie 1968: Lect. A. Heinrich, *Dezvoltarea antiromantică a lui I. Turgheniev*.
- 9) 7 martie 1969: Lect. dr. Th. Tripcă, *O enclavă de populație bulgară la marginile Tirgoviștei*.
— Asist. Maria Király, *Observații asupra pronumelui nehotărît în limba rusă și unele probleme ale traducerii lui în limba română*.
- 10) 4 aprilie 1969: Asist. I. Gyurcsik, *Problematika artei în creația lui A. Grin*.
- 11) 24 mai 1969: Asist. Gabriela Haivaz, *Unele probleme ale exprimării raporturilor cauzale în limbile rusă și română*.
— Asist. Galina Cernicova, *Critica despre romanul „Maestrul și Margareta” de Mihail Bulgakov*.

*

În luna iulie 1969, membrii Comitetului Asociației au participat la ședința de lucru organizată de Uniunea Asociațiilor științifice ale cadrelor didactice din R.S. România. A fost dezbătut și aprobat în unanimitate Proiectul de Directive ale Celui de-al X-lea Congres al Partidului Comunist Român. Din partea Asociației a luat cuvîntul prof. Mihai Novicov.

*

Printre hotărârile organizatorice mai însemnate din perioada iulie 1967—iulie 1969 figurează alegerea acad. Al. Rosetti în calitate de președinte al Asociației, în urma decesului acad. Emil Petrovici. Totodată, în urma alegerii acad. P. Constantinescu-Iași — fost vicepreședinte al Asociației — în calitate de președinte al Uniunii asociațiilor științifice ale cadrelor didactice din R.S. România, Comitetul a ales — pe lângă prof. M. Novicov — alți doi vicepreședinți — pe prof. dr. G. Mihăilă și pe conf. C.N. Velichi. Au fost cooptați în calitate de membri ai Comitetului dr. Ștefan Ștefănescu și conf. dr. Victor Vascenco.

De asemenea, prin trecerea tov. Dan Zamfirescu într-o altă muncă, a fost cooptat în Comitetul de redacție al publ. „Romanoslavica”, în calitate de „secretar științific de redacție”, tov. Alexandru Calais, licențiat în filologie.

În perioada menționată, numărul membrilor Asociației a crescut cu 25. Majoritatea celor aleși sînt cadre didactice în învățămîntul superior din București și din alte centre universitare, cercetători științifici etc.

*

În ultimii ani au susținut disertații pentru conferirea titlului de doctor în științe filologice următorii membri ai Asociației:

Onufrie Vințeler, *Глагольные предложные конструкции, выражающие объектные отношения в современном русском языке* (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj, 18 iunie 1965).

Nicolae Roșianu, *Традиционные формулы сказки* (Universitatea „M.V. Lomonosov”, Moscova, 2 iunie 1967).

Dinu C. Giurescu, *Monografia domniei lui Ion Vodă cel Viteaz* (Facultatea de istorie a Universității București, 18 aprilie 1968).

Lucia Djam-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în secolele XIV—XV* (Facultatea de limbi slave a Universității București, 28 iunie 1968).

Elena Deboveanu, *Graiul polon din Poiana Nucului, Pleșa și Solonețul Nou, jud. Suceava (fonetică, fonologie, morfologie)*, Facultatea de limbi slave a Universității București, 18 dec. 1968).

Alfred Heinrich, *Inadaptabilul în literatura rusă din secolul al XIX-lea* (Facultatea de limbi slave a Universității București, 26 aprilie 1969).

Victor Vescu, *Graiul sârbesc din localitățile Petrovaselo, Cralovăț și Stanciova, jud. Timiș* (Facultatea de limbi slave a Universității București, 30 iunie 1969).

*

În iunie 1968, Asociația a avut durerea să piardă pe unul din membrii săi: lect. Paul Popa de la Universitatea Iași.

*

Activitatea Asociației Slaviștilor din Republica Socialistă România se desfășoară sub îndrumarea și cu sprijinul permanent al Ministerului Învățământului.

Ședințele de comunicări organizate de Asociație au avut loc, ca și pînă acum, în sala Muzeului de istorie a orașului București, iar în celelalte patru orașe — Cluj, Iași, Timișoara și Craiova — în localurile Facultăților de filologie ale Universităților respective.

*

Comitetul Asociației Slaviștilor din Republica Socialistă România aduce și pe această cale mulțumiri călduroase Ministerului Învățământului pentru sprijinul acordat, precum și celorlalte instituții și organizații care au contribuit la buna desfășurare a activității ei.

CEL DE AL II-lea SIMPOZION AL ISTORICILOR ROMÂNI ȘI CEHOSLOVACI

(Praga, 3 — 8 mai 1969)

În cursul anului 1967 conducerea Institutului pentru istoria țărilor socialiste europene (azi „Institutul de istorie a Europei de Răsărit”) din Praga a inițiat organizarea unui simpozion pe tema relațiilor româno-cehoslovace în domeniul istoriei moderne și contemporane. Întîlnirea a avut loc la București în zilele de 12—14 decembrie 1967. Cu acest prilej istoricii români și cehoslovaci au prezentat o serie de comunicări privitoare la relațiile politice, economice și culturale dintre popoarele noastre, din 1890 și pînă la cel de-al doilea război mondial.

Tot atunci s-a stabilit ca viitoarele întîlniri să aibă loc în fiecare an, alternativ, la Praga și la București. Din motive obiective, cel de-al doilea simpozion a putut fi organizat în zilele de 3—8 mai 1969 în capitala Cehoslovaciei.

Institutul de istorie al Academiei R.S. România, căruia i-a fost adresată invitația de a participa la acest simpozion, a fost reprezentat de o delegație formată din acad. prof. Andrei Oțetea, președintele secției de Științe istorice a Academiei, R.S. România, director al Institutului de istorie — ca președinte; prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R.S.R., dr. Eliza Campus, dr. Traian Ionescu-Nișcov, dr. Vasile Liveanu, Matei Ionescu, Liviu Botezan și Ioan Chiper — membri.

Partea cehoslovacă a fost reprezentată la simpozion de prof. univ. Josef Macárek, membru corespondent al Academiei cehoslovace de științe, director al Institutului de istorie a Europei de Răsărit — ca președinte, dr. Karel Heřman, dr. Zdeněk Wittoch, dr. Olga Skalníková, dr. Vladimír Scheufler, dr. Milan Krajčovič, dr. Vlastimil Vávra, dr. Miroslav Tejchman și Zdeněk Kutina.

* Vezi darea de seamă făcută de Venera Teodorescu în revista „Studii”, t. 21, 1968, 2, p. 363—366.

Sedintele de lucru s-au desfășurat în zilele de 6 și 7 mai 1969, fiind prezidate alternativ de prof. I. Macărek și acad. Andrei Oțetea.

În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. univ. J. Macărek, *Tradițiile prieteniei cehoslovaco-române*; L. Botezan și M. Dan, *Contribuții la studiul relațiilor româno-cehoslovace în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea*; dr. O. Skalniková și dr. V. Scheufler, *Cehii din România*; I. Chiper, *Surse istorice românești privind relațiile româno-cehoslovace în perioada 1914—1920*; dr. Z. d. Wittoch, *Relații culturale cehoslovaco-române la începutul secolului al XX-lea*; dr. Tr. Ionescu-Nișcov, *Relații ceho-române în timpul primului război mondial (Jan Urban Jarník și răniții români din spitalele din Praga)*; dr. K. Herman, *Raporturile dintre mișcările politice ale clasei muncitoare cehă și române*; prof. univ. Șt. Pascu, *În legătură cu colaborarea româno-cehoslovacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*; dr. M. Krajčovič, *Călătoriile oamenilor politici slovaci la români*; M. Ionescu a prezentat un rezumat asupra Memoriului lui E. Beneș din septembrie 1917; Z. Kutina, *Posibilitățile colaborării cehoslovaco-române în timpul primului război mondial*; dr. V. Liveanu și M. Rusenescu, *Acțiuni ale militarilor români din armata austro-ungară și participarea soldaților români din Praga la revoluția din Octombrie*; dr. V. Vávra, *Soldații români în legiunile cehoslovace din 1914—1918*; dr. Eliza Campus, *Relațiile româno-cehoslovace în anii 1916—1920*.

La discuții au luat cuvântul: prof. Jindra Husková (Bratislava), prof. I. Polisen-ský (Praga), Tr. Ionescu-Nișcov, Zdeněk Wittoch, V. Liveanu. În încheiere, acad. Andrei Oțetea și prof. Josef Macărek au rostit cuvântări, în care au subliniat nu numai importanța unor astfel de întâlniri cu caracter științific, ci și trăinicia relațiilor cehoslovaco-române. Un număr din revista Institutului a fost dedicat în întregime simpozionului (*Slovanský Prehľad*, 2/1969). Următoarea întâlnire nămează să aibă loc la București.

În încheiere, exprimăm un cuvânt de laudă și grațitudine pentru buna organizare a simpozionului, cât și pentru simpatia sinceră cu care am fost înconjurați în timpul șederii noastre la Praga.

Tr. IONESCU-NIȘCOV

CEL DE AL V-lea SEMINAR INTERNAȚIONAL DE LIMBĂ, LITERATURĂ ȘI CULTURĂ SLOVENĂ

(Ljubljana, 30 iunie — 12 iulie 1969)

În capitala Sloveniei, la Ljubljana, a avut loc în vara acestui an cea de-a V-a ediție a Seminarului de limbă, literatură și cultură slovenă (*V. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*), prestigioasă reuniune științifică internațională, care s-a bucurat de participarea a 78 de cadre didactice, cercetători științifici, traducători și studenți din 16 țări: R.S. Cehoslovacă (13 delegați), Italia (13), R.F. a Germaniei (7), U.R.S.S. (6), R.S. România (5), R.P. Ungară (5), R.S.F. Iugoslavia (4), R.P. Polonă (4), Austria (3), R.D. Germană (3), S.U.A. (3), Franța (2), Anglia (1), R.P. Bulgaria (1), Canada (1) și Norvegia (1).

Tara noastră a fost reprezentată de conf. dr. Emil Vrabie, conf. Mirco Jovici și de semnatarul acestor rânduri (Universitatea București), de Mile Tomici (Institutul de lingvistică din București) și Valentin Deșliu (Uniunea Scriitorilor).

Organizate sub auspiciile Secției de limbi și literaturi slave a Facultății de litere din Ljubljana (*Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani*), cursurile de vară din capitala Sloveniei urmăresc inițierea slavistilor străini în domeniul limbii, literaturii și culturii slovene, oferind totodată posibilitatea cunoașterii mai aprofundate a acestor aspecte de către specialiști, a căror participare, începând din 1965 (anul primului seminar), devine — o dată cu creșterea popularității cursurilor — din ce în ce mai mare.

Cu ocazia festivității de deschidere a Seminarului, care a avut loc în ziua de 30 iunie într-unul din amfiteatrele Facultății de litere, după un cuvânt introductiv rostit de prof. dr. Boris Paternu, directorul cursurilor, oaspeții au fost salutați de prof. dr. ing. Roman Modic, rectorul Universității din Ljubljana, prof. dr. Tine Logar, decanul facultății, acad. prof. dr. Milko Kos, secretar general al Academiei slovene de științe și arte, dr. Vladimir

Bračić, membru al guvernului Sloveniei (ISSRS), și de către acad. prof. dr. Bratko Kreft, membru al Comitetului Internațional al Slaviștilor.

Una din principalele forme de activitate a Seminarului au constituit-o cursurile practice de limbă slovenă (ținute de cadre didactice și cercetători științifici ca doc. dr. Jože Toporišič, doc. dr. Breda Pogorelec, lect. Janez Zor, asist. dr. Martina Orožen, Janko Čar, Milena Piškur ș.a.), la a căror audiere s-a trecut chiar din prima zi. În unele seminarii, de ex. în cel condus de doc. dr. Jože Toporišič, autor, printre altele, al unui recent curs de limbă literară slovenă¹, însușirea practică a limbii vorbite a fost însoțită, sistematic, de scurte expuneri de gramatică descriptivă (fonetică-fonologie și morfologie), urmărind inițierea oaspeților în câteva din domeniile esențiale ale limbii standard. Cursurile practice (*Lektorati slovenskega jezika*) s-au desfășurat diferențiat, pe grupe de studiu, în funcție de cunoștințele participanților (începători, avansați, buni cunoscători) și de specialitatea lor (lingviști, literați).

Paralel cu activitatea în lectorate, în esență pragmatică, au avut loc prelegeri și cursuri comune de lingvistică, literatură, istorie și cultură, ținute de personalități marcante ale științei și culturii slovene: academicieni, profesori, cercetători științifici. Avînd la bază o tematică variată și atent selecționată, cursurile teoretice (majoritatea lor au fost difuzate în prealabil sub forma a două volume litografiate) au permis participanților să-și îmbogățească totodată cunoștințele în domeniul artei, folclorului și etnografiei țării gazde. Astfel, în domeniul științei limbii au fost ținute următoarele prelegeri și conferințe (le redăm în ordinea fixată de organizatorii Seminarului): doc. dr. Breda Pogorelec, *Structura propoziției în proza lui Ivan Cankar*; lect. Franc Jakopin², *Substantivarea adjectivelor în slovenă*; prof. dr. Janko Jurančič³, *Accentul în slovenă și sîrbo-croată*; acad. prof. dr. France Bezlaj, *Precizări etimologice în domeniul toponimiei slovene*; doc. dr. Jože Toporišič, *Intonația propozițiilor în slovenă*; asist. dr. Martin Orožen, *Diatezele pasivă și medie în limba literară din secolul al XVIII-lea*.

În domeniul prelegerilor de lingvistică o mențiune specială se cuvine conferințelor ținute de acad. prof. dr. France Bezlaj pe teme de *gramatică comparată a limbilor slave* (cu privire specială asupra unor reflexe indo-europene în slavă, în general, și în slovenă, în special) și mai ales expunerilor de *gramatică istorică și dialectologie slovenă*, prezentate — la un înalt nivel științific și pe baza unei excepționale documentări — de către prof. dr. Tine Logar, decanul Facultății de litere a Universității din Ljubljana. Ciclul de prelegeri, ținute de acest savant, a cuprins, desigur pe scurt, într-o formă concentrată, însă extrem de clară și sistematică, principalele aspecte ale studiului diacronic al limbii slovene de la origini pînă în zilele noastre: limba slavilor din regiunea Alpiilor în perioada secolelor VI—X; evoluția accentului, a intonației, vocalismului și consonantismului protoslav în slavonă; principalele direcții ale evoluției flexiunii nominale; flexiunea adjectivală, pronominală și verbală, evoluția timpurilor (aoristul și imperfectul); privirea de ansamblu asupra celor zece dialecte slovene (cu probe de grai înregistrate pe bandă de magnetofon). Rod al unor multiple și îndelungate anchete pe teren, efectuate literalmente în toate ariile de răspîndire a limbii comune, inclusiv la slovenii din Italia și Austria (numărul vorbitorilor de limbă slovenă în R. S. F. Iugoslavia și în afara ei este, în prezent, de aproximativ două milioane), observațiile comunicate în prelegerile prof. dr. Tine Logar au avut darul să ofere auditoriului un tablou viu, veridic, al diferențierii dialectale, destul de pregnantă, cu deosebire sub raport fonetic, pe care o prezintă limba slovenă la ora actuală⁴.

Prelegerile de literatură au urmărit, în special, prezentarea de ansamblu a principalelor mișcări și stiluri din creația literară națională; prof. dr. Boris Paternu⁵, *Continuitatea*

¹ Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik*, Založba Obzorja Maribor, vol. I — 1966, vol. III — 1967.

² Interesantă, sub raportul tematicii seminarului, este și următoarea lucrare a aceluiași autor: *Akcentnye i morfološeskie varianty v slovenskoj stichotvornoj reči*, în „Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves”, t. XVIII, Bruxelles, 1968, p. 189—220.

³ La cunoașterea de ansamblu a structurii limbii slovene contribuie, de cîțiva ani, o lucrare izbutită, a aceluiași cercetător, redactată în sîrbo-croată: *Slovenski jezik. Gramatika slovenskog jezika za Hrvate i Srbe*, Državna Založba Slovenije, Ljubljana, 1965.

⁴ Una din problemele atinse în prelegeri, și anume structura graiului vorbit de tirolezii slovenizați, a făcut obiectul comunicării prezentate de autor la ultimul Congres internațional al slaviștilor. Vezi Tine Logar, *Glasoslovnost in morfološke posebnosti v govornici slovenskiziranih nemcev*, în vol. „VI. Mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968. Rezumé přednášek, příspěvků a sdělení”, Praga, 1968, p. 111.

⁵ Autor a numeroase studii consacrate, între altele, literaturii moderne, prof. dr. Boris Paternu este în același timp coautorul unei importante lucrări de istorie: B. Paternu, H. Glušić, M. Kmeč, *Slovenska književnost 1945—1965*, I, Ljubljana, 1967.

tematică în afirmarea noilor stiluri ale poeziei slovene de la baroc la modern; dr. Janko Kos, *Problema Renașterii și a barocului în literatura slovenă*; dr. Lino Legiša, *Romantismul sloven*; prof. dr. Anton Slodnjak, *Realismul sloven*; dr. Francè Bernik, *Problema genurilor literare în perioada dintre romantism și simbolism*; dr. Joža Mahnič, *Particularitățile modernismului sloven*; prof. dr. Fran Petre, *Expresionismul sloven*. Problematika folcloristică a fost reprezentată prin comunicarea dr. Milko Matičetov, *Basmul popular sloven*.

În domeniul istoriei și al culturii slovene s-au ținut următoarele conferințe și prelegeri: acad. prof. dr. Milko Kos, *Granizele naționale ale slovenilor în trecut și azi*; prof. dr. Jaroslav Šašel, *Emona — dezvoltarea și decăderea ei* (este vorba despre vechea cetate, cunoscută încă din perioada preromană, pe locul căreia se înalță Ljubljana de azi), prof. dr. Francè Stelè, *Schiță de istorie a picturii în Slovenia*; prof. dr. Vilko Novak, *Asupra zonelor de cultură populară (materială, socială, spirituală) din Slovenia*; prof. dr. Dragotin Cvetko, *Muzica slovenă și locul ei în cadrul creației muzicale europene*.

Pentru a da participanților posibilitatea să cunoască cât mai bine viața și realizările poporului sloven, patrimoniul său spiritual, au fost organizate, aproape în fiecare zi, vizite la muzee, instituții științifice și culturale (la 10 iulie a avut loc, de pildă, o interesantă și instructivă întâlnire cu scriitorii sloveni), vizionări de spectacole și audiții muzicale (la Operă și Filarmonică) etc. Excursia la Novo Mesto, un vechi burg cu neasemuite comori muzeistice, Kočevski rog (Baza 20), unde în timpul celui de-al doilea război mondial se afla, printre cetini și stinci, „creierul” mișcării de partizani din Slovenia, statul său major, și Vinica, orașul natal al scriitorului Zupančič, a prilejuit întâlniri de neuitat cu frumusețile naturale și spirituale ale regiunii din sudul Sloveniei, pitoreasca Dolenjska, și cu folclorul ei minunat.

Cea de-a cincea ediție a Seminarului din Ljubljana s-a încheiat în ziua de 12 iulie cu o alocuțiune — bilanț, rostită de prof. dr. B. Paternu, directorul cursurilor de vară, după care a urmat un cocteil, oferit participanților de către prof. dr. ing. Roman Modic, rectorul Universității.

Cursurile de limbă, literatură și cultură slovenă, care și-au dobândit o binemerită consacrare, înscriindu-se printre manifestările internaționale de prestigiu în domeniul slavisticii, au contribuit și în 1969 la integrarea în circuitul valorilor universale a celor mai semnificative realizări ale științei și culturii slovene, oferind totodată prilejul unei mai bune cunoașteri, pe plan științific, între cercetători. Nu putem neglijă, în sfârșit, faptul că această reuniune a adus o contribuție importantă la stringerea relațiilor colegiale, prietenești, dintre slaviștii români și cei sloveni, inaugurate încă în secolul trecut — atât în domeniul cercetării, cât și în acela al cunoașterii reciproce — de eminentul savant Franc Miklosiđ.

VICTOR VASCENCO

CEA DE-A II-A EDIȚIE A CURSURILOR PENTRU LIMBILE SORABE Budyšin (Republica Democrată Germană), 14 — 28 iulie 1969

O dată la doi ani vin din diferite țări ale lumii la Budyšin, centrul administrativ al populației sirbo-luzaciene din R.D.G., slaviștii dornici de a cunoaște îndeaproape limba, literatura și cultura acestui popor, care în condițiile societății socialiste a devenit un popor liber, cu drepturile social-politice egale cu poporul german.

Studiile răzlețe despre limba și literatura sirbo-luzaciană, întreprinse în condițiile social-politice grele în care au fost puși în trecut purtătorii acestei culturi, au permis numai cunoașterea aproximativă a ei în lumea slaviștilor. Prin urmare, organizarea cursurilor de vară în domeniul sorabisticii este un eveniment de mare importanță pentru răspândirea cunoștințelor despre limba, literatura și cultura unui popor cu o tradiție bogată, ce prezintă o sursă inepuizabilă pentru comparativistică și studiile tipologice, atât în domeniul limbii cât și al literaturii.

Sirbii luzacieni se numără la circa 100.000 de persoane; cei de sus au centrul administrativ. Budyšin (îngă Drezda), iar cei de jos — Chočebus. Cele două grupări au o organizație social-politică și culturală comună — *Domowina* — la Budyšin, ediții periodice, ca, de exemplu, zia-

rele *Nowa doba* (în limba luzaiciana de sus) și *Nowy časnik* (în limba luzaciană de jos). Limbile respective se predau în școli, se studiază la Institutul de sorabistică de pe lângă Universitatea din Leipzig. În cei 20 ani ai puterii democratice a înflorit literatura sirbo-luzaciană, numărând în rândurile sale poeți și prozatori de seamă, operele cărora au fost traduse în alte limbi, slave și neslave, ca, de exemplu, poetul și prozatorul Jurij Brezan, prozatoarea Marja Kubašec, prozatorii Jurij Kubaš, Jurij Merčink, Jurij Koch, Pêtr Malink, poeții Kito Lorenc, Jurij Mlynk și alții.

Limbile literare luzaciană de sus și cea de jos au o serie de graiuri (10, respectiv 7), intens studiate și cartografiate în vederea întocmirii atlasului lingvistic sorab. La această lucrare participă lingviști ca: dr. F. Mihalk, dr. H. Faske și alții, în cadrul secției dialectologice a Institutului de etnografie și folclor (Institut za serbski Ludospyt) din Budyšin.

Graiurile sirbo-luzaciene au format și obiectul de studiu al unor slaviști din alte țări. După cum se știe, nu și-a pierdut nici azi valoarea științifică studiul graiului din Mužakov (sirbo-luzacian de jos) al lui L.V. Ščerba. Teza sa de doctorat, *Восточнолужицкое наречие* (Petrograd, 1915) a fost recenzată de A.A. Šachmatov: *Заметки по истории звуков лужицких языков* (în „Известия отделения русского языка и словесности”, XXI, 2, 1916).

În ziua de 14 iulie 1969 a avut loc deschiderea festivă a cursurilor, la care din țara noastră a luat parte semnatarul rândurilor de față. Au mai fost participanți din U.R.S.S., Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, R.F.G., Anglia și S.U.A., în total 27 de cursanți. Gazdele au propus un program de studii și cultural foarte bogat și variat, conținând ore de seminar de limba luzaciană de sus, cu exerciții practice în cabinetul fonetic, ore de curs practic de limbă luzaciană de jos, lecții și prelegeri consacrate istoriei poporului sirbo-luzacian, istoriei limbii, literaturii și culturii luzaciene, ținute de oameni de știință, de scriitori și activiști pe tărîm obștesc din Leipzig și Budyšin, de exemplu: prof. dr. H. Schuster-Sewc, 20 ani de sorabistică în R.D.G.; *Limbile sorabe între alte limbi slave*; *Dezvoltarea limbilor literare sorabe*; dr. F. Mihalk, *Dialectele sorabe*, dr. H. Faske, *Caracterizarea limbii luzaciene de jos*, scriitorul Jurij Mlynk, *Proza sorabă în dezvoltare*; reprezentantul Domowin'ei, Jurij Gros, *Politica națională marxist-leninistă în R.D.G.*, conf. dr. L. Heinec, *Poezia sorabă în sec. XX*, prof. dr. P. Nedo, *Probleme folclorului sorab și altele*.

Au fost organizate cîteva deplasări în satele cu populația care vorbește luzaciana de sus și cea de jos pentru a cunoaște mai îndeaproape limba și obiceiurile populației respective. În același timp aceste deplasări au constituit și un prilej de recreere în mijlocul unui popor ospitalier, într-o natură încântătoare, ca cea din Dolna Łužyca, o Veneție locală, cu canale și gondoliери.

În ziua de 27 iulie cursanții au fost oaspeții unor familii de țărani din satul Konjecz, județul Kamjenc. Toți s-au bucurat de o primire caldă. Conversațiile, decurgînd în luzaciană de sus au satisfăcut ambele părți, gazdele putînd aprecia cunoștințele noastre și progresele făcute în domeniul limbii studiate.

Cele două săptămîni de studiu la Budyšin au fost extrem de utile pentru cunoașterea limbii, literaturii și culturii unui popor slav.

ECATERINA FODOR

PRIMA REUNIUNE A RUSIȘTILOR DIN CELE CINCI CONTINENTE

(Conferința internațională a profesorilor de limbă și literatură rusă,
Moscova, 22 — 28 august 1969)

Ținînd seama de interesul sporit, ce se manifestă în diferite țări de pe glob, pentru studiul limbii ruse, care, alături de engleză, franceză, germană și spaniolă, a devenit, după cum se știe, o limbă de circulație internațională, recunoscută ca atare, oficial, de Organizația Națiunilor Unite, s-a pus — cu doi ani în urmă — problema coordonării, pe scară largă, a activității de cercetare științifică în domeniul rusisticii și a schimbului sistematic de experiență metodică și didactică între profesori. Ca urmare, în septembrie 1967, a avut loc la Paris, în incinta cunoscutului Institut d'Études slaves conferința de constituire a *Asociației internaționale a profesorilor de limbă și literatură rusă* (AIPLLR¹), în a cărei Comitet executiv țara noastră este reprezentată prin prof. univ. dr. G. Mihăilă, decanul Facultății de limbi slave. Preșe-

¹ Denumirea, în rusă, a acestei societăți științifice fiind *Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы* (МАПРЯЛ).

dinte al Asociației a fost ales acad. V. V. Vinogradov (U.R.S.S.), iar ca vicepreședinți reprezentanți ai Cehoslovaciei, Bulgariei, R. D. Germane, R. F. a Germaniei, Angliei, Franței și Poloniei.

Cu un an mai înainte, în 1966, a luat ființă, sub egida Universității din Moscova, Centrul de limbă rusă (*Naučno-metodiceskij centr jazyka pri Moskovskom universitate*), a cărui menire constă în sprijinirea sub raport complex — metodic, lingvistic și didactic — a asociațiilor științifice și a persoanelor care se ocupă de problemele studiului și predării limbii ruse în străinătate. Director al Centrului și secretar general al Asociației amintite mai sus este V. G. Kostomarov, candidat în științe filologice.

Din inițiativa și sub auspiciile acestor două foruri a avut loc la Moscova, în incinta Universității „M. V. Lomonosov” de pe Colinele lui Lenin, între 22 și 28 august 1969, prima Conferință internațională a profesorilor de limbă și literatură rusă, la care au participat circa 500 de delegați din 31 de țări, fiind reprezentate organizații științifice, institute de cercetare, universități și școli secundare din cele cinci continente (profilul reuniunii a depășit, evident, limitele unei conferințe propriu-zise a cadrelor didactice, întrucât, după cum se poate deduce din cele de mai sus, au participat și numeroși cercetători științifici, specializați în probleme de rusistică și, în general, de slavistică).

Lucrările Conferinței s-au deschis la 22 august printr-o alocuțiune rostită de acad. V. V. Vinogradov, președintele comitetului de organizare al acestei reuniuni, decanul de vîrstă al cadrelor de predare și cercetare în domeniul rusisticii, după care a urmat un cuvînt de salut din partea gazdelor: M. A. Prokofiev, ministrul învățămîntului din U.R.S.S. și I. A. Chljabîc, prorector al Universității din Moscova. Participanții la Conferință au fost salutați, de asemenea, de Z. Konstantinovič, secretar general al Federației internaționale a profesorilor de limbi vii, și, printr-o telegramă, de UNESCO. După expunerea unor probleme organizatorice, făcută de E. Ju. Vladimîrskij, secretar general al Comitetului de organizare al conferinței, a urmat prezentarea raportului *Limba rusă în lumea zilelor noastre*, în care autorii (V. Kostomarov, P. Denisov și P. Veselov, toți trei din U.R.S.S.) au înfățișat o serie de probleme de ordin general privind răspîndirea limbii ruse pe glob, care este vehiculată azi, într-o formă sau alta, de aproximativ o jumătate de miliard de vorbitori, din care 150 de milioane o folosesc ca limbă maternă. Potrivit datelor comunicate de autorii raportului, rusa a fost studiată în 1969, ca limbă străină, în instituții de învățămînt superior din 58 de țări și în instituții de învățămînt mediu din 34 de țări.

În afara ședințelor plenare, puține la număr, lucrările Conferinței s-au desfășurat pe secții, în total 5 : 1. Metodica și psihologia studierii limbilor străine. Președinți: prof. dr. F. Maliț (R. S. Cehoslovacă) și dr. în științe filologice A. A. Leontiev (U.R.S.S.); 2. Tipuri de manuale și materiale didactice. Președinte: prof. A. Menac (R. S. F. Jugoslavia); 3. Mijloacele audio-vizuale și instruirea programată. Președinte: dr. W. James (Anglia); 4. Bazele lingvistice ale descrierii limbii ruse ca idiom străin. Președinți: prof. dr. K. Gabka (R.D.G.) și S. Siatkowski (R. P. Polonă); 5. Știința literaturii și studiul, sub raport complex (geografie, demografie, civilizație etc.), al țării respective¹ în procesul însușirii limbii. Președinți: prof. dr. S. Rusakiev (R. P. Bulgaria) și dr. A. Schmid (Austria). Au mai funcționat, cu statut de secții, 3 „mese rotunde”: Limba rusă în lumea contemporană, Rolul limbii materne în însușirea limbii ruse și Rolul specialității în predarea limbii ruse.

În cadrul acestor secții delegația românească a prezentat următoarele referate și comunicări: G. Mihăilă, *Istoricul studierii limbii ruse în România*, cu privire specială asupra lucrărilor de rusistică din ultimele decenii; M. Novicov, *Rolul analizei literare în planul lecțiilor de limbă rusă*, comunicare axată pe unele aspecte literare oglindite în recentul manual de limbă rusă, în 4 volume, elaborat în cadrul Catedrei de limbă rusă de la Universitatea din București; Ec. Fodor, *Principiile alcătuirii manualelor de limbă rusă pentru facultățile de filologie (secția limbă rusă) din România*, cu referiri la experiența alcătuirii manualului de limbă rusă, curs practic, menționat mai sus; Maria Dumitrescu, *Derivarea în procesul predării limbii ruse românilor*, comunicare bazată, la rîndul ei, pe date oferite de experiența didactică a autoarei; Zinaida Stere, *Însușirea intonației interogative din limba rusă de către români*, pe baza unui sistem metodic practicat în Institutul de limbi și literaturi străine de pe lângă Universitatea din București; M. Gheorghiu, *Echivalente generale și contextuale ale unor cate-*

¹ Este vorba, evident, de o disciplină nouă avînd contingențe cu numeroase alte discipline umanistice (comp. pt. terminologie, rus. *stranovedenie*, germ. *Landeskunde* etc.).

gorii eterogloze, cu aplicații la predarea prepozițiilor cauzale rusești românilor; E. Novici-cov, *Principiile, structura și conținutul manualului de limbă rusă pentru clasa a V-a*, primul an de predare a limbilor străine în școala de cultură generală; V. Vascenco, *Probleme meta-lingvistice privind studiul descriptiv al limbii ruse*, cu privire specială asupra procedeelelor de redare a terminologiei lingvistice rusești într-o serie de limbi romanice și germanice. În afara persoanelor menționate mai sus, toate din București, la lucrările Conferinței au mai luat parte Ana Felea, C. Todor-Prundar (Cluj) și Eva Kerekeș (Odorheiu Secuiesc).

În cadrul secției a treia, „Bazele lingvistice ale descrierii limbii ruse ca idiom străin”, asupra căreia ne vom opri în cele ce urmează, au fost prezentate cele mai multe referate și comunicări, 87 la număr. Menționăm câteva dintre ele, mai interesante din punctul nostru de vedere: O. Achmanova (U.R.S.S.), *Variantele limbii străine și problema alegerii* (lor în procesul predării), în care autoarea se pronunță în favoarea studierii particularităților, îndeosebi fonetice, ale limbii vorbite de generația „mijlocie”, ca bază a descrierii fenomenelor actuale din limba standard; S. Šaumjan (U.R.S.S.), *Gramatica aplicativă și achiziția unei limbi*, comunicare consacrată studiului relațiilor dintre limba genotip, construită pe baza unor modele abstracte, și limbile naturale, pentru care cea dintâi constituie o invariantă, un etalon; L. Novikov (U.R.S.S.), *Principiile studiului descriptiv al limbii ruse ca idiom străin*, în care se subliniază, între altele, necesitatea cercetării complexe, pe baza unui ansamblu riguros de principii, a limbii ruse fundamentale (Basic Russian); P. Šima (R. S. Cehoslovacă), *Rolul diacroniei în descrierea sincronă a limbii*, comunicare întemeiată pe cunoscuta idee, formulată încă de A. Meillet, cu privire la necesitatea legăturii dintre sincronie și diacronie în studiul limbii, între aceste două planuri neexistând o opoziție propriu-zisă; G. Jacobsson (Suedia), *Structura declinării substantivelor în limba rusă*, în care autorul se pronunță în favoarea unei descrieri simplificate, cu caracter morfofonematic, a declinării substantivelor și a unei succesiuni mai logice, pe baza asemănării structurale, a formelor cauzale (se propune următoarea ordine: nominativ, de ex. *del-o*; acuzativ, *del-o*; genitiv, *del-a*; prepozițional, *del-e*; dativ, *del-e*; instrumental *del-om*); V. Ickovič (U.R.S.S.), *Despre așa-zisele propoziții eliptice*, contribuție la o delimitare mai riguroasă a propozițiilor incomplete din punct de vedere formal și, implicit, la o precizare a conceptului de „propoziție eliptică” în sintaxa rusă. În comunicarea *Reguli privind alegerea verbelor și a echivalentelor lor în alcătuirea propozițiilor* T. Lomtev (U.R.S.S.) s-a oprit asupra factorilor care determină alegerea cutărui sau cutărui verb în constituirea celei mai mici unități sintactice de sine stătătoare (caracterul relațiilor, caracterul obiectelor care constituie membrii acestor relații etc.), problemă prea puțin studiată în gramatica rusă.

Chestiuni actuale de lexicologie și lexicografie au fost prezentate în comunicările unor rușiști ca N. Dilevski (R. P. Bulgaria), L. Wilske (R. D. Germană), I. Sazonova (U.R.S.S.), A. Bag (R. F. a Germaniei) ș.a. În seria metodelor moderne de investigație o mențiune specială se cuvine celor structurale și, mai ales, transformaționale, metodologia lingvisticii transformaționale fiind aplicată la domenii dintre cele mai diferite, depășind în bună parte terenul, obișnuit, al sintaxei: teoria traducerilor (comunicarea lui O. Kade, R. D. Germană), exprimarea predicatului nominal (T. Pettersson, Suedia), grafie și ortografie (H. Zikmund¹, R. D. Germană) etc.

În afara activității din secții, în cadrul Conferinței au avut loc o serie de acțiuni aferente cum ar fi, bunăoară, prezentarea de către un grup de ingineri din Kiev a mașinii de examinare și instruire programată „Kisi-5” (construită de V. Ja. Ožogin, O. Je Denisov și Je. O. Savinov), utilizabilă la examene, în seminarii și la lucrările de laborator; vizitarea expoziției de lucrări din domeniul rusisticii, elaborate în diferite țări, inclusiv în țara noastră (care a fost reprezentată priu-tr-o seamă de manuale, reviste și dicționare recent publicate), Programul științific al reuniunii a fost completat cu un program cultural, destul de variat, incluzând audierea unor concerte, vizitarea Kremlinului și a Mausoleului lui Lenin, excursii pe Canalul Moscova—Volga, în regiuni pitorești cu bogate relicve istorice și culturale ca Vladimir—Suzdal’ etc.

În cadrul reuniunii au avut loc, de asemenea, schimburi de vederi și experiență între redactori și reprezentanți ai principalelor reviste de rusistică sau de limbi străine, în coloanele cărora sînt prezentate probleme de rusistică, cum ar fi: *Russkij jazyk za rubežom* (Moscova), revistă, care, în ciuda tinereții sale (primele numere² au apărut în 1967), s-a impus în rîndurile specialiștilor, avînd abonamente în 75 de țări, *Russkij jazyk v nacional’noj škole și Literatura v škole* (apar,

¹ Este interesantă, sub raportul problematicei, și următoarea lucrare a aceluiași autor: *Die russische Schrift in neuer Sicht*, în „Zeitschrift für Slawistik”, Band XIII (1968), Heft 2, Berlin, p. 254—262.

² V. prezentarea numerelor pe 1967 ale acestei reviste în rubrica „Critică și bibliografie”.

ambele, la Moscova), *Russkij jazyk v mongol'skoj škole* (Ulan-Bator), *Russkij jazyk* (Sofia), *Živi jezici*, *Filološki pregled* și *Contact* (Belgrad), *Journal of the Association of Teachers of Russian* (Bradford), *L'enseignement du russe* (Paris), *Russian Language Monthly* (New Delhi), *Fremdsprachenunterricht* (Berlin), *Język Rosyjski* (Varșovia), *Revista de pedagogie* (București), *Ruštinár* (Bratislava), *Zeitschrift für den Russischunterricht* (Hamburg), *Mitteilungen für Lehrer slawischer Fremdsprachen* (Viena).

În ultima zi a Conferinței prof. univ. A. S. Mjasnikov a conferențiat despre *V. I. Lenin și ideile estetice din secolul al XX-lea*, după care au urmat prezentări, cu caracter de bilanț, a activității depuse în cele 5 secții. L. A. Novikov, director adjunct al Centrului de limbă rusă de pe lângă Universitatea din Moscova, a dat citire unui proiect de rezoluție, cuprinzând unele hotărâri și recomandări cu caracter metodic, parțial administrativ, cu privire la îmbunătățirea activității de cercetare și predare a limbii ruse, care a fost adoptat în unanimitate de participanții la lucrările Conferinței. După o scurtă alocuțiune, rostită de I. Mura'v'ev, reprezentantul UNESCO, S. Rusakiev (R. P. Bulgaria) a dat citire unui apel, adresat profesorilor de limbă și literatură rusă, cu rugămintea de a contribui, în țările lor, la sărbătorirea centenarului nașterii lui V. I. Lenin. Un bilanț al activității AIPLLR (resp. MAPRJaL) în cei trei ani de când există această asociație și, în același timp, un bilanț al lucrărilor Conferinței a fost făcut de V. G. Kostomarov, secretar general al Asociației și director al Centrului menționat mai sus, care a adus la cunoștință, între altele, că se proiectează organizarea unei consfătuiri, la Varșovia, a redactorilor revistelor de rusistică, și a unor reuniuni regionale a profesorilor de specialitate din țările germanofone și a celor din țările slavofone. În numele participanților la Consfătuire a vorbit prof. univ. Gunnar Jacobsson, directorul Institutului de slavistică din Göteborg (Suedia), redactor-șef al revistei *Scando-Slavica*, care a adus mulțumiri gazdelor pentru condițiile de lucru create la această reuniune. Două scurte cuvântări, rostite, prima, de către președintele sesiunii din 28 august, dr. A. Alitan (R. F. a Germaniei), vicepreședinte al AIPLLR și membru în Comitetul de organizare al reuniunii, și cea de-a doua de către acad. V. V. Vinogradov, președinte al AIPLLR, au marcat încheierea lucrărilor Conferinței.

Întâlnirea, de la Moscova, a rusistilor din cele cinci continente — prima de acest fel — a prilejuit un rodnic dialog, un schimb larg de vederi asupra metodelor de investigație, a problematicii și a temelor de cercetare, abordate în rusistică la ora actuală, contribuind în același timp la aprofundarea și generalizarea elementelor pozitive privind predarea limbii și a literaturii ruse, la o mai bună cunoaștere reciprocă a cercetătorilor și a cadrelor didactice din peste 30 de țări. Pentru delegația românească această reuniune internațională a avut o dublă semnificație, întrucât a prilejuit, totodată, în ziua de 22 august, participarea, în saloanele Ambasadei române din Moscova, alături de numeroase oficialități, reprezentanți ai Uniunii Sovietice și a celorlalte țări prietene, la sărbătorirea unui important eveniment național: cea de-a 25-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist.

VICTOR VASCENCO

VIKTOR VLADIMIROVIČ VINOGRADOV

(1895 — 1969)

La începutul lunii octombrie 1969 a încetat din viață eminentul om de știință, slavist cu renume mondial, academician profesor Viktor Vladimirovič Vinogradov.

Născut la 12 ianuarie 1895 la Riazan, V. V. Vinogradov și-a făcut studiile la Petrograd (Lenin-grad), unde a urmat cursurile Institutului istorico-filologic și ale Institutului arheologic, având ca profesor, printre alții, pe acad. A. A. Šachmatov, sub conducerea căruia s-a pregătit pentru viitoarea sa activitate științifică și didactică. Devenind absolvent în anul 1917, V. V. Vinogradov și-a susținut cu succes — în anul 1919 — teza de doctorat cu tema *Исследования в области фо-нетики севернорусского наречия. Очерки по истории звуков «ятъ» в севернорусском наречии*, pentru care a primit referate elogioase din partea academicienilor E. F. Karškij și L. V. Ščerba.

Activitatea didactică și științifică V. V. Vinogradov și-a început-o în 1921 la Universitatea din Petrograd, desfășurând-o concomitent și în alte centre universitare ale Uniunii Sovietice. Cursurile de limbă rusă contemporană, de istoria limbii ruse literare și de stilistica limbii ruse, ținute la un înalt nivel științific, cu date și fapte noi, prezentând rodul cercetării personale a regretatului profesor și om de știință, s-au bucurat de un mare succes în rindul studenților.

V. V. Vinogradov a participat activ la lucrările Societății lingvistice de la Universitatea din Petrograd și la cele ale Institutului de istoria artei. În această perioadă savantul rus a manifestat un mare interes față de problemele stilisticii, privind-o ca pe o ramură științifică de sine stătătoare, al cărei scop principal este analiza stilurilor individuale¹.

În 1924 V. V. Vinogradov devine președintele Secției de limbaj artistic de pe lângă Institutul de istoria artei. Numeroase monografii, studii și articole consacrate limbii și stilului operelor scriitorilor ruși sînt în anii aceia rodul activității prodigioase a tinărului cercetător (*Гоголь и натуральная школа, Стилистические наброски* (1925), *Этюды о стиле Гоголя* (1926), *Эволюция русского натурализма, Гоголь и Достоевский* (1929), *О художественной прозе* (1930), *О символике Анны Ахматовой* (1922), *Язык Зощенко* (1928), *Проблема сказа в стилистике* (1926) etc.

Un loc important în preocupările lui V. V. Vinogradov în anii următori îl ocupă opera marelui poet rus A. S. Pușkin, căruia i-a consacrat o serie de lucrări avînd o valoare științifică inegalabilă: *О стиле Пушкина* (1934), *Язык Пушкина* (1935), *Стиль «Пиковой дамы»* (1936), *Стиль Пушкина* (1941), *Пушкин и русский язык* (1937), *Пушкин и русский литературный язык XIX века* (1941) etc.

Cu o mare minuțiozitate au fost analizate, de asemenea, stilul și limba operelor lui Krîlov, Lermontov, Tolstoi etc.

V. V. Vinogradov este întemeietorul unei discipline lingvistice noi — istoria limbii ruse literare — publicînd în 1934 studiul intitulat *Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв.* (ediția a II-a a apărut în 1938). Problemele stilisticii și ale istoriei limbii literare ruse l-au preocupat pe savant toată viața².

V. V. Vinogradov a fost un om de știință cu multiple preocupări și în domeniul lingvisticii. Astfel, în 1927—1928, el a luat parte la lucrările unui colectiv de lingviști ruși însărcinat cu alcătuirea primului dicționar explicativ al limbii ruse din epoca sovietică, redactorul principal fiind prof. D. N. Ușakov.

Mulți ani de viață V. V. Vinogradov și i-a consacrat studiului structurii gramaticale a limbii ruse, schițînd pentru prima dată, încă în 1927, într-o comunicare prezentată în cadrul Societății lingvistice din Leningrad, teoria părților de vorbire în limba rusă. Lucrarea *Современный русский язык* apărută în 2 volume în 1938, reprezintă un fel de prolog al monografiei *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, care avea să vadă lumina tiparului în 1947. Premiul de stat acordat acestei lucrări este o dovadă grăitoare a valorii ei științifice. Pe lângă aceasta, savantul rus a consacrat o serie de monografii, studii și articole, problemelor sintaxei și lexicologiei limbii ruse³.

Activitatea științifică a lui V. V. Vinogradov s-a bucurat de o înaltă apreciere, dovadă fiind alegerea lui ca membru al Academiei de științe a U.R.S.S., iar în anul 1950 ca membru al prezidiului Academiei de științe a U.R.S.S. și secretar al Sectorului de limbă și literatură al Academiei. V. V. Vinogradov a condus timp de mai mulți ani Institutul de limbă rusă al Academiei de științe a U.R.S.S., fiind în același timp redactor al revistei „Вопросы языкознания”. O activitate rodnică a depus-o și în calitate de membru al Comitetului internațional al slavistilor precum și al Asociației internaționale a profesorilor de limbă și literatură rusă.

¹ V. V. Vinogradov, *О задачах стилистики. Наблюдение над стилем «Жития преподобного Авакума»* în „Русская речь”, fasc. I, Petrograd, 1924.

² Vezi de exemplu, V. V. Vinogradov, *Изучение русского литературного языка за последнее десятилетие в СССР*, Moscova, 1955; idem, *О языке художественной литературы*, Moscova, 1959; idem, *Проблема авторства и теория стилей*, Moscova, 1961; idem, *Стилистика. Теория поэтической речи*, Moscova, 1963; idem, *Сюжет и стиль*, Moscova, 1963; idem, *Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития*, Moscova, 1967 și altele.

³ V. V. Vinogradov, *Понятия синтагмы в синтаксисе русского языка* în „Вопросы синтаксиса современного русского языка” Moscova, 1959; idem, *Об основных типах фразеологических единиц в русском языке* în „А. А. Шахматов” Moscova—Leningrad, 1947; idem, *Основные типы лексического значения слова*, „Вопросы языкознания”, т. 5; idem, *Из истории изучения русского синтаксиса*, Moscova, 1958; idem, *Проблемы морфематической структуры слова и явления омонимии в славянских языках* în „Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов”, Moscova, 1968 etc.

Apreciatul om de știință sovietic a depus o intensă activitate pe tărîm obștesc. A fost deputat în Sovietul suprem al Republicii Socialiste Federative Ruse, deputat al Sovietului din Moscova, membru al Comitetului sovietic pentru apărarea păcii. Pentru meritele sale deosebite în activitatea științifică și cea obștească, academicianul V. V. Vinogradov a fost decorat cu ordinul Lenin, cu două ordine „Steagul Roșu al Muncii” și cu o serie de medalii. I-a fost acordat titlul de laureat al Premiului de stat, și al Premiului „Lomonosov”. A fost ales membru al academiei din R. S. România, R. P. Bulgaria, R. P. Ungară, R. D. Germană, R. P. Polonia, R. S. F. Iugoslavia, Franța, Danemarca și i s-a acordat titlul de doctor honoris causa al Universităților din Praga și din Paris.

Pînă în ultimele clipe ale vieții sale V. V. Vinogradov a continuat cercetările sale științifice. Una din ultimele sale comunicări, în cadrul căreia a analizat concepțiile lingvistice ale lui L. V. Șcerba, a fost cea prezentată în zina de 22 august 1969, la Prima conferință internațională a profesorilor de limbă și literatură rusă, organizată la Moscova.

Prin moartea academicianului V. V. Vinogradov lingvistica mondială contemporană a pierdut pe unul din cei mai remarcabili reprezentanți ai săi. Slaviștii din R. S. România aduc un omagiu sincer memoriei remarcabilului om de știință.

ECATERINA FODOR

ZENON KLEMENSIEWICZ

(1891 — 1969)

O catastrofă aeriană a smuls dintre cei vii, într-o noapte viroasă de început de aprilie pe unul dintre cei mai remarcabili oameni de știință polonezi; lingvistul cracovian acad. Z e n o n K l e m e n s i e w i c z.

Pedagog și om de știință, Z. Klemensiewicz a militat pe toate planurile, pînă în ultima clipă a vieții sale, pentru ceea ce a constituit scopul întregii sale activități: studierea, predarea și cultivarea limbii polone.

Și-a început activitatea, în 1919, ca profesor de liceu, după ce timp de cinci ani fusese ofițer în timpul primului război mondial. Devenind asistent al prof. Jan Łoś, la Universitatea Jagielloń, susține cu succes teza de doctorat (*Ogólnik przy formach osobowych słowa być*), în 1925, iar în 1930, pe cea de docent (*Licznik główny w polszczyźnie literackiej. Historia formy i składni*). Munca neîntreruptă, timp de 50 de ani, ca pedagog, a dirijat în chip fericit cadrul preocupărilor științifice ale lingvistului. Astfel, a elaborat numeroase studii de limbă contemporană și istorică, manuale universitare etc. (bibliografia completă a lucrărilor sale cuprinde câteva sute de titluri). Îmbinînd nevoile practice ale predării cu preocupările teoretice, științifice, prof. Klemensiewicz a studiat cu precădere sintaxa limbii polone (Cf. *Zarys składni polskiej*, ed. I, Varșovia, 1954, ed. 2, 1957) și a creat o adevărată școală cracoviană de sintaxă, grupată în special la Centrul de sintaxă istorică, din Cracovia.

O altă preocupare de bază a profesorului a fost aceea de a studia diacronic limba polonă, preocupare concretizată prin tratatul de gramatică istorică (împreună cu T. Lehr-Splawiński și St. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Varșovia, 1955) și prin remarcabila operă preconizată în trei volume, *Istoria limbii polone (Historia języka polskiego*, Varșovia, vol. I, 1961, vol. II, 1965). Una dintre preocupările la care Z. Klemensiewicz a revenit întotdeauna cu plăcere a fost studierea limbajului artistic, sub diferite aspecte (cf. lucrările închinete limbii unora dintre cei mai reprezentativi scriitori polonezi: J. Słowacki, H. Sienkiewicz, St. Wyspiański, M. Dombrowska și alții).

Pe lângă activitatea științifică și didactică, Z. Klemensiewicz a dus o muncă susținută pentru cultivarea unei limbi corecte, împotriva tuturor deformărilor și greșelilor. Membru activ în Societatea Prietenilor Limbii Polone încă din 1922 și președinte după moartea prof. K. Nitsch, redactor șef în ultimele decenii al revistei *Język Polski*, organ al societății susmenționate,

Z. Klemensiewicz a scris nenumărate articole, a ținut conferințe, a vorbit la radio și televiziune, apărind cu vehemență puritatea limbii polone.

Pentru meritele sale științifice, în anul 1954 a devenit membru al Academiei Polone de Științe și, câțiva ani după aceea, directorul Institutului de lingvistică al Academiei, filiala Cracovia. În această ultimă calitate a condus și urmărit indeaproape redactarea volumelor atlasului lingvistic (*Mały Atlas Gwar Polskich*) și pregătirea pentru tipar a primelor volume ale dicționarului dialectal (*Słownik Gwar Polskich*).

Dar consacrarea științifică nu i-a schimbat firea blândă și apropiată, rămânând pentru toți cei care l-au cunoscut același om atent și oricând gata să vină în ajutor.

Fostului meu profesor, marelui om de știință și cetățean — un ultim omagiu.

ELENA LINȚA

INDICE DE NUME

A

- Abdul-Kerim, pașă, 574—578
 Abramov, I., 443
 Abramovič, A. V. 690
 Achmanova, O. S. 86, 96, 119, 670—672, 684, 685, 740.
 Adamova, Magda, 722
 Acropolite, Georges, 208
 Adam, I., 429, 440
 Adamescu, Gh., 64
 Afanas'ev, A. N., 470, 472, 473, 488, 489, 666
 Agîrbiceanu, I., 421, 432, 433
 Aitzetmüller, R., 66
 Aksakova, V. S., 364
 Alecsandri, Vasile, 57, 623, 653, 696
 Alekseeva, L. S., 670
 Alexandre, C., 232
 Alexandrescu, Grigore, 622, 623
 Alexandru, rege polon, 540, 542, 547
 Alexandru I, țar, 313, 314, 640
 Alexandru, al II-lea, țar, 581, 583, 588, 591
 Alexandru cel Bun, voievod, 526, 530
 Alexandru Macedon, 407
 Alexandru, Teodora, 732
 Alisova, T. B., 69
 Alitan, A., 741
 Amades, J., 470
 Amort, Căstimir, 728, 729.
- Anastasievič, Miša, 606
 Andreev, Leonid, 393
 Andrejčin, L., 130
 Anghel, Al., 721
 Aničenko V. V., 674
 Anikin, V. P., 462
 Anikina, A. B., 107
 Annenkov, P. V., 349, 365
 Antonov, S. P., 375, 383
 Apreotesei, Cezar, 734
 Arbore, Z., 306, 341
 Arène, Charles, 603
 Arghezi, Tudor, 321, 341, 422
 Aricescu, C. D., 650
 Arinescu, M., 442
 Aristofan, 345
 Armandov, Michail, 610, 703
 Arvers, Felix, 286
 Assarhadon, 406
 Așukin, N. S., 714
 Așukina, M. G., 714, 715
 Augustiny, Gustav, 628, 630, 632, 634
 Aurelian, P.S., 572, 573
 Avanesov, R.I., 32, 34, 675, 679
 Avram, Andrei, 37, 367, 679
 Avramov, Gavril, 606, 607
 Azadovskij, M., 474

B

- Babici, I., 726
 Babkin, A. M., 713
 Bachat, Daniel, 708
 Bacvis, C., 706
 Bădică, Galina, 670, 690
 Baiazid al II-lea, sultan, 529, 535, 543
 Bakos, Mikuláš, 708, 709
 Balan, D., 732, 733
 Bălcescu, Nicolae, 639, 641, 642, 724, 725
 Băl'mont. Konstantin, 399, 400, 415, 416,
- Bălteanu, Boris, 720, 722
 Balzac, H. de, 334, 336, 351
 Banšell, Koloman, 708
 Bányai, L., 726
 Barag, L. G., 462
 Barbă, Gh., 732, 733
 Barborică, Cornelia, 619
 Bărbulescu, Ilie, 64, 123—125, 127, 615, 723
 Barchudarov, S. G., 670

- Barnea, I., 208
 Bărnauț Simion, 438
 Bart, Jean, 57, 435
 Bartula, Cz., 676
 Barvinok, V. J., 125, 208—214
 Basarab, Constantin Șerban, 301
 Basarab, Neagoe, 246, 248, 249
 Bassarabescu, I., 615
 Basset, René, 462
 Basta, general, 559, 627
 Báthory, Andrei, cardinal, 555, 556, 558, 568, 569
 Báthory, Sigismund, principe, 555, 556, 558, 563, 565, 566, 569
 Baudelaire, Ch., 286, 289, 299, 399
 Baur, Rupprecht, 666
 Bauer, J., 680
 Bazilevici, K. V., 537, 539
 Baženov, N. N., 402
 Becz, Emeric, 567
 Becz, Toma, 567
 Bednarczyk, Emilian, colonel, 641, 650, 654
 Beilis, A. S., 599
 Belčikov, I. A., 669, 688
 Beldi, Ioan, 567
 Belyj, A., 395, 403, 657
 Belinskij, V. G., 86, 327, 328, 330, 332, 347, 349, 351—368, 640
 Bellay, Joachim du, 285, 286
 Beloșapkova, V. A., 82—85, 92, 687
 Bem, general, 637, 640, 641
 Bene, Senuccio del, 288
 Benedek, Janczo, 11
 Benediktov, V. G., 350, 353—354
 Beneš, Pavel, 620, 622, 623, 725
 Benický, Peter, 725
 Bentkowski, F., 306
 Berić, B., 180
 Bernik, Francé, 738
 Berindei, Dan, 635
 Bernštejn, S. B., 21, 22, 31, 658, 676, 677, 682
 Berza, M., 528
 Bestužev-Marlinskij, A. A., 350, 352, 353
 Bezlaș, France, 737
 Beyne, Baligot de, 653
 Bianu, I., 211, 212, 251, 253, 256, 257, 699, 700
 Bibescu, Gheorghe, 606
 Bidlo, Jároslav, 501
 Biedrzycka, Halina, 257
 Bilan, Monica, 693
 Bilciurescu, V., 28
 Billip, Witold, 296, 297
 Birlea, O., 463, 479, 480
 Birtoc, voievod, 544
 Birza, V., 724
 Biskup, Marian, 533
 Blaho, P., 626
 Blanc, Ludovic, 639
 Blehr, Otto, 666
 Block, M., 531
 Blok, A., 401, 405, 408, 417
 Bluhm, Ernest, 649
 Bodea, Cornelia, 726
 Bodensedt, Frederic-Martin de, 271
 Bogač, G., 698
 Bogatyrev, P. G., 469, 471, 478, 693
 Bogdan, voievod, 526
 Bogdan, D. P., 208
 Bogdan, Ioan, 123—125, 127, 210, 522, 524, 527, 528, 531, 534, 542, 548, 699i, 700
 Bogaraz, V., 475
 Bogorodickij, V. A., 81, 687
 Bogrea, V., 62, 63
 Boguslawski, W., 307
 Bohomolec, Fr., 307
 Bohusz, M., 423
 Boia, L., 729
 Bojadžov, Vasil, 606
 Bokarev, E. A., 667
 Bokešová-Uherová, Maria, 725
 Boldur, Al. V., 529, 539
 Bolek, A., 318
 Bolintineanu, Dimitrie, 623, 638
 Bolliac, Cezar, 615, 638, 696, 697
 Bolocan, G., 31, 32, 35, 716, 732
 Bolte, J., 462
 Bondarko, A. V., 669, 673.
 Bonfini, Antonio, 706
 Boniecki, A., 302
 Bonichi, Bindo, 283
 Bopp, Fr., 109
 Borkovskij, V. I., 28, 659, 667, 668, 680, 682
 Boršukov, G., 703, 704
 Botev, Hristo, 614, 703
 Botezan, Liviu, 735, 736
 Botkin, V. P., 354
 Botto, Ján, 626, 709
 Božilov, Petar, 606
 Boyle, corespondent ziar, 572
 Bračić, Vladimir, 737
 Bradati, Iosif, 702
 Brahmmer, M., 288, 289
 Brakembury, C. H., locot. colonel rus, 571
 Brâncoveanu, Constantin, voievod, 212
 Brandes, G., 328, 329, 331, 338, 347
 Brătescu-Voinești, I. Al., 430, 433
 Brătianu, Dimitrie, 635, 637, 638, 643, 644, 656
 Brătianu, Ion C., 577, 587, 636, 638, 643, 645, 705
 Bratu, popa din Scheii Brașovului, 229
 Bratu, S., 327
 Braun, Maximilian, 661, 662, 666
 Brezina, J., 317, 322
 Brightman, F. E., 208

Brik, O., 691—693
Brîncuș, Gr., 24, 126
Brjusev, V., 395—420, 669
Brodziński, K., 296
Brote, Eugen, 626, 627
Brozović, D., 174
Bruchnalski, A., 707
Brugmann, Karl, 490
Brunot, Ferdinand, 6
Brüske, H., 64
Bucă, M., 734
Budagov, R. A., 69, 667, 715
Budagova, L. M., 677
Budai-Deleanu, I., 263, 274
Bulachovskij, L. A., 64, 667, 668.
Bulanin, L. L., 668

Bulgăr, G., 268
Bulin, Hyneck, 724
Bunin, Ivan, 376
Buonaccorsi, Filippo, 538
Buonarotti, Michel Angelo, 285, 287
Burhart, Dagmar, 666
Burian, Jan, 720, 723
Burmov, A., 703
Buslaev, F. I., 453, 669, 481
Byck, J., 11, 114
Byčkov, U., 211
Bylinskij, K. I., 688
Byron, 319, 350, 436
Bystron, J. St., 471
Bystricky Valerian, 725, 729
Bystrzanowski, general, 649

C

Calais, Alexandru, 371
Calea, Ioan, patriarh, 227, 228, 229,
232—234, 238, 243, 245
Calimachi, Sclariat, 727
Călin, Gh., 317, 324, 628, 630
Călinescu, colonel, 648, 651, 652, 654
Călinescu, George, 280, 620
Callimachus, 541
Calvin, Ioan, (sec. XVI), 227
Campus, Eliza, 721, 727, 735, 736
Cancel, P., 125, 127
Candrea, G., 477
Candrea, I. -A., 42, 64, 122—124, 127, 465
Cankov, Kirijak, 615—618
Cantemir, Antioh, 665
Cantemir, Dimitrie, voievod, 57, 58
Cantili, colonel, 575
Cantu, C., 620
Capelle, Wilhelm, 714
Capidan, Teodor, 5, 125, 127
Čar, Janko, 737
Caragiale, I. L., 60, 106, 126, 267, 332
Cardaș, Gh., 229—237, 239—242, 248, 249
Carol I, domn, 577, 581, 587, 591, 594
Carol cel Mare, împărat, 21
Cartoian, N., 209
Catargi, Maria, 302
Cavalcanti, Guido, 283
Cavalieri, Tommaso, 287
Cazacu, Boris, 257, 258, 269
Cazimir, rege polon, 527, 529, 531—543,
536, 538, 540, 542, 543
Ceașescu, Nicolae, 327, 328
Čechov, A. P., 90, 336, 339, 347, 371—394,
437, 665, 668
Čelakovsky, F. L., 471, 621
Čelpakov, C. I., 93, 97, 99, 103, 104

Cenov, Nikola, 606, 608
Čeppan, Oskar, 708
Cernicova, Galina, 734
Černyševskij, 330, 332, 333, 347, 422
Cernovodeanu, P., 697
Černyj, N. M., 402
Černyšev, V. I., 669
Cervantes, 328
Červinka, Dr. Fr., 627
Češko, E. V., 676
Chariton, egumen la mănăstirea din Kut-
lumuș, 208
Chatman, L., 664
Chelaru, Valentin Gr., 127, 613, 732
Chelcia, Ion, 454
Chendi, Ilarie, 421
Cheneau, Paul d'Orléans, 210
Cheresteșiu, V., 724, 726
Chiper, Ioan, 735, 736
Chirilov, Pricop, 733
Chițimia, I.C., 283, 295, 458, 637, 707, 732
Chivescu, Romeo, 677, 715
Chmielowski, P., 297
Chodova, K. I., 676
Chomsky, Ngam, 671
Christov, Chr. 703
Chudoba, A., 709
Ciekiński, P., 706
Ciepliński, Benedykt, 296
Čikobava, A. S., 86, 88, 91, 93, 95, 96, 99,
103, 104
Cimpineanu, Ioan, 636, 641
Ciobanu Șt., 228
Ciobanu, Valeriu, 327, 341, 342, 422, 423,
425
Cioccea, I., 718
Cioculescu, Șerban, 323
Cionca, C., 180

- Ciorănescu, A., 24
 Cipariu, T., 246
 Ciplea, Gh., 733
 Civan T. V., 675
 Čizek, Antonín, 626
 Clement din Ochrida, 183, 227, 248
 Colonna, Vittoria, 285
 Columbeanu, S., 721
 Comarnescu, P., 380
 Comşa, Maria, 206, 720
 Condurachi, E., 723
 Conev, B., 192, 211
 Constantin, Porfirogenetul, 502
 Constantin de Preslav, 227
 Constatinescu, Miron, 723, 724
 Constantinescu N. A., 41, 500, 722
 Constantinescu-Iaşi, Petre, 613, 727, 734
 Copilu, Dumitru, 699
 Corest, diacon, 194, 228, 232, 245, 246
 Corfus, Ilie, 541, 555, 556
 Corlăteanu, N. G., 716
 Corvin, Matei, rege, 527, 528, 531, 534—538, 540, 549, 706
 Coşbuc, G., 271—282, 337, 430, 709
 Čosić, J., 173, 180
 Cosquin, E., 493
 Costăchel, Valeria, 497, 539, 733
 Costăchescu, M., 526, 529, 530
 Costin, Miron, 304
 Coteanu, I., 265—267, 685
 Crăciun, I., 556, 557, 723
 Craiovescu, Barbu, 697
 Creangă, Ion, 58, 266, 427
 Creţu, Gh., 228
 Cretzianu, Al., 643
 Critopoulos, Daniel, 208
 Csák, L., 44
 Csomortanyi, Toma, 564
 Čubinski, P. P., 473
 Čukovskij Kornej, 277
 Cupşa, I., 722
 Curtius, Ernest Robert, 714
 Čuvaeva, V. G., 112
 Cuza, Alexandru Ion, domn, 521, 647—656, 704, 705
 Cvetko, Dragotin, 738
 Cvetkov A., 703
 Cvetler, Jiří, 722
 Cvijić, J., 171
 Czartoryski, Adam, prinţ, 635, 636, 640, 649, 650, 652, 653
 Czartoryski, Marceli, prinţ, 652
 Czartoryski, Władysław, 636

D

- Daicoviciu, Constantin, 721, 723
 Daicoviciu, H., 722
 Dainelov, 603, 604, 611
 Dal', Vladimir, 64
 Dan, Mihail, 736
 Danilenko, V. P., 668
 Dante, Alighieri, 283, 284, 328, 406, 407, 415
 Darasz W., 635, 637
 Daudet, Alphonse, 342
 Dautat, Albert, 42
 Davidescu, N., 341
 Davilla, Carol, doctor, 651, 655, 704, 705
 Daxner, Samuel, 626, 630
 Daxner Vlado, 426
 Deac, Augustin, 723
 Deaconovici, doctor, 646
 Deák, Ladislav, 726
 Deboveanu, Elena, 155, 458, 733, 735
 Decebal, 273
 Dejna, Karol, 156, 159, 166
 Delacroix, Eugène, 372
 Delavrancea, Barbu, 332
 Dembiński, general, 640, 64
 Demetrescu, Anghel, 593
 Demetriu, Dan, 454
 Denisov, O. E. 740
 Denisov, P. M., 671, 739
 Densuşianu, Ovid, 11, 24, 54, 65, 106, 238, 240, 465
 Derjagin, V. I., 668
 Derman, A. B., 375—377, 385
 Deşliu, Valentin, 736
 Desnickaja, A. V., 661
 Diaconu, Gh., 722
 Dybo, V. A., 659
 Dichan, Michail, 705
 Dickens, Charles, 342, 351, 692
 Diels, H., 714
 D'jačenko, Grigorij, 208, 214
 Dilevski, N., 740
 Dima, Al., 319, 327, 331
 Dima, Gheorghe, 632
 Dimităr, Hadži, 615
 Dimitriev, Petar, 605
 Dimitrov, Mihail, 703
 Dinekov, P., 703
 Djamo-Diaconiţă, Lucia, 732, 735
 Długoborski, W., 649
 Długosz, J., 528, 531, 532
 Dmochowski, Fr. S., 296
 Dobiaş, A., 687
 Dobin, E. S., 378
 Dobrogeanu-Ghera, C., 274, 277, 279, 327—333, 347, 364, 720

Dobroljubov, N. D., 330, 332, 342, 343,
343, 347, 479
Dobrovič, Vasil, 600, 606
Dobrovol'skij, general rus, 584
Dobrovol'skij, B. M., 547
Dobrovsky, J., 123, 621
Dolgopol'skij, B. A., 667
Dombrowska, M., 743
Domşa, Ion, 271, 723
Doroszewski, W., 74, 657
Dorošinskij, general rus, 580
Dosoftei, mitropolit, 251—256, 258
Dostál, Fr., 720
Dostoevskij, F. M., 91, 328—333, 339—342,
345, 349, 665
Dozon, A., 466
Drăganu, Nicolae, 5, 11, 12, 62, 245, 246
Draggfi, Bartholomeu, 544
Dragomirescu, Iuliu, 305

Dragomirescu, Mihail, 339, 421
Drimba, Vladimir, 121
Drumev, Dr. Aleks, 705
Družbacká, Elžbieta, 665
Družinin, A. V., 354
Duciewicz, Kornelia, 556
Dula, Matej, 627
Dulea, M., 722
Dumézil, G., 493
Dumitrescu, Maria, 739
Dumitrescu, V., 642
Dumitrescu, Z., 327
Dupin, Maria, 285
Dupré, P., 714
Dušanov, D., T., 601, 607
Duzincevici, Gh., 549, 636, 648, 650, 653
Dvojčenko-Markova, E. M., 696, 697
Dvornik, F., 207
Džamandžiev, Nikola, 609

E

Efimenko, P., 471
Efimov, A. I., 669, 688
Efimov, E., 349
Efrem, Sirul, 227, 248
Eftimie, patriarhul Tirnovei, 227
Egyed, A., 721
Ejchenbaum, B. M., 367, 691
Ekbo, S., 710
Eminescu, Mihai, 61, 29, 278, 279, 286,
317—319, 321—326, 633, 699, 709

Engels, Fr., 327, 476, 635
Epifanie, episcop de Cipru, 227
Èrenburg, Il'ja, 378, 666
Ernout, A., 105
Ertel, A. I., 436
Esenin, S., 417, 688, 689
Estreicher, K., 306
Evgen'ev — Maksimov, V. E., 277

F

Fălcoianu, G., 617
Falk, K. O., 711
Farago, J., 458
Fărcăşanu, S., 327
Felea, Ana, 740
Felix, Josef, 318
Ferienčik, M. S., 708
Ferrand, Gabriel, 475
Fessler, I. A., 537, 539
Fikin, F. P., 661
Filimon, Nicolae, 619—622, 633
Filin, F. P., 667
Filotei, monahul, 184—225
Fikel, L., 540
Firnhaber, F., 537
Flaubert, Gustave, 342, 376
Florescu, general, 586, 587, 589
Focşăneanu, I., 722
Fodor, Ecaterina, 69, 73, 661, 678, 682,
732, 739, 743

Fomenko, I. V., 70
Fonvizin, D. I., 345, 361
Forbes, corespondent, 572
Formanovskaja, N. I., 689
Forssman, Bernhard, 710
Forssman, Julius, 710—712
Fossler, K., 95
Fotiade, Laura, 732
Fotino, Coralia, 726
Fotino, George, 638, 642, 643, 649
Francopolo, concesionar de vamă, 646
Franko, I., 261
Francisci, Jan, 632
Frič, Josef Václav, 622
Frincu, T., 477
Frolov, M. P., 721
Frumkina, R. M., 673
Frunzetti, Ion, 287
Funck-Brentano, Fr., 284
Fundescu, I. C., corespondent, 465, 466,
472, 588, 589

G

- Gabka, K., 739
 Gáfrik, M., 709
 Gak, V. G., 110, 673
 Galdi, L., 323, 324
 Galkina-Fedoruk, E. M., 34, 85, 92, 106, 689
 Galsworthy, John, 392
 Gamillscheg, E., 105
 Gălăbov, Iv., 24
 Gămulescu, Dorin, 41, 732
 Ganshof, F., 531, 534
 Garbacik, Jozef, 535, 538, 539, 541, 544—549
 Gaster, M., 273—240, 242, 245, 248
 Gauguin, Paul, 414
 George, Stefan, 286, 299
 Georgescu, doctor, 587
 Georgescu, Ion, 626, 627
 Georgescu, Titu, 458, 722
 Georgiev, Christo, 600, 604—606, 204
 Georgiev, Evlogi, 606—609
 Georgiev, Vl., 24, 25, 28
 Georgiević Pantić, L., 609
 Geréb, Ioan, 567
 Gerik, Horst-Jurgen, 665
 Gerov, Najden, 600
 Geseman, Wolfgang, 665
 Gedeonov, A.S., 362
 Gheorghiu, Mircea, 105, 739
 Gheorghiu, V., 683
 Ghetie, I., 263, 320, 322
 Ghibănescu, Gh., 304
 Ghica, Ion, 623, 636, 341, 345
 Ghica, Dimitrie, 578
 Ghica, Leon, prefect de Galați, 651, 652
 Ghijitchi, A., 338, 733
 Gilliéron, Jules, 6
 Ginzburg, R.S., 671
 Gîrleanu, Emil, 432, 438
 Giuglea, George, 5
 Giurescu, Constantin, C., 207—210, 648, 651, 653, 729
 Giurescu, Dinu, C., 734
 Glixeli, St., 707
 Glück, doctor, 650
 Glušić, H., 737
 Goethe, 288, 289, 362, 363, 415, 692
 Goga, Octavian, 432, 435, 440, 709
 Gogol', N. V., 89, 91, 328, 330, 339, 345, 349, 351, 357, 361, 362, 364—366
 Gogolewski, Stanisław, 155
 Golab, Z., 119
 Golanova, I.G., 690
 Goldiner, V.D., 669
 Golescu, Alexandru, 637, 642
 Golescu-Albul, Alexandru C., 638, 642, 644
 Golescu, Nicolae, 641, 642
 Gollner, C., 721
 Gomolin, V., 615
 Gončarov, I.A., 339, 359
 Goralec, K., 682
 Gorbunov, A. P., 690
 Gorčakov, principe rus, 581, 594, 603
 Gorina, L. V., 675
 Górká, O., 541, 543
 Gorkij, Maksim, 86, 93, 103, 104, 337, 390, 403, 406, 413, 669, 692, 734
 Gorski, D. P., 93, 95, 96, 100, 565
 Gorski, Karol, 533
 Gorškova, K. V., 34, 686
 Gorun, I., 430, 435
 Grabar', I. E., 510
 Grafenauer, B., 507
 Graham, John, 392
 Grămadă, I., 721
 Grammont, M., 13, 692
 Grandea, G., 615—619
 Grappin, H., 69, 72
 Graur, Al., 16, 41, 42, 44, 59, 65, 69, 125, 127
 Grecescu, C., 645
 Greč, N. I., 81
 Grecu, D., 42
 Grecu, Vasile, 245
 Gregor, J., 629
 Grekov, B. D., 510
 Grevisse, Maurice, 113
 Griboedov, A. S., 361
 Grigore, popa din Mohaci, 230, 231
 Grigore de Nazians, 227, 248
 Grigore din Turov al rușilor, 227, 248
 Grigore, Ion, soldat, 589, 591
 Grigorovič, D. V., 349, 363, 374, 390, 391
 Grimal, Pierre de, 285
 Grin, A., 734
 Grot, N., 712
 Grotowski, maior, 650
 Groza, P., 380
 Grozdev, Michail, 615
 Grumel, V., 208
 Gruppe, O., 486
 Gudkov, V. P., 676
 Guillerman, Alain, 114
 Guizot, François, 639
 Gumilev, N., 395
 Gurevič, V. V., 668
 Gurko, general rus, 571
 Guția, Ioan, 663
 Guțu-Romalo, Valeria, 686
 Guțu, Olimpia, 31
 Gvozdev, A. N., 72, 107
 Gyurcsik, I., 734

H

- Haġinikolov, V., 703
 Haivaz, Gabriela, 734
 Halle, M., 14, 19, 679
 Hammer, Josef, 290
 Hamp, Eric P., 119
 Hanka, V., 621
 Hannibal, 363
 Hápak, Pavel, 726
 Harkort, Fritz, 666
 Harris, Z., 686
 Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 121—127, 228, 230, 234, 248, 301, 302, 304—308, 314, 444, 464, 522, 524, 697, 699, 700
 Hasdeu, Iulia, 302, 303, 306, 310
 Haugen, Einar, 119
 Häulică, I., 380
 Haupt, Gh., 720
 Hauptmann, Gerhart, 732
 Hegel, 333, 356
 Heine, 436
 Heinrich, Alfred, 734, 735
 Heinz, A., 119
 Helgardt, R. R., 688
 Heliade-Rădulescu, Ion, 263, 623, 642, 643, 656
 Helmolt, Hans F., 514
 Hemingway, Ernest, 392
 Herbultowski, 565
 Hérédia, José-Maria de, 286, 299
 Herescu, N. I., 707
 Herman, Karel, 727, 735, 736
 Hjelmlev, L., 32, 71, 660
 Horváth, Pavel, 726
 Herzen, A. I., 328, 330, 347, 349, 366, 422, 622
 Hijdeu, Alexandru, 303, 305, 306, 314
 Hijdeu, Boleslav, 303—305, 307
 Hijdeu, Efrem, 304
 Hijdeu, Gheorghe, 302
 Hijdeu, Ioan, 302
 Hijdeu, Lupașcu, 302
 Hijdeu, Michaela, 303, 304, 315
 Hijdeu, Nicodim, 304
 Hijdeu, Nicolae, 302
 Hijdeu, Ștefan, 302
 Hijdeu, Tadeu, 301—316
 Hijdeu, Valeria, 303, 305, 307, 309
 Hirt, 173
 Hmelnițchi, Bogdan, 698
 Hodoș, Nerva, 211
 Holban, Th., 706
 Holly, Jan, 708
 Holovackij, I., 261
 Holodovič, A. A., 667
 Hekhusen, Johannes, 664
 Homer, 492
 Homjakov, A. S., 362
 Horák, G., 709
 Horbatsch, Olexa, 662
 Hradečný, P., 728
 Hrinčenko, B.D., 55—59, 61—65
 Hrisostom, Ioan, 227, 229, 238, 245, 246, 248
 Hristea, T., 268
 Hristodal, Gh., 723
 Hroch, Miroslav, 722
 Hübel, Milan, 722, 727
 Hudiță, I., 649, 651
 Hugo, Victor, 319, 639
 Hujer, O., 69
 Humboldt, W., 99
 Hurban-Vajansky, Svetozár, 708
 Hurezeanu, D., 726
 Hurmuzaki, 499
 Hus, Jan (sec. XV), 227, 248, 620, 621
 Hušková-Flajšhansová, Dr. Jindra, 626, 630, 724, 736
 Hussar, G., 328
 Hussar, J., 624
 Hviezdoslav, P. O., 317, 322, 708, 709
 Hyacint, mitropolit al Ungro-Vlahiei, 208

I

- Iamandi, Adrian V., 422, 425
 Ibrăileanu, G., 276, 279, 338, 339, 346
 Ickovič, V., 740
 Ieremia (Eustație), episcop la Roman, 228
 Ignatovič, G., 703—705
 Ikononov, Todor, 605, 610
 Iičev, St., 24
 Iliăș, fiul voievodului Alexandru cel Bun, 526
 Ilič-Svityč, V. M., 661, 667
 Ioan Albert, rege polon, 537—549
 Ioan Exarhul, presviterul Bulgariei, (sec. X), 227
 Ioan de Hunedoara, 526, 527
 Ioanițoaia, Traian, 708
 Ion, L., 722
 Ion Vodă cel Viteaz, voievod, 734
 Ionașcu, I., 724
 Ionesco, E., 393
 Ionescu, Matei, 721, 735, 736
 Ionescu-Nișcov, Traian, 599, 697, 698, 701, 723, 727, 729, 732, 735, 736
 Iordache, An., 726
 Iordan, Alexandru, 704
 Iorga, Nicolae, 227, 228, 231, 232, 234, 235, 237—242, 248, 295, 422, 425, 426, 497—524, 526, 529, 533, 541, 548

Iosif din Hilandar, 702
 Iosif al II-lea, împărat austriac, 172
 Iosub, Elena, 693
 Isačenko, A. V., 34, 106, 111
 Ispirescu, Petre, 463, 471
 Istrati, C., 303—306
 Istrati, Panait, 276
 Istrinoiu, E. S., 90
 Iuffu, Zlatca, 732

Ivan al III-lea, țar, 457, 537
 Ivančikova, E. A., 83
 Ivanov, A., 688
 Ivanov, Jordan, 6
 Ivanov, Vjaceslav, 404, 405, 415, 416, 692
 Ivanov, V. V., 31, 86, 105, 659, 667,
 678—680, 683, 685, 686
 Ivić, P., 173—176, 178, 180

J

Jacimírskij, A. I., 189, 195, 199, 209—213,
 698, 699
 Jagamás, J., 458
 Jagić, A., 173, 180, 181, 680
 Jahanides, I., 709
 Jakobson, Roman, 14, 15, 19, 32, 156,
 325, 662, 664, 679, 685, 687, 690—692,
 726, 737
 Jakubovič, P., 344
 Jakubovskij, V., 444
 James, Harry, 376
 James, W., 739
 Janáček, Josef, 720
 Janitsek, E., 733
 Jarník, J. U., 629, 634
 Jaroslav cel Intelept, 710, 711
 Jazykova, A. A., 721
 Jeglinschi, V., 648, 650

Jelinek, H., 423
 Jesenský, J., 318, 709
 Jesse, consul italian la Tulcea, 647
 Jež József, locotenent rus, 640
 Jež, Szczesny, 640
 Jež, Teodor Tomasz (Zygmunt Miłkowski),
 635—656
 Jiauu, Iancu, 697
 Jireček, C., 500, 501, 619
 Jivcovići, Mirco, 180, 736
 Jeanne, A., 620
 Josef al II-lea, împărat, 620
 Jungmann, J., 621
 Jurančić, Janko, 737
 Jurenev, R., 379
 Juškov, S. V., 711
 Jušmanov, N. V., 99

K

Kabasanov, St., 135
 Kačevskaja, G. A., 668
 Kade, O., 740
 Kafka, F., 393
 Kaiser, Elenora, 662
 Kakas, Stefan, 564
 Kalinin, A. V., 688
 Kalinina, I. K., 689
 Kalnyn', L. E., 32, 679
 Kamburov, N., 606
 Kamieniecki, 564
 Kant, 397
 Kapitanov, Chr., 613, 616
 Karadijić, Vuk, 45, 56, 65, 677
 Karagea, Ștefan, 615, 616
 Karamzin, N., 665
 Karaš, Mieczysław, 156, 157, 159
 Karaslavov, G., 129
 Karataev, I., 211
 Karavelov, Ljuben, 614, 616, 618, 703
 Karlovski, G., 606, 607
 Karonin, S., 427, 428, 435—437
 Karskij, E. F., 741
 Kasabov, Iv., 615
 Kasatkin, L. L., 668

Kaškin, I., 392
 Kastarska Maria, 302, 306
 Kavková, Maria, 719—721
 Kayser, Charles, 380
 Kadri-bei, 579
 Keats, 286, 299
 Kerekeš, Eva, 740
 Kellner, A., 155, 158
 Kernbach, V., 258
 Kidél, A. S., 698
 Kiparsky, V., 28
 Kirill, cărturar slav, 227, 248
 Kissling, H. J., 664
 Kitov, Panajot, 705
 Király, Maria, 734
 Kireevskij, N. V., 471
 Kirpičnikova, N. V., 82, 83, 88, 100
 Kleiner, Blasius, 700, 701
 Kleman, M. K., 357, 358, 360
 Klemensiewicz, Zenon, 156, 164, 165, 687,
 743, 744
 Klepikova, G. P., 130
 Klofáč, 626
 Kneip, Heinz, 665
 Knezek, Dr. Libor, 709

- Knieszsa, István, 11
 Koch, E., 257
 Kochanowski, Jan., 254—259, 287, 288
 Kochol, Viktor, 708
 Koczanowski, A., 306
 Kogălniceanu, Mihail, 593, 601, 623, 646
 Kogan, P. K., 395, 401
 Kola, viceconsul rus la Galați, 704
 Koljada, G. I., 245, 676
 Kollár, J., 621
 Kollataj, H., 307
 Kol'cov, A. V., 349
 Komorowski, curtean ungur, 565
 Kondrašov, N. A., 74
 Konečný, Z., 728
 Koneski, Blaže, 77
 Konnova, V. F., 668
 Konstantin din Ostrowicz, 706
 Konstantinov, Ivan, 606
 Konstantinovič, Z., 739
 Kopčan, Vojtěch, 725
 Kopernicki, I., 655
 Kopylenko, M. M., 674
 Kofalka, J., 720, 723
 Kořalková, Květa, 724, 727, 728
 Korinskij, A., 397
 Korolenko, V., 339, 345
 Korš, F. E., 699
 Kos, Janko, 738
 Kos, Milko, 736, 738
 Koschmieder Erwin, 661—664
 Kosciuszko, 313
 Kosev, D., 703—705
 Kostović, K., 617
 Kot, J., 709
 Kotzebue, A., 306, 707, 708
 Kovačević, Božidar, 610
 Kovacs, A., 327
 Kovalev, A. G., 372
 Kovalevskij, E. P., 696, 697
 Kővári, A., 395
 Kowalewski, Józef, 297
 Kozačenko, A. I., 457
 Kozlov, Ivan, 297
 Kozłowski, I., 645
 Koźmian, Kajetan, 296
 Kraevskij, 361
 Kraljčević, Milan, 735, 736
 Kraker, Lojze, 665
 Král, Janko, 709
 Král, Václav, 728
 Kramerius, V. M., 621
 Krandžalov, D., 722, 724
 Krappe, A., 485
 Krasicki, Ignacy, 307, 313
 Krasinski, Zygmunt, 707
 Krasko, Ivan, 317—326, 643, 709
 Krasnov, Platon, 397
 Kraus, Cyril, 709
 Kravkov, S., 380
 Kreft, Bratko, 737
 Kremnitz, Mite, 465
 Kretschmer, P., 486
 Krjučkov, S. F., 82
 Kropilák, Miroslav, 725
 Kropotkin, P., 344
 Krudener, general rus, 574
 Krylov, I., 742
 Krzyżanowski, Julian, 664, 706
 Kubány, Lúdvít, 708
 Kučerová, F., 727
 Kudláček, J., 724
 Kudrnáč, Jaroslav, 720
 Kukol'nik, N. V., 360, 362
 Kukučin, Martin, 708
 Kul'činskij, I., 444
 Kulczycki, doctor, 646
 Kunert, Ilse, 662
 Kurek, J., 289
 Kuryłowicz, J., 71, 73, 683
 Kusy, Ivan, 708
 Kutina, Z., 727, 736
 Kuzmány, K., 709
 Kuz'min, A. F., 85, 91
 Kuznecov, P. S., 28
 Kvaček, Robert, 721, 722, 724
 Kyršovskij, Iv., 613

L

- Labé, Louise, 285
 Labothy, Andrei, sol ungur, 547
 Lachmann, correspondent german, 585, 586
 589, 594
 Lachman Renate, 665
 Lamanskij, V. I., 701
 Lamartine, 639
 Lamothe, H. de, correspondent ziar, 572
 Larin, B. A., 667, 668, 685
 Lascaris, T., 208
 Laszlo, Magdalena, 666, 713, 732
 Lauer, T. Reinhard, 665
 Lascarov, general rus, 581
 Laurent, V., 210
 Laurian, Aug., 593
 Lavrov, P., 344
 Lavrovskij, P. A., 681
 Lázár, J., 567
 Lăzărescu, B., 329
 Lebedev, N. I., 725
 Lebedeva, G. F., 107, 108
 Leca, Ion, 639, 640

- Ledru-Rollin, A. A., 635
 Léger, L., profesor, 492
 Legiša, Lino, 738
 Lehár, B., 724
 Lehr-Splawinski, Tadeusz, 22, 74, 75, 123, 156, 296, 743
 Leibnitz, 663
 Lekov, I., 32, 34, 35
 Lelewel, Joachim, 290, 297, 637
 Lenin, V. I., 87, 89, 80, 350, 363, 366, 376, 414, 741
 Leonov, Leonid, 393, 690
 Leont'ev, A. A., 670, 739
 Leont'ev, T. P., 686
 Lermontov, M., 271, 274, 330, 339, 345, 347, 350, 355, 357, 358, 359, 742
 Lessing, 388
 Lettenbauer, Wilhelm, 665
 Levý, J., 709
 Levin, S., 664
 Lewicki, A., 534—536, 541, 544
 Lewis, A., 352
 Lhuys, Drouyn de, consul francez, 649
 Lichačov, D., 710
 Liegnitz, maior, atașat militar, 572
 Lința, Elena, 301, 744
 Lipták, Julius, 723
 Lipták, L., 725
 Lisickij, V. A., 265, 266, 268
 Liška, J., 157
 Litvinec, D. P., 721
 Liveanu, Vasile, 724, 735, 736
 Livescu, Jean, 288
 Lizica, Const., 208
 Lobačev, N. P., 456, 457
 Logar, Tine, 736, 737
 Lombard, Alf, 105
 Lomonosov, M. V., 665, 688, 739
 Lomtev, T. P., 71, 75, 659, 660, 672, 673
 Lonlay, Dik de, corespondent de ziar, 571
 Lopatin, L. E., 669
 Łoś, Jan, 743
 Lotman, Ju., 372
 Lovinescu, E., 426
 Lozbă, Mihai, 733
 Lozbă, Maria, 733
 Lucaciu, Vasile, 631, 700
 Ludwig, Otto, 376
 Lueger, K., 626
 Lugojanu, V., 435
 Lukaszewicz, Jan, 382, 387
 Łukasik, Stanisław, 251, 262, 301, 306, 307, 636, 648—650
 Lungu, Tr., 721
 Lunačarskij, A. V., 280, 406, 418, 419
 Lupășteanu, A., 724
 Lurie, I. S., 706
 Luther, Martin, 227
 Luzel, F. M., 462, 470
 L'uvov, A. S., 660

M

- Mac Gahan, M., 584
 Macarie, călugăr, 184, 192, 195, 196, 199
 Macedonski, Al., 279
 Macha, scriitor ceh, 665
 Maciejowski, I., 429, 437, 439
 Macovei, T., 733
 Macrea, D., 262, 263
 Macřek, Josef, 720, 722—725, 728, 729, 735, 736
 Machnič, Joža, 738
 Majakowski, V., 279, 403, 733
 Mainuš, Fr., 725
 Maiorescu, Titu, 327
 Majetic, Miljenko, 666
 Majkov, L., 471
 Maksimova, S., 714
 Malaspina, nunțiu papal, 556, 557, 559—562, 564—567
 Małeck, M., 155, 156, 158, 163, 169, 170, 174, 180
 Mališ, F., 739
 Mallarmé, St., 397, 399
 Małowist, M., 528
 Maltitz, Apollonius von, 665
 Mancaș, Mihaela, 321, 324
 Manin, L., 593
 Mannhardt, W., 491
 Manole, S., 445—448
 Manolescu, N., 275
 Manu, general, 574, 575
 Mărăcineanu, Valter, căpitan, 585
 Marčok, V., 709
 Maretić, T., 41
 Marian, Liviu, 303, 304
 Marian, Simion Florea, 63, 468
 Marinescu, G., 645
 Marinescu, M., 443, 444
 Marinović, Christu, 606
 Markov, B., 677
 Marković, Sv., 180
 Marsina, Richard, 725, 726
 Martin, T. S., 632
 Martinet, A., 673, 686, 687
 Martynov, V. V., 675
 Marțian, codicele lui, 245, 246
 Marx, Karl, 327, 476, 635
 Maslov, I. S., 77, 130
 Matei Basarab, voievod, 200
 Mathesius, Vilém, 15, 687

- Matkovski, Aleksandrina, 699
 Maturin, Ch., 352
 Matusievič, M. I., 667
 Matuška, Al., 321
 Matuška, J., 709
 Maupassant, Guy de, 334, 345, 376, 693
 Mavridi, Ivan, 601
 Maximilian de Habsburg, 537, 538
 Mazilu, Dan Horia, 53
 Mazon, A., 106
 Mazurkiewicz, Wincenty, 640, 646
 Mazzini, G., 635
 Medaković, Danilo, 600, 601
 Mednikova, E. M., 687
 Meillet, Antoine, 6, 21, 22, 29, 680, 741
 Meïtoiu, Ion, 458
 Mejlach, B., 372
 Melchisedec, episcop de Roman, 186, 195, 209—212, 454
 Meletinskij, E. M., 474, 475, 666
 Melich, János, 11
 Melko, Fortunat, 646, 648
 Melničuk, A. S., 69, 680, 682
 Menac, A., 739
 Merežkovskij, D., 404, 416
 Mesaroš, Julius, 624, 626
 Meščaninov, I. I., 668
 Metodje, (sec. IX), 227, 248, 677
 Meyer-Lübke, W., 13
 Mezník, Jaroslav, 723
 Michelet, Jules, 639
 Mickiewicz, Adam, 283, 288—299, 422, 521, 707, 708
 Micu, Dumitru, 271, 272, 275, 276, 279, 280, 421, 424, 425
 Migdale, Fr., 306
 Migne, P., 238, 232—234, 236, 243
 Mihai Viteazul, voievod, 187, 555—562, 564—569, 732
 Mihail, Paul, 700, 703
 Mihailă, G., 21, 54, 61, 63, 65, 120—122, 173, 208, 731, 732, 734, 738, 739
 Michailovskij, N. R., 342, 397
 Mika, Alois, 722
 Miklosich, F., 208, 236, 677, 680, 738
 Miko, F., 709
 Mikò, Gheorghe, 567
 Mikò, Nicolae, 567
 Mikola, I. I., 69
 Milan, Smerda, 727
 Milescu, Nicolae, 699
 Miletic, Ljubomir, 6, 180
 Milkowski, Zygmunt (Teodor Tomasz Jeł) colonel, 635—637, 641, 652, 656
 Millo, Matei, 638
 Milutinović, Dr. Kosta, 600, 601, 703
 Minčev, Ivan, 603—605
 Minescu, Const. N., 606
 Miniati, Ilie, (sec. XVII-XVIII), 227
 Minović, Mina, 608, 611
 Mioc, Dan, 721
 Mircea cel Bătrîn, voievod, 186, 138, 193, 194, 209
 Mircea, G. D., 395
 Mirjam, Moravcová, 728
 Miron, Costin, 57
 Miskievič, G. I., 668, 669
 Mistewski, Henryk, 251
 Mistrik, J., 709
 Mitev, Jono, 705
 Mitrofan, patriarh, (1525—1572), 702
 Mitrofanovici, Dr. V., 208
 Mitu, Mihai, 65, 732
 Mjasnikov, A. S., 395, 410, 418, 741
 Mladenov, St., 6, 130, 712
 Mlynárik, Jano, 721
 Mochnacki, Maurycy, 296, 297
 Modic, Roman, 736, 738
 Moisuc, Viorica, 726
 Molière, 286, 345, 693
 Montelatici, G., 208
 Morawski, Fr., 296
 Moricz, C., 337
 Morozova, M. N., 690
 Motyleva, T., 392
 Movilă, eremia, voievod, 554, 564
 Movilă, Simcon, 555
 Mrozowski, Michal, 647, 649, 653
 Matičetov, Milko, 738
 Mučnik, B. S., 669
 Mudroň, Pavei, 627
 Mukafovsky, Ján, 325, 709
 Munteanu, N. Z., 585
 Murav'ev, I., 741
 Murav'ev-Apostol, I., 295
 Mureșanu, Aurel, 629
 Murgescu, Costin, 721
 Mușat, Roman, voievod, 526
 Mușoiu, Panait, 338
 Mușu, Gh., 485
 Mysliveček, F., 727
 Myška, Věroslav, 723
 Myszkowski, Piotr, episcop de Plock, 251

N

- Nachtigal, R., 76
 Nacker, L., 536
 Năbădan, T., 734
 Nădejde, Iosif, 329
 Nakonečnij, M. F., 32, 33
 Nandriș, Gr., 155, 163, 169, 170
 Napoleon al III-lea, 603, 645, 646, 651, 656

Naruszewicz, A., 307, 309
 Naumov, N. I., 427, 428
 Necşa, T., 721
 Neculce, Ion, 265
 Nedović, Ivan, 606
 Nefedov, F. D., 427, 431
 Negri, Costache, 640
 Negruzzi, Costache, 638, 639
 Nejedlý, V., 621
 Nekrasov, N. A., 271—282, 330, 349, 397, 407, 427
 Němcová, Božena, 633
 Nemoianu, V., 691
 Neruda, Jan, 691, 622—624, 6333
 Nestorescu, V., 31, 35
 Neumann, St. K., 629
 Nezval, V., 677
 Nica, Vasile, caporal, 589
 Nicolae I., țar, 705
 Nicolae, mare duce, 577, 579, 581, 591

Nicolescu, G. C., 327, 424, 425
 Nicolescu, S., 210
 Nicolescu, Tatiana, 338, 716, 732
 Nicula, Tamara, 733
 Niculescu, Alexandru, 105
 Niederle, L., 21, 619
 Nierle, Michael, 665
 Nijakij, V. V., 705
 Nikiforov, N. I., 475
 Nistor, I. Ion, 304, 306, 314, 644
 Niță-Armaș, Silvia, 732
 Nitsch, K., 156, 166, 743
 Noge, Julius, 708
 Novaković, Stoian, 501
 Novak, Vilko, 738
 Novicicov, E., 740
 Novicov, Mihai, 271, 327, 670, 672, 732—734, 739—741
 Novotný, Jan, 723

O

Obnorskij, S. P., 668
 Obodovskij, P., 362
 Obrenović, Michail, principe, 604, 606
 Oczesalski, rotmaistru, 564
 Odobescu, Al., 699
 Oedip, 693
 Odyniec, Antoni Edward, 297
 Oiță, I., 81, 82, 85, 100
 Olbracht, Jan, 543, 544
 Oliva, Pavcl, 720, 722, 723
 Olsen, Hedvig, 109
 Olteanu, Pandele, 227, 246, 628, 630, 732
 Omer-pașa, comandant turc, 641—643
 Oprea, I. M., 727
 Oravec, J., 709

Ordega, Józef, 640, 646
 Orlov, S., 395
 Orlova, M. V., 355
 Ornatskaja, Z. N., 457
 Oros, I., 733
 Orožen, Martina, 737
 Ort, Alexandr, 720
 Orzeszkowa, E., 427, 430, 433, 437
 Osadčenko, I. E., 698
 Osman-pașa, 580, 591
 Ostrovskij, A., 339
 Otáhal, Milan, 723, 724
 Oțetea, Andrei, 735, 736
 Ožegov, S. I., 126, 667, 669
 Ožogin, V. Ja., 740

P

Padlewski, Władysław, 639
 Pajurá, Ion, 295
 Palacky, M. Francz, 501, 621
 Palárik, Jan, 708
 Palauzov, Spiridon, 601
 Palosi, Gaspar, 567
 Palosi, Nicolae, 567
 Panaeva, A. I., 276
 Panaev, I. I., 349, 356
 Panaitescu, P. P., 125, 127, 207—210, 212—214, 228, 229, 257, 259, 301, 541, 544, 556, 635, 641, 648, 652—654
 Panjuševa, M., 689
 Pankratova, N. N., 669
 Panov, M. V., 34, 37, 39, 82, 94, 652

Panovova, Ema, 709
 Panțiru, M., 733
 Panu, D., 345
 Panzer, Baldur, 662
 Papacostea, Șerban, 525
 Papadima, Ovidiu, 438
 Papahagi, P., 466, 467
 Papasoglu, D., lt-colonel, 586
 Papazoglu, Teochari, 609
 Papazov, Vasil, 609
 Papée, F., 540, 541
 Papierkowski, Stanisław, 636
 Paraschivescu, Miron Radu, 272, 277—279, 288, 292—294
 Pașca, Ștefan, 13, 41, 42, 44

- Pascu, G., 13, 57, 48, 65
 Pascu, Ștefan, 725, 727, 735, 736
 Paskides, T. A., 617, 618
 Pasternak, B., 403
 Paternu, Boris, 736—738
 Pătrașcu, Corina, 721
 Pătruț, Ion, 21, 24, 25, 27—29, 732, 733
 Pauliny, Eugen, 155, 157, 165, 319
 Pauliny-Tóth, 708
 Paustovskij, K., 371, 372, 669
 Pavliuc, N., 732
 Pavlov, I. P., 383
 Pavlova, L. P., 673
 Pavlă, B., 320
 Pelci, F. M., 621
 Pelivan, I., 304
 Pellicier, O., 572
 Penakov, Dr. Ivan, 704
 Perebijnis, V. S., 35
 Percov, R. P., 411
 Peșkovskij, A. M., 81, 88, 101, 687, 690
 Peters, Bernhard, 663
 Peterson, N. N., 81, 82
 Petică, Ștefan, 338, 430, 431, 433
 Petkanova-Toteva, Donka, 701
 Petrarca, Francesco, 283—289
 Petrea-Petrescu, Horia, 630
 Petrescu, Cezar, 346
 Petrescu, Ghenadie, 645
 Petrescu, J. D., 212
 Petrică, Ion, 635
 Petriceicu, Ștefan, voievod, 301, 302, 314
 Petrov, S. M., 344, 349, 363, 367
 Petrovič, Ivan, 609
 Petrovici, Emil, 5—19, 23—25, 27, 31, 32, 46, 64, 125—127, 172, 173, 175, 178, 180, 268, 734
 Petrovič, Georgi, 608
 Petrovici, Paulina, 5
 Petrovici, Vichentie, 5
 Petrovskij, N. A., 658
 Petsch, Robert, 462
 Petru, Aron, voievod, 527, 530, 531
 Petru cel Mare, țar, 519
 Petru, Mușat, voievod, 529, 553
 Pettersson, T., 740
 Pfaff, Ivan, 723
 Piatkiewicz, L., 296
 Pič, Ladislav, 629
 Pienescu, G., 271
 Píksová, Stefiana, 725, 726
 Pippidi, D. M., 722
 Piórkoszewska, Małgorzata, 302
 Piotrovskij, R. G., 31
 Pirogov, Nikolaj, 602
 Piru, Al., 209, 212
 Pîrvan, V., 535, 538, 539, 544
 Piscupescu, Ecaterina, 210
 Piškur, Milena, 737
 Pistoia, Cino da, 283
 Pitra, J. B., 208
 Pieter, T., 732
 Plutarch, 491
 Počtjonnaja, T. G., 689
 Podjavorinská, L., 709
 Poirot, Jean, 6
 Poghirc, Cicerone, 120, 124, 126, 127
 Pogodin, A., 710
 Pogodin, M. P., 677
 Pogorelec, Breda, 737
 Polánski, K., 119
 Polevoj, N. A., 360, 362
 Poliak, Ján, 709
 Polisenský, I., 736
 Polivka, J., 462, 467, 473, 478
 Polivanov, E., 691
 Pollok, Karl-Heinz, 666
 Polypčuk, Rostyslav, 727
 Pomeranceva, E. V., 462
 Pompiliu, Matei, 721
 Poni, Ioan, 623
 Poniatowski, Stanisław August, 309
 Ponomarev, I. A., 371
 Pop, Mihai, 458, 696
 Pop, N. M., 172
 Pop-Reteganul, I., 464—466
 Pop, Sever, 7, 8, 62, 268
 Pop, Teodor, 702
 Popa, Paul, 735
 Popa-Șapcă, 643, 644, 656
 Popa, Șt., 733
 Popescu, Candiano, maior, 585, 590
 Popescu-Puțuri, Ion, 726
 Popescu, Spiridon, 430, 433, 438
 Popławski, J. L., 423
 Popov, N. G., 704, 705
 Popova, N. V., 669
 Popovici, Iosif, 5, 6
 Popovič, Mihail, 658
 Popovici, Titus, 106
 Popovici, V., 721
 Popruženko, M., 705
 Porubský, Juraj, 725—727
 Pospelov, E. M., 675
 Pospelov, N. S., 83, 87, 88, 92, 101, 686, 687
 Potebnja, A. A., 107, 109, 669, 680, 681, 691
 Pozdnyšev, 338
 Pražák, Albert, 631
 Pražák, Richard, 727
 Predescu, Lucian, 303, 310
 Presl, J. S., 621
 Prochazka, F. F., 621
 Prokof'ev, M. A., 739
 Prokopov, L. I., 33
 Propp, V. I., 471, 479, 666
 Prus, B., 427

Puchmayer, A. J., 621
 Punciu, Popa, 702
 Puškarev, A. A., 454, 456
 Puscariu, Sextil, 5—7, 14, 18, 61, 65, 66,
 268, 269

Puškin, A. S., 274, 295, 328, 330, 339,
 345, 347, 350, 351, 355, 361, 397, 405,
 422, 669, 688, 692, 708, 742
 Pustovojt, P., 344
 Putilov, B. N., 693—696

R

Racoviță, C., 530
 Rabelais, François, 345
 Radcliffe, A., 352
 Radionov, general rus, 584
 Rados, A., 733
 Radu cel Frumos, voievod, 530
 Rădulescu, C., 721
 Rădulescu-Codin, C., 463, 465, 472
 Rădulescu, I., 722
 Rădulescu-Motru, C., 327
 Rădulescu, Sava, 607
 Rafail din Dragomirna, 245
 Rais, Karel, 423
 Rákóczi, Franz II, 720
 Rakovski, G., 599—613, 615, 703—706
 Rally, A., 285
 Rassudova, O. P., 106, 674
 Rațui, Ioan, 627, 631
 Rebreanu, Liviu, 337, 429—431
 Rebușapcă, I., 732
 Reformatskij, A. V., 85
 Rehder, Peter, 663
 Reinhold, O., 663
 Rej, M., (sec. XVI), 227, 248
 Rejnuš, Miloš, 727
 Remarque, E. M., 392
 Reznikov, L. O., 86, 91, 96, 98
 Reymont, Vladislav, 337, 426, 429, 433,
 435, 439—442
 Ryleev, C., 330
 Rilke, Rainer Maria, 286, 299
 Rimbaud, Arthur, 397, 399, 414
 Rizeanu, I., 228
 Robciuc, I., 31
 Rohde, E., 486

Roman, Filip, 271
 Roman, Ion, 714
 Romany, Francisc, 567
 Romanov, E. R., 473
 Romanski, St., 6, 704, 705
 Ronsard, Pierre de, 285
 Roques, Mario, 6
 Rosel, Hubert, 663
 Rosetti, Alexandru, 9, 14, 14, 54, 68, 114,
 125, 127, 228, 257, 258, 263, 265—269,
 320, 734
 Rosetti, C. A., 573, 577, 583, 590, 615,
 618, 648, 697
 Rosetti, Maria C. A., 615
 Roșianu, Iuliana, 680
 Roșianu, Nicolae, 461, 463, 483, 696, 734
 Rossolino, G., 389
 Roszkowska, Wanda, 297
 Rotundu, V., 733
 Rousseau, J. J., 431, 639
 Rousselot, Pierre, abate, 6
 Rozenthal, D. E., 90, 670
 Rozkoš, Pavel, 734
 Rudnev, A. G., 90, 101
 Ruge, A., 635
 Rumjancev, N. P., 677
 Ruppeltdt, F., 628
 Rusakiev, S., 739, 741
 Rusenescu, M., 736
 Russev, E. M., 716
 Russu, I. I., 23, 121, 121, Rusu, V., 267
 Ruvarac, D., 172
 Ružička, I., 709
 Rybnikova, M. A., 471

S

Sabău, I., 527
 Šachmatov, A. A., 22, 107, 113, 681, 741
 Sadnik, L., 66
 Sadova, Marieta, 734
 Sadoveanu, Mihail, 106, 321, 346, 429,
 430, 432, 433, 435, 440
 Sadyk-Paşa (M. Czajkowski), 636, 653
 Šafárik, Pavel Josef, 192, 193, 213, 237,
 248, 619, 621, 632, 708, 709
 Sakali, M. A., 466

Saltykov-Ščedrin, 345, 427
 Sanctis, Francesco de, 283, 284
 Sand, George, 334, 335
 Sandfeld, Kr., 109
 Sandu-Aldea, C., 429
 Sanielevici, H., 426
 Šanskaja, T. V., 689
 Šanskij, N. M., 34, 670
 Šaporenko, T., 379
 Šašel, Jaroslav, 738

- Sasinek, V., 632
 Šaškovič, M., 261
 Šaumjan, S. K., 671, 740
 Savčenko, S. V., 462
 Savinov, E. O., 740
 Savinov, S., 381, 387
 Say, J. S., 639
 Sazonova, I., 740
 Sbiera, I. G., 463—465
 Šćorba, L. V., 101, 667, 668, 673, 687, 741, 743
 Schaffarik, Pavel Iosef, 123
 Schaller, Helmut, 662
 Schamschula, Walter, 665
 Scheindko, B., 66
 Schenfler, Vladimir, 735, 736
 Schiller, 362, 665, 692
 Schlegel, 290
 Schlessinger, 626
 Schmaus, Alois, 662
 Schmetler, general rus, 584
 Schmid, A., 739
 Schmidt, Knud Rahbek, 711, 712
 Schopenhauer, Arthur, 397
 Schutz, J., 664
 Scriban, A., 53, 55, 57—63, 66
 Scridon, Gavril, 271
 Sebastian, Lascăr, 284
 Sébillot, Paul, 462, 473
 Seche, Luiza, 126
 Seche, Mircea, 126
 Seeman, K. D., 665
 Segal, D. M., 676
 Sękowski, József, 294
 Selenicyn, I. V., 669
 Seliščev, A. M., 10, 22
 Semčynskij, S. V., 53, 54, 47, 59, 61—63, 66, 261
 Šendecov, V. V., 713
 Sevastos, E., 455
 Ševčenko, Taras, 328
 Ševčenkova, L. M., 669
 Seyfarth, W., 720
 Shakespeare, 257, 287, 328, 343, 362
 Sidney, Filip, 257
 Sienkiewicz, H., 427, 521, 743
 Sierociński, Teodozy, 296
 Sikorskij, N. M., 638
 Siluan, arhimandrit, 199
 Šima, P., 740
 Sîmedrea, Tit, 183, 208—210, 212
 Simeon, țar, 508, 509
 Simeon, din Salonik, 185
 Simić, Sava, 637
 Simonescu, Dan, 212
 Simonov, R. A., 675
 Sinan-pasa, 366
 Sinder, L. R., 667
 Sion, George, 623
 Sîrcu, Polihronie, 180, 453, 699, 700
 Skalníková, Olga, 735, 736
 Skalski, Stefan, 649
 Skantkonung, Olaf, rege suedez, 711
 Skobelev, general rus, 584, 588
 Šklovskij, Viktor, 691—693
 Sladković, A., 709
 Slanski, sol, 565
 Slave, Elena, 114, 470
 Slavici, Ion, 427, 628, 629, 634
 Sliwińska, Irmína, 297, 298
 Slodnjak, Anton, 738
 Ślotwiński, Paweł, 641
 Śłowacki, J., 707, 743
 Šmatlák, Stanisław, 708
 Smirnickij, A. I., 71, 659
 Smital, Anton, 624
 Smith, William, 637
 Sobolevskij, A., 681
 Sofronie de Vrața, 227
 Solgonika, G. I., 690
 Sokol, K. S., 626
 Sokolova, V. K., 693
 Sokolovskaja, A. S., 675
 Šolochov, Michail, 733
 Solouchin, V., 668
 Solov'ov, V., 396
 Speranskij, M. I., 211
 Speranția, Th., 305, 306
 Spjalskaja, P. S., 87
 Spiess, Georg, 663
 Spieralski, Z., 722
 Spinoza, 397
 Spitznagel, Ludwig, 290
 Sprostanov, E., 211
 Sreznevskij, I. L., 56, 66, 678
 Stan, A., 41, 42
 Stănescu, D., 465
 Stănescu, E., 724
 Stanislav, Ján, 72, 74, 155, 157, 158, 162, 164—167
 Stankiewicz, Edward, 156, 158
 Stanley, M., corespondent ziar, 572, 584
 Staszic, St., 307
 Štefanovič, M., 626, 627
 Stendhal, 351
 Štěpanek, Miroslav, 722
 Stepanov, A. V., 688
 Stepanov, I. S., 688
 Stepkowski, J., căpitan, 650
 Stere, Constantin, 424, 426
 Stere, Zinaida, 739
 Stevcek, P., 709
 Stieber, Z., 156—158, 166
 Stîrcea, Gheorghe, 304
 Stoicovici, Olga, 733
 Stojanov, Manjo, 604, 610

Stojanov, St., 130
 Stojkov, Stojko, 32, 25, 129
 Stoletov, general, 572, 580
 Strașun, L., 379
 Studitul, Damaschin, mitropolit, 701—703
 Stupikiewicz, St., 297
 Știr, L'udovit, 619, 709
 Sturdza, Dimitrie A., 645
 Sturdza, Grigore, 653, 654
 Subbotin, A. V., 382

Suchotin, V. P., 110
 Suciu, I. D., 726
 Sudnik, G. M., 675
 Suprun, A. E., 675
 Surgères, Hélène de, 285
 Suslova, E., 670
 Suvorin, 375, 377
 Švedov, N. I., 94, 101
 Śwela B., 75
 Swift, J., 345
 Szamosközy, cronicar, 556

§

Șăineanu, Lazăr, 55, 57, 58, 61, 66, 122—124,
 127, 462—464, 468
 Șerban, V., 109
 Șonțu, maior, 585
 Șoptereanu, Virgil, 732

Ștefan, Gh., 507
 Ștefan cel Mare, voievod, 314, 520, 526—548,
 553, 723
 Ștefănescu, Ștefan, 734
 Ștefulescu, Al., 700

T

Tagliavini, C., 114
 Taliado, L., 397
 Tănăsescu, R., 606
 Tarpaniski, Krásto, 705
 Tașcă, L., 724
 Teclu, Iacob, 727
 Tejchman, Miroslav, 723, 724, 727—729, 735
 Tebizov, Karel, 700, 701
 Tell, general, 641, 642, 650
 Todorescu, codicele lui, 245, 246
 Teodorov-Balan, A., 130
 Teodorescu, G. Dem., 64
 Teodorescu, Virgil, 291, 293, 294
 Teofilact, vlădică al bulgarilor, 227, 248
 Teplov, B. M., 379, 381
 Thackeray, W., 342, 351
 Thierry, J., 639
 Thiers, Adolphe, 639
 Thomas, Antoine, 6
 Thompson, S., 462, 478
 Thomsen, V., 710, 712
 Thomson, A. I., 681
 Tichtel, Iohannes, 537
 Tiktin, H., 55, 61, 62, 66, 122, 127
 Timofte, Elena, 732
 Timuș, Gherasim, 210
 Titulescu, Nicolae, 723, 727, 728
 Tocilescu, Gr., 237
 Todor-Prundar, C., 740
 Todoran, E., 465
 Todorov, Angel, 609
 Todorov, G., 703
 Todorov, Cvetan, 690

Tohăneanu, G. I., 319, 320, 322
 Tolstoj, Lev, 90, 329, 331, 336—339, 347,
 350, 354, 427, 437, 519, 668, 742
 Tolstaja, S. M., 675
 Tomaševskij, B. V., 669
 Tomašik, Samo, 708
 Tomici, Mile, 180, 736
 Tomčik, M., 317
 Toporišič, Jože, 737
 Toporov, V. N., 675
 Torracca, Francesco, 283
 Trager, G. L., 19
 Trajkov, Nikola, 703, 704
 Trajkov, Veselin, 703, 704
 Trávníček, František, 66
 Trembecki, S., 307
 Tripcea, T., 180, 734
 Trocin, D., 733
 Trofimovič, K., 75
 Trost, Klaus, 662
 Trubačev, O. N., 66
 Truber, P., 664
 Trubetzkoy, N. S., 15, 22, 31, 676, 678, 679
 Tschizewskij, D., 664, 665
 Turdeanu, Emil, 188, 207—214
 Tudor, D., 723
 Tumilevič, F. V., 443, 444
 Turbin, V., 371, 372
 Turčány, V., 318, 709
 Turgenev, I. S., 88, 274, 328, 330, 331,
 334, 335, 337—339, 342—345, 349—351,
 353—368, 373, 383, 390, 391, 669, 734
 Tuwim, J., 676
 Twain, M., 693

T

Tamblac, Grigore, 664, 699
Tepeș, Vlad, voievod, 286, 706

Țuțui, Gh., 725

U

Udler, R. I., 266—268
Ujeski, Kornel, 646
Ukrainka, Lesja, 732
Ungiev, Ivan, 703
Urban, Jan, 629, 736
Urbańczyk, St., 74, 156, 157, 162, 167, 743
Ureche, Grigore, 544, 545

Ursu, I., 526, 527, 529, 531, 538, 539, 543, 547
Ursu, N. A., 126
Ușakov, D. N., 668, 742
Uspenskiĭ, B. A., 31, 34, 91
Uspenskiĭ, Gleb, 335—337, 427, 432, 438, 439, 441

V

Vaardot, L., 620
Văcărescu, E., 264
Václav, Daviděk, 724
Vahilevič, I., 261, 263—266, 268, 270
Vaillant, André, 6, 22, 24, 28, 69, 127, 173
Vaimberg, Solomon, 673
Vajansky, Svezozar Hurban, 317, 627, 631, 632, 634, 708
Vakurova, V. N., 689
Valentineanu, ziarist, 615
Valeriu, M., 381, 382
Vaniš, Jaroslav, 724
Vansová, Tereza, 630, 631, 634
Vascenco, Victor, 53, 58, 61, 63, 64, 56, 67, 119, 674, 732, 734, 738, 740, 741
Vasev, Vasilen, 610
Vasile cel Mare, 227
Vasilevskaja, E. A., 688
Vasilev, Christo, 662
Vasiliu, Al., 463, 464
Vasiliu, Emanoil, 679, 686
Vasmer, M., 10, 23—27, 57—59, 62, 67
Vasžonek, M. F., 670
Vávra, v., 735, 736
Važný, V., 75
Vega, Vicente, 714
Vega, Lope de, 286
Velea, Stan, 421
Velichi, Constantin N., 571, 631, 706, 724, 732, 734
Vengerov, A. S., 397
Vereščagin, E. M., 677
Veress, A., 555, 557
Verhaeren, E., 405, 406, 408, 409, 412
Verlaine, Paul-Marie, 286, 289, 299, 397, 405
Vescu, Victor, 171, 180, 735
Veselá, Z., 725
Veselitskiĭ, V. V., 669

Veselov, P., 739
Veselovskij, A. N., 465, 366, 692, 693
Vianu, Tudor, 278, 319—322, 325, 392, 393, 714
Vjazemski, P. A., 297
Vigny, Alfred de, 319
Viktorov, A. E., 211
Villon, François, 298
Vinogradov, V. V., 83, 85, 91, 101, 103, 104, 107, 109, 111, 112, 667, 669, 671, 687—689, 739, 741—743
Vinokur, G. O., 667, 668
Vințeler, Onufrie, 733, 734
Vircioroveanu, Maria, 732
Vladimirov, S. V., 668
Vladimirskiĭ, E., 739
Vladislav, Jagiello, rege polon, 526, 530, 537—542, 544—549
Vladislav (Vlaicu) Vodă (1364—1377), 208
Vlahuță, Al., 271, 273, 431, 440
Vl midis, Nichifor, 185, 186, 191, 194, 195, 208, 209, 222, 223
Vogüé, E. Melchior de, 328, 329, 331, 347
Voiculescu, V., 287, 299
Voinikov (Veliksin), D., 613, 615, 616, 618
Volenski, Ivan, 606
Volgina, N. S., 690
Volkov, R. M., 462
Vološinov, V. N., 687
Voltaire, François-Marie, 639
Vomperskiĭ, V. P., 688
Vondrák, W., 680
Votruba, Fr., 317
Vovčerk, P., 75
Vrabie, Emil, 19, 54, 55, 67, 173, 179, 444, 732, 736
Vraciu, Ariton, 732, 733
Vulcan, Iosif, 303, 304

W

Wallenrod, Konrad, 707
 Wapowski, B., cronicar, 540, 541, 544
 Warren, Austin, 378
 Weigand, G., 10, 267, 269
 Weinreich, Kaspar, 536
 Weintraub, W., 259
 Weltek, René, 376
 Wendel, Erwin, 662
 Werćel, Stanisław, 637
 Wereszczakówna, Maryla, 288

Wierzbicki, N., 653
 Wijk, Nicolai van, 16
 Wiśniowski, Teofil, 638
 Wissemann, Heinz, 662
 Wittoch, Z., 735,
 Wolf, Siegfried, 677
 Woronicz, Janusz, maior, 649
 Wróblewska, Zofia, 648
 Wysocki, J., general, 637, 640, 641, 644
 647, 653, 656

Z

Záborský, Jonas, 708
 Zacordonet, Al., 732, 733
 Zafirov, G., 605, 610
 Zagrodzki, căpitan, 651, 653
 Zaćcik Olga, 707, 708
 Zaimov, J., 24
 Zalianjak, Andrei, 716
 Zamfirescu, Dan, 734
 Zamoycki, Jan, hatman, 706
 Zanne, I., 468
 Zaoral, Prokop, 723
 Zaręba, A., 156, 167
 Zarva, M. V., 690
 Zarubina, N., 670
 Zasodismkij, P. V., 428
 Zatonskij, D. V., 376, 392
 Zavera, D., 732
 Žečev, N., 613, 615, 704, 705

Zechenter-Leskomerský, G. K., 708
 Zega, N., 349
 Zelechowski, Eugen, 55, 56, 59, 67
 Zeletin, C. D., 285
 Zeromaki, Št., 435
 Zinković, Alexander, 600
 Živojnović, Z., 173, 180
 Ziomek, Jerzy, 252, 253, 257
 Žirmunskij, V. M., 662, 666, 693
 Zlataust, Ioan, 238
 Zlatovratskij, N. N., 427—429, 432, 434—
 439, 441
 Żmigrodzka, M., 423, 424
 Zola, Émile, 334, 336, 439
 Zotov, general rus, 581
 Żukovskaja, S. P., 677
 Żuravskij, A. I., 676
 Zvoincev, V. A., 97, 99

X

Xenopol, A. D., 529, 542, 651

CUPRINSUL

<i>Emil Petrovici</i>	(1899—1968) (<i>Emil Vrabie</i>)	5
-----------------------	--	---

I. LINGVISTICĂ

A. RAPORTURI LINGVISTICE ROMÂNNO-SLAVE

<i>I. Pătruș</i> , Primele relații slavo-romano-grecești și durata limbii slave comune	21
<i>G. Bolocan, V. Nestorescu, I. Robciuc, Olimpia Guțu</i> , Note tipologice privind consonantismul (pe baza datelor din limbile rusă, ucraineană, bulgară, și română)	31
<i>Dorin Gămulescu</i> , Sisteme antroponimice locale la sîrbii (și croații) din Banat	41
<i>D. H. Mazilu</i> , Contribuții la studierea influenței ucrainene în limba română	53

B. MORFOLOGIE ȘI SINTAXĂ

<i>Ecaterina Fodor</i> , Cu privire la dezvoltarea sistemului gramatical al limbilor slave (nominativul și acuzativul plural al substantivelor de genul masculin)	69
<i>I. Oijă</i> , Rolul elementelor lexicale în crearea parataxei absolute și relative în limba rusă contemporană (I.)	81
<i>Mircea Gheorghiu</i> , Echivalente ale condiționalului românesc în limba rusă	105

C. TERMINOLOGIE LINGVISTICĂ

<i>Victor Vascenco</i> , Despre metalimba slavisticii românești (I. Termeni pentru familia limbilor slave)	119
--	-----

D. DIALECTOLOGIE

<i>Stojko Stojkov</i> (Sofia), Formele cazuale nominale în limba bulgară	129
<i>Elena Deboveanu</i> , Elemente slovacă în structura unui grai polon din România	155
<i>Victor Vescu</i> , Problemele studierii graiurilor sîrbești și croate din România	171

II. FILOLOGIE

<i>Til Simeedrea</i> , „Pripealele” lui Filotei monahul	183
<i>Pandele Olteanu</i> , Cea mai veche Omilie în limba română	227
<i>H. Misterski</i> (Poznań) Izvoarele „Psaltirii în versuri” a lui Dosoftei	251
<i>S. V. Semčinskij</i> (Kiev), Un dicționar manuscris român-polon din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Particularități grafice și fonetice)	261

III. LITERATURĂ

<i>Mihai Novicov</i> , Coșbuc și Nekrasov	271
<i>I. C. Chișimia</i> , Sonetele lui Mickiewicz în context universal	283
<i>Elena Lința</i> , Considerații asupra creației poetice a lui Tadeu Hijdău	301
<i>Gh. Călin</i> , Considerații asupra stilului poeziei lui Ivan Krasko în raport cu stilul poeziei lui Eminescu	317
<i>A. Kovacs</i> , Literatura rusă în critica lui C. Dobrogeanu-Gherea	327
<i>N. Zega</i> , Turgheniev și Bielinski	349
<i>Alexandru Calais</i> , Realizarea peisajului în proza lui Cehov (Considerații cu privire la procesul de creație)	371
<i>A. Kővári</i> , Concepția estetică și realitatea poetică în opera prer evoluționară a lui Briusov	395

DISCUȚII

<i>St. Velea</i> , Însemnări despre poporanismul român, rus și polonez	421
--	-----

IV. FOLCLOR

<i>Mihai Marinescu</i> , Cere monialul de nuntă la populația rusă (lipovenească) din nordul României	443
<i>N. Roșianu</i> , Formule tradiționale în basm (formule inițiale)	461
<i>G. Mușu</i> , Baba-Jaga	485

V. ISTORIE

<i>Valeria Costăchel</i> , Nicolae Iorga, istoric al popoarelor slave	497
<i>Șerban Papacostea</i> , De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea	525
<i>Ilie Corfus</i> , Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul, după o relație polonă contemporană	555
<i>Constantin N. Velichî</i> , Presa românească despre războiul de independență	571
<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i> , Istoria gazetei „Dunavski Lebed” și difuzarea ei în Principatele Române	599
<i>N. Žeđev</i> (Sofia) Despre legăturile bulgaro-române din secolul al XIX-lea în domeniul presei	613

<i>Corneliu Barborică, Aspecte din istoria raporturilor româno-ceho-slovace în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	619
<i>Ion Patrîcă, Legăturile scriitorului polonez Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) cu românii</i>	635

VI. CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

<i>Славянское языкознание, VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации, Moscova, 1968, 428 p. (Ecaterina Fodor)</i>	657
<i>Slavistische Studien zum VI Internationalen Slavistenkongress in Prag, 1968. Herausgegeben von Erwin Koschmieder und Maximilian Braun, München, Dr. Rudolf Trosenik, 1968, 630 p. (Magdalena Laszlo)</i>	661
<i>„Русская речь“, Научно-популярный журнал Института русского языка Академии Наук СССР, Ed. „Наука“, Moscova, nr. 1—6, 1967; nr. 1—6, 1968 (Ecaterina Fodor, Galina Bădică)</i>	667
<i>„Русский язык за рубежом“. Журнал Научно-методического центра русского языка при Московском университете; nr. 1—128 p., nr. 2—128 p., nr. 3—142 p., nr. 4—127 p., Moscova, 1967 (Victor Vascenco)</i>	670
<i>Probleme de lingvistică în „Sovetskoe slavjanovedenie“ (Romeo Chivescu și Siegfried Wolf)</i>	674
<i>V. V. Ivanov, Историческая фонология русского языка. (Развитие фонологической системы древнерусского языка в X-XII вв.), Ed. „Просвещение“, Moscova, 1968, 357 p. (Ecaterina Fodor)</i>	678
<i>V. I. Borkovskij, Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Типы простого предложения, Moscova, 1968, 292 p. (Ecaterina Fodor)</i>	680
<i>Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, под редакцією А. С. Мельничука, Kiev, 1966, 595 p. (Ecaterina Fodor)</i>	682
<i>Problemy sovremennoj lingvistiky (Probleme de lingvistică contemporană), Moscova, 1968, 161 p. (Andrei Ivanov)</i>	684
<i>Вопросы стилистики (Probleme de stilistică). Culegere de articole, ed. M.G.U., Moscova, 1966, 263 p. (Galina Bădică)</i>	688
<i>O aniversare în fundamentarea structuralismului. (Pe marginea opului „ПОЭТИКА“ — Сборник по теории поэтического языка, выпуск 3, Петроград, 1919.) (Monica Bilan și Elena Iosub)</i>	690
<i>B. N. Futilov, Славянская историческая баллада, Ed. „Наука“, Moscova—Leningrad, 1965, 175 p. (Nicolae Roșianu)</i>	693
<i>E. M. Dvoicenco-Markova, Румынская тематика в творчестве Е. П. Ковалевского (Tematica românească în creația lui E. P. Kovalevskij), în „Известия Академии Наук СССР“ (Серия литературы и языка), Moscova, 1968, t. XXVII, fasc. 5 (sept. — oct.), p. 416—425 (Tr. Ionescu-Nișcov)</i>	696
<i>Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII в. (Relatii istorice între popoarele U.R.S.S. și România din sec. al XV-lea până la începutul sec. al XVIII-lea). Documente și materiale în trei volume, II (1633—1673), Moscova, 1968, 445 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)</i>	697
<i>A. S. Kidel, Александр Иванович Яцимирский. Библиография, Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești. Biblioteca științifică centrală, Chișinău, 1967, 40 p. (Dumitru Copilu)</i>	698

Aleksandrina Matkovski, <i>Pelikhronie Sircu</i> , Chişinău, 1967 (Paul Mihail)	699
Karol Telbizov, <i>Една неизвестна история на България от 1761</i> (O istorie necunoscută a Bulgariei, din 1761), în „Исторически преглед“, 3, Sofia, 1968, p. 71—80 (Tr. Ionescu-Nişcov)	700
Donka Petkanova-Toteva, <i>Дамаскините в българската литература</i> , Academia bulgară de ştiinţe, Institutul de literatură, Sofia, 1965, 206 p. (Paul Mihail)	701
Georgi Stojkov, <i>Раковски, възледи, дейност и живот</i> , I, Sofia, 1964, 440 p.; II, Sofia, 1968, 528 p. Volume publicate de Institutul de istorie al Academiei bulgare de ştiinţe (Constantin N. Velichi)	703
I. Krzyżanowski, <i>Legenda valahă a lui P. Ciehlinski</i> , „Slavia Orientalis“, 3, 1965 (Th. Holban)	706
Olga Zaicic, <i>Pasiune romantică</i> , Bucureşti, 1965, 324 p. (Traian Ioaniţoiaia)	707
<i>Cercetări noi ale istoricilor literari slovaci</i> (Dr. Ľabor Knezek—Bratislava)	708
Julius Forssman, <i>Skandinavische Spuren in der altrussischen Sprache und Dichtung. Ein Beitrag zur Sprach- und Kulturgeschichte des ost- und nordeuropäischen Raums im Mitt.</i> , J. Kitzinger, München, 1967, 111 p., Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 1 (Magdalena Laszlo)	710
A. M. Babkin, V. V. Šendecov, <i>Словарь иноязычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода</i> , Moscova-Leningrad, 1966, vol. I, 712 p.; vol. II, 632 p. (Romeo Chivescu)	713
<i>Русско-румынский словарь</i> (Dicţionar-rus-român) elaborat de N. G. Corlăteanu şi E. M. Russev. Ed. „Советская Энциклопедия“, Moscova, 1967, 1056 p. (I. Ciocca)	716

*

<i>Tr. Ionescu-Nişcov</i> , Contribuţii la o bibliografie cehoslovaco-română	719
--	-----

VII. CRONICĂ

Din activitatea Asociaţiei Slaviştilor din Republica Socialistă România (iulie 1967—iulie 1969)	731
el de-al II-lea Simpozion al istoricilor români şi cehoslovaci. (Praga, 3—8 mai 1969.) (Tr. Ionescu-Nişcov)	735
Cel de-al V-lea seminar internaţional de limbă, literatură şi cultură slovenă. (Ljubljana, 30 iunie—12 iulie 1969.) (Victor Vascenco)	736
Cea de-a II-a ediţie a cursurilor pentru limbile sorabe. Budyšin (Republica Democrată Germană), 14-28 iulie 1969 (Ecaterina Fodor)	738
Prima reuniune a rusiştilor din cele cinci continente. (Conferinţa internaţională a profesorilor de limbă şi literatură rusă, Moscova, 22—28 august 1969.) (Victor Vascenco)	739

*

<u>Viktor Vladimirovič Vinogradov</u> (1895—1969) (Ecaterina Fodor)	742
<u>Zenon Klemensiewicz</u> (1891—1969) (Elena Linţa)	744
Indice de nume	747

СОДЕРЖАНИЕ

Эмиль Петрович	(1899—1968) (Эмиль Врабие)	5
----------------	----------------------------------	---

I. ЛИНГВИСТИКА

А. РУМЫНСКО-СЛАВЯНСКИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>И. Пэтруч</i> , Древнейшие славяно-романско-греческие отношения и продолжительность общеславянского языка	21
<i>Г. Болокан, В. Нестореску, И. Робчук, Олимпия Гуцу</i> , Типологические заметки в области консонантизма (на материале русского, украинского, болгарского и румынского языков)	31
<i>Дорин Гэмулеску</i> , Локальные антропонимические системы у сербов (и хорватов) Баната	41
<i>Д. Х. Мазилу</i> , К изучению влияния украинского языка на румынский язык	53

Б. МОРФОЛОГИЯ И СИНТАКСИС

<i>Екатерина Фодор</i> , К вопросу о развитии грамматической системы славянских языков (Именительный и Винительный падежи множественного числа имен существительных мужского рода)	69
<i>И. Оцуз</i> , Роль лексических элементов в создании абсолютного бессоюзия в современном русском языке (I.)	81
<i>Мирча Георгиу</i> , Эквиваленты румынского кондиционалиса в русском языке	105

В. ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

<i>Виктор Васченко</i> , Из истории метаязыка румынской славистики (I. Термины, служащие для обозначения славянской семьи языков)	119
---	-----

Г. ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

<i>Стойко Стойков</i> (София), Именные падежные формы в болгарском языке	129
<i>Елена Дебовяну</i> , Словацкие элементы в структуре одного из польских говоров Румынии	155
<i>Виктор Веску</i> , Проблемы изучения сербских и хорватских говоров Румынии	171

II. ФИЛОЛОГИЯ

<i>Тит Симедря</i> , „Припевы“ монаха Филофея	183
<i>Панделе Олтяну</i> , Древнейшая отдельная Проповедь на румынском языке	227
<i>Х. Мистерски</i> (Познань), Источники „Псалтыря в стихах“ Дософтея	251
<i>С. В. Семчинский</i> (Киев), Рукописный румынско-польский словарь первой половины XIX века (Графические и фонетические особенности)	261

III. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Михай Новиков</i> , Кошбук и Некрасов	271
<i>И. К. Кицимия</i> , Сонеты Мицкевича и их место в мировой литературе	283
<i>Елена Лица</i> , О поэтическом творчестве Т. Хыждеу	301
<i>Г. Кэлин</i> , Некоторые проблемы поэтического стиля Ивана Краско в параллели со стилем Эминеску	317
<i>А. Ковач</i> , Русская литература в оценке К. Доброджану-Геря	327
<i>Н. Зега</i> , Тургенев и Белинский	349
<i>Александру Калаис</i> , Воспроизведение пейзажа в прозе Чехова (Заметки о творческом процессе)	371
<i>А. Кёвари</i> , Эстетическая концепция и поэтика в дореволюционном творчестве Валерия Брюсова	395

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

<i>Ст. Веля</i> , Заметки о румынском, русском и польском народничестве	421
---	-----

IV. ФОЛЬКЛОР

<i>Михай Маринеску</i> , Современный свадебный обряд у русского (липованского) населения севера Румынии	443
<i>Н. Рошиану</i> , Традиционные формулы сказки (инициальные формулы)	461
<i>Г. Мушу</i> , Баба Яга	485

V. ИСТОРИЯ

<i>Валерия Костэкел</i> , Николае Йорга, историк славянских народов	497
<i>Шербан Папакостя</i> , От Коломен до Кодрул Косминулуй. Позиция Молдовы на мировой арене в конце XV века	525
<i>Илие Корфус</i> , Польская религия о завоевании Трансильвании Михаем Храбрым	555
<i>Константин Н. Велики</i> , Румынская печать о войне за независимость	571
<i>Тр. Ионеску-Никшов</i> , История газеты „Дунавски Лебед“ и ее распространение в Румынских княжествах	599
<i>Н. Жечев</i> (София), К вопросу о румынско-болгарских связях в XIX веке в области печати	613

<i>Корнелиу Барборикэ</i> , Из истории румынско-чехо-словацких отношений во второй половине XIX века	619
<i>Ион Петрикэ</i> , Связи польского писателя Теодора Томаша Ежа (Зигмунта Милковского) с румынами	635

VI. КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<i>Славянское языкознание</i> , VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации, Москва, 1968, 428 стр. (Екатерина Фодор)	657
<i>Slavistische Studien zum VI Internationalen Slavistenkongress in Prag, 1968</i> . Herausgegeben von Erwin Koschmieder und Maximilian Braun, München, Dr. Rudolf Trofenik, 1968, 630 стр. (Магдалена Ласло)	661
„Русская речь“, Научно-популярный журнал Института русского языка Академии Наук СССР, Издательство „Наука“, Москва, № 1-6, 1967; № 1-6, 1968 (Екатерина Фодор, Галина Бэдикэ)	667
„Русский язык за рубежом“. Журнал Научно-методического центра русского языка при Московском университете; № 1—128 стр.; № 2—128 стр.; № 3—142 стр.; № 4—127 стр.; Москва, 1967 (Виктор Васченко)	670
Вопросы лингвистики в „Советское славяноведение“ (Ромео Кивеску и Зигфрид Вольф)	674
В. В. Иванов, <i>Историческая фонология русского языка</i> . (Развитие фонологической системы древнерусского языка в X—XII вв.), Изд. „Просвещение“, Москва, 1968, 357 стр. (Екатерина Фодор)	678
В. И. Борковский, <i>Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков</i> . Типы простого предложения, Москва, 1968, 292 стр. (Екатерина Фодор)	680
<i>Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов</i> , под редакцией А. С. Мельчука, Киев, 1966, 595 стр. (Екатерина Фодор)	682
<i>Проблемы современной лингвистики</i> , Москва, 1968, 161 стр. (Андрей Иванов)	684
<i>Вопросы стилистики</i> . Сборник статей, изд. МГУ, Москва, 1966, 263 стр. (Галина Бэдикэ)	688
Юбилей касающийся основания структурализма (Относительно труда „ПОЭТИКА“ — Сборник по теории поэтического языка, выпуск 3, Петроград, 1919) (Моника Билан и Елена Иосуб)	690
Б. Н. Пугилов, <i>Славянская историческая баллада</i> , Издательство „Наука“, Москва-Ленинград, 1965, 175 стр. (Николае Рошину)	693
Е. М. Двойченко-Маркова, <i>Румынская тематика в творчестве Е. П. Ковалевского</i> , в „Известия Академии Наук СССР“ (Серия литературы и языка), Москва, 1968, т. XXVII, брош. 5 (сентябрь-октябрь), стр. 416—425 (Тр. Ионеску-Нишков)	696
<i>Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII в.</i> Документы и материалы в трех томах (1633—1673), Москва, 1968, 445 стр. (Тр. Ионеску-Нишков)	697
А. С. Кидел, <i>Александр Иванович Якимирский. Библиография</i> , Академия Наук Молдавской ССР. Центральная научная библиотека, Кишинев, 1967, 40 стр. (Думитру Копилу)	698

Александрина Матковски, <i>Полихроние Сырку</i> , Кишинев, 1967 (Паул Михайл)	699
Карол Телбизов, <i>Една неизвестна история на България от 1761</i> , в „Исторически преглед“, София, 3, 1968. стр. 71—80 (Тр. Ионеску-Нипков)	700
Донка Петканова-Тотева, <i>Дамаскините в българската литература</i> , Болгарская Академия Наук, Институт литературы, София, 1965, 260 стр. (Паул Михайл)	701
Георги Стойков, <i>Раковски, възгледи, дейност и живот</i> , I, София, 1964, 440 стр.; II, София, 1968, 528 стр. Труды изданные Институтом истории Болгарской Академии Наук (Константин Н. Велики)	703
И. Кръжановски, <i>Валахская легенда Петра Цеклинского</i> , „Slavia Orientalis“, 3, 1965 (Т. Холбан)	706
Ольга Зайчик, <i>Pasiune romantică</i> , Бухарест, 1965, 324 стр. (Траян Ионицоайя)	707
<i>Новые исследования словацких историков литературы</i> (д-р Либор Кнезек — Братислава)	708
Юлиус Форссман, <i>Skandinavische Spuren in der altrussischen Sprache und Dichtung. Ein Beitrag zur Sprach- und Kulturgeschichte des ost- und nordeuropäischen Raums im Mitt.</i> , J. Kitzinger, Мюнхен, 1967, 111 стр., Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 1 (Магдалена Ласло)	710
А. М. Бабкин, В. В. Шендеев, <i>Словарь иноязычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода</i> , Москва-Ленинград, 1966, том I, 712 стр., том II, 632 стр. (Ромео Кивеску)	713
<i>Русско-румынский словарь</i> , разработанный Н. Г. Корлэтяну и Е. М. Русевым. Изд. „Советская Энциклопедия“, Москва, 1967 г., 1036 стр. (И. Чоча)	716
*	
Тр. Ионеску-Нипков, Вклад в чехословако-румынскую библиографию	719

VII. ХРОНИКА

О деятельности Ассоциации Славистов Социалистической Республики Румынии (июль 1967 г. — июль 1969 г.)	731
II Симпозиум румынских и чехословацких историков. (Прага, 3—8 мая 1969 г.) (Тр. Ионеску-Нипков)	735
Международный семинар словенского языка, литературы и культуры (Любляна, 30 июня — 12 июля 1969 г.) (Виктор Васченко)	736
II издание курсов по сорабским языкам, Будышин (Германская Демократическая Республика), 14-го-28-го июля 1969 г. (Екатерина Фодор)	738
Первое совещание русистов пяти континентов (Международная конференция преподавателей русского языка и литературы, Москва, 22—28 августа 1969 г.) (Виктор Васченко)	739
*	

<u>Виктор Владимирович Виноградов</u> (1895—1969) (Екатерина Фодор)	742
<u>Зенон Клеменцевич</u> (1891—1969) (Елена Линца)	744
Указатель имен	747

SOMMAIRE

Émile Petrovici (1899—1968) (Émile Vrabie)	6
---	---

I. LINGUISTIQUE

A. RAPPORTS LINGUISTIQUES ROUMANO-SLAVES

<i>I. Pătruș</i> , Sur les premières relations slavo-romano-grecques et la durée de la langue slave commune	21
<i>G. Bolocan, V. Nestorescu, I. Robciuc, Olimpia Gușu</i> , Considérations typologiques concernant le consonantisme (sur des données du russe, de l'ukrainien, du bulgare et du roumain)	31
<i>Dorin Gămulescu</i> , Systèmes d'anthroponymes locaux chez les serbes (et croates) du Banat	41
<i>D. H. Mazilu</i> , Contribution à l'étude de l'influence ukrainienne dans la langue roumaine	53

B. MORPHOLOGIE ET SYNTAXE

<i>Ecaterina Fodor</i> , Contribution au développement du système grammatical des langues slaves (pluriel du nominatif et de l'accusatif des noms masculins)	69
<i>I. Oijă</i> , Rôle des éléments lexicaux dans la création de la parataxe absolue et relative dans la langue russe contemporaine	81
<i>Mircea Gheorghiu</i> , Equivalents du conditionnel roumain en russe	105

C. TERMINOLOGIE LINGUISTIQUE

<i>Victor Vascenco</i> , Quelques aspects de l'histoire de la métalangue chez les slavistes roumains (I. Termes propres à la famille des langues slaves)	119
--	-----

D. DIALECTOLOGIE

<i>Stojko Stojkov</i> (Sofia), Formes casuelles nominales dans la langue bulgare	129
<i>Elena Deboveanu</i> , Certains éléments slovaques dans la structure d'un parler polonais de Roumanie	155
<i>Victor Vescu</i> , Les problèmes des parlers serbes et croates de Roumanie	171

II. PHILOGIE

<i>Tit Simedrea</i> , Les „Pripêla“ du moine Philothée	183
<i>Pandele Olteanu</i> , La plus ancienne Homilie en langue roumaine.....	227
<i>H. Misterski</i> (Poznan), Les sources du „Psautier en vers“ de Dosoftei	251
<i>S. V. Semčinskij</i> (Kiev), Un dictionnaire manuscrit roumain-polonais de la première moitié du XX-e siècle (Particularités graphiques et phonétiques).....	261

III. LITTÉRATURE

<i>Mihai Novicov</i> , Coșbuc et Nekrasov	271
<i>I. C. Chițimia</i> , Les sonnets de Mickiewicz dans le contexte de la littérature universelle	283
<i>Elena Lința</i> , Considérations sur l'œuvre poétique de T. Hîjden	301
<i>Gh. Călin</i> , Considérations sur le style poétique d'Ivan Krasko, par rapport au style de la poésie d'Eminescu	317
<i>A. Kovacs</i> , La littérature russe dans l'œuvre critique de C. Dobrogeanu-Gherea	327
<i>N. Zega</i> , Turgenev et Belinskij	349
<i>Alexandru Calais</i> , La réalisation du paysage dans la prose de Čechov (Considérations sur le processus de création)	371
<i>A. Kővári</i> , La conception esthétique et la réalité poétique dans l'œuvre pré-révolutionnaire de Valerij Brjusov	395

DISCUSSIONS

<i>St. Velea</i> , Notes concernant le populisme roumain, russe et polonais	421
---	-----

IV. FOLKLORE

<i>Mihai Marinescu</i> , Le rituel des noces chez la population russe („lipovénienne“) du nord de la Roumanie	443
<i>Nicolae Roșianu</i> , Formules traditionnelles du conte (formules initiales)	461
<i>Gh. Mușu</i> , La Baba Jaga	485

V. HISTOIRE

<i>Valeria Costăchel</i> , Nicolae Iorga, historien des peuples slaves	497
<i>Șerban Papacostea</i> , De Kolomyja au Codrul Cosminului. La position internationale de la Moldavie à la fin du XV-e siècle	525
<i>Ilie Corfus</i> , La conquête de la Transilvanie par Michel de Brave d'après une relation polonaise contemporaine	555
<i>Constantin N. Velichi</i> , La presse roumaine et la guerre d'indépendance.	571
<i>Traian Ionescu-Nișcov</i> , Histoire de la gazette „Дунавски Лебед“ et sa diffusion dans les Principautés roumaines	599
<i>N. Žetev</i> (Sofia), Sur les rapports bulgaro-roumains au XIX-e siècle dans le domaine de la presse	613

- Corneliu Barborică*, Quelques aspects des relations roumano-tchéco-slovaques pendant la deuxième moitié du XIX-e siècle 619
- Ion Petrică*, Les relations de l'écrivain polonais Teodor Tomasz Jeż (Zigmunt Miłkowski) avec les roumains 635

VI. COMPTES RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

- Славянское языкознание*, VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации, Moscou, 1968, 428 p. (Ecaterina Fodor) 657
- Slavistische Studien zum VI Internationalen Slavistenkongress in Prag, 1968*. Herausgegeben von Erwin Koschmieder und Maximilian Braun, München, Dr. Rudolf Trofenik, 1968, 630 p. (Magdalena Laszlo) 661
- „Русская речь“, Научно-популярный журнал Института русского языка Академии Наук СССР, Ed. „Наука“, Moscou, nr. 1—6, 1967 ; nr. 1—6, 1968 (Ecaterina Fodor, Galina Bădică) 667
- „Русский язык за рубежом“. Журнал Научно-методического центра русского языка при Московском университете; nr. 1—128 p.; nr. 2—128 p.; nr. 3—142 p.; nr. 4—127 p., Moscou, 1967 (Victor Vascenco) 670
- Problemes de la linguistique dans „Советское славяноведение“ (Romeo Chivescu et Siegfried Wolf) 674
- V. V. Ivanov, *Историческая фонология русского языка*. (Развитие фонологической системы древнерусского языка в X-XII вв.). Ed. „Просвещение“, Moscou, 1968, 357 p. (Ecaterina Fodor) 678
- V. I. Borkovskij, *Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Типы простого предложения*, Moscou, 1968, 292 p. (Ecaterina Fodor) 680
- Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, под редакцією А. С. Мельчука, Kiev, 1966, 595 p. (Ecaterina Fodor) 682
- Problemy sovremennoj lingvistik* (Problèmes de la linguistique contemporaine) Moscou, 1968, 161 p. (Andrei Ivanov) 684
- Вопросы стилистики* (Problèmes de la stylistique). Articles. Ed. M.G.U., Moscou, 1966, 263 p. (Galina Bădică) 688
- Une anniversaire dans la fondation du structuralisme. (En marge de l'opuscul „ПОЭТИКА“—Сборник по теории поэтического языка, выпуск 3, Петрозаводск, 1919) (Monica Bilan et Elena Iosub) 690
- B. N. Putilov, *Славянская историческая баллада*. Ed. „Наука“, Moscou-Leningrad, 1963, 175 p. (Nicolae Roşianu) 693
- M. E. Dvoicenco-Markova, *Румынская тематика в творчестве Е. П. Ковалевского* (Les thèmes roumaines dans la création du E. P. Kovalevskij) dans „Известия Академии Наук СССР“ (Серия литературы и языка), Moscou, 1968, t. XXVII, fasc. 5 (sept. — oct.), p. 416—425 (Tr. Ionescu-Nișcov) 696
- Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.* (Relations historiques entre les peuples des U.R.S.S. et Roumanie entre XV-e et le début du XVIII-e siècle) Documents et matériaux en 3 t. : II (1633—1673), Moscou, 1968, 445 p. (Tr. Ionescu-Nișcov) 697
- A. S. Kidel, *Александр Иванович Якимирский*, Académie des Sciences de la R.S.S. de Moldavie. Bibliothèque scientifique centrale, Chişinău, 1967, 40 p. (Dumitru Copîlu) 698

Alexandrina Matkovski, <i>Polihronie Strcu</i> , Chişinău, 1967 (Paul Mihail)	699
Karol Telbizov, <i>Една неизвестна история на България от 1761</i> (Une histoire inconnue de la Bulgarie du 1761), dans <i>„Исторически преглед“</i> , 3, Sofia, 1968, p. 71—80 (Tr. Ionescu-Nişcov)	700
Donka Petkanova-Toteva, <i>Дамаскините в българската литература</i> , Académie bulgare des Sciences, Institut de littérature, Sofia, 1965, 260 p. (Paul Mihail) ..	701
Georgi Stojkov, <i>Раковски, възгледи, дейност и живот</i> , I, Sofia, 1964, 440 p.; II, Sofia, 1968, 528 p. Tomes publiés par l'Institut d'histoire de l'Académie bulgare des Sciences (Constantin N. Velichi)	703
I. Krzyżanowski, <i>La légende valaque du P. Ciedinski</i> , „Slavia Orientalis“, 2, 1965 (Th. Holbân)	706
Olga Zaicic, <i>Pasiune romantică</i> , Bucarest, 1965, 324 p. (Traian Ioaniţoaia)	707
<i>Nouvelles recherches des historiens littéraires slovaques</i> (Dr. Libor Knezec—Bratislava) ..	708
Juñus Forssman, <i>Skandinavische Spuren in der altrussischen Sprache und Dichtung. Ein Beitrag zur Sprach- und Kulturgeschichte des ost- und nordeuropäischen Raums im Mitt. J.</i> Kitzinger, München, 1967, 111 p. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 1 (Magdalena Laszlo)	610
A. M. Babkin, V. V. Šendecov, <i>Словарь инокзычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода</i> , Moscou—Leningrad, 1966, t. I, 712 p.; t. II, 632 p. (Romeo Chivescu)	613
<i>Русско-румынский словарь</i> (Dictionnaire russe-roumain), élaboré par N. G. Corlăteanu et E. M. Russey, Ed. „Советская Энциклопедия“, Moscou, 1967, 1056 p. (I. Ciocea)	716

Tr. Ionescu-Nişcov, Contributions à une bibliographie tchécoslovaque-roumaine	719
---	-----

VII. CRONIQUE

Sur l'activité de l'Associations des Slavistes de la République Socialiste de Roumanie (juillet 1967—juillet 1969)	731
Le II-e Simposion du historiciens roumains et tchécoslovaques. (Prague, 3—8 mai 1969.) (Tr. Ionescu-Nişcov)	735
Le V-e Seminar international de la langue, littérature et culture slovene (Ljubljana, 30 juin—12 juillet 1969) (Victor Vascenco)	736
La II-e édition des cours pour les langues sorabes. Budyšin (République Démocratique d'Allemagne) 14-28 juillet 1969, (Ecaterina Fodor)	738
La première réunion des russistes des cinq continents (Conférence internationale des professeurs de la langue et littérature russe. Moscou, 22—28 août 1969.) (Victor Vascenco)	739

Viktor Vladimirovič Vinogradov (1895—1969) (Ecaterina Fodor)	742
Zenon Klemensiewicz (1891—1969) (Elena Lința)	744
Index des noms	747